AV

STEV

NI, E

SE

ENA

I

ADIEC

ALI

Catalogum P

LVG

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI, EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICAE BIBLIOTHECARII,

ENARRATIONVM IN PSALMOS PARS PRIMA,

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum.

ADIECTAE SVNT EXPLANATIONES ALIQVOT NOBILIVM PSALMORVM, QVORVM ARGVMENTVM EST

De { *Rege Messia.* / *Creatione mundi.* / *Generis humani conditione.* / *Spe cœlesti.* }

Catalogum Psalmorum in hoc opere explanatorum, in calce operis inuenies.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

LVGDVNI APVD SEBASTIANVM GRYPHIVM,
M. D. XLVIII.

REVERENDISS. IN CHRISTO PATRI AC DOMINO, DN. IOANNI BELLAIO, SS. ROM. ECCL. CARDINALI, TT. S. ADRIANI,

SEBASTIANVS GRYPHIVS S. D.

EA EST, ampliſsime Domine, literatorum penè omnium in edendis ſuis lucubrationibus conſuetudo, ut principis cuiuſdam, ac primarii uiri, quæſito præſidio ſibi conſulant. Ac mihi quidem prudenter, & quod ex uſu ſit, facere uidentur. Nam cùm aduerſus inuidorum, & obtrectatorum hominum maleuolentiam omnibus modis ſibi prouidere debeant, ſæpe ad illuſtres, & dignitate, potentiaq; præditas perſonas confugiunt: atq; hoc quidem pacto ſuis illi ſcriptis aliena tutela prudenter, ut dixi, & cautè, ac ſapienter conſulunt. Cæterùm cùm haudquaquam defuturos eſſe ſentiam, qui noſtrum hoc inſtitutum arrogantiæ tribuant, quòd alienos labores ipſe cuilibet arbitratu meo dicare audeam: breuiter eas cauſas, quæ me ut hoc facerem impulerunt, aperiam. Auguſtinus igitur Eugubinus olim Kizami epiſcopus, & propter admirabilem eius doctrinam Pontificis Romani bibliothecæ præfectus, cùm anno ſuperiore præter egregia opera quamplurima, quæ iampridem in omnium ſtudioſorum manibus habentur, hos pulcherrimos in Dauidem commentarios ad me perferendos curaſſet, mandaſſet etiã ut quamprimum poſſem eos typis meis excuſos ſacrarum literarum ſtudioſis, quibus ipſe omnes ſuos labores, omniaq; ſtudia conſecraſſet, legendos exhiberem: idq; ego qua initio uoluntate me facturum recepiſſem, eadem certè aut maiore tandem ad exitum perduxiſſem: ecce tibi quorundam optimorum uirorum literas, quibus nobis de morte integerrimi, & præſtantiſſimi uiri nuntiatum eſt. Quo ego nuntio ita me hercule ſum commotus, reputans animo quantam hoc graui & miſerabili caſu Reſp. literaria iacturam pateretur, nihil ut putem ea mihi re grauius unquam atq; acerbius accidere potuiſſe. Verùm quando ita ratio comparata eſt uitæ naturæq; noſtræ, ut poſt innumeros labores, quibus in hac breui & incerta uita premimur, animum omnes Domino ac Deo noſtro, qui nobis illum credidit, quaſi depoſitum reddamus: ipſiq; Eugubino, utpote mortali conditione genito, nihil aliud acciderit, quàm quòd ſtato tempore munere ſuo defunctus eſt: minimè profectò faciendum eſſe putaui, ut hac perpetua ægritudine ac mœrore cõficerer, quin potius ad ſummam meam in illum uoluntatem pertinere exiſtimaui, tanti uiri memoriam adiuuare, eamq; honore & gloria quacunq; poſſem afficere. Itaq; ſtatui equidem omnem operam induſtriamq; meam, quam tamen perquàm

exiguam esse sentio, artem deniq;, si qua in me est, eam in præclara eius ingenii monimenta omni ornamentorum genere illustranda, perpoliendaq́; cōferre. Initium autem inde facere uolui, id quod erat in manibus, Commentarios uidelicet in Dauidis Psalmos, quibus ille legendis atq; ediscendis animum pietate plenum atq; eximium aduersus mortem aduentantem cōfirmabat, typis nostris excusos promulgando, & quemadmodum ille cupiebat, sacrarum literarum studiosis communicando. Verùm illi etsi omni eruditionis genere ornatissimi instructissimiq́; haberentur, neq; quicquam ad summam eorum commendationem desiderari posse putaretur, illo tamen carere subsidio uidebantur, de quo initio huius epistolæ memorauimus. Nam cùm illi etiam, quorum in uita sese tuendi & conseruandi facultas maleuolos homines ab iniuria inferenda deterrere potest, illustrium tamen hominū præsidia undiq; conquirant, quibus ipsi suis scriptis consulant: quantò æquius est egregios hos labores, carentes iis rebus omnibus quibus parentum uita solicitudoq́; prospicit, alicuius tutelæ atq; præsidio committere? In eo autem homine conquirendo, quem tandem meliorem atq; ampliorē, Illustrissime Domine, inuenire possimus, quàm te ipsum? cuius tanta erga horum librorum autorem beneficia extitere, ut ipse te parentis loco semper coleret: minimeq́; dubitari debeat, quin omnes suos quoscunq; labores, si nūc uiueret, amplissimo tuo nomini consecraret: eaq́; beneuolentia comperta est, ut illius libris, quasi orbis liberis tutor legitimus à parente relictus esse uideare. Quos si alii cuidam quamuis opibus potentiaq́; illustri principi dicarem, cuius bellicæ quidem res præclarè gestæ summis laudibus efferrētur, nulla uerò neq; sacrarum literarum, neq; linguarum cognitio existeret: fortasse maiorem huius mei consilii caluniandi occasionem maleuolis hominibus præberē. Sed cùm in te scientia omnis generis disciplinarum ea sit, ut non in Gallia tantum, quæ tamen eruditissimis hominibus abundat, sed in exteris etiam nationibus pares habeas nullos, aut certè paucissimos, eumq́; dignitatis gradum pro multis tuis meritis obtineas, quem pauci admodum consequi potuere, & quò altius ascendi nunc rectè factis uix potest: neminem profectò tam agrestem futurū existimo, qui non uideat rectè me atq; iudicio fecisse, cùm hos pulcherrimos commentarios in tuo nomine apparere uolui. Eos igitur Amplissime Domine qui quasi suapte sponte in tuam tutelam confugiunt, beneuolo animo accipies. Ita enim ostendes, qua tu erga mortales humanitate atq; beneuolentia uteris, eam te aduersus ipsorum posteritatem integram inuiolatamq́; conseruare. Vale.

Lugduni

X. CALEND. IVL. M. D. XLVIII.

ENARRATIONVM IN PSALMOS PARS PRIMA.

*

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum,

AVGVSTINO EVGVBINO SEDIS APOSTOLICAE BIBLIOTHECARIO AVTORE.

CVM omnium sacrarum literarum philosophia est admirabilis, & uelut lumen humano generi refulgens in terris: tum uerò Psalmis tanta rerũ magnarum, atq; altißimarũ fœcunditas inest, ut longè reliquis Veteris testamenti libris sint præferendi. Hic purißimus uniuersæ theologiæ fons decurrit, siue quæ cœlestia contemplatur, siue quæ res humanas, quas diuina prouidentia gubernet, ad meritos fines adducens, edisserit. Vberrima quoq; de moribus, & uirtutibus, quarũ princeps Philolosophis quoq; testibus est Pietas, philosophia. Ad quam Psalmi semper inuitãtes, ad omnes profectò uirtutes inuitant. Hic altißima, longeq; paucis nota futurarum rerum mysteria Sibyllino more decantantur. Est autem Psalmus, uox Græca, quam primi Septuaginta interpretes, ab Hebraico sacras literas transferentes, pro carmine sacro usurparunt: Oda, uel Hymnus aliter dicatur. Mos autem sacrorum carminum, & hęc ipsa Psalmorũ ratio longè antiquißima est, priscisq; seculis creberrima: quando, ut Plutarchus ait, uetusti Poetæ, & Theologi, res diuinas, & naturales, Heroumq; fortia facta rythmis canebãt. Velut Empedocles, & Parmenides, Anaxagoras, & Pythagoras, quorũ carmina apud Philosophos de rebus diuinis paßim habentur. Ante hos, Linus, Orpheus, Musæus, qua de re Plutarchus, πρότερον μὲν γὰρ ποιήμασιν ἐξέφερον οἱ φιλόσοφοι τὰ δόγματα καὶ τοὺς λόγους ὥσπερ Ὀρφεὺς καὶ Ἡσίοδος, καὶ Παρμενίδης. καὶ Ξενοφάνης, καὶ Ἐμπεδοκλῆς. καὶ Θαλῆς, ὕστερον δὲ ἐπαύσαντο. Eorumq; longè uetustiores Sibyllæ, quas cùm idem, atq; Prophetas spiritus afflaret, ederentq; miranda carmina, ea æmulati posteriores, & morem carminis, & mysteria quę cecinissent, usurparunt. Ab Hebręis igitur uatibus, qui fuerunt omnibus his uetustiores, quemadmodum pleraq; alia, ut de creatione mundi, de rebus diuinis sermo, hæc profluxerunt. Siquidem Ægyptios, qui propter loci uicinitatẽ, linguęq; affinitatem, mores Hebręorũ, & Theologiam usurpassent, Platone teste, Græci sunt æmulati. Dæmones autem Spiritũ sanctũ, qui Prophetas, Sibyllasq; inspirauerat, imitati, oracula sua toto mũdo maiore ex parte carmine fundebãt. Ab antiquißimis Hebræorũ (nam Moses omniũ uetustißimus, carmẽ Deo cecinit) peruenit hæc ad alias nationes Psalmorũ ratio. Eam Sibyllæ, Dæmones, Poetæ, Theologiq; Græcorũ susceperunt. In Hebræis à Spiritusancto, Spiritu prophetiæ habuit exordiũ: qua gratia donata uaticinia, donata rerũ futurarũ prędictio, eadẽ ratio canendi, Psalmorumq; concentus inspira-

tus, fundente Spiritu sancto uoces suas numerosè. Carmen autem Hebraicū non idem est, atq; Græcorū, Latinorumq́; ut neq; Italicū, siue Etruscum idem, atq; Latinum. Ac potius cum Italico, quàm Latino similitudinē habet Hebraicum. Latinum ad imitationē Græci tempora syllabarū obseruat: Hebraicū nulla tēpora, sed numerū duntaxat, atq; similitudinē cadentium syllabarū. Vt nō est in Italico carmine spondeus, trocheus, dactylus, sed numeratio tantū syllabarū, & obseruatio, ut similiter desinant: simile quiddā sequitur Hebraicū. Quare cùm Hieron. scribit, aut Iob, aut Psalmos dactylo, spondeoq; decurrere: & cùm in præfatione, de Iob dicit, uersu labitur: quæq; Augustinus cum cæteris de carminibus Hebræorum testantur, noris nō hos ipsos præcisè pedes nostrumq; carmē ab eis, sed simile quiddam designari. Itaq; neq; Heroicum carmen apud Hebræos extat, neq; Iambicū, aliaq; genera, sed simile quiddā, & quale barbari diuersis ritibus canunt. Psalmi, Iob, libri Salomonis, & Prophetarū rationē carminis præ se ferunt, sed neq; Latini, neq; Græci. Numerosum quiddā, & ab oratione soluta parumper recedēs, sermonis genere, figurisq; Poëticis, uerbisq; minus usitatis obscuriores. Psalmi prætereanon eodē autore, nec eodē fortasse tempore, nec eodē modulatu, ut nec eodē subiecto semper perspiciūtur. Variat autor, uariat tempus, modulatus, res quę canitur. Quod ad subiectum attinet, alij profundissimè super omni natura, theologiaq; philosophātur, alij de prǽteritis, aut præsentibus Hebræorū uictorijs, aut beneficijs humano generi collatis, gratias agūt. Alij precantur, orāt, uel clades auerti, uel peccatis nō inquinari. Cæteri docent, erudiunt, prǽmia sceleris, atq; uirtutis, finesq; proclamātes. Sunt quibus de gloria, maiestate, bonitateq; diuina, quo reddant eam illustriorē, mortalibusq; celebrē, omne artificiū est, omnis sermo. Autor autē frequētius Dauid, cuius tempore pietas magna accepit incrementa, eoq; diuinæ laudes crebriores. Nonnunquā alij, sed raro. Quò factum, ut pleriq; è Græcis, Latinisq;, etiā uero Hebræis omnē librū Dauid adiudicarint. Probabilius uidetur sepositis nōnullis, reliquos in Dauid, siue cum eius titulo, siue minus in uniuersum referēdos. Liber Paralipomenō abundè testatur totā hanc Psalmorū, diuinarūq; laudū rationē, à Dauid primò fuisse repertā, atq; institutā, uel ipso, uel alijs Psalmos, quos edidisset, qui sciētia canēdi præcelleret, cum cantu pronuntiantibus. De quibus est in libris Paralipomenon fuisse cantores Heman, Asaph, & Ethan, in cymbalis æneis cōcrepantes. Alios qui in nablis arcana canerent, aut qui in citharis pro octaua cantarēt Epinicion. Choneniā autem principē Leuitarum præfuisse prophetiæ, & ad præcinendā melodiā. Sacerdotes autē tuba clangētes. Eodē loco referē à Dauid fuisse cōstitutos Asaph, & fratres eius, ad cōfitendum Domino qui glorificarēt, atq; laudarēt Dominū Deū IsraEl, atq; operum eius recordarentur. Alios præfectos super organa Psalterij, & Lyras. Nouissimè dicitur, Heman, & Idithum, & reliquos electos cōstitutos ad cōfitendū Domino, quoniā in æternum misericordia eius, quatiētes cymbala & omnia musicorū organa, ad cōcinendum Domino. His igiē omnibus fit perspicuū, principio, Psalmorum rationē à Dauid, atq; illius tempestatis doctissimis Hebræorū, quos ille designasset, maiore ex parte fuisse repertā, imitātibus quidē uetustissimos suos, antiquā'ue carminis rationē, qua fuerat Moses, alijq; post ipsum usi. Hos autē ipsos, uel à se ipsis, ut quos Dauid propter doctrinā, sapientiā, spiritumq; prophetiæ delegisset, uel à Dauid editos Psalmos cōcinuisse. In principijs Psalmorum sæpe reperies (prǽter Dauid, qui frequētius nominatur) Asaph, Idithū, Ethan, qui cantores, Poëtæq; Psalmorum Vatesq; fuisse memorantur. adhæc organa musica, quæ solent in principijs Psalmorū nominari: necnon res quæ Psalmis canerentur, uidelicet quòd alijs Arcana,

Prop

Prophetiæq; canebantur: alijs Carmen triumphale, quod Græcè ἐπινίκιον, alijs ad glorificandum Dominum, operaq; eius celebranda. Hæc omnia doceberis ex dictis illis, Autores Pſalmorum, Varietas muſicorum inſtrumentorum, Subiectum carminis. Autores, Dauid, Eman, Ethan, Aſaph, Idithum. Organa muſica, Tympana, Nabla, Tubæ, Citharæ, Pſalterium. Subiectum, Arcana, Prophetiæ, Epinicion, Collaudatio diuinorum operum, Melodia.

Præter hæc carmina, Pſalmosq; tempeſtate Dauid decantatos, credendum eſt, quemadmodum ante tempora Dauid, multa cantica (ſi uel ab ipſo Moſe, ut canticum Siſaræ, canticum Annæ matris Samuelis, ſumas exordium) fuerant decantata, perueni tq; ratio canendi adusq; Dauid: ſic poſt eum fuiſſe, qui Pſalmos cecinerint, quorum carmina fuerint in librum Pſalmorum relata, præcipuè qui ſunt ſine titulo, uelut ἀνώνυμοι. Probaturq; mihi quod ait diuus Hilarius, Librum Pſalmorum appellatum, diuerſis in unum uolumen prophetijs diuerſorum, & autorum, & temporum congregatis, ab ijs, qui res Regum geſtas ſcriberent. Et quoniam pars Pſalmorum, myſteria, prophetiæq; fuiſſe dicuntur, par eſt illud in his myſterium, atq; prophetiam maximè celebrari, quam Sibyllæ quoq; præcipuè concelebrarunt, maximam prophetiam, ſupremum myſterium. De Chriſto, rebusq; gerendis ab eo, omnis propè Sibyllarum prophetia contexitur. Hunc in primis ſpectaſſe Pſalmos, atq; arcanis canendis modis deſignaſſe, conſentientibus Hebræis ueriſimile eſt. Hoc item poëma multis de cauſis obſcurum eſt: Principiò omnium generatim carminum maior eſt, quàm orationis ſolutæ obſcuritas. Plus illic artis adhibetur: quæruntur nomina, ſenſusq; à conſuetudine remotiores: omnes loquendi figuræ, uarietasq; adhibentur. Huiuſmodi eſt apud Græcos Pindarus, Alcæus, Lycophron, quos etiã adhibitis interpretibus uix intelligas. In hoc poëmate peculiaris obſcuritas, quòd ueniens à peregrina lingua, cuius loquendi ratio longè diſtat à noſtra, nec eiſdem loquendi ritibus inſiſtit, ſæpe neſcias quid reſonet. Et uerum eſt quod ait diuus Hilarius, uniuerſa allegoricis, typicis contexta eſſe uirtutibus. Accedit, quòd ſubiectum dubium eſt, raròq; percipitur quorſum ſpectent quæ dicantur. Eadem ratione Sibyllæ loquebantur, quarum carmina non prius ſunt intellecta, quàm tempus abſoluiſſet, quæ uaticinatæ fuerant. Sic quędam myſteria Philoſophorum, Platonis & aliorum tunc intellecta ſunt, cùm uenit ille qui plenam, perfectamq; de ſe ipſo, rebusq; diuinis detulit è cœlo philoſophiam.

Editio quoq; Pſalmorum, qua per totum orbem Chriſtianum utitur, ſiue Græca, ſiue Latina Eccleſia, eſt Septuaginta interpretum. Hanc interpretantur, explanantq; ut quæ ſit Septuaginta, Origenes, Baſilius, Gregorius, Chryſoſtomus, Euſebius, afferentes ad eius declarationem nonnunquam Aquilæ, Theodotionis editionem, Symmachi, quintam, ſextam. Hoc illud eſt antiquiſsimum Pſalterium quod ex Hebræorũ fontibus, primò fluxit ad Græcos, à Græcis ad Latinos. Non eſt cuiuſquam alterius interpretis quos nominauimus, non Luciani. Siquidem hoc illud, è quo proferunt Apoſtoli teſtimonia, & quo poſt Apoſtolos Eccleſia ſemper uſa eſt. Quod, ut dixi, maximè Græcorum Theologorum explanationibus noſcas, qui Pſalterium ediſſerẽtes ad eius declarationem, proferunt nonnunquam alias interpretationes, hanc ipſorum Septuaginta eſſe dicentes. Hæc longè ante tempora Hieronymi in Latinam dialecton tralata, ſemper ob uetuſtatem retenta fuit. Cùm reliqui libri Veteris teſtamenti fuerint ſummoti, recepta Hieronymi ex Hebraico tralatione: cuius Pſalterium ex Hebraico remanſit in libris eius, publicè receptum non fuit, ipſo etiam conſulente, quoniam & perturbatio in Eccleſijs accidiſſet, ueteres pſalmos dediſcere, nouos inferre memoriæ coactis, &

ſummæ uenerationi erant quæ Septuaginta tranſtuliſſent, ut uix receptus in alijs libris fuerit Hieronymus. Qua de re ad Suniam & Fritellam ipſe his uerbis: Hoc enim quod Septuaginta interpretes tranſtulerunt, propter uetuſtatem in Eccleſijs cantandum eſt: & illud ob eruditionem ſciendum propter notitiam. Factum igitur quod conſuluit Hieronymus, ſemper antiquum Pſalterium, quod erat Septuaginta cantatum in Eccleſijs. Irrepſerant in ipſum quædam ex alijs interpretationibus, obſcurat item uetuſtas. Itaq; Hieronymus hoc beneficium præſtitit nonnullis, ut ipſum collatis alijs interpretationibus, & Hebraico, repurgaret: quod ipſe in præfatione Pſalterij apertè teſtatur. Sed labor ille paucis profuit, & breui ad priores corruptelas rediſt Pſalterium, quod non uniuerſæ Eccleſiæ, ſed duobus, aut tribus amicis duntaxat emendaſſet. Habes alterum, ut dixi, Pſalterium eius ex Hebraico, proximè accedens ad ſenſus ueriores, ad Hebraicamq; ueritatem intelligendam uehementer utile.

Fuerunt hac tempeſtate, quemadmodum olim apud Græcos, multi qui ex Hebræorum fontibus Pſalterium transferrent, quibus tot tamq; uarijs interpretationibus imperiti turbantur, arbitrantes nulla ratione ſacras literas intelligi poſſe, ut quarum tot tanquam inter ſe differentes ſint interpretes. His, ut dixi, perturbatio propter imperitiam accidit. Qui transferunt, non ſunt, ut ipſi putant, inter ſe tantopere diſcordes: ſed quod cæteri turbulentius, obſcuriusq; tranſtuliſſent, cùm uideatur alijs melius, apertiusq; transferri potuiſſe, nouas editiones aggrediuntur, ſemperq; ad maiorem claritatem aliqua fit acceſsio. Nec uerum eſt, Hebraicam linguam, quòd tot quotidie nouis interpretationibus ſacræ literæ miſceantur, quòd aliquæ uoces diuerſis ſenſibus exponantur, inuſitatam, diſsimilemq; cæteris linguis eſſe non intelligibilem, ſed ut cuiq; libuit in omnes ſenſus uenientem. Vt Græca, ut Latina certos habent ſignificatus, certos ac diffinitos loquendi modos, haud ſecus Hebraica, cuius quidem proprietates quò quiſq; doctior, ſcriptorumq; eius peritior erit, ita magis agnoſcet, alijsq; explicabit, atq; reſoluet. Vocum autem amphibologia omnibus in linguis eſt. Homerus, Pindarus, Sophocles pleni ſunt amphibologiarum, quas diuerſis ſenſibus, & inter ſe diſsimilibus, eorum interpretes exponunt. Platonis atq; Ariſtotelis philoſophia quàm uarijs interpretibus diſtrahitur, tam ſenſibus, opinionibusq; uarians miſcet animos Philoſophorum. Cur igitur quiſquam uarietatem in ſacris literis abominetur, cùm ſit omnium linguarum is mos, atq; ritus? Ob hanc igitur cauſam nobis illa uia maximè placuit, ut nullam denuò interpretationem molientes, ſed hanc noſtram uulgatam cum fontibus Hebraicis, cum Græca tralatione conferentes, Hebræos, Græcos, Latinosq; interpretes conſulentes, unum totius ueritatis corpus efficeremus, omnesq; radios ad eam illuſtrandam apponeremus. Eoq; factum eſt, ut inuiſa prolixitas commentationum uitari non potuerit, cùm ſenſibus euoluendis, uerbis diligenter penſitandis non breue tempus decurrat. Inuenti ſunt tamen longè plurimi quibus hæc neceſſaria utilisq; prolixitas non diſpliceret.

PSALMORUM LIBER.

PSALMI PRIMI EXPLANATIO.

BEATUS uir, qui non abiit in consilio impiorum: & in uia peccatorum non stetit: & in cathedra pestilentiæ non sedit.

HAEC EST, ut præfati sumus, Psalmorum maiestas, hæc altißima sacri poëmatis huius philosophia, quòd Vates sanctus ingressus ad mores instruendos, & in omnes philosophiæ latißimos campos deuectus, finem eius præfatur, quibus terminis philosophia, quibus res humanæ finiantur: ut ostenso, ac præmonstrato rerum cunctarum fine, simus ad reliqua, quæ dicturus est, attẽtiores. Lõgeq́ꝫ diuinius, quàm Aristoteles librum de Moribus scripturus, ut ille de Felicitate quædam præmisit, differens, diffiniensq́ꝫ Beatitudinem: sic eius præuertit, absoluitq́ꝫ noster definitionem. Cumq́ꝫ Philosophus duplici proposita Beatitudine, illam ueram beatitudinem esse declarasset, qua similes Dei sese mortales reddunt: hoc Vates diuinus apertius, ut maior, nec terrestris, sed cœlestis Philosophus egit. Primumq́ꝫ Aristoteles dixit, πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεσθαι, Omnia bonum appetere. Et in Politicis, τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες. Omnes omnia facere causa eius quod bonũ uideatur. In ultimis quoqꝫ uerbis, ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας, τέλος γὰρ αὕτη. Omnia fermè alterius causa boni nos eligere, prẹter Felicitatẽ & Beatitudinem, quæ finis sit. Postremò resoluit quæ sit Felicitas uera, uulgo multisq́ꝫ philosophis, secum dissentientibus: Beata, inquit, uita uidetur, secundum uirtutem. Itemq́ꝫ βίος μὲν ἄριστος ὁ μετ' ἀρετῆς κεχορηγημένος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετέχειν τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων. Vitam optimam esse, quæ cum uirtute traducitur, laudabilibus actionibus insignis: Perfectißimam uerò atqꝫ eminẽtißimam uirtutis actionem esse, quæ sit ἡ κατὰ σοφίαν. secundum sapientiam. Viuere sapienter, agere secundum sapientiam. Sapientiam enim inquit, θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν, καθαρειότητι καὶ τῷ βεβαίῳ: uoluptates puritate, ac perpetuitate admirabiles habere. Quæ sit porrò Sapientia, & ubi maximè sita, absoluit postremò dicens, eundem esse sapientem, beatum, θεοφιλέστατον. Deo charißimum, gratißimũ: Quem Deus charißimè diligat: Diligat autem propter sapientiam, suiq́ꝫ similitudinem. Quoniam igitur qui sanctè, sapienterq́ꝫ uiuunt, similes Dei sunt: hæc autem similitudo facit eos Deo charißimos, atqꝫ gratißimos, ut idem constanter asserit. Id uerò est Beatitudo, in qua sunt mirabiles, perennesq́ꝫ, ut idem testatur, non fugaces autem, corruptibilesq́ꝫ uoluptates. Hoc habẽs exploratum uetustißimus, ac maximus Vates, à quo fontes omnis sapientiæ fluxerunt ad Græcos, aliasq́ꝫ gentes, primùm præposuit quod omnes

appetunt, nempe Beatitudinem. Inde quale sit hoc ipsum demonstrauit. Eundem porrò paulo antè monstrauerat Aristoteles, quem beatum declarare decreuerat, ὁ κατὰ τὸν νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων, καὶ διακείμενος ἄριστα. Qui secundum animum, non secundum corpus uiuat, habeatq; mentem optimè affectam. Itemq; in Politicis absoluens de beata uita sermonem, Ecce igitur, inquit, unicuiq; tantum beatitudinis, quantum uirtutis, & sapientiæ: & quantum uirtutibus his uita ducitur, non diuitijs bonisq; corporis sit nobis in confesso, ipsum Deum pro testimonio, & exemplo habentibus, qui felix, beatusq; sit proprijs, non alienis bonis. Constat igitur eandem esse beatitudinis rationem, & quam Philosophus ex consideratione naturæ, & quam diuinus Vates ex oraculo cœlesti docebat. Est enim quod proponit Propheta, idem uerus Philosophus intimæ naturæ consideratio. Quoniam igitur Beatitudo uera, ex ueris, æternisq; & insatiabilibus gaudijs, ac uoluptatibus perficitur, ueræ autem stabilesq; uoluptates minus turbulentæ, doloribus, & sordibus minus inquinatæ, rite, recteq; omnibus consideratis sunt in sanctitate, ac sapientia, Deiq; similitudine: ob hanc causam, ludum doctrinæ ueræ pandens Vates diuinus ueramq; de moribus Philosophiam scripturus, ostendit ubi sit uera Sapientia, ac Beatitudo. Eoq; ipse testimonium philosophorum produxi, non quò sacras literas auxilijs externis roborarem: sed ut docerem nunc à Philosopho diuino prædicari quod ex fontibus naturæ philosophi profani eruerunt. Naturale igitur est, ut beatitudo sit sceleribus fugiendis, uirtutibus sectandis. Causam dicet Aristoteles, quòd Sapientia ueras possidet, diuturnasq; uoluptates, quòd similes Dei facit: Quòd is, quisquis erit, inter cæteros homines uersabitur, ut Deus quispiā. Vates autem diuinus, & has ipsas causas, & alias maiores, quòd probis, sapiētibus, refugientibusq; peccare parata sunt magna præmia: quòd non tam erunt in hac uita beati, qualis qualis haberi potest in hoc mundo Beatitudo, sed item in posterum longè feliciores, quòd diuina Nemesis quæ sæuit, indignaturq; bene agere malos, amplectitur, respicitq; bonos eos, & stirpem eorū, quæ præmia pietatis olim erant Hebræis, diutius seruabit incolumes, seruabit quas iustè parauerunt opes. Quòd semper alacres sunt animi bonorum. Aduersa fortius ferentes, secundis non insolescentes, nec opes attollunt, nec paupertas deprimit. Sapientia fortissimos eos, eosq; etiam lætissimos efficit. Vitam Deorum in corporibus imitantur. Sciunt nihil timendum nisi culpam, & peccatum, Fortiaq; aduersis opponunt pectora rebus. Vniuersi eos amore prosequuntur. Sed hæc omnia melius docent, & ubique sacræ literæ. Verum igitur beatitudinis fontem esse pietatem, quoniam in actionibus uirtutis beatitudo constituitur. Fons autem iustarum, rectarumq; actionum est pietas. Atque hunc esse finem totius felicitatis, omniumq; uirtutum atq; actionum moderamē, & qui dicit beatitudinē, seu felicitatem, finemq; omnium rerum, nihil aliud eum dicere, quàm scientiam, & cultum Dei. Et hanc esse philosophorū quoq; sententiam declarat mirificè consonans cum sacris literis idem Aristoteles: qui libros de Moribus ad Eudemum absoluens (quemadmodum Salomon suos claudens dixit, Finem dicēdi faciamus: Deum time, & mandata eius obserua. Hoc est omnis homo) illo præclaro fine usus est: Omnes actiones nostras, omniaq; studia, rerumq; possessiones, tantò iudicandas esse meliores, quantò magis fecerint, adiuuerint ad cognitionem, & cultum Dei: deteriora autem censenda, quæ nobis impedimento fuerint quominus colatur Deus, ut quasi sic statuat, si quis eius sententiam planius euoluat. Quoniam, inquit, felicitatem ueluti finem supremum quærimus: felicitatem autem tibi demonstro, eamq; dico esse beatum, felicemq; animi statum, complexum, societatemq; omnium uirtutum. Apertius, ait, tibi loquar:

quar: Sedes omnium uirtutum, & finis ille, ad quem quicquid agimus, quidquid possidere studemus respiciendum est, cōtemplatio, & cultus Dei est. Cùm inquit, huc perueneris, tunc finis est, tunc beatus eris. Ob hanc causam quæcunq; te iuuerint ut huc peruenias, pro melioribus habenda: quæ prohibuerint, impedimentoq; fuerint, deteriora iudicanda. Is terminus uerus, hæc optima diffinitio. Optimus rerum cognoscendarum modus. Sic loquitur Aristoteles, ἥτις οὖν αἵρεσις καὶ κτῆσις τῶν φύσει ἀγαθῶν ποιήσει τὴν τοῦ θεοῦ μάλιστα θεωρίαν, ἢ σώματος, ἢ χρημάτων, ἢ φίλων, ἢ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, αὕτη ἀρίστη, καὶ οὗτος ὅρος κάλλιστος. ἥτις δ' ἢ δι' ἔνδειαν, ἢ δι' ὑπερβολὴν κωλύει τὸν θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν, αὕτη δὲ φαύλη. Hunc igitur antiquissimum Poëtam nostrum, uetusti Grecorum Poëtæ, ijdem & Theologi imitati Musęus, & filius eius Orpheus, necnon Hesiodus, & Homerus, magna præmia iustis, ac bonis, ut ait Plato, canunt esse parata, ut qui Deo maximè sint curæ, quibus terram altricem producere fruges affatim iubeat, aluearia melle repleri, uestiri uelleribus oues, in cœtu sanctorum collocatos Orpheus æterna ebrietate lætos esse. Tum παῖδας γὰρ παίδων καὶ γένος κατόπισθεν γινέσθαι. Et natos natorum stirpemq; relinquere iustos. Hoc enim prior noster dixerat: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, uirescens scilicet semper in posteritate, multò magis in cœlo. Scripturus igitur de uirtutibus, Prudentia, Iustitia, Modestia, uirtutumq; principe Pietate, proponit, præfatur earum finem beatitudinem. Propterea Psalmum hunc Hebræi miris laudibus tollunt, nobilissimumq; dicunt, iureq; merito librum suum, philosophum diuinum ab eo auspicatum esse. Sed nos singula uerba perpendamus.

BEATVS VIR.) Beatus Hebraicè dicitur אַשְׁרֵי ashere: ducitur à uerbo אשר asher direxit, ambulauit, ut designet quod Græcè dicitur εὐοδοῦντες, κατευθύνοντες Bene incedentes, feliciter tendentes. Est numerus multus semper, uera fortasse sententibus nonnullis Hebræis, quod Felicitas, ac Beatitudo non fit solitaria, nec una ex re, aut uirtute una efficiatur. Iustitia, Temperantia, Prudentia, Fortitudo faciunt beatum. Possit esse linguæ consuetudo, ut Latinè Tenebræ, Diuitiæ, quæ Græcè per unicum numerum σκότος, πλοῦτος. Quem autem Hebraicum dicit אַשְׁרֵי ashere beatum, Chaldæus (in quam linguam uersæ literæ sacræ melius intelliguntur) dixit טובי tube, bonitas: ut dicat, Bonitates illius, aut illi qui non abijt. Bonitatem uocauit beatitudinem, bene agere. Quid enim aliud est felicitas, quàm rerum cunctarum absoluta bonitas? Nam & Aristoteles, ut superius, πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται. bonum omnia appetere. Ecce bonum uocauit ipsam beatitudinem, quam mortales omnes, res item omnes quærant, cupiant, expetant. Beatos Latini dixerunt antiquissima nuncupatione diuites, opulentos, similiter ut Græci εὐδαίμονας, quibus fortuna bona, propitia. δαίμων, ad alia sæpenumero fortuna est. Postea Latini Græciq; iam philosophantes correxerunt errorem, non amplius beatos appellantes, quibus bona corporis, & fortunæ suppeterent: uidebant enim sæpe miseros, esse diuites: ut Menander de se ipso, qui diues esset,

πλούσιος ὑπὸ πάντων καλοῦμαι, μακάριος δ' ὑπ' οὐδενός.

Diues ab omnibus, beatus à nemine dicor.

Propterea distinxit, addiditq; melius:

μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει.

Beatus, qui Diuitias, & Sapientiam possidet.

Intellexerat non ualere diuitias solas ad beatitudinem, adiecit sapientiam. At purior philosophia, itemq; sacræ literæ, quarum philosophia supereminet omnes, reiecerunt diuitias. Eas Aristoteles quidem moderatas, & intra præscriptum iuuare ad uulgarem quandam, ciuilemq; beatitudinem: nimias autem, & abundan-

a 2 tiores

tiores uehementer obesse. πᾶν δὲ τὸ χρήσιμον ἐστὶν, ὧν τὴν ὑπερβολὴν ἢ βλάπτειν ἀναγκαῖον, ἢ μηθὲν ὄφελος εἶναι αὐτῶν τοῖς ἔχουσι. Quæ dicantur utilia, si excedant, aut nocere necessariò aut nullam esse possidentibus utilitatem. Diuitias esse ueluti organum dicit: si maius, quàm deceat, sit organum, non prosit, sed noceat. Idem quoque, ταῦτα γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινόμενα, χάριν ποιεῖ: οἷον πλοῦτος πολὺς γινόμενος ὑπερόπτας καὶ ἀφελεῖς ἐποίησεν. Diuitiarum affluentiam, non modò non prodesse ad uirtutem, & beatitudinem, ut reddant deteriores, & superbos, contemptoresque aliorum qui eas possident. Quare philosophi quoque senserunt, in diuitijs non esse felicitatem: uideruntque maiorem quandam, ac suspexere beatitudinem, diuitijs comitibus non indigentem: Animi, inquam, beatitudinem, similem felicitati Deorum, ex sapientia, sanctitate, pietate, animo diuinitus affecto. Cum similis est animus noster animo Deorum. Hanc agnoscunt solam sacræ litteræ, sed addunt, edisserunt, quæ philosophi uidere non potuerunt. Hoc item nomen Græcum, si Platoni credimus, indicat. Dicitur enim Eudæmon beatus. Dæmonem ille animum dicit esse: & Eudæmonia, est felicissimus, optimus animi status. Bonitas animi, cùm beatus, felix, tranquillus inter gaudia solis nota pijs uersatur animus. Itaque refertur hoc nomine ad animum solum beatitudo. Aliud autem nomen quo sunt usi hoc loco Septuaginta interpretes μακάριος, idemque sacræ literæ passim usurpant, designat immortalem, incorruptibilem, quasi μὴ κὴρ sine leto. Beatus ergo propriè dicitur is qui immortalis est. Et uera beatitudo in immortalitate declaratur. Itaque quod ait Aristoteles de beatitudine, quòd cùm felicitas sit res quædam perfecta, nihil autem in corpore perfectum est, nulla uirtus, nullum gaudium, concluditque ὅτι οὖν ἡ εὐδαιμονία ζωῆς τελείας ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν. Beatitudo erit operatio perfectæ uitæ, secundum uirtutem perfectam. Non erit unquam hæc in terris nisi in immortalitate beatitudo, & in ea, quæ dicitur ἐκθέωσις, deificatione. Quandiu enim desiderabit insatiabilis animus, desiderat autem perfectionem supremam, eaque est deificatio, nunquam quiescet, nunquam sedabitur cupiditatis æstus, nunquam beatus erit. Dico igitur perfectam, beatamque illam uitam, & ut idem ait ψυχῆς ἀγαθῆς ἐνέργειαν, Animi boni operationem, & quasi gaudium insatiabile, in terris, & in hoc corpore, quòd animi carcer dicitur nomine Græco σῶμα σῆμα, inueniri non posse. Quod idem Aristoteles facilè concesserit. Sæpe nescio quibus gaudijs perfundimur, quadam dulcedine gaudet animus, aduentatque insueta uoluptas: postea uelut aura leuis discedit, animum mœstum relinquens, quale nonnunquam sibi testatur Augustinus accidisse. Tales, inquã, arbitremur particulas esse beatitudinis, imaginemque fugacem perfectæ, perennisque uitæ, qua Deus, animique cœlestes semper sunt beati: Nos autem (ut ait Aristoteles) aliquando, idque raro, & breui. Habet igitur beatitudo uera perennes, continentesque uoluptates, nunquam interpellata gaudia. Hoc duntaxat in cœlo, cùm deificatus animus, nihil amplius habuerit quod concupiscat. Nunquam autem defuerit quod aueat, nisi cùm Deus effectus, quod sacræ litteræ promittunt, nihil erit amplius desiderijs eius occurrens. Hanc igitur potissimum psalmus beatitudinem respexit: sed & illam prædicauit, quæ percipitur in terris, ut Aristoteles retulit, ex optimis actionibus, uitaque iustè, pieque ducenda. De qua & ipse Aristoteles, & Tullius de Finibus bonorum & malorum: & in Thusculanis. Hæc autem est præparatio ad ueram, æternamque beatitudinem. Vtraque iustitiæ fructus, & pietatis. Quibus igitur constet, quibus'ue parari possit beatitudo, psalmus is, iure diuinæ istius philosophiæ principium, & caput, edocet.

QVI NON ABIIT in consilio impiorum, & in uia peccatorum non stetit,

tit, & in cathedra peſtilentiæ non ſedit.] Principium beatitudinis, ſapientiæ, ſanctitatis, Separari à commercio improborum. Non hæc quidem perfecta beatitudo, ſed exordium, gradus primus. Hinc ad illam animi puritatem, integritatem, hæc occaſio quærendæ ſapientiæ, Non audire uoces ſceleratas, non intereſſe colloquijs, & factis improbiſsimis. Sed primùm circa uoces inſiſtamus. Quos Sept. interpretes Græcè dixerunt ἀσεβεῖς, impios, Hebraicè רְשָׁעִים reshaim, paſsim quidem uocantur impij in ſacris litteris. Magiſtri Hebræorum uim linguæ ſuæ, proprietatemq́; apprimè callentes, (ad eos enim cùm de uocibus diſſeritur, refugiendum eſt, paucos autem ſenſus uelut ille aurum ex ſtercore ſeligentes, cætera nos illis relinquere conuenit) deſignari dicunt hac uoce, cupidos, inhiantes ad opes, bonaq́; corporis, & ad hæc omne ſtudium transferentes. Hoc ſignificatum ex alijs locis comprobantes: è quibus Rabi Dauid: Reshaim, inquit, ſunt cupidi, concitati, ſolliciti, inſatiabiles poſsidendi diuitias, & opes, ſuas libidines ſatiãdi in hoc mundo, libidinibus inflammati, furentes, omniaq́; rabidè appetentes. Qui nihil inter bonum, malumq́; putantes intereſſe, furantur, diripiunt, interficiunt, ut opibus, quas auidiſsimè perſequuntur, potiantur. Eſt enim ſignificatus uocis huius החרדה hacharada, motus, inſtabilitas, auiditas, diſcurſatio, ſedulitas, ut probant teſtimonia. Propter hanc cauſam, inquit, Conſilium impiorum dixit: adiunxitq́; ad hoc ambulationem, quoniam hi hortantur, incitant mortales, ut ſe audiant conſulentes. Salubria uerò conſulere uidentur, ut opes coaceruent, ut genio indulgeant. Hæc ille. Similia fermè ſcripſerat prior Auen Eſdra, quem uidetur poſterior is expreſsiſſe. Reshaim, inquit, ut ego uideor, ſunt qui non permanent in una eademq́; ſententia, fluctuat eorum mens, ut procella, neſcit quieſcere. ut declarãt exempla, ut quod dixit Salomon, Impius facit opus inſtabile. Huic rectè conſilium, & ambulationem adiunxit. Ad noua enim conſilia capienda inuitant, ineundamq́; uiam quam neſciunt. Ex his Hebræorum expoſitionibus claret, quos Sept. tranſtulerunt ἀσεβεῖς, impios, deſignare flagitioſos, ſacra, profanaq́; miſcentes, libidinibus effrænatis omnia uaſtãtes, populantes, de futuris poſt hanc uitam nullam opinionem habentes. Reshaim ſunt, qualem deſcribit Catilinam Marcus, inquietum, inſtabilem propter uarias cupiditates, ac libidines. Eos ad unguem, amuſsimq́; deſcribit, repræſentat Salomon his uerbis, ut intelligas huius pſalmi uerum ſenſum: Dixerunt impij cogitantes apud ſe non rectè: Exiguum & cum tædio eſt tempus uitæ noſtræ, & non eſt refrigerium in fine hominis, & non eſt qui agnitus ſit reuerſus ab inferis. Quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hoc erimus tanquam non fuerimus. Quoniam fumus afflatus eſt in naribus noſtris, & ſermo ſcintillæ ad commouendum cor noſtrum. Quia extinctus cinis erit corpus noſtrum, & ſpiritus diffundetur tanquam mollis aër. Venite ergo, & fruamur bonis, quæ ſunt, & utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vino pretioſo & unguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos roſis antequam marceſcant: nullum pratum ſit, quod non pertranſeat luxuria noſtra. Nemo ueſtrum exors ſit luxuriæ noſtræ. Vbiq́; relinquamus ſigna lætitiæ, quoniam hęc eſt pars noſtra, & hæc eſt ſors noſtra. Opprimamus pauperem iuſtum, & non parcamus uiduæ, nec ueterano, nec uereamur canos multi temporis. Hæc, & multa alia, quibus deſcribit impios Salomon. Cuius ſermonem, etſi prolixiorem, hic protuli, quoniã ex hac deſcriptione intelligitur uera ſuper hac uoce magiſtros Hebræorum docere, & hac Salomonis deſcriptione, ſumma huius primi pſalmi continetur. Impios igitur dixit omnis iuſtitiæ profanatores, pietatis, legumq́; contemptores, nullam ſpem de rebus cœleſtibus habentes, animam unà cum corpore in-

terire fatentes. Hac opinione concepta, scelerata, nefanda semper loquuntur: post
hanc uitam non grauiorem sententiam, non pœnas expectantes, nullis sceleribus
parcunt: rapiunt si possunt, interficiunt, insidias moliuntur. Omnes ad uolupta-
tes, curamq; corporis cogitationes conuertunt. Hoc igitur rectè uidemus dixisse,
beatos eos, psalmum, qui per consilia, tam improborum non incedant. Hæc con-
silia paulo antè Salomon expresit. Quod pessimè, & præposterè de rebus huma-
nis sentientes, nullaq; iustitiæ, ac probitati præmia proposita esse dicentes, inui-
tant, cohortantur ad uoluptates, ad gaudia corporis, ad profanandas leges. Con-
sulunt igitur, Venite ergo, & fruamur præsentibus bonis. Quicunq; ad hæc consi-
lia, ad has incestas uoces, aures obdiderit, aut auditas cõtempserit, Beatum uocat
diuinus Vates. Nam cùm etiam uitæ præsentis beatitudinem philosophi in actio-
nibus iustis, rectéq; factis constituerint, quæ ueritas ab his potest esse, qui nos ad
gaudendum inuitantes, uitæ probitatem dissuadent? Sed illa maiora bona, quæ
præmium pietatis iustitiæq; fore, sapientissimi quiq; senserunt. Nam iustos in insu-
las beatas, ut nostræ literæ, in Paradisum ducentes, felices ad omne tempus fore
canebant, non'ne propter uoluptates corporeas illi tollunt, amandant? Quocirca
Salomon idem in descriptione impiorum adiecit, quòd iustos persequuntur, infe-
ctantur, uelut consilijs eorum aduersantes, omninóq; contraria proponentes. Ad
alia, ut illi prædicant, eundem esse animi, atq; corporis interitum, sic iustos in con-
trarium, ut ait idem Salomon, καὶ μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων. Extrema iustorum dicit
fore beata. Nam Latinè non rectè habet, Et præfert nouissima iustorum. Hanc uo
cem impij audire non possunt. Eos igitur redarguens ad postremum idem Salo-
mon absoluit super eis sermonem. Hæc, ait, per summum errorem cogitauerunt.
Excæcauit enim eos malitia illorum, & non cognouerunt mysteria Dei. οὐδὲ μισθὸν ἤλ-
πισαν ὁσιότητος, οὐδ᾽ ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων. Necq; sperauerunt mercedem, præmiumq;
probitatis, necq; dijudicauerunt præmium quod paratum est animis rectis, atq; in-
corruptis. Quoniam Deus condidit hominem ad immortalitatem, & imaginem
proprietatis suæ dedit illi. Hæc Salomon, quasi philosophiam genitoris interpre-
tans: si modò psalmus is est Dauid, ut par est. Quoniam igitur beatitudinis ac-
quirendæ, uel corporeæ, uel æternæ ratio, uiáq; non est, etiã philosophis testibus,
quam impij proponũt, sed potius euersio beatitudinis est eorum sermo, atq; uita:
iure contulit inter se beatos, & impios. Viam, qua peruenitur ad beatitudinẽ, non
esse eam, quam uel tendunt, uel demonstrant impij, potius ferre ad tartarum, ad
barathrum, ruinam.

Hac iter Elysium nobis, at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Hoc uerum esse probatur innumeris exemplis: probatur etiam testimonijs profa-
næ philosophiæ, quæ beatitudinem corporis cõstituit in rectè, iustéq; factis, mul-
tò magis æternam. Denicq; illi ipsi impij sentiunt, fatẽtur, cùm ad ruinam uentum
est, uoces lachrymabiles edentes, & errores ætatis actæ recãtantes. Declarat etiam
idem Salomon quale sit consilium impiorum in prouerbijs: Fili mi, si te lactaue-
rint (nempe blanditi fuerint) peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, ueni nobis-
cum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra: De-
glutiamus eum sicut infernus uiuentem, & integrum, quasi descendentem in la-
cum: Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras
spolijs: Sortem mitte nobiscum: Marsupium sit unum omnium nostrum. Fili mi,
ne ambules cum eis. Prohibe pedem tuum à semitis eorum. Pedes enim illorum
ad malum currunt, & festinant, ut effundant sanguinem. Ipsi quocq; contra suum
sangui

ſanguinem inſidiantur,& moliuntur fraudes contra animas ſuas. Hæc,& alia Salomon: quibus declaratur, quale ſit conſilium impiorum, & quid incedere in eorum conſilio. Nam quos dixit Hieronymus peccatores in ſua translatione, Septuaginta dixerunt ἀσεβεῖς impij. Μή σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς. Adeſt præclarum Ariſtotelis teſtimonium. Nam ex deſcriptione Hebræorum quinam ſint reshaim, apparet eos eſſe, quos idem Philoſophus uocat μοχθηροὺς ἀκρατεῖς ſceleratos, intemperantes, conueniensq́ꝫ cum Hebræis, & hac cœleſti philoſophia, ſic ſcribit: Tumultuat, inquit, animus ſceleratorum, nunc propter improbitatem dolens, quòd abſtineat nonnullis, nunc gaudens. Et modò fertur huc, modò uelut diſcerptus, ac diuulſus illuc. Quòd ſi fieri non poteſt, ut ſimul doleamus, atq́ꝫ gaudeamus, incidit q́ꝫ in mœrorem, quia gauiſus eſt, nolletq́ꝫ ea ſibi iucunda eſſe, implenturq́ꝫ improbi pœnitentia: nec amicè in ſe affecti ſunt, quia nihil habent amore dignum. εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν, λίαν ἐστὶν ἄθλιον: φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι. Quod ſi ita eſſe, uehementer eſt miſerabile: conandum totis uiribus, ut improbitatem fugias, probitatem, modeſtiamq́ꝫ ſuſcipias. Sic enim fiet, ut tuimet beniuolens ſis, & cæteris amicus. Ex antiquiſsima ſacrarum literarum, pſalmorumq́ꝫ ſapientia uidentur illa Stoicorum manaſſe, quæ Marcus in Tuſculanis de felicitate, & infelicitate: illam in actionibus iuſtis, hanc in peccatis libidinibusq́ꝫ ſtatuētium.

ET IN VIA PECCATORVM non ſtetit] Vt tres ſunt corporis qualitates, Ambulare, Stare, Sedere: ſic tria genera poſuit improborum, Impios, Peccatores, Deriſores. Videbimus ubiq́ꝫ morem eſſe ſacrarum ſcripturarum, ut crebris utantur πολυλογίας, quoties idem diuerſis nominibus ad exaggerationem, declarationemq́ꝫ pleniorem ſignificatur. Idem igitur eſt Ambulare in conſilio impiorum, atq́ꝫ ſtare in uia peccatorum. Quanquàm Græci putant (quod etiam arridei) principium malorum, primam mali labem eſſe, Conſilium audire, atq́ꝫ ingredi, iter arripere: proximum ſtare, permanere. Haud diſplicet nonnullos Hebræos peccato tribuiſſe ſtare, quòd conſuetudo peccandi detineat, in alteram naturam uerſa confirmet, ſæpe non medicabilis, nullis monitis auertenda: principiumq́ꝫ eſſe non ingredi uiam, primis abſtinere colloquijs, factisq́ꝫ: minore enim difficultate tollitur, quod radicibus altis non ſolidatur. Proximum eſſe, ſi nos caſus in laqueos præcipites dedit, repentè refugere, ne morbus inualeſcat.

Improuiſum aſpris ueluti qui ſentibus anguem
Preſsit humi nitens, trepidusq́ꝫ repentè refugit,
Attollentem iras, & cærula colla tumentem.

Viamq́ue hoc loco non ambulationem, ſed conſuetudinem peccandi deſignare ſentiunt Hebræi. Atque ſemper orationem creſcere: primùm eſſe Ambulare, inde Stare, poſtremò Inſiſtere, Sedere: Alterumq́ue ex altero naſci ait Rabi Salomon. Quòd ſtes, maneas in uia: peccatorum cauſam fuiſſe, quoniã ambulaſti: quòd in cathedra ſedeas, quoniam manere cœpiſti. Nec te cùm lapſus eſſes, erigere uoluiſti, perſeuerans habitum, ſeſsionemq́ue feciſti. Semperq́ue poſterius grauius eſſe priore. Summoq́ꝫ artificio carmen contexi, pro conſuetudine humanorum delictorum. Quorum maxima ex parte ſit origo, uerſari cum improbis, audire ſceleratos, aures inquinatis eorum ſermonibus præbere. Exinde conſuetudinem fieri, poſtremò nos immorari, uix ut ſit reditus ad primum ſtatum. Philoſophumq́ue diuinum monere, ut priora fugias. Et quoniam (ut inquit ille) cuiuſuis eſt errare, ſolius inſipientis in errore perſiſtere, docere Vatem cœleſtem, ut lapſus abſiſtas, longiusq́ue procedas. Ne prauitas radices ſumat. Hæc per humanam gentem uerſari. Beatos autē eſſe, qui prima pericula uitent: Proximè beatos, qui lapſi

ſurg

surgāt. Quod ergo Sept. dixerunt ἔστη, stetit: melius iuxta Hebraicum עָמַד madad, permansit, constitit: Et in uia peccatorum non constitit, fixus'que manebat. Adiјr, uidit periculum, fugiјt, commercium eorum quando se dedit, auersus refugit. Quod autem ait:

ET IN CATHEDRA) Iam uulgatum est, omnibusq́ perspectum, pro pestilentia quanquam Grçcum est λοιμῶν pestilentiarum: Hebraicè ecce לֵצִים lezim quod ab omnibus scitur derisores designare: idq́ in suo psalterio ex Hebraica ueritate transtulit Hieronymus. Retulit Nicolaus, unanimiter omnes hodierni tralatores. Nec alienè Sept. transtulerunt pestilẽtias, ut est Græcè, qui Hebraicè Lezim derisores: Nam Latini quoq́ Pestes, & Scelera, dicunt pestilentes, sceleratos. Vt autẽ uim uocis, quam posuerunt Sept. agnoscas esse uim, significatumq́ uocis Hebraicç, audias interpretes Hebrçorum, quibus in explicandis nominibus omnis fides adhibẽda quàm rara, cùm sensus interiores euoluunt. Lezim inquit Rabi Dauid, sunt fraudulẽti, & callidi, quibus mala mens, malus animus: arrogãtes, obloquentes, detrahẽtesq́ hominibus. Calumniã, momum, dedecusq́ infligentes, abdita detegentes, idq́ propriè est otiosorũ in angulis sedentium. Propterea dixit, in cathedra, sede, habitatione derisorũ, nõ sedit. Hçc Hebrçus. His apparet tum proprietas sensusq́ uocis derisorum, quid põderis habeat, quid ei subsit: tum optimè Sept. eos dixisse λοιμοὺς, pestes, pestilẽtias, ut quorum sermo pestilẽs labefaciat, noceat, uirus offundat, uastitas urbium, pestis acerba ciuitatum. At priores, quos dixi, reshaim, impios, erant qui Deo, diuinisq́, atq́ immortalitati animorũ detrahebant homines ad uoluptates illecebrasq́ corporis, ad rapinas, ad cædes bonorum inuitabant. Peccatores autem, & pestes postea nominauit, eorumq́ commercium fugiendum docuit, qui linguæ suæ uenena in homines fundant. Obtrectationibus gaudent, susurrant, obganniunt, nihil habentes quod agant, duntaxat in maledicendo, hunc atq́ illum deridendo, otiosa, uana, impiaq́ loquendo uersantur. Horum ego magnam uim magnis in urbibus uidi propter otium. Propterea tribuit his cathedram, sedem, moram. Sedent enim otiosè, impieq́ nugantes. Priores igitur otiosa, uana, citò peritura persequebãtur, agebant: posteriores loquuntur. Illorum in factis uanitas, horum dictis: sed neutrum sine alterutro. Magna igitur uirtutis, probitatis uastitas, hos audire, cum his sedere, uersari. Fugiendi, auersandi, execrandi. Beatus qui pestes has declinauerit. Quadrat igitur magis ad uocem Hebraicam, sensumq́ Hebrçorum, ut hi uocentur pestilentiç, pestes, quàm derisores. Neq́ enim omnia mala intelligas sub hac uoce, quæ sub Hebraica lezim declarantur. Græca uerò adamussim eos designat. Hi Græcè alio nomine dicuntur ἰδίως θανατηφόροι. Etiam uerò Auen Esdra, prior quàm Rabi Dauid interpretatus est lezim eosdem ipsos, nempe sycophantas, occultorum proditores. Quæ latent, in aures hominum inuulgantes, criminatores, delatores, susurrones, & (ut ego magis reor) pietatis, religionisq́ derisores, contemptoresq́ Deorum: si quid piè fiat in terris irridentes, ioco, ludibrio res sacras habentes. Bene igitur cum impiјs adnumerantur. Dicendum igitur iuxta Græcum, Et in cathedra pestilentiarum non sedit. Et pro cathedra Hebraicè est מוֹשַׁב moshab, sede, statione, mansione: ut dicat, & in statione, mansione, situ pestilentiarum non sedit, non habitauit. Eoq́ clarius, & rectius pro cathedra dixerunt Aquilas, & Theodotio interpretes post Sept. συνέδριον, consessum, consistorium. Duplexq́ subest sensus, uel Non habitauit, consedit, consuetudinẽ cum derisoribus, sycophantis, proditoribus, pietatis irrisoribus non habuit, ut Hebræis placet: uel Cathedra iuxta Græcos est doctrina, non attendit eorum doctrinam. Inter utrunq́ non distat multùm.

tum. Videtur autem hoc sacrarum literarum documentum, quale illud Pythagoræ, Hirundinem sub tecto ne nutrito. Docet enim loquaces fugiendos. Nam ut idem ait Salomon, In multiloquio non deest peccatum. Eos cùm pulchrè uocassent interpretes Græci, pestilentias, bene eos exponunt Græci qui cæteros uenenatis sermonibus corrumpant, quidquid sperant homines de rebus cœlestibus irridentes.

Sed in lege domini uoluntas eius: & in lege eius meditabitur die, ac nocte.

MIro philosophiæ concentu texitur carmen. Principium enim uirtutis, ac beatitudinis, quæ fructus hic & in posterum uirtutis est, ut assuescamus uitare commercium improborum. Corrumpunt enim mores bonos ὁμιλίαι κακαί, consuetudines malorum, ut ait ille. Is primus labor, conatus primus. Refertur autem hoc carmine, ut aiunt Græci, quod præcepit Deus in lege Mosis: Et erunt uerba legis huius semper in ore tuo, & meditaberis in eis, sedens, surgens, recubans in lecto, alligabisque manibus tuis, semperque ante oculos tuos uersabuntur. Quis autem fructus ex his consequatur, postea Dauid docebit. Sciendum est igitur legem Hebraicè dici thorah à uerbo ירה docendi, quasi doctrina, ex qua philosophia, in qua Vates diuinus doceat nos meditari noctesque, diesque. Atque ut Hebræi ferunt, de illo sermo est, qui contemptis uanitatibus mundi huius, auersusque peccatores, & flagitiosos, qui se totis libidinibus dediderunt, omnem uoluntatem, curamque ad philosophiam diuinam contulit, omnes hic cogitationes dispensat, uersans diurna, nocturnaque manu diuinam philosophiam. Eoque rectè monet Rabi Salomon superiora omnia, quæ præmonstrauit cauenda spectare ad exitium huius diuinæ philosophiæ. Nec aliud agere derisores, & impios illos, quàm ut doctrina sacra contemnatur, pro falsa, fabulosaque habeatur. Nolunt enim stare quæ flagitijs eorum aduersantur. Duæ sunt uitæ, altera plena turpissimarum actionum, dedecoris, feritatis: altera factis præclaris, uiuis, laudatis, ad cõseruationem generis humani spectantibus. Propterea hæc laudantur, illa uituperantur. Et quoniam multæ nos circunstant tenebræ, multa inuitamenta ad peccandum, partimque iudicij nostri fragilitas, naturæque imbecillitas, partim societas malorum, quorũ commercium difficile uitare est, cogunt delinquere, certè qui minus peccare uoluerit, qui maiore in lumine uersari, & tanquam in speculam ascendere, unde res omnes humanas contempletur, is adeat diuinam philosophiam, non semel legisse contentus, sed quantam potest operam impendat. Is portus, hæc à malis tranquillitas. Sciendum tamen, IN LEGE DOMINI uoluntas eius: duos habere sensus: aut ad contemplandum, meditandumque in lege eius, præceptis, librisque sacris uoluendis: aut potius obseruandis, ut hic noctesque, diesque insistat affixus, ut probitas facilis sibi reddita, trãseat in naturam. Diximus enim hunc librum Psalmorum, esse quasi librum Moralis philosophiæ. Ea dicitur Græcè ἠθική Ethica, à moribus, à consuetudine. Virtutes autem quæ docentur in ethica, isque finis libri, fiunt ex frequentatis actibus. Hoc quoque diuinus Vates ait, Omnes uirtutes possederit, qui legẽ Dei obseruauerit. Obseruatio, sunt illæ uirtutes ab omnibus tantopere laudatæ. Has assequeris si dies, ac noctes parere legi Dei didiceris. Nascetur in te moralis philosophia, longè quidem purior, atque excellentior, quàm quę traditur libris philosophorum. Fies igitur apprime philosophus, (nam philosophia propriè moralis est) si sacros libros sæpius lectitaueris, multò magis, si sæpius obseruaueris, quæ legis. Hoc postremum Psalmus requirit. Est autem lex

tum Naturalis, tum Diuina, tum Mosaica, particularesq́ hominum leges. Mosaica etiam diuinæ nomen, quoniam diuinitus lata. Naturalis quoq; , diuina, quòd natura diuinus ordo, Ratio recta summi Iouis. Nam suum cuiq; tribuere, diligere, neminem uiolare, beneficia conferre, originem primam diuinitus habent. Sunt primæ naturę diuinæ proprietates, ab eo ad homines, in omnemq́ mundum profectæ. Possit igitur uelut Hebræus spectasse diuinus Vates legem Mosaicam, in quam dicat omnibus curis incumbendum: sed cùm in lege Mosis contineatur lex naturalis, Cerimonias uerò, ritusq́ illius gentis priuatos, etiã sanctissimi illorum, ipseq́ Deus contempsit, paruiq; fecit, ad hanc præcipuè spectasse Psalmus uerisimile est. Cõtinetur autẽ in lege Mosis, ut diligas Deum ex toto corde, diligas proximum, Iustitiam serues, neminẽ, nec factis, nec dictis dehonestes, offendas. Hoc caput legis Mosaicę, cætera pro umbris, pro leuissimis, etiã à maioribus eorũ habentur. Illam igitur psalmus naturæ legem spectasse par est, quæ cunctis generatim gentibus lata, cùm conderentur, cùm spiritu Dei afflarentur, fuit, ut Deum colas, proximum diligas. In his enim duobus præceptis, ut Veritas ipsa dixit, uniuersa Lex pendet, & Prophetæ. Hæc lex, ut dixi, naturalis est: ingenuit eam, impressitq; natura nobis. Hac à brutis distamus, quæ nec religionem, Deumq́ norunt, nec inuicem se amore, nisi quà conseruatio generis eorum pertinet, prosequuntur. Vniuersa quoque de moribus philosophia, duobus his capitibus sustinetur, huc sese tandem reuoluit. Si duobus his unanimiter cuncti obtemperarent, beatum esset humanum genus, assequutum quod in frontem psalmus præfixit. Nec usquam seu temporaria, seu sempiterna beatitudo est, quàm duobus his. Maximè uerò legem hanc respexisse diuinum Vatem inde perspicias, quoniam duo posuit infelicium hominum genera: alterum aduersum pietati, reshaim uel impij, alterum humanitati, Lezim contemptores, serpentinis linguis uirus, pestemq; afflantes, malefici, crudeles. Beatus est ergo qui cùm ab his dissentire statuisset, totum se pietati humanitatiq; dedit, quę dicuntur in sacris literis, Amor Dei, & proximi. Hæc usque meditatur, hic omnem insumit ætatem, quomodo Deum colat, proximum diligat: in his perfectè philosophus euadat, ut pius sit, tum comitati, benignitati, indulgentiæ studeat. Nec aliud Plato, atque Aristoteles, prisciq; philosophi respondebunt, si percuncteris ex eis, quænam uera sit beatitudo, quàm Deum colere, iustitiam, societatemq; humani generis conseruare. Hæc igitur est lex eius. Nec, ut ait Tullius, licet à natura leges, & iura seiungere: nec naturã à uoluntate, ac ratione diuina. Lex igitur Latinis dicitur à legendo, quòd legat, eligat, seiungat, dijudicet facienda, & non facienda: Græcè uero νόμος, ἀπὸ τοῦ νέμειν, quòd unicuiq; quod suum est, distribuat. Hebraice תורה thora quòd doceat, monstretq; uiam. Latinis delectum, Græcis æquitatem, Hebræis documenta, nomine legis attẽdentibus. Marcus igitur Tullius hanc diuinã uocem edidit de lege uera. Non tum denique incipit lex esse, cùm scripta est, sed tum cùm orta est. Orta autem simul est cum mente diuina. Quamobrem lex uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Ergo ut illa diuina mens, summa lex est. Vides ut legem dicat diuinam mentem. Item paulò pòst: Ergo est lex, iustorum, iniustorumq; distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omniũ principem expressa naturã, ad quã leges hominum diriguntur. En princeps omnium, & antiquissima natura, nempe diuina, quæ cùm sit lex summa princepsq́, ad eam particulares omniũ hominum leges dirigũtur, propterea beatus est, qui in hac suprema lege meditatur, seseq; exercet. Nam & idem Tullius: Quibus illustratus sapientia duce, bonum uirum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Facit igit

cit igitur lex diuina bonum uirum propterea beatum. Quod ergo repetit, ET IN LEGE eius meditabitur: consuetudo linguæ est, ut monent Hebræi, quod paulo antè docuimus, creberrimis uti ἐπαναφοραῖς, πολυλογίαις, quoties idem diuersis nominibus inculcamus, exaggeramusq́. Verbum autem Meditandi cùm sit Hebræis, linguæ, & cordis, quemadmodum item Græcis μελετᾷν, nunc cordis esse, testantur, iuxta illud, Et meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Linguæ est interdum, ut, Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam. Cordis igitur meditationem, continentemq́ cogitationem respicit, exacuere aciem ingenij ad legem Dei. Cuius erit fructus, quòd consuetudinem, habitumq́ sapientiæ, & probitatis assequeris: perspicies, exploratumq́ habebis, nihil agendum aliud. Hinc autem beatitudinem. Possit etiam esse sensus de sermone. Nam semper loqui de rebus æternis occasio est, ut eas concupiscas, terrena despicias.

Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.

QVod ad uoces primùm attinet, lignum Hebraica loquendi consuetudine dicitur arbor, nec aliud est nomen Hebræis, quo significent arborẽ: ut Lignum uitæ in Paradiso, arbor uitæ: Lignum scientiæ boni et mali, arbor cuius fructus uetiti contra imperium degustati, pandebant oculos. Et illud Salomonis de Sapientia, Lignum uitæ est qui apprehenderint eam. Arbor uitalis, Decursus item aquarum, Hebraicè, פְּלָגִים pelagim, inde Græcum, Latinumq́ Pelagus dicitur à palag, scindere, cùm flumen in multas partes abruptum, rapidumq́ scinditur. Hæ scissiones, & scaturigines, uberesq́ impetus, uocantur Hebraicè Pelagim, ut quas Padus Adrię propinquans ad mœnia Ferrariæ scindit, tres pulcherrimos amnes efficiẽs: uidebisq́ pro ripis, hinc, atq; hinc populos, aliasq́ arbores florentes, ut iure fuerit hoc exemplo Vates delectatus. Sæpe sacri scriptores id genus exemplis utuntur. Idem usurpauit Hieremias iustum, piumq́ esse uelut arborem, secus perennes amnes surgentem, quæ non timebit cùm uenerit æstus. Riuulos dixit Hieron. eodem sensu. Quòd item Aquas nomine multitudinis dixit, Hebraismus est. Nunquam Hebraicè aqua est numero unico מַיִם Maim, quasi resonantes, Et littora plangunt. Possit autem esse iuxta quosdam Hebræos, cùm dixit, Quod plantatum est secus decursus, de his arboribus maximè dictum, quæ uelut Paradisus illa Dei, & uelut Mesopotamia, inter duos, hinc, atq; hinc profluentes amnes, florescunt. Quales multæ quas efficit Padus insulæ, ut quæ Paradisus est ducis Ferrariæ, quam diuisus Cœlo gratissimus amnis, alluit utrinq;, & nemus frondescit opacum. Talis, inquiunt sacræ litteræ, iustus erit. Hieron. dixit transplatatum, eodem sensu. Fructum suum, &, Secus aquas, esse, quid'ue hac tralatione significetur, Gręci interpretantur, quòd is qui perenniter diuinis lectionibus, meditationibusq́ uacat, uelut ab his irrigatus semper proferet fructum, ipsas uidelicet uirtutes, florens, uirescensq́ instar arboris ad fluuium uirescentis. Sic folia spem salutis æternæ, nunquam decidere. Iure autem diuinam philosophiam comparatam uberrimis aquis, quòd irriget augeatq́ animum. Sic Chistum doctrinam suam, uberrimas aquas uocasse: Si quis sitiret, ueniret ad ipsum, biberetq́. Et, qui crederet in ipsum, fluuios aquæ uiuæ de pectore eius manaturos. Et illud: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo, non sitiet in æternum. Futuros autem beatos huiusmodi, quoniam ut idem psalmus ait, A' domino gressus hominis dirigetur, & uiam eius uolet ualde. Itemq́ Apostolus, Diligentibus Deum, Deus ipse omnia

cooperatur ad bonum. Græcorum quidem is ſenſus quo declaratur ex aliis locis metaphora plantarum uirentium. Hebræorum ſunt, qui uirum iuſtum comparatum arboribus perenniter à fluminibus irrigatis, quòd ſemper alacer, ſemper idē ſit bonus & iuſtus, cui nec ex diuitiis lætitiæ fiat acceſſus, nec ex paupertate uirtutis deceſſus. Irrigatus alacerq; aliunde, gaudiis diuinis imbutus, fortis conſtansq;, ſui ſimilis ſemper. Idem atq; ſuperior ſenſus. Multas igitur ab Hebræis, Græcisq; habes in hac metaphora cauſas, cur iuſtus, atq; is qui diuinę philoſophiæ uacat, ſit uelut arbor perenniter uireſcens. Quòd uirtutes omnes aſſequetur, quarum poſſeſsio eſt beatitudo. Aſſequetur fortitudinem contra fortunam, caſusq; aduerſos, quibus humana uita redundat. Hos ille itaq; contemnet, ut rideat, nauci faciat. Maxima pars felicitatis, doloribus carere, quos aduerſi caſus apportant. Ad hæc ſuppetent alia bona, quorum genitrix eſt Iuſtitia, Temperantia. Iuſtus enim ut palma florebit, ſic ut cedrus Libani creſcet. His ſermonibus, laudibusq; uirtutis, pleni ſunt Hebræorum, Græcorum, Latinorumq; libri. Fructum uerò ſuum, fuerunt qui de ſtirpe, poſteritateq; ſentirent. Melius de uirtute, quæ fructus ſit perpetuæ illius in lege Dei meditationis. Fructus autem uirtutis beatitudo: eaq; duplex tum in hoc corpore, qualis qualis haberi poſsit: longe magis in cœlo. Hos duplices fructus proferet, qui philoſophando exercendoq; animo, curasq; ſuas pro iuſtitia, pietate diſpenſando, tempus, ætatemq; ſuam tranſegit. Ad illud culmen perueniet, quo ſiſtit (ut uetuſtiſsimus Heſiodus, ex his enim fontibus hauriebant, cecinit) uirtus.

ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄκρον ἵκη)
ῥηιδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Sed cùm ſumma ad culmina uentum eſt,
Fit facilis, & dulcis quæ fuit aſpera quondam.

Hoc mortales omnes confitentur. Communis confeſsio certis, indubitatisq; nititur experimentis. Vt enim conſuetudo peccandi uertitur in naturam, redditq; hominem ſupremè nefandum: ita perpetua uirtutis exercitatio ad ſimilitudinē Deorum mortales adducit. Hæc beatitudo, is finis. Exercitatio autem, ſiue meditatio, in lege Dei, coget odiſſe peccata, diligere uirtutes. Voluptatem quam peccatores ex malefactis percipiunt, longè aliam atq; maiorem ex benefactis hauriet optimus quiſq;. Quòd autem dixit, IN TEMPORE SVO, ut uſus eſt arborum ſimilitudine, ſic per totam metaphoram decurrens, adducit partum, fructumq; arborum uirentium irrigatarum: ut nullo alio poſsis exemplo tam facilè intelligere quid interſit inter eos qui ſe uanitatibus libidinibusq;, aut ſe probitati dederunt, quàm arborum. Finge uirum ſanctū, iuſtum, pium, Dei colentem, mortales quoad poſsit iuuantem, uelut arborem fructiferam, iucundam, feracem, uirentem ſemper: contrà finge ſceleratū, arborem quæ uiſa eſt quondam florere, comas hinc inde propandens. Ecce autē paulo poſt areſacta, aut radicitus euerſa, turpe ſpectaculum ſpectantibus fuit. Expectaui, inquit, ut faceret uuas, & fecit labruſcas. Veniente igitur uere, nullus eſt harum arborum flos: appetente autumno, nullus fructus, quòd in ipſo uirore exaruerunt, ſibi ipſis ſuccum, alimentumq; ſubduxerunt. Tempus ergo ſuum in arboribus quidem eſt Ver, eſt Autumnus: in hominibus, tum certum quoddam ſpatiū quo Deus ut fructus feramus, à peccatis auertamur nos expectat: tum uita futura, ſupremaq; dies, cùm ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, omnes'que de factis propriis rationem repoſcet. Cuius diei etiam pſalmus in fine meminit.

Et ſo

Et folium eius non defluet,& omnia quæcunque faciet, prosperabuntur.

PErstat in metaphora. Totã primũ arborem fluminibus propter labentibus irriguam,florentem,uirẽtem, usurpauerat:exin fructum, tempusq; partus eius: demum folia, quæ non defluentia sunt argumento,uirorem, uitalemq; succum arbori subesse. Optimus ille Philosophus,qui non modò uoluendis libris sacris,sed multò magis obsequendo his quæ præcipiunt, omnem dat operam: legemq; attendit, quam Deus ex optima, perfectaq; natura sua fudit, sparsitq; per mundum, pariet pulcherrimos primùm fructus: Tum semper uirebit,frondescet,nullis temporibus amittet gratiam, secus quàm impijs illi, qui primùm florere uidebantur, sed tempus erit, cùm nec fructus, nec folia, nec ipsam prorsus arborem uidebis. Vidi enim impium super exaltatum sicut cedros Dei, & transiui: & ecce non erat. Repetamus rationem fructuum. Fructus Hebræi duobus sensibus exponunt, Auen Esdra sapientiam animæ, quò mens,animusq; impleb ıtur sapientia diuina, qua cognoscet creatorem suum, atq; opera eius miranda, attendetq; res æternas. Alij fructus interpretantur, eosq; in tempore, quos singulo quoq; tempore profert bonus,ac iustus. Nunquam cessans uel exemplis optimæ uitæ,uel oratione docere pietatem, sapientiam. Maxima enim utilitas hauritur uidere aliquem sapienter,sanctè,patienterq; uiuentem: sicut maxima detrimenta,qui scelerate uiuendo, sunt alijs improbitatis exemplum. Est enim homo animal procliue ad imitãdum. Fructus igitur sapientis sunt exempla uirtutis, sermones de pietate, probitate, iustitia, quibus abundat uita eius. Hæc oratio semper ab ore illius personat: nunquam non admiratur, effertq; sermonibus quotidianis uirtutem, pietatem, res æternas:docens in hac uita nihil esse magnopere expetendum: diuitias, formam, & alia quæ dicuntur bona,uanissima esse, & hoc ipsum factis comprobans. Tales si quando in mundo apparuerunt, innumerabiles fructus humanæ uitæ protulerunt. Hunc informat,gignit lex Dei assiduè meditata, pẽsitata. Lex, dico,non tam Mosaica,quàm illa quæ dicitur uero nomine, Sapientia,Philosophia, non Platonis,aut Aristotelis: sed uniuersalis sapientia,rerum perfecta, ueraq; consideratio, iudicium incorruptum, uitæ quotidianæ in omni uirtute exercitatio. Expositis igitur fructibus, Folia non defluentia fuerunt ex Hebræis qui interpretarentur famam posteritatis, ac nomen, iuxta id, quod alio in psalmo dicitur, In memoria æterna erit iustus. Hanc siue in hoc seculo, siue locis cœlestibus. Nam bonorum memoriã semper alit posteritas,nunquam de laudibus eorum conticescent. Grata recurrit eorum & iucunda recordatio. Hæc esse folia non defluentia, dixit Rabi Dauid: Similiter Auen Esdra, sapientiam nunquam non florentem,nunquam non uirentem, sui semper similem, hanc esse totius uitæ possessionem. Quod etiam Nicolaus gratiæ diuinæ perennitatem, perennorum gratiarum fontem. Verum, ut dixi,perstat in uniuersa felicis arboris tralatione. Felix arbos est,qualis fere quã describit Lactantius.

Hic genus arboreum procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.

Felix igitur arbos propter aquæ riuũ florescens,tũ suis tẽporibus fructus edens,tũ folijs nunq; decidẽtibus: Folia haud ullis labẽtia uentis Felicis mali, ut arbor medica. Hęc describitur in psalmo, huic cõparatur, q leges Dei cogitat assiduè,in has noctesq;,diesq; incũbit. Tota igit̃ arboris felicis descriptio peruenit usq; ad folia.

ET OMNIA quæcunq; faciet prosperabuntur.) Hebraicè est, Et quodcunq;

cunq; faciet, prosperabitur, ut Hieronymus quoq; interpretatur. Posset etiam intelligi ex Græco εὐοδωθήσεται, prosperabitur. licet posit referri ad nomen neutrum antecedens, Omnia quæ fecerit. Quo circa uerbum Prosperabitur, potest referri aut ad ipsas res, quas faciet, aut ad ipsum qui faciet: uel illæ res, operaq; prosperabuntur, uel is qui faciet. Quanquàm nonnulli Hebræi etiam ad arborem referri posse censent, prosperabitur: ut dicat, Folium illius arboris, quam dico esse iustum, non defluet, eademq; ipsa fructus, ramos, prosperè mittet. Dixerunt autem Septuag. Græcè properari εὐοδωθήσεται, bona uia incedere, itinere felici tendere. Est enim felicitas, ut Aristoteles docebat, actio, operatio, uita, non otium, segnitiesq;. Hæc operatio uitæ beatæ dicitur Felix, bonusq; successus, Tendere cursum beatum, fortunatum. Via beata, prospera, nusquam cespitans, nusquam malis præpedita. Sunt Hebræi qui exponãt Quæcunq; faciet, intelligi diuitias, opes, liberos, honores. Diuitijs cõparandis, magistratibus gerendis, filijs procreandis prosperabitur. Hoc à Græcis dicit, εὐπραγία, εὐπραξία, εὐοδοῦσθαι. Docet igitur psalmus, testibus Hebræis, felicitatem, prosperitatem, rerum gerendarum successum ex meditanda lege nasci. Quicunq; fortunatus esse cupiat, etiam in hoc mundo, oportet eum præceptis diuinæ legis obsequi. Quorum nec alius quidem finis, quàm ut homines efficiant beatos. Quicquid malorum sæuit, grassatur in terris: procul terris, ultraq; Oceanum exularet, si diuinas leges attendentes his promptis animis obsequeremur. Potest item prosperitas referri ad res æternas. Eadem enim causa facit futuram, atq; præsentem beatitudinem. Qui nunc uoluptatibus libidinibusq; se minus dediderunt, minus doloribus cruciantur, minus subeunt uitę discrimina. Quod posident, tametsi paruum, iucundius, felicius posident, quàm quibus latè rura parent, Et quibus mille pascuntur montibus agnæ. Ex hac iucunditate, quia neminem læserunt, iustitiam non uiolauerunt, Deum toto corde coluerunt, prosperantur ad uitam futuram. Tunc uerè beati, fortunati. Superius dixerat eos beatos: paulopòst, floridos, perpetui uiroris: nunc eadem secunda fortuna semper utentes. Nam ut à Græcis Nicolaoq; ex diuo Paulo producitur, Deus adest, cooperaturq; diligentibus se, & pijs: id quod uel Euripides, licet poëta profanus, at spiritu compulsus eodem canit:

τῷ δ' αὖ πονοῦντι καὶ θεὸς συλλαμβάνει.

Laborantem coadiuuat ipse Deus. Is uiror perennis, felicitatis inexhausta fœcunditas.

Non sic impii, non sic: sed tanquam puluis, quem proiicit uentus à facie terræ.

IN psalterio quo nunc omnis, siue Græca, siue Romana utitur Ecclesia, quod ab ipsis Septuag. interpretibus editum fuit, superuacuè additur secundò, Non sic. Redundat etiam, A' facie terræ. Cùm Hebraicè sit, Non sic impij, sed tanquam puluis, quem projicit uentus. Quemadmodum Hieronymus quoque transtulit. Admonent etiam Græci in Hexaplo Origenis, non haberi. Idem tamen commodè exponunt, repetitione designari maiorem negationem, qua negantur impij uirorem habituri. Et quem ijdem Septuag. dixerunt Græcè χοῦν, puluerem, Hebraice מוץ moz, dicitur ab Hebræis propriè designare puluerem palearum, inuolucrum tritici. Eoq; ait Auen Esdra, animum iusti similari grano, quod flante uento remanet: impios autem esse uelut paleas, quas huc, illuc uentus differat. Pulcherrimus igitur usus est metaphoris. Pios, iustosq; florentissimis, semperq; uirentibus arboribus comparauit. Perennem ubertatem, perpetuum foliorum uirorem,

fruct

fructuumq; exuberantiam tribuerat: successum, felicitatem promiserat. Nunc redit ad impios, ut & illis tribuat, quod proprium illis existat. Multis autem exemplis, quibus infelicitas impiorum describatur, requisitis, nullum aptius occurret, quàm pulueris tritici palearumq;, qui in area uento subleuatur. Nulla subest ei substantia, nullius est ponderis, quæcunq; uel aura leuis surgat, tolluntur, iactantur. Haud secus de impijs sentias, quos alij felices, beatosq; prædicabant, opes, fortunas, corporaq; eorum formosa, pinguia, libidinum satietates admirabātur. Ecce uentus calamitatum, & clades quibus circunsepta est hominum uita, congestas euertit opes, sternitq; alto à culmine partas: quam Fortunam putant. Sed Deus est, in eas impetum facit. Posset esse etiam de animo actionum principe dictum, ut animus piorum, quanquàm leges diuinas ferunt in oculis, semper hilaris, perpetuò uirens, nullis casibus concutiendus, tranquillitati, ac serenitati, qualis supra nubes est, similis, ut ait Seneca de animo sapientis. Sic in contrarium, impiorum contemptorumq; Dei animus turbulentus (ut Aristoteles scribebat) omnibus malis motibus expositus, ad quamcunq; fortunam aduersam pauidus, quicquid increpuerit, extimescens, quicquid aduersi ceciderit, blasphemus, ferri se transuersum, & quasi uento portari sinens. At cui serenitas ex sapientia, quam exercitatio in lege Dei largitur, semper affulget, flent quantum uelint uexationum uenti, quantum uelint rerum aduersarum truces uultus occurrant, stat immotus, uelut Marpesia cautes, aut annosa quercus, quam

Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor, & altè
Consternunt terram, concusso stipite, frondes.
Ipsa hæret scopulis, & quantum uertice ad auras
Ætherias, tantum radice in tartara tendit.
Mens immota manet.

Incurrunt enim duo pulcherrima, maximeq; inuicem similia usurpata duobus uatibus exempla. Virgilius sapientem, quemq; Deus ad uirtutem hortabatur, sed libido reuocabat, robustissimæ quercui comparat. Diuinus autem Poëta, Stultum, quiq; diuinis uocibus parere recusat, leuissimis paleis, ac quisquilijs, quas omnis aura tollat. Potest, ut dixi, dictum esse de fine, quòd quantum florescet, uirebit, præmijs hic & in posterum maximis afficietur probitas, ac iustitia: tantum improbitas exarescet, in nihilum marcescet. Perijt memoria eorum cum sonitu. Hoc florentibus rebus Hebræorum maximè uerum cernebatur. Salus, incolumitas, fortunarum augmentum, longæuitas, timentibus Deum promittebantur: Clades, ruinæ, θυλάξι, his qui mandata eius spernerent, intentabantur. Non erat autem aptius exemplum, quo partas iniustè & cum sanguine miserorum comparatas opes designaret dissipandas, quàm quisquilijs tritici: quarum ut cumulum subitò uentus dissipat, ut amplius non appareat, sic cumulus opum iniquè partarum, dissipatur breui:

-Tolluntur in altum, Vt lapsu grauiore ruant.

Ideo non resurgent impii in iudicio, neq; peccatores in consilio iustorum.

CONsilium dixerunt Sept. βουλῇ. Hebraicè עדת adat, congregatio, cœtus. Eoq; Hieronymus dixit in suo psalterio, Concilium. Id etiam designat consilium, uiros scilicet coactos ad concilium, consessum: pro consilio quoque Chaldæus iuxta Hebraicum dixit, In conuentibus iustorum סִיעָתְהוֹן sihatheon. Aquilas item,

item, Theodiotionq́;, & Symmachus, quos imitatus eſt Hieronymus. Priores duo, eam uocem reddiderunt συναγωγὴν, poſterior συνάλωσιν: utrunq; ſonat conuentum, cœtum, concilium. Vt præmia uirtutis oſtenderat, exemplis oculis noſtris manifeſtis uirorem pietatis æternum comprobauerat, ſic exemplo primùm declarat impiorum cataſtrophen. Tum in eos grauiſsimam ſententiam pronuntiat, non modò eos gaudijs temporarijs, fructibusq́; iucundiſsimis ſapientiæ priuandos, & ſemper inter inanes, turbulentasq́; opiniones futuros, ſed etiam fore, quod longè miſerrimum eſt, ut à concilio bonorum excludantur. Sciendum in hoc uerſiculo exponendo ferè inter ſe conuenire Chriſtianos, & Hebræos, de die iudicij. Sed hoc differunt, quòd iudicium, uel diem iudicij, alij exponunt diem mortis, adijcientes quædam prorſus à noſtris exibilanda. Alij diem ſupremum, uelut Chaldæus qui tranſtulit hoc loco, Ideo non reſurgent impij בְּיוֹמָא רַבָּא beioin rabba, in die magna. Nos quoq; uocamus illum diem, diem magnum. Itaq; Rabi Dauid, colligens opiniones quorundam ſuperiorum interpretum, ut eo audito, reliquos audiſſe te ſcias: Quocirca (inquit) quoniam impij ambulant per uiam malam mundi huius, Non reſurgent in iudicio: nimirum in die iudicij. Et is eſt dies mortis, non erit eis reſurrectio, ſed interibit anima eorum unà cum corpore in die mortis. Dixit, In concilio iuſtorum: proptereaq́; cùm moritur iuſtus, anima eius cum animis iuſtorum aſſociatur in gloria Dei, in mundo ſuperno. Hæc Hebrꝙus ille. Sed melius eſt iuxta noſtros, & antiquam Hebræorum theologiam, ut diem iudicij ſupremi ſentiamus. Illud item contra ſacras ſcripturas eſt. Morituras aliquas animas cum corpore, aliquas nõ morituras. Nam DaniEl omnes dixit reſurrecturos: ſed alios ad gloriam, alios ad ignominiam. Itemq́; diuus Paulus reſurrectionis uocaliſsimus, atq; indefeſſus præco, in actis, Spem, inquit, habens in Deum, quam & hi ipſi expectant reſurrectionem futuram iuſtorum, & iniquorum. Tamen ex philoſophia in contrarium ratio ſuccurrit. Si enim naturale eſt animis, ut ſint immortales, quomodo aliqui pereunt, aliqui ſeruantur incolumes? Hoc prodigioſum eſt, non naturale. Quare uerior eſt, & ſacris ſcripturis, necnon & naturæ congruentior ſententia noſtrorum: Reſurrecturos quidem omnes, bonos, & malos: quod & antiqui Hebræi. Repromiſsio (inquit idem Paulus) quæ ad patres noſtros facta eſt. Græci quidem reſurrecturos impios, ſed non ad iudicium, ut qui iam condemnati ſint, iam ad pœnas æternas deputati. Cumq́; Moſes de reſurrectione penitus tacuiſſet, nunc primum Dauid de ea oraculum edidiſſe. Eſt uerior hæc Græcorum, quàm Hebræorum illa ſententia, quòd omnes quidem reſurgent, ſed ſanctorum, ac iuſtorum, uelut principum, iudicium erit. Hi iudicabunt impios, uelut eorum principes, ac domini. Teſtatur hoc ipſum alius ſacer Philoſophus: Sancti, inquit, iudicant gentes. Et Salomon, quem theologiam paternam apprimè calluiſſe uериſimile eſt: Stabunt, inquit, iuſti in magna conſtantia aduerſus eos qui ſe anguſtiauerunt. Hoc igitur erit iudicium, ad quod negat impios admittendos. Congregatis enim bonis, bonorumq́; principe Chriſto, iudicium fiet. Hoc iudicium erit bonorum, iudicantium, grauibusq́; ſententijs damnantium ſceleratos illos. Eoq́; ſtabunt aduerſus eos in magna conſtantia, quorum etiam in uita fuiſſent inimici, eorum impietatem ſemper execrantes, & coarguentes. Quemadmodum Ioannes contra Herodem. Magna igitur erit dignitas, maximus honos bonorum, ut quibus dabitur, ut in eos letalibus ſententijs animaduertant, qui quondam uirtutes, pietatemq́; eorum perſequerentur, odio haberent. Et quoniam ſacræ literæ, quemadmodum ſcriptores profani, ſæpe ex alijs locis inter ſe collatis, facilius intelliguntur, ſuperiorem de iudicio interpre-

tationem

tationem ueram esse docemur ex his quæ uaticinatur Salomon de his quæ supremo tempore bonis ac malis dabuntur, ut quasi psalmum hunc propheticamq; paternam uideatur interpretari. Nam cùm studia, consiliaq; sceleratorum, & cupiditates, & quid aduersus iustos moliantur à principio posuisset, non multò post adhibuit sortem supremam utrorumq;: Videntes, inquit, impij turbabuntur timore horribili, ob prodigiosam salutem bonorum. Et pœnitentes, atque gementes dicent, Is est iustus, quem aliquando habuimus derisui, & in parabolam, fabulam dedecorosam. Ipsi dementes uitam illius existimabamus insaniam, & finem sine honore: πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς θεοῦ, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐστιν. ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας. Quomodo computatus est inter filios Dei, & inter sanctos sors illius est. Ergo aberrauimus à uia ueritatis, & lumen iustitiæ non refulsit nobis. Et Sol non ortus est nobis. Repleti sumus iniquitate, & exitio, ambulauimus uias desertas, τὴν δὲ ὁδὸν κυρίου οὐκ ἔγνωμεν. Viam autem domini non cognouimus. Quid profuit nobis superbia, & opes, atq; insolentia quid profuere? Præterierunt illa omnia, uelut umbra, uelut nuntius percurrens. Demum subijcit eorũ questibus Salomon, utẽs eadem ferme tralatione, & eisdem nominibus, atque pater in psalmo. ὅτι ἐλπὶς ἀσεβοῦς ὡς φερόμενος χνοῦς ὑπὸ ἀνέμου. Quoniam, inquit, spes impij, tanquam puluis quem portat uentus. Iusti autem in perpetuum uiuunt, & in domino merces, pręmiumq; eorum, & cura est illis ab altissimo. Ob hanc causam accipient regale decus, & coronam pulchritudinis de manu domini. Hæc omnia Salomon. In quibus continetur omnis huius primi psalmi profundissima theologia explicita, declarata. Declarauit enim Salomon quid pater uaticinatus esset de præmijs iustitiæ, de sorte bonorum. Ea igitur est, quòd inter filios Dei, nempe, inter sanctos computabuntur, in concilio Deorum Angelorumq; collocabuntur. Hoc concilium duobus nominibus appellat psalmus Iudicium, nempe uiros congregatos ad iudicandum. Vos, inquit Christus Apostolis, cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis etiam, iudicantes duodecim tribus IsraEl. Hoc erit iudicium ad quod nõ resurgent, non stabunt, non ascendent impij. Alterum est, עדה adat, cœtus, congregatio, concilium iustorum, ad quod impij non admittentur. Est igitur concilium, Hebraicè, עדה adat, Græcè βουλὴ, Consilium. Sed alterum pro altero est. Dilatauit igitur Salomon sermonem de præmijs iustorum, quòd inter filios Dei, uidelicet Angelos adiudicabuntur: quòd inter sanctos erit sors illorum: quòd coronabuntur ab eo regaliter, diademate regio. In contrarium gement, cruciabuntur scelerati, uidentes, quos olim riderent, nihili penderent, pro contemptissimis haberent, in excelso dignitatis gradu collocatos, senatui Deorum adscriptos, qua nulla cœlo, ac terris gloria maior. Hoc etiam dixit diuus Paulus futuros iustos, ac bonos συμμόρφους conformes, eiusdem formæ, pulchritudinis, decoris, atq; ipse filius Dei. Et Christus ipse: Erunt æquales Angelis Dei. Hæc illa ἀποθέωσις deificatio quando fient, qui piè uixissent, declarabunturq; Dij. Hoc erit concilium, cõgregatio iustorum. Propterea psalmus is est nobilissimus. Est enim prophetia de uera beatitudine, de præmijs iustitię. Et sunt in hoc uersiculo duę uoces, Iudiciũ, & quod Sept. transtulerunt βουλὴ, consilium, pro quo clarius in Hebraico עדה adat, congregatio, cœtus, ut dicendũ sit: Neq; peccatores in cœtu iustorũ. Sæpe autẽ in sacris literis, duo nomina ponderis significatusq; eiusdẽ reiterantur, quorũ secundum est declaratio prioris. Sic ex secundo nomine cœtus, intelligimus quid sit iudiciũ. Nempe cœtus ad iudicandũ congregatus, cœtus iustorũ, ac principũ, magnorũ uirorum. Affertur ab Hebræis ex alio loco, ad declarationem iudicij. Cuncta, inquit Salomon, opera adducet Deus in iudiciũ. De hoc iudicio quoq; uaticinata est Sibylla

carmine quod dicitur ἀκροστιχίς, in quo ſumptis primis cuiuſq; uerſus literis, efficitur hoc omne, IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SERVATOR REX. Huius carminis initium eſt,

ἱδρώσει δὲ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.

Iudicij ſigno tellus ſudore madeſcet.

Itaq; iure pſalmus is ab antiquiſsimis Hebræis de ſuprema die concorditer editus eſſe cognitus eſt, è quibus, ut dixi, Chaldęus interpres pro eo quod ait Hebraicum, Non reſurgent impij in iudicio, dixit, Non reſurgent impij בְּיוֹמָא רַבָּא beiom rabba, in die magna. Et alij codices habēt, In die iudicij magni. Et de eo Salomon in libro de Sapientia, latè. Et uerbū in Hebraico, Non reſurgēt, Hebraicè לֹא יָקֻמוּ lo iacumu, non deſignat, fore ut corpora non recipiant impij in regeneratione, ut malè ſentiebat, perperamq; exponebat Rabi Dauid: ſed potius, Non admittētur impij ad iudicium in ſede maieſtatis: qui potius ab alijs, nempe ab his quos olim contempſerunt, iudicabuntur, letalibus ſententijs interficientur. Quod Salomon idem clariſsimè docuit dicens de iuſtis, κρινοῦσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν. Iudicabunt gentes, & dominabuntur populis, & regnabit ſuper eos Deus in æternum. Itemq; longè manifeſtius, κατακρινεῖ δὲ δίκαιος θανὼν τοὺς ζῶντας ἀσεβεῖς. Iuſtus defunctus, aut poſt hanc uitam iudicabit impios. Cùm ſit igitur hic duplex expoſitio de die iudicij, aut die qua quiſq; ſecedit à corpore, aut illa ſuprema, magnaq;: uiſum eſt ex antiqua Hebræorum theologia, Græcorū, Latinorumq; ſentētia potius de ſupremo tempore ſentiendum eſſe. Quo item ſenſu ſit accipiendum, Neq; peccatores in cōſilio iuſtorum, ex filio ipſius Dauid theologiam paternam declarante facilius intelliges, ex his quæ dixit de pio, iuſto, ἐν υἱοῖς θεοῦ κατελογίσθη, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ. Et de eadem ſorte diuus Paulus in Actis referēs uerba Chriſti, ſimiliter atq; is pſalmus, Vt accipiant remiſsionem peccatorum, & ſortem inter ſanctos, per fidem quæ eſt in me. Et idem Salomon quòd uiuet in æternum, quòd præmium eius ab altiſsimo, quòd coronabitur. In cōtrarium impij, peccatores: neq; inter filios Dei, neq; inter ſanctos, nimirum in congregatione, & ſorte iuſtorum,

Quoniam nouit dominus uiam iuſtorum, & iter impiorum peribit.

HEbræi rectè declarant, quid ſit, Nouit dominus uiam iuſtorum. Nam Chaldæus dixit, Quoniam manifeſta, clara eſt Deo uia iuſtorum. Et ex dictis Salomonis ſuperius eſt ſenſus clarus. Cùm diceret de iuſtis, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ ὑψίστῳ. Et gubernatio eorum, cura, cogitatio, apud altiſsimum. Sunt Deo curæ iuſti, reſpicit, tuetur eos: noſcit, habet cordi, uiam uitamq; eorū, defendit, protegit, præmijs afficit. Non ſunt obliuioni pia, iuſtaq; facta, non negligit bonos Deus, amat, amplectitur, ſcit quid agant. Eſt autem hoc quale Plato, Ariſtotelesq; ſummi philoſophi, ex ſacris literis, inſtinctuq; naturæ, aſſeruerunt. Ariſtoteles, εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον, χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ, καὶ τῷ συγγενεστάτῳ. Si qua cura, inquit, eſt rerum humanarum apud Deos, ut uidetur, rationabile quoq; eſt, eos optima, atq; ſibi maximè uicina re delectari. En Ariſtoteles uocat ἐπιμέλειαν, curam, diligentiam, prouidentiam. Atque etiam delectationem, amoremq; Dei erga iuſtos, quam pſalmus dixit cognitionem uiæ ipſorum. Addidit Ariſtoteles eodem loco, Deum ἀντευποιεῖν, remunerari bonos, atq; probos, præmijs afficere. Id quod ſuperius Salomon: Et merces eorum in Deo. Plato uerò luculenter uiro bono nihil mali, aut uiuenti, aut defuncto accidere poſſe, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα. Neq; negliguntur res huius à dijs. Dicit à Dijs, quod alibi à Deo. Diuinè enim dixit in Phædone, εὐλόγως ἔχει τὸ, θεόν τε εἶναι τὸν ἐπιμελούμενον ἡμῶν

ὑμῶν, καὶ ἡμᾶς ἐκείνου κτήματα εἶναι. Rationi cōsentaneum esse, Deum curam nostri suscipere, & nos esse possessiones, peculiumq́ eius. Mirum quàm congruant sacra profanis. Hoc enim est, Nouit Dominus uiam iustorum. Idem Salomon in sua Sapiētia sæpius, magnaq́ uocis cōtentione: δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ θεοῦ. Animæ iustorū in manu Dei sunt. Et Sirac in sua Sapiētia, οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν, ὑπερασπισμὸς δυναστείας, καὶ στήριγμα ἰσχύος. Oculi domini super amātes eum. Protectio ualida, & præsidiū ab æstu, & tentoriū à solis ardore. Et illud in Psalmo: Oculi domini super iustos. Hæc omnia cōfirmāt interpretes Hebræorū. Nouit, aiunt, Deus uiā iustorū, eis prospiciēs, beneficia præstās, eos ubiq; protegēs: iuxta id quod alibi dicitur: Quid est homo quia memor es eius? Hebraicè, Quia nosti, prospexisti illi. Quod autē ait, Et iter impiorū peribit: cōfirmat superiora, agēs de finibus bonorum ac malorū. Dixerat malos sicut puluerē dissipandos, in cinerem resoluēdos. Nūc iter eorū in ruinā, perniciemq́ tendere. Et ad impia tartara mittit. Meta uiarū scelestarū, inquit, ruina est. Est autē hoc patris, quale illud Salomonis. γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη. Generationis iniustæ, exitus asper, amarus. Eodemq́ libro, quo ad uerā sapientiā inuitat, καὶ ἔσονται μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον, καὶ εἰς ὕβριν ἐν νεκροῖς δι᾽ αἰῶνος. Et erunt, inquit, impij post hoc in ruinam fœdam, & cōtumeliā inter defunctos in æternum. Quoniā ipse Deus supinos sternet dementes, eosq́ à fundamentis concutiet, & usque ad extremum in terram intrudentur. Erunt in dolore, & cruciatu, peribit eorū memoria. Hæc Salomonis uerba, tum declarāt impios, iniustosq́, ut psalmus canit, perituros, tum perditionis genus ostendit, uidelicet post hāc uitā, in barathro perditiōis ad manes. Hisq́ coarguitur aliorū Hebræorū imperitia, nēpe Rabi Dauid, qui dixit hoc loco, animā iniustorū interire cum corpore, hocq́ eorū esse suppliciū. Nam uetustior, eoq́ syncerior theologia prædixerat ad inferos hęc parata esse supplicia, pręcipuè cùm supremo die cuncti iudicabūtur bonis coronatis, improbis deiectis, atq; damnatis. Hæc enim clarissima uoce Salomon est uaticinatus. Concordibus igitur Hebræis, Græcisq́, ac Latinis, psalmus is est de finibus bonorū, ac malorum, de præmijs uirtutis, ac sceleris, idq́ tum in hac uita, tum multò magis in posterū. De die iudicij, de Paradiso, de pœnis ad inferos, de cōuentu, gaudijsq́ iustorū, quē cōuentum Plato uocat εὐδαίμονα χορὸν, μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν: Chorū beatū, uisionem felicē. Iure nobilissimus psalmus, philosophiæ principiū.

PSALMI II. EXPLANATIO.

QVare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?

LATINI, Græciq́ cum Hebræis cōcordes, hunc psalmū cum priore esse coniunctū. Nullus enim titulus huic adhibetur quo doceatur, quod in reliquis fieri solet, alterū psalmum inchoari: eoq́ redundat apud Sept. in principio istius psalmi, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, Psalmus ipsius Dauid, in Hebræo nō est. Rabi igitur Dauid ait plerosq́ Rabenorū contendere, unum esse Beatus uir, & Quare fremuerunt. Eadē à reliquis Hebræis, qui munus diuinarū literarū interpretandarū sibi susceperūt, asserūtur, quorū sententiā Latini cum Græcis sequūtur. Hoc cùm minimi referat, multis uerbis extrahendum deprædicandumq́ non uidetur. Tres sunt, quas ex omnibus, qui sacros Psalmos interpretantur, excerpas, sententiæ, quorsum Psalmus is, atque ea quæ nunc canuntur, pertineant. Nam si cum primo coniungitur annectiturq́, ut ille ueræ beatitudinis uias aperuerat, de totius philosophiæ, atque omnis humanæ uitæ

fine, certissimam demonstrationem expresserat: sic secundus is, consequens conne ctensque priora, gentes, impiasque earum opiniones, quibus se à cognitione Dei sedu xerant, ad ignorationem ueritatis delapsas, execratur, admiratusque errores eorum, tumultus inanes esse testatur, quibus oppugnant ueritatem, uiasque ad uera bona ferentes euertunt, impediunt, persequuntur bello pios. Eos cum ducibus imperatoribusque eorum, qui signa impietatis eis præferunt, uaticinatur perituros, quoniam prædixerat, Et iter impiorum peribit. Nunc autem irridendos à Deo, & furore eius corripiendos: castris eorum diuinitus expugnatis, profligandos, extremæque neci dandos. Hoc aduersus mores eorum, qui Deum nescirent, ueramque beatitudinem ignoratam repudiarent. Hoc gentes olim, Hebræis aduersæ, moribus, ac religione. Secunda sententia erit, ut sit psalmus, quales alij plerique, qui sequentur, spectans ad res Dauid, regnumque eius. Quod oppugnaturi reges, ac principes Palæstinorum cùm eum regem designatum audissent, conuenerant, sed uictorem Dauid canit, copias eius protegente Deo immortali. Hi qui psalmos in ordinem redegerunt, cùm psalmum philosophiæ cœlestis plenum, longeque nobilissimum in fronte collocassent, reliquos ut omnes Hebræi, Græci cum Latinis asserunt, apparebitque in sequentibus, nullo ordine addiderunt. Pleraque enim, ut ait diuus Hilarius, & hic Rabi Dauid, prius acciderunt, quæ posterioribus psalmis referuntur, prælatis his quæ multò pòst accidissent. Animaduersum igitur est, non seruari ordinem in psalmis digerendis, sic non mirum cùm prior altissimæ philosophiæ fuisset oraculum, si secundus ad diuersum genus rerum subito transeat. Tertia est sententia, non nostrorum modò, sed ipsorum etiam inimicorum Hebræorum, Priscos Hebræos hunc psalmum quadam arcanæ sapientiæ per omnes ætates traditione, de Christo sensisse uaticinari. Rabi Salomon testis, Maiores, ait, nostri hunc psalmum de Messia exponebant: nos autem, inquit, propter hæreticos nempe Christianos, de Dauid interpretabimur. Obseruauit hoc etiam Nicolaus. Ita cum sensu Apostolorum quo testimonium de Christo ex hoc psalmo protulerunt, conueniebant priores Hebræi, qui quò propius aberant ab ortu ueritatis, eò certè incorruptius quàm posteriores iudicabant, & quæ ueriora sunt, cernebant. Quemadmodum de resurrectione syncerius quòd penes eos theologia sacratior esset, quàm iuniores, sentiebant. Hæc quò melius, certiusque animaduertantur, & plena fides his habeatur, ipsa Hebræorum suæ linguæ uerba subijciam. Rabi Salomon: רבותינו דרשו את ענין על מלך המשיח ולפי משמעו ול השובה המינים נכון לפותרו על דוד עצמו Rabothenu dareshu et anian, al melech hamasciac ulphi mismeo, uela teshubat haminim, nacon le pothero al Dauid azmo. Quæ sunt, Autores nostri, quicquid hoc psalmo canitur, de rege Messia interpretabantur. Secundum autem apparentem sensum, uerborumque sonitum, & ob responsionem hæreticorum, conuenit eum interpretari de ipso Dauid ut scribitur. Audierunt Palæstini quòd unxissent IsraElitæ Dauid in regẽ super se, copiasque suas collegerunt, quos Dauid profligauit: eoque dictum est, Quare fremuerunt gentes. Sic ille. Auen Esdra quoque grauis scriptor, Videtur, ait, mihi, hunc psalmum, aliquem è cantoribus composuisse super Dauid, quo die unctus fuit, eoque dixit, Ego hodie genui te. או על המשיח O al ha mesiach: aut certè dictus est super Messia. Hoc testatur Auen Esdra. Rabi uerò Dauid, q clarius, apertiusque scripsit, ubi scripsisset hũc psalmum editũ fuisse super Dauid, subijciens aliam sentẽtiam, Dictus est, inquit, is psalmus super Gog, & Magog, nimirum Antichristo והמשיח הוא מלך המשיח וכן פרשו רבותינו. Ve ha mashiah hu melech ha mashiach, ue ken perashu rabothenu. Christus autẽ eius, q memoratũ in psalmo, est rex Messias. Sicque exposuerũt magistri nostri. Idipsum affirmat in fine psalmi, Psalmũ inquit uel de Dauid, uel Messia

exponito. His testimonijs fit perspicuum, quanquã supernus uerborum cortex sæpe aliud sonare uideatur, maxima sub psalmis latitare mysteria. Videt enim de Palæstinis potius ac Dauidis psalmus editus. At maiores Hebræi, simul & Apostoli, Hebræorum doctissimi, quorum sententię minores subscripserunt, de Christo con stanter interpretati sunt. Huiusmodi ferè sunt alij complures, uelut Sibyllino carmine, sub figuris, tropisq́ue Hebraicis, & humano sermone maiores sensus occultantes. Seiunctus igitur est is psalmus à primo, de Christo magis, quàm Dauid editus.

QVARE FREMVERVNT gentes, & populi meditati sunt inania.] In uerbis hæc obseruanda: Quòd Septuaginta, quorum utitur Ecclesia Latina psalterio, transtulerunt ἐφρύαξαν, fremuerunt. Hebraicè רגשו raghesu, Fremitum quidem, qualis multarum copiarũ designat. ut Virgilius: Cuncti simul ore fremebant Dardanidæ. Et Ouid. de concilio Deorum, audito scelere Lycaonis, Confremuere omnes. Tumultum igitur hoc Hebraicũ quasi per seditionem collecti exercitus designat. Ac ueluti magno in populo, cùm sæpe coorta est seditio, sæuitq́ue animis ignobile uulgus. Verum hoc uerbũ enarratores Hebræi, uidelicet Salomon, Auen Esdra, docent designare נתקבצו חברו nith cabczu, caberu, Congregati sunt, coierunt. Rabi quoq́ue Dauid testatur hac uoce denotari קבוץ והמון רב kibuz uehamon rab. Collectionem, & multitudinem ingentẽ. Affertq́ue exempla. Quod sciens item Hieron. dixit in suo psalterio actiuè, Congregauerunt. Aquilas & Theodotio respexerunt fremitum iuxta Sept. prior ἐθορυβήθησαν, tumultuatę sunt: posterior, ἐκινήθη, miscentur. Idem uerbũ igitur, cùm designet duo alterum ex altero dependens (nam fremitus, & tumultus est collectarum copiarum) iure potuit pro utroq́ue ab interpretibus transferri. Gentes item Hebræis, qua dicuntur גוים ghoim, habet peculiarẽ significatum. Quemadmodũ Græcis, Latinisq́ue omnes aliæ nationes uocantur Barbari, sic omnes aliæ nationes, quas certum erat à ueri Dei cultu abhorrere, Hebræi Gentes appellabant. Idemq́ue Apostolis uelut Hebræis remansit ἔθνος, καὶ ἐθνικός, Ethnos, & Ethnicos uocãtibus eos qui non essent Hebræi. Et Christus dominus dixit de incorrigibili, Sit tibi tanquam ethnicus. Hoc igitur ex Hebraismo est. Est quando de ipsis Hebręis item dicitur Deuter. Quæ est enim alia gẽs sic inclyta. Hoc psalmo de gẽtibus externis dictum. Ad hanc imitationẽ Græci uocãt τοὺς ἔξωθεν σοφούς. ἢ ἔξωθεν φιλοσοφίαν: philosophos externos, externã, seu profanã philosophiã. Gẽtes igitur nunc Palęstini uocãtur. Sin de Christo psalmus est, ut par est, Pharisęos cũ sequacibus, qui iam ad mores profanos abierãt, iam impios ac profanos, gentes, siue gẽtiles appellat, itẽq́ue Antichristũ. Quod uerò dixit, Meditati sunt, quemadmodũ priore psalmo fuit expositũ, meditari Hebræis הגה non tam mentis q̃ linguæ. Meditatur guttur lingua, nẽpe loquitur. Sic nũc, Et populi loquuti sunt inania. Loquebantur, ait Rabi Dauid, Palęstini superbè, atq́ue arrogãter, quòd paucis antè diebus Israelitas uersos in fugã cum rege Saul profligauerãt. Hanc autẽ eorum iactantiã non fore diuturnã. Igitur Hebręi malũt ad sermonẽ, uerbũ nunc referre, quàm meditationẽ. Ne Chaldęus qdẽ meditationẽ, sed exultationẽ, fremitũq́ue, & locutionẽ posuit, pro meditati sunt רנין ranin exultãtes. Quod ad sensus attinet, Gręci ut mõstratũ est, de Christo totũ psalmũ editũ asserẽtes, tumultũ, fremitũq́ue asserũt fuisse, q̃ tota Hebręorũ innumerabilis natio, Christo ad homines ueniẽte, & inusitata prodigia edẽte, tumultuarũt, miscebãtur. Multa in nihilũ casura maledicta, diuinitati eius, ac sapiẽtiæ detrahẽtes loquebãtur. Gẽtes fuisse Romanos milites, ac cẽturiones, qbus in cędẽ Christi ministris Iudæi uterẽtur. Principes & Reges terrę, Herodẽ, & Pilatũ: Populũ aũt, cui sapere delyrare est, plebẽ illã insanã, quę cũ maioribus suis ignorato tãto numine, pari impietate laboraret, eorũ conatus, blasphemiasq́ue in ni

hilũ recidiſſe, uelut alio in pſalmo fertur, Sagittę paruulorũ factę ſunt plagæ eorũ. Pueriles illę plagę, bellum illud tunc ἄσπονδον, euanuiſſe, ſumpto de inimicis pœnarum tanto, quãtum uix quiſquã audeat optare. Hanc interpretationẽ Latini quoq; proponunt. Quòd ſi uera quoq; ſit expoſitio Rabi Dauid, qua putat iuxta maiores, hunc fremitũ, copiasq́; cum Regibus, ac ducibus aduerſas Deo, & Chriſto coactas, eſſe tempus Antichriſti, qui conſurget contra omne quod dicitur Deus, ipſiusq́; IESV Chriſti nomen, ac ſanctos eius innumerabilibus populis coactis cum primis oppugnabit, quem duces, ac Reges multi ad impia bella ſequẽtur, ſed demum profligatis, fremitus eorum, tumultusq́; uaneſcent: idem erit ſenſus, eadem prophetia, uariato duntaxat tempore, quemadmodum totis ſacris oraculis, uterq; aduentus Chriſti miſcetur, quorum primus fuit in humilitate, ſecundus erit in maieſtate. In utroq; graues pietatis oppugnationes, frementia bella gentium, principumq́; impiorum, ſed inania demum. Cùm igitur adſint Hebræi iuniores, & uetuſtiores teſtes, qui conſtanter perhibeant nihil à Chriſtianis Græcis, Latinisq́; abhorrentes, hunc pſalmum eſſe ſanctiſsimum de Chriſto oraculum, hæc certè uerior erit ſententia, atq; ita (ſi placet is ordo) cùm præmiſiſſet oraculum de uera beatitudine, de uia, qua peruenitur ad ſummum bonum, ſubitò proſilit ad Chriſtum, caput ipſum, fontemq́; beatitudinis, ſic intonans aduerſus oppugnatores nominis eius, quemadmodum prædixerat miſerè perituros impios, ac peccatores eoſdem illic, & hic execratus, eorum interitus, uanitatem dictorum, conatuumq́; pręmonſtrat, nihil eis fore diuturnum, ſtabile. Sed hic apertius, clarius, ut etiam ad ipſum nomen deſcendat, memorat illum cuius iuſſa, atq; nomen peccatores, impijq; aſpernantur, & oderunt. Per indignationem uerò, atq; admirationem exorditur, Ad quid fremuerunt? Quorſum pertinent fremitus inanes? Perinde atq; illud Poëtæ:

Quo moriture ruis, maioraq́; uiribus audes?
Quid tantum inſano iuuat indulgere labori?
-Quæ mens tam dira miſerrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quò ruis?

Horatius quoq; ſimiliter ut Dauid canens Odas, nempe Pſalmos, eodem initio unam Odam exorditur:

Quò, quò ſceleſti ruitis? aut cur dexteris
Aptantur enſes conditi?

Aſtiterunt Reges terræ, & Principes conuenerunt in unum aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius.

QVod ait, Aſtiterunt, quanquàm ſimile eſt Hebraicè, melius ex Chaldaico noſcitur, qui pro eo poſuit קיימין Caiemin, conſurgunt. Coniurant ait, conſpirant. Et Hieronymus uertit conſurgent. Reges terræ, dixit ad morem ſacrarum literarum, quibus non ſunt niſi admodum pauca nomina ex primis nominibus deducta. Quos ipſi diceremus Reges terreſtres, mundanos ſiquãdo apud ſcriptores ſacros habentur, ut Paulum, κοσμοκράτορες, hos illi Reges terræ, Reges orbis terrarum. Qui dominantur in terris, quibus imperare in terra datum eſt. Fortaſſe terram uocauit ipſam uniuerſam Iudæam, quæ terra per antonomaſiam uocatur. De qua Propheta, Terra, terra, audi uerbum Domini. Vt nobiliſsima ſcripturarum dicitur ſcriptura, ſic nobiliſsima terrarum, terra. Iure quoq; tranſtulerunt Sept. ἄρχοντας, principes, Hebraicè רוזנים rozenim. Nã Chaldæus pro eo poſuit, שולטנים Sultanim. Quo licet animaduertere, quem olim Regẽ Syriæ, atq; Ægypti uocare ſolebant,

solebant, Sultan, id nomen ex Syriaca lingua habuisse, qua pro uulgari tempore Christi,uterentur Hebræi. Quod item Sept. dixerunt συνήχθησαν collecti sunt,siue conuenerunt,Hebraicum paulò diuersum נוסדו nosadu,consiliati sunt,ut reddam ad amussim. Sicque exposuit Rabi Dauid, subijciens pro eo clarius נועצו nitazu. Consulti sunt, Consuluerunt inter se. Vocari autem consilium Hebraice eodem nomine,atque fundamentum iasod, quòd consilium sit rerum fundamentum, atque primordium. Similiter AuenEsdra, id uerbum deducit à סוד sod, secretum, ut consilium. Eadem asseruit Rabi Salomon, ponens nomen consilij lingua Gallica. Ergo iuxta hos omnes dicendū, Et principes consultati sunt. Iuxta quem sensum, etiam Hieronymus dicit in suo psalterio pro, Conuenerunt in unum, Tractabunt pariter: usus Tractare pro Consulere. At Chaldæus fortasse quia consultatio fit ex hominum concursu,sentit cum Sept. יתחברו ithchaberu, consociati sunt,collecti sunt. Ab altero igitur ad alterum exiguum interuallum. Dominum autem & Christum primùm quidem Græci Deum patrem: secundum, Filium interpretantur: Quem qui spernit,oppugnat: spernit,oppugnat qui misit eum.

Vocibus declaratis animaduertere operæpretiū est testimonium AuenEsdræ: qui positis alijs in quem hæc dicantur, sententijs infert ואם על המשיח הדבר יותר ברור Etsi,inquit,de Messia psalmus est,res clarior est. Dubiū est,ait,omnis alius sensus huius psalmi,siue in Dauid regniq; eius exordiū,siue in aliquē alium referatur. At si de Messia suscipiatur,sensus est expeditus,perspicuus. Verè igitur Apostoli,uel ipsis Hebræis attestantibus,Spiritu sancto,qui hæc ipsa oracula edidisset, eos docente,senserunt hoc oraculum esse de Messia, contra quem consurrexissent Reges,Principes,Magistratusq; populi, consurget Antichristus, multis Regibus cum eo,principibusq; in impietatē conspirātibus. Ob hāc causam quòd Hebraicè dicitur, Aduersus Dominum,& aduersus Christū eius. Chaldæus apertius, dixit למרדא lemarada, Ad rebellandum domino,& certandū cum Christo eius. Innuit uidelicet bellū quod omnes gentes,sed Hebræi cum primis,indixerunt,indicentq; Christo,uerius autem ei qui misit eum. Nomen igitur Tetragrammū,quod nunc Sept. transtulerunt κύριον, dominum,designat ipsum Deum patrem summū: Christus autem,nempe Messias,est nomen eius quem pater & Regem, & sacerdotem esse uoluisset. De quo psalmus, quem sine controuersia de Christo interpretantur Hebræi, Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cōsortibus tuis. Hoc igitur est quòd appellatur Messias, quod Hebraice est Vnctus: quia Deus unxit eum oleo iucūdissimo,triūphali, quo regnante, ac triūphante,futura esset omniū gentiū sempiterna lætitia. Fuit,estq; Rex Regū: Reges autem ungebantur. Quocirca dicitur Messias eius, unctus eius, Rex ab eo designatus: qui cōstitutus est (inquit diuus Petrus) à Deo, Iudex uiuorum & mortuorum. Sibylla quoq; eorum spiritu afflata de eo dicit, ἡγήτορα θεῶν κατέθηκε, Principem, siue Regem Deorum constituit eum pater. Et Apostoli: Conuenerunt in ciuitate ista, aduersus puerum tuum IESVM, quem unxisti. Quod igitur Hebraicè diceretur unctus à Deo, à Sibyllis, Rex declaratus, Rex Deorū, Iudexq; hominum uiuentiū, ac defunctorū, quos suscitabit, cōstitutus. Eoq; est Messias eius, Angelus,& interpres, siue uerbum eius.

Disrumpamus uincula eorum, & proijciamus à nobis iugum ipsorum.

HEbræi repetitionē eiusdem rei, duobus nominibus esse contendūt, (creberrimum in sacris literis) uincula eorū, & iugum ipsorū. Veruntamen quod Sept. dixerunt ζυγὸν iugum, est autē Hebraicè עבתה oba, unanimiter omnes interpretātur ligamen,

ligamen, uinculum. Quod posset etiam intelligi ex Græca uoce. Quippe iugum ζυγὸν, ἀπὸ τοῦ ζεύγνυμι iungendo, connectendo. Duo itaque nomina sunt unius, eiusdemque rei, ut quasi repetendum sit, Disrumpamus uincula, proijciamus uincula. Hoc cernens Chaldæus, pro iugo posuit שַׁלְשֵׁי לַבְתְהוֹן shalshe lauatheon. hoc est, funes, catenas eorum. Vtrunque nomen, inquit Rabi Dauid, designat החבלים החזקים funes fortes. Id etiam testatur AuenEsdra, & Salomon, ut dicendum sit, Frangamus, rumpamus uincula, ligamina, iuncturas eorum. Hoc exploratum habens Hieronymus, pro iugo posuit, Laqueos eorum. Sensus autem eiusmodi magistris Hebræorum placet esse uinculum, seu uincula, consilium, consensum. Hunc autem fuisse, cùm Hebræi Dauid Regem unanimiter consalutassent, eodem consensu omnes Regem eum appellassent. Hunc consensum rumpere, atque conuellere cupientes Palæstinos dixisse, Disrumpamus uincula eorum. Hanc eorum fuisse imperitam, inanemque iactantiam, quam superius dixerat, Et populi meditati sunt inania. Nec uerò ijdem (ut sæpe solent) diligenter interpretandi munere funguntur. Nam cùm superius psalmum de Messia magis exponendum iudicassent, quem de Dauid quoque proponerent, non adhibuerunt si de Messia est, quid sibi uelit, Disrumpamus uincula eorum. Igitur Græci duos sensus proferunt, ut uel sit quasi uox spiritus sancti fusa per Prophetã, cohortans omnes ut iugo idololatriæ, Hebraicarumque superstitionum, iugo inquam seruili rupto, atque excusso, iugum Christi suaue suscipiant. Aut per alium sensum qui conuenit cum Hebræis, hanc uocem ipsarum esse gentium cohortantium se inuicem ut cultum, religionemque Dei ueri, quæ continet, astringitque homines, abijciant, abrumpant. Hoc esse, quòd loquebantur inania, citò peritura, euentum non habitura. Mihi uerò maximè placet, ut sit quale retulit Moses cùm induceret Deum opus egregium molientem, Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram. Expressit quidem Moses Deum, qui hæc loqueretur: reticuit psalmus, quasi dicendum sit, Conspirauerunt Reges, & Principes aduersus Dominum, & Christum eius. At Dominus, & Christus eius sic secum, Disrumpamus cœtus impiorum, deleamus societatem scelestorum. Eoque exemplo subijcit, Habitator cœli irridebit eos. Itaque cùm ex sententia Hebræorum, & ut uerum est, iugum eorum, non designet nunc iugum seruitutis, sed potius iuncturam, consensum, conspirationem, pulcherrimus erit sensus, si uocem illam, quæ cuius esset Propheta non expressit, esse dicemus ipsius Dei, & Christi. Frangamus impiam hanc, uel Iudæorum, Gentiumque & Regum, ac principum qua contra nomen nostrum coniurauerunt, conspirationem: uel innumerabiles illas, quæ coierũt Antichristi copias, uelut coniurationẽ Gigantum.

Ter sunt conati imponere Pelion Ossæ,
Et coniuratos cœlum rescindere fratres.
Ter pater extructos disiecit fulmine montes.

Eiusmodi fuit Dei uox, ut disijceret, deleret impiam coniurationem, impios Gigantes, eorumque principem Antichristum. Eadem ratione, (ut appareat uerissimus huius uersus sensus) per numerum multitudinis locutus est, contra eos qui turrim in Babylonia extruebant. Descendit, inquit, Dominus ut uideret ciuitatem, & turrem quam ædificabant filij Adam, & dixit, Ecce unus est populus, & unum est labium omnibus. Cœperuntque hoc facere, nec desistent à cogitationibus suis, donec eas opere compleant. Venite igitur, descendamus, & confundamus ibi linguam eorum. Eadem locutio ponitur hoc loco in psalmo, Disrumpamus consensum eorum, confundamus mentem eorum. Et proijciamus à nobis, quia contra nos est, hanc coniurationem. A' nobis, à numine nostro, à maiestate eam

repellam

repellamus. Vt turrem ſuperbam, conſenſumq́ Gigantum, qui molem ad ſidera tollere, cœlumq́ reſcindere conabantur, diſiecturus dixit: Venite, deſcendamus, confundamus, ſimilia nunc aduerſus molientes impios. Diſrumpamus, ait, uincula eorum. Is ſenſus fortaſſe uerior, declaratus ex alijs locis, ut ſciamus, & quis loquatur, & quamobrem per numerum multum Deus loquatur, licet duo nominentur Dominus, & Chriſtus.

Qui habitat in cœlis irridebit eos, Dominus ſubſannabit eos.

HOc oraculum eſt, quale ſæpe reperitur apud uetuſtiſsimos Poëtas Homerum, atque Heſiodum, de Dijs loquentes,

_ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.

Cœleſtia templa tenentes. ut Heſiodus,

Μοῦσαι ὀλυμπιάδες ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.

Cœlum proprium Dei, diuorumq́ domicilium. Opponitur (ut aiunt Hebræi) ei quod ſuperius memorauerat, Reges terræ, nunc habitator cœli. Illi terreſtres, is cœleſtis ſuperior, ſupra illos potens eos delere, fulminare è loco ſublimi. Riſus quoq; cùm per metaphoram Deo tribuatur, eſt quale ait Horatius de ignauo:

O magnus poſt hac inimicis riſus.
Heu tralatos alio mœrebis amores:
At ego uiciſsim riſero.

Et Salomon de impijs in libro Sapientiæ, κύριος ἐκγελάσεται αὐτούς. Dominus irridebit eos. Afferunt quoq; Hebræi ex alio Pſalmo teſtimonium, Et tu domine deridebis eos, ad nihilum deduces omnes gentes. Sunt Hæbræi, qui, quoniam eſt Hebraicè, pro irridebit ישחק iſchac, ridebit: reſoluentes metaphoram, qua Deo tribuitur riſus, pulcherrimè exponant, Dominus eos eſſe riſui faciet: Contemnendos, irridendosq́ exhibebit: Faciet eos ridiculos. Superbiæ, atque iactantiæ, aptiſsimum ſupplicium. Huiuſmodi cernetur ab omnibus Antichriſtus, cuius tanta erit arrogantia, atq; impia cupiditas, ut nomine ſibi diuino uendicato, templa Dei ueri funditus euertat, quo ſolus ipſe diuinis honoribus potiatur. Sed profligatus, ac turpiſsimè conuictus, omnibus ab origine mundi qui tunc aderunt, hominibus ridiculus, contemptibilis, cum tyrānis, & ſequacibus ſuis appareat. Ad hunc ſenſum Sapientia apud Salomonem de contemptoribus ſuis, qui acciti ad ſe uenire recuſaſſent: Ego quoq;, inquit, in interitu ueſtro ridebo. Ridebit igitur Deus, ridebunt, exultabunt Angeli, atq; pij, uidentes quorum fuiſſet intolerabilis tyrannis, ac ſuperbia, omni gloria, titulisq́ exutos, æterno dedecori datos. Sic ridet Deus cernens multos impijs uanitatibus efferri, aut dictis, cogitationibusq́, quibus maieſtas eius arroganter contēnitur, inſoleſcere, miſcere cædibus, flagitijs omnia. Scit enim eos breue ad tempus perituros, & cum gemitu palinodiam recātaturos. Verbum autem ſubſannādi, ad Græcum formatū eſt, μυκτηρίζω, ἀ μύκτηρ naſo, ſanna. Duo uerba hic quoq; eiuſdem ponderis adhibentur, irridebit, ſubſannabit per ἐπίτασιν, ut ſuperius Vincula eorum, Iugum ipſorum. Datur itaq; riſus Deo uelut è cœlo conatus eorum, in nihilum caſuros proſpectanti, ac præſcienti quàm non extrema primis conſentient, ut ſi quis nunc apud mortales oculatus aliquos magnis conatibus arborem aſcendere cernens, cuius ipſe fragilitatem noſſet, ſciensq́ paulò pòſt ruituros, riſum continere non poſſet. Riſum Poëta quoq; Ioui tribuunt, ſed alacritatis, non irriſionis.

Olli ſubridens hominum ſator, atque Deorum. Homerus quoq;,
ὄρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσι. Diui riſere beati.

Horatius tamen eadem tralatione tribuit Deo riſum,

Prudens temporis, exitum,
Caliginoſa nocte premit Deus,
Ridetq́;, ſi mortalis ultra
Fas trepidat. Deus, inquit, qui proſpicit omnia, abſconditq́; rerum euentus ab oculis noſtris, ridet cùm quis ſupra modum, curis inanibus uexat ſeſe. Hæc ut pleraq; alia ex ſimilitudine humanorum affectuum. Riſus igitur uel irriſio iuxta ſuperiores ſenſus, cadet uel ſuper Iudæos, uel ſuper Antichriſtum.

Tunc loquetur ad eos in ira ſua, & in furore ſuo turbabit eos.

HIc quoq; ſunt ἐπιτάσεις, παλιλλογίαι, reiterationes earundem rerum nominibus diuerſis. Idem enim Furor, atq; ira: idemq́; forſan ſenſus, Loquetur ad eos, atque conturbabit. Hoc Hebræi uocant דרך צחות derek zachuth, Viam elegantiæ. Modum dicendi perſpicuè. Quaſi dixeris ἔμφασιν, perſpicuitatẽ, cùm fit oratio exaggerata clarior. Græci igitur hanc locutionẽ rectè referũt ad eas minas calamitatesq́; quas Chriſtus Iudæis fataliter prędicebat, & pro eorũ iniquitate ſuper eos aduentare ſinebat, cùm diceret, Ecce relinquetur uobis domus ueſtra deſerta, Et circundabũt te uallo: nõ relinquẽt ſuper te lapidẽ. Et, Filiæ Hieruſalem nolite flere ſuper me, ſed ſuper uos. Et, Dicetis, Beatæ ſteriles. Has fuiſſe terribiles locutiones, mortiferas, letales, iratas prędictiones. Itemq́; eaſdẽ cum ſuprema die, ingratitudinis eos, maleuolentiæ, feritatis conuictos condemnabit, grauiſsimã ſententiam in eos pronuntiabit. Dicet eis iratus, Ite maledicti in ignẽ æternũ. Nulla uox formidabilior, triſtior, horribilior. Illi ad tantũ furorẽ turbati, ſimul omnis terra, mare, ſidera pauebunt, cõtremiſcent, ad cuius nutũ tremunt elementa, & nutu tremefacit olympum, ἐλέλιξεν ὄλυμπον. Is furor, hæc ira uera. At Rabi Dauid pro rege Dauid, & Philiſteis exponens, locutionem fuiſſe cõtra ea quæ ipſi ſuperius ſuperbe nimis, arroganterq́; loquebantur, fremebant, conſultabãt inter ſe inania. Deus cõtrà loquetur, intonabit uoces terribiles. Locutio autẽ erit, furor iraq́;: id nempe quod paulò anteceſsit, irriſio, ſubſannatio: & cùm minatur eorũ impiã cõiunctionem reſcindere. At Salomon, uult locutionẽ eſſe quæ ſequenti carmine ſequetur. Ego autẽ conſtitui regẽ meum: ut Hebraicũ habet. Superiora ſunt uerò propiora. Locutionem ergo diuinã dixit, indicans omnia quæ præfatus fuerat, Diſrumpamus conſenſum eorũ. Irriſio, ſubſannatio. Nunc ſermo cum furore, & iracundia. Similiter conturbatio. Videntes enim ſuprema die ſcelerati maieſtatem Chriſti, uultusq́; minime propitios, turbabũtur timore horribili, ut ſuperius ex Salomone. Tum ſe ſtultos cum gemitu, lacrymis, magnoq́; dolore fuiſſe fatebũtur. Nam dominus IESVS interficiet impietatis anteſignanũ ſpiritu oris ſui, quo deiecto concident omnes quos egit in eius obſequiũ, ueſania. Turbare igitur eſt terræ terrorem horribilem incutere. Hoc erit maximè cùm tantus ubiq; pauor ſuper reges impios, genteſq́; inhorreſcet, ut uel ipſa terra ſudore diffluat, ut Sibylla cecinit:

ἱδρώσει δὲ χθὼν κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.
Iudicij ad ſignum tellus ſudore madeſcet.

In furore ſuo: &, In ira ſua: Hebraiſmus item ęſt, cum furore, iraq́;. Ea duo poëta quoq; ſingularis uſurpat: Furor iraq́; mentem, præcipitant.

Ego

Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.

QVod ad uoces attinet, Sept. dixerunt κατεστάθην, Constitutus sum, per uocem pasiuã, quod in Hebraico actiuũ est, נִסַּכְתִּי nasachti, constitui, declaraui regẽ meum. Id exponens AuenEsdra pro eo substituit uocẽ clariorem המלכתי himlacthi, regem creaui, constitui, regnare feci. Et Salomon מניתי manithi, ordinaui, instituti, ex interprete Chaldæo, qui & ipse similẽ uocem ponit. Hos secutus Rabi Dauid adhibet eandẽ uocem, atq; AuenEsdra המלכתיו himlacthio, regnare eum feci. Sept. uidentur uoce pasiua uertisse, quòd putarent forsan esse ab alio uerbo simili סכך sacac, inde addita nun, fit pasiuum: sed non est idem significatus. Diuus item Hieronymus secutus alios Græcos interpretes, iuxta Hebræos, posuit, Ego autẽ ordinaui regẽ meũ. Est igitur hæc uox Dei, non ipsius regis. Superius loquebatur Propheta, prędicebat, uentura canebat: Deus loquetur aduersus eos, turbabit iratus eos. Nunc (quod sæpe apud Poëtas reperies) mutata persona, loquitur Deus. Ego regẽ meum institui. Videre est hoc genus apud Lyricos, & Comicos Poëtas. Iam quod Sept. fecerunt esse ex præsenti uersiculo, Prædicans præceptum eius: debet rescindi, & apponi ad sequẽs carmen, sicq; inchoari, ut habet Hebraicum: Prędicabo pręceptũ Dei. Quocirca probari posset, quod aiunt Græci, si cõtextus haberet ut legitur. Volunt enim legẽdum esse, Ego autẽ constitutus sum rex ab eo. exinde puncto interiecto, Super montẽ sanctum eius, prędicãs pręceptũ eius. In Sion enim fuisse Euangelium à Christo prædicatum, inde in omnes terras propagatũ. Sed, ut dixi, uersiculus definit Hebraicè, Ego ordinaui Regem meum, super Sion montem sanctum meum. Tum prosequitur, Prædicabo præceptum Dei. Hebræi igitur sic sensum proponunt. Minabantur euertere regnum IsraEl, gentes fremebant, minacia uerba loquebantur. Deus hos eorum fremitus irridet, tum iratus insequitur, turbat, atque ita loquitur: Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri? Vanus est omnis uester conatus. Nam ego constitui regem meum. Is rex, cuius imperium euertere nitimini, à me creatus, declaratusq; est. Is est rex meus, quoniam eum de medio fratrum suorum elegi, misi SamuEl, qui eum ungeret. Iuxta superiores sensus, primumq; iuxta Græcos, tametsi aliam lectionem sequebantur, licet eundem sensum resonantẽ, duntaxat mutata persona. Idem enim est, Constitutus sum rex ab eo, atque, Ego constitui regem meum, est de Christo. Quo sensu eo Psalmo, quem de Christo constanter Hebræi uaticinari asseuerant, dictum est, Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. In initio quoque Psalmi, præfatus quem cantare uelit, Dico ego opera mea regi. Regem, ut cernis, eum appellat κατ' ἐξοχήν. Est enim rex regum, dominus dominantium. Et Apostoli de eo, Qui constitutus est à Deo iudex uiuorum, atque mortuorum. Et superius Sibylla,

Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο, καὶ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Patrem constituisse eum principem, siue regem Deorum. Hæc respiciens idem Propheta, alio Psalmo dixit: Tu es ipse rex meus, qui mandas salutes Iacob. Et superius monstrato Psalmo, quem sine controuersia de Christo nobiscum Hebræi suscipiunt, pro eo quod Hebraicum habet, Speciosus forma præ filijs hominum, Chaldæus transtulit שופרך מלכא משיחא shuphrach malca Meshicha, pulchritudo tua Rex Messias. Eodem quoque Psalmo est, Et concupiscet rex de-

corem tuum. Totoq́ eo psalmo Rex appellatur: ut, Omnis gloria regis ab intus in fimbrijs aureis. Et, Adducentur regi uirgines post eam, Adducentur in templum regis. His omnibus fit perspicuum, nomen regis, & uncti in sacrosanctis carminibus esse nomen Christi, & his in psalmis latitare diuinam, sacratamq́ mysterijs philosophiam, quam Sibyllæ quoq́ diuinitus infusam carminibus suis eodem tempore, quo Prophetæ in Iudæa, in suis regionibus concinebant. Nam quo sermonis genere dixit Propheta diuinus, Ego autem constitui regem meum: Sibylla simili,

ἀυτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Ipsum Deus dedit, ut à fidelibus coleretur.

Vt igitur eum Deus colendum, adorandum mortalibus dedit, sic ordinauit, siuè constituit regem. Hæc theologia iam tum ab origine mūdi, spiritu sancto reuelante celebris erat, Deum habere filium, quem mundi regem, dominatorem cœli, ac terrę esse uoluisset. Quod autem super Sion ait eum constitutum, & quis sensus hic subsit, quam'ue de Christo uerè dicatur, super Sion eum constitutum, ex alijs psalmis discas: primùm eo, Virgam uirtutis tuæ emittet dominus ex Sion. Qui locus de Messia clarus est. Confirmantur hæc maximè eo, quo laudes montis Sion celebrantur, & altissimo spiritu prædicantur reges, ac gentes omnes uenturæ ad adorandum super illo monte. Atq́ canens gloriam Dei per omnem mundū promulgandam, Timebunt gentes nomen tuum domine, & omnes reges terræ gloriam tuam: Quoniam ædificauit dominus Sion, & uidebitur in maiestate sua: Vt annuntient in Sion nomen domini, & laudes eius in Hierusalem: In conueniendo populos in unum, & regna, ut seruiant domino. Omnis hęc prophetia, clarè uel ipsis Hebreis attestantibus, est de eo tēpore, quod ipsi uocant, maximè uerò eo loco, Auen Esdra, tempus IESV, uidelicet salutis, prædictum fuisse, ut illuc omnes gentes relictis simulacris ad cultum ueri Dei unanimiter uenirent. Hoc esse quod Deus pollicetur ædificare Sion, & in Hierusalem se uidendū esse in maiestate, & gloria sua. Hoc ædificium Sion, hæc gloria ad quam uidendam concurrerunt omnes gentes, cùm Christus tot in illo monte, & in Hierusalem prodigia edidit, classicum salutis illic cecinit: inde omnes gentes, populosq́ ad pietatem, gloriamq́ Dei noscēdam conuocauit. Ibi uerè fuit Sion ædificata: ibi uiderunt reges terræ (de quibus etiam in hoc secūdo psalmo facta mentio) maiestatem eius, tanta miracula, tot mysteria. Iure igitur dixit, Constituè regem meum super Sion. Illum uidelicet eundē regem, quem Christum eius appellauerat, per quem declaratum, constitutumq́ à Deo regem, omnes gentes timuerunt nomen domini, uideruntq́ omnes populi gloriam eius. Propter hanc causam, constituit eum super mōtem Sion sanctum suum, ut inde timerent. Hunc Antichristus, sequacesq́ reges timebunt. Eodemq́ psalmo: Tu exurgens, inquit, misereberis Sion, quia tempus miserendi eius quia uenit tempus. Hanc miserationem futuram Hebræi testantur in tēpore haie sua, idest Saluatoris IESV, nempe salutis, è quibus Auen Esdra הנה זאת עת הישועה hinne Zot eth haiesua. Ecce ait hoc tempus, est tempus IESV. Posuit autem Sion pro ipsa urbe Hierusalem, queadmodum transtulit illic Chaldæus: celebraturq́ mons Sion, tum pro tota Iudæa, tum uerò quia mons ille maximis fuit decoratus prodigijs, multo magis quàm Roma, Tyberisq́ Romanorū triumphis. Hos diuinos sensus sub nominibus rerum suarū prophetię celabāt. Insuper ubi dicit eodem psalmo, Scribantur hæc in generatione altera, et populus qui creabitur, laudabit nomen domini: Rabi Salomon ait, sic dicent hi qui uidebunt IESVM, Scribatur is IESVS, ut annuntietur posteris, & his qui pòst nascentur. En protestantur ab Hierusalem, & Sion uen-

turam

turam magnam per omnes gentes ſalutem, quæ libris deſcripta, cunctis poſteris innoteſcat. Hoc igitur fuit uerum regnum Sion, hæc maieſtas, & gloria, quam reges uiderunt, & timuerunt. Hinc alio pſalmo uaticinatur, Et adorabũt eum reges terræ, omnes gentes ſeruient ei. Hoc nouum ædificium per eum regem, quẽ Deus declaraſſet.

Prædicans præceptum domini, dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

QVemadmodum ſuperius demonſtratũeſt, pars prior huius uerſiculi, non erat antecedenti uerſiculo coniuncta, ſed huic, quem legiſti. Eſt autem Hebraicè, non per participium, ſed enunciatiuum, Prædicabo præceptum אֲסַפְּרָה אֶל חֹק a ſapera el choc: annuntiabo, (quẽadmodum Hieronymus) aut ſcribã in pręceptum, Hebræis eſt ſenſus, Eſſe uerba hæc (mutata ſuperiore perſona) ipſius Dauid, qui dicat, Hoc quod dixit dominus ad me, Filius meus es tu, annuntiabo, ſcriptumq́; relinquam uelut præceptum, aut inſtitutum, atq; legem. Scribantur hæc in generationem alteram. In memoriam ſempiternam hoc prodam, mihi dictum à Deo, Filius meus es tu. Erit hæc ſempiterna prædicatio cõfirmata, corroborata ut lex, me teſtimonio ipſius Dei, eſſe filium eius. Vt lex quędam prodeatur, inciſaq́; in æs æternum remanebit. Hunc omnes Hebræi non aſpernãdum ſenſum proponunt. Sciendum eſt, eam dictionem quæ eſt Hebraicè אל poſſe duobus modis legi, aut ea nota quæ dicitur Hebræis zere, ſic אֵל El, tunc deſignabit, Deum: legeturq́;, Annũtiabo Dei præceptum. quam lectionem ſequitur diuus Hieronymus, itemq́; Chaldæus. Nam Hieronymus, Annuntiabo Dei præceptum. Chaldæus quoq;, Referam domini præceptum. Alia lectio eſt, ut legatur tribus punctis אֶל deſignabitq́; Ad, In: legeſq́;, Referam in præceptum Dei. Senſum Hebræorum uidimus. Illum alium Græci propoſuerunt, ut ſint uerba Chriſti, nẽpe, In monte Dei præceptum, legem, religionem. Prædicabo ego Meſsias filius eius, è monte Sion uulgabitur per uniuerſam terram, duce Chriſto, & auſpice Chriſto, ſanctiſsimum Euangelium. Non eſt magnũ diſcrimen inter utrunq; ſenſum, modò Hebræi de Meſsia magis, quàm de Dauid hanc prædicationem, teſtimoniumq́; interpretentur, ut uelle uidebãtur.

Quod autem ſequitur, DOMINVS DIXIT ad me, filius meus es tu: Cùm de Dauid ſumi poſſe contendant Hebræi, ſuperiores ſenſus proſequentes, quoniam in ſacris litteris, iuſtiſsimi quiq;, filij Dei uocẽtur. Dauid autem cùm rex à Deo declararatur, quaſi generari, aut creari dicebatur, uehemẽter durum uidetur. Nec ita facile, quemadmodum filius Dei uocetur homo, ſic dici poſſet, quòd eum Deus genuerit. Proferunt autem ex alijs locis Hebræi teſtimonia, Ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium. Et, Ipſe uocabit me, Pater meus es tu. Et de filijs IſraEl: Filij eſtis uos domino Deo ueſtro. Et, Ego dixi, Dij eſtis, & filij excelſi omnes. Talem fuiſſe Dauid à Deo per prophetas Gad, & SamuElem, regẽ declaratum. Dixi non tam facile poſſe dici hominem à Deo generari, quẽadmodum dicitur filius eius. Quocirca maiores Hebræi, antequam Chriſtus apparuiſſet, quibus propter lucis illius uenientis propinquitatem, magis oraculorum diuinitas innoteſcebat, altiores ſenſus concipientes, de Chriſto cuncta hæc, cuiuſmodi toto oriente Sibyllæ canebant, prædicari cognouerunt. Nam recentiores Hebræi, quorum mentes prauitas excæcauit, cùm nec autoritatem maiorum poſſent contemnere, nec religionem Chriſtianam ſuis dictis uellent aſſerere, propoſita ſuperius antiquorum de ſenſu huius pſalmi quod in Chriſtum ſpectet ſententia, ſubitoq́; ad Dauid refugientes,

tes, nullamq́ amplius de Christo mentionem habentes, totum deinceps psalmum de ipso Dauid exposuerunt. Saltem docuissent (si psalmus de Christo est) quis sensus, Ego hodie genui te, &c, Filius meus es tu. Verùm hoc illi proferre timuerunt, nequid religioni Christianæ congruum (quod necesse erat) dicere cogerentur. Cogebantur etiam multa in IESVM Christum pertinentia proferre, si psalmum de eo iuxta maiorum sententiam exposuissent, super eo carmine, Ego constitui regem meum super Sion. Vidisses ex inuitis pectoribus ueritatem, uelut ignem è durissima silice erumpentem. Est igitur uerus sensus, Ego hodie genui te. Velut illud, Ex utero ante luciferum genui te. Quem etiam psalmum de Christo maiores exponebant. Videbimus illius psalmi profunda mysteria. Hac ratione uocatur totis libris à Philone doctissimo, iuxta priscam theologiam πρωτόγονος υἱὸς, primogenitus filius. Et Plato mysterijs Ægyptiorum introspectis, in epistola ad tres amicos nominat τὸν τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα, regis, autorisq́ omnium patrem, ut ostendit Origenes, Eusebius, Cyrillus. Sciendum quoq́ Hebræis esse quasdam secretiores, magisq́ mysticas expositiones psalmorum, quas illi uocant, Midras thehilim: qui liber est ex sententijs priscorum Hebræorum conflatus. Hic liber cùm in expositione psalmi huius, præsertim huius oraculi, quo dicitur, Annuntiabo, uel narrabo Dei præceptum, multa de Christo testimonia ex sentẽtijs maiorum protulisset, demum sic intulit, alia de eo ex sacris litteris proferens oracula. מסופרים הם בסדר השל תורה ובחזקה של נביאים וב תורים בחזקה של תורה בני גבורי ישראל בחזקה של נבי אים חנה ישכיל עברי ירום ונשה בכתובים נאם יהוה ארון. Quę sunt, Narrata, ac celebrata sunt mysteria ipsius Mesię in lege Mosis, in libris Prophetarum, & in scripturis sacris. In lege quidem Mosis, ut illud, Filius meus primogenitus IsraEl. Apud prophetas autem, ut illud Esaiæ, Ecce intelliget seruus meus, eleuabitur, & exaltabitur. In sacris autem oraculis: ut, Dixit dominus domino meo. Prisci igitur Hebræi, quos superius Rabi Salomon memorauerat, omnibus locis filium Dei Mesiam prædicabant, & hunc sacra oracula spectare sciebant, ut uerè de seipso dixerit idem Mesias, Scrutamini scripturas, & inuenietis ibi de me. Et incipiens à Moyse & omnibus prophetis, interpretabatur illis, in omnibus scripturis. Et, Necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Vides ut etiam ueteres Hebræi probant, ostenduntq́ Christum ex lege Mosis, Prophetis, & psalmis. Quàm congruit testimonium illorum, cum eo quod Mesias de seipso discipulis ostendit. Persuadeamus igitur nobis, sub aliorum uerborum cortice, & aliud quasi loquentibus prophetis, occultiora mysteria fuisse decantata. Declaratur itaq́ hoc oraculo Mesiam esse filium Dei: Et quod dicitur, Ego hodie genui te: Græci quidem putant hæc referri ad corpoream, non æternam generationem. Cùm Deus ab æterno filium genuisset, nota sibi soli non mortalibus generatione, mortales autem eum natum à Deo nescirent: dicta est natiuitas eius mortalibus innotuisse, cùm mundo sese ostendit, quem retro nunquam uidisset: tunc dictus est natus à Deo, diuinitus prodijsse, cùm uenit in mundum. Omnia enim oracula de Mesia, partim sunt de eo uelut homine, partim ut Deo. Totus is psalmus uelut de rege terrestri, quem Deus agat ad omnia, felicitet, coadiuuet. Nascitur à Deo, sicut rex instituitur, postulat gẽtes, regnaq́ terrarum sibi subijci, imperium orbis terrarum uelut hæreditariũ sibi. Quẽadmodum alius psalmus armat eum, dat sagittas, quas figat in corda regum: producit armatum, succinctũ gladio, procera statura, forma plusquam regia: parte alia Deum uocat, ex ęterno tẽpore natum. Nũc cùm terris eum Deus ostendit, cœlitusq́ antea incognitũ demisit, natum prodeuntẽ ab ipso Deo. Hæc interpretatio uera est, quam Chaldæus quoque proposuit, explicans

cans per paraphrasim hoc oraculum. Sicut est (inquit) filius patri, tu quoque talis perinde si hodie procreauissem te. כְּאִילוּ יוֹמָא דֵין בְּרִיתָךְ keilu ioma den, heritach. Voluit esse similitudinem non proprietatem, Quasi (inquit) hodie te genuerim. Non desunt tamen Hebræi, qui (quemadmodum præclari philosophi) solam præsentem æternitatem adiudicant Deo, non futurum, aut præteritum, aut præsens hoc nostrum fluxum, ac temporarium, sic Hodie designare contendant æternitatem præsentem, quæ ipsi Deo semper Hodie est, in qua genuit filium suum, perinde si dicat, Ego ab æterno quod mihi præsens semper est, genui te. Hoc iuxta sensus, quos Cabalisticos Hebræi, Græci analogicos appellant, uehementer quadrat. Est quoque eodem libro mysticorum pleno (quem dixi uocari Midras thehilim, id est, arcanas psalmorum declarationes) mirabile priscorum Hebræorum testimonium, quo mirifice cuncti qui legent, excitentur, super hoc carmine, Dominus dixit ad me filius meus es tu, dixisse ex antiquis illis Rabenis quendam, qui uocatur Huna, Triplices olim fuisse calamitates. Primam, quam perpessi fuerint hi, quos diluuium oppressit. Alteram, quæ contriuerit ætatem, siue generationem, שמד shemed, ruinosam, qua deleti sunt Hebræi. Tertiam, ætatem siue seculum Messiæ. Cùm autem ille aduenerit (inquit) Deus æternus dicet se uelle eum generare nouo gignendi modo: eoque dixit, Ego hodie genui te. Sic ille Hebraicè his uerbis. של משיח וכד הי הי שעתה אמר יהוה לבראתו ברית חדשה וכן הוא אומר אני היום ילדתיך Shel Massiach: Vekad thi hi shatia omer Eloim librata beriat chadesha, ue ken omer, ani hagion ielad thica. Seculum ipsius Messiæ: Et cùm uenerit aduentus eius Deus summus, pronuntiat uelle eum generare nouo generandi modo. Audis priscum Hebræum, clarissimè uendicare totum hoc oraculum Messiæ, qui natus sit nouo, atque inusitato nascendi modo, uidelicet ex uirgine, uel natiuitate diuina, quæ fuerit eo tempore, quo cœlitus ille descendit, declarata.

Postula à me, & dabo tibi gentes, hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.

HÆc uix inficiari possunt Hebræi, quin de magno Messia scribantur: Messiam totius orbis terrarum Imperatorem fore. Huic omnes Reges obtemperaturos prædicant. Hæc erit illius, non Dauid hæreditas, cuius regnum exiguum, breue ad tempus corruit. Termini quoque terræ, quibus imperium finiatur, cui dati sunt è Regibus Iudæorum? qui ne Romanis quidem, qui mare, qui terras omni ditione tenerent. Sed metis datis hinc Euphrate, hinc Rheno non in omnem orbem ditione tendente. Gentes subactas hæreditatem eius prædicat. Nunquam externæ nationes, tametsi bello dimicantes sæpe profligatæ, legitimum, hæreditariumque imperium cuiusquam Regis Iudæorum fuerunt. Is igitur est de quo alius psalmus, Adorabunt eum omnes Reges terræ, omnes gentes seruient ei. Græcis itaque is placuit sensus: Quoniam tantam salutem Hebræi repudiassent, & à luce sese eis offerente miseros oculos auertissent, gentes, nationesque alias fuisse conuocatas, quæ uiderent, exciperentque salutare beneficium, seque libentissimis animis, cultui Messiæ subiecisse, adusque toto diuisos orbe Britannos, ad quos finibus extremis terrarum degentes, imperiū Christi peruenerit. Hæc uera interpretatio, priscisque Hebræorum oraculis conformis. Recentiores ea Dauid tribuentes, aliis testimoniis corroborant, Deum sic ei pollicitum: Faciam, inquit, sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra. Et, Fuit Edom seruus Dauid. Et exiit nomen Dauid per omnes terras, posuitque Deus pauorem eius super omnes

omnes gentes. Dictum de his superius, longè aptius hæc Messiæ quàm Dauid, ueterum Hebræorum accedente consensu applicari. Si terminos terræ, si gentes, si possessionem, hæreditatemq́ attendas, non'ne magis in eum conuenient de quo pari consensu, sublimes Apostoli, cum ueteribus Hebræis cecinerunt? Quem constituit Regem uniuersorum, per quem fecit & secula. Et idem de seipso, Ecce, data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Quod uerò postulare præcipitur, rectè nostri Latini, cum Grçcis, ad eum uelut hominem, Deiq́ opem implorantem spectare: quale illud in Actis, Conuenerũt aduersus puerũ tuum IESVM, quem unxisti. Idemq́ orauit, & postulauit in monte, uelut præsens oraculũ, si fieri posset, calix amarus ille transiret. Et cùm postulauit, Pater, clarifica filium tuum gloria, quam habuit prius quàm mundus fieret. Perinde si diceret, Da mihi gẽtes, da terrarum imperiũ. Omnes mihi subijce gentes. Respõsumq́ fuit: Et clarificaui, & iterum clarificabo. quasi, Dabo gentes, dabo fines terrarum. Et idem de seipso, Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Cùm ergo conueniant priscorum Hebræorum testimonia, huius psalmi oracula edita fuisse de Messia, cum his quæ idem Messias de seipso prædicabat, cùm & patrem suum Deum assereret, & ab eo sibi cunctarum rerum potestatem delegatam prædicaret, omnis iam dubitatio facessat alium quenquam prophetias has quàm ipsum Messiam designasse.

Reges eos in uirga ferrea, & tanquam uas figuli confringes eos.

QVod Sept. interpretes Græcè dixerunt ποιμανεῖς, reges, siue pasces, Hebraicè est תְּרֹעֵם therohem, Amphibolumq́ est, רעה raa, pascere, uel conterere. Quocirca magis Hebræi postremum hoc proponunt, ut nunc denotet conterere: id testatur quod sequitur, Et tanquã uas figuli confringes eos. Ipsi Hebræi interpretes id exponẽtes, adhibent uoces notiores. Rabi Salomon, תְּרוֹצְצֵם terozezam. Quod apertè signat confringere, conterere. AuenEsdra תשברם theshaberam, Rumpes, franges eos. Idipsum cõfirmat Rabi Dauid. Chaldæus quoq́ תְּתַבְּרִינוּן tetaberinũ, confringes eos, usus Hebraico uerbo, pro Chaldaico. Cùm igitur idem uerbum sonet, uel pascere, uel cõterere, pro hoc postremo sumendũ esse & Hebræi uolunt, & sensus ostẽdit. Nam uirga ferrea magis cõterit quàm regit. Congruit tamẽ sensus Græcorũ, Latinorumq́ cum hoc Hebraicæ uocis significatu. Regere ferrea uirga de duro, ferreoq́ Romanorũ imperio, quo fractę, attritæq́ Iudæorum opes, exponentes, euersos Hebræos fuisse duris Romanorum oppugnationibus, missos sub iugum. Is sensus melius ex Hebraica uoce cognoscitur, Confringes eos, atteres, baculo ferreo. Nam pro ῥάβδῳ, uirga, & shebet Hebraico, melius baculus diceretur, quod eadem uoce denotatur. Eadem claritas erit oraculi, si res, temporibus Antichristi gerendas uaticinetur psalmus, cùm reges, sequaces Antichristi, capti ad tribunal Christi ducentur damnandi, grauiter iudicandi. Cùm sceleratos eorũ exercitus ad interitum pietatis coactos diuinis suis armis legionibus Angelorũ immissis, dissipabit, delebit, franget, profligabit. Nullæ ex tantis exercitibus extabũt reliquiæ. Quid opere figulorum fragilius? quid tantopere teritur, tam uarijs, ac multis minutijs dissipatur? Huiusmodi fuisse Iudęos ferreis Romanorum fustibus attritos, & in frusta cæsos. Eadem futura est gentiũ profligatio, quas ad sua signa coacturus est Antichristus. Quod si de Dauid suscipias, explanatione nõ indiget. In uirga ferrea dicas cum baculo ferreo, cum fuste ferreo. Egoq́ sic Hebraicũ Latinè reddiderim. Confringes eos cum fuste ferreo. Cui proximè quadrat, & tanquam uas figuli conteres eos.

Et nunc

Et nunc Reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram.

SVppliciis intentatis ex eorum improbitate ſuper eos euenturis, docet, reſipiſcant, altius euigilent, ne grauiũ pœnarũ prædictio ſortiatur euentum. Anteaquam calamitatis tempus appellat, expergiſcantur. Conſimili cohortatione utitur Salomon, in libris Sapientiæ: Diligite iuſtitiã qui iudicatis terram. Et, Audite filij diſciplinam patris, & attendite ut ſciatis prudentiam. Et, Intelligite paruuli aſtutiam, & inſipientes animaduertite. Totis ſacris literis, partim minæ peccatis intentantur, ſæuaq; ex his ſupplicia euentura monſtrantur: partim paternis admonitionibus, ſi quis audiat, coërcentur. Reges ſuperius impia conantes aduerſus dominũ monſtrauerat, contra eorum ueſaniam, cœleſtes pœnas paratas dixerat irridẽte Deo, paulatimq; ad iram, furoremq; procedente, uictoriamq; contra reges hos, atq; eorum extremũ excidiũ pollicẽte. Ob has cauſas, ad eos ipſos reges conuerſus, eos monet, ſuæ ſalutis, & periculi rationem habeant. Duobus uerbis, ut ſolet, per epitaſin exaggerat, Intelligite, Erudimini: idemq; ſunt Reges, atq; Iudices terræ: & quaſi loquitur, Hæc cum ita ſint ô Reges, ô Principes, reſipiſcite, mentes ueſtras ad ſanitatem reuocate. Non ſunt arma contra Deum, quosq; protegit Deus, ſuſcipienda. Niſi meliora ſenſeritis, magnum uobis portenditur excidium. Quod dixit, Erudimini: propriè eſt, corrigamini, emendemini, peccatis nuntium remittite, Hebraicè הִוָּסְרוּ hiuaſeru. Et quanquam non erat fortaſſe futura correctio. Nam neque Iudæis, neq; regibus illis, qui cum Antichriſto conſpirabunt, profuerunt, proderuntq;, uel intentatę minæ, uel placidæ monitiones: adeſt tamẽ, digito tempeſtatem impendentem oſtendens. Iudices autem terræ dixit, quaſi quos Homerus uocat, βουληφόρους ἄνδρας, κοσμήτορας λαῶν.

Quiq; regunt dictis animos, & pectora mulcent.

Terram autem per ἀντονομασίαν mortales terrã colẽtes, quibus terreſtris habitatio data. Cœlum cœli domino, terrã autem dedit filijs hominum. Iudicantes terram, Regnatores ἡγεμόνες, qui ducunt, agunt, regunt homines terrigenas, iura dantes, ius dicentes. Hanc ob rem hortatur eos ad Sapientiam, ad intelligentiam, ut quibus plus quàm reliquis ſit uidendum, quorum ex conſilijs multæ nationes pendeant.

οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. Hos cum primis inuitat ad ſapientiam, ut quorum delyria populis augent peſtem, cladémq;.

Quidquid delyrant reges, plectuntur Achiui. Principibusq; populos ſimiles fieri apud ſcriptores celebre eſt. Quæ ſit autem hæc ſapientia, ad quam eos ueluti ſupplex, ac miſericordia commotus, hortatur, præclarè ſubijcit:

Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.

QVod ad uerba attinet, non eſt Hebraicè καὶ ἀγαλλιᾶσθε, exultate ei, ſed duntaxat, Et exultate, redundante pronomine αὐτῷ. ei. Hieronymus quoque non addidit. Neque uerò cohortatur reges, ut exultent Deo, cum tremore: ſed ut lætitiæ, fiduciæq;, qua plerunq; reges ob res ſecundas, atque rerum affluentiam exiliunt, exultant, diuos, hominesq; aſpernãtur, metu fortunæ aduerſæ, quę plerunq; eos, ut inquit ille, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorẽ caſum diſsimilis ſui reſeruat, moderentur, eam contineãt, frænent, incedãt ſpemq;, metumq; inter dubij. Ita fiet, ut tumultus inanis ille, uerborumq; iactantia, ſuperbia quoq;, qua ſu-

perius utebantur, cõpreſſa, mediã ſanitatẽ obtineat. cõtra morbũ illũ proclamat,

Neſcia mens hominum fati, ſortisq́; futuræ,

Nec ſeruare modum rebus ſublata ſecundis.

Hæc autem moderatio, atq; conſtantia uix obtineri poteſt, niſi Pietas, quæ ſacris literis dicitur Timor domini, imbuerit animum. Ab ea naſcetur omnis elationis, atque ſuperbiæ, audaciæ, atque ferociæ deiectio. Ad hanc igitur ueram, ſolidamq́; Sapientiam cohortatur. Seruire autem domino, quod Græcis, Latinisq́; non diceretur, eodem uerbo dicitur Hebræis, quo noſtris Colere, Græcis θεραπεύειν, illud agris, Deoq́; exhibetur: hoc hominibus, atque Deo: haud ſecus Hebraicum Seruire Deo, atque mortalibus. Nec propterea mancipiorum loco à Deo mortales haberi fingit, ut neque eum Græci quem dicerent θεῶν θεράποντα. tametſi θεράποντα. uocant mancipium. Magnúsq́; hic ex philoſophia locus, quem contra Epicureos Lactantius ex Seneca produxit, tractatur. Epicurei fruſtra natos homines contendunt: uitam humanam temeritatis, ac miſeriarum plenam: homines fortuito extitiſſe, finem nullum habere, ad quem ſpectet. Huic errori Seneca ſapientiſsimè occurrit, Non temerè, non fruſtra nos uiuere: ſed uiuentes operam dare Deo, quaſi ſeruire Deo. Vides ut nobiliſsimus finis ſit humanæ uitæ, nobilior omnibus rerum finibus, uel Solis, totiusq́; cœli. Sol enim factus eſt, ut lucendo, lucemq́;, & calorem cunctis terris diſtribuendo, uitam animantibus, maximeq́; hominibus largiatur. At homines facti ſunt, ut uiuendo darent operam Deo, ſtuderẽt Deo: hunc quærerent, noſſent: quæſitum & agnitũ colerent, laudarent, huicq́; ſeruirẽt. Hocq́; eſt dare operã Deo. Is optimus finis (ait Ariſtoteles) Deum noſſe, & colere: finis utilitatis, iocunditatis plenus, plenus ordinis. Hortatur igitur, arrogantiã deponant, ſceleratã illã contra Deum coniurationẽ relinquãt, ab impijs armis diſcedãt, alia ſtudia, maximè reges, præſidesq́; rerum humanarũ decentia, ſuſcipiant. Nam cùm res omnes humanæ diuinitus gubernẽtur, tum uerò bella eius ex nutu, uictoriæq́; dependent: quibus eos maximè potiri facit, quos nouerit habere cauſam iuſtiorem. Longè igitur minus his erit propitius, quorũ arma, pietatẽ, piosq́; reges oppugnare cernat. Melius igitur, & ipſis regibus ſalutarius, ut Deum, cuius maieſtatẽ, atq; honorẽ in his qui colũt eum, perſequerẽtur, (nam, Qui uos ſpernit, me ſpernit: qui autẽ ſpernit me, ſpernit eum qui me miſit, idẽ inquit,) cõuerſis ſtudijs colãt, eiq́; ſeruiãt: eorumq́; regum de numero fiant, quibus propter ſummã inſaniam, bellum indixiſſent. Seruite autem Deo in timore, ſiue cum timore, eum habet ſenſum, ad eos quemadmodum monſtratũ eſt, dicitur, qui cupiditatibus efferebantur, tranſuerſi à ſcelere rapiebantur, quibus malis motibus timor adhibẽdus eſt, metu ſunt coërcendi. Metus autem, ſiue timor erit, ut noſcas te contra eum tendere, qui te, tuasq́; copias mille modis poſsit interficere. Grandine lapideo, uelut exercitus Brenni, fulminibus, peſtilentia, fame, corruptis, atque obcæcatis conſilijs ipſorum ducum. Sunt alia multa, quæ ſapientes imperatores habentes exploráta, uerebantur numen Dei, omnibus precibus eum ſibi propitium adhibebant. Qua in re Romani omnes nationes ſuperarunt, ob id in omnes terras, eorũ ditione, fauente Deo, quem timebãt, & colebãt, propagata. Præclarè uerò, & ex intima ratione uocatur Hebræis pietas, timor domini. Nulla enim re magis nos pios eſſe Deiq́; colentes comprobamus, quàm ſceleribus abſtinentes, uerentesq́; ne quid contra uolũtatem eius faciamus, legesq́; eius reſcindamus. Nam cùm nos cupiditates ad multa prouocent, quæ legibus diuinis prohibentur, cupiditatibus autem obtemperare recuſantes, id certè timore quodam, optimo quidem illo, rationisq́; pleno facimus: tunc ſumus uelut ille qui ſenſit medios delapſus in hoſtes, aut

qui

qui ſerpente calcato trepidus refugit. Maxima igitur pars pietatis conſtat timore,pudore,reuerentia. His aduerſatur ſuperbia,elatio principum,opulentorumqꝫ peſtis. Eoqꝫ præcipuè propoſuit his ad ſanandas eorum mentes timorem Dei,trepidamqꝫ exultationem. Hæcqꝫ uel ad eos reges, ac principes, qui nomen Chriſti delere ſuperbè,arroganterqꝫ conabātur, uel reges Antichriſti ſigna ſequentes, qui non ſolum honorem Dei uiolare non timebunt, ut etiam ipſum Antichriſtum, repudiato uero Deo,pro Deo,tota terra coli,uelle non dubitaturi ſint. Eſt item ſenſus,Seruite Deo in timore: Date Deo operam ſumma cum reuerentia, ac pietate. Is enim eſt finis noſter. Finis ad quem reſpicit hominum uita.

Apprehendite diſciplinam,nequando iraſcatur dominus, & pereatis de uia iuſta.

QVod ad uerba attinet,nemini non perſpicuum eſt,uel ipſo Hier. tot locis monente pro δράξασθε τῆς παιδείας, Apprehendite diſciplinam : Hebraicum habere נַשְּׁקוּ בַר naſcheku bar: quod poteſt reddi, Oſculamini filium: uel, Oſculamini purè. Eoqꝫ Hieronymus trāſtulit in ſuo pſalterio ex Hebraico, Adorate purè. In commentarijs autem ſuper pſalmos (ſi modo illius ſunt) ſciens aliam quoqꝫ ſubeſſe his uocibus ſignificationem, trāsfert Hebraicum, Adorate filium, apertam de Chriſto prophetiam hanc aſſerens. Contra Ruffinum probat, quoniam adoratio fiat ore admoto,atqꝫ oſculo, rectè dixiſſe ſe in commentarijs Adorate filium. Hæc Hieronymi interpretatio etiam ab Hebræis adhibetur, & comprobatur, maximè uerò Auen Eſdra, & Chimchi. Prior oſtendens hunc uerſiculum reſpondere ſuperiori, ait, Seruite domino, reſpondere ei quod propoſuerat, Aduerſus dominum. At, Oſculamini filium, reſpondere, Et Chriſtum eius: & ei quod ait, Filius meus es tu. Ergo confirmat eundem eſſe bar, nempe filium, de quo ſuperius dixiſſet, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Vultqꝫ ponere nunc prophetam cohortationes contrarias ſceleratis eorum conatibus, ut qui conſilium inijſſent aduerſum dominum, nunc hortetur eos ſeruire domino. Et qui bellum Chriſto eius indixiſſent, nunc eos moneat, ut oſculentur, adorent eum, appellans nunc filium, quem ſuperius Chriſtum eius. Hęc interpretatio adhibetur comprobaturqꝫ etiam à Chimchi, Bar, inquit, hoc loco, eſt בן bon, filius, quemadmodum alibi dicitur. Quid eſt בְּרִי beri, filius meus. ומה בר בטני uma bar bitni, Et quid filius uteri mei. His apparet uera locutum Hieronymum in commētarijs. Quòd ſi bar nunc eſt pro filio, uerbum quoqꝫ ipſum נשקו naſheku, quod & ipſum polyſemon eſt, ſonabit adorate. Eſt enim Adorare Græcè, & Latinè Oſculari. Adorare, ad ora mouere, ad os admouere, ſic Græcè προσκυνεῖν, eſt κύσαι oſculari. Quoniam igitur adoratio fiebat, fitqꝫ oſculando, rectè uerbum Hebraicū uertitur Adorate. Fit oſculando adoratio. Nam plebs oſculabatur genua imperatorum, ſenatores autem pectus. Nunc ueneramur principes oſculando manus. Ipſi Patres purpurati pectus, & manus ſummi Pontificis oſculantur, pedes cætera plebes. Sic quoqꝫ Iob deteſtans Idololatriam, qua mortales Solem, Lunamqꝫ uenerantes, oſculabantur manus ſuas, non ualentes os admouere, ait, Si uidi lunam cùm fulgeret, & oſculatus ſum manum meam. Quæ eſt iniquitas maxima, & negatio contra Deum altiſsimum. Eſt & aliud exemplum in libris Regum: Et omne os quod non adorauit Baal oſculans manum. Cæterum ſciendum eſt, quoniam bar præter ſignificationem filij, deſignat etiam purum, electum, mundum, eſſe qui ſequantur eum ſignificatum ut dicat, Oſculamini ſiue adorate pure. Eritqꝫ antecedentis uerſus repetitio. Seruite domino in timore. Nihil

enim aliud est, Seruire in timore, quàm Adorare purè. Illud item magnopere cõsiderandum, editionem Sept. qua dixerant, Apprehendite disciplinam: quoniam purum, selectum, mundumq; maximè ad disciplinam, eruditionemq; pertinet: (est enim eruditio, uera mundities) ueram esse, & à priscis Hebręis comprobari, qui puritatem, siue purum, aut mundum, quod pręsenti uoce designatur, sumpserunt pro cultu, disciplina, eruditione, doctrina. Itaq; Chaldæus interpres, pro eo quod Hebraicum habet, nasheku bar, Osculamini filium, uel, Adorate purè, posuit iuxta ea quæ diximus קַבִּילוּ אוּלְפָנָא kabilu ulphana, Accipite, siue recipite doctrinam. Vera igitur est, ac maximè propria interpretatio Sept. & uerè interpretantur Græci, afferentes nunc inculcari, & exaggerari quod paulò antè dixerat, Erudimini qui iudicatis terram. Nunc, Prendite, capite doctrinam, eruditionem, disciplinam. Rabi igitur Salomon exponens bar, pro puro, mundo, sic explanat: Armamini, præparate uosmet puritate cordis: quod maximè ad cultum, disciplinamq; quadrat. Neque ab re uerbum nasheku quod sonat osculamini, transtulerunt Sept. δράξασθε, apprehendite, & Chaldęus קַבִּילוּ kabilu: Nam idem uerbum sonat etiam desiderare, ut ait Rabi Salomõ, iuxta illud, Et ad uirum tuum, desideriũ tuum: ubi est תְּשׁוּקָתֵךְ teshukathca, desiderium tuum, à uerbo per apocopen primæ litteræ נשק nashak. Rectè igitur quod erat desiderare, transtulerunt Sept. & Chaldæus, capere, arripere, aut quod ait Auen Esdra sed non probat, quoniam נֶשֶׁק nesek sonat arma, posset inde uerbum armandi deductum esse, ut dixerit, Armamini puritate disciplinæ, eruditione, uelut Paulus, Induite loricam fidei. Atq; hoc uerbum armandi, Sept. & Chaldæus dixerunt capere. Quoniam igitur multiplex est significatus uocis bar, accidit ut multæ interpretationes à scriptoribus sint positæ. Nec moror quòd sint Hebræi, qui ferant hac uoce puritatem designari non posse, quæ potius dicatur בּוֹר bor. Nam & cęteri dissentiunt, & eadem est uox, licet sub alia significatione. Harum omnium mihi maximè probatur ea, Adorate filium, propter rationes quas attulit Auen Esdra, quòd toto hoc psalmo claro nomine filius est adhibitus: eo inquam nomine, in quo nulla sit ambiguitas, Filius meus es tu, Ego hodie genui te. Et, Aduersum Christum eius. Genitus ab eo, filius eius, Christus eius. Nũc quoq; bar, nempe filius, ut non sit mirum, quòd inuitet ad osculum, adorationemq; filij, quem superius à Deo genitum dixerat: & in contrarium, cui bellum intulerant, nunc eum contrà proponat adorandum, colendum, quod osculo designatur. Atq; hinc liquet non ab re uetustiores Hebræos, qui ueritatẽ perspicacius cernebant, de Christo psalmi huius oracula cãtata asseruisse, quorum superius uisa est sentẽtia. Extat item eodem in libro, quem dixi uocari Midras Thehilim, quasi mysteria psalmorum, dixisse quendam è Rabenis illis priscis super hoc, Adorate filium: hanc esse uelut regis sententiam, qui exarserit ad ulciscẽdum ciues sceleratos. Hi profecti ad filium regis, supplices ab eo petierunt, ut patris iram mitigaret: ille profectus obtinuit, ut eis parceretur: uenerunt ciues, gratias acturi regi: is remittit eos ad filium. Nam in gratiam huius, inquit, uobis parco. Hoc igitur esse Osculamini filium, per quem uobis iracundia mea sedata est. Eum osculamini, amplectimini, Genua eius prehendite. Hæc antiquitas sentiebat, quibus iuniores etiam subscripserunt. Nec potest sine magno miraculo factum esse, ut toties filium Dei memorauerit. Quod uerò prosequitur,

Ne quando irascatur dominus, & pereatis de uia iusta.

IN fonte Hebraico non est, Dominus: sed duntaxat, Ne quando irascatur: quanquam de domino, etiam Hebræis attestantibus, dicitur. Non est item, Via iusta:

sed duntaxat Via. Hæc in Psalterio Hieronymi clara uidebis. Et quod ijdem Sept. dixerunt, καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ, Et pereatis de uia: Hebraicè paulò diuersum ותאבדו דרך Vetoberu derech, Et amittatis uiam. Est autem sensus, ut explicat Rabi Dauid, Nisi celeriter ab itinere cœpto desistatis, uias sceleratas deseratis, irascet in uos Deus summus, cùm furor eius exarserit. Quantulumcunque moræ in his flagitijs protraxeritis, uos furor eius corripiet. Impendet uestris ceruicibus calamitas iam iamque præsens, nisi celeriter consilia meliora capiatis. Si uel exiguum temporis perseueratis in his erroribus, nullam amplius expectetis uindictæ dilationẽ, scitote eam præsto esse: ueruite igitur iter inceptũ. Ergo quod ait, Et amittatis, siue perdatis uiam, est quale psalmo primo dixerat, Et iter impiorum peribit, siue perdet. Volunt autem hoc loco Hebræi figuram esse, qua scribitur in sacris literis, homines scisi uestes, attonsi barbam. Neque enim homines scindi, sed uestes: neque homines radi, sed barbam. Ita, Homines perdere uiam, quòd uia perdat, agat eos in perniciem, in barathrum. Perire igitur de uia, aut perdere uiam est, sequi iter deuiũ, seclusum à consortio Deorum, ut inquit ille. Est ire uiam ferentem ad mortem. Medio in itinere quod arripuisti, cadere. Erat enim iter deuium, præceps. Ac Sept. clariorem facere tralationem uolentes, quod erat Hebraicè, Pereatis uia: rectè adiuuerunt, illustraruntque, quod item Hebræi faciunt, addentes præpositionẽ de uia, Hebraicè dicitur, Peribitis uia. Adde, Peribitis ex uia. Furor igitur eius correptos, si pergitis hoc iter, auferet è medio. Hæc uia quoniã funesta est, uos agit in æternam mortẽ. In ea superueniat ira Dei. Vbi inuenti fueritis, ibi pœnas luetis. Sensus quidẽ Sept. quòd addiderunt iusta, fuit: quòd in flagitijs perseuerantes, ab illa uia excident, quæ fert ad superos. Sed superiora clariora. Fuste ferreo confringentur, in frusta uelut uas abibunt. Perire igitur de uia, aut in uia, est in his peccatis, quæ retines, ira Dei superueniente cadere, deleri, extingui. Est enim uia in sacris literis, uita, ætas, uitæ tẽpus, per quod uelut spatium quo uita decurrit, incedimus. Quod autem dixit, Nequando, Hebraicum simillimũ illi פן pen, Ne forte, ut uertit Hieronymus, dubitãtis est. Quòd his erroribus insistitis, quòd ad cœpta cõsilia, properatis, forsan grauiores pœnas luetis, forsan Deum iratum sentietis. Dubitanter nunc proponit: sequẽti uersu cum denuntiatione, expressoque uaticinio calamitatis, Cùm exarserit in breui. Irascitur igitur Deus sceleratis: sed ad ulciscendum diuina tardè procedit ira. Demum tantò grauius, quantò serius. Posset autem referri (quoniam Dominus non est appositum ad irascendi uerbum) aut ad ipsum dominum, aut filium, quem asserit adorandum, iratum his qui non adorent.

Cùm exarserit in breui ira eius, beati omnes qui confidunt in eo.

QVod Latinus dixit, in breui, Græcum magis ad Hebraicũ respondens ἐν τάχει, in celeritate, Cùm celeriter exarserit. Hebraicũ כמעט kimeat, iuxta paululum, ferè exiguũ, quasi modicũ. Et Hier. Post paululum. Sciendũ est, aduerbiũ, siue præpositionem Hebraicã כי ki quam Sept. transtulerunt ὅταν, cùm, uel quãdo, esse quoque particulã causatiuam, αἰτιατικὸν μόριον, quæ reddat causam eorum quæ prius diximus, uerturque Latinè, quoniam, quia: hocque clarius est, quàm dicere, cùm: transferendumque est, Quoniam citò furor eius exardescet. Breui, celeriter, post paululum. Eritque totus sensus, Adorate filium, amplectimini, exosculamini, ne forte uobis in hac impietate insidentibus, irascatur: & tenebræ uos inuoluant sic, ut uel ipsam uiam ignoretis, cadentes, lapsabundi. Quoniam celeriter furor eius inflammabitur. Apertè uobis denuntio, furor eius celeriter incendetur. Nullam

dilationem expectetis. Hæc interpretatio clarior est, respondens aduerbio, celeriter, in breui. Quoniam, ait, celeriter irascetur furor eius. Pro subiunctiuo igitur in Græco ὅταν ἐκκαυθῇ. Cùm inflammatus fuerit. Non est subiunctiuum in Hebraico, sed aperta periculi denuntiatio כי יבער במעט אפו ki ibear bimeat apo. Quoniam inflammabitur celeriter, citò furor eius. Negatq́ Deum fore conniuentem, cunctatorem, differentem irasci. Satis, inquit, superq́ distulit, procrastinatus est. Hoc quoq; Chaldæus posuit pro dubia præpositione Hebraica, adhibens claram מְטוּל metul, quoniam, quia. Et Rabi Salomon exponens, Quoniam, inquit, in momento, subitoq́ furor eius incēdetur. Et tunc beati omnes qui confidunt in eo. Et quod Sept. dixerunt πεποιθότες, qui sperant, fidunt, est Hebriaicè חוסי chose. Potest, Qui confidunt, aut, qui sperant, transferri: quod Hieronymo placuit, Beati omnes qui sperant. Clarum est cur beatos appellet eos, qui uindicta cœlesti furente, sperent, fidant, non trepident. Magna sanè eorum beatitudo, Deo pœnas cœlestes immittente, ac mortalium caterua latè iaculis eius cadente, uel casura, quos spes alat, sustentet. Eam spem suggerit conscientia rectè factorum. Verum enim est quod scribit diuinus Plato, consentiens cum sacris literis, reddituros omnes ad tribunal Iudicis ęterni, uitæ suæ rationem, sed bonos θαῤῥαλέον λόγον, rationem intrepidam, plenam fiducię: at improbos cum magna trepidatione. Videntes enim (ait Salomon) turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gemētes. Et fortè uera Græcorum est sententia, hoc uaticinium esse de supremo iudicio, quemadmodum primus quoq; psalmus uaticinabatur de consortio, cœtu bonorum, congregatione, & insatiabili gaudio iustorum, ex aduerso de his, quorum iter deuium seclusumq́ à consortio Deorum. Illis fore pietatis præmium, quod in numerum Deorum recipientur: at sceleratis, quòd aget, qua pergere cœpissent uia, in barathrum, tartarum. Nunc autem de ira Dei inflammanda, arsuraq́ omnia quæ sceleratos auferet è medio, deq́ his quorum plena fiduciæ pectora, non expauebunt Ioue irato. Hos nunc beatos appellat. In primo psalmo, non exiccandos, futuros uelut arborem propter aquæ riuum. Illic æternum uirorem, hic fiduciam intrepidam. Beati erant primo psalmo, qui se à consortio improborum separauissent: hic beati, qui Deo irato, non trepidabunt, ob rectè factorum conscientiam, quòd sentire cum improbis noluissent. Quanquàm nunc maximè contra principes, illic contra omnes generatim. Multis quidem de causis Beati in sacris literis homines uocantur: sed his ad unam principem demum relatis. Qui sunt beati quòd confidunt in eum, quòd in consilio sceleratorum non abierāt, quòd flagitijs eorum assensi non fuerant, potius destomachabantur, exhorrebant. Quare autem beati, quia cùm furor Dei feruesceт, cùm rationem in uita factorum unumquenq; reposcet, causasq́ omnium, totamq́ uitæ rationem seuerißimè discutere statuet, cęteris quia nec impiorum consilia improbauerant, nec peccatores perosi, sese ab eis auerterant, summa trepidatione laborantibus, ipsi fidentißimis animis astabunt, pleni spei, atque fiduciæ, maxima bona, ut illi maxima mala expectantes. Tempus ergo furoris potest referri iuxta Græcos, tum ad diem qua quisq; secedet à corpore damnandus, si malè perpetrasset, tum iudicium extremum. Iuxta Hebræos, & ut mihi quoque probatur, ad id tempus, quo Deus, qui patienter uexari bonos aliquandiu passus fuisset, demum indignatur, sumitq́ de his qui uexant eos meritas pœnas. Obseruant item Græci hunc psalmum & primum unum esse quòd finis huius in beatitudinem desinat, ut ille à beatitudine initium auspicatus fuerat, artificio quodam factum.

TITVL

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI TERTII.

Pſalmus Dauid, cùm fugeret à facie Abſolom filii ſui.

PRINCIPIO obſeruandum, quòd ſemper in principijs pſalmorum Sept. interpretes dicere ſolent ψαλμὸς τῷ δαβίδ, pſalmus ipſi Dauid, Hebraicum articulum לְדָוִד le Dauid, ſeruire datiuo, ac genitiuo, ſed magis genitiuo. Magiſq́ dicendum eſt, pſalmus τοῦ δαβίδ, ipſius Dauid, quàm τῷ δαβίδ ipſi Dauid: idq́ ubiq. Quod ad inſcriptionem attinet, nota eſt (ut aiunt Græci) hiſtoria ex libris Regum. Illud unum perſpiciendum, priſcos Hebræos (ut teſtatur Chimchi) pſalmum ſuper Antichriſto, quem uocant illi Gog, & Magog, expoſuiſſe, aut myſticè, aut inſcriptionem minimè morati, quæ forſan non tempeſtate Dauid, ſed inſecutis ætatibus, ea, atq; aliæ ab eruditis fuerint additæ. Quemadmodum quòd appellatus fuit Miſmor, nempe cantilena, aut הוד hode, (eſt enim uox Hebraica, Græcis uſurpata) nam is pſalmus potius cum gemitu, ut Hebręi teſtantur, fuit editus. Nomenclatio Pſalmorum, Hodarumq́ poſtea, aut cùm uictorijs potiti eſſent, reperta eſt, aut longè pòſt. Proximi igitur tempori illorum adhuc pſalmo inſcriptione carente, de Antichriſto putarũt, aut certò norunt de eo carmen eſſe. Vt quemadmodum ſuperior pſalmus, uariãtibus interpretibus, eſſe aut de Dauid, aut de Chriſto, ueteres de Chriſto cõtra Gog, & Magog, qui copijs innumerabilibus aduerſus Chriſtum coactis confremerẽt, interpretantur: ſic nunc cum ad Dauid alij trahant, priſci ſimili ſenſu, quo ſuperior eſt, de Antichriſto, ſceleratiſq́ eius agminibus, ſcirent effuſum, quibus aduerſus Chriſtum congregatis dicat ipſe Chriſtus in pſalmo, Domine, quàm multiplicati ſunt, qui tribulant me! quemadmodum ſuperior, Quare fremuerunt gentes. eodem exordio, eiſdem penè uerbis, eadem ſententia. Ipſe Rabi Dauid refert eos de Antichriſto, ex eo fuiſſe interpretatos quòd factũ Abſolonis ſimilitudinẽ habeat cum his, quæ faciet Antichriſtus. Quo dicto uelut ex inuito pectore ueritate erũpente, ipſis quoq; fatẽtibus apparet, Coniurationẽ illam omnium impiorum Regũ, nouiſsimis ſeculis contra Chriſtũ, futurã uelut illã Abſolonis cõtra patrẽ, ex cuius ſanguine natus eſt Chriſtus. Illam contra Dauid, hanc ultimi temporis contra Chriſtũ, cuius oppugnabit nomen Antichriſtus, conſurgetq́ contra omne quod dicitur Deus. Comprobatur hæc ſententia, uel eo maximè, quòd alto, & arcano quodã ſenſu, primus, & ſecundus pſalmus in fine canebant præmia, coronaſq́ iuſtorũ: furorem autem Dei contra ſceleratos, cunctis exponentibus, cùm Deus ob flagitia, & cædes, maximamq́ impietatẽ mundi, & eorum, qui Antichriſtũ ſequentur, adorabuntq́, iratus ueniet in maieſtate ſua. Eodem ſenſu, & eadem prophetia poteſt nunc factum eſſe, ut propheta ſpectaculis illorum temporũ ſibi per ſpeciem oblatis inſiſtẽs, deſcribat iterũ coniurationẽ Antichriſti, uelut filij contra patrem, contra Chriſtũ, turbulentamq́ illius ſeculi tempeſtatem. Hæc una erit ſententia, eaq́ priſcorum Hebræorum. De Dauid quoq; poteſt editus eſſe, quæ melius in poſterum clarebunt. Sciendum ſiue de Antichriſto, ſiue Abſolonis coniuratione ſit, occultas eſſe phraſes, abſtruſaſq́, ut aliud quàm hæc ipſa dici uideatur. Nuſquã uel minimum iudicium aſpicias earum rerum, quæ in illa Abſolonis coniuratione acciderunt, atque aliò pertinere, quæ pſalmus canit, omnino uidetur. Non filium contra ſe ſurgentem unquam, non populum, plebemq́ in ſe concitatam nominauit. Non cauſam tanti mali, quod refertur in libris Regum, ob maximum ſcelus in eam calamitatem, Dauid

diuinitus incidisse. Dicitur autem hanc quasi elegiam, & flebile carmen edidisse Dauid, cùm ascenderet flens ascensum oliuarum, ceruicibus eius, cum omni multitudine, filio imminente. Affertur item ab Hebræis, plerosq; alios in sacris literis insignes uiros fugisse. Fugit Moses à facie Pharaonis: Fugit & Iacob fratrem prosequentem: Sic Dauid quoq; fugiebat filium insequentem, eumq; regno exuere conantem. Siue igitur ad Antichristi, siue Absalonis persecutionem referas, uerbis explicandis, sensibus enodandis, desudandum est.

PSALMI III. EXPLANATIO.

DOmine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? multi insurgunt aduersum me.

QVOD Septuaginta dixerunt, τί ἐπληθύνθησαν. Quid, aut, quare multiplicati sunt? Hebraicum מה ma, potius designat, quàm, quantum, ut dicendum sit, Quàm multiplicati sunt. Quanta est hostium me persequentium copia, quæ coniuratio. Nec rogat cur sint multiplicati, sed cum gemitu miratur, ut illud,

Heu quantas strages, uel quæ Tyberine uidebis,
Funera cùm tumulum præterlabére recentem.

Hei mihi quanta belli tempestas impendet. Quàm immanis coniuratio. In alio psalmo, Quàm multiplicata sunt opera tua. Chaldæus item apertè ponens כמה camma, quantum, quàm. Et quod dixerunt ἐπληθύνθησαν, multiplicati sunt, Hebraicum רבו rabbu, Latinè clarius diceretur, Quanta agmina coierunt. Quæ manus perditorum hominum in me cogitur. At quod transtulerunt, οἱ θλίβοντες, qui tribulant: nunquam reor apud bonos linguæ Latinæ scriptores reperias hoc uerbum Tribulo: eoq; mecum sæpe uehementer sum admiratus, cur Latinus psalmorum interpres eo sit tantopere delectatus, ut usurpet ubiq;, quod nusquam uel apud Ciceronem, uel Titum Liuium, Cæsarem, aut quenquam bonorum poëtarum reperias. Fictum est ex Græco θλίβω, tero, contero, frango, flagello, inde Græcis dicuntur παιδοτρίβαι, pueros cædentes, flagellantes, à Tribo Græco, factum Tribulo. Hinc Tribuli, quia cædunt, flagellant. Hieronymus igitur politioris eruditionis studiosus, refugit in suo ex Hebraica ueritate psalterio, hoc uerbum, pro tribulant me, ponens iuxta Hebræos צרי zarai, hostes mei, Domine quid multiplicati sunt hostes mei? Propriè designat Hebræis zar hostem prementem, uexantem, persequentem, tædio afficientem, à צרר Sarar, urgere, instare, premere, uexare. propterea Sept. dixerunt θλίβοντες, terentes, affligentes. Quod uerò ait, Multi insurgunt aduersum me: Multi Hebraicè רבים rhabim, polysemon est. Sunt principes magistri rabim, sunt multi, inde superius uerbum rabbu, multiplicati sunt, creuerunt, inualuerunt. Dicendumq; aut, Multi insurgunt: aut Principes magistri insurgunt: Contra me, inquit, manus impiorum Regum conspirat, cogitur. Quod maximè ad Antichristi comites, Reges, ac principes quadrabit. Verbum autem, Insurgunt, designat quale superiori psalmo, Astiterunt Reges: nempe coniurauerunt, animis, opibusq; parati, bellum execrabile suscitauerunt: Conflatum est bellum scelestissimum: undiq; conueniunt: Quotidie fit maior accessio. Sensus igitur clarus, siue ad Antichristum, siue Dauid referatur. Videre est hoc loco creberrimum psalmorū morē, cuius ex parte meminimus. Vbiq; occurrit ea species orationis, qua

qua repetitur omni uerſu prior ſententia, exaggeraturq; alijs uerbis, ut ſuperius: Quare fremuerunt gentes? repetit id ipſum, Et populi locuti ſunt inania. Primùm gentes, inde populi: primùm fremuerunt, poſt locuti ſunt. Secundo uerſu, Aſtiterunt Reges terræ: refert id ipſum, Et principes conuenerunt. Reges, Principes, aſtiterunt, cōuenerunt. Similiter nunc, Multiplicati ſunt, inſurgunt. Hoc ubique factum eſt cauſa carminis Hebraici, cuius in præfatione meminimus. Conſonat enim rythmis quibuſdam penè omnis uerſus in Pſalmis: nec eſt alia carminis ratio in Pſalmis, niſi ſimilis uerborum exitus, quale hodie in Italia carmen Ethruſcum: ut nunc, Ma rabbu zarai, Rabbim camin alai. Vides ſimiliter deſinens, zarai, alai. Perinde ſi Latinè diceres, O' amantes amentes. Quod ſequitur:

Multi dicunt animæ meæ, non eſt ſalus ipſi in Deo eius.

IAm diximus nomen Rabbim, Hebræis etiam teſtibus, hoc loco deſignare uel multos, uel magiſtros, ac principes. Quod dicit, Animæ meæ, cùm ſit Hebraicè לְנַפְשִׁי lenapſi, poteſt deſignare non modò caſum dandi, ſed etiam eſſe (quoniam articulus, Le, uariè ponitur) præpoſitio Super, De. Exponitur igitur ab Hebræis multò melius, Principes, aut multi loquuntur de anima mea, nullam ei ſalutem eſſe. Sciendum animam Hebraica phraſi, poni pro ipſamet propria cuiuſcunque perſona: ut, Qui amat animam ſuam, (nempe ſeipſum) perdet eam: perdet ſeipſum. Sic Poëta Latinus:

Nos animæ uiles infleta, inhumataq; turba.

Itaque nunc ſenſum eſſe, Multi loquuntur de me ipſo, principes, ac primores IſraEl, ut erat Achitophel, atque alij coniurationis participes, properantes eripere regnum Dauid, negantes affuturum ei diuinum auxilium, dicebant, & communibus ſermonibus aſſerebant, quoniam Dauid tantum ſcelus admiſiſſet, ut erepta uxore Vriæ, etiam ipſum curarit interficiendum, utq; huic libidini ſatisfaceret, totum exercitum IſraEl periculo expoſuerit, non propitium, ſed penitus iratum Deum illi futurum, uicturosq; eos hoc bellum, eisq; futurum Deum propitium, qui ſcelus illud perſequerentur, ereptumq; propter ſummum flagitium regnū ipſi Dauid, filio eius traderent. Hoc illi in quotidianis ſermonibus agitabant, & quaſi iam parta, explorataq; uictoria, lætitia efferebantur, ipſi principes, ac duces, de ſalute, anima, uitaq; ipſius Dauid loquebantur, quò bellum capeſſerent milites, alacriores eſſent: fauor ille diuinus, ac gratia, qua ſoleret Dauid omnia prælia facere ſecunda, qua Gigantem interfecit, Palæſtinos concidit, diſceſsit, abijt propter peccatum. Noſtrum erit regnum, cùm duobus modis exponat Rabi Dauid, non eſt ſalus animæ eius, tum in hoc mūdo, tum in futuro, uidetur de ſolo præſenti eſſe ſermo, de ſalute corporeā, de uita, qua quiſq; uiuit. Atq; eſt Hebraica locutio, Primū dicunt de anima mea. Tum, Non eſt ſalus ipſi, nempe Dauid. Idem enim anima Dauid, atq; ipſemet Dauid. Negabant ipſi Dauid, atque animæ eius eſſe ſalutem. Multi igitur, nempe quos eadē contra Dauid coniuratio mancipaſſet, & fortaſſe omnis multitudo Iſraëlitarum, qui filiū patrem perſequentē ſequebātur, affirmabant ſe inuicem cohortantes ſalutem nullā à Deo immortali, qui ſolitus eſſet Dauid in prælijs defendere, affuturam. In Hebraico in fine huius uerſiculi ponitur סֶלָה. Super qua uoce uariæ ſunt Hebræorum, Græcorumq; ſententiæ, & de eo multa ſcripſit Hieronymus. Nam Sept. interpretes eam tranſtulerunt διάψαλμα, quaſi dixeris intermiſſam cantilenā, eoq; Græci ferunt, quoniā in medijs Pſalmis reperitur, ubicunq; ſit ſcripta, ibi uocem canentium ſolitam interquieſcere. At Hebræi

bræi fortaſſe meliora. Alij quòd ſonet, In æternũ, Semper: quam ſententiã ſequitur Chaldæus interpres pro, Sela, ponens Chaldaicè לְעָלְמִין le almin, in ſecula. AuenEſdra propoſitis alijs ſententijs, uerũ huius ſignificatũ eſſe, quale eſt Amen, ſic, ita: affirmationemq; eſſe eorũ quæ dicuntur, Ita eſt, ſanè, profectò. Reuera, inquit Pſalmus, & certè, multi dicunt mihi ſalutẽ nullã eſſe. At Rabi Dauid nullum ſenſum hanc uocẽ habere cõfirmat, tantũ ornatus, aut harmoniç cauſa adhibitam, quales apud Homerum ῥὰ, κὴρ, δὴ, τῶ, θὴν. Et quoniã Sela, uidetur duci à uerbo Salal, exaggerauit, accumulauit, putat ubicunq; ea uox reperiatur, exaggerari illic, atq; attolli uocem canentiũ. Idq; argumento eſſe, quòd in ſolis Pſalmis, & canticis reperiatur. Tres hæ ſententiæ Hebreorũ ſimiles inter ſe ſunt. Idem enim eſt ſi ſonet inçternũ, ſi certũ, & uerè, ut ſentit AuenEſdra, uel ſi uocis ſit ſublatio, qua rei certitudo, ueritasq; deſignatur. Eodemq; pertinent hæ omnes ſignificationes. Abſurda forſan hæc mea opinio eſt, Sept. interpretes, ut pleraſq; uoces Hebraicas transferendo intactas reliquiſſent, ſic hanc Grçcè ſcripſiſſe, ut erat in Hebraico Sela, ſed ſcriptores per imperitiã neſciẽtes uocis ſenſum, ſuppoſuiſſe uocẽ Græcã Diapſalma. Neq; enim uel ab Hebræis adhibetur huius Græcæ uocis ſenſus, neq; locũ in Pſalmis habere potuiſſe uidetur. Vt ergo quaſdã uoces quia transferri nõ ita facile poterant, Hebraicas reliquerũt Sept. ut Amen: ſic par eſt reliquiſſe Sela, ſed ab imperitis ſcriptoribus pro Hebraica uoce Sela poſitam Grçcam ſimilem Diapſalma. Quãquam ferat Hieronymus Symmachum, Aquilam, etiam diapſalma trãſtuliſſe. Verus igitur ſignificatus, cui plures accedant, eſt ut ſonet, Certè, Profectò, Semper, ut transfert Hieronymus in ſuo Pſalterio, cum uocis exaggeratione, quale eſt Amen, quod ab ipſis transfertur Græcè γένοιτο, fiat.

Tu autem domine ſuſceptor meus es, gloria mea, & exaltans caput meum.

QVod Latinus dixit, Suſceptor: Grçcè eſt, ἀντιλήπτωρ, auxiliator, protector, defenſor, Græcis ἀντιλαμβάνομαι ſignat opem ferre, cauſam alicuius ſuſcipere. Et pro eo Hebraicè eſt מָגֵן, ſcutum, clypeus ut reddidit Hieronymus. Reſoluerũt igitur metaphorã Sept. qua dicitur Deus Clypeus, nẽpe defenſor, protector. Quãquam idem uerbũ ſonat protegere, & inde fortaſſe Clypeus, quòd totum corpus protegat, ac defendat. Atque Hebraicè dicitur, Et tu domine clypeus בַּעֲדִי circa me, ut uertit Hieronymus, ſiue pro me, uel ante me: Clypeus obiectus mihi, quo corpus omne protegitur. Quod uerò ait, Gloria mea, pro eo Chaldæus poſuit ſimilẽ, ſed clariorẽ uocem יְקָרִי icari, honos meus, decus meũ. At tu inquit Deus, ſecus quàm illi contendũt, es triumphus meus, mea uictoria, decus. Per te mihi corona, triumphusq; in bello parabitur. Omnis meæ gloriæ tu autor, ut alio loco, In te gloriabor. Eſtq; à diuino uate poſitũ, quod in ſuo carmine ponitur à pro fano, O', & præſidiũ, & dulce decus meũ. Hæc duo nominauit, etiã Pſalmus præſidium dixit Hebraice מָגֵן magen, ſcutũ, clypeũ, decus כְּבוֹדִי kebodi, gloria mea, decus meũ. Tu, inquit, Deus es præſidiũ meũ, & decus. Eſt quoq; quædam Rabi Dauid interpretatio, ut dicat, Tu autem defenſor meus, defenſor gloriæ meæ. Sed primum melius. Et Rabi Dauid etiã gloriã in contrariũ pro ignominia cùm fugeret. Quod uerò ait, Exaltãs caput meum: conſueta exaggeratio, ſolitaq; epitaſis, Idem enim decus, ſiue gloria mea, atq; exaltans caput meum. Nanq; exaltare caput, eſt amplificare, augere, ad ſummos honores prouehere. Caput Hebræis pro toto homine, ut Grçcis, Latinisq;. Grçci obteſtãtur ἱερὴν κεφαλήν, caput ſacrũ: Latini,

Teſtor utrunq; caput. Et, Te germana, tuumq;

Dulce

Dulce caput. Di capiti ipsius generíq; reseruent.
-Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusq; tuis. Et, Lepidum caput.

Ita nunc, Exaltans caput meum: præferens me alijs, attollẽs ad sidera: Fama super æthera notum faciẽs, decorãsq; triumphis. Secus omnia, quàm illi minarẽtur, qui non salutẽ, nõ uictoriã, nullũ deniq; honorẽ ex te pollicebantur. Omnẽ mihi spem ex clemẽtia tua detrahebãt. Non ita, inquit: Tu præsidiũ, tu decus meũ: Tu mearũ laudũ amplificator. Quòd autẽ quidã Hebræorũ interpretes sic aptant sensum: Hostes mei neq; in hoc seculo, nec in futuro spẽ mihi cõcedũt. Imò uerò tu p̃sidiũ, propugnaculũ, eripiesq; me in hac uita, itẽq; in futura, quasi innuat propugnaculũ glorię meæ. Gloriã autẽ animã interp̃tanẽ, ut ex alijs locis docẽt. Nimis hęc dura.

Voce mea ad dominum clamaui, & exaudiuit me de monte sancto suo.

HOc erat, quòd eum præsidiũ, decusq; suũ appellauerat. Opem enim eius implorauerat. Deus exaudire dignatus, auxiliũ ferre parabat. Est Hebraicè futurum, Ad dominũ clamabo. Sed propter uerbũ Exaudiuit, etiã illud in præterito posuerũt: tametsi monẽt Hebræi, hic futurum esse uice præteriti, ut alia pleraq; in Psalmis. Clamaui, Exaudiuit, Hieronymus utranq; per futurũ pronuntiauit, Clamabo, Exaudiet. Sed, ut dixi, alterũ futurũ, alterum præteritum. Rectè, & ab ipso Hieronymo & ab Sept. ad unum ordinẽ accommodatũ. Verbũ autem Clamaui, siue clamabo, Hebraicè est אֶקְרָא ekra, inuocabo, ut in sequẽti, Cùm inuocarẽ, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. ubi est idẽ uerbũ. Potest igitur designare, aut uehementem exclamationẽ, uociferationẽ, aut simplicem inuocationem hæc uox: & inuocatio tum uoce corporea sublata fieri potuit, tum tacitis, arcanisq; precibus. Hoc Græcis probatur. Eandẽ enim, inquit Augustinus, orationem format cor atq; lingua. Nascitur resonatq; in animo, tum ad linguã descendit, ut fons in uenis conceptus, pressusq;: dein erumpit ad auras. Dixisse fertur Democritus τῆς ψυχῆς εἴδωλον ὁ λόγος, Animi simulacrũ esse sermonẽ. Et Socrates: Loquere adolescens, ut te cognoscam. Nuntia igitur uox interioris uolũtatis, animiq; legatus. Quod uerò ait, Exaudiuit de monte sancto suo: Montẽ sanctũ, non uno sensu Hebręi proponunt. Montem in quo futurũ esset templũ, quod illi per prophetiã nossent. Montẽ scilicet oliuarũ, per quem Dauid fugiẽs Absolonẽ filiũ, iter faciebat, flens, gemensq;: ibiq; supplex auxiliũ implorabat. Montem sanctum quoq;, Montem Sion, quem sensu quodam diuino, & prophetico celebrat ubiq; Dauid, ubi inquiunt Hebræi erat arca, & inuocatio, præsentiaq; Dei. Ego uerò propter futura in eo monte miracula, sacrosancta mysteria, ubi Christus cœnauit, orauit, corpus obtulit suum Ob hæc mons sanctus. Est alia haud inepta interpretatio, montem sanctum Dei, cœlum esse. Quod uel illo testimonio maximè comprobatur, Aut quis requiescet in monte sancto tuo? Mons igitur atque uertex Dei, est cœlum, mundi cacumen, suprema rerum definitio: ob id Græcis uocatur cœlum οὐρανὸς, summus terminus. Is mons Dei sanctus, quo non homicidis, non incestis, impurisq; est accessus. Omnia ibi sacra, casta, pia, uera, quieta. Ex hoc editissimo monte miserorum preces exaudit, ut alius Psalmus canit: Et alta à longè cognoscit. Quem alia tralatione templum uocat, Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quemadmodum Platonici mundum, templum Dei nuncupare solent. Græcis igitur placuit uterque sensus, ut tum mons eius, sit mons Sion, iuxta priscorum fidem, qui putarent Deum habitare in tabernaculo, unde responsa sacerdotibus reddebantur.

Erat autem arca, & tabernaculum in monte Sion, antequam transferretur in domum Orna Iebusei. Tum ut sit cœlum, quod Euthymius qui maiorum interpretationes collegit, testatur. Chaldæus uerò transtulit, De monte domus sanctuarij sui. Vbi scilicet futurum esset templum, ut superius nonnulli opinabantur. Vel templum, domumq́ue sanctam uocat cœlum, quæ superius quidam arbitrabantur. Mons igitur sanctus Dei, aut mons Sion, ubi & arca, propitiatorium, aut mons Oliuarum ubi templum erat ædificandum, aut cœlum, iuxta Græcos, & Hebræos. Sensit se exauditum, quoniam Propheta.

Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me.

QVod dixerũt Sept. Dormiui, Hebraicum שָׁכַבְתִּי shacabti iacui, dormiui. Repetit autẽ, & exaggerat, ut solet, dormiui, soporatus sum: duo uerba eiusdem significatus, pro soporatus sum, Græcum ὕπνωσα, quod rectius in alijs psalterijs tralatum è Græco reperitur, somnum cepi. Et quod Latinus dixit Exurrexi, Græcum magis respondet Hebraico ἐξηγέρθην. euigilaui, Hebraicũ הֱקִיצוֹתִי hakizoti, uigilaui, ut transtulit Hier. Et quod Latinus, Suscepit me, Græcum melius, & uerius ἀντιλήψεταί μου. auxiliabitur mihi, opem feret mihi. Hebraicum ferè simile quid יִסְמְכֵנִי isme keni, sustentabit me. Quemadmodum transtulit Hieronymus in suo ad ueritatem Hebraicam, psalterio, Sustentabit, tenebit me. Hunc autem sensum Hebræi proponunt. Dormiebam in utramq́ue aurem securus, nullo pauore sollicitante. Ecce autem timore ingruẽte excitatus sum, uelut quem calamitas commouet, & uelut ille:

Corripit è stratis corpus, sociosq́ue fatigat.

Præcipites uigilate uiri. Sed quoniã in te spem omnem meam posui, sciebã, proq́ue explorato habebam fore, uti tu adiuuares, & sustentares me. Is sensus placet Hebræis. Græcis autem, Grauissimo uexationum lethargo sopitus iacebam, sed præscius uti propheta, quòd mihi ferres opẽ, excitaui sopitam uim, euigilaui è profundo somno, ex illo terrore sum recreatus. Collegi me ipsum, cùm scirem te mihi nõ defuturum. Is sensus etiã Rabi Salomoni placuit. Posset etiam exponi Dormiui, me quieti dedi, excitatus sum quoq́ue: Omnia hæc securè, citra pauorem: plenus fiducia, quoniam tu mea spes, tu præsidium, ac propugnaculum: siue dormientem, seu uigilantem nullus terror sollicitat. Eodem omnes hi pertinent sensus.

Non timebo millia populi circundantis me: exurge domine, saluum me fac Deus meus.

QVod Latinus dixit, Millia, Grẹcum est μυριάδων numerus decem millium: is numerus Hebraicè dicitur, רְבָבוֹת rebaboth, quod item est, atq́ue myriades in numero multo. Diciturq́ue Hebraicè, & Græcè, Non timebo à millibus multis, à multis myriadibus, à centum millibus. Est enim rebaboth multitudo myriadum. Singularis numerus rebaba. Eadem uox sonat interdum litem, contentionem, quam significationem secutus est Chaldæus, ponens uice eius ברצותא ut dicat, Non timebo à lite, uel controuersia, pugna populorum. Populos autem numero multo dixit, omnem Israëlitarum contra Dauid coniuratam multitudinem. Paucis enim exceptis omnis plebs ad Absolonem confluxerat. Quod uerò ait, Circundantis me: est Hebraicè eodem modo, Non timebo millia populi שָׁתוּ qui circum posuerunt contra me, posuerunt castra. Verbum shatu, signat posuerunt, & pugnauerunt, aut cinxerunt, unde literis mutatis, & additis רֶשֶׁת resheth rete. Tu, inquit, mihi sufficis unus, quantæcunq́ue contra me copiæ cogantur. Quod autem subijcit,

Exur

Exurge domine,ſaluum me fac: eſt de ſequenti uerſiculo.

Exurge domine,ſaluum me fac Deus meus,quoniam tu percuſsiſti omnes aduerſantes mihi ſine cauſa: dentes peccatorum contriuiſti.

IS eſt uerſus in Hebraico, quem prolixiorem dimidiauit Latinus interpres. Nam etiam Græcè habet iuxta Hebraicum. Videbis etiam in pſalterio Hieronymi totum carmen eo modo ex fontibus Hebraicis redditum. Illud hoc loco obſeruandum, quod Sept. dixerunt Græcè ματαίως, fruſtra, uel ſine cauſa, ſecus eſſe Hebraicè לְחִי lechi, maxilla: Quoniam, inquit, percuſsiſti omnes aduerſantes, aut inimicos meos in maxilla. Sicq́ etiam monuit in commētarijs, & in ſuo pſalterio uertit Hieronymus, ſecutus Aquilam, & Symmachum, qui iuxta Hebraicum tranſtulerunt: Prior, Quoniam tu percuſsiſti συμπάντων ἐχθρῶν μου σιαγόνα. Omnium inimicorum meorum maxillam. Poſterior, Percuſsiſti omnes inimicos meos κατὰ σιαγόνος, in maxilla. Arbitror Sept. ſuperiorem uocem lechi, quæ ſonat maxillam, legiſſe, non per chet, ſed per he, hoc modo, לָהָה laha, quod ſonat defatigationem, quod illi tranſtulerunt ματαίως, ſine cauſa, quaſi feſsè, in uanum. Sed Hebraica lectio uerior: Nam ſequitur, Dentes peccatorum contriuiſti. Prius maxillam, poſtea dentes, in quibus ſimilitudo. Quid enim ſonat Percutere ſine cauſa? Percutere autem in maxilla, teſtibus Hebrẹis, refertur ad id quod inimici minabantur. Multi dicunt animæ meę, non eſt ſalus ipſi in Deo eius. Ecce percutiitur os improborum, refellitur colapho eorum mendacium. Minacia uerba in guttur uerbere adacto reijciuntur. At Rabi Salomon, quem ſequitur Chimchi, uult percuſsionem in maxillam, poſitam ueluti contumelioſam, ignominioſam, inimicos uſq́ eo dedecore affectos eſſe, ut puerorum inſtar cæſi ſint in maxilla. Aut uerior eſt Græcorum interpretatio, inimicos truculentis, uoracibusq́ feris comparari, qui cùm uelut canes efferati, & uelut Cerberus ore trifauci ruerent uoraturi Dauid, Deus maxillam, dentesq́ eorum fregerit, ruperit. Alijs pſalmis prædicat ſe ereptū ex ore leonis. Et dentes eorum arma, & ſagittę. Diuus quoq́ Paulus, ſceleratos, canes appellat: Videte canes, uidete malos operarios. Dentes eorum Rabi Salomon non malè, robur eorū interpretatur. Is eſt uerior ſenſus. Videndū autem quo ordine, & qua carminis, perſonarūq́ mutatione texitur oratio. Primùm dixit preces ſuas exauditas è cœlo, eoq́ dormire ſe quietū, ſecurū, quale his accidere nō ſoleat, quos cura, pauorq́ ſolicitat. Vigilātē quoq́ comitari lętitiā, animiq́ tranqllitatē. Cuius cauſa ſit, quòd diuinitus ſultētetur, quòd à Deo omnia ſperet. Tū ad ipsū Deū cōuerſus, orat efflagitās hoc idē, quod ſperabat, quodq́ explorato habebat. Exurge domine, ſaluū me fac. Exhibe, inqt, hoc clarū, manifeſtūq́ omnibus, te preces meas exaudiſſe, te pſidiū, ppugnaculūq́ eorū eſſe, q ſuæ ſalutis ſpē omnē in te ponūt. Exurge ait, quale faciūt mortales, quādo arma capeſsūt, excitātur ad arma, rapiūtq́, ruūtq́. Properāt eripere, quē ab hoſtibus circūſiſti cōſpexiſsēt. currūt, auolāt, capit arma manu, celeresq́ ſagittas. Sic tu ò Deus, excitare, affer ſalutē mihi, quā cernāt hoſtes clarā, ac pſpicuā. Oro nūc exhibeas, quod ſæpe feciſti, beſtias efferatas in me ruētes ſæpe cōtriuiſti. Multas mihi uictorias cōtra rabidos canes attuliſti, audaciā, ferociāq́ eorū fregiſti, rabiem, auiditatēq́ uorandi cōpeſcuiſti. Exurge, ut aiunt Gręci, qui ſoles aliàs cūctator uideri. Hoc igitur eſt. Dentes peccatorum contriuiſti. Peccatores autem tranſtulerunt Sept. ἁμαρτωλῶν, qui Hebraicè ſunt רְשָׁעִים reshaim, quos primo pſalmo rectius uocauerunt ἀσεβεῖς, impios, uel ſceleratos: ſceleratos autem Dauid appellat coniura-

tionis illius participes. Filio contra patrem coniurante, nulla grauior impietas, eoq; melius, ut uox sonat, & ut transtulit Hieronymus, fuissent nuncupati nunc impij, quàm peccatores. Impiorum princeps erat Achitophel, qui patris interficiēdi consilium filio suggerebat. Quòd si ad Antichristi tempora referas, qui consurget contra omne quod dicitur Deus, filius perditionis, quem Regum impiorum sequetur multitudo, clarissima est impiorum nuncupatio, quorum dentibus ciuitatem sanctam, ut est in Apocalypsi, uorare paratis Christus legionibus Angelorum comitantibus ueniet opem certam suis allaturus. Quocirca subijcit:

Domini est salus, & super populū tuū, benedictio tua. Sela.

A Domino, qui Hebraicè dicitur Iehoua, carmē inchoauerat, sermonē inimicorum proposuerat, eumq; ubiq; refellēs, ad postremū salutē, quam ab illo desperare ipsum Dauid asserebāt, in eius auxilio docet cōsistere: Salus, inquit, à Deo sperāda est. Cùm (inquit iuxta Hebræos) per te liberatus fuero, erumpā in laudes, cātaboq;, Domini est salus: à Deo salus omnis est, nec licet aliunde sperare salutē. Super populum tuum uerò benedictio tua semper, quia in hoc bello, inquiūt, non morientur. Vel (ut ait Auen Esdra) orat ne cadat quisquā eorum in bello, uel prędicit. Rectius fortasse Græci, hāc esse, iam parta uictoria, uelut gratiarū actionem, & quasi epiphonema gratiarū, ac laudum. Populumq; suum uocare (quod etiā Auen Esdra testatur) aut eos qui legitimū Regem Dauid sequerētur, pugnarētq; pro eo, qui uerè populus Dei dici posset: uel omnē sub eius imperio gentē, cui tametsi aduersanti, quēadmodum inimicis IESVS Christus precetur, oretq; salutē. Benedictionem Græci interpretantur pacē, beneficiū Dei, per quod pax, gratiarūq; actio. Nam idem ipse populus, ut primum, interfectū Absolonem, cæsos coniuratos, ingentemq; cædē uiderunt, exclamauerūt, laudaueruntq; Deum. Ergo, Domini est salus. Clarè Chaldęus interpretatur, A' Domino, siue Deo est salus. Benedictio super populum, Vel est oratio, deprecatioq; pro eorū salute, uictoria, uel prædictio, uicturos eos, benedicēdos à Deo, ope illius defendēdos. Ipsam benedictionē rectè Græcè exponunt diuinum beneficium, fauorem, gratiā, auram, nutū Dei, quo nobis annuit, felices rerum euentus. Additurq; Sela, pro quo Chaldæus dixit לְעָלְמִין lealmin, in æternum, in secula. De quo suprà scriptum est.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVARTI

In finem, in hymnis, Psalmus Dauid.

PRINCIPIO quod Sept. transtulerunt in Græcam dialecton εἰς τὸ τέλος, In finem: Hebraicè est לַמְנַצֵּחַ lamnazeach: super qua uoce multæ sunt apud Hebręos sentētiæ, propter eius uarios significatus. Duoq; in summum designat si scribatur נֵצַח nezach, sonat æternū, in sempiternū, cum præpositione le. Hoc suspicati sunt Sept. reddentes In finē, quod Hebraicè putarēt scribi in ęternum, in finem: igitur non rectè intelligitur à cōpluribus Gręcis, ac Latinis, uel seculorū extremitatē, uel quia longo pòst tempore absoluētur, quæ nunc canuntur, aut quia resurrectionē uaticinentur. Nam Sept. transtulerunt In finem, pro eo quod est in æternū. Quemadmodum psal. XLIX. Et uiuet adhuc in finem. Quod Hieronymus uerius dicit, Et uiuet ultra in sempiternū. Quoniā autē nullus est in eo sensus, & cùm denotat in ęternū, nō scribitur eadē ratione, qua nūc scriptū reperitur in principijs psalmorum, reiecta est ab alijs interpretibus ea significatio. Atq; Aquilas, & Symmachus magis Hebraico accedentes, quos Hieronymus est secutus,

secutus, transtulerūt νικοποιῷ uictoriā danti, aut uictori. Verbū igitur נצח nizeach sonat Hebręis aut uincere, urgere, aut cantare uictoriale carmē. Duciturq́ à nomine Nezach, quod designat æternum, uictoriam, fortitudinem, sanguinem: sed fortitudo, sanguisq́ cum uictoria intelliguntur. Huius uerbi participium est mnazeach. Id ex libris Paralipomenon cognoscitur significare canentem uictoriale carmen. De quibus est clara mentio eodem libro fuisse institutos, qui canerent pro octaua epinikion. Hoc Hebraicè dicitur nazeach, uictoriam, aut carmen triumphale. Diuersa enim eōdem libro monstrantur fuisse genera carminum. Alijs prophetiæ, & arcana canebantur, alijs uictoriæ. Cùm igitur apertè demonstret liber Paralipomenon mnazeach fuisse præpositos, & cantores, uictorias canentes, aut qui operis essent præfecti, nec est alius quærendus significatus, nec uox ad alios sensus distrahenda. Hicq́ quiescendum. Canebant hi uictorias diuinitus partas, uelut in sacrificijs Herculis Euander, & plebs:

Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, ut prima nouercæ,
Monstra manu, geminosq́ premens eliserit angues:
Vt bello egregias idem disiecerit urbes
Troiamq́, Oechaliamq́, ut duros mille labores.

Aliasq́ laudes: demum Poëta subijcit,

Talia carminibus celebrant. Eiusmodi fuerunt apud Hebræos à Dauid Rege chori, qui uictorias canerent, instituti, uocati Mnazechim, quę uox reperitur etiam libro secundo Paralipomenon eos designans, qui præessent operis, cohortatores: quos Hieronymus transfert Præpositos. Iuxta igitur hunc significatum, sunt Hebræi qui putent, uocatos, aut qui perpetuò canerent, aut qui canentibus pręessent: quod testatur, probatq́ AuenEsdra proferens locum ex suprà monstrato libro. In hac item sententia est Rabi Chimchi, cuius hæc uerba sunt: Probabile est, ait, Mnazeach fuisse eum, qui præesset choris canentiū. Hi Mnazechim psalmos edebant, pòst tradebant cantoribus. Rabi Salomon, sequens alium, sed similē significatū, putat Mnazechim dictos fortes in cultu Dei, aut opere ipsius templi, instantes operis uehementer: quem sequens Nicolaus asserit uocatos hoc nomine, qui canendo alter alterum superare studerent. Omnino igitur sonat præconem uictoriæ, qui cantando, alios ad opera prouocat, acuit (ut ait Capnion) isq́ est præpositus canentibus: is alios incitat, urget: omnesq́ significatus, omniumq́ sententiæ redeunt ad unum. Chaldæus simpliciter putat ea uoce designari laudem, cantum ad laudandum, canendum: estq́ ei Mnazeach nomen uerbale, non participium, & uice eius, substituit לְשַׁבָּחָא le shabecha, ad laudandum: quod forsan uerum est. Vox amphibola igitur est, ut tum sit princeps canentiū, carmen triūphale pręcinens, tum ut sonet ad laudandum, quod mihi probatur. Et hic tot uerba inuiti prodegimus. Reliqua clarescunt. Nam quod ait, In hymnis, alij ex Græco melius In carminibus: id enim sonat hymnus. Titulus ergo sic habet: Ad laudandum in carminibus, psalmus Dauid. Quòd si sequaris aliam sententiam, quam proponit Hieronymus transferens uictori, sonabit principem illum, qui uincendo, aut pro uictoria canebat. Qui acceptum à Dauid psalmum, harmonicè canebat, canentibus pręerat. Sed clarius est, minusq́ inuolutū, quod proponit Chaldęus, ut Mnazeach, nō sit participiū, sed quasi gerundium ad laudandū. Hocq́ ostēditur ex carmine Habacuch. Nam quod in eo carmine Hieronymus traduxit, Et deducet me uictor in psalmis canentem: Hebraicè est, Et deducet me la mnazeach binghinoth, Hoc est, Ad laudandum, ad triumphandum carminibus, siue lyricis instrumentis.

Ergo

Ergo uerior sententia Chaldæi, eaq́ maximè probanda. Itaq́ dicit titulus, Ad canendum uictoriam in carminibus, siue in lyris barbitisq́, psalmus Dauid. Ad hæc sciendum, Hebræos, Græcosq́ non dissentire, psalmum hunc, sicut & superiorem Dauid protulisse, cùm persequentem filium fugeret. Verùm multa occurrent ad id argumentum non pertinentia. Probabile est, Philosophiam quandam esse, carmenq́ de moribus hominum, continens præcepta uitæ bene, beateq́ traducendæ, qualia multa de iustitia, pietate, de non irascendo traduntur à philosophis. Siue hoc, siue illud subsit argumentum, cuncta diligenter pensitanda.

PSALMI IIII. EXPLANATIO.

CVm inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi: miserere mei, & exaudi orationem meam.

IS EST totus uersus Hebraicè, etiam Græcè, nec secus in psalterio Hieronymi. Quod dixit primùm, Exaudiuit me: Hebraicè imperantis, aut deprecantis est עֲנֵנִי aneni, exaudi me. Nec est, Cùm inuocarem, sed בְּקָרְאִי be cori, cùm clamo, cùm uocifero, cùm inuoco, exaudi me. Ne quæso, inquit, benignas tuas aures auertas, cùm ad te uocem tollo, cùm ad te confugio, & supplex tua numina posco. Quare mirum, cur Hieronymus per secundam personam traduxerit, Inuocantem exaudisti me. Nam paulò pòst sequitur ad eundem ordinem, Miserere mei, & exaudi orationem meam. Eademq́ reddidit Chaldæus his uerbis, In tempore orationis meæ קַבֵּל מִנִּי kabbel minni, recipe à me. Quod autem ait, Deus iustitiæ meæ: Iustitia in sacris literis, nunc est iustitia, integritas, innocentia, æquitas, nunc misericordia. Eritq́ sensus: Deus iustificans me, Deus cui soli nota est mea innocentia, & secundum eam mihi retribuens, beneficijsq́ afficiens. Deus à quo integritas mea dependet, ex me nihil possum, nullam queo æquitatem adipisci. Tu largiris integritatem, animum rectum, mentem æquam. Hi sunt duo sensus. Prior magis aptus. Erit alter, Deus miserationis meæ, qui mei misereri soles, qui soles in periculis mihi præsto esse. Qui misericordia moueris in me. Hoc sensu, quo iustitia signat eis misericordiam dixit alio psalmo, In iustitia tua libera me. Nimirum magnitudine miserationis, clementiæq́ tuæ. Nec ab re iustitia sonat eis commiserationem, liberalitatem. Quid enim aliud iustitia est, quàm & cuiq́ quod suum est tribuere, & prodesse, iuuare, conferre beneficium? Qui enim nemini unquam profuit, tametsi non nocuit, iusti cognomen non meruit. Iustus etiam philosophis est, qui tum non abstulit cuiquam quicquam, sed ubi potuit, prodesse non dubitauit: is quoq́ iustissimus, cæterisq́ iustitia præstans, qui pro patria, pro amicis (si fors tulerit) tum patrimonium profudit, tum seipsum quoq́ dedit. Placet igitur, ut Deum iustitiæ suæ uocet Deum, qui solet ei misereri, prodesse, opem ferre. Hebræis etiam philosophantibus liberalitas uocatur nomine iustitiæ. Plura sunt item apud Apostolos exempla. Hebræi quidem explanatores non hunc omnino sensum proponunt, sed Rabi Dauid, Deus qui scis innocentiam meam, scis in me æquitatem, in hostibus scelus, iniquitatem esse. At Auen Esdra, Deus qui princeps causa es, ut pateat omnibus mea innocentia, Facis meam iustitiam cunctis manifestam,

festã, qui es causa ut mea innocentia patescat. Alij per periphrasin, Deus mei ipsius iusti, Deus meus qui iustus sum, nõ ut Absalon iniustus. Ego ex his omnibus sensibus probo quàm maximè, ut sit iustitia pro miseratione, quoniã toto carmine postulat, Exaudi me, Miserere mei, Exaudi orationẽ meam. Quod autẽ sequitur, In tribulatione dilatasti mihi: Dilatasti mihi, Rabi Dauid præteritũ pro futuro, prophetiarumq́ꝫ eum morẽ esse, res futuras uelut iam factas efferre. Est autem sensus uerus quem Græci proponunt, Solere animum itemq́ꝫ sanguinẽ gaudio dilatari, aperiri, diffundi, serenari: contrà tristitia contrahi, corrugari frontem, corpus, ad cor sanguine sese cogente, exangue relinqui. Ergo futurum pro præterito efferẽs, In tribulatione, ait, ac uexatione, quia præsens aderis, gaudio replebor, diffundar. Dilatabis mihi, uel ut Hebraicè הרחבת dilatare, aperire facies, patefieri: hilaritate, alacritate diffundes. Hoc mihi, ait, polliceor, hoc spero. Aut si per præteritũ, Exaudi, ait, me, quale sæpe fecisti, in medijs uexationum tenebris illuxisti, gaudio me diffudisti, tristitiã uultu tuo, tempestatemq́ꝫ serenasti, grauida mẽtis nubila discussisti. Eodem sensu Chaldæus, In tempore calamitatis, angustiæ, dilatasti mihi. Dilatasti igitur est quasi exhilarasti, serenasti, collectasq́ꝫ fugat nubes, cœlumq́ꝫ reducit. Itaqꝫ idipsum repetit. Exaudi orationem, exaudi clamorem, uocem, ad commiserationem descende. Tribulationem autem dixit, quod Hebraicè צר zar, angustia, pressura, Græcè θλίψις, uexatione, attritione, collisione.

Filii hominum usquequo graui corde, ut quid diligitis uanitatem, & quæritis mendacium?

Mira hoc loco uarietas, mirabilior uarietatis causa, ex confusione, ac mistione dictionum Hebraicarum, factum est, ut eo modo Sept. traduxerint. Nam Hebraicè pro eo quod dixerunt Sept. Vsquequo graui corde, ut quid diligitis, est עד מה כבודי לכלמה ad ma kebodi liklima. Hoc est, Vsquequo gloria mea in contemptum? Et ad hunc sensum Hieronymus transtulit, Vsquequo inclyti mei, ignominiosè diligitis uanitatem? Cur ergo Sept. uerterint graui corde, quod erat כבודי kebodi gloria mea, fuit in causa, quòd gloria dicitur Hebraicè quasi grauitas, eodemq́ꝫ nomine uocatur grauis, atqꝫ gloria, sed uaria prolatione, gloria כבוד kebod, grauis, כבד kabed. Existimarunt igitur, quod sonat in Hebraico, gloria mea, designare graues. Dictionẽ autem לכלמה li klima, diuiserũt hoc modo, Quoniã magna est similitudo inter caph, & beth, ut facilè altera pro altera legatur, dimidium supradictę dictionis לכ lik, legerũt לב lib, siue leb, traducẽtes βαρυκάρδιοι, graui corde. Alterũ dimidium לימה lima legerũt lama, quod sonat quare, uerteruntq́ꝫ ἵνα τί ut quid. Hæc quidem lectio, facile potuit esse eo tempore in codicibus Hebræorum. Sensus quidem iuxta utranqꝫ lectionem unus idemq́ꝫ est. In altera reprehenduntur homines, uelut graues corde, cæci, duri, præfracti, ceruice elata, superbi, præceptorum Dei propter arrogantiam negligentes. In altera coarguuntur ab ipso Dauid, quòd gloria sua, decus, imperium, sit eis contemptui, eligentes potius Absolonem quàm ipsum Dauid, illumq́ꝫ sequentes: se uerò, quem ultro ipsi regem olim consalutassent, nunc spernentes, in fugamq́ꝫ uertentes. Atque Hebræi uniuersi postremam hanc lectionem sequuntur. Appellari filios hominum, Hebraicè filios איש is h uiri, propter arrogãtiam. Designare enim filios uiri, homines elatos. Hoc testatur AuenEsdra, Rabi Moses, Rabi Dauid. Virum enim dici uelut Latinè, Græceq́ꝫ, à quo uirtus, arrogantia. Itaqꝫ filij uiri, sunt Hebraica quadam phrasi, superbi, cõtemptores. Hæc phrasis ad multa deseruit Hebræis. Filius mor-

tis,filius perditionis. Filij orientis, Filij Adam, nempe mortales omnes. Simili loquitur Homerus υἷες ἀχαιῶν, filij Achiuorum. Et apud logographos ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες, filij medicorum, Indorum filij Achiui, medici, Indi. Sic filij uiri, homines sæui, feroces, insolentes. Vbi igitur Dauid precatus esset, orationem, precesq́ suas diuinitus exaudiri, ubi misericordiam Dei flens implorasset: continuo uertitur ad eos, à quorum persequutione Deus eum eriperet, precatus fuerat, filios uiri uocans IsraElitas coniuratos, scelerata conantes, ait ad eos: Vsquequo fuerit uobis decus meum contemptui, qui me tam turpiter abiecistis? Cur diligitis uanitatem, amplexi estis non diuturna, quæ Deus ipse demolietur. Hæc uestra coniuratio, hi tanti conatus inanes sunt, Deus eos rescindet, cassos ostendet. Orante enim Dauid, repudiatum fuit consilium Achitophel, in quo pernicies Dauid continebatur. Sic rescindetur omnis hæc coniuratio. Quæritis mendacium, repudiato Rege uero, legitimo adulterinum asciscitis. Hæc expositio generatim ab omnibus Hebræis proponitur. Cui accedunt Græci, filios hominum uocari innutritos arrogantiæ, ad impietatem propensos. Hos quidem natura filios hominis esse, gratia filios Dei, Graues corde, carneos, humi repentes esse libidinibus immarcescentes. Hanc Dauid apostrophen, alij eorum ferunt esse ad amicos, qui fiderent suis uiribus. Humanas machinas prodesse nihil. Hinc ò mortales cognoscite, & ex meis casibus exemplum sumite, quàm sit opibus humanis fidendum, humanis quę sit fiducia rebus. Ego Rex eram, ecce filius meus me persequitur. Cur quisquam igitur rerum humanarum falsitatem, crebrasq́ mutationes diligat? Omnes hi sensus probandi, sed Hebræorum ille congruit magis argumento. Quod autem Hieronymus transtulit gloriam meam, inclytos meos, est minus clarum. Melius ut gloriam suam, decus, imperium, regnum, coronam uocet, quàm ipsos IsraElitas. Diligere porrò uanitatem, & quærere mendacium, solita in Psalmis eiusdem rei repetitio. Scio quosdam filios uiri exponere Iudæos filios Abrahæ, qui propriè fuerit uir, idq́ apud Hebræos Rabi Salomon exhibet. Sed longius abeunt.

Et scitote quoniam mirificauit dominus sanctum suum: dominus exaudiet me cùm clamauero ad eum.

QVod dixerunt ἐθαυμάστωσε mirificauit, Hieronymus in suo psalterio aliquantò clarius, Mirabilem reddidit sanctum suum. Itemq́ dicitur Hebraicè, Mirabilem reddidit sanctum sibi. Verbum hoc Hebraicè quod transtulerunt interpretes, mirificauit, Hebraicè, הִפְלָה hiphlach, sonat non id modò, sed etiam separauit, selegit, segregauit, idq́ designat testibus Hebræis hoc loco ponentibus pro eo. Clarius uerbũ, AuenEsdra הבדיל hibdil, segregauit, id etiã posuit Rabi Salomon. Dauid autem kimchi, הפריש separauit, quod uerbum posuit Chaldæus פריש pharise, inde Pharisæus segregatus. Hæc significatio maximè comprobatur, ipsa Hebraica lectione. Non enim dicit, Mirificauit sanctum suum, sed, segregauit, selegit sanctum sibi. Separauit igitur sibi sanctum, seposuit, peculiarem fecit sibi. Et (ut ait Chimcheus) segregauit sibi in regem. Quid ita? quia sanctus ego, & quanquam uidetis me nunc in calamitate, at uidebitis quoque Deum preces meas exaudisse. Hoc scitote, inquit, hoc attendite. Id quoq́ non ignorandum quem transtulerunt, ὅσιον sanctum, Hebraiceq́ est חָסִיד chasid, propriè denotare misericordem, beneficum, benignum, liberalem. Hinc uocatur Hebraicè chasida, ciconia, quòd misericors erga parentes, quòd pascit senio affectos, beneficium quod ab eis accepisset, rependens: hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν, ciconias imitari, bene faciendo. Hoc nomen meruit omnium maximè Dauid, cuius fuit singularis humanitas, clementia,

tia, benignitas inaudita, qui ne illatas quidem cùm poſſet iniurias ſit perſecutus. Et hunc ipſum Abſolonem, qui regnũ, uitamq́; ei conabatur auferre, in prælio noluit interfici, interfectũ amarè defleuit. Dicens autẽ, Scitote, uel cognoſcite, ad eos qui partes Abſolonis ſequerẽtur, loquitur. Hoc, ait, manifeſtũ erit quis ſit ſanctus, quem Deus ſibi ſegregauerit. Nam Deus, ut cæcus dicebat, peccatores non exaudit, quem ergo exaudierit, cùm clamauerit ad eum, is ſanctus cõprobabitur. Nec uerò iactãtiæ reprehendendus eſt Dauid, quòd uideatur ſe ſanctum appellare: ſed tum hoc nomẽ deſignat eum, qui parcit inimicis, qui beneficium dat, uitamq́; concedit, qnod maximè congruit Dauid: tum non à ſe, ſed à Deo dicit ſanctum uocari, ſegregari. Deus illum ut ſanctum ſibi ſelegit, ab alijs diuiſit, non ſiuit eum eſſe uelut gregarium, ſed egregium, quem elegit, tulitq́; de medio fratrum ſuorum ad regendum IſraEl, Regem declarauit: quemadmodum ille ſegregatus in Euangelium. Vbiq́; igitur Sept. alijs locis transferunt חֶסֶד cheſed, miſericordiam: unde chaſid, ut Miſericordias domini in æternum cantabo. Feruntnonnulli chaſid uocari quaſi gratiæ plenum, gratiã à Deo conſecutum. Non aſpernor id quidem, ſed & illud probo ut ſit actiuum miſericors, qui miſeretur aliorum.

Iraſcimini, & nolite peccare: quæ dicitis in cordibus ueſtris, & in cubilibus ueſtris compungimini.

QVod Sept. transtulerunt ὀργίζεσθε, iraſcimini, Hebraicè eſt rag heſu, ſonat quidem aliquando iraſci, interdum quoque timere, pauere, exhorreſcere. Pro hoc ab omnibus Hebræis conſtanter accipitur, eiusq́; loco adhibent uerbum manifeſtius, Rabi Salomon, חִרְדוּ charadu, quod manifeſtò deſignat timere, AuenEſdra פחדו pachadu, id quoque ſonat timere. Chaldæus quoq́; conſentaneè poſuit זועו zuhu, contremiſcite. Is igitur eſt uerus hoc loco ſignificatus, ut dicat, Timete, contremiſcite, nolite peccare. Nihil enim ut Stoici ferebant, eſt timendum niſi culpa, & peccatum. Hortatur igitur eos, ut timeant peccare. Ad cogitationem peccati contremiſcite. Exponensq́; hoc AuenEſdra, Quòd, inquit, eum turpiter abiecerant, contumeliaq́; affecerant, quem honore proſequi debuerant: quòd mendacium contra eum locuti, ait, pauete, contremiſcite à Deo. Rabi quoq́; Dauid, Ragheſu inquit nunc ſignificat פַּחַד pachad, timete. Timete, inquit, metuite Deum iratum, & nolite peccare, perſequentes me, mihiq́; rebelles. Is igitur eſt uerus ſenſus. Aquilas ergo propius acceſsit ad uerum ſignificatum, transferens ſuprà monſtratum uerbum κλονεῖσθε, nempe contremiſcite, tormento afficiamini, turbemini. Stat quidem ut dicat Iraſcimini, quoniam contra Regem irati coniurauerat, quos ad ſanitatem nunc uocet, ſed melius illud Hebræorum. Quod autem ſequitur, Quæ dicitis in cordibus ueſtris, & in cubilibus ueſtris compungimini: obſcurum Græcè, clarum Hebraicè, redundat apud Græcos ἃ, quæ. Et λέγετε dicitis eſt imperantis, non indicantis. Sicq́; legendum, Timete, nolite peccare. אִמְרוּ imru, dicite, uel loquimini in cordibus ueſtris, & tacete. Itaq́; quod Latinus tradu xit dicitis, dicendum iuxta Hebraicũ dicite, remouẽdumq́; pronomen quæ. Inſuper quod interpretes Græci tranſtulerunt κατανύγητε Compungimini, Hebraicè eſt דומו dommu, hoc eſt ſilete, tacete, isq́; eſt eius uerbi ſignificatus. Id etiam tranſtulit Hieronymus & tacete. Atque ab omnibus Hebræis eodem modo accipitur. Exponitq́; totum locum AuenEſdra. Quoniam mendacium locuti eſtis, me uerum regem, legitimumq́; principẽ abieciſtis, hanc ob cauſam timete uobis à Deo, & in hoc peccato confidere nolite. In cordibus ueſtris cogitaſtis, ſuper ſtratis

uestris noctu. ut ille,

At pius Aeneas per noctem plurima uoluens.

Vera igitur cogitate, non falsa. Nolite mendacium loqui. Rabi quoq; Dauid, Dicite, inquit, in mentibus uestris, stratis incubantes. Nam humanus animus in lectu lo quietior esse solet, curisq; solutus, tuncq; cogitatio purior est. Vobiscum igitur, inquit, considerate, & tacete. Vocari autem cogitationē orationem, locutionem. Dixit insipiēs in corde suo. Et dixi in corde meo. Tacete inquit, שתקו schatecu, quiescite, desinite mihi rebelles esse. Quia, inquit, silentium est quies uocis, & loquēdi, cauete, tacete à sceleribus uestris. Est igitur uerus sensus, Timete, cauete uobis, peccare desinite. Cogitate uobiscum diligētius super stratis uestris, cùm multa animis per quietem occurrunt, & ex hac consideratione, cognoscite tacendum esse, nempe uel ab hac impietate, qua in me coniurastis absistendum, aut uanitatem, & mendacium quod loquimini contra me, silentio castigate. Desinite loqui falsa, uana: mihi honoriq; meo, qui uobis contemptui est, detrahere. Hæc est uersus iuxta Hebræos interpretatio, quam Chaldæus paraphrasticōs, transferens, Dicite orationem uestrā in corde uestro, & orate super cubile uestro, & mementote diei mortis. Vides eum pro silete, posuisse mortis meditationem. Quòd si iuxta Sept. & Græcos uersiculus accipiatur, ut uerbū raghesu, denotet irascimini, uerbum autem dommu, quod diximus significare silete, cùm significet etiam uastare, consumere, diruere, quod illi transtulerunt compūgere, quod à nullis Hebræis proponitur, erit sensus, Irascimini, turbamini: esto irati sitis, at redite mecum in gratiam, furorem compescite, coërcete iracundiam, date uos ad lenitatem. Cogitate noctu uobiscum, sed tacete, & ab illo furore, atq; impotenti fremitu, sæuaq;, & tumultuanti coniuratione cessate. Sciebant explanatores Græci, Symmachum, & Aquilam pro compungimini, transtulisse σιωπᾶτε, tacete, quiescite, Aquilam ἡσυχάζετε, tacete. Hancq; sententiam sequentes exponunt, Irascimini, at citra crimen, disserite, perpendite, id enim Symmachus dixit διαλέχθητε in cordibus uestris, in stratis, & à flagitijs cessate, quæ interdiu cogitastis. Hæc inquam per quietem corrigantur. Videtur autem ex his antiquissimis literis Pythagoras præceptum illud suum desumpsisse. Nam Iamblicho autore, in monte Carmelo in Iudæa philosophatus est aliquandiu.

μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι,
πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων, τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν,
πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;
Ἀρξάμενος δ' ἀπὸ πρώτου, ἐπέξιθι καὶ μετέπειτα.
Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσεο, χρηστὰ δὲ τέρπου.

Nec prius optato claudentur lumina somno,
Singula quàm tecum uoluas ter facta diurna,
Quid feci, quo abij, dimisi, uel quid agendum.
Incipiensq; à primo, & cautè cuncta recensens,
Delectare bonis, at tristia facta refelle.

Tametsi igitur Sept. transtulerunt, compungimini, sensus tamen conuenit cum Hebraico tacete, exponentibus Hebræis, & Græcis, tacere, & quiescere, pro absistere à peccato, pœnitere, compungi, diuerberare conscientiam. Dicere in cordibus, est cogitare, reuoluere priusquam fessos sopor alliget artus, facta diurna, & ab his, si praua sint, discedere. Eoq; Chaldæus posuit aptissimè meditationem mortis, pro dicite in cordibus, & pro quiescite. Tollitur enim aut minuitur peccandi uoluntas mortis meditatione.

Sacri

Sacrificate sacrificium iustitiæ,& sperate in domino.

PRo θυσίαν sacrificium,Hebraicè numerus multus זִבְחֵי zibche sacrificia.Hæc sacrificia iustitiæ uno eodemq́ sensu,à cunctis intelliguntur. Rabi Salomon, Iustificate,inquit,opera uestra, eritisq́ uelut hi, qui offerunt sacrificia. Sic Rabi Dauid, Sacrificia iustitiæ, ut reuertamini ad opera iustitiæ, ne sint uelut sacrificia, uel uictimæ impiorum. Dicitur enim alibi, Victima impiorum abominatio est Deo, Reuertente, ad uestra scelera, post sacrificia. Et fidite in Deo, non uiribus uestris. Chaldæus quoque declarauit,quæ sint sacrificia iustitiæ.Ponens pro sacrificate sacrificia iustitiæ, paraphrasticōs,כַּבִּשׁוּ יִצְרֵיכוֹן וְיִתְחַשֵּׁב לְכוֹן Calcate, domate concupiscentias uestras,& reputabitur uobis, uelut sacrificia iustitiæ. Omnes igitur Hebræi congruunt, sacrificia iustitiæ, esse rectè, iusteq́ facta. Varia enim in sacris literis sacrificia, non ea duntaxat quæ sanguine fuso, cæsisq́ uictimis fierent, celebrantur. Vt, sacrificium laudis, ut Melkisedek proferens panem, & uinum. Sic sacrificium iustitiæ, est quasi sacrificium laudis. Hoc maximè Deo acceptum, gratumq́ sacrificium. Et apud sapientes, Platonem, Isocratem, uerum sacrificium, est puris castisq́ sensibus de Deo sentire. Quid enim aliud est sacrificare, quàm sacra facere? Quid autem tam sacrum,quàm iustitia,æquitas? Græci explanatores cum Hebræis de sacrificijs iustitiæ consentiunt. Non inquiunt, cædendo uitulos,& pecudes,earumq́ sanguine fundendo, sed iusta operando libate. Neq́ enim sufficit factis improbis abstinere, sed item adhibenda sunt opera laudata, recta. Volunt ergo Græci, Dauid præcipere,& abstinendum à malo, superiore carmine,& faciendum bonum,præsenti. Superius cogitare, discutere nocturna indagine peccata,et coërcere. Nunc adhibere actiones iustas quę sint Deo gratissimum sacrificium. Ac quasi per prophetiam Dauid designare Ecclesiæ, pro antiquo ritu mactandorum animantium,sacrificia,uirtutes,iustitiam,castitatem,integritatem, quas loco sanguinis,cæsarumq́ uictimarum nunc offerat. Sperate autem in domino: Aut quia ex hoc sacrificio nascetur fiducia,spes,confidentia diuinitus,ut exponunt Græci. Sequiturq́ Hieronymus in commentarijs, aut est aliud præceptum, ut tum iusti,integri'ue sint,tum spem omnem in Deo ponant, ad eumq́ unum animos uertant,quæ est maxima pars iustitiæ. Nolite,ait alibi, sperare in principibus in quibus non est salus. Et Hierem. Maledictus homo qui confidit in homine, & carnem sperat esse præsidium suum. Benedictus homo qui confidit in Deo,& non timebit cùm uenerit æstus. Hanc in Deo spem ubiq́ prædicant sacræ literæ. Et primo psalmo, Beatos prædicat qui cõfidunt in eo. Marcus uerò Tullius (docet enim natura) non robore, uiribusq́ humanis, Romanum Imperium creuisse, nam plerasq́ natiões, Romanis robustiores, callidiores, multitudine plures esse: sed quod à Deo immortali omnia regi cognoscerent, & huic maiores eorum pijssime supplicarẽt. Hieronymusq́ reddidit, fidite in domino, magis iuxta Hebraicum, quod Sept. ἐλπίσατε.

Multi dicunt,quis ostendit nobis bona? signatum est super nos lumen uultus tui domine.

IS est totus uersus Hebraicè,ut uidere est apud diuum Hieron. Si omnem orationem discutias,pro bona,numero multo est טוב bonum,numero unico. Nec est, ostendit,sed δείξει ostendet. Et quod dixerunt Sept. ἐσημειώθη signatum est, fons Hebraicus secus, נְשָׂא nesa, attolle, leua, ut uertit Hieronymus, trãsferẽs totũ carmen.

Multi dicunt, Quis oſtendit nobis bonum? leua ſuper nos lucem uultus tui domine. Putarunt Sept. propter quãdam ſimilitudinem, id paſsiuum eſſe, & deſignare, ſignatum eſt. Nam ſæpè denotat ſignum, uexillũ, quod attollitur. Sed ab Hebræis exponitur pro eo quod eſt attolle. Rabi Dauid ait mutatis litteris נְסָה neſa per ſamech, eſſe נְשָׂה neſa per shin, quod apertè denotat attolle, leua. Idq́; poſuit etiam Chaldæus. Rabi quoq; Salomon uice eius adhibuit חרם עלינו לנס haram alenu, lanes, Attolle, eleua ſuper nos, in ſignum, uexillum, quod à nobis ſuſpiciatur, lucem uultus tui. Similia multis uerbis adhibuit Auen Eſdra. Ad uniuerſum igitur ſenſum magis quadrat hæc lectio. Senſusq́; eſt iuxta Hebræos. Conſentiunt omnes reuerti prophetam ad eos qui diligunt uanitatem, quęruntq́; mendacium, ait Rabi Salomon, Multi ex IſraEl uidentes alios mortales, externasq́; nationes, diuites, beatosq́; eſſe, mirantur, cupiunt, clamant, Quis oſtendet nobis bonum, ut diuites ſimus, uoluptates aſſequamur, uelut hę gentes? at ego, inquit, non æmulor illos, qa lætitia data eſt in corde meo. Similiter Auen Eſdra, reuertitur, inquit, ad eos qui loquuntur mendacium. Cùm eſſem, ait, ego, & mei in tribulatione, homines illi uani dicebant, Quis oſtẽdit nobis bonum? Eadem Rabi Dauid. Multos ſecum ſumma cum auiditate dicere, Quis det, oſtendat nobis felicitatem, bona corporis, ut Abſolon uictoriam conſecuto, bona proſcriptorum pro Dauid pugnantium diripiamus? ut illi Pompeiani, ſacerdotia, dignitates, bonaq́; aduerſæ factionis ante partam uictoriam inter ſe diuiſerant. Hoc illi cupiunt. Eſtq́; Hebraicè, & Græcè non præteritum, ſed futurum, quis oſtẽdet, uel oſtendat. Hæc expoſitio Græcorũ quoque eſt. Non, inquit, dicunt hoc pauci illi, egregij, probati, philoſophãdi periti, ſed multitudo, gregarij, nullius pretij, qui uitam hanc amplexantes, diuinamq́; prouidentiam incuſantes exclamant, Vbi bona nobis à Deo ſuppetunt, qui extrema paupertate uexamur? Tum nõnulli, inquit Euthymius ſecutus alios, pro ſummo bono uoluptatẽ, deliciasq́; habentes pro ſummo malo, labores, ingemiſcũt, quis det nobis illa bona? Nam, inquit, Quis oſtendat, animi eſt διακαῶς inflammate expetẽtis, Quis det, Quis tribuat? Hęc cùm tot teſtibus aſſerantur, mihi maximè probantur. Quod uerò ait, Leua ſuper nos, haud dubiũ quin ſit oratio ipſius Dauid. At tu inquit ò Deus noſter, aiũt Hebręi, attolle ſuper nos ſplendorẽ uultus tui, nõ bonum, quod illi cupimus, ſed te ipſum uolumus. Tu noſtra uoluptas, tu ſummũ bonum. Modò nobis lucem tuæ claritatis oſtendas. Satiabor enim cùm apparuerit gloria tua. Et illi in monte, uiſa claritate, & ſplendore uultus eius, exclamauerũt, Bonum eſt nos hic eſſe. Hoc nos, ait Dauid, ego & populus qui mecum eſt, expetimus. Omnia in te noſtra deſideria conſumuntur, ut ueniamus ad ſplendorem uultus tui in futura uita, ut ait Rabi Dauid, Summũ bonum, abſolutamq́; felicitatem in uiſione diuinæ claritatis uerè conſtituit Propheta. Hæc gloria, hæc conformitas imagini Dei, cùm ſancti lucebunt ſicut ſidera in perpetuas æternitates. Poſtulat igitur attolli, eleuari ſuper ſe, populumq́; ſuum, lucem, ſplendorem uultus diuini, quem ſuſpiciant è terra, quo intuendo ſit inexplebile gaudium, propterea Chaldæus adiecit, Eleua ſuper nos iucunditatem ſplendoris tui. Alio quoq; pſalmo, Illuſtra faciem tuam ſuper ſeruos tuos. Eſt autem hæc Poëtæ diuini locutio, de claritate, ac iucunditate uultus Dei, qua Poëta quoq; Latinus uſus:

Vultu quo cœlum, tempeſtatesq́; ſerenat.

Quanta inter utrunq; ſimilitudo! Is uultu ſummi Iouis, qui idẽ ſummus Deus, canit aperiri, ſerenari cœlum, atras diſcedere nubes: ille triſtitias, uelut atra nubila terris, humanis pectoribus incubantes ſerenari, diſcuti, gaudio ineffabili, & ſerenitate, mentes exhilarari. Nulluſq; eſt alius Sol, qui mœrores ad huma

humana pectora solitos frequentes esse, circumq́; obsidere differat, resoluat, nisi uerus ille. Nec erimus unquam mœrore uacui, nisi cùm iucundissimam uultus illius lucem licebit intueri. Hanc claritatem duabus de causis expetit nunc diuinus Vates, tum ut eam opponat falsis illis bonis, quæ multi cupiunt, nempe corporeas uoluptates, ostendens non illam, sed hanc esse ueram beatitudinem: tum ob sapientiam, quam uultus eius claritatem appellat. Atq; sunt hoc loco de sublimi illa, quæ apud philosophos agitatur quæstione, de summo, ac uero bono, in quo conquiescat animus, sententiæ de uoluptate, quæ fuit Epicuri, altera autem uera de beatitudine sententia, quæ fit uidendo claritatē uultus Dei, eaq́; fruendo, quam nullus philosophorum propter eius excellentiam adhibuit. Hic, hic, non alibi est summum bonum. Is finis, hæc meta laborum. Hic æterna, hic larga uoluptas, quam torrentem uoluptatis alibi uocat. Hanc claritatem, tum propter doctrinam, ac sapientiam postulabat in hac uita uidere Dauid, ut illucesceret in tenebris seculorum, per quam errores caderent discussi, proiecti, ueritatemq́; omnes, quæ lux uocatur, cernerent: eamq́; postulat, ut leuet tanquam uexillum, ut uideatur à mortalibus, suspiciatur, & ab animo, & ab oculis corporeis, sicut illa in monte: tum in futura, propter summam felicitatem. Itaq; subijcit.

Dedisti lætitiam in corde meo: à fructu frumenti, uini, & olei sui multiplicati sunt.

IS est uersus Hebraicè, & apud Hieronymum. In his omnibus hoc discrimen, à fonte. Quod dicitur Græcè, A fructu frumenti, Hebraicè מֵעֵת דְּגָנָם me eth deganam, A' tempore frumenti sui, & uini, multiplicati sunt, Oleum nusquam est. Vinumq́; nouum nominat תִּירוֹשָׁם tirosham, mustum eorum. De duabus igitur ad unam maximè spectantibus rebus mentio. Hieronymus quoq; sic transtulit, In tempore, frumentum eorum, & uinum eorum multiplicata sunt. Adhibent autem hunc sensum Hebræi, Lætatus sum super eorum felicitate. Dedisti mihi Deus eam mentem, ut lætus essem bonis eorum, secus quàm illi, qui mihi clades, & incommoda petunt. Fructus suos pacificè legebant, non à tyranno, sed parente, patre patriæ regebantur, crescebant, rebus suis, his imprimis quibus humana uita sustinetur, fructus, agros, læte possidentes. Vel sic melius, Erat lætitia in corde meo, ex eo tempore, quo legebant fructus suos, frumentum, & uinum. Tranquillitate, abundantiaq́; rerum populi mei magnopere gaudebam, at illi me persequuntur, intentant mortem. Sciendum quoq; est, ipsum uersiculum, iuxta orationem Hebraicam, posse legi, A' tempore, uel in tempore frumentum eorum, & uinum eorum multiplicata sunt, ut uerbum Hebraicum רָבּוּ rabbu, & Græcum ἐπληθύνθησαν, non tam referri possit ad ipsos homines, quàm res, frumentum, & uinum, quæ dicat multiplicata esse, creuisse, fructificasse. Mirumq́; est, Sept. pro eo quod erat עֵת eth, tempus, posuisse καρποῦ, fructum. Chaldæus igitur iuxta superiorem sensum adhibitum ab Hebræis sic clarius explicat: Dedisti lætitiam in corde meo, fecisti ut gauderem, tempore quo crescebant prouentus eorum: lætabar omnibus gaudijs, crescentibus eorum prouentibus. Tu mihi Deus eam lætitiam dabas, ut quoniam ex te proueniebat agrorum ubertas, ea in re ego patria charitate lætabar, uehementer exultans, populo meo rerum ubertate circunfuso. Hæc lectio uerior est, & probatior. Ac Chaldæus adiuuit orationem Hebraicam uno pronomine, Dabas lætitiam in corde meo, ex illo tempore, quo crescebant, uel multiplicata sunt, frumentum, & uinum eorum. Deerat igitur, ut sæpe solet, pronomen, à tempore quo. Quare dicendum, frumentum, & uinum

uinum eorum multiplicata sunt. Versus Græcus, & Latinus uix est intelligibilis. Ac ferunt Græci de uoluptuarijs, delicatis, libidini, uentri deditis, hæc dicta, qui crescant ex his rebus corporeis, hæcque à Deo postulent iugiter, non alia, in quibus tribus alia necessaria includantur. At in Hebraico fonte, nec oleum est, & tota lectio longè secus habet. Quare nunc pro eo, ac debeo, sequor magis Hebræos. Pro fructu igitur ponendum tempus. Oleum autem remouendum, & genitiui casus frumenti, uini, debent esse nominatiui: & masculinum multiplicati sunt, uertendum est in neutrum, multiplicata sunt. Et principium carminis uult esse, Dedisti lætitiam in corde meo, quia multiplicata sunt frumentum, & uinum eorum. Suntque uerba Dauid, clementiam, humilitatemque testantia, quam populo, qui contra eum coniurauerat, exprobrat.

In pace in idipsum, dormiam, & requiescam: quoniam tu domine singulariter in spe, constituisti me.

IN idipsum, quod Græcè ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod quidem obscurum est, Hebricè יַחְדָּו iachadu designat simul. In pace simul dormiam. Eaque ratione traduxit Hieronymus, Dormiam, & requiescam. paulò secus, & clarius, Græcè, & Hebraicè. Hebraicè, Iacebo, & dormiam. Sic Hieronymus dixit, Requiescam, & dormiam. Quod dixerunt κατὰ μόνας, singulariter, Hieronymus simili sensu specialiter. Et quod dixerunt in spe constituisti me, paulò clarius in fonte לָבֶטַח תּוֹשִׁיבֵנִי labetach thoschi beni, cum fiducia, securitate collocabis, siue, habitare facies me. Non est ergo præteritum κατῴκισας, constituisti, sed futurum. Locusque omnis exponitur, declaraturque ab Hebræis, In pace, securè, citra pauorem, in utranque aurem dormiam, simul cum his qui mecum sunt, cum populo omni. Ac quanquàm illi mihi sese hostes declarauerunt, opto tamen ut simul securè dormiamus, pace, tanquillitate fruamur. Tunc ego securè acquiescam, quia nihil erit, quod me perturbet, excitetque è somno, cùm mecum illi consederint, cohabitauerint. Siquidem tu Deus securè facies habitare me: tu Deus singulariter, tu solus id facies: in te uno, non alio spes omnis. His Hebræorum declarationibus constat, quorsum referre oporteat simul, singulariter. Simul, ad populum omnem, quem sibi optat, precatur, prædicit reconciliandum, refertur. In pace ait, simul cum grege meo quiescam, dormiam. Quoniam tu Deus singulariter, tu solus non alius, me populo meo, meque illis restitues. Me charissimo, optatissimo eorum conspectui reddes. Est ergo dulcis ex animo miti, ut erat Dauid, proficiscens prophetia, qua uaticinatur quoniam à Deo, non alio, remittetur ad proprios lares, secura cum illis se pace gauisurum. Nec ignorandum, quod ab interpretibus Græcis uisum est ὅτι quoniam tu domine, Hebraicum כִּי ki sonare quoniam, & cùm. Totusque uersus sic legendus, In pace simul dormiam, quiescam cum populo. Cùm tu solus, non alius, securè collocabis, habitare facies me. Quando per te unum, (neque enim in alium quenquam sperare licet) restitutus in patriam terram fuero. Animaduertendum hoc psalmo, Dauid esse, qualem IESVM Christum, supremo uitæ tempore describunt Apostoli, testantes eum orasse pro persequentibus, quia nesciunt (inquit) quid faciunt. pro suis discipulis dulcissimam orationem fudit ad patrem, quam qui apud Ioannem legat, uix lacrymas dulcedine tactus contineat. Eiusmodi est is psalmus, reprehendens graue illud populi scelus coniurationis, amorem, patriamque charitatem exprobrans illis, sed rursum prędicens auxilio Dei cognituros illos errorem suum, sed amplexurum eos, futuramque omnium iniuriarum obliuionem, unum consensum animorum. Græci propter lectionem suorum codicum

multò

multò ſecus explanant. Vel cum prophetare de exitu ſuo, quòd dormiet non moritur morte uiolenta: ſimul animo, & corpore quieſcet: ab hoſtibus animi & corporis ereptus, innuenſq; longum reſurrectionis tempus, & corpus loqui faciens quod tu me in ſepulcro habitare feciſti, conſtituiſti, at in ſpe reſurgendi. Hæc interpretatio uidetur nimium longè petita.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVINTI.

In finem, pro ea quæ hæreditatem conſequitur, Pſalmus Dauid.

NON eſt ubique inculcandum, quod Sept. tranſtulerunt propter quandam æquiuocationem εἰς τέλος, in finem, hoc eſt in æternum, putantes eſſe idem lamnazeach, & לָנֶצַח lanezeac in ęternũ, Hebraicè eſſe lamnazeach. In quo cùm ſint uariæ ſententiæ, unum finem ſpectantes, & autoritate tralatoris Chaldæi, & ipſa ratione loquendi, tum teſtimonio, ex oratione Habacuc, placuit ut eſſet quaſi gerundium cum præpoſitione le, ad, deſignans ad canendum. Nam pro eo Chaldæus ubiq; ponit לְשַׁבָּחָא leshabeca, ad laudandum. Tum in illa oratione non poteſt deſignare, aut uictorem, aut fundentẽ ſanguinem, quia nõ in principio, ſed in fine carminis ponitur. Et ipſe ſermo teſtimonium exhibet, quo dicitur, Et deducet me uictor in Pſalmis canentẽ. Quod quidẽ transferri eo modo non debuit. Nam lamnazeach eo loco ſi nomen eſt, nõ eſt nominatiuus, ſed genitiuus, uel datiuus. Vertendũ potius, Et deducet me lamnazeach ad laudandum, plaudendum in muſicis inſtrumentis. Hæc ratio loquendi cùm in principijs Pſalmorum extet, non uidetur prorſus aliud deſignare, quàm ad laudandum, triumphandum, canendum uehementer, reiecto ut ſit mnazeach, aut uictor, aut qui uinceret canendo, uel qui ſanguinem fundat, pro ſecunda uoce κληρονομούσας, Quę hæreditatem conſequitur, Hebraicè eſt, הַנְּחִילוֹת hanechiloth, de qua ſecus Hebręi ſentiunt, aſſerentes id genus eſſe lyræ, aut barbiti, quod eadem uoce, ſed alia nominis forma dicitur חָלִיל chalil, quod noſter interpres uocat tibiam, & מְחַלֵּל mechalel, tibicina. Eſtq; hæc inſcriptio præfixa Pſalmis, uelut apud Latinos dicitur in principijs Comœdiarum, Tibijs paribus, uel imparibus. Diuerſis enim inſtrumentis, modulatibusq; Pſalmi canebantur, quemadmodum noſtra quoq; tempeſtate maximè Venetijs fieri cernimus. Adhibenturq; nomina in principijs Pſalmorum muſicorũ inſtrumentorum. Hæc Hebræis perhibentibus aſſentitur etiam Chaldæus, amphibolum nomen Nechiloth traducens in aliud clarius הִנְּגִין hineghin, quod ex idiomate Hebraico ſonat canere, choros agitare, dicenſq; cum muſico inſtrumento. Hæc ſignificatio uerior eſt, quàm ut uox ſonet, aut hæreditatem, aut aliud quodcunq;, conualles, infirmitates, uulnera, congregationes. Nam omnibus ferè Pſalmis pręfiguntur nomina inſtrumentorum muſicorum & genus modulatus. Afferre autem incerta & obſcura, dimiſsis clarioribus & certioribus, fortaſſe uitium ſit. Hieronymus quidem ſecutus eſt Græcos, traducens, Super hæreditatibus. quam ſignificationem refellens Rabi Salomon (nam neſcio quibus etiam Hebræis arriſit) in Pſalmo hæreditatis mentionem perhibet eſſe nullam. Sequamur ergo certiora, quæq; & ratione, & plurium teſtimonijs comprobantur. Exiſtimatur autem ab Hebræis, etiam hunc, quemadmodum ſuperiorem Pſalmum Dauid propter hoſtes ſuos, maximè uerò Doëg, & Achitophel in caſtris Abſolonis filij contra patrem, ipſum inſtigantes, eiq; impia conſilia ſuggerentes, editum. Texiturq; eadem, atq; ſuperior Pſalmus, ratione, memorans inimicos,

precans suas exaudiri preces, cōmemoransq́; , ut superius, eos qui sequuntur mendaciū, nefaria molientes, itemq́; uirum sanguinū, ut sceleratus ille Doeg. Multa de spe sua in Deo, deq́; eius misericordia prædicans. De reditu quoq; ad templū, quo se redditurū iuuante Deo, uaticinatur. Hæcq́; non iuniores modò, sed maiores etiā senserūt, tametsi quidā contra hostes IsraElitarū generatim editū asseuerēt. Argumentū Græcorū propter inscriptionē redditā secus quàm dixerimus uoces ipsas significare, plurimū discrepat, quę hæreditatē consequitur, Ecclesiā regnū cœlorū consecuturam interpretantium. Sed, ut dixi, uox nechiloth, nō designat κληρονομοῦσαν, hæreditantem. Tum ea uox est numeri multi. Sequamur ergo minus à uerbis abhorrentia. Multas autem orationes contra suos, & populi sui hostes Dauid profudit, contra profanos simulacra colentes, ueram pietatem persequentes, quibus ueritas, uera philosophia fuit contemptui. Qualis Iulianus impius.

PSALMI V. EXPLANATIO.

VErba mea auribus percipe Domine, intellige clamorem meum.

AVRIBVS percipe, rectè Latinus resoluit Græcum ἐνώτισαι: uelut si dicas inaurire, auribus capere, finctū ad Hebraicum הַאֲזִינָה haazina, aurizare. Pro clamore est Hebraicè הֲגִיגִי haghighi, murmur meū, ut traduxit Hieronymus: siue locutionē, meditationemq́; meā. Animaduersum superius ipsum hoc uerbū הָגַג hagag referri ad meditationem cordis, atq; linguæ locutionem. Et propter significationē meditandi, aut quia fundebat orationes suas Dauid, cantando, psallendo, carmen sacrū canendo. Chaldęus pro Hebraico dixit, Intellige רִינְנִי rineni, cantum meum, siue odam meam. Postulat igitur, ut in orationibus fit, (estq́; præceptū oratorū) auditorem attentū, beneuolū, perinde si nos orare, ac supplicare doceat. Primum ut postulemus à Deo, gratas illi nostras esse preces, ne simul acclamare cœperimus, nos abijciat, minime sibi cogitanda quę poscimus, existimans. Verba sua dixit orationem illam modulatā, rythmo, cantuq́; currentē. Aures Deo tribuit ἀνθρωποπαθῶς, ex similitudine nostrorū membrorum, qui solis auribus audimus, cùm Deus nullis auribus corporis præditus, omnia, toto mundo, uel silentia exaudiat. Aures igitur quasdam diuinas, immensas, omnia percipientes sentiebat, in qua nuncupatione nihil aliud cum nostris auribus, quàm solum nomen commune. Is est cui longè rectius quàm Soli conuenit illud Homeri:

Πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta uides, cuncta exaudis, & cuncta gubernas.

Græci multa considerant non negligēda. Iterare, percipe uerba, intellige cantum, ut soleant qui toto pectore, & intentissimis animis postulent, ut in intimas aures recondat, idem enim est inaurire. De clamore autem, & uerbis, quæ ferunt discrimina cùm non sit Hebraicè κραυγὴ, clamor, sed uel meditatio, eloquium, susurrus, uel cantus, non sunt admodum examinanda. Inculcat similia multis uerbis.

Intende uoci orationis meæ, Rex meus, & Deus meus, quoniam ad te orabo.

PRo orationis meæ, est שַׁוְעִי shauei, clamoris mei. Voci inquit clamoris mei, ut transtulit Hieronymus, pro, Quoniā ad te orabo, est dictio כִּי ki, designās quoniam,

niam,& cùm,ut dicat,cùm ad te orabo.Cætera clarent.Exaggeratis multis nominibus,intẽtiſsima petitio,& ut intimas animi ſui partes qui maria & terras,cœlũq́ implet,recondat,oſtẽditur: calamitatibus autẽ circumuenti, grauiſsimis malis affecti, aut ad Deum confugimus, aut regum, dominorumq́ dextras imploramus. At mihi,inquit,nec alius eſt rex prӕter te,cuius opem implorẽ,nec Deus,qui communi præſidio res hominum defendat. Tu cunctorum moderator, gubernator, eorum uel imprimis,qui ſe auxilio tuo ſperant,confidunt defendẽdos. Regem inquiunt Græci,ut moderatorem,prouidentem, Deum ut Plaſten,formatorẽ,creatorem,autorẽ.Cur præcipuè tu Deus meus,quia ſimulacra,pecudes, lapides,trunci,ſidera cœli,ut cuiuſq́ ferebat cupiditas,uariusq́ error, eo tempore colebantur, numen habere putabantur,ne magnis quidem philoſophis cum uulgo non cæcutientibus. Nihil horũ mihi numẽ,ſed tu unus humani generis uerus autor.Non ego qualis impius imperator Iulianus,cuius Deus erat Sol filius ſummi boni, ut prædicabat. Plato quoq́ in Epinomide, cœlum inquit pro uero Deo habendum. Alij Veneris aſtrũ,Lunam'ue colebãt.Nihil horum,inquit,mihi Deus,ſed tu, tu Deus meus.Nominarim quoq́ uocans,appellãsq́ rex meus, Deus meus,eſt ueluti cùm notos,& quibuſcum longus uſus nobis interceſsit,appellamus.A' rege rex appellabatur,uerus ergo rex regum,dominus dominantium.

Domine,mane exaudies uocem meam : mane aſtabo tibi, & uidebo.

HOc ordine uerſus digerendi, quorum in Græcis, Latinisq́ confuſio, ſæpe facit,ut difficilius intelligantur. Et pro,Aſtabo,fons אֶעֱרָךְ eerach,præparabor, ut uertit Hieronymus,ordinabo.Haud dubium cunctis in eundem ſenſum conſpirantibus,quin matutinam orationem nominans ſentiat tempus, primum,purum, quod primis, maximisq́ rebus debeatur. Primùm, Chriſtus ait, quærite regnum Dei.Hæc prior cura,cunctis diurnis negotijs præferenda. Vt primùm,inquit,corripio è ſtratis corpus, ad te me uerto, mentem, uiresq́ ad te cunctas colligo. Ille flos temporis,ſatiatis quiete ſenſibus,nullo dum mortali negotio,triſtitiam & curam, inanemq́ cogitationem exhibente, ac uelut ueſtem puram notis inficiente. Cùm negotia quibus uita ſuſtinetur, corporea, caduca, citò peritura noſcantur, quæ uerò ſapientiæ,pietatisq́ ſunt, æternitatem reſpiciant, quis dubitet quin hæc actionibus omnibus ſint anteponenda, & pulcherrimo principio dies inchoandus? Vtinamq́ hoc diuinum documentum omnes attenderent. Hæc pſalmorum puriſsima philoſophia. Superius ad quietem ueſpertinam proficiſcentes hortabatur opera diurna perpendere, diſcutere, nunc diem felici exordio auſpicari. Omniumq́ ſapientum præceptum eſt, In primis uenerare Deos. Et Pythago. ἀθανάτους μὲν πρῶτα θεοὺς νόμῳ ὡς διάκειται τίμα. Quod ergo dixit præparabor, ut ſuperius monſtratum eſt, aut præparabo, quod Hebræis magis placet, orationem ordinabo, digeram ad te orationem : ſicq́ expoſuit Rabi Dauid, & Auen Eſdra. Pro hoc clarius poſuit Chaldæus אֶסַדַּר eſader, ordinabor, aut, Ipſe ad te præparabor. Quod item dicit, Videbo, exponunt Hebræi, ſperabo te mihi daturum quæ poſtulo: Pro comperto, exploratoq́, uidebo, experiar. At Rabi Salomon, quod & ipſum bonum eſt, uidebo clarè pœnas te de his ſumpſiſſe, quos paulò pòſt nominat: Neque habitabit iuxta te malignus, præcipuè ſi pſalmus reſpiciat coniuratos, contra quos orationem fundat, eos uel maximè, qui eius conſilij principes fuiſſent. Videbo, ait, meisq́ oculis intuebor hoſtes oppreſſos. Poſſet etiam exponi, Mane præparabo orationem, & uidebo, oculos aperiam ad

te, euigilabo, intentus ero, non deflectam à te oculos. Is uerior ſenſus, quem in ſua tralatione referens Hieronymus præclarè dixit, Mane præparabor ad te, & contemplabor. Quidam Græcorum codices, perperam habēt pro ὄψομαι, uidebo, ὄψει με, uidebis me. uera lectio אֲצַפֶּה azaphe. uidebo, uigilabo, contemplabor, reſpiciam. Exaggerat multis uerbis eundem ſenſum.

Quoniam non Deus uolens iniquitatem tu es: Neq; habitabit iuxta te malignus.

PRopter hanc cauſam ſuperius exponebant quidam ex Hebræorum claſſe, Videbo cladibus acerbis oppreſſos inimicos, quorum eſt nefaria crudelitas, atq; impietas: quòd tibi, inquit, diſplicet impietas, iniquitas, omnis æquitatis, & ordinis in mundo repertori, qui rerum pulchritudinem ordinibus certis conſtantē edi diſti. Quòd odio, & dolore contra nefaria, crudeliaq; afficeris, iure coram te rege, dominoq; meo, preces meas fundo, flensq; auxilium imploro, ut impietatem perſequaris, qua filio meo duce, populus in me coniurauit, eosq; maximè ſupplicijs afficias, qui plebem ignaram ad impia ſigna coëgerūt. Iniquitatem ergo, uel illam coniurationem uocat, uel ut Græcis placet, omnem ſimulacrorum nefarium in contumeliam ueri Dei cultum, contra quem, & autores eius, ut pleroſque alios pſalmos, hunc quoq; Dauid ediderit. Vt ueri Dei cultu, religione pura, ſalus humani generis continebatur: ſic euerſio ſceleratis illis ſuperſtitionibus, quarum alijs humanus ſanguis fundebatur, alijs ad flagitia, turpiaq; homines inuitabantur. Has ſeculis illis urgentes impias ſuperſtitiones humano generi pernicioſas, ſummo autem Deo contumelioſas reſpiciens Dauid, multa aduerſus eas, earūq; autores prçcatur. Itaq; ſi diſplicet hominibus probis, ac iuſtis iniquitas in terra, magis certè diſplicebit ſummo Deo. Quod uel Homerus ſcripſit:

οὐ γὰρ θεοὶ σχέτλια ἔργα φιλοῦσι   ὀ γὰρ σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσιν
ἀλλὰ δίκην τιμῶσι.

Eſt autem pro ἀνομία, iniquitas, Hebraicè רֶשַׁע resha impietas. Idq; tranſtulerunt pſalmo primo. Quanquam ſub hoc nomine, cuncta flagitia clauduntur, quemadmodum ſub Græco ἀνομία. uiolatio legis, & iuſtitiæ. Nam iuſtitiæ facta, ut Ariſtoteles ait, ποιητικὰ, καὶ φυλακτικὰ τῆς εὐδαιμονίας, faciunt, & cuſtodiunt felicitatem: Contraria, triſtitiam, infelicitatem. Omnia ergo mala continet ἀνομία, ut Hebraicum resha. Quòd autem ait, Neque habitabit iuxta te malignus, eandem ſententiam alijs nominibus inculcat. Quodq; Græcè dicitur πονηρευόμενος, malignans, ſiue malignus, Hebraicum neutrum poteſt eſſe רַע rah, ut dicat, Neq; habitabit iuxta te malum, ſcelus, turpitudo, non aſsidebit tibi. Vt contrà de iuſtitia prædicant Salomon, priſciq; Poëtæ, uocantes eam πάρεδρον Διὸς, Iouis aſsiſtricem, ſummi Dei comitem, aſsidentem ei, ad thronum eius conſidentem. In contrarium ergo, Non aſsidebit tibi ſcelus, turpitudo, prauitas, fugas eam, execraris, deteſtaris. Quod ſi ad perſonam refertur, idem ſenſus. Non placet oculis tuis improbus, nunquam erit tecum, neq; in regnis tuis, neq; in animo, pectore, complexu. Non commoratur tecum, non uerſatur in cogitationibus tuis, exulat à tua charitate, qua ſoles iuſtos amplecti, diligere. Non eſt illi pars in amicitia tua. Habitare igitur referes, aut ad patriam cœleſtem, quò non eſt aditus ſceleratis, impuris, homicidis. Nam qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur. aut eſt declaratio præcedentis, Non Deus uolens iniquitatem, non uis malignum, non eſt in animo, beneuolentiaq; tua, auerſaris eum. Malignum Latinus dixit, rectius dixiſſet improbum,

bum,fceleratum. Nam Latinis maligni funt, parci,auari,tenues, ut,Sub luce maligna, pauca, exigua,in noua luna. Huic contrarium benignus, liberalis, apertus. Nomen ex Latino malum,& Græco γνώς nofcens. Mala cognofcens, mala fentiēs, malus animus,mala mens,eoq́ tendit nomen ad alia flagitia.

Neq; permanebunt iniufti ante oculos tuos:odifti omnes qui operantur iniquitatem.

INculcat fimilia. Quos Sept. dixerunt παράνομοι, iniufti,exleges, præuaricatores, funt Hebraicè,הוללים hollelim,praui,ftolidi, iniq́s eos tranftulit Hieronymus. Et quod dixerunt,Non permanebunt,eft לא יתיצבו it iazebu, aftabunt,afsiftent; eodemq́ atq́ fuperiora,fenfu.Non uis iniquitatem, nō habitabit iuxta te malignus. Cur autem non permanebunt?nimirum quia odifti, profequeris odia, ftolidos,amentes, turpia magis quàm pulchra diligentes. Stolidos etiam tranftulit Chaldæus. Maleficijs enim & peccatis uera ftoliditas, atq́ amentia,proditur. Hæc ex parte referunt Græci ad Idololatras,quorum effet impia fuperftitio, tum uerò Iudæos,qui uerè uocentur παράνομοι,legis trāfgreffores. Par eft, omnes peccatores defignari. Explicatq́ nominatim fcelera,quæ Deus odiffe foleat.

Perdes omnes qui loquuntur mendacium.uirum fanguinum, & dolofum abominabitur dominus.

TRia grauifsima peccata. Hæc funt ea quæ multis uerbis fuperius indicauerat. Qui operantur iniquitatem, iniufti non permanebunt. Sciendum hæc tria eodem pertinere,loquitur mendacium,ut interficiat, ut dolo circumueniat. Mendacium,dolusq́ propter cędem. Idem igitur mendax,fanguinolentus,atq́ dolofus. Omnia contra falutem proximi. Itaque de mendacio letifero, exitiali,de falfis calumnijs, de funeftis criminibus fermo eft. Vocat mendacium calumnias. Crimina, quibus apud principes falfo delati nonnulli, funt interfecti, patrimonijs mulctati. Calumniæ Græcè dicuntur διαβολαὶ,hinc diabolus, quòd aduerfetur,quòd humana facta femper calumnietur. Eum fequuntur,imitantur,exprimunt, quos nūc pfalmus defignat, non fecus execrabiles, inuifiq́ Deo, quàm princeps ille calumniarū. Defignātur homines malefici, peftilentes, quos primo pfalmo uocauerat Lezin,delufores,loquaces,linguofos,Græcè peftilentias,oblatrantes,obgannientes, fraudolenter nocentes, proditores. Iidem funt uiri fanguinum, fanguinis appetentes, fanguinem fundere gaudentes, homicidæ. Iidem quoq́ dolofi, dolos ftruentes: Græcè δόλος, qua uoce uelut Latina abutimur, fraus, infidiæ dicuntur. Ergo dolofi, infidiofi, pleni cogitationum maleficarum, nocentium confiliorum, clades,peftesq́ alienas appetentes. Hæcq́ omnia,aut quò potiantur opibus, quas inuident pofsidentibus, aut quo uoluptates,& honores, alijs deiectis,confequantur,aut quòd funt natura malefici,& iniufti. Qualis ille Dionyfius tyrānus. Dolus igitur,fiue fraus fit,aut amicitia fimulata,aut difsimulata prauauoluntate. Eoq́ uocatur etiam proditio, in facris literis, laqueus, pedica, fouea, quòd quemadmodum his infidiosè beluæ capiuntur, fic obtenta benignitate, aut prauitate difsimulata,mortales à fceleratis irretiuntur. Principium eft lingua nocēs,calumniofa, deferens falfa, aftutè, folertiaq́ iniqua. Ingenium illud fraudolentum, gnarum, latentes, adumbratasq́ infidias inueniendi, nunc pfalmus innuit, inuifumq́ Deo

prædicat. Hos ait ab eo perdendos, ex hominis memoria delendos, execrabiles. Sanguines numero multo dixit, Hebraico ritu, ut pulmones Latino. Abominari est, uelut execrari, è sacris delere, tollere de numero sacrorum, idq; maledictis, diris imprecationibus. Sic abominari, pro malo omine habere, pro re scelerata, mali ominis, propterea inuisum habere, odio prosequi.

Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ, introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum, in timore tuo.

ILLi, ait, sunt execrabiles, abominabiles, inuisi tibi, extra sacra, sine bono omine, mali ominis, non uidendi propter dolos, mendacia, homicidia: at ego te sequar, colam, uenerabor, sacras ædes adibo. Non ero quemadmodum illi, maleficus, prauus, gaudens malis: Veniam ante oculos tuos, in conspectum tuum: me dabo in multitudine misericordiæ tuæ, quam expecto, spero, præsentemq; cerno: non mea probitate, iustitiaq; fretus ad te uenio, sed incredibili lenitate, clementiaq; tua. Condemnatis igitur improbis, reuertitur ad superiora. Manè exaudies uocem meam. Faciam, inquit, quod hortatus sum primo psalmo, adibo sacrarium tuum, seruiam tibi in timore, reuerenter, piè, castè te colam. Diximus enim sæpe, pietatem, religionem, Hebræis uocari timorem Domini. Templum Græci, uel hoc terrestre, uel cœleste posse sentiri suspicantur. Et quoniam gentes intemperanter, ac lasciuè suis in templis agerent, secus se futurum in templo Dei, polliceri prophetam, atq; (ut aiunt) breuiter sceleribus inuisis Deo peragratis, prophetam ad seipsum reuerti promittentem se castè, promptè numē diuinum ueneraturum. Non tanquam iustitiæ plenum, sed uti eum cui Deus condonat peccata, quemq; ex sua clementia, gratum, acceptumq; habeat.

Domine, deduc me in iustitiam tuam: propter inimicos, dirige in conspectu tuo uiam meam.

QVemadmodum sæpius admonuimus, Psalmorum precationes eò spectant, ut uel pericula uitæ procul esse suppliciter petant, uel efflagitent ne quid grauius peccent, ne iustitia uioletur. Ad utrunque, quoniam nec uires animo ad conseruationem æquitatis, nec corpori ad uitam tuendam supersunt, opem Dei implorant, ut hinc ueterem illorum sapientiam agnoscas, qui non minus flentes, supplicesq; ad templum Dei uenirent oratum, ne se paterentur in aliqua flagitia prolabi, quàm ne ab hostibus circumuenirentur: quod intelligerent uiolata iustitia, futuros se Deo inuisos, ob eamq; causam periculis exponendos, & in aliquam calamitatem necessariò deuenturos. Hoc ne accideret prouidentes, humanam autem imbecillitatem notam, perspectamq; habentes, summis precibus contendebant à Deo, ut eos ab omni scelere tueretur, eis ubique lucem iustitiæ præferret, uiam ignaris ostenderet. Hoc igitur est, quod ait, Deduc me in iustitia tua. Doce iustitiam, ius, æquitatem: instrue tu ignarum. Nam te sine nil altum mens inchoat. Caligat oculus humanus ad iustitiam. Deduc autem ut non modò doceas, erudias, uerumetiam nolentem, ac multa propter imbecillitatem, reluctantem trahas, uelut illi manibus Angelorum ex incendio Sodomæ uiolenter abrepti. Quanquàm uerbum Græcum ὁδήγησον, est potius per uiam agere, uiam ostendere.

Hebraic

Hebraicum ſimiliter נְכֵחֶי necheni. Quod ait, Propter inimicos meos, exponunt eodem ſenſu Hebræi. Ne inimici ſuper calamitatibus meis exultent. Ne me in ſcelus prolapſo triumphent, haud ignari tunc mihi auxilium tuum defuturum, ut tertio pſalmo: Multi dicunt animæ meæ, non eſt ſalus ipſi in Deo eius. Inimici perſpectum habentes, quos Deus ſuo fauore deſtituiſſet, facilius opprimendos eſſe, deſtitui autem, qui ſe ſceleribus dedidiſſent: exultent utiq; ſi quid me peccaſſe, ſi iuſtitiam uiolaſſe animaduertant, eam ob cauſam Balaam ariolus, docuit Regem Moabitarum, ſi ſuperare uellet Hebræos, in conſpectum agere mulieres formoſas, quibus Hebræi miſcerentur. Idq; factum eſt. Exponensq; hunc locum Auen Eſdra, Propter inimicos meos: Quia, inquit, timeo, ne pes meus prolabatur, tunc ad ſupplicia trahas me. Tum uerò inimici mei exultent. Inculcat ſimile: Dirige in conſpectum tuum uiam meam. Hoc quidem in Græco eſt, apud Sept. κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου. Hebraicè ſecus, Dirige לְפָנַי דַּרְכֶּךָ lephanai darkeca, Ante conſpectum meum uiam tuam. Dirige, ait, uiam tuam ante me, Oſtende uiam tuam mihi planam, Aperi oculis meis uiam tuam, nempe ſapientiam, iuſticiam, æquitatem. Hanc mihi demonſtra: ea enim eſt uia eius, hæc illi cordi eſt. Hanc ipſe pergit primus, iuſtitiæ repertor, princeps, autorq; omnis ordinis. Eſt autem hæc oratio, qualis illa, Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce ſeruo tuo. Occulta ſcilicet crimina, quæ dormitante animo patrantur, reuela, aperi mihi, ut caueam. Eſt igitur toto hoc uerſu poſtulatio ſapientiæ, poſtulet (inquit diuus Iacobus) nihil hæſitans. Propterea uocatur dator luminum, dator gratiarum, ut apud Homerum, Heſiodum, δωτῆρες ἐάων. Idcirco Ariſtoteles ſapientiam ait eſſe θεόσδοτον. diuinitus dari, munus eſſe Dei, ut Marcus Tullius. Non moror nunc, quod Chaldæus cum uox שׁוֹרְרַי shorerai, ſit amphibola, ſonans inimicos, & cantum, tranſtulit cantum meum. Nam primum Hebræi ſequuntur, & ſenſus docet. Non eſt ergo dicendum, Dirige in conſpectu tuo uiam meam: ſed, quod aptius eſt & clarius, ut ex Hebraico tranſtulit Hieronymus, Dirige ante faciem meam, uiam tuam. Nimirum oculis meis, uiam tuam demonſtra. Symmachus tranſtulit ἐξομάλισον adæqua, explana uiam, fac mihi uiam planam, regiam, qua pergam. In dextram, uel ſiniſtram ne deflectam. Idem ſenſus, exponuntq; Græci, plena eſſe inſidiarum omnia, obiices, & ſcandala, occurſare ubique. Ob hanc cauſam, Da facilem uiam tu, tu comes, tu dux eſto. Pertinet (ut dixi) ad poſtulationem ſapientiæ.

Quoniam non eſt in ore eorum ueritas, cor eorum uanum eſt. Sepulcrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſè agebant.

VNus eſt uerſus Hebraicè: exhibeturq; à Hieronymo. Pro ueritate, eſt נְכוֹנָה necona, rectum, recteq; uertitur ueritas. Pro corde קִרְבָּם kirbam. Medium eorum, præcordia, uiſcera, pectus eorum. Pro ματαία, uanum, in Hebraico הַוּוֹת hauoth. Prauum, peruerſum. Pectus eorum doloſum, prauum. Quod ait, Linguis ſuis doloſè agebant, Hebraicè eodem ſenſu, Linguam ſuam יַחֲלִיקוּן iachlichu, molle faciunt, blandiuntur lingua. Lingua eorum blanda eſt, dulcis. Eoq; Hieronymus tranſtulit, Linguam ſuam mollificant. Nempe palpantur, adulantur. Sub lingua blandities, latitat in pectore ſcelus. Rectè Septuag. interpretati ſunt hanc mollitiem, blanditiasq;, dolum, inſidias. Deſcribit inimicos, quibus armati dolis occurrant. Genus inimicorum letale, peſtiferum. Homerus, atq; Cæcilius antiquiſsimi

quiſsimi uates, peſsimos eſſe prædicant inimicos, qui nos ſub obtentu amicitiæ circunueniunt. Et Chriſtus: Cauete à falſis prophetis, qui ueniunt ad uos in ueſtimentis ouium, intrinſecus autem ſunt lupi rapaces. Eiuſmodi ſuos inimicos eſſe prædicat propheta uerus. Ab eorum inſidijs orat defendi. Quod dixerunt Sept. Cor eorum uanum eſt: etſi mendacium dicitur uanitas, mendacesq́ʒ illi, iure uocantur uani: nomen Hebraicum tamen apertè indicat pectus doloſum, inſidioſum, plenum maleficarum cogitationum. Cùm ait, Cor eorum uanum eſt, dirum, crudele, moliens cædes, rapinas. Quod autem ait, Sepulcrum patens eſt guttur eorum, etſi poteſt intelligi guttur fœtidum, exhalans cædes, ſcelera, peſsimè, letaliter olens: placet tamen interpretatio Rabi Dauid. Ruina, inquit, eſt eorum guttur, uorago. Agitur in præceps, qui guttur eorum attendit. Impellit homines in apertiſsimas uoragines eorum guttur, agit in barathrum, hiat eorum guttur abſorbere paratum, ueluti barathrum. Græci ſcelerata, mortifera dogmata ex gutture improborum manantia proponunt. Illud Dauid placet.

decidant à cogitationibus suis

Iudica illos Deus, ſecundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritauerunt te Domine.

IVdica illos, fons eodem ferè ſignificatu, האשימם fac eos peccatores, ut ſic loquar. Nimirum, quod tranſtulit Hieronymus Condemna eos, habeto eos in numero ſceleſtorum, damnatorum delinquentium. Idem Chaldæus pro Hebraico חייב chaiab, condemna. Fuerunt, qui deducerent ſuperius uerbum, ut teſtatur Rabi Dauid, à שמם shamam, perdidit, uaſtauit, deſtruxit. Senſus idem Græcè, & Hebraicè. Oratq́ʒ, ut conſilia eorum, quibus cædem, uaſtitatemq́ʒ bonorum moliebantur, nullum exitum habeant: nihil eorum, quæ contra pios cogitaſſent in lucem ueniat. Et pro ſcelerum magnitudine pœnas dent, expellantur à Deo, nempe quod Hebraicè eſt הדיחמו hædichemo, impellantur, diſsipentur, deſtruantur: id enim eorum peccata promereri. Quod autem ait, Quoniam irritauerunt, fons מרו maru, Rebelles fuerunt, obaudierunt. Non paruerunt imperijs tuis, imperata facere neglexerũt. Et, ut ait Rabi Dauid, Regem tu me declaraſti, me regnare iuſsiſti, ſpernunt illi hæc iuſſa, hanc tuam uoluntatem. Oderunt me, nunquam non mihi detrahentes, uitam cum imperio auferre conantes. Cùm ſint igitur apertè nequiſsimi, tolle eos è medio. Sola pietas tua, & qui te colunt, læti uiuant ſuper terram. Omnis autem peſtis, omnes, quibus pietas odio, & contemptui eſt, aboleantur. Nam alibi exclamat, Multiplicatæ ſunt infirmitates eorum. Pro quo fons, Multiplicata ſunt idola. In idololatras igitur inuehitur. Propterea ſubijcit:

Et lætentur omnes qui ſperant in te, in æternum exultabunt, & habitabis in eis, & gloriabuntur in te omnes, qui diligunt nomen tuum.

PAlam eſt, in quos tot diris inuehitur, eorum interitum multis precibus efflagitans. Magna enim illis ſeculis inter Hebræos ueri Dei cultores, reliquasq́ʒ gentes, earumq́ʒ reges controuerſia, ſumma odia, quemadmodum hodie inter Chriſtianos, ac Turcas ſemper aduerſæ religionis exitum molientes. Reliquæ nationes Deorum quos colerent, maieſtatem, numen tuebantur, omnes adorare cogebant, qui non adorarent, bello perſequentes. Ob hanc cauſam à finitimis gentibus Hebræi continuis bellis premebantur. Inde eſt quòd ubique in pſalmis contra ſimulacra,

ſtianos,ac Turcas ſemper aduerſæ religionis exitium molientes. Reliquę nationes Deorum quos colerent, maieſtatem, numen tuebantur, omnes adorare cogebant, qui non adorarent, bello perſequentes. Ob hanc cauſam à finitimis gentibus Hebræi continuis bellis premebantur. Inde eſt quòd ubiq; in Pſalmis contra ſimulacra, eorumq́; ueneratores, pro religionis ueræ incolumitate preces habentur. Huc ferè Pſalmi ſpectant. Quod Sept. dixerunt κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς, Habitabis in eis, fons habet וְתָסֵךְ עָלֵימוֹ uetaſech alemo, Et proteges eos. Quemadmodum reddidit Hieronymus, obumbrabis eos, ne inimici eis noceant. Sperant autem in te ſecus, quàm illi, qui te ſpernunt, neſciunt.

Nos tua progenies cœli, quibus annuis arcem.

Exiſtet autem lætitia, triumphusq́; apud tuos, qui nomen, maieſtatemq́; tuam uenerantur, hoſtibus eorum deletis. Quod Græci interpretes dixerunt καυχήσονται gloriabuntur, eſt in fonte יַעְלְצוּ iaelezu, ſonat triumphabunt, lætitia efferentur: quale fit à uictoribus. Pacem igitur, quietemq́; ab hoſtibus expoſcentes, in laudibus ſummi Dei duntaxat, ſimul religionis eius cultu uerſari cupiebant. Inimicis autem cladem imprecantes oſtēdunt eos, uel bello aperto infeſtos fuiſſe, uel clàm, & per blanditias Hebræos à cultu ueri Dei auertere ſtuduiſſe. Vtrunque belli genus Pſalmus decantat.

Quoniam tu benedices iuſto: domine, ut ſcuto bonæ uoluntatis tuæ coronaſti nos.

QVod Græci interpretes ediderunt ὅπλῳ εὐδοκίας, Scutum beneuolentiæ, quod Latinus bonę uolūtatis, eſt clarū. Nec aliud ſonat Hebraicum, צִנָּה רָצוֹן Zinna razon, ſcutum uoluntatis, Clementiæ ſcutum, amoris, beneuolētię: coronabis, circūdabis, proteges, amplecteris. Vt ſi figurā Hebraicā aperias, dicendū ſit: Amplectere totum beneuolētia, & charitate tua iuſtū, ut qui ſe totum ſcuto circūtegit. Sit beneuolentia, charitasq́; tua, ueluti ſcutū noſtrum, quod nos undiq; protegat. Eſt autem in fonte non coronaſti nos, ſed תְּעַטְרֶנּוּ taeterenu, coronabis eum, ut referatur ad iuſtum. Eſt item futurum, quaſi deprecatio, nō præteritū. Hieronymus quoq; coronabis eum. Pſalmus, ut docuimus oībus aſſentiētibus, eſt oratio pro ſalute piorū, uerū Deū eo tēpore colentiū, cōtra uaniſsimas illius ſeculi religiones.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI SEXTI.

In finem Pſalmus Dauid pro octaua.

SAEPENVMERO declaratum, quid ſit quod Sept. interpretes trāſferre ſolent, εἰς τὸ τέλος, in finē, pro Hebraico lamnazeah. Ob uocē amphibolā nazach, quam illi putantes ęternitatē deſignare, transferunt in finem, nempe inæternū. Sed uerius ſonat, aut ad canendū, aut uincentē: Vincentem, uel in cantu, uel uictorijs. Id ſciens Nicolaus ab Hebræis, refert in finem intelligendū ultimum de potentia in conatu cantorū. Videlicet ad canēdum uehementer, toto pectore, & quaſi ſtentoreis uocibus, alacriter, ut alio in pſalmo. Omnia oſſa mea dicent, Domine quis ſimilis tibi? Vt uult diligi toto corde, ſic toto pectore canebatur, efferebatur à Prophetis. Hoc deſignatur uoce lamnazeach, Quod autē ſequtur, Pro octaua, clarius Hebraicè עַל הַשְּׁמִינִית al hasheminith, ſuper octaua, ſuper octichordio. Canitur ait is pſalmus, cum octichordio, quēadmodū cęteri pſalmi, cum decachordo. In Italia uiget Heptachordū. Dixi præfigi pſalmis inſtrumentorū Muſicorū nomina, uelut apud Comicos noſtros in principijs Co-

mœdiarum. Tibijs paribus uel imparibus. Ecce igitur quę præfigi solent psalmis. Quoniã Psalmus quoq; carmen est, pertinẽt ad musicã, uocibus humanis, cõcentuq; instrumentorũ constantẽ. Humana uox designatur nomine lamnazeach, lyrica cùm nominatur octochordũ, decachordũ: Cithara, psalteriũ. Hoc igitur rectius est de octaua, Hæbreis, & Nicolao consentiẽtibus, quàm quædã apud Græcos, Latinosq;, quibus octaua significatus ignotus fuisse uidetur. Argumentum Psalmi. Plures ferunt orationẽ esse, furorẽ Dei placari postulantẽ, cùm Dauid populum iactãter, gloriosè numerari, censumq; haberi iussisset, non oblato munere Deo, qui prxciperetur in eiusmodi censibus offerri. In Exodi his uerbis: Quando tuleris summã filiorũ IsraEl iuxta numerũ, dabunt singuli pretium pro animabus suis domino, & nõ erit plaga in eis cùm fuerint recẽsiti. Hoc eo tempore seruatum non fuisse, fieri quidẽ potest. Videtur probabilius ad uniuersas uexationes, quas iratus sceleribus humanis Deus importet, referri, nullo in particulari, cõsiderato. Erat prophetis exploratũ, ad omne temporis momentũ mortalem peccare posse, medicinã delictorũ esse quotidianã, indeficientemq; deprecationẽ, ut cùm Moses supplex manus in cœlũ tenderet, uictore populo, cum remitteret, terga dante, hostibus insequẽtibus. Pro quotidianis igitur delictis, ob quæ cresceret animus, uiresq; hostibus idololatris, deprecatio est. Erat enim tunc suppliciũ scelerũ, quòd præsidio Dei destituti, insultibus inimicorum, omnibus calamitatibus patebant. Obliteratis autẽ per orationẽ peccatis, hostes debilitabãtur, minuebatur audacia, bellũ aduersus amicos Dei infeliciter gerebãt. Carmẽ igitur oratio est iræ Dei placandæ. Hanc multo cum animi affectu profudit, oẽs preces adhibet. Et in principio dixit, ad canendũ uehemẽter. Demũ cùm ualuisse preces, cùm se diuinis auribus cõtemptui nõ fuisse sensisset, inimicis insultat, minatur interitum. Eorum stragem uaticinatur, fugã parare, quantaq; in pedibus celeritas sit, terga uertere iubet.

PSALMI VI. EXPLANATIO.

DOmine ne in furore tuo arguas me, neq; in ira tua corripias me.

ANIMADVERSA sæpius, ostẽsaq; sermonis Hebraici his in carminibus sacris cõsuetudo: repetunt, inculcãt, exaggerãt, eandẽ sententiã uerbis diuersis, aut ingentes animi motus innuẽtes, aut omnibus precibus à Deo, uel gratiã, uel delictorum ueniã petẽtes, ut nũc, Ne in furore, ne in ira, ne arguas, ne corripias. Pòst, Miserere mei, Sana animã meã. Quocirca cùm prima pars obscura fuerit, recurrendũ erit ad secundã. Sic posterioris declaratione, prioris obscuritas tolletur. Furorẽ Deo sacræ literæ, quas etiã prisci Poëtæ sequuntur, tribuunt: nõ ut Stoicorum saxea dogmata, nec hominẽ sapientẽ, nec Deũ irasci posse contendẽtia, suis affectibus hominẽ nudatũ, saxũ, stipitẽ constituẽtia. Deus igitur irascitur, sed nõ accẽsione sanguinis, nõ cõmotione animi, nõ oculis suffusis sanguine, uultusq; pallore. Nam ne Stoicis quidẽ melioribus fuit obscurũ, quẽadmodum Deus irasci, nõ cõmotus ut mortalis, posset. Omnes enim seueritatis actus, potest edere mens sedata, placida, quos ab irata postulares. Res peteret, ut magno quo scelere perpetrato, Deus (de quo doctissimus Philo ὁ πάρεδρος θεῷ μισοπόνηρος δίκη, cui comes ambulat iustitia, flagitijs inimica) iratus sceleratũ raperet ad suppliciũ. Hoc faciet, nõ quidẽ iratus, nõ

perturb

perturbatus, sed placidus, eodem statu, habituq́ue, & uultu, quo cœlum, tempestatesq́ue serenat, sui similis semper. Sed quia ira nobis domestica, qua brutis comparamur, nec sumimus pœnas, nisi irati, furore perciti, quoties Deum pœnas criminibus inferre cernimus, non sine magno furore, fieri putemus. At si mentē rari alicuius, multumq́ue Deo similis sapiētis meliores Stoici uiderūt, asseruerūtq́ue placidam, tranquillā, sine nubilo castigare posse delinquētes, certē potest, & debet id longè facilius cogitari de Deo. Ex pœnis igitur, irarumq́ue euentu, iudicarunt mortales Deum irasci. Ira igitur Dei, (ut magna ex paruis intelligas) est, qualis ferunt iram esse sapientis, qui eadē alacritate, constantia, tranquillitate, nihil immane furore admiscente, uel graues pœnas sumat, atque cœlum, sidera, terras, contempletur, placidus ubiq́ue: Seueritasq́ue melior, cui minus iracundiæ admiscetur: Iustitiæ cursum, recta ratione peragere, nulla comite iracundia. Hæc iræ diuinæ toties in sacris literis protestatio, declarat, non quemadmodum Epicurei, multiq́ue alij pa ris amentiæ, Deum oscitantem, otiosum, nec habere, nec facessere cuiquam negotium: imò testantur eum irasci, cōmoueri, indignari ad pecata, sed propter humanitatem, clementiā, tandē ad uindictā procedere: negligentiā, quod erat humanitatis, illi putauerunt. Diuisa est prouidentia Dei: partim plectit, seuera, grauis, indignans contra delinquentes, eos ad pœnas nisi pœnituerint, expectans, magnis oculis omnia conlustrans: Partim remuneratur, uel continuò pios afficiens beneficijs, uel præmia ingentia parans, peruigil ubique. Hoc indefesse sacræ literæ recinunt, hoc ubique personant. Nec iustos iacere mœstos, sine spe præmiorum, nec iniustos alacres esse, ob impunitatem deceptos, sinentes. Qui putant ultra mœnia mundi sepositum res humanas negligentem ociosè suis opibus fruentem agere, audiant eas ubique delictis irasci Deum canentes. Quod ergo ait, Ne arguas me. Hebraicum non uerborum est, sed operationis, Ne flagelles, ne punias, rapias ad supplicium. Hæc supplicia pœnæq́ue non manibus inflictæ, uelut humanę, sed conuocatis elementis ad perniciem populorum dempta fœcunditas agris, missa cœlitus nimborum tempestas, omnia latè diluuio immani corrumpens, locis calidioribus squallor, sitis agrorum, flumina, lacus exhausti, cunctis autem terris, siue ad plagam Solis adiacentibus, siue remotis contagio cœli, mortalium strages, sedibus excitæ gentes infestis armis irruentes. Sunt quoque priuatæ pœnæ, nullis nominibus subiacentes: Nec si lingua ferrea sit,

Omnia pœnarum percurrere nomina possim.

Pœnarum igitur genera, uel uniuersalia, uel particularia, uel oculis omnium manifesta, probata, testata, uel occulta, solis qui patiuntur, si sapiant, cognita: Viris sanctitate, sapiētiaq́ue insignibus indignatio Dei manifestior, aut oraculis, munijsq́ue cælitus missis, aut solertia iudicio, (Prudentissima enim seq́ue ipsam noscens uera sanctitas) Non agitur pecudum more, rerumq́ue ignoratione decipitur. Hiq́ue maximè Deum irasci noscentes, & timentes, accurrunt ad preces. Cæteri se ipsos nescientes, qua peccant imperitia, peccatis remedia poscere negligunt, simili, qua uixissent stultitia pereuntes. Dixit ergo, Ne quæso cum furore, cum iracundia, castiges, ad pœnam uoces, sed placidus esto, mitis, ignoscens. Ne sis iratus, cuius est ira formidabilis, horribilis, extimescenda, nota nimis miseris. Quas præparasti pœnas auerte, decreta tua refringe, Condona nobis has culpas, exorabilis esto. Subijcit simile, nullis non precibus adhibitis. Neque in ira tua corripias me. Est Corripere uerborum quoque, uicissim uerbis flagellandi, tum ad uerba, tum ad facta relatis, ut Latinis, castigare dictis: sed & factis apud Poëtam:

Castigatq́ue, auditq́ue dolos, subigitq́ue fateri.

Corripere, uerborum non esse apud probatos arbitror, magis corrigere. Corripere, uehementer rapere, recteq́ue ad supplicia, pœnasq́ue refertur, ad quas uelut rei trahimur à Nemesi. Quæ si corriperet irata, quoniam mentem maximam par ira, scelerumq́ue odium, potestasq́ue item sequeretur, quas ederet ruinas? Sed iram minuit summa bonitas prodesse uehementissimè cupiens, non nocere: uitæ, non mortis, cupidissima.

Miserere mei domine, quoniam infirmus sum: sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

PErstat immobilis, fixusq́ue precando. Obsecrat, orat, obtestatur, preces descendit in omnes. Quod prensa dextera, genibusq́ue aduolutus, ut mortales solent, non potest, peragit animo, preces omnes effundens, seq́ue ipsum totum in orando colligens. Ante oculos magnitudinem diuinæ indignationis obuersans preces addiderat: nunc uelut ira sedata, qua non sint marini fluctus magis horrendi, misericordiam, seu beneficium petit. Verbum miserendi Hebræis dicitur, à uisceribus רחמים rachamaim, quædam quasi uiscerum conuulsio, motus interior præcordiorum. Hinc commotis, coactisq́ue uisceribus, aut illacrymamur, aut uox faucibus hæsit, obstrusis dolore meatibus. Hunc motum ingenerat dolor ex alterius calamitate susceptus. Qui non dolet, non commouetur, lætatur potius. Latini uerbum miserendi, uidentur à Græcis accepisse, μισεῖν, odisse. & μίσητος, odibilis, quasi qui miserentur, dolorem eius, calamitatemq́ue odio habeant, cuius miserentur. Postulat igitur hoc in mente diuina, suarum pœnarum odium, ut Deus precibus eius placatus, odio pœnas, suppliciaq́ue habeat, quæ lætus propter iustitiam destinasset. Itaque misericordiæ postulatio, est eadem ut ne corripiat, ne arguat in furore. Quod autem causam affert, Quoniam infirmus sum: est uelut alio in psalmo, Qui sanat omnes infirmitates tuas. Vt igitur Græci, Latiniq́ue eisdem nominibus appellant morbos animi, atq́ue corporis, ipsumq́ue nomen ægritudo de animo maximè est, Græcè πάθη, quos morbos Latinè dicunt, sic Hebraicus is sermo uocat infirmitates, animi dolores, cruciatus, perturbationes. Ergo, Infirmus sum, est, plenus sum doloribus, crucior, uexor, maxima insedit animum ægritudo. Hanc ægritudinem tolle, tenebras has clementiæ tuæ luce repelle. Instat pœnarum metus ob conscientiam delictorum. Hunc tu discute, da signa cœlitus, quibus agnoscam iracundiam tuam sedatam. Tunc animum relinquet ægritudo, tunc metus, quo nunc genua labant, soluuntur frigore membra, facesset, mens uelut nubilis, opaca serenabitur, omnisq́ue hæc pectoris atque animi perturbatio componetur. Omnibus autem uersibus eadem res alijs nominibus iteratur. Quid sit Miserere mei, disce ex sequente, Sana me. Quid, Infirmus sum? Nempe, turbata sunt ossa mea. Ossium autē conturbatio, aut ipsa quoq́ue quemadmodū nomen infirmitatis, ac sanationis, transfertur à corpore ad animum, designans maximum animi cruciatum: aut reuera, quoniam animi commotio, metus, formido, totam corporis compagem cōmouet, ipsam formidinem pœnarū, qui se Dei beneuolentia destitutum suspicatur, designat, ut apud uatem, Soluuntur frigore membra. Et Homerus,

Καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ.

Soluuntur genua, pectusq́ue tremiscit Vlyssi.

In his literis, Fluet sicut aqua cor eorum, quam nos sermone nostro, animi commotionem diceremus, & quod genua labant, apud Græcum Poëtam, Cor metu resolui: hanc Hebraicus sermo dicet ossium conturbationem, nempe dolores intimos,

mos,alto ſub pectore uulnus. Per hyperbolen concuſsis, commotis oſsibus, quibus nihil in corpore ſolidius,maximos cruciatus, quos ex metu pœnarū, aut quia gratiæ diuinæ dulcedinem abſceſsiſſe cerneret, oſtendens. Referri per metaphoram ex corporeis res animi,declarat quod ſequitur.

Et anima mea turbata eſt ualde : Sed tu domine uſquequo?

ANimam ſuam ſeipſum uocat. Turbari animam ualde,quale illud Homeri ſuperius ὦ φίλον ἦτορ, Eſt enim anima, quod ille dixit ἦτορ. Metus autem eſt animi motus amarus, acerbus, uehemens, exagitans animum, permeans ad corpus. Hæc agitatio uocatur perturbatio. Eſt perturbatio contraria tranquillitati, cùm ſtatus animi uetus mouetur, grauitatis ſuæ ſedibus excitus, circunfertur, ut cùm mare tranquillum, uentorūm furijs irruentibus, incipit attolli, paulatimq́ fluctus molibus altis aſſurgunt. Tunc omnia ſurſum, fiunt deorſum, ſuperis miſcentur ima. Simile quid facit animus, ſiue percitus ira, ſiue formidine diffugiens, iterumq́ recurrens. Dicitur autem turbatio à turba, quod Græcum eſt τύρβη, turbatio quale turba facit, atq́ ignobile uulgus, cùm faces, & ſaxa uolant, furor arma miniſtrat, ſæuitq́ animis inſana multitudo, propellunt inuicem ſeſe, miſcentur & omnes. Hoc Vates orationem uarians exaggeransq́ indicat, Infirmus ſum, Turbata ſunt oſſa, turbata eſt anima. Quod autem ſubijcit, Sed tu domine uſquequo? eſt ἀποσιώπησις, cùm ſupprimimus aliquid dolore, aut indignatione, uoce interciſa: ut apud profanum Poëtam:

Quos ego. ſed motos præſtat componere fluctus. Et,
Incipit effari, mediaq́ in uoce reſiſtit. Et Terentius:
Quem quidem ego ſi ſenſero.

Ergo nunc ait, Quouſq́ tua procedet indignatio? Quandiu furor iſte tuus in me ſæuiet? Quem ad finem, pœnarum metu uexabor, conflictabor? Sit tandem finis aliquis impendentium malorum. Hanc ſuam quam impedita uoce poſtulationem ediderat, explicat apertè.

Conuertere domine, & eripe animam meam: ſaluum me fac propter miſericordiam tuam.

COnuertere Hebraicè eſt, quod Græcè μετανοεῖν, pœnitere, mutare ſententiam. Et iſtam, Oro ſi quis adhuc precibus locus, exue mentem. Exuere priorem mentem, fertur animus, ira longius, uelut equus laxatis habenis, & uelut ignis accenſus, flammarum longos corripit tractus. Ab hoc affectu pœnitentia uocatur Hebraicè reuerſio, conuerſio. Cùm redditus tranquillitati in ſuas ſedes animus reuertitur: cùm ſeſe ad lenitatem dedit: cùm fluctus tumidi, aſſurgentesq́ poſuerunt. Propterea ſubijcit: Et eripe animam meam. Hæc illa conuerſio, is reditus ad manſuetudinem, lenitatem, ut quem prius furore prouectus, grauiter afficere decreuiſſet, placatus ab hac atroci ſententia abſoluat. Eripere animam ſuam, Hebraicè, ut ſuperius monſtratum eſt, eripere illum met. Eſt anima ſingulus quiſque, perſona ipſa. Eripe animam meam, me ipſum libera: ut ponere animam ſuam pro amico ſuo, ſemet pro amico in diſcrimen offerre. Ab hac locutione Latini plerunque non abhorrent.

Nos animæ uiles, infleta, inhumataq́ turba
Sternamur campis.

Exaggerat more suo, preces easdem per omnes supplicationes, animum uersans. Saluum me fac propter misericordiam tuam. Hoc erat eripere animam suam. Orat ergo uelut ille, Eripe me his inuicte malis. A præsenti periculo uel morbi, uel calamitatum ceruicibus meis te irato imminentium. Quod dixit, propter misericordiam tuam: uel Hebræis testibus, est non ob mea benefacta, quæ nulla sunt, non probitatem, non iustitiam, sed clementiã, bonitatem tuam, qua diceris humanissimus, natura clementissimus, non malorum, sed bonorum cupidissimus. Hæc una mihi ferat opem. Hæc apud te pro me plurimum ualeat. Quod Sept. transtulerunt misericordiam, Hebraicum חַסְדֶּךָ chasdeca, est beneficentia, clementia, sanctitas, bonitas. Hinc Chaldæus, quem iure multi sermonis Hebraici uocant paraphrasten, pro hoc Hebraico, posuit טוּבָךְ tubac, bonitatem. Ergo clarè dicetur: Saluum me fac, ex bonitate tua: ex illa naturæ tuæ singulari proprietate, qua uocaris in omni philosophia τὸ ἀγαθόν, ipsa bonitas, idea, natura, fons bonitatis.

Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi?

QVod noster interpres dixit, Infernum, Græcè ᾅδης, Hebraicum שְׁאוֹל sheol, tum infernum sonat, terrarum profundissimos à luce recessus.

-Tantum tenditq; sub auras
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.

Tum fossam, sepulcrum. Pro hoc postremo nunc. Confiteri clarius uertetur Hebraicum הוה hoda, alio Græco, quod ab Hebræis, Græci mutuarunt ᾠδή. Legemusq; uersum, In sepulcro autem quis concinet, laudabit te? Quis celebrabit te? Innuitq; quod à philosophis summo consensu confirmatur, factos homines à Deo, in theatrumq; mundi introductos, ut admirarentur opera diuina eius, admirantes obstupescerent, lætitiaq; animi, laudibus diuinis, ora complerentur. Hoc oportere facere uiuentes: hoc officium, munusq; uitæ: non posse defunctos, ex hoc spectatissimo theatro deductos. Ergo non poteſt te celebrare, qui iam de uita recessit. Sciendum non eum nunc ad animorum immortalitatem respicere (neq; enim prisca Hebræorum religio de futura uita admodum loquitur) sed omnis ferè sermo est de præsenti: ad hanc omnia bona, malaq; referebant. Reuelatio cœlestium bonorum in tempora Mesiæ reijciebatur, non Mosis, non prophetarum natorum in terris, sed eius qui ab altissima patris aula profectus, res arcanas apportaret in terras, id munus. Verus igitur nunc sensus est de inferno, omnis corporei sensus, totiusq; corporeæ uitæ priuationem, non tartarum, non gehennam designari: uitam cœlestem, neque negant, neque confitentur. Si, inquit, mihi ualetudinem pristinam reddideris, aut si me grauium malorum, quæ super nos aduentare cerno, metu liberaueris, tunc omnes habebo gratias, tunc in omnes laudes tuas ora resoluam. Omnes audient me clementiam tuam efferentem. Sententia tua damnatus, & ex hac iucunda luce sublatus, amplius hoc agere non potero. Similia solet alijs psalmis loqui, ut, Non moriar, sed uiuã, & narrabo opera Domini. Et Ezekiel, Quia non infernus confitebitur tibi, neq; mors laudabit te. Quia inquiunt Hebræi consentientes super hac inferni, quam posuimus interpretatione, discedens anima à corpore, auolat ipsa, corpus descendit ad Sheol, ad sepulcrum, fossam, iustos optasse uitam, ut dum uiuerent, agnoscerent, faterentur Deum summum, ut animus maioribus premijs afficeretur in cœlo.

Labor

Laboraui in gemitu: lauabo per ſingulas noctes lectum meum: lacrymis meis ſtratum meum rigabo.

HYperbolicè, & per exaggerationem, bis lacrymas commemorans. Tantas autẽ lacrymas, ut lectus flueret. Similis hyperbole noſtris poëtis uſurpatur:

Multa gemens, largoq́ꝫ humectat flumine uultum.

Laborem quo ſe gemere dixit, aſsiduum, perennemq́ꝫ ſenties, ut gemendo fatigaretur, ſemper illud, quod ille:

Tum uerò ingentem gemitum dat pectore ab imo.

Hyperbolicῶs igitur dictum, quòd ſeſſus ſit gemendo, quòd lacrymis uelut flumine, lectum allueret: exprimens, quantas preces adhiberet, quibus animi motibus quateretur, metu malorum quàm cuperet liberari:

Tantos ille ſuo rumpebat pectore queſtus.

Cur autem in nocte? placet Hebræis, quòd noctu grauius ægri, aut qui timent, ſolicitentur, quòd ſoli iacentes, triſtibus cogitationibus morbo, uel metu ſuſcitatis, agitentur: uelut illa: -Nec pectore noctem Accipit: ingeminant curæ. Græcis quòd magnitudine doloris, lacrymarum flumine, peniusq́ꝫ intenſa pœnitentia, ſcelus cuperet aboleri. Alludit uerò primùm:

Turbatus eſt à furore oculus meus: inueteraui inter inimicos meos.

REctè monet Nicolaus pro θυμὸς, furore, Hebraicum כעס caas, tametſi ſonat furorem, indignationem, Hieronymum melius dixiſſe, amaritudinẽ. Ob amaritudinem, animiq́ꝫ acerbitatẽ, ſe turbari. Si quis altius conſideret, idem eſt Græcum, atq́ꝫ Hebraicum. Furor eſt indignatio, eſt acerbitas animi, amaritudo. Hinc à felle amaro fieri in animantibus indignationem. Hinc iracundi Græcè dicuntur πικροὶ, acerbi, amari. Ergo, turbatus eſt à furore, ab indignatione, acerbitate. Et quod dixerunt ἐταράχθη, turbatus eſt, Hebraicum עששה aſeſa, uerbum hoc fertur ab Hebræis, deſcendere ab עש as tinea, ut deſignet corrodere, depaſcere: ſenſusq́ꝫ erit: Corroſus, exhauſtusq́ꝫ eſt oculus meus ob amaritudinem, acerbitatem, dolorem. Hieronymus dixit caligauit, quod & Chaldæo placuit, pro Hebraico ponens חשכה chashecat, obtenebratus eſt, obfuſcatus. Clarius eſt igitẽ Hebraicũ, & Chaldaicũ, quod à Hieronymo quoq́ꝫ poſitũ eſt. Exeſus eſt, ait, oculus meus flẽdo, indignãdo. Cauſam ſubijcit ipſe. ſubijciũt ſimul Hebræi, propter inimicos calamitatibus exultantes, ſuper ægritudinem mea triũphantes. Hoc cernens oculus meus, indignatur, abſumitur, humor omnis ille defluit in lacrymas. Dolor enim intenditur, cùm uidemus alios noſtrorũ malorũ ſpectaculo delectari: minuitẽ autẽ ſi quis dolore ſuo detrahit ex noſtro. Hoc quoq́ꝫ dixit hyperbolicῶs poëticè, ut illud noſtri:

-Et fluctu ſidera lambit. -Et cœlum territat armis.

Sic nunc, Fluit lectus lacrymis, oculi exhauſti, depaſti flendo, flumen lacrymarum demittendo, uel iuxta Hieronymum, Oboria oculis caligo, tanta eſt indignatio, dolor animi, triſtitiaq́ꝫ, tenebræ ſunt omnia circum. Eripit enim proſpectum indignatio. Declaratur ex ſequenti, Inueteraui inter inimicos meos. Hoc erat oculus exhauſtus, corroſus, exeſus lacrymando. Eo uſque conſumptus eſt oculus meus, ait, eouſq́ꝫ dolor peruaſit intimè, diuq́ꝫ inſedit, ut iam ſenuerim. Animus enim lætus (ait Salomon) ætatem facit: Spiritus triſtis exiccat oſſa. Oſsibus exhauſtis, pellis corrugatur, ſenectutis indicium. Accedebat dolori, quòd inimici lætabantur, cuius miſereri debuiſſent, ex illius ſupplicijs uoluptatem capientes.

Vt enim

Vt enim dulce fuit inimicos ulcisci, eosq́ dolentes uidisse: ita grauis dolor, eos in malis tuis uidere triumphantes. Est autem Hebraica lectio per tertiam personam עתקה atheca, inueterauit, referturq́ ad oculum. Sciẽdum quoq́ idem uerbum interdum significare motum, tralationem, luxationem, ut dici posit, Oculus meus lacrymãdo, indignãdo motus est, è loco exilijt. quod Sept. secuti sunt: id enim est, Turbatus est. Non uideo cur diuus Hieronymus transferat, consumptus sum, ab uniuersis hostibus meis. At nec persona prima est, & uerbum sonat senescere, uel transferre, quod oculo congruit. Nisi fortè Græcum sit secutus ἐπαλαιώθη, inueteraui, quod antiquari, consumi designet. Græci dant alium sensum, indignationem, furoremq́ non ipsius Dauid, sed Dei, oculum esse mentem, quæ contemplans iram Dei, turbetur, inimicos, Satan. At primum melius. Hæc omnia dicuntur poëticè, hyperbolicè, ut & dolor magis ostẽdatur, & deprecatio grauior, uehemẽtior appareat malis, quorum medicina quęritur, exaggeratis, expositis, explicatis.

Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus uocem fletus mei.

REdditus sanitati, uel metu pulso, atq; beneficio Dei immortalis, expiato incommodo, neq; hostibus diutina lætitia, neq; ipsi longiore dolore relicto, in ipsos hostes inclamat, discedant, terga uertant, lætitiam, qua super eius calamitatibus triumphabant, non fuisse diuturnam. Tantum doloris ex commutatione fortunæ superuenisse, quantopere prius lætabantur. Operatores iniquitatis, eosdem quos prius inimicos suos appellat, iniquitati studebant. quoniam dum peccatum, scelusq́ Regis, & populi expiaretur, bellum impium indixerant, multa secunda prælia fecerant, multa trophæa erexerant: Opes eorum diripuerant, ciuibus urbes uiduatas concremauerant: choros, ob partas uictorias duxerant: sed hæc eorum lætitia non fuit diutina. Nam precibus Regis, quas multis cum lacrymis fudit, exauditis, uires additæ suis, hostibus pauor tantus iniectus, ut præcipiti fuga, signa relinquerent, fusiq́ in omnes partes dißiparentur. Opponit igitur superiori dolori præsentem lætitiam. Lætabantur hostes eo luente pœnas, & aut grauiter ægrotante, aut aduersa prælia faciente, multas'ue calamitates perferente. Nunc impetrata uenia, peccatis condonatis, cœlesti luce redeunte, exultat, prospicit, uaticinatur hostes perituros. In quos tanto odio inuehitur, ut eos sceleratos, nefarios, crudeles appellet, flagitijs innatos, quæ per omnem uitam exerceant. Neq; enim super eius incommodis exultassent, aut bellum indixissent, nisi toto genere uitæ, studijs, religione (nam illi simulacra colebant) ab eo dissensissent. Iure igitur eos iniquos, sceleratos appellat. Rectè Gręci, uitam aiunt nostram inimicorum plenam, quibus maiores uires accedunt, cùm peccatis obligamur. Preces igitur lacrymasq́ suas canit exauditas.

Exaudiuit Dominus deprecationem meam: Dominus orationem meam suscepit.

ITeratio, exaggeratio, more psalmorum, multorum nominum, ad eandem sententiam exprimendam comprehensio. Vox fletus, uox flebilis: deprecatio, oratio. Tum exaudiuit, suscepit. Susceptam orationem, aut exauditam, aut uice sacrificij oblatam, gratam, acceptamq́ fuisse. Flens sese ad pedes proiecit. Increpat igitur, inuolat in hostes, exultat, triumphat, lætitiam recipit, pauor omnis, dolorq́ abscesit. Confirmatus animus diuinis responsis, ne quid sibi grauius accidere dubitaret promissa uictoria.

Erubesc

Erubeſcant, & conturbentur omnes inimici mei: & erubeſcant ualde uelociter.

HEbraicè per futurum, Erubeſcent, conturbabuntur, conuertentur. Erubeſcere dedecus, ignominiam, cædem, fugam, pauorem deſignat, contumeliam accipiendam in prælio.

-Et turpi formidine capti
Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in aluo.

Conuertentur quoqꝫ Latinè, Græcèqꝫ dicitur de fugatis, profligatis hoſtibus: Conuertentur, in fugam uertentur: Conuerſis ſignis auertētur. Hæc omnia magis mihi placet ad bella, genteſqꝫ alias Hebræis inimicas referātur, quàm morbos, quibus liberatus exultet, inimicoſqꝫ ſuos, hoc nuntio accepto, dolorē accepturos uaticinetur. Similes enim ſunt ſuperioribus Pſalmis locutiones, cōtra ſuos aduerſarios, Domine quid multiplicati ſunt, qui tribulant me? Voce mea ad dominū clamaui, & exaudiuit me de monte ſancto ſuo. Tu percuſsiſti omnes aduerſantes mihi, dentes peccatorū contriuiſti. Peccatores appellat, quos hoc Pſalmo operantes iniquitatem. Et dentes eorum contritos, quod hic, in fugam turpiſsimè uertendos. Et Pſalmus inſcribitur ad canendū pro uictoria, ἐπινίκιον, uictoriale carmē, lætū pæana canētes, omnibus in templis matrū chorus, lætitię, ludiſqꝫ uiæ, plauſuqꝫ fremebant. Et Moſes ſuperatis hoſtibus, uictoriale carmē canens, Cantemus Domino: glorioſè enim egit, equū, & aſcenſorē proiecit in mare. Similis eſt hoc Pſalmo cantus, Pro uictoria, & quòd facta rerum commutatione, qui prius uolente Deo propter eorum flagitia, profligabantur, hoſtibus inſultantibus, nunc uerſis fatis eos cædunt, agunt, miſcent, inſequuntur. Et hoc carmen eſt triumphale.

INSCRIPTIO PSALMI VII.

Pſalmus Dauid, quem cantauit Domino pro uerbis Cuſi, filii Iemini.

QVOD Sept. tranſtulerūt, Pſalmum, Hebraicè eſt שִׁגָּיוֹן shigaion. Huius uocis ſunt duæ ſententiæ, ut ſit inſtrumentum muſicum. Quod Hebræus Chimchi probat teſtimonio ex oratione Abacuc, qua dicitur in principio, עַל שִׁגְיֹנוֹת al sheghionoth, quod Hieronymus iuxta aliam ſententiam, tranſtulit pro ignorātijs. Omnibus igitur Hebræis ſimul, & Chaldæo placuit is ſignificatus, ut ſonet Muſam, ſiue carmen, inſtrumentumqꝫ quo canūtur laudes. Eodē autē ſæpe nomine uocatur carmē, atqꝫ ipſum inſtrumentū, quo canitur. In principijs quoqꝫ Pſalmorū adhibetur, quibus inſtrumentis, quo genere carminis canerentur. Hæc ſententia probatior omnibus. Nam Chaldæus pro uoce Hebraica shigaion, poſuit clariorem, תּוּרְגְּמָנָא דְאוֹדְיָתָא turgmena deodeta, interpretatio cōfeſsionis Dauid. Nimirum clara cōfeſsio, concentus hilaris, iubilatio, pæaniſmus, lętiſsima exclamatio. Is eſt uerior ſignificatus. Nā eſt ſecūda ſentētia, ut shigaion ſit ignorātia, ut ſępe uox ſonat, & Hieronymus tranſtulit. Multaqꝫ ſuper hac ignorantia loquūtur. Mihi primū omnino probabilius. Miror Nicolaum qui ferat Hieronymū in ſuo ex Hebraica ueritate pſalterio tranſtuliſſe, Ignorantia Dauid. Hoc nō eſt in eius tralatione, ſed in oratione Abacuc. Reliqua pars inſcriptionis ſuper uerbis Cus, filij Iemini, dubia & ipſa eſt, quis ſit Cus. Hebræi partim aſſentiūtur, & Chaldęus hūc eſſe Saul, appellatū nūc figuratè Cus, nempe Aethiopem, nimirū immutabilis odij, cōtra Dauid, contra quē ſæpe uerba feciſſet, exer

citu suo præsente de morte eius sententiam tulisset. Videtur probabilius, minusq́ affectatũ, ut sit quod proponitur à Græcis, itemq́ Hebræis nõnullis, atq́ Latinis. Est enim clara historia. Cùm patricidã sceleratũ Absolonem fugeret Dauid, misit fidissimũ amicum Chusi, ut cõsilia Achitophel cognosceret, & cõtraria cõsulendo rescinderet. Itaq́ secus quàm ille cõsuluit Absoloni ne patrem subito persequeretur, antequam uniuersum populum cogeret. Hoc probato, impetuq́ persequentium retardato, Dauid fugiendi tempore dato, seruatus est. Orat igitur ut consiliũ Chusi, quem miserat consilijs Achitophel contradicturum (Erat autem de tribu Beniamin idq́ est, filius Iemini) probabilius hostibus uideatur. Salutem suam Deo summo commendat, simul aduersus inimicos preces effundens.

PSALMI VII. EXPLANATIO.

DOmine Deus meus in te speraui: saluum me fac, ex omnibus persequentibus me, & libera me.

SAEPE sacris in literis ea theologia, quam pauci philosophorũ notam habuerũt, personat, qua spes mortaliũ Deus prędicatur, in quẽ spes omnis nostra recumbat. Locuti quidẽ illi sunt de spe pręmiorũ quorundã magnorum, ut Plato de eo qui iuste uixisset, καλὸν ἆθλον, καὶ ἀγαθὴ ἐλπίς. Et Pindarus de eodẽ in senecta, præmiũ pulcherrimũ, spes ingens. Simplicius item ex maioribus finẽ, fructumq́ naturalis philosophiæ, admirationẽ Dei, spemq́ iucundã magnorũ bonorũ. De spe quotidiana nõ multa loquuntur. Omnes igitur errores, quibus olim gẽtes decipiebãtur, aut decipi potuissent, sacræ literæ refellũt. Prouidentiã duę res ubiq́ comprobant, ira Dei, spes hominũ. Ira probat cum scelera mortalium, spes, benefacta cernere. Sperant enim mortales certissimè persuadẽtes sibi, spes suas illi notas, exploratasq́ esse. Sperãt itẽ nõ omne tempus peccantes, sed rectè faciẽtes. Quo circa credũt eum res æquas cernere, & propter ingentẽ animi sui bonitatẽ, amplecti. Crebro igitur in hac cœlesti philosophia, spes nominatur, magnũ in omnibus calamitatibus perfugiũ, ut quẽ scimus autorẽ corporis, atq́ animi fuisse, bonaq́ omnia ab eo nos accepisse, eundem noscamus uelle, & posse nos ex omni calamitate, & periculo subtrahere. Spes, est rerum futurarum bonarum expectatio, ut metus expectatio malorum. Quàm metus tristis, animumq́ perturbans, tam dulcis spes, serenans, exhilarans. Similis inter hos affectus animus, cœlo, cùm latè nubibus nigrescit, cùm serenitate renidet. Cùm igitur, inquit, omnis meæ salutis spes ex te pendeat, affer hanc salutem, quam mihi, qui me persequuntur, cupiunt auferre.

Ne quando rapiat, ut leo animam meam, dum non est qui redimat, nec qui saluum faciat.

ANimam suã, ut solet ubiq́, seipsum uocat, personã, uitam suam, Hebraicus loquendi ritus. Quod Græcè dicitur μήποτε, Latinisq́, Ne quãdo, Hebraicum פן pen, clarius dicas, ne forte. Crudelitas hostiũ, leonũ, luporum feritati. Comparatur etiam à Poëtis nostris, inde lupi ceu raptores, atra in nebula, quos improba uentris, Exegit cæcos rabies. Leones magis Poëtæ sacri, quòd in Iudæa passim reperiuntur, ut in Europa lupi. Inimicũ igitur leonẽ uocat, qui laceret corpus, ac dissecerpat, bona diripiat, uitamq́ cum imperio crudeliter auferat. Quod dixit, Dum non est, qui redimat, Græcè μὴ ὄντος λυτρουμένου, nemine præsente, qui liberet. Paulò

secus

secus Hebraicè, Ne forte rapiat, sicut leo, animam meam פֹּרֵק poreth, discerpens, referturque ad leonem, qui dilaceret, discerpat, non eum qui liberet. Nemine igitur præter Deum sibi auxilium ferente, rebus omnibus eum deficientibus, quid super- est aliud quàm tutissimum portum requirere? Sic olim Romani delubra Deorum periculis impendentibus adibant, excubabant,

—Et ad templum non æquæ Palladis ibant,
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant.

Sic ille rogabat, ut nunc Poëta diuinus,

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum,
Pronum sterne solo.

Diuus quoque Paulus hostes suos leones, canes appel- lat: Liberauitque me dominus de ore Leonis.

Domine Deus meus si feci istud, si est iniquitas in manibus meis.

SI Deus peccatores nõ exaudit, necesse est cùm suppetias eius imploremus osten dere nostrã innocentiã, ut tametsi peccatores sumus, quod nemo uinclis corpo- reis astrictus uitare potest, at detrimenta cæterorum nunquã nos optasse, nec ani- mum cupidum sanguinis esse nobis ostendere. Ad condonanda nobis nostra cri- mina Deum impellimus, cùm & innocentes nos esse, & simili clemẽtia nos in alios uti paratos cõprobamus. Proponit igitur suam innocentiã, integritatem, æquani- mitatẽ, nunquam se letalibus odijs quenquã persecutum, nunquam iniurias illatas alijs iniurijs uindicasse. Nullam causam esse, cur hostes tam crudeliter eum perse- quantur, qui detrimentũ nulli unquam intulisset. Omnes qui quenquã persequun- tur, dolor eos impellit acceptus ab illis: at hic nulla præcessit iniuria. Superest eos furore, feritate duci. Quod ergo ait, Si feci istud: Istud Hebræi rectè declarant esse quod melius prosequens ostendit: Si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retri- buẽtibus mihi mala. Istud nempe, si laceraui, si uulneraui quenquam, si bona cuius- quã diripui, si me cupiditas egit ad necẽ cuiusdã. Iidem Hebręi suæ linguæ figuram euoluũt, qua datur manibus iniqtas. Manibus interficimus, uulneramus, rapimus. Rectè dicitur iniquitas in manibus, nẽpe ut sonat Hebraicũ עָוֶל iniustitia, uiolẽtia. Hocque declaratio est eius quod dixit, Istud. Nec mihi nũc arridet Chaldæus, qui di xerit, Si feci istũ canticũ, cũ animo iniquo. Quod itẽ à Gręcis proponitur, collimat ad uerũ. Noluisse Dauid nominare scelus execrabile, forsan ante id tẽpus in terra Iudęorũ inauditũ, ut filius patri, uitã & imperiũ conaretur auferre. Scelus infandum, tacẽdũ. Quẽmadmodũ si qs Deũ blasphemasset, nunquã in sacris literis exprimitur. Si feci ait istud, ut similiter ego patrẽ sim persecutus, queadmodũ me filius meus.

Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.

QVod Sept. dixerũt ἀνταποδιδοῦσι retribuẽtibus, Hebraicũ שׁוֹלְמִי sholemi, quan quam idẽ uerbum sonat retribuere, rectius ab Hebręis, & Chaldęo exponitur pro pacifico. Obscurus enim sermo, reddere retribuẽtibus mihi mala. Nec tantum scelus esset, uim ui repellere, ad talionẽ iniuriã repẽdere. At quod Hebraicè poni- tur, grauissimũ est, proditio, dolus, inexpiabile flagitiũ. Si, inquit, reddidi pacifico meo malũ, ei qui amicitia iunctus erat, qui cũ uinculo charitatis deuinctus eram. Si proditor amici fui, præferens amicitiæ meas cupiditates, aut si uiolaui qui nullã prius iniuriã attulisset, insontemque offendi. Is est uerus sensus, quẽ declarans Rabi Dauid, Si, ait, intuli detrimẽtũ ei q erat mecũ in pace, quod ipse cõtra me nunc exer

Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum.

Expiatis criminibus, innocentia comprobata, per imprecationem, deprecatus omnes super se calamitates uenire, si quas unquam intulisset, quo crudelitas hostium comprobatur, qui penitus innocentem persequerentur, nunc acriter uiribus receptis quas conscientia rectè factorum suggerit, inuehitur in eos arma Dei cocitans, quæ sola inimicorum agmina delere possint. Iratus in eos procedat, pessimis eorum conatibus occurrat. Chaldæus ex paraphrasi declarans quod Hebraicè est, in ira tua, mutauit בְּתוּקְפָּךְ betuk pach. Exurge, ait, in fortitudine tua. Ireius, fortitudo eius, impetus, potestatis ostentatio. Quod uerò ait, In finibus inimicorum meorum: diuersum Hebraicè, pro finibus עַבְרוֹת aberoth, id quidem sonat transitum, simul & accensionem, inflammationem, iram. Dicendum ergo: Et exaltare in furore inimicorum meorum. Chaldæus uocabulum exoluit alio clariore בְּרוּגְזָא berugsa, in furore, ira. Hier. quoque transtulit hoc clarius, Eleuare indignans super hostes meos, transferens indignans, quod Hebraicè aberoth. Declarat insuper ab Hebræis, uoces manifestiores adhibentibus. Propterea Græci, qui fines ceruices inimicorum exponerent, Hebraicum nesciebant, aut illi qui demum, in fine, tandem. Dicendum igitur, Eleuare in furore inimicorum meorum. Exponunt autem Hebræi furorem aut Dei, quo sæuiat in hostes, aut ipsorum inimicorum rabiem, ut dicat, Eleuare in furore tuo contra inimicos meos: aut, Contra furorem inimicorum.

Et exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te.

Dimidium huius uersus hæret ad superiorem. Quod Græcè dicitur καὶ ἐγέρθητι, Et excitare, exurge, Hebraicè עוּרָה ura, excita, eleua, non uidelicet passiuum est, sed actiuum, cui congruè refertur iudicium in casu accusandi, ut dicat Hebræis testibus, Et excita iudicium, quod mandasti, quod præcidisti, destinasti, decreuisti, ut ad me regnum Saul rediret, aut iuxta argumentum Græcorum, ut regnum non coniuratorum, sed meum esset. Hoc fuit iudicium, quod decreuisti. Aut uerius, iudicium, uindictam, quam præcidisti, statuisti contra nefaria molientes. Stat lex incisa durissimis adamantinisque columnis, ut qui libidine uictus in quenquam malè consuluisset, nec rationem scelestis cupiditatibus opposuisset, is longè demum grauius doleat, quàm dulcius exultasset. Hoc iudicium tuum, hæc uindicta, hoc uult Nemesis tua, oculata, seuera, frequentes populorum turbas obambulans, facta malè, benèque exactè considerans. Hanc uindictam, primo quoque psalmo commemorat, Franges eos uirga ferrea. Hoc igitur iudicium, non ab re tralatum à Græcis præceptum. Habes igitur quid sit iudicium, quod mandauit: totumque hoc melius ex Hebraico intelligitur: Et excita ad me iudicium quod mandasti. Prosequitur, Synagoga populorum circundabit te. Tametsi multæ sunt nostrorum, Hebræorumque multigenæ explanationes, Synagogam populorum nostris dicentibus esse gentem quæ uentura sit ad pietatem, quod Hebræi quidam refellunt, trahentes potius ad suas ineptias, uerus sensus, ambagibus amotis est, Commemorat eosdem hostes, qui bellum importunum regi uero adulterinum quærentes indixerunt. Impium hoc bellum quoniam contra eum excitauerant, quem Deus elegisset, contra Deum clamat conflatum; eosque ferme in contuneliam, (erat enim id nomen gentium) populos appellat. Ergo ait, Et copiæ

coguntur contra te. In te, ait, conflatur bellum hoc importunum, ut prim pſalmo, Aduerſus dominum, & aduerſum Chriſtum eius. Vbique quoque commemorat eoſdem populos, aduerſus dominum tumultuantes. Coniungit igitr cauſam ſuam cum cauſa Dei, qui uerum regem oppugnabant: certè oppugnabat, qui religionem Dei defenderet, peſtes amoliretur: Qui uos ſpernit, ſpernit eum qi miſit me.

Et propter hanc in altum regredere. Dominus iudicat populos.

HOc totum melius ex ipſo fonte noſcitur quid ualeat. Non enim dicitur propter hanc, ſed עליה alea, contra eam, ſuper eam, quemadmodum Græc καὶ ὑπὲρ ταύτης, Et ſuper hanc. Imprecatur igitur aduerſus ſynagogam populorum. Contra hanc, ait, fac impetum, collige uires tuas, arma tua in eos conuerte. Inaltum autem regredere. Nimirum ex altiſsimis arcibus tuis tela in eos intorque, ſublatus ad excelſam tui numinis arcem inde plagas, quo ſint uehementiores immitte. Effunde inquam ut alio in pſalmo, iram tuam in gentes, quæ te nonnouerunt. Propriè igitur in fonte, dicitur, Et contra hanc ſynagogam, has copias, manuſq́ coactas aſcende, quale Poëta:

Actius hæc cernens, arcum intendebat Apollo
Deſuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes uertebant terga Sabæi.

Simile quid noſter precatur, ut arcum deſuper intendat, quo fugiant perterrii populi coacti contra regem. Eoq́ uelut parta iam uictoria, ſibiq́ gaudens eorundem, cladem uaticinatur.

Dominus iudicat populos. iudica me domine ſecundũ iuſtitiam meam, & ſecundum innocentiam meam, ſuper me.

MElius per futurum, ut eſt Hebraicè, & Græcè κύριος κρινεῖ λαούς. Dominus iudicabit populos. Quid propriè ſit iudicare ſacris literis, diſce ex illo Pauli πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός, Fornicatores, & adulteros iudicabit Deus. Sonat igiur in ius uocare, ferre de factis cuiuſque ſententiam. Propterea precatur, ut in ſe clementer iudicet, innocentiam, æquitatem ſuam conſideret. (dat enim animos rect factorum conſcientia) Non meruiſſe ſe ut tam nefarium bellum, populus excire, ſcire ſe quæ placidus princeps potuiſſet, præſtitiſſe. Idipſum ſuperius querebaur, ſe nullas iniurias amicis intuliſſe: contrà, inimicis profuiſſe. Cùm hoc igitur tumo fuiſſet, liberè poterat de ſua iuſtitia, atq́ innocentia prædicare. Quam enin laudem tu poſsis in terris oſtendere maiorem, & qua propius ad Deum mortaes accedant, quàm parcendo, cunctis ſine diſcrimine benefaciendo? Rectè igitur hac parte ſeſe apud ſummum iudicem commendat. Dixit autem, ſuper me, quaſi, fer ſententiam de me. Iudica de me, pro mea æquanimitate. Rectè enim ſenſus exhibetur à Græcis, non uniuerſalem ſibi iuſtitiam nunc prophetam tribuere, ſed eam duntaxat, quòd offenderetur ab his, quos nunquam offendiſſet.

Conſumetur nequitia peccatorum, & diriges iuſtum, ſcrutans corda, & renes Deus.

POteſt hoc uerbum, conſumetur, quod Hebraicè יִגְמָר נָא igmar, quoniam caſus apud Hebræos non diſtinguũtur, trãsferri, quemadmodũ tranſtulerunt interpretes

pretes συντελεσθήτω, quod sonat, absoluatur, finiatur: melius, penitus aboleatur, extinguatur: aut iuxta sententiam AuenEsdræ, nequitia, prauitas, flagitium, est casus rectus, ut dicat, Consumet, deuorabit, perdet nequitia peccatores. Aget eos ad iustissimum interitum: pro eo ac debuerant delebuntur: impietas aget impios ad finem, pessimis eorum factis consentaneum. Adiungiturq; ad uerbum particula, dictorum affirmatrix, נא na, quam Græci ab Hebræis mutuati, bifariam efferunt ναὶ, ne. Et ἂν literis inuersis. Vtraq; sonat, quod Hebraicè נא na, certè, utiq;. Profectò ait impietas ipsosmet peccatores delebit, tollet de medio. Desine, inquit, laborare. Suis flagitijs immorientur impij. Sequitur eos finis uelut corporis umbra. Et, Diriges iustum. At uerò inquit iustè, pieq; uiuentes, tuis auxilijs in omni uita sustentabuntur. Tu fortunabis, prosperos ages incessus eorum nusquam offendentes. Est enim Hebraicè תְכוֹנֵן theconen, confirmabis, corroborabis, ut Hieronymus: Nunquam enim cessant sacræ literæ uociferari iustos esse curæ Deo, sanctos, ac pios habere cœlestem custodiam. Asserebat etiam Plato à superis non negligi bonos. Aristoteles redamari, qui Deum colant, obseruent, præmijsq; affici. Hoc dicitur Hebraicè dirigere, felicitare, fortunare: & Græcè κατευθύνειν. Sicq; ostẽdit quod ab eodem Aristotele uelut communi consensu usurpatum profertur, εὐδαιμονίαν θεόσδοτον εἶναι, munus esse Dei, felicitatẽ. Videbis igitur hunc omnium ferè sacrorum carminum esse morem, ubi clementiam diuinam sibi propitiam implorassent, delictorum ueniam postulassent, tum demum de prouidentia, iustitia, bonitate Dei multa prædicare, asserentes facilè diuinitus impetrari, quod fuisset postulatum. Non quemadmodum, multa delyrantes quidam ausi fateri, inexorabilem esse Deum: Diligenter item cuncta cernere, exaudire: Nec iustis deesse præmia iustitiæ, nec iniustis impunè manere flagitia. Non solum quæ palàm sub Solis huius splendoribus aguntur, cum desuper aspicere, sed intimos etiam animos quid agant, quid moliantur, introspicere. Vide quanta sit eius prouidentia, quàm sese late diffundat. Hoc Hebraicè dicitur, Scrutans corda, & renes. Ad phrasin Hebraicam, figuratamq; locutionem, cor, & renes, intimos sensus designat: quemadmodum Latinè, pectus: Græcè ἦτορ, θυμός. Ait Homerus, ἀλλά μοι θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πέποιθε. Cùm ex corporeis spiritualia sensu carentia demostramus. Nam neq; in pectore cognitio, speculatio, scientia ulla est: at dicimus, in pectore sedisse Mineruam. Optimis artibus fœcundum pectus. Ad hunc modum renes Hebraicè sensus intimos designant. Qui scrutatur renes, scrutatur arcanos motus animorum, cogitationes intimas, pectoris abstrusos recessus. Neq; uerò corde cogitatio, sensusq; spirituales concipiantur, quo duntaxat uita corporea sustinetur, sanguisq; secernitur. Hoc eius officium, non officium intelligendi. Nos tamen quemadmodum dialectos Hebraica, dicimus, premit alto corde dolorem. Tenes igitur qua tralatione dictum sit, Scrutans renes. Cæterùm eadem hæc uox Hebraica כְּלָיוֹת chelaioth, non renes duntaxat, sed præcordia designat, ut dicendum sit, Scrutans corda, & præcordia, scrutans secretiores animi partes. Theodoritus renes appellari λογισμούς, cogitationes, discursus animi. Sed, ut dixi, metaphora est: super qua multa reliquis psalmis. Ille ergo, inquit, nouit innocentiam, penitus repostam mentem, rerum gerendarum principium. Hinc subijcit:

Iustum adiutorium meum à Domino, qui saluos facit rectos corde.

SCiendum carmen Hebraicũ rectius ad hunc modum legi: Scrutans corda, & renes Deus iustus. Eoq; ordine legit itẽ Hieronymus. Quare non est dicendũ, Iustum ad

ſtum adiutorium meum. Iuſtus ad ſuperiorem uerſiculum ſpectat. Nec Græcè item eſt, ad eum modum. Latina duntaxat mendoſa proſequitur, Adiutorium meum à Domino. Quod Hebraicè dicitur מָגִנִּי עַל אֱלֹהִים maghini al Elohim. Nempe ſcutum meum, ſiue protectio mea, ſuper Dominum. Hinc Hieronymus reddidit, Clypeus meus in Deo. Non protegit omnes, ut ait Theodoritus, is clypeus, ſed innoxios, ſynceros, quibus recta mens eſt: abijcit autem fraudolentos, rapaces, quibus animus ferinus. Speranda ſalus, ſperanda quæ poſtulent euentura, probis duntaxat. Neq; enim inconceſſa poſtulabunt. Tum quemadmodum ſummi philoſophi non dubitarunt aſſerere, ſui ſimilibus delectatur Deus, hos amplectitur, his gratificatur, hos fouet, ab his diſcrimina ſummouet.

Deus iudex iuſtus, fortis, & patiens, nunquid iraſcetur per ſingulos dies?

LAtinus interpres, quiſquis fuit, minus rectè reddidit Græca, quæ ſic habent: Deus iudex iuſtus, & fortis, & patiens, ſiue uindictæ procraſtinator: καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, & non inducens iram ſingulis diebus. Hæc uera lectio. Non interrogat an iraſcatur quotidie, ſed negat eum, inexorabiliter iraſci. Laudat clementiam. Cæterùm Hebraicè pro eo omni quod Septuag. dixerunt, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων, clarius, & rectius eſt, וְאֵל זוֹעֵם בְּכָל יוֹם ue el zoam le col iom, Et Deus iraſcens quotidie. Cur autem ſit negatio apud Sept. in Hebraico autem affirmatio, uarietas unius dictiunculæ fuit in cauſa, quæ diuerſis notulis lecta uariat ſignificatus. Hæc dictio אל ſi legatur אַל al, deſignat non, quæ fuit lectio Græcorum interpretum: Si legatur אֵל el, eſt nomen Dei: hæcq; Hebraica lectio, qua dicitur, Deus iudex iuſtus: & Deus iraſcens per ſingulos dies. Propterea tranſtulit Hieronymus: Et Deus comminans tota die. Chaldæus quoq; oratione commutata ediſſerens Hebraicum, Deus iudex iuſtus: Et in fortitudine רְגִיז עַל רְשִׁיעַי ragis al reſhie, iraſcitur contra impios. Vera igitur lectio eſt affirmatiua, qua prædicatur, quoniam Deus propitius, protectorq; eſt bonis, ſic ex aduerſo, nunquam non iraſci improbis: in eos animum implacabilem gerere, expectare, ſi non pœnituerint ad pœnas. Sciendum igitur redundare in Græcis ἰσχυρὸς, μακρόθυμος, fortis, patiens. De patientia Dei, nunc ſermo nullus, ſed magis oſtendit eum contra malos iraſci, ut confirmet antè dicta. Saluos facit rectos corde: at contra peſsimos mens eius ardet ad ulciſcendum. Sic expoſuerũt Hebræi. Et ad hunc ſenſum proſequitur:

Niſi conuerſi fueritis, gladium ſuum uibrabit, arcum ſuum tetendit, & parauit illum.

HIs ſuperior lectio magis comprobatur. Mutarunt numerum, & perſonam Sept. nam Hebraicè, Si non conuertetur. Quod Hieronymus clarius dixit, Non conuertenti gladium ſuum acuet. Interpretatus eſt acuere, Hebraicũ לְטֹשׁ latas. Quadrat & Græcum στιλβώσει, quod ſonat, Splendere faciet. id nempe quod Latine, uibrauit, uaginaq; eripit enſem fulmineum, Latini poëtæ enſem fulminare. Hebræi, לטש latas, ſplendere, rutilare. Hoc habent gladij cùm ſunt acuti. Memorat gladium, memorat arcum intentum contra improbos. Vide quàm congruè tribuat arcum, & Deo ſuo poëta profanus:

Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Deſuper.

Hoc poëta ſacer facturum uerum Deum contra impios prædicit. Iamiam, inquit, arcum parauit, contendit. Vaticinatur quod ille à ſuo Deo

rogabat

rogabat contra rapacem, importunumq́ regem:

τεῖσαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Vt autem sagittas uulneraq́ sagittarum, quę Deus intorsisset, ille, non hęc nostratia, sed atrociora, proposuit pestem quæ latè strauit Achiuos: sic noster nomine sagittarum plagas θεηλάτους, cœlestes, horrendas, fatales appellat, quas suis sagittis efficiat Deus. Is illius arcus paratus, contentus in improbos.

Et in eo parauit uasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit.

PVrius in fonte, & sibi parauit instrumenta, seu uasa mortis, sagittas suas ad cõburentes efficiet. Quod ergo Græcè interpretes dixerunt ἐν αὐτῷ, in eo, Hebraicum est clarius לוֹ lo sibi: Sibimet, inquit, parauit uasa mortis, uasa quasi organa, machinas bellicas, quibus ille uiros, quibus excitat urbes, toto genitor quæ plurima cœlo, Deijcit in terras: parauit sibi hæc arma letalia, mortifera, tela uulnifica, quibus exercitus impiorũ penitus obruat. Is est uerus sensus. Nam mirum, Hieronymum quoq́ trãstulisse, & in ipso pręparauit uasa mortis. Testantur enim etiam Hebræi lo, sonare sibimet. Clariorem uocem AuenEsdra ponit לְנַפְשׁוֹ lenaph sho, animæ suæ, parauit animæ suæ, nempe sibimet, ipse sibi parauit. Habet in promptu hæc arma, manusq́ ambas iaculis onerauit acutis. Tela tenet dextra, quæ iam iam torqueat. Vasa quoq́ quid Hebraicè denotent, Chaldæus apertè docet, pro eo ponens זַיְנֵי zeiane, arma, Arma mortis, arma mortifera, funesta. Hæcq́ declaratio est præcedẽtis. Arcũ suum tendit, hæc uasa, sagittę scilicet. Sciẽdum uocem Hebraicam כְּלֵי kele, quam Sept. transtulerunt σκεύη, uasa, sæpe pro armis accipi, quemadmodum Græcam σκεύη. Ergo dicendum, Et sibi præparauit arma mortifera. Quod AuenEsdra declarans, Arma mortis, inquit, quibus cogitauit impios perdere. Quod autem sequitur, Sagittas suas ardentibus effecit: uox Hebraica, דָּלַק dalak, nunc est comburere, nunc persequi. Hinc duplex sensus. Sagittas suas faciet לְדֹלְקִים ladolekim, his qui comburunt, faciet suas sagittas ad cõburendum, ut transtulit Hieronymus. Fecit, ait AuenEsdra, gladium suum acutũ, splendentem, fulminantẽ in igne uoraci. Est alius sensus, cui magis accedũt, ut designet nunc uox Hebraica dolekim, non ardentes, sed persecutores. Hoc declarans Chaldęus, Sagittas suas fabricabitur, inquit, לְדָלְקֵי צַדִּיקַיָּא ledoleke zadikaia, persecutoribus iustorum, his qui persequuntur iustos. Arma, inquit, sua faciet contra persecutores iustorum. Fulmina quæ contra sceleratos, iustitiamq́ odio habentes intorqueat, nunc informat. Hæc sunt illa poëtis celebria fulmina Iouis, toto quæ plurima cœlo deijcit in terras. Et, Fulmina molitur dextra. Is est uerior sensus. Quem declarans Rabi Salomon, Dolek, inquit, sunt persecutores, Sagittas ait suas ad interficiendos impios, qui persequũtur pios. Græci tametsi hunc significatum in sua tralatione non haberent, uerum sensum tamen adhibuerunt. Nam Theodoritus, Ne quis, ait, suspicetur contra omnes generatim hæc tela dirigi, subiecit κακουμένοις ardentibus, nimirum, qui plectendi sunt, obnoxijs, indignis, cruciandis. Sciendum hoc carmen uetustissimos Græciæ Poëtas imitatos fuisse, quos deinceps Poëtæ iuniores expresserunt. Hæc enim supplicia, quæ Poëta sacer canit in improbos parata, telaq́, & fulmina, sunt qualia quibus noster impium, qui diuinos honores affectasset, canit interfectum:

Ibat ouans, diuumq́ sibi poscebat honores.
At pater omnipotens densa inter nubila, telum

Contorsit, non ille faces, non fumea tedis
Lumina, præcipitemq; immani turbine adegit.

Iisdem telis confixi gigantes, & in inferos retrusi.

Hic genus antiquum terræ Titania proles,
Fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo.

Est autem in Hebraico per futurum, Sagittas suas persecutoribus faciet, fabricabitur.

Si quoties peccant homines sua fulmina mittat
Iuppiter, exiguo tempore inermis erit.

Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.

VVlgò legitur, parturit, legendum parturijt, per præteritum. Hoc dicitur Græcè ὠδινῶ, ut illud Horatij, parturiũt montes. In præterito ὠδίνησε. Quanquam Hebraicũ per futurum יְחַבֶּל iechabel. Pro ἀνομίας, iniquitate, est in fonte שֶׁקֶר sheker, mẽdacium, ut reddidit Hieronymus. Sensus horum uerus, ut uoces exhibent, uti& Hebræi interpretantur, de uanissimis sceleratorum conatibus, cupiditatibus in nihilum recasuris. Quidquid agunt impij, curisq; ingentibus moliuntur, uanum, nihilum. Breue ad tempus casurum, euertendum. Aut enim Deo prouidente, sciẽte, destruitur, aut à seipso, quia nihil subest solidum, dilabitur. Vt hunc sensum intelligas, scias in fonte, pro ἀνομίας iniquitate, esse אָוֶן auen, quod tum iniquitatem sonat, tum uerò uanitatẽ, prauitatem. Hinc pro eo posuit Chaldęus, sheker, mendacium, ut carmen sic habeat: concepit uanitatem, seu mendacium. Cogitauit uana, pectus impleuit uanissimis cupiditatibus. Vt semẽ, aruum genitale repleuit, tumefecit, haud secus mens impiorum, magnis cupiditatibus turgescit, ut nõnunquam rumpatur, ut est qui rumpitur inuidia. Intumuerunt igitur uentosis, inanibus desiderijs. Eadem hæc desideria uocat עָמָל amal, laborem, quia curis æstuãt, anguntur, magnos labores desiderando suscipiunt, torquentur, cruciantur: desideria laboriola, quæ Paulus uocat, in passione desiderij, cupiditates acerbas, laboriosas, graues, molestas. hinc curæ, quòd cor urant, Græcè μελεδῶναι, quòd edãt, pascantur medullas. Has conceperunt, his intumuerunt, his contenditur pectus sceleratorum. Tandem quis partus? quò demum tanti conatus? uidelicet quod est Hebraicè, pro eo quod Latinè, & Græcè peperit iniquitatem, Peperit shacar, mendacium, nihilum, uanitatem. Is partus, hæc cupiditas scelestorum. Ecce uerus sensus, Partus ὑπηνέμιος, subuentaneus, ut Aristoteles ait de equis, quæ uento grauidantur. Est enim hoc de impijs, quale illud Horatij de Poëtis, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Hunc sensum declarans Rabi Salomon, Quidquid, inquit, ipse concipit, laborat, uanum est omne, in& manibus eius non subsistet. Similia reliqui explanatores. Non dissentiunt etiam Græci, de conceptu, & partu, quædam proponentes. Hebraicè igitur idem est, parturit iniustitiam, atque secundum, concepit dolorem, ut noscas quid sit iniustitia, nempe dolor. Quid parturit, uidelicet concepit, grauidus effectus est, intumuit.

Lacum aperuit, & effodit eum: & incidit in foueam quam fecit.

HOc & superius rectè Græci sentiunt de Achitophel, cuius consilium, in caput ipsius reciderit. Lacum, quem Latinus dixit, dicendum per duplex cappa. Est enim Græca uox λάκκος, ea designat puteum, foueã. Ab ea fortasse significatione dixere,

dixere Latini lacus, collectionem aquæ in locum demissum. Pro eo est Hebraicè בור bor, quod citra controuersiam, est puteus. Haud scio an boni autores usurpent hanc uocē, pro puteo, fouea. Est igitur Laccus hoc loco, fouea, fossa, ut laccus leonum, cauea, fossa, quo leones claudebantur. Geminat eandem rem, exaggeratq; duobus idem pollentibus uerbis, aperuit, effodit. Sciendum quoque pro eo quod Sept. dixerunt βόθρον, fouea, uorago, barathrum, Hebraicè expressius, שחת shacath, interitus, ruina, ut dicat quemadmodum transtulit Hierony. Et incidit in interitum, ruinā, quam fecit. Eadem tamen uox testibus Hebræis designat fossam, cauernam. Igitur multis uerbis idem inculcatur. Estq; hoc loco prouerbium, quo usus est Hesiodus, reor ex hisce literis mutuatus:

ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

Consilium nocet illi qui male consuluisset.

Conuertetur dolor eius in caput eius, & in uerticem ipsius iniquitas eius descendet.

PRo dolore Græcè πόνος, labor, quanquam labor, & dolor idem. Hebraicè quoque labor, עמל amal. Laborē appellat, ut uidere est ex sequenti, scelus, cladem, iniquitatem iure uocatam, laborē, quod grauis ei qui perpetrat, & qui perpetitur. Rectè uocatur Hebraicè, & Græcè labor peccatū, flagitium. Magna cum molestia, periculo, pauore, angustia patrantur scelera, sed cupiditas uincit, trahitq; per inuia saxa, per mare, per ignem. posset appellasse laborem, quo dolo struendo, fouea paranda laborauit, machina, deceptio cum labore, sudore. Hæc omnis machina recidet, inquit, in ipsum. Appellauit igitur laborem, quod secundo חמס chamas, iniquitatem, prauitatem, uiolentiam. Verticem quoq;, quod antè, caput: uerborū eorundem, & sensuum ubiq; geminatio. Laborem Græcos quoq; uocare scelus, iniquitatem, indicat πονηρὸς, scelestus, flagitiosus, à nomine πόνος, labor. Solus enim, ut Stoicorum decretis uerè continetur, malus est miser. Nec usquam malum nisi in culpa, & peccato. Personat ubiq; in sacris literis finis is improborum. Prædicantur malè perituri, eum, quem meruissent finem habituri. Moles delictorum in ipsomet deuoluendas, diuinæ ubiq; prouidentiæ prædicatio.

Confitebor domino secundum iustitiam eius, & psallam nomini domini altissimi.

SOlitū psalmis epiphonema, perpetuoq; hoc ordine psalmi texuntur: Præcedit oratio, ueniæq; delictorū postulatio, subsequitur contra ueræ pietatis inimicos imprecatio, deinceps eorū interitum, uelut exauditi, uaticinātur. Simul erūpunt in laudes, triūphant: fit plausus, fit gratulatio. Tollitur in cœlū clamor, præsidiū bonorum, rerumq; humanarū protector prædicatur, celebratur, laudibus euehitur. Idem à profanis uatibus introducitur, post superatos hostes, Omnibus in templis matrū chorus. Lętitia, ludisq; uiæ plausuq; fremebāt. Quod ergo ait, Confitebor, admonitū sæpe in Hebraico esse uerbum à Græcis ex Hebraica lingua usurpatum. Nam pro Confitebor, hic est אודה ode, nempe Græcū oda, ado, cantabo, celebrabo, plaudā. Et Chaldæus pro eo אשבח ashabach, laudabo. Elegāter differitur hoc à Græcis, celebrabo ait, (neq; enim mea τὰ ἐπινίκια. uictoriale carmen, aut uictoria) sed ipsius. Neq; item dixit, cōfiteor, seu celebro, sed celebrabo. Haud secius ero in laudibus posthac, uictoriam consecutus, neq; beneficiorum obliuiscar, negligentior effectus. Hoc Homerus de Apolline,

Μνήσομαι, οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Quod autem sequitur, Secundum iustitiã eius: nimirum qua iudicauit, damnauit sontes, crudeles, uexatores bonorũ, qui nunc pœnis urgentur à Deo: laudatur prouidentia, Nemesis, curans omnia, eaq́; in terris maxime quæ ad homines pertinent. Ostenditur non res humanas Deum negligere, sed bonos, piosq́; continenti custodia defendere. Repetit idem, Et psallam nomini domini altissimi. Psallere Græcum, dicendum, celebrabo, laudabo, carminibus prosequar, concinam. Nomen eius, illum ipsum, Hebraicus loquendi ritus. Laudate nomen domini. Laudate nomẽ eius quoniam suaue. Est nomẽ Hebraicè, uelut si Latinè dicas memoriam, Laudabo, celebrabo nomen Dei, nempe famam, memoriã. Altissimus item proprium Dei nomen, quo nihil excelsius, siue maiestate naturę, siue loco, regno supra sidera. Extra flammantia mœnia mundi, ἐξωτάτω τῆς φορᾶς, longissimè à motibus orbium cœlestium, ut ait Aristoteles,

INSCRIPTIO PSAL. VIII.

In finem pro torcularibus.

NVSQVAM defuero docens, pro eo quod Sept. interpretes solent traducere εἰς τὸ τέλος in finem, Hebraicè esse לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, quod melius, ipsisq́; psalmis magis consentaneè uertitur, ad triumphãdum, plaudendum. Sunt enim psalmi carmina triumphalia pro uictorijs. Id monent etiam Græci. Theodoritus, pro eo, inquit, quod Sept. uertunt in finem, Aquilas & Theodotio τῷ νικοποιῷ, uictoriam dãti: Symmachus uerò ἐπινίκιον, carmen uictoriale. Psalmus is, inquit, offertur ceu uictoriale carmen, Deo uincere facienti. Sic ille. Hæc Hieronymus secutus, nusquam eam uocem uertit, in finem, sed uictorem, de quo satis superq́; alibi. Secũda uox, pro torcularibus, Hebraicè עַל־הַגִּתִּית al haghitith, quam Sept. transtulerũt, ληνῶν, torcularia, non recipit hoc loco hunc significatum, nec sensus est ullus in ea corrigenda, non minus, atq́; præcedente. Nam Ghitit, non est numerus multus, torculare quoq́; non dicitur Ghitit, sed גַּת gath, quanuis numerus multus est גִּתּוֹת gittot, quod Sept. secuti sunt. Itaq́; etsi sunt Hebræi, asserentes psalmum editum à Dauid cùm esset in torcularibus Philistinorum, probabilius uidetur, uocem exponẽdam iuxta ordinem aliarum inscriptionum. Quibus dicitur, super octichordio, super citharis, super organis. Is ordo loquendi declarat, quod nunc dicitur, super Ghitit, intelligendum esse quod fertur ab alijs Hebræis, super cithara, quæ dicebatur Ghittensis, ex Geth urbe Palæstinæ, ubi harmonicum illud instrumentum canentibus usui esset. Quemadmodum Græcis, Latinisq́;, qui de harmonia scribunt, sæpe quædam peregrina carminum genera nominantur, Phrygium, Lydium, & saltatio Macedonica. Estq́; lyra Ghittensis, ueluti apud Pindarum φόρμιγξ δωρικὰ, cùm ait, ἀλλὰ δωρίαν ἀπὸ φόρμιγγα πασσάλου λάμβανε. Tolle, ait, lyram Doriam ex Passalo. Hoc mihi probabilius. Fuerunt apud Hebræos qui assererent traditum psalmum à Dauid cantori Abededon qui esset Ghittensis. Sed quoniam dicitur super Ghittensi, id arguit esse citharam, & Ghittensem, qua psalmus is fuerit harmonicè pronuntiatus, cui correspondet uox antecedens, ad iubilandum, triumphandum, ut inscriptio sic habeat, Ad præcinendum carmen triumphale, cum cithara Ghittensi. Quod explicans, ut solet Chaldæus, Super cithara, inquit, quæ uenit de Geth. Celebratur igitur hoc carmine diuina potestas, fortia facta Dei, series longissima rerum: canit non nugas illas Herculeas,

Vt bello egregias idem diſiecerit urbes,
Monſtra manu, geminosq; premens elixerit angues:
Sed potius uelut, cithara crinitus Iopas.
Hic canit errantem Lunam, Solisq; labores.
Vnde hominum genus, & pecudes, unde hymber, & ignes.

Hæc & longe maiora, canit noſter, longè quidem præclarius, quàm ille, ueram Lunæ, & Solis, pecudum, & hominum docens originem.

PSALMI VIII. EXPLANATIO.

Domine dominus noſter, quàm admirabile eſt nomen tuum in uniuerſa terra.

QVOD dixit dominus noſter, rectè Græci, & Hebræi quorſum ſpectet, ediſſerunt. Græci deſignari creatorem, opificem, Dominus noſter, nempe qui nos condidiſti, formator, opifex noſter. Hebræi propter id quod ſequitur, Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius, uidelicet dominus, autorq; omnium bonorum. Hinc pro hoc ſubſtitit Chaldæus רִבּוֹנַנָא ribbonana, princeps, dòminator noſter. Eſt hoc epitheton quale apud poëtas πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, diuumq; , hominumq; pater. Et illud item Homeri,

ὦ πάτερ ὕπατε κρειόντων.

O genitor noſter, qui ſummis regibus extas.

Omnibus in linguis conſonat eum principem, dominum, opificem eſſe noſtrum. Ac propriè dicitur Hebraicè, Deus patronus, ſiue dominus noſter. Hinc Hieronymus, Domine dominator noſter. Prima uox eſt יְהוָה Iehouah, uocalibus ſummotis, quibus abundat dialectos Hebraica, eſt Ioues. Hoc nomen ſolius Dei, ſecunda אדוננו adonenu, patronus, dominator noſter. Quod ſequitur: Quàm admirabile eſt nomen tuum. Quod Græcè θαυμαστόν, admirabile, Hebraicè אַדִּיר adir, ſonat admirabile, grande, ingens. Nomen dixit quodam Hebræis loquendi priuato ritu, famam, autoritatem, poteſtatem, maieſtatem. Quàm grandis, admirandaq; maieſtas tua in omni terra. Quoquò te uertas miracula diuinæ maieſtatis aſpicies. Ac principio, inquit ille, (quid enim opus eſt me loqui, ſummo oratore loquente) terra uniuerſa cernatur locata in media mundi ſede, ſolida, & globoſa, & undiq; ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata, ueſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum incredibilis multitudo, inſatiabili uarietate diſtinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum ueſtitus uiridiſsimos, ſpeluncarum concauas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentium montium altitudines, immenſitatesq; camporum. Adde etiam reconditas auri, argentiq; uenas, infinitamq; uim marmoris. Quæ uerò, & quàm uaria genera beſtiarum, uel cicurum, uel ferarum: qui uolucrū lapſus, atq; cantus: qui pecudū paſtus, quæ uita ſyluestrium! Quid iam de hominū genere dicam, qui quaſi cultores terræ cōſtituti, non patiūtur eam, nec immanitate beluarū efferari, nec ſtirpiū aſperitate uaſtari. Quorūq; operibus agri, inſulæ, littoraq; collucēt, diſtincta tectis, & urbibus, quæ ſi ut animis, ſic oculis uidere poſſemus, nemo cunctā intuēs

terram, de diuina ratione dubitaret. Hæc & alia grauiſsimus Romanæ linguæ philoſophus confitens, & ipſe ex his admirandis in omni terra ſpectaculis elucere diuinæ maieſtatis infinitatem, quæ nulla lingua queat explicari. Tota uerò diuinæ maieſtatis admiratio maximè refertur ad humanum genus. Qui cùm ſint diuinæ bonitatis primum teſtimonium, his admirationi eſt, ab his ſuſpicitur, laudatur, celebratur. Et grande eſt nomen eius in omni terra, propterea quòd nemo eſt qui totam intuens terram, non diuinam poteſtatem admiretur, collaudet, quemadmodum philoſophi prius admirati, poſtea de Deo cœperunt loqui.

Quoniam eleuata eſt magnificentia tua ſuper cœlos.

IN fonte dcitur, Qui תְּנָה thena, poſuiſti magnificentiam tuam ſuper cœlos. Sic & Chaldæus יַהַבְתָּא iahabta, poſuiſti, dediſti. Eleganter dixerunt μεγαλοπρέπειαν, magnificentiam, quod Hebraicè הוֹדְךָ hodeka, confeſsionem tuam, nempe gloriam, laudem, odam tuam, qua te mortales adorant, celebrant. Vbi terram maieſtatis, ac celebritatis eius plenam prædicaſſet, continuò reſpicit cœlum, nempe quod ait Theodoritus, admirabilis ſurſum, admirabilis deorſum. Non ex terrenis duntaxat operibus admirandus, ſed poſuit quoq; miracula ſuæ maieſtatis in cœlo. Illic demum ſuſpiciendus, admirabilis. In quo, ut idem nobilis philoſophus, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ curſus ordinatos definiunt. Peragratis autē de Sole, Lunaq; multis ſubijcit: Quo ſpectaculo, inquit, nihil poteſt admirabilius eſſe, nihil pulchrius. De ſtellis autem, quarum contemplatione nullius expleri poteſt animus, naturæ conſtantiam uidere cupientis. Vates igitur noſter reddidit cauſam cur ſit admirabilis in terra, qui ſcilicet maieſtatis ſuæ teſtimonia poſuit in cœlo, quibus à mortalibus conſideratis, laudatur, colitur, celebratur, ſuſpicitur, expleri nequeunt, iuuat uſq; morari.

Ex ore infantium, & lactentium perfeciſti laudem propter inimicos tuos, ut deſtruas inimicum, & ultorem.

PErfeciſti, ut Græcè κατηρτίσω, abſoluiſti, perfeciſti, Hebraicè eſt יִסַּדְתָּ iſadtha, fundaſti, ſtabiliſti. Item, ut deſtruas inimicum. Fons לְהַשְׁבִּית lehasbit, ut facias quieſcere, quemadmodum uertit Hieronymus. Senſus autem uerus uidetur mihi, quem monſtrat AuenEſdra, ſequiturq; Dauid, cùm retuliſſet opificem toto mundo uideri admirabilem, homo autem omnium animalium nobiliſsimus, qui ſolus ſentiat, perſpiciat hanc pulchritudinem, continuò, ut editus in lucem eſt, ab ipſa infantia ab incunabulis à lactè incipit effari creatorem. Tunc animus in puerili corpore, uires ad cognoſcendum paulatim ſuſcipiens, ſapientiaq; ſeſe imbuens, arcano quodam impulſu erigitur ad creatorem, inſinuat pectus quidam de rerum repertore ſenſus. Propterea dicit, Fundaſti laudem in ore puerorum: nimirum quoddam naturale cognoſcendi, & prædicandi tui in pueris exordium iecisti, fundaſti: idq; ea gratia, ut quieſcere facias inimicos, ſiue, ut eſt Hebraicè צוֹרְרֶיךָ zorcrecha, aduerſarios tuos, illos ſcilicet, qui te denegant, qui te nuſquam eſſe fatentur, aut non tuum, hoc omne quod cernimus, ſed temeritatis opus prædicant. Eos ſcilicet aduerſarios innuit, quos ubiq; magni philoſophi proſcindunt, lacerant, ut quod ait idem philoſophus: Hæc omnis deſcriptio ſiderum, atq; hic tantus cœli

ornatus

ornatus ex corporibus huc, & illuc, casu & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano uideri potest. Insanos appellat, ut noster, inimicos Dei, qui negent haec citra diuinam sapientiam potuisse fieri. Neq; enim tempestate quoq; illa, diuinae maiestati detrahentes, deerant. Opponit eis naturalis impulsus testimonium. Quae est enim gens tam fera, quae cùm primum in coelum suspexit, non sapientissimum opificem agnouit? Nascimur hac scientia, cùm imbuit, docuit nos ipsa natura. Cùm primùm possumus loqui, creatorem nostrum resonamus: in ipso lacte, scintillę quaedam inflammant. Hoc autem testimonium, facit quiescere, tacere aduersarios. Vltorem autem dixit, crudelem, sanguinarium, immanem, barbarum, αὐτόδικον, superbum, quales illi Gigantes,

-Qui manibus magnis rescindere coelum
Aggresi, superisq; Iouem detrudere regnis. Aut Homericus ille Cyclops:
Horum omnis blasphemia, contemptusq; Deorum.

Quoniam uidebo coelos opera digitorum tuorum,
Lunam, & stellas quae tu fundasti.

FVndasti, Graecè similiter, ἐθεμελίωσας. Hebraicum clarius, omniq; coelesti descriptioni magis aptum, כּוֹנָנְתָּה conantha, stabilisti, firmasti, fixisti, coeli sedes immobiles, stabilemq; ordinem, cursus certos, ac ratos designat. Est hic duplex sensus: Aduerbium Hebraicum כִּי ki, nunc designat quoniam, nunc quando. Principiò dicitur, Admirandus es undequaq;, laudibus tuis non possunt ora nostra satiari. Quid enim coelo, & stellis, lunaq; admirabilius? Haec autem opificium tuum sunt, tua fabrica, diuina, ac praepotenti manu tua excitata. Tu flammas illas accendisti, ordine sempiterno moueri dedisti. Non uacillant, non absistunt à recto, senio non tabescunt, hebetantur. Idem semper robur, eademq; iuuenta, atq; cùm conderentur. Alter sensus: Cùm uidero coelum manuum tuarum opus, lunamq;, & stellas, admirabor quidem, sed maiora cerno. Video in terris hominem, factum à te, uelut quendam Deum: parum deest illi, quin sit Deus. Excelsam naturae suae conditionem, proximamq; magnitudini tuae dignitatem tibi debet. Hi sunt duo sensus. Quod igitur ait, Coelum opera digitorum tuorum, est quale prisci philosophi, propter seculorum exordio mundi uicinitatem, non ignari theologiae, quae literis sacris personat, literis suis prodiderunt, ut diuinus Plato, de quo Latinus philosophus, fabricam illam tanti operis, qua construi à Deo, atque aedificari mundum facit. De Sole autem, & stellis, eorumq; lucidissimis corporibus in Timaeo: σώματα δὲ αὐτῶν ἑκάστων ποιήσας ὁ θεὸς, ἔθηκεν εἰς τὰς περιφορὰς, ἃς ἡ θατέρου περίοδος ᾔει, ἑπτὰ οὔσας ὄντα ἑπτά. Quorum corpora cùm Deus condidisset, motus, uolutionesq; adiecit: quae cùm sint septem, septem quoque contrarijs motionibus rotantur. Vocat igitur noster, coelos opus digitorum Dei, ut Plato fabricam: manus magnas, Deo tribuens. Omnes simul digiti sunt manus: qui dicit digitos, dicit totam manum. Et Magi uisis miraculis per Mosen prolatis, dixerunt, Digitus Dei est hic: nempe molitio, opus. Nostri ad hanc metaphoram non descendant, ut Deo manus, digitosque uendicent, sed opus Dei coelum, aut eius sapientia reperium, simpliciter ferant, ut quod idem Plato, in Timaeo: Animum igitur cùm ille procreator mundi Deus ex sua mente, & diuinatione genuisset. Suas quaeque lingua peculiares habet metaphoras. Verbum autem quo dixit stellas stabilitas immutabiliterq; locatas, arguit significatum, quo po

quo poëtarum eminentiſsimus Homerus crebrò uocat cœlum πολύχαλκον, ἀσφαλὲς, æratum, ferreum, adamantinum, nempe nullo ſenio contabeſcens, è ſedibus ſuis firmiſsimis nunquam diſcedens, tutum, ſtabile, non uacillans. Soli quoq; crebrum dat epitheton, ἀκάμας, indefatigabilis, indeficiens, inexhauſtæ lucis.

Quid eſt homo, quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam uiſitas eum?

SVſpexit cœlum, rediit in terras, hominem cumprimis hoc carmine admiraturus, quem magnum miraculum Triſmegiſtus uetuſtiſsimus Aegyptiorum theologus uocat, ut qui ſit quaſi uiſibilis quidam Deus, animal (ut ait Plato) diuiniſsimum, ſolus ex omnibus animantibus religionis, ſapientiæq; capax. Propterea cœlo, & omnibus ſtellis mirabilior, cui ſidera, totumq; cœlum uoluitur, calorem, lucemq; cœleſtem ſolis hominibus diſtribuens. Cui latè rura parent. Hunc unum ſanctiſsimus uates admiratur, nobiliſsimis quibuſq; creaturis comparans. Quid autem in omni mundo, Sole, Luna, totoq; æthere nobilius, quem quintum, diuinumq; corpus, Plato, Ariſtotelesq; uocant? At ſi cernas hominem, pretij nullius eſt cœlum. Non aliud quàm corpus luminoſum, idq; propter hominem. Quaſi lucerna quædam in laquearibus mundi his qui terram colunt ſublimiter accenſa. Quam qui uiſendam gentibus ſuſpendit, indicauit priore loco ſe eos habuiſſe, quibus lumen illud accenderet. Miratus igitur exclamat, Quid homo eſt, quòd memor es eius? Duobus ſenſibus, quidnam erat homo, cuius unius in primis rationem habere uoluiſti. Quibus meritis aſſecutus eſt homo, ut in eo creando, ſapientiam tuam oſtentares? Nihil in eo creando te fugeret, nihil omitteres, non oſcitanter eum conderes, ſed omni uigilantia, omni cum memoria, ſolertia. Acceſsit enim ipſe creaturus, qui cætera ſolo imperio creaſſet. omnem charitatem, memoriamq; ad illud opus adiecit. Alter ſenſus, per admirationem. Quanta res eſt homo, cuius præcipuè creationem Deus attendit, hunc in primis ante oculos quem conderet habuit. Dij boni, quàm diuinum opus eſt homo, qualis, quantaq; diuinæ mentis inuentio, quæ teſtatur apertè, nihil tam exquiſitè, tam ſolerter, tanta cum memoria, animiq; ſui præſentia, Deum condidiſſe. Quod autem dicit, Viſitas eum: Hebraiſmus eſt. Viſitari à Deo, dicitur, quem Deus beneuolentia proſequitur, quem reſpicit, multis beneficijs accumulat, ſæpius ad eum uentitat, inuiſit, memorem, beneuolumq; ſeſe illius oſtendit. Is fuit Deus hominem creando, nullum beneficium, nullam gratiam non conferendo. Viſitare igitur eſt proſpicere, prouidere, declaratur uis huius uerbi, ex antecedenti, quòd, ut ubiq; ſolent pſalmi, bis eaſdem res duplicatis nominibus apellant. Primum, Quid eſt homo: Secundo, Filius hominis. Itemq; primo, memor es eius: Secundo, Viſitas eum. Ex primo igitur doceris quid ſit, uiſitare eum.

Minuiſti eum paulò minus ab Angelis: gloria, & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.

CAeteris omiſsis, quibus homo non eſt inſignis, quoniam cum reliquis animantibus habet ea communia, tantum partes eas proponit, quibus à rebus terreſtribus longiſsimè recedens, accedit proximè ad dignitatem Deorum. Pro Angelis, in fonte eſt אֱלֹהִים Elohim, Dei nomen, & Angelorum, qui Dij in ſacris literis,

literis,iuxtà, atque profanis nuncupantur. Chaldæus quoq; in eam linguam pro Hebraico non Deum,sed מַלְאָכַיָּא milecaia, Angelos posuit. Sequitur Rabi Salomon,omnes Hebræi similiter. Ad hunc sensum, proponitur hominū conditio, paulò inferior dignitate Angelorum, quibus præter immortalitatē corporū, ferme data sint omnia,quæ Angelis. At mihi magis probatur,licet Hebræis superstitiosè reclamantibus,Eloim ut uulgo per omnes sacras literas resonat, (raro enim Angelos designat) nunc esse nomē summi Dei,eamq; theologiā cum primis Vatē diuinū nunc celebrare, qua Moses uetustissimus philosophus prodiderat, Faciamus hominē ad imaginē,& similitudinē nostram. Et, Ad imaginē Dei fecit illum. Nam quēadmodū Moses ubi declarauerat, hominē ad similitudinē Dei creatum, quæ maximè sit hæc similitudo,subiecit, Vt dominaretur piscibus maris, & uolatilibus cœli. Ad hanc eandē seriē Poëta diuinus ubi paulò Deo inferiorē,cōditum hominē cecinisset, addidit extemplo,Omnia subiecisti sub pedibus eius. Vera igitur lectio cunctis ambagibus amādatis, est,Paulò minus à Deo, quēadmodum in psalterio transtulit Hieronymus. Totā enim theologiā decantat, unde hominum genus,nimirū à Deo. Vnde haustus animus,nimirū ex mente diuina. Omnē inquā theologiā Mosaicā,qua docetur homines afflatu diuino creatos, ad imaginē Dei cōditos,manibus Dei sumpta materia molli,corpus effectū. Datū imperiū super uniuersa terra,mari,aëre,cunctis terrestribus,aëriis,et aquaticis animantibus. Ad eorū usum desuper cœlestes luces accēsas. Fecit enim eas,inquit Moses, ut lucerēt super terrā,diem,noctemq; distinguerēt. Solē igitur, & Lunā, stellasq; Deus hominibus creauit,imperatores,dominosq; omniū rerū eos constituit. Nulla dignitas,nullus honos prætermissus,quem in eos non contulerit. Vt Deus dominatur ubique, præcipuè cœlo: sic homo dominus totius mundi, Deus quidam paruus, Deus terrestris,ut prisca theologia prodidit. Hominis est quicquid sursum, deorsumq; cernimus. Tale quid noster nunc Vates admiratur, & canit, quale,natura docente,philosophus Latinus. Deum te igitur, inquit, scito esse: Siquidem Deus est qui uiget,qui sentit,qui meminit,qui præuidet,qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus,cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus. Et ut ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus,sic fragile corpus, animus sempiternus mouet. Audi eundem philosophum, nō aliter quàm Vatem Hebræum admirantem,diuinam hominis conditionem,totamq; Mosaicam theologiam,& huius Psalmi declarantem: orditur ab eodem, atque Moses, & nunc Dauid. Est igitur,inquit,quoniam nihil est ratione melius, eaq;, & in homine, & in Deo. Prima homini cum Deo, rationis societas. paulò pòst, Est igitur homini cum Deo,similitudo. Quod cùm ita sit,quę tandem potest esse propior, certiorue cognatio? Itaque ad hominum commoditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea quæ gignuntur,donata uideantur. Non solum ea quæ frugibus, atq; baccis,terræ fœtu,profundūtur, sed etiam pecudes,quod perspicuum sit,partim ad usum hominum,partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. Multaq; præterea persequitur, primum cum scriptoribus diuinis congruens, esse homini cum Deo similitudinem,tum dignitates, muneraq; diuina, decus hominis admirans, cuius ad usum cuncta deseruiant, nascantur, augeantur. Nulla igitur ratione legendum est,Paulò minus ab Angelis: cum Deo fit, non cum Angelis, quorum erat obscura natura, comparatio; conserui sunt Angeli: nihil habent nobis excellentius. Multi sunt homines Angelis maiores, ut uirgo cœlesti decorata partu. In deificatione quoque omnes erunt æquales Angelis Dei. Idem grauissimus orator: Homo cum nullo alio nisi cum Deo comparari potest. Idem

conditionem hominis,uelut nunc Hebræus admiratus, Animal, ait, hoc prouidum,ſagax,multiplex,acutum,memor,plenum rationis, & conſilij, quem uocamus hominem,præclara quadam conditione generatum eſſe à ſupremo Deo. Res igitur clara, cum Deo, qui dotes ſuas contulerit in hominem, eiq́; ſimilitudinem ſuam indiderit, fieri comparationem. Hebræos non miraberis hic ſcrupuloſos, quos ubique nimium ſuperſtitioſos deprehendes. Nonne etiam diuus Paulus fatetur homines fore conformes imagini filij Dei? Et alius: Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Et in Pſalmo: Ego dixi,Dij eſtis,& filij excelſi omnes. Si ſunt Dij,ſi filij Dei fieri poſſunt,ſi conformes Chriſto, eiuſdemq́; claritatis futuri ſunt credentes, ſi cohæredes Chriſti, quid obſtat nunc dicere, Minuiſti eum paulò minus à Deo? Hæc igitur uera lectio. Quod autem ſequitur:

GLORIA ET HONORE CORONASTI EVM.] Præclarè coronaſti, ut tum deſignat honorum dignitatumq́; quibus circunfuſus eſt homo, multitudinem, tum decus eius, & quaſi regnum, quo latè ſuper omnes animantes imperat,uelut diademate regio decoratus, uelut rex omnis terræ à Deo declaratus,regia corona, ſceptroq́; inſignitus. Sunt Hebræi, qui putent hæc referri ad immortalitatem animorū,eam eſſe gloriam, id decus hominis, corpore cadente, reuolare animos immortales ad cœleſtia. Hoc decus eſſe diuinum, ſedibus æthereis ex genere diuino, animos eſſe dimiſſos. Deterius autem Angelis (perſtant enim non Deum,ſed Angelos,opinari,quibus cum fiat comparatio) homines habere, quòd ſint alligati corpore: decus autem eſſe, quòd animus ſit cœleſtis. At hæc interpretatio paulò longius à ſcopo uagatur. Philoſophatur enim aperta, plana,cuius è medio noſter philoſophus. Repetit,aſſerit theologiam Moſaicam, coronam illam decantat, qua Deus in exordio mundi, declarauit hominem regem rerum terreſtrium. Iuſsit omnia pedibus eius ſubijci, Omnes in terris animantes eius imperium exhorreſcere. Naſcitur quidem hoc ab immortalitate animi. Quo dominatur omnibus homo, eodem eſt immortalis. Ad primum illud à Poëta conſideratur.

CONSTITVISTI EVM SVPER OPERA MANVVM TVARVM.] Conſtituiſti eum,clarius in fonte,& apertius,ſuperiora deſignans תַּמְשִׁילֵהוּ tamshilehu,dominari feciſti,dominum conſtituiſti. Hinc Hieronymus: Dabis ei poteſtatem ſuper opera manuum tuarum. Refert, ut ſuperius monſtratum eſt,Moſaicam,qua Deus imperium ſuper omni terra, ſuper omnibus animātibus homini,dedit hæc dicens,Et replete terram,& ſubijcite eam,& dominamini piſcibus maris,& uolatilibus cœli,& uniuerſis animantibus,quæ mouentur ſuper terra. Opera igitur manuum uocat,quæ ſuperius, opera digitorum, Poëticis metaphoris,quibus profani quoq; Poëtæ dant Dijs manus,pedes,longius prouecti, dant uentis barbam,crines: pluraq́; id genus apud omnes inuenies. Dat ille dexteram ſummo Ioui. Dextera ſacras iaculatus arces, Terruit urbem. Repetit eandem dominationē. Hæc opera Dei eſſe uel philoſophi,quos agebat natura, diuinè cum ſacris literis congruētes perſpexerūt. Poſtea,inquit,Romanus philoſophus, cùm uidiſſent motus eius finitos,& æquabiles, omniaq́; ratis ordinibus moderata, immutabiliq́; conſtantia,intelligere debuerant ineſſe aliquem non ſolū habitatorem in hac cœleſti,ac diuina domo, ſed etiā rectorē, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantiq́; muneris. Quantæ res, inquit, hominibus à Deo, quamq́; eximiæ tributæ ſunt! Vſurpant etiā idipſum nomen dominationis. Terrenorum item,inquit,commodorum omnis eſt in homine dominatus. Perſequiturq́; docens quod nunc diuinus Poëta canit. Nos onera,inquit,quibuſdā beſtijs,

nos

nos iuga imponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostrā abutimur, nos è terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariā: nos æris, argēti, auri uenas penitus abditas inuenimus. Non procul his: Quasq; res, ait, uiolentissimas natura genuit, earum moderationem non soli habemus, maris, atq; uentorū propter nauticarum rerum scientiam. Nos campis, nos montibus fruimur. Nostri sunt amnes, nostri lacus, nos fruges serimus, nos arbores, nos aquarum inductionibus, terris fœcunditatem damus. Nos flumina arcemus, dirigimus, aduertimus. Quid uero? hominum ratio non in cœlum usque penetrauit? Demum concludens:

Omnia subiecisti sub pedibus eius.

Restat, inquit, ut doceam, atque aliquando perorem, Omnia quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata. Igitur & illos non latuit, omnia pedibus eius esse subiecta.

Oues, & boues uniuersas, insuper & pecora campi.

Omissis (ut ait AuenEsdra) equis, asinisq;, & id genus alijs, memorauit animalia magis utilia, quæ nobis, & uictum, & uestitum, multaq; alia commoda præstent. Multiplex est in ouibus utilitas. De bobus autem audi Philosophum, similem, atq; Poëtam Hebrēū, theologiā decantantem: Quid de bobus, ait, loquar, quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendū, figurata? Ceruices autē natæ ad iugum, tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda. Tanta, ait, putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. Persequitur de reliquis animalibus, quod semel noster dixit, Et pecora campi. Pecora campi, Hebraicè sunt bestiæ campestres, pascētes in pratis, equi, asini, sues. Longum, inquit idem philosophus, est mulorum persequi utilitates, & asinorum, quæ certè ad hominum usum paratæ sunt.

Volucres cœli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris.

Ad eundē ordinē, eadē admiratus in sua philosophia Romanus: Quid multitudinē, inquit, suauitatemq; pisciū dicā? quid auiū ex quibus tanta percipitur uoluptas, ut interdum pronoē nostra, id est prouidētia, Epicurea fuisse uideatur. Semitas maris obambulare pisces canit, hinc Græcè uocātur ποντοπόροι, pontiuagi, pontumq; secantes, æstumq; secabant. Semitas æquoreas eleganter sectas, nō impressas à piscibus, dixit, Gens innumerabilis uariarūq; monstra ferarū. Iter æquoreum secat. Sciendum, Hebraicè, qui perambulant semitas maris, esse participium singulare עֹבֵר ober, perambulat, pisces autem numerus multus. Ob id Hebræus AuenEsdra sentit id non de piscibus, sed homine, qui perambulant semitas maris, ut dicatur in psalmo, Ingreditur semitas maris, nimirum homo. Quia, inquit, ingenio suo reperit artem nauium faciendarum, scitq; uias quibus mare secatur. Id autem commemorauit, inquit, quòd in profundis fluctibus expiscantur pisces. Stat tamen eodem teste, ut possit de piscibus intelligi, Qui perambulant.

Domine dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in uniuersa terra.

Idem finis, atq; principium, ut Psalmus, Benedic anima mea dominum, ut noscas artificium. Solet id in suis hymnis Homerus:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sum memor, atq; tui non obliuiſcar Apollo. In fine totius carminis, prolixi quidem:

Αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σεῖο, καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

Aſt ego, non hoc ſolo recolam te carmine Apollo. Eſt quaſi carmen Amabæum, ut noſter,

Ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnin.

Theocritus quoq; quem noſter exprimit:

Ἄρχετε βουκολικᾶς μοῖσαι φίλ' ἄρχετ' ἀοιδᾶς.

Incipe bucolicum carmen, chara incipe Muſa.

PSALMI IX. INSCRIPTIO.

In finem, pro occultis filii, Pſalmus Dauid.

IN finē: Hebraicè lamnazeach, ad iubilandum, triumphandum, pæaniſmum, uictoriale carmen præcinere. Secunda uox pro occultis, in fonte עַלְמוּת almoth, uehementer amphibola. Si ſint duæ dictiones al moth, ſonabit ſuper mortē. Si una duntaxat, duas tenet ſignificationes, almoth occulta, unde alma abſcondita uirgo. Aut eſt nomen citharæ, uocatæ almot, ut inſcriptionibus pſalmorum fiet perſpicuum. Quod item tranſtulerunt Græci, filium, Hebraicè לַבֵּן laben, ea quoq; uox ambigua. Alij eſſe eum qui dicitur נ־ב־ל conuerte literas Nabal, hic laben. Alij quod maximè probat Auen Eſdra, eſſe nomen principis, qui bellum gereret contra IſraElitas: ſuper quo interfecto hoc carmen uictoriale cecinerit. Hoc mihi uidetur probabilius. Nam prior dictio ſuper occultis, nō poteſt deſignare, neq; muſicum inſtrumentum, propterea quòd ſimpliciter dicitur almoth. non dicitur ſuper almoth, nempe uel ſuper organo illo, uel ſuper occultis. Secūda uox filium deſignare non poteſt, quoniam non adderetur ei præpoſitio la, ſed ſimpliciter diceretur, ſuper morte ben, nempe filij. Minus item probabile, ut literarum facta ſit cōuerſio pro Nabal, laban, non uſitatum ſacris literis. Probatior igitur ſententia Auen Eſdræ, & eorum quos ille ſequitur, ut inſcriptio ſit ad hunc modum legenda: Ad canendum triūphaliter ſuper morte Laban. Quod explicās Chaldæus paucis, ut ſolet adiectis, In laudem, inquit, Pro morte uiri, qui egreſſus eſt פּרלְמִירְכָא phlemircha, de medio exercitu. Eſt (ut uides in Chaldæo) uox Græca πολέμαρχος, id eſt princeps belli. Super hoc interfecto, qui quōdam bellis continentibus uexaret Hebræos tradit antiqua doctrinæ ſucceſsio, hoc uictoriale carmen editum. Eſt quaſi hymnus in Iouem iudicem rerum humanarum fulminatorem, altitonantem.

PSALMI IX. EXPLANATIO.

COnfitebor tibi domine, in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua.

ORDITVR quale ſæpe ſuos hymnos inchoans Homerus. Eſt enim Confitebor tibi, ut ſæpenumero admonui, quod priſcus ille Poëta, quem uetuſtam Hebræorum ſapientiam non latuiſſe palàm eſt, in ſuis hymnis, aut pſalmis, quos Dijs decantat, præfatur:

Γαῖαν παμμήτειραν ἀείσομαι ἠϋθέμεθλον.

Tellurem omniparentem canto, & bene firmam.

Et in hymno Iouis, qui & in hoc pſalmo uocatur Iehoua, amotis uocalibus Ioues,

ζῆνα θεῶν τὸν ἄριστον ἀείσομαι ἠδὲ μέγιστον.

Canto Iouem qui diuum eſt maximus, atq; ſupremus.

Eſt etiam ut furta profanorum poëtarum noſcas, ſimile apud utrunq; uerbum. Nam quod Homerus in initio, ἀείδω, ἀείδομαι, in pſalmo eſt אוֹדֶה ode, cantabo, confitebor, ut tum rationem canendorum pſalmorum, tum exordiendi, tum nomina uſurpauerit. Atq; in fonte propriè eſt, Cantabo Iouem cum toto corde meo, יְהוָה בְּכָל לִבִּי אוֹדֶה. En furta illorum ex ſacris poëmatis. Homerus item præfatur, cantabo Iouem optimum, maximumq;. Vates autem Hebræus maximum deſignat, cùm pollicetur ſe canere prodigia, fortia facta eius, uictorias per eum partas. Itaq; dicens narrabo, Hebraiceq; eſt numerabo, recenſebo, proponit quaſi catalogum prodigiorum diuinorum, ſuis carminibus explicandum.

Lætabor, exultabo in te: pſallam nomini domini altiſsimi.

EXaggeratio his hymnis uſitata, Lætabor, exultabo, pſallam, coniuncta inter ſe atq; apta. Qui canit lætatur, neſcio qua dulcedine lætus, mulcetur, hilareſcit, obambulant animum gaudia quædam cœleſtia. Canendo triſtitia diſcutitur.

Interea longum cantu ſolata laborem.

Quocirca Hieron. in ſua tralatione uertit lætabor, & gaudebo in te, canam nomini tuo altiſsime. Itaq; parum Latinè reliquit Græcum uerbum intactum pſallam, Latinus interpres, non uſitatum apud bonos autores, cùm non deeſſet Latinum, quo poſſet Græcum bene reddere. Quemadmodum facit ineptè transferens, confiteri, quod eſt canere, quibus ineptijs obſcuratur elegantia carminis Hebraici. Scias item, uatem Hebrǽum uſitato epitheto uocare Iouem ſuum, altiſsimum, quo crebrò uocat eundem Homerus ἄριστον μέγιστον optimum, maximum. Et in calce pſalmi, ſiue hymni in Iouem, ut ſuperius demonſtratum eſt:

εὐρύοπα κρονίδη κύδιστε φέριστε.

Longius aſpiciens, & præſtantiſsime, ſumme.

Eſt enim uis Hebraici epitheti altiſsimi, quæ continetur duobus illis, εὐρύοπα, cernens latè, nempe ex editiſsima cœli ſpecula, quod alius pſalmus canit: Et alta à longè cognoſcit: ſcilicet εὐρύοπα. Vt noſcas item ſermonem Hebraicum omnis in terra ſermonis patrem, uelut quendam multorum fluminum genitorem, fontem. Helion Hebraicè dicitur altiſsimus. Hinc ergo uetuſtiſsimi Græci ab Hebræis nati (Nam Iauan Græcæ nationis progenitor, ab eadem, atq; Abraham origine) uocarunt Solem, uelut altiſsimum ἥλιον, Helion, quemadmodum uſurparunt uocem oda, & Ethruſci nomen ſummi Dei, Iehouah, Ioues.

In conuertendo inimicum meum retrorſum, infirmabuntur, & peribunt à facie tua.

PEr numerũ multum dicẽdum ubiq;, ne ſenſus fiat obſcurior, inimici mei. Atq; Hieronymus reddidit clarius, Cùm ceciderint inimici mei retrorſum, & corruerunt, & perierunt à facie tua. Ad amuſsim igitur ſic habet Hebraicum: In redeũdo inimicos meos retrorſum. Dum fuſi, fugatiq; inimici, terga dabunt. Cantabo, inquit, cùm in fugam coniectos inimicos uidero: Aut, ob partã iã uictoriã, ob ſuperatos, in fugãq; uerſos inimicos, uictoriale carmẽ cõcinã. Interfecto, inqt Auc Eſdra, eorũ rege, nõ reſurgẽt. Qď autẽ dixit ἀσθενήσουσι, infirmabũtur, fons clarior יִכָּשְׁלוּ ica shelu, cadent, corruẽt, ut uertit Hiero. Forſan, & hoc quoq; Hebraicũ peruenit ad

Latinos. Nam caſus Hebraicè caſal. Orationis igitur ordo eſt, In redeundo inimicos meos retrorſum, corruent, peribunt. Vel ſic, lætabor, gaudebo, cantabo, quoniam fuſi terga uertent hoſtes, cadent, peribunt, delebuntur. Ob hanc uictoriam, cantabo, efferar lætitia, dicam tibi ſacrum carmen, hymnum diuinum tibi magno cum gaudio ſacrabo. A facie tua, Hebraiſmus eſt. Iungunt faciem præpoſitioni, ut, in ſuperfacie terræ. Nempe ſuper terra. Super facies aquarum, ſuper ipſis aquis. Similiter peribunt à facie tua, ante te, in oculis tuis, ſiue propter te, te uictoriæ duce, te prælijs noſtris præſente, uictoriamq; concedente. Totum autem hunc uerſum, Symmachus, quem imitatus eſt Hieronymus, tranſtulit ᾄσω τῷ ὀνόματί σου ὕψιστε, ἀναστρεφομένων τῶν ἐχθρῶν μου εἰς τὰ ὀπίσω, cantabo nomini tuo, altiſsime, conuerſis inimicis meis retrorſum. Poſſuntq; hæc futura eſſe uice præteritorum. Quòd inimici uerſi ſunt in fugam, quòd exercitus eorum deletus, quodq; duce te profligata ſunt agmina impiorum, Cantabo carmen epinicion, claret ex ſequentibus.

Quoniam feciſti iudicium meum, & cauſam meam: ſediſti ſuper thronum qui iudicas iuſtitiam.

SEueritatem, uindictam, inimico ex ſanguine pœnas ſumptas deſignat. Pro eo quod Latinus dixit, cauſam meam, Græcè, & Hebraicè clarius, δίκην, ius, iuſtitiam. Hebraicum, דִּינִי dini, iudicium meum, atq; ius, iuſtitiamq; meam. Cauſam meam uindicaſti. Non ego, ſed illi profligari, deleri merebantur: contra pios impia arma mouebant. Hoc tu cernens, cauſam noſtram ſuſcepiſti, iniurias noſtras perſecutus es, atrociter uindicaſti. Hanc ſententiam uenuſta metaphora declarans Sediſti ſuper thronum, ſceptrum ſcilicet uirgamq; cenſoriam ſumpſiſti, ſeueriſsimè iudicaſti, -celſa ſedet Aeolus arce

Sceptra tenens, mollitq; animos, & temperat iras.

Haud ſecus noſter, Sententiam contra noſtros inimicos pronuntiaturus ſuper maieſtatis tuæ ſolio ſediſti. Quis eſt hic, ait, qui te neget res hominum attendere, & quoties iuſtus ab iniuſto uexatur, diripitur, uiolatur, negligere? imò tu uindicas iniurias uexatorum. Tralationem throni, cui Deus inſideat, cæteri quoq; prophetæ frequenter uſurpant. Vidi dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, & eleuatum. Et alius, In excelſo throno uidi ſedere uirum, quem adorant multitudo Angelorum. Simile quid nunc decantans iudicem eorum, quæ fiant in terris eum demonſtrat. Forſan & hoc Hebraicum nomen diu uſurparunt Græci δίκη, iuſtitiam, iusq; deſignat. Thronus quoq; Græcum eſt, Latinè ſolium.

Increpaſti gentes, & periit impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi.

VT uſus eſt tralatione throni, proponens Deum uelut uiuerſalem iudicem, qui ſedeat, ſceptra tenens, moderator ſcelerumq; ultor, quod ueteri prouerbio, ut ait Ariſtoteles, & Philo, declaratur δίκην πάρεδρον τοῦ θεοῦ, iuſtitiam Dei aſsiſtricem eſſe: ſic dat eidem uoces horribiles, iudiciales, quibus uelut à ſummo iudice, ſcelerati coarguantur, pauore, terroreq; afficiantur. Primum igitur in eos infremuit, tonitruq; ſuæ maieſtatis eos concuſsit, perfregit, tum illi ceciderunt, uelut cùm dixiſſet, Quem quæritis? percuſsi, fracti. Deletus eſt igitur exercitus ille gentium impiarum ad increpationem diuinam Iouialem. Et per epitaſin carmen intenditur. Quæ ſint gentes, diſcas ex ſequenti, nempe impius. Sic quid ſit increpaſti, nimir

ſti:nimirum,Nomen eorum deleſti,perdidiſti,profligaſti. In ſeculum ſeculi,dixerunt Septuag. quod Hebraicè וָעֶד uead, Et ultra. Totum autem hunc locum Chaldæus intelligens de Philiſteis, & Goliath eorum fortiſsimo, tranſtulit: Increpuiſti populum Philiſtinorum, perdidiſti Goliath impium.

Inimici defecerunt frameæ in finem, & ciuitates eorum deſtruxiſti: periit memoria eorum cum ſonitu.

SI legas iuxta ea quæ tranſtulerunt Sept. exponendum eſt, Defecerunt frameæ inimici, in æternum. Sciendum pro framea Græcè eſſe ῥομφαῖα, romphæá, utrunque nomen raro apud bonos autores Græcos, & Latinos, nunquam apud bonos hiſtoricos qui de bellis, machinisq́ue bellorum ſcripſerunt, reperias. Framea, telum Germanicum, autor Tacitus. Vox igitur Hebraica quæ hoc loco eſt, חֳרָבוֹת cùm ſit amphibola (ſonat enim ſiccitates, ſonat ſolitudines, deſerta, ſonat gladios) non erat transferenda romphæa, aut framea, ſed ſolitudines. Et quod Sept. dixerunt more ſuo εἰς τέλος, in finem, eſt Hebraicè לָנֶצַח lanezach in ſempiternum. Et uerbum defecerunt, תַּמּוּ tammu, poteſt ſonare defecerunt, & completi ſunt. Igitur Hieronymus iuxta hæc ſignificata uertit, Inimici completæ ſunt ſolitudines in finem. Hanc ſententiam probat Rabi Salomon deſignare ex alijs locis chorabot, ſolitudines, ut quod ait Hieremias, Reuertemur, ædificabimus Chorbot, nempe ſolitudines. Hæc dicit dominus exercituum, Ipſi ædificabunt, & ego deſtruam. Ad hanc ſignificationem uerbum tammu, transferendum eſt, conſumatæ ſunt, perfectæ, ſolitudines eorum. Vltimumq́ue eorum excidium innuitur, euerſio. Hæc ſignificatio, eo uel maximè probatur, quòd (ut ſolet ubique) continuò ſimilem repetit ſententiam. Et ciuitates eorum deſtruxiſti. Ecce ſolitudo, uaſtitas. Quod autem ait, Perijt memoria eorum cum ſonitu: non eſt in fonte, Cum ſonitu, ſed, Perijt memoria eorum הֵמָּה hema, ipſi deeſt præpoſitio, cum ipſis, ut dixit Hieronymus, & Chaldæus, Perijt memoria eorum ab ipſis. Quid enim eſt cum ſonitu? Legenda ſunt igitur omnia, digerendusq́ue uerſus, ut monſtrauimus, de Palæſtinis hoſtibus, ut ſentit Chaldæus, funditus euerſis, extremæ neci datis.

Et dominus in æternum permanet. Parauit in iudicio thronum ſuum.

HÆc uerſuum ſeries in fonte non erat ab interpretibus perturbanda. Quod dixerunt Græcè μένει, permanet, Hebraicè, Et dominus in æternum יֵשֵׁב iesheb, ſedebit. Vſurpauerat enim ſuperius ſimilitudinem ſolij, Sediſti ſuper thronum: nunc in æternum ſedebit, nempe regnabit, præſidebit, illis deletis, & funditus euerſis, qui bellum ſuperis indixerant, & quaſi gigantomachiam ſuſcitauerant, ipſe Deus laudabitur, uigebit, ſempiternum erit regnum eius, poteſtas æterna. Eoq́ue ſequitur, parauit in iudicio thronum ſuum. Pro parauit, melius, atque luculentius in fonte כּוֹנֵן conen, fixit, ſtabiliuit. Inde Chaldæus הַתְקִין tachin, roborauit. Hoc ſenſu dicuntur, Eodem iudicio, ſeueritate contra inimicos ſemper erit, qua fuit nunc. Non eſt, ait, poteſtas eius breue ad tempus, tantopere ſemper erit in poſterum omnipotens, hoſtibusq́ue tremendus, quantopere hactenus fuit. Non eſt abbreuiata manus eius. Imò uerò ſtabiliuit ſolium diuinitatis ſuæ, in iudicio, & æquitate, nimirum æternitas regni ſui ſociatur cum æterna iuſtitia, pariter ſempiterna æquitas, atque regnum ipſum. Robur huius regni, quo permanet ad omne tempus

tempus eſt, propter inexhauſtam, indeficientemq; iuſtitiam: ſtabilitatem throni ſui, uult eſſe incorruptam, immortalemq; æquitatem. Hoc robur, hæ uires Dei. Non eſt (ait Plutarchus) Deus beatus, excellentiſsimus, atq; admirabilis, quòd poſsit omnes perdere gentes, ſed propter inæſtimabilem æquitatem, infinitamq; bonitatem. Hac Deus æternus, hac omnes antecellit Deos, hominesq;. Propterea ſubijcit:

Et ipſe iudicabit orbem terræ in æquitate: iudicabit populos in iuſtitia.

OMne hoc carmen in euerſionem dubitationis, aſſertionisq; tendit, qua multi philoſophorum cùm uiderent malos felices, bonos infelices, dubitarunt an ullum eſſet numen, cuius iudicio res hominum ſubijcerentur, ut eſt apud Claudianum,

Sæpe mihi dubiam traxit ſententia mentem
Curarent ſuperi terras, an nullus ineſſet
Rector, & incerto fluerent mortalia caſu.
Nam cùm res hominum tanta caligine uolui
Aſpicerem, lætosq; diu florere nocentes.

Hanc dubitationem tollunt ubiq; ſacræ litteræ, contenta uoce, & ſæpiſsimè proclamantes eſſe iudicem, qui res hominum æternis regit imperijs, & fulmine terret. Eſt enim fulmen, quod Poëta ſacer appellat increpationem, ut Poëtæ profani Iouem fulmine terrere gentes canunt, ſic ſacer increpare. Illi fulmen celebrant, ſacri tonitru: etiam illi tonitru nonnunquam. Hinc uocant eundem ὑψιβρεμέτην, Altitonantem, quod in Hebraica poëſi, increpantem. Vtq; noſter ſuperius dixit illum increpare gentes, nempe tonitru quatere, ſic Latinus humanas motura tonitrua mentes. Perſuaſum igitur ſit nobis, quàm nomen Iouis è ſacris literis uſurpaſſent poëtæ profani, tam uſurpaſſe tonitru, ſulmen, tela Iouis, imperium ſuper omni terra, & quòd res hominum regat imperijs æternis, & terreat. Imperare, & terrere dicitur in poëſi ſacra, shapat, iudicare: nimirum res omnes cernere qua ratione fiant, tum ſententiam ferre de malefactis. Propterea repetit, Iudicabit populos in iuſtitia, æquitate. Et ſacras literas ſequentes prophani poëtæ uocant eundem θέμισον, iudicialem, iura dantem. Ad hanc rationem diuinæ poëſis non ignarus, ſed imitator Homerus, in hymno, ſiue pſalmo Iouis de eo,

Εὐρύοπα, κρείοντα, τελεσφόρον, ὅσι θέμισι
ἐγκλιδὸν ἑζομένῳ πυκινοὺς ὀάρους ὀαρίζει,
Immenſis oculis, dominator, iuſtitiæq;
Inſidens ſolio, iura immortalia ſanxit.

Cernis hæc ut è ſacris literis ueluti fonte profluant, quarum priſci Græcorum poëtæ penitus imitatores fuerunt. Homerus enim perinde atque Orpheus, adijt Ægyptum, cum ſacerdotibus, quos Prophetas nuncupabant, uerſatus eſt. Erat antiquiſsimis illis ſeculis maior inter Græcos, Orientalesq; linguæ, ſcientiarumq; ſocietas, propterea quòd minus aberant ab exordio, cùm nullum eſſet ſermonis, ſcientiarumq; diſsidium. Tota igitur hæc Hebraica poëſis, ratioq; hymnorum, nomina, res attributæ ſummo Ioui, ipſumq; Iouis nomen, ab hac ſancta longeq; antiquiſsima poëſi manarunt. Idcirco rectè collata poëſi profana, declaratur ſi qua in ſacra obſcuritas occurrat.

Et ſact

Et factus est dominus refugium pauperi, adiutor in opportunitatibus, in tribulatione.

REctè dixerũt interpretes εὐκαιρίαις opportunitatibus, quod Hebraicè עִתּוֹת itoh, tempera, pro refugio, quãquam non multum interest, fons מִשְׂגָּב misegab, eleuatio, subleuatio, ut trãstulit Hieronymus. Eleuatio, qua subducuntur, eripiuntur, clade impendente. Pro paupere, quãquam idẽ ferme est, fons habet דַּךְ dak, in Hebraica dialecto sonat uexatũ, attritũ, auxilio destitutum. Hunc AuenEsdra interpretatur, cui nõ sit robur, humilẽ, deiectũ. Eiq; non ab re opponitur nomẽ eleuatoris. Ille proiectus humi, calamitate fractus. Deus eleuator, exaltator. Secũdo quoq; quod Græcè βοηθὸς adiutor, inculcatur id ipsum nomen, eleuator. Iure etiã dixit in opportunitatibus. Optimũ, pręsentissimũ auxilium, quod affertur in tempore. Calamitate aduẽtante, ceruicibus impendẽte. Tum si quis opposita dextra, pestem repellat, næ præstantissimus auxiliator. Tribulationẽ noster dixit, quod Hebraicè צַר zar, angustia, pressura, qua scilicet aut terimur, conflictamur, aut quæ proximè impẽdet: uersiculusq; totus ad amussim habet, Et erit Ioues subleuator, siue exaltator pauperi, subleuator, in temporibus, in calamitate. Chaldæus siquid mysterij subsit, reddit: Et erit uerbum domini, robur pauperi, robur in tempore calamitatis. Delectatur ubiq; pro eo quod est Hebraicè Iehouah, dicere uerbum Dei. Nescio an sit illud in antiqua theologia θεῖος λόγος.

Et sperent in te, qui nouerunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te domine.

SPerent, posset item (quemadmodum transtulit Hieronymus) efferri per futurum: Et sperabũt, aut cõfident. Id explanãs AuenEsdra, Cùm uiderint, inquit, miserum illũ à Deo subleuatũ, ereptumq; ex calamitate, tunc cõfident. Tum uerò fiduciæ, speiq; replebũtur. Hanc fiduciã non omnibus in uniuersum pollicetur, sed his duntaxat, qui nouerunt nomẽ eius, nempe maiestatẽ, gloriam: quam noscẽtes uenerantur, colunt. Nec aliud pietatem definit uetustissimus Trismegistus, quàm cognitionem, scientiamq; Dei. Pios igitur innuit, qui Deum colentes ab eodem redamantur, coluntur. Propterea quòd non est pietatis immemor Deus, facit, ut longissimè absint ab eis clades, pericula. Iidem porrò sunt qui nouerunt nomen eius, atque qui quærunt eum. Ecce igitur nõ relinquuntur à Deo, qui quærũt eum. Quæritur autẽ Deus benefactis, precibus. Id enim est nosse eum, & quærere. Quęritur à quibus colitur, noscitur. Hi sunt quos Aristoteles naturæ motu pronuntiat à Deo, pro eorum pietate redamari. Qua de causa laborandum, si cupis cœlestem pro te uigilare prouidentiam, ut hanc pietate, cultuq; assequaris.

Psallite domino qui habitat in Sion: annuntiate inter gentes studia eius.

PSallite rectius, magisq; Latinè, Hieronymus in suo psalterio, cãtate, Chaldęus quoq; uice eius שַׁבְּחוּ sabechu, laudate. Studia eius, fons עֲלִילוֹתָיו alilothau, studia, uel cogitationes, quemadmodum uertit Hieronymus eadẽ uox sonat, facta, opera. Eoq; Chaldæus uice eius, Annuntiate opera eius. Declarant superiora, qui sint, qui quęrant, noscant eum, quos ille nunquam reliquerit. Nempe qui Sion incolunt, quibus cum habitare, ac sedere Deus dicitur. Hos igitur Deus non despicit, hos tuetur, protegit. Propterea quòd noscunt, quærunt q; eum. Inuenitur enim ab his (ut alius protestatur) qui quærunt eum. Qui cæteros pietate præcedũt, con-

tinuis cogitationibus cum eo uersantur. Celebrat autem montem Sion, uelut poëtæ profani montes suos.

Mænalus, argutumq́ nemus, pinosq́ loquentes
Semper habet, semper pastorum ille audit amores.

Et Parnasus, Cytheron: Ille templo Apollinis propinquus, is Athenis. Ita nunc iubet in Sion uoces alacres audiri, sacrumq́ montem piorum concentu resonare, fortia facta Dei, uictoriasq́ per eum partas canentium. Vocat ad uictoriales laudes, ad carmina pios, é finibus eorum iam pulsis, iam penitus deletis hostibus. Hæc sunt opera, studia, facinora, cogitationes eius. Gentes, ut solet ubiq́, reliquos omnes mortales appellat, perinde differẽtes ab Hebræis, atq́ Grecis, Romanisq́ barbari. Oẽs uerũ Deũ nõ colẽtes, à legibus, institutisq́ eorũ differẽtes, gẽtes Hebræi uocabãt. Inter hos iubet psaltes facinora Dei celebrari. Qui carmine laudes

Herculeas & facta ferunt, ut prima nouercæ
Monstra manu, geminosq́ premens eliserit angues:
Vt bello egregias idem disiecerit urbes.

Talia carminibus celebrant. Est autem (quod solet plerunq́) idem psallere domino, atq́ opera eius annuntiare. Greci quæ sit eius in Sion habitatio, præclarè docent, cuius immensa maiestas intercipi locis nequeat, amicitiam, beneuolẽtiam erga locum indicari. Chaldæus quoq́ quiddam claritatis addidit. Laudate dominum, cuius maiestas in Sion.

Quoniam requirens sanguinem eorum, recordatus est, non est oblitus clamorem pauperum.

REquirere sanguinem, Hebraicus loquẽdi ritus, quasi ulcisci, reposcere pœnas sanguinis effusi: ut, Sanguinẽ eius de manu tua requirã. Requirẽs sanguinẽ, & pœnas cõtra sanguinarios illos inimicos, qui bona eorũ diripuissent, eosq́ ingẽti cæde mactassent destinãs recordatus est. Vno eodemq́ tempore, & pœnas sumpsit, & recordatus est. Indicauit se memorẽ illorũ, cùm inimicos eorum, à quibus olim cædebantur, interficiebantur, supplicio affecit. Præclaram hoc loco philosophiam doceri, probat Chrysostomus, de prouidẽtia diuina, quæ cædes, iniuriasq́ miserorum exactiè persequẽs ulciscatur. Quòd si nõ subitò pœnas sumat, clementiam eius probari expectantẽ peccatores ad pœnitẽtiã. Quos Sept. dixerũt πένητας, pauperes, sonat Hebraicè miseros, commiseratione dignos. apud Poëtam,

Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.

Sunt enim Hebraicè pauperes, ope destituti, gementes. Horũ uoces exaudit Deus, horũ miseretur. Nota igitur est prouidẽtia, à philosophis, priscisq́ Poëtis, sacrarũ literarum etiam ignaris prędicata. Aristoteles, cuius pleriq́ non omnia placita uiderunt, in libro de Mundo de Deo loquens, τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός· ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη. Hunc, ait, sequitur iustitia, ultrix eorum, qui leges diuinas præuaricantur. Beatus autem, & fortunatus, qui cepit eam ab incunabulis sectari. Similia Homerus de ultione diuina, contra homicidas in initio sui poëmatis.

Miserere mei domine: uide humilitatem meam de inimicis meis: Qui exaltas me de portis mortis.

IS ordo carminis uerus, humilitatem, fons uocat עָנְיִי onii. Clarius, & melius à Hieronymo uertitur afflictio. Vide afflictionẽ meã, quàm sum deiectus humi, debil

debilitatus,undiq; destitutus. Quibus rebus fit,ut ad auxilium tuum confugiam, magnis angustijs interceptus,magno dolore afficior.Dixit afflictionem de inimicis,nempe ab inimicis,iniuriarũ cupidis,illatam,qua me inimici uexant.Hanc oculis tuis aspice.Cerne hostes bellandi cupidos.Exaltas de portis mortis, figura sermonis Hebraici.Quanquam & Homerus portas inferorum usurpat:

–εἰς ἀΐδαο πύλησιν.

–ὁ μὲν αὐτὶς ἔβη δόμον ἄϊδος εἴσω.

Est igitur sensus uerus: Eleuans me de portis mortis: eripis ab instante morte, à morte iam iam impẽdente. Vsque ad portas mortis accesseram, eousq; calamitas me propulerat: sed tu dexteram dedisti, subripuisti, abstraxisti. Os illud semper hians insatiabile, te mihi opem ferente, non me absorbuit. Hoc igitur de interitu corporis dicit,at Græci de interitu animi interpretantur, à quo Deus eum eripuerit,ereptus laudes decantet.Primum illud ad literã magis resonat:Qui solitus igitur antehac mihi præsidio esse, qui continua custodia me protexisti, nunc quoque miserere,nullaq́; nubes prospectum,quo præsentem calamitatem aspicias, impediat.Similia precatur in suis hymnis Homerus,ut hinc eum didicisse noscas:

ἀλλ' ἵληθ' ἄνασσε, δίδου δ' ἀρετήν τε καὶ ὄλβον.

Vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Exultabo in salutari tuo.

HOc ordine legendum,quod uel apud Hieronymum cernas. Sæpe ea de causa salutem tum ex ægritudine,tum in prælijs precatur, ut Deum laudare queat: ut quia mors non confitebitur. Serua igitur,inquit,incolumẽ, ut uiua uox te resonet,ut in Sion laudes tuæ concionentur. Opponit (ut ait AuenEsdra) portas filiæ Sion,portis mortis,quas superius memorauerat.Filia Sion Hebraismus, habitatio,ciuitas Sion,ut Filia Babylonis,filia Moab.Habitatio ciuitas:eoq; posuit pro filia.Chaldæus כְּנִישְׁתָּא kenishat,cœtum,concilium,congregationẽ. Est enim Hebraicè generare,& fabricari quemadmodum Latinis,idem. Fabricari בָּנָה bana, filius בֵּן ben,quasi fabrica,partus,opus. Filia בַּת bat. Itaq; idem nomen sonat filiam, & ædificium. Filia Sion, habitatio,ædificium Sion. Est & Hebraica figura, cùm dicunt filios orientis,orientales: Sic filiæ Sion habitatrices Sion. per fœmininum autem filia Sion,non ut priuatam unam fœminã designet, sed totam habitantium collectionẽ,ut Græcè synodos,genere fœmineo. Laudationes autẽ dixisset interpres rectius,& à fonte non longius laudes,hymnos, carmina. Qui dicitur Græcè hymnus,Hebræis תְּהִלָּה thehila.Prędicare quoq; siue celebrare melius fuisset,quàm annuntiare. Dixit item in portis,quod & ipsum, saliuã Hebraicam resipit,ubi frequentes coëunt ciues exeuntes,introeuntesq́;.Indicatur id ex alijs locis, Vt Hieremias stans in portis Hierusalem, calamitatem ciuibus impendẽtem proclamans.Nihilo secius promittit nunc Psalmus, celebraturum, exerta uoce pronuntiaturum uictorias,laudesq́; summi Dei, non fore se ingratum, & immemorem.Qui soles,ait,aliàs mihi præsidio esse,miserere nunc quoq;, uictorem me declarato, ut laudes tuas cunctis audientibus pronuntiem. Quid enim aliud restat quod mortalis posit rependere Deo?Afferensq;, & declarans eandem sentẽtiam subijcit,Exultabo in salutari tuo.Nimirum efferar lætitia, carmina læta cõcinam, ob salutem mihi collatam. Mirum Sept. interpretes ubique delectari transferre σωτήριον,salutare,quod clarè designat in fonte,salutem יְשׁוּעָה Iesua, IESVM, salutem,seruatorem.Ad hanc rationem cecinit item Habacuc, Et exultabo in IESV Deo meo.Quasi,Carminibus Iouem salutarem celebrabo.

Infixæ ſunt gentes in interitu quem fecerunt. In laqueo iſto quem abſconderunt, comprehenſus eſt pes eorum.

SImilis eſt is pſalmus ſeptimo, fermeꝗ idem carmen, idem argumentũ. Illic poſt multa, retulit de ſcelerato. Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Nunc autem, Infixæ ſunt gentes in interitu. Gentes, ut ſæpius monuimus, appellat quaſi barbaros, idololatras, ignaras ueri Dei, qui cõtinentibus bellis infeſtarent Hebræos: in quos ſecundo pſalmo iratus, Quare fremuerunt gentes. Sciendum, quòd Sept. trãſtulerunt διαφθοράν, interitum, eſt in fonte שחת shachath, uox, ut ſuprà monſtratum eſt, deſignans nunc interitũ, nunc foſſam, ſcrobem. Iure uocatam interitum, quod perimat, in exitium trahat. Dicendum itaꝗ, Infixæ ſunt gentes in foſſam, quam fecerunt. Pręcipitarũt, inquit, in barathrũ, uoraginẽ, quam parauerant alijs. Inſidias collocauerant, cuniculos effoderant, ut Hebræos lõgius prouectos, in eos pręcipites allicerent. Sed inſidijs detectis, uolente Deo in uoragines illas, priores ipſi, mente alienata, inciderunt. Quanquam probabile magis figuratam eſſe locutionem, in calamitatem, clademꝗ, quam Hebræis importare deſtinaſſent, eos corruiſſe. Propriè quoꝗ locutus eſt, Infixæ ſunt gentes, quaſi acutiſsimis uallis induerunt ſeſe, delapſæ, demerſæ, ut uertit Hieronymus. Repetit more ſuo eandem ſententiam, In laqueo, quem abſconderunt. Pro laqueo, fons רשת reſheth, rete, Inciderunt in rete. qua capere Hebræos deſtinaſſent, pes eorum interceptus. Calamitatem igitur in bello acceptam, uoraginem, laqueum appellat, ruinam, ultimumꝗ eorum excidium. Bello ſibi ſubijcere Hebręos, ſeſe ſpolijs eorum ditare, totius regionis potiri ſperabant. Sed uerſis tatis, atꝗ animos dante Deo, uictoria penes Hebræos ſtetit, caſtris eorum potitos. Illi uulneribus defeſsi, alij in fugam uerſi, nemo ex tanto agmine ſuperſtes fuit.

Cognoſcetur dominus iudicia faciens: in operibus manuum ſuarum comprenſus eſt peccator.

COmprenſus eſt, Hebraicè נקש nokes, corruit, interceptus eſt, impegit. Opera manuum eius repetens, appellat laqueum, ſcrobem illam, uoraginem, barathrum, inſidias locatas, in quas ipſi ceciderunt, uelut Maxentius aduerſus Conſtantinum. Exclamat igitur, ſubijciens epiphonema. Non dormitat, ait, prouidentia, non deſpicit pios, non eſt humanarum rerum ignara. Si quid impijs proſperè procedat, id ea cauſa fieri. Conſueſſe enim Deum immortalem, quò grauius impij ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci uelit, his ſecũdiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. At tandem cognoſcitur ſcelerũ ultor. Luce clarior apparet eius iuſtitia. Quod non ſubitò ſumit pœnas delictorum, clementia eſt, non negligentia: tolerantia, non inſcitia. Simul & expectat illos, ſiquid corrigant, ſimul ſi pergant, nihil ex pœna debita detrahẽs, ſed uno tempore, facto ex diuturnitate cumulo delictorum, cuncta repoſcẽs. Hoc cognoſcitur facere, nemo eſt cui non hæc uox reſonet: conſtãs ubiꝗ fama, omnium hominum conſenſu comprobata. Sciendum ubi dixiſſet, Comprẽſus eſt peccator, in Hebraico additur הגיון סלה higaion Sela. Hoc Latinè redditur, Meditatio, ſiue locutio ſemper. Hieronymus quoꝗ dixit, Meditatio ſemper. Senſusꝗ uerus iuxta omnes, Erit æternus is concentus: hæc fama, hæc meditatio in æternum, ſempiterna Dei laus ob has uictorias. Hoc exponens Rabi Salomon, higaion סלה זאת נהגה nehega zoth, Sela. meditabimur hoc in æternum. Aben Eſdra ſimiliter, Narrabo hoc in ſempiternum. Chaldæus item qui ſolet obſcuros uerbis illuſtrãs aperire locos ירננון צדיקיא לעלמין ieden unzadicaia le alamin, Exultabunt iuſti in æternum. Claret igi-

tur ſenſus uerus. Eſt cernere in principijs pſalmorum cantum, carmen uocari higa- ion quod Græcè μέλος. Ad hanc ſacri ſermonis formam, Romanus poëta, Tenui muſam meditaris auena. Sic uocatur higaion, meditatio, muſa ſacra.

Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes, quæ obliuiſcuntur Deum.

PRophetia, uel exclamatio, iudiciorumq́ue Dei cõfirmatio. Imperans Græcum, ἀποστραφήτωσαν. Conuertantur, potius futurum eſt enuncians, in fonte יָשׁוּבוּ iashu- bu, redibunt, reuertentur. Nomen inferni שְׁאוֹל eſt item nomen ſepulturæ, foſſæ, ut dicas, Redibunt peccatores ad tumulum: nempe, ferro cæſi. Fuſaq́ue per herbam corpora cæſorum, ad ſepulturam trahentur. Indicat eorum ſtragem.

Interea ſocios, inhumataq́ue corpora, terræ
Mandemus. Et, Corpora partim
Multa uirum terræ infodiunt, auectaq́ue partim
Finitimos tollunt in agros, urbiq́ue remittunt.

Hoc Vates cecinisse uidetur, peccatores, ſceleratos, ignaros Dei, bellum importu- num pijs indicentes, ingenti ſtrage cecidiſſe. Eſt alius ſenſus, In tartarum peccato- res deſcendiſſe, uelut qui ſuperis bellum intuliſſent.

Hic & Aloidas geminas immania
Corpora, qui manibus magnis reſcindere cœlum
Aggreſsi, ſuperisq́ue Iouem detrudere regnis. Et,
Hic genus antiquum terræ Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo uoluuntur in imo.

Hos fortaſſe ſacer poëta canit, peccatores, impios, fulmine deiectos in tartarum, ad inferos deſcendiſſe. Eoſdẽ uocans peccatores, atq́ue immemores Dei, Iouis con- temptores, ἀθέους, uerũ Deũ neſciẽtes, eaq́ue de cauſa, humana quoq́ue iura, pfanãtes, ut ex eodẽ fonte pietatis, omnibus uirtutibus, ſic ex impietatis fonte, omnibus ſceleri bus naſcẽtibus. Obliuio Dei, pietati, quæ colit aſsidue, contraria, Sic Cyclops im- pius ille, contemptor Iouis,

ὀυ γὰρ κύκλωπες Διὸς αἰγιόχȣ ἀλέγȣσιν:
ὀυδὲ θεῶν. μακάρων ἐπεὶ ἦ πολυ φέρτεροι ἐσμέν.
Nec Iouis imperium fortes timuere Cyclopes:
Nec diuos ſuperos, quos præſtant pectore, & armis.

Quoniam non in finem obliuio erit pauperis: patientia pauperum non peribit in finem.

SVi ſimilis. Omnes ferè uictoriales pſalmos eodẽ ordine ducens, eadem fine can tare definẽs. Principio omnibus precibus auxiliũ Dei implorãt: tum uictoriam certã prædicunt: cladem, uaſtitatẽ inimicorũ quaſi tuba decantant, laudant: dein iu ſtitiã, iudiciũq́ue ſummi Dei, qui miſeros, quorũ uidetur deſperata ſalus, non deſpi- ciat, ſiquãdo dormitare uideatur, at demũ excitatũ pleno cumulo uiolẽtis pro eo- rũ malefactis exaggerare pœnas. Dixit ergo, in finẽ, quod Hebraicè לָנֶצַח lanezach in ſempiternũ. Clarius pro eo Chaldæus, לְעָלְמַיָא lealemaia, in ſecula, dixit obliuio erit. Non poteſt efferri Latinè per paſsiuũ, יִשָּׁכַח ishacach, Obliuioni dabitur, obli uioni erit. Si Deus igitur quaſi maioribus occupatus, uidetur cuiquã, deiectos atq́ue miſeros aliquãdo deſpicere, at non ſemper hoc erit. Pauperẽ uocat, ut ſæpe monui, quem nulla uirtus humana ſubleuat. Qđ dixit patiẽtiã, Hebraicè תִּקְוַת tikuat, ſpes, expectatio, ut uertit Hieronymus eadẽ eſt patiẽtia. Secũdo loco pauperes ſũt עֲנִיִּים

aniuim, mansueti, benigni, tolerātes, non in desperationē, blasphemiāq́ʒ in aduersis se rapi sinentes. Auxilium implorant, expectant, ita sese interea gerentes, ut opis su pernæ digni habeantur. Itaq́ʒ spes eorum minime uana, minime irrita est, non sperant frustra, nec rapidi secum portarunt omnia uenti, penetrarunt cœlum, licet grátum, robustum. Sunt enim Deo immensæ, quibus omnia per omnes mūdi partes exaudit, aures. Audit quidem omnes clamātes: exaudit autem, tempore certo: nec perit in finem, in æternum, spes, patientiaq́ʒ mansuetorum.

Exurge domine, non confortetur homo: iudicentur gentes in conspectu tuo.

NOn confortetur, fons יָעֹז iaoz, inualescat, roboretur. Orationem esse Dauid, Hebræi fatētur, qui postulet fieri, quæ cecinit, diuturnāq́ʒ scelestorū impunitatem tandē animaduerti: prouocans Deum ad iustitiā. In omni rerum humanarum decursu est prouidentia, est procrastinatio, & quasi dormitatio, prouidētiæ, pœnarumq́ʒ inferendarum tarditas, de qua scripsit Plutarchus. Prouidentia, seueritas, iustitia postulabant ut cum uexaretur inops, iustus hunc e uestigio eriperet, & uexatorem repente plecteret. Non fit, connuet, dormitat Deus, reijcit in crastinum. Hanc igitur procrastinationem prophetę sæpe postulant tolli, cùm quasi segnem, & oscitantem increpitāt, Exurge, excitare. Nam quæ tam sera moratur, Segnities? Quis te somnus habet? Non'ne uides hac tarditate fieri, ut sceleratis animus accedat? at

Nos tua progenies, cœli quibus annuis arcem,

Prodimur. Vertitur in dubium, an tu generis humani rector, an fors cūcta gubernet. Hæc dubitatio incidit imperitis, cū te quasi gemūt dormitātem, auxiliūq́ʒ tuū implorātibus, nusquā ades. Nō cōfortetur homo, nimirū is in quo nihil est nisi mortale, caducum, humanū. Quod Chaldæus more suo, paucis additis, illustrās, Non cōfortetē filius hominis רְשִׁיעָא reshia, impij, scelerati. Ne maior quęso nefarijs accedat ex hac tua cūctatione audacia, nō cōfirmenē his rebus secūdis, ne sinas amplius tuos premi, ac penè circūuentos teneri. Iudicētur gētes in cōspectu tuo. Gentes quasi barbaros ueræ pietatis ignaros, exlegesq́ʒ Hebræis appellari diximus, à quibus eorū sacra, cerimoniæ, leges, instituta continentibus bellis oppugnabātur. Qua de causa, omnes cōtra eos uelut pietatis inimicos diras imprecatiōesq́ʒ effundebant. Quod dixit, In cōspectu tuo, duo sensus, uox sonans cōspectū פָּנִים panim, aut panaim, sonat etiā iram, furorē. Prior sensus, Iudicētur gētes in furore tuo, aut ob indignationē tuam, qua te uiolentia, rapinisq́ʒ irasci cōpulerūt. Iudicētur, luant peccata, propterea quòd iram tuam incendi coëgerunt. Hoc Rabi Salom. Alter sensus: Te uidente, sciente, præsente, te totum negotium exercente, cadant profligati, deleti peccatores: deleatur tuis armis exercitus impiorum. Te duce, te prælijs nostris assistente, uictoriamq́ʒ nobis aspirante, sub oculis tuis concidantur.

Constitue domine legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt.

LEgislatorē, Græcè νομοθέτην in Hebraico est מוֹרָה mora, uox amphibola ad plures significatus, quòd à uarijs uerbis duci uidetur, aut à יָרָה iara misit, piecit, aut יָרֵא iare, timuit, aut הוֹרָה hora, docuit, legē tulit. Inde ducit מוֹרֶה more, legislator. Verus igitur nūc significatus, cæteris omissis, uidetē mihi quē Chaldæus indicauit, & Auen Esdra resoluit, fieri sępe mutationē ab Aleph litera ad he, uicissimq́ʒ. Itaq́ʒ nūc ꝑ Aleph legi he. Dictio igitē cū Aleph מוֹרָא apertè, clarè designat timorē, terrorē. Hoc esse uerū significatū. Chaldæusq́ʒ ꝑ ea, nomorē subiecit דַּחַלְתָּא dechaletha, timorē. Itaq́ʒ dicendū, Constitue, pone, incute terrorē in eos. Hieronymus quoq́ʒ trāstulit, Pone dn̄e terrorē eis. Græci, etsi hoc significatū deficiebat, at uerū sensum

agnouerunt. Sunt, aiunt, effrænati, exleges, exultant: adhibe frænum, castiga. Esse autem pro legislatore, ipsum documentum, correctionemq́; intelligendam. Constitue correctionem, castigationem, pœnam. Cognoscant gentes, quòd homines sunt, non Dij, nō inuicti, inexpugnabiles, quales qui apud Persas dicebantur, ἀθάνατοι, immortales. Et illi Gigantes, qui se Dijs fortiores apud Homerum gloriantur. Et Aloidæ, qui manibus magnis rescindere cœlum,

Aggreßi, superisq́; Iouem detrudere regnis.

Et quale Hierem. Ægyptus ait homo, non Deus. Castigentur igitur, ut quos insania tumidos, insolentes, gloriososq́; reddidit, proiecti, debilitati naturæ suæ fragilitatem agnoscant. Additur in fine carminis Sela, quod AuenEsdra exponit in ueritate. In nonnullis exemplaribus Græcis ἀεὶ, semper, quod maximè quadrat. Nam & Chaldæus, lealamin, in secula.

Vt quid Domine recesßisti longè? despicis in opportunitatibus, in tribulatione?

INchoatur hic psalmus decimus: sed cùm nulla præfixa esset solita reliquis psalmis præscriptio, quòd sit psalmus Dauid, quòd ad triumphandum, aut quibus musicis instrumentis caneretur: his de causis eum Sept. cùm superiore coniunxerunt: sed Hebræi decimum numerant, sic Chaldæus, sic Hieronymus. Oratio quidem eadem fermè cum superiore est, simillimum argumentum. Queritur iustitiam diuinam segnem, tardamq́; esse. Animos dare sceleratis impunitatem: insolentiores fieri: interea gemere pauperes: religionem, omnemq́; de rebus cœlestibus in mentibus hominum opinionem labefactari. Multum dubitationis, philosophis, hac cunctatione dari, admirantibus tandiu sceleratos iniurias impunè ferre. Vbi super his questus fuisset, demum & miseros exaudiri, respiciq́; à Deo canit, & iustitiæ diuinæ solos honores æternos esse: omnibus flagitijs, si quis rectè consideret, ad postremum condemnatis, abolitis, atq́; in sempiternum deletis. Quod primo ait, Recesßisti longè, Hebraicè, Quare ô Ioues תַּעֲמוֹד בְּרָחוֹק taamod berachoc, stabis à longè, procul consistis? Quare non propius nostras calamitates aspicis? Qui procul constitit, negligit, haud cupidus exactè nosse. Quia magis ab humanis rebus, oculos auertis, tam magis scelus ingrauescit. Despicis in opportunitatibus, Hebraicè, Despicis in tempore angustiæ: in temporibus calamitosis, quando te propius esse, opemq́; miseris afferre oporteret. Prçclarè docuit AuenEsdra, quomodo Deus procul consistat. Cui enim dubium, diuinam maiestatem per omnes sursum, ac deorsum mundi partes tendentem, cunctos implere locos, Iouis omnia plena? sed cùm potestas, seueritasq́; eius non cernitur, suspicantur mortales eum procul esse, res nostras in terris minimè cernentem. Non sæuit, non indignatur, non furit, rapiens peccatores ad supplicia. Clementiam, & lenitatem, negligentiam, & inscitiam suspicantur.

Dum superbit impius, inceditur pauper: comprehenduntur in consiliis, quibus cogitant.

VT clarius intelligas, sic ad fontem legas, In superbia impij, incēdetur, ardebit pauper: capiātur in his sceleribus quæ cogitauerūt. Eadē trāstulit Hieron. Est igitur imperans Capiantur, non indicans, Comprehenduntur. Orat ut capiantur.

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo. Dij talia Graijs,
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.   Et Homerus,
Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Sciend

Sciendum tamen, uerbum ידלק idlac, quod tranſtulerunt Sept. ἐμπυρίζεται, inflammatur, incenditur, deſignare quoqꝫ, ut ſuperius oſtendimus, perſequi, eo carmine, Sagittas ſuas ardentibus effecit. Oſtenſum illic, ardentes exponendum, perſequentes. Ita nunc dicendum, In ſuperbia impius ידלק idlac, perſequetur. Impius, inquit, perſequitur, inſtat ſuperbè, crudeliter. Hoc ſignificatum ab omnibus Hebræis probatur, adhibentibus uice eius notiorem uocem ירדף irdaph, quod apertè ſonat perſecutionem. Secundò cùm dicitur, Comprehenduntur, eſt autem futurum, poteſtqꝫ pronuntiari per indicatiuum, & per imperium. Referunt Hebræi ad pauperes, ut ſit ſenſus: Impius ſuperbè perſequitur pauperem: capientur ijdem pauperes conſilijs, quæ cogitauerunt impij. Isqꝫ ſenſus maximè probatur Hebræis. Quocunqꝫ autem cadat uerbum capiendi, ſiue in pauperes, ſiue ſuperbos, immanesqꝫ illos, clarus ſenſus. Cæterum quas interpretes dixerunt, cogitationes, ſunt Hebraicè מזמות meſimoth, cogitationes ſceleratę, nefariæ. Nec unquam ferè in bonam partem uſurpatur id nomen. Propterea Græci, δόλια.

Quoniam laudatur peccator in deſideriis animæ ſuæ, & iniquus benedicitur.

FOns purius ſic habet, Quoniam הלל hillel, laudauit impius deſiderium animæ ſuæ. Hocqꝫ reddidit Hieronymus. Rationem producit Vates, qua de cauſa ruit in ſuas cupiditates effrænatè. Comprobat ſuum conſilium: Probabilius eſt ei rapere, quàm intra modeſtiæ fines ſe continere. Vileſcit ei probitas, manſuetudo: Iuſtitiam ut ille apud Platonem Thraſymachus, appellat γενναίαν εὐήθειαν, elegantem ſtultitiam. Laudat ſuas cupiditates, his potiri beatitudinem putat, uel humana diuinis miſceantur: omnium legum confuſio ſequatur. His cogitationibus roborati, & ad hunc ſcopum cuncta dirigentes, haud ab re cædes, rapinas, omne tempus agitant. Quod autem dixit ſecundo, Et iniquus benedicitur: eſt ueritas Hebraica. Et auarus benedixit, exprobrauit Deum. Sunt duo uerba ברך berech, benedixit: alterum נאץ niez, exprobrauit, blaſphemauit. Sed uerbum benedicendi, Hebræis eſt medium ad bonum, & malum, nunc benedicere, nunc maledicere: ut Benedixit Nabot Deum, & Regem, Maledixit, aliaqꝫ exempla. Tale eſt Latinis ſacer, nunc ſanctus, nunc execrabilis. Hoc itaqꝫ loco dicendum, Et auarus maledixit, exprobrauit Deum. Hoc proponit apud Hebræos AuenEſdra. Quanquàm eſt ille quoqꝫ ſenſus, nec idem diſſentit, ut berech ſit participium, non uerbum: Et auarus benedicens munera, blaſphemat Deum. Eumqꝫ ſenſum ſecutus Hieronymus transfert, Et auarus applaudens ſibi, nimirum benedicens, blaſphemauit Dominum. Hoc ritè refertur ad antecedens. Laudauit impius cupiditates ſuas: nunc, benedicens ſe, eblandiensqꝫ, Deum contemnit. Hæc quoque interpretatio mihi non diſplicet. Habet igitur uerſus primo modo, Quoniam laudauit impius cupiditatem ſuam, & auarus maledixit, exprobrauitqꝫ Deum. Secundo: Et auarus benedicens ſe, ſuamqꝫ cupiditatem, ſugillauit Deum. Ecce impium, & auarum eodem ſenſu complectitur. Sacrilega eſt auaritia, non Dijs, non hominibus parcens. Idolorum ſeruitus, non Deum uerum, ſed aurum, & quicquid corporeum eſt, infráque hominem colens, intentéque reſpiciens. Inde rapinæ, cædes.

Exacerbauit Dominum peccator, ſecundum multitudinē iræ ſuæ, non requiret, non eſt Deus in conſpectu eius.

PRincipium huius uerſus annectitur antecedenti, quemadmodum oſtendimus, cùm diceret, Et iniquus benedicitur. Continuò ſubijciendum erat, Exacerbauit Dom

uit Dominum. Quo ſenſu ſit dictum aperuimus. Nunc autem dicitur, Peccator ſecundum multitudinem iræ ſuæ non requiret, non eſt Deus in conſpectu eius. Si totum carmẽ expendas, pro multitudine, eſt גבה goba, altitudo: pro, iræ ſuæ, eſt אפו appo, id deſignat, aut iram ſuã, aut conſpectũ, faciemq́ ſuã. Hoc poſtremum nunc probabilius, ut dicat, Impius ſecundũ altitudinẽ uultus ſui, nõ requiret. Deſcribit faſtum, arrogantiã, crudelitatẽ impiorum, elata ceruice, uultu ſuperbo ingredientium, omnes prę ſe mortales deſpectos habentiũ, ipſos quinetiã ſuperos nihili pendentiũ. Hanc ob cauſam dixit eos nõ reqrere, nõ curare, quod apertè de ſe iactabat impius ille Cyclops, corã Vlyxe, Stultus es, ignarusq́ loci, atq; uenis, ꝓcul hoſpes,

ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δειδίμεν' ἢ ἀλεῦσθαι.
οὐ γὰρ κύκλωπες διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν
οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἦ πολὺ φέρτεροι εἰμέν.
οὐδ' ἂν ἐγὼ διὸς ἔχθος ἀλευάμενος πεφιδοίμην.

Nanq; Iouem Cyclopes diuos, atque beatos
Non curant, ſiquidem præcellunt robore diuos.
Nec Iouis irati mihi cura eſt, ut tibi parcam.

Rectè igitur uterq; Poëta congruit in deſcribendis impijs, eos non curare, non requirere ſuperos, non attendere, nec timore Iouis abſtinere, quò minus cędes, rapinas, iniurias omne genus exerceãt, propter arrogantiã, atq; inſolentiam, qui ſe diuis æquales arbitrentur, eorum ope non indigentes. Eam ob cauſam rectè Græcè uocantur θεομάχοι, ἀντίθεοι, ἄθεοι. Hunc ſenſum, quo dicitur Hebraicè, Impius ſecundum eleuationẽ uultus ſui, non requiret, declarans, illuſtransq́ ex ſua cõſuetudine Chaldęus transfert, Impius, in arrogantia ſpiritus ſui, non requiret Deum. Secunda pars uerſus qua dicitur, Non eſt Deus in conſpectu eius: in fonte eſt, Non eſt Deus in cunctis cogitationibus ſuis. Sicq́ tranſtulit Hieronymus. Chaldęusq́ ipſe clarius exprimẽs, Et dicet in corde ſuo, Non ſunt manifeſtæ corã Deo cunctæ cogitationes meæ. Declarauit igitur quid ſit, Deum non eſſe in cogitationibus eius, non curant, non cogitant, rerum humanarum iudicem, iniuriarumq́ uindicẽ: nulla fides, nulla religio, ut Liuius de Annibale.

Inquinatæ ſunt uiæ illius omni tempore: auferentur iudicia tua à facie eius: omniũ inimicorũ ſuorũ dominabitur.

VEritas Hebraica, quo ſenſus ex his tricis euolutus emergat, habet ad uerbum, Proſperãtur uiæ eius omni tempore, Procul ſunt iudicia tua, ab aſpectu eius: in omnes inimicos ſuos afflabit, impetũ faciet. Quod Sept. dixerunt βεβηλῶνται, inquinatæ ſunt, eſt uerbũ Hebraicũ יחילו iachilu, multarũ ſignificationũ, quod Hebræi nunc quoq; teſtãtur. Eſt primus ſignificatus pariẽdi, tum uiolãdi, inquinãdi, itẽq; ueniẽdi: eſt itẽ proſperitatis. Hoc poſtremũ omnes ferè ſequũtur, ꝓbatiores, Chaldæus, Rabi Salomon, AuenEſdra, quos minores adorãt. Nã uice eius Chaldæus adhibet מצלחים mazelechim, proſperãtur, felicitãtur, uiæ eius. Rabi Salomon, iachilu, inquit, יצליחו iazlichu, felicitãtur AuenEſdra, Turbãtur, ait, mortales, propterea quòd יצליחו proſperãtur uię ſceleſtorum. Is igitur mihi magis probatur ſenſus. Indignatur propheta quẽadmodũ ſuperius quaſi cõtra diuinã prouidentiã cõniuentẽ, dormitantẽ. Interea ſceleratis proſperè, feliciterq́ agẽtibus, nullo metu prohibente, quo minus peragãt, quę cupiãt, oẽs aduerſarios ſuperãt, quocũq; cogitationes direxerũt, feliciter tẽdũt. Hãc indignationẽ totus uerſus oſtẽdit, quo dicitur, Felicitãtur, proſperãtur uię eius. Secũdo, In omni tempore longè ſunt iudicia tua à cõſpectu eius. nimirum, tota uita feliciter decurrit, diuturna eſt impu-

nitas eorum. Iudicia, uindictæ, ultiones tuæ, ſtant procul ab illo. Demū, ſi qui ſeſe ſceleratis eorum conatibus eos prohibituri obiecerint, eos ſuperāt, impetū in eos faciunt, id enim deſignat uox Hebraica. Pro eo quod dicitur, Inimicorū ſuorū dominabitur, Hebraicè, יפיח בהם iaphiach bahē, efflabit, ſpirabit in eos, animoſè retundet. Queritur ergo, more ſuo, Dei procraſtinationem in ulciſcendo, ut tarditatem ad poſtremum (quod ſolet omnibus penè Pſalmis) oſtendat clementiā eſſe, non negligentiam. Fatetur enim eos ad poſtremum grauiter cadere, tantò maiori bus ſupplicijs affectos, quantò fuiſſet diuturnior impunitas.

Dixit enim in corde ſuo, non mouebor in generationem, & generationem ſine malo.

CLara ſunt, Si ſaperēt, niſi ueſania plurimū apud eos poſſet, nō inſiſterent peccatis, iniuriarū, ſcelerūq; uindicē eſſe ſcirēt. Nunc autē æternā ſibi impunitatē promittentes, ſeq; fore ſecuros in ſempiternū, principatū in omne tempus obtenturos perſuadentes, exultāt, gloriantur ſecū, ſemper erimus ſtabiles, in generationem, & generationem. Hebraica phraſis, Græca quoq; γενεὰν καὶ γενεάν, Latini dicerent in ætatē, & ætatem, in ſeculū, & ſeculū. Seculum, ætas, generatio, idē omnia. In omnem ætatē, in omne ſeculum, non mouebor, ſedibus his ſecuris nō excutiar. Sic ſecum loquitur. Vt autem uerſus intelligatur, diſtinctè legendus, ut eſt in editione Hieronymi. Dixit enim in corde ſuo, Non mouebor, non excutiar. Hic punctum figendū. Tum ſequitur, In omne ſeculū ero ſine malo. Propterea Græci editionē Sept. quę hoc obſcurè habebat, adiuuāt editione Symmachi, clarius uertētes, ὐπεριπατήσομαι εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν, ὅτ' ἔσομαι ἐν κακώσει. Non uagabor, aut uacillabo in generationem, & generationē, neq; ero in afflictione. Vagabor, melius illud Sept. οὐ μὴ σαλευθῶ, non excutiar. Chaldæus tamen reddidit uerſum, Non mouebor in generationem, & generationem ab opere malo. Itaq; & is ſenſus ualeat.

Cuius os maledictione plenum eſt, & amaritudine, & dolo: ſub lingua eius labor, & dolor.

ALias improbitates cum fonte ſcelerum impietate ſequentes deſcribit. Impius erat, tum ſuperbus, contemptor hominum, quia Deorum: elato uultu ingrediebatur, ignem oculis ſuffuſis ſanguine efflabat. Sequuntur aliæ peſtes, quæ nunquam impietatem deſeruerunt. Maledicus eſt, aſper, letale uirus ore ferens, effundens quidquid ubique ſordium eſt. Sciendum pro dolo, ut eſt etiam Græcè, Hebraicè eſt תוך thoch, ſonat uox, in medio, intus: ſonat item auaritiā, uſurā: quā uocem ſibi Græca lingua uſurpauit τόκος toc. Vſuram dixit Hieronymus ſic, Maledictione os eius plenum eſt, & dolis, & auaritia. At AuenEſdra mauult uocem eſſe pro, in medio, intus, ut dicat maledictione, os eius plenum eſt, & dolis, & intus ſub lingua eius labor, & dolor. Hoc etiam poſuit Chaldæus. Non quadrat igitur auaritia. Loquitur enim de fraudibus, impoſturis, calumnijs, proditionibus. Aliud ore ferunt, aliud ſub pectore, inſidioſi, ueniunt in ueſtimentis ouium, intrinſecus lupi rapaces. Laborem (ut ſuperius expoſuimus) uocat fraudem, impoſturam, πονηρίαν, improbitatem, quæ & ipſa in ſermone Græco ducitur à dolore πόνος. Vexat enim uexationemq; exhibet omnis improbitas. Vbi autem dixit, dolor, Hebraicè און auen, ſonat interdum dolorem, uſitatior ſignificatus, mendacium, iniquitas. Chaldæus ob eam cauſam, clariorem pro ea ponit uocem, שקר sheker, mendacium. Dicitq; uerſus, Sub lingua eius labor, & mendacium. Quod quadrat primis, & ſecundis.

Sedet

Sedet in inſidiis cum diuitibus, in occultis ut interficiat innocentem. Oculi eius in pauperem reſpiciunt.

MVlta ſecus in fonte. Græcum, μετὰ πλουσίων, cum diuitibus: Hebraicè חֲצֵרִים chazerim, ea uox non ſonat diuites, nec quadrat huic loco nomē diuitum: ſonat atrium, uillam, ueſtibulum. Itaq; dicendum, ſedet in inſidijs atriorum, uillarum. Et Hieron. cernens hoc ſignificatū, Sedet inſidiās iuxta ueſtibula. Chaldæus quoq; pro Hebraico adhibet In inſidijs, בְּדָרְתַיָּא dedarthaia, habitationum, uillarum. Latitat, inqt, impoſtor in angulis, inter dumeta, in ueſtibulis. Tu poſt carecta latebas. Luporū eſt, inſidiosè tendere, corpus deijcere, ne ab ouibus aut à paſtore uideatur. Is mos inſidiantium, & interficere parantium. Et is uerus ſignificatus. Continuò ſubijcit ſimile, In occultis. Quod autem ait, In pauperem reſpiciunt: pro πένητα pauperem, in fonte חֵלְכָה cheleca. Miror cur Hieron. dixerit, oculi eius, robuſtos circunſpiciunt, cùm uox chelca, expreſſè ſonet pauperem, idq; uertit Chaldæus, circunſpicit pauperem, debiliorem ſe, quem interficiat. Quare enim robuſtos circunſpiciat, claret uerus ſenſus, totaq; deſcriptio peſsimorum.

Inſidiatur in abſcondito, quaſi leo in ſpelunca ſua inſidiatur, ut rapiat pauperem: rapere pauperem dum attrahit eum.

REpetuntur omnia ſuperius dicta, ut clariora reddantur. Ponitur ſimilitudo, qua crudelitas quorundam hominum, atq; animus efferatus ſentiatur. Belua rapax producitur in medium, cui ſimiles rapaces, crudeles, inſidiasq; molientes oſtendat. Itaq; repetit inſidias, repetit pauperem, nempe debilem, egentem, ope deſtitutum, cui deſint humana perfugia. Dicitur autem in fine uerſus, iuxta fontē Hebraicum, Rapere pauperem dum attrahit eum, ad rete ſuum, ſiue laqueū ſuum. Laqueus igitur eſt de præſenti uerſu, non ſubſequenti. Nota eſt tralatio, quam noſtri quoq; uſurpant. Sed leones frequentius in ſacris literis, quòd in Iudæa ſemina leonum ſunt, qua peſte Italiam carentem laudat Vates,

At rapidæ Tigres abſunt, & ſæua leonum Semina.

In laqueo ſuo humiliabit eum, inclinabit ſe, & cadet, cum dominatus fuerit pauperum.

PRincipium uerſus eſt, Humiliabit eum. Hoc paulò ſecus Hebraicè וְיִדְכֶּה יָשֹׁחַ uideece iashoach. Et humilians inclinabitur. Referunt hoc conſtanter Hebræi, ad leonem, ad inſidiatorem, qui ſeſe deijciat, inclinet, abſcōdat, minorem facit, ut magnitudo corporis lateat. Tum aduolat, ruit, adoritur incautum. Hoc lupos facere paſtores ferunt, ſternunt humi corpus, ſenſimq; ad oues adrepunt, propinqui faciunt impetum, diſcerpunt. Ad eundem igitur leonem, inſidiatorem applicari debet, humiliabit, inclinabit ſeſe. Quod autem ſequitur, Et cadet cùm dominatus fuerit pauperum: paulò ſecus ab origine. Eſt enim clarius, & liquidius Hebraicè וְנָפַל בַּעֲצוּמָיו uenaphal beazumau. Et cadet in fortibus, aut robuſtis ſuis. Sēſus Hebręis docentibus, Et irruet cum robuſtis ſuis, nempe cum unguibus fortiſsimis, cum pedibus illis, manibusq; rapaciſsimis, ualidiſsimis, qui correpta quęq; diſcerpāt. Totusq; uerſus deſcribens morem leonis inſidiantis, prædāq; captantis. Et humilians inclinabitur, & ruet cū ualidis ſuis unguibus, ſeu pedibus ad pauperes. Hoc intelligens Hebraicum ſonare, diuus Hieronymus dixit, Et irruet uiribus ſuis ualenter.

Dixit enim in corde suo, Oblitus est Deus, auertit faciem suam ne uideat in finem.

HInc tantum peccant impij, hinc tam ferus animus illis: hæc origo malorum. Aiunt Deum dormire, aut oblitum esse eorum quæ fiant in terris, oculos suos auertisse. Licere uelut magno dormiẽte pastore, in oues grassari. Abesse uindicem, qui pœnas reposcat, abesse cui doleat, si quis ingemiscat. Vera eos sentire, qui ferant Deum neq; habere, neq; facessere cuiquam negotium. Improbos neq; damnari, neq; damnatos sequi pœnam. Ipsa suis contenta opibus, nihil indiga nostri. Sed hæc uox impiorum est, non bonorum, uerorumq; philosophorũ. Quod ergo ait, Ne uideat in finem: monuimus sæpe, in finem Hebraicè לָנֶצַח lanezach, in sempiternum. In æternum oculos auertit à terris. Non ad tempus, sed inæternum se subduxit. Qua de causa contra eorum impietatem indignatus, increpansq; diuinam tarditatem, subijcit:

Exurge domine, Deus meus, & exaltetur manus tua, ne obliuiscaris pauperum in finem.

PRo, & exaltetur manus tua, in fonte melius, & clarius. Imperat ut tollat manũ נְשָׂא יָדְךָ nesa iadeca, Tolle, eleua manum tuam. Incute plagam, attolle flagellum, potentemq; manum tuam sublatã graui pondere in impios illos, demitte. Opponitq; singula singulis. Dicebant, Oblitus est, dormit, extra flammantia mœnia mundi, quiescit. At diuinus Propheta, Ne obliuiscaris, surge, excitare graui ueterno, quod tibi peccatores adiudicant: te nihil nostri cernere, somnum æternum dormire fatentes. Ne sit hæc obliuio sempiterna: si prudenter & ad tempus, at non æterna. Iniurias respice deiectorum, humilium, desertorum, quos nullæ opes, nullæ uires subleuant. Augens hanc tarditatis increpationem, subijcit:

Propter quid irritauit impius Deum? dixit enim in corde suo, Non requiret.

IRritauit, ualidius Hebraicè נִאֵץ niez, blasphemauit. Solita multis locis increpatio, cur tandiu negligat, cur sua tarditate fieri permittat, ut peccatores impunè uiuentes, magis insolescant, magis importuni miseris insultẽt. Quos si quando Deus sceleribus eorum permotus ad suppliciũ posceret, & miseris spes augeretur, & illi non ita multos sui similes haberent. Nunc autẽ diuturnior impunitas & frangit animos miserorũ, & illos confirmat in scelere, permultiq; eos imitãtur. Quare igitur hoc fieri permittitur? Quare crescit improbis audacia, cõniuente Deo? Dicũt enim scelerati, Deum non curare terras, non requirere quid fiat in terris. Et cùm quid scelerate peccantes aliquis timore Dei conatur eos absterrere, irridentes dicunt:

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Cur igitur non castigatur hęc irrisio? Cur tanta contumelia non plectitur? non falsa impiaq; opinio tollitur è terris, improbis sublatis?

Vides quoniam tu laborem, & dolorem consideras, ut tradas eos in manus tuas. Tibi derelictus est pauper: orphano tu eris adiutor.

VT facilius intelligas, proponas Hebraica, ad hunc modum habentia: Vidisti, quoniam tu laborem, & dolorem, & indignationem consideras, ad dandũ in manus tuas super te relinquet pauper, orphano tu eris adiutor. Quorũ Rabi Salomone

mone interprete, sensus uerus est: Vidisti scelera, notas habes omnes res in terris, oculatissimus omnia cernis, ut Orpheus de Deo, ad Solem ab Homero tralatum,

πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀΐεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Quid ita? Quia ea natura es, consideras, aspicis laborem, nempe scelus, flagitium, iniquitatem, quod Hebraicè uocatur labor, ut Græcè πονηρία. Nemini enim prodest, uexat autem perpetrantem, & in quem perpetratur. Consideras scelera, non te latent praua facta: consideras laborem, & dolorem. Pro dolore fons כַּעַס caas, indignationem, exacerbationem, qua cogunt te scelerati indignari, qua te prouocant, exacerbant. Hæc uides, & taces: sciens, & prudens, desides, moraris, cunctaris, dormitas, abstines flagellum. In manibus etenim tuis est, in tua potestate, ad dandum, uindicandum. Vindicta in potestate tua est. Si uelles, non tibi facultas defuerit delendi peccatores. Consideras, aspicis. Tum potestas penes te est. Sub tuo patrocinio, tuoq; refugio latitant miseri. In te nanq; omnis domus inclinata recumbit. Quos nulla spes, nullum humanum perfugiū subleuat, tibi uni relinquuntur. Tres igitur conditiones quibus prouidentiam diuinam increpat, proponit. Non est (ut aiunt scelerati) somniculosus, oscitabundus, non curās quid fiat. Videt acute. Tum ea natura est, ut eum nulla flagitia lateāt, acutè cernat: postremo cogit æquitas eum patrocinium miserorum suscipere. Sic ipse sibi præscripsit, hanc sibi legem tulit, protector esset miserorum, illatas iniurias respiceret, pater esset orphanis. Hæc totius uersus uera sententia. Quæ quidem in tralatione Hieronymi perplexior est, habente: Vides quia tu laborem, & furorem respicis, ut detur in manu tua: tibi relinquuntur fortes tui: pupillo tu es factus adiutor. Nomen Hebraicum חֵלְכָה chelecha, non est hoc loco pro forti, sed pro paupere: Et caas, sonat quidem furorem, hoc autem loco potius exacerbationem, irritationem, ut solet alibi. Cætera quoque sunt obscura. Mihi clarere uidetur fons Hebraicus, Hebræis item eo modo exponentibus.

Contere brachium peccatoris, & maligni: quæretur peccatum illius, & non inuenietur.

EX consuetudine sua, ut scelus impiorum cōmemorasset, exaggerasset diuinam quoq; prouidentiam penè increpasset, demū prouocat ad uindictā, iubet, orat eam attollere sese, norint omnes uindicem adesse. Brachium haud dubium quin sit pro potestate, qua improbi contra probos utuntur. Et hæc precatio qualis illa,

Telum frange manu Phrygij prædonis, & ipsum

Pronum sterne solo. Secunda pars obscurior. Quæretur peccatū illius, & non inuenietur. Dicitur enim in fonte, Quæres peccatum illius, & non inuenies. Hebræis interpretibus quibus ego assentior, est sensus: Ita peccatores, impij, diuum, hominumq; cōtemptores deleantur, extinguantur, ut si eos requisieris, non sint usquam. Sit eorum tanta profligatio, ut nemo eos amplius aspiciat, atq; ita deleantur, aboleantur, ut non solum mortales, eos requirentes ubi sint non inueniant, sed ne tu quidem, qui circumspicis omnia, nullus te locus latet. Quacunq; sede requiras illos, cœlo, terris, aëre, tartaro, non reperias penitus excisos, abominabiliter perditos. Sunt autē futura uice imperatiuorum, quod Hebræi, Græciq; solent, Requiras, non inuenias. Est quoq; post precationem, uaticinium. precatus fuerat, impiam manum frangeret, deleret: uaticinatur ita certè fore, requires non inuenies, ex omni luce repulsos, Qua de causa subijcit:

Iudicare pupillo, & humili, ut non apponat ultra magnificare ſe homo ſuper terra.

IVdicare ad ſuperiora refertur. Exaudiſti inopes, miſerorum cauſam ſuſcepiſti. Quid ita? nimirum ut iudicares, iudicium faceres pro pupillo, ſententiam pro miſeris aduerſus rapaces, uiolentos, homicidas ferres: iudicium, ſeueritatemq́ꝫ tuam contemptores illi, immanesq́ꝫ beluæ, genus humanum uaſtantes, experirentur. Deſignat igitur letalem ſententiam, pro pauperibus latam contra improbos. Humilem dixit, Hebraicè דך dak, pauperem, deiectum, attritum: is Græcè dicitur ταπεινὸς, lingua Italica uſurpauit, uocans Tapinum, pauperem, mendicantem. Hunc Hieronymus dixit oppreſſum, reſpiciens ſignificatum, quo deſignat, attritum, comminutum. Quod Latinus dixit, magnificare, Græcè μεγαλαυχεῖν, gloriari, inſoleſcere, Hebraicè עָרַץ aroz, ſuperbire, terribilem apparere. Idem à principio precabatur, ne ſua lenitate perficeret, ut peccatores magis inſoleſcerent: nunc ait ita Deum ſeueritatem ſuam oſtendiſſe, ut finem iniuriarum, atqꝫ omnis inſolentiæ coëgerit eos facere. Poſſet autem iuxta linguam Hebraicam, eſſe ſenſus, ex uerbo aroz, Non addat, non apponat gloriari homo ſuper terra: aut ſecundum Rabi Salomonem, Non addat amplius exterrere, conterere, affligere hominem de terra: ut uerbum aroz, aut ſit tranſitiuum, aut non tranſitiuum, non uariante ſenſu. Nomen hominis eſt hoc loco אֱנוֹשׁ Enos, quod ferè ſemper in malam partē accipitur.

INSCRIPTIO PSAL. X.

Lamnazeach ipſius Dauid.

SIgnificatur eſſe carmen uictoriale. Victoria eſt contra peccatores, contra Gigantes, ἀντιθέους θεομάχους, contra pietatē profanantes, nomen Dei impugnantes: ueluti ſi bellum Deorum contra Gigantes caneret. Canit Iouem contra ſuperbos arma ſumpſiſſe, pios defendiſſe, eodem atqꝫ ſuperiores pſalmos argumento. Eſt oda, aut hymnus, in laudem Iouis, ſeruatoris, iudicis æqui, res humanas gubernātis, cœlitusq́ꝫ reſpicientis, pœnam de contēptoribus ſuis, deq́ꝫ iniuſtis ſuſcipientis.

PSALMI X. EXPLANATIO.

IN Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ, Tranſmigra in montem ſicut paſſer?

QVOD dixit, In Domino confido, eſt propriè in Hebraico idiomate, In Iouem confido, Iouem ſpero adiutorem, in Iouem ſpes omnis mea recumbit. Eſt enim Hebraicè Iehouach (neqꝫ enim uereor ſæpius monere) Ioues, uocalibus ſubductis. Ad inimicos loquitur, qui ei præſidium hoc diuinum auferrent. Ipſi autem inimici tantos ſibi ſpiritus ſumpſerant, ut gloriarentur, iactarent ſuam potentiam, nihil ſibi reſiſtere poſſe: Hebræis in altiſsimos montes, fugam capiendam eſſe, terribiles occurrentes, omnemq́ꝫ eorum aciem inclinandam, profligandamq́ꝫ ſibi minantes: nemінem eſſe, qui ferre uictis opem poſsit: uentoſè nimis, ac ſuperbè. His opponit Dauid cœleſte præſidium, ſpem cœleſtem. Miratur eos tantopere inſoleſcere, uitulari, qui

ri, qui nesciant maius sibi paratum esse perfugium, fortissimas legiones auxilio uenturas. Dicunt animæ eius, Ipsemet Dauid uelut auicula exterrita fugiat. Est autem Hebraicè צפור zippor: id sonat quidem passerem, sed & omnes generatim auiculas, ut Græcum στρουθίον, nunc magis quadrat auicularum significatus, indicat, Transmigra in montem, ut fugere solet auicula, audito strepitu, syluis sese occultans. Quis igitur hic est, inquit, qui me iubet timere, pauentem, trepidantemque fugere? An mihi leue præsidium? an spes inanis?

Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: parauerunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde.

PRo pharetra est יתר iether, non pharetra, sed neruus, siue chorda arcus, omnibus testibus. Chaldæus pro eo נימא nima, nempe neruum. Hieronymus quoque pro pharetra, posuit neruum. Et Rabi Salomon uerbo Italico interpretatus est chordam arcus. Rectè itaque dicitur eos parasse sagittam suam, super chorda, quæ fit ex neruis, inde neruus appellata. Parauerunt, melius Hebraicum, ut sæpe monui, כוננו conenu, firmauerunt, fixerunt, stabilierunt. Et pro sagittas numero multo, est חצם chizam, sagitta unica, ut hinc noscas, chordā, seu neruum, non pharetram, quæ multis sagittis completur, designari. Manifesta est igitur tralatio de homicidis insidiantibus, latebras fouentibus, cui noceant expectantibus. Ab impijs ut est Hebraicè, parantur insidiæ, his noctesque, diesque cor inquietum, impatiensque est. Iustos, & pios, pro inimicis habent. Designat enim contrariæ religionis, ac factionis homines, qui delere pios semper parati essent religionem ueram Hebræorum euertere. Iustè eos appellauit reshaim, impios, eis autem aduersos, rectos corde. Inter hos moribus, uitaque dissidentes, semper pugna, odium immortale. Obscurum dixerunt Septuag. σκοτομήνη, cùm luna obscura est, cùm silet, tempus insidijs opportunum, sub luce maligna.

Quoniam quæ tu perfecisti, destruxerunt: iustus autem quid fecit?

QVæ perfecisti, Græcè κατηρτίσω, rectè quidem perfecisti, sed Hebraicum uariat. Est enim pro perfecisti, השתות hashatot, designat hæc uox ut Hebræi testantur, fundamenta à uerbo שית soth, posuit, fundauit. Eam uocem alia notiore declarans AuenEsdra ponit יסוד ia sod, fundamentum. Per tralationem hæc fundamenta interpretantur Hebræi, præcepta, legem. Ea de causa Hieronymus transtulit, leges dissipatæ sunt. Refertur igitur ad superiora consentaneè, Peccatores impij tetenderunt arcum, direxere aciem contra pios, contra religionem, cuius fundamenta iam subruerunt, crebroque arietis ictu concussa sunt mota loco, euersa. Ea de causa uocantur θεμέλια, αἰτίαι. Omnis eorum sermo, omnis opinio, conatus, studiumque omnis contra decus cœleste. Fundamenta igitur sunt præcepta, leges, totius pietatis nerui, fundamenta, quibus nititur religio. Græci quæ perfecisti interpretantur regnū Dauid, illi à Deo concessum. Sed quanquàm non multum uariat, uocabulum Hebraicum, omnium consensu sonat fundamenta, præcepta, leges, quæ magis religioni, quàm regno conueniunt. Quanquàm etiam illud regnum religionis erat præsidium. Quod subijcit, Iustus quid fecit? duplex sensus AuenEsdræ, Euertistis, ait, pietatem, bellum contra Deum suscepistis: at Deus cuius in

cœlo

cœlo ſedes eſt, ſumpſit ſcelerato ex ſanguine pœnas. Non iuſtus hoc, ſed Deus, cuius immēſa poteſtas, fecit. Quid enim potuit iuſtus, rex pietatis protector, quid ſine Deo, contra ueſtra agmina potuiſſet? At Rabi Salomon: Vos uos ſcelerati, ueſtra hæc omnis impietas. Nam iuſtus Dauid, quid fecit? Quid expectes aliud à iuſto, niſi facta iuſtitiæ, & æquitatis? Vterq; mihi ſenſus probatur.

Dominus in templo ſancto ſuo, dominus in cœlo ſedes eius.

DIuina poēſis, carminis ordo diuinus. In impios inuectus fuerat, uaſtitatē, ſtragemq;, quam edunt in terris, pios, ueramq; religionē perſequentes propoſuerat, ſuperbiā eorū oſtentarat, querebaturq; eos legē Dei, mores inſtitutaq; diuina uaſtare: nunc iuxtà ritum ſubijcit, Ne dubites, ait, ſtat ſua cuiq; dies, & ineuitabile tempus. Eſt, inquit, qui hæc cernat, tametſi regnum eius à terris recedit, at omnia tamē uidet: utq; ait Rabi Salomon, Videt, ſciq; facta ueſtra, ſolium eſt illi celſiſsimum, at oculi uos cernunt uſque in terram. Dat igitur Poëta diuinus epitheton, reliquis Poëtis uſitatū. Semper apud Homerum, atq; Heſiodum eſt, ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες, Superi cœleſtia templa tenentes. Eſt & illud epitheton diuinū Græcis Poëtis celebre, εὐρύοπα, Iupiter latiſsima cernens. Venuſtè igitur, & poëtica figura, regnum ſedemq; Dei uocauit templū, quēadmodum Græci Poëtæ dant illi domos cœleſtes. Et Ariſtoteles de mundo loquēs, Cuius, inquit, ſuprema pars eſt, οἰκητήριον τοῦ θεοῦ, habitatio Dei. Quoniam autē locus ille ſanctiſsimus, ab omni labe diſiunctiſsimus, ubi Deus ab animis beatis, à Dijs immortalibus colitur, & adoratur, rectè uocatur templum: declaransq; primum ſubijcit ſecundū, Dominus in cœlo ſedes eius. Hebraiſmus eſt. Quorſum enim referas nominatiuum, dominus? Dicendum Latinè, Domini in cœlo ſedes: aut, Dominus in templo ſancto ſuo, in cœlo ſedes eius. Sedes autem nunc eſt ſolium maieſtatis eius, thronus regius.

Oculi eius in pauperem reſpiciunt: palpebræ eius interrogant filios hominum.

NOn eſt in fonte, pauperem, ſed duntaxat reſpiciunt. Oculi, inquit, eius reſpiciunt. Eſt quidem in cœlo thronus eius, ait, at inde deſpicit omnia. Quod Poëta de eodem Ioue ſimiliter canit, —Cum Iuppiter æthere ſummo
Deſpiciens mare uelivolum, terraſq; iacentes,
Littoraq; & latè populos, ſic uertice cœli
Conſtitit, & Libyæ defixit lumina regnis.

Quod autem ait, Palpebræ eius interrogāt filios hominum, Sept. dixerunt ἐξετάζει, probāt, perpendūt, examināt. Itaq; nō rectè Latinus, interrogāt, cùm id ſit potius oris, quàm oculorum. Et Hebraicum eſt יִבְחֲנוּ ibe chanu, probant, ſcrutantur. Hieronymus quoq; tranſtulit, probant. Dicendū igitur, Oculi eius, indagāt filios hominū, palpebræ, nimirū oculi, lumina, acies eius defixa eſt ad cōtemplādas res humanas. Hac de cauſa, ut dixi, uocatur à Poëtis εὐρύοπα, longius cernens.

Dominus interrogat iuſtum, & impium. Qui diligit iniquitatem, odit animam ſuam.

ERrat nunc quoq; Latinus interpres. Nam Grecum ἐξετάζει, nunquam ſonat, interrogat. Potius iuxta Hebraicum יִבְחָן bacchan, ſeruatur, examinat. Deus ſum-

mus,inquit,non est quemadmodum lignei philosophi ferebant, otiosus, dormitans,res hominũ negligens:imò uerò scrutatur, exactè requirit, quid iustus, quid impius agat. Non latet eum si quid impiè,si quid iustè fiat in terris. Sciendũ lectionis Hebraicæ ordinẽ esse posse,qualem posuit Hieronymus, Dominus iustũ probat,impium autẽ,& diligentem iniquitatem odit anima eius. Hoc Hebræis quoq; placet exponẽtibus locũ, Deus,inquit,probat, tentat iustũ, quemadmodũ tentauit Abraham,Iob,ipsum quoq; primũ hominũ Adam. Si patitur aduersa iustus, non est negligentia Dei, sed probatio, examinatio. Vt aurum (inquit Salòmon) probatur in fornace ignis,sic iustus in fornace tentationis. Fit in aduersis tolerandis fortior,melior,illustrior,prudentior. Quos amo,inquit, corrigo, & castigo. Et, Qui parcit uirgæ, odit filium. Cum impijs secus fit, non probat,non amat eos D[illegible] non corrigit, nõ emendat uti filios,sed prorsus odit,execratur, detestatur, abijcit,aspernatur. Iusti tentantur,probãtur:impij, & quos ad omne tempus peccare iuuat,odio habẽtur. Cognosce discrimen inter iustos,atq; impios. Sæpe premunt iustos aduersa:ne putes hanc Dei negligentiam,qui nesciat,aut sciens,& prudens contemnat:est probatio,examinatio,correctio ut meliores euadant. Omnis (ait Augustinus) malus ideo uiuit, ut aut corrigatur, aut per eum bonus exerceatur. Exerceantur igitur boni. Anima autem eius, animus, mens Dei maxima, luminosissima, rerum cunctarũ capacissima, impios odio habet. Non curat an emendentur,sunt enim incorrigibiles,inemendabiles: Tanquam deploratos, & perditos contemnit. Beneficium igitur,non sæuities est tentari,uexari. Ordo itaq; uerus lectionis Hebraicæ est is,quem modo retulimus,consentientibus Hebræis.

Pluet super peccatores laqueos:ignis,& sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum.

SVper peccatores,Hebraicè,super reshaim, impios, ut respiciat Gigantes illos qui manibus magnis rescindere cœlum conantur, aut qui posuerunt in cœlũ os suum,impios,blasphemos,contemptores. Contra hos,(ut canit Sibylla de supremo tempore) immittet cœlestem ignem, & sulphuris amnes. Et quale Poëta noster sæpe cum sacris Poëtis congruens, (ab eis enim omnia penè sunt mutuati) de impijs eisdem,

Fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo. Et,
Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit:fugere feræ.

Sciendum quòd Sept. transtulerunt παγίδας, laqueos, uocem Hebraicã פחים pachim,amphibolam esse,designantẽ aut laqueos,aut carbones,& prunas. Hoc postremum nunc accedentibus Hebræorum testimonijs melius ad sensum quadrat. Quid enim est pluere laqueos? mirumq; id etiam Hieronymum posuisse. Rabi Salomon pachim per clariorem uocem quę sonat omnino carbones,exponit פחמים pachamim,Carbones,prunas. Auen Esdra dicit,fulmina illa ignea, aut saxa ignea, cum pluuia delabentia assimilare Poëtam carbonibus. Vocat igitur Psalmus carbones,aut ipsa fulmina, aut quoniã dicit Deum pluere super peccatores sulphur, concretos ex sulphure,ignitosq; lapides,quale par est cecidisse, cùm Sodoma cremata cœlitus est, Lapides sulphureos, Carbones prunasq; sulphureas congestas, congelatas. Has Poëta canit Deum immittere in impios. Vide genus supplicij. Et quod ait,Spiritus procellarum;est Hebraicè,Et uẽtus tempestatum. Ventus,tempestas,

pestas,procella:unà, inquit, ruent in eos lapides sulphurei,ignis, uentus, tempestasq;,& procella. Hæc erit pars calicis eorum. Calix figuratè in sacris literis uocatur gustatio,sensus, experimentum. Bibere, haurire, gustare supplicia dicunt. Hæc,ait,bibent,haurient,experientur, gustabunt. Calicem uexationum inuenies in sacris literis. Et Christus amaritudinem, suppliciaq; sua uocauit calicem. Calicem quem dedit mihi pater,non uis ut bibam illum? Quod dixit,pars calicis,pro Græco μέρος, parte,Hebraicum מְנָת menath,distributio,numeratio,summa. Hæc ait summa est eorum, quæ gustabunt,experientur, sentire cogentur carbones sulphurei,ignis,tempestas atra. Quibus omnes ferè calamitates continentur.

Quoniam iustus Dominus,& iustitiam dilexit: æquitatem uidit uultus eius.

IS ordo diuinus Psalmorum,quos de diuina prouidentia,sacri Poëtæ cecinerũt. Prius queruntur dormitare prouidentiam, incusant illius tarditatem, proponunt impiorum audaciam,contra bonos, & pios: demum affirmant hæc uolente Deo,et ad optimum finem dirigente fieri. Nam quos pro scelere eorum ulcisci uelit,quo grauius ex cõmutatione rerum doleant, solere diuturnius impunes dimittere. Et supplicium quod ubi peccassent exiguũ fuisset,si differatur, grauitate, magnitudine fieri terribilius, exaggeratis in eos cunctis supplicijs, quæ sulphure, & igni,fæuisq; procellis à Poëta designantur, ut nostri flatus secundos, & aduersos, procellas,ictusq; fortunę memorant. Est igitur iustus Dominus:diligit iustitiam, æquitatem. Huic comes it,ut ait Aristoteles, μισοπόνηρος δίκη, Iustitia sceleris inimica. Vultus eius uidet æquitatem. Quemadmodum superius dixerat, Oculi eius scrutantur,respiciunt filios hominum: res hominum respiciunt. Superius palpebræ,nunc uultus. Vultus eius scrutatur,respicit æquitatem. Hic flectitur, hic defigit lumina. Circumuagus obambulans, ubi quid iustè, pieq; fieri uidet, hic subsidet. Hoc spectaculo pascuntur oculi eius, hoc respiciunt. Est alia quoque in Hebraico lectio, æquitatem uident, פָּנֵימוֹ panemo,facies eorum: hanc sequitur Hieronymus. Sed Hebræis eruditioribus placet magis, ut panemo, sit relatiuum ad Deum,non homines,quod exemplis quoq; probatur.

PSALMI XI. EXPLANATIO.

PRAETITVLATIO est, iuxta tralationem Sept. In finem pro octaua, Psalmus Dauid. Hæc ad Hebraicum, quemadmodum sæpius monuimus,& clariora erunt,& ueriora. Pro in finem,lamnazeach, ad canendum carmen triumphale. Est, ait,hoc quoque carmen uictoriale, est ἐπινίκιον. Est exclamatio,qualis uictoris exercitus. Secundum quoque pro octaua dicendum. Super octichordo. Proponitur genus carminis, & quibus organis musicis cancretur. An barbito, an cithara, an cymbalo, an tubis, aut cornibus. Quæ omnia memorantur in Psalmis,ut, In decachordo,& psalterio psallam tibi. Et, In cymbalis bene sonantibus. &, Laudate eum in sono tubæ. Laudate in psalterio, & cithara. Laudate eum in tympano, & choro: Laudate eum in chordis,& organo. Laudate eum in cymbalis benesonantibus. Quo loco omnia ferè genera musices memorantur. Itaq; titulus ferè dicit, quæ Psalmus præcipit. Ad laudandum cum octaua. psalmus quem nunc protuli,inuitat ad laudandum uarijs instru-

Duobus cordibus loquuntur, propterea duplicauit cor cor. Sunt eis duo corda, os quod modo coram me dulcia fundebat, paulò pòst cōuersum, fundit acerba, atrocia, dira. Duplex animus, duplex mens eis, duo corda, duæ mentes, nunc placida, pòst inimica, atrox. Duobus cordibus, duobus animis loquuntur.

Disperdat dominus uniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

LAbia dolosa, quemadmodum dixi, חֲלָקוֹת chalacoth, adulantia, dulcia, mollia, palpantia, propterea dolosa, fraudolēta. Disperdat, Hebraicè simile quid, יַכְרֵת iecarath, interficiat, perdat, amoliatur, euertat: estq́ uel imperatiuum, uel futurum. Efferunt enim Hebræi quemadmodum Græci imperatiua, futuris: Chaldæusq́ paraphrasticōs adiecit, Tollat Deus de mundo, uniuersa labia dolosa. Maxima imprecatio aduersus maximum scelus. Linguam magniloquam, Hebraicè, loquentem magna. Quæ sint porrò hæc magna, declarat inferius. Innuit igitur non tam insidiosos, mendacesq́, quàm superbos, arrogantes, minaces, crudeles, præfractos, inflatos. Linguaces, procaces, θυμάχοι, αὐτοθέλεις. hos item Græci dicūt μέγα πνέοντας magna spirantes, Et cœlum territat armis, uētosa in lingua, Det libertatem fandi, flatusq́ remittat. De Turno Drances. At Turnus de Drance:

Larga quidem Drance semper tibi copia fandi.

Latinus larga, Hebræus, magna. Ille loquacitatem, noster superbiā, arrogantiam, insolentiam designat.

Qui dixerunt, Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt, quis noster dominus est?

HEbraicè propriè, Cum lingua nostra inualescemus, corroborabimur lingua nostra, potentes, eximios nos faciet. Intēdamus uocem, in hac omnis spes nostra. An tibi mauors uentosa in lingua, latius, inflatiusq́ res prædicantes, exaggerantes. Quale monstrum, quod insignis poëta describit:

Hæc tum multiplici populos sermone replebat.

Quod ait, Labia nostra à nobis, Hebraicè, Labia nostra nobiscum sunt. Euā Græcè, sed Latinus non rectè τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν. Labia nostra apud nos sunt. Est, inquiunt, nobiscum eloquentia: nos domini loquendi, possumus quæ uolumus loqui. Habemus sermonem in potestate. Insignem igitur eorum superbiam, insolentiāq́ describit. Contumeliosos, intractabiles ostendit, genus insociabile.

Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, nunc exurgam dicit dominus.

Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

RItus psalmorum proponentium prius rapinas, cædes, uiolentiasq́ hominum super horum impunitate querentium, demum auxilum Dei, propensamq́ ad improbos ulciscendos uoluntatem decantantium. Quod dixit, propter miseriam, Hebraicè miseria, שׁוֹד shod, rectè Hieron. quod Græca uox etiam demonstrat ἀπὸ τῆς ταλαιπωρίας. Propter afflictionē, uexationē. Pauperes dicit, ope destitutos, quemadmodum sæpe dixi, quos omnia deficiunt, nisi Deus adsit propitius. Itaq́ eosdem uocat inopes, & pauperes. Ecce igitur Deus non dormitat, non despicit, negligitq́ res hominum. Aduertendum quòd in hoc uersu quoque est, non de sequenti, Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo. Quod dixit, Ponam in salutatari, est,

eſt, ponam pauperes in ſalute, in loco tuto. Mirum enim cur Septuag. transferant σωτηρίῳ, ſalutare, quod eſt יֵשַׁע ieshua, ſalus, incolumitas. Quod autem ait, Fiducia-
liter agam in eo, Græcum magis reſpondet ad Hebraicum, παῤῥησιάσομαι, audacter
loquar, iuxta Hebraicum יָפִיחַ iaphiach, inſufflabit, ſuperbè, arroganter loquetur.
Non eſt igitur per primam perſonam, ſed tertiam. Refertur iuxta Hebræos, ad
eum qui ſeruatus ſit, qui erit in tuto. Quem Deus ponet in loco tuto. Ego (inquit
Deus) ponam eum in ſtatione tutiſsima. Loquetur audacter contra hoſtes, nihil
amplius trepidabit, nihil extimeſcet, fiduciæ, ſpeiq́ plenus. Poſſet iuxta AuenEſ-
dra, referri ad eundem ipſum Deum. Qui eum eripiet, ponet in arce ſecura, loque-
tur pro eo, aut loquetur ei ipſi, quem eripuit: promittet, promiſſa ſeruabit, imple-
bit. Deus loquetur ei, & quæ fuerit locutus, adimplebit. Eoq́ ſubijcit:

Eloquia Domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum.

CAſta Hebraicè טְהוֹרוֹת tehoroth, pura, munda, caſta. Quæ loquitur Deus,
inquit, ueriſsima ſunt: caſtiſsima ueritas. Et (ut inquit Rabi Salomon) penes
eum eſt facultas adimplendi, quæ loquitur, quæ pollicetur. At eloquia hominum,
non ſunt munda, quoniam nequeunt fidem promiſſorum adimplere. Sic Auen-
Eſdra: Deus, ait, ſeruabit, eripiet innocentem è manibus eorum, qui linguis ſuis ſu-
perba loquuntur. Quoniam id ipſe promittit, & quæ promittit, uera ſunt omnia.
Comparat deinde uerba Dei argento puro, mundo, excolato, purgato. Quod di-
xit, igne examinatum, unico uerbo dicitur Hebraicè צָרוּף aruph, excolatum, exa-
minatum, purgatum. Et quod dixit, probatum terræ, Hebraicè examinatum, ſiue
purgatum בַּעֲלִיל לָאָרֶץ bealil, laarez. In uaſe terreo, in uaſe quo colatur argentũ,
quod Hebraicè uocatur alil, quod terræ ſubijcitur. Probatum, inquit, in uaſe, in
terra. In uaſe, quo probantur, excolantur metalla, argentum, aurumq́. Hoc ſua
lingua Chaldæus uocauit כּוּרָא cora. Quanquàm eſt etiam Hebraicum nomen כּוּר
cor, fornax, focus, ut dicat, Purgatum in fornace, in terra, ex fornace, ſiue uaſe in
terram defluens. Aut iuxta ſenſum aliorum, probatum in uaſe, ipſi terræ, omnibus
hominibus, uniuerſæ terræ probatum. Sed ſuperiora meliora. Chaldæus enim
etiam dixit, probatum in uaſe ſuper terra, ut oſtendat ritum excolantium metalla.
Quod dixit, ſeptuplum, Chaldęus idem expreſsit, ad Hebraicum, ſeptem uicibus,
ſepties repurgatum. Senſus omnis igitur, dicta Dei, promiſſa Dei, ſunt pura, mun-
da, fidelia, nihil fraudolentum, falſum, ſimulatum, adulterinumq́ habentia. Im-
plentur, ueniunt ad exitum. Fidelia, inquam, & integra, ut argentum ſepties exco-
latum, repurgatumq́ in uaſe fictili, terreo, in terra.

Tu Domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternum.

SEruabis nos, ut Græcè διαφυλάξαις ἡμᾶς. ſecus Hebraicè תִּשְׁמְרֵם tiſmerem, cu-
ſtodies, ſeruabis ea, Tu Domine cuſtodies, ſeruabisq́ illa ipſa eloquia: imple-
bis, aut repones promiſſa illa tua. Habes parata, repoſta, miſeris, ac pauperrimis,
ut ait Rabi Salomon. Repones, conſeruabis eloquia, ac promiſſa his quos nunc
ſcelerati perſequuntur. Hæc lectio eſt quoq́ apud Chaldæum תִּנְטְרִינוּן tinteri-
num, Conſeruabis ea iuſtis. AuenEſdra quoq́ ait, Seruabis ea. par eſt referri ad
eloquia Dei. Quod uerò ſequitur, Seruabis nos à generatione hac in æternum:
rectè

recte hoc ſubijcit, Deus conſeruat, habet repoſita iuſtis promiſſa. Propterea orat, ut interea ab omni calamitate ſubducantur, à generatione hac, ab hoc ſeculo ſcelerato, ab hac ætate flagitioſa: ſerues, cuſtodias, ut promiſſa tua, quæ paraſti, conſequamur. Expreſsit etiam hoc Chaldæus, Serues nos ab hac generatione mala. Cuſtodi inopes, & pauperes ab his, qui ſuperba, magna, inflata loquũtur, quibus ſunt labia doloſa, duplices animi. Hæc ætas, hoc ſeculum peſsimum nunc eſt. Magna nunc linguarum, gladiorumq; impunitas. Quapropter nos tuere, foue, amplectere, defende, ab hac hominum prauitate, à præſenti ſuperbia, ut ea, quæ ſeruaſti nobis conſequamur. Aut quoniam ſeruaſti, repoſuiſti bona quædam, quandam incognitam, orationeq; inexplicabilem felicitatem, propterea cuſtodi, conſerua nos ad hæc bona.

In circuitu impii ambulant: ſecundum altitudinem tuam multiplicaſti filios hominum.

Tanta eſt impunitas, tantus numerus malorum hac ætate ſcelerata, ut quoquò te uertas, in eos offendas. Et ut diuus Petrus de diabolo, Circuit quærens quem deuoret. Et Satan apud diuum Iob, Circuiui terras, & perambulaui eas. ſic pſalmus, impios miniſtros eius ait omnem angulum euoluere, ubiq; uagari, nuſquam non præſto eſſe ut rapiant, interficiant. O tempora! O mores! inquit: iuſtitia terris exceſsit, uis, audacia nunc triumphant, nuſquam tuta fides, nihil intactum crudelitas relinquit. Impietas, arrogantia, fraudumq; omne genus dominantur. Quod autem dixit, Secundum altitudinem tuam multiplicaſti filios hominum, ſecus eſt in fonte, כְּרֻם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם kerum zulluth libne adan. Verba ambigua, eaq; multarum ſententiarum. Rum nonnulli accipiunt (ut paſsim ſignificat) multitudinem, altitudinem. Secunda uox, zulluth, ducitur à zalal, deſpicere, contemnere. Iuxta has ſignificationes, Rabi Salomon, & AuenEſdra ſic interpretantur: Zalluth, inquiunt, eſt deſpectus, contemptus. atq; dicit pſalmus, Secundum altitudinem, qua Deus exaltauit me, promouitq; in Regem, eſt deſpectus filiorum hominum, quia uidelicet inuident, exeduntur, incenduntur inuidia. atq; hi ſunt, qui in circuitu ambulant. Propter inuidiam (inquit Rabi Salomon) quod oculus eorum liuidus eſt, cùm me uideant ex rure, pecoribusq; paſcendis aſſumptum in Regem, ex humili loco ad maximam dignitatem prouectum. Euectus eſt, inquit, uir deſpicabilis, ut illi iudicabant. Eſt alia interpretatio, quoniam zalal, ſonat etiam deuorare, deglutire. Et rum, putant eſſe mutatis literis, quod ſæpe fit, qui dicitur רֵים rem, nimirum rhinoceros: In circuitu impij obambulant, ſicut rhinoceros, deuorare filios hominum. Hæc interpretatio Chaldæi quoq; eſt: ſed pro rhinocerote ponit עֲלוּקָא aluca, ſanguiſugam. Interpretaturq;, In circuitu impij ambulat, ſicut ſanguiſuga, דְּמִצְצָא דְּמִיתוּן דִּבְנֵי נָשָׁא quæ ſugit ſanguinem humanum. Hæc interpretatio fortaſſe uerior, & ad totum pſalmum aptior. Sæpe enim in his carminibus, ſanguinarij, crudeles, leonibus, tauris rhinocerotibusq; comparãtur. Hieronymus in ſuo pſalterio ex Hebraica ueritate iuxta primum ſenſum reddidit, Cùm exaltati fuerint uiliſsimi filiorum hominum. Sed hunc ſenſum melius ex Hebraico intelliges, ſi referatur in Dauid.

PSAL

HVIC psalmo consuetus titulus est præfixus Lamnazeach, ad triumphandum, canendum ualidè, alacriter: tum dicitur esse psalmus Dauid. Oratio est ad summum Iouem, quem in principio appellat: orans quale in suis psalmis, quos hymnos uocat, Homerus in psalmo in Iouem,

ἵλαθ' εὐρυόπα κρονίδη κύδιστε μέγιστε.

Sis placidus qui cuncta uides, ueneranda supreme.

Implorat eius auxilium, cupit præsentem esse calamitatibus, quibus est circumuentus. Nisi quid auxilij ab eo sit, futurum ut hostes eo superato trophæum statuant, exultent, in omnes partes nuntios uictoriæ dimittant, insolenter gloriantes. Hoc autem futurum si diutius cunctetur, expectet, conniueat, oscitanterque negligat. Itaque primam uocem quam tulit, increpatio est diuinæ tarditatis, qui sciens, & prudens, pios uexari sinat, impios, parta uictoria, lætari, triumphosque agere, omnia suis uiribus tribuentes, nihil sibi resistere posse iactantes. Vbi igitur orationem habuisset, uelut propheta, certusque preces suas exauditas, redit ad alacritatem, sibi salutem, liberationem promittit.

VSquequò Domine obliuisceris mei in finem?
usquequò auertis faciem tuam à me?

IN FINEM, fons, נֵצַח nezach, perpetuò. Et pro eo Chaldæus, לְעָלְמִין in secula. Cur perpetuò mei obliuisceris? cur perpetuò immemor es nostri? Nunquam'ne leuari obsidione sines?

O' pater, ò hominum, Diuumque æterna potestas.
Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus,

Nisi (aiunt Hebræi) tuleris celeriter opem, in eam suspicionem cadam, te res hominum negligere, & uelut hominem obliuione capi. Hocque multi mortales crediderunt. Et super cardines, inquiunt, cœli ambulat, ultra flammantia mœnia mundi. Deum nec habere, nec facessere cuiquam negotium. Opis non indiga nostræ, maiestas eius. Talia mortales sæpe suspicati sunt.

AVERTIS FACIEM] Resoluit figuram qua Hebraicè dicitur eodem sensu, abscondis faciem. Faciem autem dixit abscondi, ab humanis sumpta figura, quas, aut odio habemus, aut contemnimus, ab his oculos auertimus, siue non uolentes aspicere, odio abducente, siue contemnentes. Ac quos diligimus, libenter item, sæpiusque respicimus. Multò grauius est, cùm principes faciem abscondunt, cùm interdicunt, ne in conspectum eorum ueniamus, aut ipsi ultro sese cælant. Hæc per tralationem Deo tribuit Vates, datis Deo, moribus terrestrium principum. Qua figura in contrarium Latinus designans lætitiam, uoluntatemque benefaciendi, de suo Ioue cecinit,

Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu quo cœlum, tempestatesque serenat.

Vsquequò ponam consilium in anima mea, dolorem
in corde meo per diem?
Vsquequò exultabitur inimicus meus super me?

Quater

QVater inculcat usquequò. Ponam consilium in anima, est sollicitari timore, cura, pauore. Ingeminant curæ, dictæ, quòd cor urant, Græcè μελεδῶνες, quòd pascantur, uorentíque membra. Consilium acerbum, pauoris plenum, Curam atrocem, curarum fluctuat æstu. Quãdiu, inquit, solicitabor? quem ad finem excruciabor? Et curæ tristes animum obsidebunt? Vltrices posuere cubilia curæ. Declarat secundo, quod consilium sentiat, dolorem in corde meo per diem. Ecce consilium. Instantibus undique malis, imminentibus hostibus à tergo, metus animum excruciat. Et queadmodum Græci explanant, Noui, inquiunt, ò Deus, uis me uelut certaminis spectator, premiorumque distributor, multis sudoribus profusis, uictorem nobilius ostẽdere. At hi qui mecũ sunt, arbitrantur me à te derelictũ. Docere enim prophetam, non quasi seipsum consolantẽ, sed nos monentẽ, ut si supplicantes interdum non exaudimur, ne ob eam causam animo deficiamus, appellasseque auxilij diuini, tarditatem, obliuionem. Est autem de præsenti uersu. Exaltabitur inimicus meus super me. Superior hostis insolescet, gloriabitur, inuolabit. Hoc fit cunctante Deo, fiunt inimici nostri insolentiores.

Respice, & exaudi me Domine Deus meus. Illumina oculos meos, ne quando obdormiam in morte.

VEnustè dixerunt Sept. ἐπίβλεψον, respice, quod Hebraicè הַבִּיטָה cabbita, conuertere, flectere. Vultum abscondisti superius dicebat, nunc precatur, ostendat, uultum, inquã, quo cœlum, tempestatesque serenat. Si modo respexerit, omnis auolabit tempestas, lætitia, alacritasque redibit. Omnis in illo uultu serenitas, insatiabilisque uoluptas. Vt Aquilo toto cœlo fugat nubes, ut locus ubi consistant non supersit: sic uultus ille diuinus omnes mœrores dissipat. Itaque infert, Illumina oculos meos, cõgruè quidem. Exerente eo uultum, diuinosque oculos terris ostendente, maxima, uniuersalisque alacritas diffunditur, implentur omnia lumine immenso, utique, & oculis prophetę à tanto spendore illuminãdis. Illumina igitur oculos, est, splendore, & claritate diuina comple, ostẽde meis oculis lucẽ uultus tui: offunde eos claritate tua, offer suauissimam illam oculis meis lucem, qualem Apostoli uiderunt in monte: uisa, ineffabili gaudio repleti sunt, ut ibi perenniter esse cuperent, omnium obliuiscerentur, multò magis, quàm si loton comedissent. Hanc quæso uideant oculi mei, impleantur ea. Quod ait, Dormiam in morte: differitur ab Hebræis appositè, somnum letiferum, mortalem designare.

Olli dura quies oculis, & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.

Eiusmodi somnum Vates precatur à se repelli. Splẽdore illo diuino fugari somnũ letiferũ, ferreũ. Homerus simili quadam figura, fratrem Mortis, somnũ appellat, κασίγνητον θανάτοιο. Mors igitur, omnis mœror, & calamitas discedẽt, adueniẽte Deo, claritatemque sui uultus ostendẽte. Atque hic tres Poëticę figuræ uenustæ: quòd uultus Deo tribuitur, quòd huic uultui claritas, quòd mors somnus appellatur. Et aut dulcedinem diuinæ claritatis, mœrorisque discessum postulat, aut precatur illuminari ne peccet, ne labatur.

Ne quando dicat inimicus meus, Præualui aduersus eum. Qui tribulant me exultabunt, si motus fuero.

PRæterquam quòd miserum est uinci, ipsa quoque uictorũ insolẽtia, calamitatẽ, dolorẽque auget uictis. Qualẽ meruit Pallãta remitto. Vbi nũc Maxẽtius illa, Effera uis animi? Tũc ille, Hostis amare, quid increpitas? Hanc igitur hostium læ-

titiam cupit, orat non diutinam esse. Declarat triumphos in castris hostium futuros, si loco cesserit. Qui tribulant me Hebraicè צרי zarai, uexatores mei, inimici prementes. Exultabunt, efferentur lætitia, carmē triumphale concinent. Si motus fuero, Hebraicè אמוט emmot, Si lapsus fuero, si quatiar, sedibus securis excutiar, si regno pulsus. Hæc Græci referūt ad animos. Si me uiderit inimicus in scelus mortiferum prolapsum, uerè exultabit, quòd casus noster addit ei lætitiam. Exultabunt ergo, exilient, irridebūt, cecidisse, qui se in sempiternum securum iactabat.

Ego autem in misericordia tua speraui: exultabit cor meum in salutari tuo. Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi.

QVare non extimescat, ne'ue animis deficiat, ostendit magnā se spem habere in misericordia Dei. Hanc sibi Spiritus, animosq́;, & alacritatē restituere: hanc unam sibi salutis uiam apertam esse. Tribuit cordi exultationem, alibi quoq; alacritatem, reliquosq́; affectus, quemadmodum Homerus qui pauorem dat cordi, κραδίην ἐλάφοιο, cor cerui dicens habere timidos. Et ille ad suum cor loquebatur impendente leto,

τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

Cor patere hanc cladem, grauius nam sæpe tulisti. Est crebrū apud eum φίλον κῆρ, amicum cor, charum cor. Ita nunc Vates sacer, exultare cor in salute à Deo afferenda. Pro σωτήριον, ut sæpe monui, est clarius in fonte ישועה Iesua, salute, IESV, Seruatore. Salutare non est dicendum: Sic, Quia uiderunt oculi mei salutare tuum: potius, salutem, aut IESVM tuum. Et, Notum fecit Dominus salutare suum, Salutem suam, aut seruatorem, siue IESVM suum. Igitur uelut iam parta uictoria, decantat in fine Carminis ἐπινίκιον, iam sibi redditam alacritatem, salutem, felicitatem uaticinatur. Cæterùm superuacaneo additur apud Græcos, & Latinos,

Et psallam nomini Domini altissimi.

INSCRIPTIO PSALMI XIII.

In finem Psalmus Dauid.

HANC inscriptionem Chaldæus more paraphrastæ declarans, Ad laudandum in Spiritu prophetiæ per Dauid: ostendit hic abstrusa rerum futurarum mysteria decantari. Quandam liberationem uictoriamq́; ex inimicis. Ac Rabi Salomon duos ait Psalmos edidisse Dauid super impijs principibus, alterum super Nabuchdnosor, alterum super Titum, qui uterque templum Dei euerterint. Nunc esse super Nabuchdnosor, hoc auguratur, quoniam Rex ille præ cæteris barbarica insolentia insignis, pro Deo haberi, coli ut Deus uoluit. Simul reditum in patrias terras canit Psalmus, quod de Babylonica captiuitate quadrat: idq́; Chaldæus paraphrastes sensit. Quidam Græcorum referunt dictum contra Senacherib Regem Assyriorum, qui contra uerum Deum sub Ezechia locutus esset. Sed quoniam non fuit eo tempore populi captiuitas, cuius meminit Psalmus, reijcitur à Nicolao. Præter hanc sententiam, potest Psalmus esse uniuersalis philosophia, de ἀθέων, de impijs blasphemis, omniq́; illa præteritorum temporum generis humani colluuie, omni ferè mundo simulacra, aut cœlestia lumina Chaldæos imitati, colente: tum mortalibus nescio quibus,

bus, qui ſibi ſapientiæ titulos tribuebant, abſurdas de Deo opiniones proponentibus. In hos inuehitur, ſtultorum eſſe, non ſapientum negare Deum uerum. Habere ſapientes, irrefragabiles rationes, quibus Deum ſentiant, & ſciant has ſtultos uidere non poſſe.

PSALMI XIII. EXPLANATIO.

DIxit inſipiens in corde ſuo, Non eſt Deus. Corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt in ſtudiis ſuis, non eſt qui faciat bonum.

SAEPIVS admonitum, Hebraicam linguam cordi tribuere locutionem: cor autem eſſe pro mente, animoq́;. Dixit in animo ſuo, cogitauit, perſuaſit ſibi: hæc ſecum, Me'ne incœpto deſiſtere uictam? ita inſipiens, hæc ſecum. Inſipiens, Latinus ad Græcam uocem ἄφρων, demens, Hebraicè נָבָל nabal, demens, ingratus. Latius etiam Chaldæus expreſsit, paucis additis, quid ſibi uelit, Non eſt Deus, non eſt ſultana, principatus, poteſtas Dei ſuper terra: ea ſcilicet, quæ ſuperius ſæpe queſtus fuerat: Dixit enim in corde ſuo, Oblitus eſt Deus. Et, Vſquequò peccatores Domine gloriabuntur? Poſuerunt in cœlum os ſuum. Itaq; nomine ſtultorum, ue l inſipientum, comprehenduntur non modò, qui ſentiunt cum Diagora, et Protagora, quorum alter nullum eſſe Deum, alter an eſſet dubitare ſe dixit: ſed etiam Lucretiani impij quidam philoſophi, qui poteſtatem eius præſcripſerunt uſque ad globum Lunę, terras minimè attingentem, noſtrarum rerum nihil uidentem. Hos præcipue Pſalmus deſignat. Longè enim paucos inuenias, quibus non ſit perſuaſum, eſſe numen aliquod adorandum. At bene multi mortales, quoniam uix quæ ſunt antè oculos credimus, apprehendimus, opinantur eum apud nos nuſquam eſſe, nec rebus humanis, nec bonorum, malorumq́; factis intereſſe.

Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri.

Hoc autem opinantur, aut quòd paulò ſecretiora propter oculorum obtuſam aciem, non cernunt, aut quoniam effrænatis cupiditatibus efferuntur, ne quis metus eos abſterreat, neminem eſſe prædicant, cuius interſit pœnas delictorum repoſcere. Libenter autem credimus quæ uolumus. Hæc opinio quãcunq; habeat originem, fons eſt reliquorum malorum, propterea ſubiecit, Corrupti ſunt. Hęc ſciẽs Latinus philoſophus, (iure enim profanis collatis, ſacros autores illuſtrare, atq; aperire quid loquuntur, queas) Sunt, ait, philoſophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere conferent humanarum rerum procurationem, Deos. Quorum ſi uera eſt ſententia, quæ poteſt eſſe pietas, quæ ſanctitas, quæ religio? Quibus ſublatis, perturbatio uitæ ſequitur, & magna confuſio: atque haud ſcio, inquit, an pietate ſublata, fides etiam, & ſocietas humani generis, & una excellentiſsima uirtus iuſtitia tollatur. Hæc ait philoſophus ille. Iure igitur noſter ſciens hunc omnis eſſe ſceleris fontẽ, atq; inde totius uitæ confuſionẽ, fidei, ſocietatiſq́; humani generis, atq; iuſtitiæ euerſionẽ ſequi, ſubiecit poſt nefariã eorum ſententiam, Corrupti ſunt, & abominabiles facti ſunt in ſtudijs ſuis. Quod Hebraicè eodẽ ſenſu, ordine alio dicitur: & ut Chaldæus expreſsit, Corruperũt, abominabilia fecerũt opera ſua, quidquid agũt, abominabile, nefariũ eſt. Sublato enĩ illo fræno timoris Dei, pręſentis,

ac cernentis omnia, multò magis quàm equi, omnesq; bestiæ, homines efferuntur, exultant, in omnes errores, proclinati, delabuntur. Propterea non est ex eis quisquam, qui bene, ac laudatè agat. Ipse igitur, quasi de cœlo aduersus impiam hanc turbam missus testis, eorũ sententiæ contradicens, ostendensq; Deum secus quàm illi prædicent, uidere, ac scire cuncta, subiicit:

Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut uideat, si est intelligens, aut requirens Deum.

AVdis contrarium quàm paulò antè testimonium. Stultus, ut Lucretius, Non est Deus: & si est, nescit nostra, regnans ultra flammantia mœnia mundi. At sapiens, diuinitusq; afflatus, Imo est Deus, & regnat quidem in cœlo, remotissimis à terra locis, ac inde (quod ei facillimũ est) prospicit omnia, cernit, si quos iustitia, fides, pietas delectet. quanquam horum numerus perexiguus est. Hoc prisca theologia, quoniam exordio cœli propinquior omnia diuina, melius quàm posteritas cernebat, ubiq; decantat, ut Homerus,

ζεὺς δ' αὐτὸς νέμει ὄλβον ὀλύμπιος ἀνθρώποισι,
ἐσθλοῖς ἠδὲ κακοῖς, ὅπως ἐθέλῃσιν ἑκάστῳ. Et,
πρὸς γὰρ διὸς εἰσὶν ἅπαντες
ξεῖνοί τε πτωχοί τε, δόσις δ' ὀλίγη τε φίλη τε.
Iuppiter ipse bonum tribuit mortalibus omne,
Vt libuit, mittens cuicunq; bonisq; malisq;,
Ab Ioue sunt omnes homines, peregrinus inopsq;.
Muneraq; exigua, aut grata.

Sic quidem sapientes loquebantur, oppositi uesaniæ improborũ. Duplici autẽ sensu potuit dici Deũ requirere, an sit sapiens quisquã. Respicere, bonos in primis, ac sapientes. Hos attentè requirere, & uelut hominem, uelut amãtem diligenter, indagare, ut eos diligat, amplectatur, tueatur, uti sibi charos, gratosq;, quemadmodum confitetur Aristoteles, eundem esse sapientissimum, beatissimum, atq; θεοφιλέστατον, Deo charissimum, cuius est Deus amãtissimus. Eiusmodi requirere Deum, an inueniantur in terris, alterum sensum quem Græci adhibent, requirere uelut prouidentem, gubernantẽ, ut curet laborantes, opem eius implorantes, parte alia quemadmodum de peccatis Sodomæ scribitur: Clamor Sodomorum uenit coram me, descendam, & uidebo. Vt respiciat uelut iudex seuerus, bonisq; à malis iudicio suo separatis, unicuiq; congrua tribuat. Cernis item hoc loco, eundem esse intelligentem, atq; Deum requirentem, iuxta ueterum sententiam, qui diffinierunt simul pietatem, ac sapientiam consistere, nomine duntaxat differentes. Esse sapientiã, ipsam pietatem. Qui dicit sapientem, dicere esse pium, dicere cognoscentem Dei, finemq; totius philosophiæ cognitionem Dei, nempe sapientiam: Philosophiam autem esse rerum causas requirere, ut his repertis suprema causa cognoscatur. Huius autem cognitionis fructum, esse amorem, cultumq; Dei, nimirum pietatem. Itaq; eũdem esse intelligentem, sapientemq;, ac Deum requirentem, quòd is uere philosophatur, qui Deum quærit. Et is uerè philosophus, aut non quidem amans, sed possessor sapientiæ, qui Deum reperit, cognouit, cognitum amauit. Hanc esse sapiẽtiam, hanc pietatem. Hoc Deum in terris exactè requirere. Sed ut Sodomæ non sunt decem iusti reperti, propter quos reliquæ ciuitati Deus parceret, sic psalmus exclamat:

Omnes

Omnes declinauerunt,ſimul inutiles facti ſunt:non eſt qui faciat bonum,non eſt uſq; ad unum.

DEclinauerunt, ſubaudit AuenEſdra,de uia recta:propterea Chaldæus,Declinauerunt retrorſum,uidelicet in contrarium,uerſis animis,euerſa ratione,uelut cæci, duce, & ratione carentes: perinde ſi flumina uerıere retro cerneres, Xanthe retro propera. Dicitur de mortalibus cùm uiuunt animis auerſis, amiſſa ſapientia,enormiter, ſtupendè, deprauatè:uelut ſi arbores non amplius in cœlum mitterent ramos,ſed uel deorſum,uel in dexteram,ſiniſtramq́;. Hebræi contendunt hoc præcipuè dictum de idololatris ſuorum temporum, propterea quòd de plebe ſua, quam deuorent,ſermo ſit inferius. Quos prophetæ tantis erroribus detineri uidentes,& in una re,quæ ſumma rerum humanarum eſt, peccare,iure deplorabant eorum deprauatum,ac penè monſtroſum iudicium, præpoſteramq́; uitæ rationem. Nec habebant amplius, quòd contemptibilius dicerent, quàm ἠχρειώθησαν, inutiles facti ſunt,aut quod eſt Hebraicè נֶאֱלָחוּ neelachu fœtuerunt,corrupti ſunt,contabuerunt, contaminati, execrabiles facti. Obſeruatur q́; à Græcis, quòd declinaſſent, à recto q́; itinere excidiſſent, quòd corrupti eſſent, indicari natura factos fuiſſe rectos, ipſos naturam, imaginem q́; ſuam corrupiſſe. Hieron. uerbum neelachu, tranſtulit conglutinati ſint. Non uideo quo ſenſu,& quam ob cauſam.

Obſeruare operæpretium eſt in exemplaribus Latinorum redundare tres uerſus adiectos huc, & tralatos ex alio Pſalmo, quos in hoc Pſalmo neque apud Hebræos, neque Hieronymum, neque etiam Græcos reperies. Obeliſco eos confodias.

Nonne cognoſcent omnes, qui operantur iniquitatem,qui deuorant plebem meam, ſicut eſcam panis, dominum non inuocauerunt?

COgnoſcent Hebraicè יָדְעוּ iadeu, cognouerunt. Admirationem eſſe Hebræus AuenEſdra teſtatur, Non'ne cognoſcent, non reſipiſcent, attollent oculos? Non cognouerunt,non uiderunt,non ſuas uires hoc feciſſe,ſed facultatẽ eis Deum dediſſe. Scelerati,execrabiles q́; illi,qui perpetrãt facinora,flagitijs inſueti, uelut q́; lupi rapaces,in bonos, pios q́;, impetum facientes: non'ne ſcire debuerunt à Deo, non ſuis uiribus eueniſſe, ut proſternerent populum Dei, uorarent, conſumerent, factum hoc diuina prouidentia,non uiribus humanis? Oſtendens q́; eorum impietatem,animos q́; alienos à Deo,ſubijcit,Deum non inuocauerunt. Hoc Chaldæus expediens,Deum non benedixerunt. Victorijs potiti,profligata, captiua q́; abducta plebe Dei, non benedixerunt Deum, non gratias egerunt, ſed omnia audaciæ ſuæ,uiribus q́; tribuerunt. Mutata eſt perſona, ut uidemus,cum ſuperius, pſalmus ſit locutus,nunc ipſe Deus, qui plebem ſuam nominet. Quanquam Græci putant poſſe Dauid eſſe, qui plebem ſuam nominet, quam Babylonij, Aſſyrij q́; uorent, abſumant,inflatius ſeſe iactantes.

Illic trepidauerunt timore,ubi non erat timor:quoniam dominus in generatione iuſta eſt.

SVperuacaneò additum eſt in interpretatone Sept. quæ Latina quoq; eſt οὗ οὐκ ἦν φόβος, Vbi non erat timor. Itaq; nec in Hebraico, neq; in editione Hieronymi

q 3 habe

habetur: & eò sensus impeditur. Nam eis formidinem, pauorem'que intentat, propterea quòd non inuocauerunt Deum, quòd sibi tantos spiritus sumpserant ut à se ipsis profectam non à Deo uictoriam contra Hebræos prædicarent. Fregit Deus eorum audaciam, & his, qui prius fortes, intrepidi'que uiderentur, superuenit pauor immanis, calamitatibus acerbis illatis, exploratum'que habuerunt, Deum auxilium ferre suis, præsentem'que esse si quando uexantur, expectantem ut his ueluti flagellis excitati redeant ad sanitatem. At si hostes, quod Deus causa suorum corrigendorum fecit, sua fortitudine factum gloriatur, non sinet Deus hanc eorum inanem iactationem esse diuturnam, conuersa'que fortuna, fortia pectora suis, rerum secundos euentus concedet: hostes autem pauore perculsos, fuga, atque ignominia contemptibiles efficiet. Est enim Deus in generatione iusta, est protector bonorum, adest rebus iustorum, non procul absistit. Rabi Salomon hunc pauorem hostium interpretatur, cùm filius regis Nabuchdnosor, qui captiuos egit Hebræos, luit pœnas sceleris paterni, ablato ei regno. Posset esse uniuersalis prædictio, contra idololatras omnes infestos Hebræis ea tempestate, cum soli omnium gentium Hebræi uerum Deum colerent.

Consilium inopis confudistis, quoniam dominus spes eius est.

Confudistis, Græcè κατῃσχύνατε, uituperastis. Hoc sensu dictum Hebræi, & Chaldæus testantur: Quam spem in Deo habuisset inops, miser'que, uos propter incredibilem superbiam, uituperastis: inanem spem illam, uanam'que, & fallacem prædicastis: Consilium illud suum, quo confugere ad Deum, & in eo se tutum fore miser sperabat, uos irrisistis. Est & is sensus, quoniam Hebraicè est per futurũ תָּבִישׁוּ tabishu, uituperabitis, uel erubescetis. Noritis, inquit, uos ò quicunque uestris freti uiribus, in bonos insultatis, consilium pauperum, quo optime consuluerunt, erubescetis, erit uobis illud consilium ignominiæ, dedecori. Irridebatis illud consilium, sed uestra demum erit dementia, consilium illud sapientissimum comprobabitur, plenum prudentiæ, uestrum stultissimum. Coarguet illud cõsilium uestram stultitiam, falsam'que persuasionem, atque irrisionem ostendet. Est igitur sensus: Ob consilium inopis erubescetis. Prior magis Hebræis probatur, ut dicat, Propter summam cæcitatem, dementiam, consilium inopis, spem in Deo habentis, improbastis. Dicitur autem Græcè, ὁ δὲ κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ At Deus, spes illius est. Quanquam Hebraicè est, ut Latinè, pro spe, in Hebraico מַחְסֵהוּ machesehu, refugium eius.

Quis dabit ex Sion salutare IsraEl? cùm conuerterit dominus captiuitatem plebis suæ, exultabit Iacob, & lætabitur IsraEl.

Qvemadmodum spem inopis Deum summũ esse, non fictitios illos Deos dixerat: sic nũc primũ rogat, quis præsidium Hebræorũ, quis spes eorũ. Rogat autem idololatras Hebræis inimicos. Quẽ, inquit, putatis eorum præsidium, qua spe Iudæos niti creditis? Quis eis salutẽ afferet? certè Deus, ille Deus. Nominat Sion, unde salutem uenturã uaticinatur, uelut alio psalmo, Virgam uirtutis suæ emittet dominus ex Sion. Et, Exaudiuit me de monte sancto suo. Exponitur igitur ab Hebræis, Græcis'que unanimiter, quòd in monte Sion esset arca, & propitiatorium, unde responsa dabantur, ubi sedes Dei crederetur esse: inde salutem, inde robur,

& præ

& præsidium mitti sibi persuadebant, ubi preces ante arcam habebantur. Accidit igitur simile quid in sacris literis, atq; profanis. Vt enim profani poëtæ non desinunt celebrare Parnasum montem in Delphis, propter templum, & oraculum Apollinis, ea tempestate celeberrimum: sic propter oraculum ueri Dei, propter sacellum, ubi arca erat, & propitiatorium, sacri decantant Sion, ab eo monte, salutem mitti canentes. Itaq; per interrogationem postulat, ut declaret quod interrogauerat, Quis det ex Sion salutem? Quod alio psalmo apertè denuntiat: Virgam uirtutis suæ emittet Dominus ex Sion. Nunc ubi rogasset, subijcit respondens, Cùm conuerterit Dominus captiuitatem plebis suæ: cùm reuocauerit captos, cùm miserit in patriam miseros exules: cùm reddiderit eis patrium solum, conspectum dulcis patriæ, cuius amore sapiens ille fertur immortalitatem repudiasse. Tunc, inquit, triumphus erit: tunc lętitia, ludi, chori, festiq; dies. Vel ipsi montes, syluęq; lætabuntur, ualles responsabunt. Est autem in Hebraico (ut sæpius monui) pro σωτήριον, salutare, clarius, & melius ישועה ieshuah, salus, Iesus, seruator. Quis dabit salutem, aut seruatorem, ex Sion? Et forsan à monte Sion canit uenturum seruatorem, qui captiuos liberet, quoniam inde salutis humanæ fuit initium, plurima mysteria illic celebrata. Nominat autem Iacob, & IsraEl, poëticè bis eundem duobus nominibus decantans: ueluti si dicas Istrum, ac Danubium: Romanos, & Quirites. Cognominatus fuit IsraEl, cùm luctatus cum Angelo eum superauit. Itaq; IsraEl est superator Dei, à uerbo in futuro ישר isra, & nomine Dei El. Non ergo designat (ut pleriq; putant) uir uidens Deum. Nam uir dicitur איש ish, nomen non est in hac compositione.

PSALMI XIIII. EXPLANATIO.

NOtus titulus, quo dicitur Hebraicè מזמור לדוד misмor le Dauid, psalmus ipsius Dauid. Hunc psalmum ferunt Græci iure propinquum esse superiori: quoniam ut ille generatim contra homines eos stultitiæ condemnans pronuntiauerat, sic nunc qua ratione uitare stultitiã possit, sapientesq; fieri docet. Quæ conditiones reddant hominem insipientem prius, nunc quę sapientem, diuinęq; felicitatis participem. Exordium, fonsq; stultitiæ illic, uirtutibus omnibus auferre stabilimentum, pietatem: hic proponere ueluti finem bonorum, ad quem dirigenda sint omnia, ut in tabernaculo Dei colloceris. Is enim totius philosophiæ, omnis humanæ uitæ finis. Ne quis igitur desperet, ad sapientiam nunquam aspirare posse, quoniam uniuersos insipienter peccare asseruerat, uiam facilem, planamq; ostendit. Finis autem, siue fructus sapientiæ felicitas. Hanc ostendit, eam appellans habitare in tabernaculo eius. Iter quoq; monstrat, quò ad eam peruenias.

DOmine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?

TABERNACVLVM Græcè σκήνωμα, tentorium, scena, unde Scenitæ Arabes, quòd habitant sub tentorijs. Tabenaculum non æquè uenustum, commodumq;. Vocat tentorium, & montem sanctum, aut (quod Hebræi pariter & Græci proponunt) tabernaculum, siue tentorium, quod fecit Moses, tabernaculum testimonij, quod simul cum arca positum erat in monte Sion. Propterea montem sanctum eius nominat, ubi tab

ubi tabernaculi meminiſſet, ſimul & tentorium, & montem, in quo erat arca nominans. Arca ſub tabernaculo, totum autem in monte Sion. Aut iuta Euthyimium, quoniam terreſtris Hieruſalem συστοιχεῖ (ut ait diuus Paulus) reſpondet cœleſti: & templum in terris, eſt imago cœleſtis, ſub nomine tentorij, montisq́ ſancti, habitatio ſupera deſignatur. Nam quæ poterat eſſe in illo tabernaculo habitatio, ut roget quis in eo habitet, quod uix fortaſſe duos, aut tres caperet? Et eò nemini licebat præter quàm ſacerdotibus ingredi. Iam illud tabernaculum apertè cœlum exprimere, ac deſignare cognitum eſt: & colores, quibus conſtabat, quatuor elementa refert Philo eruditiſsimus denotaſſe: cærulum, ſiue hyacinthinum, aërem, byſsinum terram, purpureum aquam, coccinum ætherium. Sic quòd pars tabernaculi, plebi, omnibusq́ animantibus, altera ſolis ſacerdotibus initiatisq́ pateret, illa terram deſignari, quæ cuncta monſtra, bonosq́, & malos capiat. hac cœlum, quò puris, initiatisq́ duntaxat liceat aſpirare, autores fermè ſunt omnes. Igitur per ſenſus occultos, quod Græcè dicitur, ὑπόνοια, tabernaculum, uel tentorium, & mons ſanctitatis (ut eſt Hebraicè) cœlum intelligemus, qui uerè dicitur mons, οὐρανὸς, ſupremus terminus, totius mundi uertex. Et uerè mons ſanctus, ubi nulla fraus, ubi campus ueritatis (ut ait Plato) ubi diuina ſpectacula, & ut idem diuinus Plato de loci illius incolis φθόνος ἐξίσταται θείου χοροῦ, diuinam gentem, inuidiam non attingere. Ibi quoq́ templum ſanctum, quo Deus piè, pureq́ ab animis deificatis colitur, laudatur, celebratur. Hanc cœleſtem habitationem deſcribens antiquiſsimus, idemq́ doctiſsimus uates Homerus,

> Οὔλυμπόνδ', ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
> ἔμμεναι, οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται, οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
> δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται. ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
> πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.
> τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα.
>
> Venit Olympum, ubi fertur ſedes eſſe Deorum
> Firma, hæc uentis haud quatitur, minus hymbribus ullis
> Alluitur, niue nec tegitur, nec nubibus æther,
> Nigreſcit, paſsim ſed fuſa eſt purior aura.
> Hic Diui degunt felices tempus ad omne.

Hunc igitur montem, has ſedes Hebræus Vates cecinit.

Qui ingreditur ſine macula, & operatur iuſtitiam: qui loquitur ueritatem in corde ſuo.

SIne macula, unico uerbo Hebraicè תָּמִים tamim, perfectus, abſolutus, Græcè quoq́ ἄμωμος inculpatus, immaculatus, purus. Auen Eſdra Hebræus interpres, orationi putat deeſſe, Qui ingreditur uiam perfectam, puram, in dictis, ac factis. Congruè dixit, ingredi, referens ad finem ingrediendi quem propoſuit. Eſt enim finis ingrediendi, aut ambulandi, ut quieſcas, ut habites. Venitur itaq́ ambulando, demum ad quietem. Via qua ad montem Dei peruenias, eſt integritas, iuſtitia, ueriloquentia, ſi ſit os ueridicum, multò magis, ſi cor ori reſpondeat. Si cor fons omnis eloquij, uera ſentiat, ſi mens ſit ueridica, ſine dolo, fraude. Amplexus eſt primo nomine generatim cunctas uirtutes. Qui ingreditur perfectus, abſolutus. Id enim ſonat Hebraicum. Nam Chaldæus id tranſtulit: Qui pergit בִּשְׁלִים מְהָא bisli metha, in perfectionem. Exin omnes uirtutes explicat, quæ nomine perfectionis continentur. Nempe iuſtitia, tum mentis integritas, ueritas, ſeu fides. Iuſtitia, &

ſtitia,& fides,duæ ſingulares uirtutes.Fidem enim deſignat,cùm ait,Qui loquitur ueritatem in corde ſuo.Eſt enim fides (ut Latinus philoſophus definit) factorum, dictorumq́ꝫ conſtãtia:animus fraudibus abhorrẽs. Propoſuit igitur quatuor mirum in modum obſeruãda,inceſſum,uiam,ut innueret montem,ubi quies optata; uelut Poëta campos Elyſios nominauit, appellans eos montem ſanctum. Tum iter ad eos, exin complexum, ſocietatemq́ꝫ uirtutum, abſolutionem: dein iuſtitiam,nouiſsimè fidem.Declaransq́ꝫ apertius,quod propoſuit,ſubijcit:

Qui non egit dolum in lingua ſua, nec fecit proximo ſuo malum: & opprobrium non accepit aduerſus proximos ſuos.

HOc erat,Qui loquitur ueritatem in corde ſuo. Egit dolum, reſoluit Græcum uerbũ Latinus, ἐδόλωσε, dolum fecit.Hebraicum uerbũ eſt, רָגַל ragal,ducitur à pede, deſignatq́ꝫ deferre, accuſare,explorare mores, ac dicta cuiuſq́ꝫ, ut uituperes,calumnieris.Inde dicuntur exploratores, מְרַגְּלִים meraghelim.Itaq́ꝫ AuenEſdra ait hoc dictum in Pſalmo de reuelatione rerum arcanarũ,Qui non egit dolum in lingua ſua:nimirum non detulit,nõ accuſauit,infamauit,ſugillauit,nõ explorator fuit uitæ cuiuſq́ꝫ,ut eam produceret,infamaret.Hoc melius quàm quod Hieronymus:Qui non eſt facilis in lingua ſua.Nam ragal,ſonat accuſare,deferre,ex cõſuetudine delatorũ.Propterea ſubijcit melius declarãs,Nec fecit proximo ſuo malum:nõ nocuit lingua,nõ labẽ inuſsit,nõ eſt criminatus.Declarãs id tertio,Et opprobriũ non accepit:Hebraicè clarius,Et opprobrium,ſiue dedecus,nõ נָשָׂא naſa, tulit,leuauit:nõ leuauit,ſumpſit dedecus infamiæ cõtra proximũ ſuum:nõ inflixit notam.Declarauit igitur quę ſit iuſtitia,fidesq́ꝫ, atq́ꝫ perfectio, quas propoſuerat, quo itinere uenitur ad campos Elyſios.Id ferè omne eſt, innocentia, charitas, beneuolentia erga proximũ,ſi neminẽ dictis,factisq́ꝫ offendas. Proponit alia.

Ad nihilum deductus eſt in conſpectu eius malignus: timentes autem Dominum glorificat,qui iurat proximo ſuo,& non decipit.

AD nihilum deductus eſt,unico uerbo Hebraicè,& Græcè ἐξουδένωται nihilatur: ut ſic dixerim,pro nihilo habetur.Hebraicè נִבְזֶה nibze, deſpicitur, cõtemnitur.Senſus igitur,Improbus eſt illi contemptibilis, deſpicitur ab eo, habetur pro nihilo:ueluti cõtẽptiſsimas ſordes, fœtidiſsimã cloacã, uiliſsimũ ſterquiliniũ exiſtimat omnẽ improbũ.Ad hunc clariorẽ ſenſum reddidit Hieronymus: Deſpicitur in oculis eius improbus.Ecce igitur alia pars totius probitatis,ac perfectionis. Tum neminẽ uioles,iuſtitiã,fidemq́ꝫ ſerues,criminibus ne circũuenias,dedecus et infamiã ne infligas,pietatẽ autem plurimi facias.Et ut alio Pſalmo habetur, Nõne qui oderũt te Domine,oderã,& ſuper inimicos tuos tabeſcebã? Odio habeas impios:ab eis oculos,animũq́ꝫ auertas:res abominabilis,execrabilis, (ut eſt Hebraicè) tibi habeãtur.Nã quod dicitur in noſtra tralatione,malignus, & Græcè πονηρός, Hebraicè eſt, נִמְאָס nimas,abominabilis, execrabilis. Deſpicitur,inquit,in oculis eius,ille qui eſt abominabilis.Timentes autẽ Dominũ glorificat:ſcilicet, hęc ſumma rerũ eſt,ut magno honore pietas habeatur. Hæc in noſtris ſenſibus, opinionibusq́ꝫ primũ obtineat locũ,proximũ autẽ pietati eſt,ut iuſiurãdum, quod fit teſte Deo,ſerues. Hunc honorẽ Deo deferas,ut quod nomine eius inuocato, promiſiſti,firmum ſit,ac ſtabile.Hinc dicitur Græcè pius,εὐόρκως bene,ac ſanctè iurans,qui

bene iurat. Suntq; idem ut est apud Aristophanē ἐνορκος, ὅσιος bene iurans, ac sanctus. Audis illū quoq; sapientē, de pietate, Ne ciura uana per ipsum. Et, Non assumes, inquit in sacris literis, nomē Dei tui in uanū. Hebraicè לַשָּׁוְא leshaue, in mendaciū, falsum. Est ergo pars pietatis bene iurare. Sed sciēdū est Hebraicè uocē hāc nullis notulis subscriptam רע posse designare, aut amicū, proximū, aut malum. Si notulas subscribas, significata dirimūtur, רֵעַ rea, proximus, רַע ra, malum. Nunc scribitur ut malum designat, estq; uerbum לְהָרַע lehara, ad affligendū, uexandum. Atq; Hebræi huic sensui maximè accedunt. Iurat, inquit, ut affligat seipsum, & corpus suum, ut maceret, premat, resecet corporeos appetitus, quod in Noē dicitur, omnis caro intēta ad malū. Atq; ut iurauit, facit, exeqtur, nō piget facere, quāquā cōtra seipsum. Volūtq; similē esse sensum ei quod ait alibi Dauid, Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ. Hunc sensum proponunt omnes, AuenEsdra, Rabi Dauid, Chaldæus interpres. Ipse etiā diuus Hieronymus qui trāstulit iuxta sensum Hebræorum, Iurat ut se affligat, & non mutat. Mihi ualde probatur antiqua lectio Sept. interpretū, propterea quòd hoc toto Psalmo agitur de integritate, innocentia, iustitia. Iteratur, sæpiusq; nominatur iustitia erga proximū, ut eum non offendas lingua, ne crimineris, ne dedecus infligas, dehonestes, uituperes: tum ne fallas iureiurando, ne per iuramentum circūuenias. Propterea subijcit similia: Qui pecuniam nō dedit ad usurā: nō accepit munera cōtra insontem. Hæc mihi uehementer probātur quod antè, & pòst similia ponūtur. De affligēdo seipsum, sermo nullus. Legerūtq; Sept. Qui iurat לְהָרֵעַ leharea, proximo. Scire quoq; operæpretium est, quod dicitur, Ad nihilū deductus est in cōspectu eius malignus, adhibere Hebræos sensum, quē ipsi diximus, sed similē huic, quo dixisse cōtendunt prophetā, Iurat ut affligat seipsum. Sic illud, Ad nihilum deductus est, Hebraicè duo uerba passiua, נִבְזֶה נִמְאָס nibze, nimas, despicitur in oculis suis. Tum repetit נִמְאָס nimas, cōtemptibilis est, abominationi est: totūq; uolūt referri ad cū ipsum sanctū, probumq;, qui sibi ipsi sit despectui, contemptui: qui in oculis suis displiceat sibi: ipse sibi nūquā satisfacit. Est sibi contēptibilis: facit quod Christus nos docuit, Et cùm omnia feceritis, inquit, dicite, serui inutiles sumus. Hoc tollitur elatio inuisa Deo, tumor premitur, fastus deijcitur. Huic ergo uolūt simile subiecisse prophetam, Iurauit ut affligeret seipsum ieiunādo. Sed, ut dixi, cōsideratis his quæ Psalmus decantat, totoq; ordine uersuū diligēter animaduerso, & antecedētibus, consequētibusq; perspectis, uidetur sensus esse in primis, ut dicat, Despicitur in oculis suis improbus. In secundis, iurat proximo suo, & non fallit, decipit, pro quo uerbū est Græcū clarius ἀθετῶν infirmat, infringit: iurauit, & nō infirmat, infringit, destruit qđ' ꝓmisit.

Qui pecuniam suam non dedit ad usuram: & munera super innocentem non accepit.

VEnustè Latinus pro Græco ἀργύριον, argento, pecuniā dixit. Latini pecuniam à pecudibus, quarū imaginibus erāt impressæ, aut quòd ex corio pecudum fierent, dixerunt: reliquæ nationes, Græci, Hebræi, Galli ab argento. Nunc ergo dicitur, Qui argentum suum non dedit ad usuram. Duas præclaras probitatis partes adhibuit, quibus ambabus auaritia refellitur, negaturq; his inesse, qui cupiunt aspirare ad montem Dei. Auaritia ab auendo, inflammatè, insatiabiliter cupiendo: similiter Græcè φιλαργυρία, amor pecuniæ, cùm omne studiū in possidēda pecunia posuerit, omnē huc cogitationē defixerit, aut per usurā, iniustūq; augmentū contrahit pecunias, aut corrumpit animos iudicū muneribus accipiēdis: qui si auaritia uacarent, utiq; præferrent æquitatem cunctis muneribus. Auarus autem nihil

auro,

auro, argentoq́ꝫ existimans præclarius, incestat omnia, nihil impollutum fœda inluuies relinquit, nec finit eum cernere uerum cupiditas. Excæcat oculos iudicum, ut plerunq́ꝫ damnent innocentem: nullam animo uidendi ueri uim relinquit. Propterea radix omnium malorum auaritia, inimica iustitiæ. Omnia corrumpens, charitati, humanæq́ꝫ societati inimica, commodis alienis infesta, eripiens cuique quod suum est, benefaciendi nescia, crudelis ubiq́ꝫ: nullius ordinis, ætatisq́ꝫ rationem habens, lucem, alacritatem hominibus eripiens, replens sordibus omnia, ubi uersatur. Surripit alimentum, surripit uestimentum: oblata pecunia molitur homicidia, crudelitatem, euersionem familiarum, nemini parcens, si modò spes prædæ affulserit. Auarus in omnes homines qualis lupus in oues. Vide igitur quibus pestibus careat, qui caret auaritia: quam'ue necesse sit hac mundum, purumq́ꝫ esse, qui cupiat attingere cœli palatium, ad quod charitas, iustitia, mansuetudo ducit. In contrarium, trahit in Tartarum auaritia, crudelis cum crudelibus futura. Dixit ergo, Munera super innocentẽ non accepit, contra innocentem, contra innoxium, immeritum non tulit sententiam, largitione corruptus.

Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.

PRincipio dixit, Quis habitabit? nunc non mouebitur, designans æternam habitationem. Qui non mouetur, non ejcitur extra patriam. Aut, mouebitur in æternum, Hebraica phrasi, In æternum habitabit, in omne æuum incola cœlestis erit. In omnem æternitatem, securus, certus habitator erit. Nunquam hæc illi felicitas defuerit. Fons ille perennis uoluptatis, nunquam eum deficiet.

PSALMI XV. EXPLANATIO.

TITVLVS huius psalmi est, Tituli inscriptio ipsi Dauid. Est autem hoc apud Sept. in Græco idiomate, στηλογραφία, columnæ inscriptio ipsius Dauid. Latinus, titulum dixit, uerè ipsam columnam. Nam in testimonium, ac titulum, erectę columnæ inscribebantur. Sed ut hoc melius noscatur, sciendum Hebraicam uocem, quam Sept. transtulerũt, στηλογραφίαν, esse מִכְתָּם miktham: ea potest in duas resolui, mak, tham, prior signat, attritum, humilem: posterior, simplicem. Hunc igitur significatum, pleriq́ꝫ ex priscis Hebræorũ, quos meminit Rabi Salomon, secuti sunt. Hoc etiam posuit Hieron. transferens, Humilis, & simplicis Dauid. Sed is significatus cæteris non placet, proponuntq́ꝫ magis, quod Sept. in Græcam dialectum transtulerunt. Nam eadem uox Hebraica miktham, potest duci, & id Hebræi comprobant, à כֶּתֶם kethem, massa aurea, insigne, & aureum quiddam. Inde aliud nomen, addita solita litera, eiusdem, significatus machtham. Itaq́ꝫ Rabi Salomon interpretatur hoc, coronam, quasi propheta Deum uocauerit coronam, decusq́ꝫ suum, ac præsidium: atq́ꝫ in hunc, psalmum spectare. Hoc quoq́ꝫ exhibuit Burgensis. Sed ijdem proponunt etiam id significatum, michtham, esse genus instrumenti musici, insculpti aureis cælaturis. Qui significatus positus est à Sept. Ponitur etiam à Chaldæo, trãsferente uocem Hebraicam michtham, גְּלִיפָא תְּרִיצָא gliphatheriza, cælaturam, siue sculpturam rectam, pulchrã. Vbi uocem Græcam usurpauit γλύφω sculpo. Hoc placet Salomoni, placet Auen Esdræ, mihi quoq́ꝫ probatur, propterea quòd omnibus ferè psalmis nomina musicorum instrumentorum prænominantur, ut sæpius docui. Dicitur itaq́ꝫ, Carmen Dauid quod cecinit instrumento, uocato Michtham. Græci exposuerunt, hanc coronam, siue decus, quasi trophæum Christi, quasi columnam erectam, ac titulum,

in quem psalmus editus sit à Dauid. Vult enim etiam AuenEsdra titulum designare, præter significationem instrumenti musici, quasi psalmum nobilem, psalmum pretiosum, psalmum aureum: propterea de Messia est, quasi Messiæ trophæum decantans, eo sensu ab Apostolis acceptus. Et tuum sensum minimè aspernor.

CONserua me domine, quoniam speraui in te.

CONSERVA, Hebraicè, custodi, esto mihi præsidium. Nanq; in te omnis spes inclinata recumbit. Iustis de causis, ait, à te debeo iuuari, quòd spem omnem in te posui: tu uerò nec debes, nec potes tua clementia fretos fallere. Potes enim iuuare citra laborem, si uelis. Velle autem debes, ne qui sperant in te, in eum sperasse uideantur, qui uel nesciat spes eorum, uel sciens negligat. Neutrum summæ maiestati ascribendum, quam nec inscitia, nec malitia attingat. Ad hæc diligimus eos, charosq; habemus, qui in nos sperant, qui nobis hunc honorem deferunt, ut fore sibi nos beneficos confidant, prædicent, nos in numero bonorum habentes, qui nos humanos, iustos arbitrentur: qui non confideret, id crudelitati eius ascriberet à quo crederet se non iuuandum.

Dixi domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.

QVanquam non admodum refert, Dixi, Hebraicè secunda persona fœminea אָמַרְתְּ amarethe, Dixisti tu ò anima cuiusq;, atq; ipsemet. Itaq; ad sensum non refert. Quod ait, Bonorum meorum non eges: dicitur in fonte, Bonum, aut Bonitas mea non super te. Sensusq; iuxta Hebræos, Bonitas, felicitas mea, beneficia abs te accepta non sunt super te: quoniam non mea probitate, atq; iustitia mihi benefacis. Propterea non sunt super te mea benefacta, mea pietas, mea iustitia. Nihil tibi feci, mea beneficia non sunt super te, sed tua potius super me. Nihil tibi gratum contuli, quo te iuuare possem. Est alius sensus iuxta Chaldæum, ut subaudias nisi, Bonitas mea, aut bonum meum non est nisi à te. Sed primum melius. Hoc ergo dixit anima eius, Deum non habere beneficium, aut gratiam, acceptam ab ipsa anima, ut ei reddat tantundem. Omnia ex mera bonitate, clementiaq; Dei profecta esse. Eadem clementia, ac benignitate flectere, inquit, nunc ad conseruationem mei. Nam est alio in psalmo: Meæ sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues: mea uolatilia cœli. Itaq; si sacrificas, das Deo sua, non tua. Is est sensus uerus. Hieronymus posuit illum Chaldæi, Bene mihi non est, sine te. Magis acquiesco priori, qui est in editione Sept. & nostra Latina. Rabi Salomon his uerbis, hunc exponit, Beneficia quæ tu mihi confers non sunt super te, ut ea mihi uelut ex debito reddas, quia non ex mea iustitia tu mihi benefacis. propterea dominus Deus meus es, beneficus, salutaris, placidus, dator bonorum, non acceptor, quia non indiges. Es enim αὐτάρκης, shaidai.

Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes uoluntates meas in eis.

AD fontem quo clarius intelligantur reuocanda sunt. Græca habent apertius, Sanctis qui sunt in terra eius, ἐθαυμάστωσεν ὁ κύριος πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, mirificauit dominus omnes uolũtates suas in eis. Longè clarius hoc quàm Latinum. Deest in Latinis dominus. Tum, non uoluntates meas, sed uoluntates eius, dicendum

dum est. Similis ferè sensus est in Hebraico ad hunc modum: Sanctis qui sunt in terra, וְאַדִּירֵי כָּל־חֶפְצִי־בָם ueadire, col chephzi bam. Et magnificis, omnis uoluntas mea in eis. Omnis, inquit, mea uoluntas est in sanctis, & magnificis, qui habitant in terra. Consentiunt ergo Græca cum Hebraicis, excepto uerbo mirificauit, pro quo est nomen mirificorum, in fonte Hebraico. Vera igitur lectio est, in sanctis, & magnificis, siue mirandis, est omnis mea uoluntas. Quos diximus mirificos, sunt Hebraicè adire. Eos Hieronymus interpretatus est, magnificos, designat mirandos, fortes, excellentes, honoratos. Atque sensus iuxta Hebræos, & ueriorem hanc lectionem. Quoniam, inquit, bonitas mea non in te, non à me sunt in te profecta beneficia. Quid enim mortalis potest Deo conferre? Omnis tua uoluntas sit in sanctis, colentibusque te. Scire operæpretiũ est, hoc aut à Propheta dici ex persona Dei: sæpe enim fit personarum mutatio in hoc poëmate, ut prius ipse locutus, continuò subijciat personam Dei, qui iuxta postulationem ipsius prophetæ respondeat: Omnis mea uoluntas est in terra super sanctis, probisque quos pietas, ac uirtus à reliquis distinguit, præclaros, insignes. Super his, inquam, est omnis mea uolũtas, hos amo, hos amplector propter meam in eis (ut Aristoteles ait) similitudinem. Sunt enim inquit sapiens ille, boni, sapientesque θεοῖς συγγενέστατοι, propinquissimi, simillimi Deo, amici, familiares, domestici. Facti estis, inquit diuus Paulus, amici Deo. Erga hos omnis est mea cupiditas, inquit: hos attendo. Hi sunt in primis Apostoli, de quibus Ecclesia canit, Nimis honorati sunt amici tui Deus: nimis confortatus est principatus eorum. Et principes, proceresque appellati. Voluntas igitur mea, dicitur aut de Deo, qui suam uoluntatem affirmet esse erga sanctos, bonosque. Aut est sermo prophetæ, qui quasi fundens orationem, ad aspectumque Dei conuersus exclamet, Omnis hęc mea oratio, intentaque petitio est super sanctis probisque qui sunt in terra. Hos innuo, hos oratione mea designo. Populum scilicet Hebræorum, qui soli uerum Deum colerent, cæteris toto terrarum orbe simulacra colentibus. Propterea subijcit, populos diuersis ritibus. Vterque mihi sensus probatur. Græci cum Latinis referunt hoc in Apostolos, credentesque populos per eos, qui uerè sint sancti in terra, uerè honorati, mirifici. Quo sensu ferme congruunt cum superiore.

Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea acceleraucrunt: non congregabo conuenticula eorum, de sanguinibus, nec memor ero nominum eorum per labia mea.

PRo ἀσθένειαι, infirmitates, fons עַצְּבוֹתָם azebotham, idola eorum, ut transtulit Hieron. & Chaldæus uocem notiorem subijciẽs צַלְמָנֵיהוֹן zilcmanehon, imagines, simulacra eorum. Potest item actiuum esse יִרְבּוּ irbu, multiplicabunt. Sunt, ait, simulacra ubique, festinant, coëunt ad fana Deorum, mactant hostias, fundunt sanguinem. Hos ego detestor, cum his nulla mihi societas. Nominauerat igitur primum sanctos, ac honorandos, erga quos sit omnis eius cupiditas, uoluntas, desiderium. Prosequitur memorans alios, qui uerum Deum nescirent, simulacra colerent. Toto enim hoc psalmo felicitatis suæ cumulum recenset, quòd data sit ei uita, sors, habitatio inter sanctos, Deumque uerum noscentes, & adorantes, quòd data sapientia, ut Deum nosceret, quòd sit diuinitus ad egregia, præclaráque electus. Agitque ferme gratias pro eisdem, atque Socrates, aut Plato, quòd natus esset masculus, non fœmina: quòd Græcus, non barbarus: qui sapientia mori-

busq; à Græcis longo interuallo distarent: quod Atheniensis non Thebanus. Pro similibus Dauid habet gratias imprimis, quòd ei datum sit uerum Deum colere. Propterea psalmum hunc inscripsit coronam, triumphum, gloriam Dauid. Detestans igitur mores, uanitatemq; gentiũ, exclamat, Sunt apud eos innumera simulacra, ad quæ adoranda concurrunt. Hinc, quas illi uocant, Panegyris, Panathenaica, Saturnalia. At ego, inquit, non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus. Quod in fonte uerius, & clarius habet, בַּל אַסִּיךְ נִסְכֵּיהֶם bal asich nise kehem, Non libabo libamina eorum de sanguine, ut transtulit Hieronymus. Nam uerbum Hebraicum נָסַךְ nasach, à quo fit futurum asik & nomen uerbale neseck, sonat libare, miscere. Quapropter Chaldæus declarans sensum huius loci, paucis adiectis, Multiplicant idola sua, & postea festinant, ut sacrificent sacrificia. Non recipiam uoluntariè libamina eorum, nec sanguinem sacrificiorum. Sic Chaldęus, Tantopere eos detestatur Dauid, ut nec nominare se uelle dicat nomina eorum. Locus igitur ad fontem Hebraicum habet, Non libabo eorum libamina de sanguinibus, & non nominabo nomina eorum in labijs meis. Declarans etiam Rabi Salomon hunc locum, Ast ego, inquit, non ero quemadmodũ illi, ut fundam sanguinem ad cultum idololatriæ, neq; nominabo cultum simulacrorum labijs meis: iuxta uidelicet illud Pauli, Fornicatio autem, & omnis immunditia nec nominetur in uobis. Subijcit ueriorem cultum, synceramq; sapientiam.

Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi.

NIl ait mihi commune cum illis. Sed uerus Deus, uera pietas, uera sapientia, est omnis mea possessio. Deus, inquam, est, quem ego mente complector, possideo, omnia bona mea in illo,

Diuitias alius fuluo sibi congerit auro,

Ast ego totus hic sum. Græcè, & Latinè dicitur, Pars hæreditatis, quod Hebraicè מְנָת חֶלְקִי menat chelki, Distributio partis meæ: nempe mea pars, mea distributio, possessio. Pars, sors quę mihi contingit, quę mihi obuenit: Bona, quę mihi pro mea sorte, & parte, portione contigerunt. Quod autem ait, Calicis mei: calicem ex consuetudine sacrarum literarum uocat participationem, haustum, possessionem, sortem. Potationem, siue haustum uocant Hebraica, priuato sibi loquendi genere, quod datur uelut peculiare, ut id quasi degustes, sentias, haurias, possideas, absorbeas. Dicimus, & nos gustum bonorum, & malorum, deuorare iniuriam, mouere stomachum. Simili locutione Hebræi calicem, seu poculum uocant, quod cuiq; pro sua sorte datur. Quod autem ait, Tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi: pro, restitues, Hebraicè תּוֹמִיךְ tomik, quod Rabi Salomõ exposuit הֵנִיחוֹתָ hanichota, quiescere fecisti manũ meam super partẽ bonam: nimirum posuisti manũ meam super hęreditate bona: autor fuisti ut ego meliora capescerem: tu ea proposuisti, ego elegi proposita. Gloriatur igitur uera, solidaq; gloria, ut cui datũ sit uerum Deum colere, & agnoscere. Hanc sortem pręclaram sępius appellat, celebrat. nanq; omnibus locis exclamat, Beatus uir qui timet Dominũ. Beatus homo, quẽ tu erudieris domine. Beata gẽs cuius Deus, est uerus ille. Subijcit inculcãs similia:

Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præclara est mihi.

FVnes, Hebraicus loquendi ritus, quoniam funibus agros metiebantur, ac partiebantur, uocat mensuras, dimensiones. Pro pręclaris Græcè κρατίστοις, optimis, Hebraic

Hebraicè בַּנְּעִמִים neimim, pulchris, iucundis. Hieronymusq́ uertit pulcherrimis. Symmachus similiter ἐν τοῖς καλλίστοις, inter pulcherrima. Aquilas ἐν τοῖς εὐπρεπέσιν, inter uenusta. Vbi ait, Etenim hæreditas mea, præclara est mihi: est in fonte perspicuè, Certè hęreditas pulchra mihi est. Hieronymus, Et hæreditas speciosissima mea est. Gręcum quoq; dixit κράτιστα, optima. Funiculus hęreditatis uestrę. Pro funibus, Hieronymus dixit, lineæ. Sed melius funis, ut sonat Hebraicum, חֲבָלִים chabalim, Gręcumq́; σχοίνια. Ergo uera, solidaq́; gloria elatus exclamat, En mea portio, hæreditasq́; præclara, egregia, beata. Ceciderunt partes, sortes mihi, in optimis locis, in rebus optatissimis, iucundissimis. Data mihi sunt optatissima, pręclara, pręstātia. Hæreditas mea, seu pars mea lōgè diuina est. Itaq; de seipso prędicat Dauid, quod sapientes instinctu naturæ didicerunt, & apud omnes prędicauerunt, beatum eum esse, qui simul natus cepit parere mandatis Dei, iustitiamq́; sectari. Sic enim Aristoteles scripsit de iustitia diuina in libro de Mundo, ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων, μακάριός τε καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος ὤν. Cuius à principio sit amplexator, & possessor, qui felix, atq; beatus esse cupiat. Ne putes autem gloriari Dauid aliqua felicitate corporea, non potius possessione sapientię, quæ uera gloria, uerę diuitiæ sint, subijcit:

Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum. insuper & usque ad noctem increpuerunt me renes mei.

QVod Latinus dixit, Increpuerunt me renes mei, clarius, & uerius, & ad antecedens magis respondens, est Græcè, ἐπαίδευσάν, erudierunt, docuerunt. Hebraicè יִסְּרוּנִי iisseruni, erudierunt me: quod Hieron. etiam posuit. Dicit igitur, Gratias immortales, immortali Deo semper habebo, qui mihi sapientiam, consilium, solertiam largitus est. Sapientiam, inquam, non huius mundi, sed ueram, germanam, legitimam, dignam nomine sapientiæ, ut Deum noscerem, colerem, hunc notum haberem, huic gratias agerem. Hæc sapientia mihi diuinitus data. Nihil enim (inquit sapiens ille) donare mortalibus potuit Deus præclarius sapientia. Hoc (inquit Dauid) tantopere possideo, ut super eo noctesq́; diesq́; cogitem: hoc renes mei, quibus per similitudinem, quemadmodum cordi, & pectori tribuitur cogitatio, erudiunt me, docent, subijciunt antè oculos. Hebraicè igitur datur cogitatio, sensus, ratiocinatio renibus: quemadmodum Latinè, & Græcè datur intellectus & sensus cordi, ac pectori, cùm dicimus pectus fœcundum sapientia, dicimus cordatos, contrà uecordes. Similiter Hebraicè כִּלְיוֹת kelioth, qui renes, siue præcordia interpretantur, ea quæ Græcè dicuntur κῆρ, στῆθος, cor, pectus: cùm sæpe ad cor, pectusq́; suum inducit Homerus homines loquentes, ueluti ad seipsos. Nota igitur Hebraica locutio, ut dicendum sit, si clarius Hebraicam phrasin resoluas: Insuper omnibus noctibus erudit me pectus meum. Impleuit enim Deus sapientia pectus meum, hoc me noctibus erudit: ueluti poëta de sapiente suo:

At pius Æneas per noctem plurima uoluens.

Est enim nox ob quietem, cogitationibus, meditationibus, consilijs agitandis opportuna. Erudior, ait, doceor per noctem à pectore meo, quod Deus repleuit sapientia. Etiam Gręci sentiunt renes intelligendos esse λογισμοὺς, ratiocinationes, cogitationes. Quapropter nimium longè recedit Nicolaus suis allegorijs. Potest enim psalmus etiam de CHRISTO explicari, iuxta sensum supernè resonantem, amotis illis.

Prouid

Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper, quoniam à dextris eſt mihi, ne commouear.

IN origine non eſt προεωρώμην. prouidebam, ſed uerius שִׁוִּיתִי shuithi, poſui. Poſui, inquit, præfixi Deum ante oculos meos. Hæc enim ſapientia eſt, ob quam gratias agit, hanc pectus eius per omnes noctes erudit ipſum, ſibi proponit Deum ante oculos, quem noctes, atq; dies meditetur, ſuper quo cogitet aſsiduè. Factum id, quoniam tribuit ei Deus intellectum, ſapientiam, hæc pectoris eius fœcunditas. Quæ ſit hæc fœcunditas, quæ'ue nocturna, in qua pernoctetur, pectoris eruditio, docet ſubijciens ſimile, Propoſui Deum ante oculos. Quid ita? quia is meus autor, is protector, defenſor, is certus ſalutis portus. Semper adeſt mihi, ne qua me circunſiſtet calamitas: hæret lateri meo, aſsiſtit comes, nunquam me deſerit hæc fida cuſtodia. Quaſi ſtipator αἰχμοφόρος, excubitor. Propterea non commoueor, non cado, non ruo, firmus ſum, ſtabiliſq; protegente, ducente Deo. Ob hanc cauſam benedico, laudibus celebro, in oculis gero ipſum, nocteſq;, dieſq; cogito, in illum omnia deſideria mea requieſcunt: ille meus ignis, mea certa, & ſola uoluptas: depereo illum: non poſſum eius unquam obliuiſci. Inculcat ſimilia.

Propter hoc lætatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: inſuper & caro mea requieſcet in ſpe.

CÆtera conueniunt. Pro lingua mea, eſt in fonte כְּבוֹדִי kebodi, gloria mea. Idq; etiam Hieronymus poſuit. Interpretantur Hebræi, animam uelut (quod ait Plato) θειότατον καὶ τιμιώτατον τῶν ἡμῶν τὴν ψυχήν, eſſe animam id, quod in nobis eſt diuiniſsimum, ac pretioſiſsimum. Exponit igitur AuenEſdra gloriam meam, הנשמה haneshama, animam, flatum. Chaldæus nihil diſsimile poſuit, ſed duntaxat אִיקָרִי aiekari, gloria mea, pretium meum. Quòd igitur in homine nil eſt anima charius, nobiliuſq;, uocant eam gloriam, ueluti rem nobiliorem, charam, pretioſam. qua locutione utens Homerus, ſæpe ſcribit, φίλον κῆρ φίλον ἦτορ, ἐνὶ εἴδεσι φίλοισι, charum cor, chara anima. Quod item dixit, Caro mea requieſcet in ſpe, eſt in fonte, Caro mea יִשְׁכֹּן לָבֶטַח iskon labetach, habitabit ſecurè, cum fiducia. Hieronymus quoq;, Habitabit confidenter. Tria igitur dicit, exultare, lætari, plena fiduciæ, ſpei, & alacritatis. Cor, animam, carnem. Caro totum corpus, anima ſenſus ipſe. Conſimile eſt alio in pſalmo, Omnia oſſa mea dicent, Domine, quis ſimilis tibi? Totam corporis compagem ait exhilareſcere, maximum gaudium deſignans, immenſamq; uoluptatem, quam ex uera ſapientia, notioneq; Dei perciperet, inſatiabili gaudio circunfuſus. O' gaudia ſolis nota pijs! Admirandas enim ait Ariſtoteles, uoluptates habere ſapientiam. quas putes ueram ſapientiam habere, ac largiri uoluptates? Exponunt igitur Hebræi, Carnem ipſum corpus, quod in hoc mundo, & hac corporea uita, magna cum ſpe, & fiducia uiuat, habitet, à doloribus, calamitatibus, morbiſq; ſecurum, aſsiſtente diuina cuſtodia. Altius autem diui Apoſtoli ſpiritu ſancto ſublati, de Meſsia, & eius reſurrectione ſenſerunt.

Quoniam non relinques animam meam in inferno: nec dabis ſanctum tuum uidere corruptionem.

HIc, ait AuenEſdra grauis Hebræorum interpres, explicat cauſam cur exultet, lætetur cor eius, quia non morietur, non peribit anima. Pro inferno, Hebraicè

braicè שְׁאוֹל sheol, fossa, sepulcrum. Sæpe eadem uox est pro inferno. Diciturq; propriè in fonte, Quoniam nō relinques animā meam ad infernum, siue sepulcrū: nimirum, Non sines animam meam descendere ad sepulcrum. Designat itaq; eum non periturum. Non sines eam à te diuelli, ac separari, cui sapientiam, ingeniumq; dedisti. Agit igitur gratias, lætatur, gratulatur, quòd ei pietatem largitus sit, quòd ab interitu, à calamitatibus per eum sit liberatus. Quòd pauor omnis abscesserit, qui impendebat, eum periturum, atque hostes ei cladem, uastitatemq; allaturos: quo metu liberatus, agit gratias, appellans hanc liberationem, nunc, quòd caro, seu corpus eius habitet securè: nunc, quòd non descendet ad interitum anima eius, nimirum, uita eius, ut sæpe exposuimus, uita, ipsemet, ut illud Christi, Qui uult animam suam saluam facere, perdet eam. Qui uult seipsum saluum facere, perdet seipsum. Sic dare animam suam, pro amico suo, dare seipsum. Nunc quoq;, Non relinques animam meam in infernum: non sines memet perire, descendere ad sepulcrum, interire, labi in interitum. Hoc melius ex sua consuetudine explicans, exaggeransq;, Nec dabis sanctum tuum uidere corruptionem. Videre interitum, perdi, profligari, deleri ex libro uiuorum. Pro hac salute gratias habet, pro sapientia quoq;, nimirum pro salute, sanitate, felicitate animi, atque corporis. Quòd si iuxta sensum Apostolorum exponatur hoc uaticinium de Christo, clarus quoque est sensus de resurrectione Mesiæ: de quo Psalmi mirificis modis cecinerunt, occulta ratione loquendi, arcanisq; figuris innuerunt. Neque uerò Apostoli, qui paulò ante ex inscitiæ tenebris pedem promouissent, ex seipsis cognoscere de Mesia scriptum hoc oraculum potuissent, nisi Spiritus idem, qui prophetas afflasset, Apostolos quoq;, quo præcedentes afflatus noscerent, erudijsset. Credamus igitur illis Psalmorum sensus interiores nobis enodantibus, quibus assurgere debeat omnis Iudaica turba si saperent, nempe totius suæ gentis doctissimis, qui non ab hominibus, sed à Deo sapientiam hausissent. Atque interpretantibus illis, omnes Hebræorum interpretes obmutescant, intentiq; ora tenebunt, nihil ausi hiscere contrà, sua dicta, humana, illa ex fonte diuino manantia noscentes. Propterea Psalmum hunc inscripsit Dauid, coronam, triumphum, decus suum, ueluti de Mesia Rege regum.

Notas mihi fecisti uias uitæ: adimplebis me lætitia cum uultu tuo: delectationes in dextera tua, usq; in finem.

ITa quidem Græca habent, at Hebraica clariore quodam filo, ad hunc modum, ut uertit Hieronymus, Ostendisti, aut notam fecisti uiam uitæ, copiā, uel abundantiam lætitiarum uultus tui, נְעִמוֹת nehimot, dulcedines, uoluptates, in dextera tua æternas. Tres igitur accusatiui subsunt uerbo, Ostendisti, siue notam fecisti. Primum semitā uitæ: tum, plenitudinē, siue abundantiā, Hebraicè שֹׂבַע soba, lætitiarum: demū, dulcedines in dextera tua æternas. Nam quod suo more Sept. trāsferunt εἰς τέλος, in finem, est iuxta Hebraicū נֶצַח nezach, æternum, sempiternum. Hunc locum, uel ipsi Hebræi, turbidos oculos, à caligine terrestri tollentes, de rebus æternis interpretantur. Principio quod Sept. transtulerunt per præteritum ἐγνώρισας, notas fecisti, est in fonte per futurum תּוֹדִיעֵנִי todieni, notam facies. Itaq; uolunt esse de uita futura uaticinium: Cadente corpore mortali, lapsabundo, tu uia uitæ patefacienda, per quam auolet animus ad supernam regionem, quæ uocatur locus uitæ, campus ueritatis, ubi uerè uiuitur, & uiuitur æternum, cum Angelis, ut ait hoc loco concordans cum Christianis Iudæus AuenEsdra. Copia uera lætitiarum est, quam alibi uocat, torrentem uoluptatis. De qua etiam cecinit: Sa

tiabor cùm apparuerit gloria tua. Vides copiam, torrentem, satietatem, quam Deus effundet his, quos in sua regna uocabit. Quam Messias idē prædicans mortalibus, Qui sitit, ait, ueniat ad me, flumina de uentre eius exibunt aquæ uiuæ. Hæc igitur est copia, is fons, is torrens lætitiarū. Est autē ubertas lætitiarū in uultu eius:

Vultu quo cœlum, tempestatesq́ꝫ serenat.

Omnis in illo uultu uoluptas, quem uidētes Angeli, sanctiq́ꝫ animi insatiabili gaudio replentur, longe magis, quàm si formosissimam mulierem quis cernat.

Circunstant animæ dextra, læuaq́ꝫ frequentes:
Nec uidisse semel satis est: iuuat usque morari.

Quod autem ait, Delectationes in dextera tua: ijdem quoq́ꝫ Hebræi interpretātur apposite, ut AuenEsdra, delectationes, quas eius dextera largitur: uoluptates, dulcedines, bonorum affluentias, quas donat dextera, donat diligentibus se. Quia, ut ait alius, Nec oculus uidit, nec auris audiuit, quæ præparauit Deus diligentibus se. Voluptates autem æternas, indeficientes, inexhaustas. Is sensus melius ex Hebræis percipitur quàm ex tralatione Hieronymi qui uertit, Ostendis mihi semitam uitæ, plenitudinem lętitiarum ante uultum tuum, decores in dextera tua æternos. Est igitur in calce huius Psalmi præclara philosophia de bonis æternis, æterna uoluptate, insatiabili gaudio: de claritate, & gloria diuini uultus, cui tribuit ineffabilem iucunditatē. In monte facies eius resplenduit, ut sol. Ea fuit imago claritatis, qua fulget uultus eius in cœlo, spectantibus Angelis, eoq́ꝫ cibo fruentibus, qualisq́ꝫ uideri cælicolis, & quanta solet. Non enim eodem uultu mortalibus apparuit, atq́ꝫ cœlicolis. Illic, illic glorię suæ diuitias ostentat, splēdoris sui magnitudinem, uoluptatis fontes aperit. Quod perspectum habens Dauid, nec alibi, quod animos explere nostros possit, intelligens exclamat alio Psalmo, Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Psalmum, (ut ostendimus) Græci, atque Latini ex sensu Apostolorum, de resurrectione Christi interpretantur, quem sensum ex Spiritu Sancto, non humano ingenio proficisci palàm est.

PSALMI XVI. EXPLANATIO.

INscriptio Psalmi est, Oratio Dauid: quam ferunt Græci, Latiniq́ꝫ editam, cum eum persequeretur Saul, multasq́ꝫ eiusmodi in libro Psalmorum haberi. Apud Hebræos mirum super hoc silentium. Assentiamur ergo Græcis, ac Latinis. Principio quod ait,

EXaudi Domine iustitiam meam, intende deprecationem meam, auribus percipe orationem meam, non in labiis dolosis.

IN FONTE duntaxat, Exaudi iustitiam. Et Hieronymus transtulit, Exaudi Deus iustitiam. Est quidem Hebraicè צֶדֶק zedek, iustitia, non iustus, qui dicitur צַדִּיק zadik. Quid Vates innuat exclamans, Audi iustitiam, docet Chaldæus iuxtà, atque Hebræi. Pri or hunc locum reddens suo idiomate קַבֵּל יְיָ פְּגִיעַתִי בִּצְדְקָא Kabbel, adonai peghiathi bezdaca, Accipe Deus orationem meam cum iustitia: nimirum, quæ cum iustitia fit, quam iuste fundo: ueluti apud nostrum:

Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Si preces

Si preces has ore pio profundo, loquar (ait Abraam interpres) iustitiam, ueritatem. Nam Deus mendacium non exaudit. Subijcit simile more Psalmorum, qui testibus Hebræis explanatoribus, sæpius eandem sententiam diuersis nominibus iterare gaudent. Intende deprecationi meæ. Pro δέησις, deprecatione, est in origine רִנָּתִי rinathi, clamorē meū. Declarat enim AuenEsdra, & Chimchi, rinah, esse uocem contētam, clamorem, uociferationem. Itaq; orationem auget, prius dixit, Exaudi: dein, Accipe clamorem, placidas aures aperi ad clamorem meum: cupiēsq; exaudiri, iterat similia, Auribus percipe orationem meam. Quod ait, Non in labijs dolosis: orationem inquit, autoribus Hebræis, quæ non fit cum mendacio, cum labijs mēdacij, ut reddidit Hieronymus. Immitte in aures tuas hanc orationem, quę non fit cum fraude, ut aliud loquar, aliud sentiam, aut petam non necessaria. Exponamq; hostium insidias, eorum interitum efflagitem, minimè merentium, nec me, ut ego lamentor me persequentium, aut quòd feram eos esse malos, nefarios. Puramq; dolo, & mendacio orationem suam esse proponit, ut Græci explanant, repetens quod impetu primo protulit, Exaudi iustitiam, tantum non exclamans, O' facinus indignum! O' scelus in quod iustitiæ tuæ gladius animaduertat! Vera loquor, ò pater qui res hominumq; Deumq; æternis regis imperijs. Itaque huc flecte animum, percipe quæ loquor: dignus sum, cuius tu preces audias.

De uultu tuo iudicium meum prodeat: oculi tui uideant æquitatem.

QVod dixit, De uultu tuo, Hebraismus est. Abs te, à uultu tuo, à cōspectu tuo, à iustissimo, atque æquissimo tribunali tuo, ab incorrupto iustitiæ throno iudicium ueniat. Quemadmodum est apud Græcos logographos iustitiam esse πάρεδρον Διὸς, Assidentem Deo, iuxta solium eius considentem. Ab hoc solio postulat uenire iudicium, ius, iustitiam, æquitatem, æquissimam sententiam ferri pro eo. Hanc enim à principio implorauerat. Aliam figuram, similem sensum redolentem subijcit. Oculi tui uideant æquitatem, ut Poëtæ à sacris mutuati tribuunt suo Ioui, uultum, oculos:

Vultu, quo cœlum, tempestatesq; serenat. Et

Oculosq; ad mœnia torsit,

Pari figura, noster, omnibus insecutis Poëtis affluentissimus præceptor, Oculos, ait, tuos illos, quibus maria, ac terras circunspicis: ob quam causam, te Poëtæ uocant εὐρύοπα, omnia intuens,

πάντ᾽ ὁρᾷς, καὶ πάντ᾽ ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις:

Cuncta uidens, cuncta exaudiens, in me flecte.

Videant æquitatem, quæ postulo num uera sint. Respiciant uexationes meas, aut pietatem meam: mea iustissima facta respice, quàm tibi deuictus sim, quanta te religione colam. Hoc respiciens, cernes me auxilij tui iustum, uerumq; imploratorem. Ostendit, quæ sit æquitas:

Probasti cor meum, & uisitasti nocte, igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas.

HOc erat, uideant æquitatem. Probasti, Græcum ad Hebraicum צָרַפְתָּ examinasti, perpendisti, scrutatus es. Sensus intimos, atque arcanas pectoris la-

tebras perſpicere potuiſti. Nocte autem, quod (ut ait AuenEſdra, aſſentiturque Nicolaus) cogitationes, factaque nocturna magis hominum oculos aufugiũt. Ea tametſi latent humanos oculos, canit non latuiſſe diuinos, nõ diurna modo, quęque luce illuſtrantur, cernentes, ſed etiam, quæ nocturnis tenebris abſconduntur. Omnia, ait, tibi ſunt in conſpectu. Is ſenſus mihi magis arridet, quàm ut recenſeat facinus nocturnum admiſſum cum Berſabe, quod proponit Rabi Salomon. Minus, quod noctem, uexationem appellat, quod à Græcis ponitur, in quibus ſit probatus. Sed canit, quale alio pſalmo: Si aſcendero in cœlum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum ades. Si ſumpſero pennas meas diluculo. Omnia oculis eius eſſe perſpicua, noctem nihil prohibere, quemadmodum noſtram aciem, quo minus omnia cernat. Quodque ait: Igne me examinaſti, Sept. declarauerunt uim uocis, Hebraicè, צְרַפְתַּנִי zaraphthani, deſignat probare ut aurum igne probatur. Non uariat ſenſus, tametſi habeat fons, Probaſti me, non inuenies ſcelus meum, ſiue mala cogitatio mea. nempe זַמֹּתִי zamothi, non tranſibit os meum. Ad os, inquit, ſcelus ex pectore nullum ueniet. Nulla me ſcelerata cogitatio coinquinabit, uel cogitantem, uel loquentem: tam animus erit prauis cogitationibus purus, quàm os ſermonibus iniquis. Inculcat ſcilicet ex conſuetudine ſua ſimilia, ſemper efficiens clariora. Exaudi iuſtitiam, uideant oculi tui æquitatem. Reſpice pios. Maximę enim in eo iuſtitia tua uerſatur, ut pios ab iniurijs, maleficijsque improborum defendat.

Vt non loquatur os meum opera hominum: propter uerba labiorum tuorum, ego cuſtodiui uias duras.

VErſus eſt digerendus. Erat ſuperior uerſus, Non inuenies, cogitatio mea non tranſibit os meum. Sequitur iſte, Ad opera hominum, propter uerba labiorum tuorum, ergo cuſtodiui, aut obſeruaui uias פָּרִיץ pariz, latronis. Locum obſcurum ſic Hebræi declarant, Opera, inquit, hominum, & uerba labiorum tuorum obſeruo. Illa ut deuitem, declinem humana facta, plerunque non recta. Tum propter præcepta tua, deteſtor uias improborum, uias pariz ſcelerati, latronis. Caueo igitur à factis hominum: in numero improborum, quoad eius mihi datum eſt, celeri fugio. Non eſt mihi ſocietas cum improbis. Et propter uerba labiorum tuorum, propter præcepta tua, propter leges tuas, quas tuliſti: caueo, obſeruo uias ſceleratorum. Is uerus ſenſus. Nam ubique ſuam innocẽtiam proponit, iuſtitiam ſuam Deus attendat, precatur, orat, oculi eius uideant æquitatem ſuam, pios tueatur à maleficijs improborum. Nunc autem oſtendit hanc ſuam iuſtitiam, quod humana facta imitari refugit, quod mores improborum execratur, auertitur, ut alio pſalmo, Non eſt inuenta in me iniquitas. Hunc ſenſum adhibuit Rabi Dauid etiam diſſentiens ab Abraam, qui & mihi uehementer arridet. Incipit igitur uerſus: In operibus hominum propter uerbum labiorum tuorum ergo cuſtodiui uias ſcelerati. Bis enim ſubaudiendum eſt, Cuſtodiui, uel caui, caui opera hominum, caui ſemitas improborum. Secundumque declarat primum. Quæ ſentiat opera hominum, nimirum uias ſcelerati.

Perfice greſſus meos in ſemitis tuis, ut non moueantur ueſtigia mea.

PErfice, Græce melius ad Hebraicum, κατάρτισαι, perfice, apta, fac aptos, inſtructos. Sed Hebraicè clarius, ut tranſtulit Hieronymus, תָּמֹךְ tamoch, ſuſtenta, ſuſtine.

sustine. Et Chaldæus סְעִיד seid, sustenta, suffulci. Itaq; implorat, ut solet, ad pietatem consequendam, auxilium diuinum. Pone, inquit, pedem meum in semitis tuis: dirige gressus meos: uiam mihi monstra: irradiet mihi uultus tui claritas: offunde mihi pergenti, lucem tuam, ut semitas, quas tu præcidisti ingrediar, hic mea uita decurrat, ne pes labatur. Labitur autem cùm semitas, quibus ad te uenitur, relictis, iter deuium, seclusumq; à commercio diuorum, sequitur,

—At læua malorum,
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Hoc iter, quod refugit, detestatur, execratur. Vult autem uiam, quę ducit ad superos. Hunc ueriorem sensum, transferens Hieron. scripsit, Sustenta gressus meos in callibus tuis, & non labentur uestigia mea.

Ego clamaui quoniam exaudisti me: inclina aurem tuam mihi, & exaudi uerba mea.

QVoniam exaudisti, rectius in fonte תַּעֲנֵנִי taaneni, exaudies me. Id Hieron. item, Ego inuocaui te, quia exaudisti me, clamaui, quoniam certus eram te exauditurum. Propterea preces easdem adhibet, inculcatq; sæpius ut spem, quam prædicat, clarius ostendat. Probat se à Deo exaudiri. Hinc oratio, hinc deprecatio pernox, diurnaq;, & sæpius repetita. Tribuitq;, ut solet, ex affectibus humanis, aures Deo.

Mirifica misericordias tuas, qui saluos facis sperantes in te, à resistentibus dexteræ tuæ.

MIrifica, ex Græco θαυμάσωσον, Hebraicè est הַפְלֵה haphle, sonat tum mirificare, tum separare, seiungere, segregare, ut alio psalmo: mirificauit dominus sanctum suum: segregauit, selegit, seposuit sibi. Similiter nunc Hebræi uerbum hoc declarantes, ponunt notiorem uocem הִפְרִישׁ hiphris, segregauit, selegit. Vnde pharisæus segregatus. Est uerbum Latinum, literis, quod sæpe fit, uersis, paras, Hebraicum, Latinum inuersis literis separare. Sensus Magistris placet, quibus ego assentior. Segrega misericordiam, beneficium tuum ab hostibus meis. Atq; Rabi Dauid explicans sensum הפריש והעבר segrega, & fac transire misericordiam, beneficium tuum à uiris illis, qui consurgunt in dextera tua, quia omnes illi nouerunt, quòd regnum mihi est abs te, & qui mihi rebelles sunt, tibi quoq;. Hac interpretatione fit clarum, quod quidem satis, superq; perspicuum est, ordinem istius uersus confusum esse in nostra tralatione, digerendumq; esse iuxta fontem: Segrega misericordiam tuam, seruator confidentium, à consurgentibus, aut resistentibus in dextera tua. In fonte non est, qui saluos facis sperantes in te, sed duntaxat, qui seruas confidentes, seruator confidentium. Iuxta hunc ordinem edidit Hieron. Mirabilem fac misericordiam tuam, saluator sperantium, à resistentibus dexteræ tuæ. Discrepat in eo duntaxat cum Hebræis, quòd uerbum supradictum contendunt omnes designare nunc non mirificare, sed segregare, separare: caditq; super inimicos, non super sperantes, & confidentes. Quem sensum aperiēs Chaldæus, adiuuansq; paraphrasi trāsfert, Segrega bonitatē, seu clemētiam tuam, redemptor eorum qui sperant, ab illis, qui stant, surgunt contra eos, manu dextera tua. Est in alio exemplari secundo loco פְּרַע perah, ulciscere illos. Itaq; uerus sensus est, ut segregatio misericordiæ cadat super rebelles, super resistentes. Ablatamq;

his suam beneficentiam, orat ad eos, qui confidunt, transferri. Illis auxilio diuino destitutis, confidentes, & sperantes ope cœlesti subleuari. Ac iure meritò destitui, quoniam resistant, rebelles existant. Hoc omne cùm dextera potenti faciat, discedentem ab illis clementiam ad pios transmittat. Hoc dextera eius præpotens faciat, hoc moliatur. Prosequitur preces easdem exaggerans.

Custodi me, ut pupillam oculi: sub umbra alarum tuarum protege me.

HEbraicæ poëseos duæ figuræ, pupilla, alę. Nil pupilla carius, nil toto corpore spiritualius. Quid enim luce dulcius, quàm pupilla contingimus? Vocatur Hebraicè, quemadmodum Græcè, & Latinè pupilla אישון ishon, ueluti si diminutiuum sit ab איש ish uir, inde paruus uir. Hoc Græcè κόρη, puella, Latinè pupilla, propterea, quòd effigies hominum exiguæ in ea exprimuntur. Talem deposcit à Deo custodiam, quali custodiuntur oculi ab hominibus. Altera figura protegendi ab auibus, cùm matres summa charitate alis extēsis, pullos ab iniurijs defendunt.

A facie impiorum, qui me afflixerunt: inimici mei animam meam circundederunt.

TAndem, quæ figuris, suppressisq; nominibus postulauerat, nunc apertè ab inimicorum crudelitate defendi precatur. Defende (ait) me, protege à facie, à conspectu scelcratorum, qui nunquam non ceruicibus impendent, uitam meam, ut eripiant, longa cinxere corona. Totumq; me indagine cingunt, genus hostis longè atrocissimum, monstrum horrendum, peruigil, inquietum, impatiens donec sanguine meo potiatur. Affligunt, uexant, cruciant. Merus asper instat, ingeminant curæ atroces. Circundederunt animam, nempe uitam, insidijs ubiq; dispositis, ubiq; pauor, & plurima mortis imago.

Adipem suum concluserunt: os eorum locutum est superbiam.

VEra sunt, quæ à philosophis, oratoribusq; sæpius scribuntur, ex satietate nasci superbiam. In philosophia Platonis insignis Philo, γνήσιον ἔγγονον τῆς πλησμονῆς τὴν ὕβριν, esse uiolentiam, atq; superbiam, legitimam prolem intemperantiæ. Apud prophetas est, Sodomæ superbiam fuisse ex abundantia panis. Solon sapiens, τίκτει γὰρ ὄλβος ὕβριν, felicitatem procreare uiolentiam. Campanos agri felicitas, crudeles & superbos reddiderat. Hoc igitur memorat Vates, præpingues sunt, opulenti, eoq; superbè loquuntur. Concluserunt igitur, est, auxerunt, aceruarunt, pleni sunt adipe, plenus, ingens, tumet aqualiculus. Constipata est pinguedo, crassities eorum condensata, conclusa, accumulata. Hæc ori suggerit superbiam: hunc sensum declarans, aperiensq; Chaldæus, Diuitiæ eorum ingentes: pinguedo eorum operit os eorum: loquuntur superbè. Est alter sensus etiam apud Hebræos, & Nicolaum, ut sit adeps, pro uisceribus, præcordijs. Clauserunt uiscera, obstruxerunt præcordia, ne misereantur. Obduratum est pectus, adamantinum, ferreum. Is sensus Græcorum quoq; est, declarat pro cæteris Euthymius, ἀλλὰ τὸ στέαρ ἢ τὴν καρδίαν καὶ τὰ σπλάγχνα δηλοῖ, Adeps, ait, designat ei cor, & uiscera: circa quæ sit plurimum adipis. Misericordiam, inquit, excluserunt, foras proiecerunt: uterque sensus

proband

probandus. At Hieronymus transtulit, Adipe suo concluserunt. Me inopem sua pinguedine, luxu, insolentia concluserunt, presserunt, afflixerunt, eodem pertinet.

Proiicientes me,nunc circundederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram.

PRo proijcientes me(id enim Græcè ἐκβαλόντες) fons אַשּׁוּרֵנוּ ashurenu,nimirum, gressus nostros,semitas nostras,incessus nostros. Subiacent autem duo accusandi casus eidem uerbo. Primumq́ iuxta Hebræos refertur in populum, qui sequeretur Dauid: secundum ipsum Regem, ducemq́ exercitus. Semitas, ait, nostras, omnemq́ incessum inimici obseruant, cingunt, insidijs nos adoriri parati: uitam,imperium,religionemq́ eripere: aras, & templum diruere. Gressus igitur nostros exponit Rabi Salomon עִקְּבֵנוּ acabenu,uestigia nostra. Chaldæus quoq; ponit אִסְתְּוָרָנָא isteuarana,gressus nostros. Itaq; non est proijcientes. Declaratq́ eorum animos certos inuadere. Figunt,inquit, oculos in terra respiciētes,quo nostra uestigia ferant,quo tendere pergant. Oculos à contemplādis nobis nunquam dimouent, fixiq́ manent. Quod ait, Statuerunt declinare in terram: Hebraicè liquidò, Oculos suos ponunt,ut flectant in terram. Flectunt oculos in terram. Hic hęrēt pectore toto,ubi nostra uestigia figñent iter:hæc obseruant noctesq́,diesq́: nulla quies oculis eorum. Descriptio est crudelium inimicorum,ut exposita calamitate, & ueluti cœlesti medico uulneribus enudatis, audentius remedia poscat. Declarat apertius quid sentiat:

Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam, & sicut catulus leonis habitans in abditis.

SVsceperunt, ut est Græcè ὑπέλαβον, diuersum est in fonte, secusq́ exponitur à gente,idiomatis sui haud ignara. Pro uerbo,Susceperunt,est nomen דִּמְיֹנוֹ dimiono,similitudo eius. Est,ait,eius similitudo,ut leonis: est leoni simillimus: caditq́ autoribus Hebræis super Saul. Hunc leoni rapaci comparat, ut alio quoque psalmo, cuius inscriptio, Super uerbis Cusi, Ne forte rapiat sicut leo. Chaldæus quoq; iuxta Hebraicum reddidit דְּמוּתֵיהּ אֵיךְ אַרְיָא demuihea ek aria, Similitudo eius uelut leonis. Eodem modo reddidit Hieronymus,inculcat simile ut solet. Et sicut catulus leonis. Nullum est inter hæc discrimen. Idem sensus.

Exurge Domine,præueni eum,& supplanta eum:eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.

VErsus est, Vsq; ad frameam tuam,præueni eum. Est in origine קַדְּמָה פָנָיו kadema, panau, Præueni faciem eius: nimirum, occurre uenienti, & aduersum me properanti. Retunde illius impetum, comprime audaciam, prior ipse uenientem aggredere. Deijce in terram,

Telum frange manu,Phrygij prædonis,& ipsum
Pronum sterne solo. Supplanta eum,est הַכְרִיעֵהוּ hacriehu, Incurua eum. Id nimirum, quod Septuaginta reddiderunt ὑποσκέλισον, supplanta. Nam id sentit, & exposuit Rabi Salomon. Est autem uersus (ut monstrauimus) Exurge Domine,

præueni

præueni eum, & ſupplanta eum, eripe animam meam ab impio, frameam tuam. Sciendum quòd Latinus ſæpenumero delectatur reddere, frameam. Græcum ad Hebraicum habet ῥομφαία, romphęa. Hoc Hebraicè clarius eſt, חֶרֶב chereb, gladius. Eripe, ait, animam meam ab impio, qui eſt gladius tuus. Quid ſentiat dicens impium gladium eius, duplex ſenſus, alter apud Chaldæum, alter reliquos Hebræos. Eripe, ait, animam meam ab impio, qui gladio tuo occidendus eſt, cuius cædes gladio tuo debetur. Alter apud Hebræos: Eripere, inquiunt, tuum eſt, tuus quoque gladius, tua cædes. Mors, & uita in tua poteſtate. Tu potes eripere, potes item interficere. Tuus eſt gladius, tuum ius, tua poteſtas plectendi. Ad illud exponentes quod alibi dicitur, Ego occidã, & ego uiuificabo. Impius igitur eſt gladius eius, per quem caſtigat malos. Poſſet eſſe ſenſus, ut חַרְבְּךָ charebecha, non ſit caſus nominandi, ſed ablatiuus, præpoſitione deficiente, quod ſæpe fit, cum gladio tuo. Eripe animam meã ab impio, cum gladio tuo: impium me perſequentẽ, in meum exitium uigilantem, interfice gladio tuo, ut alibi, Accingere gladio tuo, ſuper femur tuum potentiſsime. Et, Si acuero ut fulgur gladium meum. Et, Gladius ex utraqꝫ parte acutus procedens ex ore eius. Celebrat igitur gladium hunc Dei, quo cædat, ſtragem edat impiorum, bonorum necem appetentium, peſtem, uaſtitatem anhelantium.

> Domine, à paucis de terra diuide eos in uita eorum, de abſconditis tuis adimpletus eſt uenter eorum.
> Saturati ſunt filiis, dimiſerunt reliquias ſuas paruulis ſuis.

QVod in ſuperiore uerſu adiectum erat, Ab inimicis manus tuæ, ad hunc ſpectat: neqꝫ eſt, Ab inimicis manus tuæ, ſed totus uerſus habet מְמֵתִים יָדְךָ יהוה minetim iadeca adonai. Nempe, A' mortuis manus tuæ Domine, à mortuis. Tum ſequitur totum carmen oppidò quam perdifficile. Exponitur ab Hebræis, eáqꝫ interpretatio forſan uera eſt. Mortuos appellat, quos ſuperius gladio eius occidendos. Qui gladio eius debebantur, enſe eius mactandi, trucidandi, abolendi. Precabatur ſe ab eorum crudelitate eriperet. Nunc eos appellat mortuos manus ſuæ, manu Dei interficiendos, qui manu eius ſunt delendi. Hos Septuag. interpretes non uideo cur appellauerint ὀλίγων, paucos, cùm ſint apertè in fonte מֵתִים methim mortui. Reſiduum uerſus eſt, ut dixi, מִמְתִים מֵחֶלֶד חֶלְקָם בַּחַיִּים mimethim meheled chelcam bechaim, A' mortuis ſubſtantia, pars eorum in uita. Hoc exponitur ab AuenEſdra, & Rabi Dauid. Nam in fonte non eſt uerbum διαμέρισον, diuide eos, ſed nomen חֶלְקָם chelcam, pars eorum, diuiſio eorum. Terra quoqꝫ in Hebraico nuſquam eſt. Et pro ὀλίγων, paucis, quemdmodum dixi, ſunt methim, mortui. Pro inimicis item ſunt mortui, Bis enim nominantur mortui, totusqꝫ uerſus habet, A' mortuis manus tuæ Domine, à mortuis, ſubſtantia pars eorum in uita. Exponit igitur AuenEſdra: Eripe, ait, me à mortuis manus tuæ, qui ſunt plaga tua, cædes, mactatio, quę fit manu: quos tua manus interficiet. A' mortuis, quorum eſt omnis uoluntas, ut ſint filij mundi huius. nam cheled, inquit, quod nos reddidimus ſubſtantiam, eſt res minimè ſubſiſtens, ut alibi dicitur: & ſubſtantia mea tanquam nihilum ante te. Hi cupiunt uiuere ad omne tempus. omnis tua bona uoluntas eſt, ut eorum uenter impleatur in hoc mundo, in eo oblectentur, gaudeant, exultent, poſteritas eorum ſatietur, reſiduumqꝫ poſteris relinquant. Rabi quoqꝫ Dauid hanc ſententiam ſecutus, eamqꝫ apertius declarans, Eripe, ait, uitam meam à mor-

tuis,

tuis,qui ſunt plaga manus tuæ. A mortuis,inquam, qui ſunt de hoc mundo, propterea,quòd non reſpiciunt ad mundum futurum. Niſi,quòd uoluntas tua, & bonitas tua implebit uentrem eorum in mundo iſto. Saturabuntur filij, nimirum replebuntur,ſatiabuntur filij eorum, in uita eorum cum ipſis, & reliquias ſuas poſt mortem dimittent paruulis ſuis,nempe filijs filiorum ſuorum. Hæc interpretatio mihi quoq; probatur,quoniam poſtea, uitam æternam, uitam, quæ exiſtit in uiſione gloriæ diuinæ commemorat. Duas proponit uitas, alteram mundi huius, alteram mundi ſuperni. Deſpicit, abominatur primam, recuſat cenſeri cum his, qui ſe uitæ huius uoluptatibus dediderunt, qui ſpes ſuas omnes hic collocarunt. Reſiduum igitur eiuſdem uerſus,quo Græci interpretes dixerunt, De abſconditis tuis. Abſcondita, quod Hebraicè eſt צְפִינָךְ zephinacha, abſconſio tua, ſiue theſaurus tuus, quod reddidit Chaldæus טִשְׁיוּתָךְ taſiutach, theſaurus tuus. De hoc ait AuenEſdra, Et omne bonum abſconditum, quod iacet penes te, eſt ut impleat uentrem eorum. Effundis, ait, larga manu cupidis illis opes tuas, aperis illis theſauros tuos, ut beatè agant in hac uita, non admittendi ad futuram. Aſſecuti ſunt, quod uoluerunt, uolutantur inter uoluptates, affluentibus undiq; bonis, quæ tua liberalitas largè profudit. Eſt igitur ſententia clara, de beatis huius ſeculi, de Crœſis, & Craſsis, Sodomeis, Campanis, & Sybaritis. Sciendum tamen propter amphibologiam uocabuli mortuorum, factum eſſe, ut omnino diuerſum ſenſum Chaldęus fuerit ſecutus, interpretans mortuos, afflictos in hoc mundo, uexatos, ob iuſtitiã. His ait parata eſſe bona, quæ neq; oculus uidit, neq; auris audiuit. Atq; ait, Et iuſtorum qui deuouerunt animas ſuas, propter te ad moriendum in terra, pars eorũ in uita æterna. Et theſaurus tuus bonus implebit domos eorum, ſaturabuntur filij, & relinquent reliquias ſuas paruulis ſuis. Fortaſſe & is ſenſus minimè deſpiciendus. Græci tamen, ac Latini conueniunt cum Hebræis.

Ego autem in iuſtitia apparebo conſpectui tuo: ſatiabor cùm apparuerit gloria tua.

APparebo conſpectui tuo, fons clarius אֶחֱזֶה פָּנֶיךָ cchaſe, panecha, Videbo faciem tuam. Idq; etiam tranſtulit Hieronymus. Pro, Apparuerit gloria tua, eſt, Satiabor בְהָקִיץ תְּמוּנָתֶךָ behachiz themunatheca, In euigilando ſimilitudine tua. Hieronymus autem, Cùm euigilauero ſimilitudine tua. Sed enim ſimilitudinem Hebræi quoq; de futura beatitudine interpretantur, multis uerbis ediſſerentes. Imprimis AuenEſdra, Ego, inquit, cecus quàm quos ſuperius commemoraui, duntaxat cupio uidere faciem tuam, quoniam iuſtitia cuius obſeruator fui, fuit in cauſa, ut delectarer uidere faciem tuam, ut intelligerem opera Dei, quę ſunt omnia facta ſapienter, in æternumq; ſubſiſtunt. Satiaborq; uidendo ſimilitudinem tuam, non quemadmodum impletur uenter illorum, atq; hoc non per inſomnium, ſed euigilando. Hæcq; uiſio non eſt in uiſione oculi, ſed in uiſu mentis, & ſcientiæ, quæ ſunt uiſiones Dei in ueritate pura. Atq; hæc non percipiunt, niſi qui ſapiētiam animi didicerant. Hæc omnia declarans melius Rabi Dauid, In iuſtitia apparebo conſpectui tuo. Sceleratis non eſt cupiditas mundi futuri. Non ita ego, inquit, ſed potius cupio uidere cum iuſtitia, atque incipio uidere faciem tuam in ſeculo futuro, cùm iuſtè operor in hoc mundo. Satiabor cùm euigilauero, aut per uigiliam, clara in luce, uidero ſimilitudinem tuam. Satiabor, explebor hoc cibo, contrà quàm illi, qui ſatiantur uanis uoluptatibus. Satiabor in ſeculo futuro, uigilando, quia non morietur, nō dormiet anima mea. Secus quàm quod alibi dicitur, Somnum æter-

num dormierunt. Facies tua, & similitudo tua, est cum mens attingit quoad ei fas est, gloriam Dei, seiuncta anima à corpore. Quod Mosi quidem uiuenti datum fuit, cæteris prophetis non item, quibus post mortem, datum fuit uidere eam similitudinem. Hæ sunt explanationes, sed prior, ut Rabi Dauid testatur, speculationem operum diuinorum, in hoc corpore proponit, qua se glorietur propheta delectari, uelut ille:

Me uerò dulces ante omnia Musæ,
—Cœlíq; uias, & sidera monstrent. Et,
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Iustitia, quæ mihi semper placuit, fuit in causa, ut contemplarer, specularer, totum me factis diuinis contemplandis dederem, non quemadmodum illi studio uoluptatum flagrantes. Videre igitur faciem, atque euigilare ad similitudinem eius, nempe uisione clara cernere, retulit AuenEsdra ad contemplationem, & philosophiam, ex qua admiratio Dei existit, ex admiratione, cultus: cæteri ad seculum futurum, ad rerum æternarum purum, clarumq; aspectum. Ad quem iustitia ducit comes nobis in cœlum. Atque, ut uersum intelligas, ex consuetudine Psalmorum discas, in quibus eadem res diuersis nominibus exprimitur. Quid sit similitudo eius, quid euigilare, disces ex primo, uidebo faciem tuam. Euigilare, uidere: similitudo, facies. Vterque sensus probandus, Græci, ac Latini de gloria futura.

PSALMI XVII. EXPLANATIO.

INscriptio clara est, quo tempore, quas ob causas editum hoc carmen triumphale, uerè epinicion, quo laudes ob deuictos hostes canuntur: uictoriæ diuinitus partæ prædicantur. Pertinetq; non ad unum modò facinus, sed uniuersam uitam complexus animo Vates, quas clades Dei beneficio euitauerit, quàm prodigiosè liberatus fuerit, uersibus prosequitur. Inter inimicos in primis commemorat in titulo, Saulem: atque in titulo dicitur, In finem, pro quo, in fonte, Lamnazeach, ut doceat esse carmen triumphale, uictoriale. Dicitur item puero Domini, Græcè id quidem παιδὶ, at Hebraicè melius לְעֶבֶד laebed, seruo, cultori. Et genitiuo est efferendum, Pueri, seu serui cultoris Dei, Dauid. Cùm ait, In die, qua eripuit eum Dominus: declarat apertius Chaldæus, pro omnibus diebus, in quibus eripuit eum Dominus. Est igitur carmen εὐχαριστήριον, pro cunctis uictorijs in uita partis. Cecinit iam senex, iam canens receptui.

DIligam te Domine fortitudo mea.

FINIS humanæ uitæ, scopus, quò cuncta tendunt, actio nobilissima, cui reliquæ cedant omnes, pietas insita pectoribus, nullis casibus euellenda. Amor opificis nostri: amantes admiramur, colimus, suspicimus, laudamus, præceptis eius obtemperare gestimus. Redditur causa, cur amandus. Quia fortitudo nostra, robur, propugnaculum. Refugium, si gignit amorem, beneficium, ubi plura beneficia.

Dominus

Dominus firmamentum meum,& refugium meum,& liberator meus. Deus meus adiutor meus, & ſperabo in eo. Protector meus,& cornu ſalutis meæ.

HVnc omnem eſſe uerſum, uel ipſa Hieronymi editio abundè teſtatur. In his nominibus Hebraicæ linguæ, figuræ clareſcunt. Nam pro refugio, eſt סֶלַע ſala, petra. Deus eſt petra, quaſi propugnaculum, arx munitiſsima, ſaxum inexpugnabile, ſcopulus inacceſſus, ad quem, qui ſe recepit, metu liber erit. Explicuerunt figuram Sept. στερέωμα, firmamentum. Hieronymus ad Hebraicum, petra mea. Atque, ait AuenEſdra, figuratè inquit, ut homo in loco edito nō timet inde deturbari. Inculcat idem cùm ait, Adiutor meus, pro eo in fonte צוּרִי Zuri, petra mea: nempe, ſilex, robur. Tum, Protector meus, Hebraicum מָגִנִּי maghini, ſcutum meum. Redditur rectè protector. Protegere ſcuti eſt. Cornu ſalutis, Hebraicę poëſis figura. Cornu ab animantibus, quorum uis in cornibus, ceruis, tauris, rhinocerotibus. Simile quid eſſe Deum ſibi, præſidium, defenſionem, ὅπλον, arma ſua, quibus quemadmodum animantes illi cornu, ſe defendat, ſalutemq́ue ſibi quęrat. Cornu ſalutis, cornu ſalutare, quaſi gladius ſalutaris, telum ſalutare, clypeus, quo ſibi ſalutem peperit. Telum quo facto in phalangas hoſtium impetu, perfregit, in fugam uertit, deleuit. Suſceptor meus, Græcè melius ἀντιλήπτωρ, protector, defenſor. Id ſonat Hebraicum.

Laudans inuocabo Dominum,& ab inimicis meis ſaluus ero.

FAcile eſt intellectu quid innuat, cur Deus ſibi uelut præſidium, robur ſemper aſtiterit. Quoniam illius opem imploraſſet, flens, ac ſupplex auxilium poſtulaſſet, atque extemplo exauditus eſſet, celeriter ueniſſet cœlitus auxilium: nullis Pſalmis non deprædicat, quam uim oratio habeat, quantum in ea præſidij inſit, quàm ſit cum in reliquis rebus, tum uerò in bello, ducibus, neceſſaria.

Circundederunt me dolores mortis: & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.

VOx, quam Sept. tranſtulerunt ὠδῖνες dolores, Hebraicè חֶבְלֵי amphibola, nunc dolores, nunc funes, nunc ſocietatem, cuneumq́ue deſignans. Itaque uerti potuit, Circundederunt me funes mortis, ut reſpondeat uerbo circūdandi. Aſtringebat, ait, uinculis tartareis, clades, calamitates, obſeſſum tenebant. Premebat, alligabat carcer teterrimus. Aut, Agmen malorum incubuerat: inſtabat cœtus omnium miſeriarum. Obſidebant agmine facto, diræ facies, inimicaq́ue numina, ubique pauor, & plurima mortis imago. Hieronymus alterum ſecutus eſt reddens, Circundederunt me funes mortis. Chaldæus autem, ut Sept. dilucidans, Circundedit me, inquit, עָקָא acha, anguſtia, dolor, preſſura. Pulchra igitur figura, ſiue funes, ſiue dolores mortis dicas. Altera, torrentes iniquitatis: Quaſi impetus, copia exuberans omnium calamitatum. Pro iniquitate eſt בְּלִיַּעַל Belial, torrentes Belial, nomen infame in ſacris literis, nomen peſsimorum ſiue hominum, ſiue dæmonum. Propterea hoc loco Hieronymus uertit, Torrentes diaboli. Ducitur nomen, ut Hebræis placet bal, non, iaal, profuit, inutilis, nem-

pe pestilens, perniciosus, nomen congruum dæmonibus, hominibusq; sceleratis. Torrens improborum, sceleratorum tempestas: irruebat, instabat.

Dolores inferni circundederunt me: præoccupauerunt me laquei mortis.

IAm expositum nomen חֲבָלִים chabalim, posse dolores, & funes significare. Ita nunc aut dolores inferni, aut funes. Funes inferni forsan uerè trāstulit Chaldæus מַשִׁירַת חַיָּבִים misriath chaiabim, agmen inimicorum, cœtum, concilium, exercitum: funes multiplices coniuratos, coactos in meam perniciem, manus impias. Inferi, quasi letales, exitiales, mortiferos, ad destruendum, delendum, interficiēdum coëuntes. Quod ait, Præuenerunt: est, ante faciem obuersabantur, ante oculos occursabant, constiterant exaduerso inimicorum acies. laqueos mortis eos appellāt, nimirum, ad præcipitandum in mortem, in barathrum, in interitum, in perniciem. Vt me in ruinam impellerent. propterea transtulit Chaldęus, Præuenerunt me armati armis letalibus: ante aciem constiterant, priores ipsi concurrerunt facturi in me impetum. Hinc rectè Rabi Salomon exposuit præuenire, festinare, præcipitare moras omnes.

Et in tribulatione mea inuocaui dominum, & ad Deum meum clamaui.

Exaudiuit de templo sancto suo uocem meam, & clamor meus in conspectu eius introiuit in aures eius.

IS uersus est carminis Hebraici. Est eiusdem rei multis nominibus iteratio. Inuocaui, clamaui. Exaudiuit, clamor meus peruenit ad aures eius. Sic, In conspectu, in aures. Exaggeratur oratio, dilucescit repetita: subsequens nomen, est antecedentis declaratio. Neq; est in Hebraico ἐκ ναοῦ ἁγίου αὐτοῦ, de templo sancto suo, redundat duntaxat, De templo suo. Templum, ut est in reliquis psalmis, aut terrestre, aut cœleste, primum quod illic preces habebantur, responsa dabantur. AuenEsdra cœlum, in quo decreta eius sint scripta, signata, inde in terras descendant. Affirmat Rabi Dauid, de templo, de cœlo, inquit, exaudiebat uocem meam, cùm ad eum clamarem. Consentiunt Græci, quorum sententias conflauit Euthymius, is scribit, ναὸν ἅγιον, οὐρανὸν ὑποληπτέον, ἢ τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν. Templum sanctum, aut cœlum sentire par est, aut tabernaculum testimonij. Ipsi ijdem docent, quas aures diuinas sentias, non nostras scilicet mortales, sed auditum per omnem mundum pertinentem, non sonos modo, sed silentia quoq; nudasq; cogitationes excipientem. Quas aures doctissimus, idemq; uetustissimus uates Orpheus agnouit,

πάνθ' ὁρᾷς καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις,
Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt: quoniam iratus est eis Deus.

DVplex explanatio furoris huius, ultionisq; diuinæ. Chaldæus, quem sequitur Nicolaus, amplexus alia secula, quibus ira Dei clarior fuit, retulit in Pharaonem, ut quanta sit aduersus sceleratos indignatio Dei, quæ suos inimicos corripuerit,

rit, ostendat. Est alia Auen Esdræ, & Rabi Dauid, cui magis acquiesco, figuratè, ac ueluti poëta, Dauid immensam contra hostes iræ diuinæ flammam cecinisse: atque, ut priscus Homerus Iouis iram designans, dat ei. ἐλέλιξεν Ὄλυμπον, nutu tremefecit Olympum, Latinus autem, uultu eius redire toto cœlo serenitatem,

Vultu, quo cœlum, tempestatésque serenat:

Sic diuinus Poëta, poëticè, terram, montésque celsos funditus tremuisse, irato Deo. Tantámque indignationẽ pro ipso rege Deum suscepisse, ut montes expauerint. Sũt item apud profanos poëtas, fulmina Iouis, tonitrua, procellæ, tempestates. Dij, maris, & terræ, tempestatúmque potentes. Rege Dauid nihil eiusmodi portẽtorum accidisse historiæ loquuntur: sed, ut dixi, sunt poeticæ hyperbolæ, quales illæ:

—Et fluctu sidera lambit. Et cœlum territat armis.
—Et rorantia uidimus astra,
Contigimúsque manum, qua concidit Ilia tellus.
—Fama super æthera notus. Ex Homero,
—Καὶ μὲν κλέος οὐρανὸν ἵκει. Sciendum non esse in fonte ὠργίσθη αὐτοῖς, iratus est eis. Quibus enim iratus? Sed uerius חָרָה לוֹ chara lo, succensuit, incanduit ipse. Ira subijt illum.

Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit: carbones succensi sunt ab eo.

ALia hyperbole, succensa ueluti fornace diuina, fumum ascendisse. Indicium furoris eius fuisse fumum exhalantem.

Tantas ille suo concepit pectore flammas.

Aptissima figura declarãdæ iræ. Ira est succensio sanguinis, fumus se tollit ab igne. Quantus ignis, tãtus fumus. Ira θεήλατος, ira cœlestis, quas flammas euomet, quem fumum exhalabit? Quod ait, In ira eius, Hebraismus, Ab ira, cum ira eius mistus iræ fumus ascendebat, aut pectore fumante, ardente. Sed quod Sept. dixerunt, καὶ πῦρ ἐκ προσώπου αὐτοῦ καταφλεγήσεται, Et ignis à facie eius inflammabitur: est clarius in fonte, Et ignis מִפִּיו תֹּאכֵל mi pio tochel, Ex ore eius uorabit. Pro facie igitur, est aptius os, à quo exhalauerit ignis uorator, populator. Ab ore eius, inquit, uelut ore fornacis (perstat enim in metaphora) exhalat flamma uorax. Prius fumus, nunc flamma. Os eius, non uti os humanum, sed quale uastæ fornacis, fumum flammámque uoracem exhalabat. Propterea, quòd conceptus erat ignis immensus in fornace pectoris, irarum fluctuat æstu. Quod autem subijcit, Carbones succensi sunt ab eo: tantus ignis ex ore prodibat, ut carbones accẽderit. Aut idem, atque præcedens: Exarsit fornax, accensi magni carbones, flamma proxima quæque uorabat, fumus ascendebat. Erant omnia, fumus, ignis, carbones irato Deo.

Inclinauit cœlos, & descendit, & caligo sub pedibus eius.

HOc quoque poëticè, & figuratè. Euoluunt Hebræi, opem illam diuinam cœlitus allatam, auxilium diuinitus missum fuisse, descensum Dei è cœlo. Inclinauit ergo cœlos, quasi descensurus è cœlo, auxiliúmque laturus, sedem suam, quæ cœlum est, uersus terras demisit, declinare fecit: deposuit sedem: uelut si rex aliquam in partem iter facturus iubeat sedem illuc dirigi. Venit ergo numen diuinum descendens è cœlo, cui insidet, & descensurus deflexit cœlum, sedem suam in terras. Erat autẽ caligo sub pedibus. Aduentante Deo tempestas, tonitrua, plurimus hor

ror, caligo diuina, qualis in monte, cum legem ferret. Nam totus mons fumigabat. Et ad Eliam ueniente Deo, præcedebat tempestas, horror, caligo. Descriptio est descendentis Dei, quo descendente, cœlum paulatim declinaret in terras.

Et ascendit super cherubin, & uolauit: uolauit super pennas uentorum.

HÆ quoque poëtarum tralationes, quibus carmina uelut sideribus nitescunt. Hoc dicitur Hebræis דֶּרֶךְ מָשָׁל derech mashal. Modus parabolicus, figuratus, aptissimus exprimendis magnis facinoribus Dei. Volatum, Hebræi figuram exoluentes, ferunt esse celeritatem, impetum uenientis, opemq́ue ferentis Dei. Iouem inimicis iratum, descendentem è cœlo uisurum quæ in castris suorum fierent, figuratè nostris oculis obtulit, descripsit. Ecce primum sese demisit, inclinauit in terram Olympus, Omnia circumfumigabant: caligo, propter numen diuinum terris incubuerat. Deus autem in maiestate sua descendens, cherubinis uelocissimis uectoribus suis, insidebat, ocyssimis Euris ferebatur. Tremor erat terris, montes funditus excuciebantur. Dat igitur pennas uentis, quales eos poëtæ barbatos fingunt, personis induunt, ut apud nostrum:

Eurum ad se Zephyrumq́ue uocat, dehinc talia fatur:
Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri?

Vsurpata quoque profanis poëtis hæc figura, qua uelocissimis uentorum alis ferri Deum cecinit. Nam Homerus Mercurium Deum suum portari uentis induxit,

αὐτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα,
ἀμβρόσια, χρύσεια, τά μιν φέρον, ἠμὲν ἐφ' ὑγρὴν,
ἠδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν, ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο.

Hæc Latinus uenustè, ut solet,

—Et primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem illum siue æquora supra,
Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Simile quid de uero Deo cecinit poëta sacer. Sciendum minus aptè Latinum interpretem sæpe transferre πτέρυγας, pennas, potius alas, dicendumq́ue, Volabat super alis uentorum, ferebatur rapido uentorum flamine. De Cherub quoque nosse par est, Hebraicè ea uox sonat alatum, uolucrem. Itaque in sacris literis est nomen Angeli pennigeri, alati. Hunc alis extensis in arca exculpi, Deus iusserat Mosi. Est quasi quidam Mercurius. Nam ab his sacris oraculis, Homerus, uetustioresq́ue poëtæ desumpserunt. Singulare est Cherub, multitudo Cherubin. Chaldæusq́ue illustrauit, Volauit, inquit, super Cherubin leuissimis. Hæc à Græcis quoque simili modo exponuntur.

Et posuit tenebras latibulum suum in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aëris.

NOn recedit à descriptione numinis aduentantis in terras. Repetit caliginem sub pedibus: nunc apertius, & copiosius, tenebras, caliginemq́ue demonstrat, ut alio psalmo: Et in circuitu eius tempestas ualida. Descendebat, ait, diuina maiestas, erat circunquaque diffusa caligo. Hac numē ipsum abscōdebatur. His tenebris, ea caligine latitabat. Tanta erat circū diffusa caligo, tantus tenebrarum horror, ut præberet quidem indicium adesse numen, ipsum uero numen minimè tenebris opacis,

cis, abſconſum uideretur. Hoc ut clarius intelligas, dices iuxta fontẽ: In circuitu ſuo poſuit tenebras latibulũ ſuum, in circuitu ſuo. Imò, inquit, apertius hoc latibulum explicans, Scena eius, (idem eſt Grçcè σκηνὴ) tentorium, tabernaculum, cui ſuberat numen, quo ueluti tentorio ſuo utebatur, erat immenſa, impenetrabilisq́ caligo. Erat tenebroſitas aquarũ, ut eſt Hebraicè, uapores ſcilicet aquei, nubes aquoſç, nimbus aquoſus: nubila nigerrima, quæ diem oculis eripiunt, qualia apud poëtam:

Eripiunt ſubitò nubes, cœlumq́, diemq́
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.

Vides etiam apud poëtam Latinum, noctem atram ob nubes tenebroſas. Eadem prior Homerus,

-σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε
γαῖαν ὁμοῦ, καὶ πόντον, ὀρώρει δ᾽ οὐρανόθεν νύξ.
-Tunc nubibus atris
Abſcondit terram, & pontum, nox uenit Olympo.

Has tenebras, hanc noctem, & nubes aquoſas deſcribit diuinus poëta. Vt ſit clarior uerſus, iuxta Hebraicum, ſic leges: Poſuit, diffudit tenebras, quæ forent latibulum ſuum, in circuitu ſuo poſuit, fecitq́ tentorium ſuum, horrorem aquarum, עָבֵי שְׁחָקִים nubes denſiſsimas, conſtipatas. Eſt igitur (ut dixi) deſcriptio numinis aduentantis, quem circunſtaret, abſconderet atra caligo, nubes aquoſæ, nubila tenebroſa, nox horrida. Hoc erat eius latibulum, hæc ſcena, tentorium. Sub hoc tabernaculo latitabat.

Præ fulgore in conſpectu eius, nubes tranſierunt, grando, & carbones ignis.

Expletur deſcriptio cœlitus diuinæ maieſtatis deſcendentis, tenebræ, caligo, tempeſtas, horror, tonitrua, fulgura conſequebantur.

Fulgores nunc terrificos, ſonitumq́, metumq́
Miſcebant operi, flammisq́ ſequacibus iras.

Vt clarius poëſis Hebraica noſcatur, digerendus orationis ordo. Præ fulgore, clarius Græcè & Hebraicè ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως ἐνώπιον αὐτοῦ, A' fulgore ante eum: ob fulgorem, qui eum præcedebat, nubes tranſierunt. Fulguris deſcriptio, ut apud noſtrum,

-Crebris micat ignibus æther.

Propter tonitrua, fulgura, quaſſatæ, diſiectæq́ nubes diſceſſerunt, euanuerunt. Primum terris, totoq́ cœlo horrebant tenebræ, nubibus denſatis, aqua grauidatis. Ecce nubibus accenſis, propterq́ colliſionem, fulguribus editis, nubes illæ tranſierunt. Aut quod ait Rabi Dauid, Nubes illæ ignibus accenſæ ſuper caſtra inimicorum tranſierunt, ceciderunt. Declarat quæ nubes, nimirum, carbones, ignis, & grando, fulgura, fulmina cœleſtia, ueluti carbones è cœlo cadentia, quicquid contigerunt, non minus quàm carbones exurentia. Hæc tranſierunt, aut aduentante Deo tranſibant, toto cœlo ſpargebantur, ſuſpiciebatur, ut alio pſalmo: Dominus uenit, & in circuitu eius tempeſtas ualida: nimirum, fulgura, grando, carbones ignei, fulgor accenſarum nubium. Aut hæc ipſa ſuper inimicos, ut alio pſalmo: Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum, pars calicis eorum.

Et intonuit de cœlo Dominus: & altiſsimus dedit uocem ſuam, grando, & carbones ignis.

SVnt hoc quoque uersu, Carbones, ignis, grando. eos omiserunt Septuag. post horrendam terris, cœloque incumbentem nigrarum, aquaque grauidarum nubium noctem, simul ijsdem nubibus accensis, necessario fragor earum collisarum sequebatur. Vates Latinus in simili descriptione,

Intonuere poli, crebris micat ignibus æther.

Descendente Deo, nubibus horrendis, tenebrosisque toto cœlo diffusis, sequebantur ignes, tonitrua, grando, nimbus, tempestas. Videre est hoc loco, ab hac diuina, ac longè uetustissima poësi, sumpsisse profanos uates multa. Nam quem Homerus uocat ὑψιβρεμέτης, altitonantem, aut νεφεληγερέτα, nubium congregatorem, ecce in sacris carminibus intonat, dat uocem suam, nubes congregat. In terras fulmina iaculatur, quas sagittas poëta sacer appellat.

> Et misit sagittas suas, & dissipauit eos: fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.

SAgittas, ut dixi, fulmina uocat. id ipse declarat, Fulgura multiplicauit: ingeminant, inquit, fulmina:

Toto genitor, quæ plurima cœlo,
Deijcit in terras.

Hæ sunt diuinæ sagittæ, quas multiplicauit, magnoque earum numero super hostium castra proiecto, eos dissipauit, deleuit, profligauit. Omnis ille exercitus impiorum interfectus cœlesti plaga. Sagittas Deo quoque suo tribuit Homerus,

τίσειαν δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.
Atque tuis telis lacrymas ulciscere nostras.

Declarat igitur secundum, quas sagittas innuat. Atque hæc, aut reuera acciderunt, quod multis exercitibus euenisse memoratur, ut fulminibus delerentur, ut exercitus Brenni: aut quemadmodum Homerus pestilentiam cœlitus in exercitum Græcorum immissam sagittas Apollinis uocat, quas torserit in Danaos, sic plagas cœlitus illatas, sagittas & fulgura noster appellat.

> Et apparuerunt fontes aquarum, & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum, ab increpatione tua Domine, ab inspiratione spiritus iræ tuæ.

IS est uersus omnis. Est hæc quoque testibus Hebræis, figura, tropus, inuolucrum, adumbratio. In sacro poëmate crebrum est, ut clades, uexationes, aquæ uocentur, ueluti torrentes, aut hymbres inundantes, quibus uelut undis, sæpe periculum est ne suffocetur homo, cùm geminatis fluctibus incumbunt, ceruicibus impendent. Exemplum ex alijs psalmis: Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ usque ad animam meam. Eripe me de luto, ut non infigar, & de profundis aquarum. Non'ne nostri quoque fluctus, curas atroces appellant? Irarum fluctuat æstu. Curarum fluctus. Ad hanc figuram, locum Hebræi explicant, rectè mea quidem sententia. Sublatis hostibus, qui clades, uexationesque afferebant, sublatis angustijs, quæ fluctibus assimiles incubuerant, apparuerunt ualles, apparuit solum. Descriptio est exiccationis. fluctibus illis siccatis, exhaustis, spirante Deo, apparuit solum, apparuit alueus. Tanto spiritu Deus flauit, ut longè, lateque fluctibus miseriarum proiectis, exhaustis, ipsa terra apparuerit. Nihil fuit reliquum fluctuum illorum.

illorum. Quas igitur Sept. dixerunt πηγὰς, fontes, sunt Hebraicè אֲפִיקִים apichim, interpretantur Hebræi, diffusiones, torrentes. His exhaustis apparuit alueus, denudatum est profundum, Chaldæus, profunditas. Abiere metus omnis, & iræ concessere Deum. Chaldæus dilucidans interpretãdo pro fontibus posuit עִמְקֵי מַיָּא amike maia, profunditates aquarum. Clarus igitur est sensus, flante Deo, & terribili uoce intonante, increpante, (id enim est, Ab increpatione tua) uexationum fluctus illos abijsse, euanuisse, profundumq́ solum, ac fundamentum apparuisse.

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos.

Nec mireris quòd dicat, fundamenta orbis terrarum, pro orbe terrarum. Hebraicum תֵּבֵל tebel, terra ipsa, solum ipsum, fundamenta terræ, profunda terra. Inducit igitur seipsum, uelut fluctibus oppressum, cœliq́ ruina,

Tum uerò grauiter commotus, & alto
Prospiciens genitor, summa placidum caput extulit unda.
—Et dicto citius tumida æquora placat
Et uastas aperit Syrtes, & temperat æquor.

Talis fuit Deus diuino Poëtæ, tempestatibus oppresso. Is sensus clarius ex sequentibus percipitur.

Misit de summo, & accepit me: & assumpsit me de aquis multis.

EX aquis, & tempestate, atque nimbis diuinitus ereptum se canit. De summo, Græcè ad Hebraicum ἐξ ὕψους, ex altitudine, ex alto, è cœlo. Misit opem cælitus, auxilium ab alto. Hoc auxilium plerique Hebræorum Angelum interpretantur. Misit Angelum suum, qui me eriperet. Non moror Græcos nunc, quoniam diuersum iter abierunt, ad tempestatem Christi, & Apostolorum Psalmum transferentes, ut Chaldæus, quem sequitur Rabi Salomon, & Nicolaus ad res Aegyptiacas, oppressumq́ Pharaonem. Claruit figura, tropus, parabola poëtica. Declarat demum, euoluitq́ figuram.

Eripuit me de inimicis meis fortißimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me.

EA est cõsuetudo Psalmorum, ut quod primò obscurè dixissent, paulatim idem repetentes apertius eloquantur. Tempestatem igitur, fluctusq́, quibus penè depressus esset, atrocissimos hostes fuisse canit. Quod ait, Quoniam confortati sunt super me, Græcè, ὅτι ἐστερεώθησαν ὑπὲρ ἐμέ, Hebraicè clarius אָמְצוּ מִמֶּנִּי amezu mimenni, fortiores, ualidiores me erant. Hostes illi me uiribus superabant: propterea opem mihi tulit. Superare uiribus humanis eos non poteram: allatum diuinitus auxilium. Beneficio immortalis Dei, neque hostibus diutina lætitia, neque mihi longior relictus est dolor.

Præuenerunt me in die afflictionis meæ: & factus est Dominus protector meus.

PRæuenerunt, testibus Hebræis, respondet ei quod superius, Præuenerunt me laquei mortis. Celeriter procurrerant, occupauerant, impetum fecerant hostes, auidi nocendi, bellum priores indixerant. Ille dies mihi longè grauissimus

 fuit.

fuit. At Deus non me deseruit, respexit, dexteram extendit ad me protegendum. Afflictionem dixit, Hebraicè איד ed, ruinam, occasum, interitum, excidium. In die tulit opem, qua mihi penitus excidium imminebat. Et fuit mihi protector, uel ut in fonte, למשען lemisan, sustentatio, firmamentum, ut transtulit egregius doctor.

Et eduxit me in latitudinem: saluum me fecit, quoniam uoluit me.

FIguris Hebraicis ludit. Vt calamitates, & clades, uexationesq́ uocant pressuras, angustias, quia premunt, terunt, astringunt, molestè: sic ex his euasisse, in latitudinem uenisse dicunt. Et dilatare est illis gaudio perfundere, latitudinem dare, uincula miseriarum dissoluere. Vt, In tribulatione dilatasti mihi: nimirum, oppresso, & astricto uinclis molestissimis, latitudinē dedisti, cœlum aperuisti. Nunc, in latitudinem, in libertatem eduxit, quasi carcerem, quem Græci ob hanc causam uocant ἀγκτὴρ, aperuit, uincula rupit. Nam superius, In tribulatione, nempe in angustia, inuocaui dominum. Et paulò superius: Se fluctibus oppressum, iamq́ in profundum mergendum nunc extractum: quoniam uoluit me, nempe cui mea pietas semper cordi fuit. Est enim iudex dominus, æquus, non deserit pios, iustos, quod nonnulli queruntur, ut ille, lætosq́ diu florere nocentes, Vexariq́ pios. Et Lucretius de fulmine,

Et potius nulla sibi turpi conscius in re
Voluitur in flammis innoxius, inq́ peditus
Turbine cœlesti subito correptus, & igni.

At melior, uetustiorq́ Vates, Est Deo grata pietas, tuetur̄ iustos: eos, si usus postulat, ab iniurijs defendit.

Et retribuet mihi secundum iustitiam meam, & secundum puritatem manuum mearum.

VOluit me, dixerat paulò antè: nimirum, propter iustitiam meam. Iustitia, religio fecit me illi charum. Nam, ut ait priscus Vates Homerus de Dijs, ἀλλὰ δίκην τιμῶσιν. Dij uenerantur, in pretio habent iustitiam. Iuxta hanc, me remuneratus est abundè, defendens me à maleficijs improborum. Erant mihi manus castæ, nullis sceleribus eas coinquinaueram, non rapinis, non cæde. Hac innocentia, gratiam, amicitiamq́ eius redemi. Inculcat, illustratq́ exaggerando.

Quia custodiui uias Domini, nec impiè gessi, à Deo meo.

VIas, præcepta, leges, imperia, iussa, decreta, uelut uias ante oculos mortalium præcisa, signata: itinera, per quæ nos incedere iussit, ne quenquam falleret inscitia, atq́ à uera felicitate abduceret. Hac iter Elysium uobis. Nonne semitas has cecinere Poëtæ, ferentes alteram quidem ad superos, alteram in barathrū? Ille quoq́ commemorat iter deuium, seclusumq́ à consortio Deorum. Imperia Dei distribuunt Hebræi, alia iubere, pręcipere: alia interdicere. Illa ut facias, hæc ne facias. Vtraq́ proposuisse, prophetam fecisse, quæ imperaretur: tum abstinuisse his, quæ uetarentur. Nec impiè gessi à Deo meo. Aptius per Græcum unico uerbo redditur Hebraicum, ἀσεβῶ, ἠσέβησα, Hebraicum רשעתי rashati, A Deo meo. Resoluit Chaldæus: Et non ambulaui in impietate coram Deo. Nec memet impiè gessi coram Deo, auertiq́ memet impiè à cultu eius.

Quoniam

Quoniam omnia iudicia eius in conspectu meo:& iustitias eius non repuli à me.

IVdicia,iura,sanctiones,placita,leges,decreta,scita. Hæc,ait,iugiter ante oculos meos obuersantur:nunquam animo delabuntur: insident,adhærescunt pectori. Iustitias autem dixit, id Hebraico clarius innotescit,חֻקֹּתָיו chucotau, instituta eius, mores ab illo præscripti, designati mortalibus, ne per inscitiam laberentur. Hos omnibus uiribus amplector, seruo: rerum cæterarum curam, quoniam hoc præstare existimabam,prorsus amandaui.Quòd me totum pietati,benefactis dedidi, quòd magni patris imperijs parere præstantissimum existimaui: quòd ab hac sententia nunquam destiti, assecutus sum, ut tum in prælijs, tum quascunque mihi inimici insidias parassent,præsidio eius securus fuerim.

Et ero immaculatus cum eo:& obseruabo me ab iniquitate mea.

PRæteritum est וָאֱהִי uaethi. Fui immaculatus, Hebraicè תָמִים thamim, perfectus,absolutus,integer. Lex domini immaculata,perfecta,integra. Chaldæusque hoc loco שְׁלִים shelim,perfectus,Græcè ἄμωμος,sine momo, citra notam. Iniquitate mea:quasi à peccato mentis meæ,pectoris mei. Rectam mentem præstare conabor:aberit praua uoluntas:non habuerit in spiritu meo domicilium scelus ullum.

Et retribuet mihi dominus secundum iustitiam meam: & secundum puritatem manuum mearum in conspectu oculorum eius.

HÆc sæpius elocutus est,Iustitiam, innocentiam manuum, castitatem proposuit.In conspectu oculorum. Poterat Latinus rectius uertere Græcum ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν. Ante oculos,in oculis,sub oculis.Castitas,ait,puritasque manuum mearum sub oculis tuis erat,in conspectu tuo. Viderunt oculi tui hanc castitatem,hanc iustitiã.In cõspectu tuo res gerebatur.Nullum enim meum factũ te latere poterat.

Cum sancto, sanctus eris: & cum uiro innocente, innocens eris.

CVr se gratum illi fuisse prædicet, cur manuum eius castitatem Deus adamauerit,testibus Hebræis,causam ostendit.Est enim Deus cum sanctis sanctus. Similitudo facit, ut eos amplectatur, ut olim apud Pythagoreos prouerbium erat: ὁμοιότης φιλίαν,similitudinem amicos facere.Et Aristoteles,mentes castas, æquas, puras à Deo uti sui συγγενεστάτας propinquissimas diligi. Hunc locũ exponens Rabi Dauid,Hæc ait,est consuetudo tua, cum sanctis apparet sanctitas tua, eosque beneficijs accumulas.Sciendum pro innocente,Græcè ἄμωμος,Hebraicum,ut superius docuimus,est תָמִים thamim,pfectus,integer. Itaque melius exponitur,Et cũ perfecto, perfectus eris:nempe, ut ait idem magister:Et cum perfectis, apparet perfectio tua,& rectitudo tua,bonitas,clementia, splendor. Nomen חָסִיד chasid, quod solet sanctus interpretari, sonat Hebræis, beneficum, benignum, ut chasida,ciconia, quod benefica sit erga parentes. Hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν. Itaque dici posset, Et cum benignis,benignus eris. Respondet ergo ei,quod dixerat superius,Et ero immaculatus cum eo,Nimirum,perfectus,integer,ut ipse est.Græci sanctum interpretantur,qui

iu ſsit erga Deum, innocentem erga homines. Locumq́ exponunt ſimiliter, ut Hebræi. Reddere eum cuiq; pro meritis, talemq́ ſe cuiq; oſtendere qualis quiſq; ſit.

Et cum electo, electus eris: & cum peruerſo, peruerteris.

INculcat ex conſuetudine ſua, eandem ſententiam uerbis diuerſis. Nam, quem Sept. dixerunt ἐκλεκτόν, electum, Hebraicè נָבָר nabar, purus, innocuus, mundus. Refertq́ ſuperius dictum, Et ſecundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. En mundicies. Mundus, ſanctus, innocens, integer, perfectus, rectus, eadem. Quod dixit, Electus eris, clarius ex fonte תִּתְבָּרָר titebbarar, mundus eris: præbebis te mundum, innocentem, æquianimem. At contra peruerſum, prauum, noxium, ſimilem illi te reddes, ſepoſita ad tempus clementia tua, induta contra crudelem crudelitate, ut par pari referas, ad talionem. Hæc omnia Chaldæus mira quadam ſua opinione retulit ad priſcos. Mundum, innocentem, purum, Abraham, Iſaac, & Iacob: peruerſum Pharaonem interpretans.

Quoniam tu populum humilem ſaluum facies: & oculos ſuperborum humiliabis.

INnocentem, humilem, demiſſum, populum ſuum eſſe demõſtrat, peruerſos, & ſuperbos, hoſtes, ueræ pietatis inimicos, nunquam non bello pauperes Hebręos perſequentes, impetum in aras, ſacra, cerimonias eorum facere conantes, perpetuis odijs, propter religionis, legumq́ diſcrimen, ab eis diſsidentes: quos ſi bello ſuperaſſent, ſublata uera, ac planè cœleſti eorum philoſophia, ſimulacrorum ſuorũ deteſtabilem cultum intuliſſent. Hoc eſt, quòd toties aduerſus eos Dei implorant auxilium, non minus ſe laborare, ne fortunas eorum hoſtes diriperent, urbes popularentur, coniuges in conſpectu eorum uexarent, quàm ne religionem, qua nihil in terris melius eſſet, penitus delerent. Populum humilem dixit fons עָנִי ani, pauperem, humilem, deiectum. Oculos autem ſuperbos, quòd ingentes ſibi ſpiritus ſumpſerant. Homines eſſe feros, barbaros, iracundos: ueluti, qui manibus magnis reſcindere cœlum, aut, qui montes montibus imponere conabatur. Vel,

Componens manibusq́ manus, atq; oribus ora.
Omnes cruciatus ab his expectandos.

Quoniam tu illuminas lucernam meam: Deus meus illumina tenebras meas.

LVcernam, cùm ſit tropus, figuratusq́ loquendi modus, alij regnum interpretantur, alij bonum genium, propitium numen, fortunam ſecundam. Pulchrè quoq; Græci lucernam animæ mentem eſſe: tenebras, furorem, cupiditatem, ægritudinem. Illuminaſſe mentem, malas cupiditates abſtuliſſe. Si figuram euoluas, eſt ueluti ſi Latinè dicat, Pręclarè mecum feciſti, ſplendor tuæ clementiæ mihi ſemper præluxit, fauor tuus, beneuolentiæ tuæ radius, uitæ meæ ſemper illuxit, erat fidus Achates. Non leue præſidium me comitabatur. Luce tua irradiabar, dextra, lęuaq; cedebãt tenebræ, diræ facies, aduerſi dæmones. Lucernam ſuam dixit, uelut accenſum radium, ex lumine diuino. Deſignat clementiam, Dei optimam uoluntatem, pręſidium, quemadmodum ſub tropo tenebrarum, calamitates, incommoda, dolores, ruinæ deſcribuntur. Poſſet etiam lucerna eſſe, iuxta ſenſum Græcorum, pro doctrina, ſapientia: ut, Lucerna pedibus meis uerbum tuum. Et, Illumina oculos meos ne quando obdormiam in morte.

Quon

Quoniam in te eripiar à tentatione: & in Deo meo transgrediar murum.

VErbum Hebraicum, quod hoc loci est ארוץ aruz, est duarum significationum. Ducitur à רצץ razaz, siue רוץ roz, sonat confringere, conterere, etiam currere. Vox quoque quam Sept. transtulerunt πειρατήριον, tentationē, Hebraicè גדוד ghedud, sonat ubique armatum, accinctum, paratum ad dimicandum. Hieron. in suo psalterio, & Regum tertio, ubi canitur is psalmus, transtulit accinctum. Ergo dicendum, Quoniam in te curram accinctus, curram cōtra accinctos, armatos intrepidè. Aut uerius, confringam armatum, accinctum. Hoc postremum clarius, & uerius. In te, inquit, per te, te duce, te adiutore confringam, conteram, delebo aduersarios, armatos, paratos ad dimicandum. In fugam coniectos, quantum uires ad lassitudinem sufficient, hostes, armatos delebo, te duce, te exercitum meum præeunte, præliis nostris præsente. Hunc sensum declarat quod sequitur: Et in Deo meo transgrediar murum. Hostium murum ascēdam, militem meum, in urbem hostium intromittam. Succedā muro, uictoria, auspice Deo, potitus. Capta urbe, & muro, à milite meo occupato. Non est igitur ῥυσθήσομαι, liberabor, eripiar, sed confringam, conteram, delebo, testibus Magistris, qui & illum sensum probant, ut dicat, In te curram aduersus armatos, accinctos, non timebo eos. Vtrunque melius, quàm, Eripiar à tentatione.

Deus meus impolluta uia eius: eloquia domini, igni examinata: protector est omnium sperantium in se.

HEbraismus, sæpius in sacris literis occurrens, quem nisi sermoni Latino aptaueris, solœcismus efficitur. Quorsum pertinet casus nominandi, Deus meus, cui uerbo nititur? Ergo ex origine dicendum, Dei impolluta uia: uia Dei impolluta. Estque duntaxat האל ha El, Deus. Impollutam Latinus dixit, quam alibi immaculatam. Græcè idem nomen ἄμωμος, sine labe, non inquinata, non sordida. Hebraicè, ut monuimus, תמים tamim, perfecta, absoluta, eadem omnia. Viam sentit, consuetudinem, studiū, naturam, genium, mores. Natura Dei, inquit, est incorrupta, impolluta. Mores eius castissimi, sanctissimi. Nihil in promissis eius falsum, fraudulentum: Sermones eius ueri: quod pollicetur, absoluit, peragit. Quod docet, plenum ueritatis. Leges eius, ac dicta, scita, ac decreta, plena sunt æquitatis, plena prudentiæ, plena salutis. Quæ Sept. dixerunt Græcè λόγια, eloquia, Hebraicè unicus numerus אמרת imrath, sermo, oratio. Et pro πεπυρωμένα, quod Latinus dixit, igni examinata, nudum, solumque uerbum Hebraicè צרופה zerupha, Nimirum, repurgatus, excolatus. Tralatum ab his, qui purgant metalla. Sermo, inquit, Dei purus, uerus, auro intentior. Solet poëma diuinū, bis, terque eandem sententiam inculcare, ut planius intelligas. Quid sit immaculata uia eius, disce ex sequentibus. quia sermo eius ueridicus, quia suos non deserit, non est suorum, qui spem in eo collocauerunt, proditor: protegit, fouet, amplectitur. Non despicit, auersusque refugit, qui ad auxilium suum confugerunt. Occasioni non deest. Ea est natura Dei, ea consuetudo, hi mores.

Quoniam quis Deus præter dominum? aut quis Deus, præter Deum nostrum?

PRotegit, ait, suos, quòd ei non deest facultas, quippe, q est uerus Deus, uera maiestas, uerū numē, cui comes it immēsa potestas, & tātopere magna benefacien di uolūtas. Non est alius Deus, cui meritò diuinū nomē ascribatur. Quisquis apud

exteras nationes præter illum, Deus dicitur, falsò dicitur. Secundo loco ubi dixit, Aut quis Deus, pro Deo in fonte צור zur, petra, robur, præsidium. Aut, quod aliud præsidium est usquam, quoquò te uerteris, cui niti intrepidè possis, præter quàm huic uero præsidio, robori, propugnaculo, saxo inaccesso, inexpugnabili?

Deus qui præcinxit me uirtute, & posuit immaculatam uiam meam.

CVm sit ille præpotens, inuictis uiribus, iure uenit ab illo robur in pectora nostra. Virtutem uerè nunc dixit, quod Græcè δύναμιν, potestatem, uim. Virtutem in prælijs, militarem uirtutem. Cinxit, quoque pulchra metaphora. Accinxit, armauit, uestiuit. Hæc arma, quibus accinctus prodibat in aciem, tela inter, & hostes: ipse animos, uiresque ministrat. Immaculatam autem uiam posuit, quoniam uia eius, præclara, sacra, plena bonitatis, ab ea descendit bonitas, uirtus. Vt ab illo prodit in nos fortitudo, studium, alacritasque pugnandi: prodit etiam bonitas, iustitia. Non minus est largitor sapientiæ, probitatis, quàm uirtutis in prælijs. Dat fortia pectora, dat quoque sapientes animos. Ex eodem fonte diuino, fortitudo nobis, atque pietas, sapientia.

Qui perfecit pedes meos tanquam ceruorum, & super excelsa statuens me.

PErfecit, Græcum καταρτιζόμενος, melius perspicitur ex fonte, quod transtulit doctor egregius מְשַׁוֶּה meshaue, coæquans pedes meos ceruis, ponens pedes meos uelut cerui: ceruorum uelocitatem, si quando fuga opus esset, mihi dedit, altissimosque montes petebam locorum difficultate tutus. Declarat Rabi Dauid sensum: Si cogebar, ait, fuga incitatus, manus hostium elabi, ceruorum uelocitas mihi dabatur: non timor addidit alas, sed Deus. Fugit ocyor Euro. Et in altissimis locis, quo minime dabatur hostibus accessus, statuebat me Deus idem. Is sensus ex Græco quoque posset intelligi. Nam Græci exponunt, καταρτιζόμενος, εὐθετίζων, καὶ τελειῶν, coaptans, & perficiens, disponensque pedes meos ad cursum, cùm cogebar mihi pedibus quærere salutem: ut cùm cerui fugientes, sese ad altissimos montes recipiunt.

Qui docet manus meas ad prælium, & posuisti, ut arcum æreum, brachia mea.

REcenset memoriter beneficia: dedisse uelocitatem in prælijs quanta est ceruorum, dedisse sapientiam ducendæ uitæ magistram. Artem quoque præliandi, & consiliorum capiendorum, pro re, & tempore, docuisse. Ad hæc uires ingentes, ut penè ferreus esset. Sciendum, quod Septuag. transtulerunt, καὶ ἔθου τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου, Et posuisti arcum ferreum brachia mea, posset reddere Hebraicum, alios sensus, propter uerbum polysemum נִחֲתָה nichatha, Id magistris astipulantibus, posset designare, Fregisti, rupisti: aut per patiens, Fractus est: referturque ad arcum. Brachijs autem deesse præpositionem ex consuetudine poëmatis huius. Eritque sensus, Et fregisti arcum ferreum, cum brachijs meis: siue, Fractus est arcus ferreus. Nam Rabi Dauid supradictam uocem, alio clariorem, Et arcus, ait, inimicorum brachijs meis erit נִשְׁבְּרָה nisbereth, fractus. Chaldæus tamen, sensui Grecorum acquiescit, pro Hebraico clarius uerbum ponens ומתכפיף umath chiph,

qui

qui corroboras, confirmas uelut arcum æneum, brachia mea. Itaq; omnes hi sensus, quibus sua cuiq; ratio subest, probari possunt.

Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: & disciplina tua correxit me.

IS est uersus. pro protectione, in fonte est מָגֵן maghen, clypeus, ut transtulit Hieronymus. Protectio, aut clypeus salutis. Hebraismus, clypeus salutaris, scutum quod salutis esset protectio. Scutum, quo salus constat, siue ipsa salus, quam metaphoricōs, scutum uocet. Suscepit, clarius Græcum, & Hebraicum, ἀντελάβετο, sustentauit, adiuuit, protexit. In origine תִּסְעָדֵנִי tisadeni, sustentauit, sustinuit me. Hieronymus, Confortauit, eodem sensu. Quod maximè conuenit dexteræ.

Da dextram misero, & tecum me tolle per undas.

Quod ait, Et disciplina tua correxit me in finem, non est in fonte, εἰς τέλος, in finem: redundat, dignum obelisco. Et pro παιδεία, disciplina, est melius, & clarius עַנְוָתְךָ anauathecha, mansuetudo, clementia tua. Nam Hieronymus quoq; transtulit, mansuetudinem. Et Rabi Dauid pro eo subijcit clarius, חסידותך chasiduthcha, beneficentia, clementia tua. Et pro ἀνώρθωσε. correxit, est in fonte, תַּרְבֵּנִי tarbeni, multiplicauit, auxit. Egregius etiam doctor, Multiplicauit. Vnanimiter ab omnibus Hebræis asseritur. Atq; iuxta Hebræos loquitur, cùm ex humili loco, ad maximam regni dignitatem prouectus est: aut potius, qui in bello exiguus esset, paucis comitantibus, parua manu, exiguo numero, at Deus eum multiplicauit, quoniam uires dedit. Clementia tua, inquit Rabi Dauid, fecit hoc, quia mihi uires non suppetebant, sed tua clementia multiplicauit me, cui paucitas esset militum, hostes autem turba ingens, quæ contra me in acie constiterat. Clementia autem, & beneficio tuo factum est, ut ego superior fuerim, deuictis, & in fugam coniectis hostibus. Vides quantò melior sit is sensus, dilucidè profluens ex fonte. Confodiēdum quoq; obelisco, quod adiectum fuit à Septuag. manauitq; ex eorum tralatione ad Latinos, καὶ ἡ παιδεία σου, αὐτή με διδάξει: Et disciplina tua, ipsa me docebit. Etiam apud diuum Hieronymum nusquam est.

Dilatasti gressus meos subter me, & non sunt infirmata uestigia mea.

Dilatasti gressus, figura Hebraica. Dilatasti iter, eunti uiam aperuisti, non per angustias, locorumq; difficultates duxisti, per deuia, præcipitosa, sed per regiam, securam. Non sum ingrediens prolapsus: ducente Deo, nusquam offendi. Discedo ducente Deo, tela inter & hostes. Nil mihi loci iniquitas obfuit, nil hostes me persequendo profecerunt. Iter erat nostrum spatiosum, latum, per plana ferebar. Hanc uiæ facilitatem non tam mihi præbebat ipsa terra, campusq;, quàm præsidium Dei, quasi mihi ante oculos sternens uiam, aduersa quæq; submouens. Designat ergo metaphoricōs auxilium Dei, gratiam, clementiam eunti comitem. Indicat cùm ait, Non sunt infirmata uestigia mea. Græcum οὐκ ἠσθένησαν, non uacillauerunt, non fuerunt lapsabunda. ad Hebraicum, מָעֲדוּ maadu, nutauerunt, prolapsa sunt, luxata sunt. Et pro τὰ ἴχνη μου, uestigia mea, Hebraicum aliquid diuersum, קַרְסֻלָּי carsulai, tali mei. Non sunt luxati, non infirmati tali mei, pedes, à parte totum. Pedes erant firmi. Eram uelut ille πόδας ὠκύς, pedibus uelox. Hieronymus item uertit, Et non deficient tali mei.

Perseq

Persequar inimicos meos,& comprehendam illos: & non conuertar donec deficiant.

HÆc erat pedum uelocitas,hoc fuit cur non deficiët tali. Quantum uires ad lassitudinem sufficient, hostes in fugam coniectos, atq; ita perterritos, ut nusquam fuga desistant, trucidabo. Nos insecuti tantam eorum multitudinem interficiemus, quantum erit diei spatium. Et propè ad internecionem, gentem, nomenq; eorum redigemus. Nos in eos acriter impetu facto repellemus, neq; finem insequendi faciemus, quoad præcipites agemus, magnoq; eorum numero interfecto, reliquis neq; sui colligendi, neq; consistendi facultatem dabimus.

Confringam illos, nec poterunt stare: cadent subtus pedes meos.

STare, Hebraicum liquidius קום kum, furgere. Eam hostium futuram ruinam, atq; interitum, ut amplius surgere non possint. Confringam, Græcum ἐκθλίψω, elidam, delebo, obliterabo, de medio tollam. Fons אמחצם emchazem, cædam eos, ut uertit Hieronymus, Contrucidabo, mactabo. Ante pedes nostros stragem eorum uidebimus, per eorum corpora pergemus.

Et præcinxisti me uirtute ad bellum: & supplantasti omnes insurgentes in me, subtus me.

SVpplantasti, Græcum συνεπόδισας, impedisti, impeditos fecisti. Hebraicum uerius, & uehementius תכריע tacria, incuruasti, ut uertit Hieronymus, Corruere fecisti, ut caderent autor fuisti. Nam me, meosq; milites uirtute armasti, militibus meis animos dedisti. Singularis militum meorum fuit uirtus. Erant numero quidem inferiores nostri: sed uirtute, quam tu dedisti, longè superiores. Qui contra nos in acie constiterant, bellum nobis indixerant, uti lupi rapaces aduersum nos impetum fecerant, ante oculos nostros corruere fecisti. Hęc omnia ut superiora, non per præteritum, sed futurum.

Et inimicos meos dedisti mihi dorsum: & odientes me disperdidisti.

DIxerat superius, Supplantasti, nimirum, corruere fecisti. Dixerat item inimicos in fugam coniectos: nunc quoq; simile quid, Inimicorum dedisti dorsum, nempe, Magistris interpretantibus, terga eos uertere nobis coëgisti, fecisti ut nobis terga darent. Dedisti mihi dorsum inimicorum. Quapropter oratio rectius disponenda est. Non enim dicendum, Inimicos meos, sed inimicorum meorum, quemadmodum diuinus interpres transtulit. Hebraica item uox עורף oreph, sonat dorsum, sonat item ceruicem. Dedisti ceruicem inimicorum, quorum ceruicibus nos imminebamus, insequentes eos, nobis terga obuertentes, eosq; ita præcipites egimus, ut nusquam fuga desisterent. Non magni refert, quòd in fonte sit per primam personam אצמיתם azemithem, Delebo eos, redigam ad internecionem eos, qui me odio habent. Hoc melius Græcè ἐξωλόθρευσας, ad internicionem redegisti, quàm disperdidisti.

Clamauer

Clamauerunt,nec erat,qui ſaluos faceret,ad Dominum, nec exaudiuit eos.

TAmetſi religionibus uanis dediti eſſent, at uel Deum uerum inſtigante natura,quod his plerunque accidere ſolet,quos aliqua calamitas abſorbuit, inuocauerunt, eius opem implorauerunt: aut certè Deos illos ſuos minimè propitios, nihil exaudientes inuocauerunt.

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades paſsis,peplumque ferebant.

Sed uerus Deus,quoniam ſic meriti eſſent,preces eorum contempſit, paſſus eos à rege pio profligari,ac deleri.

Et comminuam eos,ut puluerem ante faciem uenti: ut lutum platearum delebo eos.

EX conſuetudine diuini poëmatis,bis dicit idem diuerſis nominibus,altero, alterius uim illuſtrans. Comminuere,delere,puluerem,lutum platearum. Nam poſtremum uerbum delere , Hebraicè eſt , attenuare , comminuere אֲרִיקֵם arichem,conteram,fruſtillatim cædam eos. Puluis ante faciem uenti. Vento flante, coorta tempeſtate,turbine,puluis ita diſsipatur,ut neſcias quò abierit. Sic deletur exercitus impiorum. Lutum autem platearum conculcatur,comminuitur. Itaque nulla metaphora potuit extrema ſceleratorum pernicies clarius decantari. Delectatur ſæpius hoc poëma ſimilitudine pulueris: Non ſic impij non ſic,ſed tanquam puluis,quem proijcit uentus à facie terræ.

Eripies me de contradictionibus populi: conſtitues me in caput gentiũ:populus,quẽ non cognoui,ſeruiuit mihi.

COntradictiones , clarius Græcè ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογίας, Liberabis me ex contradictione,ſeu controuerſia populi,per unicum numerum, licet Hebraicè ſit multus.Non ſentit autem controuerſiam exterorum populorum , ſed ſui. Id claręt ex libris Regum: Illic canitur is hymnus, diciturque , Ex cõtradictionibus populi mei. Contradictionem,ſiue cõtrouerſiam ſentit autoribus Hebræis coniurationẽ Abſalonis,itemque cõiuratos in perniciẽ eius cum Saul. Erat contradictio,nempe controuerſia,ciuile bellum,diſsidium,diſſenſio,ciuilis tumultus,ſeceſsio populi. Hos Deus ei conciliauit. Propterea duas ſubijcit ſententias , ſe conſtitutum ſedato tumultu, ducem, Regem, principem , ultro ſuffragijs eorum electum. Tum populum,quẽ non agnouiſſet,qui alieno in ipſum animo eſſet , et ſubiectum fuiſſe , manus ſupplices tetendiſſe,ultro pacem petijſſe,ſeſe ad pedes eius proieciſſe.

In auditu auris obediuit mihi:filii alieni mentiti ſunt mihi.

IS carminis ordo: In poteſtatem meam , inquit, redacti ſunt , atque ita ſuccubuerunt , ut deinceps imperata facere non recuſarint, nec amplius rebelles extiterint. Quod autem ait, filij alieni mentiti ſunt mihi: etſi multiplex ſit explanatio, plurimum tamen arridet AuenEſdræ, apparuiſſe uanam, falſam , minime ueram hoſtium iactationem , inſolentiam , cùm latius , inflatiusque multò , res ſuas efferrent, Itaque mentiti ſunt, nimirum, mendaces, conuicti, inania locuti,uanitas deprehenſa.

prehensa. Rerum suarum tenuitatem uerbis amplificabant. Gloriabantur uno se prælio copias Hebræorum cum Rege, superaturos. Mentiti sunt igitur mihi, quod clarius Chaldæus, Mentiti sunt קָדָמַי cadamai, ante me, in conspectu meo, in oculis meis. Est exemplum sensus huius ex alio Psalmo: In multitudine uirtutis tuæ, mentientur tibi inimici tui. Nimirum, mendaces, uani, inaniter gloriosi conuiuicentur. Sciendum tamen uerbum Hebraicum כָּחַשׁ cachas, duos sensus resonare, quem nunc proposuimus mentiendi. Alter est minui, atteri, extenuari, inarescere. Is significatus, etsi à nullo positus est, posset huic loco subesse, propterea, quod subijcit, ut solitus est, simile. Filij alieni inueterati sunt, duobus uerbis eodem sensu repetito. Primum est, יְכַחֲשׁוּ iecachasu, extenuati sunt, uel extenuabuntur. Alterum יִבֹּלוּ ibbolu, ueterascent, defluent.

Filii alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis.

INueterati sunt, ut dixi, fons, יִבֹּלוּ ibbolu, diffluent, ueterascent, absumentur. Quod dixit, Claudicauerunt à semitis suis: est וְיַחְרְגוּ מִמִּסְגְּרוֹתֵיהֶם Veiachiregu minusghe rothehem. Est multiplex expositio, propter uerbi polysemum. Verbum Hebraicum charag, per literarum metathesin, est chagar, ligauit, strinxit. Hanc ligationem, Hebræi secuti sonum uocis Chaldaicæ, quæ designat horrere, pauere, siue claudicare, exponunt, timorem, pauorem. Secunda uox misgheroth, sonat ligamenta, uincula, constrictiones. Has Hebræi sentiunt turres excelsas, loca fugientibus, ac uictis apta, quo sese à fuga recipiant, abdant, claudant, ob id claustra uocata. Est igitur iuxta Magistros, sensus: Et claudentur in uinculis suis. Si liquidius exprimas, quod ijdem faciũt, dicas, Et pauebunt à claustris suis: uel, In locis his tutissimis, quo sese receperant, timebunt, formidabunt. Claustra igitur illa, uel uincula, AuenEsdra per aliam illustriorem uocem interpretatur, ארמונותם armonchem, palatia eorum. Et Chaldæus בִּירָנְיָתְהוֹן biranthehon, arces eorum. Hoc declarans Rabi Dauid, Præ timore, inquit, sicut folium fluent, tabescent: atque etiam in his locis, quibus se clauserunt, formidabũt. Pauebunt letali timore. Hanc interpretationem prior AuenEsdra adhibuit. Hunc quasi sensum uidit, & exposuit etiam diuus Hieronymus. Et contrahentur in angustijs suis. Angustias, claustra, loca illa interpretare, quibus se clauserunt, ad quæ pauore soliciti confugerunt. Verbum claudicandi, quod Sept. posuerunt, à nonnullis minime reijcitur. Superiora patent. Græci longè alia respiciunt. Liceat cuique per anagogias uagari, modò uerborum sensus prior innotescat.

Viuit Dominus, & benedictus Deus meus, & exaltetur Deus salutis meæ.

Viuēs in sacris literis, summi Dei propriũ nomen, cuius sit uera, legitimaq́ possessio uita, nullo ei largiente, sed ab eo quicquid ubiq; uitæ est, profluente, ipso fonte uitæ. Sicut, inquit, filius eius, misit me uiuens pater, & ego uiuo propter patrem. Hinc uetustissimi, ijdemq́ sapientissimi Græcorum, nomen Dei summi Iouis à uita deduxerunt, ἀπὸ τῆς ζωῆς, Ζεύς, qua uel ipse uiuit, uel quam largitur animantibus. Exclamat igitur Vates iam carmen absoluens, iam beneficijs commemoratis: Viuat Deus, sit benedictus, exaltetur. Sit nomen eius sempiternum, numen æternum, omnis seclorum uetustas cernat hanc gloriam. Vt est uiuens in sempiternum, sic cupio, sic precor. Quas enim alias grates possit persoluere mortalis

lis Deo? Nomen quoque benedicti pollet idem, atque uiuentis. Benedictus est is, in quem omnia bona confluunt, Hebraicè ברוך baruch, quasi affluens, exuberans: ut baracha, piscina, fons exuberans. Itaque baruch, est quasi fontalis, profluens, inundans, fœcundus, Græcè refertur ad sermonem εὐλογίας, de quo multa bona dicere conuenit, sed non dicerentur, nisi possiderentur. Benedictus igitur est, qui laudes, uirtutesq́ omnes possidet. Eodemq́ tendunt Hebraicum, & Græcum. Hæc Deo tribuentes, diuitias maiestatis eius prædicamus, laudibus eius animos, & ora complemus, multa uirius, multus honos recursat, hærent infixi pectore uultus. Deus salutis meæ. Hebraismus, Deus seruator meus, autor salutis meæ.

Deus, qui das uindictas mihi, & subdis populos sub me.

DAre uindictas, ab Hebræis exponitur, Qui das, ut possim ex inimico sanguine sumere pœnas, iniurias ulcisci ab inimicis illatas: ut hostes ulciscerer, potestatem dedisti. Quod ait, Subdis populos: pro Græco, ὑποτάξας, Qui subdidisti, est Hebraicum וַיַּדְבֵּר uaiadber, Qui congregas populos. Id quoque transtulit Hieronymus Qui congregas populos ad me. Et Hebræi, quod ea uox est insolens, alia clariore manifestant, מנהג mincheg, congregas, ducis. Subiecisti, inquit, mihi populos, ad me aggregasti. Multorum populorum quasi me pastorem dedisti, ποιμένα λαῶν.

ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλε.

Cui populi addicti, qui tot res mente gubernet.
Deuictas gentes ad me aggregasti,
Quàm uariæ gentes, habitu tam uestis, & armis.

Liberator meus de inimicis meis iracundis, ab insurgentibus in me exaltabis me: à uiro iniquo eripies me.

NOn parcit laudibus, eloquentiæ'ue poëticæ, cunctas acclamationes, prædicationesq́ congerens, nuncq́ subiectas gentes commemorans, nunc hostem longè infestiorem sibi, cuius crudelitatem diuino beneficio uitauerit, proponens, inimicos iracundos, barbaros, crudeles. Sunt Hebræi, qui sentiant Saulem, turbamq́ sequentem, qui in eum impetu facto consurrexissent. Atq́, ut ait Rabi Dauid, non ab insidijs eorum modò, & crudelitate me liberasti, uerùetiam longè plurimum supra eos, me extulisti. Hunc exitum habuit eorum crudelitas, ut tum nihil mihi noceret, tum uiam ad ampliores laudes aperiret. Eorum crudelitate plurimum profeci, Multa enim numerare licet commoda, quod fecit Plutarchus, ab inimicis allata. Virum iniquum, Hebraicè uirum חמס chamas, uiolento, sæuo, eundem Saulem tacitè describi testantur ijdem Hebræi, nec mihi displicet.

Propterea confitebor tibi in nationibus Domine, & nomini tuo psalmum dicam.

COnfiteri, sæpius ostensum, Hebraicè esse uerbum Græcorum ᾄδειν, canere, usurpatum à Græcis ex Hebraica dialecto. Hebraicè hoc loco אודה ode, cantabo, concinam, à uerbo הדה hada. Vox quoque Græca oda, ex Hebraico sermone uenit ad Græcos, ut uides. Canere igitur Poëtarum est, qui suorum carmi-

num initia auſpicantes, ſemper pollicentur ſe cantare. Homerus in hymnis ubiq; ἀείσομαι, cantabo, canam: ἄρχομ' ἀείδειν, Aggredior canere. Itaq; & diuinum poëma, quod ubiq; uetuſtiſsimi Græcorum uates imitantur, cantabo, canam, quoties eſt in pſalterio Latino confitebor. Vim uocis huius eſſe quam dixi, declarat quod ſequitur, Et pſalmum dicam. In nationibus autem, nimirum gentibus deuictis. Reſonabit hoc uictoriale carmen, quo gratias ob uictorias partas ago, in omnes gentes. Is arcus triumphalis erit, hæ columnæ rerum geſtarum imaginibus inciſæ. Pſalmus autem, eſt hymnus.

Magnificans ſalutes regis eius: & faciens miſericordiam Chriſto ſuo Dauid, & ſemini eius uſque in ſempiternum.

MAgnificare ſalutes, mirabiles ſalutes, atq; prodigioſas attuliſſe. Quanto grauiora pericula fuiſſent, tanto fuiſſe mirabilius hæc uitaſſe. Tantam hominum multitudinem à paucis fuiſſe ſuperatam, atq; deletam, quid aliud, quàm cœleſte fuiſſe beneficium? Diuinæ autem naturæ ſolitos curſus excedunt. Regis eius, potius regis ſui, quem Deus regem deſignaſſet, appellaſſet. Miſericordiam Hebraicè חֶסֶד cheſed, charitatem, beneficium. Hinc chaſida, ciconia, benefica, miſericors, plena charitatis, ut fama eſt. Chriſtum ſuum, Hebraicè, Meſsiam ſuum, unctum ſuum. Sacerdotes, atq; reges ungebantur, non minus regnum ſacrum, ac ſanctum, uetuſtiſsimis opinantibus, atq; ſacerdotium. Hinc apud priſcum, eundemq; ueteri ſapientia redundantem, Homerum, ſæpius de regibus eſt, ἱερὸν μένος ἀλκινόοιο, Sacra maieſtas Alcinoi. Vaticinatur quoq; manſuram poſteritati in perpetuum eandem dignitatem.

PSALMI XVIII. EXPLANATIO.

TITVLVS pſalmi iuxta Hebręos eſt, לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד Lamnazeach pſalmus Dauid. Diximus autem, ſupradictam uocem uarijs modis ab interpretibus efferri. Nam eam Septuaginta interpretes reddunt εἰς τὸ τέλος, In finem. Alij dicunt deſignare carmen triumphale, ſicut Aquila & Theodotio uertere ſoliti ſunt: quos ſequitur ubiq; Hieronymus. Alij מְנַצְּחִים menazechim dicunt cantores fuiſſe, qui à uincendo, & à tollenda ſuper cæteros uoce, appellarentur: debetq; ſupradicta uox per genitiuum proferri: ut quemadmodum dicitur, Le Dauid, ipſius Dauid, ſic lamnazeach, id eſt, eius cantoris, aut carmen canentis, eoq; modulatu utentis, qui dicebatur menazeach. Omnino Mnazeach cantor erat, qui diuerſo quodam modulatu pſalmos canere ſolitus eſſet. Ideoq; ferè omnibus pſalmis titulus is præfigitur. Duobusq; autoribus pſalmi ferè inſcribuntur: ipſi Dauid, & ipſi Mnazeach. Huic tanquam canenti, & uoce ac modulatu pſalmum proferenti: illi tanquàm autori pſalmorum. Eſt autem נצח Nezach, uox polyſema, ſignificans modo æternitatem, modo uictoriam. Primum ſignificatum ſequuntur LXX. ſed reddunt in fine, quod in æternum ſignabat. Secundum ſequuntur cæteri omnes, tam Hebræi, quàm Græci, hanc uictoriam ipſius, de quo pſalmus canitur, interpretantes. Hebræi ad uocem canentium, magnoq; clamore exultantium referunt. Quod & Chaldæus ſequitur, & uero propius uidetur. Obſeruatum quoq; à doctiſsimis apud Græcos uiris eſt, quoties pſalmus non præferat in fronte argumentum, præclarum aliquid, & aut rem diuinam, ipſumq;

Messiam, aut altissimam philosophiam complecti. Itaq; & hic psalmus caret argumento, ex quo intelligimus eo præclaram sapientiam esse comprensam. Atque cum duobus sensibus posse intelligi, non solum uariæ ipsorum interpretum sententiæ ostendunt, sed ipse psalmus aperte docet. Ac Græci & Latini omnes ferè sensum anagogicum sequuntur, duce atq; autore Diuo Paulo, qui locum ex isto psalmo citans, In omnem terram exiuit, &c. docuit eum esse secundum alium sensum intelligendum, quàm ad literam. Ideo scriptores, cœlos, Apostolos interpretantes, omnem psalmum in eos referunt. Non potest quidem, nec debet tolli psalmorum sensus allegoricus, sed attendenda prius est litera & uerborum pondus considerandum, ne ex uerbis male intellectis diuersæ sententiæ, opinionesq; sequantur. Relicto igitur sensu allegorico, consideremus quid à propheta dicatur. Ac, quoniam hunc psalmum celebris apud Hebræos expositor AuenEsdra dicit esse נכבד מאוד, ualde insignem, ac nobilem. Explorare causam necesse est, cur hoc illi sit uisum. Nulli enim sapientes, rerumq; scrutatores fuerunt, quibus non diuina, atq; admirabilis uisa sit cœli constitutio, ex qua potissimum qui Deum claris agnoscere oraculis non poterant, naturam aliquam diuinam esse existimabant. Ac ueteres tantam esse cœli uenustatem putarunt, ut illi diuinitatem tribuerint. Et apud Tullium disputans Balbus, ex ordine cœlesti colligit, & affirmat naturam Dei. Anaxgoras natum se esse dixisse fertur, ut cœlum suspiceret, unde Deum cognosceret. Hoc ergo & uates hoc loco fecit, ut in admirationem cœlestis ordinis defixus, non more imperitæ uetustatis lapsus fuerit, ut arbitraretur eam esse naturam diuinam: sed Abraham generis autorem sequutus, intellexit ex eo sapientiam creatoris cœli, clamauitq;, ex eo gloriam potentiamq; Dei fieri celebrem, ac manifestam. Sed quoniam multa sunt alia quæ sunt cœlo longe meliora, ne solum cœlum admirari uideretur, & ex eo sapientiam bonitatemq; diuinam prædicaret, proposuit aliud longe diuinius atque admirabilius, cultum, legemq; Dei: eam uidelicet sapientiam, quæ Deo reddat homines simillimos. Quod longe pulchrius est, ac spectabilius, quàm superius. Atque illud bonum corporeum est, & ad uitam corpoream sustinendam, alendam, fouendam repertum: pietas, sapientiaq; diuina, ad uiuificandos animos. Quotiamq; ex bonis quæ accepimus à Deo in considerationem diuinæ sapientiæ & bonitatis deuenimus, multo magis uocamur ad id ex sapientia, legeq; diuina lata mortalibus, quàm ex cœlo: sicut ex sapientia euangelica plus admiramur bonitatem seruatoris, quàm ex ordine cœlesti, reperto quidem & illo ad hominum utilitatem. Duas igitur res admirabiles ac clarissimas habet mundus, alteram corpoream, cœlum, ordinesq; cœlestes: alteram ad animos spectantem, legem diuinam. Has igitur prædicat hoc loco diuinus poëta, cuius eò est admiranda sapientia, quòd posteaquam de pulchritudine cœlesti dixisset multa, mox ad explicandam aliam maiorem pulchritudinem transit, legis diuinæ. Solitus idem etiam alijs psalmis facere. Nam cum dixisset: Domini est terra, & latitudo eius: mox ad cœlestia, & ad sapientiam uitamq; animorum properauit: Quis ascendet in montem domini? Itaq; & is psalmus habet tres partes, prędicatur primò sapientia diuina ex ordine cœlesti. Secundo prædicatur eadem ex sapientia, quam largitus sit hominibus Deus, eaq; multis uerbis commendatur. Tertio præ se fert uates appetentiam istius sapientiæ, oratq; ob id ut delictis suis ignoscatur. Vides ex his quantò præstet hæc theologia profanæ theologiæ: cum illa cœlum admirata fuerit, sed conditorem cœli non omnino cognouerit: hæc & creatorem cœli, & maius bonum, quàm ordines cœlestes uiderit.

COeli enarrant gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiat firmamentum.

TRALATIO est, quæ dicitur Hebraicè mashal, & quam Græci uo-
cant προσωποποιΐαν, quoties rebus inanimatis, spiritum, uocem, sen-
sumq́ damus. Sic cùm cœlum sit inanimatum, datur illi sensus ac lo-
cutio, quemadmodum, Montes exultabunt à conspectu Domi-
ni; &, Exultabunt omnia ligna syluarum: &, Sion dicet: &
Montes'que feri, syluæ'que loquuntur: & id genus multa: creberrimáque est in
scripturis prosopopœia. Nec putes, ut Basilius quoque in Hexameron admo-
nuit, cœlos ideo esse animatos, quia dicātur hoc loco narrare gloriam Dei. Quod
opinatus est hoc loco Rabi Moses Ægyptius, ad placita philosophorum uidelicet
trahens scripturas. Sequeretur enim etiam montes esse animatos, quia exultare, ac
laudare Deum dicantur. Maximus autem is apud Græcos iudicatus est error. Ea-
dem prosopopœia dat propheta ipsi cœlo loquelam, ac uocem, ut hanc eorum uo-
cem, qua gloriam Dei prædicent, & ostentent, nulla sit natio, quam non exaudiat.
Cœli autem, שמים secundum linguam Hebraicam numero multitudinis profe-
runtur, singulari numero nunquam: an autem usus linguæ sit, an sacramentum, ut
non diffinit Hieronymus super Esaiam, sic ego non pronuntio: potest enim esse
linguæ consuetudo, sicut Athenæ, Thebæ, Pilæ, tenebræ. Rursus cœlos fortasse
dicere Hebraicus sermo maluit, ut molem totam, in tot partes distributam, innue-
ret. Duplex est autem in scripturis diuinis cœlum: unum quod oculis patet, ordi-
nesq́ æternos corporum, luminumq́ suorum nobis ostendit, qui cœli dicuntur in
scripturis sacris. Alterum autem quod dicitur cœlum cœli, uel cœli cœlorum. Ut
quemadmodum Sancta sanctorum, locus erat sanctissimus, sacerrimus, ad quem
soli sacerdoti patebat accessus: sic item Cœlum cœli diuinissima, optatissima, ab-
ditissima, ac suprema cœli pars, habitatio Dei, & Angelorum, diuinorumq́ ani-
morum. Quod significat repetitio, sicut Rex Regum, ubi quod in casu nominan-
di ponitur, præstat ei quod sequitur. Hinc Aristoteles ille, etiam istarum literarum
ignarus, sed non ignarus naturæ, & arcanis eius non assuetus, duplicem cœli natu-
ram non ignorauit, cùm de cœlo disserens, primum dixit cœlum appellari, quod
claritate sui oculos mortalium compleat: alterum supremum quoddam, & à mo-
tu istius, quod uidetur, disiunctissimum, extra anni, solisq́ uias, lunæq́ labores: in
quo dixit esse beatissimos colonos, qui extra tempus positi, omne æuum illic feli-
cissimè uiuant. Tam igitur illud cœlum inuisibile, quàm istud uisibile, narrant,
prædicant, uociferantur gloriam Dei, cœlum uisibile nobis, inuisibile diuinis ani-
mis. Sed multò magis illud cœlum maiestatem prædicat diuinam, ibi uera, ac ma-
gna Dei potestas, & claritas, & ipso opere lucescit, & uocibus habitantium cele-
bratur. Illic uiuæ uoces exaudiuntur, quas si & ipsi exaudire possemus, inenarrabi-
li uoluptate afficeremur. Narrant igitur cœli nostri, gloriam Dei; prædicant,
ostentant, quantum potuerit ipse creator: qua sapientia, qua inueniendi, excogi-
tandiq́ solertia sit præditus: Quæ principia repetere potuerit, quibus aleret inte-
riorem mundum, qui totus, ut externa philosophia prædicat, à superiore pendet,
ac gubernatur. Hanc ergo diuinam gloriam narrant cœli: nos autem auditores su-
mus, qui facti sumus, ut opera diuina in cœlo contemplaremur. Ideo Chaldæus
interpres, prosopopœiam relinquens, ubi Hebraicum dicebat narrare cœlos, po-
suit eos quibus narratur, prædicaturq́ à cœlo gloria ista Dei, sic Chaldaicè red-
dens Hebraica, Qui cœlum suspiciūt, cognoscunt gloriam Dei, & opera manuum

eius

eius annuntiant quæ in aëre apparent. Ac Hebræi duabus præcipuè rebus gloriam Dei ex cœlo dicunt oſtendi, Luce, & Motu, incredibili artificio cõpacto, qui cùm quòd duas habeat incitationes inter ſe contrarias, alteram in occaſum, alteram in ortum corpora rapientem: tanto tamen fertur ordine, ut quod uix fieri poſſe uidea tur, nulla accidat unquam perturbatio, ſemperq; altera loco, ſitu, motu alteris reſpondeant. Sed cœleſtem contemplationem ex ſcriptoribus profanis potes agnoſcere, ad quos te remitto. Vbiq; autem ſcripturæ ſacræ ad teſtimonium diuinæ potentię proferunt cœlum. Quoties clamat Eſaias iuxtà cum cęteris prophetis? Quis tetendit cœlum præter me? Quis fecit ut hoc ſuper omnes terras incubaret?

GLORIAM DEI.] Gloria, quæ Latinè dicitur uox hominum incorruptè iudicantium, lausq; conſentiens bonorum, & Græcè δόξα, quaſi exiſtimatio, & altus ac magnus de qua re ſenſus, Hebraicè כָּבוֹד quaſi grauitas, ualor, uis. Chaldaicè hoc loco & ubiq; יְקָרָא pretioſitas, ſic enim ſonat. Hæc, inquam, gloria id propriè eſt, quod intus, & extra ſubſtantiam diuinam exiſtit. Intus quidem, quòd in caligine diuinitatis ſuæ pelagus habet bonorum, infinitusq; rerum optimarum, præſtantiſsimarumq; theſaurus in arcanis eius deliteſcit, omnium rerum fontes & origines. Ibiq; perfectiſsimo modo ſunt cuncta ac longè plura, quæ quocunque modo ſubſiſtentia apud nos, admiramur. Atq; ille et uerus ac maximus mundus, illa uera uniuerſitas, cuius ut profanæ quoq; literæ ſenſerunt, ſolum perfecta celebritas ac fama apud ſemetipſam eſt. Proinde ſummum eius bonum, infinitaq; uoluptas, eſt in cognitione claritatis ſuæ. Huius interioris glorię, quæ ſoli ſibi eſt perſpicua & perſpecta, quidam quaſi radij tunc claruerunt, cùm mundus creatus eſt, & nos ſcintillas quaſdam uaſtæ & infinitæ gloriæ illius cognouimus. Hæc gloria Dei exterior duabus maximè rebus, quas hoc carmine diſſeruit uates, innotuit, luce corporea, & incorporea: id eſt, cœleſti luce, qua corporeus mundus, & uita temporia ſuſtinetur: & altera luce, quæ & ipſa uenit de cœlo, ſed illo uero optimo perfectiſsimoq; cœlo: ut ita duæ luces ſint, ſicut cœli duo. Dico autem ſapientiam diuinam, qua tenebræ animorum diſcuſſæ fuerunt. In quo mirabiliter claruit gloria Dei: id eſt, & ſapientia eius, & alia quædam incommemorabilis uirtus, communicandi terris ſapientiam, cuius proprium erat in cœlo domicilium. Gloria igitur Dei, id eſt claritas, pretioſitas, nobilitas eſt duplex, interior, & exterior: Interior ipſi ſoli nota: exteriorem, ac quaſi radios illius, uidimus ipſi in cœlo, longè autem magnificentius inclaruit, cùm ſapientia cœleſtis miſſa fuit è cœlo. Hinc cœli ſurſum, ac deorſum enarrant gloriam Dei.

ENARRANT.] מְסַפְּרִים participium eſt, uerbi grauiſoni, ſecundæ coniugationis, ſicut mephachedim. Deſignatq; uox, narrare, ſcribere: unde סֵפֶר ſepher, ſcriptura, uel liber, uel epiſtola. Signat quoq; numerare, ut ſaphirot, id eſt cõplexus, numeri, numerationes. Abrahæ dicitur, הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם. Suſcipe quæſo cœlum, & numera ſtellas, ſi potes numerare eas. Ergo proprius uocis ſignificatus eſt cenſere, & quod Græcè καταλογεῖν, quaſi deſcribere, ac multa narrando comprendere. Tale igitur facit cœlum, non unam Dei nobis oſtentat uirtutem, ſed penè innumerabiles, quot quaſi in eo ſidera fulgent. Narrat ſolertiam inueniendi tantam molem, docet quanta ſit in Deo excogitandarum rerum poteſtas. Recenſet mirabilem prudentiam, qua tantas luces mirabiliter, & lumine, & ſitu, & motu diſtinxit. Qualem artem excogitant, qua uitam hominibus perennem ſuppeditaret. Deniq; quod omnium eſt maximum, narrat eius incredibilem bonitatem, ac benignitatem, quod largiri hæc cæteris uoluerit, quod tam amice bonis, ac uitæ mortalium conſuluerit. Quod cùm id prętermittere citra culpam,

pam, atq; omittere posset, maluit tamen exequi, & creauit cœlum, ex quo non modò in cognitionem, & uenerationem diuinitatis suæ non uenturos homines sciebat: sed gloriam etiam suam, & cultum daturos operi quod creabat, & blasphemis & luce indignis, lucem se creare cernebat. Qua in re mirabilis apparuit clementia & bonitas eius, cum summa potestate & sapientia coniuncta. Has, & alias innumeras, quasi catalogum, narrant cœli, Dei uirtutes. Quæ coniunctæ dicuntur gloria eius. Ideoq; rectè Deus gloriosus à philosophis uocatur.

DEI.] Hebraicè אֵל El. cùm multa sint nomina diuina in scripturis, omnia distinctos propriosq; significatus habentia: Vnum uerò est nomen El, quod potestatem, fortitudinemq; designat. Rectè igitur positum est hoc loco, quo de summa potestate Dei fit sermo, quasi cantaret Vates, Cœli enarrant gloriam fortis, ac potentis. Hic enim maximè claret eius infinita potestas. Denotat igitur El, fortem, ac potentē. Quod uideo etiam Abrahā apud Hebræos obseruasse. ואמר אל להודיע בחו dixit autem El, ut indicaret potestatem eius.

ET OPERA MANVVM EIVS.] Primum corrigendus est locus, ut pro opera, legatur opus: Sic enim Hebraicè מַעֲשֵׂה mahasche, cuius pluralis numerus est mahasoth: primumq; est hoc loco. Græcè uerò ποίημα, Septuaginta uerterunt. Quare extra omnem controuersiam est, locum uel à librarijs esse permutatum: aut interpretem, quisquis fuit, (non enim Hieronymus fuit) maluisse sibi, quàm ueritati satisfacere. Legendum est autem Opus, ut appareat non de cæteris operibus, sed illo eximio, quod describere proposuit, esse sermonem. Hoc igitur est eximium opus manuum Dei, quod in omni opere diuinis consilijs extructo, tenet principatum. Nec dubitauerim asserere per prosopopœiam dari manus Deo hoc loco, sicut locutio datur cœlo, montibus exultatio, lætitia syluis. Non secus enim caret manibus Deus, atq; illa locutione, uoce, ac sensu. Cumq; prosopopœia sit adhibere illic spectabilem personam, ubi non sit, Deus autem membris, & uisibili forma non sit obuolutus, finguntur à nobis illi manus, cæteraq; membra tribuuntur. Id autem priuata quadam consuetudine fit in scripturis sacris, in cæteris scriptis non item: nisi quasi poëticè, quale facit Homerus. Cuius figuræ, à figuris scripturæ sacræ hoc differunt, quòd promiscuè bonos ac malos affectus, & omnia corporis membra Deo suo attribuit: scripturæ tantum eos affectus, qui sint meliores, culpaq; uacent, & eas corporis partes, quibus uires ac facultates insint: ut manus, brachia, aures, oculos, nares. At quasdam partes inertes, ac segnes, ac turpes, non ita inuenies in scripturis Deo adiudicari. Priores igitur quoties adiungere Deo scripturas uidebis, scias esse prosopopœiam. Hæc figura multis fit rationibus: in uniuersum quidē, cùm datur persona non habentibus: priuatim cùm uel rebus inanimis, uel animatis quidem, sed ratione carentibus, aut utroq; pollentibus, sed corpore carentibus. Illud item scire operæpretium est, in mentibus à corpore separatis, quod de Deo præcipuè uerum est, non quidem sensus, sed facultates quasdam similes, maioresq; sensibus inesse. Non uisum, non auditum, sed quasdam audiendi, uidendiq; acerrimas facultates, uirtutemq; admirabilem. Sic neq; manus, eandem tamen facultatem, quam in corpore nostro manus obtinent. Omnesq; nostræ facultates, quæ in organis insunt corporis nostri, integerrimæ, ac ualidissimæ, maximeq; uegetæ sunt in animis, ac mentibus separatis sine organis. Has ergo quoties memorant scripturæ sacræ, exprimunt quidem eas, nominibus rerum nostrarum, quo possint intelligi facilius: sapientibus autem uerior ille sensus relinquitur. Igitur cùm audis manus Dei, intellige tantam uim, ac potestatem, quanta creare tam uastam molem, tot luminibus distinctam,

tanto tamq́ constanti motu instructam potuerit.

OPVS.] Pro opera legemus opus, ut diximus. Habent scripturæ, sicut & reliquæ literæ, ac linguæ, suas loquendi priuatas formas, ac tropos. Quemadmodum igitur Poëtam dicentes, Græci Homerum, Latini Vergilium κατ' ἐξοχὴν intelligũt: sic talia multa sunt in scripturis. Ex his præcipue est, quod dicitur ab Hebræis opus Berescith, id est sex dierum. Nam quanquàm multa sunt opera Dei, unum est præcipuũ opus, quod in sex dies à scriptura partitur. Hoc ergo præcipue dicitur opus, quod sex illis diebus perfectum est. Quod certe fuit mirabilissimum non solum quòd excogitatum, ac editum tale fuit ab autore: sed quia prouisum est ab eo, ut idem esset semper, quale fuit in exordio: magnæ enim prudentiæ, solertiæq́ extitit, & certe tantum diuinæ, opus tale effecisse, quod esset maxime diuturnum, atq́ extra senium, semper in eadem iuuenta, eodemq́ flore, eisdem semper ordinibus, motibus, luminibusq́ incedentibus. Considera(q́ (nam præcipue de cœlo loquitur Propheta, sub quo terrena clauduntur) considera, inquam, quantum illi ingenium fuerit, quòd cum omnia senescere, ac deficere uideamus, cœlum tamen ita ab eo effectum est, ut neque lumina eius senio hebetentur, neque motus luxentur, neque moles liquescat, ac tabescat, ut animalia, arbores, lapides, montes, littora, maria. Opus ergo illud totum, dicitur opus Berescith, in quo primò cœlum fuit creatum, idq́ inter creaturas corporeas tenet principatum, generalis causa uiuentium, ac origo. Et, ut Eusebius de euangelica demonstratione ait, πρῶτον ἁπάντων οὐρανὸν ἐγέννησε, δι' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικοὺς λόγους ὑφιστάμενος, καὶ τὰ σπέρματα δὲ, τῆς τῶν ὅλων συστάσεώς τε καὶ διακοσμήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Primum omnium, inquit, genuit cœlum, per ipsum & in ipso rerum futurarum opificas omnium rationes inchoãs, & semina g͛gnendarum rerum subijciens.

ANNVNTIAT FIRMAMENTVM.] Quòd ait annuntiat, etiam prosopopœia est. Porrò quòd ait firmamentum, duabus rationibus potest exponi: Aut enim repetitio est eius quod ante dixerat, quæ loquendi forma apud prophetas est usitatissima, ut sæpe idem uerbis diuersis inculcent: præcipue Esaias, & Psalmi, idq́ eloquentiæ maiestas exigit, quod hi qui apud Græcos ac Latinos grauissime loquuntur, usurpant: Aut diuersa dicit. Potest enim esse primum, quod idem sit cœlum, ac firmamentum, & idem enarrare, atque annuntiare. Potest item inter ea plurimum differre: firmamentum igitur uocatur Hebraice רָקִיעַ rachia, cœlum dicitur שָׁמַיִם shamaim. Quarum uocum si quæras etymologias, rachia designat effusionem, expansionem, porrectionemq́. Cœlum dicitur, autoribus Hebræis, shamaim, quasi esmaim, id est, ignis & aqua: ex his enim duabus rebus uidetur cœli constare natura, quòd in lumine & calore, & perspicuitate eius cernitur, quæ facultates sunt, ac proprietates ignis & aquæ: Idq́ perhibere scripturæ & scriptores uidentur. Rachia uero dicitur effusio, expansio, ut primum nomen signet substantiam, ac naturam, hoc autem situm ac positum, modumq́ ipsius corporis. Quòd enim cœlum circumplectitur terras, omnia tanquàm uelis circuntegens, hoc expansio Hebraice uocatur. Ac tale quiddam uidetur is etiam cogitasse, qui apud Græcos cœlum uocauit ὄρανον, quasi supremam omnium rerum metam, extremum quasi inuolucrum, amplexum, ac marginem omnium rerum. Vocantur tamen Hebraicè effusiones, id est rachiæ, omnia elementa, quorum idem est situs, & amplexus, atque ipsius cœli, se inuicem amplectentia, ac circuntegentia, qui actus Hebraice dicitur effusio, expansio. Hac de causa, quòd firmamentum Septuaginta sunt hic interpretati, Chaldæus uertit אֲוִירָא auera, aërem: quod Abraham sequutus, docet in aërem, imprimi cœlestia bona, & ab aëre in

y terras

terras deſcendere. Nam lumen, ac calor à cœlo quidem deſcendunt, ſed niſi aër uehiculum luminis & caloris intercederet, neque uideri quicquam, neque de cœlo calor ullus manare in terras potuiſſet. Propterea, ne bis idem uideretur dictum, non firmamentum, ſed aërem, hi duo ſunt interpretati. Rabi uero Salomon, Rachia, cœlum intelligit, quippe quòd ita in Geneſi ſit appellatum. Et appellauit, inquit, Deus firmamentum cœlum. Omnino Rachia uocatur omnis elementorum ſitus. Quippe & terra dicitur effuſa, ut Eſaiæ Cap. 44. נֹטֶה שָׁמַיִם רֹקַע הָאָרֶץ Extendens cœlum, diffundens terram. De aqua igitur, & aëre etiam prædicari hoc nomen poteſt. Hunc ſitum cœli atque elementorum, expreſſerunt quidem Sept. uoce Græca, ſed non eodem modo. Nam in cœlo, ac terra, & amplexus ipſe eſt, atque diffuſio, tanquàm uaſtiſsimorum corporum: ut, Iacuitq; per antrum, fuſus humi: & ſtabilitas ſitus & corporum. Primum deſignat uox Hebraica, ſecundum uox Græca στερέωμα, quæ aut ſoliditatem corporis cœleſtis, aut ſitus ſtabilitatem deſignat. Vtrunque narrat gloriam Dei. Quo loco contemplare, quæſo, quid tibi Vates dicat. Tale hoc eſſe miraculum, tale tantumq; portentum, firmamenti eodem in loco ſemper reſidentis, ut hoc ipſum dicat atteſtari operi diuino. Eodemq; modo ſubiecit hic opus Dei, ſicut ſuperius gloriam: illic dicens, à cœlis doceri, narrariq; gloriam Dei: hic, à firmamento annunciari opus eius. Vt ergo cœlum, atque firmamentum ſunt idem, ſic idem opus manuum eius, atque gloria. Opus igitur Dei, eſt gloria eius, quæ prædicatur apud nos à cœlo duobus modis: quòd corpus ſit luminoſum, conſtans ex igne & aqua, & incorruptibile, & quòd firmamentum eſt, id eſt uel expanſio terras deſuper circunquaque complectens, uel ſtabile eodem modo perſiſtens. Refertur igitur & à ſacro iſto Poëta, & à ceteris diuinis ſcriptoribus, tanquàm miraculum, quòd diffuſum ſit circunquaq; cœlum. Et Athenagoras apud imperatores de poteſtate Dei diſputans: Illud, inquit, maximum, acceptiſsimumq; ſacrificium arbitramur, ἂν γινώσκωμεν τίς ἐξέτεινε τὸν οὐρανὸν, καὶ συνεσφαίρωσε, Si percipiamus, atque animo cogitemus, quis tetenderit, effuderitq; cœlum, & in orbicularem formam contraxerit. Ac maximum miraculum eſt, ſi rem funditus perpendere uelimus, cœlum à terris ſublatum, corpus uaſtum, &, ut credere neceſſe eſt, ſolidum, tanta eſſe ſtabilitate, ut perinde illic ubi eſt, conſiſtat, ſicut ſolidiſsimis naturaliſsimisq; radicibus ſubnixa eſt terra. Vt quemadmodum impoſsibile eſt, quod profanus quidam philoſophus dixit, ſi uel concilium Deorum congregetur, uel digitum propelli poſſe terram: ſic cœlum putandum eſt ſedem habere firmam, & cui poteſtate Dei ſit ſitus pro natura. Ac cogitare debemus, cœlum uelut alteram terram æternis radicibus, ac baſibus fundatum: eodem prorſus miraculo, quo medio pendentem in aëre terram, admiramur. Quarum rerum ratio partim poteſt aſsignari, partim inexplicabilis eſt. Nam cum ad rem ipſam uentum eſt, putamus naturæ lege eſſe factum, ut hunc ſitum res tantæ habuerint: ſed cum nobiſcum altius cogitamus, nec primis duntaxat motibus acquieſcimus, ulteriuſq; tendimus reputando, tum uero obſtupeſcimus, tum exclamat animus, O ſingularem, inauditam, incomprehenſibilem diuinæ ſapientiæ, ſcientiæq; profunditatem. Cœlum igitur exerta uoce clamat, teſtatur gloriam Dei, quòd firmiſsimo in loco tanta ſoliditate conſiſtat, ut hoc ſit natura eius: Tum eam quoque iactat uocem, creatoris ſui uociferans potentiam, quòd tanquam tectum, ac cortina cooperiat, ambiatq; terras: aut quòd tanta ſit ſoliditate roboratum, ut uel ipſum ſuperet adamantem. Neque enim putes eſſe aliam cauſam, cur omnium uiſibilium rerum, ſolum cœlum non corrumpatur, nullamq; à temporelabem patiatur, quam quòd habet duriſsimam, ſolidiſsimamq; compagem,

& tant

& tantam corporis firmitatem, ut omni corruptioni resistat: nullaque res est cœlo solidior, ut nihil est incorruptibilius. Omnibus igitur resistit temporum iniurijs, multo ualidius, quàm omnibus fertur ictibus adamas obstare. Hinc appellatum est à ueteribus firmamentum, siue soliditas, ut Græca uox sonat, & Homerus ueterum opinionem sequutus cœlum uocat πολύχαλκον, quasi multipliciter æreum, ferreum, solidissimum, plusquàm æs: ut materiam cœli indicaret, esse ære multipliciter solidiorem. Hoc igitur mirabile fuit, ac prodigiosum, talem fecisse ex rebus corruptibilibus compagem, quæ non esset corruptibilis. Non uerebor autem, nec grauabor proferre, quid loquatur super hac re doctissimus Theodoritus in libro de prouidentia, qui similia quędam de cœlo cōsiderans, sic locutus est: ἀλλ' ὅμως καὶ παθητὴν ἔχων καὶ φθαρτὴν οὐσίαν, μένων ἐστὶν ὅσπερ ἦν, ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος κατεχόμενος λόγῳ. ὁ γὰρ δημιουργήσας αὐτὸν λόγος, συνέχει καὶ κατέχει, καὶ τὸ στεῤῥὸν αὐτοῦ καὶ ἑδραῖον, μέχρις ἂν θέλῃ, χαρίζεται. τοῦτο γοῦν τοσούτου πυρὸς περὶ αὐτὸν ὀχουμένου, ἡλίου φημὶ καὶ σελήνης, καὶ τῶν φωστήρων ἐν τοσούτοις ἐνιαυτῶν κύκλοις, οὐ τήκεται, οὔτε ξηραίνεται, οὔτε ἐμπίπραται. ταύτας γὰρ, τοῦ πυρὸς ἡ φύσις τὰς ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐδέξατο. χρυσὸν μὲν, καὶ ἄργυρον, καὶ σίδηρον, καὶ χαλκὸν, καὶ μόλυβδον, καὶ κασσίτερον, καὶ πίσσαν, καὶ ὅσα τοιαῦτα τήκει καὶ διαλύει, καὶ εἰς τὴν ῥοώδη μεταφέρει φύσιν, πηλοὺς δὲ καὶ τὰ τελματώδη τῶν ὑδάτων ξηραίνει τὸ ὑγρὸν δαπανῶσα: λίθους δὲ ψαύει, καὶ τὸ στεῤῥὸν αὐτῶν ἀφαιρεῖται, καὶ τὴν στεγανωτάτην φύσιν ἀποδείκνυσι κόνιν, ξύλα δὲ καὶ χόρτον καὶ κάλαμον ῥᾳδίως ἐμπίπρησιν. ἀλλ' οὐδὲν τούτων ὁ οὐρανὸς ὑπομένει. οὐ τήκεται γὰρ αὐτοῦ τὸ κρυσταλλῶδες τοσαύτης οὔσης τοῦ πυρὸς τῆς οὐσίας, οὐδὲ λυμαίνεται τῇ λειότητι, οὐδὲ χαλαρὸν ποιεῖ τὸ σφαιροειδὲς αὐτοῦ σχῆμα, ἀλλ' ἣν ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε στάσιν, ταύτην εἰς τέλος διαφυλάττει. ὁ γὰρ στήσας αὐτὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν, κατοικεῖσθαι, τὰς ἐναντίας φύσεις εἰς φιλίαν συνήγαγε, καὶ οὔτε τοῦ πυρὸς ἡ φύσις ὑπὸ τοῦ πλήθους σβέννυται τῶν ὑδάτων, οὔτε τὸ κρυσταλλῶδες ἢ ἀερῶδες ἢ νεφελῶδες, οὐράνιον σῶμα τῇ τοῦ πυρὸς οὐσίᾳ πλείστῃ οὔσῃ τήκεταί τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλ' ἐκ γειτόνων ἀλλήλοις οἰκοῦντες τὰς πολεμικὰς κρύπτουσιν ἐνεργείας, καὶ τῷ τοῦ πεποιηκότος λόγῳ πεισθέντες, τὴν δ' ἑνὸς φιλίαν ἠσπάσαντο. καὶ ταῦτα ἄψυχα ὄντα, καὶ τὸν κυβερνῶντα οὐκ ἔχοντα, ἀλλὰ ὅμως μένει τὸν ἐξ ἀρχῆς ὅρον φυλάττοντα, κυβερνᾷ γὰρ τὴν φύσιν ὁ ποιητὴς, καὶ οὐ κατέλιπεν ἀκυβέρνητον ὃ πεποίηκε σκάφος. Id est, Sed enim cum corruptibilem, mutabilemque substantiam sit sortitum, semper tamen esse perseuerauit, quale fuit à principio, sustinente ipsum opificis sui uerbo, à quo ueluti creatore regitur, & continetur, eique stabilitatem, atque immutabilitatem dat quoad uoluerit. Itaque tanto solis, ac lunæ, cæterorumque astrorum igne, tot annorum curriculis apud ipsum ardente, non dissoluitur, ac contabescit, neque inflammatur. Cum tamen ignea natura eam uim ab opifice fuerit sortita, etenim aurum & argentum, & ferrum, & æs, & plumbum, ac stannum, picem, & id genus omnia ignis in naturam liquabilem dissoluit. Cœnum, & lacus, ac stagna humorem eorum absumens exiccat. Lapidem perfracta eorum duritie, comminuit, & solidissimam naturam redigit in puluerem. Iam ligna, & fœnum, & calamum nullo negotio incendit. Horum nihil patitur cœlum. Non dissoluitur à tantis ignibus, quibus ardet glacialis eius natura, non nocet eius æquabilitati, ac lenitati, neque destruit fluereque facit formæ rotunditatem. Nam qui ipsum tanquàm cameram fixit, & uti tentorium diffudit, contrarias inter se naturas sociato fœdere, congregauit: ut neque natura ignea, ab aquarum copia extinguatur, neque cœleste corpus quod glacialis, & aëria, siue nubifera natura est, à copiosissimo igne inflammata liquefcat: sed proxima sibi degentia inimicas non edunt operationes, opificisque uoluntati obsequentia coniunctissime degunt: Idque inanimata rectriceque mente carentia. Et manent, metas illas in exordio datas custodientia: Gubernator enim est naturæ creator eius, nec quam ipse fecit nauiculam, destituit. Hæc ille. In quibus cum multa sint præclara, tum uero expressum testimonium, non habere cœlum men-

tes, quemadmodum corpus humanum, gubernatrices: sed regi à creatore suo. Quod idem in principio Esaiæ in interpretatione sua confessus est. Videant ergo nostri Latini, qui sæpe Aristotelis decreta æquo pertinacius defendunt, quid uetus illa Græcorum sapientissima Theologia senserit. Sed hæc ueluti notiora hic taceantur. Iob quoque, qui antiquissimus est, non dissentit ab Homero de cœli soliditate, cap. 37. Tu forsitan, inquit, cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi quasi ære fusi sunt. Obseruabimus quoque non appellari in scripturis firmamentū octauam sphærā, quæ Græcè dicitur ἀπλανής: sed totam cœli uisibilis compagē, omnesque globos, quotquot existant. Nam in Genesi dicitur, Posuit ea in firmamento, ac de stellis, sole, lunaque est sermo. Sol autem & luna, non sunt in firmamento.

Dies diei eructat uerbum, & nox nocti indicat scientiam.

PRimum omnium, uerborum proprietas manifestanda est. Eructare uerbum, in lingua Hebraica creberrima locutio: Eructabunt labia mea hymnum: Eructauit cor meum uerbum bonum: significatque sic uocem proferre, ut fontes perpetui fundunt aquam: perennisque oratio, ac sermo proprie eo significatur. Verbum eius in prima coniugatione est, נבע nabah manare, profluere: in tertia significat hoc ipsum in altero effectum, id est, cum efficit, ut fluat, manet. Quod autem dixit, Indicat scientiam, Hebraicè יחוה manifestabit, annuntiabit: Designat ergo perennem cœli locutionem, testimoniumque diuinæ potestatis. Primum igitur obseruandum est, hoc quoque loco esse prosopopœiam: datur enim locutio diei, ac nocti, sicut superius cœlo, & sicut manus Deo. Vbique igitur seruat hanc figuram, sicut & quæ sequuntur, indicant. Tanta igitur est in cœlo constantia, tanta in diebus ac noctibus similitudo, ut altera prænuntia sit alterius, & quæ sequatur, eadem sit atque præcedens. Nullus est error, in omni cœlesti illo agmine luminum, æquatis ordinibus totus incedit exercitus. Oritur sol, atque occidit, & quod hodie fecit, faciet cras. Nocturna sidera, eadem cras apparebunt, eodem in loco, ac situ quo prius. Nihil ibi erroneum, nihil fallax, ac fabulosum, nulla deprauatio, & exorbitatio: ueluti si ab auriga prudentissimo moueatur, eisdem semper uestigijs, in sua terga reuoluitur annus. Eademque hæc admirati sunt cæteri poetæ. Claudianus:

Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Præscriptosque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctisque uices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera.

Nec aliud dicitur hoc loco à patre, quàm quod filius Salomon de tempore philosophatur. Quid est, inquit, quod hodie factum est? Ipsum quod fuit heri, Oritur sol & occidit, & flectitur ad aquilonem. Nihil fit nouum sub sole. Hocque non solum de rebus humanis est certissimum, sed multo magis de ipso cœlesti motu, & æquabilitate cursus eius. Laudant ergo cœli gloriam Dei, præcipue in hoc tanto ordine, tanta dierum, ac noctium constantia. Nam quoniam similitudinem ex rebus humanis assumpsit, respice ad ea in quibus certus sit ordo: semper ex præcedentibus audimus ac cognoscimus quæ post sequentur, ut illa istorum dicamus esse prænuncios. Antecedit pestilentiam fames, idque usu comprobatum est: famem diceremus Hebraicè eructare uerbum pestilentiæ, id est pro pestilentia futura loqui. Antecedunt cometæ graues calamitates, diceremus eos loqui ac quasi præfari pro malis illis. Terræmotum antecedit νηνεμία, uentorum tranquillitas,

litas, quasi anteambulo, & præco. Sed multo certiora, ac ueriora hæc sunt in illo ordine cœlesti, ut altera post altera, mirabili, constantissimoq; ordine eadem subsequatur, eademq; omnium quotidie fiat restitutio. Hancq; similitudinem clarius intelligemus, si proprietatem sermonis Hebraici accuratius consideremus. Nam cum dicit, Dies diei eructat uerbum: non eum habet sensum, quem forte suspicamur, ut dies loquatur diei, & nox nocti: sed alium longe ueriorem, qui ex ipsa proprietate sermonis colligitur: יוֹם לְיוֹם. Dies inquit ipsi diei, id est, dies pro altero die loquitur: Sic nox pro altera nocte: ut ordo & ratio, qui in hac die est, nuntius sit alterius diei sequentis. Ac præcedentes dies quasi anteambulones, ac præcones sint subsequentium. Hoc autem dicitur, ut ordo cœlestis ac constantia ostendatur. Sic cum dicit, & nox nocti indicat scientiam: id est, Nox pro altera nocte præbet testimonium, nox dat scientiam alterius noctis, datq; indicium, ac quasi cognitionem, ut ex una possis scire alteram. Eadem est illa cœlestis semper respublica, idem magistratus operantur, eadem munera, non ut res humanæ, quæ semper fluctuant, nec ex primis intelligere possumus in particulari subsequentia. Cæteræ quoq; res terrenæ semper mutantur, semper uacillant, nihil stat: solum illic est (de corporibus loquor) æterna eademq; semper ordinum facies. Neq; uero, ut ipse arbitror, colligenda est hinc astrologia, ut ex constantia siderum, detur Astrologis unde scientiam certam aucupari potuerint. Potius enim hoc ad astronomiam spectat. Comprendit igitur hoc ordinem totius anni. Dicitur enim de singula quaq; die, ac singula quaq; nocte, ex quibus totus annus conficitur. Ex diebus igitur dies, & ex noctibus noctes cognoscuntur, sicq; nihil noui fit in eo ordine, quod de uniuersali cœli motu intelligendum est, non his quæ in aëre generantur.

Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur uoces eorum.

HOrum uerborum uarius est sensus. Reddamus autem Hebraica ad uerbum, ut sint clariora. אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם Non est locutio, neque uerba ut nō audiatur uox eorum. Hieronymus sic reddidit: Non est sermo, & non sunt uerba, quibus non audiatur uox eorum. Primus igitur sensus quem expressit Hieronymus, quemq; plures sequuntur, talis est, ut dicat, Nullam esse linguam, ac gentem, quæ non exaudiat illam uocem cœlorum, testimoniumq; illud, potestatis, sapientiæq; diuinæ. Vbiq;, inquit, reboat uox illa cœlestis, omnibusq; claret locis, incorruptus ordo, acies pulcherrima siderum. Tanta eorum est, tam clara & certa ista attestatio, ut apud omnes gentes sit notissima. Hunc sensum ostendunt ea quæ sequuntur;

In omnem terram exiuit sonus eorum: & in fines orbis terræ uerba eorum.

SÆpe enim eadem à prophetis, diuersis uerbis repetuntur. Alter sensus quem & Chaldæus proposuit, & Hebræi aliquot comprobant, est: Declarat enim Propheta quasi prosopopœiā, eamq; enodat: Dixi, inquit, cœlos narrare gloriam Dei: dixi firmamentum annuntiare, ac testari operi diuino: dixi diem de die, noctem de nocte uentura, dare mortalibus scientiam: cæterum non fit uoce ista annuntiatio, ac exclamatio. Nam neq; uox est cœlis, neq; sermo & alloquium, neq; exauditur ulla eorum uox: sed, In omnem terram exit ordo harmoniaq; eorum. Quo loco attendendum est, quòd ubi Septuaginta reddiderunt, ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum: Hebraicum habet, קַוָּם ordo eorum, uel harmonia, aut moderamen, normaq; eorum.

Et Aquilas pro sono, posuit ὁ κανών, regula, linea. Quibus consonè Chaldæus transtulit, In omnem terram exiuit מִיתַח עָנְיָנֵיהוֹן methac hinianehon, extensio, uel ductus corporis eorum. Hoc igitur cum Hebraicum habeat, respondet ei quod superius est positum: ostendit enim quam habeant cœli uocem, quam illis inesse denegauerat. Vbiq;, inquit, tractus cœlestis patet, omnem implet mundum eorum Harmonia, non illa inquam Pythagorica, sed illa quæ sine uocis dulcedine, dulcissima, ac temperatissima est. Hunc sensum, ut dixi, sequuntur Hebræi: Siquidem Abraham, Ecce, inquit, uates prædicat, Visu corporeo, ac uisu mentis interiore, ac sapientia, cognosci ueritatem uocis cœlestis. Commemorauit enim non esse cœlo os, ueluti humanum. Sic ille. Habes igitur alterum sensum: Ego utroq; locum intelligi posse crediderim. Quoniamq; diximus pro eo quod Septuag. transtulerunt ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum, in Hebraico haberi chauam, id est tractus eorum. Hoc sciendum, uideri eos legisse, pro eo quod nunc habet Hebraicum, קַוָּם kauam, eandem uocem, apposita una litera Lamed, quam si addideris superiori dictioni, ex kauam, efficies קוֹלָם cholam, id est uox eorum. Idq; etiam habet psalterium Hebraicum Hierony. licet Hebræi iuxta priorem lectionem interpretentur. Id quoq; uidetur comprobare lectionem Sept. quòd statim addit: Et in fines orbis terræ uerba eorum, ut aliquid quod ad uocem spectaret, uideatur aptè dixisse. Posset igitur fortasse utrunq; defendi. A' me neq; alterutrum improbatur, neq; alterum solùm defenditur. Nam & diuus Paulus citat locum iuxta editionem Sept. certissimum autem est, non multum uariare sensus, etsi non conueniant uerba. Et fortasse maluerunt dicere Septuaginta, Sonus eorum, etiam si legerent kauam, ut seruarent eandem ubiq; tralationem sermonis, ac locutionis, quæ datur cœlo. Rabi igitur Salomon sic iuxta lectionem Hebraicam exponit, Tractus cœlorum, qui super faciem uniuersæ terræ diffusi sunt, ex quo in fines terræ uerba eorum pertinent, quia omnes loquuntur mirabiles res, quas in cœlo cernunt. Ex hoc habes, quomodo sit intelligendum, Et in fines orbis terræ uerba eorum: ea uidelicet uerba, atque sermones, qui de ipsis à mortalibus dicuntur.

ORBIS TERRAE] תֵּבֵל Thebel, quod nomen ad amussim respondet Græco, οἰκουμένη. Siquidem Hebræi ea uoce dicunt significari quicquid terrarum ubiq; habitatur. Atq; Abraham quoq; iuxta Rabi Salomonē exponit, uoces, ac uerba, quę de cœlo ab omnibus iactentur, licet possis item uoces ipsorū intelligere cœlorum.

In sole posuit tabernaculum suum: & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.
Exultauit ut gigas ad occurrendam uiam.

PRimùm uerior lectio est demonstranda, quam non possumus non mirari Septuaginta non fuisse secutos. Esset autem longe mirabilius, nisi sciremus pleraque eos ab Hebraico diuersa transtulisse, & id demonstrare ubiq; Græcos cæteris collatis editionibus, apud Latinos sæpissime Hieronymum. Igitur Hebraicū non dicit: In sole posuisse tabernaculum. Quis enim is est, cùm neminem antè nisi cœlos commemorauerit? De quo etiam possumus suspicari dictum, cuius positum sit in sole tabernaculum? Quæ etenim res est, quæ habeat in sole tabernaculum? Vera igitur lectio sic habet לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם, Soli posuit tabernaculum in ipsis. Quæ eo quoque comprobatur, quòd sic legit, & uertit Hieronymus. Manifestus'que est sensus, datum esse Soli à Deo tabernaculum, siue sedem in cœlo. Nam

Nam cùm propsuerit declarare gloriam Dei ex opere cœlesti, plura primùm de cœlo in uniuersum prædixit. Quoniamq; nihil est in eo pulchrius, admirabiliusq; sole, hunc præcipuè, cæteris omißis sideribus, celebrauit. Omnes enim fatentur, Solem esse Regem planetarum, à quo superiora, inferioraq; sidera, si quidem medius est, si Astrologis credimus, illustrantur. Vastißimum quoq; esse solem cœlestium corporum, perhibent Hebræi. Et, ut ait Ptolemæus (necesse est enim his testimonijs uti) ab eo tota inferiorum rerum uita dependet: ipse Ver, Æstatem, Autumnum, Hyememq; efficit. Hunc igitur præcipuè Propheta commemorat, eiq; ait dedisse Deum in ipsis cœlis tabernaculum, id est sedem, ac stationem firmam, ac stabilem: Defixa enim esse suis orbibus astra certis rationibus est probatum, & Hebræi hoc loco fatentur. Ea igitur est cœli claritas, quòd illic sit Sol, oculus mundi, gloria corporum cœlestium, quem Homerus quasi & ipse admiratus, διὸς τέκος, Iouis filium dixit: quem Plato & Iulianus sunt sequuti. Quòd autem dicit Tabernaculum, more humano locutus est, pro sede, statione, positum. Insulsè igitur Idololatricam opinionem Manichæi hinc aucupati fuerant, dicentes, Filium in Sole posuisse tabernaculum suum, eoq; Solem uenerabantur: Lucemq; inuisibilem, & inaccesibilem asserebant à patre, à filio habitari. Quare uerior lectio manifesta est, nam & Chaldæus eodem modo legit, Soli posuit habitationem lucidam ac nitentem in ipsis. Hinc de Sole multa, tanquam præcipuo in cœlo splendore loquitur,

ET IPSE TANQVAM SPONSVS,] Loquitur de ortu Solis, similitudoq; est à rebus humanis, sponsus decorus est, circumamictus auro, lætißimo uultu, radiante alacriq; aspectu, iuuenis, nitet unguẽto, & purpura. Qui cùm è thalamo exeat (exit autem singulo quoq; mane) surgens è stratu, omnium in se oculos atq; ora conuertit. Talis est Sol, cum manè terris, quasi è cubili surgens, illucescere cœpit: nihil illo lætius uidere oculi possunt. Ac poëtæ quoq; fingunt dormire Auroram, ac Solem, dicentes,

Thitoni croceum linquens Aurora cubile.

Parem similitudinem uidetur usurpasse Vates, licet fabulositas subtracta sit, quòd addiderit tanquam, non proprietatem, sed comparationem ostendens. Poëtæ quoq; potius ad uulgarem opinionem, quàm ueritatem, talia fingunt. Chaldæus ergo etiam similitudinem explicuit, sic uertens, Et ipse in Aurora prorumpens, emergit tanquam sponsus, cùm egreditur de thalamo suo. Hinc poëtæ ueluti à re pulcherrima ac lætißima, maximeq; delectabili, ab ortu Solis principia auspicantur. Homerus:

ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνην,
οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον. id est,
Sol surgit linquens formosas æquoris undas,
In cœlum solidum. Hæc igitur gloria est, quam narrant cœli, quæq; in omnes terras est diffusa, quòd Sol circumuagatur orbem, noctes atq; dies efficiens, & quæ tristißima luce, & aspectu eius carentes fuissent, terras lætißimas efficiens.

EXVLTAVIT VT GIGAS.] Plura sunt hoc loco admonenda: Primùm, quòd hæc pars periodi, cum superiore coniungenda est, ut ordo orationis declarat, ut dicas: Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultauit ut Gigas ad currendam uiam. His enim duabus partibus, unus sensus, duabus similitudinibus significatur. Secundò admonendum est, aliud esse nomen Gigantis, ac fortis. Sæpe autem obseruauimus, Septuaginta fortem interpretari Gigantem, ut

Genes. cap. 10. pro eo quod nos iuxta Hebraicum legimus, Iste cœpit esse potens, Septuaginta transtulerunt, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, Iste cœpit esse Gigas. Nomen ergo fortis, est גִּבּוֹר ghibor, nomen Gigantum, נְפִילִים Nephilim, & רְפָאִים Rephaim. Deinde pro, Ad occurrendam uiam, legimus iuxta Hebraicum לָרוּץ אֹרַח, ad currendam uiam. Quanquàm sic habent emendatiores codices Latini. Denique quosdam Latinos codices emendabimus: in quibus, pro exultabit, est, exultauit: cùm Hebraicè habeat יָשִׂישׂ, Græcè ἀγαλλιάσεται), exultabit. Comparat ergo Solem hominibus, non omnibus quidem, sed sponso, & forti. Sponso, quòd sic ex thalamis quibusdam Sol uideatur prodire cœlestibus, sicut è suo sponsus singulo quoque mane. Forti autem propter aliam similitudinem, non admodum diuersam, fortes præliantur, fortes ineunt pugnas, agiles corpore atque expediti sunt. Nulla in illis cunctatio, alacres pugnam capessunt, alacres ad bellum proficiscuntur. Talis, inquit, est Sol, cùm Oceanum linquit, similis est sponso, cùm cœleste carpit iter, similis est forti, nulla in eo cunctatio, nulla defatigatio. Hinc Homerus solem dicit ἀκάμαντα, id est, indefatigabilem. Hocque illud est ingens æternumque potentiæ diuinæ testimonium, quod cùm Sol sit corpus uastissimum, tantaque incitatione impulsum, ut nusquam tota natura, sit maior, uelociorque commotio, attamen non defatigatur, non atteritur perpetuo impulsu. Eadem rapitur semper uertigine, ut ne momentum quidem ex illa, nec atamum è corpore decedat. Cuius nullam unquam poterimus ipsi afferre ex his, quas habemus notas rebus, rationem, nisi ad potentiam ipsius autoris recurramus. Rectè autem dixit, Ad currendam uiam, quòd non incessus, ut dixi, sed potius cursus rapidissimus sit illorum corporum. Ad currendam uiam dixit, eundo, rotando sese.

A summo cœlo egressio eius: & occursus eius usque ad summum eius: nec est qui se abscondat à calore eius.

PRimùm quod in superioribus fecimus, de proprietate uocum agendum, & editio cum fonte conferenda, ut sit clarior expositio. Septuaginta, quorum est psalterium hoc quod nunc in Ecclesiis canitur, ἄκρου, summum reddiderunt, quod Hebraicè קְצֵה finis, terminus: quod ipsi paulò antè transtulerunt πέρατα, In fines orbis terræ. Et quod signabat circuitum, ac reuolutionem, Hebraice תְקוּפָתוֹ uerterunt, κατάντημα, occursum. Itaque clarior est Hebraica lectio. Quid enim intelliges, cùm dicitur, occursus eius? cui enim sol occurrit? Ac thekupha significare circuitionem, ac reuolutionem, patet ex ipso uerbi significatu. Ducitur enim à koph, reuoluit. Et pro hac uoce, Chaldæus posuit סְיָפֵי finem. Hieronymus quoque pro eo transtulit, cursus. Et Rabi Dauid interpretans hanc uocem, ponit loco eius סבובו circuitionem eius. Psalmi igitur cùm quasi poësis sint, diuina (inquam) poësis, perinde se aspectui humano accommodant, uti profana sæpe poësis. Ac (ut solent dicere poëtæ) Solem ex undis emergere, quòd Oceanum, finem esse terrarum sit uulgaribus persuasum: sic proposuit hic propheta similem quendam sensum uulgaribus accommodatum, qui cùm uideant cœlum, undequaque terras circumplectens, finiri in Orizonte, hoc existimant illic esse finem eius. Astronomi quoque se huic aspectui accommodantes, inuenerunt Orizontes, id est, finitores, qui proprij cuique regioni sunt, ubi finiri cœlum oculi corporei cernunt. Orizontem igitur & ipse Vates hic commemorauit, eodem appellans eum uocabulo, quo Græcè nuncupatur ὁρίζων. Ab orizonte dicit ascendere Solem, & cursu obliquo, ac reuolutione, & gyro ut uox sonat, reuerti ad ipsum orizontem. Quemadmodum Salomon de Sole scribit:

ſcribit: Gyrat, inquit, ad meridiem, & uoluitur ad aquilonem, tendens uidelicet uerſus occaſum, & ſub terras luſtrans eas partes, quæ ſunt aquiloni, ſeptentrionicꝙ contiguæ. Atque hæc ſolis rotatio ex uentis quocꝙ percipitur, cum ex ea parte uenti moueantur, in quam ſol flectitur, meridiemcꝙ eo obtinente, etesiæ perflant, ueſpere ab occaſu Zephyri ſpirant. Hæc igitur eſt gloria Dei, & inexplicabile ſapientiæ ſuæ teſtimonium, quòd curſum ſolis obliquum temperauit, ut ſibi ſuccederent æſtates atque hyemes, & omnes terræ, caloris, ac lucis eius eſſent participes. Quòd ſi ęqualiter à cardinibus diſtantem ſectam illi pręcidiſſet, futurum erat, ut æſtas eſſet nulla, nulla frugum maturitas, tum bona pars terrarum, quæ uidelicet ab illo ſolis tramite longius receſsiſſet, fuiſſet inhabitabilis: appellatuscꝙ eſt is circuitus iure ζωοφόρος, quod hinc uiuant omnia. Ortum igitur ſolis, & motus indefatigabilem uelocitatem, tum curſum eius obliquum deſcripſit, in quo ſumma prouidētia, gloriacꝙ Dei apparuit. Extrema igitur cœli, ſiue orizontes, etiam ſumma uocantur Græce. Ideo Euſebius loquens de diſcipulis, qui per omnem terram fuiſſent uagati, ait tertio de euangelica demonſtratione, exponēs quaſi hunc locū, τινὰς δὲ ἤδη, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς οἰκουμένης ἐλθεῖν τὰ ἄκρα, ἐπί τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν, καὶ ἑτέρους ὑπὲρ τὸν ὠκεανὸν περαιωθῆναι ἐπὶ τὰς καλουμένας Βρεττανικὰς νήσους, Quidam etiam ad orbis terrarum extrema, & Indorum uſque terras peruenerunt, alij ultra oceanum penetrarunt in eas inſulas quæ Britanicæ dicuntur.

NEC EST QVI ABSCONDAT SE.] Hæc illa eſt mirabilis atque incomprenſibilis, omnipotenscꝙ ſapientia, quòd ignem in cœlo accendit, à quo calor uiuificus dimanaret, qui in omnes terras ſeſe æquè diffunderet: ut nulla ſit natio, nullæ tam abditæ, diſsitæcꝙ terræ, quæ non ſint illius participes. Vide quam uiam, atque artem inuenerit omnium creandarum, alendarumcꝙ rerum. Quæ cùm ſuapte natura ſegnes, tenebricoſæ, frigidæcꝙ eſſent, calorem, qui eas foueret, animaretcꝙ, neceſſarium excogitauit. Sed quoniam nimius quoque calor, perinde allaturus erat perniciem, ſicut ſi nullus affuiſſet, inflammare totum cœleſte corpus, flammiferumcꝙ ut ſolem, efficere non decuit. Vnam igitur tantum rem igneam in cœlo conſtituit, quæ ita & magnitudine & incitatione, & diſtantia eſt moderata, ut nihil niſi decorum, atque utile ex ea in terras deſcenderet. Datus eſt igitur motus, ut calorem, ac lucem ad omnes perferret, ne ſi immobilis fuiſſet, unum modo hemiſphærium illuſtraret: & interualla dierum ac noctium quibus terræ, animaliacꝙ recreantur, deeſſent: Tum ne caloris magnitudine omnia concremarentur. Cum igitur unica ſit in cœlo lux ac calor, prouiſum eſt ſapientiſsimo quodam conſilio, ut omnes terræ eius eſſent participes. Teſtatur ipſum Moſes, cum dicit cœlum cunctis gentibus eſſe diſtributum, id eſt, calorem cœli, ac lucem. Atque is ipſe calor, tametſi non ſit ubique æqualis, nemo eſt, qui non eius ſentiat afflatum uitalem. Et Abraham teſtatur talem eſſe calorem ſolis, qualis calor animantium, ut perinde ſe per totum mundi corpus intendat, ſicut ille animalium. Ex quo nemo eſt, qui non eum ſentiat, eocꝙ uiuat, & foueatur. Ac quod dixit Græcus & Latinus interpres, Nec eſt qui ſe abſcondat, Hebraice נִסְתָּר ſublata perſona, Nec eſt, quod celatum ſit & abſconditum. Ex quo ad omnes res animatas, & inanimatas, rationales, & irrationales pertinet. Non dixit etiam, Nec eſt qui ſe abſcondat à luce eius, quòd calor uitalior ſit, ac communior luce, magiscꝙ ad uitam neceſſarius. Multa enim ſunt animalia, quæ ſine luce uiuentia, ſine calore cœleſti uiuere non poſſent. Et interuallum lucis, quo ceſſant eam in totum oculi aſpicere, non ita moleſtum eſt, cum calor, ſi penitus uel unam horam abeſſet, exitium uniuerſale afferret.

Lex Domini immaculata conuertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis.

HOc loco, ut principio diximus, quasi ex abrupto, ac præcipiti cursu transit à terrenis ad cœlestia, à corporeis ad incorporea, à uita mortali, ad immortalem: nec à Deo in admirationem decoris cœlestis defixus est, ut id multis rebus longe eo melioribus anteferret. Is, ut dixi, error ueterum fuit, qui cœlum suspicientes, lumina eius Deos esse crediderunt, eaq; ut Deos coluerunt. Et si Platoni credimus, inde nomen Dei apud Græcos ductum est ἀπὸ τοῦ θεῖν, id est, à currendo. Hac igitur re mirabili quidem illa, sed tamen corporea, & ad corpora tantum pertinente, relicta: proponit aliud, ex quo gloria Dei existat multo magis, quàm ex illa clarior. Nam, ut ex illo auguraberis, tantum uitæ tuæ bonis, atque commodis Deum prospexisse, ad altiorem fortasse scientiam non attingas, sic hinc animi tui puritas ubi consistat, ubi perfecta immortalitas existat, agnosces. Ac pulcherrimo ordine inter se confertur decor cœlestis, atq; pietatis, ac sapiẽtiæ. Nam ut luce cœlesti nihil delectabilius, nihil ordinibus illis moderatius, ac certius intuemur, sic nihil melius sapientia & pietate, nihil moderatius, ac luculentius animus experitur. Perindeq; ab ea cursus humanæ uitæ dirigitur, ac gubernatur, sicut à cœlo cursus naturæ, qui nunquàm fallitur. Vt autem sine luce cœlesti, omnia in terris deficerent, tenebris letalibus obscurata: sic subtractis ex humana uita, cœlestibus institutis ac sapientia, densissimis tenebris animi circunfusi, in miserabiles errores incurrerent. Illa igitur corpus uiuificatur, alitur: eaq; duce, pedum nostrorum uestigia diriguntur: hac uiuificatur animus, ducitur, gubernatur. Nauigant nautæ cœlum suspicientes, Cynosuram, aut Elicen, uel ipsum cardinem oculis attendentes, uitantq; scopulos, quos insidiosis undis celat mare, naufragiaq; euadunt: similiter lucem illam diuinam inter saxa & scopulos, naufragiaq; istius mundi contemplantes, cymbam ad portum inflectimus. Omnino doctrina cœlestis alterum est cœlum, alter sol, altera gloria Dei, alterum lumen immensum, omnibus uitam sufficiens, omnia collustrans. Quod facilius intelliges, audiens quæ à propheta de ea referantur. Verborum proprietas prius ponderanda est. Lex Hebraice dicitur thorah, תּוֹרָה à uerbo יָרָה iarah, docuit. Vnde apertius uim eius intelligemus, si hanc uocem transferamus philosophiam, siue sapientiam. Vt enim philosophia apud Latinos, ac Græcos, duas potissimum res significat, scientiam Dei, disciplinamq; uiuendi: sic nihil aliud hoc nomine apud Hebræos significatur. Apud Tullium semper cùm philosophiam appellat, morum disciplinã cernit. Ac si usquàm perfecta fuit rerum diuinarum, morumq; cognitio, uel in ea maxime cõtinebatur, contineturq; philosophia, quæ erat olim penes Hebræos, nunc eadẽ magnũ sparsa per orbem, luce eius omnia coruscant. Lex igitur Dei est philosophia diuina. Hunc enim loquendi morem habet Hebraica dialectos, ut dicat, uirum terræ, uirum rurestrem: uirum mendacij, uirum mendacem: sic philosophia Dei, philosophiam diuinam declarat. Ac pro domino, longe maius in Hebraico ualidiusq; uocabulum est, nomen tetragrammon יהוה I H V H, cuius sonus est Iehouah. Quem ego non aliũ existimo, atq; Iouem, ut mirabiliter cõsentiant, quæ dicuntur hoc loco à Vate sacro, de lege Iehouah, atq; ea quę de lege Iouis à Stoicis dicebãtur, quorum uberius ac copiosius Tullius explicat sentẽtiam, paucaq; uerba, ut mirabilem consensum agnoscas, subijciam. Quid enim prohibet, quo minus eorum in sacris literis utamur testimonijs, ubi tam bene loquantur? Orta autem, inquit, simul est cum mẽte diuina. Quamobrem lex uera, atq; princeps, apta ad iubendũ, & ad ue-

tand

tandum, ratio eſt recta ſummi Iouis. Ergo ut illa diuina mens, ſumma lex, item cum in homine eſt perfecta, eſt in mente ſapiẽtis. Hæc philoſophus in Latio natus. Videbant igitur etiam illi, ueram legem eam eſſe, quæ lex diuina, ac ratio mensq; ſummi Iouis eſt, non leges priuatas hominum. Hac lege omnia quidem gubernantur, ſed cum primis res humanæ, quæ cùm recte geruntur, imitantur legem illam ac rationem, & uoluntatem ſummi Dei. Proinde omnium ordinum ordo, ac complexus, ac corpus omnium rationum, & fons & ratio, quæ ſola ſit apta ad iubenda ſalubria, uetanda iniuſta, ſola eſt lex ſummi Dei. Quod ut Vates ſignificaret, appoſitiſsime dixit, Lex domini immaculata. Quo loco non immaculata, ut Septuaginta tranſtulerunt, ἄμωμος, dicendum eſt, ſed ut uox deſignat תְּמִימָה perfecta, completa, abſoluta. Ea enim eſt uis legis diuinæ, ut ſola ſit perfecta, atque abſoluta, ac uera ad iubendum, uetandumq; magiſtra. Idq; innuit Vates, & id eſt quod conſentiens dicebat Tullius. Chaldæus quoque tranſtulit: שְׁלִימְתָא Quod clarum eſt, ſignificare perfectum. Eſt enim etiam Hebraica uox. Plura quoque citarem teſtimonia, ſi res in dubio eſſet. Habet autem uox duplicem ſignificatum, ſignificat enim innocentem, immaculatum, & perfectum: ſed de hominibus, quoties dicitur innocentem: cùm autem de cæteris rebus, perfectionem, complementum. Igitur lex illa princeps omnium, ſumma ac moderamen rationum, dux certiſsima, mentisq; cuſtodia fidiſsima eſt. Eaq; ſola perfecta.

CONVERTENS ANIMAS.] Primùm pro Animas, legemus Animam ſingulari numero, iuxta Hebraicum נֶפֶשׁ quod & Septuaginta reddiderunt. Non uideo enim quamobrem oportuerit numerum permutare. Diſcrimen quidem non magnum. Conuertens autem in Hebraico dicitur, מְשִׁיבַת quod proprie ſonat reuerti faciens. Audi igitur quid dicat, Facit animam reuerti lex Dei. Vna enim res eſt, ad quam reuerti noſtros animos oporteat. Sed nunquàm hi reuertentur, niſi quis eos reuocet, ac reducat. Verſamur omnes in magnis, ac profundis tenebris errorum, ac magna pars mortalium longius abit à recto tramite: Opiniones in contrarium nos ducunt, ac quaſi tranſuerſi à tempeſtatibus, ac procellis, quæ creberrimæ inſurgunt, iactamur. Nulla profeſsio eſt, nulla ætas, nullus ordo, ac gradus, nulla ſedes, ubi non adſunt errandi, hallucinandi mille cauſæ, à quibus à fonte noſtro, à luce, bono deflectimur. Nec ſolum à prauis ſpiritibus continuis bellis oppugnamur, ſed quod multo uideatur acerbius, à nobis ipſis, partim fragilitate, imbecillitateq; noſtra, partim quòd cum luce beata non habemus commercium, magnæq; circunſtant occaſiones malorum. Neceſſe igitur eſt ad lucem, & ſtellam noſtram nos intentos eſſe, à qua dum abfuerimus, nunquàm felices, quod conditio noſtra non recipit, nunquàm ſine erroribus erimus. Vocamur autem ad hanc lucem, illa philoſophia diuina, quę noſtros animos ad fontem felicitatis ſuę reuocat, ad eamq; ſedem firmam, ac ſtabilem appellit, in qua ſolidati, omnes impetus undecunq; ruant, fortiter excipiemus. Sola igitur diuina philoſophia deuios mortales reuocat, quos miſerabiliter fragilitas à ſuo bono abſtraxit; Hæc, inquàm, ſola, non alia. Nam applica quocunq; uis animum, euolue innumerabiles philoſophorum libros, omnium mores ac placita diſcute, erunt quidem illi ſæpe efficaces, ſed ſæpe mœſtiſsimus deſiderabis apud illos plurimum, uacuumq; te quadam re exoptata ſemper inuenies. Non enim te ad fontem tuum ſiſtent, de quo uel penitus illi ignari ſilent, uel fabuloſa & indigna loquuntur, ut potius deducant, ac deflectant, quàm in locum ſuum animam collocent. Quis enim poſsit dux eſſe itineris, cuius ipſe quoque ſit imperitus, & qui duce quoque indigeat? Nullus autem cognouit unde natus eſſet homo, neque docere potuit, quam originem, principiumq; habuiſſet:

buiſſet: ſed augurabantur tantum, trepideq́ loquebantur. Ignorato autem principio, nulla res humana certa eſt, & ad tot miſerias, & peccata non naſci fuiſſet melius. Quoniam igitur ab omnibus erroribus diuina lex reuocat ad fontem, gloriamq́ noſtram, ad immortalitatem, ad cognoſcendos nos ipſos, nos conuertit: eam ſemper pro ſcopo habere debemus, proponere ſemper ante oculos ſpectandam, omne momentum ſuper ea meditandum. Tot enim ex ea deprometur remedia, quot morborum generibus conflictamur. Conuertetq́ à uijs confragoſis, atq́ exitialibus, ad amœna uireta, uitaliaq́ ſiſtet ad arua.

TESTIMONIVM DOMINI.] Propoſuit primùm legē in uniuerſum, tum ad ſingulas quaſq́ eius tranſit partes, quæ ſuis hic ab eo nominibus nuncupantur: quamuis hæc omnia ſint eadem ferè inter ſe, & eiuſdem rei nuncupationes. Lex igitur diuina, nunc præcepta, ac mandata, nunc inſtituta, nūc iudicia, interdum teſtimonia dicuntur. Examinemus igitur ſingula. Teſtimonium dicitur עדות heduth, quod teſtimonium poteſt transferri, teſtificatio, conteſtatio, teſtamentum: Septuaginta reddiderunt, μαρτυρία martyria, id eſt teſtimoniū. Cauſas igitur cur lex diuina teſtimonium dicatur, ſcrutari oportet. Nam cùm ſapientia illa de cœlo allata, magnis argumentis, ac ſignis corroborata atq́ ſtabilita fuerit, cùm cœlum, ac terra, maria, flumina, elementa, illi indicia præbuerint, ob hanc cauſam uocata eſt teſtimonium. Vocauit enim Moſes teſtem cœlum, & terram, cùm uerba diuina proferret, dicens: Cōteſtor hodie cœlum & terram, uos eſſe perituros, niſi hæc obſeruaueritis. Tum conflagrare mons uiſus eſt, illumq́ inſolita caligo circunfuſit. Auditæ uoces horribiles, clangorq́ buccinæ, multaq́ alia edita ſigna ſunt præſentiæ diuinæ. Quoniam igitur omnibus teſtimonijs uſus eſt Deus, cùm legem illam philoſophiamq́ ſanciret, hac de cauſa uocata eſt teſtimonium uel atteſtatio: id eſt, expreſsio, ſignificatio, res, multis, ac memorabilibus ſignis ac teſtimonijs oſtenſa, ac comprobata. Rurſum, teſtimonium uocata eſt, quod multis quidem rebus cognita ac perſpecta fuit bonitas, gloriaq́ diuina, præcipue cœlo, ac ſole, ſed longe maxime, ex illis inſtitutis, ac documentis, rebusq́ illis geſtis, toto illo præclaro facinore, quo claruit poteſtas æterna, & immenſa eius, & prouidētia ſuper hunc mundum, ſed præcipue ſuper bonos, ac beneuolentia. Nullumq́ eſt præceptum, nullum facinus, quod lege diuina comprenditur, quod non ſit uocaliſsimum, atq́ intonantiſsimum teſtimonium, immenſæ Dei erga homines beneuolentiæ, eamq́ teſtatiſsimam, lucidiſsimam exhibens, ut qui his non credat teſtimonijs, careat ſenſu, potiusq́ lapis ſit quàm homo. Nulla profectò prodigioſior ſtupiditas, quàm non ſentire tam certam, ac ſolidam, probatiſsimamq́ beneuolentiam: nulla miſerabilior cæcitas, quàm lucem tam claram, atq́ immenſam non cernere. Ac lex uocabatur olim quicquid libris Moſis fuiſſet comprenſum, nunc eadem quidem eſt atq́ illa prior, ſed abſolutior, uel enodatior, atq́ expreſsior. Quis igitur locus eſt illic, qui non clamet, uociferetur, quantum amoris ac beneuolentię ſit apud Deum erga homines? Vbiq́ ſunt locupletiſsima, plenaq́ uocis teſtimonia. Atq́ incipe, ſi placet, à mundi exordio, quam quidem rem non nunc ingrediar, quòd prolixior ſit, quàm breuitas huius loci poſtulet. Sed hoc tantum commemorabo, alteram quaſi fuiſſe mundi creationem, quando homo redemptus eſt, & quidem longe potentior ac mirabilior fuit, quo tempore tot, tamq́ miranda diuinæ charitatis ac magnitudinis teſtimonia claruerunt, ut ea capere mens humana non poſsit, auſimq́ dicere, nihil reliquum quod ſtudio, & induſtria diuina poſsit effici, & ad ſummam metam amorem peruenniſſe. Optime igitur & rectiſsime hoc omne teſtimonium dicitur. Quod fidele etiam dixit, id eſt, probatum, certum, ſolidum ac ratum, ut quæ

ut quæ dicta ac gesta à Deo scit, uerissima sint, non fucata, atque inania, & uana bonitatis, charitatisque suæ testimonia, sed probatissima, atque certissima, ut correspondeant internis affectibus Dei, ex intimis eius præcordijs sint profecta. Loquitur ergo Vates de diuina beneuolentia, non secus atque nos de amicitia nostra, cum eam testatam, ac probatam fidelemque prædicamus. Superestque tertia ratio quam ob rem testimonia dicuntur mandata Dei, ea uidelicet, quòd seruantibus ea, pollicea tur felicitatem, olim quidem corporis, nunc autem animi. Hæc promissa dicit esse firmissima, probata, ac fidelia. Is quidem sensus hoc differt à superiore, quò forma à genere. Illic enim generatim omnia testimonia amoris Dei proponebamus, hic promissorum tantum. Sed prior tanto probatior, quanto communior, omniaque subijciens oculis, ueraque de beneuolentia diuina dicens. Arca igitur testimonij, & tabernaculum testimonij dicebatur, quo uidelicet inter Deum atque populum amorem, amicitiam, fœdusque coisse ostendebatur.

Sapientiam praestans parvvlis.] Circa uoces, hoc sciendum est, quòd inopia linguæ dictum est sapientiam præstans, melius Hebraicum reddi in Græco σοφίζουσα, quasi sapientificans, & Hebraice מַחְכִּימַת. Est enim participium tertiæ coniugationis, sicut maphkidat, dicitur à חָכַם sapiens fuit. Quod in tertia signat sapientem reddere. Secundo quod Latinus uertit paruulos, scito uocem Græcam νήπια propius respondere ad Hebraicam פֶּתִי. Nam paruulus perinde Græcè sicut Hebraicè, non tam ætatis quàm insipientiæ est. Homerusque socios Vlysis appellat νηπίους, paruulos, id est stultos, & imprudentes, ut qui boues inconcessas iugulassent. Salomon dicit, Vt detur paruulis astutia, quo loco est eadem atque hic uox, id est imprudentibus, & imperitis. Hebraicè igitur פֶּתִי ducitur à פָּתָה, decepit, fefellit, eumque declarat, cui facile imponitur. Ideóque etiam paruuli hac uoce significantur. Tertio numerus permutatus est in Græco νήπια paruulos cum sit פֶּתִי paruulus. Ac forte fefellit Septuaginta, si forte non fallimur ipsi, quòd uiderent iod in fine dictionis, quæ litera signat numerum multitudinis. Quod quidem uerum est, si additur Mem, ut Kerubim, Seraphim. Dicendum est igitur, Sapientiam præstans simplici, uel imperito. Quanquàm potius declaratores sumus, quàm reprensores eorum, quæ Septuaginta illi clarissimi seniores transtulerunt. Audite igitur omnes gentes quid Vates cœlestis de lege diuina prædicet. Ait eam detrahere stultis stultitiam, imprudentes efficere prudentes, uecordes cordatos reddere: quod facile quisque cognoscet, si secum cogitare, atque etiam experiri uoluerit. Multiplex autem stultitia est, atque imperitia, & uecordia, multasque habet subiectas formas. Vna est quæ circa res humanas tantum, atque caducas uersatur, quæ est earum bene tractandarum imperitia. Plures enim sunt, quibus nullum est acumen, ad lucra, ad negotia conficienda, ad opes, amicosque parandos, ad circumueniendum, opprimendumque hostem, ut magis ipsi ab eo opprimantur. Non habent uim ingenij ad speculandum, ad orandum grauiter, aut argumentandum subtiliter, uel obiecta diluendum. Hæcque imperitia uaria, ac multiplex est, quæ neque laudem ferè habet, neque uituperationem apud Deum. Apud homines longe aliter. Alia stultitia imprudentiaque est, quæ mores ac sensus humanos respicit, cui opposita est ea quæ dicitur sapientia, ut tantum illa uitiosa sit, quãtum laudis habet ista. Eaque per omnes humanos animos uagatur, ut etiam altissimas mentes opprimat, atque implicet. Ac sæpe apud nobilissima ingenia gaudet habere domicilium. Hæc illa est stultitia, quæ in horribiles tenebras præcipitem agit animum, dum eum uel in ambitionem protrahit, uel

inuidiam, aut auaritiam, aut simultates atq; odia, uel insaniam, atq; furorem, cæterasq; prauas affectiones. Quæ tentare (ut dixi) etiam eos sæpissimè solent, quos sapientes habet ac prædicat iste mundus. Fons autem omnium malarum perturbationum, atq; totius stultitiæ, multis, ac clarissimis exemplis probatum est, esse inscitiam Dei, atq; sui. Vt igitur ignoratio hæc omnium est malorum genitrix, omnis stultitiæ inuentrix, sic cognitio maximam efficit in animis claritatem, eaq; principium est rectè sentiendi, ea prima fugat perturbationes illas partim ferinas, partim diabolicas, atq; malignas, constituitq; in omnium bene gerendarum rerum semitis animum. Hanc autem sapientiam maximè lex diuina largitur, quam habere familiarem necesse est, eamq; nobis amicam, notamq; efficere, tum eam adeundo, ac libros quibus continetur sæpe lectitando, tum uita ac moribus exprimendo. Quam quantò magis exercuerimus, tantò nobis efficiemus notiorem, atque dulciorem. Apud hanc autem cognitionem Dei, totiusq; sapientiæ fontem imbibemus, facti ad omnem rem longè sapientiores, ut nullum extet in nobis stultitiæ uestigium. Videbis horum sermones puros, innoxios, nihil fœdum, sordidum, nihil uulgare atq; abiectum spirantes, nunquam ex ore eorum prodijt calumnia, contumelia, maledictum, blasphemia, siue in Deum, siue in hominem. Talem item animum intus uigere certum erit. Hi rectè rebus suis consulent, multaq; uitabunt discrimina, quæ parata semper sunt malis. Non solumq; ea sapientiæ acquirendæ futuræ uitæ dux erit, sed huius etiam temporariæ feliciter transigendæ. Lege igitur sacram philosophiam, eamq; nocturna manu atq; diurna indesinenter euolue, tum uita, præcepta effice firmiora, ac notiora. Tunc tibi orientem immensam lucem, tum cœlum tibi patere uidebis: arcana Dei, & res humanas, tanquam ex altissima specula contemplaberis. uidebis omnium rerum, ac temporum metas, totam lustrabis animo æternitatem, cernesq; principium corporis, atque animi tui. Totum teipsum circunspicies, atq; cognosces: & quod omnibus est præferendum, morum, uitæq; degendæ summam, atq; perfectam habebis scientiam: uidebis quid inter uirtutes, ac uitia intersit. Omninoq; ex stulto & incauto, imperito, prudentissimus efficieris. Sed illam præcipuè miserabilem depones stultitiam, qua rerum humanarum exitus non cernuntur. Habes ergo fontem, & quo ex stulto possis sapiens effici. Hincq; dicemur sapientes, ut alio loco scriptura prodidit, Quia ipsa (inquit) est sapientia uestra, & intelligentia, coram oculis gentium, cùm dicent, Quàm sapiens populus is ingens, & intelligens. Hæc igitur uera est philosophia, hæc sapientia Angelorum, qua caruit olim mundus, nunc reuelata omnibus ac patefacta.

Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda.

PRimùm pro hac uoce, non propriè est in Hebraico id quod significat iustitiam. Siquidem iustitia dicitur צֶדֶק zedek, ut paulò pòst uidebimus, hoc autem loco est פִּקּוּדֵי pikude, quod propriè sonat mandata, præcepta: à uerbo pakad, uisitauit, præcepit. Considerandum tamen quòd idem uerbum sæpe designat reponere, collocare, recondere. Itaq; Hebræi uidelicet Abraham, & Rabi Dauid exponunt eam ut quasi designet gazam, thesaurum, siue requiem, & quod sub alia forma dicitur פִּקָּדוֹן pakdon, depositio, repositio. Dicuntq; hoc nomine appellari, ea quibus animus, & mens quiescit, lætatur, illustratur, eruditur, ditatur: quasi dicerent gazæ, & opes & thesauri domini recti, quia pascunt, satiant, erudiuntq; animum. Sciendum tamen hæc omnia eodem tendere, idemq; esse quod uox Hebraica designat, & quod Sept. transtulerunt. Sunt ergo præcepta Domini, quia ab illo

tradunt

traduntur, sunt opes, & thesauri, & disciplina animi: sunt rursum iustitiæ, pro quo rectius Græcè δικαιώματα, id est, iustificationes, quia iustum hominem, sanctumq́ efficiunt. Vnus igitur omnium est sensus. Tum pro corda, Græcè, & Hebraicè est cor, numero singulari, quod fortè quadret magis apud Latinos. Atq; hæc instituta diuina, recta dicuntur, non propter eum tantum qui ea instituit, quasi eius æquitatem declarare Vates uoluerit, sed propter id quod efficiunt. Sicut pallida mors dicitur. Sunt ergo instituta diuina recta, quia detorquent animum ab omni prauitate, & in semitam rectam adducunt: deducunt à prauis opinionibus, à uita nefanda, turpi, detestabili. Habent autem animi, sicut item res corporeæ, uitia sua, & prauitates, habent quibus inflectantur, ac quasi incuruentur, ut qui celsa aspicere debuerant, ab illis ipsis rebus deorsum inflectantur, solamq́ terram, terrenaq́ respiciant. Vt qui tales uideat, & cum eis degat, parum eos differre à brutis comperiat. Hæcq́ miseria (paucis exceptis) omnibus ferè mortalibus dominatur. Diuina igitur lex corrigit has prauitates, detrahit libidines, leuat sensim opum appetentiam, ambitum, paulatimq́ (mirabile dictu) mens resurgit, & qui humi ueluti pecus reptabat, incipit attollere caput. Erat autem, cùm in prioribus illis malis homo uersaretur, semper pauidus, ac mœstus, nec sentiebat ullam synceram lætitiam (de his enim qui non abiere in profundum loquor) semperq́ occurrebat quasi ultrix malefactorum conscientia: Tum ipse mœror, quem ferunt semper delicta secum, comitem omnium criminum, dum aut odiosè, & cum infamia perpetrantur, aut subeunte corpore graues cruciatus. Quæ quidem mala non ita sentiuntur, cùm in eorum potestate sumus, sed cùm in libertatem nos gratia cœlestis uendicauit, tum uerò lætamur, tum pericula, quæ nos circunuenerant, cernimus. Nullaq́ est tota humana uita lætitia maior (credendum est enim uiris optimis hoc asserentibus) quàm eorum, qui optimis gaudiјs conscientię suæ fruuntur, quosq́ bonæ uitæ lætitia assiduè pascit. Infinitumq́ esset persequi, atq; explicare totam hanc rationem, cùm uideamus bonorum uultus semper alacres, atq; arrectos. Alitq́ quasi perpetuus fons, uirideq́ tenet eorum cor illa diuina lętitia. Igitur non solùm hoc diuino testimonio, sed etiam omnibus exemplis experimur, maiora ac plura, ac solidiora gaudia bonis, & pręcepta diuina sequentibus contingere, quàm malis, quos diuersæ perturbationum causæ circunsistunt. Nec potest dici, quàm dulces somnos capiant, quàm suauiter fontibus, nemoribus, rebusq́ suis omnibus etiam tenuibus boni fruantur. Nam neq; mœrore præsentium, neque metu futurarum rerum anguntur: tum quædam radices ægritudinis, quæ tenent corda mortalium, sunt ex eis auulsæ, ut ueniat, nescio quo naturæ impulsu, quasi de cœlo perpetua in mentes eorum aura lætitiæ. Dupliciaq́ ferunt præmia pietatis, quòd & hic beatiore uita fruuntur, & pòst consequentur eam, quę constat ex gaudiјs æternis. Verum igitur lætitiæ alacritatisq́ domicilium, ut antiquis & cognitum & assertum est, apud philosophiam diuinam existit, quæ secreta, solisq́ probis, ac sanctis nota gaudia habet.

Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.

Hinc Hebræi arbitrantur, superiorem uocem non significare præceptum, quia ponatur hoc loco quod pręceptum significet. Sed consuetudo, ut cęterorũ scriptorum, sic item diuinorum est, ut sæpe idem diuersis nominibus repetant. Id quod ubiq; apud Esaiam fieri cõperies. Sic potest eadem res diuersis epithetis ac nominibus fuisse significata. Quamobrem Chaldæus eadem uoce utitur hoc loco, atq; superius. Ibi exprimens Hebraicum פִּקּוּדַיָּא pikudaia, numero multitudinis, hic

scribens,

ſcribens, פִּקּוּדָא pikuda, numero ſingulari. Dicemus igitur eandem hic atque ſuperius rem proponi, diuerſis naturam eius nominibus ſignificantibus. Quod autem dixit lucidum, Hebraicè eſt בָּרָה quod purum, ac lucidum ſignat. Conſiderandum igitur quo artificio carmen contexitur, & quod admonent Hebræi, reſpondere hæc omnia cœlo, ac ſoli quæ ſuperius deſcripſerat. Opponitque ex aduerſo diuinæ philoſophiæ, & Solis, & Aſtrorum claritatem. Qualem igitur Solem uidemus lucere, eóque terrarum tenebras diſſolui, & oculis exhiberi, ut uideant, talis eſſe probatur lex diuina: eamque idcirco lucidam, id eſt, propter ſplendorem, quem in animis efficit, appellat. Omnis igitur diuina præceptio radius eſt & lux quædam, ſine qua in tenebris eſſe, ac per tenebras ire neceſſe eſt. Sunt enim homines in errores, ac peccata propendentes, genitaque eſt nobiſcum imperitia, quam cum corde pueri ait Salomon eſſe colligatam. Ac populus tot erroribus implicatur, quot res ſunt in quibus poteſt homo hallucinari. Alij ad libidines diuerſiſsimis uijs, atque itineribus feruntur, alij ad conquirendas opes & honores: quidam ultionis ſunt auidi, cæteri parcere linguæ neſciunt, alij peruerſis opinionibus, de Deo, de rebus humanis, de prouidentia diuina perturbantur. Hæcque omnia, & ſingula, ſunt quædam animi caligines, & lapſus, quibus ſingulis ſingula occurrunt præcepta diuina, ut tenebras diſcutiant ubique, ſerenitatemque efficiant, prouiſumque omnibus erroribus de cœlo eſt. Nam qui creationem cœli ac terræ non eſſe diuinam ſuſpicatur, multa habet in illa Philoſophia oracula, quæ hanc inſaniam coarguant. Qui dubitet res humanas eſſe curæ Deo, tot oracula ac dicta, quæ ſuper hac re prolata ſunt: tot, tamque uaria ſupplicia, quæ ſunt illata facinoroſis, proſperas autem bonorum res, aſpiciat. Tum quæ fuerit animis noſtris origo, & an immortales ſint, qui neſciat, ut ob id maximis in tenebris caliget, facilè ſe in lucem reuocabit, ſi ſe ad ea oracula conferat. Quos autem libidinum illicitarum æſtus inflammant, ſi attentè ad illa uertere mentem uoluerint, eos facilè compriment. Qui autem neſciunt, quo ritu inſtituere uitam ſuam debeant, qua ſe ratione ubique gerant, lucem adeant, illam diuinam. Quid memorem, cùm memorari non poſsint, priuatos errores, priuatas animi noſtri perturbationes, innumerabilesque formas inſcitiæ, ac ſocordiæ, quæ noſtris pectoribus, omni ætate, diuerſis ſexibus immorantur? Quæ cùm tenebræ ſint, finem habent præcipitia, ac ruinas. Nec poteſt explicari, quàm fœda, quàm ſtulta res ſit homo, ut etiam infra bruta deſcendat: quot ludibrijs expoſita, cœleſti luce, dico diuina Philoſophia deſtituta, omnium id nationum olim didicimus exemplo, cùm lapides, bubones, noctuas, ueſpertiliones, crocodilos, ut numina crederent, ac uenerarentur. Nec deſunt unquam miſerandæ, deplorandæque ſtultitiæ exempla, quæ ab animis noſtris cæcis habent originem. Has autem miſerias cùm deponamus, ad Philoſophiam diuinam uenientes, cùm ex altiſsimis tenebris emergamus, iure lucida & ſerena, & oculos illuminans dicitur, iure cum Sole confertur, & duplicis Solis laus hic canitur, eius qui oculis corporeis, & qui oculis animi præbet lucem.

Timor Domini ſanctus, permanet in ſeculum ſeculi.

Circa uoces ſciendum eſt, quòd Latinus interpres uertit ſanctus, propius uocem Græcam, quam Septuaginta reddiderunt, accedere ad Hebraicam, uidelicet ἁγνός, id eſt, purus, caſtus. Videtur autem Latinus legiſſe ἅγιος, unius literæ mutatione. Sed quoniam Hebraicè eſt טְהוֹרָה, quod mundum, caſtumque ſonat, omnino credendum eſt, Septuaginta uertiſſe, quod nunc legimus. Dicendum igitur, Timor Domini purus, quanquàm inter purum, ac ſanctum, non multum intereſt:

tersit: Deinde quod dixerunt Sept. εἰς αἰῶνα αἰῶνος, clarius, & absolutius dicitur Hebraice לָעַד in æternum. Latine autem illud Græcum melius diceretur, in æternitatem, & æternitatem. Nam diuus Hieronymus, quod dicitur, A seculo & usq; in seculum tu es, uult Latine traduci, à sempiterno in sempiternum. Sed iam istæ loquendi consuetudines in Ecclesia inoleuerunt. Deinde quod nonnulli Latinorum habent codices, Timor Domini sanctus permanet, dicendum permanens, iuxta Græcum διαμένων, & Hebraicum עוֹמֶדֶת, quod non ipse quidem multi facio. Timorem igitur Domini purum dicit, & in æternum permanentem. Timorem Dei, si quis secum consideret, aut ipsam esse totam pietatem cognoscet, aut eius eximiam præcipuamq; partem. Ac proprie de his malis timor dicitur, quæ solo amore ac timore Dei non perpetrantur. Multi enim scelera flagitiaq; uitant timore humano. Quibus si dederis, ut perpetrent, ea remotis arbitris, nō segnius committent, atque perfrictæ frontis homines in propatulo. Illa igitur denique perfectißima est pietas, syncerißimaq; probitas, quæ non humana uerecundia, neq; hominum timore nititur, sed diuino: quæ Deum præsentem sibi cernat, cuius timore nihil sceleratum, ac turpe audet perpetrare, etiam si nulli testes adsint, si sperent in æternum, quod perpetrant, fore occultandum. Ea igitur uera solidißimaq; uirtus ac pietas, cui si detur furandi, adulterandi, fornicandi, cęterorumq; criminum perpetrandorum facultas ampla, ac sub æterno silentio certum sit fore omnia quæ agit celanda, ueretur tamen præsentiam diuinam. Deum & scire & detestari peccata nouit, & ob reuerentiam abstinet, retroq; pedem retraxit. Non est autem uera pietas eorum, quanquàm speciem habet pietatis, quos pudor humanus à crimine abstraxit, non quòd non sint hi minus mali, atque illi qui ne conspectus quidem ullos reformidant: sed ad solidam laudem, Deoq; acceptißimam non peruenerunt. Propterea timor Dei, purus & castus est, quòd neque in manifesta, neque in occulta flagitia animum sinit cadere, ut ne cogitetur quidem quod minus deceat. Timor autem humanus ideo castus, purusq; non est, quia non prohibet ab omni flagitio, multamq; relinquit animi partem cicatricibus fœdam, atq; immundam, neque uniuersalem inducit puritatem: solus timor Dei hanc fert laudem, quem qui secum gerit, & castißimis factis, & inculpato sermone est: cogitationibus autem semper honestis rectisq; fruitur, ut ab omni prauitate sit uacuus. Hæc uirtus est animi singularis, mater reginaq; omnium uirtutum, siquidem ab hac copiosißime fluit iustitia. Nam qui timet Deum, nunquàm ius humanum uiolabit, fluit temperantia, modestia, charitas, beneuolentia, fortitudo in aduersis, quæ patiētia dicitur, cæteraq; omnes quarum hęc sola origo, uerusq; fons est. Ac timere Deum Hebraice quasi dicitur reuereri, obseruare, quam uirtutē, maximam excellentißimamq; esse eam item ob causam necesse est. Sunt enim pleriq;, qui non putēt peccata displicere Deo: alij putant quidem, sed non omnia. Priores res humanas nihil opinantur curare eum, aut uniuersalia quædam tantum, non laborare quid agant singula. Posteriores multa putant ab eo contemni, ut quenquam caste uiuere, ieiunijs uexare corpus, multaq; alia, quæ ut putant ipsi à Deo contemni, sic ab his ipsis contemnuntur. At qui eò peruenit, ut credat Deum obseruandum ac uerendum, iam in ea cogitatione, cognitioneq; uersatur, sola iusta, atque honesta illi placere, displicere fœda. Proinde hic prora & puppis, & cardo uersatur omniū uirtutum. Atque Hebræi in duas partes distribuunt præcepta diuina, uetandi ac iubendi: ad præcepta uetandi dicunt pertinere timorem Dei, quod quidem uerißimum est. Nihil igitur æque synceritatē puritatemq; animo largitur, nihil æque uniuersalem probitatem, ac sanctitatē promittit, quàm timor Dei: qui semper permanet, quia

A comit

comitatur nos ubiq;,perinde in tenebris, ut in luce, sic in solitudine, ut in frequentia. Prædicat item eam Vates tanquàm sempiternam uirtutem, dans illi laudem æternam: sicuti triumphos æternos, æternasq; coronas, & æterna facta dicimus, & facinus immortale: sic uirtutem immortalem, & laudem æternam, & incorruptibilem, incorruptibile decus appellat timorem Dei. Qui solus est timendus, solus spectandus, eius tantum in omni re & consilio habenda ratio. Hæc ratio semper debet ante oculos uersari, ut uideatur, accuratissime perpendatur, quid Deo placeat, ac displiceat, quæ sola est diuinissima, castissimaq; æternaq; uirtus, imò omnium uirtutum domicilium ac caput.

Iudicia Domini uera, iustificata in semetipsa.

Verborum pondus prius considerandum. Hebraicè dicitur, Iudicia Domini ueritas, iustificata sunt simul. Quod etiam Septuaginta transtulerunt, dicentes, τὸ αὐτό, simul, quod Latinus interpres dixit, in semetipsa. Iudicia igitur Dei, uaria significatio est. Siquidem iudicia sæpe dicuntur, quas Deus impijs importat clades, quod appellatur iudicium, quia prauitati, & causæ, ac noxæ respondet. Non minus enim animaduertit Deus in delinquentes, atq; leges humanæ. Iudicia ergo dicuntur sententiæ rectæ, & cum ratione prolatæ, siue ad absolutionem criminis, siue ad condemnationem rei. Item iudicia dicuntur sententiæ diuinæ, iuraq; inter homines à Deo constituta. Sunt autem hæ normæ & rectitudines, quæ lites dissoluunt, altercantesq; componunt, præponentes quod rectum sit, & in quo debeat omnes acquiescere. Iura igitur diuina uocat iudicia, in quibus dicit ipsam inesse ueritatem, caq; omnia dicit esse iusta. Sic enim intelligẽdum est, quod Latinus dixit, In semetipsa, dicendum inquam simul. Innuit enim Propheta, uniuersa iudicia illa esse iusta, nullum esse eorũ, quod non sit iustum. Pariter, inquit, iusta sunt. Quę expositio etiam Hebræorum autoritate probatur. Rabi Dauid, Simul, inquit, iusta sunt, ac ueridica, אין באחד מהם עול quòd in nullo eorum sit prauitas, obliquitas. Iudicia igitur Dei tum ea sunt, quæ scripta sunt in lege Mosis, tum quæ euãgelium postea proposuit, tum alia quædam à natura. Omnis enim recta ratio, siue à lege præmonstrata, siue à natura pręscripta, iudicium Dei est. Nam qualiscunq; instinctus, oriẽs uel à ratione hominis, uel à natura, in Deum tandem referatur oportet. Atq; etiam profani scriptores, ex his quos in natura mirabiles certissimosq; ordines animaduerterunt, probarunt aliquod esse nomẽ ac manifeste indicarũt, omnẽ rectam rationem principium à Deo habuisse. Rationem autem humanã etiam ab illo repertam, clarũ est. Quare in omnibus tenet principatum ratio summi Iouis, quæ ad Hebraicam dialecton dicitur iudicium, quo uidelicet iustissima decernit, proinde qui hac Dei uice in terris fungerentur, etiam uocauit Deos scriptura, quasi loco eius decernerent. Cumq; omnis lex duas habeat partes, alteram iubendi, alteram uetandi, utranq; dicimus complecti, ea quæ iudicia, siue iura, uel iussa uocantur. Dicta sunt autem iura Dei, quòd hæc priuata iura, legesq; humanæ, non hominum propriæ sint, nec sint in nostrum ingenium referenda, sed quasi riuuli uasti fontis, iurisq; mentis diuinæ extiterint. Nam adulteria, furta, incestus prohibuisse, charitatem, societatem, concordiamq; imperasse, hoc primũ apud Deum fuit. Nos autem horum quasi participes fuimus. Quocirca neq; in nobis perfecta quidem sunt, quòd magnis spatijs à supremo Deo sumus disiuncti. In quo solo ueritas exacta, & à prauitate penitus dirempta est: cum leges mortaliũ plenæ multorum flagitiorum fuerint, uel iubendo quæ non decuisset, uel permittendo, quod turpissimum erat admittere, aut non castigando quod castigari debuisset, pudeátq;

corum uel recordantem, quid Romanorum & Atheniensium leges fieri permitterent. Nam Persarum, cæterorumque propter nimiam indignitatem, non commemoro. In sola igitur mente Dei est ueritas, quæ nobis indicata fuit, ex parte quidem lege Mosaica, absolute autem Euangelica. Tunc cognitum est, probeque perceptum, omne æquitatis iustitiæque genus, tum multa quæ apud cæteras leges non haberentur iniusta, iniusta cognita sunt: nulla fraus, ac cauillatio, & deceptio remansit in obscuro. Ideo sola ratio summi Dei perfecta, quæ tot scelera detexit, sceleraque esse & turpia monstrauit, cum leges illæ humanæ miserabiliter cæcutirent, ut quædam etiam fœda fieri paterentur, aut etiam iuberent. Sola igitur iura diuina habent laudem ueritatis.

Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum.

CIrca uoces hoc sciendum tantum, quòd Sept. transtulerunt λίθον τίμιον. lapidem pretiosum, Hebraice esse פָּז quod aiunt esse aurum pretiosissimum, id quod uocatur obrizum. Ideoque Chaldæus eam uocem posuit, quæ & Græca & Latina est, uidelicet אוֹבְרִיזִין obrizin. Et interpretes Hebræi idipsum confitentur. E quibus Rabi Dauid hæc ait פז הוא הזהב הטוב והנקי. Hoc est, paz aurum est optimum, ac purissimum. Verùm uidetur Rabi Abraham assentiri hos esse lapides pretiosos, his uerbis ופז רב הם אבנים יקרות. Id est, & paz multum, lapides pretiosi sunt. Rabi quoque Dauid, testatur quosdam putare hanc uocem lapides pretiosos. Discrimen non magni ponderis. Nam & Hieronymus, qui ferè ubique interpretatur hanc uocem Obrizum, hoc loco in Psalterio Hebraico, à Sept. non dissensit. Quòd autem dixit multum, aut ad multos lapides, aurumque refertur, aut ad ea quæ desiderabilia sunt. Clara igitur ratio est, at solis imperitis ac stultis rerum mortalium amatoribus obscura, cur præferenda sit auro & rebus pretiosissimis atque amatissimis, diuina philosophia præceptaque diuina. Nihil enim tantopere uociferãtur sacræ literæ, nulla crebrior frequentiorque personat uox. Omnium quoque hominum est confessio, uirtutem longe diuitijs atque auro præcellere, pluresque causas proferunt Hebræi, cur sapientia præferenda sit auro: Nam iudicia intelligere debemus ipsam pietatem, ac sapientiam. Diuitiæ, omnisque pretiosa supellex, amitti potest naufragijs, latronibus est exposita, patet multis insidijs, ac fortunæ iniurijs: sapientia, & probitas nullis potest casibus amitti. Deinde sapientia, & in hac corporea uita prodest plurimum, & ducit ad futuram, cùm diuitiæ in morte deserant, & deserantur. Tum si diuitias effundas, ad te nunquam reuertentur: sapientia eadem, semper est, cuicunque communicetur, tantaque semper, quanta fuisset, apud te residebit. Verum quid rationes super re clarissima adhibentur? Quis est enim mortalium nisi planè demens, & cæcus, qui non percipiat, quanto omni corporea re excellentior sit sapientia, & uitæ integritas, siue uirtus? Nam & si plures mortalium magis aurum appetunt, atque opes caducas, quàm uirtutem: aut ætatis est uitium, aut intra conscientiæ suæ secretum nemo non magis sanctitatem, uitæque integritatem admiratur. Sed aliud est audire uocem uulgarium, humique reptantium hominum, aliud oraculum, uocemque uiri sapientis, cœlitusque afflati. Audis uulgares præferre omnibus rebus, aurum & opes: audi sapiẽtes, quorum uocibus, ac testimonijs magis adhærendum. Nam ea probabilia dicũtur, quę sapientibus uideantur. Vulgus omnia ferè iudicat præposterè, cui sapere, delyrare est. Omnium quæ à magnis uiris dicuntur, maximas necesse est firmissimasque esse causas, & uerissimis rationibus esse suffulta. Vidisse igitur eos magnum aliquid oportet, cur in hanc uocem erumperent, ut præcepta Dei magis dicerent expetenda, quàm

da, quàm aurum. Causa igitur est, quòd hæc basis & fundamentum est uitæ beatæ. Quæritur autem beatitudo, omnes cupiunt esse felices, ac beati, in quo maximis omnes implicamur erroribus, cum ea putemus nos in arce felicitatis esse collocatura, è quibus non felicitas, sed mutatio tantum uitæ sequatur. Errorq; omni tempore, & ubique, omnibusq; exemplis fit manifestus, quòd illos non felices, sed uel miserabiles, uel non multò feliciores, quotidie experimur: quorum si in locum nos perueniremus, beatos nos fore putaremus. Detegitur, inquam, error, quotidianisq; exemplis fallacissima fraus uenit in lucem. Quòd si res pretiosę, non tranquillum, beatumq; efficiunt, quod non speciose quidem dicitur, sed luce clarius probatur, aliud esse necesse est, ex quo felicitas ista paratur. Ergo sola pietas, cuius opes sunt, si uelis uera fateri, amplissimæ, quarum singulæ singulis margaritis, unionibusq; præcellunt. Quid enim magis, si detur optio, an cognitionem tui, an oblatum auri maximum pondus eliges? Quid si ad cogitationem, cognitionemq; melioris uitæ adducaris, an non omnibus opibus id antepofueris? Quid quietem quandam animi tui, ut in omni re, & tẽpore sis contentus? Quid cùm nullius uita ab iniurijs uel fortunæ, uel hominum, uel naturæ sit secura, animum fortem, mentemq; æquam fuisse adeptum, & ad omnia promptam, atq; paratam? Quid uidere tãquam è sublimi specula, humanam uitam, omnium facta, erroresq; cernere? Vnde inquam hæ & aliæ innumerabiles opes acquiruntur? nonne omnibus thesauris id præferendum est? Deniq; nemo est nunc, qui non malit fuisse qualis fuit pauperrimus Antonius, quàm ditissimus Crassus. Nemo est qui non cupiat magis ex illis optimis quidem, sed abiectissimis tunc uiris, extitisse, quàm Cæsaris gloria, triumphis, opibus, uictorijs potitum fuisse. Omnibus ergo hoc præferendum est, quod ueram gloriam, decusq; largitur, ueras parat diuitias. Quod si maior pars mortalium non uidet, uident certe eùm resipiscunt, cùm animus liber est ut possit quod natura sua sentit, iudicare. Multo igitur auro, multis ac copiosis affluentissimisq; diuitijs præcepta diuina iure præferuntur, ut quæ quasi uena sint non auri, sed plusquàm aurearum, pretiosarumq; rerum: Illarum, inquam, rerum ex quibus, & maior beatitudo, & gloria uerior, solidiorq; laus, & diuturnior aequiritur. Nam post mortem nemo diuites admiratur, sed contemnit potius, & execratur: sanctitas, ac probitas omni tempore suspicitur, ac prædicatur.

Et dulciora super mel & fauum.

Non magnum est discrimen, quòd pro fauo Hebraicè sit, נֹפֶת צוּפִים redundantia, uel succus fauorum, ex quo & Hieronymus uertit, fauum redundantem. Nam uocem nathaph Rabi Menachem interpretatur טִפָּה tippa id est guttam, redundantiam, destillationem. Quoniam igitur dixit pręcepta diuina præferenda auro, hinc magnam eorum esse utilitatem necesse est. In utilitate autem existit suauitas. Nam eo unaquæq; res pretiosior est, quo plus honoris habet, gloriæ, & suauitatis. Quid enim aliud est beatitudo, nisi uoluptas, non illa Epicurea, fallax, & corporea, ignorantiæ, multorumq; malorum plena, tum neq; diuturna: sed quædam uoluptas maior, ac melior, syncerior, diuturnior, quæ animorum est, non corporum, & bestiarum. Testimonio igitur istius oraculi intelligimus plus esse uoluptatis in uita proba, diuinaq; philosophia instituta, quàm ea, quę inter corporeas uoluptates redundat. Nobis fortasse non perinde uidetur, quia non sumus experti: sed si bonorum uoluptates possemus introspicere, intelligeremus planè eorum testimonium esse uerissimum. Cum præsertim concordes inter se sint unaq; uoce omnes attestantes, nihil esse inuisibilibus quibusdam gaudijs, quibus sancta conscientia fruitur,

tur, suauius. Quid? Non'ne iam inde ab omni uetustate, cognitum ac prædicatum fuit, hanc esse felicitatem, quam ueteres εὐδαιμονίαν, id est, Gratiam, ac beneuolentiam numinis appellarunt: quando tibi cum numine bene est, quando numen est amicum ac propitium? Ea, inquam, cognita fuit, ac prædicata ab omni uetustate felicitas, ac beatitudo, optatissimaque uoluptas, si mortalis assequutus esset amicitiam Dei. Ibi, ibi, ueræ sunt lætitiæ, uberrima, synceraque gaudia. Ad quam amicitiam proculdubio præcepta diuina obseruando peruenimus. Hoc, inquit, cognoscam quòd amici mei sitis, si præcepta mea seruaueritis. Commemorauitque sanctus Vates mei, tãquam omnium corporearum rerum suauissimam, cuius suauitatem longe postponendam suauitati cuidam diuinæ ostendit, quæ ex commercio cum Deo acquiritur. Hæc duplex est, non solum futura, sed & ista præsens. Nam si qua est in hoc mundo beatitudo, quod quidem non uidemus, si quid, inquam, hic uoluptatis synceræ, gaudiorumque est, id habet solum uita proba, præsertim ea uita quæ sanctior est, Deoque coniunctior, qualis fuit istius uatis, quem puto sæpe inter suauissimas spiritus sui uoluptates fuisse uersatũ. Nos autem, quia uel minus probi, sanctique sumus, uel non usque adeo, ut solida, arctissimaque beneuolentia simus cum Deo coniuncti, ea quæ hoc loco dicuntur, non percipimus, tristiaque potius præcepta diuina putamus. Quod fragilitati, & imbecillitati, atque imperitiæ nostræ est adscribendum. Augustinus ille, sæpe sibi quædam inenarrabilia occurrere solita gaudia scribit, quæ eum cito diffugerent, mœstum ægrumque dimitterent. Cæterorum exempla, quæ sunt ad manum, non commemoro. Solum repeto etiam apud antiquissimas gentes creditum, ac prædicatum fuisse, felicitatem, ac beatitudinem esse amicitiam, beneuolentiamque Dei, in qua plura, etiam in hoc mundo, ac maiora, celsioraque sunt gaudia, quàm in opibus, diuitijs, honoribus. Quod qui experti non sunt, non probant. Amicitia autem diuina, obseruando præcepta Dei, paratur.

Etenim seruus tuus custodit ea.

Hebraicè paulò secus inchoatur oratio, neque proponitur pars causatiua, quasi causam reddat alicuius quod dictum sit, sed גַּם etiam, & quidem. Quod item Septuaginta manifestum est transtulisse, dicentes, καὶ γάρ, & quidem, Hieronymus quoque transtulit, Vnde & seruus tuus. Secundo obseruandum, id quod reddiderunt Septuaginta φυλάξει αὐτά, custodiet ea, Hebraicè נִזְהָר בָּהֶם Cautus est in illis, ac prouidus, ac circunspectus: quod idem est, atque illud Sepuaginta. Hieronymus autem uertit, Vnde & seruus tuus docebit ea. Vox tamen Hebraica passiua est. Quoniam igitur prædicauerat, totque laudibus prouexerat præcepta, legemque diuinam, nunc addit: Vera quidem hæc sunt, eaque uerissima cognosco. Nec ipse quidem sum ex optimis illis uiris, qui ad illum suauissimum fontem aspirarunt, sed conor pro uiribus dicta tua custodire, & in his excitari, omnia explorare, ac circunspicere, ut mihi fiant notiora, ac suauiora. Inuigilo, insisto, sollicitusque satago, prouidus, acutus, sagax, multiplex, hic existo. Hæc prædicatio omnino fuit hoc loco necessaria. Nam nisi excitemus animos nostros, non sentiemus, quàm præclara, præcellensque sit diuina philosophia, quàm uincat omnem suauitatem. Hoc nimirum non percipies, nisi Prophetam diuinum imiteris, qui se tibi hoc loco proponit exemplo, non ad ostentatioaem sui, sed tuam utilitatem. Tenemus ergo quæ sit philosophia, & quo modo sit ad eam perueniendum, ut mire concordet quod dixit Hesiodus, & Epicharmus, cum his quæ dicuntur à nostro. Nam animi sapientum consentiunt, prior quidem, τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ

προπάροιθεν ἔθηκαν, id est uirtutem statuit Deus, ut sudore præcedat. Alter uirtutem dicit uendi mortalibus à Deo, sudoris pretio. Eadem, inquam, docet sanctus Vates. Et ut Hesiodus dixit antecedere labores, uirtutem subsequi suauissimam dulcedinem, sic noster Vates addit, In custodiendis illis: ut hinc furati ueteres illi uideantur.

In custodiendis illis retributio multa.

Hæc illa dulcedo, & fauus, & lætitia, ac thesauri, ac beatitudo, quæ sunt præmia uirtutis. Vbique enim confirmat eandem sententiam. Peruenitur hoc itinere ad sapientiam, quæ suauitate, & splendore, ac decore uincit uniuersa. Atque uox Hebraica quæ retributionem, præmiumque designat, עקב hekeb propriè designat calcaneum: Vt autem calcaneus extrema est pars corporis, sic talem dicunt operis esse cuiusque mercedem, extremum uidelicet, ac summum omnis laboris. Quocirca ueram retributionem, ut ueram extremitatem asserunt etiam Hebræi, esse post mortem. Sed & hoc tempore inchoatur ac præcedit, sicut superius dictum est. Quamobrem cùm finis omnis laboris sit post hanc uitam, illam præcipuè uidetur spectasse diuinus Poëta mercedem, quæ post omnes labores sequetur. Miramur nos Hesiodum, ubique carmina eius circunsonant.

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι, μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν,
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
Ῥηιδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα. Quæ sic Latinè reddam,

Sudorem Deus æternus præcedere iussit
Virtutem: arduus est, asperque accessus ad illam,
Et durus primum: sed ubi te in culmine sistet,
Dulcis erit, quæ dura fuit, quæque aspera quondam.

Hęc non aliam ob causam produxi, nisi ut intelligeremus, cæteris eadē etiam uisa fuisse, antiquosque illos à nostris hæc didicisse, ut alia innumerabilia. Arbitrorque Hesiodum ob illam ueterem theologiam quæ floruit magis eo tempore, de præmio cœlesti potissimum ea dixisse, excelsumque illud culmen, quo nos ducat uirtus, cœlum innuisse. Nec nutant Hebræi in hac sententia, esse maximum quoddam præmium felicitatis, maius quàm queat in isto corporis præsenti ergastulo percipi. Cur autem non potiantur animi nostri, quadam suauissima tranquillitate, quam quidem qualis esse possit, intelligo, minimè autem attingo, arbitror esse absentiam à conspectu diuino. Ibi enim par est esse plenam felicitatem. Ideo diuinus Poëta irrequieta & indefessa uoce petit accessum ad conspectum illum, tunc demum se fore beatum prædicans. Hoc igitur est culmen illud, hic uertex ille sublimis, quo nos sistit uirtus, quæ difficilis laboriosáque fuisse uidebatur. Nemo enim negat non esse salebrosam, asperam, difficilemque uiam uirtutis, sed prædicatur ab omnibus præmium eius esse maximum. Intellexerunt autem omnes, qui felicitatem æternam non habuere, penitus certam atque exploratam, etiam corporeæ uitæ quandam tranquillitatem, in sola probitate consistere. Non potest quidem in hoc mundo quisquam certa felicitate gloriari, quæ potius ueræ uoluptatis habet fugacem speciem, sed tamen qualiacunque sint, plura, ac maiora contingunt gaudia bonis, quàm malis, longè minores, paucioresque ægritudines. Est igitur præmium uirtutis ubique locuples, ac feruentissimum, laudum, ac gaudiorum feracissima tellus uirtus. Quæ sola tanquam ad calcem omnium rerum sistit nos ante conspectum Dei, quem esse torrentem uoluptatis prædicat Philosophia cœlestis.

Delicta

Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me:

AVdite mortales, quàm hic se moribus omnium accommodet Propheta. Nec enim putare debet quisquam, se ad probitatem, ac uirtutem peruenire non posse, quia sarcina carnis sit oppressus. Nam & iter superius docuit, & nunc se cum cæteris peccatorem, delinquentemque ostendit. Verè, inquit, cupio hanc uirtutem, & ad mandata tua aduigilo, industriamque illic acuo, sed quoniam mortalis sum, multisque premor imbecillitatis angustijs, tu quæso porrige quoque dexteram, adiuuaque uolentem. Quis enim est mortaliũ, qui errores, ac delicta penitus dignoscat? Propterea ab his quæ nesciuntur, ignorantur, quæque latent sensus nostros, mentemque effugiunt, ab his (inquam) purum me præserua. Hoc autem loco plura sunt obseruanda: primùm, libertas arbitrij cum auxilio diuino coniuncta, quæ sola uera, catholicaque sententia, & inter Scyllam, Charybdimque errorum consistens, declaratur. Nam neque animo libertas auferri debet, ut Stoici quondam, & postea quidam antiqui erroris assertores, crediderunt, tum non debent ab animo, fragilitateque nostra omnia expectari, sed inuocandum auxilium diuinum, cùm in omni re, tum uerò in ea quæ perdifficilis est, magnoque lumine indiget. Primum ostendit Poeta diuinus, cùm industriam, laboremque suum & promptitudinem in obseruandis præceptis diuinis ostendebat: secundum hoc loco, quo petit auxilium diuinum contra delicta, quæ per imperitiam admittuntur. Nam quorum malitia autor est, ea nullum poscunt remedium à Deo, tantumque illic delinquitur, quantum quisque uult, & cupit. Secundò igitur obseruandum, peccata sanctorum innocentumque uirorum, potius inscitiæ sunt, non malitiæ: mali autem peccant malitiosè, ideo nullum postulant auxilium. Deinde ex hoc loco probamus multa esse peccata, quæ minimè à nobis uideãtur. Intelligimus item inuocandam esse opem diuinam, nec per inertiam esse cunctandum nobis, quasi probitate nostra contentis. Cogitare enim debemus multa nos posse latere, cum uidemus uiros sanctissimos contra peccata remedium à Deo, & eorum ueniam postulasse. Arbitrati igitur esse quædam, etiam in summa innocentia, peccata: ab his petebant mundari, atque absolui. Atque uox Hebraica שְׁגִיאוֹת sheghioth, propriè significat ea delicta quæ per inscitiam admittuntur. Quæ sæpe in Exodo, & alibi hoc uocabulo commemorantur. Dixit autem, Munda me: Hebraicè eodem modo נַקֵּנִי purifica, redde innocentem, ac mundum ab his peccatis, quæ sunt mihi occulta. Dele quæso huiusmodi delicta, quæ non cerno, quæ in me adhæreseunt. Quis enim est mortalium, qui hæc uideat? Quis est quem non saltem occulta quædam, & ignota peccata non inficiant? Obseruabimus autem non dici in Hebraico, Ab occultis meis: sed occulus, tantum.

Et ab alienis parce seruo tuo.

Hoc loco maxima est à fontibus Hebræorum discrepantia, cuius etiam causam docebo. Duæ sunt apud Hebræos literæ, resh, & daleth, quæ forma, & charactere inter se simillimæ sunt. Resh scribitur ר Daleth uerò ד Hinc factum est, ut Septuaginta interpretes, multas dictiones aut legerint, aut legi putarint altera litera, quæ nunc altera leguntur, & legendum sensus ostendit. Vnum tantum exemplum proferam, ut id quod dicitur hoc loco, clarius fiat. Apud Esaiam cap. 41. habetur הַחֲרִישׁוּ hacharishu, id est, taceant ad me insulæ: Septuaginta legentes daleth, pro הַחֲדִישׁוּ hachadishu, transtulerunt, ἐγκαινίζεσθε renouamini: & tamen prior lectio sensu

sensu comprobatur, ut eo loco ostendimus. Similiter igitur hoc loco uidentur legisse זָרִים sarim, id est alieni, cùm legatur זֵדִים sedim, id est, superbis. Hæc lectio ex traductione Chaldaica quoq; probatur, quæ concordat cum Hebraico. Hieronymus item legit eandem uocem, transferens Hebraicum, A' superbis quoq; libera seruum tuum. Omnes item expositores Hebræi hoc modo legunt, & exponunt. Quare pro, Ab alienis, dicendum est, à superbis, uel arrogantijs. Et quod dixit parce, intelligemus iuxta germanam significationem istius uerbi apud Latinos, ut illud, Parce pias scelerare manus: uidelicet, abstrahe, amoue. Precatur ergo cum primis sacer philosophus inter cætera delicta præcipuè commemorans superbiam, ab ea mundari ac liberari, hoc dicens esse delictum maximum: appellatq; superbias, numero multitudinis, quam singulari exprimunt cæteræ linguæ. Duo, inquit, à te postulo, ut me à delictis occultis custodias: secundum hoc, quod quidem longè maius est, ut à superbia animum meum auoces. Nec putemus sine maxima ratione eum præcipuè superbiam commemorasse. Intelligebat enim prudentissimus uir inter scelera, quorum autor est malitia, & spiritus corruptus, superbiam esse principem, fontemq; malorum aliorum. Est enim peccatum spiritus, non carnis, ut luxuria, gula. Tantò sunt autem grauiora peccata spiritus, peccatis corporis, quantò spiritus ipse præcedit naturam corporis. Cumq; peccata spiritus necessariò sint maxima ac turpissima, ab his reliquæ sordes ac uitia ducunt originem. Est autem superbia contemptus Dei atq; hominum, quæ ponitur hic ex aduerso his, quæ superius de lege diuina prædicauerat. Vt enim illic dicebat timorem Dei, qui opponitur superbiæ atq; contemptui, esse mundum, ac castissimum, sic tanquam rem fœdissimam, omniumq; spiritualium sordium principium, precatur hoc loco à se rescindi superbiam. Atq; (ut dixi) propriè eam superbiam innuit, quæ est contemptus Dei, opposita timori eius, ac reuerentiæ, ut æquè sit hæc ipsa impietas, sicut timor Dei est ipsa pietas. Nam impietas propriè est contemptus Dei, auersio ab eo, & blasphemia: econtrariò metuere eum, ac reuereri, ipsa prorsus pietas. Vbiq; autem execrabilis est in sacris literis superbia, eaq; latissimum malum prædicatur. Huc enim respicit idem ipse sibi consentiens, cùm dicit, Superbi iniquè agebant usquequaq;: ostendens, superbiam esse pestem spatiosissimam, omnia deuastantem, ac populantem, contemnit enim uenerari Deum, bonaq; eius non agnoscit, non ueneratur rerum autorem, non colit, sed blasphemat, execratur, non inquirit, non obseruat, eodemq; progressu rerum humanarum ruinam meditatur. Dico igitur multis omissis, duas res: alteram celebrare fontem uirtutum ac sapientiæ timorem Domini: alteram execrari ueluti domicilium omnium sordium, omnis dementiæ, stultitiæq; principium, Superbiam, sacras literas. Nam stultus dicit non esse Deum in corde suo, is autem superbus est. Est autem propria appellatio scripturarum, Timor Domini: Græci hac uirtute præditos uocarent θεοσεβεῖς, εὐσεβεῖς, ὁσίους: Latini, pios, sanctos. Nomen autem uitij usitatum ac notissimum. Itaq; non sine maxima ratione, à maximo scelere postulauit non quidem mundari, nam non erat eo implicitus, sed id à se prohiberi, auerti, longius arceri, tanquam pestem animi, maximamq; fœditatem. Is ergo uerus ac germanus sensus istius loci est. Nam quod uenerabilis doctor Nicolaus, alienos, hæreticos interpretatur, à quibus oret Psaltes liberari, patet id eum minimè dicturũ fuisse, si diligentius lectionẽ Hebraicã, cuius non erat ignarus, considerare uoluisset.

Si mei non fuerint dominati:

HOc quoq; paulò secus habet in fonte. Neque enim additur si, conditionalis

partic

particula, sed negatio detestationem significãs, אַל יִמְשְׁלוּ בִי Ne dominẽtur mihi, prudentissimeque est locutus, dominatum uitijs, præcipueque superbiæ adscribens. Nihil enim homo aliud est, quàm animus recta ratione utens, quę uis est eius, propriaque natura. Hanc cum aliqua peste animus amisit, ab ea ipsa uictus, profligatus, captusque esse, iure prædicatur. Id enim præcipuè dominatur, cui tota cedit potestas, atque regendi autoritas. Regit autem similiter animum superbia, cum in potestatem eius deuenit, ut ratio sceptrum ipsa tenẽs, dictabat quondã consilia recta, ac suggerebat. Ac quanquàm omnia uitia dominari dicantur, proprium tamen est superbiæ dominari. Quæ, ut nomen indicat, supergreditur, attollitque sublime caput. Nec uero secus ipsa rationi imperat, eamque premit, quàm cæteris affectat ipsa dominari. Primum igitur miserabilem imponit animo seruitutem, pòst in cęteros deseuit, dans ipsa prior sceleris sui pœnas. Sequuntur enim cum ea graues animi, ac continui cruciatus, dum partim dolet, se aspirare non posse quò cupit: aut aspiranti clades, atque aspera multa, difficiliaque occurrunt. Arbitrorque hanc ex animo pestem eijcere, plusquàm humanarũ esse uirium, nec dari nisi paucissimis hanc uictoriam, quòd tenebris animum & caligine primum obruat, ut se speculari, cicatricesque cum cernere suas non sinat. Quæritur autem morbo remedium, cum aut morbus præsens sentitur, aut ueniens animaduertitur. In superbia nihil tale, quæ stultissima sui est conciliatrix. Ad opem igitur diuinam confugiẽdum, precibusque adnitendum, ut spiritus mãsuetus, ac mitis nobis largiatur. Quod tam Deo erit facilimum, quàm difficilimũ nobis. Vnico enim afflatu, potest omnẽ illam sceleratã discutere caliginẽ. Raro quidem hæc palàm in nobis fiunt, non aliã haud dubie ob causam, quàm quòd bonum difficile cõtingitur, in quo acquirendo nõ desudatur. Nos autem mortales, segnes, atque oscitantes dormitamus: nec solũ non munimus nobis ad altiores uirtutes uiam, sed difficile quoque, quod natura dedit, retinemus. Sequamur igitur uirorũ optimorum exemplum, & inter cateruas errorum positi, singulis momentis sanctam nobis infundi lucem postulare ne grauemur.

Tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.

Maximam animi inquinationem esse superbiã, is locus clare testatur, cum hoc scelere à se depulso, fore se sine macula propheta fateatur. Considerãdaque sunt singula quæque uerba ac ponderanda. Quibus consideratis, intelligemus quod scelus sit, quam uim habeat superbia. Nam ubi dicit delictum maximum, Hebraice est פֶּשַׁע peshah, quam uocem Hebræi dicunt denotare defectionem, proditionem, apostasiam. E quibus sic, Rabi Dauid. אבל הפשע הוא מרד כעבד המורד ברבו Sed peshah est proditio, ac defectio, ueluti cum seruus rebellis est domino. Quibus intelligimus hoc proprie scelus Prophetam innuisse, quo Deo spiritus noster refragatur, refugit eius parere mandatis, contemnit potestatem, bonitatẽ irridet, despicit benignitatem, non suspicit maiestatem. Durus, præfractus, ceruicosus, lucifugus, inuidus, maledicus, monstrosus. Ac primum dicunt Hebræi præcedere superbiam, ab hac ad delictum maximum, id est profligatam, perditamque impietatem deueniri, cum in profundum præcipitari spiritui omnia contemnuntur. Rationis monita non sentit, morsus latratusque conscientiæ non percipit, caligat ad omnia, non temporum, non locorum, non personarum discrimina agnoscit. Hæc pestis cum animum inuasit, maximum scelus inuasit, latissima corruptela inuasit: tunc lacrymabile funus animi uideas, uita lumineque suo destituti. Tales profecto homines esse desierunt, tantumque exterior in eis remansit imago. Imago autem Dei dif-

fluxit, in portentum mutata. Merito igitur hic Propheta preces adhibuit. Nam cum homo sit ab altissimo rerum bonarum principio remotissimus, necessario naturam habet imbecillam, & in omnes errores præcipitem, ut omnino indigeat diuina luce. Porro quod dixit, Tūc immaculatus ero, Hebraice איתם quod designat etiam, perfectus ero. Tunc, inquit, ero perfectus, cùm ex me superbiam eieceris.

Et erunt ut complaceant eloquia oris mei, & meditatio cordis mei in conspectu tuo semper.

HAec quoque clarius intelligentur, si iuxta Hebraicum proferantur. Nam cum preces, ubi ad cōmemorationem superbiæ peruenerat, addidisset, tantumq́ facinus procul à se repelli supplex postulasset, non hoc contētus, maioribus etiam precibus id contendit, dicens, יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי Sint accepta, sint grata uerba mea, sit quæso hæc mea postulatio efficax. Hieronymus quoq; in suo Psalterio: Sint placentes sermones oris mei. Verterunt autem per futurum, non per imperatiuum Septuaginta: quòd apud Hebræos futura quemadmodum apud Græcos, interdum sint uice imperatiuorū. Sequuti sunt igitur indicatiuum. Sensus autem, ut dixi, docet supplicationem hic esse, ut exponunt etiam Hebræi. Porro quod ait, Et meditatio cordis mei: hoc innuit, non tam ea quæ uerbis expressis ac uoce super hac re postulasset, sed plura quoque, quæ residerent in corde, & quæ nō posset capere oratio, hæc, inquam, omnia grata ut sint Deo precatur, utq; ab eo considerentur, & exaudiantur. Ac partim per tralationem ad res humanas, partim ad uerum ac proprietatem dat conspectum, siue faciem (ut habet Hebraicum) Deo. Omnia enim quę sunt apud nos, ritu moreq́ nostro, sunt apud Deum modo quodam diuino. Atque similiter ut nos molem corporeis manibus mouemus, ictum aërem, atque uoce animatum organo corporeo excipimus, non sine oculis corporeis cernimus: sic omnes has facultates habent animi separati, suo iure. Eodemq́ modo est quædam præsentia diuina, quam neque sermone prorsus explicare, nec formare possit cogitatio, sed talem quandam esse intelligimus. Cum ueniunt res ante oculos nostros, sæpe placent, sæpe quoq; displicent. Ante oculos Dei omnia clara patescunt. Enitendum est igitur, ut sint illi placita, ac grata dicta nostra ac facta. Atque non modo postulandum, ut detur inde nobis, sed ut ipsa quoq; sit accepta postulatio. Præcipueq́ ad uitam pure ac innocenter transigendam, precibus auxilium diuinum est accersendum.

Domine adiutor meus, & redemptor meus.

PRo adiutor meus, Hebraice est, צוּרִי Id est, petra mea. Vnum estē nominibus diuinis, ex similitudine, non proprietate Deo attributum. Vt igitur dicitur pastor, leo: sic petra, quasi robur, propugnaculum, præsidium, res solidissima, atque inuictissima, inexpugnabilis ἀκρόπολις. Is erga pios est Deus. Alterum autem nomen est, גֹּאֲלִי id est, liberator meus. Vt primum designet perfugium, omnibusq́ ab hostibus defensionem, ut ne in hostes incidas: alterum si incideris, ut libereris. Hæc duo sunt genera auxilij, quæ solus Deus potest hominibus præstare, ut uel in hostes, et scelera, ne labamur, aut si simus illaqueati, ab eo solo eripiamur. Hæc igitur idcirco hoc loco usurpauit, quòd à maximis grauissimisq́ peccatis postulauit eripi. In quo clare & affectum suum, & quanti momenti res esset peccatum, ostēdit. Non secus enim hisce nominibus est usus, ac si aliquo magno periculo, & in quo de salute ageretur, esset circumuentus. Videbis hoc in cæteris Psalmis,

mis, cum se ab inimicis peti, sanguinemq́ue suum ab illis quæri cerneret, cum his nominibus inuocare Deum, petra mea, refugium meum, adiuua: liberator meus, ac redemptor meus, eripe famulum tuum. Ecce igitur ostendit, quàm prorsus haud intersit, an in potestatem hostium, an peccatorum ac flagitiorum deuenias.

PSALMI XIX. EXPLANATIO.

PRæfigitur Psalmo inscriptio, In finem Psalmus Dauid. Dictum sæpius, Græcum εἰς τέλος, in finem, non respondere Hebraico לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, quod non æternitatem principiis Psalmorum designet, sed potius laudem, parænismum, uociferationem eorum, qui uicissent. Rectius ergo diuus Latinorum interpres, Hebraicum lamnazeach, uictori. Chaldæus autem respicit significatum laudis, qui sub ea uoce cõtinetur, לְשַׁבָּחָא תּוּשְׁבַּחְתָּא lesha-becha, thusbachta, Ad canendum hymnum. Est autem is hymnus triumphalis. Itaq; rectè uertitur eadem uox, Pro uictoria, nempe uictoriale carmen. Ferũt Hebræi, quibus assentitur Nicolaus, editum Psalmum à cantoribus pro Dauid, cùm mitteret exercitus, ducesq́; in prælium: Ipse autẽ eisdẽ ducibus cogentibus nequid ei grauius accideret, domi residere, aut pugna excedere cogeretur. Cumq́; dicitur, Psalmus Dauid, uolũt articulum לְדָוִד le Dauid, esse quasi pro ipso Dauid, exemplis id significatum comprobantes. His ego assentior: at Euthymio minimè, qui ferat editum Psalmum quasi pro Rege Ezechia, contra Regem Assyriorum. Non uideo quis locus hunc ei sensum tam longè petitum, exhibuerit.

EXaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Iacob.

DIEM tribulationis, Hebraicè צָרָה zara, angustiæ, uexationis interpretantur Hebræi, diem prælii committendi. Ille dies longè grauissimus, sed præsto suis, inquit, Deus erit, pede secundo ueniet. Animos dabit, uirtute pectora replebit, non aspernabitur uocantes. Est igitur futurum in Hebraico יַעַנְךָ iaanecha, audiet, exaudiet: forte etiam orat, imperat, ut Græcè est ἐπακούσαι σου, Exaudiat te Dominus. Exaudierit te ope eius, precibus implorata, ut fit ab his, quibus calamitates impendent, nullam patiere repulsam. Quod Græcè est, ὑπερασπίσαι, protegat, Hebraicè יְשַׂגֶּבְךָ iesagh-becha, designat quidem protegere, defendere, sed ei metaphora subest. Græci defensionem à scuto, quod obiicimus hosti, nominant ἀσπίς, inde ὑπερασπίσαι. Hinc ille dictus ῥίψασπις, fugax, timidus, quòd scuto abiecto primus in celeritate pedum salutem posuerit, loquendo, quàm pugnando longè melior. At Hebræi defensionem à locis editis sumunt, ab arcibus inaccessis. Itaque protegat te, Hebraicè, exaltet, in loco edito, tuto sistat, eleuet ab ictu. Sonat igitur id uerbum, eleuare, attollere. Nomen quoq; Hebraico loquendi genere, est pro maiestate, numine. Nomen Dei, maiestas, diuinitas, numẽ, ueneratio, celebritas. Iacob autem dixit uelut Hebræus. A Iacob genus Hebræorũ est, Deus Iacob, quasi Deus Hebræorũ, unicè ab Hebræis illo æuo cognitus, et adoratus. Quibus solis, sese cõspicuũ, clarũ, beneficũ, seruatorẽ, propriũq; Deũ, exhibuit, cæteris nõ æquè. Ab antiquissimis patribus, quibus uisus, quos familiariter est allocutus, cognitione, et sciẽtia eius descendente, ut sua cuiq; urbi, ac genti propria numina, sic Hebræis hoc uerum numen.

Mittat tibi auxilium de ſancto: & de Sion tueatur te.

IMperatiua hæc, ut dixi, futuro efferri poſſent ἀποστείλαι, fons יִשְׁלַח iſlach, mittet, ſi ſit deprecatio per imperatiuum. Sanctum, Hebraicè קֹדֶשׁ codes, ſanctuariũ. Mittat auxilium de ſanctuario. Eſt aſſentientibus Hebræis, pro loco ubi erat arca, ut declarat quod ſequitur, Et de Sion tueatur. In monte Sion erat arca, ibi reſponſa reddebantur. Erat oraculum totius gentis Hebraicæ: inde Deus uocatus, & conſultus mittebat opem Hebræis. Rabi igitur Salomon exponit, E templo ſanctitatis ſuæ in quo inhabitet. AuenEſdra, ex loco, ubi erat arca. Quod autem ait, Tueatur, Græcè, ἀντιλάβοιτο, auxilietur. Idipſum pollet Hebraicum יִסְעָדֶךָּ iſadeca, Suſtentet, ſuffulciat, ſuſtineat.

Memor ſit omnis ſacrificii tui, & holocauſtum tuum pingue fiat.

NVnc quoq; imperatiuum, futuro proferendum Græcè μνησθείη. In origine יִזְכֹּר iſcor, Recordabitur, memorauerit. Pro θυσίας, ſacrificio, ſunt in fonte מִנְחֹתֶךָ minchotheca, oblationes tuæ, eadem, & ſacrificia. Hebræorum fert opinio, deſignari ſacrificia, quæ bello ingruente fiebant. Onerauitq; æthera uotis. Mactant totidem de more bidentes. Cumulantq; altaria donis. Poſſet igitur eſſe futurum, itemq; oratio. Precatur, ut ſit acceptum, gratumq; ſacrificium, ut ueniat uocanti cælitus auxilium. Non'ne ex ſacris ritibus peruenit ad alias gentes ratio ſacrificiorum, quę & ipſi ſperabant, & optabant ſuperis eſſe grata, ut Homerus de Neptuno profecto ad Æthiopas, ubi pinguibus hoſtijs delectaretur.

ἀντιόων ταύρων τε, καὶ ἀρνειῶν ἑκατόμβης.

Taurorum fruitur, agnorumq; hic hecatombe.

In ſacerdote quoq;, meminit pinguis ſacrificij, pinguiumq; hoſtiarum.

-κατὰ πίονα μηρία ἔκηα,

ταύρων ἠδ' αἰγῶν. —Aut pinguia flammis

Crura dedi taurorum, agnorumq;. Pingue igitur ſacrificium, ſiue holocauſtum, eſt, quod totum flammis abſumitur. Nam uerbum Hebraicum hoc loco דַּשֵּׁן daſan, quod trãsfertur pingueſcere, deſignat etiam cinereſcere, à nomine דֶּשֶׁן deshen, cinis. Propterea AuenEſdra, ſupradictum uerbum alio clariore exponit pro pingue fiat ישרפנה iſrephenna, comburatur ſacrificium. Comburat ipſum ignis altaris, redeatq; in cineres ſacrificium. Rabi uerò Dauid approbans hunc ſenſum, Pingue fiat, inquit, nimirum, uertat ipſum ſacrificium Deus in cineres. Quaſi dixerit, Mittat ignem ad concremandum illud, ſitq; ipſi acceptabile. Hæc illi. Hoc ſacrificij genus à Græcis ad eundem ſenſum uocatur ὁλόκαυστον, holocauſtum, ſonat totum combuſtum, atq; iuxta ſenſum Hebræorum, locum interpretantur, fuiſſe ſacrificium, quod totum combureretur, aliud, cuius partes duntaxat, crura, iecur. Maiores hoſtias fuiſſe, quæ totæ concremarentur. Sed hic precatur, quale fertur ab Hebræis accidiſſe ſacrificio Abel, quod deſcendente cœlitus igni, crematum eſt, eoq; indicio, perſpectum fuiſſe acceptabile. Id orat, precaturq; Propheta.

Tribuat tibi Dominus ſecundum cor tuum: & omne conſilium tuum confirmet.

TRibuat ſecundum cor, ad uictoriam pertinet iuxta Hebræos, Det tibi Deus, ut inimicos ſuperes, optata uictoria potiaris. Quod dixit, confirmet, Hebraicè, & Græcè

Græcè יְמַלֵּא πληρώσαι, impleat, perficiat, absoluat. Consilium autem est pro uoluntate. Nam uoluntas à Latinis, è uerbo Græco consulendi ducta. Et consilium dicitur βουλὴ, Vole. Hinc poëta rerum omnium consultißimus,

Consilio, hanc omnes, animisq; uolentibus urbem

Afferimur. Iungens consilium, ac uoluntatem, ut idem. Cor item pro animo, ex consuetudine sacrarum literarum, itemq; priscorum poëtarum apud Græcos, ut φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ, charum cor loqui inducentes.

Lætabimur in salutari tuo: & in nomine Dei nostri magnificabimur. Impleat Dominus omnes petitiones tuas.

SAlutare, σωτηρίῳ. Melius ad Hebraicū, & clarius בִּישׁוּעָתֶךָ iesuatheca, in salute tua. A' militibus, à populo ante regē dicētur. Hęc ait AuenEsdra: nam salutem tuam referri ad ipsum Dauid. Exultabimus ergo populus eius uictoresq; milites ob salutem ob uictoriam. Posset salus etiam de Deo sentiri. Propter salutem tuam Deus, salutem abs te acceptam, demissum cœlitus auxilium, præsente numine tuo, ac tela nostra in hostes dirigente. Propter hanc salutem, exultabimus, efferemur lætitia, clamores nostri lætitiæ testes audientur. Est enim uerbum Hebraicum נְרַנְּנָה neranena, exhilarari, uociferari, laudare. Quod ait, Magnificabimur, obseruatum etiam à Capnione, similitudinem uocis interpretes Græcos fefellisse. Duæ sunt uoces inuicem simillimæ גָּדֹל gadol, magnus דֶּגֶל deghel, uexillum, insigne. Ab his uerba ducuntur: à primo uerbum magnificandi, à secundo insigniendi, nobilitandi. Hoc loco dicitur נִדְגֹּל nidgol, insignes, nobiles erimus. Si esset uerbum magnificandi, diceret נַגְדִּל nigdol. Declarans igitur hoc uerbum AuenEsdra, Cùm, inquit, impleuerit Deus petitiones tuas ירום דגלינו iarum daglenu, eleuabitur uexillum nostrum. Et Rabi Salomon, Congregabimur, præliumq; committemus. Rabi quoq; Dauid נרום דגלינו ונסנו, Eleuabimus uexillum, & insigne nostrum. Chaldæus item ad hanc significationem, Et in nomine Dei nostri נִיסַּס nitches, explicabimus signum. Est enim uerbum Græcum τεῦχος, uolumen, inuolucrum. Inde Hieronymus simile quid, sed paulum uario sensu: Et in nomine Dei nostri ducemus choros. Est igitur sensus uerus: Inuocato nomine tuo, signum in hostes explicabimus, uexillum proponemus. A' te enim salutē, uictoriamq; speramus. Hac, auxilio, & beneficio tuo potiti, omnibus in templis lętabimur. Quod ait, impleat Dominus omnes petitiones, magis per futurum, iuxta alia uerba in hoc uersu efferri debet, implebit Dominus: propterea, quòd uaticinium est de uictoria.

Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus Christum suum. Exaudiet illum de cœlo sancto suo, in potentatibus salus dexteræ eius.

NVnc cognoui, uariat personas ad morem poëtarum, nunc ipse poëta loquitur, nunc dat paulo sermonem. Hic loquitur ipse Vates, qui carmen pro rege edidit. Est, ait, parta, exploratáq; uictoria. Præsaga boni mens prospicit, os fatidicum prænuntiat. Christum autem suum, ipsum Dauid interpretantur. AuenEsdra Messiam quoq; designari posse testatur. Prosatur quoq; cœlitus exauditam eius orationem. Hæc salus eius, is triumphus. Quòd ait, In potentatibus salus dexteræ eius, in origine clarius. Nam ἡ σωτηρία, salus per nominatiuū, cōuenit esse potius per genitiuum, ueluti transtulit Hieronymus, habetq; oratio, Exaudiet illum de cœlo sancto suo, in potestatibus, siue fortitudine salutis dexteræ suæ. Hoc erit exaudire

de cœlo regem ſuum, quòd eum liberabit, ſeruabit cum poteſtate dexteræ. Potenti dextera ſua ſeruabit eum. Extendet potentem dexteram, ſeruabitq́ eum, profligatis inimicis. Hæc dextera contra hoſtes erit, qualis apud poëtas.

Contigimusq́ manum, qua concidit Ilia tellus. Et, Heſiodus de Gigantibus.
—καὶ χεῖρας ἀάπτους. Et,
—Qui manibus magnis reſcindere cœlum
Aggreſsi. Similes quaſdam manus, canit poëta noſter, Cum ſalute, inquit, exaudiet eum, quam præpotens eius dextera dabit. Exaudiet, dexteramq́ potentem extendet. Ab hac omnipotenti dextera ſalus erit. Hieronymus ergo clarius ſic tranſtulit, Exaudiet eum de cœlo ſancto ſuo, in fortitudine ſalutis dexteræ eius. Et quos Latinus dixit, potentatus, rectius dixiſſet, uires, potentiam, Græcè.

Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Dei noſtri inuocabimus.

DEeſt uerbum, confidunt, ſperant, ſpem magnam habent, alij in curribus, cæteri in equis, at nos in ſolo Deo. Curribus, atq; eſſedis ea tempeſtate præliabantur. Latinus poëta:
—Inſtaret curru criſtatus Achilles. Et,
Fertur equis, curruq́ hæret reſupinus inani.
Quod dixit, inuocabimus, Hebraicum נַזְכִּיר naskir, recordabimur, quod Eccleſiæ quoque doctor poſuit. Præſidium itaque noſtrum non arma, non currus erunt, & equi, ſed Deus præpotens. Nec uictoria nobis conſtat equitum, peditumq́ multitudine, ſed cœleſtis opis inuocatione. Ea milites noſtros confirmabit, animoſos efficiet, proteret hoſtes, & profligabit.

Ipſi obligati ſunt, & ceciderunt: nos autem ſurreximus, & erecti ſumus.

QVod Sept. dixerunt συνεποδίσθησαν, Obligati ſunt, clarius Hebraicum, quod trãſtulit Hieron. כָּרְעוּ careu, incuruati ſunt. Huic cætera reſpondent, ceciderunt, ſurreximus. Atq; quod dixerunt ijdem Sept. ἀνέστημεν, ſurreximus, aptius ad Hebraicum dicas קַּמְנוּ camnu, ſtetimus, ut innuat eos non cecidiſſe, quemadmodum hoſtes, ſed ſtetiſſe. Verbum quoq;, erecti ſumus, id quidem ſonat Hebraicè: at rurſum ſuffulti ſumus, eleuati, ſublati, ſuſtentati altè ne prolaberemur, נִתְעוֹדָד nithodad.

Domine ſaluum fac regem: & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te.

ORdo lectionis Hebraicæ ſecus habet, nimirum, quod tranſtulit Hieronymus, Domine ſalua, Rex exaudiet nos, in die, qua clamauerimus, aut uocauerimus. Quapropter rex non eſt accuſandi caſus, neq; nunc rex eſt ipſe Dauid, ſed, teſtibus Hebræis, Deus ſummus, Regnator mundi, cœlum, ac terras, qui numine torquet. Suntq́ hic duo nomina Dei, Iehoua, Ioues, Iuppiter, atq; Rex, quod & ipſum Ioui ab omnibus poëtis tribuitur, ut Callimachus σοὶ γὰρ ἄνα, &c. Rex tibi nanq; ſepulcrum, Fecerunt Cretes. Et, Dico ego opera mea regi. Diem qua uocauerimus, iure exponunt tempus prælij committendi, paratis animis ad dimicandũ. Eſt ergo precatio, Domine ſalua, ſerua, nempe populum tuum. Tũc ſuccinit quaſi uaricinium, Rex exaudiet nos in die, qua inuocauerimus.

PSALMI XX. EXPLANATIO.

SOLITA cæteris pſalmis inſcriptio. In finem pſalmus Dauid. Pro εἰς τέλος, in finem, eſt לַמְנַצֵּחַ lamnazeach. Ad triumphandum, laudibus, carminibus uictorialibus. Et Chaldæus, Ad laudandum, carmen Dauid. Quorſum pertineat pſalmus, quoniam ueteres Hebræi, qui propius à ſpiritu uero prophetiæ, quàm poſteriores aberant, expoſuerunt, horum maximè ſententiæ acquieſcendum eſt. Amandatis igitur Græcis, qui neſcio qua de cauſa, referunt pſalmum quemadmodum ſuperiorem, ad tempora Regis Ezechiæ, quo graui morbo liberato, populus hoc quaſi carmen cecinerit, Hebræos uetuſtiores reſpicere conuenit, cenſentes editum carmen, quod & Nicolaus teſtatur, ſuper Rege Meſsia, ſuper gloria, ac maieſtate eius. quem cæteri pſalmi celebrantes, uocant, Omnium mortalium ſpecioſiſsimum, Regem præpotentem appellant, dant ei militarem uirtutem, tela, arma, gladium. Atq; Rabi Salomon reliquis Hebræis impudentior, ſciens maiores carmen de Rege Meſsia interpretatos, non eſt ueritus more gentis in ſuam perniciem ſemper cæcutientis hæc ſcribere, ut eorum miſeranda pertinacia ſit perſpicua, רבותינו פתרוהו על המלך המשיח ונכון הדבר לפותרו עד על דוד עצמו להשיבת המינים שפתרוה Rabbothenu pateruhu, almelech ha Maſsiach. Venacō hadabar le potero od al Dauid azmo, lateshubath haminim shepateru. Maiores, inquit, noſtri, qui doctores ſynagogæ noſtræ, expoſuerunt pſalmum ſuper Rege Meſsia. Sed conuenit item de Dauid interpretari, ut hæreticis reſpondeatur, exponentibus poſtquam duxiſſet Berſabee, hunc pſalmum eum ceciniſſe. Hæc ille. At non propter hanc cauſam uult de Dauid pſalmum poſſe interpretari, ſed ne Chriſtiani, quos hæreticos, ſiue ex leges appellat, haberent ullum de Meſsia teſtimonium, cui niterentur. Eo dimiſſo, AuenEſdra, & Rabi Dauid minus impudentes, liberam interpretationem proponunt, ut uel de Dauid ſit, uel iuxta maiores de Rege Meſsia. Sed potius in eam ſententiam tendens Rabi Dauid, eſſe de Meſsia, hæc ait, cùm dicitur pſalmus Dauid, ſentiendum eſſe, editum eſſe in ſpiritu propheuiæ ab ipſo Dauid de Rege Meſsia filio eius. Inimici erunt Gog, & Magog, exercitusq; eorum, qui obſidebunt Hieruſalem. Aut cùm dicitur לדוד le Dauid, pſalmus de Dauid, intelligendum eſt, pſalmus ſuper Dauid. Dauid autem eſt nomen Meſsiæ, quemadmodum eſt apud Prophetam, Et Dauid ſeruus meus, princeps erit eis in æternum. Hæc ille. Quibus etſi lumen ueritatis ab antiquis ſuis præfulgeret, tantam tamen obſcuritatem mentibus eorum offudit pertinacia, ut lux a priſcis ſeculis eradians, nihil eis ad uidendum profuerit. Nam opponunt ſeſe ne de Chriſto filio Dei poſsit interpretari, quemadmodum Rabi Salomon, nil maiorum grauitatem moratus, & ab autoritate eorum, propterea quòd de Chriſto loquebantur, clàm ſe ſubducens ad Dauid, oraculum attraxit. At nobis ſat eſt, maiores eorum, quos poſteriores uenerari coguntur, quò propinquiores ſeculorum bonitati fuiſſent, hoc incorruptius de his oraculis iudicaſſe. Ac uera eſſe comprobabit, quæ de maiorum interpretatione minores locuti ſunt, qui uiderit librum quem uocant Midras Ihehilim, quod eſt myſtica pſalmorum interpretatio. Item Chaldaica editio, quæ transferens in eum ſermonem ſcripturas Hebraicas, priſcorum aperire myſteria delectatur. Regem Meſsiam ſæpius hoc pſalmo memorat.

Domine, in uirtute tua lætabitur Rex: & ſuper ſalutari tuo exultabit uehementer.

SAlutare (ut ſæpius monui) clarius, & melius, ſalutem יְשׁוּעָתְךָ Ieſuatheca, ſalute tua.

tua, ſeruatione tua: nimirum, quam attuliſti, qua illum adiuuiſti, ſaluti eius proſpexiſti. Virtutem dixit, Græcè clarius ad Hebraicum δυνάμει, poteſtate, ui, fortitudine עז oz, in poteſtate, robore, fortitudine tua, qua ſcilicet eum confirmaſti, corroboraſti: lætabitur, alacer erit. Animos dante Deo, ſpiritus ingentes infundente, ipſo pectori regio illabente, Rex lætabitur, plenus erit alacritatis. Quæ ſit uirtus, declarat ſubijciens, Salutari tuo. Eſt igitur uirtus, aut poteſtas, ſalus ipſi Regi cœlitus allata. Nomen quocꝫ Regis congruè Meſsiæ tribuitur, qui Rex, dominatorćꝫ mundi uocatur ubicꝫ in ſacris literis. Ecce Rex tuus uenit, pauper, humilis. Dico ego opera mea Regi. Et Chaldæus illic, Pulchritudo tua ò Rex Meſsias. Totoćꝫ pſalmo, qui incipit, Eructauit cor meum uerbum bonum. Regia maieſtas Meſsiæ deſcribitur. Chaldæus igitur, cui plurima priſcorum myſteria declarare transferendo mos eſt, hoc loco apertè Meſsiam appellat. Domine, in uirtute tua lætabitur מְלִיךְ מְשִׁיחָא melik Meſicka, Rex Meſsias. Alij Chaldaicę interpretationis codices habent, pro lætabitur יִמְלֹךְ imlak, regnabit. Non eſt mirum tribuere ſacras literas Meſsiæ, qui idem Deus ſit, ut à Deo corroboretur, confirmetur, ope eius ſubleuetur, quòd ea fuit Apoſtolorum quocꝫ theologia, quam Meſsias ipſe docuit, ac reuelauit, ut modò diuinitatem eius, æqualemćꝫ patri maieſtatem prædicarent, modò quicquid habet, uel ipſum numen, ſubſtantiamćꝫ diuinitatis à patre eſſe docerent: omniaćꝫ bona uelut inferiorem ab eo recognoſcere, inćꝫ eum accepta referre, & ipſos Apoſtolos cum prophetis, atcꝫ ipſum Meſsiam demonſtrarent. Nuſquam enim inuenies Meſsiam non prædicantem patris ſui maieſtatem, eumćꝫ ſumma ueneratione colentem: omnis maieſtatis ſuæ, ac diuinitatis autorem fatentem. Humiliauit enim ſemetipſum, factus obediens uſcꝫ ad mortem. Hac theologia, ut noua religio, quam Meſsias, & quos miſit, effuderunt in mundum, plena eſt, ſic in antiquis oraculis, omnibus locis occurrit, nunc numen æternum Meſsiæ, ſummamćꝫ diuinitatem prædicantibus, nunc eum uelut hominem nobis offerentibus, qui ab alio, ſumma illa bona, ſicut inferior acceperit. Hoc igitur fefellit Hebræos, ſtolidum pecus, illam bonorum acceptationem, quam de Meſsia prædicant oracula, merum hominem deſignare ſummo mentis errore opinantes. Necꝫ enim ſunt ullius interioris philoſophiæ capaces. Illa igitur bonorum acceptorum prædicatio, non hominem merum, quales nos, deſignat, ſed natum accipientemćꝫ ab alio. parte alia conſtanter diuinitatem, æqualemćꝫ primo maieſtatem prædicantes eaſdem ſacras literas inuenies. Hoc igitur poſteriores Hebræi uidere non potuerunt, uiſuri ſanè, ſi ueterum ſuorum theologiam liquidis oculis inſpexiſſent. Sed eis caliginem, tenebrasćꝫ offudit pertinacia, certusćꝫ Chriſtianis contradicendi ſcopus. Hæc dixi, ut in primis Rabi Dauid reſponderem, intimæ theologiæ huius penitus inſcio, qua Meſsias omnia bona accepta refert à patre, ſuſpicati ob hanc prædicationem nihil eum diuinum habuiſſe, ſed hominem duntaxat fuiſſe: potuiſſemćꝫ longius eo refellendo ſermonem protrahere, ſi quid ponderis unius imperiti Iudæi calumnias habere putaſſem.

Deſiderium cordis eius tribuiſti ei: & uoluntate labiorum eius non fraudaſti eum.

QVod dixerunt Septuaginta θέλησιν τῶν χειλέων, uoluntatem labiorum, eſt in fonte אֲרֶשֶׁת aresheth, conſtanter ab Hebręis exponitur pro eloquio. Chaldęusćꝫ pro eo, clarum ex idiomate Hebraico uocabulum פֵּרוּשׁ perush, explanationem, interpretationem. Aptius labijs hoc congruit, quàm uoluntas. Ad hæc, quod ſæ-

pius

pius à nostris dicitur in sacris oraculis propter rerum futurarum, quas prædicunt, certitudinem, efferri solere futura præteritis, ab Hebræis quoq; probatur hoc loco, censentibus præteritum tribuisti, referendum ad futurum in aduentu Mesiæ. Complectitur autem Vates omnem Mesiæ magnificentiam, omne decus, cùm canit ei data quæcunq; postulasset, ut est secundo Psalmo, quem de Mesia quoq; interpretantur: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Et ipse de se ipso apud Euangelistas: Ecce data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Et, Pater non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio. Et, Ecce filius meus in quo mihi bene complacui. Græcè εὐδόκησα, contentus sum, me talem habere natum, lætor tali prole: bonis in eum collatis uehementer delector. Itaque desiderium cordis, & prolatio labiorum, quantum desiderare cor, quantum os postulare posit, designat, bona infinita, bonorum incredibilem affluentiam, copiam inexhaustam, quæ à solo filio Dei posidetur. Expedit singula bona.

Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis: posuisti in caput eius coronam de lapide pretioso.

PRæuenisti, Hebraicè per futurum. ut q; monent Hebræi, uerbum præueniendi cadit in duos, Deum qui præuenerit, aut ipsas benedictiones, quæ præuenerint. Est autem sensus præueniendi, quòd quasi occurrerunt ei uenienti omnes gratiæ. Affuerunt ei nascenti omnes affluentiæ, cornucopiæ. Præoccupauerunt, præsto fuerunt, ueluti Regem circunsteterunt agmina sancta sororum. Ab æterno fuerunt illi gratiæ comites. Non longè pòst subsecutæ sunt, sed unà cum illo nascente fuerunt, natus est autem ab æterno. Gratiarum igitur præuentus, æternum tempus, quo benedictionum aduentus antecesit, designat. Non longè pòst nata est, paulatimq; creuit maiestas eius, sed fuit ab æterno. Atque adeo præuenerunt benedictiones eius, celerisq; earum aduentus fuit, ut omne seculum, atque ortum cunctarum rerum præuenerit. Hoc designat præuenire. Benedictiones (ut antè demonstrauimus) Hebraicè dicuntur בְּרָכוֹת berachoth, uox sonat affluentias, abundantias, exuberantias. Vt enim Latini abundare dixerunt ab undis, & affluere, à fluxu fluminum, sic Hebraicè, benedictiones dictæ à בְּרֵכָה bereka, fons, piscina. Propterea benedictiones sunt affluentiæ, ubertates Latini, & Græci ad sermonem retulerunt. Est enim εὐλογεῖν, benedicere, copiosa, magna, plurima alicui precari. Benedicimus, cùm res affluentes, magnas, eximias precamur. Nec distat Hebraicum à Græco, atque Latino. Quod Latinus dixit, Benedictiones dulcedinis, Græcum est, benedictiones χρηστότητος, bonitatis, suauitatis. Hebraicum benedictiones טוֹב bonas, Hebraicum, & Græcum bonum dixerunt. Latinus dulce, quòd bona, & dulcia sæpe sunt eadem, si modò non ad sapores solos dulcedinem referas.

Et te germana, tuumq;

Dulce caput. Linquebant dulces animas. Et, Lux dulcis, iucundum lumen. Benedictiones bonæ, dulces, exoptati thesauri, rerum præstantisimarum possesio. Declarat apertius, Coronam de lapide pretioso, pro Græco ἐκ λίθου τιμίου, Hebraicè coronam פָּז pas. Coronam auream, coronam pretiosi auri, quod dicitur, pas. Hoc sciens Hieronymus trãstulit coronam de obrizo. Est autem obrizum aurum lectisimum, purisimum. Coronæ autem impositio, est regiæ dignitatis concesio. Quem constituit Regem uniuersorum, per quem fecit & secula, ait magnus ille Theologus. Et Sibylla clarè, ἡγητῆρα θεῶν κατέθετο, Principem Deorum constituit eum pater. Si Deorum, multò magis hominum. Et in titulo: IESVS Nazarenus

Rex Iudæorum. Aut corona aurea eſt rerum cunctarum, gratiarum, uirtutum, bonorumꝗ poſſeſsio: optimæ cuiuſque rei, nullius non dignitatis, honoriſꝗ cumulus. Itaque rectè de Meſsia ueteres hæc acceperunt.

Vitam petiit à te, & tribuiſti ei, longitudinem dierum in ſeculum, & in ſeculum ſeculi.

HOc carmen Chaldæus, cuius apud Hebræos autoritas eſt grauiſsima, altiora, quàm hodierna Iudaica inſipientia ſuſpiciens, transfert חַיֵּי עָלְמָא chaiai alma, uitam æternam petijt. Itemꝗ, quod obſcurè dicitur Latinè, in ſeculum, & in ſeculum ſeculi, quanquam Græcè melius εἰς αἰῶνα αἰῶνος, in ſeculum ſeculi, Chaldæus dixit, Longitudinem dierum לְעָלְמֵי עָלְמִין lealeme alemin, in ſecula ſeculorum. Hebraicè עוֹלָם וָעֶד in æternum, & ultrà. Hieronymus, In ſeculum, & in æternum. Eſt igitur euidentiſsimum contra ueſaniam Hebraicam teſtimonium de æternitate Meſsiæ. Hoc erat, quod tempore Chriſti per omnem plebem fama de Chriſto percrebuerat. Nos, dicebat turba, audiuimus ex lege, quòd Chriſtus manet in æternum. Aeterna igitur uita, immortale, & indeficiẽs æuum Meſsiæ, quod ei tribuunt ſacra oracula, declarat diuinitatem. Declarat aliud, quàm humanitatem corruptibilem, quod cæca natio contendit Meſsiam habuiſſe. Hinc aliud oraculum, cum præſenti conſentiens de eodem Meſsia, autoribus Hebræis: Ante ſolem permanet nomen eius. Et aliud mirabile: Ex utero ante luciferum genui te. Hæc igitur eſt æterna uita. Nam quod cœlum, ſidera, Solem, Lunamꝗ anteceſsit, æternum eſt. Vita Meſsiæ fuit ante Solem, ante Luciferum, ante ſidera cœleſtia. Nec fuit ſolùm, ſed etiam, quod præſens oraculum canit, in ſempiternum erit. Proſecuturus igitur bona, quæ Meſsiã poſsidere cœleſti oraculo didicerat, præpoſuit auream, pretioſamꝗ coronam, qua Deus deſignauit, declarauit filium ſuum Regem cœli & terræ. Tum ne putares hoc regnum, quaſi regnum mortalium regum, ſubiecit eius æternitatem. Eſt enim de eodem in oraculo DaniElis in uiſione, ut ei dederit pater regnum ſempiternum, quemadmodum nunc Pſalmus concinit, ut ſentias oraculorum conſenſum ſuper rege Meſsia. Aſpiciebam, inquit, in uiſione noctis, & ecce cum nubibus cœli, quaſi filius hominis ueniebat, & uſque ad antiquum dierum peruenit, & in conſpectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei poteſtatem, & honorem, & regnum. Et omnes populi tribus, & linguæ ipſi ſeruient. Poteſtas eius, poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum, quod non corrumpetur. Hæc DaniElis oraculum. Vides ut dicat antiquum dierum, nimirum, patrem æternum, genitorem ſempiternum, qui dicitur antiquus dierum, nempe ſempiternus, dediſſe ei, quem uidebat incedere in nubibus cœli, comitantibus Angelis, poteſtatem, gloriam, coronam de lapide pretioſo. Vidit enim DaniEl eiuſcemodi ſpectaculum. Inuectus nube ſerena, diuum comitante caterua, inſignis homo procedebat. Hunc omnis ille Deorum cœtus, qui circunſtabat, comitabaturꝗ eum, deduxit uſque in conſpectum illius, quem uocat Vates, antiquum dierum, ſcilicet genitorem ſempiternum. Tunc eum pater æternus complexus, Regem ſempiternum declarauit, poteſtatem dedit, ſubiectis omnibus gentibus, quas uniuerſus orbis amplectitur. Quæcunque DaniEl ſpectaculo perſpexit, Dauid uerſibus elocutus eſt prior, decantans Meſsię ſempiternam maieſtatem, non à ſe ipſo, ſed à patre datam. Hæc ſi cæcitas Hebraica uidere potuiſſet, nec tantopere pertinaces eſſent, & unam nobiſcum religionem, innumeris ſuorum Vatum oraculis longo antè tempore prædictam colerent, uenerarentur.

Magna

Magna eſt gloria eius in ſalutari tuo: gloriam, & magnum decorem impones ſuper eum.

IN ſalutari tuo. Obſeruatum ſuperius, clarius Hebraicum eſſe ישועתך Ieſuatheca, in ſalute tua. Quid enim eſt σωτήριον, ſalutare? Res ſalutaris, ſalubris. At Hebraicum, ipſa ſalus. Magna, inquit, gloria, magnum decus, & præſidium proueniet ad eum, ex ſalute tua. Quòd ei tu præſidium es, quòd ſeruator, & defenſor, quòd te rem gerente pulſos, ac ſuperatos hoſtes uiderunt omnes, celebre erit apud omnes nomen eius. Tu uitam, atque immortalitatem, tu poteſtatem, qua ſuperaret omnes reges dediſti. Data eſt, inquit idem ipſe, mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra. A te gloria, nomen, decuſque erit illi. Tu nominis, triumphorumque autor. Eſt hoc loco euidentiſsimum priſcorum Hebræorum teſtimonium ſuper rege Meſsia, in libro, quem dixi uocari Midra Ihehilim. Cùm multa de Meſsia ex ſacris oraculis teſtimonia protuliſſet, eſt, inquit priſcus theologus Rabi Hanina, ueſtis quædam nectarea, diuina, qua ſolus Deus, nequaquam reges terreſtres ueſtiuntur, de qua pſalmus canit: Confeſsionem, & decorem induiſti. Hanc ueſtem Deus ſummus Meſsiam induit, quemadmodum ſcribitur hoc pſalmo, Gloriam, & magnum decorem impones ſuper eum. Quod Hebraicè eſt, confeſsionem, & decorem impones ſuper eum. Indues eum gloria illa, qua pſalmus alius dixerat indutum ipſum Deum. Hebraica hæc ſunt מלך בשר ודם אין לובשין פורפירא של ודל ומהו הוא הוד והדר לבשת ומלך המשיח כתוב הוד והדר תשוה עליו Melek baſar ue dam, en lobashin purpira shelo, uecol. umahu, hod uehadar labalti. uba melek ha Maſsiach ecthub, hod uehadar theshaue elahu. Agnoſcit igitur priſcus ille philoſophus in Meſsiam hæc oracula fuiſſe à Dauid decantata.

Quoniam dabis eum in benedictionibus in ſeculum ſeculi: lætificabis eum in gaudio cum uultu tuo.

DAbis eum in benedictionibus, Hebraicè clarius, Pones eum in benedictiones ſempiternas. Hieronymus quoque perſpicuè, Pones enim eum in benedictionem ſempiternam. Sempiternam, pro eo, quod minus clarè Græcum εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, in ſeculum ſeculi. Æternam Meſsiæ maieſtatem, decus ſempiternum, decantat, non ad tempus, & cito peritura bona illa erunt, quæ toto pſalmo proponuntur, ſed ſempiterna, perennis eorum poſſeſsio. Hæc quidem Hebræi referunt ad poſteritatem Meſsiæ ſempiternam. Sed apertius ſpectant ipſius æternitatem, quod ſuperius priſci teſtabantur. Æterna ſalus allata populis à Meſsia. Bona cœleſtia, quę primus ille uulgauit in terris, & ad ea poſsidenda clauſum patefecit iter, fuit ſempiterna benedictio. Per ipſum enim (inquit diuus Paulus) ſtatuit Deus omnis peccati abolitionem. Propterea unctus eſt oleo lætitiæ, quo naſcente, cœleſtis concentus editus eſt in terris. Benedictiones igitur, aut quibus per ipſum genus humanū fuit benedictum, ſeruatum, aut quibus ipſe fuit in æternum benedictus à patre. Quod ait, Lætificabis eum in gaudio cum uultu tuo: ut nulla non bona contulit ei Deus, ut maieſtate, imperio, & potentia cœleſti, ac terreſtri præ cunctis Dn̄s, hominibuſque inſignem reddidit, ſic affecit eum ob hæc incomparabilia bona, lætitia ſempiterna. Necnon quoniam patris ſui fruitur aſpectu ſempiterno, nunquam iucundiſsima luce, & ineffabili uoluptate deficiente natum, quam ſolus ipſe exploratam habeat. Nemo enim nouit patrem niſi filius, & cui uoluerit filius reuelare: hoc

gaudium uultus eius, dixit esse Vates:

Vultu, quo cœlum, tempestatesq́ serenat.

Vultu, quo filius aspiciendo, inexplicabili gaudio saturatur. Est autem Hebraicè, (ne phrasis perturbet) Lætificabis eum gaudio uultus tui. Hieron. ad hunc sensum transtulit, Hilarabis eum lætitia apud uultum tuum.

Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur:

SPerat, Hebraicè בוטח boteach, confidit, innititur, sustentatur. Misericordia, fons חסד chesed, clementia, beneficentia. Hæc illa theologia, qua filius omnia fatetur accepta à patre suo. Et quòd in eum confidit, quòd eius ope superat omnia, stat immotus, nulla uis illi resistit, cuncta cedunt potestati eius. Pro, Non commouebitur, Hieronymus dixit, Non decipietur, sed uerus significatus est, commoueri, cadere, uacillare, nutare. Designat id regni stabilitatem, æternitatem, immobilitatem. Non quemadmodum res terrestres, quas seculorum fluctus, ludibrijs agitant, tollunt, deprimuntq́. At regnum illud regente Deo immortale. Altissimus Hebraicè dicitur עליון elion, quod nomen Græci pro sole furati sunt ex Hebræorum sermone, ἥλιος Sol.

Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis: dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt.

HOc erat, quòd confideret, quòd celsissimi fretus auxilio, non titubaret, inconcussus, immutabilis persisteret. Omnes enim aduersas potestates retundet, delebit. Eas præpotenti dextra prosternet, affliget humi: nulla uis inimica resistet. Inueniatur manus tua. Est primum, uti secũdum per actiuum in Hebraico, Inueniat, poëticeq́ loquitur. Manus tua inueniat, tangat, feriat, frangat, armipotens manus deleat, dissipet, sternat humi. Posseq́ esse futurum, atq́ denũtiatio, Inueniet, franget, delebit. Ingeminat, ut fert eius consuetudo, dextera tua inueniat. Decantet igitur omnes eius incredibiles uictorias, triumphos, atq́ omnium, qui prælio contendere cum eo statuissent, superiorem prænuntiat. Delendos eius dextera cũctos, qui numen eius spreuissent. Est hęc manus qualis illa apud Poëtam,

Contigimusq́ manum, qua concidit Ilia tellus.

Sunt Hebræi, qui uerbum, inueniat, ponũt, sufficiet. Sed mihi clarum appositumq́ uidetur, ut manus dicatur inuenire: nimirum, tangere, ferire.

Pones eos, ut clibanum ignis in tempore uultus tui: Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.

CLibanus, Græcum est, fornax, pones eos, ut fornacem. Et quod Sept. dixerũt τοῦ προσώπου σου, uultus tui, amphibologia fefellit. Nomen פנים panim, sonat Hebræis uultum, & iram, furorem. Pro ira, uel furore, nunc accipiendum esse, ratio, testimoniumq́ Hebræorum ostendit. Nam uice eius subijciunt uocem clariorem כעסך caseca, indignationis tuæ: in tempore indignationis tuæ. Dicendum igitur, In tempore indignationis, uel furoris tui. Declaratur eo, quod sequitur: Dominus in ira sua conturbabit eos. Pro συνταράξει, cõturbabit, Hebraicè uehemẽtius quiddam יבלעם iebaleem, Absorbebit eos, corripiet, deglutiet, tollet è medio. Id fit clarum eo, quod subijcit: Deuorabit eos ignis. Probatur mihi, ut is ignis sit, quem nouissimo tempore, Prophetæ, Sibyllæq́ per omnem mũdum uagaturum prædixerant,

ignem

ignem ſupremi ſeculi. De quo poëta Latinus ex oraculis apud Græcos repertis.

Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Poſſet etiam is ignis eſſe furor idem, atq; ira, quę ſæpe ignis appellatur, ut Latinis, ardere dolore, ardere ad ulciſcendum. Ignis iræ Dei. Haud dubiè loquitur de ſupremo tempore, cùm Deus iratus, ueniet inuectus nubibus cœli cum maieſtate magna, ſceleratos æternis pœnis damnaturus, bonos præmijs cœleſtibus remuneraturus: tametſi nec Hebræi, nec Græci quicquam ſuper hac re loquantur.

Fructum eorum de terra perdes, & ſemen eorum à filiis hominum.

AD ſtirpem, nepoteſq; pertinet. Fructum uocat, ut declarat ſecundum, progeniem, genus. Dij capiti ipſius, generiq; referuent. Delebis eos funditus, ut ne poſteritas quidem ſuperſit eis. Funditus è medio tolles. Diſsipabis, obliterabis, extingues, ut amplius ab hominibus non aſpiciantur. Sunt Hebræi grauioris autoritatis, qui putent hæc, aut de Dauid, aut de Meſsia à Propheta proferri. Hæc perſona ſecunda, Perdes, inquit Auen Eſdra, aut de Dauid eſt, או למשיח O lamaſſiach, aut ad Meſsiam pertinet. Perdes tu ò Meſsias eos in terra, delebis in die furoris tui, cùm contra tyrannos, homicidas, Dei contemptores, iratus fortiſsimis Angelorum legionibus, cœtuq; Deorum comitante, deſcendes de cœlo formidabilis illis, cùm, ut ait Sibylla,

ἱδρώσει δὲ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.

Iudicij ad ſignum tellus ſudore madeſcet. Tantus erit ubiq; pauor. Tunc (ut ait diuus Paulus) interficiet impium dominus Ieſus, ſpiritu oris ſui. Videntes (ait Salomon) turbabuntur timore horribili, & præ anguſtia ſpiritus gementes. Perdes igitur eos ò Meſsias è terra, ex hominum conſpectu fugabis, cùm dies illa ſuprema uenerit. Vorabit eos ignis uniuerſus, aut ignis iræ tuæ. A filijs hominum, ab humana gente, magnum quæ ſparſa per orbem, ex hominum memoria.

Quoniam declinauerunt in te mala: cogitauerunt conſilia, quæ non potuerunt ſtabilire.

DEclinauerunt, impulerunt, impegerunt, declinare fecerunt, inimico in te animo extiterunt: Maieſtati tuæ rebelles fuerunt: tuum numen oppugnauerunt, conſulto, & facto. Quod ait, cogitauerunt conſilia, quæ non potuerunt ſtabilire, nec Græcè, nec Hebraicè ad iſtum modum. Græcè, Cogitauerunt conſilia ἃς οὐ μὴ δύνωνται στῆσαι, Quibus non poſsint ſtare: ipſi his conſilijs ſtabilire ſe non poterunt. At Hebraicè pro conſilijs, eſt מְזִמָּה mezima, ſcelus, conſilium nefarium, ſceleratum. Cogitauerunt ſcelus, flagitium. Hanc unicam uocem, Chaldæus intelligens, quæ uis illi ſubſit duabus tranſtulit, מַחְשְׁבָן בִּישָׁה machſcuan biſha, cogitationem malam, iniquam. Atq; habet uerſus Hebraicè, Cogitauerunt ſcelus בַּל יוּכָלוּ bal iucalu, quod non poterunt. Non poterũt explere ſcelus, quod cogitauerũt. Quis enim Deo poterit aduerſus conſiſtere? Recidet in caput eorum ſcelus cogitatum. De Iudæis & Antichriſto maieſtatis eius hoſtibus.

Quoniam pones eos dorſum, in reliquiis tuis, præparabis uultum eorum.

LOcus obſcurus, & perdifficilis apud Hebræos propter uoces polyſemas, Quod Septuaginta tranſtulerunt νῶτον, dorſum, Hebraicè eſt שְׁכֶם shekem, id ſonat dorſum, atq; item partem, portionem. Is eſt proprius ſignificatus hoc loco, teſtibus Hebræis, qui uocem declarantes, atq; enodantes, ponunt aliam clariorem חֵלֶק chelec, partem, portionem. Et quod ijdem Græcorum interpretes dixerunt, ἐν τοῖς περιλοίποις, In reliquijs tuis. In origine eſt, בְּמֵיתָרֶיךָ bemetareka. Vox eſt anceps, deſignat interdum reliquias, ſed quoniam ducitur à uerbo יָרָה iarach, quod ad alia deſignat mittere ſagittas, iaculari, interpretantur eam uocem neruum, chordam arcus. Atq; habet in fonte, In neruo tuo præparabis contra faciem eorum. Exponunt igitur locum inter ſe conſentientes Hebræi, Quare non poterunt conſilia ſua perficere? Quia tu pones eos in partem unam ſeorſum, ſeparatim, in unum agmen ſegregatos, à cœtu bonorum. Atq; in neruo, ſiue chorda arcus tui præparabis ſagittas, iacula tua contra faciem eorum. Sepoſitos inter impios ſimiles ſui, ſagittis tuis eos configes. Parabis nimirum, ut eſt Hebraicè, תְּכוֹנֵן theconen, firmabis, aptabis iacula tua ſuper neruo tuo, quibus eos configas, cunctos humi ſternas:

Miſſa manu ſonitum dabit haſta per auras.
—Venient ab æthere tela.

Quales illæ apud Homerum ab Apolline miſſæ ſagittæ, quibus Græcorum exercitus penè deletus eſt,

ἕζετ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἕηκε·
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

Claſſe procul poſitus mittebat tela per auras,
Horrendumq; dabat clangorem, argenteus arcus.
—Aureus ex humero ſonat arcus.

Eo ſenſu locus exponitur ab Hebræis, & mihi, quoniam ex uerborum proprietate ducitur, non diſplicet. Nam Græca uix poſſunt intelligi. Obſcurum etiam, quod tranſtulit Hieronymus, Funes tuos firmabis contra faciem eorum. Funes, ut monſtrauimus, Hebræi, quibus linguæ ſuæ proprietas maximè nota eſt, chordam arcus exponunt. Atq; AuenEſdra, pro eo, quod eſt in noſtra editione, Præparabis uultum eorum, exponit תכונן הקשת בחיציה theconen acheshat, bechizea, Aptabis, firmabis arcum cum ſagittis tuis. Rabi Salomon, pro, In reliquijs tuis: In chorda, inquit, arcus tui, parabis ſagittas tuas, aptabiſq; ut iaculeris contra faciem eorum. Similia Chimchi. Eſt igitur uerſus totus: Quoniam pones eos ſeorſum in partem. In neruo tuo, firmabis, aut præparabis contra faciem eorum. Non diſplicet ſenſus prioris partis, ut dicat, Pones eos dorſum, ſcapulam: nimirum in fugam coniectos, coges obuertere terga, fundes eos, pones eos dorſum, pones in fugam, pones dorſum uertentes, facies obuertere dorſum: tunc eos iaculis tuis longius inſequeris. Sed huic ſenſui obſtat, quoniam ſubijcit: Tela tua diriges contra faciem eorum. Canit igitur, quale ſolet omnibus penè pſalmis, Meſsiæ uictoriam, tum ſpiritibus malis oppreſsis, profligatis, qui ſcelerum cauſas hominibus proponere ſoliti eſſent, tum deleto cum ſcelerata manu Antichriſto, qui conſurget contra omne, quod dicitur Deus in primis inimicus Chriſto, & ſanctis eius.

Exaltare Domine in uirtute tua, cantabimus, & pſallemus uirtutes tuas.

CAnit epinicion, uictoriale carmen, eadem fine claudens carmen, qua inchoaſſet, Quale apud poëtas:

Incipe

Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.

Homerus psalmos suos sæpe eadem fine, qua inchoasset, claudit.

αὐτὰρ ἐγὼ, ὑμέων τε, καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

Ast ego plura canam pro uobis carmina Diui.

Inchoauerat noster, Domine, in uirtute tua. Virtus autem pro fortitudine, ut est in Hebraico. Postremò cùm ait, Psallemus uirtutes tuas. Non sunt numero multo uirtutes in fonte, sed גבורתך gheburathca, fortitudinem tuam psallemus, cantabimus, canemus fortitudinem tuam, robur inuictum, uim inexhaustam, quæ clara erit in Messia tuo, per quem creatus est mundus, per quem fecit & secula.

PSALMI XXI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, In finem psalmus Dauid, pro susceptione matutina. De uoce Hebraica lamnazeach, quæ præfertur psalmis, quam Septuaginta semper transferunt εἰς τὸ τέλος, sæpius scriptum. Est igitur hoc carmen triumphale, aut uoce canentium, aut rebus gestis, quæ recensentur. Sed super secundo nomine multum dubitationis multaq; dissensio. Nam quod Septuaginta transtulerunt ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς, Pro susceptione matutina, Hebraicè est, עַל אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר al aieleth hashachar, super cerua matutina. Verùm hoc ipsum nomen ceruæ, tres habet significatus iuxta sermonis Hebraici proprietate. Signat ceruam, signat ascensum, ut dicat ascensum Auroræ, quod significatum proponit AuenEsdra, & Rabi Dauid. Tum apud priscos Hebræos reperitur pro nomine stellæ matutinæ. Fuerunt etiam apud Hebræos, qui sennrent instrumentum musicum appellatum ceruam matutinam: quemadmodum dicitur in principijs psalmorum, Super octichordio, super lyra Gitthensi. Ad similem rationem uocari ceruã matutinam instrumentum, quòd esset cerua inter uireta decumbente, insculptum. Hæc significatio minus approbatur. Est illa, quam Septuaginta apud Græcos, & Chaldæos sequitur, fortasse uerior. Nam quod Sept. dixerunt susceptionem matutinam, Chaldæus appellat, תְּקוֹף קוּרְבַּן תְּדִירָא דְּקְרִיצְתָּא tecuph corban tedira dechrezatha. Nimirum, super uirtute sacrificij, & iugi holocausto. Sentit uidelicet sacrificiũ matutinum, & iuge sacrificium, quod Græcè dicitur ἐνδελεχισμὸς, Super hoc sacrificio, inquit, dictus est is hymnus, hæc oratio. Cõuenit is significatus cum eo, si accipiatur pro ascensu Auroræ: ut sit ascensus Auroræ, quasi tempus quo sacrificium matutinũ, & surgente Aurora offertur. Ad postremũ siue sit nomen ceruæ matutinę, siue stellæ matutinæ, Hebręus Dauid hoc nomine putat appellatum populum IsraEl qui tunc esset in captiuitate, super quo psalmus sit editus deplorata eius calamitate. At uerius est, ut cerua, siue stella matutina sit sanctus Messias, quem psalmi uocant Solem iustitiæ, multisq; eiusmodi nominibus insigniunt. Cuius regnum dixit alius ante Solem, Lunamq; fuisse. Vocant agnum leonem. Haud ab re uocabitur quoq; cerua, quòd sit animal mansuetum, nitidum, mundum: matutinum autem, quòd manè per campos, perq; uireta decurrat, æstum defugiat. His enim figuratis nominibus ludebant sancti poetæ. Longè autem clarius erit, si quemadmodum apud ueteres Hebræos extat, nomen designet astrum matutinum, radiantissimum Messiam generis humani lumen, lucem mundi, quemadmodum ipse dixit. Omisso igitur, quòd uel super Dauid editus sit cùm fugeret Saulem persequentem, aut super populo in captiuitate, aut super Hester, uertemus animos ad Messiam, quem sacri uates, secretis canendi modis celebrabant, atque ipse Christus uiam ut de ipso psalmus intelligendus esset, ostendit. Itemq; diuus Paulus, ut à Nicolao, & Burgensi demonstratur.

Deus

DEus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti? longè à salute mea uerba delictorum meorum.

MVLTA uariant à fonte. Non est apud Hebræos, Respice in me, additum uel à Sept. uel aliquis casus iniecit in contextũ: obelisco confodiendum. Neq; extat in Psalterio Hieronymi, idq; monuit & Nicolaus. Simpliciter dicendũ, Deus Deus meus, quare dereliquisti me? Præterea, quod Sept. transtulerunt, οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου, Verba delictorum meorũ, longè secus in fonte, & facilius ad intelligendum, דִּבְרֵי שַׁאֲגָתִי dibre shaagathi, Verba rugitus mei, quemadmodum transtulit Hierony. Chaldæus quoq;, Verba אִבְלִיוּתִי acaliuthi, lamentationis meę. Causa uarietatis fuit uocũ similitudo. Multũ enim similitudinis est, in duobus Hebraicis uerbis, שָׁאַג שָׁגַג shaag, shagag, quorum primum est rugire, secũdum delinquere, peccare. Sed sensus manifestò docet, dicendũ, Verba rugitus mei. Quid enim est uerba delictorũ? Queritur, lamentatur, uerba quibus rugiebat, rugitus, gemitus, quos edebat in calamitate, non esse exauditos. Longè, inquit, à salute mea, lamẽtationes, gemitusq; mei. Nihil profeci lamentando, ingemiscẽdo, rugiendo. Nullam sum assecutus salutem. Quantum ego uociferarer lugendo, gemendo, tantũ salus, auxiliumq; recedebat. Nemo fuit, qui gementem subleuaret: qui miserrimi lacrymas attenderet. Propterea dereliquisti me, quia dolores meos exaudire, animumq; aduertere noluisti. Bis quoq; dixit, ut monent Hebræi, Deus Deus meus, quòd esset in calamitate. Semper, ait, aliàs opem mihi tulisti, at nune, quare deseruisti? Tantos è pectore questus incassum profudi? Inculcat simile.

Deus meus, clamabo per diem, non exaudies, & nocte, & non ad insipientiam mihi.

HIc quoq; dissensus à fonte, quo fit sensus obscurior. Clarus si legas, ut habent (& ut reddidit Hieronymus) Hebraica. Nam quod Septuaginta dixerunt καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν μοι, Et non ad insipientiam mihi. Cui nullus sensus subest. Hebraicum est וְלֹא דוּמִיָּה לִי uelo dumiach li, Et non silentium mihi. Clamabo, inquit, in die. Noctu quoq; non silebo. Non est mihi nocte silentium. Tantopere noctu, quantopere interdiu uociferor, lamentor, defleo. Non est mihi noctu silentium. Hoc igitur perspicuum est. Designare supradictam uocem, silentium. Declarat Chaldæus pro ea subijciens notiorem, quæ eadem Hebraica est, שְׁתִיקוּתָא shechicuta, quæ citra controuersiam sonat quietem, silentium. Hieronymus etiam (quemadmodum dixi) transtulit silentium.

Tu autem in sancto habitas, laus IsraEl.

CVr, inquit, non exaudis, qui tamen habitas in sanctuario nostro in IsraEl, in arca fœderis, unde responsa nobis reddere consueuisti, quiq; laus IsraEl esse solitus es? nimirum ob cuius protectionem, assiduaq; beneficia, solebat populus IsraEl ubiq; laudari, celebrari, ab omnibus nationibus suspici, & timeri. Is sensus adhibetur etiam ab Hebræis. Propter arcam, inquit AuenEsdra, quæ esset in Iudæa, dixit, In sancto habitas, ubi esset domus sanctuarij: laus IsraEl autem, ut alibi dicitur, Ipse laus tua, & Deus tuus: nimirum, decus tuum, gloria tua, honos tuus, ob quem ubiq; gloriosus existis. Cùm sis igitur, inquit, decus nostrum, cùm semper apud nos habitas, quare refugis exaudire clamantem, opemq; tuam magnis clamoribus implorantem? Si psalmus de Messia est, ad tempus atrocium suppliciorum

ciorum ſpectat, quo uitam cum laude quæſierunt ei inimici eripere, cumq́ue ueluti latronem, nefariumq́ue mundo oſtendere, ut exponunt Græci, Latiniq́ue.

In te ſperauerunt patres noſtri: ſperauerunt & liberaſti eos.

ET tamen, inquit, maiores noſtri, nullum aliud habuere perfugium, quàm ut ad te recurrerent in omni calamitate. Nec ſpes eorum fuit inanis. Quantum ope tua nitebantur, tantum ubique ſeruati ſunt. Siue ſeculum Abrahæ, ſiue Iſaac, & Iacob, aut tempora Moſis percurras, uidebis eos fuiſſe protinus exauditos opem Dei ſuppliciter petentes: nunquam fuiſſe in calamitate deſtitutos. Nos igitur cùm ſimus idem genus, inquit, eadem ſtirps, cur diſsimilis nobis exiſtis? Hæc Meſsias uelut homo.

Ad te clamauerunt, & ſalui facti ſunt: in te ſperauerunt & non ſunt confuſi.

MOs Pſalmorum, idem ſæpius uerbis diuerſis repetere. Aſſequebantur, ait, patres noſtri, quæ poſtulabant: non illuſi diſcedebant, & quaſi in illum ſpe directa, qui nuſquam eſſet. Non ſunt confuſi, Græcè clarius, & Hebraicè, nec Latinus interpres, Latine in ſacris literis loquitur, quoties eſt apud Græcos uerbum pudoris, ignominiæ, transferens confuſionem, licet eo lingua Italica utatur. Itaq́ue pro, Non ſunt confuſi, Græcum, ut dixi, clarius οὐ κατῃσχύνθησαν, non ſunt ignominia affecti: non ſunt illuſi: non ſunt pudefacti, eius auxilium implorantes, qui nihil exaudiret, uelut Dij gentium, qui cùm non extarent, exaudire non poterant, ut Elias oſtendit. Sed tu non modò patrum noſtrorum uoces exaudiebas, ſed confeſtim etiam ueniebas, præſensq́ue numen tuum uidebatur.

Ego autem ſum uermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.

CAuſam lamentationis, rugitusq́ue exponit, calamitatem demonſtrat. Eò, inquit, miſeriarum deductus ſum, atque ſic, ut ab omnibus contemnor, ſumq́ue cunctis deſpicabilis, ut me pro uerme, non pro homine habeat: populo ſum fabula factus. Totum hoc referunt Græci, ac Latini ad paſsionem Chriſti, in qua nullum genus contumeliarum non eſt perpeſſus. Vbi uelut uermis apparuit, mouerunt ſuper eum capita, deſpexerunt Romani milites, qui prius pro Deo, pro miraculorum autore habebatur, & prædicabatur. Multoq́ue rectius conueniunt hæc in Meſſiam, quàm populum Iſraël in captiuitate, quod ab Hebræis aſſeritur, nihil non comminiſcentibus, & quiduis potius in medium proferentibus, quàm interpretationes de Meſsia, his exceptis, quas occultare nequeunt.

Omnes uidentes me, deriſerunt me: locuti ſunt labiis, & mouerunt caput.

QVidquid contemptibile poteſt dici, aut fieri in hominem abiectum, infelicem, in illum exercuerunt. Duplex irriſio nunc proponitur uerborum. Verbis contumelioſis inuehebantur, irriſionibus inſultabant, caput quoq́ue mouebant, quod Hebræis, & commiſerationis ſignum, & contumeliæ ſolebat eſſe. Nam amici Iob, cum miſerantes mouerunt capita ſua. Nunc irriſionis eſt.

Sperauit in Domino, eripiat eum, saluum faciat eum, quoniam uult eum.

QVemadmodum Prophetæ solent, primum exaggerant calamitates, lamentantur, ingemiscunt, diuini numinis absentiam deplorant. Inde uelut redeunte luce, quam tantopere desiderassent, exultare incipiunt. Se quoq; ipsos solantur, qui prius ingemuissent, dolentes, quòd quasi à Deo contemnerentur, nec exaudirentur. Demum gaudia, spemq; sibi proponentes se exaudiendos, quòd Deus sit misericors, quòd peccata condonet, quòd uocatus sæpius adsit pede secundo. Hoc proposito, nunc Vates conuerso carmine canit, Sperauit in Domino, eripiat eum. Pro quo uerius, Hebraicè est גל gol, exultauit. Et pro eo Chaldæus apertè ponens Hebraicam uocem יְשַׁבַּח קֳדָם יְיָ iesabech codam adonai, laudabit coram Deo. Imperatiuus quoq;, Eripiat eum, ut est Græcè ῥυσάσθω αὐτόν, est futurum in fonte, licet per imperans proferri posit. Atq; locus habet, Laudauit, exultauit in Deo, liberabit eum. At, inquit Vates, seipsum corroborans, confirmansq;, Quid times? inquit. Qui laudauit, coluitq; Deum, Deus eum eripiet. Liberabit, inquam, quoniam Deus amat, amplectitur probos, qui eum colunt. Hos amplectitur, hos cupit, hos uult, atque diligit, hos calamitatibus eripiet. Hoc apertius eloquens, & ad se rem applicans, subijcit:

Quoniam tu es, qui extraxisti me de uentre, spes mea ab uberibus matris meæ: in te proiectus sum ex utero.

VNus est uersus usq;, Matris meæ. Sequitur alius, In te proiectus sum ex utero. Quod dixit, Extraxisti, designat eum autorem, ut in lucem prodiret, fuisse, suorum, inquam, natalium autorem. Tu, inquit, me ex utero materno, in lucē protulisti: & cùm lucem hausissem, super te omne meum sustentamentum fuit, ut est Hebraicè: מִבְטַחִי mabtichi, sustentaculum, spes, fiducia. Non tam enim ortum mihi dedisti, sed ut ubera materna contigi, tu ille eras, qui mihi incrementum daturus esses, qui me regeres, qui alimentum sufficeres. Quin ipsa materna ubera tu creasti, eaq; lacte, quo aleretur infans, repleuisti. Dicitur autē Hebraicè, Spes mea, siue sustentamentum meum, super uberibus matris meæ. Quo designatur subitus accursus infantium ad ubera, quod autore Deo factum est, qui reliquum quoque alimentum daturus esset. Prosequitur eandem sententiam.

In te proiectus sum ex utero, de uentre matris meæ: Deus meus es tu.

VT reddat clarius quod sentit, ut diuinas laudes uehementius decantet, suo ritu prædicat idem uerbis diuersis. In te proiectus sum ex utero: in te recubui, in tua spe conquieui, natura magistra, cuius tu repertor fuisti. A te sicut ortus essem, sic reliqua quoque expectabantur, alimentum, incrementum, haustus cœli. Itaque quasi in tuo sinu, infans ergo requiescebā. Huc me natura proiecerat, ad magnum generis humani parentem, me reuocans, qui cunctis animalibus satum, incrementum, alimentumq; parasset. Ergo cùm primùm lux hausta est, cùm primùm cœlum hoc aspexi, tu eras Deus meus, meus autor, parens, alitor, gubernator. Vide igitur quantum mihi debeas, si creasti, si incrementum dedisti, si ad hoc ætatis perduxisti, non'ne reliqua persequi, non me amplecti, fouere, defendere debes, ueluti creaturam, opusq; tuum? Quis enim humanorum opificum, deserit, abijcit opificium?

ficium? Non est igitur mihi Deus alius iam inde ab exordio, à natalibus. Tu solus, tu uerus autor.

Ne discesseris à me, quoniam tribulatio proxima est: quoniam non est qui adiuuet.

IS ordo uersuum est in fonte, & apud diuum Hieronymum, qui hunc uersum iuxta textum Hebraicum transfert, Ne longè fias à me. Ostendit igitur quātum eius auxilio indigeat, proximè impendentem calamitatem demonstrat. Neminem esse, qui audeat, aut possit pestem propulsare. Ille duntaxat, cuius immensæ uires, qui possit ubiq; præsto esse. Quod Latinus dixit more suo, tribulationes, quod quidem minime Latinum est, potius Græcum à uerbo θρίβω, tero, uexo, melius diceretur, Latine calamitas, clades, uexatio. Quoniam, ait, clades, uexatio proxima est. Hebraice צרה zara, pressura, coarctatio, pressio. Hęc quidem in sanctum Messiam iure conueniunt, qui uelut homo diuinum auxilium imploraret, cuius calamitas, si corporea respicias, omnium fuit atrocissima, quam ille prospiciens orauit à se depelli, prouisam, eousque exhorruit, ut de ea cogitans, sanguinem sudando expresserit. Declarat hostes, calamitatis genus.

Circundederunt me uituli multi: tauri pingues obsederunt me.

TRalationes sacro poëmati creberrimę, feros, barbaros, truculētos, tauros appellāt, indomitos, efferatos, obuiū queq; cornibus appetētes, in numero ferarum nō hominū locādos, faciē dūtaxat hominū gerētes, cætera bestias, & quidem his atrociores, quæ nemora alta colunt. Hi non uiribus modò, sed numero quoq; præpotētes sunt aduersum me parati, stat disposita acies improborū. Dicitur autē Hebraicè, pro Tauri pingues, Tauri Basan. Feruntq; Hebræi Basan, locum esse in terra IsraEl pascuū fertilissimū, ubi feræ, atq; iumenta pascētia, mirū in modū pinguescant. Quò factū, ut tauri Basan, semper pro pinguibus, atq; obesis habeantur. Figura clara, qua suos hostes tauros indomitos, uitulos obesos, feroces appellat.

Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens, & rugiens.

VOrare parati, uelut leones. Superius eos tauris cornipetis, ferocibus cōparauerat, nūc uoracissimis leonibus, quos fames exasperat, agitq; in obuios pręcipites, tum rictibus immanibus hiantibus, tum rugitu loca latè replentes. Iubatus draco producitur ab oratoribus, à sacris aspides uenenatæ, filij uiperarum, quibus fatales homines designantur. Non secus Iudæi cōtra Messiam illo sæuissimo seculo se gesserūt, conflagrātes inuidia, animos efferatos, immanes, in illū gerētes, laudē, existimationēq; cū uita auferre cupiētes, nihil nō isidiarū, ut caderet, intēdētes.

Sicut aqua effusus sum, & dispersa sunt omnia ossa mea. Factū est cor meū tāquā cera liquescēs in medio uētris mei.

ALijs tralationibus, figurisq; magnitudinem suarum calamitatum proponit. Tralatio aquæ defluentis, usitata sacris literis, qua resolutio præcordiorum, metusq; immanis designatur. Metus horribilis penetrans uniuersam compagem. Quale profani Poëtæ: Extemplo Aeneæ soluūtur frigore mēbra. Homerus, λῦτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ, resolutionem effusionemq; cordis, ob metum uiro forti tribuens. Effusionem igitur sicut aquæ, intelliges, quod apud nostros Poëtas, solutionem membrorum, præcordiorum, cùm genua labant, uox faucibus hæsit.

Talis erat metus eius, quem Vates noster decantat, calamitatibus imminentibus: nempe, Messias effusus est, sicut aqua calamitatis tempore, qui sanguineo sudore totus maduit. Quod ait, Dispersa sunt omnia ossa: aut senties solutionẽ membrorum, quam dispersionem, diuisionemq́ʒ uocat: aut lacerationem, conuulsionem, quæ fit metu membra permeante, inter se similia. Altera tralatio euidentius pauorem declarans, cor factum esse ueluti ceram liquescentem, prius aqua, nunc cera. Solet enim exaggerare orationem uerbis diuersis.

Aruit tanquam testa uirtus mea: & lingua mea adhæsit faucibus meis: & in puluerem mortis deduxisti me.

NIhil omittit, quò calamitates atroces ostẽdat. Ariditas uirtutis, est quod Salomon, Spiritus tristis exiccat ossa. Sic noster doloribus oppressus, curis ingentibus æger, corpoream uirtutem amiserat arefactam, propterea quòd dolores, & metus somnum, cibiq́ʒ desiderium abstulerant. Irrigatur autem, atq́ʒ humectatur somno corpus, quemadmodum hortus aqua per uenas in somno hiantes sanguine defluente, quem cibus acceptus, ac decoctus genuisset, uersus in eum, quem Græco nomine, Latini uocant Chymon, succum. Cibo igitur à somno subtracto, corpus, uirtusq́ʒ corporea, uelut arbor radicibus, quibus è terra humorem attrahebat, succisis, arescit. Maxima autem ariditas est testæ, cui fornax omnem humorem detraxit, prius lentæ, humentiq́ʒ terræ. Haud ab re usus est hac tralatione Vates: quæ humoris plena, tractabilisq́ʒ, postea in saxum durescat. Linguam autem faucibus adhæsisse designat extremum penè fatalemq́ʒ diem, cùm nec uox intercepta dolore, resonare potest, nec lingua loco moueri. Tunc hæret lingua faucibus, extincta uirtute, quæ totam corporis compagem, ipsamq́ʒ linguam moueret. Hæc ferè etiam ab Hebræis explicantur. Meritò igitur ubi totam uirtutem abijsse questus fuisset, subiecit se in puluerem mortis redactum. Est autem tropus Hebraicus, Puluis mortis, puluis mortalis, puluis, in quem corpora per mortem resoluuntur: puluis, quem mors efficit.

Quoniam circundederunt me canes multi: concilium malignantium obsedit me.

Foderunt manus meas, & pedes meos.

HÆc uersuũ series in fonte, quod in tralatione quoq́ʒ Hieronymi cernas. Nulla nomina, quibus sæuos exprimat hostes, omittit: tauros appellauerat, leones rugientes ad prædam faucibus siccis hiantes, quos improba uentris exegit cæcos rabies. Nunc canes, licet pro canibus, Hieronymus dixit uenatores. Sed uerè sunt canes in origine, כְּלָבִים chelabim, canes. Nota est tralatio. Quòd ait, Cõcilium malignantium, declarat canes, leones, tauros efferatos. Hoc concilium malignantium, nocentium, ut est in fonte. Hieronymus pro malignantibus, dixit pessimos, Conciliũ pessimorum, ut intelligas malignantes, pessimos, exitiales, fatales, letiferos. Pessimum, nocentissimum hostium genus. Circunfusi, inquit, sunt hostes, ipse corũ præda medius assisto. Stant circum bestiæ rictibus horrendis hiantes. Quòd ait, Foderunt manus meas, nota est dissensio inter Christianos, & Hebræos. Hebræi ex suis fontibus ostendunt duabus uocibus inter se uehementer similibus כָּרוּ כַּאֲרִי caru, caari, prior est foderunt: posterior è duabus conflata, ca, sicut, Ari, leo. Hanc postremam lectionem Hebræi comprobant ex suis codicibus: eamq́ʒ legit, & posuit Chaldæus, pro Hebraico dicens apertius הֵיךְ כְּאַרְיָא hek kearia. Id perspicuè sonat sicut leo. Proferturq́ʒ locus similis ab eis ex Ezechia, quo dixit, Sicut leo, sic contriuit omnia ossa mea. Ita nunc sensum esse contẽdunt: Velut leones manus

meas,& pedes circundederunt, ut in nullam partem mouere me posſim. Et ueluti leones, lacerare manus,& pedes, ſicut Ezechias, omnia oſſa, parati aſsiſtũt undiq; circunfuſi. Commemoraſſe autem manus, & pedes, quòd manibus præliaretur, pedibus fugam arriperet. Quibus impeditis, ac circũdatis, uelut à leonibus, totum ſe in poteſtate eorum eſſe. Hæc ferè Abraham,& Rabi Salomon, Laceratas eſſe,& contritas ait Rabi Salomon manus ſuas,& pedes, uelut à leonibus. Rabi uerò Dauid, Manus, ait,& pedes meos, circundederunt ſicut leo, quòd leo, in quas beſtias, aut feras incidit, cauda circundat, illas terribilem aſpectũ ueritas colligere manus, pedesq;, proſilire nõ auſas. Verùm hæc lectio & explanatio durior eſt, nec aures ei facilè acquieſcunt. Probatior, & facilior antiqua, quæ fuit in libris Sept. interpretum,& in codice Hieronymi, ut ſit una dictio, כָּרוּ caru, Foderunt: eaq; lectio in antiquis etiã codicibus Hebræorum habebatur. Nam hodie quoq; in biblĳs Hebraicis huic dictioni כַּאֲרִי caari, ſuperpoſitus eſt apex, quo duplex lectio deſignatur, quã ſuperius propoſuimus. Itaq; etiam ab antiquis Hebræis utraq; lectio comprobata fuit. Faciliusq; eſt ad intelligendum, ut dicatur, Foderũt manus,& pedes. Nam ſequitur ſimile: Dinumerabo oĩa oſſa mea. Oſsiũ dinumeratio, atq; pedũ, manuũq; confoſsio, ſimilia, alterũ ex altero. At abſurdè ſonat, quod Burgẽſis item teſtatur, ut leo, manus,& pedes circũdet. Vel lectio mutila remaneat, qua dicitur, Sicut leo, manus meas,& pedes meos. Sed illud omnẽ litem diſſoluit, quòd ut demonſtratũ eſt, in antiquis Hebræorum uoluminibus, utraq; lectio habebatur,& probabatur.

Dinumerauerunt omnia oſſa mea: ipſi uerò conſiderauerunt,& inſpexerunt me.

FOns non habet, Dinumerauerunt, ſed אֲסַפֵּר aſaper, Dinumerabo. Id quoq; eſt in tralatione Hieronymi. De oſsibus numeratis, duplex ſenſus, uel apud Hebręos, Arefacta carne, quod in calamitate, ſummisq; cruciatibus accidit, duntaxat oſſa nuda ſuperſunt, ut ea liceat numerare. Stant oſſa macilenti uiri in propatulo, obuĳs perſpicua: coſtas cæteraq; datur, qui uelit, recenſere. Qualis ille,

Ignoti noua forma uiri, macie confecta ſuprema.

Deſignatur igitur dolor intentiſsimus. Alter ſenſus, qui mihi minus probatur, oſſa,& caro dicuntur Hebręis, fratres, propinqui, ut illi de Dauid, Os noſtrum, & caro noſtra es. &, Carnem tuam ne deſpexeris, nimirũ proximum, conſanguineum. Nunc ergo Vatem exclamare,

Reſpicio,& quæ circum me ſit copia, luſtro:

Deſeruere omnes. Quin etiam, quos uti propinquos, atq; oſſa mea numerare, ſi qui eſſent, conabar, uertebantur in me, uelut hoſtes deſpicientes, irridẽtes. Riſus illis eram: nimirum propinquis, fratribus, amicis. Prior gratior auribus, propterea quòd ſuperius ſimile quid lamentabatur: Diſperſa ſunt omnia oſſa mea. Queritur ergo ſe ad extremam maciem redactum,(quemadmodũ Iob, Carni meę adhæſit os meum.) tum ob hanc cauſam riſui ſe inimicis eſſe.

Diuiſerunt ſibi ueſtimenta mea:& ſuper ueſtem meam miſerunt ſortem.

OSſa enudata dixerat, quod quidẽ lacera ueſtis, atq; uiolenter à prędonibus erepta effecerat. Dinumeratio igitur oſsiũ, inducit nuditatẽ, nuditas ueſtiũ ablationem. Vſq; eo ſe in poteſtatẽ hoſtiũ ueniſſe queritur, ut uel quo corpus tegeret, indumentũ abſtulerint, nudum ſe reſtitiſſe. Hæc denudatio,& ueſtis diuiſio, poteſt metaphoricè, deſignare regnũ, gloriã, decus, quo quaſi ueſtimur, ut, Induit Dominus fortitudinem,& præcinxit ſe. &, Amictus lucem ſicut ueſtimentum. Ita nunc

designasse oculis cogitationem, inimicos auferre uestem illam regiam, Regno spoliare, bonis omnibus multare. Atque diuisio non sonabit, quod iam uestem abstulerint, sed eos designasse, animo & cogitatione super ueste eius, hostes deliberasse: inter se prædam quā sperarent diuisisse. Sed quid per ambages incertas uagamur? Non possunt Hebræi, torqueant licet sese, rebus suis hæc applicare. Quādo alij populo in captiuitate, cui uel indumēta ab inimicis eripiantur, hæc adiudicāt. Alij ipsi Regi, cuius uestem regiam diripere, atque inter se partiri, hostes decreuerint. Nihil horum rationi consonum, uarietasque sententiarum, nihil eos habere certi, quod proferant, ostendit. Quantò igitur satius de Rege Messia, hæc interpretantur, cuius liuorem, plagas, effusum sanguinem decantauit etiam Esaias, decantauere Sibyllæ carminibus claris, ut illa quæ cecinit,

Εἰς ἀνόμων χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
Δώσει δ' ἐς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.
Illum infanda manus rapiet, colaphosque scelesta
Dextra dabit, sputis fœdabitur ore nefando.
Ad plagasque dabit dorsum innoxium.

Hæc cùm tam clarè cecinerint Sibyllæ, non'ne par est, sacrosanctos quoque Vates similia carminibus prosecutos, cùm præsertim eodem tempore florerent, idemque spiritus omnes agitaret? Verè igitur de uestibus Messiæ diuisis ab inimicis uaticinium est, quod Hebræorun malignus oculus, nec uidere potest, tum si uideret, uidisse tamen dissimularet, quod in reliquis faciunt.

Tu autem ne elongaueris auxilium tuum à me: ad defensionem meam conspice.

VErsus is in fonte habet quemadmodum reddidit Hieronymus, Tu autem Domine, ne longè facias, fortitudo mea, in auxilium meum festina. Ne longè facias, ne differas, ne procrastineris, ne cuncteris, sed accelera, omnem salutis spem in uirtute posui, non mea, sed tua. Quamobrem non dicitur, Ad defensionem meam πρόσχες, conspice, siue attende, sed חוּשָׁה chusha, festina, accelera, ut respōdeat ei, quod dixerat, elongaueris. Item est אֱיָלוּתִי eia luthi, fortitudo mea, uis, robur meum. Atque ait hoc loco quemadmodum alibi, Ad adiuuandum me festina. Vrget calamitas, uis inimica propinquat. Qui non statim uenienti cladi obuius occurrit, quid profuerit eum postea uenisse? Tota res in celeritate posita est. Quoquò me uertero, desunt undique perfugia, nisi auxilij tui spes me soletur.

Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis unicam meam.

NOn uideo quamobrem Latinus, quod Græcè est ῥομφαία, romphæa, delectetur semper transferre frameam. Romphæa quoque Græcè, minus aptum est, cùm sit clarmm in origine חרב chereb, gladius. Dicendum igitur, ut transtulit Hieron. Erue à gladio animam meam. Quòd animam appellat unicam suam, omnibus assenuētibus, est quòd unica cuique sit, quasi propria cuiusque uita. Vnicam suam, propriam suam, & ob hanc causam caram, pretiosam, & (ut ait Plato) τιμιωτέραν post Deum, animum nobis esse charissimum. Simili ratione uetustissimus Homerus ubique

ubiq; usurpat φίλην ψυχήν, charum cor, charam animam, nempe unicam, solam. Græci quoq;, unicam interpretantur μονογενῆ, solitariam, solam: qua sublata mutum cadauer remaneat homo. Itaq; etiam Hieronymus transtulit solitariam. Canes, ut uidimus, uocat hostes, uoraces, rapidos, rapaces, ut tauros, ut leones. Manum cani tribuit, ipsum rapacem, uiolentum, inimicum respectans.

Salua me ex ore leonis, & à cornibus unicornium humilitatem meam.

OMnibus metaphoris ludit. optima tralatio bestias truculentas, hominumq; generi inimicas, sceleratos, efferatosq; homines appellare. Quorum animus uelut arbores domesticæ si colere intermittas, efferascit, degenerans, ut uua in labruscas. Mansuetudine deleta, uertitur mens eorum in animum, ingeniumq; ferinum. Quemadmodum solemus in contrarium, asiduo cultu sæpe detrahere feris feritatem. Vnicornes appellat iuxta nomen Græcum μονόκερως, quod unico cornu utatur. Is dicitur Hebraicè רְאֵם rem. Dubium an is sit rhinoceros, cui uice nasi est cornu ingens, prominet loco nasi cornu. Videturq; uox Hebraica significare, rhinocerota, quòd Græcè ῥὶν, est nasus, at Hebraicum nomen Rem, siue Reim, simile quid resonat, à Græcis usurpato Hebraico nomine, ut pluribus alijs. Propterea fuerunt, qui nomen hoc transferrent naricornem iuxta Græcum rhinocerota. Ælianus quidem monocerota, atque rhinocerota diuersa animalia demonstrat. Si rhinoceros uocetur unicornis, non ab re est, quòd unicum est ei cornu, idq; in naso. Estq; ferocissima belua, nota regionibus Orientis, eoq; sacris poëtis crebrò est huius nominis tralatio. Plinio quoq; non est idem rhinoceros atq; monoceros. Ille sæpe Romæ uisus, unius in nare cornu, hostis elephanto. Longitudo ei par, crura multò breuiora, color buxeus. At monocerota asperrimam esse feram, reliquo corpore, equo similem, capite ceruo, pedibus elephanto, cauda apro, mugitu graui, uno cornu nigro media fronte, cubitorum duum, eminente. Quod ait, Humilitatem meam, uox ambigua Hebræis עֲנִיתָנִי anithani, sonat humilitatem meam. Item est uerbum secundæ personæ à radice עָנָה respondit, exaudijt. Hoc omnes Hebræi, & Chaldæus retinet, ut dicat, Et à cornibus rhinocerotum exaudies me. Cùm clamauero ut liberes me à bestijs trucibus, exaudies. Sed magis congruit ut dicat humilitatem, inopiam, afflictionem. Libera me humilem, deiectum, afflictum, omni ope destitutum. Hieronymus uerò sentit cum Hebræis transferens, Et de cornibus unicornium exaudi me. Sed cùm duplicem lectionem superpositus apex apud Hebræos esse demonstret, clarior, & uerior est hæc posterior.

Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te.

SVperest gratiarum actio, quoties uictoria potiti sumus: tunc,
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aris,
Ante aras cæsi terram strauere iuuenci.

Fit gratulatio, adeuntur templa Deorum, lætitia, plausuq; uiæ resonant. In primis antiquissimo Hebræorum tempore, hymni uictoriales, carmina triumphalia concinebantur. Iure igitur merito, posteaquàm supplex opem Dei implorasset, præsentemq; sibi fore magna urgente calamitate postulasset, aut uictoriam prospectans, se gratias habiturum uaticinatur, aut quod alibi solet, optat liberari, securusq;

rusq; degere, quò liberius carminibus diuinis uacet, religionem purè colat, quod malis instantibus facere prohibebatur, interpellata pristina consuetudine sua laudandi, offerendiq; beneficia diuina. Optimè uerò Græci, Latiniq; hæc Mesiæ congruere demonstrant, qui apud patrem illo aduerso tempore, quod hoc psalmo describitur, orationem habens, ad alia dicit, Pater, manifestaui nomen tuum coram hominibus. Fratres aiunt esse Apostolos, quos fratres sæpius appellaret. Ite, ait mulieribus, annuntiate fratribus meis. In synagogis item Hebræorum audacter de patre suo prædicasse. Post hanc prædicationem Mesiæ, quæ post exantlatos, toleratosq; labores, à Vate describitur, multa uaticinia inferuntur, de religione, totum quæ occupet orbem: de bonis, post atrox illud tempus subsecutis, ut prior psalmi pars omnis in describenda calamitate, atq; oratione transigatur, qua precabatur, ut calix ille à se transiret. Posterior canit tempus optatius, serenius à resurrectione. Ecclesiam uocat, quod est Hebraicè קהל cahal, multitudinem, congregationem, concionem. In media hac frequentissima, laudatus est Deus à Mesia, prædicatum declaratumq; terris numen eius, prius ignotum. A' Mesia repletus est totus orbis scientia Domini.

Qui timetis Dominum, laudate eum: uniuersum semen Iacob, glorificate eum: timeat eum omne semen IsraEl.

NOn se modò laudaturum, nomenq; Dei per omnes terras enuntiaturum profitebatur, sed alios quoque totam in primis suam gentem, ad hoc ipsum inuitat, ut laudent, attollant: designat incredibilem aliquam uictoriam, ob quam in castris sanctorum fiat gratulatio, gratiarumq; actio Deo summo uictoriarum autori. Apparetq; idem esse laudare, atq; glorificare. Glorificare autem, est decus, maiestatem Dei uerbis attollere, efferre: uirtutes eius prædicare, recensere canendo facta eius, beneficiaq; humano generi collata: quantum in eo maiestatis insit, quantum numen eius posit. Suamq; gentem, quam semen Iacob, qui & IsraEl, uocat, ueluti Quirites sunt Romani, non modò ad laudandum cohortatur, & ad lætitiam, gratulationemq; inuitat, uerumetiam ad pietatem, quæ est timor Domini. Maximè uerò ea tempestate, religio, atque pietas, timor Domini uocabatur, propterea quòd leges eius infringentes, atroces pœnæ sequebantur, quas edicta illa, legesq; promulgans, apertè, & clarè prædixerat consecuturas eos, qui placita illa sua spernerent. Timendum igitur erat. Aduentu Mesiæ metus ille sublatus, uinculis illis, quibus homines astringebantur, amotis: totaq; res ad dilectionem conuersa est. Ad pietatem Mesias omnes gentes attraxit, qui fuit autor ut omnis natio Deum nosceret, & prædicaret, nuncq; omnibus in templis toto terrarum orbe, Euangelio coruscante, glorificatur, laudatur.

Quoniam non spreuit, neq; despexit deprecationem pauperis, nec auertit faciem suam à me: & cùm clamauero ad eum, exaudiuit me.

QVod Sepuaginta dixerunt πτωχ, scribitur Hebraicè ענות enuth, humilitatem, afflictionem, inopiam. Ipsi Septuag. non ignorarunt, qui superius transtulerint, Et à cornibus unicornium humilitatem meã, ubi eadem uox. Nuncquoq; dicend

dicẽdum, Humilitatem, aut afflictionem pauperis. Et pauperem, licet parũ distet, uocarunt, qui est Hebraicè עני ani, inopis, afflicti, à quo est nomen enuth, afflictio, inopia. Itaq; dicendum, Neq; despexit humilitatẽ, aut afflictionem inopis, afflicti. Sub eadẽ uoce latet quoq; significatus mansueti, mitis. Est enim fermè idẽ, mitis, placidus, atq; inops, afflictus. Ab inopia, & afflictione existit mansuetudo, humanitas, modestia. Hinc factũ ut Hieronymus uerterit, Neq; contempsit modestiam pauperis. Pro cõtempsit, siue despexit, Græcè uerbũ atrocius, προσώχθισε, inuisam habuit, quod dicitur in Psalmo, Quadraginta annis infensus fui generationi huic, ubi est προσώχθισα. Id quidẽ perexiguum. Quod ait, Nec auertit faciẽ suam à me, in fonte est, Faciem suam ממנו mimnenu, ab eo, dirigitur ad eundẽ pauperẽ. Sic, Et cùm clamauero ad eum: dicendum, Et cùm clamaret ipse pauper, exaudiuit eum. Operęprețiũ igitur est cernere Psalmorũ ritum. Primũ clamant, ingemiscunt, suis postulatis moram inferri, propter urgentes calamitates queruntur, obtestãtur, fidem implorant, omnia lacrymis redundãt. Post fit gratulatio, ueluti precibus eorum, ad aures summi Dei appulsis, gratis, acceptisq;. Canitur, triũphatur, fit plausus. Tum iure uocari Psalmũ triumphalẽ perspicimus, mœrore, atq; solicitudine repulsa, quę Vatis animum uelut nebula premeret, serenataq; mente, quę dã secretiora uaticinia de futuris rebus inferunt. Sic post atrox illud tempus, quo uidebãtur omnia perijsse, quæ Christus sua præsentia inædificauerat, redijt alacritas, metus Apostolorum in audaciam, pręsentiamq; animi incredibilem uersus: uisæ pulcherrimæ formæ Angelorum, eorumq; uoces sæpius auditæ: edita portenta, datumq; hominibus, ut Dij uiderentur, & crederentur. Mortales in corpore, gaudia uoluptatesq; cœlestes experiri cœperunt.

Apud te laus mea in Ecclesia magna: uota mea reddam in conspectu timentium eum.

Apud te, in origine est, מאתך me itteca, à te: exponiturq; ab Hebræis, Tu eaussa laudis meæ, tu carminis autor: à te datũ, ut possemus laudare, celebrare te, qui nos uictoria potiri fecisti, magnis humanũ genus beneficijs cumulasti. Omnis terra per te, scientia Dei repleta est. Ecclesiã magnã, ut par est, totã humanã gentẽ, magnã, quæ sparsa per orbẽ, appellat, ad quam missæ uoces Apostolorũ Euãgelij nuntiatrices. Hæc fuerũt sua uota, quæ uictores persoluũt, hostibus superatis, siue Iudęis ipsis, quorũ pertinaciã demũ sua resurrectione cõuicit, uerũq; se Deũ cõprobauit: siue dæmonibus, quorũ instinctu Iudæi seruiebãt ministri eorũ, uota reddidit corã gẽtibus, ad quas usq; fulgorẽ Euãgelij profudit, reddidiťq; eas Dei timẽtes, pias, religiosas. In cõspectu eorũ, uota reddidit, quas patri suo deuouit, sacrauit. Vouerat Deo summo suũ sanguinẽ, quo genus humanũ redimeret, acceptãq; antiquissimo tẽpore calamitatẽ sarciret. Hanc solẽnitatẽ uotis soluẽdis, quibus se obligauerat, toto spectãte mundo celebrauit. Nam uota si publica, si regũ, si principum erant, innumerarum hostiarum mactatio, publicæ, multorumq; dierũ supplicationes, lectisternia, templorum sacratio, publicæ epulæ, pluraq; id genus. In conuentu totius gentis, hæc celebrabantur. Messias, sanguinem, quem uouerat, profudit toto astante populo, per uniuersum orbẽ permeante fama tãtę rei gestæ.

Edent pauperes, & saturabuntur, & laudabunt Dominũ: qui requirunt eum, uiuẽt corda eorũ in seculum seculi.

IS locus abundè testatur, hoc Psalmo, rerum futurarum, non præsentis ætatis, qua uixit Dauid, uaticinia celebrari, uel ipsis Hebræis referentibus has Prophe-

tias ad præsentem eorum captiuitatē, se quandoq; in libertatem uindicandos sperantes, tum fore ut pauperes ipsi Hebræi edant, saturentur, laudent Deum, qui tantis eos incommodis eripuerit: nobis autem hostibus suis oppresis, in æternum tempus se triumphaturos. Hac igitur interpretatione palàm fit carmen in futurum tempus spectare, sed hoc tempus Hebræos propter summum mentis errorem, propter eam, quam ab incunabulis ferunt ubiq; secum pertinaciam, & cuius nullum finem faciunt, non rectè constituere. Et quod magis eorum insaniam coarguat, si sese à seruitute ad libertatem redituros, idq; sibi à Prophetis promitti contendunt, cur nunc tacent eum, per quem in hanc libertatem uindicentur, quem reliquis locis apertè Mesiam fore fatentur? Hunc igitur libertatis suæ ducem, qui regna, nationesq; eis subijciat, dominos rerum constituat, omnibus conspicuos, uenerabilesq; reddat Mesiam arbitrantur. Ergo si libertatem hanc præsenti Psalmo celebrari contendunt, Mesiam in primis Psalmus spectet necesse est. De Mesia igitur est hoc carmen. Nam uaticinium de libertate, atque uictoria, necessariò respicit imperatorem, cui debent omnes salutem, liberationem. Conueniunt igitur, aut conuenire coguntur cum Christianis de Christo carmen esse: sed malus animus, mala mens, eos fallit, in uoragines præcipites agit. Referunt inutiliter ad nouissima tempora, quod in medio temporum erat celebrandum. Quid enim supremo tempore proderit eos in libertatem uendicare, (Sentiunt autem liberationem corpoream) si paulò pòst definet esse mundus, quod illi quoque fatentur? Quem fructum liberationis huius capient? quomodo uiuent corda eorum in secula? In hanc uoraginem delabuntur, quòd corporea duntaxat, ut sunt ubiq; stolidum pecus, respiciunt, non uidentes hæc omnia, Prophetas suos, ad cœlestia, & sempiterna retulisse, sed uerbis, et nominibus corporea resonantibus. Igitur quod ait, Edent pauperes: pro pauperibus sunt ענוים anauim, mansueti, mites, quod reddidit Hieronymus. Hos mites sæpius memorauit. Hi sunt, quos ad pietatem Mesias conuertit: quos innocuos, mites, mansuetos, suaues, pietas efficit. Comestio, & saturatio figuratè innuit, eos fore beatos, nectare, & ambrosia saturandos. Quam tralationem Orpheus quoq;, ueteresq; Poëtæ de fortunatis, beatisq; usurpabant. Græci cum Latinis, saturandos, imbuendos diuina sapientia, aut Christi corpore. Figura prior uerè poëtica. Inter diuinas has epulas, quibus beati assideant, eos laudaturos Deum, triumphaturos, quod in cœlo fieri sacræ literæ proclamant. Hi sunt requirentes eum: qui eum adamauerunt, pro patria uulnera passi, uitam Angelorum in corporibus agentes: qui quæsierunt, scrutati sunt eum. Quod ait, Viuent corda eorum, rectè ex suis literis Hebræi declarant. Animus eorum reflorescet, cor implebitur alacritate, reuiuiscet cor eorum in cœlo, mœroris, curarumq; plenum in terris, sub corporea sarcina. Illic, ut alibi est, Sanctorum ueluti aquilæ iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Sunt multa exempla, quibus Hebræi locutionem hanc declarant. Consternari, animoq; deficere, dici ab eis, Cor emarcescere, cor emigrare è loco: emortuum esse cor. Contrà, reuiuiscere cor. In seculum seculi, Hebraicè לעד laad, in sempiternum, æternas epulas, alacritatem sempiternam promittit. Ergo non in terris, non corporaliter, sed quale de se Mesias: Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, uiuet in æternum. Esse hoc loco Prophetiam de rebus Mesię, nec ab re Christianos hunc Psalmum de Christo interpretari, uel ipsos inimicos Hebræos cogit ueritas fateri. Siquidem Rabi Salomon, has epulas, hanc saturitatem, hos triumphos, & alacritatem ab oraculo promissam, esse eam confirmat, quæ erit in tempore redemptionis, in diebus Mesiæ. Comedent, ait,

mansue

manſueti, ſeu mites, לעת הגאולה לימות המשיח le eth hagheula, leiamoth hamaſiach. In tempore reſurrectionis, in diebus Meſsiæ.

Reminiſcentur, & conuertentur ad Dominum
uniuerſi fines terræ:
Et adorabunt in conſpectu eius uniuerſæ familiæ
gentium.

ORaculum illuſtrius, cui nullas Hebræi poſsint tenebras offundere. Si Chriſtus autor fuit, ut uniuerſi fines terræ, prius idololatriæ, uanisq́; ſuperſtitionibus dediti, ad uerum Deum oculos uerterent, adorarent, uenerarentur, quo ueniente, omnis terra repleta eſt ſcientia Domini, non'ne is eſt, quem Pſalmi decantant? Cuius tempeſtate uenturas omnes gentes ad pietatem, puramq́; religionem uaticinabantur. Si factum id iam eſt, cur expectatur futurum? quæ gens eſt hodie ſub ſole, quæ creatorem cœli, & terræ non agnoſcat, uſque ad terrarum fines religione progreſſa? Idq́; non prius quàm Meſsias ueniſſet in terras. Reminiſcentur, ait, quod Hebraicè יִזְכְּרוּ iskeru, commemorabunt, recordabuntur, celebrabunt eum, ad quem conuertentur. Quod ait, Adorabunt in conſpectu eius, in fonte eſt, לְפָנֶיךָ lephaneca, In conſpectu tuo. Id refertur, uel ad ipſum Deum, ad quem uocem dirigat: aut ipſos Iudæos, quibus uidentibus omnes gentes adorent, colant Deum, quod hodie fit. Non latet res oculos eorum. Conuerſas, adorantesq́; gentes aſpiciunt, omnes mundi partes, ſiue in Meridiem, ſiue in Septentrionem te flectas, templis ſummi Dei, quibus laudatur, refertas cernunt. Ipſa hominum pectora, tametſi peccatur ubique, lucem diuinæ ſcientiæ continent. Sed longè purius religione recenti, primo flore, pietate uirente, ueteraſcente mundo, feruidus ille cultus obſoleuit.

Quoniam Domini eſt regnum, & ipſe dominabitur
gentium.

IMpijs ſuperſtitionibus ſublatis, cunctis nationibus cœlum ſpectantibus, unus rerum Dominus erit. Hoc regnum canitur à DaniEle, ut cuncta oracula conſonare noſcas, immortale. In medio, inquit, regnorum iſtorum, ſuſcitabit Deus cœli regnum, quod erit incorruptibile, & ſempiternum. De Meſsia fatentur editum oraculum Hebræi unanimiter. Et, Gentes dabo tibi hæreditatem tuam, & poſſeſsionem tuam terminos terræ. Hunc regem cecinit alio Pſalmo, quem magno conſenſu de Meſsia gens inimica interpretatur. Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Eſt apud alium Prophetam: Viuo ego, dicit Dominus, quia mihi curuabitur omne genu: & omnis lingua confitebitur Dominum. Sed oraculum huius Pſalmi, uerè ſuſpiciendum, de omnium gentium conuerſione, & quòd ubique colendus ſit Deus, quòd uſque ad extremum Oceanum, per omnes mundi plagas, ſiue quas Solis iniqui concremat æſtus, ſiue quę perpetuis niuibus, geluq́; premuntur, aut quæ æquis ab æſtu, & frigore diſtantes interuallis temperatæ, copioſius homines alunt, penetrabit ſancta religio, propagato regno Dei, quem nunc Reges adorant. Super ipſo enim (ait alius) continebunt Reges os ſuum, ipſum gentes deprecabuntur, nihil hic Iudæis pertinacibus, quibus imperat ueſatia, hiſcere ualentibus.

Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ: in conspectu eius cadent omnes, qui descendũt in terram, & anima mea illi uiuet.

IS est uersus in fonte, obscurus quidem, cui uarias adhibeant Hebræi, atq; nostri interpretationes. In primis animaduertendum, quod totum carmen perturbat. In fonte non affirmatur, Et anima mea illi uiuet, sed negatur. Idq; etiam transtulit Hieronymus. Hoc totum uerum obscurauit. Chaldęus quidem paululum illustrauit dicens, Et anima impij non uiuet. Adiecit impium, ut scires cuius animam Vates affirmet non uiuere: nempe sceleratorum, impiorum. Hanc uitam rectè & congruenter Hebræi interpretantur Gehennam, tartarum, inferos. Impius non uiuet, scilicet uita cœlesti, quæ propriè uita dicitur. Duas igitur hominum sortes carmen decantat. Nam de uoluptatibus, epulisq; cœlestibus locutus sæpius est, de mensis Deorum, nectare, ambrosia, qua beatos saturãdos concinit, Hebe, quę iuuẽtus est, pocula porrigente. Parte alia canit excludendos à commercio Diuorum, non admittendos ad mensas cœlestes, sed gladio Dei, qui ex ore eius procedit acutus, interficiendos, nimirum letalibus sententijs ad pœnas deputandos. Itaq; repetens superius commemoratas mansuetorum epulas, iterum affirmat eos saturandos, exhilarandos, appellans eos pingues terræ, quos in terra Messias Deus ad has epulas inuitabit, inuitatos impinguabit, hilares efficiet, quorum de uentre flumina fluent aquæ uiuæ, ut ipse dixit apud Ioannem. Quos prophetarum uocibus inuitans clamabat, O sitientes uenite ad aquas: & qui non habetis argentum, properate, emite gratis. Multisq; Veteris, & Noui testamenti locis epulæ diuinæ, cœlestia pocula, pinguedo, fœcunditas memorantur. Ergo huc pertinet carmen, Manducauerunt, & adorauerunt omnes pingues terræ: ut noscas mensam, epulas: ijdẽ illi, qui manducant, simul adorant, uenerantur. Non sunt epulæ corporeæ. Commemoratis bonis, quibus datum fuit, propter probitatem, ac pietatem, ut in numerum diuorum collocarentur, quod uaticinium est de his, qui credent in eum. Parte alia collocat impios, reor ego Iudæos incredulos, pertinaces, qui bellum pietati semper intulerunt: qui Messiam tot suorum prophetijs decantatum, ad eos uenientem, cœlestiaq; dona afferentem, non modò repulerunt, sed etiam interfecerunt, quantumq; uiribus ualerent, religionem cognitionemq; Dei, quam ille pectoribus hominum inspirauerat, insectari, & funditus euertere non destiterunt. Hi sunt igitur, qui in conspectu eius cadent omnes, qui descendunt in terram. Verbum cadendi Hebræis est, יִכְרְעוּ icreu, Curuabuntur. Duobus igitur sensibus potest intelligi, adorare uel inuiti cogentur, uelint nolint curuabuntur ante eum. Vel quod uerius, ut alijs exemplis probatur, Cadent, debilitabuntur. Descendent in puluerem. Nam Hebraicè non est, Descendunt in terram, sed descendunt עפר aphar, in cinerem, puluerem. Delebuntur, uertentur in cinerem, corruent in oculis eius. Dabunt scelerum pœnas. Nec uiuet anima eius in cœlo, nempe cuiusquam eorum. Non uiuet cuiusquam eorum anima, ut Hebræi explicant, uita, dico, uera, cœlesti. Hæc nostra interpretatio conuenit cum Hebræis, excepto quòd ipsos ego arbitror, de quibus dictum sit, curuandos, in cinerem uertendos, animam eorum non uicturam. Eorum ineptias, cui recensere libeat, nisi paucis quibusdam in declarationem sacrorum oraculorum delibatis? Eosdem coarguens oraculum, Quare, ait, fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Græci, qui descendant in puluerem, de cunctis generatim qui die suprema resurgant, adorent, incuruentur

ante

ante eum. Non diſplicet, conuenitq́ cum Hebræis, ſed deſtruit quod ſequitur, Et anima eius non uiuet. Quare conſonant magis ſuperiora. Quod ait Burgenſis in Hebraico eſſe, Et animam ſuam non uiuificabit: in fonte potius eſt, וְנַפְשׁוֹ לֹא חִיָּה ue naphsho lochia, Et anima non uiuet, ut uertit Hieronymus & Chaldæus, conueniuntq́ omnes Hebræi, nec ſenſus, quem adhibet, elicitur ex fonte.

Et ſemen meum ſeruiet ipſi. Annuntiabitur Domino generatio uentura.

HOc carmē non ſecus habet in Hebraico, quàm ut uertit Hierony. in ſuo pſalterio. Principio non eſt, Semē, meū, ſed, Semen, duntaxat. Et quod in Grçco eſt γενεὰ ἡ ἐρχομένη, Generatio uētura, in fōte uerò, Narrabitur Domino, לַדּוֹר lador, in generationē. Igitur Hebræi iuxta hanc ueriorē lectionem, ſed pro ſtrabis animorum ſuorum oculis, rem ſibi tribuentes, ſemen, gentem Hebraicā interpretantur: nempe ſemen, progeniem, ſtirpem Iacob. Hanc unam gentem, ueros ſummi Dei fore cultores, prædicantes. Hæc, ait, gens narrabitur, numerabitur, Cenſebitur ipſi Domino, ipſius eſſe dicetur, in generationem, nempe in ſeculum, in æternum. Hi uere pij. Nam tametſi, aiunt, reliquæ gentes conuertentur ad Deum, at his unis datum, legitimos eius eſſe ueneratores. Sed quoniam pſalmus in primis ſuper uniuerſali, totumq́ per orbem ſpargenda religione, hunc uerum Meſsiæ triumphum, quo gentes omnes ad ſe conuerſas abducet, celebrat, & decantat, quo nullus unquam, quaſcunq́ regum uictorias, triumphosq́ proferas, fuit inſignior, decet carmen ſuper hoc ipſo interpretari, non Hebræorum anguſtias intrare, ſuper quibus uix riſum contineant ſaniores. Decantat igitur regnum Meſsiæ, nationes, populosq́ ad eum concurrentes, regemq́ ſuum eum conclamantes, ut paulò antè, & ipſe dominabitur gentium. Hoc nouum, inquit, ſemen, hæc noua progenies ſeruiet illi, colet, uenerabitur eum. Hæc narrabitur, deputabitur ipſi Deo. Gens Dei uocabitur in poſterum ſemper. Neq́ enim Iudæi uerum Meſsiæ regnum poſſunt eſſe, quem non ſuſceperunt, adorare recuſauerunt, quibus nihil profuit Meſsiam in terras conceſsiſſe. Nobiliſsimum regnum eius, omnes orbis terrarum nationes. In generationem, in ſeculum, in ęternum. Eſt enim, ait, ut cecinit DaniEl, poteſtas eius, poteſtas æterna, eſt regnum, quod non corrumpetur.

Et annuntiabunt iuſtitiam eius populo, qui naſcetur, quem fecit Dominus.

DEeſt apud Grçcos, & Latinos ex fonte יָבֹאוּ Iabou, Venient, & annuntiabunt. Deeſt, uenient. Dixerat, in æternum, in generationem fore regnum eius, ſemper hanc lucem radiaturam in terris. Enuntiat clarius, Venient omnes, ait, concurrent, confluent per uniuerſum orbem, pietatem, iuſtitiam, religionemq́ eius enuntiantes, & poſteris, ut factum uidimus, tradentes. Non eo tempore duntaxat iuſtitia, nempe miſericordia, liberalitas eius, (ut Hebraicè denotat) fuit nota, ſed ad poſteros quoq́ manauit. Nec ulla deſinet ætas commemorare. Is rumor erit in terris, hæc fama crebreſcet Meſsia ueniente: omnibus linguis perſonabit: nullus erit in terris angulus, quem hæc fama non adeat.

PSALMI XXII. EXPLA-
NATIO.

HVNC psalmum gloriosum, nobilemq́ appellant Hebræi. Eorum sunt, qui ferant editum à Dauid pro seipso, cùm Saul eum tam uigilanter, atrociterq́ insectaretur, ipse autem omnem in præsidio cœlesti spem poneret. Sunt alij, qui pro ereptis hac uniuersali, diuturnaq́ eorum captiuitate, qua sub Christianis gementes, putant aduenieme Messia se in libertatem uendicandos. Quorum sententia, ut cernis, tendit ad Christum, de quo præsens oraculum sit editum, propterea adnexum superiori, quem similiter de præsenti captiuitate interpretabantur. Sit igitur uera sententia psalmum consonum superiori, respicere Messiam pastorem gentium uniuersarum, quas ad sua pascua, fluminaq́ sacra adducet. Talem pastorem concinit oraculum, qualem sæpius se dixit esse Messias in terris: Ego sum, ait, pastor bonus. Hæc interpretatio Græcorum quoq́ est, & uera.

DOminus regit me, & nihil mihi deerit.

SI CONSVLAS Hebraicum, habet, Dominus רֹעִי roi, pascit me, idq́ etiam habet Græcum ποιμαίνει με. Reliqua pars est in fonte, לֹא אֶחְסָר lo echsar, Non deficiam. Exponitur ab eis, ueluti est in nostra editione, Nihil mihi deerit. Chaldæus retulit hæc ad populum, dum esset in deserto, transferens, Dominus pauit populum suum in deserto, & nihil defuit eis. Quocirca uarios, atq́ in superno cortice sonet, subesse sensus crediderunt. Recteq́ in Messiam refertur.

In loco pascuæ ibi me collocauit,
Super aquam refectionis educauit me, animam
meam conuertit.

IN fonte propriè est, In locis uirẽtibus, in locis herbosis, pascuis. Perstat enim in metaphora pastoris, usurpata sæpius in sacris literis. Collocauit יַרְבִּיצֵנִי iarbizeni, Accumbere me fecit. Super aquam refectionis: Origo, Super aquam, מְנֻחוֹת menuchoth, quietis, tranquillitatis, Super aquam tranquillitatis, & quietis, Aquã amœnam, loca uirentia, propter aquę riuum, ubi uiridi in thoro liceat accumbere, ut nihil desit ad metaphoram pastoris & pecoris. Pascit me Deus, in pratis uirentibus collocat, ad potum præterfluentis aquæ ducit. Hic recumbo, hic pascor, nutrior ab eo.

Animam meam conuertit: deduxit me super semitas
iustitiæ, propter nomen suum.

EXoluit metaphoram: pascua demonstrat, nimirum pietatem, cœlestem philosophiam. Hęc uera ubertas, uerus amnis, potus, cibusq́ uerus. Hac ratione uerus ille pastor, simili suis uerbis usus est tralatione, Messias cùm esset in terris: Et alias oues habeo, inquit, quæ non sunt ex hoc ouili. Hæcq́ ab oraculo dicuntur ex persona ouium, quas ille suauissimè pascet. Appellat Vates uelut ouis Messiam pastorem suum, pietatis, iustitiæ ducem. Iure meritò ferunt Hebræi hoc oraculum annexum superiori, quod totum ferè erat de gentibus ad religionem uenturis de promulganda per uniuersum orbem pietate. Nunc autem pastor earum gentium canitur.

canitur. Animam suam, genere loquendi Hebraico seipsum uocat, maximè uerò animam proferens, quòd illic sit sapientia, quam à pastore prædicat se accepisse. Semitas iustitiæ haud ab re nominat, quòd omnis uita quasi iter est, sic per tempus decurrens, ut per spatium campi uestigia signant iter. Propter nomen suum, est, ut nomen suum consonet in omni terra, innotescat eum pastorem esse uerum. Non propter me, inquit, sed nominis sui causa, ut concelebretur. Aut propter nomen suum, ex sua bonitate, & clementia, meis meritis ad hanc dignitatem non attingentibus. Quod à principio est, Animam meam cōuertit, etsi est Hebraicè יְשׁוֹבֵב ieshobeb, ut possit designare conuertit, ab Hebræis tamen exponitur pro quiete, & pace. Non circunduxit (aiunt Hebræi) uagamq́ egit animam meam à pascuis ad pascua, non defatigauit per montes, atq; conualles, sed quietem ei dedit, in una iustitia. Hoc significatum sciens Hieronymus transtulit, Animam meam refecit.

Nam etsi ambulauero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. uirga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt.

IN medio umbræ mortis, in fonte, In בְּגֵיא ghe, in ualle umbræ mortis. Per ualles tenebrosas. Vmbram mortis uocant suo loquendi genere, umbram densissimam, letalem, mortiferā, horrendam. Vel, Si per ualles, ait, opacas, teterrimas inambulauero, duce Deo nihil trepidabo. Ea mihi certa custodia. Scio mihi assidere præsidium, quàm tutissimum. Si figuram exuas in lucem, uallem tenebrosam, aduersos casus, fortunæ truces uultus appellat. Non quemadmodum nimis in Astrologiam iuratus AuenEsdra, malas siderum influentias. Hæc non extimescit cui Deus it comes. Ipse declarat Vates, Non timebo mala. Alibi quoq; cecinit: Scapulis suis obumbrabit tibi, non timebis à timore nocturno. Quòd ait, Virga tua, & baculus: duo nomina, idem pollentia, nec absistit à pastore. Fert baculum, fert pedum pastor. Baculus is (ait Vates) solatur, sustinet me. Baculus, inquam, robustissimus ille, quem dæmones, omnesq́ aduersi genij trepidabunt, & propius accedere pauebunt. In manu pastoris mei, est baculus ualidissimus, quo sustineor, cui nitor, in quo spes omnis mea recumbit. Hoc animum meum solatur.

Parasti in conspectu meo mensam, aduersus eos qui tribulant me.

Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians.

HOc ordine legitur carmen in Hebraico, qui ab interpretibus minimè mutari debuit. Sæpius memorauerat aquam refectionis, locum pascuum, quietem propter aquæ riuum, ripasq́ uirentes. Iterat simile. Hæc mensa est, hæc pinguedo, satietasq́ à pastore parata. Aduersus inimicos, (dixerat enim uallē tenebrosam) Hæc mensa, ait, uel inter hostes esse poterit. Quantum uelint circunstent, circunlatrent inimici, sunt his, quos protegit Deus, cuncta suauia, læta, fœcunda, opulenta. Est mensa parata, poculis redundans, onusta Cerere, & Baccho, uel in oculis hostium. Omnia secura, omnia tuta pijs. Posset esse quoq; sensus iuxta Rabi Dauid. Videntibus hostibus erit mihi mensa parata, epulæ cœlestes, gaudia, coronæ. Tunc inimici cernentes, turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gementes,

mentes, dicent: Hi sunt, quos aliquando habuimus in derisum. Ecce computati sunt inter filios Dei. Hæc mensa bonorum cœlestium plena, hæc ambrosia, nectar. Vtitur alia tralatione: Impinguasti caput. Haud dubium, hoc oleum esse unguentum pretiosum, quo capillos spargebant, odor fragrabat. Pinguedinem capiti tribuit, id ipsum unguentum respectans, quo perfusi, quasi pingues dicebantur. Pingues luculenti, pelle lucẽti, forma bona, caput pingue, perfusum, conspersum, odoribus plenum. Oleo, inquit, caput meum non unxisti. Et alio psalmo, Vt exhilaret faciẽ in oleo. Similis ferè tralatio est, Calix meus inebrians. Pro μεθύσκον, inebrians me, Hebraicè רְוָיָה reuia, redundans, fœcundus. Ille impiger hausit

Ingentem pateram, & pleno se proluit auro.

Pocula plena. His omnibus significatur ubertas, felicitas, fœcunditas, opulentia, uero pastore ministro.

Quàm præclarus est! & misericordia tua subsequetur me, omnibus diebus uitæ meæ: & ut inhabitem in domo Domini in longitudine dierum.

PRo ὡσεὶ κράτιστον, quod Latinus dicit, Quàm præclarus est, applicauerúntque id superiori uersui Septuag. annectendum potius huic præsenti. Nam Calix suum habuit epitheton, nempe, inebrians, siue fœcundus. Tum subijcit אַךְ טוֹב וָחֶסֶד ak tob, uachesed. Veruntamen certè, bonitas tua, & misericordia tua subsequetur me. Nunquam clementia tua destituor, nunquam me deficit gratia cœlestis. Complexum me tenens, comes, & dux. Posset esse sensus quorundam Hebræorum: Prosequitur me misericordia, beneficentia, qua ego nunquam prodesse desinam. Nulla erit benefaciendi lassitudo. Habitabo in domo Dei, docendo, cunctísque mortalibus mandata Dei deprædicando: illicero sæpissimè. At mihi magis probatur, ut misericordiam non ipsius Vatis, sed Dei sentias, quòd toto psalmo diuina beneficia decantantur. Quòd ait se habitaturũ in domo Domini, ubique in sacris oraculis duplex Dei domus, duplex templum canitur, cœleste, & terrestre. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? & , Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quare nunc quoque domum cœlestem sentit. Post omnes in terris gratias, huc tandem desinit beatitudo: hęc suprema gratiarum, omnium bonorum compendium. Demũ, inquit, post omnes gratias, hæc erit postrema, quòd templa cœlestia conscendam futurus illic colonus in longitudinem dierum: nempe in sempiternum, ut est alibi. Vocant antiquitatem, mundi æternitatem. Longitudo dierum, quantum potest ipsum æuum procedere. Græci poculum, oleum, Euangelicam sapientiam, oleúmque baptismi: caput totum hominem, aut ipsum animum. Domum Domini, Ecclesiam. Claret quid Vates innuat sub poëticis tropis, quibus Homerus, reliquique poëtæ redundant. De pastore, ouibus, pascua, aquis fœcundis, poculis, quiete in amœnis thoris, baculo pastoris, mensa opipara, beata, capitis odore, calice fœcundo, de perenni gratiarum copia, demum de habitatione cœlesti. Hæc à Messia prouentura felicibus animis, Deúmque colentibus decantat.

PSALMI XXIII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid prima Sabbati. Redundat prima Sabbati, neque apud Hieronymum, neque Chaldęum, neque in Hebraico reperitur. Confodias obelisco, μιᾶς σαββάτων. Non laborabo sententias Græcorum, Hebræorúmque, quorsum psalmus is spectet, referre, proponente Nicolao Lyrano, ex Rabi Salomone de portis clausis templi, posteáque patefactis

ad canticum huius Psalmi, quam Burgensis fabulam appellat, & potius cum Græcis conueniens de Christo in die, quę Palmarum uocata est, templum ingrediente, Psalmum decantatum: pręclara facta eius, diuinis uatibus prospicientibus, totoq́ spiritu pronuntiantibus, quale fecere Sibyllæ, sed clarius quàm Vates Hebræorum, propter linguæ Græcæ claritatem, Hebraica à nostro loquendi genere longè plurimum dissentiente: eamq́ ob causam tropis obscurioribus, inusitatoq́ sermone peregrinas aures offendente. Sit igitur hypothesis Psalmi, ut superioribus consonet, de his, quos Messias cruore suo redemptos, mysterijsq́ nempe scientia patris sui initiatos, ad triumphos cœlestes aget. Eius primum maiestatem canit Psalmus, tum ad pios conuertitur, quibus cœlestis aditus patefiet, ne putes omnes admittendos, tametsi superius uniuersalem gentium conuersionem prædixerat. Tum ad ipsum Messiam reuertitur iam terras linquentem, & supra candida sidera ad sua regna sese recipientem. Hæc simul antecedentibus Psalmis pronuntiantur, à supplicijs, quæ gens impia Domino suo intulit, ad reliqua deinceps post resurrectionem Spiritu diuino, quo Prophetarum mens implebatur, progrediente.

DOmini est terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & uniuersi, qui habitant in eo.

EXordium ingens. Tollitur mens in altum, magna pectus concipit, omnia collustrans animus, nihil reperit, non ditione diuina contineri. Deum nanque ire per omnes

Terrasq́, tractusq́ maris, cœlumq́ profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quenque sibi tenues nascentem arcescere uitas.

Dominus uniuersæ terræ, nec terrestris elementi modo, sed item generis humani, quod terrestri sinu recipitur. Plenitudinem terræ dixit, ut clarius uniuersam terram, in quascunque partes tendit mundus, exprimeret. Quod Gręci transtulerunt ἡ οἰκουμένη, quod nostri uertunt orbem terrarum, propriéq́ sonat habitatam, Hebraicè est תֵּבֵל thebel. Id propriè differre à terra ferunt Hebræi, quòd terra, totum elementum terrestre est, thebel, tellus, quæ colitur, habitatur. Id uerè tralatum à Græcis οἰκουμένη, habitata uariarum gentium sedes. Tria nominat repetens, elementum terræ, habitabilem terram, genus humanum, Dominum, habitatoremq́ terræ. Hæc summo Deo parere canit.

Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum.

SAepius admonitum, quod Græci uertere assueuerunt ἑτοιμάζειν, præparare, Hebraicè esse כּוֹנֵן conan, id sonat, firmare, stabilire. Hocq́ loco dicẽdum quemadmodum uertitur ab Hieronymo, Super fluminibus stabiliuit eum. Responderq́ primo, fundauit eum. Neque est, quod scripsit Euthy. ἡτοίμασεν, pro ἐστερέωσεν, præparauit, ornauit. Magnus autem ex philosophia cœlesti locus proponitur, ea, inquam, philosophia, quam Moses scriptorum uetustissimus, partim, quòd priscorum memoria ex successione tradebatur, partim, quòd esset diuinis oraculis eruditus, conscripsit. Neque enim præsens hoc carmen canit, quod ne fieri quidem potest, terram, mari, fluminibusq́ superesse, superinnatare. Nam, ut est in eisdem

Psalmis, Initio Domine terram fundasti. Terra igitur ueluti fundamentum cunctis elementis subiecta fuit. Prima mundi basis, cui cunctę res niterentur. Ipsa subiacet, deinceps aqua superfusa est, aër maria circumplectitur. Huic sublimis æther existit contiguus. Is elementorum certus, immobilisq; situs. Sed noster non ad hæc notiora respicit, illa concelebrat abstrusiora ex Philosophia Mosaica, ut maria imperante Deo in concauas mundi partes subsederint, & quæ omnibus passim terris incumbere ceu sedibus suis debuerant, iussu Dei superiora loca liquerint, terra generi hominum, reliquisq; animantibus sedes futura, nutrimentumq; productura superexstiterit: hic degerent, hæc alimenta præberet, hæc super mari fundata, & stabilita est, non quòd ei maria subiaceant, sed superior mari est, eminentior, sublimior, mare inferius decumbit, hæc sublimis eminet, locus, domiciliumq; animantium. Non'ne audis apud Mosem theologorum eminentissimum, seu uetustatem, seu diuinam scriptorum eius autoritatem respicias. Dixit autem Deus, Congregentur aquæ in unum locum, & appareat arida. Hæc illa terra, ille terrarum orbis, ille Hebraicus thebel fortasse, tellus nostra Latina, quæ apparuit superior aquis in infima loca considentibus. Hanc flumina peragrant, per conualles, infimasq; fossas, agri autem coluntur, domus inædificantur, urbes ubiq; multitudine hominum florentes cernuntur. Reliquum terrarum occupat mare, ne id quidem non consilio diuino agente, quod Lucretius, cui propria professio lucem, qua uerum clarescit, eripuit, uidere non potuit. Mare Solis ardore concoctum, uapores, aëremq; exhalat, nubes hymbriferas, uentosq; assiduè gignit, quibus rebus animantes in arida degentes aluntur. Ipsa arida quasi hortus irrigata, pabula producit. Hæc fieri non potuisset, nisi mare, maximam terrarum partem occupasset. Hebræi locum haud secus interpretantur. Græci non tantopere uero propinqui, propterea quòd quasdam cauernas asciscunt, per quas mare subeat, montibus incumbentibus. At Philosophia hæc, de tota terra habitabili est, super maria quidem stabilita, quòd superior, editior emersit, ne fluctibus allueretur.

Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto eius?

CElebrato Domino, qui genus humanum condiderit, eiq; terram colendam tradiderit, ad ipsos homines in terra degentes se recipit, eis meliora quàm terrestris præbeat hæc sedes demonstrans, meliorisq; Philosophiæ thesauros aperiens. Id multis in locis agere Psalmi consueuerunt, ut rebus, quæ sub oculos cadunt, memoratis, quarum opificem, regentemq; ad omne tempus, Deum pronuntient, tum carmen ad ea, quæ animorum sunt ueluti maiora, melioraq; conuertant. Vt illo Psalmo, quo pulchritudinem cœli Solisq; decantat, confestim legem Dei celebrat, ueneratur, laudes eius uniuersas percurrens. Nunc quoq; è terra conscendit ad altam Philosophiam animorum, finem supremum uisibilium rerum. Cuncta enim animis parabantur: animi autem ut à sedibus terrestribus, si piè, iusteq; uixissent, ad cœlestem beatitudinem reciperentur. Hac de causa Psalmi per utranque Philosophiam uagantes, cœlestem illam, quam terrestris, ut maiorem respicit, copiosius prosequuntur. Montem Domini, etsi sunt Hebræi, qui montem Sion ubi esset arca, interpretentur, mihi magis probatur, quemadmodum in Psalmis est templum cœleste, & terrestre, sic, cum sit mons cœlestis, & terrestris, cœlestem celebrari. Iure uocatur cœlum, mons, ut quod Græcè quoque nuncupatur ὄρος, Summus rerum terminus, circunscriptio definitioq; rerum uisibil

ſibilium: locus altiſsimus, mons ediniſsimus. Eundem appellat locum ſanctum. Eſt enim regnum iuſtitiæ, campus ueritatis, ait Plato, piorum ſedes: nullum illic flagitium, neq; flagitioſis patuit unquam, ſceleratis inacceſſus, ſolis pijs admittendis, improbis excludendis in ſempiternum. Hæc omnia Vates latius deprædicat.

Innocens manibus,& mundò corde,qui non accepit in uanum animam ſuam,nec iurauit in dolo proximo ſuo.

QVod à Græcis interpretibus ſcribitur ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, Qui non accepit in uano animam ſuam: ex Hebraico luculentius לא נשא lo naſa, Non exaltauit, aut leuauit ad mendacium, animam ſuam. Phraſis Hebraica reſonãs obſcurè peregrinis auribus, euoluas clareſcet. Qui non cõcitauit animum ſuum, id eſt, ſemet, ad mentiendum. Sæpius monſtratum, animam eſſe unumquẽq;, ipſummet quenq;. Non leuauit, non extulit, non mouit ſe ad mentiẽdum. Nemini enim non perſpicuum, uanitatem eſſe mendacium. De ſancto, ſtabiliq; iuramento, de ueridicis, eſt ſermo, de his, quos Græci uocant εὐόρκους, beneiurantes. Id declarans, ut ſolet, iterata ſentẽtia, Nec iurauit in dolo proximo ſuo. Is ſenſus uerus. Quare non probatur mihi, quod tranſtulit Hierony. Qui non exaltauit fruſtra animã ſuam. Nam ex ſecundo, primum innoteſcit. Eſt item apud Hebræos duplex lectio. Qui non leuauit animam ſuam ad mẽdacium: Qui non leuauit animam meam. Putantq; eſſe uerba Dei, qui quaſi reſpondeat, Qui non leuauit, non accepit animã meam, nempe nomen meum, maieſtatem meam, ad mentiẽdum, adhibẽs me, nomenq; meum ad iuramenta doloſa. Hæc lectio ab eis, alijs teſtimonijs roboratur. Sed prior uerißimilior. Igitur primùm memorat totum fontem probitatis, ac iuſtitiæ, pectoris integritatem, animi puritatem, munditiem, cùm maculæ non inſecere animum, manuum caſtitatem. Vt radix omnium malorum, auaritia rapax, uiolenta, nefanda rerum corporearum ſitis: ſic uirtus illi inimica, radix & origo bonorum. Ea uocatur innocentia, manuum caſtitas. Cordis autem munditics eſt, ut non tam in propatulo ſit integritas, ſed cor item, ſedes omnium cogitationum, ſit purum, minimè doloſum. Totum, ut uides, ſpectat charitatem. Ea regina uirtutum, ea cœlum aperit. Beati mundo corde, quoniam Deum uidebunt. Vides ut inuicem reſpondeant Propheta, & Meſsias. Mundos corde ad montem ſanctum, Propheta, Meſsias ad uiſionem diuinam, adducit.

Hic accipite benedictionem à Domino,& miſericordiam à Deo ſalutari ſuo.

PRæmium uirtutis incomparabile. Benedictio, Hebraicè, eſt copia, affluentia, inundatio, fluxus, abundantia. Accipiet benedictionem, omnium bonorum ubertatem, copiam: nihil eum deficiet ſuppetente copia rerum cunctarum à Deo, cœlitus diuitias ſuas demittente. Pro miſericordia, fons habet צדקה zedaca, iuſtitia. Quanquã, quod ſæpius obſeruauimus, iuſtitia, miſericordia, liberalitasq; nuncupatur. Accipiet iuſtitiam, miſericordiam, beneficium: liberalitas diuina, benignitasq; eum circunfluent in hoc mundo, & futuro. Si iuſtitiam accipias, ut ſonat, accipiet iuſtificationem à Deo, innocentiam. Iuſtificabitur, declarabitur iuſtus à Deo, in numerum iuſtorum collocabitur. Propterea beati mundo corde, quoniam ſententia diuina, iuſtorũ è numero declarati, Spectacula cœleſtia cõſpicient, diuina uiſione fruentur, quã Plato uocat μακαρίαν ὄψιν, Viſionem beatam. Quale, ac quantum præmium uirtutis, integritatis, innocentiæ! Salutari ſuo, clarius, ſeruatore.

Hæc eſt generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

VT conſueuit, apertius explicat. Rogauerat à principio, Quis aſcendet in montem Dei? reſponderat. Nunc reſponſionem confirmat. Hoc genus piorũ, hæc diuina progenies, quibus in terris cara uirtus erat. Datum eſt eis uidere Deũ, quoniam quærebant eum, id omnẽ dabant operam, hoc maximè ſtudebant: quæſitum inuenerunt. Cupidiſsimi erant uidẽdi Deum, ad hanc uiſionem peruenir i non poſſe, niſi uirtute, & integritate duce, exploratum habebant. Itaq; uiam certam repererunt, quæ ferret ad ſuperos. Hinc intelligimus montem Domini, eſſe uiſionẽ beatam, faciem Dei. Minimum refert, quòd ſit Hebraicè, Quęrentiũ faciem tuã. Nam ad Deum ſe flectere Vatem contendunt Hebræi. Illum uultum uidere quæramus, Vultu quo cœlum, tempeſtatesq; ſerenat. Hæc θεωρία.

Attollite portas, principes, ueſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

DE uiſione beata, de monte ſuperno carmen erat à principio de beatis. Beatitudinem, ſummumq; bonum, aut finem bonorum, quaſi definiendo declarauerat: Videre faciem Dei. Viam quoq; ad hanc felicitatem ferentem aperuerat, digitoq; oſtenderat, uirtutem, integritatem, quam munditiem cordis appellat. Sudore, & uirtute conſtare gloriam, aditumq; cœleſtem prædicabat: nunc ad Meſsiam, quo duce genus humanum bonorum cœleſtium fit particeps, ſeſe conuertit, à terris ſcandentem ſidera, portasq; cœleſtes aperientem. Superioribus pſalmis ſupplicia pro ſalute orbis terrarum adita cecinerat: tum gentes ubiq; terrarum degentes, ad ſcientiam Dei conuerſas, paſtoremq; earum, qui eas ad prata cœleſtia, fontesq; nectareos, & immortales epulas agat: demum ad cœlum redeuntem, triumphantemq; Meſsiam decantat. Hęc pſalmorum conſecutio mihi magis probatur, quàm ut de arca ſit ſermo, quam Salomone in domum Dei deducente, pſalmũ hunc cantores efferrent. Superiora enim, uel ipſa aduerſa gente iudice, ſunt de Meſsia. Declarandus eſt uerſus non rectè conuerſus à Græcis interpretibus, ob eamq; cauſam obſcurus. Attollite portas principes, quemadmodum reddidit ſanctus Latinorum interpres, eſt in fonte שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם ſeu shearim rashekẽ, leuate portę capita ueſtra. Hortatur, ut cernis, ut portæ pateſcant, ut poſtes, quos capita uocat, tollant, leuent capita portarum, ſeſe aperiant. Proſopopœia figura portas alloquens, capitaq; eis tribuẽs: ut, Exultet mare, & plenitudo eius. Et, Exultabunt omnia ligna ſyluarum. Principes οἱ ἄρχοντες, quæ ſunt in Hebraico capita, dixerunt Sept. ſed ſecus, & luculentius in origine. Quod autem ſequitur, Eleuamini portæ æternales, Æternales, Græcè αἰώνιαι, æternæ, ſempiternæ, quod Hieronymus, Ianuæ ſempiternæ. Quare Latinum decuerat uertere Portæ æternę, iuxta Hebraicum, & Gręcum. Quid enim æternales? Exemplar Hebraicum פִּתְחֵי עוֹלָם pithche olam. Igitur portas alloquitur, ut pateſcant, triumphantem Meſsiam, gentemq; piorum eum proſequentem recipiant. Meſsiam, inquam, agentem è terris, morte, & ſanguine ſuo partum innumerum cœtum. Portas æternas, quis non perſpicit eſſe portas Olympi, ſidereas? Regem gloriæ, regem glorioſum, triumphantem: Regem gloriæ cœleſtis. Proſpicit Propheta in ſpiritu, Meſsiam glorioſe cœlum redeuntem, ut proſpexerat ſupplicia perferentem. Alacritatem, plauſum, ſpectaculum ineffabile contemplatus, diuinum carmen edidit.

Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis, & potens: dominus potens in prælio.

NOn uox humana, sed penitus diuinum oraculum. Rogat, respődet regem gloriosum, micantis Olympi regiones, cœtu Deorum comite, subeuntem, sed in terris potentiam suam ostendente. Ob quam causam uocatur fortis, & potens, qui suos in prælijs non deserit, auxilium implorantibus adest. A' principio demonstrauerat eum dominatorem orbis terrarũ, qui mari in uoragines, demissioresq́ conualles discedere iusso, terras hominibus habitandas tradidisset. At nunc præsidem cœli, cui sponte portæ cœlestes ingredienti patescant, cui uenienti clarus aperitur Olympus, medium uideas discedere cœlum: Solem, Lunamq́ cernas, stellarumq́ choros, regem suum uenerantes. At idem rex tametsi mirabilis, gloriosus, ipsisq́ sideribus suspiciendus, fortis tamen in terris aspicitur, præsertim cùm suos in prælijs defendit, dat fortia pectora, efficitq́ ut à paucis innumerabiles superẽtur, & in fugam coniecti concidantur. Ne putes eum, quoniam cœlo gloriosus imperat, destituisse terras, ignarum eorum quæ ab hominibus gerãtur, imprimis prospicit, ne quod aduersum præliũ faciant, quos ob pietatẽ, integritatẽq́ charos habet, quibus non modò largitur, ut montem sanctũ suum conscendãt, sed in terris item tuetur.

Attollite portas, principes, uestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

Quis est iste rex gloriæ? dominus uirtutum, ipse est rex gloriæ.

VIrtutes Latinus reddere consueuit, quod melius esset, & ut Græcum sonat, δυνάμεις, copias, exercitus. Dominus copiarũ, exercituũ, legionum cœlestium, rex Angelorum, quorum tantus esse numerus in sacris literis refertur, ut eos appellent exercitum, copias. Horum rex, & princeps, atq́ his imperare dicitur. Tot exercitus regem prosequuntur, eius spectaculo, quo nullum est suauius pabulum, in cœlo fruuntur.

Stant dextra, læuaq́ frequentes.
Nec uidisse semel satis est, iuuat usq́ morari.

Et facta est (fertur in Euangelio) cum Angelo multitudo cœlestis exercitus, laudantium Deum.

PSALMI XXIIII. EXPLANATIO.

INscriptio est, Psalmus Dauid. Is psalmus partim oratio est, qua tum erroribus ueniam, tum sibi sapientiam postulat: illuminari, doceri, erudiri, uiamq́ uitæ rectam sibi demonstrari precibus instans. Partim est laus probitatis, eius prẽmia decantans, uelut omnes ueteres poëtæ, qui iustos laureatos agunt in insulas fortunatas, nectaris, & ambrosię poculis ad omne tempus exaturandos. Is psalmus, quod Nicolaus quoq́ scribit, artificiosè compositus est ab autore, uno quoq́ uersu à singulis literis alphabeti incipiente. Dicitur Grẽcè, quoniam Sibyllis, priscisq́ poëtis usitatum fuit hoc artificium, ἀκροστιχίς, de qua Marcus contra diuinationem, referens in uersibus Sibyllarum id artificium haberi. Nam quod multis in locis commemoraui, si primã literam cuiusq́ uersus eius carminis, quod de supremo die Erythrea Sibylla cecinit, sumpseris, efficitur, Iesus Christus Dei filius, seruator crux. Verum hoc Vatis Hebræi carmine duntaxat Alphabetum sumptis primis literis cuiusq́ uersus, redditur.

AD te Domine leuaui animam meam: Deus meus in te confido non erubescam.
Neq; irrideant me inimici mei.

LEVAVI, Hebraicum exemplar אשא esa, Attollam, leuabo. Te unum, ait, colam, suspiciam, tibi uni spiritum meum conciliabo: E terris ad te duntaxat oculos attollam. Leuare animum declarat alio augens orationem, In te confido. Leuare, cōfidere, spem in eo ponere. Quod ait, Non erubescam, dicendum, אל אבושה, Ne erubescam. Effice, ait, ne erubescam, si tibi fido, si in te recumbo, fac ne spes hæc uana sit, ne delusus, pudefactus, ridiculus abeam. Ne me irrideant inimici, in fonte יעלצו iaalezu, exultent, triumphent: ne super me inimici triumphent, glorientur, in me inuolitent: quod fiet, nisi spes qua tibi fretus uiuo, non sit perspicua, nec inimicis innotescat, quasi, uana, fallax, deludens animum.

Etenim uniuersi qui te expectant, non confundentur.
Confundantur omnes iniquè agentes superuacuè.

SVstinent, ut quidam habent codices, clarius quod ex fonte diuinus interpres transtulit קויך coueca, Qui sperant. Iniquè agentes superuacuè. Et hoc clarius apud Hieronymum, Confundantur, qui iniqua gerunt, frustra. Potius, ait, confundentur, siue erubescent, ignominia maculabuntur, aspergentur, qui pessimè uiuunt non piè, non Dei colentes. Frustra impia facta adamant illi. Nam (ut ait Paulus) Quem fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nullus est in factis iniquis fructus. Multa quidem conantes, multum sudoris profundere cernas improbos, sed frustra, ut quibus demū euanida sint omnia: & potius in perniciem desinat, quod tantopere petere contendūt. His igitur, non bonis & pijs, ignominia, dedecus, labes inuretur, quoniam quidquid agunt, subuentaneum est. Horum uanitas ubiq; prædicabitur: spes eorum fallaces, inanes fuisse conuincentur. At iustis omnia secura, tuta, ad æternum tempus permansura, uirtutis radices æternæ, super sidera florescent.

Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me.

VIas, & semitas eius ex hoc sacro poëmate, omniq; Hebraico sermone, perspicuum, esse præcepta diuina, uias, quas ille præcidit, signauit, humanis oculis aperuit. Sunt aliæ quoq;, quas si quis meritus sit, si precibus contendat, si sæpius in aures Dei uoces immittat, aperit, ostendit. Hæ dicentur à nostris inspirationes diuinitus infusæ, pectoris optima consilia, quibus agimur ad benefacta. Lux oblata menti, Lucerna uestigia nostra præcedens, ne prolabantur: Sapientia maior. Hoc assiduè postulare psalmos cernes. Nec ferè sunt aliæ preces, id unum contendentibus prophetis, ut inscitia mentis tollatur à se, pulsisq; tenebris, animus meliora cernat, & adeò cernat, ut persequatur, insistat, hæc adamet.

Dirige me in ueritate tua, & doce me, quia tu es Deus salutator meus, & te sustinui tota die.

VIas alio nomine, quas innuat, ostēdit, nimirū ueritatē eius. Omnis ueritas, est ueritas eius. Qui cupit ueritatē eius, cupit uerissima quæq;, non fabulosa, fallacia, inania. Cupit uera, solida, firma, stabilia. Itaq; idem est desiderare semitas eius,

atq; ueritatem. In semitis eius fructum inesse prædixerat, iniquè agêtes incassum laborare. Ergo qui postulat dirigi per ueritatē, postulat uias rectas, ueras, nō falsas, inanes. Viæ ueræ erunt, sanctitas, integritas, æquitas, innocentia: quoniā qui iniquè agunt, frustrà agunt, inania conantur, student uanitati. Contrà igitur, qui student probitati, pietati, uirtuti, amplectuntur uera, tenent quasi manibus ueritatem. Deduci igitur in ueritatem eius, est deduci per semitas eius, quæ sunt uerissimæ, certissimæ. Si declares has semitas, sunt præcepta, leges, scita, placita, decreta, uoluntates eius. Propter ea dicitur alio psalmo, Eloquia Domini, eloquia casta: nimirum ueridica, ueracia. Et alibi est, Fidelis sermo. Hebræi quoq; hanc ueritatem explanant, mandatorum eius. Quod ait, Et te sustinui tota die: simile atq; superius, expectaui, speraui. Omni tempore, inquit, in te spem meam pono: Nunquam à te spes mea discedit: Te seruatorem meum appello.

Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarum tuarum, quæ à seculo sunt.

NAtura, ingeniumq; eius est, ut misereatur, ut iniquè ferat iniurias illatas, non sibi, cui detrimentum afferri non potest, sed cùm miseri uexantur, cùm ius humanæ societatis uiolatur: tunc miseretur, commouetur, respicit afflictos, uiolentos, rapacesq; destinat supplicijs. Et nisi eadem miseratio impetum eius frænaret, uideres protinus impios ad pœnas abstrahi. Miseratio igitur pertinet item, ut modò demonstraui, cùm peccata cōdonat, duobus motibus eum in diuersa pollentibus. Videt humiliores à potentioribus uexari: uidet rapinas, cædes, reliquas iniurias, furit, indignatur. Occurrit alius motus, ut parcat delinquētibus, idq; ob multas iustissimasq; causas, sæpius à nostris, & à profanis allatas, ut is qui scripsit de cunctatione Dei. Miseratio quoq; est beneficentia, benignitas, liberalitas, qua largus muneribus suis amplissimis apparuit. Hanc (ut assueuit iterato declarans, subijcit simile, Et misericordiarum tuarum. Hoc Hebraice est, חֲסָדֶיךָ chasadecha, rectè dixeris, beneficiorum tuorum, benignitatum, largitatum. Has ait fuisse à seculo. Bene quidem Septuaginta ad fontem, ἀπὸ αἰῶνος, ab æuo, ab æterno, à sempiterno. At noster Latinus non satis commodè, à seculo, cùm seculum sit (ut ferunt) centum annorum. Hebraicum מֵעוֹלָם meolam, ab æterno. Hæ miserationes, ait, benignitates, affluentiæ, largitates, delictorumq; condonatio, sempiternæ sunt, non paucos ante dies cœpit Deus talis esse, sed semper fuit. Insitum est in natura eius, nata simul est cum eo clementia, si natum dici potest, quod fuit sempiternum. Nihil habet natura eius melius, quàm ut uelit, nihil præstantius, quàm ut possit seruare quàm plurimos.

Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. Secundum misericordiam tuam memento mei tu, propter bonitatem tuam Domine.

NOn ueretur aperire uulnera, delicta fateri. Nam qui peccata fatentur, demissiorem, pœnitentemq; animum ostendunt. Nisi scelus efferrent, aut subesse superbiam indicarent, se non peccasse uideri cupientes, aut non indigere tantopere eius clementiæ, cuius uultum subijssent. Delicta iuuentutis, in fonte est נְעוּרַי neurai, adolescentiæ, pueritiæ, testantibus Hebræis nondum pectore firmo, nec ratione adulta, beluis homines esse propinquiores, ad terrestria, curamq; carnis & corporis augmentum natura trahente. Tunc iuuentam robore fidentem insolescere, his

re,his maximè studentem,quibus nutriatur,& oblectetur corpus,dulcedines corporeas persequentem. Inde peccata multa suboriri,libidinibus animum ad incon cessa impellentibus. Quod dixit ignorantias,Hebraicum est פשעי peshaai,scelera mea,ut uertit Hieronymus, grauius quàm ignorantias. Non modò delictis, quæ propter adolescentiam, & quòd ratio infirmior esset, potuissent excusari, ueniam postulat, sed grauissimis etiam sceleribus, ostendens hæc quoque accidere posse. Veniam autem suppliciter petit, illa usus oratione; quæ est apud principem Oratorum Græcorum. Es,ait,natura clemens,mitis,is genius tuus,hi mores. Propter te mihi parce: nam ego sum immeritus. Sed reuoca te ad te ipsum: considera bonitatem tuam sempiternam, immutabilem, non qualis est mortalium, qui nunc boni, nunc mali. Sed tu semper tui similis: propter hanc ineffabilem bonitatem mihi condona,si quas iniurias intuli.

Dulcis,& rectus Dominus propter hoc, legem dabit delinquentibus in uia.

REdundat διὰ τοῦ, Propter hoc. Item νομοθετήσ, legem dabit,clarius Hebraicum הורה hore, docens peccatores in uia. Vide, ait, quanta sit bonitas illi, quàm mitis sit,& clemens. Erudit peccãtes: uiam,quam immutabiliter sequantur,ostendit. Dat leges,& præcepta, nec solùm Mosaicam illam legem proponit,sed quotidie optima in peccata nostra immittit consilia, modò sequamur. Quid cùm Vates prospicerent, eum uenturum in terras, ut peccantes erudiret, ignarosq; uiæ ad sempiterna bona dirigeret: si rectus, ac dulcis, & bonus apparuit, quòd antiquo tempore,legem Mosaicam declarauit,quam gens illa non rescindens,feliciter ageret in terris: quantò fuit illa bonitas manifestior,cùm uenit ipse,ut fulmina diuinæ sapientiæ funderet ore suo,quem mortales sequentes,optimũ,felicissimumq; uitæ genus ducerent,exin feliciorem in cœlo statum sortirentur. Solatur igitur seipsum Vates, asserit ex sua consuetudine preces suas exaudiendas. Postulat sapientiam, in uiam Dei mitti cupiebat. Nunc affirmat id futurum,quòd Deus sit magister delinquentium.

Diriget mansuetos in iudicio: docebit mites uias suas.

ASserit superiora, ne solos peccatores ab eo doceri putes, mansuetos appellat, quos religio, pietasq; reddidit mitiores, feritatem detraxit, barbariem, morumq; crudelitatem mitigauit. Dicendum igitur,Diriget mansuetos in iudicium. Diriget ad æquitatem, ostendet, aperiet quæ sunt honesta magister bonorum, ac malorum, proferens cunctis sapientiæ suæ thesauros. Iudicium, ut dixi, uocat æquitatem, iustitiam. Idem iterat, dirigit, docet. Non est Hebræorum aspernanda interpretatio: Mansuetos appellat, qui se iam demisissent, humiliassent, peccare destitissent, hos à Deo dirigi in uiam, eis uiam aperire, eorumq; pectora roborare, confirmare, ut cognoscant iudicia,uiasq; suas. Hocq; esse, Docebit mites uias suas: duobusq; uerbis eandem rem expressisse. Sic illi.

Vniuersæ uiæ Domini misericordia,& ueritas requirentibus testamentum eius,& testimonia eius.

LAtius de uijs Domini loquitur,ne quis ignoret hoc carmen. Sunt uiæ Dei multiplices, sed omnes ad unum finem ferentes. Erant, ut superius monstratum est,iust

est, iustitia, æquitas, mandata, quæ dedit, leges, uoluntates, scita, decreta. Viæ uocatę, aut quòd his incedit Deus, hi mores, is genius eius, his insistit, plenus ordinis, & æquitatis, aut quòd has ipse uias aperuit mortalibus prius ignotas: uiæ repertę, patefactæq́ ab ipso. Ante pedes nostros signatæ, ne in sinistram, aut dextram sese flecterent: perinde si curiam Pompeij diceres ab eo constructã. De his igitur uijs, hæc uero ueriora prædicat optimus Poëta. Non esse uias has incedentibus difficiles, salebrosas, asperas, præcipitosas, agentes in præceps, fallaces, sed longè secus, ueras esse, ad uera ducentes, & quò pollicentur, sistentes. Beneficas item esse, idem enim in Hebraico est pro misericordia חֶסֶד chesed, Beneficium, benignitas. Liberales sunt hæ uiæ, fructuosæ, quęstuosę, beneficæ, ueraces his, qui per eas incedunt, non quemadmodum reliquæ uiæ, fallaces, demum ad luctum, & funera ducentes. Sunt misericordia, & ueritas: sunt beneficium, lucrum ingens: sunt æquitas ipsa, ueraces, plenæ ueritatis: sunt refrigerium, tranquillitas, requies curarum. Huc demum sistunt eos, qui requirunt, scrutantur, pensitant, indagant testamentum eius, pro quo in fonte בְּרִיתוֹ beritho, fœdus eius, quod item testamentum rectè dicitur. Fœdus fuit inter ipsum, populumq́, pax, amicitia. Hoc fœdus, est lex Mosaica. Eadem uocatur testimonia, quòd his testatißimam fecit Deus erga homines suam charitatem.

Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum est enim.

PLacet Hebræorum explicatio, Propter nomen tuum, quo paßim diceris misericors, clemens, hancq́ esse summam naturæ tuæ bonitatem, & in eo maxime præcellere, quòd clementißima fertur, uolens, & potens seruare quàm plurimos. Hæc fama uolitat de te, paßimq́ hominũ mentes occupauit, nec in te melius esse fertur, quàm quòd cupis generis humani salutem. Ob hanc causam ignosce mihi, & flagitium condona, quod cum Bersabee (ut declarant Hebræi) perpetraui: quod fateor fuisse grauißimum. Multa superius de misericordia, & clementia Dei prædicauit: plurimus fuit in commemoranda bonitate diuina: iure subijcit preces, ut parcat delinquenti, quod facere cogit clementia.

Quis est homo, qui timet Dominum? legem statuit ei in uia quam elegit.

LEgem statuit, quemadmodum superius, νομοθετήσει, legem statuet, per futurum. Clarius Hebraicè יוֹרֶנּוּ iorenu, docebit, erudiet, ostendet ei uiam, quam elegit. Elegit autem timere Dominum, pietatem, religionem, uirtutem elegit, hanc eum Deus docebit. Propone, inquit, aliquem, qui sibi præscripserit, timere, uenerari Deum, hunc Deus minimè destituet, sed corroborabit, confirmabit, paulatimq́ mentem eius illuminabit. Volentibus, uigilantibus auxiliatur Deus, non otiantibus, stertentibus. Est arbitrij libertas nobis, hanc Deus coadiuuat, cùm cœpimus nos ipsos excitare. Nostrum est eligere, Deus aperit oculos, ubi pedes figamus, iter illustrat, undequaq; sanctus, optimus, parcit peccantibus, pios illustrat, erudit.

Anima eius in bonis demorabitur, & semen eius hæreditabit terram.

FOrtasse putes sterilem, infructuosamq́ esse religionem, nihil præter labores, & sudores afferentem, quibus in ea laboratur, cùm uitia carnis deprimũtur, li-

bidines caſtigantur. Minimè, inquit: imò ſunt maxima præmia pietatis, incredibilem mercedem fert pietas. Animus piorum, ſi ſtatū mundi huius reſpicias, ſemper eſt in bonis, lætus, tranquillusq́ſ ſemper, citra ægritudinē, citra morbos, quos appellant πάθη, paſsiones, affectiones animi. Non inſident animis piorū eiuſcemodi peſtes, nunquam nō in ſanitate uerſantur. Multa ſunt, è quibus ſyncerā, ſolidamq́ uoluptatem capiunt. Si reſpicias uitā cœleſtē, quoniam & Hebræi ſuſpicātur beatitudinem futuram, Prophetam innuere, quid eſt certius, quàm piorum duntaxat, Deumq́ colentiū, bona cœleſtia futurā legitimam hæreditatem? Semper igitur in bonis, aut bono, ut habet Hebraicū, nempe beatitudine, felicitate, morabitur animus eorū. Nota pijs cœleſti uoluptate fruetur. Tanta, inquam, ac tali uoluptate, ut neq; oculi uiderint, neq; aures audierint, nec cogitari quidem poſsit. Eſt alius quoq; fructus pietatis, quòd iuſtorū progenies, diutinè uiuet ſuper terra, non propter ſcelera paterna celeriter excidetur, ſed propter pietatē, in diuturna tempora ſeruabitur. Alio in Pſalmo eſt: Generatio rectorum benedicetur. Et, Nunquam uidi iuſtum derelictum, neque ſemen eius quærens panem. Eadem ueteruſti Poëtæ, quorum ſapientia ex his fontibus profluxit, promittebant iuſtis.

Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.

Firmamentum eſt Dominus timentibus eum: & teſtamentum ipſius, ut manifeſtetur illis.

QVod Sept. uerterunt κρατίωμα, firmamentū, Hebraicū eſt, סוד ſod, id ſonat quidē cum Iod fundamentū, quod illi dixerunt firmamentum. Item ſonat ſecretum, arcanū: pro hoc ab omnibus Hebræis exponitur, Secretū Dei eſſe ſolis timentibus eum. Secreta, inquiunt, Domini nō reuelātur, niſi timētibus eum. Apertius quoq; Chaldæus pro uoce Hebraica amphibola, adhibens diſtinctè ſignificātem, ſecretum רזא דיי גליא לדחלוי raſa d'adonai galia ledachaloi, Secretum Domini reuelatur timentibus eum. Hieronymus ſimiliter, Secretū Domini timētibus eum, & pactū ſuum oſtēdet eis. Sept. propter ſimilitudinē, alterū pro altero ſumpſerūt. Nam Iaſad, Hebræis eſt fundare, inde alia uox fundamentū. Sed huic adeſt litera Iod, ſuperiori minimè. Secūda pars, ut uertit diuus interpres, eſt, Fœdus, aut pactū ſuū manifeſtabit illis. Hoc declarat antecedens, eſſe pro ſecreto, arcano. Superius prædicauit eum magiſtrū probitatis, doctorē ueritatis, nunc ſubijciens ſimilia, ut noſcas quāta ſit dignitas piorum, aſſerit, his ſolis arcana Dei patefieri, uelut amicis eius tranſennā cœleſtē aperiri. Quis enim alius, niſi maximè pius, uidit arcana Dei, quæ nō licet homini loqui? Sic Moſes, ſic Elias, priores autē, Noē, Abraham. Quem locū igitur iuſti obtinent apud Deum, quibus ſapiētiæ ſuæ theſauros aperit, infundens pectoribus eorū, inſolitā lucē? Inde fit, ut eorum pietas augeatur erudiēte Deo, cuius amore flagrātes, nullū pro nomine eius periculū deprecarentur. Teſtamentū dixerunt Sept. quod Hebræis eſt בְּרִית berith, fœdus, pactū. Aut ſcilicet lex Moſaica, cùm fœdus quaſi inijt cū illa gente, cæſis uictimis & pateris ſuſcepto ſanguine, omnē hāc legē, omnia ſapiētiæ huius arcana pijs oſtēdit. Aut itē fœdus nouarū amicitiarū, quas cum iuſtis ac pijs contrahit quotidie, eorū animos ſibi concilians, & obſtringens. Docet eos uias ſuas, ſua fœdera, quibus amicitia confirmetur, augeatur. Docet quid eis ſtudendum, ut eis ſit perpetua cum eo gratia, & amicitia: nec docet ſolùm, ſed item concitat, inflammat.

Oculi mei ſemper ad Dominum, quoniam ipſe euellet de laqueo pedes meos.

De laq

DE laqueo, Habraicè מִרֶשֶׁת miresheth, de reti, quod est item apud Hieronymum. Quod sæpius cecinerat, repetit, affirmat. Docet Deus homines, modò uertant oculos ad eum, pectus splendore suæ claritatis implet. Si cecideris, erigit: si te malus abstulit error, & in laqueos adegit, eripit, reuocat, subijcit oculis rectius iter. Potest referri ad res corporis, posteaquam res animi proposuerat, quod Hebræis affertur, inimicos corporeos, hic eum nominare, qui laqueos, insidiasq́ illi intenderent, in uoragines allicere niterentur, catenis uinctum abstrahere. Hoc, ait, periculo eripiar, quòd auxilium Dei implorabo, quo quidem, ut cōfido, impetrato, ab impetu hostium secura deinceps mihi cuncta erunt.

Respice in me, & miserere mei, quia unicus, & pauper sum ego.

QVod Græci dixerunt unicum μονογενής, clarius Hieronymus ad Hebraicum, solus, יָחִיד iachid. Destitutus sum, ait, solus sum. Idem ualet pauper, cui non sunt opes, quibus miseriā subleuare possit, duabus cladibus se circūuentum ostendens. Ab hominibus derelictus, ut malūt omnes felicitatis esse, quàm miseriarum comites, incipientes odisse, quem fortuna persequitur. Tum conflictatus inopia, quod miserrimū est. Nam, quibus saltem copiæ suppetunt, his odiū uitare, & amicos parare possunt. Rectè igitur destitutum, solū, unicū se queritur, quoquò se uertat, nullum esse præsidium. Vnus igitur tu superes, tu flecte lenitatis tuæ in hunc infelicem oculos. Nam beneuolentiæ indicium est, cùm principes lætis oculis nos aspiciunt. Gaudemus, lætitia gestimus, amicis prædicamus id factum. Quid si nos oculis pater aspicit æquis? Et quidem aspicit, præsertim cùm destituere omnes. Est enim miserorum asylum, portus naues infractas excipiens.

Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, de necessitatibus meis erue me.

GRæcum ἀνάγκαι, necessitates. In Hebraico est מִמְּצוּקוֹתַי mezucothai, angustiæ, pressuræ. Angustias quoq; dixit Hieronymus. Tribulationes item sunt צָרוֹת zaroth, angustiæ, pressuræ, uexationes, ut uim uerborū sentias, quibus perceptis, sensus fit clarior. Aperit uulnera, alto sub corde dolores, nō mediocres solicitudines, curis ingentibus æger. Curarū fluctuat æstu. Nec pectore noctē, Accipit, ingemināt curę. Plena trepidationis omnia. Nanq; inimicus atrox instat, ambasq́ manus telis onerauit acutis. De necessitatibus meis, dices, de angustijs meis erue me.

Vide humilitatem meam, & laborem meum: & dimitte uniuersa delicta mea.

PRo humilitate ταπείνωσιν, est aliud simile עָנְיִי anij, afflictionem, depressionem meam. Hanc Sept. dixerunt humilitatem, nempe deiectionem, cùm uexatus animus, fastum, superciliumq́ demittit. Id facit calamitas, uentis aduersis, flante fortuna, nosq; penè mergente. Laborem quoq; declarans primum subiecit, quasi defatigationem, sudorem aduersis perferendis, trepidante corde. Chaldæus pro labore, uocem Græcam posuit, טוֹרְחִי torechi, quasi ταραχὴν, perturbationem, pauorem, solicitudinem. Quòd ait, Dimitte omnia peccata, propter has clades, inquit, propterea quòd laboro, uexor: ea sit delictorū meorū propitiatio, tantū doloris his aduersis me capiēte, quantū uoluptatis peccādo cepissē. Labor, & dolor, uexatio, cruciatusq́ obliterāt delictorū notas. Hinc ea, quæ uocaẽ pœnitētia, cùm

ſuperbia tumidum,cõtemptoremq́ꝫ animũ reddidiſſet,& propterea iuſtitiam uiolare negligentem:tunc incõmoda humanæ uitæ ſubeuntia,mitigant arrogantiam, ad æquitatẽ deducunt. Deus iuſtitię præſes,placatur,miteſcit,ſupplicia,quę paraſſet,auertit: præſertim ſi precibus ſuppliciter pacem eius imploraueris, quod prophetæ perpetuò feciſſe noſcuntur.

Reſpice inimicos meos,quoniam multiplicati ſunt,& odio iniquo oderunt me.

PRimum in uniuerſum,uexationes,calamitates impẽdentes memorauerat,tum nominatim,quod genus malorũ inſtet,profatur: Acriter hoſtes urgere, genus hoſtis atrociſsimum, numero nos eſſe multis partibus inferiores. Copias eorum innumerabiles eſſe,animo paratas ad dimicandum,inflammatas odio. Odium iniquum uocat,quod Hebræus dicit odium חָמָס uiolentiæ, odium iniuſtum, uiolentum,odium necis,& ſanguinis cupidum,letale, mortiferum. Actum eſt de me, inquit,ſi in poteſtatem eorũ uenero. Eſt animis illis truculentus,ferinus,ſanguineus, aut odium iniquum,quod Hebræis affertur,eſt,Oderunt me gratis,ſine cauſa, immeritum,innocentem. Qui nihil offendiſſent. Hoc genus odij grauiſsimum eſt,ab inuidia,ab improbitate animi,ueluti tartarearum furiarum. Nam odiũ,quod cauſas habuit, excuſari fortaſſe poſsit: at cùm ſe animus perpulit ad inuidiam, corruptus eſt,monſtroſus,dæmoniacus.

Cuſtodi animam meam, & erue me:non erubeſcam quoniam ſperaui in te.

HVius uerſus ſentẽtia,ſæpius occurrit hoc pſalmo. Animam ſuam,uitam ſuam uocat. Huic præſidium quàm tutiſsimum præficit. Quæ enim tam fida cuſtodia? Quòd de ignominia, & infamia loquitur, ut qui pietatem ueram profitentur, huic omne tempus operam dantes,hac apud cæteras gentes gloriantes, & propter Deum,quem colunt,& cui maximè fidunt,ſe nobiles oſtendentes, ſed cùm poſtulat uſus,nullo ſubſidio deſtitutis adueniente,preces nemine exaudiente,nullis teſtimonijs numen eius,quem colunt,comprobantibus: id ſcilicet maxima ignominia & illuſio fuiſſet, præſertim eo tempore, cùm ſoli Hebræi uerum Deum colerent, cæteris ſua ſimulacra uenerantibus. Apud hos maximum dedecus,pudorq́ꝫ fuiſſet Hebræis,ſi prælia aduerſa feciſſent,ſi nihil auxilij uictis,& in fugam coniectis adueniret, & preces quaſi in Zephyros abijſſent: atque opinio poteſtatis, & numinis, quod ab Hebræis adoraretur, longè inferior exiſteret. Id ſcilicet hoſtes irriſiſſent, & præter acceptæ cladis infamiam,deluſis Hebræis, in ipſum etiam Deum contumelijs inſultaſſent. Ob hanc cauſam ſancti prophetæ,quò ſibi Deum conciliarent, propitiumq́ꝫ redderent, hanc infamiam, & quaſi proditionem ſæpiſsimè commemorabant. Niſi,inquiunt,nos ab iniurijs,& maleficio profanorum defenderis, noſtra quidem clades erit,ſed tuum dedecus,tua infamia,qui prodideris eos,qui in te ſperarent. Te quoq́ꝫ prędicabunt nihil eſſe,dũtaxat inanem opinionem de te apud Hebræos eſſe: rumores inanes de tua poteſtate iactari.

Innocentes & recti adhæſerunt mihi,quia ſuſtinui te.
Libera Deus Iſra El,& ex omnibus tribulationibus eius.

QVod Græcè eſt ἄκακοι καὶ εὐθεῖς. Innocẽtes,& recti,ſiue ſimplices: in origine ſunt ipſa nomina rerũ וְיֹשֶׁר תֹּם thom ue iosher,perfectio,& rectitudo. Hiero. item propè

propè similiter, Simplicitas, & æquitas. Verbum quoq; ἐκολλῶντο, adhæserunt, est in fonte יִצְּרוּנִי izruni, Custodiēt me. Quare efficitur alius sensus, quē uidelicet reddidit Hieron. Simplicitas, & ęquitas, aut perfectio, & rectitudo seruabūt me. Nobiscum, inquit, est æquitas, iustitia, ueritas, cum hostibus iniquitas, mendacium, uiolentia. Iustior causa nostra est, hoc nos defendet, uictores ostendet. Hæc animos erigit, ut confidamus, speremusq́; nobis affore supernam opem, quæ nos protegat, hostes fugere compellat. Atq; hoc prę se fert psalmus, non unam probitatem, æquitatemq́; sufficere, sed item sperare in Deum, auxiliumq́; eius implorare nos oportere. Neq; item satis esse in eum sperare, nisi probitas, æquitas, integritas adsit, ne putes Deum fauere iniquitati, oculos ad eos uertentem, quorum fortuna secunda, multorum sit causa malorum. Demum subijcit orationem, ut ab oratione inchoauerat, primò pro se, tum pro gente sua suppliciter locutus.

PSALMI XXV. EXPLANATIO.

PSalmus est Dauid, quod inscriptio demonstrat, Oratio est, ac supplicatio. Genus orationis est, quale multis psalmis occurrit, partim ueniam delictorum petentibus, partim pietatem autoris, ac probitatem commemorantibus, qua commemoratione contendebant, ut Deus suos defenderet, amicorum suorum causam susciperet. Hanc eis gratiam referret, ut quoniam pro uirili mandatis eius insistere niterentur, præceptisq́; eius obtemperando nullis laboribus pepercissent, eos ob hanc causam attenderet, ab iniurijs improborum, ne quam calamitatem sibi, ac populo inferrent, defenderet.

IVdica me Domine, quoniam ego in innocentiam meam ingressus sum, & in Domino sperans non infirmabor.

GRAECVM melius uerteretur, In innocentia mea ἐπορεύθην, inambulaui, incessi, per æqua gradior, iustitiam pertinaciter retineo. Iudicare, ab Hebræis suæ dialecti proprietatem callentibus explanatur bifariam. Iudica, nempe, fac iudicium, uenias in ius cum inimicis meis, sententiam contra inimicos pronūtia. Est alius sensus: Iudica de me, num mandatis tuis obtemperauerim, num desciuerit à te cor meum, nunquid contra fas gesserim. Nanq; ego, inquit, magnopere tua religione, tuis iustissimis legibus delector, placet integritas, innocentia, in his mea uita decurrit. Quam Sept. dixerūt ἀκακίαν, innocentiā, Hebraicum תֻמִּי thumi, sonat etiam perfectionem meam. Tametsi innocentia est integritas, hæc autem perfectio. Duabusq́; causis prouocat ad se diuinam beneuolentiam, quòd innocenter uiuit, quòd sperat in ipsum. Quibus rebus fit, ut subterfugere nō possit, quin eum suscipiat, amplexetur. Non enim deserit pios, minus item proditor est eorum, qui sperāt in eum. Ecce duo sunt, quibus cogitur Deus hominem diligere, uitæ integritas, fiducia non huius integritatis, sed Dei, ne benefactis tuis fidas, sed ubi benefeceris, teq; gratum Deo ob hanc causam reddideris, tunc speres in eum. Quo fit, ut neq; sola probitas sufficiat, neq; spes sine probitate ualeat. Quid enim speret à Deo sceleratus? Quod ergo ait, Non infirmabor, Hebraicū tametsi non longè dissimile אֶמְעָד emead, uacillabo, cadam, labar: hac fiducia sustentor, comite Deo, & uirtute. Nam Deus adit ubi uirtus est: omnia prospera, felicia. Psalmi igitur uolūt Deum, & uirtutem. Nec Deus ueniet, nisi uirtute alliciente: nec uirtus sibi sufficiat, nisi Deo pręsente. Virtus dat animos, ut audeas implorare, ut speres celeriter affuturum.

Proba me Domine, & tenta me: ure renes meos & cor meum.

QVod dicitur Græcè πύρωσον, ure, Hebraicum צְרוֹפָה zarupha, sonat quidem urere, sed proprium est de metallis excolatis feruefactis, expurgandis in fornace. Inde fit, ut id uerbum sonet probare, purgare, excolare, examinare, quod Græcè dicitur δοκιμάζειν. Posuit quidem etiam Hieronymus urere, sed in eo significatu, tria uerba eiusdem sententiæ, proba, tenta, ure. Renes in Hebraica dialecto, quod sæpius animaduersum, & subiectum ante oculos est, sunt pro pectore, corde. Quemadmodum Latinus diceret in corde, in pectore sedere sapientiam, Hebræus suo ritu loquens diceret, in renibus. Non tamen est in pectore, uel corde sapientia, sed mens cogitationum, notionumq́ue mater, habitat in capite. Sunt ergo figuræ, seu tropi, cuiq; linguæ particulares. Durum Romanis auribus, audire renibus inesse cogitationes: at Hrbræis non minus durum, sedere in pectoee Mineruam. Cùm igitur (ait Hebræus) ure renes: est proba scrutare pectoris intima, euolue latebras, perspice, perpende cogitationes, arcana, meditata mea. Nihil offendes, quod maiestatem tuam offendat. Perspicies animi mei æquitatem, rectamq́ue uoluntatem. Est alio in psalmo, Proba me Deus, & scito cor meum. His quoq; fit perspicuum, tentare (nam in Hebraico quoq; est id ipsum uerbum) in sacris literis esse probare, scrutari, examinare, disquirere. Cùm Deus tentat, requirit, quo in statu sit noster amor, quem gradum attigit nostra pietas. Quid ponderis subsit, egerit'ne radices, an leui aura lapsura. In hanc arenam fortis athleta Vates descendit, prouocans oculos æternos ad se perspiciendum, penitusq́ue examinandum.

Quoniam misericordia tua ante oculos meos est: & complacui in ueritate tua.

COmplacui, Græcè, εὐηρέστησα, Placuit mihi ueritas tua: ea sum delectatus. Hebraicum, ut clarius noscas, את הִלַּכְתִּי hith halachthi, inambulaui, incessi per uestigia tuæ ueritatis: hoc iter mihi est. Hieronymus item, Et ambulabo in ueritate tua. Misericordia tua, inquit, oculis meis cùm sit perspicua, cùm habeam eam præ oculis, incitat me, atq; impellit, ut uestigijs tuæ ueritatis insistam. Noui quàm beneficus sis, & liberalis, quàm genus humanum diligas, nullo tempore prodesse desistas. Separatim quid mihi contuleris, quibus sum abs te beneficijs affectus, habens exploratum, feror alacriter in tuos amplexus, est ueritas tua mihi gratissima. Est alius quoq; sensus: Quoniam misericordia tua præ oculis meis est, dirigens incedentē, & uestigia firmans, hoc fit, ut ueritatis tuæ semitam ingressus, iter cœleste carpam. Non mea me sapientia instruxit, persuasit, ut erroribus mundi huius euitatis, sequerer meliora, sed beneficium tuum, tua misericordia. Hæc mihi dexteram porrexit eunti, tenebras, & caliginem ex animo discussit. Hæc reddidit me sapientem, ut plus saperem, quàm cætera plebs. Datum est id à Deo, diuino beneficio factus sum sapiens. Fuit immortalis Dei munus hæc sapientia, ut tuæ ueritatis amore flagrarem. Veritas eius (ut nobis antea dictum est) est lex ueridica, plena ueritatis, plena prudentiæ: optima, saluberrima hominū generi consilia. Veritas eius prisco illo tempore, fuit lex Mosaica, lex lata à principio, primis hominibus, lata deinceps Noë, tum Abrahæ. Sed omniū clarissima fuit nouissimo tempore, ueritas Euangelij, quam præsens ipse fudit ore sacro suo. Nulla fuit unquam nec tam salutaris philosophia. Nihil dictum est, & prædicatū apud homines ueracius.

Non

Non ſedi cum concilio uanitatis: & cum iniqua gerentibus non introibo.

Conſilium uanitatis, Hebraicè מְתֵי שָׁוְא methe shaue, Viri uanitatis, mortales, mendaces. Sæpe declaratum uanitatem Latinis quoque mendacium eſſe. Et pro παρανομούντων, quos Latinus dixit iniqua agentes, ſunt in fonte נַעֲלָמִים nealamim, occulti, abſconditi. Hos Hebræi declarant eſſe, qui tenebris gaudeant, lucifugos, ne ſcelerata eorum facta dignoſcantur. Latebris occultantes turpitudinem, quod agunt. Omninò deſignantur hac uoce flagitioſi, cædes, fraudesq́ȝ, ab oculis abſconditas exercentes, in inſidijs ſemper deliteſcentes. Opponitq́ȝ ſingula ſingulis doctiſsimus Vates. Superius ambulaui in ueritate: nunc in contrarium duplex falſitatis genus odio ſibi eſſe fatetur dictorum ac factorum. Dictis mendaces ſunt, qui ſecus quàm ſit res, loquuntur: factis mendaces, quos Hebraicus ſermo uocat abſconditos, latentes, aliud quàm quod præ ſe ferunt, operantes. Quoniã igitur in ſemitis ueritatis ſeſe incedere, non inſolenter, ſed quale ſit ab his, quibus dat animos rectè factorum conſcientia, gloriatus fuerat, nunc orationẽ implet, additis contrarijs. Ne conſuetudo improborum contaminaret, ueritas placuit, mendacium diſplicuit, abſtinui commercio fallaciſsimorum, quibus neq́ȝ os ueridicum, neq́ȝ uita non latebroſa, ambigua facta perſequens. Non ſedi, Hebraicè uerbum ſedendi, eſt item habitandi. Non habitaui, ſedesq́ȝ fixi. Non introibo: rectius Hebraicè אָבוֹא abo, non ibo, non ambulabo.

Odiui eccleſiam malignantium: & cum impiis non ſedebo.

Eccleſiam (ut cernis) non ſemper in bono eſt apud priſcos. Eccleſiam uocat concionem, multitudinem, conſeſſum. Hebraicè קָהָל cahal, fortaſſe Græcis ſuſcepta ex Hebraica dialecto ea uoce cahal, καλῶ. Malignantes ex Græco πονηρευομένων, malefici, quibus mala mens eſt, maleficio gaudentes, nocentes. Quòd ſi unus contaminare poteſt, cuius ſermonibus aſſentiri, moribus afformari neceſſe ſit, quantò uehementius multorum improborum conſuetudo corrumpet? Qua de cauſa conſeſſum, concilium, aditum, ſermonemq́ȝ ſceleſtorum, ſe deſugere prædicat. Omne genus improbitatis oratione complectens, uanos, inſidioſos, maleficos, demum uelut omnis improbitatis colophonem impios, primos hominibus, poſtremos inimicos ipſi Deo. In contrarium proponit, quibus oblectetur, quo ritu uitam ſuam inſtituerit.

Lauabo inter innocentes manus meas, & circundabo altare tuum Domine.

Secluſis profanis, repudiata conſuetudine maleficorum, non otiabatur tamen, ſomno, uinoq́ȝ ſepultus, libidinibus, & inertiæ ſe dedens, ſed ut neceſſe eſt, cùm impia facta peroſi, referimus oculos ad meliora, amplexus eſt pietatem: ſimul oſtendens antea quàm religionis opera contingas, oportere te purum eſſe, caſtasq́ȝ afferre manus. Procul eſte profani. Et Lyricus,

-ἑκὰς ὅστις ἀλιτρὸς, Claudatur porta profanis.

Mundamini qui fertis uaſa Domini. Et, Si offers munus tuũ ad altare, & recordatus ibi fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduerſum te, relinque ibi munus tuũ, & uade prius reconciliari fratri tuo. Iuſtiſsimis igitur de cauſis ſapientiſsimus Vates de

tes de

tes de ſua religione prædicaturus, ut templum Dei frequentet, ut diuinas laudes aſsiduus decantet, ueluti præparationem, expiationemq́ ad rem diuinam, ſingularem uitæ ſuæ integritatem præſtituit neceſſariamq́ monſtrauit. Quod igitur ait, Lauabo ἐν ἀθώοις, inter innocentes: eſt clarius, & rectius in Hebraico, Lauabo בְּנִקָּיוֹן benicaion, in innocentia, quod etiam tranſtulit diuus Hieronymus, Lauabo in innocentia manus meas. Manus, rem diuinam celebraturus, templumq́ tuum aditurus, non ſanguinolentas, non cæde, rapinisq́ pollutas abluo, ſed caſtas, innocentes affero. Non quemadmodum impij, quibus cùm ſit inceſtus animus ad necem, aliaq́ ſcelera paratus, audent tamen offerre ſacrificia, ſordes ſuas minimè dignoſcentes, minus item conſiderantes illud ſapientis: Victimæ impiorum abominabiles Domino. Hanc ſententiam liquidius explicans Chaldæus, Lauabo in innocentia, commutauit בְּזָכוּתִי אֲקַדֵּישׁ acdis bezacuti, ſanctificabo. quo perſpicuum fit, ſanctificare in ſacris literis eſſe, mundare, purgare, abluere. Quod uoce Græca ſignificatur ἅγιος, ſanctus, ſine terra, ſine ſordibus. Circundare altare, non obſcurum eſt, eſſe ſacrificare, uictimas offerre, miſtiq́ altaria circum.

Vt audiam uocem laudis, & enarrem uniuerſa mirabilia tua.

RES diuina conſtat uictimis, hymnis, carminibusq́ ſacris diuinæ poteſtatis, ac bonitatis prædicatione. Eſt autem clarius ex fonte quid Vates ſentiat. Pro, τοῦ ἀκοῦσαι, ut audiam uocem, ſua lingua dixit לַשְׁמִיעַ lashemia, ut audire faciam. Inſtituam, inquit, cantantes facta tua diuina, medius ipſe conſidens uoces efferam, præſente toto cœtu ipſe canam, laudesq́ tuas ore grandiloquo perſonabo. Audient omnes efferentem me facinora tua magna, tot in me beneficia collata, quem multis cladibus eripuiſti, hoſtes inaudito pauore perterritos in fugam conieciſti. Hæc ſunt illa mirabilia, illa prodigia. Sunt item prodigia, ſiue miracula, quicquid cœleſtis ambitus complectitur, quodcunq; uides, quocunq; moueris. In cœlo ſidereus ordo, motus, pulchritudo, fulgores inexhauſti. Terra ſedes animantium, temporibus certis pabula ſufficiens, alumna uiuentium. Hæc, & id genus miracula diuino carmine Vates proſequebatur, audiente populo. Sed & illa miris laudibus tollebat.

Nanq; canebat uti, magnum per inane coacta
Semina, terrarumq́, animæq́, mariſq́ fuiſſent,
Et liquidi ſimul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipſe tener mundi concreuerit orbis.
Tum durare ſolum, & diſcludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim ſumere formas.
Iamq́ nouum terræ ſtupeant luceſcere Solem:
Altius atq; cadant ſummotis nubibus imbres.
Incipiant ſyluæ cum primum ſurgere: cumq́
Rara per ignotos errent animalia montes.

Domine, dilexi decorem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.

GRæcum eſt εὐπρέπειαν, decorem domus, at Hebraicæ linguæ uocabulum מְעוֹן maon, ſonat potius quod reddidit Hieronymus, habitaculum: Domine dilexi habitaculum domus tuæ. Id conſtat ex alijs locis. Opponitq́ contraria ſuperioribus,

bus. Odiui eccleſiam malignantium, nunc in contrarium, Dilexi domum tuam, quò coit multitudo piorum te colentium, ubi ſacerdotes, ac leuitę. His ego miſtus, carmina ſancta cano, nec tenuē muſam meditamur, ſed agimur ſpiritu, altiſsima tonamus, rerum magnarum tuarum conſideratio concitat, implet animos. Diligere ſeſe domum ſanctam, illic frequentem eſſe indicat diuinos honores, quibus mortales Deum proſequuntur, celebrantem. Hoc genere uitæ gaudentem, has ſuas delicias exiſtimantem. Quòd primum deſignet habitaculum, manifeſtum eſt ex ſequenti, Et locum habitationis. Habitationem, tametſi non differt, dixit Latinus, quod Græcè eſt σκηνώματος, tabernaculi, uel tentorij, ſcenæ. Id uertit etiam Hieronymus, quoniam in Hebraico eſt, Et locum tabernaculi glorię tuę. Gloriã Dei habitare in tabernaculo, quod fecit Moſes, ſciebant, & prædicabant. Gloria quid ſit, ex Græco maximè perſpicitur, appellatur δόξα, à uerbo uidendi, apparendi. Eſt gloria, quod maximè apparet, quod perſpicuum, quod illuſtre. Splendorē, quem Moſaicus uultus colloquio Dei contraxit, gloriam dixere interpretes, dicentes, ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον μωυσέως, Glorificata eſt facies Moſis, ſcilicet ſplendore illuſtrata, irradiata. Hanc ob cauſam tralata re corporea ad incorpoream, quod in ſermone fit ſæpiſsimè, gloria eſt rerum magnarum nobilitas. Splendor, lumen ingens, apparentia, claritas. Quocirca ſolo in Deo eſt gloria uera, uera potentiæ claritas, largiſsimum maieſtatis lumen. Hæc gloria priſco illo tempore, tum fuit rebus magnis geſtis, ut cum Pharaonis exercitum fluctibus oppreſsit, manna cœlitus demiſit, atque alia memoranda prodigia, quibus claruit, glorioſaq́ fuit maieſtas eius: tum fuit nonnunquam corporeis oculis perſpicua, qualē in monte Chriſtus oſtendit. Erat autem ſplendor ineffabilis, humanis oculis inſolens claritas. Lumen largiſsimum, radiantiſsimum, mirabilis item ſplēdorum uarietas. Cæruleus, igneus, croceus, qualis iris in cœlo, qualis ſapphirus, aut cryſtallus, & ſmaragdus, gēmarumq́ nitores. Nam his coloribus gloriam Dei deſcribit EzechiEl ſibi uiſam, ſæpius horribilem cryſtallum, ſapphirumq́ memorans. His ſplendoribus, atq; hac luminũ uarietate apparuit legem laturus in monte, ſpectante populo, atq; ob eam cauſam exterrito, nec conſpectum ſuſtinere ualente. Hæc, ut monſtraui, ſæpius uiſa eſt prophetis, apprimè EzechiEli, qui gloriã Dei, diuerſas templi partes adeuntem, aliaq́ loca obambulantem ſuſpiciebat. Hæc in templo conſpicua uidebatur interdum populo, nonnunquam ſolis ſacerdotibus. Idcirco locus gloriæ diuinæ templum dicebatur, ſiue ad maieſtatem eius, ſiue ſplendorem illum immenſum, largiſsimum, oculos perſtringentem, referas.

Ne perdas cum impiis uitam meam: & cum uiris ſanguinum, uitam meam.

NE perdas, exemplar Hebraicum תאסף teeſoph, auferas, aggreges ad impios. Ne me cum impijs recenſeas. Quòd ſi conſuetudinem, ſermonem, aditumq́ impiorum, ſi in numero ſceleratorum haberi, quibuſcunq; poſſem rebus, defugi, minus item animam meam cœtui eorum adnumeres: ne congreges me cum illis in loco damnatorum. Aut ſi referas ad hanc uitam, ne ſit eadem ſuper bonis, atque malis ſententia, ſi perdere ſceleratos, homicidasq́ decreuiſti, ſi ſanguinarias beſtias execratus, funditus abolendas exiſtimaſti: me certè ſors alia longè diuerſa ſecutũ ab hac gente ſecernat. Omnes preces eò direxerat, ut Deus probitatem, integritatem, innocentiamq́ eius diſquireret: religionem, pietatem reſpiceret. Iure nunc tam pretioſarum rerum (quid enim preſtantius uſquam?) præmium exigit,

git, ut peculiari diligatur amore à patre superno, respiciat oculis æquis, non quemadmodum sceleratis illis iratus. Hinc fit perspicuum idem esse animam, atque uitam: idem peccatores, atque uiros sanguinum: cædibus, & sanguine gaudentes, non secus, atque Dominus eorum diabolus, qui fuit à principio homicida.

In quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus.

MVnera uocat auaritiam, corruptelas ex auro, pecuniam corrumpentem, munera, quibus acceptis, animisqꝫ corruptis interficiunt, nullum improbitatis genus prætermittunt, auaritia instigante. Prius appellat eos rapaces, homicidas, cædentes, uiolentos. Id enim est, In quorum manibus ἀνομίαι, iniquitates, pro quo in Hebraico זמה sima, scelus, quod reddidit Hieronymus, In manibus eorum scelus, rapacitas, effusio sanguinis, plagæ, uiolentia. Id fit ab eis ob munera, quod pessimum est, auaritia oculis eorum tenebras offundente, ueluti mancipia, & captiuos agente: Seruum pecus eius. Ab his ut ipse totis uiribus discrepauerat, nihil sibi commune cum illis esse sinens, seqꝫ ab eorum contagio penitus auertens, sic orat ut cùm rapientur ad supplicium, siue in hac uita, siue in posterum, cum longè ab eorum fato segregatum ad feliciora ducat.

Ego autem in innocentia mea ingressus sum: redime me, & miserere.
Pes meus stetit in directo: in ecclesiis benedicam te Domine.

INnocentiam Hieronymus dixit simplicitatem. Vtrunque Hebraica uoce designatur תם thum. Eodem fine claudit carmen, quo inchoauerat, ingressus sum innocenter. Egi uitam innocentem, inculpatam. Est quidem per futurum Hebraicè אלך elek, ambulabo, ut affirmet se facturum in posterum, quod semper hactenus fecisset, nulla benefaciendi lassitudine, quod plerique solēt, defatigatus. Nam qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. Quocirca petit præmium, clementiam, misericordiam, ut eum redimat, uel ab imminentibus malis, uel his, quæ possint accidere, quorum est plena terra, paratis ad omne tempus calamitatibus, in quas homines incidant, nisi Deus ictus à ceruice repellat, quem colentes homines, & uirtutis honorem adamantes, quod illi gratissimum est, faciunt ut opponat se, maximas à nobis clades depulsurus. Declarat illustrius quid sentiat: Pes meus stetit in directo. Dicendum Latino fuisset ad Græcum ἐν εὐθύτητι, in rectitudine, æquitate. Pes meus stetit in recto: non sum ingressus iter deuium, seclusumqꝫ à locis cœlestibus, non per obliqua, præcipitosa perrexi, quæ me tandem in barathrum præcipitem agerent. Recta tendebat iter nostrum ad diuina. Secutus sum æquitatem, iustitiam, his semitis uitam duxi: his curriculis ætas nostra decurrit. Propterea subijcit, In ecclesijs benedicam. Ecclesias (ut perspicuum est) uocat frequentias, cœtus, & quæ Græcè uulgo dicuntur panægyris, tota plebe coeunte ad rem diuinam, solennitates templi, dies festi. Tunc audiente multitudine laudes diuinas concinebant, eorum animos in admirationem diuinæ maiestatis excitatos, ad pietatem magis incendebant.

PSALMI XXVI. EXPLANATIO.

APVD Sept. præfertur hæc inscriptio, Psalmus Dauid, prius quàm liniretur. Linire Latinus dixit, quod Græcè χρῖσαι, ungi. Sed hæc inscriptio redundat, quod Nicolaus quoque testatur. Neque ab Hieronymo in Psalterio ad Hebraicam ueritatem proponitur. Minus item extat apud Chaldæum: solitum tamen Hebraicis addere siquid abstrusioris sapientiæ sua tempestate circũferretur inter eruditos. Tantum proponitur esse Psalmus Dauid. Est ut cõsueuerũt plerique Psalmi, oratio, supplicatio ad diuinas aures, plena spei, qualem decet esse supplicantium, qui sperent, quem precantur, sibi propitium, modo non precibus solum, sed rectè factis iustitia, probitateque nitantur. Nam Deus peccatores non exaudit, quos iniqua mens à iustitia, & uirtute nunquam pœnitentes auertit. Propterea diuinus Poëta nõ tantum spem, fiduciamque suam omnibus penè carminibus, sed item huius confidentiæ causam celebrat, eamque duplicem: tum miserationem, clementiamque diuinam libenter peccata condonantem, tum rectè factorum conscientiam: triaque hæc, omnes penè Psalmos animaduertes proponere: Misericordiam, clemẽtiamque diuinam, placabilem, exorabilemque in supplices, si pœnitentiam inuenerit: tum ipsius supplicantis probitatem, ut hoc reddant aures diuinas attentiores. Ad postremum, magnam spem, quòd non in aures duras, & inexorabiles, sed faciles, & placidas, preces immittit.

DOminus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo.
Dominus protector uitæ meæ, à quo trepidabo.

NON est contemnendum, quod Hebræorum nonnulli afferunt, illuminationem, siue lucem, ut Vates locutus est suis uerbis, referri ad res animi, ad inuisibiles animi motus, quos Deus illuminet, suggerens meliora consilia, irradians animo, ne uelut cæcus uitam gubernet, nauiculam in scopulos impellat. Salutem autem referri ad corpus pulsis à ceruice calamitatibus impendentibus, reiectis procul casibus aduersis, fluctibus iamiam in caput lapsuris, confractis, priusquam mole sua ruant. Protector autem uitæ meæ, aut quod est in Hebraico מעוז maos, fortitudo, quasi præsidium, referri ad utrunque, animum cum corpore, quod uita dicitur, tum larga data luce consilijs, gubernaculisque animi, ipsique menti deliberãti: tum corpus quacunque tendere pergat, eripiens, si qua uel ab hominibus, uel rebus inanimatis impetum factura uideantur. In primis ea mala repellens, quæ Vates illustrissimus carmine complectitur:

Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odijs uersare domos: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes, fœcundum concute pectus.

Sunt ei certè nomina mille, totidem detrimenta designantia. Diabolus, calumniator, Satan, aduersarius, serpens pestilens, exitiale uirus inspirans. Hæc propellit, prohibet ab his fortitudo, propugnaculum, præsidium. Sic spes est carminis initium.

Dum appropiant ſuper me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipſi infirmati ſunt, & ceciderunt.

APpropiant, Latinus ſermo exigit, ut interpres uertat, appropinquant. Fuge nate propinquãt. Nocentes, rectè quod Hebræis eſt מְרֵעִים mereim, malefici, nocere parati. Qui tribulant me, unica uox Hebraicè צָרַי zarai, hoſtes prementes, terentes, in anguſtias impellentes. Infirmati ſunt, quod in Græco eſt ἠσθένησαν, debilitati ſunt, dialectos Hebraica כָּשְׁלוּ cashelu, ut Hieronymus edidit, infregerunt, offenderunt, corruerunt. Non longè inter ſe diſtantia. Ediſſerit, ut cernis, latiusq; explicat ſpem præſidiumq; cœleſte, quodcunq; maleficij genus animo percurras, ſiue quæ res inanimatæ, ſiue quæ beſtiæ hominibus inferunt, nullum atrocius reperias, quàm quod affertur ab hominibus. Collectisq; exemplis, ut ille inquit, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu quædam hominum genera conſtat eſſe conſumpta, longè plures deletos homines inuenies hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm ſit igitur hoc genus mali longè copioſius, & multiplex, longeq; nocẽtius, hoc à ſancto Vate frequẽtius commemoratur, ab hoc ſuppliciter petit defendi. Inſidias, fraudesq; hominum nunquam non proponens, quorum tanta interdum eſt ſæuities, ut meritò comparet eorum auiditatem nocendi, uoracitati beſtiarum, carne, & ſanguine ueſcentium.

Si conſurgant aduerſum me caſtra, non timebit cor meum. Si exurgat aduerſum me prælium, in hoc ego ſperabo.

FOrtaſſe primum genus inimicorum ſunt particulares homines, ut qui clam inſidiantur, per cuniculos ad necem, maleficiumq; hominum paulatim adrepentes, aut uerbis tacitas labes inurentes, quibus aut opinionem probitatis, aut honores, & dignitates, gratiamq; apud homines eripiant, ut ſummis quos tenent gradibus deijciant, ipſi in eorum locum ſufficiantur. Secundum genus inimicorum, quibus cum omni tempore bella gerebant diſſentientes moribus, ritibus, religione. Si plures, ait, conſpirent, bellum mihi indicentes, innumerabilibus copijs in me ruentes. Quod ait, In hoc ſperabo: hoc Hebraicè eſt neutrum, aut fœmineum genus, refertur ab Hebræis ad ſuperius, nempe ſalus mea, fortitudo mea: in hanc ſalutem, in hanc fortitudinem ſperabo. Caſtra dixit, directas, diſpoſitasq; acies, ad dimicandum.

Vnam petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus uitæ meæ, ut uideam uoluptatem Domini, & uiſitem templum eius.

NVnc quoq; fœmineum genus, uice neutri: Vnum petij, hoc requiram, quod Hiero. quoq; uidit, & ſcripſit. Haud abſurdè forſitan Hebræi declarant hunc locum. Vera quidem fateor dicere Dauid, ſi prælium committere, ſi manus cum hoſtibus conſerere conſtituam, affore mihi tutiſsimum præſidium. Si pro republica, bellis ſuſceptis, memet hoſtibus obiecero, ne noſtras tum urbes diripiant, tum

tum agros populentur, à latere meo non discessuram custodiam. At mihi longè gratius fuerit, atq; hoc postulo, omnibusq; precibus à Deo contendo, ut bellis sedatis, & requie ab armis concessa, quod reliquum est ætatis, in templo cum sanctis sacerdotibus, omnibusq; pijs res diuinas offerendo traducam. Vt uisitem sacra limina, ut uideam uoluptatem Domini. Id enim dicendum est Græcè τερπνότητα, uoluptatem, dulcedinem, suauitatem, non uoluntatem. Est autem pro hoc in Hebraico נועם noam, id uidelicet quod reddidimus, dulcedo, uoluptas, iucunditas, amœnitas. Hieron. non minus rectè, quoniam is quoq; significatus uoci subest, reddidit pulchritudinem. Hæc pulchritudo, siue iucunditas, est ipsum pulcherrimum, iucundissimum templum, locus pijs gratissimus, quem gloria Dei, de qua superius nobis dictum est, speciosissimum, radiātissimum reddebat. Omnis in hoc templo iucunditas, siue speciem, ornatumq; templi, siue dulcissimam uocum diuinas laudes canentium, musicorumq; instrumentorum harmoniam respicias. Huc accedebat, quemadmodum dixi, quòd sæpe spectacula cœlestia contemplabantur: offerente sese humanis oculis conspicuam, gloria cœlesti, quo nihil in terris uideri posset delectabilius. Exponunt item ijdem Magistri locum, quod mihi quoq; probatur de uoluptate, temploq; cœlesti, desiderio uitæ beatæ teneri Dauid, id à Deo uotis intentissimis postulare, cum in cœtu sanctorum Angelorum recipiat, ubi uoluptas uera, de qua cecinit; Satiabor, cùm apparuerit gloria tua.

Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltauit me.

EX consuetudine psalmorum, ubi precibus institissent, auxilium cœleste petentes, multa super eo carmina profudissent, reliqua pars orationis excipit, qua gratiarum acceptarum, quas postulassent, commemoratio continetur. Igitur uelut quæ implorasset assecutus, (optauerat autem præsidio cœlesti in prælijs, omnibusq; aduersis casibus defendi,) prædicat hāc protectionem, defensionemq;. Absconsionem in tabernaculo metaphoricōs, ipsum cœleste subsidium, diuinam custodiam appellat, figuratè, tropicè, non propriè. Tabernaculum est, quod Græcè σκηνή, scena, tentorium. Tentorium Dei, quo protegitur, uocat figuratè ipsam protectionem, defensionem, qua Deus illum abscondat, cladibus impendentibus calamitatis tempore, cùm uis inimica propinquat. Non sentit tabernaculum templi. Propterea commutauit Hiero. Hebraicum, Abscondit me in umbra sua, quanquam est Hebraicè בסכה succo, tabernaculum, tentorium eius. In die malorum, Hebraicè in die mala: die calamitatis, ut exposui. Iterat simile: Protexit me in abscondito tabernaculi sui. Hic quoque tabernaculum, siue tentorium, quod æstus, atque hymbrium uitandorum causa parabatur, senties non illud templi tabernaculum, sed figuratè ipsam protectionem, quemadmodum figuratè tribuunt alas ipsi Deo, Scapulis suis obumbrabit tibi, nempe alis. Quod dixit Latinus, in abscondito, & si non longè distat Hebraicum בסתר beseter, in secreto, uerè in abscondito, nulla calamitate eum inuenire ualente. Subijcit aliud simile, In petra exaltauit me. In origine est, In petra sua exaltabit me. Petram appellat arcem, munitionem, præsidium, castra excelso loco posita. Locum munitissimum, arcem inexpugnabilem, Turrem inaccessam. In hanc, inquit, me exaltabit, attollet, eleuabit. Con-

ſcendere me faciet ad locum editiſsimum, inexpugnabilem, quò nulla uis inimica poſsit aſpirare. Has ego ſedes editiſsimas obtinebo. Figuræ ſunt omnes, pulcherrimis tralationibus: defenſio, protectio, auxiliumq́ue cœleſte deſignatur.

Et nunc exaltauit caput meum ſuper inimicos meos. Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hoſtiam uociferationis: cantabo, & pſalmum dicam Domino.

NE quiſquam exiſtimet, quod in beneficijs dandis odioſum eſt, eum quod poſtulaſti, reijcere in longum, gratiamq́ue procraſtinari: Ecce, ait, protinus aſſequar quod popoſciſſem. Nanq́ue caput meum exaltabit (ut eſt in lectione Hebraica) ſuper inimicos. Exaltabit caput, attollet ad ſidera, fama ſuper æthera notum reddet, caput meum ſublime tollet, faciet me hoſtibus ſuperiorem, qui me circunſteterunt, & circunuentum delere putabant. Caput eleuare, exaltare, Hebraicus tropus. Caput eſt totus homo, hic ſenſus, hic uita: Eo tropo Græci, Latiniq́ue delectantur.

Dij capiti ipſius, generiq́ue reſeruent.
—Capiti cane talia demens:
Dardanio rebusq́ue tuis.
—Teſtor utrunq́ue caput.

Ob has, ait, uictorias, ob ſuperatos hoſtes, circuiui, & immolaui in tabernaculo eius. Ad templum gratias acturus, hoſtiasq́ue immolaturus acceſsi. Circum altaria uerſor, ubi tentorium eſt, quo tegitur arca. Hic non hoſtias modò mactans, ſed carmen item uictoriale concinens. Hoſtiam uociferationis, Hieronymus ut clarius efficeret, dixit hoſtiam iubili, licet Græcè quoque benè ſonet hoſtiam, αἰνέσεως καὶ ἀλαλαγμῶ, laudis, & uociferationis. Atque eſt ſenſus, aut, unà cædens hoſtias, unà carmina cantans. Aut, non alias ſentit hoſtias, quàm ſacrificium laudis, ſacrificium uociferationis, iubilationis, lætitiæ, celebritatis. Quanquam Hebræi hoſtias interpretantur, ſuper quibus carmen canitur, ſimul ſacerdotibus hoſtias mactantibus, ſimul uociferantibus. At his in literis non ſolas hoſtias cæſarum pecudum celebrari inuenias, ſed item ſacrificium laudis, ut antiquiſsimo tempore, & ſeculis Orphicis etiam gentes offerebant uice ſacrificij odores, ſuffitusq́ue herbarum, panem, & uinum. Noſter reſpicit carmina triumphalia, uoces alacres, inimicis oppreſsis, quale Moyſes cecinit, Pharaone cum copijs demerſo. Quocirca ſubdidit, Cantabo, pſallam, ut eſt Græcè, ᾄσω καὶ ψαλῶ.

Exaudi Domine uocem meam qua clamaui ad te: miſerere mei, & exaudi me.

Tibi dixit cor meum, exquiſiuit te facies mea: faciem tuam Domine requiram.

ORationem addit, poſt commemoratam ſpem. Nam quod hactenus prodidit, ſpes eſt, ac fiducia. Omnis hucuſque in decantanda ſpe, cantus inſumptus eſt. Nunc ad aliud genus pergit, ne ſola ſpe niti uideatur: cum ſpe miſcere

preces oportet. Agit ergo precibus. Clamor quem memorat, quod sæpius declaraui, est clamor tacitus, intentissima pectoris contentio, cùm soli sumus, nobiscum loquentes, animumq́ue in uarias partes, quod Homerus diuinè uocat μερμηρίζειν, diuidentes. Is clamor tam percipitur à Deo, pellitq́ue aures eius, quàm uox exterius profusa, pellit aures mortalium. Auditus eius, non qualis noster. In auribus illis, non aër inest, quem percussus, formatusq́ue nostris uocibus exterior aër repercutiat, formamq́ue imprimat. Aliæ sunt aures Deo, non corporeæ, non artificio corporeo compactæ. Genus aliud aurium, ita genus aliud clamoris, quem Vates edidit, cuius sunt aures diuinæ duntaxat capaces. Estq́ue oratio uehemens, aures illas uehementer impellens, ingeminatq́ue, Audi, miserere, exaudi. Videas tonare, fulminare: atq́ue artificiosè subijcit: Tibi dixit cor meum. Decreuit cor meum consiliorum, intelligentiarumq́ue principium, omnis corporei motus origo, decreuit, inquam, & constituit, ut facies mea, nempe præsentia, conspectus, ueniret in conspectu tuo. Ante oculos tuos me cor meum impellit, mouet, agit. Animus incitat me, ut faciem tuam requiram, ut ore ad os, quod aiunt, & ultrò, citroq́ue tecum loquar. Facies mea, faciem tuam requirat. Vultus meus oppositus tuo uelut domini, ac serui consistat. Seruum loquentem dominus auscultet. Hoc mihi cor suadet, hoc pectus audet, ut ea quæ posco, quorumq́ue usus me uehementer solicitat, adhibet calcaria, tibi clarius innotescant: constituo uultus tuos requirere, memet ipse, meumq́ue obijciam caput. Nescit necessitas erubescere.

Ne auertas faciem tuam à me: ne declines in ira à seruo tuo.

Adiutor meus esto, ne derelinquas me: neq; despicias me Deus salutaris meus.

CVm uenero in conspectu tuo (quod se facturum prædicauerat) quæso ne succenseas, & iratus oculos auertas, ne recordatus meorum delictorum, aut contemnas, indignumq́ue tuis oculis, & quasi sordidum iudices, aut cum indignatione uidere refugias, meq́ue meis cladibus uexari finas. Potius qualis fuisti semper erga me (fuisti autem protector, defensor,) esse perseueres. Nulla nanq́ue mentis mutatio tibi clementiam, morumq́ue dulcedinem extorquere potest. Minimè qualis noster animus, propter imbecillitatem ad omne tempus mutabilis, quæuis aura surgat agitandus, non minus atq́ue mare, nunc placidus & serenus, nunc turbulentus, idq́ue iniustis de causis. At cùm tibi sit animus propter fortitudinem immobilis, ingenium autem mitissimum, nec te beneficiorum pœniteat, nulla benefaciendi lassitudine defatigeris, certè nec debes, nec potes eum deserere, quem antehac semper protexisti. Dicitur ergo Hebraicè, Adiutor meus fuisti, non per imperatiuum, γενοῦ, esto. Sermonis ubertas est, ne derelinquas, ne despicias, adiutor, seruator. Orauo quoq́ue uehementior omnibus spiritibus summa ui nitentibus, congregansq́ue ad precandum. Spiritus appello nunc impulsus animi. Salutaris meus, Latinum minimè decuerat dicere, cùm sit Græcè σωτήρ, quod clarius, & melius redditur seruator, Hebraicè ישעי Iesa, unde IESVS.

Quoniam pater meus, & mater mea, dereliquerunt me: Dominus autem assumpsit me.

ASsumpsit, melius per futurum, ut est Hebraicè יאספני iaasepheni, colliget, assumet me. Forsan non abhorret à uero, quod exponitur ab Hebræis. Simul

editis nobis in lucem parentes adesse, qui nutriant, sustineant, quorum præsidio destitutus infans, uiuere non posit. At ubi senecta, siue quis alius casus abstulit parẽtes, quorum ope subleuatur natus, Deum eorum uicem gerere se nobis, si quis id precibus, ac probitate obtinuerit. Simile quid nunc Vatem postulare: Parentes me deseruerunt ex hac uita digresi, deficit eorum præsidium, tu mihi pater, tu mater fueris, qui me' ipsantem confirmes, infirma uestigia sustineas, uelut infantem doceas, auxilio, opibusq; tuis, quæ sunt uberrimæ, iuues. Iuxta Græcos, Amici, inquit, parentesq; destituerunt, ut fit in calamitate, plerunq; ex amicis fiunt inimici, inuisum habentes, quem misereri decuisset, sese ad flatum fortunæ mouentes. Quodq; miserius est, quod fortunæ uarietas attulit, aut imprudentiæ, qui sibi moderari nescierit, aut peccatis, quæ præsenti pœna plectuntur, tribuentes. Fit igitur aliquando, ut in summa calamitate, à parentibus deseramur. Hanc miserabilem sortem proponit Vates, ut magis ad misericordiam diuina mens conuertatur, maxime misereri solita, quos humana subsidia deficiunt. Potest igitur, aut tempus calamitatis, quo cuncti destituunt, aut quo parentes humana necessitas sustulit, intelligi.

Legem pone mihi Domine in uia tua, & dirige me in semitam rectam propter inimicos meos.

Legem pone, clarius, & uerius ex fonte הוריני horeni, doce me uiam tuam. Sed Latinus imitatus est Græcum νομοθέτησον, legem feras. Vtrunq; sub uerbo est, ob similitudinem. Qui fert legem, docet, erudit, præcidit uiam. In quam partem te flectas eundo demonstrat. Sed perspicuus redditur sermo Prophetæ si dicas, Doce me, adiunctusq; ei est accusatiuus, Viam tuam. Eandem postulationem ingeminat, ut in more illi est, Dirige me in semitam rectam. Quis dubitet quin recta semita, siue plana, æqualisq; (ut loquitur Hebraicum) sit, quod prius postulat, uia eius? Semita recta, est uia Dei, uia quam Deus ostendit: uia quæ duce Deo carpitur. Est uirtus, est iustitia. Nam iustitia est æquitas, æquitas autem, siue rectitudo semitæ postulatur à Propheta. Ipsam autem æquitatem uocauerat uiam Dei. Est igitur uia Dei, ipsa uirtus, princepsq; uirtutum iustitia. Est autem alia Dei semita, requies curarum secura, citra periculum, custodia tutissima, salus, conseruatio, tela inter & hostes comite Deo. Multa nos aduersa, dum uiuimus, dum uitæ curricula peragimus, circunstant, circunfusis undiq; uelut hostibus, qui uel animum oppugnent, deijciant, infirmumq; reddant, uel corpori clades inferant. Sed si Deus affuerit, qui nos agat per flammas, & mille sequentia tela: eripiens, medioq; ex hoste recipiens: ille, meum comitatus iter mare omnia circum, semita tutissima, semita Dei secura, tuta. Quocirca subijcit, Propter inimicos. Hæc semita Dei, qua per medios inimicos, securi penetramus.

Ne tradideris me in animas tribulantium me: quoniam insurrexerunt in me testes iniqui: & mentita est iniquitas sibi.

IN animas, Hebraicum per singularem numerum, בנפש banephes, animæ. Ne tradas me animæ inimicorum. Animam uocat animum, impulsum, uehementem auiditatem, impetum, ut animosus Eurus. id Græcè dicitur μέγα πνέειν, magnos spiritus sibi sumpserant hostes aduersus eum. Et Hebræi pariter exponunt omnes animum,

animum, hoc loco תאות cupiditatem, uoluntatem. Testes iniqui, est testes שקר sheker, testes mēdaces. Et quod ait, Mentita est iniquitas sibi, Hebraicū ויפח חמס uaipheach chamas, Et perflat, sufflat, spirat iniquitas. Violentia perflat, arrogantia magnos spiritus edit, minatur. Insignis eorum superbia monstratur. Et ab Hebręis exponitur locus. Loquitur uiolentia, superbia, loquuntur illi uerba minacia, nimis arroganter. Sed propriè est, quod dixi. Ipsa superbia, ipsa uiolentia spirat, sentias non homines, sed bestias truculentas spirare. Quare longè melius hoc, quàm illud Græcorum interpretum, quos Latinus expressit, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ, Et mentita est iniquitas sibi. Duo eorum scelera proponit optimus Vates, mendacem, arrogantiam, crudelitatem. Quid autem mentirentur contra eum, perspicuum est. Inimicos totius populi, (nam hos in primis innuit) alias nationes à pietate uera abhorrentes appellat, nunquam non Hebræis infestas, & infestis armis in eos irruentes, liberos, & coniuges eorum in seruitutem abstrahere, eosque ad sceleratas superstitiones, ritusque profanos posthabitis sacris Hebraicis conuertere summa ui contendentes. Hos usurpat testes mendaces, quòd in eorum superstitionibus nihil esset præter mendacium. Quodcunque de suis superstitionibus, ad quas trahere niterentur Hebræos, loquerentur: quidquid in Deorum suorum laudem prædicarent, & testarentur, mendacium erat. Ipsi autem testes mendacissimi defendentes falsa, inania, quibus nulla substantia subesset, Magicæ uanitates, uana superstitio. Multaque præterea de ipso principe, ac Rege mentiebantur, nihil illi cum uero Deo esse prædicantes, nullum ei adesse præsidium supra humanam spem, in quo gloriaretur: laudes eius supprimentes, si quid humana fragilitas peccat, id uerò latius, inflatiusque exaggerantes. & quod inimici solent, contumelijs Hebræos, eorumque ritus, religionemque prosequentes.

Credo uidere bona Domini, in terra uiuentium.

HEbraicum obscurum, quod dicitur לולא lule, si non, nisi, uel quasi, ut Hebræis exponitur. Cumque sit ἀποσιώπησις, refertur ad superius, ut dicat, quasi perijsse, quasi inimici in me inuolassent, factoque impetu oppressissent, nisi sperassem uidere bona Domini: Nisi me ad præsidium cœleste conuertissem, nisi me subsidium Dei, in quod sperabam, confirmasset, protexisset. Prudenter igitur Sept. & Hieronymus hanc scabredinem uitarunt, dimittentes aduerbium, nisi, aut, propemodum, simpliciterque ponentes, Credo uidere de bono Domini, ut est in Hebraico, (est autem bonum, felicitas, beatitudo) & de terra uiuentium. Eadem sentiunt, interpretanturque Hebræi, atque nostri: Terram uiuentium esse, qui paradisus appelletur, quemadmodum quoque locus damnatorum gehenna sit in terra Hierusalem: utque sunt apud Poëtas campi Elysij, in paradiso esse felicitatem, beatitudinem, quam bonum Dei uocat. Ad hæc bona iustos esse uenturos, quorum contemplatione insatiabiliter fruantur. Appellatur item is status Hebræis uulgo, holam haba, seculum, seu mundus futurus. Probatur maximè nobis ut terra uiuentium, siue terra uitæ, non sit paradisus terrestris, de quo post lapsum, deturbatumque Adam, nihil suspicari licet, potius ratione docente, nullos esse sub cœlo locos uitæ feliciter, & sine curis ducendæ aptos, & quos fortunatorum sedes possis appellare: omnes mundi partes aut algoribus, aut æstibus, uentis, & hymbribus uexari palàm est, ut reliquas mittam pestes omnibus terris accidentes. Non fuisse paradisum, sedem beatam, nisi cùm Deus creans hominem,

diuinaq; ſpecie ſpectabilem ſe exhibens, hac præſentia daret ei beatitudinem. Poſt tantæ claritatis abſceſſum, locum ſimilem reliquis in terra remanſiſſe. Verius igitur eſt, ut terra uiuentium ſit cœlum, noſtrati nomine nuncupatum, ut pleraque ſpiritualia, & inuiſibilia nominibus corporeis explicantur. Quemadmodum ex Platone campus ueritatis, iuſtitiæq; ſedes dicitur. Fluminaq; in cœlo uitalis aquæ, florentesq; arbores à Ioanne ſtatuuntur. Eſt tellus illa, tellus æterna, tellus æternorum, nihil ibi, niſi ſempiternum, nihil mortale. Campus uitæ, ut noſtra terra, mors ubi regna tenet. Chaldæus quoq; declarauit Hebraicum, Credo uidere bona Domini in terra uitæ ſempiternæ.

Expecta Dominum: uiriliter age, & confortetur cor meum, & ſuſtine Dominum.

VIriliter age, rectè iuxta Græcum ἀνδρίζου, Hebraicum חזק chaſac, roborare, confortare, eſto robuſtus, quod & Hieron. tranſtulit. Quoniam in præſidio cœleſti omnem ſpem habendam prædixerat, quo protegente non ſit ab inimicis pertimeſcendum, nunc ſumit animos, & audaciam, excitans ſeipſum, & corroborans, inducensq; ſeſe ad eam cogitationem, quantum ſibi ſit fidendum, audendumq;, ut quem auxilium Dei defendat. Simul quid uirtutis habeat, & quantum noſtra pectora firmet in aduerſis ſpes cœleſtis beatitudinis, ad quam reſpicientes animi, alacritatis, & fortitudinis implentur. Quod ait, Expecta Dominum, eſt Hebraicè, ſpera in Dominum, flectere ad Dominum: &, ut ait Rabi Salomon, Niſi continuo uocatus aduenerit, at expecta, confortare, ne deijcias, ne deſpondeas animum. Non tibi defuerit, ueniet certò. Propterea iterat expecta, ſuſtine, quod uno, eodemq; uerbo Græcè, & Hebraicè ὑπόμεινον. Suſtinere ſolet Latinus transferre, quod Græcè, & Hebraicè eſt expectare. Itaq; conſonat carminis principium, & finis. À principio corroborans ſeipſum, Dominus lux mea, & ſalus mea quem timebo, à quo trepidabo: nunc, Expecta, confortare, lux, & ſalus tua non procul conſiſtit. Eſt diuinum carmen, plenum ſapientiæ, & pietatis. Oratio ualida, uehemens, omnibus neruis contenta.

PSALMI XXVII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO pſalmi eſt, Pſalmus ipſi Dauid. Significantius, & ad Hebraicum dices, Ipſius Dauid. Hunc pſalmũ, ait AuenEſdra, aut Dauid, aut unus è cantoribus edidit. Non magni refert, an Dauid, an cantoris. Si titulum ſpectes, eſt Dauid, quod clarũ eſt. Eſt ad omnes fere partes referens ſuperiorem pſalmum, oratio ſuppliciter petẽtis opem Dei, ne in poteſtatem inimicorum ueniat, ne proditorum latentes inſidiæ ei noceant. Imprecatur his pro ſcelerum magnitudine pares pœnas. Poſt, ut ferè conſueuit cunctis carminibus, agit gratias quòd ſit accepta oratio, quòd Deus præſidium, ſalus, decusq; ſit ſuis: quod eo tuente nulla trepidatio, nihil ab inimicis extimeſcendum. Hac ſpe fidentem terror inuadere non poſsit. Ea ſpes dans animos implet alacritatis pectus, corpus hac lætitia refloreſcit, cui ſuccum ſubduxerat mœſtitia. Nec prorſus in eorum ſententiam tendo, ut ad particulares cauſas deſcendas, cur pſalmus is ſit editus, quo Nicolaus attulit, editũ cum Saul ipſum Dauid inſequeretur. Eſt, reor, uniuerſalis ſupplicatio, reſpiciens quidem aliquos inimicos: ſed cùm eos minimè placuerit Vati nominare, uidentur omnes inimici deſignari, ut ſit ſtatus cauſæ uniuerſalis, quod dignius eſt, non particularis.

Ad te

AD te Domine clamabo, Deus meus, ne sileas à me: nequando taceas à me, & aßimilabor descendentibus in laccum.

QVOD dixit, Deus meus, in origine propria Dei in aduersis appellatio צורי zuri, petra mea, pręsidium, arx, scopulus inaccessus: robur, durities mea: uelut omnis protectio ducitur Græcis à scuto ὑπερασπίσαι, Hebræi à petra. Propterea Hieron. dixit fortis meus. Quod ait, Ne sileas, ne taceas: est perinde si dixeris, Ne surdescas me postulante, ne aures obdas ad clamores meos. Tacere dixit, quasi obmutescere, nihil respõdere. Ne quęso uociferante me, obmutescas, non me dignatus responsis tuis. Sed precibus meis admißis, auxilium mittas: quo signum dederis te exaudisse, responsum erit, missum auxilium. Quod si nihil aduenerit, indicio erit, te ad preces meas quasi mutum, surdumq́ue fuisse, quasi dormitasse me clamante. Ne taceas, sed respondeas, aures apertas ad preces meas habeas. Os quoque tuum diuina mihi responsa remittat. Silet igitur qui uel non intellexit, uel audire neglexit. At Deo nihil impedimento esse potest, quo minus exaudiat. Si non exaudit, fuit in causa, quòd audire contempsit. Hunc contemptum suscipit, cùm petimus iniusta, aut nostra facit improbitas, ut contemnamur. Hæc melius declarans in sua tralatione Hieron. hunc locum uertit, Ne obsurdescas mihi, ne forte tacente te mihi comparer his. Quòd autem ait, cum descendentibus in laccum, (Laccus cum duplici, c, Gręcũ est λάκκος) quid sit, discas ex Hebraico pro eo בור bor, puteus. Est igitur laccus puteus, fossa, uorago. In hanc descendunt, qui ruunt, qui cadunt, qui damnantur. Hebræis est opinio, ut poßit de gehenna interpretari. Descẽdentes in laccum, sunt qui præcipites feruntur in barathrum, Tartarum, Erebum, Puteum profundißimum, qui tantum tenditq́ue sub auras,

Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.

Posset item de corporea ruina intelligi, quemadmodum eos, qui aberrant dicimus labi in uoragines, præcipitare. Ruinam, acceptamq́ue cladem uocat Vates in profundam uoraginem cecidisse. Qui descendunt in laccum, sunt qui corruunt, præcipitant auxilio cœlesti non suppetente, casibus aduersis impelluntur in ruinam, uelut radicitus arbor excisa, quam circunfusi agricolæ securibus, donec euertant, animosè cædunt. Referri potest igitur ad corporeas clades.

Exaudi Domine uocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum.

INgeminant curæ, suspiria, preces multis nominibus super eadem re conglobatis exaudi, ne sileas, ne taceas, uocem, deprecationem, oro, extollo manus. Quibus oratio fit uehementior, pectore plures uoces edente, uehementiusq́ue aures impellente, ut si uel dormites, necessario instantes, ingeminatiq́ue clamores excitent. Sic Deus orandus est, sic orandum docuere prophetæ, ut nihil frigidum, nihil oscitabundum interueniat, omnia ferueſcant, rapiant, transforment, instar torrentis oratio fluat, fulminare, tonare uidearis, sit totis contenta neruis supplicatio, ne lacrymæ quidem desint. Tum uerò Deus aderit, lacrymas, tristitiamq́ue

miseratus. Quòd dixit tollere sese manus ad templum sanctum, Græcus quidem habet πρὸς ναόν, ad templum, non admodum magnum interuallum, quòd sit in Hebraico דְּבִיר debir, oraculum, ut Hieron. edidit, adytum, locus templi sacratior, unde diuina responsa reddebantur. Iuxta hoc oraculum constiterat Vates, manibusq; ad sidera sublatis, numen æternum precabatur, sibi suppetias afferret, ab insidijs, quas suspicaretur, sed uidere nequiret, defenderet, in potestatem inimicorum eum uenire ne sineret. Omnes clades à se, & populo cui moderaretur, repelleret, inimicorum uires infringeret. Genus hoc prodigiosum, perniciosumq; humano generi tolleret, eorumq; improbitati digna præmia redderet.

Ne simul tradas me cum peccatoribus: & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.
Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum.

SI legas ad Hebraicum, est ad amussim, quemadmodum uertit Hierony. Ne adnumeres me cum impijs, & cum operantibus iniquitatem, loquentibus pacem cum proximo, aut amico suo, & malum in cordibus eorum. Monent Hebræi, & uerè plerunque, sceleratos consueuisse occultare facinora, insidiosos, proditores, pacem amicitiamq; prætendentes, in pectore conceptum facinus continentes. Hoc genus pessimum est, igni, ferroq; amoliendum. Neque poterit quisquam ab his tutus esse. Sunt enim fraudes eorum inuisibiles, nisi Deus aperiat. Ecce docent nos sancti prophetæ quid precibus contendere nos deceat à summo patre. Nam est, quando precantur ut illuminentur, ut nullis tenebris caliget animus, scientiam, lucem, sapientiamq; petentes, ne peccatis inquinentur, ne contaminati facinoribus, oculis sanctis suis displiceant. Tum si quid peccatum sit, ueniam petunt. Tertia postulatio solet occurrere, super insidijs hominum, super his, quæ capiti, uitæq; noceant: sæpiusq; meminisse consueuerunt, fraudum, insidiarum, proditionum, quibus omnia redundant. Nulla enim bestia homine nocentior, ubi ratio deprauata, auxilioq; Dei destituta, non modò crudelitatem,, furoremq; induit bestiarum, sed longè deterius quiddam efficitur. Rectè igitur iuxta Hebraicum transtulerunt Sept. μὴ συνελκύσῃς, Ne simul trahas, quod Hebræis exponitur, Ne congreges, ne recenseas me cum impijs: ne me in numero sceleratorum, impiorumq; habeas. Hocq; duos habet sensus: Aut facias ope sancta, ualidoq; auxilio tuo, ne sim in numero sceleratorum, sustineas labentem, ne peccare, hallucinariq; sinas: ignarum doceas, lucem infundas, à peccatis auertas. Aut certè ne me in potestatem eorum tradas, ne in insidias eorum præcipitare sinas. Ne me sceleratis, impijsq; in cruciatum dedas. Salutis meæ rationem habeas. Superuacaneò igitur Græci secundo addiderunt μὴ συναπολέσῃς με, Ne simul perdas. Vnusq; est uersiculus non duo. Ne simul tradas, Qui loquuntur, ut uidebis etiam apud Hieronymum.

Da illis

Da illis secundum opera eorum,& secundum nequitiam ad inuentionum ipsorum: secundum opera manuum eorum da illis:redde retributionem ipsis.

ARridet Hebręorũ declaratio,quòd aliud in pectore, aliud ore ferunt,aguntq́ omnia insidiosè, ut ab hominibus introspici consilia eorum nequeant, quàm fœta sceleribus mẽs eorũ sit, quibus notis inquinata,tu qui secreta scrutaris,quem cogitationes inuisibiles latere non possint, da illis secundum facinorum grauitatem. Indignatus in eorum grauissima, nocentissima flagitia, aduersus eos prouocat ultionem diuinam. Hoc quoq; præter ea quæ superius diximus in psalmis,occurrit uindictæ postulatio. Id iure merito prophetas (nam apud alios item reperies) fecisse, palàm est. Nihil est enim tam execratum, atq; abominabile quàm ratio corrupta, quæ semper hominum pestem, exitiumq́ meditatur. Prodigia sunt, ac portenta, monstraq́ super terra eiusmodi, non minus fugienda, uitandaq́, & è medio tollenda, quàm dracones, aut siqua noua,& inusitata bestia cõspecta fuit. Hæc monstra, quibus conficiendis uires humanæ deficiant, debentur Deo, qui cùm fuerit autor omnis uitæ, qua uiuunt omnes animantes, cùm repertor eorum omnium, quibus uita sustinetur, certè tollenda sunt ei, uelut consilijs eius inimica, quæ genus hominum exitialiter infestant,in perniciem stirpis humanæ nata, & uiuentia. Nec solum hominibus nocent,sed item summum Deum,operaq́ eius ignorant, blasphemant, detestantur. Ex his cùm detrimentum, non emolumentum, cùm pestis non salus existat, optandum est,& ad id Deus precibus prouocandus, ut tollantur è terra, ne quò diutius uixerint, hoc maiora detrimenta attulerint. Quod ergo ait, Et secundum nequitiam adinuentionum: ut clarius noscas, pro nequitia, Græcè est πονηρία, scelus, facinus, prauitas. Pro adinuentionibus, ἐπιτηδεύματα, studia, consilia, facta. Secundum prauitatem studiorum, tantundem pœnarum persoluant, quanto cum scelere res eorum geruntur. Quanta in consilijs eorum inest pernicies. Non iniustum est par pari referre ad talionem. Ter q; eandem sententiam retulit,Da illis,tribue illis,redde retributionem. Opera, adinuentiones,opera manuum.

Quoniam non intellexerunt opera Domini:& in opera manuum eius,destrues eos,& non ædificabis eos.

MIrum in modum quorundam Hebræorum placet huius loci declaratio. Tempus,inquit, huius uitæ quod fuerat datum,ut cognoscendo, colendoq́ Deo dispensarent, atq; hac una in re exercerentur, potius uanissimis libidinibus tradiderunt, his maximè, non rebus æternis studentes, quarum cognitio, atque amor efficeret eos sapientes. Sunt pleriq;,quos animi deiectio,atq; timiditas,ne quid eis aliquando deficiat, rerum item corporearum immoderatus amor facit, ut omnes curas opibus aceruandis,quibus egestatem repellant, conferant,semper pauentes, atq; trepidantes,tantasq́ opes sibi necessarias existimantes, quantæ si ad æternum tempus uicturi essent. Omne studiũ,omnis discursatio,quicquid cogitant, loquunturq́, propter has opes, propter eam, quam semper extimescunt, egestatem existit. Hos animi imbecillitas agit in angustias, longè ab ea dignitate recedentes, quam Deus homini nascenti dedit, quæq; maximè decuisset, quibus religio longè

meliora promittat. Sunt alij longè deteriores, sed tamen prioribus affines, quos maximè psalmum spectare palàm est. Hos non illa tantum trepidatio, sed intima prauitas, miserabilisq; rationis cæcitas, à rebus æternis abducit, contemptores Dei facit, nihil eorum cogitantes, quę Deus humano generi creauit, donauit, è quibus uiuerent, fructum caperent. Ecce igitur uerus propheta, uerus Dei legatus, & interpres, nominat opera Dei, quæ perinde sint ab eo constructa, ut si manibus ea molitus esset, fabricam, operaq; manuum eius, ut clarius intelligas mundum appellans. Execraturq; eos, interitum, exitiumq; eis imprecatur, qui non percipiant, non sentiant, non animum ad hæc opera uertant, autorem fateantur, laudent, admirentur. Hanc ignorationem asserit eos iniustos, pessimosq; reddidisse, ut eos perijsse expetat, digni, quos Deus destruat, amoliatur. Quasi ex oraculo, quasi incalescens agitante Deo pronuntiat eos perituros, subducendos è uita, in qua nihil agant utile, non solum terræ inutile pondus, sed exitium, pestis in contumeliam Dei uiuentes, quos impietas, nempe diuinorum operum ignoratio (ignoratis operibus, autor ignoratur) ad iniustitiam, rapinas, insidias, cædes induxerit. Itaq; ait, Destruas eos, & non ædificabis. Orationem, imprecationemq; Hebræi fatentur esse: quia paulò antè dixerit, Da illis secundum opera eorum. Est autem per tertiam personam in Hebraico, Destruet eos, & non ædifcabit. Atq; exaggerat imprecationem, Ita destruantur, euertantur, ut amplius non ædificentur, nulla sit restauratio, sit irreparabilis ruina, irremeabilis error. Sicut illi destruebant opera Dei, aut ignorando, nesciendo, aut contemnendo contra mundi creatorem loquendo, iustitiam, quam ipse condidisset, uiolando: sic destruantur, funditusq; tollantur, excidantur, opera eorum perdantur, aboleantur.

Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit uocem deprecationis meæ. Dominus adiutor meus, & protector meus, & in ipso sperauit cor meum, & adiutus sum.

HAnc quoq; prophetiam esse testantur Hebræi, imprecationes suas contra impios, qui uexant meliores, in hoc mundo rapiunt, interficiunt, exaudiendas esse, per præteritum pronuntiatas ueluti certiores. Eos penitus excidendos uaticinatus fuerat, nunc orationem, aut prophetiam super eorum interitu fore certam, diuinis auribus acceptam, impetratum esse, ut crudeles paribus pœnis occumbant. Ob quam causam benedicit Deum, effert laudibus, qui sceleratos interficiat, iustorum patrocinium suscipiat, eos exaudiat, quoties aduersos sacrilegos, homicidas cœlestem uindictam prouocant, ne quis suspicetur cùm pauperes, uiduasq; uexari, cùm sæuire tyrannos, interficere, familias diripere, patrimonijs insidiari cernas, hæc à Deo negligi, aut ignorari. Aderit, inquit, aderit, proximeq; impendet tempus, cùm prædas illi magno cum gemitu relinquent, longè grauius dolentes, quàm alios dolore coëgissent. Subijcit alias laudes, Adiutor meus, protector. Verè dicuntur hæ quoq; laudes ab Hebręis. Dedecus enim fuerit omnipotenti negligere pios, non curare quid fiat in terris: aut enim nesciret, aut non posset, aut nollet. quodcunq; tribuas, ratio reclamabit. Ergo si protector, adiutorq; est, & eorum qui sperant, non illusor: probatur æquitas, bonitas, iustitia, charitas, non negligentia. Quibus uirtutibus à nobis decantatis, laudatur, benedicitur, prædicatur, bene de eo sentitur: opinio uirtutis eius clarescit, fit maiestas eius in terris perspicua

ſpicua. Longè ſecus, ſi criminibus ab Epicureis illatis peteretur, ſi neglector diceretur, ultra flammãtia mœnia mundi, longè otioſus, grauiſsimis ei culpis uendicatis negligentiæ, crudelitatis, ingratitudinis: ſi neq; uota, uictimasq; attenderet, neque preces audiret, neq; ſuper calamitatibus crudeliter illatis indoleſceret. Laudabatur igitur à prophetis, cùm ueris nominibus appellabatur protector, adiutor, exaudiens, ſperantium in ſe, opeq; eius nitentium non proditor, ſceleratorum euerſor, malefactis inimicus. Vt antiquior hæc philoſophia, ſic longè præſtantior illa malè ſanorum, ſimulatecq; id nomen poſsidentium philoſophorum.

Et refloruit caro mea: & ex uoluntate mea confitebor ei.

HÆc cum antecedentibus eodem uerſu continentur. Adiutor, protector, ſperantium defenſor. Et refloruit caro mea. Pro quo diuerſum quiddam in fonte Hebraico וַיַּעֲלֹז לִבִּי uaialos libbi, Et gauiſum eſt cor meum, quod Hieronymus quoq; reddidit. Item quod Græcè eſt καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. Hoc quoque diſcrimen habet in Hebraico. Nam Hieronymus tranſtulit, Et in cantico meo confitebor illi. In Hebraico igitur, pro uoluntate mea, eſt שִׁירִי canticum meum, cui quadrat confitebor, quod ut ſæpenumero monui, Hebraicè dicitur הֲדָה hada, à Græcis uſurpatum ᾄδω. Per tempus futurum profertur אֲהוֹדֶנּוּ ahodennu, cantabo illi. Dicendumq;, Et cum cantico meo celebrabo illum. Non admodum uarium eſt, ut Septuaginta interpretes dixerunt. Pro gauiſum eſt cor meum, ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου, refloruit caro mea. Quid enim aliud gaudere eſt, quàm reflorere, reſurgere? ut reflorеſcat arbor, humor cauſa eſt: ſiccitas cogit, ut exareſcat. Vt ergo ſpiritus triſtis exiccat oſſa (ait Salomon) ſic lætitia pingueſacit, ſucculenta facit, replet humore bono, uirorem reducit. Gaudium dat florem, colorem: triſtitia ſiccitatem, ariditatem. Quanquàm Hebraicum innuit intimam lætitiam. Exponitur enim Hebræis cor, pro animo, mente, intelligentia. Ex animi lætitia, caro refloreſcit, colorem, uigoremq; recipit. Poſt lętitiam propter euerſos caſtigatos impios, propter pios ereptos, liberatosq; conſecutam, triumphus, laudes, carmina ſequuntur, fit plauſus, fit gratulatio, gratiarum actio. Laudatur Deus autor lætitiæ. In primis hæc carmina ſunt, atq; laus, ut cantando uictorię referantur. Tunc Deus adiutor, protector prædicatur. Hæc prædicatio, eſt laus eius.

Dominus fortitudo plebis ſuæ, & protector ſaluationum Chriſti ſui eſt.

HÆc laus, illa benedictio, cùm Deus protector, ſeruator, ſalus prædicatur. Sciendum, quod Græcus habet κραταίωμα τοῦ λαοῦ, fortitudo populi, ſiue plebis: Hebræus עֹז לָמוֹ os lammo, robur illi: nimirum, Dominus robur ipſi, ut exprimam locutionem Hebraicam. Latinè dicas, Domino eſt robur, Deo eſt fortitudo: eſt fortiſsimus, eſt præpotens. Sic exponunt Hebræi, & uerè. Et quod eſt Græcè ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων, Protector ſaluationum, in fonte eſt וּמָעוֹז יְשׁוּעוֹת ue maos ieſuoth, Et robur ſaluationum. Robur, quo continetur omnis ſalus eius, in quo eſt præſidium, ſalus, protectio eius. Chriſtum ſuum dixit Regem unctum. Nam Reges perinde ut ſacerdotes ungebantur. Eſt Regis ſacra maieſtas. Quoties eſt apud Homerum uetuſtiſsimum uatem ἱερὸν μένος, ſacra poteſtas, maieſtas. Ob hanc cauſam Reges inungebantur. Eſt enim Rex, Dei imago ſpirans uiua.

Saluum fac populum tuum Domine, & benedic hæreditati tuæ: & rege eos, & extolle illos usque in æternum.

SI presius examines Hebraica, idem est hæreditas eius, atq; populus eius. & pro Rege illos, Hebraicè, & Græcè רעם reham, pasce eos. Græci similiter ποίμαινον, pasce. Id rectè transfertur regere: hinc populi ductores, ποιμένας λαῶν, Pastores populorum uocat Homerus. Explanatur ab Hebræis referentibus singula singulis: Saluum fac populum ex hostibus, in bello, in aduersis. Benedic ei, in operibus, factisq;. Da felicitatem, da successum. Sint quæ agunt prospera, felicia. Inundent, fluant copiosè, quod uerbo benedicendi Hebræis denotatur. Regat item, siue pascat, in hoc felici statu seruet, uelut pastores agunt gregem ad pascua, ad limpidos amnes: uigilant, adsunt perpetui excubitores, sub uesperum ad caulas reuocant. Sæpius hac tralatione sacrum poëma delectatur: ut, Nos autem populus eius, & oues pascuæ eius. Mesias autem, Ego sum pastor bonus. Quod ait, Extolle illos: scilicet super omnes gentes attolle, sublimes facito, præcellant, anteceant omnes gentes. Nulla sit natio potentior, nobilior. Idq; non ad tempus, sed usq; in æternum, non exigua nobilitas, sed immensa, & super omnes gentes. Non breue ad tempus, sed ad sempiternum. His admirandam charitatem sancti prophetæ comprobabant, dum non modò pro se priuatas orationes habebant, sed item pro tota gente. Hæc uera pietas erga patriam. Sic uniuersam philosophiam reperies in psalmis. Quicquid sacrum spirare potest os humanum, aut mens cogitare, habetur in hac præstanti sapientia. Cuius autoritatem auget antiquitas. Est enim uetustissima philosophia, longè ante tempora philosophorum parata. Vides quo fine semper ferè claudantur.

PSALMI XXVIII. EXPLANATIO.

REDVNDAT totus titulus in Græcis, & Latinis (nam Latini Græca sequuntur) quem neque in Hebraico, neque in tralatione Hieronymi reperies. Est autem eiusmodi, ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἐξοδίου σκηνῆς. Latinus uertit, Psalmus in consummatione tabernaculi. Is titulus fortasse fuit appositus à Septuaginta ex successione, ac traditione doctrinæ. Nam etiam apud Hebræos fama est, super lata lege, & portentis, quæ tunc acciderunt, editum esse. Sunt alij eorum, qui opinentur potius esse carmen super miraculis naturæ, qualis in extremis capitibus est in libro Iob philosophia super his, quæ dicuntur meteora, super arboribus, animalibus. Quæ omnis admiratio est conditoris prædicatio, quantum facultas datur ingenijs humanis cum admirantibus, & super factis eius philosophantibus. Est alia quorundam Hebræorum sententia, spectare psalmum tempus Mesiæ, figuratisq; nominibus res ab illo gestas, & populos designari. Mihi uehementer probatur secunda sententia, ut sit philosophia, sit consideratio diuinorum operum, diuinæ maiestatis in omnibus naturæ miraculis apparentis admiratio. Græci secundum inscriptionem psalmi in suis codicibus, quid egressis sacerdotibus è tabernaculo faciendum esset, ut hostiæ immolandæ, ut canticis Deus laudandus. Sed ut monstratum est, titulus redundat. Nam sunt etiam, qui referant in CHRISTVM.

AFferte Domino filii Dei: afferte Domino filios arietum.

LONGE locus is dissentit ab origine. Nam quod dicitur, Afferte Domino filios arietum, ut Græce est υἱοὺς κριῶν, totum redundat. Statimq́ præcipitur, Afferte Domino gloriam, & honorē. ad hunc modum: Afferte Domino filij Deorum בְּנֵי אֵלִים bene Elim, Afferte Domino gloriam, & honorem. Scire tamen operępretiū est, uocem Hebraicam אֵלִים ambiguam esse, & posse legi cum Iod post aleph, quod designabit arietes, aut sine Iod, denotabitq́ Deos: nec desunt pro alterutro significatu exempla. Et Hebraica subnotatio, quæ dicitur Massoreth, ostendit utrāq́ lectionem. Vtrāq́ igitur Græci interpretes posuerunt υἱοὶ θεοῦ, υἱοὺς κριῶν. Sed quoniam alterum per accusatiuum, alterū per casum nominādi efferunt, non efficitur sensus uerus, ut inuitentur filij Dei ad offerendos filios arietū. Alterū secludere necesse est. Verior igitur lectio, pluribusq́ probarior est, ut Elim nunc sint Dij: idq́ omnes ad unum Hebræi cum Chaldæo cōprobant. Nam Chaldæus pro filijs Dei, substituit, כִּיתֵּי מַלְאֲכַיָּא kitte malakaia, acies Angelorum, ordines Angelicos. AuenEsdra, filios Dei, stellas interpretatur, ut illud apud Iob: Cùm me laudarent stellæ matutinæ, & iubilarēt omnes filij Dei. Filios Deorū Rabi Salomon, filios principum in terra, ut in Genesi: Videntes filij filias hominū. Siquidē Elim nō Deus tantum, sed fortes, robustosq́ etiam significat. Inuitat igitur Angelos, inuitat principes, uirosq́ conspicuos, imperatores, reges, dictatores generatim omnes, quibus parēt populi, ut offerāt Deo gloriā, decus, honorē. Græci quoq́ filios Dei, quibus diuina prædicatio permissa est, interpretātur, nimirū Apostolos, uelut etiā Nicolaus, sacerdotes, sacrificos. Sed si arietes excluseris, mentemq́ altißimè tuleris, inuitantur Angeli in omnibus rebus creatis primū gradū obtinētes, in admirationē, prędicationemq́ diuinæ potētiæ: uelut illo Psalmo: Laudate eum omnes Angeli eius. Proprieq́ quod Sept. dixerunt τιμήν, honorem, est Hebraicè עֹז os, potentiam, robur. Propterea Hieronymus transtulit imperium, dicens, Afferte Domino gloriam, & imperium. Atque significatus uerbi, afferte, est, prædicate, decantate, uocibus quasi manibus offerte decus hoc, & imperium Deo, hoc sacrificij genus. Est enim in sacris literis, etiam sacrificium laudis.

Afferte Domino gloriam, & honorem: afferte Domino gloriam nomini eius. Adorate Dominum in atrio sancto eius.

IAm dixi, gloriā, & honorē superiore uersu cōtineri. Repetitio est uehementior, exaggeratio, profluēsq́ impetus animi in laudes præpotentis Dei efferuescētis. Hebraismus itē est, Domino gloriā nomini eius, dicendū potius, Afferte Domino gloriā nominis eius, prædicate, reddite Deo gloriā nomini eius. Famā maiestatis eius euehite: nomē, quo gloriosus omnibus mūdi locis agnoscitur, efferte, cōmendate. Sit larga copia fandi super hoc nomine, atq́ hac gloria. Quid sit afferre gloriam, liquidius explicat, Adorate Dominū. Adoramus quones prædicamus, efferimus, laudamus. Sciendū pro eo, quod Sept. uertūt ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ, In atrio sancto eius: Hebraicè potius est בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ behaderath codes, In decore sancto, quēadmodū trāstulit Hieronymus. Non est igitur atriū, sed honor, decus, quod cōuenit Angelis, omnibusq́ Prophetis, quos inuitauerat à principio. Atriū solis sacer-

 dotibus.

dotibus. Et Abraham qui à primo filios Dei, stellas fuerat interpretatus, nūc eorū adorationē exponit, uelut cùm serui parēt dominis celeriter eorū iussa exequētes. Nec sidera cursus suos mutare posse, ordinibus à præpotenti architecto datis insistentes. Sic quoque spectare potest Angelos, quos uti primores, atque principes in omni mundo inuitet ad laudandū, afferētes ei decus sanctū, gloriā cœlestē, diuinā. Tribus enim nominibus expressit, quod sacrificij genus offeramus. cabod, gloriā: os, imperiū: demū hadereth codes, decus sanctū. Sanctū decus, siue decor, est decor ei proprius, sanctissimæ maiestati eius cōgruus: honor sacerrimus, qui soli Deo, præterea nemini tribuatur. Decus item sanctum, maximè uenerabile, diuinum, suspiciendum, purissimum, ab omni inquinatione segregatū, decus impollutum, intemeratum, non uiolabile numen. Hoc decus precatur angelos offerant summo Deo, offerant prædicando, laudando.

Vox Domini super aquas: Deus maiestatis intonuit: Dominus super aquas multas.

POsteaquàm cohortatus fuerat, maiestatem numenque omnipotēs uenerarētur, efferrent prædicando: aggreditur ipse primus ueluti choraula diuinū carmen, quo uires, potestatē, maiestatemque Dei prædicat. Inducit uocem eius præpotentē, formidabilem super aquas. Hanc uocem Auen Esdra, qui filios Dei, sidera fuerat interpretatus, exponit tonitru, nubibus collisis, simul nimbis præcipitantibus in terram, quo potentia Dei cognoscitur.

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca Fulmina molitur dextra. Et,
Ruit arduus æther. Tonitruque tremiscunt Ardua terrarum.
Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus Aether
Coniugis in gremium lætus descendit.

Hæc prior noster cecinerat. Eadem referūtur in Iob, excitāturque mortales ad scientiam, admirationemque creatoris. Cōsiderata pluuia, tonitribus auditis, collisarum nubiū fragore mentes exterrente, nec temperat æther iterare uoces horribiles unà nimbis ruentibus, ut uideas totū in pluuias descendere cœlū. Hoc erit primū miraculū, quo numinis æterni maiestas innotescit. Est aliorū Hebræorum loci huius explanatio, figuratè uocē in aquas, terrorē in populos iniectū appellari. Sæpenumero reperies in hoc longè uetustissimo poëmate attribui Deo uoces horribiles, terribiles increpationes: ut, Increpuit mare rubrū, & exiccatū est. Et, Ab increpatione tua fugient: à uoce tonitrui tui formidabūt. Aquas itē in hoc poëmate, populos, turbasque sonātes, & quasi fluctuātes appellari, uelut fluctus in mare uasto, creberrimū est. Eritque uox Domini super aquas, terror eius super populos uniuersæ terræ. Vox, & tonitru, terror formidabilis: aquæ, gentes totū per orbē. Si referas carmen ad tempus, quæ uocāt illi Gog, & Magog, nimirū Antichristi, quod Rabi Dauid opinabatur, diuino spiritu Vates incalescēs, decātat interitū exercituū impiorū, quos pessimus ille princeps coactos àduersus pios incitabit. Illis opem Dei magnis precibus implorātibus, Deus uoce formidabili conterritos fundet: delebit, stirpemque hominū sceleratorū tollet è terra, & spiritu oris sui (ut ait diuus Paulus) interficiet impiū Antichristū. Bellū igitur cōtra eos suscipiet Deus, armis Dei exterriti dissipabūtur, fugabūtur, interficiētur. Non gladio, nō hastis res geretur, sed terrore cœlesti, quo mortalia corda tremiscēt. Posset etiā citra ullā figurā poëticā interpretari. Canitur enim alijs Psalmis, Ignis, grādo, nix, glacies, pars calicis eorum. Aduersus eos fulminibus, grādineque saxea pugnabit, uelut exercitus Brenni lapidibus cœlestibus obrutus. Hæc sunt tela Dei, quibus euertit sceleratam Sodomæ gentem, urbes eorum funditus deleuit, Deus maiestatis, Deus, cuius est im-

menſa poteſtas, intonuit, & cœleſtia tela iaculatus, impias manus latè ſtrauit.

Vox Domini in uirtute, uox Domini in magnificentia.
Vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani.

POëticè graditur, non ſemel exhibẽs uocis diuinæ fragorẽ, quẽ cum uirtute nimirũ, ut Græcè melius habet, & ad Hebraicum, ἐν ἰσχύϊ, cum fortitudine, totiſq; uiribus contenta fuerit. Vox ualidiſsima, ſonitus mortalibus auribus inuſitatior. Vox in magnificẽtia, nẽpe ut Hebraicè eſt בֶּהָדָר behadar, decore, uox cum maieſtate, decore. Vox glorioſa, regia, prępotẽs, uaſta, nõ exigua, qualis homuncionũ, ſed quæ per magnũ circũſonet orbẽ, ad uſq; ſidera audita. Tãtaq; fuit uocis huius cõtentio, ut cedros altiſsimas arbores cõfractas deiecerit. Eſt cedrus (ut dixi) procera arbor, locis calẽtibus gaudẽs, iunipero ſimilis folijs, et baccis, niſi quòd aſſurgit in altum. Has uſurpat ſacer Poëta, quoties principes, ſummoſq; uiros innuit, quos fama, aut opes, & potẽtia cæteris eminẽtiores reddiderũt. Vidi, ait, impium ſuperexaltatũ, & eleuatũ ſicut cedros Libani. Et, Iuſtus ut palma florebit, ſicut cedrus Libani multiplicabitur. Libanus mons eſt Iudææ, id genus arborũ feraciſsimus, cedris altiſsimis nobilis. Vox igitur Dei præpotẽs, cõfringet, radicitus euertet principes ſceleratos, nõ eis proceritas, nõ altiſsimę radices profuerint, quò minus eruãtur. Sic Hebræi quoq; cedros interpretãtur reges nationũ, his tonitribus deiectos, & interfectos: ſiue referas hæc cùm lex promulgarẽt, ſiue ſceleratos principes, Antichriſti ſigna ſequẽtes, quos igne cœleſti, grãdine delebit, prodigioſiſq; tonitribus exterritos, tũ uiribus, audaciaq; eorũ in magnã formidinẽ redactis, uitã eis eripiet: quale ſæpe referiur in ſacris literis, ut cũ intonuit Dñs uoce magna ſuper Philiſtæos, & quod refertur in libris Regũ: ſeu malis hæc uniuerſalẽ rerũ ſpectare prouidentiam, qua Deus minimè dormitãs ad crudelia facta tyrannorum, ac principum, eis demum luctuoſam, funeſtamq; diem adducet. Bis igitur retulit, confringet Dominus cedros Libani, ut crebra aſſertio prophetiã ueram fore cõprobet.

Et comminuet eas tanquam uituli Libani, & dilectus quemadmodum filius unicornium.

MInimè arduũ erit intelligere hũc locũ, ſi diligẽter Hebraica diſquirãtur, Hieronymuſq; in ſubſidiũ adeatẽ. Principio, quod Græcus iungit uitulũ Libani, minimè iungẽdũ eſt, ſed dũtaxat dicẽdũ, tanq; uitulus. Verbũ autẽ, q Sept. trãſtulerunt λεπτυνεῖ, cõminuet, ſiue extenuabit, eſt melius, & uerius in fonte, ipſiq; uitulo cuius utiẽ cõparatione maximè congruũ, יַרְקִידֵם iarchidẽ, ſaltare, uel exultare eos faciet. Eſt enim uerbũ principale רקד rachad, quod omnibus, uel prima Hebraicæ dialecti rudimẽta imbutis palã eſt ſonare, exilire, ſaltare. Inde fit uerbũ trãſitiuum הִרְקִיד harchid. Ergo iuxta ueritatẽ Hebraicã dicẽdũ eſt, Et exilire eos faciet tanq; uitulum. Faciet, coget exilire, migrare, diſcedere uelut uitulus fugit ocyor Euro. Eijciẽtur, fugabuntẽ, uelut uituli, quos leuis ætas reddit inſtabiles. Hoc intelligens diuus interpres, Hebraicũ luculẽtius Latinę linguæ reddidit: et diſperget eas quaſi uitulũ. Vtiẽ ergo cõparatione uituli. prius cecinit, ꝑceras illas, ſupbaſq; cedros excidẽdas, in terrãq; deijciẽdas: nũc euellẽdas, è natiuo ſolo diſſipãdas, quarũ fruſta, ac ſtipites exciſi in oẽs partes ferantẽ, exiliãt, ut uituli exultãt, fugiunt. Dixi minimè iũgẽdũ eſſe uituli Libani, ſed Libanus dicẽdũ in caſu nominãdi. Et qđ Sept. Gręcè ſcripſerũt ἠγαπημένος, dilectus, qđ uix intelligas quorſum ſpectet, uerius habetur in origine שִׂרְיֹן Shirion, quod proprium montis eſſe nomẽ, unà omnes Hebræi, &

Hieronymus fatentur. Rabi Salomon de utroq; perhibet שמות הרים ſemoth harim, Libanus, ait, & Siraion, ſunt montium nomina. Ergo legendum eſt, Libanus, & Sirion, tanquam filius רְאֵמִים reemim, unicornis, ſiue rhinocerotis. Eſt autem uerus ſenſus, ut uituli comparatione fuerat uſus, nobiles illas arbores è natali ſolo migraturas, proijciendas, ſic fore ut Libanus, & Sirion montes, harum arborum feraces, ſint uelut pulli rhinocerotum. Nec mireris ſacrum hoc poëma, dare fugam montibus. Nam pleriſq; locis tribuit eis motum, alacritatem, exultationem: ut, Montes exultabunt à conſpectu Domini: uelut apud Latinum,

Omnia quæ quondam Phœbo meditante, beatus
Audijt Eurotas, iuſsitq; ediſcere lauros.

Tribuit poëticè flumini auditum, arboribus diſcendi facultatem. Sic noſter canit montes exaudito diuinæ uocis fragore, tonitruq; terribili, & arbores eorum collapſuras, infringendas, & ipſos pauore, ac trepidatione, loco mouendos, excutiendos. Eſtq; deſcriptio illius diuini fragoris, qui proceras arbores deijciat, altiſsimos montes commoueat, & quaſi terræmotu quatiat. Tum ceruas montes excelſos habitantes, exterritas ad partum cogat. Multaq; alia prodigia canit accidiſſe, uoce illa terribili intonante. Pulcherrima deſcriptio, omnibus metaphoris adhibitis, ut exprimat uocis illius magnitudinem. Alio quoq; pſalmo: Montes exultabunt ſicut arietes, & colles ſicut agni ouium. Igitur clarus eſt locus. Montes ait, Libanus, & Sirion exilient, mouebuntur, ut uitulus, ut pullus rhinocerotum, qui per paſcua decurrit, exultat. Exilient, trepidabunt ad tonitru uocis ætheriæ. Vnicornis Græcum μονόκερως, melius rhinoceros, unicum in naſo gerens cornu. Hebraicumq; nomen id ſonat reem, hinc Græcum rhinoceros. Mouebit, exterrebit populos, principes, ſi figuratè nominibus his putes appellatos: ſin minus eſt deſcriptio uocis horrendæ. Ad hanc quoq; rationem locus Hebræis intelligitur.

Vox Domini intercidentis flammam ignis: uox Domini concutientis deſertum: & commouebit Dominus deſertum Cades.

PRæter alia horribilia, quæ ad uocem illam cœleſtem, inuſitatamq; ſequentur, continget quoq; accenſus ignis, flammiſq; ſequacibus iræ. Hunc ignem cuncti ferè Magiſtri fulmina ſentiunt, ut illud, Et altiſsimus dedit uocē ſuam, & poſt eam mittet ſagittas ſuas. Et quod Latinus ſcripſit iuxta Græcum διακόπτοντος, intercidentis, Hebraicum & ſi ferè idem eſt, apertius tranſtulit diuus interpres: Vox Domini diuidens flammas ignis. Hebraicè diuidens חוצב choſeb, diuidens, quaſi ſpargens, in diuerſas partes mittens, longè, lateq; diffundens, diſtribuens, radijs, flammiſq; plurima loca complectens. Vox Domini terribilis, expauenda, flammas ætherias accenſas diuidet in terram, dimittet in omnes partes.

Fulmina molitur dextra, genitor, quæ plurima cœlo
Deijcit in terras.
Ipſe pater media inter nubila cœlum, Contorſit.
&, Aloidę impij gigantes, fulmine deiecti,
Fundo uoluuntur in imo.

Quàm ſimiles noſter, & ille poëta? Aliud quoq; ad hanc uocem uehementem, formidandamq; conſecutum eſt, Vox Domini concutientis deſertum. Dicēdum, (& ſi ferè nihil intereſt, ut clarius percipias) Vox Domini excutiēs deſertum. Grçcum συσσείοντος, in Hebraico eſt ualidius: Vox Domini יָחִיל iachil, parturire faciens. Eſt autem parturire Hebræis, quemadmodum Græcis, ὠδίνειν, dolere, ingemiſcere, ut illud Pauli, Omnis creatura ingemiſcit, & parturit uſq; adhuc. Sępe in hoc poëmate, mon

te, mon

te, montes & terra parturire, quemadmodum exultare quoq; inducuntur, ut illud, A conspectu Domini parturiet terra. Nempe ingemiscet, dolebit, trepidabit. Hiero. quoq; hoc respiciens transtulit, Vox Domini parturire faciens desertum. Inculcatur idem uerbum in Hebraico, pro ὠδινούσα, Parturire faciet Dominus desertum Cades. Est Cades (ut ferunt Hebræi) desertum immensæ magnitudinis, sæpe in sacris literis commemoratum. Vide quid de hac uoce prædicet, qua copia, uerborumq; proprietate, quibusq; tralationibus describat. Superius ad hanc uocem Libanum, & Siraion agitandos, quatiendos, nutaturos: nunc desertum Cades trepidaturum, pauore excutiendum, siue ipsi monti metaphoricōs dolorem, partumq; tribuat, siue per antonomasiam, feras hos montes incolentes sentiat. Est uastæ uocis omnibus numeris ornata descriptio, reor cum supremo tempore,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,

Luctificam tuba demittet ab æthere uocem.

Canit Erythrea Sibylla, sup qua uoce multa sunt in hoc sacro poëmate testimonia.

Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensa, & in templo eius omnes dicent gloriam.

COnfugias ad Hebraicum, clariora fient. Præparantis καταρτιζομένου, aptans, præparans. in Hebraico luculentius יְחוֹלֵל iecholel, parturire faciēs, ad partū compellens: tantus tremor montis, aut deserti, tantus cedrorum ad tonitru diuinæ uocis cadentium fragor, tanta montis commotio, ut ceruæ quoq; parturiāt, quarum partus propterea quòd uulua angustiore utūtur, est difficilis. At tātus erit sonitus, eaq; diuinæ uocis magnitudo, totū nemus excutiens, ut dolore, & timore ceruę partus enitātur. Hoc intelligens, innuensq; diuus Hieron. Hebraicū sic Latinis expressit, Vox Domini obstetricans ceruis. Obstetricās dixit, nēpe ad pariendū adiuuās, urgens partū. Hoc fortasse sentientes interpretes Gręci, uerterūt, Vox præparans, nimirum ad partum, Ceruas ad partum præparās. Ad hunc modum Hebræi quoque, quibus suorum uerborum uis, ac pondus est perspectum, explanāt. Quod ait, Et reuelabit condensa: Deiectis, ait AuenEsdra, prostratisq; arboribus, pandetur nemus umbriferum, patefient latibula alta ferarum. Nemus opacum enudabitur. Tonitru diuinæ uocis editissimas arbores, quibus totus lucus frondesceret, densissimusq; esset, impellet in ruinam radicitus corruentes. Pro condensis igitur Græcè iuxta Hebraicū δρυμούς, Syluas, saltus. Iccirco Hierony. Reuelans saltus. Hebraicum יְעָרוֹת iearoth, nemora, lucos. Quod prosequitur, In tēplo eius dicent gloriā: templum cœleste, plerisq; Hebræorū placuit exponere, ut, Dominus in templo sancto suo. Eritq; sensus, ut ijdem declarant: Hi qui in hoc templo habitant, efferent laudibus gloriā Dei, qui superbos euerterit, pœnas de sceleratis sumpserit. Vnà omnes sic prædicabūt, quàm magna gloria tua. Alij de sacerdotibus, ac Leuitis sunt interpretati, qui in templo nihil ad uocē illam terribilē trepidantes, sed eos cōfirmante Deo, concinent, laudabunt gloriā Dei, fortitudinēq; efferent. Propterea psalmus à principio inuitauerat filios Dei, siue Angelos, siue sacerdotes, ut decus, maiestatemq; Dei decantarent. Et Ioānes ait in reuelatione sanctos exultasse, gloriāq; fortissimi Dei unanimes prædicasse, ubi tyrannos, monstraq; terrarum, qui pietatem eorum persequerentur, grauissimis supplicijs ultus esset.

Dominus diluuium inhabitabit, & sedebit Dominus rex in æternum.

COmplures à diuersis Hebræis, ut cuiusq; fert opinio, causæ proferūtur, cur induxerit Vates Deū inhabitare diluuiū. Si miracula quæ Gręci uocāt μετέωρα, res

 censet,

censet, ut à principio proposuerat AucEsdra, diluuiū uocat pluuiā ingentem, nimbosq́ nigerrimos, inundantes. Habitat, aut sedet (ut designat uerbum Hebraicum ישב iashab) hoc diluuiū. Insidet huic diluuio, uelut dominator, præpotens, moderator. Est alia uerior, probatiorq́ sentētia, diluuium cui Deus insideat, nunc fuisse commemoratum, nempe diluuium Noë, quòd nunc agitur de interitu impiorum, quorum omne studium fuisset euertere gloriam, nomenq́ singularis Dei, ut illi tempestate Noë Gigantes. Quibus extinctus, ac penitus deletis, fit mortalibus perspicuum unum Deum esse colendum, uerum numen, ueram, unicamq́ maiestatem, cœlo, terrisq́ præpotentem, ut impijs inimicam, & in eos cùm uoluerit, grauiter animaduertentem: sic pios seruantem, salutis eorum rationem habentem: non desertorem, aut ignorantem eorum benefacta. Vt Deus (ait sapientissimus Vates) insedit diluuium, quasi dominus aquarum, tempestatum, nimborumq́ regnator, celsa sedens arce, sceptra tenens uentorum, hisq́ telis sceleratos obrutos sustulit è terra, progenies autem pia quæ seruata est, sublatis ad æthera palmis adorauit sanctum numen, egitq́ gratias, quòd seruata esset: sic nunc simile quid decantans innuit impias gentes tonitribus Dei, fulminibusq́ interemptas, atque euersis, qui regnum, nomenq́ eius oppugnarent, penitus gloriam eius fuisse claram, manifestam. Atque audi quæso Rabi Dauid, qui totum psalmum retulit in tempora Mesiæ, in alterum scilicet aduentum Christi, quo tempore uox horribilis audietur, de qua superius cecinit Sibylla, & de qua diuus Paulus, Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti. Exemplum, inquit, diluuij Poëta noster induxit, ut doceret quemadmodum tempestate Noë, sceleratis Gigantibus oppressis, sancta progenies superstes laudauit, benedixitq́ Deum, omnisq́ posteritas hanc maximam uindictam perspexit, quæ uermes, monstra illa, solum autem Deum esse uerum Regem, & mundi creatorem comprobauit: sic erit בימות המשיח beiamoth hamassiach, in diebus Mesiæ perditis nationibus, quæ cladibus uexassent Hebræos, ab ipsis Hebræis, cæterisq́ qui conuertentur, adorabitur, benedicetur Deus, & regnum eius erit sempiternum. Sic Hebræus, sed peruersè (ut solent) & suæ salutis inimici. Restituatur autem uerus sensus: Deleto Antichristo cum agmine sceleratorum, qui consurgent contra omne quod dicitur Deus, gens pia superstes, quā summa ui delere illi contenderēt, benedicet, collaudabit Deum non solùm in terra, dum maximus ille iudex exquiret, euoluet mortalium facta, sed etiam ascendens in cœlum cum Rege triumphante. Tunc plausus erit, tunc benedictio, gratulatio, carmina triumphalia, triumphus in cœlo: tunc erit Rex dominator in æternum, sedebitq́ filius hominis in sede maiestatis suæ.

Dominus uirtutem populo suo dabit: Dominus benedicet populo suo in pace.

VIrtutem Græcè ad Hebraicum, uerius ἰσχὺν, fortitudinem, robur, uim. Tunc, ait Rabi Dauid, aduersariorum exercitibus deletis, dabit Deus suis super omnes gentes autoritatem, fortitudinem, audaciam: populus Dei fortissimus ante omnes cognoscetur. Sancti illi qui impiorum armis circunuenti, auxilium cœleste precibus suppliciter postulassent, aduersariorum copijs deletis triumphabunt, erit honos eorum eminentissimus. Tunc quoque benedicet Deus populo suo in pace, bellis extinctis, deletis, & profligatis, & ad ultimam internecionem excisis inimicis pietatis, pacem sempiternam Deus ore suo constituet, benedictione perpetua, atque sacra oris sui confirmatione obsignabit, non diuturnam, sed æternam pacem. In æternum beatus, æterna pace tranquillus populus eius erit.

Huic

Huic decreto ſtabunt omnia tempora, quæcunq; fuerint opus ad felicitatem pax illa ſufficiet. Sic cernis Sibyllarum more, multa de ſupremo ſeculo, cùm ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, oracula Prophetas edidiſſe, Hebræis omnibus ad unum, huic interpretationi ſtantibus.

PSALMI XXIX. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO pſalmi eſt, Pſalmus cantici in dedicatione domus. eadem eſt in fonte, ſed quædam apud Hebræos eſt ſententiarum uarietas ſuper dedicatione domus, partim hanc domum opinãtibus eam, quam conſtituit Dauid, nempe domum ex cedris: nimirum domum ipſius Dauid, non Dei, propterea quòd in pſalmo nulla fiat mentio de domo Dei, ſed de peccato tantùm, quod ei Deus condonaſſet. Eſt igitur ſententia Rabi Dauid, quæ mihi probatur, cùm nulla fiat hoc pſalmo mentio templi, at inimicorum Dauid, ſiue qui in populo odio cum proſequerentur, ſiue gentes externæ, propter grauiſſimum illud ſcelus, quod perpetrauit, cùm cupiditas inflammataq; libido, uſq; eò præcipitem egit, ut non adulterium modò, ſed homicidium quoq; perageret: hinc factum eſſe, ut diuinam ſententiam ſuper excidio ſui, ſuæq; familiæ Deus ei per prophetam denuntiaret: tum uerò inimicos pro comperto habuiſſe funditus eum cum tota ſtirpe abolendum: nec amplius fore, quod ei fuiſſet promiſſum, ut aliquis ex ſanguine eius oriretur, qui templum Dei conſtitueret, regnumq; nationis illius in ſua familia retineret. Sed ubi Dauid ſuper admiſſo ſcelere grauiter ingemuiſſet, ſuppliciterq; multis cum lacrymis id ſibi condonari poſtulaſſet: reuocata ſententia eſt, deletum eſt crimen tantopere, ut etiam filius ex illa, quæ cauſa peccandi extiterat, procreatus in poſterum, & templum erigeret, & regni maieſtatem in familia Dauid retineret. Quocirca non memoratur in pſalmo, conſtitutio, ſiue dedicatio templi, ſed tantummodo preces, quibus peccatum fuit abolitum, recenſentur, & precibus impetratum fuiſſe canitur, ut ſcelus aboleretur, quæ fuit cauſa ut templum dedicaretur. Nec dicitur in titulo, domus Dauid, ſed, Pſalmus cantici ſuper dedicatione domus: tum ſequitur Hebraicè לְדָוִד le Dauid. Eſt, inquit, pſalmus Dauid. Neq; hoc debuerat quenquam impellere, quod refert Nicolaus, ut crederent domum ipſius Dauid: ſed pſalmus Dauid, non domus, in titulo dicitur. Domus autem ſimpliciter intelligitur domus Dei.

EXaltabo te Domine, quoniam ſuſcepiſti me: nec dilataſti inimicos meos ſuper me.

SVSCEPISTI me, iuxta Græcum ὑπέλαβες, ſuſcepiſti me, Hebraicè דִלִּיתָנִי dalithani, eleuaſti, erexiſti, exaltaſti. Id enim interpretatus eſt præſens uerbum, Rabi Salomon, הגבהת, quod citra controuerſiam eſt, exaltaſti me. Rabi uerò Dauid declarans: Quoniam, inquit, delapſus eram in uoraginem peccati, at tu erexiſti, eleuaſti me inde. Habes igitur ſenſum clariorem ex Hebræis. Hoc intelligens exprimensq; Hieronymus tranſtulit, Quoniam ſaluaſti me, magis ſenſum, quàm uerbi proprietatem explicans. Quod ait, Nec dilataſti, Hebraicum clarius, & uerius שִׂמַּחְתָּ ſimachtha, lætari, uel exaltare feciſti. Quod etiam Græcè tralatum eſt, εὔφρανας, lætari feciſti, gaudio affeciſti: fuerat etiam à Latino poſitum, ſed non tam propriè reſonat Delectaſti, ut non ſit dicendum, dilataſti. Eſt igitur uerus ſenſus, Gratias immortales,

mortales, o sancte, ac benedicte Deus, habeo, habiturusque semper, quod me ex illa sceleris uoragine eripuisti, inimicisque meis, non diutinam lętitiam permisisti, super calamitate mea uitulantibus, & quasi triumphantibus. Expiato incommodo, nec mihi longior dolor, nec hostibus diutina lætitia relicta est. Respondentque singula singulis, exaltabo, propterea quod exaltasti, eleuasti. Faciam uoce erga te, quod tu re erga me fecisti. Iucunde à Græcis aperitur. Quomodo, aiunt, humilis exaltabit altissimum, an uidelicet ipsum confitendo, prædicandoque altissimum? Sic quoque magnificat eum, qui magna de eo sentit, sicut è contra deprimit, minuit, qui humilia, exiguaque de eo loquitur. Iidem Græci commode declarant uerbum illud positum à Septuaginta, ὑπέλαβες, suscepisti: nempe, μετεώρισας, ἀνώρθωσας καταβεβλημένον τῇ ἁμαρτίᾳ, Eleuasti, sustulisti delapsum in peccatum, subiecta manu tua auxiliatrice. Subiecit igitur oculis actus corporeos, ut his spiritualia facilius cognosceres. Peccare nil aliud esse quàm in altissimam fossam, barathrumque præcipitem ferri, condonante nobis Deo, fletus nostros acceptos habente, esse uelut si quis extensa usque ad intimam uoraginem, dextera, nos inde ad superas auras reuocaret. Tum uero in lucem euocati, procumbentes ad pedes, seruatori gratias haberemus, memoriamque tanti beneficij in perpetuum tempus retineremus.

Domine Deus meus, clamaui ad te, & sanasti me. Domine, eduxisti ex inferno animam meam: saluasti me à descendentibus in laccum.

ALijs figuris corporeis, declarat illud eximiæ liberalitatis actum. Qui peccassent non modo similes sunt his, qui in uoraginem ruissent, sed his etiam, qui in fatalem morbum incidissent. Tum quis ope diuina, atque potentibus herbis, morbo expiato, pene à limine mortis eũ reuocaret. Alia tralatio superiori similis de his, qui descendunt in infernum, & his qui descendunt in laccum. Laccus (ut superius monui) Græcum est λάκκος, pro eo Hebraice בור bor, puteus. Laccus igitur est puteus profundissimus, fossa, uorago. Descendentes in infernum, etiam Hebræi fatentur esse pœnis tartareis damnatos, tartarum sua lingua uocantes gehennam. Sanitatem similiter, atque nostri esse salutem, sanitatem, medicinamque animi: Damnationem iure mortẽ appellari. Ægrotabat igitur animus ob peccatum, grauissimis uulneribus acceptis. Venit medicus, peccatum condonauit, precibus, ac fletu redemptam salutem restituit. Tunc effectum est, ne similis esset his, quos damnatos pœna sequitur, ut in barathrum intrudantur, in infernum, alnsimumque sub terris carcerem abstrahantur. Posset etiam ad corporea referri, quod raro in Veteri testamento, uel salutem, uel damnationem animi reperias. Descendentes in infernum, aut in barathrum, & uoraginem, sunt quos Nemesis grauissimis pœnis, ob grauissima scelera in hac uita adiudicat. Hoc sæpius illo uetustissimo tempore factum inueniemus, nondum bonis, ac malis sempiternis declaratis. Has pœnas, atque clades fortasse respicit psalmus, ipsius in primis Dauid, tum uniuersæ domus interitum, quæ sicut unius honore creuisset, sic unius exitio concideret. Merito gratias agit, carminibus tantum beneficium concelebrans, in omnem posteritatem prodita memoria. Animam suam ereptam ex inferno uocat uitam suam.

Psallite Domino sancti eius, & confitemini memoriæ sanctitatis eius.

Vt consueuit, quo laus sit plenior, ac celebrior, ut clarius innotescat diuina clementia,

mentia plurimos inuitat ad laudandum. In primis sanctos eius, hos siue Angelos interpretaberis, qui sępius inuocãtur in hoc poëmate, ut uoces mortales ipsos, quibus est uox cœlestis, neq; uox hominem sonat, adiuuẽt pariter, euehentes numinis æterni bonitatem: aut sanctos in terra, senties iuxta uocabulũ Hebraicum חסידיו chasidau, probos, mites, placidos, innocentes, beneficos, benignos. Hos in primis hortari consentiunt Magistri, ut quoniam Dauid quoq; sanctus aliquando fuisset, nunc autem delapsus in peccatũ, beneficio Dei surrexisset: siquid eis simile (ut fert incauta mortalitas) aliquãdo accidisset, scirẽt nõ deesse misericordiã, ne'ue animis deficerẽt, sperarẽt pro eius clemẽtia ueniã delicti à Deo cõsecuturos. Itaq; eos cõfirmare, & cohortari, uelut sui similes, ut quibus etiã singulariter sit datum colere Deum, habere bonitatẽ eius magis quàm reliquũ uulgus, exploratã. Sancti enim nunc sunt, uelut sacerdotes, religionumq; interpretes, excubitores templi, rebus sacris præsidẽtes, diuina carmina meditãtes. Ad hos spectãt diuinæ laudes, his argumentũ proponit, quid cantãdo prosequãtur, misericordiã scilicet Dei, & clemẽtiã. Et quòd nihil habet natura eius melius, ac præstantius, quàm ut uelit, ac possit seruare quàm plurimos. Quod ergo dixit, Cõfitemini memoriæ, nõ est omnibus locis monendum, quoties nostri, siue Græci, siue Latini trãsferũt in Psalmis cõfiteri, esse in Hebraico, uerbũ canẽdi, laudãdi, quod Græca lingua ex Hebraica sibi mutuata est הוה hada, ᾄδω. Memoriã sanctitatis, siue memoriã sanctã (est enim phrasis Hebraica) uocat Hebræis testibus, nomẽ sanctũ eius, famã, celebritatẽ, & quasi cõmemorationẽ. Cõfiteri memoriam sanctitatis eius, est laudare, celebrare, sacrosanctã eius memoriã memorare: nominis eius, quo nullum sit sanctius, meminisse, assiduis carminibus memorare. Quid enim ingratitudine turpius, gratitudine pręstantius? qua nihil pręstãtius mortales possunt pro beneficijs acceptis, Deo reddere, perpetuamq; accepti beneficij memoriam recolere. Hæc nõ animis solum contineri, sed ore pronuntiari, & manifesta fieri, ubique nostris uocibus audiri debet. Hoc sacrificij genus offerri.

Quoniam ira in indignatione eius: & uita in uoluntate eius: ad uesperã demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.

OBscura sunt, propterea quòd nõ sunt iuxta ueritatẽ Hebraicã tralata. Pro eo, quod Sept. dixerũt ὅτι ὀργὴ ἐν θυμῷ αὐτοῦ, Quoniam ira in indignatione eius. Hebraicũ longè clarius, & aptius, quod Hieron. quoq; nouit, & trãstulit כי רגע באפו ki rega be appo, Quia momentũ in ira eius. Hieron. similiter, Quoniã ad momẽtũ est ira eius. Audis sensum meliorẽ, liquidiorẽ. Breue ad tempus, inquit, est ira eius. Non perpetuò irascitur. Nõ est ira eius diuturna. Celeriter mitigatur, mitescit, sedatur. Pro ira igitur est Hebraicè uerius רגע rega, quod perspicuũ est, sonare momentũ, citò, uelociter. Alioquin tralatio Sept. perdifficilis. Quid enim est ira in indignatione eius? Eam uocẽ declarans Rabi Dauid, loco eius substituit מעט meat, parum, exiguũ momentum: enudansq; sensum, Quia si, inquit, fuerit indignatus contra hominem, at breue, & exiguũ tempus erit indignatio eius. Subijcit aliud in contrariũ, Et uita in uolũtate eius. Quod ab Hebræis unanimiter uerè declaratur, Vita diuturna in uolũtate eius. Volũtas eius est, ut uita sit diuturna, sit ad longũ tẽpus. Nõ delectatur in perditione uiuorũ. In uotis eius est, ut uiuatur, ut sit mũdus, sint res in mundo: uitæ nõ mortis, cupidus. Propterea parcit, cõdonat, haud ignarus imbecillitatis humanæ. Misericordia eius plena est terra. Non est iracundus, crudelis, inexorabilis, durus, præfractus, nunquã furorẽ remittens, celeriter redit in gratiã, est clemẽs. Hanc ob causam creauit mundũ, omnibus ad iucundã uitã ne-

cessarijs excogitatis. Hinc abominatur iniustitiã, uiolentiã, uitæ, & conseruationis humani generis inimica. Propterea declarãs hunc diuinæ clemẽtiæ sæpius cõprobatum effectũ subijcit: Ad uesperũ fletus est, ad matutinũ lætitia. Vehemẽter probatur Hebræorũ expositio: Vesperũ, ac noctẽ attribuisse fletibus, ac lacrymis, afflictionibus, mœrori, uelut tenebrosum tẽpus nocturnũ: at matutinũ redeũti lætitiæ, & alacritati. Erãt, ait, sub uesperũ, sub noctẽ, sub tenebris, plena mœroris omnia. Tempus opacũ, & tenebrosum, fletus & lacrymas exhibebat. In lacrymis propter scelus admissum, uersabar totus. Tẽpus erat sine luce lætitiæ, tenebrisq́ nigrescũt omnia circũ. Ecce autẽ lux diuinæ bonitatis, clementiæ, misericordiæ restituit alacritatẽ, auroræ similis, quæ terras, tenebris opacis exoneratas, alacritatis suæ risu latè cõplcuit, omnibus ad eius aduentũ ridẽtibus, & lætantibus. Quàm breuis est, si qua fuit propter nostra delicta diuina indignatio, si modo ueniã petas, & displicuisse probes, quod cũ uoluptate admisisti. Tam facilè decurrit, aufugit, ꝙ spatiũ nocturnũ. Sub uesperũ gemebas, flebas, ꝑpetratũ facinus deplorabas: non diutius in his lacrymis uersatus, ad aurorã, ad matutinã lucẽ diuinæ clemẽtiæ lætaberis.

Ego autem dixi in abundantia mea, Non mouebor in æternũ.

ABundãtia Græcũ respõdet ad Hebraicũ εὐθηνίᾳ, felicitate, copia. Hebraicè שַׁלְוִי shalau, quid sonet, uox ipsa Latina docet, quæ hæc ipsa Hebraica est salus. Omnes enim linguæ à matre sua Hebraica aliquas uoces desumpserunt, aut eas ab ea diuulsæ retinuerũt. Quid autẽ salus est nisi copia, abũdantia, prosperitas, incolumitas? Assentior igitur Hebræis bifariã hunc locũ exponẽtibus, Referre Dauid oculos aut ad pristinã felicitatẽ, abũdantiã, maiestatẽ, honores à mortalibus oblatos. Hos ait sempiternos, nulla calamitate interpellãdos arbitrabar. Securum me maximè diuturna pace fore penè exploratũ habebã. Ecce abstulit omnia, inquam: propẽsa mortalitas est, nequitia, nihil in rebus humanis fortuna patiẽte diuturnũ. Falluntur, qui præsentẽ lætitiã, uultusq́ serenos seruaturã semper fortunam arbitrãtur. Alij nõ corporeã felicitatẽ, copiamq́ bonorũ terrestriũ quasi amissam deplorare, & cur amiserit, admirari Dauid cõtendũt: sed potius integritatẽ, innocentiã, sine crimine uitã. Hãc illũ sempiternã existimasse. Quis enim uirũ sanctũ, cuius stabilitatẽ anteacta uita cõprobasset, tam miserè lapsurũ putasset, ut cũ adulterio, pariter homicidij scelus admitteret? Hoc admirari, ac deplorare Dauid, qui felicitatẽ hãc sempiternã existimaret, sibiq́ fore cũ Deo perpetuã gratiã, atq́ amicitiã. Nunquã hãc gratiã amittendã, qua nullã, quæcunq́ postulasset, patiebatur repulsam: nunquã inconsultus, illususq́ ab oraculo discederet. Illo cœlesti præsidio comite, omnibus bellis superior esset, puer leones superasset, Gigãtem deiecisset, interfecisset: ad regni maiestatem, ex humili loco peruenisset. Tunc ille gloriabatur, plenusq́ lætitia secũ reputabat ad omne tempus permansurã hanc diuinã beneuolentiam: nunquã remouendum, deijciendumq́ sese ex tanto dignitatis gradu.

Domine in uoluntate tua præstitisti decori meo uirtutem: auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.

COnsultis magistris, quos in explicanda uerborũ proprietate sequi optimũ est, hunc uerũ sensum reperies. Nã pro τῷ κάλλει μου, decori meo, Hebraicè est לְהַרְרִי hareri, monti meo. Hieron. quoq́ legit montẽ. Sunt duæ dictiones inter se simillimæ הָרָר הָדָר harar, hadar, prima est mons, secunda decor. Posterior lectio fuit in exẽplaribus Sept. quæ ex Hebraicis Græca faciebãt: hodie ubiq́ est uox montem designans. Chaldæus quoq́ pro ea posuit, quæ clarè montem sonat טוּרַיָּא turaia.

Sed

Sed lectio Græcorum interpretum, tot licet reclamãtibus testibus, fortasse uerior. Nanq; omnes Hebræi montē interpretãtur maiestatē, intellectum metaphoricas. Decorē igitur suū uocabat maiestatē, honores regios, excellentiã. Si montē legas, montē itē uocabat excellētiã, eminentiã. Qualecũq; legatur, uerus sensus, ut monstratũ est, exhibetr ab illis. Dedisti monti meo, nēpe maiestati fortitudinē. Confirmaueras, stabilieras decus meũ, erat robustũ, firmissimũ, uolente te, dũ tibi placeret, dũ uolũtas tua in me propēsa esset, dũ totus in me inclinares, auxiliũ tuũ consilijs meis, meo pectori pręsens esset sustinēs, illuminãs, tacitã lucē immittēs. At ubi oculos tuos auertisti, nec amplius me respexisti: turbatus sum, offusa rationi caligo, tenebris incubãtibus animus cõcidit. Quicquid peccaui, fuit, quoniã deseruisti me, memet mihi reliquisti. Nihil ualet humana fragilitas absente Deo. Propterea docuit nos precari, Et ne nos inducas in tentationē. quoniã si nostrã stabilitatē exquirere placeat, omnes homines inueniet fragiles, imbecillos, lapsabundos, facile cadentes. Hanc ob causam omnibus penè Psalmis, supplicationes habentur, ut sustineat, confirmet, regat, lucem uitæ nostræ præbeat.

Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor.
Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionē?
Nunquid cõfitebitur tibi puluis, aut annuntiabit ueritatē tuã?

SVperest, cùm peccata deprimũt, onerãtq; animũ, ueniã poscere, exclamare, uociferari. Nõ otij, nõ socordiæ tēpus illud. Surgendũ, uigilandum, precibus instandũ, dum cõtractæ notæ deleanr. Omnibus cõtētionibus urgendũ, ut celeriter morbũ depellas, saniē expurges. Hoc prophetas oĩbus locis facere cõsueuisse cõperies: ea Psalmorũ unica, singularisq; philosophia: ea creberrimas p̃ces continet, pro facinoribus admissis. Hæc sunt carmina, his hymnis Deus summus extollir, dũ et nos nostra crimina fatemur, & eũ clementē, exorabilemq; indicamus. Simul irasci peccãtibus ostendētes, quo cũcta, quæ gerimus in terris, habere pspicua, malefacta autē odisse mõstramus. Quoniã autē uaria potest esse oratio, qua psuadere illi nitimur, ut nobis parcat, in primis est, quã Propheta suggerit hoc loco. Quæ, inquit, utilitas est hominibus pdēdis? Quid pdest genus humanũ delere? Quid in his est boni, q̃ è uita discessere? Qui nihil agnoscũt, celebrare diuina facta, cõditorē laudare nõ possunt. Sanguinē suũ autoribus Hebręis dixit animã, uitã suã, quę sanguine cõstat. Quę fuerit, ait, utilitas tibi, erepta mihi uita? q̃d assequeris, si uita hæc misera descēdat in corruptionē, in interitũ? Nũq̃d puluis, in quē defuncti resoluũtur, nũ muta cadauera, te laudabũt, fatebunr, celebrabũt? Facta tua mirifica laudibus in cœlũ ferēt? An est aliq̃d laudis, prædicatiõisq; in extinctis, & æthere cassis, cuius causa genus humanũ cõdidisti? Cõdidisti, inquã, ut cœlũ, ac terras, tãtãq; rerũ pulchritudinē cernētes, creatorē admirati, uultus ad sidera tollerēt, manibusq; supinis gratias agerēt, adorarēt, uenerarenr. Faciēt'ne hoc, quos excideris, quibus uitã ademeris? Veritatē eius dixit, res certas, pspectas, exploratas, quas ipse cõdidit, quas in oculis gerimus quotidie, manibusq; tractamus. Veritatē quoq; eius, nēpe stabilitatē, firmitatē suæ potētiæ, robur inuictæ naturæ. Veritatē quoq; fidē, cõstãtiã eorũ, q̃ pmittit. Nã p ueritate, Chaldæus substituit הֵימָנוּתָךְ hemenutach, fidē tuã. Græci quoq; bene declarãt, Veritatē tuã, nimirũ ὅτι σὺ ἀληθὴς θεός. Quòd sis uerè Deus, quòd uerax, cùm reliq̃ Dij mēdaces oēs. Prętat igit̃ me incolumē esse, uiuere, ut bonitatē tuã cõcinã, ubiq; celebrē reddã. Interitum, & corruptionē referunt Hebræi tum ad damnationē sempiternã, (Nam neq; damnati gratias habere possũt) tũ ad iteritũ corporis, q̃d magis quadrat, hocq; spectasse psalmus apparet.

Nam de his, quę ad animos attinent, rarò in Veteri testamento mentionē reperies.

Audiuit Dominus, & misertus est mei: Dominus factus est adiutor meus.

OMnia hæc præterita, imperatiua sunt: Audi Domine, miserere mei. Domine esto adiutor meus. Cōsule quoq; Hieronymum, hæc uera esse comperies. Primùm igitur deplorauit facinus, ingemuit, altè suspiria duxit, illacrymatus est, puduit, pœnituit, in se ipsum iratus, ipse sibi uiluit, despicabilis fuit, contemptus, execrabilis. Post hanc commotionē (pars enim sanitatis est, morbū agnouisse) ad clementię fontē se contulit, ignosceret postulauit, nullā esse perditorū, damnatorum, interfectorumq; utilitatem, posse uiuentes, & seruatos utiles esse, magno rerū Domino aliquid obsequij, in magno regno præstantes, saltem quæ maxima laus, bonitatem, & clementiam super conseruatis prædicantes. Postulauit primùm preces suas gratas esse. Preces erant, ut ignosceret, misereretur. Tum ne omitteret quo minus consuetum auxilium afferret, ne'ue aduersus inimicos dimicanti pristinam fortitudinem subduceret. Contra casus aduersos custos assisteret, audaciam, roburq; pectori suggereret: quamcunq; ægritudinem res humanæ ob earū inconstantiam animo consuescant afferre, debilitantes, ac frangētes discuteret, serenaret: tristium rerū contemptorem animū efficeret. Hoc omne continetur ea precatione, qua postulat eum adiutorem. Ostendit deinceps se exauditum, triumphat, gratulatur.

Conuertisti planctum meum, in gaudium mihi: conscidisti saccum, & circundedisti me lætitia.

IN gaudium uenustè Sept. Gręcè transtulerūt, quod esset Hebraicè במחול machol, chorū, ut uertit Hieron. Chorus ergo est pro gaudio. Conuertisti planctū meum in chorum, in lætitiā, in canticum. & quod Latinus, Conscidisti, clarius Græcū ad Hebraicum διέῤῥηξας, soluisti, scidisti, discerpsisti. Quod sequitur, Circundedisti lætitia: respondet discisso sacco. Saccum mihi distraxisti: uice eius, lætitia, gaudio me induisti. Prior uestis erat lugubris, flebilis, saccus, hac amota, reddita est uestis lætitię. Subijt gaudium, exultatio, propterea quòd mihi ignouisti, facinus condonasti, me tua clementia redemisti. In sacco pœnitentes præteritum scelus deplorabant. Illud signū erat displicuisse scelus, atq; indolescere super eo, quod contra fas placuisset. Saccus uestis durissima, qua duriter corpus malorum causam uexabant, uis in seipsos exercentes, ne exerceretur à Deo, sese ad pœnas ultro uocantes, atq; abstrahentes. Finis igitur psalmi, est triumphus, alacritas, gratulatio. Expiatum est peccatum, neq; longior dolor relictus est delinquenti, neq; hostibus diutina lętitia. Non est datum, ut inimici longius gratulentur, quod eos fecisse, à principio commemorauerat, stragem, excidiumq; domus Dauid, ob immane facinus, fore suspicati, & id inter se prædicantes.

Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi.

HEbraica in suum ordinem, Latinè restituantur: Non est enim gloria mea, sed duntaxat, Vt cātet te gloria. Subauditur Hebręis, omnis homo. Vt omnis homo cantet tibi gloriam. Estq; impersonale, Cantetur tibi gloria. Gloriā quoq; Rabi Dauid, (ut sæpius aliàs) animam interpretatur, quæ sit gloria cuiusq;, ut responde at exaduerso ei quod dixerat, Nunquid cōfitebitur tibi puluis? At anima, uitaq;, inquit, cantabit te, & celebrabit. Quod autem dixerunt Sept. καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ, Et non compungar, limpidius in fonte ולא ידם uelo iddū, Et non taceat. Quod apud Hieron.

ron. quoq; est. Semper, inquit, te celebret, & in hac uita, & in posterum, remanens anima post discessum ex corpore. Habes igitur sensum ueriorem, non ex Hebræis modò, sed & ipso diuo Hieronymo. Græci quoq; monent Symmachum, quē secutus est Hieron. ad Hebraicum uertisse. οὐ μὴ σιγήσω, Non tacebo. Hunc locū declarans Rabi Dauid, Cantabit, ait, quasi glorificabit te gloria mea, nēpe anima mea in æternum, propterea quòd scelus mihi condonasti. Perspectum enim mihi, remāsuram in posterum animam meam. Ea te in sempiternū celebrabit, & nō tacebit. Idemq; affirmat ex antiquis Rabenis cogitasse Dauid templū Dei cōstituere, eamq; ob causam in titulo huius psalmi præfigi, Psamus, cantici, dedicationis domus ipsius Dauid. Rabi quoq; AuenEsdra interpretatur gloriā נשמה חכמה neshama chakmach, Animam sapientem, quasi animam intelligentem, intelligētiam incorruptibilem. Chaldæus autem interpretatur gloriā, יַקִּירֵי עָלְמָא iakire alema, Honorabiles mundi, summi proceres. Nam ut est alibi, Super ipsum cōtinebunt reges os suū, ipsum gētes deprecabūtur. Potest igitur diuersis sensibus intelligi gloria, siue anima, siue regū maiestas, præcellentia. Aut per accusatiuū, Omnis homo gloriā decātabit, celebrabit gloriā tuā, propter tuam clementiā, qui plenus sis clementiæ, & bonitatis.

PSALMI XXX. EXPLANATIO.

INscribitur apud Græcos, quos Latini sequuntur, is psalmus: In finem psalmus Dauid, pro ecstasi. Sic Græcè ἐκστάσεως. Redundat ecstasis, neq; in fontibus Hebraicis, neq; apud sanctum interpretem inuenies. Ne Chaldæus quidem, solitus aliàs liberius Hebraicis addere, quod antiqua traditio doceret, adscripsit. Obelisco igitur deleatur. Ecstasin quidem Græci interpretātur excessum, peccatum, secessum à recto, cùm uxorem Vriæ adulterio contaminasset: psalmumq; editum, dum fugeret filio Absalone persequente. In eo dissentiunt Hebræi, potius editum psalmum Saule ceruicibus eius instante atrociter urgēte. Has orationes, atq; has gratias, recordatus postea præteritarum calamitatum rex ipse, ubi parta quies, habebat. Singulis beneficijs, singulas orationes, & carmina triumphalia adnumerās, tres in primis aut quatuor insigniores calamitates auxilio cœlesti uitauerat. Has ubiq; ferè commemorat, nunquam gratijs habendis defessus, memoriæ uiribus integer usq;. Edebat, quemadmodum dixi, hæc carmina, tranquilla pace, quiescens, multis post annis, bellis iam sopitis, finitimis nationibus pacatis. Adibat templum, cātoribus quos ipse sacrauerat, carmina, quæ per quietem contexuisset, (eruditissimus enim poēta fuit, uelut Sibyllæ agitante Deo, non concessa cunctis oracula profundens) canenda tradebat. Ipse medius considebat, alacri uoce (ut cùm ante arcam Dei exiliret) cantores adiuuabat. Propterea pijssimus fuit, Deiq; ardentissimus cultor. Recordatus igitur præteritæ calamitatis, cùm Saul crudeliter instaret, toties q; ab insidijs eius duce Deo liberatus, qui fraudes hostiles detegeret, non unam, atq; alteram pro hoc beneficio odas edidit: cantoribusq;, ut perhibent Hebræi, tradebat, sed longè plurimas, è quibus hæc una est. Propterea psalmus inscribitur, Carmen triumphale, uictorias illas pristinas Vate respiciente.

IN te Domine speraui non confundar in æternum: in iustitia tua libera me.

INITIVM carminis spes est. Orat ut ne spes sit inanis, nullius fructus, ut qui sperant uentura, quę nunquam uenient, quibus non subsint uires, & causę ut uenire possint. At hi qui sperant in Deum, non possunt hac de causa decipi, quòd is in quo sperant, præstare non possit, aut non audiat

quod postulatur. Prophetę norant eum omnipotentem, norant item sic omnia exaudire absentem, ueluti si coràm adesset. Reliquum erat, ut precarentur, gratè audiret, ne'ue sperantes illuderet. Itaq; quod ait, Non cōfundar, est potius (ut sæpius antè dictum est) uetantis, prohibentis. Ne confundar, uerbū confundendi clarius Hebraicè & Græcè אֵבוֹשָׁה ebosha, erubescam, pudefiam. Gręcè καταισχυνθείην, pudore, & ignominia afficiar. Perinde si diceret, Ne confundar, ne decipiar, ne ridiculus appaream, quod mihi turpissimū esset, & tibi non admodum honorificū ludificare mortales in te sperantes, ueluti non sentias, aut non possis, aut negligas, humanis calamitatibus oblectatus. Dixit item, Ne cōfundar in æternum. Hebraicè, in ęternum, semper: cum negatione, sonat nunquā. Non lauabis mihi pedes in æternum: nunquam lauabis. sic, Ne confundar in æternum, ne sit unquam spes hæc uana. Semper spero, speraui'q; : sic semper assequar, quod spero. Aut, Ne confundar in æternum, si simul, atq; speraui, auxiliū'q; imploraui, nihil auxilij misisti. At ne sit semper hęc expectatio inanis. Aliquādo dignare nos tuis responsis, aliquando nostri misereris, ne semper cōtemnas, semper reijcias, oculos auertas. Vt'q; magis flectat, iustissimam'q; opitulandi, & quasi flexanimam, causam proponat, addit: In iustitia tua libera me: non mea iustitia, bonitate, sed tua. Tua bonitas, tua integritas, immensa bonitas te flectat, tibi persuadeat, te cogat. In me enim nihil eiusmodi est, quod te impellat ut dignū me iudices ope tua. Ratio igitur iustissima est, te decere mortales exaudire, nō facta merita'q; eorum, sed te ipsum respicientem, considerantē'q;, non quid nos accipere, sed quid te dare deceat. Tanta est autem bonitas, iustitia'q; in te, ut ea possit omnia, quantumuis atrocia crimina delere. Opposita'q; clementia tua, atq; multitudine magnorum scelerum, plus in te sit ad parcendū, quàm in ipso scelere ad damnandum. Tua bonitas propter eius magnitudinem omnia mundat, iustificat, ut uerbo utar Ecclesiastico. Redundat in Græcis, & Latinis καὶ ἐξελοῦ με, Et eripe me. Est duntaxat, Libera me.

Inclina ad me aurem tuam: accelera, ut eruas me.
Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugii,
ut saluum me facias.

AVgentur preces, omni contentione agitur, nullæ rationes omittuntur, quibus in sua uota Deū Vates inducat. Superius, tua clementia, iustitia, bonitas, non mea liberet, absoluat. Nūc, aures inclina. Tribuit enim ubiq; sacra poësis, oculos, & aures Deo, quemadmodum quoq; profana. Sunt, ait, tibi cuncta, quę toto mundo geruntur excipientes aures. Has ad preces meas aperi, placidas aures, inquam, ne obstruas, celeriter'q; auxilium submittas, celeriter accurras. Omnis spes salutis in celeritate posita. Nisi quid auxilij celeriter attuleris, actum de me est. Esto mihi protector. Tropus Hebraicus, ut protectionem Gręci dicunt à scuto, ὑπερασπιστὴς, sic Hebræi à petris durissimis, silicibus, scopulo. Itaq; pro Protectore, est צור zur, Petra, scopulus. Esto mihi petra, aut scilicet fortissimum robur, aut arx munitissima, scopulis inaccessis affixa, quò nequeat hostis aspirare. Propterea Hieronymus hoc transtulit, Esto mihi in lapidem fortissimum. Domum refugij dixerunt Sept. οἶκον καταφυγῆς quod Hebræis est domum מְצוּדוֹת mezudoth, munitionis, domum munitam, quasi propugnaculum fortissimum, in loco edito, in summo colle positum castellum natura loci inexpugnabile. Ob hanc causam Hieronymus in Psalterio, quod ex Hebraico fecit bonum Latinum, Et in domum munitam. Talis, ait, mihi esto, talis me custodia defendat, Hoc præsidio me contineam.

Quon

Quoniam fortitudo mea,& refugium meum es tu:& propter nomen tuum deduces,& enutries me.

FOrtitudo,ut Græcè eſt, κραταίωμα, robur,firmamentum. Hebraicè סַלְעִי ſela,petra, ſilex: eadem atq; ſuperius ſimilitudine, aut ſcilicet durities mea, per quam ego fortis, inexpugnabilis exiſto, ictibus aduerſariorum imperuius, telis eorum impenetrabilis. Aut arx mea, præſidium tutiſsimum ſuper ſcopulo, ſuper edito loco poſitum, quod hoſtes procul ſuſpiciant, irriſi, dentibusq; frementes abeant, noſtri contumelijs in eos inſultent. Hieronymus igitur ſciens proprietatem Hebraicam reddidit, Quia petra mea. Pro refugio quoq;, eſt eadem, ac ſuperius, uox מְצוּדָתִי mezuda, munitio, ut tranſtulit Hieronymus propugnaculum, turris edita, caſtra excelſo loco poſita. Tu, ait, murus meus, meum præſidium. Quod ait, Propter nomen tuum deduces, Deduces Græcè ὁδηγήσεις, ages per uiam, ductor eris mihi, uelut dux, paſtor ages. Si mihi locus excelſus es, ſi turris, aut caſtellum, huc certè ſine labore, ac laſsitudine conſcendere non poſſum. Ergo ductor eris quoque, agesq; me ad hanc inexpugnabilem arcem. Eſto igitur præſidium, eſto dux itineris,& comes, ut quocunq; gradiar, tua cuſtodia comitetur. Iter doceas, nequid ſiniſtri contingat. Propter nomen tuum. Vbiq; hæc oratio adhibetur, non propter merita noſtra, probitatem, iuſtitiam, beneficus exiſtat, ſed propter maieſtatem ſuam, bonitatem, clementiam, facturus naturæ ſuæ congrua, cogitans quid magnitudo ſuę bonitatis, non quid fragilitas noſtra poſtulet. Nomen ſuum dixit maieſtatem, famam diuinitatis, ac potentiæ. Aut nomen (ut aiunt Græci) quo diceris miſericors. Quanquàm periphraſticōs putant quoq; dictum nomen eius, ipſummet. Propter teipſum. Quodq; ſubijcit, Et enutries, uerbum Hebraicū תְּנַהֲלֵנִי tenehaleni, ſignat portare, ſuſtentare, ſuſtinere. Petit, atq; orat ut agat per iter, ſit ductor, comes. Itemq; ut per aſpera, ſalebroſa, per tela, per hoſtes tranſeuntem ſubuehat, ueſtigia firmet, robur pedibus addat, labentem ſuſtineat.

Educes me de laqueo hoc,quem abſconderunt mihi: quoniam tu es protector meus.

LAqueus eſt Græcè, quod Latinus exprimit ἐκ παγίδος, Hebraicè רֶשֶׁת reshet, Ex reti. Vox Hebraica defluxit in Latinum ſermonem. Hieron. ſimiliter edidit, Educes me de rete. Obtenderunt, ait, pedibus rete, inſidias collocauerunt, ut continuò adorirentur, interceptumq; ſuffocarent, ut cæco reti memet inducerem. Declarat ſenſim, quod genus periculi circūſtaret, à quo petit, atq; orat liberari. Nondum quidem fuerat interceptus, ſed pręſens periculum inſtabat. Nec temperat iterare, eum eſſe protectorem, tutelam ſuam, unicum præſidium, ſingulare decus. Idcirco oportere eum ſaluti ſuæ proſpicere. Nam qui uirtutis officia, qui charitatem à nobis expectant, fidentiſsimè præſtolantes crubeſcimus prodere, ſi modò pudere didicimus, ſi ruborem timemus, quem offundit ignominia. Quid autem turpius, quàm eos deſeruiſſe, qui ſeſe totos tibi tradidiſſent?

In manus tuas commendo ſpiritum meum: redemiſti me Domine Deus ueritatis.

SPiritum aſſentientibus Hebræis, nunc uocat animam, ſeu uitam, uitam qua ſuſtinentur animantes. Commendare ſpiritum in manus, eſt in poteſtatem eius tradere

tradere, suæ clementiæ committere uitam, rationem suæ salutis totam Deo relinquere. Manus, eisdem Magistris, suæ linguæ apprimè gnaris astipulantibus, est in sacris literis uis, potestas, autoritas. Cui Græci quoque assentiuntur. χεῖρες γὰρ διὰ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καλεῖ. ἐν ταῖς χερσὶ γὰρ ἡ δύναμις, ait Euthy. Non poterit hostis iniicere mihi crudeles manus, si fuerit in manu tua uita mea: propterea trado tibi asseruandam. Redemisti me. Præteritum pro futuro Rabi Dauid asserit esse: sunt´que in hoc poëmate longè plurima exempla. Haud ab re, ait, me totum tibi trado. Certum enim est mihi sub tutissima custodia consistere. Ab inimicis me redimes, eos à maleficio prohibebis: sitis illa, rabiesque nocendi non attinget, sibi ipsis tormentum futura, in ipsis hostibus remansura. Hanc ob causam uocat eum, Deum ueritatis, nimirum, Deum ueracem, fidelem non deceptorem, proditoremque. Me tibi tradidi protectioni, præsidioque tuo me commisi: at tu redimes, liberabis, defendes: quia Deus uerax es, non proditor, illusor, desertor eorum qui se tuæ fidei permiserunt. Quod promittis, exequeris: quod à te speratur, certo tempore datur. Non est spes inanis eorum, qui in te sperant. Tu es Deus ueritatis, à quo ueritas omnis sumpsit exordium, præses ueritatis, inimicus illi, qui mendacium est, & pater eius. Tres igitur sunt actus naturali ordine progredientes. Imminet periculum, salutem, uitam, spiritum nostrum Deo commendamus: ille liberat, quia uerax est, non deserens in periculis, spem non ludificans. Agnosce philosophiam cœlestem.

Odisti obseruantes uanitatem superuacuè: ego autem in Domino speraui.

NOn est per secundam personam ἐμίσησας, in fonte, sed per primam שָׂנֵאתִי sanethi, odio habui, odi. Nec est forsan aspernandus sensus Rabi Dauid, priorisque Abraham, Cùm, inquit, insequeretur Saul, instaretque ceruicibus, non hariolos, non magicæ uanitatis professores adiui, quos cōsulerem, à quibus opem implorarem, imò uero contempsi, execratus sum, ut qui uanas professiones obseruent, uanissimis studentes, quorum euētus uanitas sit, ac uanissimi cuiusque ludibrium. Sed ad uerum Deum accessi, huic nitebar, hunc consulebā, inde mihi uiua responsa dabantur: is meum præsidium, spes una. Græci hanc interpretationem afferre non possunt, ut quibus lectio sit per secundam personam, Odisti. Chaldæus quoque non abhorret à lectione Hebraica. Hanc uanitatis obseruantiam, quemadmodum antè dixi, Abraham, & Dauid, reliquorum explanatorum proceres interpretantur חנקיש וחקוסם hanichus, uechacosem, Diuinationem, & magicem, quæ iure uanitates appellantur, & qui eas profitentur, uanitatis obseruatores. Possent item uanitates intelligi omnia peccata, uanissima quæque, quibus nullus subest fructus, in perniciem agentia. Execror, ait, & abominor, qui sese his penitus dediderunt, nulla mihi cum sceleratis societas. Quod Latinus dixit superuacuè, melius iuxta Hebraicum, & Græcum, incassum, frustrà, in uanum. Frustrà, inquit, his studentes, uitam in rebus inanibus transigentes. Mirum est Hieronymum quoque legisse, Odisti.

Exultabo, & lætabor in misericordia tua, quoniam respexisti humilitatem meam: saluasti de necessitatibus animam meam.

HVmilitatem, quod apud Septuaginta est, τὴν ταπείνωσίν μου, rectius diuus Hieronymus afflictionem meam, iuxta Hebraicum עָנְיִי aneii, tametsi humiliari, & affligi

affligi eodẽ ſpectet. Qui ſe humiliant, aut ab aliјs humiliantur, neceſſario deijciuntur, ſternuntur, uexantur, illidũt terræ. Nec nõ quod ait, Saluaſti de neceſsitatibus, ut eſt Græce ἐκ τῶν ἀναγκῶν, Hebraicè eſt apertius, quẽadmodum tranſtulit Hieron. Cognouiſti tribulationes animæ meæ. Haud ſecus Hebraicum יָדַעְתָּ בְּצָרוֹת נַפְשִׁי Iadatha bezaroth napshi, Noſti uexationes animæ meæ. Neceſsitates igitur pro uexationibus dixerũt interpretes. Simile quid explanatores Græci reſpiciũt, exponentes neceſsitates, περιστάσεις, ἀνάγκας, circunſtantias, aut incidẽtias, pericula. Verſus igitur habet: Reſpexiſti uexationes, agnouiſti tribulationes, preſſuras, anguſtias. Exultat, lætatur, triũphat ſuper miſericordia, ſiue ut eſt illis חַסְדֶּךָ chaſdeka, beneficentia, beneficio cœlitus allato. Is eſt Pſalmorũ ritus, petunt atq; orant à principio, ingemiſcunt, proponũt pericula, clades impendẽtes, tempeſtatẽ aduentãtem, deſperationẽ omniũ rerũ, una luce cœleſtis ſpei renidente. Haud procul inde lætantur, gratulãtur, uelut exauditi, lætũ pæana canentes, carmen triumphale concinentes: tum quam ob cauſam triũphalis hymnus inſcribitur, fit perſpicuum. Diuinus ordo canendi, eminentiſsima, tollensq; animos in altum theologia. Probatur oportere nos in periculis, in cœlum manus tẽdere, ſuppliciter auxiliũ petere. Tum non eſſe uanas has preces, rapidisq; ludibria uentis, nec in uentum uocem uertiſſe procellas. Conſequi poſt ſupplicationes, ac fletus, triumphos, lætitiam, gratulationem, fructuoſum eſſe fidere Deo, precibus inſtare, ut liberet, tueatur. Neque enim eum proditorem, impoſtoremq; eſſe, ſpes mortalium ludificantẽ, eſſe Deum ueracem, ueridicum, beneuolum, ſuorum amantem.

Nec concluſiſti me in manibus inimicorum, ſtatuiſti in loco ſpatioſo pedes meos.

CONcluſiſti in manibus, uelut in poteſtatem hoſtium redegiſti, qui catenis uinctum abſtraherent, omnes in me cruciatus experirentur, exẽpla ederent. Nam Saul, cuius perſecutionem hoc Pſalmo referri probant Hebræi, ſaltus, quibus Dauid latitabat, indagine cinxerat, iam cum penè comprehẽſum tenebat, uix prędantium manus elabi poterat. Seruatus tamen eſt, hoſtes in alia bella auertente Deo. Erant pedes in anguſto, uix plantas mouere poterat, quin caperetur: Deus hoſtes auertit: ſpeluncam, latibulumq; egreſſus eſt Dauid, ex anguſtiјs ſcilicet in libertatem. Data eſt pedibus libertas, ut poſſent quocunq; ingredi. Liberauit de neceſſitatibus, nempe ex anguſtiјs animam, ſcilicet uitam eius. Reuertitur ad orationem, quam illis anguſtiјs detentus habebat.

Miſerere mei Domine quoniam tribulor: conturbatus eſt in ira oculus meus, anima mea, & uenter meus.

SIue hæc ſit oratio referens præteritas illas calamitates, quibus circunfuſus ſupplex oraret, poſt longũ tempus digeſtis carminibus, & ad rationẽ carminis, rebus illis redactis. Nam illud nõ carminis, concẽtusq; tempus erat, nec poterat uexatus animus carminibus aptus eſſe, ſed tota res, poſt multos annos, harmonicè compoſita, & cum cantu pronuntiata fuit uelut ſi præſens eſſet. Siue, ut nonnullis Hebræis placet, memoratis prioribus illis cladibus, quas beneficio immortalis Dei elapſus eſt, & pro his gratiјs habitis, adiungit alias preces aliorum malorum, præſentis temporis memoria propoſita. Mihi quidem neutrum diſplicet. Vulnera igitur aperit, dolore impellente uociferatur, iniquitatem atrocitatemq; temporis exhibet. Petit, atq; orat, ut auxilium celeriter, quemadmodum antea feciſſet, ſubmittat. Quod ait, Tribulor, Premũr, inquit, anguſtiæ. Iam iam labori ſuccumbo,

bo, defatigatis uiribus amplius ſuſtinere non poſſum. Et pro ἐταράχθη, conturbatus eſt, Hebraicè עָשְׁשָׁה haſaſa, id uerbũ ducitur à tinca, quæ uocatur עָשׁ has, ut quaſi dicendum ſit, tineauit, eritq́ ſignificatus, corroſus eſt, uoratus, depaſtus eſt oculus meus. Aſsiduæ lacrymæ propter ſalſedinẽ, humorẽ oculorũ abſumpſerũt. Hoc ſignificatũ ſciens Hieron. trãſtulit, caligauit oculus, refugiens ſcilicet inſolẽs uerbũ tineauit, & eiuſdẽ ſignificatus aliud ſubĳciẽs. Facit enim humor exhauſtus, ut oculus caliget, uirtute uidẽdi ſublata. Nam Symmachus, quẽ ſecutus eſt Hieron. pro Græco ἐταράχθη, turbatus eſt, dixit ἐθολώθη, turbidus factus, caligauit, exponiturq́ Græcis propter aſsiduũ fletũ. Et quod dixit, Cõturbatus eſt in ira: pro ira eſt כַּעַס caas, indignatione: tametſi idẽ eſt. Hanc indignationẽ, iramq́, uel ipſius lacrymãtis, indignãtis, ac dolẽtis ſenties, aut quod nõnulli Hebræi, iram, furorem, rabiem inimici. Caligauit, ait, oculus meus ob rabiem, furorem, quo inimicus meus in me properat, impetum facturus. Aut lacrymas cõtinere non poſſum, dolore turbante animũ, fletumq́ exprimente, idq́ ſemper. Hoc magis quadrat propter ſequentia. Nam Græci, qui propter indignationem Dei, non omnino mihi probãtur. Quod dixit, Anima mea, & uenter, etſi Rabi Dauid refert hæc ad famẽ, & ſitim, eſurĳſſe, & ſitiſſe Dauid in illis calamitatibus, animamq́ interpretatur, quæ appetit; uidetur probabilius uniuerſam perturbationẽ, cõmotionemq́ deſignari, cùm mentẽ, animã, corpus, intima præcordia dicit perturbata: uſq́ ad interiores partes perturbatione penetrãte, easq́ exagitãte, quatiẽte. Maximus igitur motus, ac trepidatio proponitur, toto intus & extrà homine motum accipiente, ut impetret auxilium.

Quoniam defecit in dolore uita mea, & anni mei
in gemitibus.
Infirmata eſt in paupertate uirtus mea: & oſſa
conturbata ſunt.

VT ſint lucidiora, tametſi nõ uariant multum, pro ἐξέλιπεν, defecit, fons כָּלוּ calu, conſumpta, exhauſta uita mea. Pro ἐν ὀδύνῃ, In dolore, eſt יָגוֹן iagon, mœrore, triſtitia, ut uertit Hieron. Pro στεναγμοῖς, gemitibus, numero multo, eſt dũtaxat אֲנָחָה anachath, gemitu. Quodq́ dixerunt ἠσθένησεν ἐν πτωχείᾳ, Infirmata eſt in paupertate, Paupertate mea, eſt עֲוֹנִי aoni, iniquitate, aut afflictione mea. Conturbata ſunt, eſt uerbũ, quod ſuperius oſtendimus עָשְׁשׁוּ aſeſu, tineauerunt, nempe uorata, exhauſta, depaſta ſunt oſſa mea. Propterea uertit hoc uerbum Hieron. cõtabuerũt. Vniuerſa hæc nõ longè diſcrepant. Exaggerat (ut aſſueuit) lamẽtationes, exponit magnitudinem calamitatum. Fuerunt, qui hæc de ægritudine corporea interpretarẽtur. At ſi conſiſtendum eſt in his, quæ ab exordio propoſita ſunt, atrocem illã perſecutionem Saulis repræſentant, quam ubertate uerborũ, & Poëticis hyperbolis exaggerat, oſtendẽs ob dolorẽ, ac gemitũ, uitã hominis minui, corpus debilitari, ac frangi, aſcribitq́ omnia peccatis ſuis, ut ſolent ſapientes, quibus exploratũ eſt, pœnas, & incommoda delere crimina, redeũte natura diuina ad clementiam. Oſſium conſumptio, magna hyperbole, maximus dolor, qui uel oſſa quatiat, abſumat, oſtenditur, quibus in corpore nihil robuſtius, ſolidius, quorum compage abſumpta, quid reliquo corpori ſperes?

Super omnes inimicos meos, factus ſum opprobrium: &
uicinis meis ualde, & timor notis meis: qui uidebant
me foras fugerunt à me.

Quo

QVo clarius percipiantur, iterum Latina moneta recudantur. Propter inimicos meos factus sum dedecus, & uicinis meis ualde, & timor notis meis, qui uident me, extrà, fugerunt à me. Hæc aperiens, exprimensq́ꝫ Rabi Dauid, cui fuit in primis cura perspicuitatis, Propter mala, inquit, quę mihi hostes intulerunt, & quę quotidie aduersum me moliūtur, factus sum fabula, cōtumelia, dedecus, propterea quòd fugio ab illis, à loco ad locum: & uicinis meis, non uidelicet externis factus sum dedecus, sed meis, sed propinquis, reliquisq́ꝫ IsraElitis. Hi me risu, contumelijs insequuntur: uelut, quod alibi dicitur: Posuisti nos dedecus uicinis nostris. Notis autem meis, his scilicet, qui me diligunt, consanguineisq́ꝫ, & propinquis factus sum timor, & trepidatio, ut qui metuunt propter me, ne tandē incidam in manus Saul. & quicunq́ꝫ cernit me, sermonem, aditumq́ꝫ defugit, ne quid calamitatis propter me patiatur. Solent enim in calamitate plerunq́ꝫ fieri ex amicis inimici, habentes odio, quem fortuna persequitur. Is est sensus. Nam quod Sept. obscurè in Græcum transtulerunt ὑπὲρ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου, Super omnes inimicos meos, clarius est in Hebraico מִכָּל צֹרְרַי micol zorerai, Ab omnibus inimicis, uel propter inimicos meos, Propter hostium persecutionem factus sum dedecus. Facit inimicorum crudelitas, odijq́ꝫ pertinacia, ut nusquam mihi sit locus, nunquam interquiescam. Fugitiuus ubiq́ꝫ, qui cæteris quondam longè antecellerem. Hæc fuga reddidit me cunctis contemptibilem, & abominabilem. Conspirauerunt omnes in meam perniciem, alij defugiunt, uelut portentum, ne quid ex mea consuetudine detrimenti contrahant. Hostes insequuntur, mei trepidant, cęteri diffugiunt, auersantur: cerne quanta malorum tempestas.

Et obliuioni datus sum, tanquam mortuus à corde: factus sum tanquam uas perditum.

IS ordo poëmatis Hebraici, ut uidebis item apud Hieronymum. Aspice, inquit, quo statu res mea sit, quot me clades circunsistant. Illi ipsi amici, familiares habēt me pro eo de cuius salute iam desperauerint. A' corde ipsorum datus sum obliuioni uelut mortuus. Cor eorū de me uelut mortuo cogitat, in eorum cogitatione sum perinde, si perijssem. Vident enim salutem meam in præcipiti. Iam de me cogitare desierunt: iam de me memoria nulla est. Profert quoq́ꝫ comparationem uasis perditi, quod iam senio confectum, morti propinquum est: aut quod iamdudum perijt, cuius nullus est fructus, nullus usus possessoribus, propterea nec manibus teritur, nec in domo ad aliquem usum adhibetur. Vas appellat, ut sonat Hebraicū, & Græcum σκεῦος, quidquid usui est, quodcunq́ꝫ nobis ad aliquid efferendum, aut agendum deseruit. Vas perditum est, uas, siue instrumentum senio obsoletum, aut infractum, destructum, quod non amplius sit usui, nec tāgitur, nec nominatur. Talem se propè factum queritur Vates, ueluti eum, quem neq́ꝫ cogitent amplius propinqui, iam ueluti deploratum, inutile cadauer, sine uita, sine usu, utilitate: uelut qui mortē effugere non possim. Ad hāc rationē exponūt Hebręi, & Græci. Desperauerāt de eo ꝓpinqui, quòd cædes eius uideretur ineuitabilis, atrociter rege ꝑsequēte.

Quoniam audiui uituperationem multorum commorantium in circuitu.

In eo dum conuenirent simul aduersum me, accipere animam meam consiliati sunt.

QVod Græci transtulerunt παροικούντων κυκλόθεν, Commorantiū in circuitu, est uox Hebraica מָגוֹר magor, terror, timor, trepidatio, ut Hebræi declarāt. Estq́ꝫ uer-

ſus, Terror in circuitu, quo ſcilicet exterrent me, calumnijs appetentes, notam mihi inurentes, & iuxta has calumnias, cædem mihi minantes. Item quod dixerunt ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι, Dum ipſi conuenirent, quod Latinus minus aptè in eo dum conuenirent. Verbum conueniendi, in Hebraico eſt uerbum conſultandi בְּהִוָּסְדָם beiuaſedam, In conſultando ipſos: dum ipſi cõſultarent, peſsimum contra ſalutem meam iniere conſiliũ. Inimici eius (inquit Rabi Dauid exponens hunc uerſum) deferebant cõtra eum apud Saulẽ. Ob hanc cauſam, ait, Eſt mihi terror undiq;, quia non uno ex loco metus impendet, ſed undiq;. Dum coſultant, quia ſcilicet unà conſpirauerunt, conſilium inierunt contra me, cogitantes corripere animam ſeu uitam meam, auferre mihi uitam. Eſt igitur totus uerſus, Quoniam audiui uituperationem, aut dedecus multorum. Metus undiq;, dum ineunt conſilium ſimul contra me corripere animam meam, peſsimum conſilium inierunt. Hierony. uocem magor, tranſtulit cõgregationem, ſed ab omnibus Hebręis exponitur metus, terror. Quanquam eſt alia uox ferè huic ſimilis deſignans collectionem, congregationem.

Ego autem in te ſperaui Domine: dixi, Deus meus es tu: in manibus tuis ſortes meæ.

Eripe me de manu inimicorum meorum, & à perſequentibus me.

QVod Græci trãſtulerunt οἱ κλῆροί μου, Sortes meæ, Hebraicè eſt עִתֹּתָי ithotthai, tempora mea. Tempora ſua exponunt Hebræi quibus hoſtes illi inſidiabãtur intercipere conãtes. Hæc tempora, inquit, non ſunt in poteſtate inimicorum, ſed in poteſtate Dei. Non poſſunt ad nutum ſuum diſponere quod animo complectuntur, propterea, inquit, eripe me, ne me uiolenta, crudeliſq; manus abſtrahat. Rabi Abraham exponit, quod & ipſum placet, tẽpus ſalutis. In poteſtate tua, inquit, eſt tempus meę ſalutis, ſi me ſeruare malis. Rabi quoq; Salomon ſimile quid: Tempora, inquit, quæ ſuper me decurrũt, ſunt ſecundum diſpoſitiones tuas: peraguntur ut tibi placitum eſt. Omnis meæ ſalutis ratio in poteſtate tua conſiſtit. Hanc ob cauſam, ſerua me. Hæc tempora uides optime Sept. uocaſſe ſortes, quod Græci exponentes ferunt ſortes mortis, & uitæ, rerum felicium, & infelicium, in poteſtate, in manibus eius eſſe. Tu potes, ait, ſeruare, & perdere, necis, ac uitæ dominus. Morte afficis, uitam concedis. Deprimis, attollis. Supereſt igitur ut me de manibus inimicorum eripias.

Illumina faciem tuam ſuper ſeruum tuum: ſaluum me fac in miſericordia tua. Domine non cõfundar, quoniam inuocaui te.

LAtinus non ſatis propriè illumina, ſiue illuſtra, cùm ſit Græcè ἐπίφανον, oſtende, fac apparere, Hebraicè quoq; הָאִירָה hairath. Precatur igitur faciem ſuam detegat, uultum iucundiſsimum oſtẽdat, mœroris tenebras diſcutiat. Illo uultu ſeſe terris oſtendente, fugient uaſto ęthere nimbi, nubila diſcedent. Omnia læta, ridentia, exultantia: Furiæ, & triſtes erinnyes penitus faceſſent. Orat ut eum ſua clementia ſeruet, ſuccurrat ſua miſericordia ubi deſit humana uirtus, quæ Deũ ad beneficium excitet. Quod dixit, Non confundar, oſtenſum ſuperius: dicẽdum, Ne confundar, ne pudefiam, ne erubeſcam, ne ſpes ſit inanis, cùm peto auxilium, ne ſeſe auertat, ne ue aures obdat, ne ipſe illuſus diſcedat, caſſas preces in Zephyros mittens.

Erub

Erubeſcant impii,& deducantur in infernum.
Muta fiant labia doloſa, quæ loquuntur aduerſus iuſtum iniquitatem,in ſuperbia,& in abuſione.

NOn ego,ſed illi erubeſcant,illorum ſit dedecus,ignominia:atq; adeo damnati,& profligati cernantur, ut in infernum,ſiue in ſepulcrum, ſiue in tartarum, (utrunq; proponitur Hebræis)deducãtur,ſiue ut eſt Hebraicè יִדְּמוּ iddemu,concidantur,interficiãtur,aboleantur,extinguãtur. Mutaq; fiant labia doloſa. Propter ea quę ſuperius memorauit cùm diceret, Audiui uituperationem multorum:nunc, Muta fiãt labia doloſa. Doloſa,in origine labia, שֶׁקֶר sheker, mẽdacij. Labia mendacia,falſidica,maledica,mentientia,notam inurentia,uituperãtia,non poſsint loqui. Vox ſceleratorum concidat,intra guttur compreſſa cõticeſcat. Hoc ſit iniquæ loquacitatis ſupplicium,ut quæ contra iuſtum inuehitur, contra Dauid,cæteroſq; iuſtos. Loquuntur autem ἀνομίαν,ut eſt Græcè,iniquitatem,ut eſt Hebraicè עָתָק atak fortia,dura,ut exponũt Hebræi,& Hieron. interpretatur. Spirant minas,& cędes, deferunt funeſta,crudelia,è quibus mea pernicies exiſtat. Loquuntur autem ſuperbè,atq; arroganter nimis,magnos ſibi ſpiritus, atq; arrogãtiam ſumentes, me deſpicabilem,nauci hominem,nullius pretij,terrę inutile pondus,perniciosum reipublicæ prędicantes, quò furor perſequentis me Regis magis incandeſcat. Eſt hoc loco Græcis nomen ἐξουδενώσει,quod rectius redditur,ut habent emaculati codices,contemptu,quàm ut alij, Abuſione. In ſuperbia, & contemptu:non in ſuperbia, & in abuſione.

Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine,quã abſcondiſti timentibus te.
Perfeciſti eis qui ſperant in te in conſpectu filiorum hominum.

COnſueta carminis ratio, poſt preces, poſt expoſita pericula, quæ circunſtent, uelut ſubſidio impetrato gratulantur, clementiam, benignitatemq; diuinam, quæ ſeſe ad preces mortalium flectat,tollunt in cœlum,quæ terreſtria cernat, procurans omnia, maximè, quæ ad homines pertinent. Exclamat igitur magnam eſſe dulcedinem,ſiue,ut Hebraicè eſt, bonitatẽ Dei,quæ Gręcè nunc appellatur χρηστότης. Quòd dixit eam abſcondiſſe,proponitur ab Hebræis pręclarus ſenſus. Loquũtur, ait,contra iuſtos eos ſuperbè deſpicientes,pro nullis habentes,at tu in futurũ tempus abſcondiſti,repoſuiſti,& quaſi in theſauris condidiſti magnum quoddam bonum, ſuauitatem, felicitatemq; inextinguibilẽ,quam (ut ait Diuus ille) nec oculus uidit,nec auris audiuit,tametſi ijdem iuſti in hac uita multas contumelias perferentes potius contemptibiles,nullius pretij apud improbos habentur. Abſcõdiſti igitur eſt uelut in theſauris repoſuiſti, condidiſti, ab oculis amouiſti. Hoc conſtanter Rabi Salomon,& Rabi Dauid adhibent. Quod ait,Perfeciſti eis, ut clarius percipiatur,Græcè eſt ἐξειργάσω,feciſti,operatus es. Similiter Hebraicum פָּעַלְתָּ paalta, feciſti,ſperantibus in te. Proponiturq; ab eiſdẽ Magiſtris uerus ſenſus. Hoc bonum, uel hãc inęſtimabilẽ,inauditãq; ſuauitatẽ feciſti,operatus es. Sperantibus in te,incipit in hac uita ipſis mortalibus uidentibus. In oculis eorũ gerit̃ res,multa beneficia cõſequi ſperãtes in te,uel in hac corporea uita,quid putes in futura. Emẽdandi ſunt quidam Latini codices. Non enim dicendum eſt, A' conſpectu filiorũ hominum: ſed,In conſpectu filiorum hominum. & Græcè liquidius ἐναντίον τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων,

In oculis, in præsentia hominum. Græci putant alium sensum, Abscondere suauitatem suam nonnunquam timentibus se, relinquens, ut eos exerceat, ut in officio contineat. Rursum reddere claram hominibus aspicientibus, ut noscant parata esse hæc sperantibus in eum bona. Sed Hebræorum mihi placet explanatio.

Abscondes eos in abscondito faciei tuæ, à conturbatione hominum: abscondes eos in tabernaculo à contradictione linguarum.

Liquidiora fiant, ut mens facilius excipiat. Abscondes eos in protectione uultus tui, à superbia, aut arrogantia uiri: Abscondes eos in umbraculo, à contradictione, siue contentione, maledicentia linguarum. Sensus igitur clarus, respondens superioribus. Loquuntur aduersus iustum iniquitatem in superbia. Nunc subijcit contraria, aduersus has pestes, contra pessimas linguas, adesse auxilium Dei, qui iustos ab improborum maledicētia tueatur. Nihil sceleratorum arrogantissimam linguam contra eos acturam. Abscondet igitur, siue defendet, ac proteget eos, protectione uultus sui. Respiciet uultu propitio, paternis oculis, benignitate, atque hilaritate sui uultus eos amplectetur. Sua illa magna clementia fouebit, nihil humana superbia, nihil fastus aduersus eos poterit. A contradictione, seu maledicentia linguarum proteget, umbraculo, quodam suæ clementiæ tentorio, quod ut defendit ab æstu, sic illud Dei, defendet ab improbitate linguarum. Erunt hoc Dei scuto eos protegente securi. Virulentæ linguæ sibilabunt incassum, in uentos: fient quæ loquentur rapidis ludibria uentis. Audis igitur in psalmis auxilium Dei contra linguas uenenatas, si modò colas, si speres in eum. Vox Hebraica רֻכְסֵי rukise, quam Septuaginta transtulerunt ταραχὴν, conturbationem, exponitur ab Hebræis, quibus in declarandis nominibus non abroganda fides est, superbia, elatio, fastus, arrogantia. Tabrnaculum est quod Græce σκηνὴ, scena, tentorium, umbraculum. Designat protectionem, defensionem. Contradictionem Græcè ἀντιλογίαν, intelliges iuxta Hebraicum רִיב rib, iurgium, loquacitatem, maledicentiam.

Benedictus Dominus, quoniam mirificauit misericordiam suam in ciuitate munita.

Vsitata psalmorum acclamatio. Primùm uociferantur, ingemiscunt: pericula calamitatesq́ præsentes proponunt ante oculos Dei, precibus instant liberari. Eodem carmine gratulantur exauditi: auxilioq́ impetrato, prædicatur, benedicitur Deus clemens, placidus, qui audiat mortales inuocantes, è terris oculos ad eum attollentes, qui misericordiam suam, nempe beneficium mirabile efficiat in terris, prodigiosam salutem afferens, salutem, inquam, inopinatam, quam inimici minimè suspicarentur, ut cùm scidit medium mare rubrum, cùm diluuio sceleratis obrutis seruauit pium cum prole. Tale quid in particulari sæpius facere probatur erga cæteros iustos. Mirificat, mirabilem facit suam misericordiam: cogit omnes admirari. Salus insperata cœlitus uenit. Quod ait, In ciuitate munita: idem Hebraicum exemplar habet. Sensus ab Hebræis adhibetur: Fecit mirabilem misericordiam suam, ueluti si fuissem in urbe munitissima loci natura: sic eius clementia seruatus sum, ut si in aliqua arce fuissem. Rabi Salomon sentit urbem, quæ dicitur Keila, in quam confugerat Dauid, id cùm audisset Saul, rapto agmine ad eum accurrit, deprehensurus si posset. Dauid duce Deo euasit incolumis, neminem

è suis

e suis desiderauit. Priori sensui Græci quoque assentiuntur.

Ego autem dixi in excessu mentis meæ, Proiectus sum à facie oculorum tuorum.

Ideo exaudisti uocem orationis meæ dum clamarem ad te.

QVod Septuaginta dixerunt ἐκστάσει, ecstasin, siue excessum, quanquàm Hieronymus in suo Psalterio ad Hebraicam ueritatem, uerterit stuporem, rectius uox Hebraica בְחָפְזִי chaphesi, transfertur festinatio, siue præcipitatio, Hebræis ad unum id asserentibus, Ego dixi in præcipitatione mea. Huius præcipitationis, siue fugæ ferunt haberi mentionem, cùm fugeret Dauid Saulem persequentem, tunc pauore perculsus, lassitudine debilitatus, omni auxilio se destitutum, auersumque sanctum numen, quod sibi præsidio, & ornamento esset, existimabant. Hanc penè desperationem nunc memor, gratusque recolit, propterea quòd illico subsidium cœleste superuenit. Quod nisi superuenisset, uera desperatio fuisset. Abiectum, repulsum se à Deo querebatur, cuius auxilio deficiente, nulla deinceps animi confirmatio, spes nulla superesset. Nec dicitur Græcè, Excessu mentis meæ, sed duntaxat ἐκστάσει μου, excessu meo. Rectè quidem possumus cum Hebraico uocem Græcam conciliare, excessum Græcis interpretibus appellantibus, pauorem illum, atque animi consternationem, cùm sæuus hostis ceruicibus instaret, pede pedem premeret. Græci longius iter instituerunt. Proposita igitur calamitate, proponit impetratum auxilium, preces auditas, non fuisse destitutum se à Deo in periculis, ut quanti sit ei se credere, notum mortalibus efficiat.

Diligite Dominum omnes sancti eius, quoniam ueritatem requiret Dominus: & retribuet abundanter facientibus superbiam.

INuitat omnes ad pietatem uti rem fructuosam clauum nostræ nauis iactatæ procellis, spem certam in his fluctibus, in teterrimis umbris lucem mortalibus renidentem. Rectè igitur hortatur omnes, ut colant, uenerentur sanctum Dei numen, subijciens causam: quoniam ueritatem requiret Dominus: imò iuxta Hebraicum, & quemadmodum transtulit eruditissimus interpres אֱמוּנִים נֹצֵר emimum nozer, Fideles seruat, custodit. Fideles dixit, pios, ueridicos, ueraces, constantes: aut in eum fidentes, credentes, sperãtes, ut exponit Rabi Salomon. Quare non est ἀληθείας ἐκζητεῖ κύριος, ueritates requirit Dominus. Chaldæus quoque declarans Hebraicũ, Fideles, aut fidentes seruat à malo. Facientes superbiam dixit, quos superius suggillauerat, arrogantes, intolerabiles, iustis insultantes, probis contumeliosos. Vindex erit, inquit, Dominus, eis iusta respondens ad talionem.

Viriliter agite, & confortetur cor uestrum omnes, qui speratis in Domino.

VIriliter agite, Græcè ἀνδρίζεσθε, ad Hebraicum חִזְקוּ chasecu, roboramini, fortes existite, ne animis deficite. Optimæ cohortationes, salutaria monita. Superius, Amate Deum, colite, obseruate. Nam qui Deum colunt, inque eum sperant, redamantur ab eodem, custodiuntur, defenduntur. Inde fit, ut plenos spei, fiduciaque

ciæq; tales esse oporteat. Si Deus pro nobis, inquit ille, quis contra nos? Sed animaduerte, hæc Dei charitas est erga bonos, erga sperantes in eum. Hos decem esse animo inuicto in aduersis, ut quos Deus protegat, succumbere calamitatibus non sinat. His fauor cœlestis aspirat. His Nemesis uigilat, pœnas meditans his, qui eos infestant. Vide quàm salutaris, quàm exosculanda psalmorum philosophia, mortales in his miserijs, quibus circunsepta sunt omnia, docentiũ, ad pietatem cohortantium, ingentia præmia secutura in utraq; uita, qui eam colant demonstrantium.

PSALMI XXXI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid, intellectus. Intellectus est genitiui casus γενικῶς. Hebraicè uerò est, Ipsius Dauid intellectus. Eritq; intellectus casus nominandi. Varia est sententia quid sit in titulis psalmorum, quod dicitur Hebraicè מַשְׂכִּיל maskil, intellectus. Existimant plerisq; instrumentũ musicum, quo psalmi canerentur, ut erat multiplex harmoniæ, musicorum'q; instrumentorum genus. Cęteris placet esse inscriptionem carminis, quod autor à principio uocet intellectum, quasi philosophiam, eruditionem, & quod in psalmo dixit, Intellectus bonus omnibus facientibus eum: asserens legem esse intellectum bonum, nempe philosophiam, sapientiam. Huius in primis sententiæ est Chaldæus transferens Hebraicum hoc loco שִׂכְלָא טָבָא sikla taua, intellectum bonum. Hoc quoq; mihi arridet. Nam si musicum instrumentum esset, dixisset, quod consueuit alibi, Super maskil, uti solet dicere super octaua, super octichordio, super lyra Gitthensi. Nunc autem simpliciter inscribit, Intellectus ipsius Dauid. Hæc igitur uerior sententia, cui Rabi quoq; Salomon assentitur. Græcis item placet is sensus, ut quod ait Euthymius, qui superiorum theologorum sententias conflauit. Inscribitur, inquit, intellectus, quia plenus intellectu, hæc scripsit: aut quia intelligentia in his legendis opus, propter profunditatem: aut quia erudit legentes, dicens, Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus. Id placet etiam Latinis. Nam Hieronymus transtulit, Dauid eruditio.

BEati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.

NON refert, quòd numerus sit permutatus, cùm Hebraicè dicatur, Beatus cui dimissum est flagitium, tectum, siue absconditum peccatum. Si legas alia serie, quod Hebræi faciunt edisserentes, ut planius percipiatur: Beatus cui Deus abstulit scelus, & peccatum contexit. Omne (aiunt Hebræi) peccatum sequitur pœna, siue maxima, siue minor. At cùm delinquens redierit ad creatorem, flagitiorumq; pœnituerit, næ ille beatus, quoniam non tantopere cruciabitur, quantopere promeritus esset, detrahente diuina clementia multum ex pœna, his, qui mutare sententiam decreuissent. Nec, ut ait diuinus Poëta,

Distulit in seram commissa piacula mortem.

Vide igitur quod exordium, quàm sacrosancta hæc philosophia. Beatus, ait, cui Deus est propitius, cui cũ Deus irasci debuisset, iram suppresit, peccatum condonauit. Plena est omnis terra scelerum, iniquitatis, crudelitatis, fragilitatis: nemo non grauiter, multumq; peccat. beatus igitur cui Deus plurimum pepercit. Sed hanc gratiam non temerè Deus largitur. Detrahit ex pœna, redit cum his in gratiam,

tiam, quos anteactæ uitæ pœnitet, ſeipſos execrantes, penitus auerſos animos à prioribus factis gerentes. Cùm igitur ſit ſummæ prudentiæ, crimen agnoſcere, ac deteſtari, certè beatus meretur appellari, cui Deus pepercit, quòd & hanc Dei gratiã eſt conſecutus, & ipſe præbuit præclaræ ſapiẽtiæ teſtimoniũ. Abſcondere peccatũ dixit, quaſi obliterare, delere, ne poſthac diuinæ maieſtatis oculis appareat.

Beatus uir cui non imputauit Dominus peccatum,
nec eſt in ſpiritu eius dolus.

VT liquidius excipias, quæ loquitur, iterat, ut cõſueuit, declaratq; quod à principio exorſus eſt, O' ter, inquã, quaterq; beatus, de cuius peccato nulla eſt amplius apud Deum cogitatio, quẽ in numero ſceleratorũ Deus nõ habet: atq; in eorum numero nõ habitus, ſupplicia quoq;, quæ propter ſcelus eſſent expendenda, euaſit, magnis pœnis liberatus. Beatum autem prędico non quencunq;, nec cuiuis hanc beatitudinem adiudico, ſed ei in cuius ſpiritu non eſt dolus, nimirum ut exponunt Magiſtri, mihiq; uehementer placet, qui non pectore ficto pœnituit, non animo proditore rediјt ad æquitatem, paulo pòſt eodem reuoluendus, inſynceré pœnitens, adhuc in corde ſceleris radicẽ continens, non ex animo peccata peroſus, ſed tempori ſeruiens, & præſentis periculi pœnam extimeſcens, ſolicitatuſq; pauore, peccatis nuntium remittens: ſed metu diſcedente ad priſtinam conſuetudinem reuertẽs. In huius animo eſt dolus, eſt fraus, eſt ſceleris nota, radicibus altis inhęrẽs, Vult fallere Deũ, qui non poteſt falli: non agit eum germana, ſyncera pœnitentia. Non hunc prędico beatum, non huic dico obliteratũ, abſconditum eſſe peccatum, ſed penitus pœnitenti, toto pectore ſeſe ad Deum recipienti, omnibus uiribus iuſtitiam amplexanti. Corrigendi ſunt Gręci codices οὐδ᾽ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, Neq; eſt in ore eius. Pro ore, Hebraicè ברוח ruach, ſpiritus, animus. Non eſt in animo eius dolus, fraus, ſimulatio. Eadem ferme Græcorum eſt explanatio.

Quoniam tacui, inueterauerunt oſſa mea, dum
clamarem tota die.

SI beatus eſt cui condonatur peccatum, cui Deus ſceleris notam diluit, orandum, ſupplicandũq; ut impetres auxiliũ. Si tacueris, altius inhęrebit, oſsibus inſidens peſtis: ad medullas uſq; penetrabit. Sciendũ tamen hunc uerſum, ne ſibi contraria uideatur proferre, ſic intelligendum eſſe quemadmodum explanant Hebræi. Non enim eſt in codice Hebraico, Dum clamarẽ, ſed בשאגתי beſaagathi, dum rugirem, dum gemerẽ. Qua enim ratione conſequitur, quia tacui, dum clamarem? tacere, & clamare, non'ne contraria? Verus igitur ſenſus non loquitur de oratione, ſed intimo dolore, ex conſideratione peccati. Tacendo, inquit, mecũq; mea flagitia conſiderando, dolore tabeſco, ipſa oſſa ueteraſcunt, nẽpe (ut claret uerbo Hebraico בלו balu, abſumuntur, areſcunt, uelut arbores ſucco deficiente) oſsibus dolor inhæſit. Idq; dum mecum rugio, ingemiſco, imo de pectore ſuſpiria duco, ſceleris conſcientia totum me cogit intremiſcere, gemitus erumpit: propter dolorem tãtopere ipſe mihi diſpliceo, & quod geſsi deteſtor, execror. Itaq; Hebræi, particulã כי ki, quam Græci uerterunt ὅτι, quoniam, explanant alio ſenſu כאשר caasher, dum, cùm. Dum taceo, præ dolore tabeſcũt oſſa, dum rugio, dum gemo, ſuſpiro. Tum uerò ſenſus eſt clarior, quẽ declarant ſequentia. Hieron. pro ἐπαλαιώθη, inueterauerunt, tranſtulit, attrita ſunt. ſignificatus Hebraici uerbi uerus, eſt tabes, ſenium, ariditas.

Quoniam die, ac nocte grauata eſt ſuper me manus tua,
conuerſus ſum in ærumna dum configitur ſpina.

DVæ uoces clariores faciendæ, cætera origini respondent. Quod Sept. dixerunt (nam eos Latinus exprimit) ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν, Conuersus sum in ærumnam, Hebraicum est לְשַׁדִּי נֶהְפַּךְ nehephac lesadi, Conuersus est humor meus, aut pinguedo mea. Scire operæpretiũ est, uocẽ Hebraicam לְשַׁד lesad, constanter ab omnibus Hebræis explanari pinguedinẽ, succum, declarantibus id ex aliĳs locis, ut quod dicitur Numerorum libro, לְשַׁד הַשָּׁמֶן lesad hashemen, humiditas, siue pinguedo olei. Rabi Dauid, Lesad, inquit, est bonitas olei, aut pinguedinis, in qua dicit AuenEsdra inesse uitã. Exponens Rabi Salomon lesadi, adhibet uocẽ notiorẽ, לחלוח שלי humor meus, seu uiror, uigorq́ meus. Hoc sciens itẽ Chaldæus trãstulit uocem Hebraicam in alia notiorem רוּטְבִי rutbi, quæ manifestò significat uiriditatem, aut humilitatem meam. Sensus item declarat uera sentire Hebræos, post ossium ariditatẽ, continuo subĳcit aliud simile, uigorẽ, uitalemq́ humorẽ, coloremq́ immutatũ esse. Itaq; ab omnibus exploditur significatus, quem adhibuerũt Sept. ταλαιπωρίαν, ærumna, & quem priuatim adhibuit Hieron. qui transfert hunc locum, Versatus sum in miseria mea. Nam ad alia, nõ est prima persona, Versatus sum, sed נֶהְפַּךְ nehephak, Cõuersus, mutatus est. Ipsi existimauerũt lesadi esse duas uoces, le, in, ad, shadi destructio, uastitas mea. Vnde shadaim, dæmones, destruẽtes. Sed unica uox est, omniũ Hebræorũ cõsensu, & sentẽtia docente. Verus igitur sensus, & uera tralatio est: Mutatus est uigor, succus, color meus. Secunda uox, in qua desciscũt ab Hebraica ueritate soli Sept. nõ Hieronymi est, quod reddiderunt ἄκανθαν, spinã, Dum cõfigit̃ spina ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. Quod dixerũt spinã, Hebraicè est קַיִץ kaiz, ea qdẽ uox interdũ sonat aliĳs literis spinã. Sed nũc, et ferè ubiq; sonat æstatẽ, æstũ. Et quod dixerũt ἐν τῷ ἐμπαγῆναι, dum cõfigit̃, est בְּחַרְבֹנֵי becharboni, In calore, æstu, siccitate mea. Estq́ totius uersus uerus sensus: Mutatus est succus, uigor meus, in ariditate mea æstus. Quod exponẽs Rabi Dauid, Quia, inquit, in ęstate res exiccant̃. Hieron. hoc ĩtelligẽs reddit Hebraicũ, Cũ exardesceret æstas iugiter. Deplorat igit̃ Psalmus ob intimũ dolorẽ, penitusq́ cor depascentẽ, ob curas ingẽtes, ꝓpter admissum facinus cõsecutã esse ossiũ, medullarũq́ ariditatem: tum immutatũ esse uigorem, subĳsse maciẽ, & pallorem. Idq́ in illo curarum æstu, dolore inflammante, ut Latinis quoq; dicitur ardere dolore. Aestatem, caloremq́ poëticè uocat curas illas concoquentes.

O Tite si quid ego adiuto, curam'ue leuasso,
Quæ nunc te coquit, & uersat sub pectore fixa.

Quòd autẽ dixit manũ aggrauatã, manus qd sit, Chaldæus declarat subĳciẽs pro ea, plagã. Aggrauata est plaga, nõ dico præsens, sed quã extimesco: supplicium ex peccato cõsecuturũ formidãs, metuẽs mihi, rebusq́ meis. Hæc plaga, hoc uulnus alto sub corde, neq; noctes, neq; dies, dolore, metu, solicitudine remittente.

Delictum meum cognitum tibi feci: & iniustitiam meam non abscondi.
Dixi confitebor aduersum me, iniustitiam meam Domino: & tu remisisti impietatem peccati mei.

SI quid precibus impetrare conaris, id cuius inopia solicitat, exprimas necesse est, egestatẽ ꝓponas, quę te fortuna fatigat, edisseras. Quis enim speret opẽ, nisi calamitatẽ, periculũq́ memoret, ut cõmemoratio magis ad misericordiã incitet? Omne itẽ peccatũ cũ supbia, cõtemptu iustitiæ ꝑpetrat̃, nihil metuẽte, nihil ultorẽ morãte peccatore. Maxima autẽ sceleris expiatio, scelus fateri, quo demittitur animus,

mus,ſuperbia proijcitur,ſubijt mentẽ comitas,mãſuetudo, ſimilis animo Deorũ efficitur. Cũ peccatũ fateris, primũ doces te prudentẽ eſſe: placet autẽ Deo prudẽtia:nõ agnoſcere quod peccaſti,argumẽtũ ſtultitiæ,uecordię. Eſt ignorare ſeipſũ, iuſtitiæ bonitatẽ nõ pſpicere. Id pecudis potius ꝙ hoĩs. Qui fateť,agnoſcit, ſentit, plenus prudẽtiæ,nõ in numero beſtiarũ,ſed ſapiẽtiſsimorũ hominũ habẽdus. Ad hæc,qui peccatũ fateť,dũ fateť exhorreſcit,deteſtať,execrať. Nõ ſine pudore,ac rubore,ac ſtomacho fateť,memoriã ſceleris inuiſam habet. Indicat ergo cõfitẽdo ſe ſcelus odiſſe,turpitudinẽ peccati,quã prius nõ cerneret, nũc reſipiſcentẽ pſpicere: nõ fore poſthac amãtẽ eius rei,quã nũc odio ꝓſequať. Contrà,ꝗ peccatũ nõ fateť, abſcõdit,latet animũ eius turpitudo,nõ decernit in poſterũ deſerere, quod nũc nõ ꝓhorreſcit,quod ore nõ aperiẽs,oratione nõ prædicãs, minus animo ſentit. Nã ſi ſentiret,effunderet,prædicaret,uelut uirus euomeret. Simul ꝗ confiteť peccatũ, in ea luce uerſať,quòd peccatũ pœnã cõſeꝗ ꝓſpicit,ea ſapiẽtiæ claritas,mentẽ eius illuſtrat,quòd ſcit magnũ iuſtitię ſceptrũ ſingulis peccatis,ſingulas pœnas cõſtituiſſe. Id metuẽs,ueterisꝗ memor ſupplicij,quod ſceleratos oppreſsit, adit numẽ ſeuerũ,ad pedes procũbit:petit,ignoſcat imprudẽtiæ,fragilitati. Nõ'ne prudẽtiſsimi habenť,ꝗ futura pericula ꝓſpiciẽtes quoad poſſunt, uitãt? Sic ille prudentiſsimus,qui cruciatus flagitijs debitos metuens, omni conatu ſtudioꝗ contendit, ut ſibi condonetur. Condonatio impetratur, confitendo, orando, ut parcat, quem offendiſti, ut commemoranda calamitate, animum eius ad miſericordiam flectas. Hæc uera,uetuſtiſsima philoſophia,priſcis patribus non ignota.

Pro hac orabit ad te omnis ſanctus in tempore opportuno. Veruntamen in diluuio aquarum multarum, ad eum non approximabunt.

QVoniam tam ſalutaris eſt pœnitentia,tantũ ſperare poſſunt,qui peccatũ confitentur,quoniã cõfitentes execrantur,inuiſamꝗ ſibi ſceleris memoriã oſtendunt: optimus quiſꝗ precibus inſiſtit,ut ſibi Deus ignoſcat, nullã temporis occaſionem prætermittit. Sciendũ quod Græci dixerunt ὑπὲρ ταύτης. Pro hac, Hebraicè על זאת al zoth,apud eos fœmineum genus,eſt etiam neutrum,id multis exemplis comprobatũ:ut, Vnam petij à Domino:unum,unã rem. Ita nunc, Pro hac, Propter hoc,propter hãc rem, ob hãc cauſam. Et Auen Eſdra id enudãs, Propter hoc, inquit,quia ſcilicet cõdonas peccatum,quoniam nõ es inexorabilis, ſed placidus, ignoſcẽs,ſi qua parte maximè contendũt delinquẽtes ſibi condonari culpã. Quod itẽ Græci dixerũt, In tempore opportuno,pulchrè id quidẽ, tametſi fons Hebraicus habet, In tempore מְצֹא mezo, inueniendi. Quod exponẽtes Hebræi, In tempore,inquiunt, quo tu inueniris gratã habere orationem eius. Cæteri exponũt, In tẽpore,quo inueniť cor eorũ aptũ,ꝓpẽſumꝗ ad orãdũ, quod rectè diciť, cor ꝑfectum,germanè,ſyncereꝗ pœnitẽs. Quod ſequiť, In diluuio aquarũ multarũ, Diluuiũ,ſiue ut eſt Hebraice שֶׁטֶף ſheteph,inundationem,uocat poëtice, multitudinem calamitatum,curarum fluctus inundantes,ueluti noſter.

Quanta per Idæos ſæuis effuſa Mycenis,
Tempeſtas ierit campos. Et,
Parꝗ per omnes, Tempeſtas ijt. Et,
Diluuio ex illo,tot uaſta per æquora uecti.

Diluuiũ appellat maximas acceptas in bello calamitates,ſtrages hominũ innumerabiles,excidiũ Troianæ gẽtis. Similiter Poëta noſter,diluuiũ,ſiue inundationem aquarũ multarũ,uocat multitudinem uexationum, fluctus impendentes in caput.

Eſt igitur ſenſus, Propter hanc cauſam, quod tu clemens es, parcisq; peccantibus, ſi modo peccare deſiſtant, ſi reſipiſcant, ſibiq; poſtulẽt ignoſci, optimus quisq; pro priæ ſaluti conſulẽs, petit, atq; orat, preces nullas omittens, idq; in tẽpore, quo ſyn cere pœnituit, quo miſericordia inuenitur, quo mortalium precibus diuinæ pate ſcunt aures. Itaq; cùm calamitates inũdauerint, cùm diluuium uexationum ingrue rit, eum non attinget, non opprimetur his fluctibus.

Tu es refugium meum à tribulatione, quæ circundedit me, exultatio mea: erue me à circundantibus me.

AD ſeriem iuxta fontem Hebraicum redigantur. Tu es abſcõſio, ſiue protectio mihi, ab hoſte cuſtodies me, exultatio mea: ſaluans circundabis me ſemper. Ad hanc rationem Hieron. quoq; tranſtulit. Illud unum perpẽditur obſeruaturq; ab Hebræis. Exultatio mea, ſeruans, aut ad ſeruandũ. Hanc exultationem, ſiue laudem interpretãtur orationem, ex qua ſalutem dicat exiſtere. Oratio, inquit, ſeruat me. Poſſet item ſenſus eſſe ut diuerſis epithetis appellet Deum, primũ uocat eum סֵתֶר ſether, abſcõſio, ſubterfugiũ, præſidium: tum cuſtodẽ, conſeruatorem. Exinde laudem, gaudiũ ſalutis ſuæ, gaudium ſalutare, lætitiã, delicias ſuas, à quibus ſua ſalus exiſtat. Demũ, qui eum circundet, protegat, defendat ab iniurijs, quas inimici minẽtur. Non refertur igitur circũdatio, quod Sept. uoluerũt ad hoſtes, ſed ipſum ſeruatorem Deũ, qui circũdet, protegat. Minus itẽ dicitur tribulationẽ circũdare, ſed pro hoc Græco participio θλίψεως περιεχούσης, eſt תִּצְּרֵנִי tizreni, Cuſtodies me. Tribulatio autẽ non cuſtodit. Sẽſus igitur clarus. Superius dixerat ſanctos inſtare precibus, ut Deũ habeãt ꝓpitiũ. Ecce igitur orat, precaẽ, totus in eã cogitationẽ inſiſtit.

Intellectum tibi dabo & inſtruam te in uia hac qua gradieris, firmabo ſuper te oculos meos.

VAtem affari, ac docere cæteros mortales Hebræi contendunt, docentẽ qua uia ſit unicuiq; incedendũ, propterea quod à principio pſalmũ inſcripſerat intelle ctũ, eruditionẽ. Dat unicuiq; ſalutaria præcepta. Intellectũ, inquit, tibi dabo: quod ſecũdo ut liquido percipias, iterat, Et inſtruã, dare intellectũ, & inſtruere. Græci potuerunt effingere uerbũ iuxta Hebraicũ, συνετίζειν. In futuro συνετιῶ, Hebraicè אַשְׂכִּילְךָ askileca. Propterea Hieron. Latinis auribus accõmodans, Docebo te, & mõſtrabo tibi uiam. Quod ait, Firmabo ſuper te oculos, ut Græcè ἐπιστηριῶ, Hebraicũ eſt אִיעֲצָה iaſa. Eſt quidẽ ſenſus, conſulã, conſilium dabo. ſed Rabi Salomon clarius exponit ארמוז לך בעיני oculis meis tibi deſignabo, annuã oculis, oſtẽdam. Et Rabi Dauid, Dabo tibi conſiliũ, quod ego uidi per memetipſum, quoniã peccaui, et ambulaui in uia nõ bona. Et intellexi per me ipſum, & pœnituit me, & cõuerſus ſum ad Deũ cũ toto corde meo, pepercitq; mihi Deus, & ſuſcepit me in illa pœnitẽtia: ſimiliter & tu facias. Intellexiſti quid ſit, Firmabo ſuper te oculos, nẽpe oculis meis annuã, ſignũ dabo, flectã oculos in quã partẽ uelim contendas. Quare facilius aſſentior Hebræis, quàm Græcis, qui putãt hęc uerba eſſe Dei, loquentis ad ipſum Prophetam, cùm ſint potius Prophetæ peccatores alloquentis, ac docẽtis. Propterea pſalmum inſcripſit intellectum, eruditionem, cui quadrat quod ſubijcit:

Nolite fieri ſicut equus, & mulus, quibus non eſt intellectus, in camo, & fræno maxillas eorum conſtringe, qui non approximant ad te.

DIxerat ſuperius, Intellectũ tibi dabo, & inſtruã te. Ecce igitur intellectus, ecce eruditio, inſtructio. Ne ſitis uelut ratione carentes beſtiæ, quarum impetum,

ne noceat, coërcere solemus freno, & lupatis. Ordo autem uersus, ut sit clarior sententia, ad hũc modum habet: Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus: camo, & fræno os eorum constringitur, ne propinquent tibi. Quamobrem non scribitur Hebraicè, Qui non approximãt ad te. Ad quam enim secundam personam, is sermo dirigitur? Sed dicitur, Camo, & fræno os eorum constringitur, ne accedãt ad te. Accedere, siue approximare, rectè exponitur Hebræis, nocere, offendere. Adhibemus, ait, frænos his bestijs, ne proxime faciant in nos impetum, calcibus petant. Ne noceant, non cognoscentes an bene, an male agant. At uos eiusmodi fieri nolite, in numerum bestiarum referẽdi, qui nesciant quid agant, quarum insipientiã fræno & lupatis coërcemus, ne nobis propinquæ noceant. Hæc uerior sententia. Quam explicãs Rabi Dauid, hæc scribit, Ne sitis quales bestiæ, quibus non est intelligentia, nec sciunt quid male agant, quidue noceãt, & necesse est astringere os eorum fræno, & lupatis, ne ad te propinquent, morsibus inuadant, neq; enim capaces sunt admonitionis, & correctionis, nisi eis impedimentum opponas, quo minus noceãt. At uos ne sitis tales, sed intelligite monita, & corrigamini, facta uestra praua execrantes, ad Deũ uertite mentẽ, qui uobis parcet. Equũ & mulũ cõmemorauit, quòd hos in primis insidẽtes, freno solemus coercere, moderari, quò uelimus impellẽtes, rursumq; sistentes. Sentẽtia igitur clara. Camum dixit, uox Græca est κημὸς, idem atq; frænum. Latinè ego dixerim, lupata, & frænum, ut poëta de equis,

Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

Hier. sequẽs tralationẽ Sept. minus clarè hũc locum transtulit: minus item Græci.

Multa flagella peccatoris: sperantes autem in Domino, misericordia circundabit.

MVlta flagella, Hebraicè multi dolores, ut uertit Hieron. Peccãdo, sceleratéq; uiuendo graues ægritudines, multiplices ærũnæ contingũt. Nam, ut ait Salomon, Potentes potẽter tormẽta patiẽtur. Id accidit improbis, qui sibi ipsis fidẽtes, at iudicẽ cœlestẽ minimè respectantes, magnas calamitates adeãt necesse est. At cui fiducia, spes, alacritasq; omnis in Deo est, perspectũq; habet, alibi nusquã præsidiũ securũ esse, is cogitur odisse peccatum, sciẽs à Deo bona, malaq; existere, quæ ad se proueniãt ex factis. Itaq; Deo immortali confidens à misericordia circũdabitur, affluẽt ad eum beneficia, ubertasq; diuinæ largitatis. Præmiũ sceleratorũ, totidẽ flagella, tot tormenta, quot flagitia, ex aduerso præmiũ bonorum, erit gratiarũ affluentia. Hæ sunt optimæ monitiones, hac ratione dat intellectũ, docens maxima bona consequi iustos, at improbos curis ingentibus excruciari, multis supplicijs præsentibus, futurisq; obnoxios, quos maneant pares sceleribus pœnæ.

Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.

VT nihil est timendum præter culpam, & peccatum: sic nulla solidior, ueriorq; lętitia, quàm ex benefactis, ex iustitia, quę gratiã amorẽq; dei tibi cõciliat. Hęc autẽ reddit omnia tuta, secura, plena lętitiæ. Vnis igitur iustis est uerè lętandũ, tum ob hãc iustitiæ singularẽ dignitatẽ, qua nullũ in cœlo sidus rutilãtius, ut inquit ille, tum propter gratiã, amicitiãq; Dei, quæ perpetua est ei cũ iustis, eosq; ob hanc sui similitudinem diligit, protegit, suis præsidijs defendit: in terris, in cœlo beatos efficit. Laudata igitur uirtute, & iustitia, quoniam fons omnis felicitatis inde manat, iure prouocat ad lætitiam triumphosq; hæc præclara bona posidentes, non quasi uictorias inanes, sed immortales laureas assecutos, quos unos deceat triumphare, uoce, plausu, suorum bonorum conscientiam exprimentes.

CARET inscriptione psalmus. Ne dicitur quidem quod apud Græcos extat psalmus Dauid. Est autem (ut solent id genus psalmi) uniuersalis philosophia rerum diuinarum consideratio, speculatioq; de moribus, item de prouidentia diuina, iustis & pijs defendendis, de maiestate Dei, potentiæq; eius magnitudine. Ad postremum oratio.

EXultate iusti in Domino, rectos decet collaudatio.

INITIVM philosophiæ psalmi huius, consentiens cum fine superioris. Improbis instare graues animi, & corporis cruciatus, diras animis eorum insidere pestes, uitam eorum cum solicitudine ex tormentis conscientiæ, & cum metu futurorum malorum traduci dixerat, omnes indignitates & dedecora eos circunsistere. Ex aduerso igitur aliud carmen subijciens, solis iustis esse syncerè lætandum, quos omnes lætandi causæ circunfluant, qui nec pœnis conscientiæ facinoris admissi torqueantur, nec metus futuri mali quasi saxum impendens solicitet. Tum uerò iustitia fons alacritatis, rectéq; factorum conscientia optimis gaudijs eos exaturet. Sed uerus alacritatis fons est, ut sis iustus, ut læteris in Domino. Exultate in Domino, ad canones Grammaticæ declaratur Hebræis linguæ suæ proprios significatus callentibus, exultare ipsi Domino: nempe lætitiam omnem ad Dominum uertere. Ac propriè quod Græcus transtulit ἀγαλλιᾶσθε, exultate. Hebraicum רננו ranenu, sonat decantare, uocem efferre. Hortatur igitur iustos, ut Deo lætitiæ carmen offerant, cum uocibus efferant, plausu celebrent, quorum duntaxat accepta sit, non autem improborum celebratio. Sacrificium laudis, ut est alibi, solos iustos decere, impiorum abominandas esse cantilenas. Choros ducendos tantummodo rectis, æquis: psalmos unis bonis esse decantandos. Inuitat iustos ad psalmorum hymnorumq; cantum.

Confitemini Domino in cithara, in psalterio decem chordarum psallite illi.

VT scires quid esset, Exultate, subijcit secundum, Confitemini. Id in Hebraico idiomate, quod sæpius docuimus, est הודו hodu, nempe, canite, celebrate, quale Græcis ex hoc Hebraico usurpatum ᾄδω, cano, Græcum ἐξομολογεῖσθε, non adeò clarum, minus Latinum Confitemini. Ergo iuxta uerum significatum, dicendum, Laudate, cantate Domino in cithara. Hos quoq; Hebraismos nusquam non commemorauimus, in cithara, decachordo, in psalterio cum cithara, cum psalterio, cum decachordo. Sciendum quod ait, in psalterio decem chordarum, consideratur Hebræorum antesignanis interpretibus, non esse legendum uelut unum, atque idem, in psalterio decem chordarum, quod nec Græcum fortasse innuit, sed distinctè legendum, in psalterio, in decachordo. Psalterium Hebraicè uocatur נֵבֶל nebel, decachordum עָשׂוֹר asor, quasi decennarium, in quo decem uoces concinunt. Psalterium autem est aliud genus. Et quoniam eadem uox nebel, sonat utrem, forsan harmonicum instrumentum est, quod flatu completur. Duplex genus eorum hac tempestate, quod uentum concipit, uocaturq; organum, quod nostro spi

stro spiritu tumescit, una resonat humana uox, atq; harmonica. Ad hanc uocem, carmen Vates concinunt, utraq; uoce consonante. Græca igitur lectio potest separatim intelligi, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ, In psalterio decachordo. Separatim leges cum psalterio, cum decachordo. Chaldæus tamen legit cum psalterio decemchordarum: sed à cæteris Hebræis, quorum arbitrio ipse steterim, reclamatur.

Cantate ei canticum nouum, bene psallite ei in uociferatione.

CAnticum nouum. Plurimum placet quod Hebræi interpretantur, carmen assiduum, perpetuum, ut aqua semper scaturiens, nouaq; iugiter è fonte prorumpens. Carmen quotidianum, ore indefesso profusum: carmen insatiabile. Nunquam à laudibus diuinis interquiescas, quale apud Homerum, ἀκάματος αὐδή, uox indefessa. Et apud nostrum ex eodem:

Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum,
Ferrea uox.

Quod ait, Bene psallite, Hieronymus uenustè, diligenter psallite, nempe iuxta Magistros, Instate canendo, uoce diurna, nocturna. In uociferatione, uoce alacri, elata, consona, quæ templum compleat, quam plebs omnis exaudiat, quale in castris, in acie fit, quod Græcè dicitur ἀλαλαγμὸς, uociferatio. Hebræi quoq; suam uocem תְּרוּעָה terua, quæ est hoc loco, exponunt, quæ fit ore, manu, scilicet plausus, ut est alibi, Plaudite manibus. Inuitat ad hymnos, ad carmina diuina, ad lætitiam Deorum, patrem suum assiduè canentium in cœlo.

Quoniam rectum est uerbum Domini, & omnia opera eius in fide.

QVæ sint canenda proponit. Vt canerent iusti, ore, manuq; plauderent, inuitauerat, nunc genus carminis concinendi demonstrat: hymnus erit, inquit, A principio iustitiam, æquitatem, dictorum constantiā efferemus. Quæcunq; loquitur esse uerissima, plena bonitatis, ueridica. Non quales Dij gentium mendaces implanatores, fallis oraculis mortalium mentes ludificantes. At uerbum Dei, sermo, oracula, uera, recta sunt, quia ueri Dei. Vt sermo ueridicus, sic opera comprobant dictorum ueritatem. Opera enim fiunt ab eo, uera, solida, non falsa, inania, subuentanea. Cum fide sunt opera eius, nimirum stabilia, firma, solida, quibus ueritas subest, æterna. Hæc prima uirtus decantabitur, ut uerus Deus, ut cœlo, terrisq; numen omnipotens ostendatur. Secunda uirtus, alteraq; laus:

Diligit misericordiam, & iudicium Dominus, misericordia Domini plena est terra.

PRo misericordia, est in fonte צְדָקָה zedaca, iustitia, cui quadrat secundum iudicium. Duas præclaras eius uirtutes ore nostro celebrandas, perpetuoq; referendas ostendit: Eum esse iustissimum, æquissimum, iudicio eius cuncta subiacere, non oscitantem, dormitantem, negligentem res hominum, cui non doleat si quid sceleris fiat in terris, imò iudicem esse, cui gratissima sit iustitia, iudiciumq;, ius, ordo, rectitudo: contrà, iniquitas inuisa execranti flagitia, sceleratos odio habenti. Altera uirtus, quòd quanquàm seuerus, quanquàm peccata perosus, sciens tamen miseros mortales in errorem pronos, cernuos in ea, quæ sunt deteriora, miseretur, condonat,

condonat, beneficus, misericors, liberalis. Afsidet igitur ei uirtus utraqꝫ, feueritas, iudicium: tum comitas, manfuetudo, clementia. Hi regni comites, fceptrum eius perpetuò profequentes. Hæ præclaræ uirtutes eius, quibus eft omnis gloriæ patronus, plena maieftatis, bonitatis eius omnia, quo nullus Rex iuftior, nec iniurijs condonādis, nec iuftitia moderanda temperatior. Diligit quidem iudiciū, & iuftitiam, at tāta ei mifericordia, liberalitasqꝫ ineft, ut per uniuerfam terrā fe diffundat, quafi latior, ingentiorqꝫ feueritas. Nulla natio expers eft, nullum hominum genus bonitatis, beneficentiæqꝫ eius. Totum per orbem terrarum commeat liberalitas, clemētiaqꝫ eius. Tanta eft, quantam capiat uniuerfa terra. Pergit ad alias uirtutes.

Verbo Domini, cœli firmati funt, & fpiritu oris eius, omnis uirtus eorum.

FIrmati funt, ἐστερεώθησαν, Hebraicum, נַעֲשׂוּ naafu, facti funt, creati funt. Omnis uirtus eorum, fons צְבָאָם zebaam, exercitus, aut militia eorum. Quod Græcum quoqꝫ refonabat πᾶσα δύναμις αὐτῶν, omnis militia, fiue omnes copiæ eorum. Exercitum, fiue militiam cœli uocant Hebræi, ftellarum choros, per cœlum ueluti militares copias, atqꝫ acies difpofitos. Itaqꝫ Hieronymus refugiens infolentem Latinis locutionem tranftulit, ornatus eorum. Quæ uox eft Græcis etiam pro exercitu, fiue acie, quam uocat διακόσμησιν. Quòd dixit, uerbo eius cœlos effe creatos, refert theologiam Mofaicam, qua maximus ille theologus cuncta iubente Deo creata prædicauit, & fcripfit. Verbum eius hoc loco, eft imperium eius, iuffa, nutus. Quafi Vates decantet, imperio Dei creati funt cœli. Imperante Deo, mundus editus eft. Sol, choreæqꝫ cœleftes enituerunt. Solo imperio cuncta condidit. Ad nutum eius fidera fulferunt. Eo præcipiente nulla res in tenebris priuationis fempiternæ, quæ mundum antecefsit, fubftitit. Verba igitur, & dicta Dei apud Mofen in libro creationis, & in hoc pfalmo, funt imperia, præcepta, nutus. Velut dictator inducitur à facris Vatibus Deus, cuius ad nutum cuncta moueantur, ut apud profanos:

Annuit, & nutu totum treme fecit Olympum.

Hoc poteftas, hoc facultas rerum creandarum comprobatur: qui non laboret faciendo propter potentiæ fuæ magnitudinem, nihil ei refiftat, omnia cedant tantæ potentiæ. Motu quodam inuifibili, præpotenti, cuncta concitat. Infuper ea, quæ nufquam funt, quibus nullum fit prǽiacens exordium, educit. Repetit, ut confueuit alijs uerbis, eandem fententiam: Et fpiritu oris eius. Spiritus oris eius, idem atqꝫ uerbum eius, locutio, fpiratio; ficut idem propè eft, cœli, atque ornatus eorum. Plato ille diuinus, fiue quòd apud prophetas ea legiffet, fiue quòd in libris Mercurij Trifmegifti legerētur, fcripfit in libro qui dicitur ἐπινομίς, uerbum diuinifsimum cœleftes ordines pofuiffe, ut noftri de perenni philofophia libri comprobant. Enumerat res poteftate, imperijsqꝫ eius creatas.

Congregans ficut in utre aquas maris, ponens in thefauris abyffos.

DIxerat, beneficijs, ac liberalitate eius plenam effe terram. Huius liberalitatis, ac munificentiæ fuit locuples teftimoniū creatio mundi, maximis hominum generi beneficijs collatis, omnibus generatim cūmodis repertis: ut homines exifterent fuper terra, ne quid eis ad uiuendum deeffet, cœlum in primis cum fideribus, &

bus,& astris,cum Sole,& Luna,uelut lucernis in laquearibus mundi, conditū est. Sed quid profuisset,lumina illa super altissimis mūdi regionibus posuisse,nisi fuissent,quibus lucesceret,radios suę claritatis demittētes? Erat autē in primordio rerum,ut Moses docuit,tellus,immēsis aquis circūfusa, ob eamq; causam inhabitabilis,inuisibilis,incōposita,nullis animātibus,nullis arboribus exornata.Secludere igit̄ aquas oportuit,qbus in demissiora loca coactis,reliqua terra domiciliū animātiū restitit aperta,diluta,madida.Sol eam flagrātibus radijs incēdēs, produxit plātas,herbas,brutas animantes.Subito creatus est homo rerū dominus.Nisi igit̄ aquas longius remouisset,fieri quæ postea cōsecuta sunt,minime potuissent.Congregauit igit̄ eas quasi in utre. Vtrē ex metaphora cōcauas mūdi partes appellat. Pro utre,ut Græcè quoq; est ἀσκὸς, in Hebraico legitur נֵד ned,ea uox exponit̄ Hebræis cumulus,moles,aceruus.Cōgregauit aquas in unū aceruū,unā molē, unam massam,unā gentē coēgit omniū aquarū super uniuersam terrā prius diffusarum: eis propria regna dedit,relictis,nō suis.Iterat idem, uocans thesauros,quos prius utrē,molē.Sunt aquarū thesauri,loca mundi pressiora. Cōdidit hic ingēs opifex, cuius imperijs obediebāt omnia,maximas aquarū moles. Has earū recōditas , seclusasq; ab hominū domicilio sedes esse uoluit.Hi sunt earum thesauri,quasi cellæ nō uinariæ,sed aquarię.Prius dixit Aquas maris,pōst Abyssos,ut prius utrē, exin thesauros.Idē thesauri,atq; uter,idē abyssi,atq; aqua,ut paulò ante, idē cœli, atq; ornatus eorum,idem uerbum eius, atq; spiritus oris eius. Abyssos, numero multo dixit , quam Moses quoq; de rerum creatione scribens induxit: Et tenebræ,inquit,erant super faciem abyssi.Sētit,scilicet,aquas illas super uniuersa terra,antea quàm iubēte Deo discederent,latè incumbentes.Abyssus,Græca uox à uerbo βύω, impleo, expleo, & priuatiua particula,quasi inexplebilis, insatiabilis uorago.

Timeat Dominum omnis terra, ab eo autem commoueantur omnes inhabitantes orbem.

QVando igitur tantæ maiestatis est,tantæ potētiæ,tantæ bonitatis,nōne timēdus,& colēdus? Beneficētia qua cōdidit mundū,non inuidus uitæ, sed donator,nōne coget,uel ingratos amare,& colere? Potestas itē, qua cōdidit cœlū,sideribus exornauit,terras ab aquis segregauit,nōne coget reuereri,timere, contremiscere ? Terra igitur uniuersus scilicet terrarū orbis,omnes,qui globū hūc tuentur, timeat hunc tam præpotentem opificem , quem dixi, terram creasse. Oportet habitantes terram timere , uenerari eum , qui domicilium hoc dedit, tum cogitare quantæ sit potentiæ. Quod Græci interpretes dixerunt σαλωθήτωσαν, Commoueantur , est in Hebraico uerbum timendi יָגוּרוּ iagoru , expauescant, contremiscant. Consueuit enim per omnes uersus diuersis uerbis , bis eandem sententiam exprimere.

Quoniam ipse dixit,& facta sunt:ipse mandauit,& creata sunt.

SOlo imperio quemadmodū superius ostensum,solis nutibus, & edictis,omnia creauit,nō laborādo,sudando ut mortales.Edicta,& uerba eius efficacia,plena uirium robustarū,maximas moles excitabāt,pulcherrimos ordines, motus ingentes ciebāt.Obediebāt naturæ diuinæ cœlū,terra, mare. Quidquid uellet in lucem euocabat,magnarū regnator aquarum.Quod Græcè est ἐκτίσθησαν, creata sunt,Hebraicè וַיַּעֲמֹד uaiaamod,& steterunt. Extiterunt,emerserunt : steterunt in pedes. Quid sit,Dixit,disce ex secundo,mandauit. Dicta eius , quæ sunt apud Mosen in

libro creationis,ſunt mandata,imperia, edicta. Hunc uerſum ſcias habere quẽadmodum uertit ex Hebraico Hieronymus. Quia dixit,& factus eſt,ipſo præcipiente ſtetit,ſcilicet orbis,quem in ſuperiore uerſu memorauerat.

Dominus diſsipat conſilia gentiũ, reprobat autẽ cogitationes populorum,& reprobat conſilia principum.

REdundat in hoc uerſu καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων, Et reprobat conſilia principium. Propterea clarius,& apertius hæc transferens Hieron. in ſuo, ad Hebraicam ueritatem Pſalterio, Dominus diſſoluit cõſiliũ gentium,irritas facit cogitationes populorum. Propoſito igitur quanta ſit diuina maieſtas, quàm admirabilis, qui ſolis edictis cuncta poſuerit,cuius conſilijs totum mundi conſtitutũ ſit opus, reſpicit gentes,quæ uerum,ac præpotentem Deum neſcientes, cogitationes, & curas ad fictitios quoſdam Deos conuerterunt: parte alia impios quoſdam, ſiue philoſophos,ſiue nationes coarguit,quibus conſilium fuit funditus euertere uerã philoſophiam prædicantem,quæ cernimus omnia cõſilijs diuinis conſtitiſſe,in cõtrarium illi,nullum hæc exordiũ habuiſſe,ſempiterna,ſemperq́ hunc ordinẽ à natura datũ retinentia. Alij ſi quod exordiũ habuiſſent,at temere,nulloq́ operante, ſed ſponte ſua nata eſſe. Has igitur cogitationes Deus diſſoluit, infirmat, diſsipat, coarguit: non ſinit eſſe ueras. Omnia enim conſonant una uoce, nihil ſine Deo factum eſſe. Multis quoq́ & crebris indicijs,quotidie maieſtatis ſuæ magnitudinẽ confirmat.

Conſilium autem Domini in æternum manet:cogitationes cordis eius in generatione,& generationem.

SEcus quã cõſiliũ,& cogitatio eorũ. Cogitãt illi uana, falſa: at Deus ſempiterna: propterea quòd uera ſtabilia. Cõſiliũ Dei fuit,ut eſſet hoc omne, cuius Dominus eſſet ſpiritus humanus. Hunc Deus creauit ſempiternũ. Fuit itẽ cogitatio eius, ut eſſet iuſtitia,ius,ordo. Hæc uolũtas æterna eſt,ęternũq́ erit quod inſtituit. Cœlum & terra trãſibũt,ſiue mutabũtur,uerba autẽ eius nõ trãſibũt. Sub hoc conſilio incluſum eſt,ut qui uiuũt iniquè,qui male de rerũ cõditore ſentiunt, tametſi uindicta differtur,demũ plectãtur. Hæc æterna, immutabilisq́ cogitatio: propterea ſolus ipſe,& cogitationes eius permanent ad ſempiternũ tempus,reliquis rebus deficiẽtibus. Omnia ad hoc cõſiliũ directa ſunt, & hoc ante mũdi cõſtitutionẽ poſitũ, ut iuſtitia, ſanctitasq́ triũpharet, regnaret, ut iuſti acciperẽt regnũ, quid pręparatũ eſſet ab origine mundi. Iniuſti, ſcelerati traderẽtur flãmis, in cõſortio ſpirituũ ſceleratorũ. Exultate igitur iuſti in Domino. Euertitur enim, diſsipatur cõſilium impiorum philoſophorũ, qui ſerũt mundũ fuiſſe, futurumq́ eſſe ſempiternũ, à nemine creatũ, nemine rerũ cauſas moderãte, nemine gubernaculũ mũdi tenẽte. Earum item gentium perſuaſio ridicula erit & diſsipabitur, quæ Deos fictitios coluerunt. In generationem,& generationem, Hebraica locutio, in æternum.

Beata gens cuius eſt Dominus Deus eius, populus, quem elegit in hæreditatem ſibi.

IVre igitur ſunt beati, quibus datũ eſt noſſe, & colere uerum Deum. Quibus eſt Deus uerus, quorum Deus eſt is, qui dicitur Hebraicè quatuor literis Iehouah, ſi ſcribas ea lingua, I H V H. Beata gens, quæ colit hoc numẽ, quæ pro Deo ſuo habet nõ Solẽ, aut Lunã, aut Stellas, ſiue homines inſignes, aut quædam portenta, ut Chaldæi, Aegyptij, Græci, Romani, ſed ut Hebręi, præpotentẽ illũ cœli, terrarũq́ repertorẽ noſcẽtes. Hunc populũ peculiarẽ ille ſibi delegerat, à reliqs nationibus, moribus, inſtitutis, religione ſegregatũ. Iure beatũ hominũ genus, ob æternę ueri-

tatis

tatis ſcientiam,& cultum. Nobiliores ſunt ſciẽtiæ, nobilior religio, philoſophiaq; item melior, quo nobilius eſt quod ſpeculatur, conſiderat, intuetur.

De cœlo reſpexit Dominus, uidit omnes filios hominum.

PRopterea beata illa natio, ut cui data eſt ſcientia uera, cęteris inſania laborantibus. Hæc ſciẽtia, cognitioq; uera beatæ nationis, quòd nouit, exploratumq; habet Deum ſummum mare ueliuolum, terraſq; iacẽtes ex alto cœli uertice deſpicere: non facta hominum neſcire, aut negligere, imo fixis oculis intueri. Scit eos eſſe mendaces, qui de natura diuina ferunt,

Ipſa ſuis opibus contenta, nil indiga noſtri.

Cecinerat item ſuperius huius ſummi numinis potentiã. En igitur quale, ac quantum robur huius Dei, cui ſedẽti, regnantiq; in cœlo patent omnia, quæ fiunt in terris motus arcanos animorum, ipſaq; etiam pectora intuenti. Nulla eſt in terris natio, quam ipſe de cœli ſpecula non cernat, non cunctos generatim populos modo, ſed ſingulos etiam homines explorans.

De præparato habitaculo ſuo reſpexit ſuper omnes, qui habitant terram.

PRæparatum habitaculũ, ut eſt Græcè, ἐξ ἑτοίμου οἰκητηρίου, clarius ex Hebraico percipies מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ mimecon shibeto, De firmitate ſolij ſui. Et Hieron. id ſciẽs, transfert, De firmiſsimo ſolio ſuo. Soliũ ſiue ſedem, aut habitationẽ firmã uocat, nempe locum immortalem, nullo ſenio deficiẽtem. Et, ut ait Plato de cœlo, ἀγήρων, ἀθάνατον, ſenij, & interitus expers. Ob eam cauſam uocatur στερέωμα, firmamentum, firmitas. Homerus χαλκοβατὲς δῶ, ædes æratas, ex ære, compage ferrea, Domos olympias, adamatinas. Ex hac ſtabili ſedis ſuæ ſpecula cuncta colluſtrat in terris. Vno intuitu totum terrarum orbem, nec aëre, nec nubibus proſpectum eis eripiẽtibus, contingit, non tantum ea, quæ in agris, & ſub diuo geruntur, perſpiciens, ſed itẽ penetrãs in thalamos, imo pectoribus humanis ſeſe inſinuãs. Hæc illi maieſtas, hæc potentiæ, ſapientiæ magnitudo. Haud prohibet quo minus terreſtria cernat, quòd ſit in altiſsimo cœlo: tantus eſt illi uiſus, tantus oculorum proſpectus.

Qui finxit ſingillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum.

PRęclarè id ſubijcit, Qui finxit ſingillatim cuiuſq; cor: Qui ſingulo cuiq; cor fabrefecit, qui pectus cõdidit, aptauitq; ut moueretur ad cogitandum, nonne is perſpiciet cogitationes, membrorum autor, quibus cogitationes concipiuntur? Eſt quoq; in alio Pſalmo, Qui plantauit aurem, non audiet: aut qui finxit oculum, non conſiderat? Obſcurè tranſtulit Latinus, Græcum κατὰ μόνας quod eſt ſingulariter, aut ſinguli cuiuſq;, Hebraicè יַחַד iachad, ſimul. Finxit ſimul corda eorũ, nempe uniuſcuiuſq; corda finxit. Facta quoq; aſſerit eſſe perſpicua, ut qui cor extruxerit initium cogitandi, fontemq; operationum.

Non ſaluatur Rex per multam uirtutem, & gigas non ſaluabitur in multitudine uirtutis ſuæ.

PEr multã uirtutẽ. Virtus Græcè δύναμις, iuxta Hebraicum חַיִל chail, hoc loco eſt pro exercitu, militia, copijs militaribus. Rex non ſeruatur exercitus multitudine, ſalus regia non eſt in exercitu innumerabili. Pro Gigante, legitur Hebraicè גִּבּוֹר gibbor, fortis, robuſtus. Nec fortis, inquit, ſeruatur ex magna forti-

 tudine,

tudine, egregiaq; uirtute. Optimè igitur hæc ſubiecit. Extulerat dictis numinis æterni maieſtatem, cui nulla cœlo, terriſq; ſit comparanda poteſtas, id eo maximè teſtimonio comprobari, quòd cùm in terris nulla ſit uis maior, quàm regum, quos magni exercitus comitentur, ſæpe tamen fieri, ut hæ copiæ nihil habeant uirium, facile in fugam uertuntur. Gigantes quoq;, qui & corporis proceritate, & uiribus cæteros mortales anteire creduntur, debilitate conciderunt. Itaq; exercitibus, & regibus uires à præpotenti Deo ſubijciuntur,

Sufficit ille animos, uireſq; miniſtrat.

Fallax equus ad ſalutem, in abundantia autem uirtutis ſuæ non ſaluabitur.

QVod dixit de pedeſtribus copijs, idem de turmis equitum prædicat. Non eſt quòd fidas innumerabili equitatui. Qui fidũt facile, deceptos inuenies. Fallit equorũ multitudo: nihil habet momẽti ad ſalutẽ equitum copia. Totaq; res eſt de rege, & exercitu, poteſtq; eſſe ſenſus Hebraicè, Aut in multitudine uirtutis ipſius equi, aut ipſius regis. Nam Hebraicè eſt nomen exercitus חֵילוֹ cheilo, exercitus ſui, Et in multitudine poteſtatis, aut exercitus ſui, non ſaluabitur rex.

Ecce oculi Domini ſuper metuentes eum, & in eis, qui ſperant ſuper miſericordia eius.

QVando igitur in his, quæ terreſtria ſunt, nulla ſalutis ſpes, nuſquã robur, præſidiumq;, cui poſſis intrepidè, ſecuruſq; fidere, miris certè laudibus efferre cœleſte præſidiũ decet, totis uiribus inhærendum. Hæc uera, hæc fida cuſtodia dicenda. Hac ſuperabis inimicos, per tela, per hoſtes trãſibis innocuus. Sed hęc cuſtodia non cunctis promiſcuè uigilat, non in omnes temere ſuæ prouidẽtiæ dirigit aciem, aduerſa repellens, ſed his qui metuunt, qui colunt, uenerãtur eum, uenerãtes ſperãt ſe clementia eius defendendos. Id præmij datur eis, quòd oculi Dei eos aſpiciunt. Nam cùm Deũ ſibi colendũ exiſtimaſſent, hoc uerũ numẽ uniuerſi moderatorem cõſiderantes, eadẽ ſapiẽtia cõſtituerunt huic eſſe fidendũ, cuius beneficio mortales malis eripiãtur. Ex eodẽ fonte ſapientiæ eſt, Deũ colere, atq; ſpes omnes ad eum uertere. Cùm autẽ ſit hęc philoſophia lõgè uetuſtiſsima, cùm ſint oracula cœleſtia, certè credendum eſt, aſſerentibus oculos Dei reſpicere bonos, ac iuſtos.

Vt eruat à morte animas eorum, & alat eos in fame.

ANimas eorum, uitas eorum, ſpiritus. Eſt Latinis quoq; anima, uita, ſpiratio, flatus: ut, impellũt lintea animæ Thraciæ. Duo beneficia diuinitus eſſe ſperantibus in eum prædicat: generatim omnis leti timorẽ ab eis depelli, in primis, quod plurimum uexat, ingenteſq; ſtrages edit ubiq;, famẽ prohiberi. Quidquid agitant mortales, huc deniq; tendit ut famem repellant, omnis labor, omnis ſudor, inopię fugam meditatur. Duo finitima memorauit, mortem, famem, ut Gręcis eſt prouerbium, λοιμὸς μετὰ λιμόν, peſtem ſubſequi famem. Peſtis à fame, ut nunc, Mors, & fames. Nutriuntur iuſti inopia terris incumbente, ut quibus corui panem attulerũt, fame cæteris mortalibus laborantibus, ſæpe pij, & ſperantes in eum eſcam Deo ſufficiente, inopiam ſuſtentauerunt, famem tolerauerunt.

Anima noſtra ſuſtinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noſter eſt.

ANima, uita nunc quoq;. Suſtinet Gręcè ὑπομένει, expectat, ut eſt Hebraicè. Pios ergo palàm eſt expectare cœleſte ſubſidium, huic fidere. In eorũ ſe eſſe numero, ca

ro, canit ſanctus Vates, ut hanc eſſe pietatem ueram nobis oſtendat. Quibus Deus eſt auxiliator, & protector, ſuffragium eius è cœlo deſcendit. Eſt quibus pietas eſt cordi, benefactis gaudent. Oderunt peccare pietatis amore. Hos expectare decet Dominum, exploratum, compertumq́ue eius ſubſidium habentes.

Quia in eo lætabitur cor noſtrum, & in nomine ſancto eius ſperauimus.

HÆc lętitia eſt, nimirum quòd ab eo eripimur, quòd iniquiſsimo tempore ſubducimur, quòd affert ſalutem, quòd eo protegente triumphamus, lætũ pęana canentes, quòd ſpes fortiſsima nobis ille eſt. Nomen eius eſt ſanctum, uenerabile: quod cernuos nos oportet uenerari. Nomẽ ſacrum, ſanctum, auguſtum, pium. Eſt Hebræis nomen eius, fama, celebritas, exiſtimatio, eſt quaſi cognitio eius.

Fiat miſericordia tua Domine ſuper nos, quemadmodum ſperauimus in te.

QValis ſpes eſt, talis ſit miſericordia, beneficiũ. Decet qui noſtra ope nituntur, qui ſeſe nobis crediderunt, non prodere. Spes eorum non fallere, optimæ naturæ eſt, qui ſe tibi totũ cõmiſiſſet, fidemq́ue tuã imploraſſet, ne contẽnas, negligas, abijcias, ſed plus tribuas quàm ſperaſſet. Hi Deo quàm ſimillimi in terris habẽtur.

PSALMI XXXIII. EXPLANATIO.

TItulus huius pſalmi eſt, Pſalmus Dauid cùm immutauit uultũ ſuum corã Abimelech: & dimiſit eum, & abijt. Vultum ſuum rectius quod apud Hebręos extat טַעְמוֹ taamo, ea uox ſignat ſenſum, guſtũ, intellectũ. Nam AuenEſdra loco eius ſubijcit declarãs לבו שכלו דעתו libo, ſikolo, daatho, Cor ſuum, intellectũ ſuũ, intelligentiã ſuam. Mutauit uultum, quia mutauit intellectũ, qui ſapiens eſſet, ſimulans inſipientiã. In uultu ſunt ſigna mentis, ſi męns deſipit, ſi ſapit, uultus teſtis. Hieron. quoq́ue non dixit uultũ, ſed os. Nam, qui ſimularet ſtultitiã, ſecus quàm cùm ſapiẽs uideretur, loquebatur. Hiſtoria nota eſt ex libris Regum, abundè ſuper eo Græcis, Latinisq́ue loquentibus. Obſeruatur Hebręis eundem eſſe Abimelech, atq́ue Akis regem Ghet, de quo in libris Regum. Arbitrantur, aut cognomen eius fuiſſe Abimelek, aut omnes reges Palæſtinorũ, à primo uocari Abimelek, ut omnes Romanorum imperatores, Cæſares, & Auguſti, Ægyptiorũ Pharaones, Arſaces reges Parthorum. Eadem Græci perhibent, in primis diuus Baſilius, quod Euthymius teſtatur. Quòd ei feliciter ceſsit ſimulaſſe ſtultitiam, pſalmum ſuper eo cecinit. Eſt, ut ijdem Magiſtri cõprobant, artificioſè contextus is pſalmus, unoquoq́ue uerſu à litera Alphabeti incipiente: pleroſq́ue eius generis edidit. Eſt pſalmus de clementia diuina mortaliũ auxiliatrice, preces eorum minimè aſpernante, ſceleratis, & flagitioſis exitus triſtes ſortientibus. Aduerſus eos, qui delinquũt in terris, dormire, aut ignorare, uel negligere diuinum numen, iuſtitiam non eſſe contendentes.

BEnedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in ore meo.

HOc ſapientiæ, & rationis opus, amouẽda cunctis uiribus ingratitudo: qui plurimũ profuit, huic maximæ habendæ gratiæ. Non poſſunt Deo referri gratiæ, ut eiſdem eum aliquando beneficijs proſequaris, quæ tibi contulit. Ore tãtum, & pectore (quod ei acceptiſsimum ſacrificium eſt) poſſumus gratitudinem oſtendere. Profertur etiam à Græcis ex diuo Paulo, opor

tere nos semper uigilare, atque orare. Benedicitur Deus, ac laudatur, quod sæpe admonui, cùm maiestas eius ore nostro grandescit, inundat facinoribus eius oratio, cùm sæpius redit memoria suorum erga nos beneficiorum. Frequenter meditamur, nobiscum reputantes magnitudinem bonitatis. Inde animus inardescit, incensus amore beneficientis. Hæc psalmorum cœlestis philosophia.

In Domino laudabitur anima mea, audiant mansueti, & lætentur.

Laudabitur, est uelut intransitiuũ, gaudebit, exultabit. Spiritus, ait, meus in uno hoc seruatore gaudebit. Non est alius mihi seruator, aliud præsidiũ. Hic omnis mea uoluptas, hæ deliciæ, hoc gaudium. Inuitat mansuetos ad eandem lætitiam, ut quorum eadem est pietas, ac uitæ constitutio, eadem quoque sit lætitia. Mansuetos uocat, quasi pios, demissos, timentes, colentesque Deum: quibus non dominatur arrogantia, superbia, non impotẽter libidinibus parent. Deiecere superciliũ, fastum, non præceptis modo, sed nutibus etiam diuinis parere parati. Hos unos, nõ superbos mundi huius hominum, diuumque contẽptores ad audienda beneficia diuina, sanctamque lætitiam, ad carmina cœlestia uocat, Respexit humilitatẽ ancillæ suæ, diuites dimisit inanes. Vt Deus respicit humiles, mansuetos, (nam eodẽ nomine humiles, & mansueti dicuntur ענוים anauim, uero nomine Græcè ταπεινοφρονοῦς.) sic sanctus Vates hos audire gratias, precatur, audientes secum lætari. Quorum sibi lætitia sit gratissima, & quos sciat ob has causas exultare, quorum in pectore uera gaudia uersari consueuerint. Audiant, aiunt Græci explanatores, ut prodigiose seruatus sim. Iidem mansuetos interpretantur innocentes, qualis ipse esset. Exultent, quòd tales à Deo non deseruntur, in periculis seruantur. Ego, ait, sim uobis exemplo, animos sumite.

Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idipsum.

IN idipsum, quod etiam in Græco est ἐπὶ τὸ αὐτό, clarius ex fonte יחד iachad, simul, unà, Exaltemus simul nomen eius, in unum coacti, simul coẽuntes. Plena sint lætitia, & gratulatione omnia, quòd tanta pericula, opẽ ferente Deo, uitauerim. Vna sit nostrũ harmonia, quæ magnificet, tollat nomen Dei. Nomen Dei, memoriam, famam, maiestatem, gloriam. Hinc cernis magnificare, ac benedicere, idem propè esse, cũ Deus sit magnus ore nostro, cùm magnitudo eius refertur, celebratur. Propterea dictum, magnificate. Potest in mũdo obscurior esse, sit clarior laudibus nostris. Opera Prophetarum, sedulitate priorum fiebat manifestior, bonitatem eius indefessè recinentium, apud omnes gẽtes, quibus esset obscurius id numen, potius simulacra colentibus, efferentium. Eodem spiritu Græci tendunt, magnificare, esse grandia, atque numine eius digna prædicare, quemadmodum exaduerso deprimere, atque minuere bonitatem eius, exigua, atque humilia de eo loqui.

Exquisiui Dominum, & exaudiuit me, & ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.

HOc carmẽ erit. Hoc in primis celebrabitur. Imploratur à iustis Deus, imploratus adest, non negligit res hominũ piorũ. In calamitate præsens numen salutaris. Tribulationes, rectius Hier. dixit angustias. Queritur Deus, Vate docẽte, non pedibus locorũque mutatione, longinquas terras adeũdo: apud nos est, cùm imploratẽ, cùm ualidę preces feriũt sidera: aures eius ubique tendẽtes impellũt. Nõ est surdus ut audire nõ possit, nõ est inexorabilis ut refugiat audire opẽ petentes, tam potest,

quàm

quàm paratus est audire, nec secius audit, quàm facultas est audiēdi. Nec inopia & absentia prohibet quò minus quæ petis excipiat, nec crudelis, duruscꝫ auertitur, deserens multa loqui uolentes. Non sunt cassæ preces bonorum, in tenues auras abeuntes. Non secum rapidi portabunt omnia uenti, haud in uentum uocem uertere procellæ. Nec quales delicati principes, quibus fastidio sunt loquelæ, sese uesuti canibus apprehensos alloquentibus mordicus auribus dependentibus querentes. Nullus ei labor audire numerum loquentium quantum uelis auxeris.

Accedite ad eum, & illuminamini: & facies uestræ non confundentur.

OB hanc causam nemini cunctandum est, cùm sint omnia parata, cùm nihil prohibeat quò minus gratias quas postulaturus accedis, assequaris. Quid moramur? ait. Quin accedimus propius? Non leue, non exiguum beneficium erit, quod dabitur: splēdescet in nos præsentes claritas uultus eius, amouebitur träsenna, prodibit gloriosum, plenum claritatis numē. omnis in nos fulgor offundetur. Animus clarescet, mens si quibus tenebris caligaret, extemplo radijs diuinis lucescet, discussa graui caligine. Dabitur sapientia, inscitia, insipientiacꝫ cui tenebrarum nomen iure congruit, repulsa, euigilabit animus ad alta. Scire operæpretium est, quod Græcè est, φωτίσθητε illuminamini, Hebraicum נהרו naharu, duplicis significatus ab Hebræis accipi. Nahar illis est flumen, inde uerbum naharu, fluite, confluite. Hoc placuit Hieron. qui transtulit, Aspicite ad eū, & confluite. Rabi Dauid, Sensus, ait, huius uersus est, incessus cum celeritate, quemadmodum flumē decurrit. Respicite, inquit, ad eum, & currite. Non displicet illis significatus luminis, ut AuenEsdra, Naharu, inquit, יאורו Iaoru, illuminamini. Sic Rabi Salomon exponit האירו hairu, lucescite. Non confundentur, Hebraicè clarum יחפרו iechparu, erubescent, pudefient, ignominia afficientur: non illudentur, nullo rubore uultus perfundetur ob ignominiam, ob repulsam, ut qui discedunt à conspectu principum, non assecuti quod flagitassent.

Iste pauper clamauit, & Dominus exaudiuit eum, & de omnibus tribulationibus eius saluauit eum.

PAuper Hebraicè עני ani, est item inops, afflictus, uexatus, calamitate circunuentus. Demonstrat se ipsum, ut ferunt Hebræi. Iste pauper, ait, quem uidetis, quem nunc canentem gratiascꝫ agentem aspicitis, clamauit cùm calamitas premeret, urgerentcꝫ incommoda: Deus exaudiuit. Non sunt, ait, exempla longè petenda num Deus audiat cùm longè grauissimus dies instat, nos autem circunspicientes deesse quicquid opis humanæ sperare possemus, uertimus oculos ad cœleste præsidium. Iste uexatus: hoc corpus, quod ante oculos astat, magnis est per orationem cladibus liberatum. Hoc decanto, hoc carminibus prosequor, hic triumpho, is uictorialis, triumphalis hymnus mihi canitur. Has ago, ut cernitis gratias, acturus semper dum uixero, dum memor ipse mei.

Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.

IMmittet, non rectè Latinus reddidit Græcum. Quid enim immittet, Græcum ad Hebraicum, παρεμβαλεῖ, castrametabitur, castra ponet, considet: Hebraicè חונה chone,

chone, afsidet, caftra ponit. Ad hunc fenfum Hieronymus tranftulit ex Hebraicis fontibus, circundat Angelus Domini. Et Hebræi declarantes, Inimici, inquiunt, circunfteterunt, caftra iuxta me pofuerunt: at Angelus Dei fua quoq; caftra iuxta hoftes pofuit, non eft longum à caftris eius ad caftra inimicorum interuallum, ut fi me adoriri cœperint, in eos impetum faciat, in fugam uertat, concidat, uelut Angelus Domini centum octoginta millia interfecit in caftris Afsyriorum. Sunt alia in facris literis exempla, de Angelo bonorum comite, præfide, ut cùm comitaretur Tobiam. Et, Dominus mittat Angelum fuum uobifcum. Hoc pijs datur, hæc ferunt præmia pietatis: non enim improbos Angeli, fed Deo charos defendere gaudent: ut Pallas illum ubiq; comitabatur, rerum ei gerendarum magiftra. Norant omnia fecula, inuifibilem hanc cuftodiam, pios, fortesq; comitari. Quod tam crebrum eft in facris literis.

Guftate, & uidete, quoniam fuauis eft Dominus: beatus uir qui fperat in eo.

SVauis, Græcum χρηστός, bonus. Et Hieronymus, Guftate, & uidete, quoniã bonus eft Dominus. Ad Hebraicum כי טוב chi tob, quia bonus. Guftare iure referunt Hebręi ad mentem, cor, fenfum. Guftate, fenfum adhibete, confiderate, periculum facite, guftum fumite. Secundum corporeos oculos refpicit, utroq; iudicio comprobari Deum, plenum effe clementiæ & bonitatis, uel oculis uideri & probari. Vocat ad hoc experimentum confidens uertice celfo, clamans, genus humanum cum primis fapientes, exploratũ, certumq; habeant, propius accedant uifuri, quod cæteri incertum exiftiment, Deum tueri bonos, Angelos eius crebrius fubfidio mitti probis, quod fæpius prifcis feculis factum eft. Idcirco non poteft non effe beatus qui nititur Deo, fperans hoc fibi fingulare præfidium, non fperans uel copias fi fit Imperator, uictoriæ caufam, quæ fæpius terga uerterunt, duces illufos, fortunamq; fuam quęrentes, reliquerũt, uel quodcunq; aliud robur, quod fępe debilitatur. Sed fpem in Deum dirigens, qui fi uel unum Angelum fubfidio mittat, quantumuis terribilem aciem inimicorum fundat, deleat.

Timete Dominum omnes fancti eius, quoniam nihil deeft timentibus eum.

HIs fortè clarius efficit, quod omnibus retro carminibus propofuerat, prodigiofam falutem conferuationemq; cœleftem eorum effe qui timeant, colant Deum, quibus fanctorum nomen congruat, non cæteris otiofis, minime laborantibus quid eis fingulare dari pofsit, minimè morantibus cœleftia, ab oculis remota, potius in hæc terreftria curas, cogitationesq; omnes defigentibus. Sanctos Hebræi fimili atq; Gręci fignificatione afferunt appellatos, corporeis abftinentes, libidinibus, uoluptatibus parcentes, à contagione mortali maximè fegregatos. Græcè dicuntur ἅγιοι, fine terra, fine fordibus & inquinatione terreftri. Terra eft, quodcunq; corpus, quicquid hæret corpori, aut oritur à corpore. Voluptates & libidines inter corpora uerfantur, funt corporum contactus, imò claui, ut ille inquit, quibus animus affligitur adhærefcitq; corpori. Qui his abftinet, fanctus eft, refpicit pura, fyncera, non inferiora: is diligitur à Deo, hunc cœleftis cuftodia comitatur, huic Angelus fubmittitur qui defendat, eripiat tela inter & hoftes: Huic fingularis ex omni mortalium multitudine fic rara gratia datur, non cuiuis folita contingere. Nihil deeft timentibus eum, eft Hebraicè, Non eft inopia timentibus eum.

cum. Tobias filio dixit, Nihil tibi deerit si timueris Deum. Quale igitur quãtumq́ præmium pietatis, omnem secum bonorum copiam ferentis, omnem egestatem repellentis! Quocirca omni uocis contentione ad hanc omnibus carminibus inuitat, hunc fontem uberrimum bonorum prædicans, uerum cornucopiæ, uerum diuitiarum flumen.

Diuites eguerunt & esurierunt: inquirentes autem Dominum, non minuentur omni bono.

ILla quoq́ fuit beata uox, beato ex pectore profusa, Et diuites dimisit inanes. Sciendum quod Græcus dicit, πλόυτοι, diuites, Hebraicum est, כְּפִירִים kephirim, sonat ea uox, leones. Hieron. edidit, Leones indiguerunt, & esurierunt. Ob id Hebræi interpretantur, non prodesse leonibus fortitudinẽ, quo minus interdum esuriant. Est eis ingens robur ad prædas capiendas, at sæpe famelici sunt. Quo fit ut pietas quæ colendo & inquirendo Deo continetur, ualentior sit ad nutriendũ, fouendum, sustentandum quàm robur leonum ad eos alendos, quos sæpe tueri non potuit à fame & inopia: pios autem nunquã inuenies indiguisse. Nosse operæpretium est, non ab re, Græcos interpretes leonũ nomine diuites transtulisse. Hebręus AuenEsdra, haud minimę autoritatis explanator, Mihi, inquit, uidetur hoc nomine appellasse homines leonibus similes auiditate prædandi, quibus est incredibilis fames assequendi. Ergo diuites iure leones uocantur. Nullæ enim ferè diuitiæ non eadem auiditate quæruntur, retinentur, qua leones prædari cõsueuissent. Animus diuitibus ad quęstus & diuitias, qualis leonibus ad prædam. Non minuetur omni bono, clarius expresit Hieron. Quærẽtibus autẽ Dominũ, nõ deerit omne bonũ. Nullum bonum, nulla rerum copia deficiet Deo studẽtes, pietati operam dantes, opem eius requirentes, ad eum refugientes prementeinopia, calamitate.

Venite filii, audite me, timorem Domini docebo uos.

QVod tantopere commẽdauerat, & in eo positam salutem dixerat, ut pietatem coleres, hac ingenium tuum excoleres, omnemq́ hic curã collocares, magistrum eius rei sese exhibet, quo sua præcepta, sua Philosophia uigeat, experientia comprobet, quot ipse pios reddiderit, totidẽ probaturos uera esse quæ de pręmijs pietatis feruntur. Quid igitur sit timor, seu pietas, uenit ostensurus, inuitans uti ad locũ uerarũ diuitiarũ. Verus præceptor, altisimæ Philosophiæ antistes, magnorum mysteriorũ interpres, rei, qua nõ habeat genus humanũ meliorẽ, declarator. Veniant omnes, audiant, doceãtur, tantopere complectitur audituros, ut eos uocet filios. Est itẽ consuetudo sermonis Hebraici, quod hoc loco testantur Hebræi, ut filios uocet discipulos: ut filij Prophetarũ, discipuli. Venite, quoq́ testibus eis, est nõ tantũ accessus, sed animi excitatio, quẽ hortaris ueniat, hortaris euigilet, surgat, promptus existat, ne iaceat, stertat: si quibus in rebus uigilem esse oporteat, in primis hic desiderari uigiliam, animi contentionem. Idq́ uel maxime cunctos erigat, quod pollicetur se pietatis, summæq́ Philosophiæ præceptorem, cui par est eum omni tempore deseruisse, notam exploratamq́ ei, frequentem usum fecisse.

Quis est homo, qui uult uitam, diligit dies uidere bonos?

QVod timorem paulò antè dixerat, nunc uitam. Timor Domini uita est. Qui uult pietatem, uult uitam, uult felicitatem. Id enim est uidere dies bonos. Beatè uiuere, posidentem bona quibus uerè cõgruat nomen bonorum. Hanc uitam, diesq́ bonos, tempusq́ beatum, Hebræi quoq́ sentiunt de uita cœlesti, & de cor-

porea, utranque uitam complexum esse Vatem. Vnam eandemque esse rationem utriusque felicitatis, idemque iter ad ambas. Nam & Philosophi uitæ felicitatem statuerunt in uirtute, iustitia, fortitudine, fide, constantia, carere notis, uacare culpa. Similiter noster primũ omniũ sciens omnes cupidos esse uitæ, metas, quo ad facultas detur, longius proferre, idque fuisse priscum pręmiũ pietatis, quibus uita diuturna cum bonorũ exuberãtia promitteretur, fontem huius aperit qui longæuus esse cupiat, quid agere eum oporteat ostẽdens. Non herbis potentibus, nõ artibus illis Medeæ, quibus senium pepulisse fabulosè fertur, reddita inuẽta, opus esse, diuturnam iuuentam præbere uirtutem, cum diuturnitate pari felicitate comitante. Huic enixè studendum, beatitudinem diuturnitatemque uitæ excipere uitam diuinam. Dies est illis tempus, spatium rerum gerendarum.

Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum.

PRimus quoque Psalmus, quibus partibus conficeretur beatitudo, decãtans, imprimis beatos prædicauit, qui in cathedra pestilentiæ non sedissent, quod Hebraica intelligentia designatur: maledicos, linguaces, obloquentes detestatũ: horum è numero esse omnibus modis cauisse. Desugisse sermonem, aditum loquacium, maledicorum, quos illi sua lingua uocant lezin. Nunc primus fœlicis uitæ gradus, primus ad limina beatitudinis ingressus est, ut linguam sceleratis maleficisque colloquijs abstineas, linguæ modereris, ne noceat, ne causas interius, maleficiorum præbeat. Nihil ab ea noxium pestilensque proficiscatur, ne sit autor cædis, detrimenti, cladis, uastitatis, ne fallat. Mala lingua malę mentis indicium. Cui mala lingua, etiam malus animus. Ergo totus malus, undequaque improbus, nefarius cui mala lingua. Ne labia loquantur dolum, est Hebræis declarantibus, aliud ore aliud corde loquentem, amicum sermone sese ostendentem, sed pectore de interitu eius aut ignominia, quem amicè compellas, cogitantem. Non potest igitur eiusmodi uocari dicique beatus, cum ob interiores infelicitatis causas, quas omnis improbitas comites habet, tum præmijs uirtutis quæ Deus cœlitus mittit, deficientibus, duabus de causis beatitudinem improbis non sentientibus. Dolum Græci definiunt maleficium occultum cum præscriptione bona. Cortex bonus, macula subiacente.

Diuerte à malo, & fac bonum: inquire pacem, & persequere eam.

REctè monent Græci, non satis esse abstinere malefactis, subijciendas esse uirtutes. Illam esse uelut ad uirtutem præparationem, expiationem, cùm te sordibus uitiorum expiaueris, extemplo uirtutibus imbuendum esse animum. Diuertere igitur siue discedere à malo, primum generatim dixit: generatim quoque facere bonum. At id posset item percipi, ut perstet ostendendo amorem Domini, cæterasque uirtutes, pietatem uenerationemque Dei eo maximè cõprobari, si maleficijs abstineas, nemo abs te detrimẽta sentiat: hanc esse maximã iustitiã numinisque uenerationẽ, cuius metu, leges humani generis per te nũquã rescindãtur. Huc pertinet ne sint sermones tui sceleris autores, quòd omnis ꝑpè hominũ operatio, initiũ habet à sermone, colloquio, ascitis rerũ gerẽdarũ comitibus, quibus cum de re disseras, sententias eorũ exquiras. Si penes te sit potestas, imperes iniusta uel iusta. Omnis denique res ad sermonẽ ut principiũ redigitur. Sed ab ea imprimis sermone

abhor

abhorrendū ſanctiſsimus Vates docuit, in quo detrimēta celantur, peſtis occulta, uenenū melle contectū. Quod ubi magnus philoſophię antiſtes propoſuiſſet(nam magis è numero dæmonum ſceleratorum quàm hominum id genus haberi conue-nit)ſummā totius ſapientiæ poſuit,ut abſtineres malo,faceres bonum,ſentiens ui-delicet,ut nullius detrimēti autor exiſtas, nullius ſceleris ac uaſtitatis priuatę ac pu blicæ cauſa à te initiū ſumat. In omni uita,infamia careas, nullius iniquitatis autor habearis. Hancq́ uitaſſe proberis,tum quòd è numero ſceleratorū maleficorumq́ haberi noluiſti,ſed pro uirili,quoſcunq́ potuiſſes,beneficijs affeciſti. Hocq́ eſt fa-cere bonum, beneficiū afferre, utilem eſſe,beneficum , liberalem,enixè multorum commodis ſtudentem,nulla benefaciendi laſsitudine, nulla ingratitudine deficien tem. Plurimi enim,quòd nonnullos ingratos experti eſſent, à benefaciendo,quaſi homines odio deinceps habentes,deterriti ſunt. His optimè additur ut quæras,ad-ames,amplexeris pacem. Eſt enim cupiditas pacis, inimica ſuperbiæ. Cui benefa-ciendum eſt,abſtinendumq́ iniquitate,certe pax exquirenda. Qui pacem requirit, conſtituit ſecum neminem lædere,contumelias odiſſe,calumnijs,& probris conui tijsq́ palam uel occultè tota uita abſtinere , minus loqui , minus agere , quo cuiuſ-quam animum offendat:omnes pro amicis habere,gratiam amicitiamq́ omnium plurimi facere : ſuperare lenitate quos ſuperbè arrogāterq́ loquētes nactus fuerit. Eſt pax animi trāquillitas,quod hoc loco Græci ferunt, perturbationum domina, odijs ægritudinibusq́ ſedatis, animus placidus & quietus. Qui pacem requirit,o-mnium gratiā amicitiamq́ poſsidere,omnes ei prodeſſe cupere,eamq́ ob cauſam beatum eſſe neceſſe eſt,propterea Beati pacifici,quoniā filij Dei uocabuntur. Non ſolum igitur pax,quando filios Dei reddit,quærenda eſt,ſed omnibus modis per-ſequenda,dum fugientē(nam odijs,iracundiæq́ nemo non deſeruit) aſſequaris.

Oculi Domini ſuper iuſtos,& aures eius ad preces eorum.

QVis neſciat iuſtos eſſe, quos pacem perſequi , maleficijs abſtinere , charitatis amantes dixerat? Quid enim aliud cōſtituit iuſtitiā? Chriſtus igitur pręmium pacis ſtatuit,ut quicunq́ amans eius eſſet,filius Dei haberetur. Huic ſupremæ ſen-tentiæ ſubſcribēs ſanctus Propheta,primùm hoc genus hominum,iuſtos pronun-tiat , apud quos unos iuſtitia reſideat:tū ſummo Deo charos gratosq́ , ut eos ſuis oculis dignetur aſpicere, aures ad eorū preces patentes habere. Is optimus iuſtitiæ fructus,ingens præmium, quibus iuſtorum nomen congruit , diuinam prouiden-tiam habere cuſtodem, aditū ei patere ad aulam Dei , poſſe propius thronum eius conſiſtere,poſſe loqui,orare fidenter,non in uentum precibus eorū abituris. Qui-bus hæc contingant,nonne perſpicuū eſt, charos amicosq́ eſſe ſummo Deo? Quæ amicitia quanti quæſo facienda eſt? Eiuſmodi fuerunt olim Abraham, Iſaac, mul-tiq́ priſcæ illius ætatis,exin poſt Euangelium præclari uiri. Exemplis dicta Vatis huius comprobata. Hunc uerſum clarius Hieron. Oculi Domini ad iuſtos , & au-res eius ad clamores eorum.

Vultus autem Domini ſuper facientes mala,ut perdat de terra memoriam eorum.

ERant oculi eius ad iuſtos , quos placidè reſpiceret , cuſtodiret : nunc facies eius irata,toruaq́ reſpicientes oculi cōtra delinquentes:tam indignata malis,quàm placida mitisq́ bonis. Vultus eius uelut principum iratorum,furētium,indignan-tium. Poſſet item uultus intelligi,quoniam Hebręis ea uox amphibola eſt,indigna tio,ira,furorq́. פנים Panim,eis eſt facies,uultus: eſt item ira,indignatio. Poſſet ira-

que transferri, Indignatio autem Domini super malos, ut perdat de terra memoriam eorum. Hoc sentit Hebræus Auen Esdra, exponens hanc uocem חרון אף charon aph, accensionem iræ, quæ cernitur in uultu. Horribilis sententia, ut omnibus modis ad iustitiam totos nos transferamus, hinc præmijs ingentibus propositis, hinc si ad aliam partem inclinauerimus, instante pœna, quæ perperam agentes, sequatur. Quantus est iustitiæ fructus, tantus ex iniustitia cruciatus, non modo ad supplicia improbis abstractis, sed funditus eorum memoria è terris sublata, demersis in tartarum, æternamq́ue necem, qui cùm bene iusteq́ue uiuere potuissent, maluerunt ingredi uias iniquas, legibus humanis ac diuinis uiolatis.

Clamauerunt iusti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.

HEbraicè duntaxat, clamauerũt, & Dominus exaudiuit: haud dubiè iusti clamauerunt. Moris eius est, sæpius idẽ asserere, exaggerare. paulò antè, Aures eius ad preces eorũ: nunc, clamauerunt, exaudiuit. Vera sunt, inquit, quæ dixi, clamant iusti, exaudiuntur in calamitate: cuius fidem opemq́ue implorant, non denegat: agitur utrinq́ue quanta contentione agi debuit, illis huc confugientibus, instantibus petendo, hic spem eorum non fallendo depulsis à ceruice calamitatibus summæ spei, summæ alacritatis eis repletis.

Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde: & humiles spiritu saluabit.

TRibulato sunt corde, ad Græcum & Hebraicũ clarius & uerius dicendum, συντριμμένοις, contritos corde, Hebraicum נִשְׁבְּרֵי־לֵב nisbereleb, confractos, contritos corde. Hier. quoq́ue uertit, Iuxtà est Dominus cõtritis corde. Et Hebræi iuxta hanc sententiam interpretantur, confractos seu contritos corde, qui ab itinere iniquo redijssent, sese ad meliora recepissent pœnitẽtes. Secundum quoq́ue simile est primo, ubiq́ue retinẽte Vate eiusmodi carminis rationem. Et humiles spiritu saluabit. Hos Hieron. uenustè ad Hebraicum, confractos spiritu. Erat superius plena mens trepidationis, quòd solos iustos admittendos ad colloquium, eorum duntaxat preces excipiendas uidebatur proponere, iustorumq́ue nomine appellare, quorum longè paucos reperias in terris. Nec quisquã erit, qui seipsum contẽplans iustitiæ nomen sibi tribui posse confidat. Excludendos igitur tantùm non omnes mortales ab hoc beneficio, ut in calamitate exaudiantur, propterea quòd iustitia terris excessit, cœliq́ue in regione resedit. Audis igitur nunc iustos appellari, quorum preces sentiantur, non qui nulla sceleris labe careant, quod summi Dei tantũmodo est, sed quos delictorum pœniteat, quibus cor ob peccata doleat, quatiatur, summa commotione perculsum. Tantus dolor insideat, tanta concussio, ac commotio propter antè actæ uitæ peccata, ut quasi frangatur. frangitur, uexatur, discerpitur, quale sæpe de suis canit Homerus, quibus scindi & lacerari cor scripsit. Cor igitur lacerũ conuulsum, propter odium peccati: sic spiritus deiectus, demissus, fractus, quãtus peccando arroganter intumuerat. Quid sit cor contritũ, disce ex sequenti, spiritum demissum, fractum: cor, & spiritus, idem. Iusti igitur sunt quos pœnitet, hos exaudit: iuxta hos Deus consistit, hos seruat, custodit. Non est iustitia res, quam nulli mortales inuenire aut possidere non possint. Sit tibi spiritus minime arrogans, pœniteat si quid peccasti: tunc iustus eris, tunc exaudieris.

Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus his liberauit eos Dominus.

Iusto

IVstorum, numerus unicus צדיק zadik, iusti: licet habeant Græca τῶ δικαίῳ. Nititur probare quanquam multis incommodis iusti subiaceant, eos tamen non deficere refrigeria. Cur iustos afferat multa perpeti, multasque esse uexationes bonorũ, afferunt Hebræi rationẽ, quòd Deus tentet bonos, quò meliores cernat: quòd eos gaudet habere nitentes ut aurum, perspectos, cognitos, ac probatos, ut fortes athletas, certaminis illustres, qui suæ uirtutis testimonia edidissent, nõ uerbis, sed re philosophantes. Tentauit, probauit Abrahã, Iob, Tobiam, quid uirtutis eis subesset: primus homo quoque probatus. Diuus Paulus, Non patietur, ait, uos tentari super id quod potestis. Propterea multæ tribulationes iustorum, sed eripiũtur, decus augetur, illustriores redduntur, digni maioribus præmijs habentur. Quòd uides uexari pios, lætosque diu florere nocentes, si paulum expectaueris, cernes perspicuam rationem, segregatis omnibus in suas sortes. Breues igitur sunt simul & fructuosæ uexationes bonorum.

Custodit Dominus omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur.

OSsa sustinent molem corporis, ossibus nominatis tota corporis compago designatur. Non adituras ad corpus clades, quæ funditus demoliantur, euertãt, ut corruat, obruatur corpus, fundamẽto subruto. Ossium tralatio multis in locis. Omnia ossa mea dicẽt, Domine quis similis tibi? Dinumerauerũt omnia ossa mea, proprius Hebræis loquẽdi ritus. Nostris interdum, Atque implicat ossibus ignem. Est nostris item medullarum nominatio. Cernis custodia qualis iustorum, non homo, non præsidium, non mons, aut arx custodit iustos, sed Deus, omnem locum custodia cœlesti, quo iustus confidet, si posset oculis cerni, protegente. Atque idcirco totus psalmus in eo est, omnibus carminibus iterans hanc diuinam custodiam, dubios confirmans, quoniam plerique de his quæ non uidentur, aut dubitant aut nullam fidem habent. At ille toties ingerit, ut, qui non credat, uim sacri carminis non percipiat.

Mors peccatorum pessima & qui oderunt iustum.

IVstis obuenit, quod tam eximia proximaque Deo uirtus merebatur, necessario cadit contraria sors super iniustos. infeliciter moriuntur, subita clades obruit, morte cum pœna grauissima consequente. Peccatores, dixit Hebraicè, est רשע rasha, sceleratus, impius, nefarius. Huius interitus nũquam non est cum pœna. Estque propriè Hebraicè, quemadmodum scripsit Hiero. Interficiet impiũ malitia, nempe calamitas, uastitas. Malum unum, una clades, auferet impium è medio. Sunt quidem multæ uexationes iustorum, at non perpetuæ: at improbis una, eaque acerbissima. Chaldæus quidem transtulit ut est apud Sept. Mors impij mala. Noris qui sit ordo naturæ, & prouidentiæ, talem proponerem diuinum Poëtam. Vexabatur iustus ab improbo, multis incommodis oblatis, procaciter infestabatur, omni tempore, quibus posset contumelijs, iniurijs exercebat. Venit tandem finis, improbus ad pœnam cruciatumque abstrahitur, cum luctu discedens è uita: in his tormentis moriens, quibus iustum premeret. Iustus liberatur, subleuatur, surgit, excipit alacritas. Quod ait, Qui oderunt iustum delinquent: delinquent, est יאשמו iecsamu. Rectè diuus Hieron. Culpabuntur, qui oderunt iustum, non modo infeliciter & cum cruciatu morientur, sed memoriam relinquent execrabilem, prædicabuntur improbi, nefarij: erit eis nomen inuisum, quale sceleratorum: Idem uerbum designat, Euertentur, destruentur.

Redimet Dominus animas seruorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eum.

NOn sunt perpetuæ & bonorum calamitates, & improborum alacritates, dum uexant iustos, fortuna secunda, diripiunt bona, compendio seruiunt, fit celeriter rerum commutatio, bonis liberatis, illis uexationibus, omnibusq; flagitijs finem facere coacti, miserè cadentes. Liberatur, redimiturq; iustus. Ac, ut fertur Hebræis, dixit animas eorum, quòd illi bonorum uitam insequebantur unà supellectilem, unà uitam eripere sitientes, non minus fortunis atq; uitæ insidiantes. Sed Deus liberat, aderit. Et non delinquent. Est superius uerbum, יֶאְשְׁמוּ ieesemu, non culpabuntur, non habebuntur in numero malorum, laudabuntur, erunt apud Deum magno in pretio. Aut non peribunt, nulla immani calamitate obruentur, ut quibus celeriter auxilium submittitur.

PSALMI XXXIIII. EXPLANATIO.

SI Græcos Hebræosq; audias, quod ratio quoq; comprobat, est psalmus editus, cùm dies longè grauissimus instaret, persequente Saule, nusquam eum consistere patiente. Est oratio calamitosi, quem fata urgent tantis incommodis prementibus: superest ut oculos animumq; ad cœlum uertas. Id sapientis erit, ueritatemq; exploratam habentis, & ubi uerum sit auxilium sentientis.

IVdica Domine nocentes me, expugna impugnantes me.

PROPRIE Hebraicè est, Aduersarius esto aduersarijs meis. Insta contra instantes, urge urgentes, condemna condemnantes me: eisdem armis opprimantur, quibus urgent. Bellum indicunt, indicatur eis. Miles esto contra milites. Repetit idem, subijciens eandem sententiam.

Apprehende arma & scutum, & exurge in adiutorium mihi.

ARma Græcè & Hebraicè ὅπλον, מָגֵן maghen, scutum. Numerus quidem multus ὅπλα, signat arma. Secundum est Hebraicè צִנָּה zina, hastam. Hieronymus quoq; uertit, Apprehende scutum & hastam. Vult eum armatum: poëtarum est, Aureus ex humero sonat arcus. Tum uirgam capit, genitor quæ plurima cœlo, Deijcit in terras, De fulmine. Dextera sacras iaculatus arces.

Effunde frameam, & conclude aduersus eos qui persequuntur me: dic animæ meæ, Salus tua ego sum.

APertius, & ad Hebraicum Hieronymus, Euagina gladium. Sæpius monui, tam inusitatè uocare gladium in tralatione sacrarum literarum Septuaginta romphæam. Nam hoc loco Græcè romphæam est, quam Latinus quicunq; fuit, frameam. Vtrunq; apud Græcos & Latinos inusitatum. Sciendum est Hebraicè quod tralationi congruit הָרֵק חֲנִית Effunde hastam, iaculare telum, contorque, & conclude. Verbum quidem Hebraicum סגור segor, est conclude. Adhibent Hebræi sensum, quibus facilè assentiri possumus, Conclude, claude portas contra persequentes me, ne me assequantur. Obuius ito in hostes, uenientibus eis portas obijce:

obijce: hic subsistant. Hæcque per tralationes, ut erat tralatio, telum sumeret, iacularetur: nunc impetum inimicorum tardaret, infringeret. Hieronymus eodem ferè sensu transtulit, Et præoccupa exaduerso persequentem me. Deinceps est, ut confirmet animum in aduersis, ut ei auxilium cœleste affore promittat, sublata omni dubitatione.

Confundantur & reuereantur quærentes animam meam: auertantur retrorsum, & confundantur cogitantes mihi mala.

CONfundantur, erubescant, pudore afficiantur, uicti discedant, ignominiam in bello accipiant. Sic reuereantur uerecūdia, dedecore, quale uictis, exutisque armis & uestibus accidit. Omnia hæc signa cladis acceptæ, deleti, fusique exercitus, cùm in omnes partes dissipantur, uel puer captiuos fortes milites abducat. Quod ait, Auertantur retrorsum, eodem pertinet, ut in fugam coniecti eodem impetu quo uenerunt, terga uertant, nec prius fugere desistant quàm in suos fines propellantur: sit eis dedecus, ut qui uincuntur, omni ludibrio & contumelia à uictoribus afficiuntur. Fit fuga totius exercitus, uictores insequentes uulnerant, interficiunt, capiunt, abstrahunt, exutos armis relinquunt. Eorum castra diripiunt: ipsos contumelijs affectos sub iugum mittunt. Omnia hæc hostibus imprecatur, qui uitæ eius insidiarentur.

Fiant sicut puluis ante faciem uenti, & Angelus Domini coarctans eos.

AVget, In puluerem uertantur, tantopere conterantur, frangantur, dum puluis sint, ut puluis per inane magnum ferantur. Nihil illis potest uehementius imprecari. Et Angelus Domini coarctans. Quod ait coarctans, est דֹּחֶה doche, propellens, impellens, quemadmodum uertit Hieronymus. Et Angelus Domini impellat. Simile quid etiam uoluerunt Septuaginta uoce Græca, ἐκθλίβων αὐτούς, elidens eos. Est apud Hebræos accommoda dicti huius explicatio. Ventus puluerem, siue paleam iactat quidem ac turbat, uersatque, at sistit aliquo, finemque iactandi facit. Verum his non ita accidat, sed iactentur attriti, dissipentur, deleantur armis, bello, aut quauis alia clade. Et ne quid reliquiarum supersit, Angelus Dei reliquias insequatur, urgeat, nullus sit finis iactandi, nec mora, nec requies. Ceruïcibus instet Angelus fortissimus Dei miles, cuius robur sit unius exercitus, magnarumque copiarum robore ualidius. Sint eorum plagæ, quas Græci uocant θυήλλαι. Non alius est Græcis sensus.

Fiat uia illorum tenebra & lubricum, & Angelus Domini persequens eos.

EXaggerat imprecationes, adijciens grauiora. Dum fugiunt persequente Deo, corruant, deficiat eos lux euntes. Inde fiat ut præcipitent, luce uestigijs eorum non præfulgente. Sit lubricum, uia eorum, quod Græcè est ὀλίσθημα, prolapsus, locus quo pedes defluant, non subsistant, qualis glacies aut petra limpida, locus agens in præceps, pedibus non se tenentibus. Hæc sit eis uia fugientibus, uideas toto itinere corruentes. Quodque grauius est, plaga cœlestis instet eos urgens, persequens fugientes, simulque ruentes. Sit toto exercitu fuga, ruina, clades, gemitus: tenebris nigrescant omnia circum.

Quoniam

Quoniam gratis abſconderunt mihi interitum laquei ſui,ſuperuacuè exprobrauerunt animam meam.

GRatis,in fonte חִנָּם chinam,ut Hieronymus fruſtra. Nullis iniurijs laceſsiti,furore & libidine nocendi tantum prouecti. Inſidias mihi tendunt, nullis à me priore iniurijs illatis. Quale de Iudæis Chriſtus, Oderunt me gratis. Odium ſcilicer,quod non offenſa,non prius oblatum incommodum excitauit,ſed quo rapitur animus corruptus inuidia, cui ſunt inuiſa cæterorum commoda. Bene inultos inuenias, qui pro benefactis malefacta referant. Interitum laquei ſui, uox Hebraica שַׁחַת shachat,eſt quidem interitus, eſt item foſſa, uorago, qua qui intercipitur,labitur,interit. Dices forſan laquei ſui,propterea Hieronymus pro foſſa poſuit inſidias:& pro παγίδος αὐτῶν laquei ſui,eſt רִשְׁתָּם rishetham,rete ſuum. Tetenderunt inſidias retis ſui. Eodem quidem omnia pertinentia. Quod ait,Exprobrauerunt, ὠνείδισαν, aptius huic loco, Hebraicè, quod ſenſit expreſsitq; Hierony. חָפְרוּ לְנַפְשִׁי chapheru le naphshi, foderunt animæ meæ. Iterat idem, Abſconderunt rete, laqueum, foderunt uitæ meæ uoraginem, ut uita mea interciperetur. Inſidias uitæ meæ tetenderunt. Idq; fruſtra, ſuperuacuè quibus nullam iniuriam prius intuliſſem,potius beneficus fuiſſem.

Veniat illi laqueus quem ignorat, & captio quam abſcondit,apprehendat eum,& in laqueum cadat in ipſo.

LAqueus παγὶς, aptius in fonte שׁוֹאָה shoa,calamitas,quod Hieronymus ſcripſit, Veniat illi calamitas,clades quam neſciat, non proſpiciat,calamitas inuſitata, inaudita,inſperata,plaga cœleſtis,horribilis,pro captione Græcè quidem θήρα, uenatio, præda, Hebraicè רִשְׁתּוֹ rishtho, rete eius. Inſidiæ, inquit, quas abſcondit, eum intercipiant: inſidijs quibus capere paraſſet,capiatur. Illud rete quod mihi uelut aui parabatur,intercipiat ipſum. Ipſe ſit auis,ſit præda, ſit fera,cui rete abſcondebatur. Quod mihi cogitaſſet exitium, illi inſperatò ſuperueniat. Cadat ante diem. Obſcurè dixerunt Septuaginta καὶ ἐν τῇ παγίδι πεσεῖται ἐν αὐτῇ, Et in laqueo cadat in ipſo. Clarius in fonte, בְּשׁוֹאָה יִפָּל־בָּהּ beshoa ippolba, in ipſam calamitatem incidat, in eam ipſam cladem offendat, in inſidias, rete, laqueum, quem paraſſet, ruat: ipſe ſe ſtimulis induat,in ſcrobes cæcas delapſus transfodiatur.

Anima autem mea exaltabit in Domino,delectabitur ſuper ſalutari ſuo.

CVm hæc ita ſint, quòd ſuperiora uel poſtulabantur,uel prædicebantur,uenturam ſuper hoſtes calamitatem,inopinantesq; eiſdem malis corripiendos,quæ in exitium Vatis deſtinaſſent: cùm id,inquam,uenturum uaticinatus aut imprecatus eſſet,rectè excipit alacritas,exultatio proſpicientis,& ſe inimicorum inſidijs liberandum,& improbos ad ſupplicia rapiendos. Cùm hoc totum ſit Dei,non hominum uiribus, non humanis præſidijs tribuendum, iure tota alacritas eſt à Deo, in Deum ſpectat, ob eum triumphat, gaudet pius, ut qui diutius fluctibus iactati, portum propinquum proſpectantes, qui uexatos excipiat: ob portum gaudent, de portu prodit alacritas: uiſo portu ſit gratulatio, haud ſecus animus Vatis proſpectans cœleſtem ſalutem, Deumq; uindicem fore non dubitans, plenus eſt alacritatis, exilit, nullus eſt ægritudini locus. Itaque delectabitur ſuper ſalutari ſuo. σωτηρίου, ſalutare, clarius eſt ut dicatur ſalus, cùm ſit Hebraicè בִּישׁוּעָתוֹ ieshuatho, ſa-

lute

lute eius. Quod dixit, Delectabitur, est quidem τερφθήσεται, oblectabitur, gaudium, uoluptatem capiet, super salute ab eo afferenda. Omnis mea uoluptas est in auxilio eius, quod defuturum non dubito.

Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? eripiens inopem, de manu fortiorum eius, & egenum & pauperem à diripientibus eum.

TAnta intus erit alacritas, ut ossa moueantur, permeet gaudium omnes artus. Ipsi, mediusfidius, non dico parietes agunt gratias, sed nullum est membrum quod non loquatur, non efferat clementiam bonitatemque Dei, cui non sit similis, amicis tuendis, miseris debilioribusque eripiendis: quo nō alius alacrior currat auxilium laturus, gaudens eripere probos ab improbis, imbecillos à ualidioribus, humiles à superbis. Hoc studens, hoc uitæ suæ munus amplectens, quasi optimus pastor oues ex ore luporum eruens, rapaces, uiolentos uerberibus à domicilio bonorum longius submouens. Si quid contra salutem eorum consilij ineant hostes, celeritate præcurrens: bona eorum à rapacibus diripi non sinens. Est quidem eorum animus rapinis inhians, iustorum supellectilem auidis oculis contemplantium, afferre ad eam cupidissimas manus expectantium. Rapinas agunt, in seruitutem abstrahunt, at non procul oculus diuinæ iustitiæ absistit hæc cernens, exitiū iniquis meditans. Hoc ab eo fieri didicerunt & nobis prædicauerūt Prophetæ.

Surgentes testes iniqui, quæ ignorabam, interrogabant me.

ESt magistris is sensus, non defuisse in populo, qui odio haberēt Dauid, ei apud Saulem inimicitiam maledictis conflantes, testes iniqui, qui se uidisse aut audisse assererent, quæ nunquam cogitasset: qui sciscitarentur ab eo, quæ nesciret, quæstionem eorum quę ignoraret, exercentes. Ipsi quidem referrent falsa regi, exquirerent autem ab amicis & cōsanguineis Dauid, quod nunquam fecisset, earum rerum autorem eum esse uolentes, quas nunquam cogitasset, sed super eos calamitatem uenturam quam nescirent, propterea quòd ipse sit ab eis incusatus eorum quæ nesciret. Illi nescient calamitatem, quæ eos obruat in præmium sceleris, quòd calumnientur innocētem, ignarum quorum ab eis insimularetur. Græci hos Saulem, adulatoresque eius fuisse, qui percunctarentur ab eo, num insidiaretur regno, quod illi falsò apud Saulem prædicabant. Genus hostis atrox: iure uastitatem eis imprecatur. Interrogabant cùm adhuc Dauid esset in regia, cùm in suspicionem uenisset affectati regni, quod ei offerri à populo audiebat. Surrexit turba improborum adulatorum, circunsteterunt, super regno, super salute regis diligentius sciitantes. Insidias ueritus Dauid profugit. Longo pòst tempore quietem nactus, gratias egit pro singulis beneficijs, non immemor calamitatū illius tēporis.

Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ.

SÆpius id queritur: superius, Oderunt me gratis, gratis absconderunt mihi laqueum, sine causa, nulla prius iniuria lacessiti: nunc acerbius, pro benefactis, maleficia. Quod dixit, Sterilitatem, est id quoque in Hebraico, & apud Hieronymum. Intelligitur eadem uoce שְׁכוֹל shecol, orbitas, priuatio: sentitque orbitatem, priuationem animæ, uitæ. Retribuebant mala pro bonis, retribuebant orbitatem uitæ. Studebant uitam eripere. Hæc erat retributio. Omnes cruciatus, omnes in-

dignitates referebant, ad postremum mortē. Græci quoq; agnoscunt eum sensum, sterilitatem animæ esse, spiritu uita carere, ne uiuens uirtutis officia proferret.

Ego autem cùm mihi molesti essent, induebar cilició, & humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinum meum conuertetur.

HVnc locum secus quàm nostri codices ostendunt, Hebræi ex sua lectione interpretantur. Est enim pro ἐν τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι, Dum mihi molesti essent, Hebraicum בַּחֲלוֹתָם bachalotham, In infirmitate eorum, In ægritudine eorū, cùm ipsi ægrotarent. Referunt ergo infirmitatē siue morbū ad illos, non ipsum Dauid. Toto enim hoc Psalmo prædicat se eos beneficio affecisse, eos beneficium minimè agnouisse. Inter alia beneficia fuit, cùm illi ægrotarent, pro eorum salute indutum cilicio, suppliciter orasse. Incredibilis beneuolentiæ, summæ uolunratis exemplū. Indicat hos amicos fuisse, pro quibus infirmis suppliciter oraret. Eos autē postea proditores fuisse, regis odio seruientes, ut sunt humana ingenia. Paucos in calamitate amicos reperiri. Singulare igitur bonitatis testimoniū, cilicium sumpsisse, ieiunasse, sibi pœnam indixisse, ut oratio Deo gratior, eos ad incolumitatē restitueret. Hoc declarans Rabi Dauid, Recenset nunc, inquit, beneficia quæ eis quæsisset. Si quis eorum ægrotaret, dolore afficiebar, cilicium sumebā, uexabam me, ut eum Deus redderet incolumē. Vtinam oratio, qua Deum pro illorū salute suppliciter orabam, mihi prosit: mihi ea bona contingant, quæ eis optabā, postulabam. Non enim reliquis perspectum erat, sed arcano res gesta est. Celabatur sinu oratio: non fuit res in propatulo. Hæc ille. Similia AuenEsdra prior. At nostris Græcis ac Latinis uisum est infirmitatē siue molestiam quę ab inimicis inferretur, describi. Nam Hieronymus quoq; reddidit, Ego autem cùm infirmarer ab eis. Cùm sint duo sensus, alter quòd pro inimicis infirmis orauerit, alter quòd pro ægritudine & molestia propulsanda, quam ei inimici inferrent: ego quidem ab Hebræis & à lectione Hebraica desciscere non possum. Simile quid fecit Dauid, super Saule interfecto, quanquam inimico. Orauit, ieiunauit, scidit uestimenta, fleuit. Oratio in sinu, secreta, clausa, non in propatulo. Græci orationem uelut thesaurum charum, sinu comprehensum: repleto sinu gratiis, quas orando postulasset. At prior ille sensus ex uerbis rectà fluit.

Quasi proximo quasi fratri nostro, sic complacebam: quasi lugens & contristatus sic humiliabar.

AD fontem perpensa, clariora erunt. Complacebam εὐηρέστουν, Hebraicum, cui tralatio quoq; Hieronymi respondet, Tanquam cum proximo, cum fratre ambulaui. Est enim uice illius Græci uerbi הִתְהַלָּכְתִּי hithhalachthi, ambulaui, incessi. Tum prosequitur, Quasi lugēs matrem tristis adorabam, incuruabar. Sept. igitur omiserunt nomen matris: at Hebræis est: sensumq; omnē è uerbis suis euoluentes, interpretantur. Si quis, ait Rabi Dauid, eorum ægrotaret, non secus tristis incedebam, quàm amicus pro amico, frater pro fratre: aut quemadmodum filius ob matrem defunctam luget, illacrymatur. Memorasse matrem, quòd grauius ob eam quàm patrem soleant nati ingemiscere. Sensus autem uerbi, Incuruabar, ab eis offertur, quod lugentes ac mœsti, demisso uultu obambulent. Nomen tristis Hebraice est, קֹדֵר coder, sonat nigrum, atrum, pullum, referunt quòd uel color splendorq; mœstis abeat, uel ob uestem pullam, quam lugentes sumant. Is sensus est Heb

est Hebræis, & ex oratione Hebraica resonat, quem repudiare nequeo, facitq; ut superiores uersus clarius percipiantur.

Et aduersum me læti sunt,& conuenerunt: congregata sunt flagella,& ignoraui: dissipati sunt, nec compuncti.

AD hunc modum habet uersus Hebraicus. Secus, ait, factum est ab eis. Non fuit eiusmodi in calamitate mea commiseratio. In infirmitate mea lætabãtur, congregabantur, quemadmodum reddidit Hieron. Conueniebant, ut inuicem referrent, gestirent super mea clade. Quæ dixerunt Sept. μάστιγες. flagella, sunt Hebraicè נֵכִים nakim, interpretantur ægritudines pedum, siue podagrosos, claudos pedibus, debiles. Vel ipsi illi, ait, cõueniebãt, quibus fors celeritatem ademit, eundi difficultatem patientes. Siue mihi dolores pedum accumulati, super quibus illi lætabantur. At mihi placet magis, quod etiam nonnullis Hebræis est uisum, ut nakim designet flagella, dolores, & cruciatus illos, illam ægritudinem & infirmitatem, quam commemorat, super qua dolet eos exultasse: cruciatus obsederant corpus, tormentis indolescens. Amici lætabantur ex doloribus meis, uoluptatem capientes. Quòd ait, Ignoraui, nesciebam cur afficerentur inimicè, causam huius peruersæ lætitiæ ignorabam, ut quos nunquam offendissem. Cur coirent super calamitate mea gauisuri, nesciebam. Quod ait, Dissipati sunt, est Hebraicum קָרְעוּ careu, quod ad alia sonat, aperuerunt. Aperuerunt, inquit Rabi Dauid, os suum ex ingenti lætitia, non tacuerunt. (Id enim uerbum est in Hebraico, pro eo quod Sept. transtulerunt, κατενύγησαν, compuncti sunt, cum sit Hebraicè דָמּוּ damu, tacuerunt.) Et Hebræi alia notiore uoce declarantes subijciunt, שָׁתְקוּ shatecu, quieuerunt, tacuerunt. Aperuerunt & non tacuerunt: effusè ridebant, exultabant, lasciuiebant. Os erat plenum risus, lætitiæ, non tacuerunt, imò ridebant, uocem efferebant: non dolor uocem supprimebat, nec uox faucibus hæsit, non obstupuere silentes, imò gaudebant, uox contineri non potuit. Totus ergo uersus habet, Et in dolore aut infirmitate mea gaudebant. Congregati sunt, congregati dolores, aut flagellantes contra me, qui me sua illa lætitia percuterent. Et nesciui causam. Aperuerunt & non tacuerunt. Ne mirum tibi sit Hieronymum reddidisse paulò secius Hebraicum, Scindentes & non tacentes. Nam uox careu, sonat etiam scindere, sed hoc loco omnino est aperire, hiare, non obstupuisse, non dolore conticuisse.

Tentauerunt me, subsannauerunt me subsannatione, frenduerunt super me dentibus suis.

QVod Sept. transtulerunt ἐπείρασαν, tentauerunt, est chanaphim, simulatores, hypocritæ. estq; uersus obscurus, cui diuersi sensus adhibentur, בְּחַנְפֵי לַעֲגֵי מָעוֹג behanephe laage maog. Cui sensus is subiacet, Cum simulatoribus irrisoribus, cibus aut irrisio. De hac re loquitur Rabi Dauid. Chanaphim, inquit, sunt uiri irridentes, quibus studium est uana & ridicula loqui. Et maog sonat, inquit, sermonem uanum, irrisionem. Omnisq; sensus est, Isti flagellatores, hi mastiges, congregati sunt cum derisoribus. Atque isti scurræ rident, fremunt contra me. Sunt ergo propter uoces amphibolas uarij sensus. Nam maog placet nonnullis, è quibus Rabi Salomon, designare escam, à uerbo עוּג og, coxit panem, placentam: interpretanturq; irrisores & uiros ciborum, parasitos, adulatores, qui in gratiam principis & causa cibi, ad mensas regias frequentes probris, irrisionibus, sannis,

nis, insectarentur Dauid, fremerent in eum. At Rabi Dauid maog uult esse à uerbo לַעַג laag, quod etiam in uersu est, irridere, subsannare, sannis, scommatis persequi. Totus ergo uersus connexus cum superiori sic habebit, os aperuerunt, non tacuerunt cum simulatoribus sceleratis, irrisoribus, uel irrisoribus cibi, nempe propter cibum irridentes. Aut irridentes irrisione. Huic sensui proximè accedens Hieron. transtulit in suo ad Hebraicam ueritatē Psalterio, In simulatione uerborū fictorum fremuerūt. Similē sensum Sept. respexerūt, transtuleruntq́ue tentare, quod Hebręis est chanaphim, simulatores, hypocritæ. Nam tētatio propriè cum simulatione fit.

Domine quando respicies, restitue animam meam à malignitate eorum, à leonibus unicam meam.

CVm tot igitur calamitatibus sim circūuētus, cùm genus inimicorū patiar, quo non sit atrocius in terris, quando tēpus erit ut uideam uindictā? Quousq́ue ferre poteris pios ab impijs uexari? Quando uitā meam reuocabis ab orco, à calamitatibus quibus iam succumbo? Pro κακουργίας αὐτῶν, maleficio, uel malignitate eorum, est מִשֹּׁאֵיהֶם mishohehē, à calamitatibus eorū, à cladibus quas intulerunt, inferuntq́ue. Hieron. quoq́ue posuit calamitates. Idē quoq́ue sonat uox Grēca κακουργία. Eosdem leones, rapaces, feros appellat, uiolentos, auidos uorandi, non æquā, sed crudelē mentem gerentes. In perniciē eius pertinaces, obduratos. Vnicā appellat animam uitamq́ue, nempe singularē, charam, quam unicè diligimus, charam habemus: ut apud Homerū, φίλον κῆρ φίλ᾽ ἔνδοθεν φίλ᾽ ἄσθμα, Charū cor, chara uiscera, chara pectora. Non tam propriè in Græco est μονογενῆ, Vnigenitam: dicendum, unicam, singularem, solam, unicè dilectam, quæ nō gemina nobis, quemadmodum digiti, oculi, ob idq́ue minus chari. At anima unica, hinc chara. Hieron. quoq́ue transtulit solitariam meam. Restitue, libera, abstrahe, reuoca uelut ab orco.

Confitebor tibi in Ecclesia magna: in populo graui laudabo te.

HÆc pietas, hoc munus, quod mortalis offerat summo Deo, quo benficentiam eius impetret. Confiteri sæpius declaratū, esse canere, laudare. Hinc canere incipiā. Idq́ue in magna multitudine, frequēti cœtu, quasi canam triumphale carmen, recitabo panegyricum, uelut in panatheneis, omni cœtu coēunte, in comitijs carmina sacra canā. Dixit in populo βαρεῖ, graui, Hebraicum עָצוּם azum, forti, uehementi, multo: fortitudo multitudinem spectat. Canam ut redemptus, ut ascitus in libertatem, qui malis obruerer. Hanc gratiam referam, quòd non ero immemor: omnis cœtus audiet me canentem, efferentem egregiam hanc salutem. Agnosce quid confiteri, ex sequenti, Laudabo.

Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi iniquè, qui oderunt me gratis, & annuunt oculis.

QVod sępius postulauerat, ne irrideretur ab inimicis, ne contumelijs eorū proscinderetur, ne fabula eis esset, risus, plausus, ludibriū. Iniquè aduersantes Hebraicum, inimici mendaces. Mendaces inimici, de salute eius consilium ineuntes, apud regē criminibus onerantes, inuisum reddentes: rem secus quàm habeat, exponētes. Hos effice tristes, non gaudētes, incute uulnus quod eos ab inani improbaq́ue lætitia transferat ad mœrorem. Vertatur in acerbitatē eis hæc uoluptas: fit risus is sardonius. Quorū odium iniquum est, inusitatum, minimè naturale. Natura enim comparatum est, ut odium ab offensa initiū sumat, ut odio habeas qui læsisset, qui detri

detrimentum intulisset. At hi oderũt qui non offendisset, gratis, frustra, sine causa, nulla culpa irritati, minime à me in hãc inimicitiã impulsi. Quo fit ut in numero sceleratorum ducere eos conueniat. Nam cùm omnes carere odio qui bonorũ nomen retinere uelint, oporteat: tum uero suscepisse odium nulla causa subiacente, nullo scelere eius quẽ odisti, præcurrente, iniquissimum est. Id genus hominum ex hominum societate propellendum, ultra oceanum deportandum. Tam magis, si pro beneficio, quod queritur noster, odiũ inuenisti, in quem animum placidum, beneuolũ, beneficijs mitigatũ, & ad amandũ impulsum, gerere oportuisset, gessisse mẽtem iniquam. Id non ab hominibus modo, sed à feris etiam alienum, quæ beneficijs mitigantur. Ergo hi pro portentis habendi. Annuunt oculis, quod Hebræis placet, irrident, alter alteri ridens annuit. Fit naso irrisio, quæ sanna Latinè dicitur, Græcè μυκτηρίζειν. Fit oculis, quod fortè Græcè est σκαρδαμύττειν. Interpretes Græci annuentes oculis exponunt adulatores, qui pręsentem Dauid, uultu, & habitu coram rege irriderent. Eodem pertinet.

Quoniam mihi quidem pacifice loquebantur, & super iram, dolosè cogitabant.

CONtrarius ordo & sensus in fonte. Non affirmat eos pacifica locutos, sed negat. Quod sciens Hieron. reddidit, Non enim pacem loquuntur. Longè etiam diuersum est ab origine, Super iram dolose cogitabant, cùm Hebraicè habeat ועל רגעי ארץ Veal righee arez. Cui plures sensus ab interpretibus propter amphilogiã adhibentur. Vox raga, Hebræis sonat rumpere, scindere: tum quiescere. Duos ergo sensus apud eos suæ dialecti proprietatem sequentes inuenies. Rabi Salomon cum nonnullis alijs exponit scissuras terræ, nempe loca secreta, abdita. Ibi, ait, dolos meditantur, struunt insidias: ibi de mea salute consilia clam ineunt. In locis desertis ac syluestribus, quas fissuras aut rimas terræ, quadã poëtica similitudine appellat. Huic quoq; sensui acquiescit Auen Esdra, autor nõ ignobilis. At minimè Rabi Dauid, propterea quòd cogitationibus locus arcanus, atq; abditus non sit necessarius. Nõ in recessu cogimur cogitare: hic uerò dicitur, Dolos cogitabãt. Propterea transit ad alium significatum, ut uox designet quietem, requiem: dicatq; eos in uoluptate & requie, malè de se cogitasse. Per quietem, quiescẽtes, uoluptatibus indulgentes, otio uinoq; sepultos. Dum ego uexarer, exagitarer persequente rege, nusquam consistẽdi mihi locus esset. In illa alta requie mihi negotia facessunt, otio eis, ut solet magis malorum quàm bonorum pater esse, exhibente nefarias cogitationes. Non loquuntur ibi pacifica, salutaria, imò crudelia de interitu, de rapinis. Hos duos uisum est magistris proponere significatus, quos alijs exemplis ex sacris literis, quæ sunt eis certissimi linguæ suæ autores, corroborantes. Primus antiquis placuit: in secundo solũ Dauid arbitror esse. Vterq; subest propter πολύσημον. Haud mihi compertum est cur Hieron. transferat, In rapina terræ, cùm is significatus apud eos non extet. Non est ergo ἐπ᾽ ὀργήν, super iram, sed totus uersus habet, Quoniam non loquentur pacem, & super rimis terræ, uerba seu res fraudolentas cogitabant.

Et dilatauerunt super me, os suum: dixerunt, Euge euge, uiderunt oculi nostri.

REcte dilatauerunt procaciter loquentes, effusè ridentes. Cùm uiderent me, ait Rabi Dauid, huc atq; illuc exulem uagari, tunc dicebant, Vah uah, uiderunt oculi nostri quod uoluerunt, quod eis gratum esset. Est enim pro Græco εὖγε εὖγε,

Euge, euge, Hebraicum האח האח haach haach, Latinè quod eſt apud Comicos, aa, aa, ridentis, exultantis, os & gutur aperientis, & crebrò riſum repetentis. Erat, ait, in gutture, ore, oculis, lętitia. Guttur hiabat reſonans, oculi alacres aſpectu cladis paſcebantur. Nihil non de inimicis atrox prædicat, inauditam eorum ingratitudinem oſtendens. Viderunt oculis quod optaſſent, augetur eorum improbitas, dolor uexati, quòd glorientur facinore admiſſo.

Vidiſti Domine, ne ſileas Domine, ne diſcedas à me.

VIdit eorum acies me, tu quoque uidiſti. Perſpecta eſt hoſtium improbitas, patet oculis tuis. Nihil ego per indignationem exaggero, nec maiora facio. Quod ait, Ne ſileas, Silent qui calamitatibus circumuentos uidentes, tacent, non exclamant, non ingemiſcunt, non concurrunt, opem ferentes, diſsimulant. Eis dolor non exprimit uocem, conniuent, quaſi dormitantes, ſtertentes, negligentes, ſibi quæ fiant conſideranda tanquam nihil ad ſe pertinentia, non putantes. At nos precamur aſpiciat, ulterius ut commoueat ſeſe, miſerorum cladibus indoleſcat. Cuius eſt regere imperio terras, cui lumina mille, quibus uniuerſa cernat, uiſis ordinem addat. Ne taceat, ne diſcedat, propinquus aſsiſtat. Non poteſt Deus diſcedere maior omni mundo; nullis quibus ſe recipiat locis patentibus, ab alijs digreſſus, quemadmodum ſol digreſſus à nobis, ad Antipodas receſsit. Diſceſsit cùm uidere reſpuit, auerſatur, ſinens perire delinquentem, pœnasque ſcelerum dantem, cùm dies opportuna ueniſſet, aut ſub cruciatu corporis cœleſtia præmia lucrantem. Nos oramus, ne nobis iratus auxilium, cùm poſtulat uſus, ferre recuſet, quem à noſtra conſuetudine peccata ſubduxiſſent.

Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus, & Dominus meus in cauſam meam.

EXurge, excitare, ne diſsimules, uidere refugiens. Intende iudicio, iuri, iuſtitiæ, quæ mihi debetur. Ius a me ſtat, ab eis culpa. Reus non ego, ſed illi. Quaſi pro tribunali ſedens fer ſententiam. Gladium aduerſus iniquos euagina: pœna capitis damnatos, mitte ad ſupplicia. Iudicium ſuum, dixit, iuſtitiam, æquitatem, ius, rationem. Hanc cernat, ad hanc ſe excitat. Iudicium quoque ſuum, ultionem, uindictam, huic ſtudeat, hanc animo meditetur, paret, habeat in promptu, ne'ue inferre moretur. Dixit Deum & Dominum: ſecundum ſonat uelut patronum meum, cui cauſa mea commiſſa eſt: ego uelut cliens, tu patronus, iudex, cauſæ cognitor.

Iudica me ſecundum iuſtitiam tuam, Domine Deus meus, & non ſupergaudeant mihi.

IVdica me, ulciſcere mihi iniurias illatas. Inſectare edictis tuis minacibus maleficos, poſt edicta conſequatur pœna. Damnentur, damnati ad ſupplicia rapiantur. Ius meum ſuſcipito, rationem inſpice: idque ſecundum iuſtitiam tuam: quanta eſt æquitas tua, gaudens ordine rerum, & conſeruatione. Quemadmodum iuſtus es, ſic ulciſcere calamitates illatas: id à iuſtitia tua, quæ maxima eſt, repoſco, ut iudicium ſententiamque ſuper iniquos exprimas, tu ſceptra tenes iuſtitiæ, ſolij tui indefeſſæ comitis. Iure uindictam expoſcens in his anguſtijs ad te conuertor, non tam ultionem, quàm defenſionem efflagitans. Quod ait, Non ſupergaudeant mihi, eſt Hebraicè ſimpliciter: Ne lætentur mihi, nec mihi dolor longior, nec eis diutina lætitia relinquatur. Conuerſis fatis, illi lugeant, nos excipiat alacritas.

Non

Non dicant in cordibus suis, Euge, euge, animæ nostræ, nec dicant, Deuorabimus eum.

EVge, semel est indicium (ut diximus) lætitiæ, Hebraicè pro eo הֶאָח heah, aaa. Hieronymus uertit, uah: adiunxitq; animæ nostræ, quasi lætitiam, alacritatem animæ nostræ. Ne sit, ait, in pectore atq; animis eorum eiusmodi exultatio. Est alacritas eorum perniciosa, scelerata, exoriens ab alterius calamitate, non eis sperata commoda, sed spes alieni detrimenti gaudio pectora diffundit: conceperunt animo cum uoluptate meam calamitatem, non exitium solum, sed uelut bestiæ rapaces uorare totumq; absumere cogitantes. Præripiunt animo prædam, auidis animis iam totum me absorbent: deliberarunt iam de mea calamitate. Hæc deliberatio est, uelut cùm sæpe lupos, aut leones uidimus impetu facto oues dentibus corripuisse, breui eas absumptas ex oculis abijsse. Propterea uelut certa, exploratáq; uictoria lætantur, summa omnium lætitia tempus expectatur.

Erubescant, & reuereantur simul qui gratulantur malis meis: induantur confusione, & reuerentia, qui maligna loquuntur super me.

EXaggeratio petitionis, Erubescant, reuereantur, induantur confusione, pudore, ignominia. Nam id melius est pro Græco, αἰσχύνην, ἐντροπήν, quam confusione & reuerentia. dicendum dedecus, ignominia. Hieronymus quoq; Latinius uerecundiam dixit. Reuereantur quoq; Græcè ἐντραπείησαν, melius pudefiant, dedecorentur, fœdatos ignominia uideamus. Hebraica quoque tralatione dicunt indui decore, aut ignominia. Dedecus autem, ueluti uestem quandam, qua nos uestiri contingat, inducentes. Latini quoq; dignitate, honore, auxilio spoliari. Est decor aut decus, uestis optata, gratissima oculis, reddens eum qui gestat, spectantibus gratiorem. Sic dedecus, uestis fœda, deformis, informem, inuisumq;, cui adhærescit, exhibens. Eiusmodi uestis hostes induat, precatur, inani, stultaq; ostentatione deposita: totos eos igonminia, pudorq; cooperiat, obruat. Quacunq; iter, in fuga subsidium ponentes, fecerint, circunstet pauor, deformitas fugientium corporibus impressa, sub oculis omnium accepta clades, stultos eos, nihil sapuisse, nil uidisse comprobet. Pulchri sibi & felices, beatiq; nunc uidentur in aula Regis primos locos, quos sibi adulationibus quæsierunt obtinentes, posthac miserabiles, inglorios, infames, deiectos, aspiciamus. Iustè igitur eos his diris insequitur, omnemq; hanc capitibus eorum malorum molem orando deuoluit, quod genus hominum esset maleficum, ingratum, quo non terra nequius sustineret. Quòd dixit, Qui maligna loquntur super me: est fons הַמַּגְדִּילִים hamagdilim, grandescunt, super me. Magnificantur dixit Hieronymus, attollunt sese, superbiunt, maiores fiunt, intumescunt, minitando grauiterq; fremendo, audaciam, spiritusq; ualidarum bestiarum sibi sumunt, ut qui me dentibus mandere aueant. Septuaginta quoq; Græcè dixerunt ad Hebraicum μεγαλοῤῥημονοῦντες, magna, superba loquentes.

Exultent, & lætentur qui uolunt iustitiam meam, & dicant, Semper magnificetur Dominus, qui uolunt pacem serui eius.

Vt eis mœrorem, solicitudinem, cruciatus instantes propter eorum arrogantiam

tiam optauerat, sic mitibus, iustis optat lætitiam. Et (ut aiunt Hebræi) quo tempore erubescere cœperint, qui gratulantur meis incommodis, contrà lætabuntur qui cuperent uidere iustitiam meam, nempe uindictam, ultionem. Iustitiam meam Rabi Dauid interpretatur ישרי iesri, æquitatem meam: id quod mihi iure debetur, ius meum, debitum. Exultent, aut optantis est, aut denuntiantis. Exultabunt, lætabuntur, & dicent magnificetur. Hæc erit lætitia, is triumphus bonorum, cùm uiderint uindictam, cùm uiderint Nemesin expergisci, improbis infestam: tunc dicent, Magnus Deus, admirabilis, tremendus, non imbecillus, nescius rerum humanarum, tantis laboribus impar, ut eas regere, ut gentes frænare superbas non posit. Cùm uideris sceleratos perijsse, senties quid potestatis habeat illud numen, quod effertur laudibus iustorum, laudatur, tollitur in cœlum clamor. Quod ait secundo loco, Qui uolunt pacem serui eius, est alius sensus ex fonte. Non sunt οἱ θέλοντες, uolentes, quemadmodum prius, qui uolunt iustitiam meam, sed Deus החפץ hechaphez, qui uult, qui uult pacem serui sui. Magnificabitur uocibus iustorum, deiectis superbis, bonis liberatis. Vult pacem serui sui, salutem, conseruationem. Hieronymus haud aliter, Qui uult pacem serui sui. Propter hanc uoluntatem, studiumque bonorum conseruandorum laudatur, prædicatur, magnus habetur. Est clarus hic psalmorum ritus, quem sæpius retuli. Primum omnium præponunt calamitates, in hostes canunt diras, desiderant iustitiam Dei, bonos uexari sinentem, ad postremum uelut precibus gratis, acceptisque uaticinantur se liberandos, improbos miserè perituros, impijs & iniustis pro lætitia, qua pios uexantes triumpharent, futuram calamitatem, luctum, finem cum lacrymis. At secus iustis in lætitiam, & alacritatem, solicitudinem, lacrymasque conuertendas. Hoc haud dubiè cernet fieri, qui paulum expectet. Versus omnis habet, Exultent, & lætentur qui uolunt iustitiam meam, & dicant, Semper magnificetur Deus, qui uult pacem serui sui.

Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, tota die laudem tuam.

MEditabitur, Hebræis quoque quemadmodum Græcis ac Latinis uerbum meditandi, est exercendi. Qui meditabitur in lege Domini die ac nocte. est hoc uerbum. Ad hæc uerbum ipsum Hebraicum הגה hagah, est loqui, hinc הגה heghe, sermo, locutio. Modò nominat iustitiam suam, modò iustitiam Dei. Est autem una eademque iustitia: à Deo nascitur impartiturque, nos eam recipimus. Fons ille iustitiæ, nos haurientes. Nostra est, qui fruimur: illius qui dat, largitur. Iustitia nostra, est ius, æquitas, quam Deus nobis exercet, iratus his qui nobis iniurias intulissent, amor recti, odium iniqui. Affectus animis magnis ac iustis inhærescens, eos commouens, & impellens. Huius motus sumus ipsi participes, quippe qui causa nostri conflagrat, incandescit, iniurias quas patimur, concremans, amouens, in nihilum redigens. Ignis animi diuini nobis ardens, nobis deseruiẽs, nostris inimicis infestus, nos refouens, recreans, gelidas miserarum hyemes discutiens, calamitatumque noctem quæ nos obrueret, ardore repellens. Itaque dicitur iustitia Dei, & iustitia nostra, inter donantem accipientemque interiecta. Quid sit iustitia eius disce ex secundo, Laudem tuam. Iustitia eius, est laus eius, maxima pars laudum, maiestatisque eius, regni decus ac robur, quòd iustus est, optimæ uoluntatis, præstantissimæ bonitatis. Hoc decet mortales uenerari, nullo non tempore uersare. Nam quod canimus, gratum est, arridet, cupimus imitari, optimo gaudiorum genere detinentur, exultatque animus.

PSALMI XXXV. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, In finẽ seruo Domini Dauid. Nihil uariũ nisi quòd εἰς τέλος, in finem, dicendum lamnazeach, ad canendũ, triumphandũ, ad canendam uictoriã. Nam Hieron. quoq; pro uictoria. Necnon τῷ παιδὶ, seruo, dicendũ τοῦ παιδός, serui, ad Hebraicum לְעֶבֶד leebed. Le, seruit casui gignendi, etiam dandi: hic gignendi. Seruũ seu colentẽ Dei, siue pium se appellauit, quod de impio locuturus est. Præclarus Psalmus de pietate & impietate, de uirtute & scelere, de fine bonorum ac malorũ: quis finis præmiumq; pietatis, atq; iniquitatis. Huius quoq; generis erit Psalmus, huic secũdus, optima Philosophia.

Dixit iniustus ut delinquat in semetipso: non est timor Dei ante oculos eius.

CLARIORA fiant ex origine. Dixit scelus, aut scelerata cogitatio, ut iniquè ageret in medio cordis mei: non est timor Dei ante oculos eius. Est uelut hyperbaton. Nam Hebræi eam partem quæ est, In semetipso, pro quo secus Hebraice בְּקֶרֶב לִבִּי bekereb libbi, In medio cordis mei, referunt ad ipsum Prophetam, qui dicat in corde suo, cogitet, affirmet. Hoc, inquit, ego mecũ reputo, hoc contendo, impios statuisse scelerate uiuere, nõ ob aliã causam, quã quòd non est timor Dei ante oculos eorũ. Hũc ego, inquit, totius impietatis fontẽ prædico, quòd nõ timeť Deus, quòd fræna timoris depulimus, quòd negligimus ei placere, sumus uelut serui dominos spernẽtes. Vt fontẽ pietatis sæpius prædicaui timorẽ Dei, beatos asserui qui cũ timerent, quòd timẽtes sese ab improbitate cõtinerẽt, nõ præcipitarẽt, recti tutiq; cõsisterẽt: sic nũc cõtendo sceleratos infelicesq; hoĩes fieri, quòd timere Deũ desierunt, quod aliquid acturis nõ obuersať ante oculos timor Dei. Sunt quales olim, qui uel nullũ Deum crederẽt, nullũ numẽ, nullã uim, quæ generi cõsuluisset humano: si forte sit, dedignari tamẽ, aut nõ posse res hominũ cernere, longissimè à regione terrestri semotã. Harũ cogitationũ pleni, transuersi in omne scelus rapiuntur, nullas in posterum facinoris admissi pœnas expectãtes, liberata metu præsentis omniaq; cernẽtis numinis cõscientia. Quis enim timeat quẽ nusquã esse putet, aut esse quidẽ, sed nõ iuris aut potestatis dignitatisq; eius esse uidere mortalia? Ergo maximorũ malorum, omnisq; perturbationis humanæ uitæ causa est, quòd nõ timemus Deum. Non timuisse causa fuit, quòd nõ credis esse, aut esse quidẽ, sed oculos eius quoties peccas, nõ interesse. Nec tibi facinus admittenti occurrit ea cogitatio nõ secus te ab oculatissimo Deo uideri, quã si millibus hominũ oculis spectãtibus adulterio aut homicidio te contaminares. Si scires, si uehementer & solidè crederes nihil Deum fugere, nõ modò factis, sed etiã cogitationibus tuis præsentẽ, certè timeres, et uelut corã iudice trepidus assisteres. Alterũq; ab altero nascitur, peccas quia nõ times: nõ times, quia non credis subiectum te oculis Dei: non putas adesse ubi scelus admittis. Tantopere adest spectans, quantopere tu faciens. Hoc illi nesciunt, aut ne metus abstrahat, pauor excruciet, nescire conantur, aut peccati dulcedine capti plus cupiditati, quàm timori obsequuntur. Posset esse sensus, Dixit impius, Iniquè agam in medio cordis mei: concipiam corde meo, conceptam edam in lucem improbitatem, quam quidem ipse improbitatem non putat. Tum subijcit Propheta, Non est timor Dei ante oculos eius. Eodem ferè pertinet is sensus.

Quoniam dolose egit in conspectu eius, ut inueniatur iniquitas eius & odium.

SEnsus euoluendus ex uerbis Hebraicis. Quoniam scelerate egit aduersus eum in oculis eius, ut inueniret iniquitatem eius, & odio haberet eum. Sunt Hebraica idiomata locutionesq; eis usitatæ. Iniquus ille, inquit, החליק hechelik, perperã egit, scelerate in oculis Dei, eo uidente & sciente, quẽ uidere & scire nõ putaret. Nõ destitit igitur is peccare: quodcunq; autẽ peccasset, sub oculis Dei factũ est: omnis error & culpa admissa est spectante Deo, peccato eum nõ fugiente, imo inueniente, reperiente. Perpetratũ est facinus in oculis eius, quos effugere potest nemo. Inuenit, uidit, perspectũ exploratumq; habuit: & cum uidisset, reperissetq;, odio habuit. Hoc student deniq; assequũturq; improbi, flagitijs se captiuos tradẽtes, quòd cùm uideantur inueniantur q; à Deo, ab eo odio habentur: execratur posthac abominaturq; eos Deus. Lucrantur aliquam uoluptatẽ in scelere, at magno cõstantẽ, inimicitiam Dei parientem. Peccauit improbus, Deus inuenit, uidit, odio habuit, hoc ordine geritur res. Deus est mens, rectũ iustũq; amans, iniusti inimica. Nullum superest perfugiũ peccantibus, quin in numero inimicorũ Dei habeantur, si quodcunq; agunt, perspicuum est oculis illis immensis, tum quod agunt, odiosum inuisumq; est illi. Potuisset esse sceleratis primũ perfugiũ, Nemo est qui noscat quod agimus, licet impune per omnes animi nostri libidines uagos decurrere. Adest, inquit Propheta, sistite pedẽ o scelerati. Aspicit Deus, si non homo. Est alius oculus qui nos cernat. Alterũ perfugiũ, Nouerit licet Deus, nihil eum factorũ nostrorum latuerit, quid ei cum rebus humanis? Scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat. Vulgus ingens est omnibus locis impune peccantiũ. Propheta nuntius Dei contra, Hoc erit uestri sceleris deniq; præmiũ, hanc demũ mercedem feretis, eritis odio, summo Deo, cum quo gratia amicitiaq; perpetua uobis esse potuisset, iuste sapienterq; uiuentibus. Quòd si neque odium uobis obesse, neque amicitiam eius prodesse contenditis, hic ego perspicuis exemplis dementiam uestram coarguam. Tunc pecudibus deteriores ostendam, qui propter stuporem nec detrimẽti causas nec utilitatis ac felicitatis originem sentiatis. Pro dementibus infansisq; relinquendi, nisi tempus aut uerbera uobis restituant sanitatem. Versus igitur habet ex Hebraico fonte, Quia perperam egit aduersus eum in oculis eius, ut inueniret iniquitatem eius, ut odio haberet eum. Hieronymus quoq; eadem propemodum, Quia dolose egit aduersus eum in oculis suis, ut inueniret iniquitatẽ eius ad odiendum. Docent alijs exemplis Hebræi locutionem, inuenire Deum iniquitatẽ, quoties uindictam infligat. Verbum quoq; dolose egit, eò pertinet, quod improbus opinatur arcana scelera, quæ per dolum & fraudem fiunt, oculos Dei subterfugere. Spectat ad occulta flagitia, quæ cum dolo & fraude fiunt.

Verba oris eius iniquitas & dolus, noluit intelligere ut bene ageret.

DEclarat superiora, Dolose egit. Nunc uerba oris eius iniquitas & dolus. Sermones eius fraudolenti, fraudibus tecti superne pacem amicitiamq; prætendentes. Subest iniquitas, prauitas, scelus. Hoc erat quòd ante oculos eius non esset timor Dei, existimabat fraudes illas perinde ignotas esse Deo, atque hominibus. Propterea fons scelerum, Deum non timere, quod eum latere posse existimantes non abst nemus grauioribus sceleribus, quibus tantum turpitudinis inest, ut oculos ea patrantes fugiamus, existimantes nemine mortali cernente non superesse

qui

qui uideat. Horum igitur sermones sunt cum iniquitate, inest eis pernicies, uastitas, homicidium, rapinæ, sed hæc occultata lepore, & uerbis amicis. Cædes illa, seu uastitas dissimulata uocatur dolus, fraus. Res perniciosa uerbis blandis adumbrata. Tendit, inquit, in perniciem hominum quodcunque loquuntur, quibus deest sensus ille timendi colendique Dei. Quodque grauius est, operam dant ut cum ratione insaniant. Scientes & prudentes, naturaque miseri peccant, Vltro ueritatem iustitiamque refugientes. Non est eis uoluntas rectè agendi, abstinent etiam uolentes à sapientia, desipiunt non inuiti, offerunt ultro sese dementiæ. Id enim est in Hebraico, חָדַל לְהַשְׂכִּיל לְהֵיטִיב chadal lchaskil lehetib, Abstinuit intelligere ut bene ageret. Quod Hieronymus, Cessauit cogitare ut bene ageret. Funditus desipiunt, præcipitesque labuntur, quibus non est timor Dei. Longissimè exulant à sapientia. Nam alibi est, Accedite ad eum & illuminamini. At hi accedere recusantes, necessario semper in tenebris decumbunt. Nam qui timet, colitque, accedit propius. Qui accedit, fit caloris, lucisque particeps. Qui non colit, recedit: recedens, nõ modo non ampliorem lucem accipit, sed quam possidet, etiam amittit. Augetur misero cæcitas in dies. Hæc de fonte scelerum & uirtutum sancti Vates suis carminibus nos docentes indefesse concinunt.

Iniquitatem est meditatus in cubili suo, astitit omni uiæ non bonæ, malitiam autem non odiuit.

PErsequitur, ut fons scelerum sit Deum non timuisse, expediens singula, quid agant quibus cultus, metusque Dei oculis non assistit. Noctes atque dies, inquit, malarum pleni sunt cogitationum, cùm se quieti dedissent, cùm remotis arbitris, diurnisque negotijs sepositis, liberior animus curisque solutus secum ipse uolutat, putes eis tunc meliores cogitationes occursare, decernentibus pòst rectius uiuere, aut qua ratione melius agant, deliberantibus? Nihil omnino tale. Tunc omni scelere scatet animus. Tempus illud maleficijs condendis, quæ pòst in lucem ab eis promantur, deseruit. Duos igitur actus nominat, alterum noctis scelerata consilia agitandi, alterum diei, eadem perficiendi. Primus est, Iniquitatem meditatus est in cubili suo. Secundus, Astitit omni uiæ non bonæ. Quod clarius ex fonte est, Institit uiæ non bonæ, iter ingressus iniquum: tradidit sese maleficijs, posuit pedes in præcipiti, uiuens iustitiæ, probitatique inimicus. Is est mos eorum, qui à timendo Deo desciuerunt: hac ratione uita eis traducitur, neque dies neque noctes aut malè cogitare, aut peius edere quod cogitassent, desistunt. Non sunt eis inuisa malefacta. Scelus, uitium non προσώχθισε, ut est Græcè, non est execratus, non fuit sceleri infensus, cùm omne uitium turpitudinem habeat, natura uerò comparatum sit, ut odio turpia habeamus. Hunc habitum comparauerunt, qui Deum timere desierunt.

Domine in cœlo misericordia tua, & ueritas tua usque ad nubes.

HÆc optimè post cõmemoratas quorundã hominũ in terris improbitates, subijcit, qua ratione cõprobet nihilò secius bonitatẽ prodesse mortalibus, tametsi nõ desint ingrati, huiusque liberalitatis immemores. Tum ut coarguat falsas eorum opiniones, quorũ ante oculos nõ sit timor Dei, quòd eum nescire quæ fiant in terris arbitrẽtur, nihil ab eo mortalibus aut bene aut male capiẽtibus, quippe qui nõ la-

boret inspicere facta nostra, nihil ad se attinere, minimè sibi cōsideranda existimās. Adest igitur cœlestis legatus, obuiam sceleratis humani generis euersoribus occurrens. Et terras relinquens, deq; improbis amplius loqui refugiens, uertit sese ad eum quem iniqui contemnentes, tantopere delinquunt, ut potius pro monstris, quàm ratione præditis habendi uideantur. Illi, inquit, ô pater æterne, quorum autor fuisti, te despicere mare terrasq; iacentes, aut quicquam habuisse mortales à te, quo uitam sustinerēt, numenq; tuum beneficijs allecti colerent, pernegant. At non omnia plena sunt liberalitate beneficentiaq; tua? Non usq; in cœlum, ad orbes cœlestes, ad ambitum axis, per omnem mundum longe lateq; pertinens munifica charitas tua progreditur? Est enim sensus uocis Hebraicæ חַסְדְּךָ casdeka, quod misericordiam Sept. transtulerunt, beneficium, benignitas. Hæc, ait, benignitas eò usq; larga copiosaq; est, tātumq; spatij in omni terra cōplectitur, ut in cœlum usq; perueniat. Nullus est locus, nulla regio, nullæ in toto terrarum orbe gentes, quin eius sint capaces & participes. Misericordia nempe, liberalitate, munificentia tua plena est terra. Nullum est munus in terra, nulla res quæ sit usui mortalibus, cuius non tu autor largitorq; fueris. Ob quam causam perspicuum fit, quantopere desipiant omnes impij, quantumq; ingratitudinis crimen incurrant. Tu generatim alis omnes animantes, tu cibos, quibus omnes uictitent, singulis temporibus sufficis. Itaque liberalitas tua a cœlum usq; pertingit, nusquam non præsens omni mundo. Quod ait, Veritas tua usq; ad nubes, pro ἀλήθεια. ueritas, est in fonte, אֱמוּנָתְךָ emunatheca, fides tua, siue stabilitas aut constantia tua. Hieron. quoque transtulit, Fides tua. Fidem, quod alijs locis perspicitur, uocant sacræ literæ, stabilitatem, constantiam, perseuerantiam: quasi solidam ueritatem, non uanitatem, fluxamq; instabilitatem. Fidem seu ueritatem appellauit eam ipsam misericordiam, beneficentiam, stabilitatem, conseruationemq; perennem mundi, ut exponunt Hebræi. Fides eius est, perpetua benefaciendi constantia, perpetua illa indeficiensq; liberalitas, qui faciat semper & fideliter, amicè ac stabiliter, quod semel fecisset. Non desertor officij, non suæ munificentiæ frænator, quasi pœniteat eum beneficiorum. Est fidelis, constans, stabilis, perseuerans, insistens, benefaciendi auidus. Hæc uirtus in eo tanta est, tam larga profusaq;, ut usq; ad nubes procedat. Nubes, quod etiam placet Hebræis, sentit cœlum, æthera, quem usque nubes ascendunt. Hebraicè שְׁחָקִים shechachim, quod promiscuè est nomen nubium, atque ætheris. Nam cœlum quoq; nunc aër est, nunc orbes cœlestes. Hæc fides rectè dicta est ab interpretibus Græcis ueritas, quasi indeficientia, perpetuus liberalitatis fluxus, non obliuio bonitatis. Nam ἀλήθεια à priuatione λήθης, obliuionis, dicta.

Iustitia tua sicut montes Dei, iudicia tua abyssus multa. Homines & iumenta saluabis Domine.

PLurima de uirtutibus diuinis prędicauerat, multus in commendanda charitate munificentiaq; eius fuerat: nunc de iustitia, iudiciorum eius seueritate, æquitate quoq;. Est quidem, inquit, benignitas charitasq; tua tanta, ut omnem mundū amplectens, uel ad sidera pertineat. At iustitia exaduerso tanta est, tam uasta, longè lateq; eminens, ut montes editissimos æquet. Benignitas, inquiunt Hebræi, erga bonos, pios, iustos, Dei timentes: iustitia aduersus improbos, impios. Duo sunt affectus, alter benefaciendi, terrasq; omnes ubertate sua fœcundādi, quem benignum liberalem, largum, beneficiorum prodigum sentiant omnes animantes. At rursum

abest

adest iustitia magna, incredibilis, seuera, non minoris forsan magnitudinis atque munificentia & charitas. Hæc in terra uersatur, obābulans oculata, peruigil, omnia prospiciēs, nihil sibi incognitum, non perspectū, exploratumq; sinens. Vigilat sceleratis dānandis, bonis tuendis. Cùm multa peccata exerceantur in terris, multúq; uanitatis, turpitudinis, crudelitatis inueniatur: putes non esse qui curet ista, qui sibi non considerenda existimet, qui nec sensum habeat, nec dolorē capiat, cùm tot tantisq; flagitijs inficitur aër, sunt prædæ innocentes, pauperes, uiduæ? Imò uerò est magna iustitia, regina ingens, cui mille oculi, innumeræ manus, quibus cædat sceleratos. Insuperabiles uires, quibus iniquos corripiat, prosternat, euertat. Innumeræ suppliciorum formæ, quibus capiat, opprimat nefarias bestias. Quàm nubes attingit charitas, liberalitas, tam iustitia montium uertices excellit. Inq; eo charitas est, quòd non modò munera sua effusè, copioséq; largitur, sed quòd probos innocentesq; tuetur, amicus uerus, paterq;, quem cōmoueat iniuria suis illata. Quòd dixit, Iudicia tua abyssus multa, ut beneficentiam ad nubes, iustitiam ad cacumina montium comparando extenderat: sic iudicia ducit ad abyssum profundam, magnitudinem harum uirtutum demonstrās. Ad abyssum usq;, qui locus est in mari maximè profundus, impenetrabilis uorago, procedit magnitudo iudiciorum. Sunt eius iudicia magna, grandia, sine mensura. Virtus hæc iudicandi est altissima, magnitudinis immensæ. Tres excellentes ingentesq; uirtutes, quarum excellentiā declarat exemplis, spatijsq; in omni mūdo maximis commemorat. Maximum spatium est à terris ad nubes, magnum quoq; ad montium uertices à radicibus. Haud minus magnum, à summa aqua ad infimam abyssi sedem. Est Abyssus Græcè quasi impenetrabilis uorago. Preclaræ, inquit, & incomparabiles sunt uirtutes eius. Sciendum tres has uirtutes ad unas redigi. Idem enim est, iustitia, atq; iudicia, alterum alterius repetitio, declaratio, quod solitum est in sacris literis. Scire quoq; operæpretium est, quòd dixit, montes Dei, mos est in sacro poëmate, cuius aliàs admonui, quòd adhibent rebus his Deum, quarum uelint magnitudinem ostendere, ut cedros Dei, celsissimas cedros, montes Dei, montes altissimos. Simili locutione Homerus ἅλα δῖαν, mare diuinum, nēpe ingens, largum. Et cùm res immensas describunt, uulgo exclamant potentiā Dei. Hoc docet Rabi Dauid, hoc loco, בשרוצים לתגדיל תדבר תרבה סביבו הוא האל. Non displicet quod opinatur Abraam, has comparationes, tam ad scientiam ipsarum uirtutum quàm magnitudinem referri. Est, ait, incomprehensibilis nostris ingenijs charitas tua. Est item maxima scitu iustitia, maiorq;, ut nostra scientia possit comprehendi. Iudicia quoque sunt inscrutabilia. Prior mihi sensus, quanquam non distant, gratior existit. Rabi Dauid proposuit non aspernandum, Iustitiam bonis defendendis & beneficijs largiendis. Est enim sæpe in sacris literis nomen iustitiæ, charitatis, liberalitatis. Hanc uirtutem bonis & pijs studere, propterea montibus simulasse, iudicia in tartarum & abyssum demisisse, improbis & sceleratis. Ne promiscuè opineris & sine discrimine, charitatem, iustitiam, iudiciaq; exerceri. Mihi uidentur omnino comparationes à rebus maximis desumptę. Quod ait, Homines & iumēta saluabis, est ipsis quoq; duplex sensus, Homines appellasse ueros probosq;, dignos qui homines uocentur: iumenta uerò peccantes, ueluti ratione carentes, prouidentiamq; afferre prioribus salutem, uelut hominibus: posteriores curare ac gubernare ut feras, bestias, habere eos in numero bestiarum, formam humanam gerentium. Seruat ueros homines, pios, sanctos, improbos pro bestijs ducens, custodit, seruatq; ut bestias. Est alius cis sensus, Omnē carnem, omnē rem sensibilē Deus iudicabit. Cuncta, Salomon inquit, adducet Deus in iudicium. Sed hic nulla salutis mentio: minimeq; huic ego sub-

ſcribo. Videtur ergo ſuſcipiendum ut ſonat: Eam eſſe diuinæ munificentiæ ubertatem, (perſtat enim, ut uidebis uerſu ſequenti, miſericordia diuina extollenda) ut uſque ad irrationales beſtias deſcendat, eas alens, pabula ſufficiens: nuſquam parca, ubiq; fœcunda, quod alio pſalmo extulit, Et pullis coruorum inuocantibus eum. Et, A te expectant ut des illis eſcam in tempore. Dante te illis colligent, aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Ergo uerior ſenſus de uniuerſali conſeruatione, tam hominum quàm omnium generatim animalium, propterea charitas eius cœlum cacumine tangit, celſiſsima, latiſsima, cunctis fontibus uberior.

Quemadmodum multiplicaſti miſericordiam tuam Deus, filii autem in umbra alarum tuarum ſperabunt.

HOc uerſu ſi legas, ut eſt in codice Hebraico, claret ſenſus uerſus antecedentis de iumentis conſeruandis, de magnitudine, ubertate diuinæ charitatis, miſericordiæ. Legitur Hebraicè quod trãſtulit eximius doctor, מַה יָּקָר חַסְדְּךָ ma iacar chaſdeca. Quàm pretioſa miſericordia tua. Quod quidem Græca quoq; reſonant, ſed non rectè Latinus reddidit, ὡς ἐπλήθυνας τὸ ἔλεός σου ὁ θεός; Quàm multiplicaſti miſericordiam tuam Deus! Effertur igitur diuinæ copiæ ubertas, cum primis ad homines uberior confluens, ut quos Deus non alit modò, ſed uelut amatrix pullorum auis, alis extenſis protegit, defendit. Humanum genus eximia charitate complectitur Deus, non contemnit, aſpernatur, extra flammantia mœnia mundi longè ſepoſitus. Nobiſcum eſt, nos amplectens, fouens. In eo ſpes omnes, opesq; noſtræ ſitæ. In eo uiuimus, mouemur. Sub umbra eius, ſub alis defendimur ab omni clade. Non eſt inanis ſpes noſtra, ſperamus ſalutem eius qui uelit & poſsit nos ſeruare. Extulerat miſericordiam eius uſque ad ſidera: nunc exclamat eius magnitudinem admiratus, quæ cuncta gubernet in terris, maximè ea quæ ad homines attinent.

Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, & torrente uoluptatis tuæ potabis eos.

INebriabuntur, interpretantur Hebræi, replebuntur, fœcundabuntur, explebuntur: totumq; hunc uerſum, ſunt ex eis qui de futura beatitudine interpretentur, ebrietatem æternam uoluptatem, ſempiternam diuinæ contemplationis in domo Dei, in cœlo, ætherijs domibus, penetralibus cœleſtibus, palatijs ſupernis, in aula ditiſsima, beata. Hinc intelligas quanta ſit Dei munificentia, quàm uerum ſit eam caput inter nubila condere, quin etiam ſuper æthera tranſit, & ſidera tranat. In terris ubique uagatur regens cuncta, omnes animantes alens, hominibus autem fœcundior eſſe cupiens, ducit eos in cœlum, ad fontem æternæ uoluptatis, ad inæſtimabiles diuitias, ad gaudia ſolis nota pijs. Æternam ebrietatem Orpheus etiam antiquiſsimus Vates deſcripſit, Deos nectaris ambroſiæq; poculis ſatiari Hebe, quæ iuuentus, eſt, pocillante. Eſſe Deos ſemper iuuenes, ignotam eſſe regionibus illis ſenectam, mortis nomen inauditum. Non poſſe magnitudinem uoluptatis æſtimari. Nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus diligentibus ſe. Dicitur torrens uoluptatis, ubertas domus eius, ebrietas, æternæ dulcedinis hauſtus. Ergo qualis ac quanta eſt diuina charitas, quis eſt hic qui prædicet non

esse ei curæ quid agant homines, quæ potius studium contentionemq; non remittat, dum eos beatos, Deosq; constituat, dum fontes omnes uoluptatis aperiat, diuitiarum suarum, quos habet in penetralibus æternis conditos, thesauros largiatur, tantum hominibus assequentibus, quantum optare uix licuisset.

Quoniam apud te est fons uitæ, & in lumine tuo uidebimus lumen.

POterant superiora referri ad hæc terrestria, ad uitam animantium, uniuersalemq; rerum affluentiam ex fonte diuino, id asserens hoc loco, fontem uitæ prædicat apud eum esse, qua ratione cecinit alibi, Aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Posset item iuxta sensum Hebræorum, uitam beatam decantare, fontem uitæ, torrentem uoluptatis, ubertatem lætitiæ, ebrietatem æternam eam appellans, repletis quousq; capere liceat, animis lætitia: suauitateq; nobis incognita, quæ propter copiam, & quod perennis sit, nunquam exhauriatur, iure nuncupetur fons torrens. Vita quoque, ut præ qua nostra uita, mors sit, nostrumq; uiuere, uitam morte contaminatam ducere, semper uoluptatibus ac doloribus inuicem succedentibus, turbida, insynceraq; lætiua profluente. At fons ille purus, nullis perturbationibus infectus. Lux quoq; ea uita, quod nulla sit res in terris æuo beato, rebusq; supernis similior luce, ut quę substantia quidem sit, resq; in terris uisibilis, sed minime corporea tactibusq; subiecta: ea quoq; de causa lux uocatur, quod supra cœlum sint omnia clara, perspicua, fulgente Deo, ueluti sole quodam immenso, cui noster sol minimè comparari queat, radios quosdam ignotos, immensamq; claritatem, quam nos quidem augurari, uera autem scientia complecti non possimus, spargente, totumq; locum supernum longè, lateq; & perpetuo complectente. Is est Sol, quo uident, uiuunt, suisq; negocijs insistunt beati. Negotia sunt non hæc nostratia, sed spectatio diuinæ claritatis: charitas, amari & amare illustrissimas, incomparabilesq; formas deperire. omnes enim beati pulcherrimi, formosissimi, quorum pulchritudinem, nulla in terris fœmina quantumuelis eximiæ formæ, possit æquare. Sese itaq; mutuò spectantes amore conflagrant, nemine alterum minus amante, quam ab eodem redametur. Ambit omnes lux illa Dei, incomprehensibilis n[illegible], plenus excellentium colorum, excellentis suauitatis, mirabilium formarum, qualis (si fas est has similitudines usurpare) gemmarum, sapphiri, adamantis, crystalli, qualis iris in nubibus. Longeq; plura ac meliora, quæ sub uoces mortales cadere, nostrorumq; nominum notis designari nequeat.

Largior hic campos æther & lumine uestit,

Purpureo. In illo igitur lumine uiuunt, uident, lætissimum uitæ genus agitantes beati. Hæc de superno, beatoq; æuo prædicari, Magistris uisum.

Prætende misericordiam tuam scientibus te, & iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

PRętende, Græcè παράτεινον, extende, protende, Hebraicum, מְשֹׁךְ mesok, extende, porrige. Hieronymus, attrahe. Sed proprium est, extende, porrige. Postulat, quod miris laudibus commendauerat, summis uotis beneficentiam Dei his, qui noscunt eum: orat pro pijs, pro genere suo, quibus unis illo seculo datum fuerat nosse, & colere uerum Deum, eosdem rectos corde, rectæ mentis, recti iudicij: quibus

quibus animus esset integer, sceleris'q; purus. Non tam pro populo, quàm pro his qui in populo summa essent pietate ac iustitia, preces habet: seipsum in primis innuens, qui sibi conscius rectæ uoluntatis esset, qua pietate erga Deum, qua iustitia erga homines esset. Quibus rebus fretus, rogat sua in se clementia ac mansuetudine utatur, dum ad eam beatitudinem attingat, nec minus in hoc seculo ab omni clade defendat. Est enim beneficentia, cùm futuræ uitæ facere participem, tum uerò pios in corpore à maleficijs impiorum prohibere. Eam'q; ob causam iustitiam, quæ est salutis conseruatio, postulat. Iustis non suppetere uires, quibus se tueantur. Propterea subijcit:

Non ueniat mihi pes superbiæ, & manus peccatoris non moueat me.

PEdes & manus superborum memorat, pedibus ueniunt, manibus præliantur. Pes superbię, pes arrogantium, crudelium. Pes autem impetus, uis, impresšio. Tardet impetum inimicorum, in ipso conatu frangat, irruentes opprimat. Irruunt aduersus innocentem, ceu iubati dracones aduolantes: hic adsit suis armis protegens. Omnibus penè carminibus id genus preces inuenias, quòd nullo tempore, nullis locis non adsint plures calamitates, quæ nos excipiant, nisi ab eo qui prospiciat eorum initia propulsentur. Ipse eas dum nascuntur, quo'ue loco casuræ cognoscens, quod ipsi uidere non possumus, submoueat, pedibus aduolant, manibus corripiunt.

Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem: expulsi sunt, nec potuerunt stare.

EO ritu, quem cunctis psalmis aspicias, omnibus precibus primùm insistunt, suppliciter orantes ut ab improbis tueatur, eorum uim ab eis prohibeat, quibus mos sit innocentes insectari, odio uitam, mores'q; eorum habentes. Pòst uelut exauditi, atq; auxilio impetrato, super eorum interitu triumphant, gratias agentes, exitium eorum audaci pectore denuntiantes, certum, ineuitabile'q; eis excidium prædicentes. Et quòd futuras eorum clades certissima luce prospiciunt, uelut iam præteritas enuntiant. Ceciderunt igitur superbi, & crudeles, ubi prosternere insontem destinauerant. Locus is fuit calamitatis eorum testis, quem interficiendo iusto designassent. Nec solum illic ceciderunt, sed etiam pars quæ sibi in celeritate pedum salutem posuit, profligata est, ac deleta: tanta'q; fuit strages, atque ruina, ut excitari deinceps non potuerint. Verbum quoq; expulsi sunt, sonat Hebræis euersi, fracti.

PSALMI XXXVI. EXPLANATIO.

EADEM atq; superioris psalmi, huius philosophia, eruditio cœlestis, consilia plena charitatis & prudentiæ. Qua ratione Deus regat res humanas, non ut ignaris imperitis'q; fortasse uidetur, qui temerè & incertis casibus uolui secula, fatum'q; & fortunam in rebus humanis plurimum posse queruntur. Imperitiam hanc coarguit, perturbationes humanas sedat, dimouet inscitiam, ueriora proponit. Certos esse fines, quò spectent omnia, quibus consideratis, acerrime'q; perspectis, facile questus, accusationes'q; diuinæ prouidentiæ sopitum iri. Referre oculos interim oportere ad eos fines, non in medio cursu debilitari: omnium rerum uera iudicia in fine consistere. Gubernatori non quæ uulgus ingemiscat, consideranda esse: nauclero non quid hi, quos uehit, postulent,

ftulent, fed finem itineris, quo curfus properet, tacitum fecum profpicere. Quàm uelint illi moueantur, agitentur, fluctuent: fibi clauum tenendum effe, qui cymbam ad portum dirigat. Tunc omnia clarefcere, auxilium infontibus afferre, confeftim fontibus trucidatis, & ad fupplicia correptis, nec diuinæ grauitatis effe, nec rebus humanis prodeffe. Proponit igitur falutarem, plenamq; ueritatis philofophiam, dignam quam nulli homines ignorent, in promptuq; habeant. Eft Pfalmus Dauid.

NOli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem.

LICET, inquit, uideas florere nocentes, copiasq; eis omnes circunfluere: at ne tibi ueniat tam dira cupido, ut eorum fimilis effe defideres: ne falfa felicitatis imagine capiaris. Eft fimulata, fictaq; eorum beatitudo: Non funt uere beati: fifte iudicium, prudentior efto. Noli præfentibus more beftiarum ludificari: hominis eft ratione præditi longius profpicere, ad futura oculos intentos habere. Malignãtes dixit, מרעים merehim, maleficos, quæ mala funt, perpetrantes, his noctes atq; dies ftudẽtes, hic omnes actiones conatusq; ponentes. Iidem funt facientes iniquitatem. Æmulari Latinum, Zelari Græcum. Eft æmulatio, imitatio, cupiditas agendi ac pofsidendi, quæ nonnullos agere pofsidereq; noris: eft cupere fimilem eorum effe, quibus aliquid præclari ineffe opineris. Sic interdũ fit, ut diuites cernentes, quãquam perfpectũ nobis fit impie diuitias fibi quęfiffe, alios libidinibus tametfi fceleratis fruẽtes, eorũ tamẽ in loco effe cupiamus, fufpirãtes, ingemifcẽtes, cur nõ eadẽ fortuna nobis afpiret. Ecce de cœlo nuntius ueritatis, cui propter allatam ex alto loco fciẽtiam credere nemo recufet. Falleris, ait, quifquis in his cogitationibus uerfaris, quẽ talia turbant: funt profundiora quæ non perfpicis, fub alta nocte latentia, impijs illis ignota, oculos eorum propter cæcitatem caliginemq; à flagitijs obductam, aufugientia.

Quoniam tanquam fœnum uelociter arefcent, & quemadmodum holera herbarum citò decident.

NOn eft clarius exemplũ uanæ, & quæ cũ fcelere pofsidetur, felicitatis. Hęc caufa uera eft, cur nõ decet nos eam felicitatẽ, illas diuitias, illã rerũ cõmeatuũq; copiã, aurũ, ueftes, gẽmasq; admirari: cõtinuo dies aderit quę funditus omnia tollat, totã cũ ftirpe uidebis procubuiffe domũ. Propediẽ Tifiphone, comite Adraftia, cuncta rapidis manibus euertet, ipfum impiũ in ficco relinquẽs, aut unà cũ fupellectile corripiẽs. Hæc quidẽ prifco illo tẽpore ualidius exercebãtur, cum bona malaq; præfentẽ uitã fpectarẽt, æternis nondũ declaratis. Illic graues fceleratarũ familiarũ principũq; iniquorũ cafus leges, plena domus erat opulẽtiæ, ipfi fucculenti, præpingues, florẽtes, pecunia fuperbi obambulabant, feruorũ comitante caterua, nitẽtibus equis inuecti, tota urbe cõfpicui. Meliores interea uexabat inopia, triftes, beatos illos afpicientes, fi eorum in loco effent, nihil fibi bearius dari poffe exiftimantes. O' ftulti, inquit Propheta: ò rerum ignari. Quos nunc uirides florídosq; cernitis, paulò poft exaruiffe, uelut herbam à matutino fœnifeca fuccifam: omnes in terram, aridos, cæfos, extinctos procubuiffe cernetis. Tantò grauius & maiore cum gemitu atque eiulatu cadentes, quantò felicitas opulentior afflue-

S rct.

ret. Quod si quandoque in hac uita non fit, illos saltem supremo seculo seuerius omnes aspicient fieri.

Spera in Domino, & fac bonitatem, & inhabita terram, & pasceris in diuitiis eius.

CVm cætera congruant cum fonte, in eo discrimen est, quòd Sept. nescio qua de causa posuerunt, καὶ ποιμανθήσῃ ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς, Et pasceris in diuitijs ipsius terræ, pro hoc omni in origine ורעה אמונה uree emuna, Et pascere fidem. Tum sequitur alius uersus, Delectare in Domino. Sed primum totus sensus iuxta Magistros, & ut Hebraica lectio suggerit, aperiatur, In calamitate, fluctibusq; illis animi, quibus quatimur, nos sub ærumna uidẽtes alios florẽtes, diuitijsq; impiè partis lætantes, oportere nos forti, constantiq; animo esse, totos in fidẽ potestatemq; Dei nos permittentes, ad eum uti portum certũ refugientes, huic fidẽtes, ab eo incõmodorum miseriarumq; finem expectantes, pro comperto perspectoq; habentes, nobisq; ipsis persuadere conantes, cum nobis auxilio futurũ, interim uirtutis officia, probitatisq; exercitationem nõ relinquentes, neq; desperatione neq; indignatione. Quod si fiet, è uestigio consequetur alacritas, præmiũ: nos soli erimus, qui terram incolemus: erit terra nostra possessio, breui detrusis in tartarũ, quos feliciter agere, non meritos indignabamur. Quod ergo dicit imperans, Et inhabita terram, est quasi præmij promissio, per futurum, Inhabitabis terram. Tibi cedet terra, mundiq; possessio: tu uiues, illis è luce repulsis. Tibi debentur, tibi parantur in terris, quæ spectant ad uitam. Quod autem subijcit, Et pascere fidem, est ex Hebræis duplex sensus: Alij pascere, designare documenta, eruditionem. Monere Prophetam eum, cui det præcepta uiuendi, ut in aduersis fortiter, intrepidus agat, in optimo statu permaneat, uirtutem ne deserat, terram habitet, æuum decurrat, doceat pietatem, pascat sua tolerantia mortales, alimenta Philosophiæ cœlestis suggerat. Nam & magnus pastor dixit, Pasce oues meas. In eo officio, quo semper functus est, etiam in aduerso tempore persistat. Fidemq; illi interpretantur religionem, pietatem. Est alius sensus: Hortatur in fide permaneas, ne succũbas fortuna contrarium flante, & aduersa feriente, præsidium tuum Deus existat. Huc spes omnis tua recumbat: interim fortiter aduersa percurras. Tunc terram habitabis, colonus eris mundi, mundus erit tua possessio. Viues, habitabis, pasceris fidenter, cum fide, fiducia. Fidenter securus ages, nullo metu quietem interpellante, nec somnos abrumpet cura salubres. Nam quem præsidium seruatoremq; tibi proposuisses, is te seruabit incolumem, præmia digna feret. Pascua tua secura erunt. Is sensus applaudit. Hieronymus quoque transtulit, Et pascere fide: sit tibi fides pabulum. Eundem sensum respexerunt Sept. quia dicunt, Et pasceris in diuitijs ipsius terræ. Erit tibi terra pariens omnia læta, fœcunda, omnigenæ diuitiæ, omnis generis pabulum suppetet è terra.

Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.

PIetas, ait, religioq; & cultus Dei, sit tua summa uoluptas, hæ sint tuæ deliciæ, hic toto pectore incumbas. Tunc nullam patiere repulsam: facilis ad aures

res Dei erit tibi aditus, facile quæ postulaueris assequeris, compara, inquit, tibi omni studio & contentione amicitiam Dei, hanc plurimi facias. In eam consuetudinem te inducas, ut nihil habeas antiquius pietate, iustitia, religione. Has uirtutes ita charas gratasq; habeas, ut eas summas uoluptates existimes. Ex his fructum capias. Sit tibi Deus scopus amoris, hūc depereas, hunc omni tempore cogites, mediteris. Hac forma non quidem uisa, sed qualis esse posit, considerans, incendaris, hæc animo semper occurrat, in oculis geras. Quàm fructuosa hæc amicitia fuerit, quam diuitiarum summam tibi conflauerit! Quascunque enim gratias postulaueris, quidquid cordi tuo sederit, nullo remorante, ab aula cœlesti demittetur. Domus erit opulenta, opulētus animus. Et cùm calamitas incommodumq; impenderit, precibus efficies, ut instar nubis, quam uentus discutit, longius euanescat. Hæc tibi constanti pectore denuntio.

Reuela Domino uiam tuam & spera in eo, & ipse faciet.

HÆc amicitia, oblectatio, uoluptas. Hac continetur, ut totum te, tuaq;, in fidem ac potestatem eius permittas. Sciendum, pro ἐπικάλυψον, reuela, est Hebraicum amphibolum גול gol, reuela, aut deuolue. Hieron. quoque dixit, Volue. Id etiam Rabi Salomon. Vias interpretantur necessitates, quibus uita nostra circundatur, in his uersatur, his comprehensa tenetur. Iacta, inquit, deuolue necessitates tuas super eum: sine eum de te cogitare, hanc ei curam relinquas. Expone incommoda, commemora calamitatem, suppliciter locutus quæ te fortuna fatigat, explica. Eius clementia ac mansuetudine fretus, solicitus esse desistas, omnes tuas curas, cogitationesq; ad eum conferas. Videbis quid ei fidere profuerit, quam curam suorum suscipiat, quos ei stimulos charitas addat. Tacito labentia gressu beneficia senties. Hæc nobis cœlestis philosophia promittit, promittit si piè iusteq; uixerimus, si spes nostras in Deo positas esse uoluerimus, si ab eo dependerimus, omnemq; uitæ nostræ rationem ex eo suspensam, ac libratam, totamq; in eum referri ac spectare uoluerimus: nihil aliud in uotis habendum nobis proponentes, quàm quod certa eius prouidentia fieri donariq; nobis persuaserimus: tum certò fructum huius omnis sublimis philosophiæ nos uberrimum percepturos.

Et educet quasi lumen iustitiam tuam, & iudicium tuum sicut meridiem.

DVplex sensus: Aut præmium iustitiæ pietatisq;, & huius fiduciæ quam ei habuisti, erit clarissimum, spectatissimum, cunctis oculis perspicuum, manifestò omnes intelligent tibi iustitiam profuisse, cuius remuneratio sole ipso, quod aiunt, erit clarior, ipso meridie, cùm sol totus refulget, apertior. Benefactorum tuorum claritas, iustitia, æquitas erit in propatulo, suis eum præmijs eximijs, muneribusq; clarissimum reddente Deo, cùm tua incommoda subleuauerit, cùm tuis necessitatibus auxilium tulerit, teq; necessario tempore non deseruerit, ne forte quisquam dubitet, nullum nasci ex iustitia, probitateq; fructum, in latebris remanere uirtutem, nunquam quid prosit, quid præstet, clarescere, minimum appare-

re, ob eam cauſam mortalium iudicia ſuper his titubare, clara autem eſſe quæ diuites & inſolentes, crudeles & ſuperbi poſsident, ſenſu ipſo patere. Vel eſt alius ſenſus, ſed ſimillimus, Iuſtitia tua atque æquitas uelut ſidera niteſcent, aſtrorum decus æquantes, per omnes diuorum ordines laureatus inſignis, ipſis ſtellis lucentior incedes, quæ laurea iuſtitiæ uirtutiq́ꝫ paratur. Nam ſancti fulgebunt ſicut ſidera in perpetuas æternitates: florebunt ſicut lilia in ciuitate Domini. Tanquam nouum ſidus in cœlo uirtus tua, Deo id agente, nitebit. Eius opera fiet, ut iuſtitia uirtusq́ꝫ tua, quæ quondam obſcura, contempta, ſine luce in tenebris proiecta uideretur, exeat lucida, conſpicua, uelut cùm ſol Oceani de gurgite ſurgens, os ſacrum, comasq́ꝫ micantes repente protuliſſet, omnibus ad eius aſpectum ſe uertentibus. Non ſemper obſcura eſt iuſtitia, non premitur perpetua caligine uirtus.

Subditus eſto Domino, & ora eum: noli æmulari in eo qui proſperatur in uia ſua, in homine faciente iniuſtitias.

GRæcum, ὑποτάγηθι, ſubditus eſto, in Hebraico דום ליהוה Domladonai. Tace ipſi Domino, quemadmodum uertit diuinus interpres. Vult ergo te rebus in aduerſis tacitum eſſe, non querulouſum, blaſphemum, importunè gementem, fœmineos eiulatus emittentem, imbecillitate animi proſtratum, ac iacentem. Vult te tacentem, ne qua uox pietate ac uirtute indigna audiatur. Non in gemitibus uerſantem, fatumq́ꝫ tuum querentem, ſed potius orantem Deum, eò preces omnes dirigentem, auxilium eius rogantem, qui tempeſtatem ſubmoueat, tenebroſisq́ꝫ nubibus diſiectis, ſerenitatem reddat. Cùm dies longè grauiſsimus fuerit, cùm, clade ceruicibus imminente, te ſolicitum curæ, fluctuare coegerint, ſingulare, inquit, præſentiſsimumq́ꝫ remedium tunc erit, ut ad Deum recurras, ſuppliciter auxilium petas, nocte dieq́ꝫ orando eum fatiges: totus in eo inſiſtas, eo curas omnes, cogitationesq́ꝫ conferas. Interea ne ſecundas res improborum admireris, nec ſimilis eorum eſſe, atque eandem fortunam tibi dari concupiſcas, iniquam illam ſceleratamq́ꝫ felicitatem contemnas, abijcias, iudicio tuo repudies, inuiſam habeas: nec te ob eam cauſam miſerum, perditum, uilem, quòd ea non poſsideas, opineris, ipſe tibi ob inopiam diſplicens, quòd ueſte nitente, quòd famulis ſtipantibus, quòd equis, quòd eleganti domo, aulæisq́ꝫ uirenti, quòd ſatiandæ libidinis facultate careas, quòd formas inſignes amplecti nequeas. His enim ferè conſtat felicitas improborum. Hæc, inquit, qui copioſe poſsideat, caue ne admireris, nec æmulus eſto eiuſmodi fortunarum.

Deſine ab ira, & derelinque furorem: noli æmulari ut maligneris.

DVos ſenſus ponunt Hebræi, (quibus ego uerbis explicandis, non his quæ de Meſsia interdum loquuntur, libenter aſſentior) Deſine, ait, ab ira, cùm uideris alium te opulentiorem, florentemq́ꝫ opibus, ne tibi furor impotentiaue domine

nuitur, transuersum corripiat, inuidiaque prouectus in eum exilias, interficere incommodumque afferre cupidus, inuidia stimulante, dolore ex aliena felicitate, cremante. Consiste, intra meliores cogitationes te cohibe, multa alia contemplans, non sensibus te uelut pecus abduci sinens. Alter sensus refert iram aduersus conditorem, cùm uideris florere nocentes, uexarique pios, teque è numero piorum esse persuadens, cernas autem diuitias opulentiamque malis illis affluere, te interim egestate torquente: tum ne contra Deum quem harum rerum autorem existimes, indigneris: non te contra conditorem prouocet indignatio, iniustum, imperitum, improbumque gubernatorem clamitans, quasi præscribens imperatori, tibique quærendum aut cogitandum putans, qua ratione sit ei mundus gubernandus, meliorem regendi rationem tuo iudicio ei proponens, & quasi de eius officio desperans. Furor ille repentinus exedensque animum indignatio facessat, ne subito turbine & tempestate correptus animus fluctuet, quatiatur, æstuet, potius confidat immotus uelut annosa quercus, cui bellum indixerit truculentus Aquilo, aut procacissimus Auster, illa grauis hæret, radices sunt ei ualidissimæ, immotaque uentos contemnit. Noli æmulari ut maligneris, cùm ea felicitas sit ferè scelerata, quòd tum uiolata iustitia, & humani generis charitate, tantæ opes in unum cumulum congeruntur, genusque id rapinæ est: tum ueris manifestisque rapinis sæpe agunt, ne tibi incidat similium rapinarum, scelerumque æmulatio, ut æmulus esse tibi cupiditas incesserit eorum, qui uel rapinis apertis, uel adumbratis & simulatis, ea diuitiarum onera domos auxerunt. Ea æmulatio est ad maleficium, ad improbitatem, iniustitiam, crudelitatem. Qui cupiat horum è numero esse, quibus rapinæ felicitatem pepererunt, (nam id persuasum iam est, haud citra scelus ad eas moles eorum opes ascendisse) cupit è sceleratorum numero esse, iustus esse non cupit. Audi sequentia:

Quoniam qui malignantur, exterminabuntur: sustinentes autem Dominum, ipsi hæreditabunt terram.

EXterminari, cum Latinè sit extra terminos pelli, non eo significatu sumpsit interpres. Græcum quidem respondet Hebraico ἐξολοθρευθήσονται, delebuntur, funditus euertentur, excindentur. Hebraicum יִכָּרֵתוּן icarethun, refringentur, interficientur. Vide quid eis denuntiet, quò referre oculos, quos fines spectare in rebus humanis oportere asserat: quis finis nos expectet, piè uel impiè gerentes, quò tota uitæ ratio sit dirigenda. Non absurde Latinus transtulit exterminabuntur, ut respondeat secundo, hæreditabunt terram, scelerati tollentur è medio, pellentur è terra, æthere cassi, in Tartarum præcipites acti, ne uita qua fuerant indigni, amplius fruantur, pijs autem probisque cedet omnis terræ possessio. Vidi, inquit alibi, impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat. Iusti, quibus probitas pepercisset, quibus Deus præcipue semper indulsisset, hæredes erunt omnium. Possunt hæc ad terrestria rationemque rerum humanarum, dum hoc tempore uiuitur,

referri. Si quis expectet, si iudicium contineat, ne simul uisis exemplis sententiam ferat, at remoretur, premat silentium, moram interponat, fore ut omnia clarescant, in contrarios atq; antea cursus, finesq; tendentia. Nam quos placidum mare, tranquillis undis lætos, triumphantesq; ferre uidebatur, à tergo leni fortuna spirante, horum non procul inde naufragium cernes, fluctibus haustam nauim. At quos tempestas conflictare, iamq; pelagis apertis absorbere uidebatur, tenebris omnia circum occupantibus, omnium rerum desperatione premente, quos miseros infelicesq; spectantes haberent, euestigiò surgentes, liberatos, lætos, in portum collocatos aspicies. Hæc imago rerum humanarum, iustitiæq; & iniustitiæ, bonorum ac malorum. Posset terra intelligi, quam uocauit alibi terram uiuentium, patria cœlestis, ubi uita uera, campus ueritatis. His locis habitant iusti, hæc patria bonis debetur, iniustis, sceleratisq; exterminatis.

Et adhuc pusillum, & non erit peccator: ut quæres locum eius, & non inuenies.

AVget, ut solet, exaggerat, apertiora quæ sentit, facit. Putes, ait, quam cernis improborum beatitudinem ob quam indignaris, ingemiscis, lacrymaris, fore diuturnam, in hoc rerum statu diutius mansuram, nunquam fortunam commutandam: expectes, taceas, non quidem mille annos, non centum, non longum temporis spatium: exiguum quid, paucos aliquot dies, miserandam uidebis commutationem, mirum ante ædes illius beati silentium, ubi paulò antè tantus tantarum rerum, equorum, uirorum, seruorum, fremitus, reboante domo, unius improbi libidinibus, ingentes motus edentibus, omnia miscentibus, in auras euanuisse, perinde si puluis, si paleæ fuissent inanes, uentis ablata uolasse. Locum nudum, uacuas ædes relictas. Triste tantum spectaculum, stuporemq; remansisse. Is ordo rerum decurrit: hæc diuina prouidentia ministrat, si cunctetur, si manus ad interitum sceleratorum non admoueat, res tamen suis itineribus pergentes in exitium, naturæ cursu properare finens, omnibus ad hanc legem rebus mortalium natis, sed imprimis, nullam habentibus stabilitatem rebus sceleratorum, exiguum uitæ in iustitia ducente, quam natura, quam Deus inuisam habeat, celeriterq; cadere concupiscat. Eisdem oculis eorum excidium cernes, quibus felicitatem uidisti, uidens ingemuisti. non te ad longa tempora reijcio, nolo te fatigare morando. spectator eris: tuis pedibus ad illas diuitiarum sedes, opulentasq; domos accedes, consueta requires, ne musca quidem hominis in uestibulo. Hæc ego dum Romæ meditarer, à bonis, sanisq;, super rapacibus expectabuntur.

Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.

MAnsuetos exaduerso sceleratis, siue peccatoribus opponi, testes Magistri superius, Non erit peccator. Multitudinem quoq; pacis futuram, deletis impijs ac peccatoribus, qui uexarent meliores, quorum importuna nequitia in terris esse pacem non fineret. Illis extinctis, lætitia triumphus in terra. Mansuetos ענוים pondus Hebraicæ uocis, ostendit uexatos, assiduis calamitatibus attritos, deiectos, humiles: quos superbi & crudeles illi ueluti captiuos, catenisq; uinctos tenerent. Hæreditare terram, dictum est quorsum spectet. Erit lux ista, is iucundissimus rerum aspectus, hæc terrarum possessio, amandatis excisisq; improbis, bonorum duntaxat. Sublatisq; pestibus, omniq; sceleris euulso seminario, quid erit reliquum nisi pax, gaudium, charitas? qua nihil habet uita delectabilius, solisq; bonis sync

nis syncera contingit. Pax erit copiosa, profundum otium, plenæ urbes alacritatis, omnibus uijs, templisq́ue gratulatio, uoluptas, oblectatio. Hæc sunt certissima rerum humanarum uaticinia, hæc oracula iussit prouidentia fundere legatos suos.

Obseruabit peccator iustum, & stridebit super eum dentibus suis.

OBseruabit, Hebraicum זמם zomem, cogitat, ut uertit Hieronymus. Designatur eo cogitatio improba, malefica, perniciosa. Ea, inquit, est consuetudo improborum, quibus naturalis est inimicitia cum bonis, quàm canes odere feles quàm malè meditatur ouibus lupus. Est naturale odium inter bonos, & malos, naturæ penitus pugnantes, contrariæ uoluntates, animi dissentientes, diuersa cupientes. Hanc ob causam, in mutuam perniciem nituntur. Huc accedit quòd etiam cum genere suo propter summam naturæ prauitatem, improbi pugnant. Cogitant igitur obseruantq́ue iustos, super eos defigunt oculos, quibus eos insidijs aggrediantur, uitam & opes eripiant. Eaq́ue est eis auiditas in eos exiliendi, ut instar canum dentibus stridant, conceptam rabiem indicantes. Declaratur his, hominibus non rarò inesse impetus bestiarum, similes feris sæpe fieri, conuerti rationem in habitum ingeniumq́ue ferinum, hominesq́ue esse sæpe desijsse.

Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quòd ueniet dies eius.

AT impius ille & perditus nescit quæ latent, ab oculis præsentibus longè sequestrata. Nam cùm scelerati contra pios bella parant, prædas animo percipientes, in summam spem uenientes eos interficiendi, diripiendi, cùm de salute eorum iniere consilium, nesciunt perditi non procul inde maximi iudicis oculos abesse prospectantis, eorumq́ue conatus irridentis, quos sciat paulò pòst daturos pœnam, plagas in se ruentes, admiratos, unde tela uolitent, obstupentes. Volitant ab æthere. Hæc cernens pater, arcum desuper intendet, quo terrore scelerati terga uertent, sese fugæ præcipites mandantes. Audi igitur sacra uaticinia, eaq́ue in pectus altè dimitte. Cur non simul abstrahit sontes Deus ad supplicia, atq́ue facinus admisissent, iniurias intulissent, interfecissent, per dolum fefellissent, amicitiam prodidissent? Cur non extemplò detrudit in tartarum, signa doloris nulla mittit, sensisse quid sceleratus gesserit, non aliquo supplicio demonstrat? Scit, ait diuinus nuntius, hæc omnia Deus uidet, percipit, non oculos eius aufugiunt, sed uelut is qui cernat arborem, quem piam ascendentem, quem noscat paulò pòst lapsurum ridet, sic Deus quoniam prospicit aduentare diem, quo lugebit improbus ille, perditum sese, miserumq́ue appellabit: ridet ea quæ conatur, quæ cogent eum propediem lacrymas fundere. Citò (inquit Deus) rationes inibimus, non dormit Nemesis, cui rationem celeriter reddas. Videt quid agitas, quid moliris, & quoniam contra te moliris, in perniciemq́ue tuam, ridet. Ridentur à Deo scelerati, superbi, uana molientes, magno cum risu stultas eorum inanesq́ue actiones procul aspiciente. Hæc responsio debetur his qui quærunt, dubitant, curent superi terras, an incerto fluant mortalia casu, cùm res hominum tanta caligine uolui aspiciunt, lætosq́ue diu florere nocentes, uexariq́ue pios. O' rerum, inquit, ignari, Vates ueridicus, Frustrà turbamini. Ridete cum Deo superbos illos uentosos, stultos, insanos: diem illum supremum unà cum eo cogitate, cùm uelut inertia pecora, uelut asinos

asinos ostendet illustres illos raptores, homicidasque, nobiles illos carnifices, & prædones, uelut bestias in theatro totius mundi comprobabit. Vos interim ridete, diemque illum expectate. Sit pax rebus. Aliorum insania fruamini.

Gladium euaginauerunt peccatores, intenderunt arcum suum, ut decipiant pauperem & inopem, ut trucident rectos corde.

QVid agant improbi, quo ritu uitam decurrant, sæpius memorat, ut in quos oracula fundat, agnoscas. Est autem is totus unus uersus, non duo. Quod Latinus dixit, Vt decipiant: credendum est dixisse iuxta Græcum, ut deijciant, τὸ καταβαλεῖν, ut prosternant, mactatumque ante pedes proijciant: in secundoque apparet, Vt trucident rectos corde: etsi idem est Hebraicum, rectos uia, quod illustris interpres, Rectos uia, quibus iter rectum est, non deuium, uagum. Sunt acta eorum recta, non iniusta, iniqua. Dicitur etiam Latinis æquitas, corporum proprium ad animos tralatum. Duplex armorum genus, gladius, arcus. Arcus Orientalibus: telis & pilis agunt Occidentales. Quem dixit pauperem, & egenum, eò respicit, quòd plerunque potentiores bello persequuntur debiliores, humiliores: dant illis opes animos, implent ferocibus cogitationibus, illa præsenti rerum potentia deceptos, nullos alios casus extimescentes. Perinde si natura, non fortuna opes illæ, ac potentia niterentur, immutabiles, immortales. Non secus eis adhærentes, atque digiti, manus, oculi, quos naturaliter possident, raro corpus deserentes. At non opes hunc situm habent, uelut uestis adhærent, quam uel exuimus, uel unius anni, duorum'ue spatio consumptam deponimus. Tam facilè exuit fortuna, cùm flatus eius remisit, mortales, quos opibus aliquandiu uestisset. Ea non cogitant insolentes, stulti, bello debiliores persequi persequentes, stultis cogitationibus tumescentes, ab iniuria & maleficio minimè temperantes. Sed quid erit tandem?

Gladius eorum intret in corda ipsorum, & arcus eorum confringatur.

AVt precatur, aut (quod facilius crediderim) denuntiat, Gladius in cor eorum transibit, arcus confringetur. Vaticinium est. Recidet in caput eorum calamitas, consilium malum, consultori pessimum, ut est Græcorum prouerbium. Intimè plaga penetrabit, in medijs præcordijs inhærebit. Non leue & in cute uulnus, sed in pectore, intimè, penetrabile telum. Non hominum iaculante manu, sed coelo ueniet delapsa sagitta. Hoc expectare decet uisuros propediem, pauperes, debiles, qui premuntur, uexantur, teruntur ab improbis sceleratisque.

Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas.

VErus sensus Hebræis, quibus assentior. Non est κρεῖσσον, melius, sed טוֹב tob, bonum. Bonum, ait, ac suaue est iusto modicum, moderatum. Iustus paucis contentus, his conquiescit, non rapitur cupiditatis æstu. At iniusti, peccatores, tametsi multa possident, non acquiescunt, non oblectantur, sitis inexhausta, implicata auidis animis. Omniaque non ad uoluptatem, ueramque iucunditatem, sed animi &

mi & corporis excidium. Quò plus acquirunt, maiorem uitiorum cladisq́ materiam acquirunt, uelut qui laborãt hydropisi, sitiunt semper, bibunt semper, totúq́ morbi alimentũ est. Itaq́ diuitiæ peccatorũ nec sunt iucundæ, nec utiles, nõ satiãt corruptos animos, auctis scelerum fomes augetur. Auaro tam deest quod habet, quàm quod non habet. Animi uorago quicquid intuleris, expleri nequit, omniaq́ uidẽtur minora. Magnis curis quærũtur immanes opes, noctes atque dies cruciari necesse est, iustitiam uiolare, insidiari his, quorũ ad opes rapaces manus extendere gestiunt, eos diutius uiuere dolentes. Multisq́ de causis cruciatuum plenos esse diuites malos cogit natura. Hæc nostri quoque Poëtæ decantauerunt. Beatus qui procul negotijs, paterna rura bobus exercet suis. Ne quis decipiatur, maiorem lætitiam suspicatus inesse diuitibus, quod secus longè est. Da mihi, ait sanctus Vates, exiguum quid cum iustitia & probitate, hic ego dico dulcedinem, uoluptatemq́ esse, à copijs & peccatis abesse. Sit impietas quantum uelut opulenta, perpetuo uoluptatis expers erit.

Quoniam brachia peccatorum conterentur: confirmat autem iustos Dominus.

AD alia, quæ probant diuitias improborum ocyus auolare, celeriter eis eripiendas, est quod minatur eis Nemesis irata, quæ robur eorum, quod omne in illis opibus positum esset, debilitabit. Designaturq́ totius molis ac roboris occasus, contritione brachiorum, sermonis Hebraici figura. Brachia sunt robur hominis, ac uires. His debilitatis ac fractis, nulla uis superest. His iniurias inferebant, his debiliores opprimere nitebantur, his prædas auertebant, his iustitiam uiolabant, quibus contritis, finis iniuriarum totiusq́ improbitatis factus est. Minatur ergo peccatoribus excidium, peccatores in Hebraico sunt impij, quorum statum prædicat instabilem, magnis periculis subiacentem, cui Deus rector orbis infensus, super eius interitu assiduè meditatur, occasiones expectans, rei bene gerendæ. Propterea status ille non est desiderandus, ut non est domus optanda, quę ad paucos dies collapsa, forsan & habitatores opprimet. Cui Deus & natura minantur, quid de eius perpetuitate speres, quid habet quod uehementer expetatur? Contrà, res bonorum protegente Deo, stabiles sunt, de eorum diuturnitate sperare licet. Sustinentur, confirmantur à Deo. Secretum robur eis sufficit Deus, respicit benignus. Contritionem brachiorum referunt Hebræi ad arcus superius memoratos, qui brachijs contenduntur: brachijs contritis, inutiles arcus erunt.

Nouit Dominus uias immaculatorum, & hæreditas eorum in æternum erit.

NOuit, Hebræis quoque sensus est, prospicit, curat, prouidet: dies uniuersam uitam, totum uitæ tempus, spatium uitæ. Quandiu uiuunt, nunquam oculi Dei super eis dormiunt. Immaculatos Græcè ἀμώμους, sine momo, culpa, crimine: Hebraicè תמימים thamimim, perfecti, absoluti: ijdem immaculati. Perfectio enim & integritas synceritasq́ idem. Immaculati sunt integri, synceri: integri sunt perfecti. Vitam syncerorum, integrorum Deus charam gratamq́ habens respicit, perspectam exploratamq́ habet. Non est ea, de qua nihil Deus cogitandum sibi existimet. Rationem eius habet. Referunt item hæc Hebræi ad futuram uitam (nam posteritatem quoq́ designari posse nomine hæreditatis ijdem au-

tores sunt) fore ut recti ac synceri, ad sempiternam uitam admittantur, ut eorum hæreditas sit perpetua, cohæredes Christi futuros pios Paulus etiam scripsit, exacto uitæ præsentis curriculo, qui piè uixissent, ad alia bona, quæ sit eorum perpetua possessio, uelut hæredes accersendos, paratam eis ut hæredibus patriam cœlestem, quam pater eorum Deus ex testamento eis delegasset. Hos dies nouit Deus, ante oculos habet, ad hanc uitam pios expectans, quam hęreditatem eorum esse decreuisset.

Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur, quia peccatores peribunt.

CONfundentur, sonat Græcum & Hebraicum, erubescent, pudefient, contumeliam, dedecus patientur. Dedecus autem, quòd implorantes auxilium necessario tempore, non ueniet, nemo erit qui exaudiat, qui circumuentos eripiat: aut capti, profligati, contumelijs uexabuntur. Nulla calamitas non dedecus affert, ac præter dolorem, qui læso corpore, fortunis in potestatem inimicorum redactis accidit, id quoque doloris inest, quòd plena sunt omnia ignominiæ & contumeliæ. Hanc, ait Vates, calamitatem euitabunt boni. Confusio imprimis dedecusq́ꝫ, & grauissimum tormentū accidit, cùm fames in agris in uitibus bacchatur, omnia tristia, dirum spectaculum. Hoc, ait, tempore, bonorum Deus non erit immemor, uberiores eis dabit prouentus, aut cœlesti subsidio subleuabit, ut quibus manna cœlitus uenit, quibus escam corui attulissent, cęteri, incognita eis ratione, non sensERunt horrea decreuisse, quotidie tamen frumenti nonnihil inde exportans. Non est miraculorum parca temporibus aduersis diuina prouidentia, suis tuendis. Quod autem ait,

Quia peccatores peribunt: inimici uerò Domini, mox ut honorificati fuerint, & exaltati, deficientes tanquam fumus deficient.

IS enim uersus est in Hebraico, & apud diuum Hieronymum. In eo est discrimen ab Hebraico, qui fons ipse est, ad quem omnia dirigenda: ἅμα τῷ δοξασθῆναι, καὶ ὑψωθῆναι, Mox ut glorificati fuerint & exaltati. Pro eo Hebraicè כִּיקַר כָּרִים kicar carim, sicut pretium agnorum, aut sicut opimum pinguedoq́ꝫ agnorum. Hoc interpretantur Rabi Abraham, & Dauid, cæteris sensibus dimissis. Sentiunt scilicet, quibus ex parte Salomon assentitur, quod in agnis optimum est, id autem est pinguedo, adeps, quem super altari comburebant. Hæc declarans Rabi Dauid, Id, inquit, quod in agnis melius & pinguius est, nempe adeps, qui totus super altari igni crematur. Comparat igitur impios adipi, seu pinguedini agnorum, quod omne concremabatur igni, in cineres fumumq́ꝫ ibat. Hieronymus transtulit, Sicut gloriantes monocerotes. Videtur legisse non כָּרִים carim, sed כְּרֵים kereim, sicut monocerotes duas uoces. At Hebraica lectio secus habet, habuitq́ꝫ etiam apud Sept. quibus monoceros minimè nominatur. Sensus clarus Hebræis cum Chaldæo consentientibus, comparat sceleratos his quæ celeriter igni consumpta in nihilum abeunt: comparat fumo, ut item, pulueri, paleis inanibus. Consumentur fame, multisq́ꝫ alijs calamitatibus quasi cœlitus illatis.

Mutuab

Mutuabitur peccator, & non soluet: iustus autem miseretur, & tribuit.

AD particulares impiorum actiones descendit, in quibus est in primis crudelitas, auaritia, alieni cupiditas, nescia mitescere corda. Rapaces sunt, charitatis expertes, omnia in suam familiam contrahentes, propterea nesciunt res humanas, amoremq́ sui, quæ philautia dicitur, uelut scintillam esse, amorem autem uniuersalem, quæ charitas appellatur, ut solis fulgorem, ad plures accedentem, cuius sint omnes homines participes. Qui autem ad seipsos charitatem contrahunt, certe lumen quod habere maius largiusq́ potuissent minuunt. Hoc igitur peculiare tradit impijs esse, quod non restituunt, rapiunt, non reddunt. Manus rapaces uelut aquilarum, accipitrum, quorum carnibus abstinere Deus præcepit, Pythagoras domi alere uetuit. Qui non reddit aliena, multò minus dabit sua, ut Hebræi ferunt. At iustus si miseretur, si sua largitur, multò magis restituet aliena. Esse genus crudelitatis ac rapinę, accepta mutuo non reddere, declarat quod tribuit iusto misericordiam, cùm reddit. Charitas omnibus literis commendatur, prædicatur, ea proxime mortales accedunt Deo. Iure impijs incognita, quibus Deus ignotus, pijs ac iustis bene percepta, quibus in pectore Deus. Omni petenti te tribue dixit idem. Hunc uersum bene uertit sanctus interpres, Fœnus accipit impius, & non reddit: iustus autem & donat, & tribuet.

Quoniam benedicentes eum, hæreditabunt terram: maledicentes autem disperibunt.

SVbijcit hoc non disitum, disiugatumq́ à superioribus, qui tribuunt, misereanturq́, sunt hi qui benedicunt, suspiciunt Deum, honorem ei deferunt, miserentes, largientes. Ea est benedictio, prædicatio diuinæ maiestatis. Qui miserentur, sunt in causa, ut Deus benedicatur, gratias ei habeant hi, quibus tribuitur, ipso quoque sancto opere, illo cœlesti facinore, quod Deo gratissimum est, benedicunt, qui secus, dehonestant, gratiam eius spernentes, similes eius fieri non magnopere laborantes. Nec non qui iustus est, non modo charitatis officia præstat, plenus humanitatis, sed is ipse est qui semper benedicit, qui Deo semper gratias agit. Habent summam charitas & iustitiá, simul pietas coniunctionem. Nam iustus miseretur, quod humanitatis est: idem benedicit, quod pietatis, cuius uirtutis præmium est, quòd hæreditabit terram, seruabitur in terra, impios calamitate auferente. Deturbatis impijs ex amplissimis illis diuitijs, latifundijs, terræ lata possessione restabunt lucis hæredes probi, hæredes, inquam, non quidem diuitiarum illarum quas minimè morantur, sed lucis, ut dixi, uitæ, terræ, quæ uiuentibus data est: tum fortunarum quoque, prouentuum quos Deus efficiet uberiores. Cœli quoq́ regnum debetur eis iure hæreditario.

Apud Dominum gressus hominis dirigentur, & uiam eius uolet nimis.

CLarius ex Græco, παρὰ κυρίου. A' Domino, à Deo. In Hebraico similiter, Diriguntur κατευθύνεται. Hebraicum, כוננו conanu, firmantur, stabiliuntur. Quacunque iter fecerit, prosperitas, felicitas sequetur, ducente Deo. Non cadet, nulla uis inimica propius impetu facto poterit euertere. Vestigia firmat Deus, sustinet gressus. Hebræi interpretantur omnes motiones, quacunque clauus animi

corpus inflectit, ut loquatur, accedat, recedat, in his cunctis quidquid felicitatis est, à Deo est. Quod dixit, Gressus hominis, aut sentit quamlibet felicitatem, diuinitus esse: si graditur quis prospere, feliciter, à Deo est, ait. Aut uirum sentit qui proprie uir nuncupatur, fortem, sanctum, immobilem, sanum. Vox Hebraica גֶּבֶר gheber, quæ est hoc loco id notat. Inde גְּבוּרָה ghebora, robur, fortitudo, uirtus. Fortium Deus uestigia firmat: quibus est uirtus, uirtutis perpetuus amor, his Deus est fidus comes. Hoc probat etiam AuenEsdra, Gheber, inquit, in sermone nostro dicitur, qui plenus est scientiæ. Qui autem est plenus scientiæ, haud dubiè iustus est. Hæc Hebræus. Omnes igitur, ut ipse prosequar, hoc carmine complectitur Vates laudes uirtutis ac præmia, quàm beatus sit, cui pietas iustitiaque placuisset, ne quis putet, quod apud Platonem Thrasymachus, iustitiam nullius utilitatis esse, fatuam quandam insipidamque bonitatem esse, quod ipsi uocant γενναίαν εὐήθειαν. Iustitia igitur efficit ut Deo sis charus, ut te respiciat, custodiat, seruet, ut uiam tuam uelit, nempe placeat ei quod agis, quod iter instituis: & quoniam placet, comes adest, ipse tibi comites Angelos mittet, omnes à te casus aduersos submouentes. Veniunt, quia places, uirtutis odorem sequentes, iustitiam uehementer amantes.

Cùm ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam.

NOn erit uerè casus, si ceciderit: non dabit ruinam, non illidet terræ, non proteretur, affligetur. Ergo poterit uideri non cecidisse. Hebræi bifariam locum interpretantur, bene. Cùm ceciderit, nempe in cogitatione sua, cui uideatur cecidisse, qui dubitet ne quam calamitatem incidetit: tum Deus adest tristitiæ serenator, submouens metum, meliora lætioraque adducens. Videbatur ergo sibi cecidisse, sed euentus docuit & auxilium Dei fecit, ut non esset casus, sed metus inanis. Alij quoque rectè: solere nonnunquam Deum probare, exercere iustos, aliquid eis incommodi sinere, aliquam correctionem, quò meliores fiant, accidere. Id eis prodesse, non ob eam causam funditus deleri, extremamque pati calamitatem, non esse uexationes eiusmodi grauiores quàm deceat, quas sustinere nequeas. Quos, ait, diligo, corrigo, & castigo. Diuus quoque Paulus, Dabit cum tentatione uires, ut possitis sustinere. At impios, inquiunt Hebræi, funditus euertit, lapsi surgere non possunt. Non est correctio casus eorum, sed certus destinatusque interitus. Huc Deus eos expectat, iniurias eorum ferens æquo animo, nisi pœnituerint, certa supplicij die destinata. Cadunt ergo, non resurgunt. Auxiliatrix illa manus, quæ sustineat labentes, dextera sacra præpotensque, cui cedant omnia, indignis opem afferre recusat. Habent igitur iusti dexteram Dei opitulantem, quibus subiectæ sunt res humanæ, casus auertentem. Iniusti, raptores, quantum uoluptatis rapiendo sceleratèque uiuendo cepissent, tantum ignominiæ, dolorisque capient, diuinis illis manibus, quæ clades remoueant, labentes suffulciant, sustentent, in tempore, destituti. Potest iustus cadere, sed non frangi, signum inclinati corporis dedisse, sed non corruisse.

Iunior fui, etenim senui, & non uidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.

Huc

HVc spectat, posse iustos uelut homines humana pati, casibus humanis subiacentes, fortuna & casu & natura plurimum in his rebus ualentibus, ut multi temporis longæq; ætatis exempla docuerunt, leuiores fuisse casus eorum, non uelut radicitus auulsos corruisse, quod sceleratis usuuenit, quos Deus cum tota stirpe sectos auulsosq;, propterea, quòd eos inuisos habet, extra lucem exterminet. Exemplum igitur clarum, quæ iustis inferantur incommoda, potius esse probationes quàm destinata desuper supplicia, quòd celeriter surgunt, quòd uiuunt in posteritate, quòd non paternorum scelerum, filij luunt pœnas. Imò Deus memor paternæ pietatis, præterquam quòd ipsos parentes semper ab iniuria defendisset, etiam filijs adest propitius, fructuosam pietatem, largéq; præmia donantem comprobans. Ea est Dei societas, amicitiaq;, ut qui eam amplectatur, sentiat uberrimè prodesse, sentiat uti perennis aquæ fontem, qui per agros longè lapsus multa terrarum spatia percurrat, si quis oculos aperiat, si rerum iustus æstimator uelit esse, non indignabitur uexari pios, improbis florentibus, quòd nec flos ille malorum diuturnior est, nec illa uexatio piorum. Atque utrisque ad iniurias ictusq; fortunæ necessariò expositis, hos quidem leuiter offendere, eos grauiter & perniciosè cadere. Fui, inquit diuinus Vates, puer, exegi multos uitæ annos, multa uidisse potui, nunquam tamen uidi iustum derelictum, nunquam stirpem ad mendicitatem redactam, precariò uiuentem. Hæc Hebræorum tempore maxime nota erant, quo bona & mala ad hanc imprimis uitam referebantur.

Tota die miseretur & commodat, & semen eius in benedictione erit.

DAte, ait uerus uiuendi magister, & dabitur uobis. Hæc iustitia est, quam tantopere commendat, tot laudibus prosequitur. Iustus est qui nec aufert aliena, nec suis parcit. Liberalis, largus, donans, miserans inopem, auidus effundendi utiliter. Ei chara aliena salus. Hæc charitas est, charitas totis sacris literis occurrit, laudibus eius omnia personant, hæc clauus est uitæ, uertex quem respicere conueniat omnes qui laudari cupiunt. Et quod naturali ac diuino consilio fit, ut qui profuisset, qui beneficentiam liberalitatemq; alijs promptè alacriterq; exhibuisset, ad eum redeant beneficia, illi gratiam memoriamq; omnium comparentia, propterea ditior erit ipse & posteritas, charitate fructus eiusmodi proferente, gratiam amicitiamq; omnium generante. Amor autem, & gratia fons est bonorũ: & si defuerit humana gratitudo, si quos ingratos, ut fit, reperit in terris, Deus quæ sua est benignitas, non immemor erit in filijs paternæ charitatis, quòd eis conspectis, subitò redibit paternæ probitatis recordatio. Genus ac posteritas liberalium, donantium, largientium, benedicetur à Deo, & ab hominibus, gratia atq; amicitia cum eo, cunctis hominibus & Deo perpetua erit.

Declina à malo, & fac bonum, & inhabita in seculum seculi,

Quia Dominus amat iudicium, & non derelinquet sanctos suos, in æternum conseruabuntur, iniusti punientur, & semen impiorum peribit.

HOrtari non desistit, ut te totum ab improbis libidinibus, à malefactis auertas, aspernatus ea quæ sanctis oculis Dei displicere, rationis instinctus ostendit. Totus in hac cohortatione insistit, in ea sola moratur. Is uniuersæ poëseos scopus. Sæpius item iterat præmium iustitiæ & probitatis, habitationem sempiternam, perpetuitatem in posteris, sempiternam beneficiorum memoriam apud Deum, & eos qui ea accepissent, gratamq́ recordationem. Iniustitia, omniq́ mala actione relicta, totum te charitati iustitiæq́ tradas. Quod fiet, ut perpetua tibi sit stabilitas, non proiectus uagusq́ eris. Iustitia sedes tuas stabiliet, rebus tuis radices firmas altasq́ dabit. Inhabita in seculum. Seculum Hebraicè עלם olam, sonat æuum, æternitatem. Habitabis æternum. Vt uiolenta & iniusta, non diuturna, Deo & hominibus inuisa: sic bonarum rerum summa stabilitas, Deus amat iudicium. Sequenda igitur maximè quæ Deus amat. Hæc existimanda, quibus utiliora habere non posit hominum uita. Iudicium nunc uocat iustitiam, æquitatem, uirtutem, rectè factorum ueritatem. Hoc etiam cecinit priscus Homerus, de Dijs, ἀλλὰ δίκην τίουσι, sed iustitiam amant. Sanctos suos uocat, eosdem quos superius rectos corde, iustos, sui similes: ipse princeps sanctitatis, si quos eiusmodi reperiat in terris, hos plurimi facit, ab iniurijs defendit, charos habet, conseruat omni tempore, in periculis socius, comes in itinere, rerum gerendarum particeps. Æterna conseruatio spectat ad totum iusti sanguinē, à quo posteritas eius descēdit, genus totum. Vtilem & in præsenti tempore, & in posteritatem, iustitiam esse, uniuerso generi prodesse, quod ab uno iustissimo defluxit. Non intra paucos dies exiguamq́ unius ætatem, præmia iustitiæ conclusa esse, sed longius ire, per totam deinceps posteritatē, ut uniuersum genus beatum esset, unum qui iustitia præstitisset, in causa fuisse. Hinc cognosci posse, quàm largus uirtutis remunerator Deus. In contrarium, improbitas unius maximè improbi, facit ut totum genus pereat, remanente uestigio sceleris illius prioris, & affectione iniquitatis in posteris, quem cupiunt imitari, similes parentibus procreati. Erit, erit impij generis excidium, non diutius in terris permanebit.

Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam.
Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium.

SÆpius hoc cecinit, ut hac firma sententia, perpetuaq́ asseueratione imbecillas eorum, exiguumq́ lucis habentes mentes coarguat, quibus uidentur res hominum magna caligine uolui, incerto fluitare mortalia casu: rerum bonarum atq́ malarum nullum esse discrimen, nemine eos dijudicante, ac separante. Expositum superius quid sit inhabitare terram, hæredes terræ fieri, tum interitum necemq́ supremam impiorum, tum confirmationem bonorum eo designari. Hoc Dei iudicium, præscriptio ueritatis. In seculum seculi, Græcè αἰῶνα αἰῶνος, ætatem ætatis, æuum æui subobscurum est. Hebraicè לעד laad, ad perpetuum, ad ulterius, omne quod reliquum est temporis. Accedit ad ea quibus iustitia constat, quid sit iustum esse. In primis os iusti castissimum est, qua parte plurimum peccare, aut bene agere possunt homines, hanc iustus sanctam, synceramq́ habet. Meditari Hebræis animi & oris est. Etiam Latinis, Carmen meditaris auena. Meditatur os iusti, loquitur sapientiam. Locus Hebræis rectè declaratur. Superius dixerat, Iustus miseretur,

retur, & commodat. Hæc, aiunt, miſericordia, hæc munificentia. Erudit imperitos, docet errantes, ignariꝗ uiæ quò tendere fas ſit, oſtendit. Hanc ipſe primus gerit in præcordijs ſapientiam. E pectore eius larga profluit. Hic multus eſt: nunquam non hæc loquitur, meditatur: nullum de rebus ſapientiæ finem loquendi facit: ab hoc ſermone nunquam uideas eum abhorrentem. Hic omnis inſiſtit, fons eſt perennis pectus illud. Caſta, recta ſemper loquitur. Nullus mendacio, uanitatisꝗ locus, non contumeliæ, non obtrectationibus. Sapientiam Hebręi exponunt ea, quibus diuini plurimum ineſt, in primis ea quæ pertinent ad cultum, ſcientiamꝗ Dei. Tum quibus faciẽdis laus eſt, ac decus, omnium iudicio comprobantur, ſuſpiciuntur, quibus ineſt æternitas, rerum humanarum ſolida confirmatio. Veri à falſo clara ſeparatio, bonorum firma ſtabilisꝗ admiratio, earumꝗ amor & aſſecutio. Hinc duo ſunt eiuſdem rei nomina, unumꝗ ſonantia, ſapientia, iudicium. Iudicium, ius, æquitas, ordo, hoc ſapientia eſt. Os iuſti non uana, plena uenti, & inanitatis, ſed magna, æterna loquitur, quæ tempus æternum, non fluxam ætatem reſpiciunt. Cupit homines ſolida, perpetua poſsidere, ad hæc hortatur, inflammat, horum amore cupit eos ardere: id agit prædicando meditandoꝗ ut hunc amorem implicet animis, pectoribus immittat. Sermones eius feruntur ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis.

Lex Dei eius in corde ipſius, & non ſupplantabuntur greſſus eius.

EAdem ſunt, ſapientia, iudicium, lex. Hanc iuſtus loquitur, meditatur, in pectore gerit. Quod docet, ſapit, ſentit, non minus pectore, quàm ore: non loquendo ſolum, ſed etiam ſentiendo ſapiens. Non ſupplantabuntur greſſus. Eſt propè ſi dixerit, Non uacillabunt ueſtigia, non luxabitur pes, non diſcedet à recto, non obliquus, lapſabundus incedet: non labetur in uoraginem. Id faciet lex Dei in animo inhærens, mentemꝗ illuminans. Illuſtrat ueſtigia, rectum iter oſtendit. Efficit ut lucidè noſcas quem ad finem ueſtigia flectas, ſiue ſcripta, ſiue non ſcripta lex, aiunt Græci, ſemper in corde moratur. Iter quo tendit ad Deum, non impedietur aut ab hoſtibus notis, aut occultis & ignotis. Quid enim uirtuti impedimento eſſe poſsit? Agit altiſsimas radices probitas, ex illa lege perpetuò meditata conuelli non poteſt.

Conſiderat peccator iuſtum, & quærit mortificare eum.

SEnſum qui placeat, exhibent Hebræi. Cùm uideat impius fore ut ipſe denique concidat, finemꝗ ſtultum habitura quæ molitur, tunc inuidere iuſto, tunc inſidias intendere. Inuidet felicitati, ſibi diem fatalem inſtare proſpiciens: omnia uerſat, ſi quid ad perniciem eius idoneum reperiat, ſi quid calumniari, quo pœnam capitis incurrat. Mortificare, θανατῶσαι, rectius Latinus dixiſſet, interficere, morti addicere. Bellum perpetuum eſt in terris inter iuſtos & impios, omnia eis inimica, uita, mores, conſilia, cogitationes, ſermones, uultus, oculi, neutro alterius conſpectum ſuſtinente, diuerſa itinera, ſi caſus eos obuios dederit, arripientibus, ſubitoꝗ diſcedentibus: non ſecus atꝗ ignis & aqua diſſentientibus. Summa odia, ſummæ inimicitię, incredibiles animorum diuiſiones. Haud mirum igitur ſi quęrit iniuſtus impiusꝗ interficere iuſtum, omni opere, omni tempore ei auerſantem, conſuetudinem eius reſpuentem, eum ſemper refugientem. Peccator hoc loco eſt רשע raſha, impius, ſceleratus.

Domin

Dominus autem non derelinquet eum in manus eius, nec damnabit eum, cùm iudicabitur illi.

FAciam clariora, & non damnabit eum cùm iudicabitur illi. Multiplex est detrimentum, quod mali homines afferre melioribus consueuerunt, aut necem apertam, suis eos manibus aggredientes, aut apud maiores calumniantes. Habent enim scelerati non manus solùm exitiales, sed etiam linguas maledicas, accusatrices, calumniosas. Quod possunt, afferunt detrimentum. Si non manu, at accusando, & maledicendo apud principem. Deus igitur non relinquet eum in manus eius, non erit protegente Deo manibus iniquis super eum potestas. Minus item ut condemnetur, cùm iudicabitur. Liberabit è manibus rapacibus, liberabit ex calumnijs, criminibus: non sinet eum sentẽtia damnari, non damnabit eum, non erit apud Deum reus: si non erit, etiam apud iudicẽ Deo defendente non erit. Non damnabit eum Deus, nõ damnabit iudex terrestris. Illæ à sceleratis oblatę calumnię, inanes erunt. Tutatur Deus à probris, calumnijs, criminibus iustos, insontes: non sinit super eos fatalem sententiam cadere. Hunc sensum explicans Rabi Abraham, Sensus est, ait, Deus uidet, cõsiderat iustitiã iusti, cùm improbus percitus inuidia, non poterit bonũ uirum interficere, tunc requiret aliquid criminis contra eum, aut iniuriæ, aut auaritiæ. Simili modo Rabi Dauid, Porrigit oculos impius in omnes partes, si qua ad manus eius res perueniat, qua apud principẽ, labẽ infligat bono, qua cadat cùm apud eum iudicatur. At exibit indemnatus, purus, innocens. Audis igitur diuina subsidia contra calumnias, si modò iustus, innocens coneris esse.

Expecta Dominum, & custodi uiam eius, & exaltabit te, ut hæreditate capias terram, cùm perierint peccatores, uidebis.

NOn est, ait, cur te rapiat indignatio, si non fiunt extẽplo quæ de defensione, & exaltatione iustorum prædico: non est fas subitò perire malum, fortunis imperioq; exui, ad pœnas subitò rapi. Eorum sunt ista, quos agit impetus, non ratio. At Deum pro sua mansuetudine & clementia decet grauem esse, expectare pœnitentes, an iniuriarum finem facturi uideãtur. Te quoq; non decet subitò coronari, grandem fieri, exaltari, in eorum locum facultatesq; & imperia statim succedere. Expectanda uirtus tua, quid uirtute possis considerandum, quis tibi animus in aduersis. Hæc dum in te expectantur, expectatur quoq; in iniusto & improbo, num pœniteat, resipiscat, maturatus tempore furens animus ad sanitatem redeat. Deus quoq; dum hoc agit, agit optimum grauissimumq; principem decentia, clementię mansuetudinisq; suæ uim, naturamq; retinet. Expecta igitur, & custodi uiam eius, ne ob hanc causam, quòd non simul ereptus sis, illeq; simul non ceciderit, pietatem relinquas. Esto pius, bonus: insiste diuinis mandatis, solitum pietatis iter ne deseras: nihil impatienter agas. Omnes tibi debentur honores, si id feceris. Expositum superius, quoniam sæpius iterauit, quid esset hæreditare terram, relinqui in terra, damnatis iniustis ad pœnas, exterminatis è mundo, deiectis è uitæ præsidio, luce delapsis. Meliores occupare quæ possiderent iniusti, quondam illis erepta, prædas relinquere cum gemitu rapaces, succedere legitimos possessores iustos. Hæc erit exaltatio ex humili loco, ad summum gradum prouectio, in calamitatibus, contumelijsq; iacentem, quas inferre perseuerarent iniqui, manum porrigente Deo, surgere, sublimemq; fieri: perijsse peccatores uidebis, si paulum expectaueris. Test

ris. Testes erunt oculi tui, quibus opes impiorum indignatus aspexisses.

Vidi impium superexaltatum & eleuatum, sicut cedros Libani. Et transiui, & ecce non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus.

VT hunc locum, qui torsit Philosophos multosq; mortales, clarius aperiat, exaggerationibus, repetitionibus, exemplis utitur. Torsit felicitas impiorum in hoc mundo, quòd impune mactarent, raperent, innoxium sanguinem funderent, frustra numen ultorem cæteris implorantibus, alijs uehementer admirantibus & super religione titubantibus, potius res humanas, cursibus effrænatis ire, suspicantibus. Incidat prauitas transuersa licet, rectosq; ordines feriat, non esse qui lapsa retorqueat, praua luxantia suis locis restituat. At non ita inquit. Tolluntur in altum, Vt lapsu grauiore ruant. Consuesse enim Deum immortalem, quò grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro eorum scelere ulcisci uelit, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatē concedere. Illi quoque senserunt res secundiores sceleratis interdum à Deo concedi, quo casus sit grauior. Vt cedros eos uidi, ait noster, sublimes. (Sunt autem cedri arbores proceræ, quarum Libanus est ferax, totoq; Oriente nascuntur: odorata arbor, similis iunipero, baccis & folijs, nisi quòd procera surgit, qualis cypressus.) Erant altissimi, superbi, florentes, instar arborum celsarum eminentes. Ipsi tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut ferendi non uiderentur, tumētes fortunæ flatu. Sed ubi uentus remisisset, concidisse & carbasa languentia cernes. Stabant media in urbe, uelut medio in nemore arbores excelsæ. Ecce tempestas impressione facta, funditus deijcit. Fit fragor: mirantur agricolæ, stupet omnis uiator: uaticiniorum diuinorum ueritas comprobatur, prædictiones absoluuntur. Verus ordo rerum perspicitur. Haud multum refert, quòd pro ὑπερυψούμενον, superexaltatum, sit in fonte עָרִיץ ariz, fortis: Vidi impium fortem. Fortitudo diuitiarum, potentiæ, opumq; est. Neq; etiam est cedros Libani, sed אֶזְרָח רַעֲנָן ezrach raanan, arborem uirentem. Sciendum igitur quam Sept. transtulerunt κέδρους, cedrum, in Hebraico non est cedrus, sed אֶזְרָח ezrach, quam Laurum interpretantur. Vox propriè sonat arborem semper uirentem, ἀειθαλὴς, Græcè uocatur quæ perpetuo floret. Forsan à uerbo זָרַח zarach, ortus est. Arbor semper oriens, nascens, uirens, nunquam deficiens. Generatim ad omnes semper florentes arbores pertinet, quarum sunt multa genera. Ezrach, inquit Rabi Dauid, est uirens, & bona, eo nomine uocata quòd uenustas & uiror eius omnibus appareat, sicut uir ezrach, Vir nobilis, clarus, genere de claro. Cuius contrarium est, peregrinus, ignotus. Hæc dixit etiam prior Abraham, Rabiq; Salomon. Chaldaica quoq; tralatio uersum hūc trāsfert, Vidi impium fortem & ualidum, sicut arborem יַצִּיב וְעָבוּף iazib ueabuph, Erectam, & frondiferam, folijs exuberantem. Non est igitur cedrus: nam cedrus uocatur אֶרֶז erez. Illud autem אֶזְרָח ezrach, uides quid intersit, nec comparat impium cedro Libani. Hæc comparatio hic nusquam est, potius iustum cedro comparat alibi, Sicut cedrus Libani, ait, multiplicabitur. Cedrus arbor sacra, melioribus exemplis apta. Hoc mihi placuit insigne, cùm crescere, bonisq; cœlestibus locupletari, uirtutum odorem longè lateq; mittere, factis egregijs ingens celsusq; fieri, Rempublicam quo ad eius possem, iuuare, atque attollere cuperem. Scire quoque operæpretium est, cùm hæc uox sonet oriri, fit ut nomina inde fluant, designantia nascentem, indigenam, quasi radicantem, habentem radices, radicibus,

folijs abundantem: sonatq; uirum multa propagine, ingenti familia, magna prosapia, genere fœcundum: cuius contrarium est, inquiunt Hebræi, peregrinus, sine cognatione, familia, sine genere. Erat igitur impius ingenti familia, turba nepotum circundabat, ingens propago, affinitas magna. Propterea uersus Hebraicus habet, Vidi impium robustum & propatulum, diffusum ut Ezrach, arborem uirentem, frondiferam. Propter hanc causam Hieronymus transtulit, Vidi impium robustum & fortissimum sicut indigenam uirentem. Vides ut non sit apud eum cedrus Libani. Exponunt Hebræi quid sit indigena. Gloria igitur impiorum deletur breui, uelut aura recessit, uelut fumus inanis, uelut si super sabulo domus eorum consisteret. Sæpiusq; id asseruit. Sed tanquam puluis, ait, quem projicit uentus, erunt impij.

Custodi innocentiam, & uide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum interibunt.

CVstodi, retine integritatem, innocentiam, siue simplicitatem, ut diuus interpres edidit. Vide æquitatem siue rectum, considera, perspice, fixis oculis contemplare, nunquam ab ea discedas. Sedeat in pectore, cùm te calamitosum uideris, cùm fata urgent, tum tempus postulat animi constantiam, nullum pro laude periculum recuses. Continenda est indignatio, impotentia, permanendum in ea, qua semper fuisti grauitate animi. Non est de rebus cœlestibus, de imperio Dei super terras persuasio relinquenda, ne similis nostra mens frondibus exultat, quouis uentorum flatu leuanda. Videbis breui esse reliquias homini pacifico. Hominem pacis uocat fortem, grauem, cõstantem in aduersis, nullo casu à uirtute discedentem, non indignantem, quietum sedatumq; in aduersis animum habentem. Ad quam uirtutem hortatur ipse Vates. Qui indignari, & fremere, subitoq; in blasphemias & maledicta prorumpere noluerit, uidebit ad postremum cuncta cedere uictoribus prospera, pijs & mitibus, patienterq; ferentibus superesse bonum euentum. Quod Sept. dixere ἐγκατέλειμμα, residuum, seu reliquias, Hebraicu אחרית acharith, supremum, nouissimum. Quoniam, ait, homini pacis est supremum, est quod remaneat, est quod ei ad postremum debeatur. Posset etiam sermonis Hebraici sensus esse, quem Rabi Abraham proponit, Custodi, adhibe mẽtem, respice uirum integrum & rectum, uidebis certè semper finem eius esse pacem. Si bene perspexeris, uidebis rectos & innocentes ad postremum lætos esse, pacem tranquillitatemq; assecutos, portum tenuisse, qui modo sibi timuerant, hos tutissimum portum recepisse, qui pijs periculum intulissent, de suo timore coactos. Atque, ut ait Rabi Dauid, sæpius iterauit finem impiorum esse perniciem, iustorum tranquillitatem, & pacem, ne quos decipiat præsens felicitas malorum.

Salus autem iustorum à Domino, & protector eorum est in tempore tribulationis. Et adiuuabit eos Dominus, & liberabit eos, & eruet eos à peccatoribus, & saluabit eos, quia sperauerunt in eum.

ITerationes sunt, exaggerationesq;, ut dixit Rabi Dauid. Cupidissime instat quò tibi cœlestis hæc sapientia clarescat, insinuetq; animum, penetret intimè, iu-

stos

stos à Deo defendi, necessario tempore non relinqui, salutem conseruationemque eorum ei curæ esse. Iustos autem esse qui sperent in eum. nam qui sperat, credit: longè ab his abhorret, qui Deum esse dubitent: aut si sit, res humanas ei notas esse, aut licet nosse possit, si uelit, at non id eum laborare, nihil id ad maiestatem suam attinere. Spes autem maxima uirtus, maxima pars pietatis, lux animi, confirmatio, robur labentis. Necessario qui sperat, piissimus est, credit esse Deum, credit ei res terrestres non minus esse perspectas, atque regibus res suorum regnorum, uel potius patri suam familiam: non speraret, nisi crederet. Tum præterquam quòd persuadet sibi Deum esse, resque ei nostras non ignotas esse, persuadet quoque bonos ei charos esse, gratam ei bonitatem iustitiamque esse. Cur enim speraret si nihil eum de nostra iustitia laborare, nihil benefacta nostra morari existimaret? Retortis autem argumentis, qui non sperat, non credit aut Deum esse, aut eum nostra nosse. Credens esse, sed nō credēs ei nostra perspecta esse, tædio, aut quauis alia de causa, hanc cognitionem diffugientem, tribuit ei uel inscitiam, uel ignauiam uel crudelitatem, quæ ne in terrestri quidem principe ferri possent. At si charitatem, iustitiamque in nostris principibus laudamus, hæcque eis laus gratissima est, cur Deus principum princeps hanc maximè laudem non possideat, atque adamet, & quoties à nobis iustus memorque nostri, quod charitatis est, prædicatur, non gratissimum ei est? Necessario igitur qui sperat, est bonus, est iustus ac pius, bene sentit de summo principe Deo. Qui de Deo bene sentit, magnæ sapientiæ, eximiæ cognitionis, excellentis prudentiæ uir habendus. Spes autem est rerum bonarum expectatio. Qui expectat, nōscit eum à quo quid expectat, scit eum uelle & posse quod expectat. Ergo qui Deum sperat, noscit eum, perspectumque habet. Tum prospicit eum uelle & posse quod ab eo expectat. Summæ autem charitatis ac potestatis est, posse iuuare & uelle. Spes igitur est maxima pietas, inclyta uirtus. Et præterquam quod maximum animi refugium & recreatio, etiam est uera sapientia, de Deo, ut bonitate ac potestate eius uerus sensus. Propterea iustus est qui sperat, iustissima, maximeque uera de Deo sentiens.

PSALMI XXXVII. EXPLANATIO

TITVLVS Psalmi est, Psalmus Dauid in rememoratione de sabbato. Is titulus nō habet ad hunc modum in origine, εἰς ἀνάμνησιν περὶ τοῦ σαββάτου. In rememoratione de sabbato. Redundat, De sabbato: duntaxat est לְהַזְכִּיר lehazcir, ad recordandum, uel rememorandum. Videbis idem apud Hieronymum, cui titulus sic transfertur, Canticum Dauid in commemoratione. Nam Nicolaus habuit codicem Hieronymi mendosum, apud quem refert esse, In commemoratione sabbati. Placet uehementer (seposita sententia AuenEsdræ, de qua dubitat Rabi Dauid) id nomen esse musici instrumenti, quod cæteri Hebræi unà cum nostris afferunt. Ad commemorandum designare, ut hoc carmen cantetur, recolatur ab his, qui sibi sceleris conscij, pœnas metuant, supplices ueniam pacemque petentes, oportere eos hoc carminis genus canere, hoc orationis genere uti, petere precibus quibus ipse quoque obtinuisset, ut sibi Deus crimen condonaret. Et quoniam peccare nobis procliue est, nec aliud pene uidere est in hac uita, quàm homines multa peccantes, docere nos pium Philosophum, ut preces, quas hoc carmine complexus est, assiduas commemoremus. Ergo peccantes orare, nulla interposita requie, propterea quòd nullus est

peccandi finis, docet. Probabile fit Græcis & hunc psalmum in persecutione Absalonis fuisse confectum. Rabi Salomon propè huc tendit, preces has adhibendas, commemorandas ante Deum, supplici calamitate procellisq; instantibus, applicans ad populum IsraEl, Græci in recordatione delictorum, aut pœnarum ex eis cadentium. Ad commemorandum item Hebraico dicendi genere sonat quod ostendit Rabi Dauid, Ad canendum, laudandum: ut, Mementote quoniam excelsum est nomen eius, nempe recolite, celebrate. Edidisse, cuicunque clades instaret, idq; esse ad rememorandum, nempe ad ostendendum cuilibet uexato, ut oret supplex, hasq; preces habeat in promptu. Omnia eodem spectant. Est diuinum philosophiæ genus, diuina eruditio. Docemur Deum esse, nostra sentientē, præsentemq; nobis, qui nos uideat peccantes, uidens indignetur, paret supplicia. Sed exorari posse, exorabilem esse, non esse uel inscium iniquitatum nostrarum, uel negligentem, aut immutabilis iræ, si pœnitentiam inuenerit. Vt superior psalmus solabatur afflictos, uim iniquorum fortiter ferrent, finem à Deo uexationum expectarent, scirent ea Deo non negligi: sic is eos ipsos qui contra sontes arma tulissent, si forte resipiscant, docet quid eis precandum, quàm non sit cunctandum in illa rapinarum acerbitatisq; plena uita, quantum dolorem, quos gemitus, si redeant ad sanitatem, consecuturos ex conscientia. Ex illo dolore posse perspici quid calamitatis in eo uitæ genere, quid periculi inesset. Vbiq; fœcunda hęc psalmorum philosophia, modo miseros consolatur, modo non asper nata delinquentes, à quibus ea incommoda miseri perferrent, uocat ad sanitatem, esse locum misericordiæ, portum eis ostendit, salubris consilij autor.

DOmine ne in furore tuo arguas me: neq; in ira tua corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi: aggrauata est super me manus tua.

INGEMINATIO, ut solet, furor, ira, arguas, corripias. Corripias Latinus dixit quod Græcè παιδεύσῃς erudias, doceas, Hebraicum תְיַסְּרֵנִי teiasereni, corrigas, castiges, pœnam incutias. Manus est, ut Gręci, uis, ultrix, flagellatrix. Symmachus pro ἐνεπάγησαν, infixæ sunt, dixit καθίκοντο, attigerunt, tangunt, quod Hieron. imitatus est, orat ne cum animi indignatione quam peccata commouissent, castiget. Validiores ira plagas facit. Mitius castigat cui tranquillus placidusq; est animus. Audi à prophetis rerum naturam atque ordinem. Peccamus, iustitiam uiolamus, iniuriam inferimus, Deus qui hæc & alia prospiciens, ut qui optimus est, alterius malis dolet, indignatur inferentibus, & quò peccare desistant, quorum uita detrimenti, dolorisq; causa est, è medio tollere destinat, in ea sententia permanens, dum turpis illa uita recedat. Hoc prudentissimus quisq; exploratum habens, multis cum lacrymis sibi ignosci postulat. Sed cum pateat nullam sine pœna deleri culpam, petit, id mitius agat, id propemodum postulans, ut si quis uerberandus sit, postulet uerberato ne minus seuerum. His docemur & Deum irasci, & posse iram eius fieri nostris precibus leuiorem, sapientes autem operam dare ut sibi ignoscatur. Illud item docemur sentire sapientes plagas cœlitus inferri ex consilijs magnę prouidentiæ, ut pœnas luamus non sine numine diuum. Hoc tum naturæ docet instinctus, tum sapientior erit, quò magis quis hæc sibi persuaserit. Monent Græci furorem iramq; Dei non esse passiones, commotiones animi magni sui, perturbationes, sed qualem meliores Stoici postulabant sapientem, quem existimabant castigare

posse

poſſe etiam tranquillum, ſine iracundia, ſedatum, fungente muneribus ſuis ratione, cuius eſt praua corrigere, aſpera, dura complanare. Id etiam rectius fieri ſine perturbatione, quale fieret ab igne, natura comburente, non comburente impetu nouo ſuſcepto. Non minus iucundus eſt animus diuinus peccatis delendis, atque bonis creandis. Qui tollit è medio peccatum, tollit iniuſtitiam, impedimentum uitæ beatæ: cupidus bonorum, tollit ægritudinem: dolorem, uult eſſe lætitiam. Iniuſtitia & peccata quæ fiunt in terris, turbant humanam felicitatem, non eſt alacritas ubi eſt iniquitas. Qui non fert iniquitatem, optat felicitatem: tollit ea quibus mortales fiunt mœſti. Iucundus eſt igitur animus diuinus malis caſtigandis, propter odium iniquitatis, acerbitatis, cupiditatem felicitatis. Qui iucunda bonaq́ facit, cùm ſit bonus, non turbulenter ægreq́, ſed cum animi tranquillitate facit, gaudet cadere iniquitatem, turpitudinem deleri. Sagittas Deo tribuit, uelut Homerus Deo ſuo,

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι:

Dent mei luctus Danai pœnas tuis ſagittis.

Sagittas eius uoçat plagas diuinitus deſtinatas, quod ſapientibus perſpicuum eſt. Poëticum eſt ſagittas Dei dixiſſe, uexationes, uulnera cœlitus illata. Manum quoque plagam, ut aiunt Hebræi, dixit, ut quam manus incutit. Orat iracundiam diuinam ſedari, mitigari, redire ad lenitatem, quod plagas ſæuire ſentiret, non inſtantes metuens, ſed præſentes experiens, non ignarus pœnas peccatis deberi.

Non eſt ſanitas in carne mea, à facie iræ tuæ: non eſt pax oſſibus meis, à facie peccatorum meorum.

MOnendum eſt, à facie, Hebræis aduerbium eſſe deſignans propter. A' facie iræ, propter iram. A' facie peccatorum, propter peccata. Intellexerunt id etiam Græci, διὰ τὴν ὀργήν σου, διὰ τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην μου, Propter iram tuam, propter peccata mea, & propter inſipientiam, ait pro cæteris, Euthymius. Iram, minas recte ſentit. Quam Sept. dixere ἴασιν, ſanitatem, Hebraicè מְתֹם methom integritas. Non eſt in carne mea integritas, omnia plena uulneribus.

Vix adeo agnoſcas pauitantem ac dira tegentem,

Vulnera. Lacerum crudeliter ora, Ora manusq́ ambas, populataq́ tempora, raptis auribus, inhoneſto uulnere nares. Idem eſt propter iram eius uulneratum eſſe, atq́ propter peccata ſua. Ira propter peccata, ab ira plagæ, uulnera. Idem quoq́ carere pace, atq́ ſanitate. Idemq́ quoq́ caro, atq́ oſſa. Carere autem pace ſanitateq́ corpus, carnem, aut præſentem ubiq́ prementem calamitatem demonſtrat, dolores ingentes inſitos, aut trepidationem metumq́ ex conſcientia facinoris admiſsi: tormentum conſcientiæ oſſa commouens, medullas uſq́ penetrãs, animum abſorbens, infeſta omnia impacataq́ in mentis domicilio reddens, uerbera conſcientię infligens. Conſcientia, inquit ille, magnus Deus, magnus carnifex. Nec pectore noctem, Accipit, ingeminant curæ. Hæc uulnera ſentiens, ut Græci, iram minasq́ præpotentis Dei, quas in lege Moſis ſceleratis minatur, aut quas miſsis prophetis denuntiare conſueuerat. Omnia ad conſcientiam uenientia torquent animos, nullam eis pacem, nullam tranquillitatem relinquunt. Id genus, aliis pſalmis habentur, cùm ſibi ipſi pœnas indixiſſent pœnitentes, non expectantes diuinas, Humiliabam in ieiunio animam meam, & caro mea immutata eſt propter oleum. Adhæſit lingua mea faucibus. Laboraui clamans. Raucæ factæ ſunt fauces. Dolores ergo uulneraq́ ſentiens aut trepidationem, metumq́ diuinæ indignationis

asperitatem conscientiæ ob facinus, aut illatas ab inimicis calamitates, quas propter scelus incidisse sibi persuaderet: hocq; totum carmen ostendit. Tralationes pulcherrimæ poëticæq;, quòd in medullis insederit dolor, quòd in præcordia lapsus hausisset medullas. Atq; implicat ossibus ignem, noster ait. Morsu miseros depascitur artus. Versat sub pectore, fixa coquit cura. Animum expectorat.

Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, sicut onus graue grauatæ sunt super me.

HYperbolæ sunt omnes, aliæq; figuræ, quòd caput superauerint, totum obruerint. Errores fatetur ualidè, uniuersam delictorum turbam explicat, magna contentione agit. Imbecillitatem conditionis humanæ deplorat. Si quis immane facinus admisisset, quid aliud ei pœnitenti, ueniamq; à Deo petenti exclamandum esset, quam scelus se obruisse, se sub scelere uelut oppressum, submersumq; cecidisse. Grauissimum sceleris pondus instare ceruicibus. Nil aliud propè esse facinus admissum, quàm saxum illud Sisyphi. Peccata esse pondera grauissima, in terram deprimentia. Tralationes igitur, quòd scelera oneribus comparantur, quòd pelago, quòd undis in caput cadentibus, quibus corpus obruatur: quòd uelut opprimere, deijcere, prosternere, suffocare dicuntur. Saxis ingentibus, ponderibus immanibus similia prædicantur. Videmur cùm quid peccauimus, ferre pondus intolerabile. Grauitas quoq; Latinis est in peccando, grauissimum facinus dicunt.

Putruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ.

HÆ quoque tralationes, cicatrices siue tumores læsi corporis, uerberatæ, uulneratæq; carnis, dolores illos conscientiæ nuncupat, passiones, morbosq; animi, magnamq; illam perturbationem uocat, cicatrices, tumores, uulnera tumentia. Eam perturbationem non modò uulneribus, quibus corpus saucium sit, comparat, sed his etiam uulneribus, quæ grauiorem dolorem faciant corrupta, non sanata, putrefacta propterea quòd sanari non possent. Vulnus insanabile, pectus insedisse, magnos cruciatus afferre, non posse sanari: aut, quod sit grauissimum, quòd desit medicus, qui sacras manus admoueat. Diuturnitatem insanati uulneris, putredinem fecisse, pūtredinem maiores dolores afferre, proponit igitur magnos animi cruciatus, eos appellans uulnera putrentia, insanabilia, nullo opem ferente, ipso in his cruciatibus permanente. Commemorat calamitatem, dolores animi quibus uel ob sceleris conscientiam conficeretur, deteriora timens: peior enim est morte timor ipse mortis, inquit ille. Aut iam calamitates aderant, premebant, grauissimos ictus imprimebant, futurumq; erat, ut breui uitam, imperium, copias amitteret, hostibus in uictoria insolentibus, nihil uictis tutum, nihil hostibus impeditum. Idq; à facie insipientiæ, propter insipientiam, ut superius dictum. Hos dolores, hos cruciatus attulit stultitia, dementia, qui stultè & inconsultò peccauerim: qui sapere debuissem, potius, peccando desipuerim. Cicatrices, ut dixi, uocat exponentibus Hebræis (nam dicuntur Hebraicè חבורות chaburoth, forsan à uerbo חבר chabar, alligauit, alligamenta, quæ alligantur) non signa sanatorum uulnerum,

acui

ac ubices, sed tumores, plagasque tumentes, tabentes, putrefactas. Quæso omnes animaduertant, stultitiam, amentiamque uocari in sacris literis peccata, libidines, errores, delyria, cæcitates: & quid pariant, considerandum. Vocari etiam uulnera grauissima, putredines, tabesque pessimè olentes. Nam Græcè est ad Hebraicum προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν, malè olent, corruptæ sunt cicatrices.

Miser factus sum, & curuatus sum usque in finem: tota die contristatus ingrediebar.

MIser factus, rectè ex Græco ἐταλαιπωρήθην, Hebraicum נַעֲוֵיתִי naauethi, afflictus sum, uexatus. Vexor, ait, premunt angustiæ: quanquam Hebræi eiusmodi uerbum exponunt distorquere, incuruari, ut re uera signat. Est enim aua, prauitas, iniquitas, asperitas. Vicina sunt asperitas in peccando, atque malè patiendo. Verunque dicitur prauitas, iniquitas loci, temporis, rerum aduersarum. Item iniquitas actionum, opera non recta. Nunc corporis esse uolunt Magistri, dolores, corpus incuruum, nutans in terram reddidisse. Hyperbole & hæc, magnitudinem doloris exprimens. Tantos esse cruciatus, eam animi amaritudinem, ut corpus in terram deflexerit, seu quòd mœror uultum deprimit, inuisam lucem, cœlumque reddit, siue quòd deflectit, calor, alimentumque minuitur, uires deficiunt, genua labant, soluuntur frigore membra, dolori corpus succumbit. Maximam ægritudinem designari apparet ex secundo, Tota die contristatus, mœstus ingrediebar: tota die mœrens ambulaui, transtulit sacer interpres. Ergo incuruatio, mœroris indicium, depressi uultus, animi curis detenti. Hos Græci uocant σύννους, totos considerando defixos, curis eos aliud respicere, morarique non sinentibus. Rabi Dauid exponit naauethi, (quod nostri dicunt, miser factus sum: siue, ut Hierony. afflictus sum, quod etiam probo) Ob magnitudinē doloris, ait, corpus est incuruatum, curuus incedo, obscuratus est uultus. Nam quod nostri dicunt mœrens, aut contristatus, Hebraicè קֹדֵר coder, sonat tetrum, obscurum: de mœstis, atrisque dicitur, quibus facies lurida, minimè serena. Tota die, inquit, indolesco. Magna hyperbole. In finem, melius & clarius in fonte עַד מְאֹד ad meod, usque ad multum, uehementer, ualidè. Curuatus sum uehemēter. Sequenti uersu bene ἐνεπλήσθη, cùm sit idem Hebraicum.

Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, & non est sanitas in carne mea.

Afflictus sum, & humiliatus sum nimis: rugiebam à gemitu cordis mei.

ALia hyperbole, qua manifestus dolor, calamitasque apparet. Lumbos repletos esse illusionibus. Pro ἐμπαιγμάτων, illusionibus, ludibriis, aptius Hieronymus dixit, ignominiam. Hebraicum נִקְלֶה nikle, signat dedecus, ignominiam, rem fœdam. Ignominiam hanc in lumbis exponunt Hebræi, quod arridet, putredinem non ferendam, non nominandam, corruptam, abominandamque tabem. Lumbos præcordia interpretantur. Est similis superioribus tralatio, totius intus & extra corporis membris dolorem asperitatemque sentientibus. Caro cicatricibus, tumoribus fœda, ossa commota, conuulsa, corporis incuruatio, debilitatio. Nulla tota compage requie, pondus ingens ceruicibus instans, deprimens in profundum, submersio, suffocatio. Nunc præcordiorum fœda putredo, odor teterrimus,

ueniam cupidissimè petit, gemit, lacrymatur, sitit salutem. possunt peccare boni, sed resipiscunt, percusso pectore gemunt, oderunt quòd peccassent. Stulti non minus desipiunt, peccatum negligentes, atque peccare contemnentes, ubique stultitiæ testimonium præbentes. Turbatur cor sapientis ob peccatum, uires debilitat mœror, quod ijdem Græci cum Hebræis, oboritur oculis caligo. Lacrymæ tenebras inferunt, acumen hebetant. Vt gutta cauat lapidem, sic lacrymarum perennis lapsus excidit oculos, pascitur lumina salsus humor lacrymarum, humor ille per quem ab interiore sensu traijcit lux, hebescit, minuitur. Omnia magni doloris indicia. Magnus dolor ex consideratione sceleris: consideratio sapientiæ est, negligentia stultitiæ. Narrare dolorem, dolorisq; singulas partes persequi, est eius qui suam pœnitentiam iudici monstret, qui ab eo uehementer liberationem poscat, lacrymas, exteriores animi dolores, gemitus proponens, quantum doleat, quantum pœniteat pandens, quid incommodi ferat is dolor. Ita flectitur iudex, præcipuè non durus, inexorabilis, cui grata est hæc calamitatum cõmemoratio, doloris cognitio, similes sui noscit qui doleant ob iniquitatem, qui magnus est æquitatis amator. Etiam, inquit, lumen oculorum non est mecum, Ipsa quoq; lux oculorum à me recessit. Quatuor, desiderium sanitatis, liberationis, gemitus, perturbatio cordis, uirium debilitatio, oculorum ex lacrymis hebetatio. Verbũ quod bene Sept. dixerunt ἐταράχθη, turbatum est, Hebraicè סְחַרְחַר secharchar, sonat Hebræis testibus, reuolutionem, rotationem, quod facit animus turbatus. Nunc animum huc, nunc diuidit illuc, insignis Poëta, ex Homero μερμηρίζων. Propterea Hieronymus hoc transtulit, Cor meum fluctuabat.

Amici mei & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterũt: & q iuxta me erãt, de longè steterũt.

Contraria sunt, appropinquauerunt, ac de longè steterunt. Ergo ueritas Hebraica secus habet, & clarius, Amici mei & familiares mei מִנֶּגֶד נִגְעִי יַעֲמֹדוּ minneged nigei iaamodu, Exaduerso plagæ meæ steterũt. Quod exponẽs Salomon, Qui uidebantur, ait, amici, quos in tempore mihi præsto fore putassem, stant ex aduerso, nõ accedunt, procul constiterunt, plagas meas aspicientes, propius assistere non audentes. Similiter Rabi Dauid, Stant, ait, exaduerso uulneris mei, non accedẽtes, nõ inuisunt: nam uisitatio cõfirmat animũ dolẽtis. Hoc se amicorũ refugio carere queritur. Accessit ad omnia mala, inquit, & illud incõmodũ, quòd amicorũ, qui iam oẽs me deseruerũt, familiariũq; refrigerio careo. Vidẽt uulnera, nõ accedũt. Et, ut exponit Auen Esdra, quòd cicatrices, quòd uulnera tumuerãt cõputruerũt, fœdũ odorẽ exhalãtia, deterriti sunt amici inuisere. Deest igitũ apud Sept. נִגְעִי nigei, plaga mea, uulnus meũ. propterea sciens ueritatẽ Hebraicam Hieron. edidit, Chari mei & amici mei quasi cõtra leprã meã steterũt. Interpretatur leprã, nam id quoq; uox Hebraica sonat, uulnus, plagã, leprã. Leprosos uitare solebant, eos ꝓcul ex urbibus remouebãt, ne cõtagio reliquos inficeret. Sic uelut à cõtagioso amici ab eo declinabãt, sese subducebãt. Hac ratione nõ sunt contraria, Appropinquarũt, De longè steterunt. Nõ dixit Hebraicũ eos appropinquasse, sed exaduerso constitisse, pedẽ ulterius ferre nõ ausos. Conspicati uulnera, odore tetro acceepto, constiterunt. Minus item est in Hebraico καὶ οἱ ἔγγιστά μου, & qui proxime mihi essent, aut qui iuxta me erant: sed proximos denuo nominat קְרוֹבַי kerobai, propinqui mei de longe steterunt. Illud quidem Græcum proximos non loco, sed sanguine, affinitate possumus interpretari. De lepra & plaga nihil apud Græcos est. grauiorem igitur calamitatem probat quòd ab amicis sit destitutus, quòd necessario

X

fario tempore, rebus tam contrarijs non fit adiutus, quòd execrantur, quòd propius accedere refugiunt, inuisum habent, odoris fœditatem non ferunt. Hæc aut reuera sunt, ut sonant, eum ægrotasse, aut sunt hyperbole, & interioris cruciatus indicia, uocatq; perturbationes animi nominibus corporeorum, uulnera, cicatrices, odores fœdos, quos amici ferre non possunt, longius consistunt. Totusq; uersus habet, Amici mei, & socij mei, exaduerso uulneris aut lepræ meæ steterunt, & propinqui mei procul consistunt.

Et uim faciebant qui quærebant animam meam: & qui inquirebant mala mihi locuti sunt uanitates, & dolos tota die meditabantur.

QVod ait, Vim faciebant, est ינקשו nakeshu, insidias, laqueos ponebant, quærentes animam meam, uitam meam, sanguinem sitientes, uitę meæ insidiabantur. Quærunt malum meum, meam perniciem, loquuntur uanitates, Hebraicè הוות hauoth, prauitates, interitus. Hieronymus dixit insidias, eodem tendens. Ordo totius calamitatis, quam mihi meditantur, est, Primum insidias parauerũt, inter se de interitu meo iniere consilium, dolos tota die meditantur. Multis exprimit insidias. Primum insidiabantur, quærebant uitam, sitiebant sanguinem, prauitates, interitum, perniciem inter se consultabant, dolos tota die meditabantur. Insidiæ, doli, prauitates: Quęrunt, loquuntur, meditantur, insidiantur. Hæc Hieron. reddens clariora transtulit, Et irruebant quærentes animam meam, & inuestigantes mala mihi, loquebantur insidias, & dolos tota die meditabantur. His claret superiores hyperbolas potius calamitatum ab hominibus quàm ex corporis morborum expresſiones esse. Nullum enim atrocius malum est, quàm quod ab hominibus infertur. Totaq; hæc exaggeratio, atque repetitio magnæ cladis testimonium est, hostes habuisse se non segnes non dormitantes, mansuetudinis, humanitatisq; immemores, humano sensu mentes exutas, hominis effigie remanente in his habitare feram. Claret homicidia maxima ex parte fieri cum fraude, ne sentiat cui malum meditaris, ne caueat, sese tueri non posſit, armatus hosti occurrere. Inermem cupit, incautum. His curis agitatur improbus. De calumnijs quoque potest esse.

Ego autem tanquam surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum. Et factus sum sicut homo non audiens, & non habẽs in ore suo redargutiones.

OMnis, ut Hebræi explicant, spes in te mea sita cùm sit, totumq; me, meaq; omnia in tuam fidem ac potestatem tradiderim: audio quidem probra illata, calamitates, quas parant, non me fugiunt, at taceo, silentium premo intra pectus, ad te me uerto. Quid enim profecero lamentans? Aures ad hæc non adhibeo, scio quæ moliuntur, sed audire refugio, respuo nosse, tum quòd me contra tot hostes sentio nihil posse, tum quòd malo me tibi curæ esse, quàm mihi. obsurdesco, obmutesco ad hæc, nec audio, nec loquor, tum contemnens ea, sperãsq; meliora: tum mœstus, nulliusq; alacritatis flentes oculos in cœlum uertens: hæc mihi potior cura. Tales in calamitatibus mortales oportere se præstare demonstrat, non ingemiscere, iactari, turbari, conuitijs hostes lacessere, reuerberare. Boni uertunt animos ad sidera, cum lacrymis tacent, expectant opem supernam, in ea tristitia

taciti

taciti permanent, considerantes rerum humanarum iniquitatē, quò scelerata mens progreditur, hæc mortalia tantopere iniqua esse, considerantes cœli architectum, regnatorem orbis, hoc unum esse perfugium, solamenq́ malorū. Super rebus nostris lacrymas continere non possunt, inscitiam hominum, malitiamq́ perspicientes. Peccant principes, cęteriq́ partim iudicij hebetudine, falsis accusationibus incitati, quas ipsi diiudicare nequeant, cùm accusatoribus consentientes, alij cum malitia, ubi sciunt esse innocentiam, crimen esse persuadere conantes, malitia, prauitate, inuidia, inimicitia prouecti. Hoc exploratum habentes, considerantesq́ boni, si quando calamitas accidit, hominum miseram conditionem lacrymantur. Tacent, à Deo auxilium expectantes. Itaq́ quòd ait, Velut is sum qui non habeat redargutiones, nempe non retorquens probra, querelis instans, hostes coarguens, qua quidem re nihil profecissem: non talia tempus postulat, ad misericordem patrem confugiendum, qui tecum uerè doleat, uolens & petens eripere. Insita malitia nullis argumentis refelli potest, nulla ratione à concepto scelere dimoueri. A Deo, & uirtute petendum auxilium, omnia non quidem in nostra uirtute, sed Deo posita.

Quoniam in te Domine speraui, tu exaudies me Domine Deus meus. Quia dixi, Nequando supergaudeant mihi inimici mei, & dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt.

QVis est qui non maximè tueatur, si possit, quem norit omnem in se fidem habuisse, totā spem in se posuisse? Tantū de sua bonitate sperare, ut cùm omnia præsidia deficiant, illud unum tanti faciat, ut id multorum instar arbitretur, omnibus incommodis opponat, uelut firmam anchoram, tempestate sęuiente, animo teneat, hic adhærescat. Hoc apud mortales præsertim meliores, quibus uirtus iustitiaq́ cordi est, nemo non magnopere perpenderet, magnumq́ decus existimaret conseruare sperantes, proditionem autem eos deseruisse. qui desperant, in numero iustorum non habendos, potius proditorum, rectè facta, laudem, æstimationem, opinionemq́ uirtutis pro nihilo habentium. Quòd si Deo iustitia gratissima est, si nulla laus est, quę possidetur à mortalibus, quin magis ab immortali Deo, qui perfectissima mens est, possideatur: certè igitur existimandum est, non sese decepisse pios Prophetas, nec uana nobis postens documēta reliquisse, cùm sese spē omnem in angustijs, quibus uita nostra circumsepta est, ad iustissimum Deum direxisse, nosq́, ut idem præstemus, magnopere adhortatur. Dum uexamur, tristesq́ turbant pectora curæ, tacere nos docentes, quia ipsi tacuissent, quanquam tristitia contrahit cogitantem animum, & super aduersis indolentem. Crede mihi Prophetarum hæc philosophia est, sapientū uetustissimorum uirorum (pluris enim facienda uetustiora) de spe cœlesti, sperare in calamitatibus beneficum, salutarem, humanissimumq́ Deum nobis pręsto fore. Nos autem tacentes & mœstos, aut tacentes, ut Christus, humilis, deiectus, miseratus hominū inscitiam, non muliebres luctus non fœmineos ululatus edentes, nostra tristitia misericordiā Dei prouocantes. Desperatio magnæ imbecillitatis, etiam impietatis indicium. Quod ait, Quia dixi, Nequando supergaudeant mihi: ne triumphent, ne uincant, superent, tunc lætentur. Hoc timens mecumq́ reputans, precor me tibi uni fidentem tuearis, salutis meæ curam suscipias. Dum cōmouentur pedes, ex Hebraico sermone hoc resonat, Ne triumphent hostes parta uictoria, triumphabunt si lapsus fuero, si pedibus sustinere non

re non ualentibus, corruero. Commotio pedum, Hebraica figura, est ruina, clades. Quę si acciderit, magna loquẽtur. Hebraicè: עלי הגדילו alai iagdilu, super me grandescent: fient magnifici, tumescent, fient maiores. Hoc Sept. rectè ad iactationem retulerunt. Magna loquentur, inflatis buccis ut uictores solent, res suas prædicabunt. Tria memorat, hostium exultationem, pedum commotionem, nempe ruinam, eorundem hostium iactantiam, superbiam. Hunc uersum clarius transfert diuus Hierony. cui plurimum debemus: Quia dixi ne forte insultent mihi, & cùm uacillauerint pedes mei, super me magnificẽtur. Non erat per pręteritum efferendum in Græco ἐμεγαλοῤῥημόνησαν, magna locuti sunt: Futurum est ut ostendimus. Magna loqui quid sit, & pedes commoti, declaratum est. Tacebat ergo Propheta, auxiliumq́ue tacitus implorabat & expectabat. Implorabat timens ne uictus hostibus ludibrio, gaudioq́ue esset, ne prolapsus & deiectus faceret, ut hostes gloriarentur uirtutem suam tollentes, insultantes uicto. Detersis idiotismis Hebraicis, apparent uenustissimæ figuræ, pulcherrima poësis, fluuius eloquentiæ.

Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper. Quoniam iniquitatem meam annuntiabo, & cogitabo pro peccato meo.

Mirabilis ordo carminis. Proposuit spem in Deum, implorauit auxilium, narrat quid calamitatis instet, quàm sit auxilium, quod petit, necessarium. Redit ad eandem malorum commemorationem, ob quæ dicit se solicitum esse, pauoris trepidationisq́ue non mediocris plenum. Is igitur duplex uersus calamitatis repetitur. Metus enim procaciter instãs urget, sollicitat, nõ sinit quiescere, nos in omnia uocat, non dormire, nõ quiescere permittit, ad clamores, supplicationes agit, quid non mortalia pectora cogit? Huc igitur pertinet quod ait, In flagella paratus sum. Pro flagellis צלע zela. id uerbum sonat claudicare, aliquo uerbere impacto. Non possum, ait, consistere, idq́ue exponunt Hebræi iuxta sensum Sept. interpretum, plagas, uulnera. Paratus sum, ait, expositus ad omnia uerbera, omnes ictus. Sic Rabi Salomon, Firmatus sum, ait, & pręparatus, iugiter addictus ad uerbera. Rabi uerò Abraham, Resides artus sunt, inquit, non ingredior, propterea quòd claudico, nequeo pedibus insistere, inualidus. Tot uulnera sunt, ut pedibus ingressum abstulerint. Sic Rabi Dauid, In flagella paratus, inquit, propterea quòd incedo claudus, præ doloribus, qui quidem dolores non procul sunt, sed in conspectu, præsentes, ante oculos. Chaldæus quoq́ue pro zela, posuit תבירא thebira, fracturam, uulnus. Designat igitur, Paratus sum, duos sensus, aut prope circumuentus, expositus ad uulnera, ante plagas uenientes uelut truncus aut arbor ad omnes uentos, ibi defixus, non digrediens à doloribus, non declinans: impressionem in me calamitates faciunt. Aut claudico præ doloribus, prohibeor incedere præ uulnerum atrocitate, quæ sunt in conspectu iugiter, non remittunt seuæ procellæ. Propterea subijcit, Annuntiabo iniquitatem. Fateor, ait, idq́ue deprædico cunctis, ut exponit Auen Esdra, hæc mala peccatis deberi, expiari mea crimina, meruisse fatebor. Hæc conscientia torquet, conscius mihi delictorum, quę mihi ob oculos obuersantur, crucior, crimen agnosco, non deprecor, annuntio, fateor. Rabi quoque Salomon, Bene, Annuntiat, ait, cor, scelus meum, ob id doleo, timeoq́ue ob peccatum, ne quam mihi cladem, uulnusq́ue afferat. Itaq́ue quod optimè Sept. dixerũt μεριμνήσω, cogitabo, Hieron. iuxta sensum huius Hebraici uerbi אדאג edag, trãstulit solicitus ero, quod Gręcum quoq́ue designat. Fatetur, agnoscit peccatum, & propter peccatum sollicitus timet, instant cruciatus, uerbera, ad quorum ictus expositum se dicit, quę non procul

eul sint, sed in conspectu ante oculos, quas ob res metuat non ignarus criminum, quæ pœnis expiantur, ne quam uoluptatem malè agendo cepisset, eam malè experiendo amittat. Græci proferunt alios sensus, non longe dissimiles: ego cum Rabbenis Hebraicum sermonem considero.

Inimici autem mei uiuunt, & confirmati sunt super me: multiplicati sunt, qui oderunt me iniquè. Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi, quoniam sequebar bonitatem.

ACcedit propius calamitates nominatim appellās, in omnibus malis quæ possint hominibus accidere, grauiora sunt numeroq; plura ab hominibus uenientia. Hoc mali genus fœcundissimum, ut uerè dici possit, non minus in hominum genere quàm in genere piscium perspici posse, alios aliorum esse prædam, quòd impetu pisces maiores in minores, id mille modis hominibus in alios agentibus. Nec minorem cadere multitudinem hominum, ab hominibus, quàm pisciū à piscibus uorari. Libidines hominum, quales illi beluarū marinarum impetus in minores. Perit maxima hominum multitudo, perdentibus hominibus: maximaq; pars ęgritudinum, molestiarum, desperationum tota in homines referenda est. Quas ob causas sacrum poëma ex supplicationibus precibusq; confectum, in primis texitur precibus his, quibus salutem nostram Deo commendantes, ab hominum scelere custodiri precabamur, quòd hoc genus malorum fœcūdissimum est. Sunt ad alia quędam hominum inaudita maleficia, prodigiosa, nullas causas quibus hominum mentes irritari solent, habentia. Irritantur lacessitæ iniuria. At sæpius hoc poëmate maleficia commemorantur, ab ingratis animis orientia, cæcitate, malitia, scelere prodigioso, cum mala pro bonis redduntur. Hoc igitur supplex orat, ante oculos hostes habet, uiuentes, florentes, confirmatos. Videt scelera, non uidet supplicia, non pœnas, non qui meritos trahat ad tormenta. Viuunt, inquit, confirmati, corroborati sunt, lucis participes, obambulant læti, florentes. Nec numerus eorum exiguus est, ingens est, non contemnenda multitudo. Plures enim per deuia quàm rectà feruntur. Multiplicati sunt, referri potest non tam ad numerum, quàm affluentiam, exuberantiam, eos corroboratos, auctos copijs & diuitijs queritur, impune ferentes quod iniquè peregissent. Quodq; dixit, Oderunt iniquè, Hebraicum שֶׁקֶר shaker, oderunt falso, odia eorum falsa, statuunt causas irarum ubi non sunt. Non est cur odio habeant innocentem. Falsa odij causa, conficta, simulata: dicunt nocuisse, qui non nocuit, imò profuit. Sontem uocant, maxime beneficum. Rectè hoc odium Sept. uocarunt odium iniustū. Visitauit eos, inquit Auen Esdra, beneficijs affecit, ut est in alijs psalmis. Multiplicati sunt in stirpe, prosapia, re familiari, ait Rabi Dauid: ego uerò inops, deiectus, inuisusq; eis. Facit enim paupertas ridiculos, inuisos. Atq; ubi me meliora sequentem diligere debuerant, amplectiq;, potius insectabantur, aduersabantur. Hanc meam uirtutem, charitatem, iustitiam, odijs exitialibus persequebantur. Virtus illis odio est, charitas ingratos eos experitur: pro bonis mala reddunt. Quod genus improbitatis inauditum est, extra terras, perditissimum. Ne canes quidem multaq; alia bruta, tantopere reperies ingrata. Feræ mitescunt beneficijs. Leones, lupi inuenti sunt beneficijs mansuetudinē didicisse. Detrahebant est יִשְׂטְנוּנִי ishtonuni, Aduersabantur mihi. Sept. dixerunt ἐνδιέβαλον, calumniabantur, detrahebant. Solent enim ubiq; Satan interpretari diabolum, calumniatorem, ipsumq; uerbum calumniari.

Ne derelinquas me Domine Deus meus, ne discesseris à me.

Intende in adiutoriũ meum Domine Deus salutis meæ.

SVprema uox cum graui pectoris suspirio, in ea calamitate, qua non sit formidabilior, pessimo hostium genere circunfuso: Ne derelinquas, ne discesseris, uel ad Hebraicum, Ne elongeris, ne procul abeas, propius adsis, tempore opportunissimo auxilium feras, urgente hoste, acriterq́ in me tela connectente: nihil crudelitatis non edet in me, si in potestatem eius uenero: non dubito quin de me grauissimum supplicium sumat. Multis cum lacrymis aram complexus obsecrat, ne deserat, ne ab eo loco, in quo ipse cõsisteret, tam propinquis hostibus discedat. Et quod discrimen instaret, intendat in adiutorium, quod Hebraice חושה chusha, festinet, celeriter adsit: omnis salus in celeritate posita. Nominatim appellat, Deus meus, princeps meus, meus imperator, Deus salutaris, autor salutis, cuius est potestas seruandi, cui salus hominum, præcipuè piorum, curæ est.

PSALMI XXXVIII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO In finẽ pro Idithum, Canticum Dauid. Gręcũ εἰς τέλος, in finem, est לַמְנַצֵּחַ lamnazeach, uictoriale carmẽ, siue carmen cum musica, quemadmodum Chaldæus ostendit efferens, Ad laudandum, cantandũ. Latinum, pro Idithũ, non rectè ducitur ex Græco, quod Hebraico respondet, τῷ ἰδιθὼμ, ipsi Idithum. Cur duo psalmi autores ferantur, Hebręi cum Græcis, Latinisq́ ueram causam assignant. Monstratum est Idithum fuisse cantorem. Carmen quidem, ait Chimchi, est ipsius Dauid, at Idithum uoce cãtatum est. Id declarãs etiã Chaldęus על פּוּמֵיה דִידִיתוּן al pumei de Idithũ, Ore ipsius Idithũ pronuntiatum carmen Dauid. Hoc à Septuaginta ostẽditur, τῷ ἰδιθὼμ, ipsi Idithum, nempe datum ad canendum. Super quo multa Nicolaus non aspernanda. Subducenda igitur in Latinis prępositio, pro. Psalmus eiusdem cum superiore argumenti est, autoribus Hebræis & Græcis cum Latinis: commemorat calamitates, super his orat. Est humanæ conditionis consideratio, cui sit propensum peccare: peccatis autem pœnæ decretæ, legibus æternis. Id probatissimum sanctissimumq́ philosophiæ genus proponitur in psalmis, quod à philosophorum animis perspectum non est. Consideratio peccatorum, proq́ his supplicatio, quæ condonare, atq́ expiare præter eum possit nemo. Quo continetur, & scientia Dei, & iustitia, rerum humanarum gubernatio, potestas cognoscendi res terrestres, odium rerum iniquarum, pœnarum meditatio contra improbos. Tum mitigatio furoris huius, tristiumq́ horum decretorum mutatio, si quos pœnituerit. Eiusmodi rerum Magistri sunt psalmi.

DIxi, Custodiam uias meas ut non delinquam in lingua mea: posui ori meo custodiam, cùm consisteret peccator aduersum me.

DICERE, Hebræis est, cogitare, decernere, proponere. Proposui, constitui, certum mihi est. Viæ sunt eis mores, uitæ genus, institura, consuetudo. Quod cęteris item linguis usui est, Tendere ad laudem, Ruere, cùm peccant, præcipitare, delyrare, quod boum est, à sulco discedere. Custodiam oris dixerunt Septuaginta φυλακὴν, quod Hebraicè מַחְסוֹם machson, claustrum, frænum. Ne delinqueret, peccaret loquendo,

præcip

præcipuè astante improbo calumniatore, quem sua lingua uocat רשע rasha, improbum, impurum: tunc maximè cauendum est. Igitur Hebræi tendunt ad hunc sensum, quid sibi uelit hoc exordium, oportere nos, si quando uexamur, circunuentos premunt calamitates, minimè lamentari, blasphemia, conuitijs, oris maledicentia abstinere, si uel peccator aut improbus astans nos cruciet, angat, ad iracundiam lacessat. Sed duplex sensus eius quod dixit, Cùm consisteret peccator aduersum me. Aut cùm consisteret improbus calumniator exauditurus quid peccem, quid os præcipitet, nociturus obseruans, meq́ calumniaturus, ut inimici solent, qui non mala tantum deferunt, producuntq́ aduersariorum, sed etiam bona peruersè interpretantur, modestiam, socordiam, timiditatemq́ uocantes, contendentes te peccasse ubi non peccasti, quod genus inimicorum sæpius commemorat. Aut melius iuxta Rabi Salomonē, Astāte peccatore, Hebraicè, ut dixi, רשע rasha, scelerato, improbo, nequissimo, meq́ torquente, instigante factis dictis'ue, quod solent improbi, contra probos, grauiter instante: tunc maximè, inquit, statui mecum moderari linguæ iniurias, contumelias patienter ferre, tacere: non mihi blasphemiam extorserit. Hæc interpretatio uerior mihi uidetur. Ingreditur confestim ad philosophandum, tolerantiā, fortitudinemq́ docendam, nos improbis exagitantibus, quale fortissimus, optimusq́ uir Iob fecisse scribitur. Nec stultum quicquam contra Deum locutus est, tametsi non deesset qui instigaret, animumq́ ad acerbitatem permoueret. Hanc philosophiam eximius theologus è uestigio edidit in exordio carminis, maximè mortalibus necessariam, cuius fundamentum, quod philosophi monstrare non potuerunt, potissimum est respicere in cœlum, inde auxilium contra inimicos expectare, sperare à Deo finem malorum. Ergo ait, ut uersum ex Hebraica obscuritate euoluas, Dixi, mecum constitui, proposui ut custodirem uias, mores, uitamq́ meam à non peccando, linguam, os meum coercerem, custodirem ueluti claustro, quo tempore contra me improbus instat. Hunc sensum Græci quoq; proponunt, addentes peccatorem fuisse maledicum illum Semei, qui lapides in Dauid mitteret, eiq; malediceret: itaq; nunc Dauid, Lacessitus, ait, ab eo, tacui. Hieronymus quoque edidit, Custodiam os meum silentio, donec est impius contra me.

Obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis, & dolor meus renouatus est: concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescet ignis: locutus sum in lingua mea.

QVod Græci ἐταπεινώθην, humiliatus sum, Fons דומיה dumia, sonat silentium, tacitum esse. Hieronymus id sciens transfert, Silentio tacui de bono. A bonis, ut dixit Hieronymus, est מטוב mitob, à bono: estq́ sensus iuxta Hebræos, Tantopere statui tacere, mutusq́ esse, ut ne bona quidem loquerer, eo usq; uereor calumniatorem: summum silentium præstabo. Est alius quoq; sensus, Silui à bono, propterea quòd nulla mihi spes esset boni. Silui bonum, nihil de bono, de salute mecum cogitaui. Vidi uexationem uehementem, excidit mihi salutis cogitatio in his angustijs. Propterea subdit, Dolor meus renouatus, Hebraicè non est ἀνεκαινίσθη, renouatus, sed נעכר neebar, siue neecar, primum sonat accensus est, iratus est, alterum conturbatus est. Hieron. legit postremū. Conturbatus est, ait, dolor, propter ingētem plagam. Dolor est ualidus, dolor accensus. Ardere, incendi dolore, Latinis

Latinis etiam dicitur. Dolor incendium est, flamma uorax, ob id subijcit, Concaluit cor meum intra me. Ardent uiscera, ardet pectus, curæ coquũt. In meditatione mea exardescet ignis. Meditando uror, cogitando incendor: quo magis mecum cogito, meditorq́ue, pectus inardescit, dolor augetur, crescit incendium, flamma populatur intima præcordia. Est grauissimus dolor, grauiorq́ue fit me tacente, sermone & questu non exhalante, silentio nutritur dolor, deferbet, eijcitur colloquendo. Ignis ille præcordia pascitur, nisi colloquio restinguatur: si tacueris, pestis fouetur, permeat medullas, proxima quæq́ue corripit. Vbi diu in hoc silentio secum colluctatus esset, tum demũ statuit loqui, orare supplex. Est autem cõtinuatio horum uersuum cum superioribus. Statuerat irritatus tacere, id optimum in aduersis arbitratus. Tacens incendebatur, subibant curæ, coquebant, conturbatæ cogitationes, cogitabat improbos, tametsi uexarent, cruciarent bonos, eorum iniurias æquo animo perferentes, super his non grauius lamentantes, cuncta tamen eis cedere prospere. Hæc cogitatio uexat meliores, multa cogitant, multa dubitant, multa dubitantibus occurrunt, quid agant homines in mundo, quem ad finem uiuant, quid Deus, num sentiat, num sciat hæc mortalia, num sint ei curæ: quæ res sit id quod dicitur Deus: si ratio, si sapientia quædam perfecta, cur non melius hæc terrestria gubernet. Id genus cogitationes turbant uexatos, incendunt, dolorem augent. Tum demum tacentibus necessario aliqua uox excidit, quasi cum susurro, ut aiunt Græci.

Notum mihi fac finem meum, & numerum dierum meorum quis est, ut sciam quid desit mihi.
Ecce mensurabiles posuisti dies meos, & substantia mea tanquam nihilum ante te.
Veruntamen uniuersa uanitas, omnis homo uiuens.

DVo uersus sunt huius postulationis. Hebræis Græcisq́ue affertur causa, cùm se grauibus confectum morbis cerneret, tacitusq́ue secum de exitu rei cogitaret, aliquem finem expectans qui quidem ei ignotus esset: æstuans cogitando, prouectus est ut super eo fine postularet, ut si diuturnior ætas superesset, finem malorum impensius posceret: sin breuis instaret discessus, non esset solicitus posthac, non longius processura uita, finemq́ue properè calamitate allatura. Nam quantum ipse de se, deq́ue humana uita iudicare posit, breues esse uiuendi fines hominibus constitutos. Quod dixit, Quid desit mihi, est Hebraicum חָדֵל אָנִי chadalli. Quid, ait, mihi uitæ relictum sit, quid supersit. Chadel Rabi Dauid exponit tempus, quantum mihi temporis sit in hac uita. Ecce, ait, ut ego de hominum uita pronuntiem, mensurabiles posuisti dies, Hebraicum טְפָחוֹת taphacoth, breues, ut transtulit Hieronymus, breui mensura, quæ dicitur טֶפַח thaphac, palmus, mensuratos. Quod etiam Septuaginta dixerunt, ponentes dies παλαιστάς, quasi palmo mensuratos. Tempus nostrum uelut palmo decisum, breuissimum mensus es. Mensuram dierum nostrorum, quasi unius palmi constituisti. Et substantia mea, Fons חֶלְדִּי cheldi, uita mea: licet substantiam quoq́ue sonet. Vitam quoq́ue dixit Hieronymus. Idem est si cernas, substantia, atq́ue uita. Hæc ante oculos Dei nihil est, aut ratione æternitatis & immortalitatis suæ, æuiq́ue uniuersi, aut quod ipse breue tempus illud humanę uitæ definiuit. Ante eum nihil est, breuissimi finis huius autor ipse: in oculis eius breuitas hæc. Propterea tota uanitas est omnis homo, est ipsa uanitas, res

uelut fumus,& aura,qualis motus foliorum. Bulla eſt quidquid agitat homo, uanitas,uacuum,uento plenum,ſine ſubſtantia. Sicut in Eccleſiaſte, Omnia uanitas. Homo uiuens,homo in hac uita,res breuiſsimi temporis. Homo breue ad tempus ſubſiſtit. Tanquam nihil,uelut ſi non eſſet,tibi rerum domino, imperatori æternitatis. Hi omnes ſenſus pulchri quoque Græcorum interpretationibus exiſtunt.

Veruntamen in imagine pertranſit homo, ſed & fruſtra conturbatur:theſaurizat,& neſcit cui congregabit ea.

VNus uerſus eſt. Veruntamen, clarius transferri poſſet Græcum, ad Hebraicum:ſi dicas, At certè,profectò. Hebraicè אַךְ ac, reuera,profectò. Græcè μέντοιγε, certe tamen. Hieron. minus clarè dixit, Tantum in imagine ambulat homo. Senſus imaginis trãſeuntis, Hebræis placet, hominem eſſe uelut ſimulacrum, imaginem mutabilem, cito diſcedentem, auolantem. Nihil imagines habentes quo ſuſtineantur, celeriter ex oculis abeunt, uelut illa, quæ apparuit par leuibis uentis uolucriq; ſimillima ſomno. Imagines ſunt quædam apparentiæ, quibus non radices, non fundamentum, ſtabilitas, grauitas ſubſit, mille modis ueniunt, totidemq; recedunt. Sic homo, inquiunt Rabbeni, in dies mutatur, de tempore in tempus, ſemper in mutatione eſt: nunc puer, nunc iuuenis, nunc ſenex. Animi quoque mirificis modis mutantur, uelut imagines in flumine labente. Fluuius ipſum tempus, in hoc res hominum uelut imagines decurrunt, fluentes, celeriterq; ex oculis abeuntes. Reijcias uelut impia commenta, imagines aſtrorum, quas rapidiſsimus cœli motus ad omne tempus deſignet, diſpoſitiones cœleſtes celeriter præterlabentes, ſub quibus res hominum ferantur. Hinc fortunæ momenta, hinc uarij illius uultus, modo ſerenus, propitiusq;, modo truculentus. Superſtitiones AuenEſdræ uiolenter ex ſacris oraculis abductæ. Fuerunt qui interpretarentur imaginem, ſiue umbram, tenebras. In tenebris ambulat homo, quod ab Hebræis non deſpicitur. Congruè ſubijcit diuinus Vates, ubi rerum humanarum inſtabilitatem memoraſſet, uana hominum ſtudia diuitiarum coaceruandarum, quæ præterquam quòd inſtabiles, mutabilesq; ſunt, etiam neſcis ad quorum manus, quibus tantopere ſtuduiſti, deuenient: forſitan ad inimicos, quod Romæ ſæpius uiſum, ut quas maximis ſtudijs opes quis coaceruaſſet, earum inimici fuerint hęredes. Omnibus his, laborum, curarumq; humanarũ uanitas arguitur. Similes interpretationes apud Græcos reperias. Quod ait, μάτην ταράσσονται, fruſtra turbatur, Hebraicè אַךְ יֶהֱמָיוּן ak iehemaion, At certe ditabitur, accumulabit. Nam AuenEſdra exponit ſupradictum uerbum congregationem mamon, diuitiarum, diuitias coaceruatas. Sonat item conturbationem, idq; etiam uertit Hieronymus. Verſusq; habet, At certe in imagine ambulat homo, at certe uanitatem, uel in uanum ditabitur, theſaurizabit, & neſcit cui congreget ea.

Et nunc quæ eſt expectatio mea, nonne Dominus? & ſubſtantia mea apud te eſt?
Ab omnibus iniquitatibus meis erue me, opprobrium inſipienti dediſti me.

VErſus ad Hebraicum redigendus, ut clareſcat. Et nunc quid expecto Domine, præſtolatio mea tu es. Ab omnibus iniquitatibus meis libera me, opprobrium ſtulto ne ponas me. Ad hunc modum tranſtulit Hierôn. Quare nonnulla

Y uariant

uariant apud Sept. Sensus quidem primi uersus, tametsi alio ordine idem omnibus. Confitetur nihil aliud rebus humanis, tam infirmis, tam caducis contemnendis, superesse sapienti, quò sese uertat, quo uires ingenij, rationis acumen, uota cogitationesque dispenset, exerceat, quàm considerando, & colendo Deo: in hunc, omnem fiduciam, spemque collocando. Hunc omnium rerum suarum scopum tenendo, è uestigio spem suam aperiens, & oratione delicta sibi condonari postulans. Quamobrem ὑπόστασίς μου, substantia mea, responderet Hebraico תּוֹחַלְתִּי thuchalthi, quod est expectatio, præstolatio, si designaretur eo, ut designat, fundamentum, firmamentum, stabilitas: ut dicat, Et stabilitas mea, substantia, fundamentum apud te est. Vox Hebraica propriè sonat præstolationem. Illud omnino secus ὄνειδος ἄφρονι ἔδωκάς με, Opprobrium insipienti dedisti me. Secus omnino: Orat Hebraicum, ne det eum opprobrium insipienti אַל־תְּשִׂימֵנִי al thasimeni, Ne ponas me. Quod Hieronymus quoque transtulit. Efflagitat peccata aboleri, his liberatum, ab improbis defendi. Neque enim preces ualerent auxilijs impetrandis, nisi deletis erroribus, ob quos inuisa fuisset oratio. Os pollutum, pollutas edit uoces. Pollutum est os, criminibus homine detento. Mens infecta, totum corpus, uocem, orationemque inficit. Fœtet oratio sceleratorum. Priusquam auxilium petas, ut iusta petisse uidearis, gratiorque existat oratio, postula condonari peccata, tolle cicatrices, notas exure precando. Tunc purior oratio. Insipientes uelut ira percitus, hostes appellat, stultitiam tribuens uelut insanis, furentibus. Qualis ille, qui populatis agris, despecta pace, bello persequens, quibus beneficus esse debuisset, quem ad sanitatem reuersurum existimabat, qui precabatur, ne amicis noceret. Insaniunt igitur peccatores, hostes. Furor, insaniaque est, bellum, seditio, uexatio, iniuriarum illatio. Hæc qui faciunt, apertissime insaniunt. His motus accidunt quales furentibus. Pallor in uultu, oculorum perturbatio, impetus in proximos, sanguinis effusio. Orat ne sit stultis hostibus ludibrio, risui, uictoribus.

Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu fecisti.
Amoue à me plagas meas, à fortitudine manus tuæ ego defeci.

IS ordo duorum uersuum. Obmutuisse, duas habet causas: tum quòd cum stulto ei res esset, tacendum autem stulto oblatrante: tum quòd magis de Deo cogitant pij si quando uexantur, quàm clamoribus agant, conuitijs, aut blasphemijs insanientes. Silent quòd alia cogitant, quòd animo sunt uersus conditorem, quem taciti supplicesque orant, præsenti metu eripiat. Necnon tacent, non queruntur, propterea quòd quas perferunt calamitates norunt ob peccata accidisse, conscij delictorum non iniquo animo pœnas ferunt, ut patientia redimant gratiam cœlestem. Propterea infert, Quia tu fecisti. Vulnus hoc, hæc calamitas à te est, hanc ob causam conticesco, collum mitto sub iugum, fero patienter quod intulisti. Sed supplico, atque oro, uerbera remoueas, lacerare desinas, ne quas amplius mihi plagas inferas. A' fortitudine manus tuæ ego defeci. Plagas dat manus, ictus à dextera cadit. Validæ manus, ualidè percutiunt. Manus Dei præpotens, fortis χεὶρ κραταιά, robusta, terribilis: ferit grauiter. Sub eius uerberibus se defecisse, amplius ualidos ictus, ualidæ manus ictus ferre non posse. Vires lassitudine deficiunt: nec uires, nec arma sufficiunt. Multis uulneribus acceptis, eò redactus sum, ut iam succumb

cumbam. Vocabulum ἰσχύος fortitudine, Hebraicum est תִּגְרַת thigherath. exponitur Hebræis pauor, timor, à uerbo גור ghur, timuit. Nomen fortitudinis est huic simile, גְּבוּרָה ghebura. A metu manus tuæ ualidæ defeci. Sensus idem.

In increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, & tabescere fecisti sicut araneam animã eius: ueruntamen uanitas omnis homo.

VNicus uersus. Increpationes uocat quasi correctiones, castigationes, eruditiones, dolores, uerbera. Nam quos amat, corrigit, et castigat. Qui parcit uirgæ, alius ait, odit filium. Diligit nos pater, increpat, corrigit, cædit uirga, quoties nos malis humanis relinquit, morbis corporis, stimulis inimicorum nos pungentium, torpedinem excutientium. Hæ sunt eius increpationes, propter nostra scelera. Tabescere fecisti, nempe iuxta uerum sensum, & Hebraicum, liquefecisti, dissoluisti, euanescere fecisti τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam eius. Rectius ad fontem, חמודו chamudo, cupiditatem, desiderium eius, aut rem cupitam, desideratam. Propterea Hieronymus transtulit, Posuisti quasi araneam desiderabilia eius. Sonat ergo rem expetitam, exoptatam. Hãc rem senserunt Sept. ipsam animam, quę sæpe uocatur ab Homero φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ, charum cor, chara anima. Nec ab re Sept. senserunt animam ea uoce denotari. Nam etiam Chaldæus posuit pro ea גושמיה gusmea, corpus eius. Alijq; uocem uertunt carnem eius, corpus eius. Est corpus siue anima, aut caro, res optatissima, charissima, nostra possessio. Sensus autem tineæ, ab illis pulchrè proponitur. Vt tinea uorat, pasciturq; uestes, sic tu statuisti, ut cupiditates, res optatas nostras, quas charissimas habemus, ipsumq; corpus ederent cruciatus, tormenta, morbi, uexationes. Hæ corpus exedunt, uorant, ut tinea uestes. Nam tineæ similitudinẽ sæpius usurpant sacri Vates: ut, Consumentur uelut à tinea. Tineæ nostræ: quibus in dies absumimur, succusq; noster, caro, color liquescit, abit, uanescit: sunt tormenta, tristitiæ, incommoda, res aduersæ, quarum cogitatio deijcit animum, cùm corpus experitur, uoratur, pascitur, liquescit. Sic inopina senectus sentina malorum superuenit. Nos igitur corrigit Deus, tineas admouet corpori, propter iniquitatem. Certe omnis homo uanitas, ut qui peccans assidue, assidue quoq; uulneratur, absumitur, diffluit corpus, uires minuuntur, debilitantur, decrescunt, tandemq; in nihilum, in auras inanes dissoluuntur, propterea uana res homo, nunc apparens, obambulans, nunc ex oculis ablata recedens, idq; propter correctiones, tormenta, uerbera, plagas, quibus usque premens nos Deus tollit uires, exedit uelut uestem, in nihilum redigimur. Id non ex eius sæuitia, sed nostra malitia, quibus optimum principem pœnas statuere decuisset.

Exaudi orationem meam Domine, & deprecationem meam: auribus percipe lacrymas meas, ne sileas. Quoniam aduena sum ego apud te, & peregrinus, sicut omnes patres mei.

HOc ordine legendũ est, Exaudi orationem meã Domine, & clamorem meum auribus percipe: ad lacrymas meas ne obsurdescas. Sic quoq; legit, & translu-

lit Hieron. Cùm ſint apud mortales omnia uaniſsima, cùm decreueris tu, ut propter peccata totidem ſupplicijs exagitentur, & uelut à tinea ueſtes, ab aſsiduis uexationibus conſumantur, atterantur, oro mihi parcas, lacrymas excipias, ne precibus aures obdas, ne'ue meos fletus contemnas, expia ſcelera, præterita condona: æquo animo tuli uexationes, quas addidiſti, tempus eſt me abſoluas, ſat pœnarum lui, ſana uulnera. Homo enim in terris eſt uelut aduena, celeriter ex hac urbe recedens, pertranſiens, non perpetuus habitator, aliò tendens. Quotidie in itinere eſt, mutans omnia è tempore in tempus, ſe ſuamq́ formam. Atque hoc etiam ordine res ante nos ſemper cucurrit. Eadem fuit maiorum noſtrorum conditio, ſimiles ſunt filij parentibus. Fuerunt omnes in hoc mundo uelut aduenæ. Quocirca ſi quid ſupereſſe uelis, expiatum me peccatorum ſordibus, feliciori uitæ reſtitue. Orationem gratam acceptam habe. Breue enim mihi tempus eſt, uelut peregrini, uelut tranſeuntis. Id genus interpretationes Hebræi Græciq́ afferunt. Cernis ut lacrymas addiderit, flens multis cum lacrymis obſecrare cœpit. Dixit, Peregrinus ſum apud te, ut magis commoueat, miſeram hominum apud Deum conditionē oſtendens. Deus æternus, æternam habens ſuæ maieſtatis poſſeſsionem, uerus perpetuusq́, immutabilis, æternitatis poſſeſſor, in ſuis rebus non peregrinus & trāſiens, ſed perpetuus, idemq́ ſemper, & ſui ſimilis ad omne æuum. Nos contrà mutabiles, inconſtantes, fluentes, uelut umbræ rerum in flumine rapido. Apud eum æternum immutabilem, nos uti peregrini inconſtantes.

Remitte mihi ut refrigerer priuſquam abeam, & amplius non ero.

REmitte, refertur ab Hebræis ad cruciatus, anguſtias. Remitte, relaxa, molli, tempera: fac te mitiorem. Quod ſentiens item Hieron. edidit, Parce mihi. Refrigerer, ut eſt Græcè, ἀναψύξω, Hebraicum אַבְלִיגָה abliga, exponitur Hebræis אתחזק roborabor, confirmabor: ut corroborer, confirmer, ut ſanitas mihi reſtituatur. Hieron. neſcio cur dixerit Rideam. Hunc locum explicans Rabi Dauid, ut auditis Hebræis, ueras ſententias horum carminum teneas, (plurimum enim in uerborum explicatione eis tribuendum eſt) Remitte, ait, tempera flagellum, ut confirmer, uiresq́ recipiam, ne me poſthac ſupplicijs exerceas, ut ualeam imperijs tuis obſequi. Neq́ enim me clam eſt, uexationes de uoluntate tua mihi accidiſſe, priuſquam abeam, & amplius non poſsim facere uoluntatem tuam, quoniam uita futura, aut ſeculum futurum, non eſt ſeculum operandi, ſed ſeculum retributionis, præmiorum accipiendorum. Quamobrem manifeſtum eſt has preces habuiſſe ſacrum Poëtam, aut pro morbis corporis, aut calamitatibus proficiſcentibus ab inimicis, orantem ut ſit ei à tantis malis reſpiratio, cum uita breuis ſit, cuius breuiſsima pars cum aliqua ſpiritus recreatione ſaltem traducatur. Cernis, ut Hebræi, ne uideatur interitum totius hominis induxiſſe Vates, cùm ait, Et amplius non ero, expoſuerint, Et amplius non ero potens memet in tua philoſophia, teq́ colendo, qui finis eſt uiuentium, exercere, priuſquam abeam & amplius non ero facultatis eius, ut uiuens, tuis præceptis piè ſummoq́ cultu paream. Hoc etſi mihi non diſplicet, uerum eſt tamen in ueteris philoſophiæ myſterijs neq́ de immortalitate animorum ſermones eſſe, neq́ de eorum interitu, ſed ad præſentem uitam cuncta referri. Quanquam in pſalmis, quorum ſanctior philoſophia eſt, de cœleſti uita, quædam oracula contineri non diffiteor.

Pſal

PSALMI XXXIX. EXPLANATIO.

PRAEFIGITVR titulus non insolens, In finem psalmus Dauid. Hieron. propius ad sententiam Hebræorum, Pro uictoria, psalmus Dauid. Vt documenta uiuendi philosophi tradidissent, qua in re sacri philosophi tenent principem locum: sic item documenta quædam supplicandi, atque orandi, quasdamque preces, quibus immortales uterentur, eosdem sanctos Vates edidisse Hebræis testantibus assentior. Atque hanc unam ex his odis esse, qua sanctissimæ eædemque ualidæ preces nec non gratiarum habendarum ratio, ob accepta beneficia contineantur, ut ubique sacrosanctam hanc psalmorum philosophiam agnoscas. Nec assentior his omnino, qui, cùm nihil eiusmodi doceat argumenti inscriptio solita præfigi, ad particulares materias hypotheses que psalmos applicant. Quod curant maxime nunc Nicolaus, nunc Burgensis, nunc Græci, quorum diligentia tamen non est aspernanda. Mihi res uniuersales, res grauissimæ comprehendi psalmis uidentur, ut si quis de Deo, de scientia, prouidentia, de rebus hominum, de calamitatibus piorum philosophari instituisset. Itemque de auxilio cœlesti, an ulla uis sit, quæ nos gementes audiat, consoletur, eripiat. An delictis irascatur, uexarique pios iniquè ferat, an qui patiantur iniurias, liberare decernat, qui inferunt finem iniuriarum facere supplicio cogat. Hæc & id genus, & alia pleraque ex intima philosophia uisum mihi est, psalmis contineri.

EXpectans expectaui Dominum & intendit mihi, & exaudiuit preces meas. Et eduxit me de laccu miseriæ & de luto fæcis, & statuit supra petram pedes meos & direxit gressus meos.

NON est, ait, Deus ultra flammantia mœnia mundi, nihil, propter infinitatem locorum, exaudiens, nihil nostrarum rerum cognoscens. Nec item inexorabilis est cùm mœsti & supplices opem eius implorant, nobiscum est, in mundo nostro, in urbibus, semitis, foris, domibus, penetralibus, in agris, terra marique omni, imò uerò in pectoribus. Nos audit, si uel cogitando, nobiscum tacitè gemendo, flendoque eum uocemus. Si iustum est auxilium tibi mitti, mittit: si profuisset perdere subitò qui te uexant, perderet: sed nec tibi profuerit, nec mansuetudini eius consentaneum gesserit. Est quædam secretior causa, cur non iniquus luat subitò pœnas. Ne referas id uel in inscitiam Dei, qui nesciat quid fiat, aut sciens contemnat. Quòd igitur nos Deus audiat, quòd gementes non spernat, quòd auxilium submittat, ostendit diuinus Vates. Expectans expectaui, est Hebraicè, Sperando speraui, quod idem est. Hæc repetitio in Hebraico sermone, obseruatur etiam à Græcis, ut Latinis Viuere uitam, mortem obire, ingredi ad dicendum. Est uehementius quiddam, Intentissimè, ait, speraui, sperans non sum illusus, intendit mihi, quod sonat ex Hebraico, inclinauit sese mihi, ad me deflexit: tametsi celsissimus & in uertice mundi, at in terras ad me descendit, exaudiuit preces, siue, ut est in origine, clamorem meum. Non leuiter uocaui, sed

uociferatus ſum, tametſi uocem non profuderim: contenta uoce uocaui de lacu miſeriæ. His tralationibus ſæpius utuntur, miſerias uocant inundationes, tempeſtates, turbines: ut, Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ uſq; ad animam meam, infixus ſum in limo profundi. Appellant gurgitem, ſuffocari ſe dicunt, cùm premuntur. Laccum dixit uoce Græca, λάκκος, duplici kappa, puteus eſt, fouea, Hebraicè בור bor, puteus, uorago, gurges. Eduxit me de puteo miſeriæ. Pro miſeria eſt שָׁאוֹן shaon, ſonat fremitum, tumultum, ſonitum, fragorem, uelut maris frementis, cùm littora planguntur. Indicat multitudinem aquæ ſonantis, aquæ multitudo, copiam miſeriarum, uexationum. Eduxit me de puteo, de gurgite ſonanti, frementi, præ aquæ copia, è pelago frementi, ſonanti, cui ſubeſſet impenetrabilis uorago. Euoluere metaphoram Septuaginta noluerunt: ſonitus ille fremitusq; aquarum, eſt copia miſeriarum. Hieronymus quoq; dixit, De laccu ſonitus. Tum de luto fæcis. Clarius in Græco ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος, ex cœno, limoſo, ex cœno, limo. Hieronymus quoq; clarius, De luto cœni: ex illa uoragine non aquarum modò, ſed limi, qui ſubiacet aquis, quo ſæpius infixi exurgere non poſſumus. Non modò ſubmerſus in fluctus eram, ait, ſed etiam infixeram pedes in profundum limum, ut nulla ſpes eſſet ſurgendi. Statuit ſupra petram, ſuper littus ſolidum, in margine, in loco tuto, ſecuro, quo fluctus illidunt, rumpuntur, ubi pedes tutò conſiſterent, non ut prius in limo abſorbenti. Direxit greſſus, ex Hebraico clarius כּוֹנֵן conen, ſtabilitauit, firmauit, non fuerunt amplius lapſabundi, inſtabiles, ſe cœno limoq; induentes. Pulcherrima metaphora miſeriarum, & eius qui ex miſerijs eripitur: ut alio loco, Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me.

Et immiſit in os meum canticum nouum, carmen Deo noſtro.
Videbunt multi, & timebunt, & ſperabunt in Dominum.
Beatus uir cuius eſt nomen Domini ſpes eius, & non reſpexit in uanitates, & inſanias falſas.

POſt beneficia, poſt admirabilem liberationem, ſecutum eſt carmen triumphale, gratiarum actio, Deus carminis autor, ut qui uictoriam attulit, qui ex tantis incommodis eripuit. Carmen nouum, quod ſæpius in hoc ſacro poëmate memoratur, eſt Hebræis autoribus, quod ſingulo die canitur, carmen aſsiduum, quod omnibus horis renouetur, referatur. Vox indefatigabilis ἀκάματος αὐδή, uox ferrea, nocte, dieq; rediens, reparata, repetita, nunquam interquieſcens, quanta fuit liberatio, fuit autem prodigioſa, tanta ſit gratiarum actio: nunquam memoria tanti beneficij ſopita quieſcat. Videbunt multi, præterita ſunt, uiderunt, timuerunt, obſtupuerunt, conſpicati facinus opera Dei editum, arrectiq; horrore comæ, ut ſuper re inuſitata, prodigioſa, ſtupenda. Timuerunt Deum, dixerunt numen illud eſſe tremendum, non eſſe contemnendum, plenum uirium magnarum, non dormitans ſuis aſſeruandis, cùm ſe excitauerit, terribile opus edere. Hoc facinus conſeruati, & liberati hominis multis fuit conſpicuum, multi uiderunt, & obſtupuerunt: & ex eo quod in uno factum uiderunt, ipſi quoq; confidere & ſperare cœperunt. Si quem ſeruauit, nos quoq; poſſe, & uelle ſeruare. Si principem beneficio quempiam affeciſſe uidiſti, te quoq; licet ſperare gratiam eius inire poſſe. Acceſſit ſpes

sit spes, & fiducia mortalibus uno, aut altero liberato. Si quis æquè studuerit, labore tantum, & precibus profecerit, ut liberari mereatur. Rectè igitur subijcit, beatos esse qui sperent eum præsidium, decusq́ suum, qui spem omnem in eum collocent. Sciendum Hebraicè non esse, Cuius est nomen Domini spes eius, sed, Beatus uir, qui שָׂם sam, pósuit, statuit Dominum spem suam. Hieronymus hoc sciens reddidit, Beatus uir qui posuit Dominum confidentiam suam. Fuit ex amphibologia uarietas, eadem uox Hebræis שם sonat nomen, & uerbum posuit. Notulæ subiectæ, quibus sermonem Hebraicum olim caruisse palam est, significata dirimunt. Nomen dicitur שֵׁם shem, posuit שָׂם sam. Hoc in Hebraico est. Qualis igitur, ac quanta hæc philosophia, quæ nos in his mœroribus, quibus quotidie tristamur, non modò adhortari non desistat, ut in Deum, spem, fiduciamq́ nostram ponamus, ad eumq́ recurramus, sed beatos etiam prædicet, si id faciamus. Beatos proculdubio, quòd maxima bona, diuitias maiores, & insigniores auro, reperiemus. Salus enim in periculis, & animi alacritas omni auro præstat. Non est qui possidet diuitias beatus, quas amittere potest, quibus aggregatis aggregantur curæ: sed est quædam incognita nobis, tantum cogitatione quadam comprensibilis beatitudo, qua fruuntur rari singulares quidam. Ad hanc qui peruenerit beatus est. Vanitates, & insanias falsas, partim idola, simulacraq́ gentium, Deos commentitios, uanos, non subsistentes, nihil numinis, aut potestans habentes, appellat, quę sæpe uanitas in sacris literis uocantur: partim amores insanos rerum corporearum, quibus mortales detinentur, in quibus præsidium statuant. Qui dicunt auro, Deus meus es tu, qui dextram, ut Mezētius, Deum suũ appellat, qui totam iu hominibus spem collocauerunt. Maledictus autem, ait alibi, qui confidit in homine. Et, Nolite confidere in principibus, in quibus non est salus. Et, Nolite ire post uana, quæ non proderunt uobis. Quòd is sit uerus sensus, licet interpretationibus Hebræorum agnoscere. Nam quas Septuaginta dixerunt ματαιότητας, uanitates, & insanias, Hebraicè sunt רְהָבִים שָׂטֵי כָזָב rehabim sate cazab, Superbias, aut superbos declinantes ad mendacium. Hos exponit Rabi Dauid, uiros arrogantes, superbos, quos speret adiutores. Et qui declinant ad uiam falsam. Denotat ergo uiros principes uentosos, & inania amantes. Beatus qui in his spem suam non collocauit, sed in Deo. Non ab his auxilium, sed à summo Deo expectauit.

Multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua, & cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi. Annuntiaui, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum.

EST unus uersus. Quod dixit, Et cogitationibus tuis, additur Hebraicè אֵלֵינוּ elenu, erga nos. Cogitationibus tuis pro nobis, ut transtulit Hieronymus. Ea quæ pro nobis cogitasti, cogitationes ipsa mirabilia, ipsa miracula, prodigia. Non enim Deus leuia, sed stupenda facit. Non est finis. Idem sensus, licet alijs uerbis אֵין עֲרוֹךְ en arok, non est ordo, aut assimilatio, sunt innumerabiles, incomparabiles, non est eis modus. Prætereunt consuetos ordines, quæ ab hominibus fiunt, non aspirant huc. Annuntiaui, & locutus sum. Futura sunt in origine, Annuntiabo, referre conabor, recensebo, memorabo. at עָצְמוּ מִסַּפֵּר asemu mesapper, maiora sunt numero, præstant omni narratione, euincunt numerationem: propterea clarè Hieronymus, Si narrare uoluero, & enumerare, plura sunt quàm ut numerari queant

ri queant. Latinus ergo, Multiplicati sunt, debuit per neutrum proferre, Multiplicata sunt, ipsa nimirum mirabilia. Excedunt numerum, narrationem, modum, tua miracula, tuæ cogitationes, consilia, prouidentiæ tuæ, quæ pro hominibus iniisti. Stupenda sunt, ut cœli, & terræ creatio, ut homini datum super omnibus imperium, ut cùm per mare Rubrum medium discissum Hebræos deduxit, cùm genus humanum suo sanguine factus homo redemit. Id genus operatur quotidie: quibus consideratis impletur stupore animus. Vox faucibus hæsit. Tantopere mirari possumus, quæ singulis diebus, piis præstat, eos prodigiosis modis conseruans, ut nullus sit laudandi finis. Dat ori nostro ingentes causas meditandi, perpetuum carmen modulandi. Beneficia eius, tantum abest, ut mortales ad omne tempus non experiantur, ut animos eorum copia, magnitudoq́ue gratiarum diuinarum cogitando fatiget, nequeat explere.

Sacrificium, & oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi.
Holocaustum, & pro peccato non postulasti, tunc dixi, Ecce uenio.
In capite libri scriptum est de me.

DVo uersus sunt. Iustè, & ordine congruo hæc subiicit, uel Hebræis docentibus. Non ea gratia Deus mortalibus est beneficus, mira prodigiosaq́ue eis operatur, quò reddatur ei simile quid. Non est beneficentia eius præmiorum expectatrix, nostra sacrificia, uictimasq́ue minimè moratur. Nam, ut alibi est, Non accipiam de domo tua uitulum, aut de gregibus hircos. Meæ sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues. Comprobat igitur diuinus Vates eo maiorem esse Dei, quàm omnium hominum charitatem, quòd pleriq́ue mortalium beneficia dando remunerationem expectant: at Deus sola charitate, sola bonitate, & benefaciendi cupiditate ductus, affatim largitur, copiosissimus rerum bonarum donator. Quod dixit, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Corpus autem perfecisti mihi, in fontibus Hebraicis, quod etiam nouit, & posuit Hieron. est secus, אָזְנַיִם כָּרִיתָ לִּי osnaim caritha li, Aures fodisti mihi. Est iuxta Hebræos ex aliis locis cõprobantibus uerus sensus. Non accipis, aiunt, grataq́ue habes sacrificia, uictimas: non ista requiris à nobis, sed uis nos tuis parere mandatis. Samuel dixit, Melius est obedire quàm sacrificare. Vis nos tuis legibus obsequentes esse. Nos optas implere quæ iussisti, uictimas minimè morans. Aures mihi fodisti, aperuisti, ad præcepta tua mihi aures aperuisti. Aures meas apertas ad tua mandata uoluisti. Hoc exponit Rabi Abraham, & Dauid. Hieronymus quoq́ue transtulit, Aures fodisti mihi. Chaldæus item iuxta sensus Hebræorum, & iuxta lectionem Hebraicam edidit, אוּדְנִים לְאַצָּתָא פּוּקְדָנָךְ כְּרִיתָא לִי udnim laazeta pudcanach caritha li, Aures ad audienda præcepta tua fodisti, seu formasti mihi. Cùm ita sit, inquit, memet offero, exhibeo tibi, parere paratus. Imperata facere non recuso. Is uerior sensus. Secum, ait AuenEsdra, loquitur Dauid, Tunc mecum dixi, cogitaui ut uenirem, memet ipse offerrem. Quod ait, ἐν κεφαλίδι βιβλίου In capite libri scriptum est de me: in fonte בִּמְגִלַּת bemiglath, in uolumine, Hebræi exponunt rectè quidem mea sententia, In uolumine legis. Ibi, ait, scripta sunt præcepta tua quibus nos parere iussisti, Ibi de me scriptum est, de me & his qui legis parere præceptis iubentur, de unoquoq́ue homine scriptum est, iubetur unusquisq́ue in eo uolumine obtemperare præceptis Dei.

Dei. De nobis ibi scriptum est, & pronuntiatum, quid agendum nobis sit, qua uia cuique incedendum. Græci iuxta locum ab Apostolo ad Hebræos prolatum de filio interpretantur, qui uerum sese pro nobis sacrificium obtulerit, quandoquidem legalia illa amplius accepta non essent.

Vt facerem uoluntatem: Deus meus, uolui & legem tuam in medio cordis mei.

Annuntiaui iustitiam tuam in Ecclesia magna, ecce labia mea non prohibebo, Domine tu scisti.

VOlui facere uoluntatem tuam, id uerum, acceptumq́ sacrificium. Obedientiam, ait alibi, uolo, non sacrificium. Legem tuam in medio cordis, per nominatiuum efferendum. Lex tua in medio cordis. In uisceribus מעי meai, In medio uentris mei, dixit Hieronymus, In pectore lex tua est. Huc omnes meas curas constitui. Nec solum, inquit, ipse promptus sum tuis parere mandatis, eaq́ in intimo pectore defixi, sed etiam alios adhortari non desisto. Annuntio, prædico uniuersa concione præsente, uocesq́ meas audiente. Non abstinui linguam ab hac prædicatione. Perpetuus sum in hac proclamatione. Obtestor, obsecroq́ omnes tuis legibus, institutisq́ obsequantur, quibus parere sit beatè uiuere. His pietatem, ardoremq́ religionis quo conflagraret, ostendit. Adeo non erat diuinæ religionis neglector, ut fuerit eius obseruantissimus, ei deditissimus: tum omni contentione insisteret, ut id omnibus ingereret, omnibus hunc amorem ingeneraret.

Iustitiam tuam non abscondi in corde meo, ueritatem tuam, & salutare tuum dixi.

Non abscondi misericordiam tuam, & ueritatem tuam à concilio multo.

EST unicus uersus: eadem repetit. Prædico, ait, iustitiam, fidemq́ tuam, nempe ueritatem, constantiam, promissorum fidem. Has uirtutes tuas, quas ego perceptas, exploratasq́ complector mente, defixas in pectore non contineo apud me, atque occulto, sub silentio premo, sed quanta maxime possum contentione uociferor, effero. Tres uirtutes prædico in te singulares, easq́ intra pectus meum latere non patior, iustitiam, ueritatem. Pro quo Hebraice, ut dixi, אמונה emuna, fides, quod Hieronymus quoque transtulit. Fidem sentit ueritatem, fidelitatem. Fideles dicuntur, quibus fidere possumus, quorum dictis, & factis stare possumus. Sunt stabiles, constantes, ueridici: uera loquuntur, uera faciunt, non sunt fallaces, fraudolenti, inconstantes, non perseuerantes. Hæc uirtus à Prophetis in Deo prædicatur. Prædicant eum constantem, quæ promittit adimplentem, non illudentem, & fallentem, non proditorem, desertoremq́ eorum, qui ei nituntur. Altera uirtus, Salutare tuum, Hebraicè salutem tuam, quam scilicet hominibus fidem eius implorantibus affert: ex fide salus, cui fides, & ueritas inest: inest quia seruat, non deserit necessario tempore fidentes, qui in fidem, & potestatem eius se crediderunt. Repetit similia, adnumeratq́ quartam uirtutem, misericordiam, clementiam, mansuetudinem, qui peccantibus iniuriamq́ ei inferentibus ignoscat, misereatur peccantium. Vide qualis, quantusq́ princeps à Prophetis Deus inducatur. Prædicant eum iustum, quod spectat ad indignationem contra iustitiam

Z profan

profanantes, iniurias inferentes, quod ei summè displicet. Prædicant fidelem, non proditorem, alia promittentem, alia facientem, ancipitis animi, ambiguæ mentis, nunc bona promittentem, pòst sententiam mutantem, qualis Romæ sacris imperabat, dum hæc scriberētur, huius laudis, & uirtutis expers. Prædicāt suos seruantem, tum misericordem, mansuetum, clementem*q in supplices, iustum, fidelem, conseruatorem, ueracem, ueridicum, uerum, non simulatum, fictum*q ut sunt in terris principes. Dixit duobus nominibus eandem rem, fidem, ueritatem. Fidem tuam, ueritatem tuam. Hæc, ait, frequenti concione de te prædico.

Tu autem Domine ne longe facias miserationes tuas à me, misericordia tua & ueritas tua semper susceperunt me.

Quoniā circūdederūt me mala, quorū nō est numerus: cōprehenderūt me iniquitates meæ, & nō potui, ut uiderē.

Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei, & cor meum dereliquit me.

QVod cùm ita sit, inquit, fas est quoq; me abs te defendi, adiuuari. Adiuuabis enim colētissimū tui seruū, qui te summa pietate ueneratur, qui tuas uirtutes ore grandiloquo personat, qui te laudare, deq; uirtutibus tuis multa prædicare nunquam quiescit. Fac igitur sim particeps tuæ huius beneficentiæ, & clementiæ, quam in te singularem esse prædico. Fas omne est te mihi plurimum indulgere, fas omne tuis me fidere regnis. Ne sit igitur à me procul tua mā suetudo, ne prohibeas à me clemētiæ tuæ dulcedinē. Veritas illa tua, quæ solet suis seruādis perspicua fieri, eos nō deserens, sed celeriter prçcurrens, si quis eos casus circūsteterit, tuaq; clementia iugiter me seruent. Sic enim est Hebraicè per futurum clarius תמיד יצרוני tamid izruni, iugiter custodiēt me. Pro Græco ἀντελάβοντό μου, Susceperūt me. Hieronymus item, Iugiter seruabunt me. Fac ut sit mihi perpetua custodia. Clemētiæ, beneficētiæq; tuæ, & tua fides, ueritas, nempe fidelitas, cōstantia mihi nunquā non adsint, hoc maxime tēpore, quo me mala omnia circūsteterūt: hæc mala, sunt peccata, delicta, à quibus existūt supplicia, calamitates, detrimēta. Sunt hæc innumerabilia, tantopere ab his premor, tanta eorū copia circūstat, ut his obrutis uidere ac respirare nō possim. His adeo oppletus & circūdatus sum, ut prospectus impediatur. Ingēs multitudo calamitatū funditus oppressit, demersit, caput totūq; corpus obsederūt. Videre itē nō possum, nigrescunt oīa circùm, caligāt oculi, tristitia pauorq; et plurima mortis imago, oculis lucē abstulerūt. Est enim earū tantus numerus, ut ne capilli quidē capitis tot sint. Defecit cor, soluitur metu pectus. Dereliquit me cor, uirtus quæ in corde est, palpitat, trepidat, pauore defluxit, discessit, reliquit. Vires me deficiūt, genua labāt, soluūtur frigore membra, ossa pauor insinuat. Rigor ex pauore, cordis uim extinxit. Ea est cordis trepidatio, ut me non sustineat. Debilitatio enim cordis, totum corpus debilitat. Is sensus duorū uersuum.

Complaceat tibi Domine, ut eruas me: Domine ad adiuuandum me respice.

Confundantur & reuereantur simul qui quærunt animam meam ut auferant eam: auertantur retrorsum, & confundantur qui uolunt mihi mala.

Quàm

QVàm uehemens oratio, quàm intimis ab affectibus deprompta. Quod dixit, εὐδόκησον, complaceat, bona propitia uoluntas tua mihi sit, Hebraicè simile רְצֵה reze, uelis, uolens esto. Et quod dixerunt Sept. πρόσχες, attende, siue respice ad me liberandum, fons חוּשָׁה chusha, festina, accelera. Confundantur & reuereantur, quod Græcè καταισχυνθείησαν, καὶ ἐντραπείησαν, pudefiant, & erubescant, illudantur, accipiant aliquod dedecus, aliquam infamiã, & calamitatem: eorũ arrogãtia deijciatur, simul: unà omnes, omne illud agmen improborum, una eademq́ꝫ ignominia deformet, dehonestet: conuertatur arrogantia in pauorem, ridiculamq́ꝫ solicitudinem. Quærunt animam, de salute mea iniere consilium, uitæ insidiantur, sitiunt sanguinem, necem meam appetũt, tollere de medio conantur. Auertantur retrorsum: ut impetu uasto contra me ruunt, sic retro terga uertant, insequente Deo fugiant, omnem in celeritate pedum salutem ponẽtes, fugam capiãt, nec prius fugere desinant, quàm uirium lassitudine defessi, à nostris insequentibus concidantur: sit totius exercitus turpissima fuga. Videamus nostris oculis turpitudinem fugæ. Confundantur, ipsam scilicet fugiendi turpitudinem designat. Propterea est carmen triumphale, precatur uictoriam, uaticinatur futuram.

Ferant confestim cõfusionẽ suã, qui dicũt mihi Euge, euge. Exultent & lætentur super te omnes quærentes te Domine, & dicant semper, Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum.

ITerat easdem preces pro uictoria: Græcũ, κομισάσθωσαν, Ferant ignominiam, Hebraicum יָשֹׁמּוּ עַל־עֵקֶב בָּשְׁתָּם Iasomu alekeb, basthã, Perdantur, pro fine uel causa dedecoris eorum. Pereant, ait: hæc sit eorum merces pro dedecore quod mihi attulissent. Hieron. id cernens dixit, Pereant post confusionẽ suã. Sensus uerus, ut dixi, Hebræis, perditio sit præmium irrisionis eorum, qua me irridebant. Qui me irriderent, dedecus mihi quærerent, pereant, ruant, qui irrisionibus in me triumpharent, cuiusmodi superbi arrogantesq́ꝫ contra debiliores utuntur. Euge euge, heach heach, Hebraicum. Solent arrogantes ridere miseriores, insultare his quos se uincere putant, lacerare conuitijs.

O' uerè Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma.

Finis huius irrisionis sit, ut illi fugam omnibus locis faciãt, nostri clamoribus insequentes eos deleant, concidãt, pòst triumphãtes, exultantesq́ꝫ reuertantur. Sint chori, cantus, carmina triũphalia, cuncta plausu resonent, super te, qui uincere fecisti, uictoriã nobis concessisti; tibi hæc carmina, hęc gaudia ueniant. Ad te tota res reuocetur, te nostra carmina celebrẽt, quęrẽtes te, tibi operã dantes, religioni tuæ studẽtes, te colẽtes, te nominantes. Des tu causam his ut te extollant, magnitudinem opinionemq́ꝫ magnã uirtutis tuę celebrent, dicant, Magnus Deus, mirarum rerum, ingentium operum artifex, magnificetur. Qui diligunt salutare tuum, salutem tuam, aut seruatorem IESVM, quem dabis terris aliquando, aut salutem tuam, uictoriam diligunt, celebrant, efferunt, habent in uisceribus, hæret memoriæ citra ullam obliuionem, cupiunt à te seruari, non à Dijs externis. A' te salutem expetunt, hac fidunt.

Ego autem mendicus sum & pauper: Dominus solicitus est mei, adiutor meus & protector meus es tu Deus meus, ne tardaueris.

MEndicus Græcum πτωχός, pauper, inops, quem deseruere omnes, quem deficiunt omnia. Hebraicum עָנִי ani, afflictus, tristis ob inopiam, uexatus, deiectus, humilis. Solicitus est mei, pulchrè quidem Latinus, Græcè ad Hebraicum φροντιεῖ μου curabit me, considerabit de me, prospiciet mihi. Hebraicum יַחֲשָׁב־לִי iachashobli, cogitabit mihi, suscipiet cogitationem pro me. Tu enim solus adiutor, siue liberator, ut Hebraicè est: tu salus. Nulla sit mora in me adiuuando, omnis salus in celeritate. Celeriter accurras, nulla dubitatione interposita. Properè uenias necessario tempore, tam propinquis hostibus, ne deseras. Cernis quibus precibus utendum sit his qui seruari à Deo cupiunt, qua contentione animi, quibus clamoribus, qua solertia, diligentia, quo conatu Prophetæ instarent, collacrymantes, hyperbolis utentes, omnes modos, figurasque precandi, & quo sibi Deum amicum redderent, omnes affectus adhibentes.

PSALMI XL. EXPLANATIO.

In finem Psalmus Dauid.

CONSVETA inscriptio, Lamnazeach, pro uictoria ex hostibus referenda. Aut psalmus editus à Dauid, cantatus ab eo qui erat Mnazeach, cantor uictoriarum, triumphator. Aut ad laudandum, triumphandum, ut Chaldæus. Hunc quoque psalmum, pro ægritudine malisque auertendis uelut superiorem editum Hebræi contendunt. Græci cum Latinis ad Messiam mysticis modis qui testimonium ex eo de coniuratione, belloque domestico Iudæ contra se protulerit, referunt, uelut pauperem, egenum, destitutum. Possit esse philosophia uniuersalis de charitate, commiseratione, iustissimè facere docens homines, quoties miserorum miserentur. Documenta quoque, philosophiæque pars est de precibus, de supplicationibus, in calamitate magis à Deo, quàm hominibus auxilium expectandum: de insidijs, maleficijs, quæ prohiberi à nobis auxilijs diuinis possint. Vtilissimum esse rebus aduersis orare, non sese deserere, à Deo auxilium petendum. Hanc tunc uirtutem esse nostram, quæ nobis opem ferat, à qua salutem speremus. Laudat miserentes, charitatis studiosos, mansuetos, beneficos, quibus animus benignus est: his omnia bona precatur. Effert miris laudibus humanitatem, charitatem, quas solas Christus laudauit. Detestatur maleficos, insidiosos, humani generis pestes. Ostendit homines exaudiri deprecantes, orationem habentes, orare obsecrareque eos oportere: non enim nihil agere, qui precantur, magnum emolumentum sibi parere, atroces molestias à se depellere. Simul his actionibus animum impleri sapientia & pietate.

BEatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.
Dominus conseruet eum & uiuificet eum, & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.

QVI intelligit, exponunt, Qui curat, prouidet, respicit, qui conuertit cogitationes super egenum. Propter hanc causam Hieron. transtulit, Beatus qui cogitat de paupere. Pauperem siue egenum Hebræi consentientes interpretantur ægrotum, infirmum. AuenEsdra uocem Hebraicam דַּל dal, quæ hoc loco est, asserit diuitiarū esse & corporis

poris, nimirum egenum non tam qui diuitijs caret, quàm qui incolumitate & bonaualetudine corporis. Beatus qui uisitat infirmum. Nam & Christus in die iudicij in regna sua uocabit qui infirmos uisitassent. Infirmus fui, & uisitastis me. Chaldæus quidem simpliciter, Beatus qui miseretur inopis, mes Kini. Quam uocem Italicus sermo usurpauit ex Hebraico. Vna eademq́ꝫ charitas est, siue inopem miserearis, siue languentem, ægrotantem. Hunc appellat beatum, propterea quòd eandem beneficentiam inueniet à Deo, cui gratißima humanitas est. Diem malam, diem grauißimum, diem calamitosum, cùm nos premunt angustiæ, in tempore, rebusq́ꝫ iniquis. Item diem malam diem Gehennæ quidam Hebræi interpretantur, quo tempore in tartarum fontes rapi præcipientur: tunc proderit misericordem erga pauperes & languentes fuisse, quod ipse Iesus Christus Iudex harum rerum ostendit. Conseruet & uiuificet, etiam futuro proferenda sunt, Liberabit, conseruabit, uiuificabit. Seruabit, ait, uitam dabit, salutem afferet, referet in numerum uiuentium, in terram uiuentium constituet. Liberabit eum, aiunt Hebræi, proprijs manibus, non ope humana, ipsemet ueniens, eripiensq́ꝫ. Necnon ex aduersa ualetudine eum liberabit, reddens ei similem charitatem, cumq́ꝫ uisitatione sua sanitati restituens. Beatum faciet quòd plurimos annos addet, uitæ metas longius proferet, supra cæteros illius seculi homines spatium uitæ amplius ducet. Inimici eius qui ei mortem optassent, frustrabuntur uotis. Terram quoq́ꝫ cœlestem senties in qua beati fient misericordes. Beati misericordes, ait summus ille iudex, quoniam misericordiam consequentur. Huc tota beatitudo spectat eorum, quibus animus fuit misericors. Animam inimicorum, rectè interpretantur, desiderium, auiditatem. Non tradet eum uotis desiderijsq́ꝫ inimicorum: non finet eum his cladibus inuolui, quas inimici impensè cuperent.

Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius: uniuersum stratum eius uersasti in infirmitate eius.

Confirmat antedicta. Beatus est qui miseretur, uisitat morbis detentos, quibus omnia membrorum officia propter aduersam ualetudinem sunt impedita, mœstißimi stratis decumbunt. Si quis adueniat, sermone recreet, aut aliquid opis officijq́ꝫ præstet, quo mœsti animum confirmet, paulum respiret: beatus is, propterea quòd Deus ei feret opem, cùm & ipsi morbus, ut fert humana conditio, inciderit. Opem ferat, βοηθήσει, auxiliabitur, per futurum, ut Græci monent Aquilam & Theodotionem uertisse Hebraicum יִסְעָדֶנּוּ isadenu, Confirmabit, sustentabit. Vnde Hieron. transtulit, Confortabit. Bis dicit Deum uisitaturum uenturumq́ꝫ ad lectum ægrotantis. Vniuersum stratum eius uersasti, totum cubile lectumq́ꝫ obambulasti, (est, ut poëtis mos est, ad Deum apostrophe) in omnes partes lecti te conuertisti, quo sese propter inquietudinem uerteret ægrotus, huc atq́ꝫ illuc cum eo te uoluens fuisti. Designat amantißimam uisitationem, incredibilis amoris asßistentiam, perseuerantiam circa ægrotãtem, & inquietè sese in omnes partes mouentẽ. Quoquò se uertat, Deum quoq́ꝫ adesse, obambulare lectum. Est item sensus Hebræis & Græcis, Versasti lectum, ab ægritudine ad sanitatem totum reuocasti. Totum illud strati incommodũ uertisti, aliud esse fecisti. Omnis illa lecti tristitia uersa est in gaudium, incolumitatem. In omnes partes poterit ægrotans te uertente se uoluere, non ut quondã immobilis mẽbris omnibus impeditis.

Versasti, igitur, est, inualidi statum uertisti, commutasti, surgere de lecto dedisti: aut totum lectum obambulasti, ut hi qui ægrotantibus assistunt, omnia charitatis munera obeuntes: quales parentes erga filios, aut soror in fratrem, talem, inquit, te ægroto præbuisti.

Ego dixi, Domine miserere mei, sana animam meam quia peccaui tibi.
Inimici mei dixerunt mala mihi, Quando morietur & peribit nomen eius?

NVnc persona est ægrotantis, ut Hebræi monent, auxiliumq; Dei implorantis, cui propter delicta, quemadmodum in superiori psalmo dicebatur, ægritudinis incommoda inciderint: decretum esse Dei ut his malis nostra delicta purgentur, ab eo qui possit depellere, cuius consilio morbi in nos impetum faciant, opem petendam, quam tum benefactis, & charitate impetrari posse demonstrat, tum uerò precibus atq; oratione, scilicet orandum esse, ut medicus nobis cœlestis adsit, qui morbis medcatur sceleribus sua mansuetudine condonatis, tum dandam operam nobis, ut commiseratione & charitate Deum propitium habeamus. Sana animam meam, uitam, memet, redde uitæ meæ sanitatem. Quia peccaui tibi, peto, ait, ueniam delictorum, ignoscas, postulo medicinam, peccata mihi morbos induxerunt, crimen agnosco: ignosce peccanti: obliteratis & deletis criminibus, redde sanitatem. Instant inimici, qui me uidere iacentem, atq; æthere cassum cupiant, nomen meum extinctum optent. Grauius est supplicium, adesse quibus mors mea sit optatissima, quibus meus interitus futurus sit gaudio. Hoc magnum incommodum est ægrotantibus, quibus nihil molestum offerri oporteret, quo lenius dolorem morbi ferrent. Satis mali est quòd ægrotent, si molestia ex inimicis accesserit, longè grauius est malum. Ne quæso hac lætitia fruantur, hunc fructum ex interitu meo percipiant.

Et si ingrediebatur ut uideret, uana loquebatur: cor eius congregauit iniquitatem sibi.
Egrediebatur foras, & loquebatur in id ipsum.

GRauius scelus, proditio, crudelitas. Ex sermone Hebraico, quem etiam diuus Hieron. expressit, apparetis sensus. Si ueniret ad uidendum, uisitādumq; me, ut fit, uana loquebatur cor eius. Vana, ut, Hebraicè est, שָׁוְא shaue, falsum, mendacium, uanum. Cor eius falsa loquebatur, aliud ore, aliud pectore. Sciebam malum animum, malam mentem inesse homini, obtendenti amicitiam, charitatemq;: cor autem esse fraudolentum, exulceratum. Loquebatur falsa cor eius, amicitiam prætendens, charitatem, beneuolentiam. Loquebatur, simulabat, fingebat falsa, quæ non erant. Vide genus improbitatis, uisitabat ut amicus, sed cor eius cogitabat falsa, edebat sermonem amicum, sed falso. Hostis enim erat, exploraturus uenerat num celeriter me morbus perderet, incommoda cogniturus uenerat, obtendens uisitandi meq; confirmandi charitatem. Ostendit igitur eum plenum falsarum cogitationum, fingentem uultus hilares, commiseration

tionem, intus autem cupidum mortis eius quem inuiſeret, eaq́ de cauſa ueniſſe. Congregauit iniquitatem, plenum erat cor iniquitatis, erat in pectore ſcelerum moles, plena perfidiæ mens. Non præferebat edebatq́ iniquitatem, malignitatem, penes ſe aggregabat. Et cùm foras egrederetur, loquebatur cum alijs inimicis meis, meq́ odio habentibus, cum his de ſtatu meo loquebatur, dicebat morbum eſſe grauem, pernicioſum, ne dubitarēt, læto animo eſſent: interitum, diemq́ fatalem inſtare mihi, fieri non poſſe ut conualeſcerem. In idipſum ἐπὶ τὸ αὐτὸ, clarius eſſet & ad Hebraicum יַחַד iachad, ſimul. Neq́ eſt de præſenti uerſu, ſed ſequenti. Hæ declarationes conſentiunt cum Hebræorum Græcorumq́ explanationibus.

In idipſum aduerſum me ſuſurrabant omnes inimici mei aduerſum me, cogitabant mala mihi.
Verbum iniquum conſtituerunt aduerſum me, Nunquid qui dormit non adiiciet ut reſurgat?

INidipſum, ſimul, inter ſe ſuſurrabant. En proditio, falſitas, perfidia, quam ſuperius deplorabat, Cum cæteris inimicis ſuſurrabat. Malè habet, non eſt morbus is medicabilis, celeriter ſpiritum efflabit. Erat eorum cogitatio locutio tota de meo interitu, indignabantur contra morbum, qui non celeriter perderet. Hoc ſperantes gaudebant, erat eis ſummæ uoluptati grauis ille morbus. Verbum iniquum, uerbum בְּלִיַּעַל belial, rectè Hieronymus tranſtulit ut alibi, Verbum diaboli. Eſt enim Belial, iniquum, inutile, eſt πονηρὸν, malum, malignum, nomen dæmonibus congruum. Conſtituerunt, clarius & melius in Hebraico, יָצוּק iazuc, fundebant, ut edidit Hieronymus. Infundebant, inſtillabant inuicem ſibi uerba, ſuſurroſq́ iniquos: alter in alterius aurē tacitis, iniquisq́ uerbis inſuſurrabat. Verbum, uel ſermo erat, Nunquid reſurget? ſoliciti ſciſcitabantur inter ſe, an conualeſcet, an ſurget qui dormit? Melius pro dormit Hebraicū שָׁכַב shachab, qui iacet, qui decumbit. Nunquid is è lectulo ſurget, nunc decumbens morbo membris inſidente? Nunquid iſte iacens, decumbēs, proſtratus in lecto, ſurget? Hoc inter ſe ſuſurrabant, requirebant auidi mortis eius, ut ſunt qui dignitatibus, officijs, bonis aliorum inſidiantur, auidè mortem eorum expectantes, exploratores ad lectum ægroti mittentes, qui nuntient quid agat: ſi melius habeat, dolentes: ſi grauius, gaudentes, iam animis in eorum bona ingredientes. Genus peſsimæ carnificinæ, quam ſancti Vates omnibus modis deteſtantur, in eam carmina fundentes. Super quo peſsimo ſceleſtiſsimoq́ ritu ſæpius Romę ſum illacrymatus, qui potiſsimum illic uiget. Dicendumq́ iuxta Hebraicum, ut ſit oratio clara, Verbum iniquum infundet ei, uel in eo: Qui iacet, non addet ut reſurgat. Modus loquendi Hebraicus. Etenim homo pacis meæ in quo ſperaui, qui edebat panes meos, magnificauit ſuper me ſupplantationem.

Tu autem Domine miſerere mei, & reſuſcita me, & retribuam eis.
In hoc cognoui quoniam uoluiſti me, quoniam non gaudebit iniquus meus ſuper me.

DEclarat, ut conſueuit, apertius, inſidias domeſticas, quæ ſunt grauiora bella inteſtina. Homo pacis, homo ſimulans mihi pacem, amicitiam, cui plurimum fid

mum fiderem, qui domi mecum eadem mensa pascereiur, assiduus, ut aiunt, commensalis. Magnificauit, magnam, inauditam fraudem mihi commentus est: grandem, prodigiosam mihi conflauit perniciem. omnia in contrarium, omnia portentosa, cuius ego uitæ autor eram, quem domi pascerem, cibum ei suppeterem, me per fraudem, per scelus agere conatur præcipitem. Idem sensus est, quod Hieronymus transtulit: Leuauit contra me plantam, more insidiantium, & planta implicata cruribus deijcientium, quod fraudis est. Leuauit plantam, siue calcaneum, supplantauit, uel sternere, & supplantare conatus est. Rabi quoq; Salomon hanc uocem insidias interpretatur. His malis circunuentus auxilium petit, Resuscita me, ex strato quo nunc decumbo, ex morbo da conualescam, suscita me ex hoc lecto, pristinam restitue sanitatem, aduersus id, quod optantes dicebant, Non resurget: sit spes eorum falsa, decipiantur. Retribuam eis, aut ostendam eos errasse, sceleris eos coarguam. Aut si qua calamitas eos apprehenderit, non ero ut quondam eis misericors, uel quod magis probabile, & ut pij solent, retribuam bonum pro malo, non par pari referam, sed mea charitate ac beneficentia, errasse eos conuincam, faciam ut eos improbitatis pudeat. Hos sensus Hebræis adhibentibus uehementer assentior. Proponit deinceps, ut soliti sunt Vates, quasi uaticinium, Deum uelle facere quæ postulasset, hostibus diutinam lætitiam non relinquendam: non commissurum Deum, ut inimici consequantur, quam peterent uoluptatem, uacuos eorum animos futuros, illusos, expectatione frustratos, magno cum dolore discessuros: maior ignominia, quàm exoptata uoluptas.

Me autem propter innocentiam suscepisti, & confirmasti me in conspectu tuo inæternum.
Benedictus Dominus Deus IsraEl à seculo usq; in seculum. fiat, fiat.

VAticinium est omnibus pene carmnibus consuetum: post commemoratas calamitates, quas aut humanæ conditionis affert fragilitas, & corporis imbecillitas, aut quod sæpius solent, calamitates ab inimicis, orantes super insidijs, fraudibus, maleficijs, proditionibus, calumnijs, fictis amicitijs: ostendentesq; Deum propitium esse & clementem, nec mortalium preces contemnentem, dum palàm fatentur se exauditos, assecutosq; quod postulassent. Idq; tum ob clementiam mansuetudinemq; Dei, tum ob sua benefacta, quibus quidem minimè fiderent, sed Deum propitium ob hæc sperarent, cui grata sit iustitia, integritas. Propter innocentiam, Hebraicè perfectionem, siue integritatem, uel simplicitatem, quod Hieronymus edidit, Quòd mihi cor esset castum, non infectum, tabidum, exulceratum, quòd animus integer, mens æqua, quibus rebus maximè oblectaris, me suscepisti, siue ut Hebraicè, & Græcè, ἐπελάβου, auxiliatus es, manu prope cepisti, tenuisti, dexteram porrexisti. Hebraicum תָּמַכְתָּ thamachtha, propterea Hieronymus perspicuitatis studiosus, euoluens scirpos Hebraicos, Ego autem in simplicitate mea adiutus sum à te. Qua ratione sit adiutus, quàm fuerit præclarum beneficium, quod se precibus & Dei clementia assecutum gloriatur, ostendit. Confirmasti me in conspectu, clarius ex fonte וַתַּצִּיבֵנִי uathazibeni, statuisti, stare fecisti, assistere dedisti me. Indicat redditam ualetudinem, reparata incolumitate me tuo templo, tuo conspectui reddidisti: fecisti ut sanatus adirem templum, ante oculos tuos, ante arcam gratias immortales haberem. Manum mihi porrexisti, è lecto

dextera

dextera tua subleuasti, extra limina duxisti, ad templum quo cœtus omnis confluit, adduxisti, in conspectum tuum uenire dedisti. Idq; in sempiternum, posthac in omne tempus, perpetuæ sanitati reddidisti: non breue ad tempus, sed in totum uitæ spatium, perennem salutem reparasti. Propterea benedictus sis. Sunt, inquiũt Hebræi, uerba hæc ipsius canentis, qui librum suum finiat, cum gratiarũ actione, ut omnes consueuerunt scriptores sacri, uelut in quinto Psalmorum libro, in calce fere ubiq; est haleluia. Nam huc usq; primus liber Psalmorum progreditur iuxta diuisionẽ Hebræorũ. A' seculo usq; in seculũ, ab æuo ad æuum, à prima æternitate ad alterã, omnibus temporibus, omnibus seculis, nullo non seculo, & ætate sit benedictus, magnus, laudatus. Amen, amen, cõfirmatio, stabilitas. Nam Emuna, est fides, constantia, stabilitas. Amen aduerbium stabilitatis, confirmationis. Confirmat benedictionẽ. Laudamus, gratias agimus quod labori nostro sic fauerit, propitiusq; fuerit, ut ad calcem procedere dederit. Sic ego gratias immortales habeo, quod uires constantiamq; addiderit, ut totum hunc primi interpretandi Psalmorum libri laborem æquo animo perferrem, non lassitudine aut tædio deficerẽ, aut aliquis casus obiectus inceptum laborem in medio cursu interpellaret. Romæ opus hoc absolutum est, Paulo Tertio Sacrorum principatum obtinente. tempus magis triste, quàm lætum. Deus benedictus quem cecinere Prophetæ, scintillam lucis suæ pectoribus immittat, iucundiora nobis tempora concedat. Annus erat M. D. XXXXIII.

PRIMI LIBRI PSALMORVM FINIS.

PSALMI XLIIII. EXPLANATIO.

IN hunc Psalmum mirabili concordia conueniunt Hebræi, Græci, ac Latini esse oraculum de Rege Messia uenturo ad homines. Siquidem primum Ionetas Chaldęus, qui ex literato sermone Hebræorũ, suaq; ipsorum prisca lingua in uulgarem, quam ex captiuitate Babylonica plebes hausisset, uertit libros sacros, sacramenta, quæ sub Psalmorum oraculis latitarent, queq; apud eruditiores eorũ constanter eo tempore de Messia uaticinari crederẽt, conatus est exprimere, multis in locis in tralatione huius Psalmi Messię meminit. Quem secuta cæterorũ Hebręorũ cuncta cohors, præcipuè Salomon, Auen Esdra, Rabi Dauid uno ore asserũt esse super Messia, quẽ illi κατ' ἐξοχήν. & ut à cæteris qui Messiæ, id est uncti essent, discrimẽ sit, uocare solent à Masiach, quod Græcè ὁ χριστὸς, Latinè dici nõ potest, nisi dixeris Ipse Messias, ille unctus, eximius ille in his qui unguntur. Græcorũ autẽ, ac Latinorũ, qui Græcos sequuntur, perspecta est sententia, dependens præcipuè ex testimonio diui Pauli, qui ad ipsos Hebræos, suis eos oraculis conuincẽs ex isto Psalmo, de filio testimoniũ protulit. Ad filiũ autem inquit, Sedes tua Deus, & quæ sequunt. Hunc igitur tam cõmunẽ cõsensum perspicuum habẽtes, et ex ipsorũ hostiũ pectore, ui sua, ueritate erũpente, facile quorsum spectẽt, quæ dicẽtur, intelligemus, tametsi Hebræorũ lingua celans sub rerũ usitatarũ nominibus res quã cõditionis mortalis excellẽtiores, sæpe intercludit iter ad perfectã earũ intelligentiã, ut cùm maiora illa dicantur, res sensibiles quæ minores sunt, & terrestres dici putẽtur. Quod genus nõ tam in carminibus Sibyllarũ, licet & illa sint figuris & tralationibus obuoluta, deprehendas. Illud autem nemini mirum fieri debet, de Christo tanta oracula (quæ si diuino spiritu illustraremur, facilius

lius perſpicerentur) apud Hebræos haberi, quandoquidem quoad licet ex quibuſdam, quę ad nos peruenerũt, reliquijs cernere, omnis terra uatibus hæc canẽtibus, ſed præcipuè terræ Oriẽtis, Ægyptus, Chaldæa, Babylonia, Meſopotamia, plena fuit, primæ ſcilicet hominũ ſedes, ubi & Adam creatus, & uixit nongentis triginta annis, cuius uitã de eo qui & ipſum & in eo totam poſteritatẽ creaſſet, redempturusq́ à mortalitate eſſet, perennem Philoſophiã par eſt fuiſſe. Necq fas eſt maximo illi genitori creatorem, qui ei maiora oſtendiſſet, futura non demonſtraſſe, aut ipſum poſteros ſuos, præcipuè meliores, quæ uidiſſet & audiſſet, in tam longæua uita, celaſſe. Atq & diuinis oraculis, & diligẽti conſideratione cõſtat, eundẽ creatorem hominis, cum quo in paradiſo ille loquebatur, eum cõtemplabatur, fuiſſe, atq eum qui pòſt redemit, ut neceſſariò & illa præſentia, & futura de eo perſpexerit. Hinc in omnes gentes, oraculis etiam reuelata, de eo ſcientia manauit. Sed his ueluti certis omiſsis, titulus huius Pſalmi declarandus eſt. Dicitur, In finẽ, pro his qui cõmutabũtur filijs Core, ad intellectũ, canticũ pro dilecto. Primũ quod Sept. tranſtulerunt ἀλλοιωθησομένων, id eſt, his qui commutabuntur, Hebraicè eſt שֹׁשַׁנִּים shoshanim: quæ uox omnium Hebræorum & ſcripturarum teſtimonio, non ſonat immutãdos, ſed roſas, uel lilia. Hinc Hieronymus tranſtulit hic lilia, & Symmachus, Triumphus pro floribus. Cur autẽ Sept. immutandos tranſtulerint, cauſa fuit, quòd maxima ſit ſimilitudo inter shoshanim, lilia, roſas, & uerbum immutandi שְׁנָה shina: quod ſi ad numerum multitudinis tranſeat, fiet ſuperiori ferè ſimile shanim. Inde factum ut alterum pro altero acceperint illi uetuſtiores. Quos tamẽ ſi uelimus tueri, probabiliter poterimus. Nam neſcio qua ſorte concurrunt hic inter ſe ſenſus, quòd quos Sept. dixerunt immutandos, Hebraicè autem ſunt lilia, Chaldęus interpretatus eſt יָתְבֵי סַנְהֶדְרִין iathbe ſanchedrim, eos qui ſederent in concilio Moſis, id eſt, Sept. ſeniores illos, quos inſtituit Moſes. Perſpicuum igitur eſt eum, lilia pro hominibus ſelectis accipienda credidiſſe: ut qua forma ſæui & immites in ſacris literis dicuntur tauri, leones, & florentes Reges, arbores appellantur, ſic uiri ſelecti, egregij, cæteris præſtantes, lilia, ſeu roſæ dicantur. Sicq́ Sept. potuerunt uim uocis non ignoraſſe, ſed perſpexiſſe ſub ea ſignificatos fuiſſe aliquos beatiores, præſtantioresq́ quàm reliqui, quos immutandos, ut à cæteris diſtarent, uel ad aliquam felicem ſortem renouandos dixerunt. Itaque Græci, & Latini, ſimili ſenſu immutandos dixerunt, quos is, in quem hæc oracula apertè ſpectant, renouaturus ſit, & à mortalitate, ad immortalitatem reuocaturus, quam diuus item Paulus, ſimiliter innouationem appellauit. Omnes inquit ἀλλαγησόμεθα, immutabimur. Hæcq́ immutatio per eum fiet, in quem totum hoc oraculum editum eſt. Itaque ſiue caſu, ſiue ſtudio, translatio Sept. uera eſt, nec ab ipſis etiam Hebræis diſcors, quoniam lilia, uel roſæ iure ſancti, & ad immortalitatem reparati dicuntur (nam ſancti Dei florebunt ſicut lilium in ciuitate Domini) ſicq́ exponunt, Athanaſius, Heſychius, Cyrillus, Apollinarius. Vnus igitur ſenſus ſuper lilijs, Sept. Chaldæi, Græcorumq́ fermè, & Latinorum omnium, ut ſint hi quos ipſe Meſsias ab interitu ad florentem iuuentutem reuocabit. Chaldæus ſapientes hos dicens, qui tanquam roſæ in populo florent, olerentq́ue, & Rabi Salomon eum ſequens, ſimilem ſenſum propoſuerunt. Eſt alter liliorum ſignificatus, ut notet muſicum inſtrumentum, quod lilijs inſculptis eſſet inſigne. Quod genus hodie quoque uideas, cùm in corpore lyrarum, & unde ſonus redditur, ſint lilia, roſæq́ inſculptæ ligno. Hoc placuit AuenEſdræ, & Rabi Dauid. Salomon autem ſequitur Chaldæum. Hieronymus tranſtulit lilia, nihil quo ſenſu

eſſent

essent accipienda locutus. Et alij multi Hebræi, ut testatur etiam Nicolaus, iuxta sensum Sept. & Chaldæi, lilia populum Dei electum asseruerunt. In duos igitur sensus abit res, quorum neuter uidetur reijciendus. Nam instrumentum musicum esse, illa potest persuadere ratio, quòd in principijs psalmorum, sæpe quibus instrumentis canerentur, exprimitur. Quale apud nostrates comicos, in principijs comœdiarum, prædicitur, Tibijs paribus uel imparibus. Aderant enim uaria instrumenta, quod & hodie quoque fit in templis, quibus diuinæ laudes canerentur. Hinc sæpe psalterium decem chordarum, organa, tympana, cymbala, in psalmis inuenies memorari, quibus laudare nos Deum ipsi psalmi cohortātur. Habeturque de hac re in libris Paralip. hoc modo: Dixit Dauid principibus Leuitarum ut constituerent de fratribus suis, cantores in organis musicorum, nablis uidelicet, & lyris, & cymbalis, ut resonarent in excelsis sonitus lætitiæ. Ibidem referūtur qui præessent prophetiæ præcinentes, qui canerent pro uictoria. Ac cùm dicitur in titulo, Super lilijs, potest instrumētum designari, quia simili locutione alibi, ubi citra controuersiam, instrumentum ostenditur, utitur, ut cùm dicitur in principijs aliorum sæpe psalmorum, Super octaua, super Ghittēsi lyra. Rursum non potest tantorum etiam Hebræorum testimonium reijci, probabiliter censentium lilia diuiniores quosdam nuncupatos. Quæ cùm sub hac uoce denotentur, eadem ratione probabuntur à nobis, qua sæpe duos sensus in Aristotele, Platone, Homero, Vergilio, sub eadem uel dictione uel oratione deprehendimus. Nec nos turbare debet in literis sacris, quod tam crebro occurrit in profanis. Est tertius sensus sub uoce shohanim, cuius mihi uenit in mentem cùm psalmum interpretarer. Nam, ut inferius uidebimus, שׂשׂן Shashan, Hebraicè gaudium uel lætitiam denotat. In numero multitudinis conuersa uocali, a, in o, quod sæpe fit, erit shoshanim, id est gaudia, & lætitiæ. Et titulus dicet, super lætitijs, ut innuat quod inferius dicetur, quòd unctus sit oleo exultationis, sic nunc prædicat se, læta, felicia dicturum, nempe ipsum Messiam, qui est salus, & gaudiū nostrum, quemadmodum etiam eum in titulo uocat, amores, delectationes, ut dicens super lætitijs, innuat super Messia, per quem uita redijt, omnisque fuit cœlestis & terrestris autor lætitiæ. Quod autem dicitur In finem, differitur alijs psalmis, Sept. credidisse, mnazeach, quod uertunt εἰς τὸ τέλος, in finem, putasse duci à נצח nezach æternum, quod illi dixerunt in finem. Vox autem nazach, amphibola, ad uictoriam, & æternitatem, exēplaque sunt multa. Ideo quod Sept. acceperunt pro æternitate, cæteri Græcorū interpretum, quos sequitur Hier. pro uictoria, transferentes mnazeach νικοποιῷ, uictoriam danti, uincere facienti, Hieron. uictori. Idemque in libris Paralip. putat hac uoce denotari ἐπινίκιον, carmē triumphale, quo canerentur in templo uictoriæ, ex hostibus partæ. Canebant, inquit, ἐπινίκιον super uictorijs. Tūc mnazeach participium est, à nazach. Quoniam autem eadem uoce designatur ingens, alacrisque iubilatio, & quasi ἀλαλαγμὸς, ut cùm dicitur, iubilate Deo omnis terra, uidetur, quod Chaldæus sequit̄, posse trāsferri quod Sept. dixerunt in finem, ad iubilandum, ad canendum totis præcordijs, toto pectore, alacriter, ut audiatur iubilatio nostra, taleque sit nostro de pectore carmen, quale exultantium ob uictoriam, iubilantium, frementumque castrorum. Tale quid faciunt Angeli in cœlo, cupidissimè, & alacri plausu, regem suum prosequentes. Ad id quoniam ecclesia in terris, est ecclesiæ cœlestis imago, inuitant psalmi in principio, ut toto pectore, totis cogitationibus, hoc sacrosanctum sacrificium laudis, Deo nostro offeramus, quo sese explicat animus, hilarescit, exprimit gaudia, & amoris in Deum indicia pandit. Tunc lamnazeach designabit, ad canendum, exultandum totis uisceribus, tota uocis, animique cōtentione, ut cantemus repetamusque

hæc diuina carmina, quibus pulchritudo diuinitasq́ꝫ creatoris prædicatur. Hocq́ꝫ
acceptissimum sacrificium. Quæritur enim amor, hoc amoris clarum indicium.
Dixi alias alibi sententias, quas si syncero animo perpenderis, uidebis cum hac con
gruere, super uoce mnazeach. Dicitur item in libris Paralip. ubi de carminibus his
& ordine canendi agitur, ut resonaret in excelsis sonitus lætitiæ. Nam mnazeach
propriè sonat conantem, uincentem, contendentem. Sequitur autem in titulo, filijs
Core, quod Hebraicè לִבְנֵי, quo duo casus possunt intelligi. Etenim articulus He-
braicus ל genitiuo, & datiuo deseruit, potestq́ꝫ dici aut filijs Core, aut filiorum Co-
re. Hocq́ꝫ postremum uerius. Declarat enim Chaldæus, psalmum editum uel can-
tatum à filijs Core, dicens quod dictum est in prophetia, super manus filiorum Co
re. Psalmus, inquit, & hoc oraculum dictũ est à filijs Core, spiritu prophetiæ. Nam
manus sonat autorem apud eos, ut uidebis ubiq́ꝫ. Filios autem Core intelliges, si-
cut filios Israël, eos scilicet qui essent de stirpe Core. Perijt enim Core in seditione,
filijs superstitibus. Et in libris Paralip. filij Aaron, filij Cath memorãtur, ubi agitur
de his rebus, qui parentes tempore Mosis fuerunt, & Core fuit nepos Cath. Itaque
nonnulli Græci uidentes in editione Sept. τοῖς υἱοῖς κορέ, crediderunt psalmum da-
tum ad canendum filijs Core à Dauid, quod etsi fieri potest, ex Hebraico tamen
quo dicendum est, filiorum Core, sicut quod Sept. dicunt τῷ Δαβίδ, ipsi Dauid, di-
cendum τοῦ Δαβίδ, apparet eos, quod & Chaldæus ostendit, autores carminis fuisse.
Copiosus enim tunc fuit spiritus prophetiæ, erantq́ꝫ eo tempore sicut in Babylo-
ne Sibyllæ, sic in Iudæa, Prophetæ, & Prophetissæ multæ. Et in libris Paralip. ubi
agitur de hoc ipso, dicitur: Conenias autem princeps Leuitarum, prophetiæ præ-
erat, ad præcinendam melodiam. Ecce Conenias de tribu Leui, præerat prophe-
tiæ, filij autem Core erant Leuitæ. Ac fortè è filijs Core erat is Conenias, qui in li-
bris Paralip. dicitur princeps Leuitarum, quasi princeps filiorum Core. Ab his igi
tur edita est hæc prophetia, uel edita à Dauid, ab eis cantata inter alia carmina.
Quod autem sequitur εἰς σύνεσιν, ad intellectum, clarius Hebraicè. Nam redundat
Græcis præpositio εἰς, Hebraicè משכיל maskil, intellectus, eruditio. De hac quoq́ꝫ
uoce quædam dissensio, putant, ut Rabi Dauid, quod minus probabile, musicum
instrumẽtum. Verius autem & plurium testimonio, ac ratione firmum, ut sit mas-
kil, quod Sept. dixerunt, intellectus, intellectio, sensus, doctrina, sapientia. Qualis
laudatur in psalmo cx. Intellectus bonus facientibus eum, scilicet, timor Domini,
initium sapientiæ, intellectus bonus. Et psalmo xlvij. Psallite sapienter, ubi est mas
kil. Sic isto loco intellectus sonat sapientiam arcanam, eruditionem. Ideo & Chal-
dæus, iuxta psalmum citatum transtulit hoc loco intellectus bonus, & Hier. erudi-
tionem. Et Rabi Salomon, exposuit תורגמן turgman, id est quod Græcè ἑρμηνεία, in-
terpretatio, sermo clarus, elegans, comptus, eruditus. Sicq́ꝫ appellat hoc carmen
insigne oraculum, sapientia, profunda eruditio. Cuius autem, uel de quo sit ista sa-
pientia, sequitur ostendens, Canticum pro dilecto, quod eodem ferè modo ab He-
bræis atq́ꝫ Chistianis intelligitur. Nam propriè Hebraicum שיר ידידות scir iedi-
dot, sonat canticum dilectionis, sicq́ꝫ exponit Auen Esdra, pro iedoth ponẽs אהבות
ahaboth, dilectiones, amores: idem Rabi Dauid, sic item Rabi Salomon. Ac Rabi
Dauid hoc declarans אהבת אדוני למשיחו. Vocatur, ait, hoc carmen dilectionum,
quasi dicat dilectionis Dei erga Messiam suum. Ex quo habes eos concordes esse
cum Christianis, qui dilectum interpretantur, filium Dei, de quo ipse pater, Hic est
filius meus dilectus. Hieron. uertit, canticum amantissimi, pulchrum & istud, un-
de & Lactantius meritò Iudæos ipsos extremæ neci à Vespasiano datos prædicãs,
Quia, inquit, exultauerũt super amantissimum Dei filium. Ex quibus perspicuum
fit, ita

fit, ita hoc loco uocare Hebraicam dialecton, ipsum dilectum, dilectionẽ, sicut uocat seruatorem, salutem. Nam Iesus potius sonat salutem, quàm seruatorem.

E Ructauit cor meum uerbum bonum, dico opera mea regi.

G Ręci, uidelicet Eusebius, Cyrillus, Euthymius uerè testãtur hanc esse quandam pręfationẽ psalmi, & exordium: narrationem autẽ inchoari cùm dicit, Speciosus forma. Dicturus enim res mirabiles, non sine pręfatione quẽ morẽ uetustissimos seruasse poëtas, palàm est, ingressus est. Et apud poëtas proponitur, deinde narratur. Sicut autẽ Latinus prius dixit, Arma uirũq; cano: & Homerus ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα. & quidem alius: Fortunã Priami cãtabo & nobile regnũ. Homerus itẽ & ipse psalmos quasi decantans, semper in principijs hymnorũ pręfatur, cui cantare uelit: ut in primo hymno:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sim memor atq; tui haud obliuiscar Apollo.

Sic Vates Hebræus pręfatur quem cantare uelit, nempe Regem. Verbum Eructauit, alia ab Hebræis, alia à Græcis, non multum tamen differenti ratione exponitur. Hebraicè est רחש rachas, ebullire, æstuare, quando res procreatæ surgunt, mouentur. Hebræi ferunt hoc uerbo designari motum cordis silentem, tacitas, arcanasq; cogitationes, habentes in arcano pectore motum, conceptus tacitos. Mouebant, inquiunt, labia, eloquium non resonabat. Loquitur os quidem, sed omnis sermo prius in corde formatur. Sermo cordis dicitur rachas. sic interpretati sunt Rabi Salomon, & Auen Esdra, maiores: minor item Rabi Dauid, ex antiquis suis etiam sensum deducentes. Ac Salomon pro rachas, posuit, sensum declarare uolẽs הִשְׁרִיץ hasriz, pullulare fecit, produxit. Et Dauid הניע hania, mouit, uel mouere fecit. & Symmachus iuxta hæc ἐκινήθη ἡ καρδία μου, commotum est cor meum, uerbo bono. Sicq; designabit, quod Sept. dixerunt, Eructauit, quasi produxit. Datur autem sermo etiam cordi ab Hebræis. Et dixi in corde meo, Vadam & affluam bonis. Dixit insipiens in corde suo. Dixit Deus, Fiat lux. Pulchra est etiam ratio Græcorum, & ferè cum Hebręis consona super Eructauit, eo designari ingentem cogitationum motum, æstum, copiam prorumpentẽ, non sponte sua, sed ab alio incitatam, nimirum à spiritu sancto. Sicut enim ignis & uentus tollunt undas, æstumq;, & crebros agitatus aquæ faciunt, sic cor suũ feruere ab igne diuino prophetã dixisse. Ferueńsque æstuare motu, ut qui moueat, significetur, & motus ingens, altusq; cogitationum ęstus, ac feruor. Interius ergo Gręci penetrarunt, Hebręi in sola uocis nudaq; superficie constiterunt. Referunt item Hebræi hoc loco, cor esse fontem cogitationum, & mos est scripturarum cordi dare principatum, Latinis, & Gręcis etiam solitũ. Vnde excordes, uecordes. Et Homerus facit cor cogitare, dicere, hominesq; ad cor suum, quasi secum inducit loquentes. Sed quoniam idem etiam ad animum homines inducit loquentes, & Latini dicunt, dementes, & amentes, Gręci quoque παραφρονοῦντας, μεγαφρονοῦντας, principatũ ad animũ referentes: declarata fuit alio psalmo hæc ratio, cor esse fontẽ causamq; uitæ, & spiritus, q ex sanguine existit: intelligere autẽ & cogitare taciteq; loqui, esse solius mentis, nullum hic munus gerẽte corde, solius terrestris, sensibilisq; uitę genitore: eoq; multa animalia cor habentia, nõ habẽt cogitationes, nec possunt loq in corde suo, mẽte sermonis, cogitationisq; fõte carẽtia. Duoq; sunt, ut ait Philon, ἔχοντα ἡγεμονίαν, ἡ καρδία, ἐγκέφαλος, habentia in homine principatũ, cor, & cerebrũ. Cerebrũ sedes mẽtis, cor fons & causa uitę & sensuum. Sine corde sensus non esset, sine mente cogitari non posset. Vt autẽ sensus sunt cor-

porci, & tamen inſenſatos dicimus, quaſi dementes: & ſæpe ſpirationem, totam animam uocamus, licet ratio, & mens non ſit ſpiratio, ſic ex quadam cognatione datur ſenſus, ratio, cogitatioq; cordi, non propriè. Si quidem & ſine cerebro dicuntur, quibus deeſt ratio, cùm nec ratio, cerebrum ſit, nec hi cerebro, etiam dementes, careant. Anima quinetiam dicitur animus, ſpiratio, uentus, ab Hebraico נשמה ne ſama, literis inuerſis, uera tamen anima, non eſt anima, id eſt ſpiratio. Affinitates igitur membrorum iſtæ, non propria membra, & ex affinitate nomina ſortiuntur. Sic cor non cogitat, ſed quia eſt cauſa ut cogitemus, quia generat ſpiritum, is ſenſus efficit, ſenſus ſunt mentis uehiculum: ei tanquam præcipuo membro ſicut uita, ſicitem datur cogitatio: de quibus multis in locis. Verbum autem bonum dicens, laudat, ut inquit Rabi Dauid, Meſsiam, Regemq; iſtum, dicens ea quæ dicturus ſit de eo eſſe uerba bona. Quæ cantabo, inquit, diuina ſunt, admiranda, ſuſpicienda, grauia, ſicut dicitur, intellectus bonus, id eſt, ſapientia eximia, pulchra. Aitq; Rabi Dauid, ut cognoſcas eos nobiſcum eſſe concordes. Et cantor laudat in exordio ſuorum uerborum, quia uerba quæ ſuſcitat cor ſuum ſuper Rege Meſsia, ſunt uerba bona. Verborum bonitas etiam Latinis eſt celebris. Et bonum ſonat etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis pulchrum, forma bona, ſic uerbum bonum, quaſi pulchrum, unde Muſa Græcis dicta Calliope. Et Homerus ἐπὶ καλῇ. Quod autem ait, Dico ego opera mea Regi, eodem ſenſu Hebræi, & Græci, ac Latini opera exponunt, hoc carmen. Canto, inquit, hoc carmen Regi, hanc prophetiam ſuper Rege contexui. Dicam Muſam meam Regi. Poëtæ autem profani Muſas ſuas alloquentes, orant ut canant. Regem autem abſolutè dicens, Quis non intelligit altam, uetuſtamq;, per omnes gentes ſparſam ſapientiam. Apud quas Regem Regum, creatorem mundi appellari inuenies, cui cæteris in pſalmis oblaturi alij Reges munera, & cultum dicuntur. Qui Rex Regum dicitur, idemq; eſt Rex Regum, atq; Rex ſimpliciter, quaſi uerus Rex. Et Homerus eum appellauit ob hanc cauſam ὕπατον κρειόντων, ſupremum imperantium. Callimachus item in pſalmo ſiue hymno in Iouem, Quid, inquit, (dixi enim ſæpe Iouem eſſe Iehouah Hebraicum (aliud de Ioue dici poſsit? ἢ θεὸν αὐτὸν, ἀεὶ μέγαν, αἰὲν ἄνακτα, quàm eum eſſe, Deum ſemper magnum, ſemper Regem. Poſtea reprehendens Cretenſes mendaces quòd ei tanquam mortuo ſepulcrum feciſſent,

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα σεῖο.

Cretes mendaces, ſemper tibi nanq; ſepulcrum,

O' Rex fecerunt. A Thuſcis qui Hebraicè loquebantur, ad Latinos allatum nomen Iouis ex Hebraico. Et diuus Paulus, quem Aratus Iouem dixit uerum Deum interpretatur. Iamblichus, Illa, inquit, eſt optima ad felicitatem perueniendi uia, quæ miſta eſt inuocationibus Deorum. καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως αὐτῶν Διός, ſed præcipuè Regis eorum Iouis. Sic etiam illi ex oraculis agnouerunt hunc eſſe Regem etiam Deorum, id eſt, Angelorum, qui dicuntur & ipſi ἄνακτες, Reges, ut ſi Rex Regum eſt, id eſt Angelorum, & Archangelorum, multò magis mortalium Regum. Cùm enim conſtituit pater Regem uniuerſorum, Regem creationis, ut per quem etiam ſeculum, id eſt, cœlum, & mundum fecerit: cumq; ille ſit Rex uniuerſorum, cùm Rex cœleſtium, ac terreſtrium Regum, iure nuncupatur Rex, ſicut cùm dicimus Apoſtolum, præcipuum Apoſtolorum intelligimus, poëtam nos, & Græci principem poëtarum: & ſcriptura, quæ tenet in omnibus ſcriptis principatum, ſentitur ſacra. Græci quoq; cùm maximum totius Orientis Regem Perſarum ſentirent, eum ſimpliciter τὸν βασιλέα nuncupabant. Vrbs dicitur nobiliſsima urbium, apud eos ἡ πόλις Athenæ. In ſacris ergo literis Rex abſolutè, eſt maximus ille Rex

ab Heb

ab Hebræis & Christianis concorditer Mesſias dictus, ſed pro ſua cæcitate Hebræis eum mortalium Regum tantum Regem ſentientibus: ſi diligentius conſiderare uellent, cognituris neceſſario Angelorum quoque, & Deorum iuxta priſcam philoſophiam. Neque enim ſcriptura eum tantopere laudaret, tantamque maieſtatem ei exhiberet, tot oracula in eum euulgaſſet, niſi uera eſſent, quæ maior philoſophia Chriſtianorum apertius, & antiqua theologia Ægyptiorum, Chaldæorumque perſpexit. Apud Sibyllas enim inuenies præter alia diuiniſsima oracula, etiam hoc expreſſè,

παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
κάτθετο, ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε. Hoc eſt,

Diuorumque ducem, & qui cuncta aleretque, crearetque
Inſtituit, dulcem qui uitam homini dedit omni.

En Sibylla eum à patre ait conſtitutum ἡγητῆρα θεῶν, ſicut & Paulus, Quem conſtituit Regem uniuerſorum. Eoque etiam uocauit eum παντοτρόφον κτίστην, omnia nutrientem, & creantem. Philoſophia quoque eadem apud Chaldæos, à qua fluxerunt hæc carmina, quæ penes Zoroaſtræos & Magos erat, hæc diuinitus eloquitur: πάντα ἐξετέλεσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κλῄζουσι πᾶν γένος ἀνθρώπων. Omnia perfecit pater, & menti ſecundæ tradidit, quam primam uocat, omne hominum genus. En primum dicunt à mortalibus uocari, quaſi Regem principem. Eſt clariſsimum item atque admirabile teſtimonium Orphei, ut uideas priſcam omnium gentium philoſophiam hæc cum antiquis Hebræis apertè confitentem. Is hortatur filium Muſæum, ut aſpiciat diuinum uerbum, appellans eum mundi formatorem. Deinde adiurat uocem paternam, quam primam ediderit cùm crearet mundum, tum ad hunc ipſum reuerſus, hortatusque filium, in eum intueatur, ait,

μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Et ſolum mundi aſpice Regem. Paulò pòſt de eodem inuiſibili,
οὐδ' ἔτις ἔσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος.
Nec quiſquam eſt alius niſi ſolus maximus Rex.

Cernis apud Orpheum priſcæ philoſophiæ antiſtitem, eundem eſſe Regem, atque uerbum, formatorem mundi. Hinc Philon ex his fontibus hauriens, eum dicit ὕπαρχον, magiſtratum, principem mundi. Clarum igitur eſt, cur eum Regem abſolutè antiqua Hebræorum ſapientia uocet, & cur, & quibus teſtimonijs hæc regia maieſtas non poſsit eſſe à diuinitate ſeiuncta, quod Hebræi ſi ſaperent, intelligerent utique.

Lingua mea calamus ſcribæ uelociter ſcribentis.

AB Hebræis exhibetur ſenſus literalis, à Græcis, quos Latini ſequuntur, ulterius in cauſas penetratur. Lingua, inquit iuxta Hebræos, mea, acceleratè loquitur de eo, uidelicet Rege, ut calamus ſcribentis expeditè. Ita pura, & minimè rauca, ſed reſona, claraque eſt mihi lingua, in decantando Rege, ut calamus accelerantis ſcribæ decurrit, elabitur. Talis eſt enim calamus in manu, qualis lingua in ore, eſtque calamus, lingua quædam tacita noſtrarum manuum. Græci uerò, quorum etiam reſpicit Nicolaus ſenſum, doctè ac ſapienter à Propheta ſic prædicari dicunt. Agitur mea lingua, tanquam calamus à ueloci ardentique ſcriba, non mouetur ſponte, motuque ſuo calamus, ſed à ſcribente: ſic lingua mouetur à ſpiritu ſancto. Lingua, inquit, mea eſt calamus diuini ſpiritus, qui iſta dictauit, uſus lingua mea, ueluti calamo ſuo. Ac Hebræi dicerent eſſe comparationem, linguam eſſe ſicut calamum, Græci proprietatem intelligentes, ſcribam, ſpiritum ipſum, cuius

omnis operatio rapida uelocissimaq́ est, nulla re obstante potentiæ illius: ut, Et factus est repentè de cœlo sonus, tanquam spiritus uehementis. Quemadmodum autem repentino, rapidoq́ spiritus descensu pectora illorum exarserunt, omnigenisq́ linguis loquebantur, quidam etiam prophetabant: sic rapiente eodem spiritu linguam Prophetæ, locuta est oracula eximia, ardentia, uno impetu, æstu mentis agitante, igne illo inuisibili, animo calente. Hinc Græcè tales dicuntur κάτοχοι, occupati à spiritu ipso imperante, regenteq́ linguam. Vtar (si fas est) hac similitudine. Vidi fœminas, spiritu malo detentas, ita rapidè, promptè, terribiliterq́ loquentes, tanto torrente uerborum, adeoq́ graui, & accommodo, ut mirum mihi fieret. Quid spiritus ille omnipotens, quo fulmine, impetuq́ uerba torquebit, cùm omnia quæ à spiritu facta ferantur, ardentia, uolantiaq́ fuerint? Vide autem qua præfatione in hoc excellēti hymno sit usus, primū dixit, feruere, æstuare sibi pectus, uerbo bono, quasi diuina prophetia, & quod Græcè expeditè uno uerbo καλόν, siue καλλιστά. Postea, loquitur mea Musa Regē, deinde rapior, feror impetu mentis, stare loco nescio. Quid, inquam, hæc sibi significant, nempe oraculorum dicendorum maiestatem, quasi hæc dicat præfatus. Æstuat mihi pectus, pulchra carmina texo, cano Regem, incendor amore canendi, ardeo, rapior, æstuo uidens quæ sum dicturus, quàm bona, grandiaq́. Scribæ, autem, genitiuus est, Græcè γραμματέως. Vnoq́ uerbo Græcè uelociter scribens dicitur ὀξυγράφος. Calamus est etiam in Chaldæo, corruptè colmos, & pro calamo Hebraice עט et, stylus: idq́ Hieronymus interpretatus est. Idem tamen calamus, & stylus, alter æreus, alter ligneus.

Speciosus forma præ filiis hominum: diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum.

HIc exordium, & enarratio, primùm uerba perpendantur. Quod Septuaginta absolutè pronuntiarunt ὡραῖος κάλλει, speciosus forma, Hebraicè clarius, per uerbum יָפְיָפִיתָ iapheiaphita, speciosus extitisti, formosus es: licet Septuag. more Græco uerbum substantiuum omittentes, idem dixerint, Speciosus, eoq́ Euthy. dicit subaudiendum ὑπάρχεις. Et quinta editio, κάλλει ὡραιώθης παρὰ υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, pulchritudine decoratus es præ filijs hominum. Præclarum est esse comparationem, Hebræis eo modo comparationem exprimentibus, ut si dicant, Iste est melior illo, dicant, Iste melior præ illo. & in psalmo, Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine. Hebraicam locutionem non inuerterunt, dicendum est, Melius est confidere in Domino. Et apud diuum Paulum, Quia multi filij desertæ, quàm eius quæ habeat uirum: intelligendum, plures: sua enim lingua utebatur. Itaq́ & hoc loco, licet clarius quàm in superius adductis, intelliges: Speciosior es omnibus filijs hominum. Item est Hebraicum idioma, filij hominum. Origenesq́ putat, Hebræis dici filijs hominum, sicut Græcis υἷες ἀχαιῶν, filios Græcorum: sed Hebraicè quiddam aliud. Dicunt enim filios Adam, quod Septuaginta dixerunt υἱὸς ἀνθρώπων, quasi filios IsraEl. Vt enim totam posteritatem IsraEl dicunt, filios IsraEl: sic totam posteritatem Adam, filios Adam. Nec Hebraicè est, filij hominum, sed ubiq́, filij Adam. Cùm ergo in sacris literis est, filij Adam, totum genus humanum sentiès, quicunq́ ex illo primo, qui uerè ac propriè, & primo dictus est Adam homo, hoc est terrigena γηγενὴς, πηλογενὴς, χοϊκός. Hinc uasti, & proceri similes illi Gigantes, & πηλογόνοι, terrigenæ sunt dicti, quasi nati ex τῷ πηλῷ, cœno, limo. Nam tulit Dominus de limo. Itaq́ nunc filios Adam, uel hominis, totum humanum

manum genus sentiēs. Nemo enim est, quin sit filius Adam. Pro, Speciosus forma præ filiis hominum, Hieron. clarius ad Hebraicū dixit, Decore pulchrior es filiis hominum. & forma eleganter Latinus dixit, quod Græcè κάλλει. Cætera cōueniunt cum fonte. Quod ad sensus attinet, quem dixerit speciosum, ad eum rectà sermonem dirigens, claret ex Chaldæo, qui sensus arcanos sæpe, non ueritus munus paraphrastæ, expedit, sensus, inquam, quos antiquo illo tempore constās fama esset, in scripturis esse de Christo, et de eo debere intelligi. Sic transfert, Pulchritudo tua Rex Messias עדיף adiph, maior excellentior est, filiorum hominis, prǽstantior est forma tua omni humana forma. Tum sequitur, Datus est spiritus Prophetiæ in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Ecce adiecit Hebraico, regi quidem, Messiam: gratiæ uerò, Prophetiam, ut scires qui Rex, quæ gratia diceretur. Ac Rabi Dauid admonet uerba suæ linguæ duplicata, excellentiam denotare. Habent enim Hebræi sic uerba, sicut nomina duplicata, quibus excessus designatur. Nanque ut dicunt, sancta, sancta, nos sancta sanctorum, id est locum sanctissimum: & secula, secula, æternitatem: aceruos, aceruos, magnum aceruum: Deus, Deus, meus: ualde, ualde maximè, quod genus etiam in lingua Italica est, bene, bene, optimè: albus, albus, albissimus: durum, durum, durissimum. sic habent quædam eiusdem rationis uerba Hebræi, ut est דק דק dak, dak, quasi puluescere, minui, & דם דם, dam, dam, quasi sanguescere, rubescere. Ita est hoc loco, pro nostro speciosus forma יָפְיָפִיתָ iapheiaphita, quasi pulcherrimus es. Omnes autem nō nostræ solum literæ, sed etiam profanę mirabilem immensamque pulchritudinem, rebus intelligibilibus, id est his, quæ nostrorum fugiunt nunc obtutū oculorum, nec ueniunt sub aspectum, quæque cùm nō oculis, non auribus nunc sentiāt, possunt aliquo modo intelligi, tribuunt. Tanta est illi pulchritudo, ut illa sit archetypos, nostra simulata, umbratilis, pendens, & nascēs à corporeis lineamētis, corruptibilibus'ue coloribus, illa in lumine claritatis suæ hærens. In hac est Deus formosissimus, omnes antecedens animos diuina, & oculis ac menti nostræ incōprehensibili uenustate. Hoc intelligens summo ingenio uir Aristoteles, tale edidit penè oraculum: Quēadmodū, inquit, anima est inuisibilis, per uisibilia tamen opera, quę sunt tam multa, cognoscitur: sic de Deo cogitare debemus, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτου, κάλλει δὲ εὐπρεπεστάτου, ζωῇ δὲ ἀθανάτου, ἀρετῇ δὲ κρατίστου, διότι πάσῃ θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται. Qui potestate quidem sit fortissimus, pulchritudine speciosissimus, uita immortalis, uirtute optimus, ut tametsi omni naturę mortali sit inuisibilis, ab ipsis tamen operibus intelligatur. Sic Aristoteles Deum etiam inuisibilē dicens, eximiam ei excellētemque tribuit pulchritudinē. Hæcque prædicat de illo Deo, qui fecit cœlum & terram, nempe rege mundi, filio, sapientia, quæ etiam à Salomone dicitur πάντων κάλλους γενεσιάρχης, omnis pulchritudinis inuētrix, ut si inuenit ipsa omnem pulchritudinem, necessario infinita pulchritudine prædita sit, sed crassis oculis nostris, & non merentibus, nondum apparēte. Vt autem Aristoteles etiam naturæ inuisibili, & incorporeæ tribuit κάλλος, decorem: sic Platonicus Damascius τὸ πρῶτον καλὸν, πάντα καλὰ ποιεῖ, primum pulchrum, omnia pulchra facit. Ad quam rationem, hæc etiam Philosophia à qua fluxerunt illa Philosophorum, sæpe Deum prædicat formosorum. Dominus regnauit, decorem induit, induit fortitudinem, ubi sunt illa duo Aristotelis δυνάμει ἰσχυρότατον. Et pro decore, Græcè apud Sept. hoc loco, εὐπρέπειαν, illud scilicet Aristotelis. Alibi quoque, Confessionem & decorem induisti, amictus lumine, sicut uestimento. Quibus & sacræ, & profanæ Philosophiæ testimoniis, apparet etiam in rebus ab oculis separatis, esse uenustatem, formam, pulchritudinem, etiam ineffabilem, & quàm corporea, maiorem.

iorem. Ac ubi dictum est superius, Et decorem induisti, Græcè est μεγαλοπρέπειαν, quasi magnum decorem, magnam pulchritudinem. Quo constat mortalem pulchritudinem cum illa collatam, esse minimam, esse deformitatem. Itaque & Boëtius secutus philosophiam Platonis, creatorem mundi ad imaginem suarum idearum, omnia formantem alloquitur. Fingis ad exemplum pulchrum, pulcherrimus ipse. Nam prior Plato uenustatem mundi ab alia maiore uenustate deduxerat, ut à pulcherrimo, nisi pulcherimum fieri non posset. Eaq; Plato de creatore, & formatore mundi eloquitur, quem esse filium Dei, eiusdem testimonijs conuincitur, αἴτιον, id est autorem, seu causam eum mundi nominantis, deinde istius causæ patrem in Epistolis, ut constet eundem esse speciosum istum, atque eum, quem regem dixerant superiora oracula, quod Hebræi etiam confitentur. Hunc autem esse Deum, claris rationibus euincitur, quòd priscis seculis, & in omni philosophia fuerit uulgatissimum. Idem enim est, rex absolute, ac formosissimus, creator, autor, uisibilis pulchritudinis inuentor. Hæc autem eximia pulchritudo, quæ nunc oculos effugit mortales, cœlicolis, quos & pietas cum clementia eius ad tantam beatitudinẽ subleuauit, aspicitur, cuius intuitu eos esse semper beatos, par est: ob hoc dicitur θεωρία, Dei contemplatio. Cuius quandam intuentes imaginem in monte Apostoli, haustamq; mirabili dulcedine, omniumq; obliti mortaliũ rerum, exclamauerunt, bonum ac dulce esse ibi consistere, perennesq; sedes ibi figere optarunt. Nobis item si quãdo cerneretur in hoc corpore, qualisq; uideri cœlicolis, & quãta solet, inexplicabili, longè quàm formosarum aspectu mulierum maiore gaudio afficeret, omnemq; mortalitatem redderet contemptibilẽ. Hæc ambrosia, hoc nectar, quo siderea in sede, beati fruuntur. Diuina lethe, tanta dulcedine inundans, ut omnium præteritarũ rerum, in se diuorum ora conuertens, faciat uolẽtes animos obliuisci, quod illi, magna inter gaudia positi, & gloriæ cœlestis eius imagine oblata senserunt. Vt autẽ diuina fortitudo Aristotele perhibente nõ sentitur mortali naturę, sic pulchritudo nõ aspicitur. Locum tamẽ esse quendã omniũ est mortalium, omniumq; literarũ cõsensus, ubi hęc affatim enitescat, & ętheria theologia docuit, sæpe speciem quandam suauissimæ, & semper augustæ uenustatis illius ad oculos mortales uenisse, uenturã autẽ aliquãdo, & pandendã totã, cùm uenerit filius hominis in maiestate sua, cùm miseri mortales pulsabũt pectora palmis, se quãta felicitate male uiuẽdo priuarint aspiciẽtes, quã dulcedinẽ, quæ gaudia, sibi ipsis eripuissent, uidebũt inenarrabilẽ decorẽ, nulla cum mortali forma æquãdũ. Quòd si sępe formosam mulierẽ, cuius formã gratiæ quoq; comitẽtur, aspicientes mirabili suauitate replemur, incẽdimur itẽ amore, quarũ si cõplexus daretur, beatos se nõnulli faterẽtur: quid factura putes æternã illã immortaleq; pulchritudinẽ, non è coloribus mortalibus, sed gratijs inenarrabilibus resultantẽ, quæ nos tũc incendia, quæ suauitas arripient? Disce enim ex illis in monte. Itaq; simili ratione est ante omnes formosissimus, qua fortissimus, rex maximus, creator, autor. & carmẽ super pulchritudine eius hoc designat, quòd queadmodũ est creator, sic est ipsum bonũ, est gaudiũ, est uita, in quo omnia nostra desideria satiata cõquiescẽt, in eum omnium uota cõsumẽtur. Tunc satiabimur, cùm apparuerit gloria eius, et torrẽte uoluptatis suæ nos potabit. Ipse præmiũ nostrum, & dulcedo. Quãdiu à cõspectu eius abfuerimus, nunquam conquiescemus, perenni siti æstuantes, nec uacuus unquã erit mœrore animus, quadã nos noctesq; diesq; mœstitia tenẽte. Eadẽ ratio erit, si referas hanc formã ad omnigenã uirtutẽ eius, ut queadmodũ alibi dictũ, Cõfessionem, et decorẽ induisti, quasi τρόπαια appellãs decorẽ, et laudẽ, potestatẽ eius creãdi, & signa quæ creando diuinitatis suæ demonstrauit, sic talẽ ei nũc tribuat decorem,

rem,ut qui Rex sit absolutè, ceu Rex maximus , sic etiã pulcherrimus, nempe gloriosissimus. nam pulchritudo Dei, gloria dicitur: ἐνδοξότατος nobilissimus, nihil habens non egregium, non insigne, non formosum, radios diffundens bonitatis. Est alia pulchritudo corporis, quam Vates spectare potuerit, ut Messiã in humano corpore futurũ dicat nobilissimũ, formosissimum. Quæ pulchritudo etsi uera fuit, quia omnium fuit, estꝗ mortaliũ speciosissimus: uidetur tamẽ hæc quasi pars illius uastȩ glorię, ut potius referatur tota maiestas, & pulchritudo eius, quàm una corporis particularis, præcipuè corporis nondũ glorificati, & sub quo maiorem illam pulchritudinem suam occultaret, nolens uenire ad mortales in claritate sua, quòd & ferre eam nõ potuissent, & ueniendũ ad labores erat, descendendũ in aciẽ, perferendi dolores, quibus fortiter tolerandis ad maximã pulchritudinem illam mortales attingerent. Hebræi nihil super hac re loquuntur, sed tantũ de nuda uerborũ significatione pauca locuti diffugiunt, dicentes, Formosus es, figura, decore, intuentes formã corpoream. Græci uariant, alij ad corporeã pulchritudinẽ, alij ad incorpoream referentes, alij ad utrunꝗ: sic item Latini. Qui ad animã referũt, dicunt eum solum ex omnibus hominibus caruisse peccato. Alij, ut te appellaui regem, sic dico te excedere pulchritudine & gratia omnes mortales, sapientia quoꝗ quæ ore insidet, mirabilis es. Vera sunt & illa quæ à Nicolao referuntur, à maioribus Latinis manantia, ad Latinos ex Grȩcorũ fontibus defluentia, corpore & animo fuisse eum absolutum, corporis gratiã cum animi pulchritudine respondisse: nihil in eo non perfectum fuisse. Adducit urꝗ à Nicolao quod Porphyrius ex Euripide, πρῶτον εἶδος ἄξιον τυραννίδος, Prima species imperio digna. Qui gratia & forma prȩstat, is imperio dignus esto. In quo maior gratia animi et corporis inest, huic imperium debetur. Sic regem istum Messiam, nihil non habuisse regium: ut erat Rex, sic imperiũ ob infinitas gratias quãtæ in nullo mortali fuerint, meruisse, ut sit prȩclari regis descriptio. Sed quoniã iũ nõ subiacere peccato, iũ habere incõparabiles gratias, ex illa pulchritudine manat, tum quia Christus nõ fuit Rex mortalis, sed maximi regni cœlorũ, cuius famã primus ipse uulgauit, nec hominibus regum more imperauit: uidetͬ regia cœlestisꝗ illa maiestas, & pulchritudo maximè prædicari. Hoc enim maxime fefellit Hebræos, non uidẽtes quale imperiũ, quæ maiestas prædicaretur, opinatos corporeã, Prophetæ tamen apertè, nominibus rerum corporearũ, maiores illas cœlestes, & immortales res nuncuparunt. Nam Zacharias (quod exemplũ est mihi ubiꝗ necessariũ) cùm memorat iusiurandũ patribus factũ, nominat tenebras, & umbrã mortis, inimicos itẽ, quæ nomina rerũ sensibiliũ pro sensibilibus accipienda nõ esse clarũ est. Sic species, & pulchritudo Christi immortalis, indicat eũ regẽ immortalẽ, nõ terrenorũ regnorũ, sed cœlestiũ, & terrestriũ dominatorẽ, formaꝗ etiã ista elucebat in corpore humano suo, quoad ipse uellet, gloriãꝗ suã, regiũꝗ decus occultaret, extãtibus tamẽ expressis diuinitatis, maximiꝗ imperij signis. Ideo quod ait, Præ filijs hominũ, potest quidẽ iuxta Augustinũ, ex hoc intelligi, hunc regẽ futurũ fuisse hominẽ, quia cõparatͬ hominibus: cõparatio autẽ fit in eodem genere, hocꝗ Hebræi dicerẽt: sed, ut dixi, ista maxima gratia, regiaꝗ pulchritudo nõ potest esse à diuinitate seiuncta. Da enim aliquẽ hominẽ, qui non peccet, in quo nõ sit aliqua deformitas, aliquod uitium. Et nefas est diuinam Theologiã, ipsumꝗ Spiritũ sanctũ, mortalẽ aliquẽ tantũ caducas uictorias, sceptra lignea habiturũ, tot laudibus onerasse, ut in eum tot Prophetarũ ora aperiret, tãta præconia, tot oracula ei prædici faceret. Itaꝗ si rectè cõsideres, secus res quàm habuerunt, habere non potuerunt, ut is esset diuina pulchritudine, & digna, quæ à tot Vatibus prædiceretur, à Spiritu sancto decantaretur, indutus, Rex

regum, Dominus dominantium. Comparatio autẽ cum hominibus, non cum Angelis facta est, quòd tum homo futurus esset, tum ex rebus notis assumatur exemplum. Nam cùm Angelorum forma sit ignota, accepit exemplum clarum, sicut sæpe dicimus, Deum superare uires nostras, maiestatem eius omnem humanam gloriam longè excellere. Hæ locutiones ubiq; circumuolitant, pulchritudinem quoq; humanam Philon ait, à diuina uenire, ut quasi sit comparatio inter creatorem, & creaturam. Iam etiam homo futurus erat, cuius gratia supra omnẽ mortalem pulchritudinem à diuinitate manaret, iureq; ob hoc hominibus cõparatur, sicut etiam regibus terrenis collatus, rex regum dicitur. Ideo quod ait,

Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum.

DEsignatur ut Græci, & Latini testantur, regia sapientia. Describit regem inclytum, insignem, eumq; primum dicit omnium mortaliũ speciosissimum, tum ex ore eius gratiam eloquentię fluere, priorq; pulchritudo totius maiestatis, totius formæ regiæ est: secunda, quæ maxima est, tribuitur ori & eloquentiæ. Quid autem superesset ad pulchritudinem, cùm uideris aliquem primum regem, deinde speciosissimum, postremò diuina, immortaliaq; loquentem? Nec uox hominẽ sonat, Nanq; haud tibi uultus mortalis. Tres maximæ Charites, regia maiestas, forma, eloquentia. Tantam autem docet hanc gratiam oris, ac sermonis esse, ut eam appellet fusionem, quasi torrentem, flumen. Sic Homerus γλυκίων ῥέεν αὐδή, melle dulcior fluebat uox. Sed idem noster maximus, speciosissimusq; rex uerius de se dicebat, Qui sitit ueniat ad me & bibat, flumina de uentre eius, fluent aquæ uiuæ. Et ad Samaritanam, Qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Hæc illa eloquentia, hæc oris gratia reuocans à morte, ad regna cœlestia, rara & diuina χάρις, & oris gratia. Quicquid autem hic dicitur, spectat, ut dixi, ad aliud regium insigne. Ac diffusa est, potest, quoniam est passiuum, intelligi diffusa ab eo qui eum benedixit: aut sine persona, diffusa est, fluit, insidet gratia in labiis tuis, circunfusum est gratia os tuum: sicut fons effunditur, aut effundit sese, sic effudit sese ubertim gratia in ore tuo, quasi uberrima, maxima, redundansq;. Quæ autem sit hæc gratia, quæue eloquentia, etsi clarum est, Chaldæus tamen diuinè explicat, pro diffusa est, dicens, Datus est spiritus prophetiæ in ore tuo. Gratia igitur est spiritus prophetiæ. Est autem prophetia Hebræis, non futurorum modo prædictio, sed etiam omnis sacra cœlestisq; eloquentia, omnis de rebus altissimis, ac sapientissimis sermo, qualis apud Gręcos philosophia, Persas & Chaldęos Magia, Theologia quoq; apud nos, & illos rerum magnarum, atq; occultarum explicatio. Eadem enim ratione celantur, quæ sunt, tametsi præsentia, ab oculis tamen remota, neq; ulla est earum in nostris animis effigies, atq; ea, quæ in causarum suarum serie delitescũt. Siue igitur explices rerum futurarum, siue rerum non tempore, sed obscuritate remotissimarum latebras, prophetia est. Ideo prophetę apud omnes gentes dicti sunt quasi theologi, & sacerdotes, cum Diis loquentes, sacerdotesq; Ægypti, Prophetas Dioscorides, aliiq; Græci solent appellare. Nam Prophetæ quasi diuorum interpretes dicuntur: sacerdotes autẽ intercedunt inter homines, & Deum. Spiritus ergo prophetiæ, est spiritus sapientiæ, & scientiæ. Spiritus uaticinandi, philosophandi, theologiæ, in quibus rerum futurarum prædictio tenet præcipuum locum. Et AuenEsdra ait, hoc latam eius sapientiam designari, quæ cùm sit interior, eloquio repræsentatur. Talis gratia effusa est in illo, qui non solum uenientium seculorum, metasq; omnium temporum nobis explicuit, sed etiam arcana quæ à nullo hominum sciri potuissent, reuelauit, referans mysteria cœlestia,

intra cœli uerticem abscondita. Hæc eius perennis ubertimq́ fluens eloquentia. Eadem uidebitur, cùm eum omnes mortales audient loquentem, tonitrua, fulminaq́ contra impios tonantem: dulcem autem, ac placidum erga pios, regijsq́ edictis sortes æternas cuiq; deputantem. Quod autem dixit, Propterea benedixit te Deus in æternum, Rabi Dauid uult hunc esse sensum: Cùm intelligam in te esse tot dotes, tam præclara dona, dixerim te Deum, benedictione sempiterna benedixisse, non possum aliud dicere, quàm te à Deo benedictum inæternum. Ac cùm dicit, Propterea, non respicit causam, quòd illa fuerint in causa, ut à Deo benediceretur, sed eorum est causæ assignatio. Hoc, inquit, est, quòd in te est tanta sapientia, tanta maiestas, quia benedixit te Deus in æternum. Ideo benedictus es in æternũ à Deo, quia tanta es ab eo gratia donatus. Non aliud est hæc gratia, quàm diuina benedictio. Verùm duos potest habere sensus, cùm à Deo benedictum esse, ut aut ad consuetudinem scripturarum omnia in Deum, præcipuè maxima quæq; referentium, dictum sit, aut altissimum subest mysterium, declaraturq́ illa sapiẽtia, quam idem ipse attulit de cœlo. Omnia quę filius habeat, à patre accepisse, à quo primùm acceperit, accipiatq́, ipsum esse: esse autem non humanũ, sed diuinum, cum quo omnia bona sequuntur. Ideo ille dicebat, Sapiẽtia mea, non est mea, sed eius qui misit me. Et omnia inuenies eum, præcipuè apud Ioannem, ubi est altissima philosophia, patri referre accepta, tanquam optimum, obsequentissimum, gratissimum filium, iuxta quam philosophiam etiam Paulus dixit, Quem constituit regem uniuersorum. Et, Cõstitutus est à patre iudex uiuorum, & mortuorum. Et, Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Et, Caput Christi est Deus. Angelus item magni consilij apud Esaiam, nimirum missus à patre. Illeq́ solus patris sui diuinitatem apertè reuelauit. Hanc philosofophiam inueniemus etiam apud priscos. Ideo enim uocabant patrem τὸ ἀγαθὸν, ipsum bonum, scientes ab eo manare omnia: primumq́ omnium causam, filium suum. Chaldæorumq́ oracula, & Sibyllarum apertè confitentur, ei à patre rerum creationem traditam, regemq́ Deorum ab eo constitutum. Hæ sunt gratiæ, quibus à Deo benedictus fuit inæternum. Neq; uerò filius est minor. Nam genitus à Deo, Deus est, cum diuinitate est ęternitas, omnis potestas, sed eò minor, quòd ille dedit, is accepit. Ille genitor, is genitus. Is mittitur, exequitur, paret: ille mittit, iubet. Ac quoniam dixit, inæternum, quis non intelligit diuinitatem sempiternam? Quid hic dicent Hebræi, cùm hunc de quo hęc dicuntur, fateantur esse, Messiam uolũt esse merum hominem moriturum, nihil amplius? Vbi est in his sempiterna benedictio? quæ, quid aliud, nisi gloria æterna, & earum gratiarum, quæ in eo apparuerunt, & à Prophetis sunt decantatæ, sempiterna possessio? Si est rex, si speciosus, ante omnes homines, & si tanta gratia, & sapientia circunfusus, hæcq́ omnia in sempiternum, quid aliud prædicatur, nisi diuinitas, cui & omnia bona, & bonorum æternitas est adiuncta? Qui triginta uel quadraginta, uel etiam centum annos regnet, deinde sicut cæteri moriatur, eo mortuo, omnes cum eo gratiæ morientur, nec erit sempiterna benedictio? Est autem benedictio, largitio, effusio. Ideo cùm Isaac benediceret filium, dixit, Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti, uini, & olei, & seruiant tibi populi, & adorent te tribus. Esto Dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te, filij matris tuę. Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus: & q benedixerit, benedictionibus repleatur. Simili quadã benedictione, benedictus est à patre suo filius amantissimus. Dedit ei omnium rerum abundantiã, dedit diuinitatẽ, omnigenã sapientiã, ac potestatẽ, dedit imperiũ, iussit ut in nomine eius omne genu flecteretur, cœlestiũ Angelorũ, mortaliũ hominũ, dęmonũ deiectorũ. Qui spernit eum, spernit pa-

trem eius, & ab eo maledicitur. Qui autem adorauerit, benedixerit, benedicetur ab eo. Et hæc benedictio, non ore, & uotis, qualis Isaac, sed quoniam supra Deum nihil est, fuit re, & fuit ab æterno. Ideo usus est præteriti temporis uerbo. Ne subterfugias autem, dicasq́ non sempiternam benedictionem designari, quia עולם olam, designet seculum, ecce pro seculo transtulerunt Septuaginta Hebræi αἰῶνα, æuum, quod teste Aristotele, & Plotino dicitur quasi ἀεὶ ὤν, semper existens. Ideo rectè Latinè redditur inæternum. Ac quod dixit in præterito, inæternum benedixit, respicit, ut dixi, non solùm posteriorem, sed etiam anteriorem æternitatem, licet apud Deum sit una.

Accingere gladio tuo super femur tuum potentißime.

HEbræi & Græci conueniunt in eundem sensum, quòd narrata eius pulchritudine, narrata sapientia, describit fortitudinem, alloquens ut imperatorem, ut magnū ductorem copiarum, accingat gladiū, hostes prosternat, & occidat. Huc usq; Hebræi progrediuntur, sola uerba, & sensum in superna facie apparentē proponētes. Chaldæus autem ampliauit orationem, hostes memorans dicensq́, Accingere ense tuo super femur tuum fortis, ut interficias Reges cum Soldanis, id est, principibus. Græci igitur, ac Latini hos hostes, & Reges, eos interpretantur, qui κοσμοκράτορας, principes mundi à nostris dicuntur, cum quibus, ut sæpe dixi, sceleratorum, impiorumq́ sequitur agmen, qui perinde regnum patris sui, quod iustitia, æquitasq́ est, & recta ratio, euertere conantur, atq; dæmones. Respice igitur animumq́ exere. Non enim sunt ueri hostes, qui nostras opes corporeas depopulantur, sed qui profanant iustitiam, quorum consilio efficitur ciuitas impiorum, regno, & gloriæ Dei infesta, inimica. Quemadmodum autem iustitia, & pietas gloriam Dei, nomenq́ augent, cupiuntq́ famam cœlestem imperiumq́ propogari: sic omnis impietas molitur dedecus Dei, maiestatem eius quærit minuere. Cùm autem filio, ut omnium gentium, & nostris oraculis est cantatissimum, pater tradiderit rerum creationem, & earum administrationem, cumq́ imperatorem, & ὕπαρχον, ut Philon uocat, regni sui constituerit, cùm filius uenerit in mūdum, ut patrium decus propagaret: eadem certè ratione eius hostes sunt, & ad eum spectat cædes impiorum, inimicorumq́ Dei, qui sese à cultu eius auertant. Induciturq́ in sacris literis, filius gloriæ patris sui ardentissimus defensor, ut cùm eiecit è templo iratus uendentes, & ementes, euertitq́ eorum sedes, & hoc in humano, fragiliq; corpore, & in re minoris ponderis: quomodo æstuabit, quo impetu, quàue indignatione à conspectu suo abijciet scelestissimos & impijssimos quosq;, totamq́ malorum cateruam? quos inimicos patris sui appellabit, sicut pios amicos. Venite, dicet, benedicti patris mei. Vbiq; etiam in sacris literis impios, & sceleratos, inimicos Dei inuenies nuncupari. Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Contabescebat, liquefiebat homo dolore, & indignatione super inimicis Dei, quid filius ipse Dei, ad quem spectat maximè totum istud odiū? Et illud, Inimici autem Domini mox ut honorificati fuerint, & exaltati, sicut holera herbarum deficient. Ecce inimicos Dei superbos, ac principes, & in honoribus constitutos uocauit. Consideratis igitur omnibus, hæc appellatio inimicorum, et contra inimicos bellum, ac cædes eorum, & gladius quo cæduntur, maiora declarat, quàm res humanas, & humana bella, uilia indigna Deo. Nec de sanguine inimicorum fundendo, sed de mactandis eis alia ratione, quod & Esaias prædixit, de ipso Messia canens, Et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et diuus Paulus: Quem Dominus Iesus spiritu oris sui interficiet. innuens Antichristum,

christum, euersorem paternæ gloriæ, quicꝗ turbabit, aget, rapietcꝗ mundum. E grege eius sunt, signumcꝗ eius sequuntur omnes impij, quę quidem res principium habuit à dæmonibus. Ecce quomodo Messias sese armabit, interficietcꝗ inimicos solo spiritu suo, sicut solo spiritu, & uoce quatriduanum mortuum resuscitauit. Hæc antiqui Poëtæ imitati, induxerunt etiam ipsi Deos pugnantes: & apud eos, & nostros uisi sunt Dij, id est, Angeli armati, gladium horribilem, fulmineum tenentes, tantacꝗ se facies aperiebat, ut exanimes caderent uidentes. Et Homerus hæc sacra æmulatus, quorum apud Ægyptios non fuit ignarus, perinde atcꝗ nostræ literæ, exercitum pestilentia interfectum, inducit interfectum iaculante desuper Deo. Sic exercitum Assyriorum pestilentia interemptum, sacræ literæ dicunt ab Angelo trucidatum. Illis & insequentibus temporibus Angeli gladios ardentes tenere uisi sunt, qui pestilentia occidissent. His exemplis fit perspicuum, non debere nos falli, aut turbari consuetudine scripturarum, Deo, & inimicos, & bellum, & gladios attribuentium. Siquidem & de Angelis (licet de populo exponunt Hebręi, Ad faciendam uindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos Reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis) dicitur in psalmo, Et gladij ancipites in manibus eorum. Ecce gladius in manibus Angelorum ad interficiendos Reges, & Principes, quod nunc prædicatur de Messia. Nec arbitror tamen gladium illum Angelorum, ferream spatham, quibus mortales utuntur, quenquam sentire, sed simile quid. Et Chaldæus illic dixit, Et gladius iustitiæ in manibus eorum. Habes quem gladium sentias. Mortales quocꝗ fingunt iustitiam, gladium tenentem. Et magistratus anteit gladius, quo ipsi non utuntur. Necꝗ certè si rectè perpendas, aliud est illa iustitia sic figurata, nisi filius Dei, qui constitutus est à patre iudex uiuorum & mortuorum. Nam pater, ut de se filius loquitur apud Ioannem, non iudicat quenquã, sed omne iudicium dedit filio. Iste gladius, quo accingit sese, & hoc designatur uniuersalis eius iustitia, & potestas, regia maiestas. Is procedit ex ore eius acutus. Vocauerat eum Regem, dixerat esse formosissimum, grandiloquum, nunc tribuit sceptrum, & ensem regium, potestatemcꝗ iudicandi, dat ei fasces sicut Dictatori, quæ cùm suprema apud Romanos potestas esset, antecedebant eam duodecim fasces, Consules sex, quibus cædere obuios quoscꝗ prauè agentes, urbem obambulantes, omniacꝗ circunspicientes, quale facit in mundo iustitia diuina, solebant. Ex his si Hebræi saperent, hunc tam inclytum, tanta maiestate Regem nisi Deum esse non posse cognoscerent. Proponitur enim uniuersalis quędã iustitia, inimici & gladius alterius generis ostendũtur. Considera & illud, Si Messias non Deus, sed homo, si non fuit, sed futurus est, quomodo eum alloquitur quasi præsentem, Accingere gladio tuo ò potentissime? Crede mihi, uidebat eum, & cum eo spiritu sancto uectus loquebatur. Præsens præsenti hæc canebat. Deinde licet sit Hebraicè גבור ghibbor fortis, potens, ut possit in homines cadere: non sine ratione tamen absolutè fortis dicitur, sicut & Rex. Et gibbor sæpe est nomen Dei. Ornat igitur eum regijs insignibus. Dedit coronam, appellauit, salutauitcꝗ Regem, dedit speciem imperio dignam, dedit grandiloquentiam, maiestatemcꝗ dictandi: nunc dat gladium iustitiæ, appellans etiam potentem, fortem.

Specie tua, & pulchritudine tua intende, prosperè procede, & regna.

Propt

Propter ueritatem, & mansuetudinem, & iustitiam: & deducet te mirabiliter dextera tua.

ORatio iuxta Græcos, sic distinguenda est. Sunt enim tria uerba imperandi, Intende, sequitur Græcè κατευόδου, prosperare, feliciter ingredere, quod Latinus, prosperè procede. Tertium est, regna. Sed Hebraicè aliquid uarium. Primum quod dicitur, specie tua, siue gloria tua, est הודך hodeka, confessione, laude tua. Deinde והדרך uehadareka, & splendore tuo, gloria, pulchritudine. Tum ubi Septuaginta dixerunt καὶ ἔντεινε, & intende, est rursum והדרך uehadareka. Eoque Hieronymus transtulit, gloria tua, & decore tuo. Et quod Septuaginta καὶ βασίλευε, & regna, est רכב rekab, equita. Tum quod trāstulerūt ἕνεκα τῆς ἀληθείας, propter ueritatē, est אמת על־דבר aldebar, emeth, quod duo designat, id quod Septuaginta transtulerūt, Et super uerbum ueritatis. Iam quod apud nos dicitur, & iustitiam, iungenda sunt, & mansuetudine iustitiæ. Præterea sciendum dimidium superioris uersiculi hærere cum isto, dicendumque ut oratio sit clara, & distincta, & iuxta Hierony. Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, gloria tua & decore tuo. Tum sequitur alius uersiculus: Et decore tuo, prosperare, equita super uerbo ueritatis & mansuetudine iustitiæ, & docebit te mirabilia dextera tua. Est igitur elegans repetio decoris, quod poëtæ solent:

Ecce autem Panthus telis elapsus Achiuum,

Panthus Otriades. Et ueluti si quis diceret, Versatus est in prouincia, splendidè, & dignè. Et dignè sese ubique gessit. Et, In cœlo uiuitur perenniter, & beatè. Et beatè semper triumphatur. Dixerat autem ut accingeret cum decore & gloria gladium, id est, decorè, inclytè, gloriosè, nobiliter, speciosè, pulchrè, regaliter. Rursum ait, ut decorè & gloriosè accinctus ense diuino procedat, feliciter ingrediatur in bellum: eius enim tantam esse potestatem, ut dexteram suam sensurus sit fortissimam, ualidissimam. Ingrediatur autem ad iustitiam, & ueritatem, tum ad mansuetudinem, ut iudicium sit mite, clemens, mansuetum, non crudele: tribuitque ei hęc omnia, gladium regium, incessum grauem, felicitatem in rebus gerendis, ueritatem & prudentiam in disquirendo, cum seueritate & iustitia mansuetudinem, fortitudinem quoque manuum, rerum item gerendarum, incredibilem potestatem. Potest autem quoniam apud Hebręos casus non distinguuntur, hoc modo dici iuxta expositionem Rabi Dauid, Accingere gladium tuum, super femur, potentissime: gloriam tuam, & decus tuum. Gladium, inquit, accinge, qui est decus, & insigne tuum, in hoc gladio potestas & gloria tua cognoscitur. Gloriosus ensis tuus, maiestas omnis tua hoc gladio intelligitur. Est enim imperij & potestatis insigne. Ac rectè dicunt Hebræi gladium, *formaliter* accipi, non reuera, sicut antè dictum est, eoque timorem omnium gentium designari. Quare autem datus sit gladius Messiæ, non rectè intelligunt. Ac dicunt quòd quanquàm in diebus Messiæ erit pax, sicut sunt uaticinati prophetæ, tamen in principio regni eius, erit bellum Gog, & Magog. Quo testimonio imperitia eorum, apertè conuincitur, & ueritas ignaris excidit. Confundunt enim duplicem Christi aduentum, quo primo adueniente, pax in toto orbe terrarum fuit. Et Angeli eo nascente cecinerunt, In terra pax. Et Esaias eum Regem pacificum appellat. Et Sibyllæ eo nascente aurea secula reditura. Venit enim mansuetus, humilis, placidus; & cùm posset gentes implere terrore, spargere per omnes terras legiones cœlestes, adeò tamen maiestatem suam dissimulauit, & texit, ut sese ante omnes homines deiecerit. Factum est igitur, quod Hebræi ueritate cogente fatentur à Prophetis prædictum. Quid enim indi-

gemus

gemus testibus, ipsis ea apertè asserentibus. Quod autem dicũt de Gog & Magog, confundunt, ut dixi, ex summa imperitia alterũ aduentum, qui erit in gloria maiestatis suæ, circunstantibus legionibus Angelorum, & millibus sanctorũ, bellumque erit uisibile cõtra Antichristum, qui iure à nostris dicitur filius perditionis, & princeps apostasiæ. Consurget enim contra omne quod dicitur Deus, eoque cultoribus ueri Dei bellum inferet, summis eos cruciatibus, ubi potuerit, afficiet. Is ab eis uocatur Gog & Magog septus exercitibus impijs suis. Ideo sanctis fidẽ spemque Dei ueri implorantibus, & turbato tumultuanteque toto mundo, nec sani quicquam restante, ueniet de cœlo terribilis filius Dei, impiumque illũ gladio oris sui interficiet, finemque rebus imponet. Hæc est ueritas, hæc ab Hebræis, sed mente ignara dicuntur. Dicunt enim ab isto, de quo canitur Psalmus, bellũ impijs inferendum, & sanctos ab eo liberandos, se sanctos ex summa imperitia, impios autem Romanos & Christianos interpretantes, eodem scilicet iudicio, quo sunt in omni professione. Rectè igitur gladiũ figuratè accipiendum censent, eoque designari iudicium & bellũ contra impios. Hoc enim canunt nostræ literæ, quod magis etiam Hebræorum his testimonijs roboratur, qui nescio quo impetu agnoscunt, & fatentur gladium hic accipiendum esse figuratè, quo sese refellunt, cùm Mesiam terrestrium copiarum ductorem faciunt, ensem ferreum, quo sanguinem eorum, qui Hebræos infestassent, spargat, tribuunt. Ecce cognoscunt, pro ense maius aliquid accipiendum, diuinam nempe autoritatem, (& solo sermone uincendi, refellendi) iudicandi potestatem. Quæ soli Deo adesse possunt, ut necessariò cui tanta autoritas traditur, ab illis, & à nobis Mesias interpretatus, sit potestate, & natura diuina. Gladius igitur is decorus, gloriosus, inclytus, gladius qui est gloria eius, & decus, est inclyta potestas, lataque maiestas, scelerum cognoscẽdorum iudicandorumque diuina autoritas. Id enim faciet Christus ore, imperio, dictis, cùm dicet, Ite maledicti in ignẽ æternum: & cùm spiritu oris sui principem impiorum interficiet, & Reges, & principes ense ferreo, cùm caput nefario cuique iubent abscindi. Sed illi humanè, Deus diuinè. Illi quod ad hanc uitam, & corpus, ille quod ad æternitatem, totumque hominem attinet. Quoniam autem iudicium est, ubi & cognitio delictorum, si Mesias iudicat, etiam cognoscat necesse est: cognoscere omnia scelera, præterita, præsentia, & futura, tum latebras cogitationum euoluere, uidere etiam pondera criminum, hæcque exactè, ac diligenter perpendere, ne iudiciũ aut immeritos damnet, aut meritos pœnarum absoluat, quis non intelligit, nisi solius Dei esse non posse? Mesias igitur iudicat, & is est gladius eius: uniuersale autem exactumque iudicium solius sapientiæ diuinæ, uide tu quid sequatur. Hoc igitur est quod in præsenti uersiculo dicitur: Et decore tuo prosperare, equita super uerbo ueritatis, & mansuetudine iustitiæ. Quo loco sunt Hebraici sermonis figuræ, & tropi, Equitare super uerbo ueritatis, sonat, quod quemadmodum decorem & gloriam eius, dixit gladium regium, sic bigam & currum eius, dicit esse iustitiam, ueritatem, mansuetudinem, quasi à duobus nitentibus, diuinisque equis biga trahatur, à ueritate, & à dulci, mansuetaque iustitia. Sic enim est Hebraicè ענוה צדק aneuat zedek, mansuetudine iustitiæ. aut sine tau, mansuetudine, & iustitia. Nec mirum hac eum eleganti figura uti, quandoquidem & Plato hominem bigæ assimilauit, quæ à duobus equis trahatur, furore, & cupiditate, desuper regat habenas, tanquam auriga, ratio, mens. Equi sunt irrationales, furor & cupiditas, ratio auriga, currus moderatrix. Idem facit Iouem super currum, πτηνὸν uolucrem ire per cœlum. Sic noster Rex, currum eius iustitia & ueritate trahentibus, ueniet ad iudicium: ut si

quis Latine diceret, iustitiæ moderatur habenas. Ac ueritas pertinet ad uerum, syncerumque iudicium, iustitia ut iudicetur, procedaturque ad supplicia: mansueta iustitia, ut de pœna, & criminibus detrahatur, ut adsit clementia, condonans peccata, fragilitatem humanam miserata. Quæ duo sunt in his sanctis literis celeberrima, nunc iustitiam Dei, nunc misericordiam indefessè canentibus. Esse autem hunc uerum sensum apparet ex Chaldæo, qui partem huius uersus transfert, Prosperare ad equitandum super equos regni. Sunt ergo equi regni diuini, ueritas & iustitia cum clementia, quibus constat regnum Dei, quibus utitur is, qui constitutus est iudex, cui datum est iudicium uiuorum ac mortuorum. Hæc est altissima quadriga, qua portatur altissimus Rex filius Dei. Quorum dictorum grauitatem si possent Hebræi agnoscere, intelligerent utique, eum, de quo ista tam grandia canuntur, habere necessariò diuinitatem. Hæcque eodem ferè modo accipiuntur de uno eodemque Messia ab eis, Græcis, ac Latinis. Ad eundemque scopum omnes diuersis è locis tela iaciunt. Nam uerbum ueritatis, negotium legis, & fidei, Hebræi, & Chaldæus: nostri Euangelium. Dicerem ego uniuersale iudicium, mundique moderamen, præcipuè rebus nouissimis, quod Hebræi spectant, uolentes à Messia eo tempore legem defendendam, rectius nos, non ceremonias illas, sed maximum Dei cultum, & honorem, pro quo contra principem apostasiæ depugnabit. Ac uerbum prosperandi, ea ratione ab Hebræis exponitur, qua à Sept. est tralatum κατευοδοῦν. Exponunt enim ipsum, transire, incedere, ut sonet feliciter ingredi. Quod autem dicit, Et deducet te mirabiliter, pro Deducet, ὁδηγήσει, est Hebraicè תורך toreka, docebit te, sicut transtulit Hieronymus. Idem uerò docere, & ὁδηγεῖν, deducere. Sensus autem clarus est, tropo qui sub dextera latet resoluto. Dextera est potentia, robur, potentia qua inimici cadunt.

Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes. Et,
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus. Et,
—Dextra Drancis nec dicta refellam?

Et apud Poëtas Græcos, quoties καὶ χεῖρας ἀάπτους. Sic noster Poëta, bellicoso regi, cui gladium quoque tribuerat, tribuit dextram potentem, terribilem, grauem, prodigia facientem, bella immania conficientem. Hæc, inquit, docebit te, suggeret tibi mirabilia, grandia. Sicque ποιητικῶς, tribuitur dexteræ quòd doceat, cui tribuunt uim, effectumque belli & cædis, etiam profani Poëtæ. Hæc de femore gladium educit. Omnia de diuino Rege ἀλληγορικῶς.

Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent in corda inimicorum Regis.

PRo corda, dicendum iuxta Græcum, & Hebraicum, Cor. Verba clarent, si sensus pateret. Eodem tropo tribuuntur ei sagittæ, atque gladius, & dextera fortis, ac terribilis. Estque, ut admonent Hebræi, hyperbaton, quia dicendum est, Sagittæ tuæ acutæ cadent in corda inimicorum regis, id est, figentur in cor inimicorum istius regis, inhærebit letalis harundo: transadiget costas, & pectora rumpet. Aureus ex humero sonat arcus. Ac fixo transit præcordia ligno. Et similia huic loco Homerus,

τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.
Arcum humeris gestans, uillo horrentemque pharetram.

Similis

Similis est istius item nostri Dei descriptio. Quemadmodum autem Homerus Deum illum uocat Regem, tribuitq; ei τόξον, arcum & sagittas, & pestilentiam, quæ latè strauit Achiuos, inducit fuisse uulnera, spiculaq; Dei, sic omnia hæc sunt apud hunc nostrum. Sagittas appellat dicta, imperiaq; Dei, quibus interficiet impium. Et, Spiritu labiorum suorum interficiet impium, ait Esaias. Neque enim etiam apud illum Poëtam, Philosophi sagittas, ut sonat, accipiunt, ipseq; Poëta clarè ostendit. Ac sunt etiam Hebræi qui uerbum cadendi utroque referant ad populum, & sagittas, Populi cadent, cadent sagittæ in cor inimicorum. Primus est igitur sensus ut hæc quasi ad secundum Christi aduentum referantur, in quo potestas eius, & maiestas, iudicium, ac seueritas, qua turbæ, ut uertit Chaldæus, usurpans uocem Græcam ὄχλος, agminaq; impiorum ducem Antichristum sequentium, ingenti ruina, & uastis occisorum aceruis, sternentur, tum ante Christi tribunal, & ipsi, & omnes ab orbe condito scelerati, qui Deo bellum intulissent, similes illis qui tunc inuenientur, ab illo fortissimo, formidabiliq; Rege, quem infinita ducum, principum, potestatum circunstabit multitudo, pœnis æternis deputabuntur. Nec mora erit post latam sententiam. Hæc cùm maxima sint, ut nihil in rebus diuinis, & humanis sit maius, oraculis Prophetarum sunt prædicta, præ quibus humana bella uilia sunt, contemptissima. Et apud ipsos Poëtas apparet pœnas à Dijs illatas, sagittas, & iacula uocari, ut similiter is, cui sagittæ uolantes, auras scindentes, acutæ, uolucres dantur, sit Deus, nec mortalem Regem debeas intelligere, ut toto elucet in Psalmo. Est alius sensus Rabi Salomonis, & Græcorum, Latinorumq; ut quemadmodum uerbum Dei gladium uocat diuus Paulus, sic sagittæ sint uerba Euangelij eiaculata ab Apostolis in corda populorum. Nam Salomon sagittas simili ferè sensu exponit, sapientes discipulos legis. Quemadmodum extat in Psalmo, Sicut sagittæ in manu potentis, ita filij excussorum. Et Esaias uocat Ioannem, sagittam electam, ibiq; ait, Vt euellas, dissipes, quæ pro ruina, hostiliq; euersione non accipi, palàm est. Sed pro euersis religionibus impijs, humanis cordibus mutatis, talis euersio potest esse prædicta hoc Psalmo, qua etiam euersio imperij diabolici continetur. Et Christus dixit figuratè, & ad morem Psalmorum, Nunc iudicium est mundi, nunc princeps mundi huius eijcietur foras. Et, Videbam Satanam sicut fulgur, cadentem de cœlo. Et Zacharias, iam Christo nato, Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Quibus testimonijs apparet figuratè arma, sagittas, gladios, bella, hostes, cateruasq; cadentium accipi. Sicut figuratè uocauit Homerus sagittas Dei, pestilentiam. Hic autem etiam interior quædam figura, si populi, hostesq; in bello cadentes, dæmones innuantur, quasi συμβολικῶς. Sunt enim symbola, ut ait Philon: σύμβολα δέ ἐστι τὰ λεχθέντα φανερὰ, ἀδήλων καὶ ἀφανῶν ἐνδείξεις, Clara nomina rerum statim occultarũ, aspectumq; fugentium. His plenę sunt scripturæ sacræ. Quanquam potius μεταφορικῶς superiora illa dicantur. Hoc quoq; loco obserues, Regem absolutè uocari, & inimicos eius, quasi inimicos crucis Christi, quorum Deus uenter est, gloriaq; eorum, plena confusionis, terrena tantum cogitantium. Sicq; in sanctis oraculis duæ sunt acies inimicorum & amicorũ Dei, priores etiam ab antiquis Græcis dicti ἄθεοι, θεοστυγεῖς: Posteriores θεοφιλεῖς, εὐσεβεῖς, θεοσεβεῖς. E quibus duæ respublicæ, duæ ciuitates, duo regna fiunt, pugnaturq; semper inter utrosq; donec bellum supremum geretur.

Sedes tua Deus in seculum seculi uirga directionis, uirga regni tui.

CVm res clarissima sit, ad eundem illum esse nūc sermonem, atque superius, cum quo semper ab exordio psalmi est locutus, ut ista secunda persona, cum qua nunc sermo est, eadem sit necessario, atque ea cum qua quasi facie ad faciem loquutus semper est: Hebræi tamen istius temporis qua solent ubique miserabili cæcitate, diuersis cuniculis subterfugere conantur, adnixi totis uiribus, ueritatem benigne in oculos eorum claram, ac manifestam uenientem repellere, ne religionem Christianorum, quam stulto odio execrantur, asserere cogantur. Est igitur clara hoc loco cōfessio Messiam esse Deum æternum, esse sedem eius sempiternam. Hoc enim est, quod eadem tempore Christi constans opinio in toto populo Hebræorū erat. Ideo dixerunt eidem, Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum. In ęternum, hoc est, post & retro, eius regnum, ac diuinitatem, imperiumque futurum. Si mortalis esset, ut turba dicebat, more cæterorum hominum mortuus deficeret ipse, & regnum eius. Ecce igitur Hebræos, Hebręis opponentes, recentium eorum possumus imperitiam, ac malitiam refellere, falsis, & ineptis diuerticulis à ueritate refugiētium. Ac Rabi Sahadias paulò ante AuenEsdra antiquior, exponit, Sedem tuam Deus stabiliet, in seculum seculi, refugiens fateri Messiam esse Deum. AuenEsdra post interpretatus est, Sedes tua Dei, id est, sedes tua Messia, est sedes Dei, sicut dicitur de Salomone, quod sedit super solium Dei, appellante theologia, solium regum Israël, solium Dei, quia super ipsum, imperio Dei sederent, eademque probat Rabi Dauid. Rabi Salomon uult Deum appellatum ipsum Messiam, sicut appellatur in Exodo, Moses Deus Aaron, Tu autē eris ei in his quæ ad Deum pertinent. Et ad Mosen, Et dedi te Deum Pharonis. sic Messiam non uerum Deum, sed quasi Deum, aut uice Dei esse. Quorum omnium aperta est, & cuiuis de medio exposita dilutio. Quatuor sunt rationes, quibus & eorum error refelli, & ueritas clara demōstrari queat. Primum quod facile sit intellectu, eandem nunc esse secundam personam, ac superius, & inferius: superius eorum etiam testimonio est Messias. Post semper etiam erit Messias. Non enim est probabile, cùm totus iste psalmus cum aliquo secundo astante, ac præsente loquatur, hunc qui semper sit Messias, in uno uersiculo duntaxat esse alium. Secūdo, si Messias est, ut uelle uidentur, expressa inscitia est, qui Deus dicatur, dicere aut quasi Deum, aut tam absurdè orationem interpretari, ut dicant, Sedes tua, Dei, scilicet est, ò Messia. Tertio, quomodo defenditur, quod hanc eandem sedem cùm Messiæ sedem fateantur, Vates eam dicat sempiternam? Quid eo innuitur, nisi sempiterna diuinitas? Tum sedem, quæ Prophetarum oraculis cantatur, diuinam esse necesse est. Veritas igitur est clara, & perspecta, nec potest, quantumuis artificiosa malitia occultari. Idem est hoc loco Deus, atque superius, & eiusdem regnū sempiternum effertur, cuius gladius, cuius sagittæ, cuius forma, cunctis hominibus præferebatur. Quem appellauerat primùm regem, tum formosissimum, diuinitus loquentem, in æternum à Deo benedictum, fortissimum, ueridicum iudicem, felicem, seuerè & clementer iudicantem, inimicorum uastātem cateruas diuinis sagittis: nunc denique tribuit ei diuinitatem, regni æternitatem, sicut fama erat penes antiquos Hebræos, Nos audiuimus, dicebant, ex lege, id est ex sacris literis, quod Christus manet in æternum. Quomodo posset igitur sedes eius, idest, sicut transtulit Chaldæus, solium gloriæ, esse in æternum, & ultrà, sicut dicitur in psalmo: & in secula seculorum, sicut uertit Chaldęus, si Messias homo tantum, non Deus? Cuius est mortalium regum regnum sempiternum, si tribuitur Christo sempiterna maiestas, quod illi quidquid conentur, negare non possunt, tribuitur sempiterna diuininitas? Diuinus est igitur iste psalmus, eique subest alta theologia. Is enim est, de quo totus istorum oraculorum chorus canit, Dominus in cœlo parauit, id est firmauit, sedē suam, & regnū eius omni-

bus dominabitur. Ecce & hoc pſalmo, & regē eum nominat, & ſupra omnes mortales formoſum, nominat item ſedē. Vbinam ſedes ſempiterna niſi in cœlo? Sicq́ꝫ locus is ex illo innoteſcit, cùm ſimilia nomina, ſimilis item ſit locutio. Sic dicitur, Qui aſcendit ſuper occaſum, Dominus nomen illi. Id eſt, ſedet in altiſsimo diuinitatis throno. En Dominus, en ſedes. Et, Parata, hoc eſt firmata, ſtabilita eſt ſedes tua, ex tunc à ſeculo tu es. Nimirum ab æterno, ſicut alibi, Regnū tuum, regnum omnium ſeculorū, & dominatio tua, in omni generatione, & generatione. Quibus exemplis apparet eundē hunc eſſe, de quo loquitur præſens, atq́ꝫ eum de quo ſimili locutione, cæteri loquuntur pſalmi. Illum autem Hebręi Deum non negabant, ne iſtum quidē. Similiter locutus eſt Daniel, Poteſtas eius, poteſtas æterna. Et regnū eius, quod non corrumpetur. Dicitur ergo, Sedes tua, quo non omnis ſedes intelligitur, ſed regia, Hebraicè kiſe, Græcè thronus, Latinè, ſolium. Quod autem dicit, Virga directionis, uirga regni tui, pro directione, Græcè εὐθύτητος, æquitatis, ut reddit Hieron. Et pro uirga, Hebraicè שבט shebet, quod uirgam ſonat, & ſceptrum. Non auferetur ſceptrum de Iuda. Vbi eſt hæc uox. Sceptrum hic uertit etiam Hieron. Exponunt autē Hebręi hoc iuxta ſuperiora, refugientes ſenſum uerum. Quia, inquit, ſceptrum tuum eſt iuſtiſsimū, ideo regnum tuum erit ęternum. At is non eſt uerus ſenſus, ſed, Ideo regnū tuum eſt æternum, & ſceprum æquiſsimū, quia Deus es. Nemo eſt enim ſuper terrā, qui non peccet: ut regnum Dei dūtaxat, & iudicium poſsit eſſe incorruptum. Si humanū eſſet hoc regnum, non eſſet uſquequaq́ꝫ à peccato alienum. Præterea ſi homo Meſsias eſt, quomodo regnū eius ſempiternum? Nam ſi homo eſt, utiq́ꝫ morietur, ſicq́ꝫ non erit eius regnum æternū. Quòd ſi in poſteris remanſerit, æterna'ne erit regum ſeries à Meſsia orientiū, & in æternum non peccantium, cùm etiam ipſe Adam peccauerit, peccauerit etiam Dauid? à quibus tametſi ipſi genearchæ ſanctiores fuerunt, nepotes ſcelerati & impij nati ſunt. Siue igitur in uita Meſsias, ſiue in poſteris, propter eximiam pietatem, æternū regnum habere non poterit. Sicq́ꝫ cognoſcitur, eos quæ maiores bene ſenſiſſent, & bene à ſcripturis tradita fuiſſent, deprauare ſtuduiſſe, propter eum, quē ſibi finxerunt pietatis errorem. Laudat igitur pſalmus incorruptā regni iuſtitiam, ſicut dixerat eum equitare ſuper ueritatē, & iuſtitiam. Nullamq́ꝫ partem omittit regię deſcriptionis, dans omnes eximias dotes huic regi, pulchritudinē, grandiloquētiam, potentiam, fortitudinem, ęternitatem regni, ſummam æquitatem. Celeberrimus enim fuit iſte rex apud antiquos, ac propter dotes attributas, nominibusq́ꝫ corporeis ſignificatas, ſuſpicati ſunt nonnulli eum fore quaſi mortalem regem. Audiebant enim ſagittas, gladios, pulchritudines, iudicia, uirgas, ſceptra, quibus ad opinionem mortalitatis adducebantur, adducunturq́ꝫ hodie maximè. At ſi linguam ſuam conſuluiſſent, qua Deus dicitur uir belli, dicitur habere manus, pedes, os, linguā, ſermonē, dicitur iraſci, turbari, contriſtari, dicitur ſedere tanquā rex maximus, apprehendit arma, & ſagittas, & uenit in adiutoriū: eadē ratione cognouiſſent hæc Meſsiæ Deo attributa, nec inde in ſuſpicionē mortalitatis deueniſsēt. Dicitur ergo nūcq́ꝫ alijs in pſalmis, Iuſtus es Domine, & rectū iudiciū tuū, Laudatq́ꝫ ubiq́ꝫ & prędicatur, iuſtitia, & clemētia diuina. Sub cuius aūt nomine laudat alibi, ſub eiuſdē etiā hoc loco.

Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ, præ conſortibus tuis.

PRincipio eſt quam Græci dicunt παλιλογία, earundem rerū repetitio. Idem enim eſt diligere iuſtitiam, & odiſſe iniquitatem: atq́ꝫ ſceptrū regni tui, eſt ſceptrum iuſtitiæ, æquitatis. Quod autem dixit, Deus Deus tuus, duos habet ſenſus, ut primum,

mum nomen Dei, sit ad eum, de quo antè, Sedes tua Deus, secundum sit summi patris ut dicat, Propterea unxit te ô Deus, Deus tuus. Secundus est sensus ut iteret eundem Deum, ut, Deus Deus meus. Prior sensus est probatior, grauior, profundior, qui facilius decipiat Hebræos obtusum pecus, altos sensus nusquã agnoscentes. Et Aquilas etiam Iudæus uertit θεὸς θεὸς. Primusq́ casus est uocatiuus. Multaq́ super eo Eusebius de Euangelica ἀποδείξει, libro quarto. Et Hieron. ad principium. Est autem non solum in nostra theologia, sed etiam apud antiquos Græciæ theologos, & antiquiores Hebræos, hæc altissima scientia, quam apud Mercurium quoq́, Orpheum, Platonem, Plotinum, Amelium, Philonem Iudæum deprehendimus, duos esse quasi Deos, quorum sit alter propriè, ac primo Deus, alter etiam Deus, sed Deus ab illo. Atq́ ille dicitur τὸ πρῶτον, primum esse, is autem imago eius, & exemplum, natus ab illo, & donatus ab æterno, diuinitate, & regno, & imperio. A' Philone, ut agnoscas ueterum Hebræorum longè diuiniorem fuisse, quàm istorum istius temporis, semper humi reptantium, omnium rerum imperitorum philosophiam, semper uocatur θεῖος λόγος, uerbum diuinum, diuina ratio, diuina sapientia. De quo ad alia, hæc diuinè elocutus est in libro Quis sit hęres rerũ diuinarum, δύο λόγοι, ὧς μὲν ἀρχέτυπος ὑπὲρ ἡμᾶς, ἕτερος δὲ μίμημα, ὁ καθ' ἡμᾶς ὑπάρχων. Καλεῖ δὲ Μωσῆς τὸν μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς, εἰκόνα θεοῦ: τὸν δὲ καθ' ἡμᾶς τῆς εἰκόνος ἐκμαγεῖον. ἐποίησε, φησὶν, ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, οὐκ εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα, ὥστε τὸν καθ' ἕκαστον ἡμῶν νοῦν, ὃς δὴ καὶ πρὸς ἀλήθειαν κυρίως ἄνθρωπός ἐστιν, τρίτον εἶναι τύπον ἐκ τοῦ πεποιηκότος. τὸν δὲ μέσον παράδειγμα μὲν τούτου, ἀπεικόνισμα δὲ ἐκείνου. Quę sunt: Duę sunt mentes, siue duæ rationes: una quidem archetypa, & primæua, altera imitatio, eaq́ est nostra. Vocat autem Moses eam quidem quæ supra nos, imaginem Dei, nostram uerò imaginis simulacrum. Fecit enim Deus, inquit, hominem non imaginem, sed ad imaginem. Quocirca nostra uniuscuiusq́ mens, quæ propriè & uerè est homo, est tertia imago à creatore. Medius autem, exemplar quidem est nostræ, imago autem illius. Hæc Philon ex sacris oraculis, & priscorum philosophia hausta. Quo in loco uides eum fateri, duas esse mentes, quarũ altera quæ supra nos est, idest filius Dei, sit imago ueri ac primi Dei. Ideo enim est imago, quia filius: filius est enim imago patris. Nostram autem esse imaginem imaginis, creatam ad eum qui est imago Dei patris sui. Eoq́ fieri ut filius respectu Dei patris sui, sit imago & simulacrũ: respectu nostri sit exemplar. Et nos ad similitudinem eius sumus, ille est ad similitudinem Dei patris. Appellatur autem Deus ab eo, sicut & in sacra nostra theologia pater, propriè. Semperq́ inuenies apud nostros, Deum propriè patrem dici. Qui constitutus est à Deo, iudex uiuorum ac mortuorum. Et idem, Ascendo ad patrem meum, & patrem uestrum, Deum meum & Deum uestrum. Et, Hunc suscitauit Deus tertia die. Et caput Christi est Deus. Sicq́ est Deus de Deo. Hæc altissima theologia est apud Philonem, cui magis credendum est, quàm Iudæorum turbæ fallaci, & imperitæ omnium bonarum rerum. Idem in secundo libro, sacrarum legum, similia locutus est, σκιὰ δὲ θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστιν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. αὕτη δὲ ἡ σκιὰ, καὶ ὡσανεὶ ἀπεικόνισμα ἑτέρων ἐστὶν ἀρχέτυπον, ὥσπερ παράδειγμα τῆς εἰκόνος, ἣν σκιὰν κέκληκεν. οὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλων γίνεται παράδειγμα, ὡς καὶ ἐναρχόμενος τῆς νομοθεσίας ἐδήλωσεν εἰπών; Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα θεοῦ: ὡς τῆς μὲν εἰκόνος κατὰ τὸν θεὸν ἀπεικονισθείσης, τοῦ δὲ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα, λαβούσης δύναμιν παραδείγματος. Vmbra autem Dei, est uerbum Dei, quo tanquam instrumento usus creauit mundum. Hęc autem umbra, & quasi imago, aliorum est archetypum, sicut exẽplar imaginis, quam umbram uocauimus. Sic imago, alteri est exemplar, sicut in principio legis declarauit dicens, Et creauit Deus hominem, secundum imaginem Dei. Quasi imago secundum Deum sit expressa, homo autem secundum imaginem, quæ acceperit uim

exem

exemplaris. His Philonis testimonijs probatur, priscos Hebræos eandem philosophiam atque nostros Apostolos tenuisse. Hæc enim est doctrina à Christo reuelata. Sicut nos fecit similes sibi, sic ipse est similis patri suo. Ideóque est filius, ut qui uideat eum, uideat patrem suum. Hęc autem testimonia eò spectant, ut cognoscas sapientiam in psalmo latentem, non cognitam ab Hebræis. Hic sunt duo Dij, aut bis nominatur Deus, summus pater, summum bonum, & Mesias ille Rex, uerbum diuinum, ratio, sapientia, imago patris, hominis, ut Græci dicunt πρωτότυπον, primarium exemplum, archetypon item, & origo omnium rerum. In libris autem de Agricultura, hæc item locutus est, ταῦτα δὲ πάντα ὁ ποιμὴν καὶ βασιλεὺς θεὸς ἄγει κατὰ δίκην, νόμον προστησάμενος τὸν ὀρθὸν, τὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ πρωτόγονον υἱὸν, ὃς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἱερᾶς ταύτης τάξεως οἷά τις μεγάλου βασιλέως ὕπαρχος διαδέξεται. Hæc inquit omnia, Pastor, & Rex Deus agit iustè, & rectè, lege recta præfecta, uerbo suo, & primogenito filio. Qui prouinciam sacri muneris huius tanquam magni Regis magistratus sustinet. Sic hoc quoque fit perspectissimum, quantum antiquiores Hebræi anteirent sapientia uiles istos, & stultè pertinaces. Ecce & nunc sicut in præsenti psalmo, duo quasi Dij nominantur. Et pater ipse primóque Deus, dicitur præfecisse filiũ ad mundi gubernaculum, sicut in psalmo, quòd unxerit eum Deus. Est enim hæc unctio qualem dixit Philon, Factus est Rex mundi, & gubernator. Et res spiritualis, & inuisibilis more & nomine humano designatur. Sicut enim Reges, & Sacerdotes ungebantur, eorumque electio, erat unctio: sic electio filij Dei sempiterna in Regem uniuersi unctio uocatur. Vnctus est à patre. Philon relicta proprietate sui sermonis, & ex philosophia, quæ, ut ait Aristoteles, respuit metaphoras, loquens, dicit, Constitutus est præfectus, est Rex mundi. Et Paulus etiam explicuit unctionem: Constitutus est à Deo iudex uiuorum, ac mortuorum. Quid hoc aliud, nisi summum imperium ei traditum? Sicque maximorum uirorum, & omnium seculorum testimonijs concurrentibus, consonantibus, omnibus religionibus, omni philosophia sibi respondente, ueritas est clara. Nam & testimonium Numenij Pythagorei extat. Quæ etsi alibi tractata sunt, repetere tamen aptè & commodè, non ab re fuerit. Is hæc scribit diuinitus eodem modo loquẽs, atque in ipso psalmo Propheta, & ut Philon, ὁ μὲν πρῶτος ἐν ἑαυτῷ ὢν ἐστὶν ἁπλοῦς διὰ τὸ ἑαυτῷ συγγινόμενος, δι' ὅλου, μήποτε εἶναι διαιρετόν. ὁ δεύτερος δὲ καὶ τρίτος ἐστὶν εἷς. καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστὶ χρεὼν τὸν πρῶτον καὶ τοῦ δημιουργοῦντος δὲ πατρὸς καὶ υἱοῦ χρὴ εἶναι νομίζεσθαι πατέρα τὸν πρῶτον θεόν. Quæ sunt: Primum quidem in seipsa existens, est simplex, propterea quòd semper sibi coniũctus, nunquam est diuiduus. Secundus, & tertius est unus. Etenim, neque creare oportet ipsum primum, & de creante patre, & filio, oportet credere patrem esse primum Deum. Hæc Numenius: in quibus cùm subsit altissima theologia, cætera alibi sunt examinata, id solùm nunc consideramus, quòd duos quasi Deos nominat, sed eos tamen unum esse dicit: patrem autem ponit tanquam primum, tanquam ungentem, constituentem filium àd creandum, ut imperium filij à patre dependere clarè fateatur. Similis est theologia in psalmo. Omnia ab Hebræis, & ab antiquissimis patribus, ab oraculis item, quæ toto in mundo quondã resonabant, manantia. Si quidem & oraculum Apollinis sæpe mirabilia de Deo, de Angelis reuelauit. Sed audi etiam Plotinum, ut in psalmo, duos quasi Deos audiens, alterum ungentem, præficientem, alterum unctum, præfectum, electum, ac constitutum Regem, agnoscas cœlestem, à regijs sedibus uenientem sapientiam. Nec more imperitorum Hebræorum decipiaris. Hæc ille sublimia fatur: τί οὖν καὶ περὶ τοῦ τελειοτάτου λέγειν, μηδὲν ἀπ' αὐτοῦ, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτό; μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸ, νοῦς, καὶ δεύτερον. καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νοῦς ἐκεῖνον, καὶ δεῖται αὐτοῦ μόνου, ἐκεῖνος δὲ τούτου οὐδέν. καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ, νοῦν εἶναι, καὶ κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν.

Quid

Quid igitur, inquit, oportet de perfectissimo dicere, nihil'ne esse post ipsum, aut maxima post ipsum? Maximum autem post ipsum, est mens, & secundum. Et enim aspicit eum mens, & indiget eius unius. Ille autem huius nihil. Et quod generatur à maiore mente, mentem esse: omnibusq; maior est mens, quia cætera post ipsam. In his Plotinus tantum theologiæ eloquitur, ut Apostolorum discipulus fuisse uideatur. Manabant autem à Mercurio Trismegisto, à Chaldæis. Vides etiam hic patrem mentem generantem: uides duos, alter dicitur maior, sicut ipse dixit, Pater maior me est. Pater dicitur perfectissimus, maximum autem post patrem, mens, siue filius, quia super omnia, secunda quidem à patre, quia respicit eum, & indiget eius, quia filius, ut ipse dixit, non potest quicquam, nisi pater dederit, dedit autem maximè ut esset omnibus uisibilibus, & inuisibilibus rebus maior. Hæc humano uocabulo, dicitur unctio. Hæc est profunda philosophia huius psalmi, quam Hebræi non agnoscentes, sed decepti, hac ratione dicendi, primum quòd unctio nominatur: deinde quòd alter dicitur ungi, alter ungere, putant necessariò alterum esse Deum, alterum hominem: non enim habent captum sublimium rerum, ut qui à teneris assuescunt uilibus. Hæc enim igitur unctio, quod Hebraicè dicitur Masach, & hinc Masiach, Messias, Christus, unctus, non corporalis unctio, sed ad regnum æternum, ad regnum dignum, quod tot oraculis prædiceretur. Hunc sensum quòd primò Deus, sit filius, per uocatiuum ὁ Deus, Græci & Latini sequuntur, hinc dicentes agnosci filij diuinitatem, quòd Deus à Vate appellatur. Et Augustinus ait, Deus ungitur à Deo. Et in Latino dicit putari idem casum nominandi Deus, Deus. In Græco, inquit, est euidentissima distinctio, ut alter sit uocandi, alter nominandi. Videtur enim legisse Græcè ὦ θεὸς ὁ θεὸς. Nunc legitur ubiq; ὁ θεὸς ὁ θεὸς, semper in casu nominandi, tametsi probo quæ sentit. Et is uidetur sensus uerus. Et quod dixit secundò, Deus tuus, idem est mysterium ingens, Hebræorum oculos aufugiens, sed non oculos magnorum, sublimiumq; theologorum. Vidimus enim superius primum constitui, tanquam patrem ac fontem totius diuinitatis. Sicut autem summus ille Deus, est princeps, & Deus noster, sic est Deus filij sui, quia pater eius. Ideo dicebat Plotinus filium in eum respicere, & indigere eius, patrem autem filij minimè. Respicit filius in Deum, quia est bonum eius, felicitas eius, respicit imago in suum exemplar, ut dicebat Philon. Et filius ipse in mundo expressè dixit, Ascendo ad patrem meum, & patrem uestrum, Deum meum, & Deum uestrum. Hoc, ut dixi, Hebræi non capiunt, & tamen antiqui eorum capiebant. Falluntq; eos quòd pater dicatur Deus filij, quasi necessaria sit hic humanitas, quia Deus non possit alium habere Deum. Quæ quidem est uera illusio, ac humana deceptio, quam uetusta philosophia facilè redarguat, & Euangelica nihil aliud sonant. Quodq; dixit, Oleo lætitiæ, Hebræi ignari impingunt in scopulum, quem certum fuerat eis ubiq; declinare. Nam & Rabi Dauid secutus expositionem Rabi Salomonis, Totus, ait, mundus exultauit quando unxit te Deus. Nonne suo ore Euangelio subscribunt? Nascente enim Christo æterno quidem Rege, sed tunc maximè unctione eius clarente, totus sursum ad deorsum mundus exultauit. Et Angeli carmen lætitiæ cecinerunt, & pastoribus dixerunt, Annuntio uobis gaudium magnum, quia natus est saluator mundi. Oleum igitur lætitiæ, designat sub Hebraico tropo tum gloriosum, plenum æquitatis, & tranquillitatis regnum, plenum felicium gaudiorum, tum, quod quidem idem est, salutem, gaudium uniuersale, per hunc Regem euenturum. Nam cùm filius dixit, Venite benedicti patris mei, possidete regnum, quod uobis paratum est à constitutione mundi, inclusa est his unctio gloriosa, & salus ab æterno. Per eum enim

ſtatuit Deus finem & abolitionem omnis peccati: & ſi Adam non peccaſſet, per hunc etiam regem ad æternam felicitatem perueniſſet. Tolle quoq; mẽtem altius, & perſpice, cùm mortalia, caduca, uilia, fragilia noſtra gaudia ſint, umbræ, inſomnia: cõſidera, inquam, quantum lætitiæ, qui plauſus, quæ choreæ, quantus uoluptatis fons ſit ab iſto Rege in cœlo, ubi omnia meliora, ubi maieſtas eius clara in luce refulget, qua uoluptate eum cœleſtes animi circunſtent, dextra, læuaq; frequentes. Sicut cõſtitutus eſt, & unctus ut eſſet creator, & Rex mundi, iudex uiuorũ ac mortuorum, ſic conſtitutus, ut gaudium, & ſalus inferioris, uoluptas æterna, ſummumq; bonum utriusq; mundi. Quæ enim fuit ſalus per eum parata, niſi ad incomprehenſibilia, diuinitatis ſuæ gaudia prouectio? Ideo regnũ eius, & unctio, quandocunq; à patre eſt definitus, ut quemadmodum præſtaret ineffabilem lætitiam Angelis, ſic extincta morte, in mundo, ad ueram uitam, homines adduceret, fuit unctio ſummæ lætitiæ. Sub hoc igitur oleo, & tropo ſermonis humani, non ſenſibile, ſed iuxta ſuperiora, maius eminentius gaudium intelliges, id eſt ἀποθέωσιν, deificationem, in qua ſunt omnia gaudia, & incredibiliter maiores, quàm triumphi Romanorum, lætitiæ, licet nunc non uiſibiles. Nec te cortex uerborum humanorum, quemadmodum Hebræos, ſtolidum pecus, decipiat. Sicut Regem non terrenum, ſicut eloquentiam non humanam, ſed maiorem quàm humanam, ſicut formam ſupra filios hominum, ſic oleum lætitiæ, maioris quàm humanæ lætitiæ, ſenties. Quod uerò dicitur, Præ conſortibus tuis, dicit Auen Eſdra, Si Pſalmus eſt de Dauid, conſortes intelliges Saul: ſi de Meſsia, ſanctos qui tempore eius inuenientur. Ecce aut ſicut noctuæ lucem, ſic ipſi uerum ſenſum, non agnoſcunt, aut agnoſcentes refugiunt. Quinam enim ſunt participes, aut conſortes, ſicut Græcè μέτοχοι, aut ſocij, ſicut Hebraicè חֲבֵרִים chabirim, niſi quos ſuperius dixerat filios hominum? Vt enim dixit eum ibi præ filijs hominum formoſum, ſic nunc ante omnes homines, in humana forma, regium eſſe & inſignem, electumq; ad regnum. Ac in Hebræo præpoſitio, me, ſonat præ, uel ex. Ideo duos ſenſus dat Rabi Dauid, ut uel dicat, Vnxit Deus te de conſortibus tuis, eligens te ex illis, aut magis te quàm illos. Is eſt uerior, & à pluribus approbatus. poſſumus iuxta altiores ſenſus, ſublimioremq; philoſophiam intelligere Hebraica locutione, obſcurè, & arcano dictũ, quod Plotinus apertè, & ex Philoſophia, κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν, Maior, melior omnibus mens, quia cætera poſt ipſam. Dat menti primatum & locat ante omnia, mentemq; uocat ſiue intelligentiam, ut uidimus, filium Dei. Et noſter altiſsimus theologus cum dicit primogenitum omnis creaturæ. Et Philon, ὑπαρχὴν πρωτόγονον. Reſpectu igitur cœleſtium, & terreſtrium creaturarum, prælectus dicitur, & antepoſitus cunctis, figurateq; & ad morem illius linguæ uocauit ſocios, uel participes, cœleſtes, & terreſtres. Siquidem Philon filium mentem uocat τὸν ὑπὲρ ἡμᾶς, ſupra nos dicens eum eſſe exemplar mentis noſtræ. Quo eſt participatio, &, ut ait Ariſtoteles, συγγένεια, conſanguinitas, & Plato οἰκειότης, familiaritas, proprietas, inter mentem noſtram, & mentem creatricem. Quòd ſumus ipſi ad ſimilitudinem eius, multò quidem facilius Angeli. Omnes igitur animi, & mentes, dicuntur participes aut ſocij eius. Moſes diceret ſimiles eius. Ariſtoteles συγγενεῖς, Plato, οἰκειότατοι, proximi, ut loquitur in Legibus. Philon ἀπεικονίσματα, ſimulacra. Omnibus his antepoſitus, & prælatus, factus, & unctus eorum omnium rex, Rex hominumq; Deumq; filius Dei, propter obedientiam, & æquitatem ſummamq; bonitatem confirmatus, aſſertus à patre omnium dominus. Qua locutione etiam Paulus dixit, Factus obediens uſque ad mortẽ, mortem autẽ crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, ſuper

omne nomen. Cuius arcanæ ſapientiæ mentes Hebraicæ non ſunt capaces. Aut quemadmodum ſuperius: Quia à patre genitus & electus, ob id optimus, æquiſsimus, optimi patris, optimus filius. Idem utrunque.

Myrrha & gutta & caſia, à ueſtimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo.

MYrrha Hebraicum eſt מוֹר mor, notus odor, nota arbos, odor ſuauis, ut ait Rabi Dauid: Arabicè Lobni, ſeruans etiam à putredine. Et Chaldæus dixit, Mera. Quod Latinus dixit gutta, Græcè στακτὴ, ſtacte, quod guttam propriè ſonat, à στάζω, deſtillo, Hebraicè אֲהָלוֹת ahaloth: uideturq́ eſſe aloë, hocq́ nomen ad Græcos & Latinos ex Hebraico acceptum. Et Chaldæus expreſsit וְאַקְסִיל אֲלְוָאי Et arbor aluona, Aloës, Myrrha, & aloës ſæpe in ſacris literis commemorantur. Stacten ſiue guttam Græci Athanaſius, & Euthymius dicũt eſſe liquorem ex arbore Myrrhæ ſtillantem. ἡ στακτὴ γάρ τὸ ὑγρόν τῆς σμύρνης ἐστίν, & quæ ſequuntur. Stacte & ipſa eſt, quod Myrrhę eſt liquidiſsimum. Reſoluto quidẽ aromate, quicquid enim defluxit, in ſtacten ſecernitur, craſsius autem ſubſidens Myrrha uocatur. At ſi ita ſit, non intererit inter myrrham, & ſtacten. Verum quoniam dicit Euthymius, omnem guttam deſtillantem inferius, eſſe ſtacten, aloës autem gutta eſt, & liquor lẽtus, poſſet credi ſtacten, ſiue guttam, Sept. pro aloë poſuiſſe. Omnino eſt in Hebraico aloës. Quod autẽ Sept. dixerũt caſsia, id etiam eſt Hebraicum קְצִיעוֹת chezioth. Baſilius, ἡ δὲ κασία φλοιώδης ἄρωμα εὐωδέστατον, Caſia eſt cortex aromaticus, odoratiſsimus. Verè dixit Baſilius. Nam Hebraicũ kezioth, ducitur à kaza, decorticare, deglubere, abradere. Is eſt quaſi calamus aromaticus, cortex abreptus ex arbuſcula. Quod autem Sept. dixerunt ἀπὸ τῶν ἱματίων, à ueſtimentis, Hebraicè dicitur כָּל בִּגְדֹתֶיךָ col bigdoteka, omnia indumẽta tua. Omnes, inquit, ueſtes tuæ, odores ſunt, fragrãt odoribus ueſtes tuæ. Veſtimenta tua ſunt myrrha, gutta, caſia. Quẽ ſenſum clariorem fecerũt Sept. adiecta præpoſitione ἀπὸ, manat odor à ueſtimẽtis tuis. Quod uerò ſequitur à domibus eburneis, Græcè domos dixerunt Sept. βάρεις, antiquum nomẽ, domos, templaq́ deſignans, ut Græci teſtantur. Nam & Aquila, & Symmachus pro βάρεων, tranſtulerunt ναοὺς, templa: Hebraicè ſunt הֵיכְלֵי שֵׁן hekleshen, templa eburnea. Sicq́ etiam tranſtulerunt Sept. inferius ναὸν, ubi eſt Hebraicè הֵיכָל hecal. Sonat ergo templum, palatium. Dicunt Græci, βάρεις eſſe οἴκους ναούς. Quam ſignificationem nonnulli ignorantes, Latinè tranſtulerunt graues, putãtes idem eſſe βαρεῖς graues, & βάρεις, diuerſis accentibus. Senſusq́ eſt iuxta Hebræos, Veſtimenta tua fragrantia, quæ de templis uel palatijs eburnis educuntur, è ſacrarijs, è locis ſanctiſsimis, odoris, fragrantibus, ebore circunueſtitis. Inde ueſtes tuæ ſacroſanctæ promuntur. Templa enim & ſacella apud Indos, Perſas, Aethiopas, apud quos eboris copia eſt, ueſtiebantur ebore. Veſtes pretioſæ, odoræ, fragrantes, & è templis, ſacelliſq́ acceptæ, ornamentum regium deſignant: ornamentum autem ſacroſanctum, uenerandum, quaſi ſacerdotis magni, æterni, incorrupti, ſanctiſsimi. Nam Aquila, & Symmachus uerterant ἀπὸ ναῶν ὀδόντων, à templis eburnis. & Athanaſius βάρεις οἱ πολυτελεῖς καὶ ἐξαίρετοι οἶκοι ἢ ναοί. ſumptuoſæ domus uel templa. Quemadmodum ei dederat formam excellentiſsimam, eloquentiam ſupra humanam, fortitudinẽ, inuictasq́ manus, armaq́ immortalia, ſolium regium, æternum, ſummam æquitatẽ, & iuſtitiã, ſceptrũ iuſtiſsimum, unctionem

ſemp

sempiternam in regem, in qua totus mundus exultet, quòd is sit electus à Deo rex & imperator, nunc demum dat ei uestes fragrantes, optimè olentes, nectareas, ambrosias, odorem sacrum procul spirãtes, easq́; acceptas è sacellis eburnis, uenerandis, sacrosanctisq́;, ut nihil desit ad regiã descriptionẽ. Ac quod dixit, Ex quibus lætificauerunt te, Hebraicum est obscurum: quia pro ἐξ ὧν, ex quibus, est מִנִּי minni, quod tamen ab Hebræis, AuenEsdra, & Rabi Dauid exponitur sicut transtulerunt Sept. מִין אשר ex quibus. Sensus autem est, quòd uestes hę, aut templa ex uestibus, ob uestes odoratas eum lætificauerunt. Tres enim numeri multitudinis hic sunt, Odores, uestes, templa. Ac potest dici, Templa lætificauerunt te ex his uestibus, uel potius uestes, ex his odoribus fragrantibus, quibus cor hilarescit. Odor hilarem facit, & tam uestes nitentes. Omni tempore, inquit Salomon, uestimenta tua munda sint, ad lætitiam inuitans. Sic nunc dicit, Adeò uestes tuæ nitescunt, adeò fragrant, ut tibi lætitiam afferant, innuens pretiosissimas, regiasq́; uestes. Sunt apud Hebræos, & Græcos, qui odores pro benefactis accipiant. Domos eburneas etiam Augustinus exponit regias, pulchras, amplas, lenes, Græci nimiũ συμβολικῶς, putant sub uestibus myrrha & stacte perfusis intelligi animam & carnem, animam ad inferos euntem, corpore à corruptione seruato. Alia allegoria, uel symbolo paulò clariore describitur regia maiestas, omnibus insignibus decorata, formosa, incorrupta. Et sub nominibus corporeis latent res eximiæ. Quod autem dicitur, Filiæ regum, non est de præsenti uersiculo, ne sententia perturbetur, sed de sequenti.

Filiæ regum in honore tuo: astitit regina à dextris tuis, in uestitu deaurato, circundata uarietate.

PRimum sciendum, quòd Sept. transtulerunt ἐν τιμῇ σου, in honore tuo, Hebraicè esse בִּיקְּרוֹתֶךָ bikeroteka, inter pretiosas tuas, intelliguntq́; Hebræi pretiosas fœminas ipsius Messiæ, pretiosas aulicas, comites nobilissimas, puellas pretiosas, inclytas, gloriosas, insignes, in quibus dicit esse filias regum, quasi hæ ipsæ reginę sint omnes regum filiæ. Has ait fore in aula Messiæ, nymphas formosissimas, Deas, & heroidas: ut quasi dicat, Filiæ regum inter heroidas tuas. Sept. tamen & Hier. & alĳ apud Græcos interpretes supradictam uocem iecaroth, uidentur legisse, iecaruth, quasi pretiositas, honor, splendor, aut à singulari, iecara gloria, maiestas, putarunt esse numerum multitudinis iecaroth. Chaldæus etiam accipit hanc uocem pro honore, non pro mulieribus honoratis. Hebraicum & sensus uidetur mulieres insignes sonare. Siquidem etiam reginam coniugem Messiæ memorat. Nam quam Sept. transtulerunt βασίλισσαν, reginam. Hebraicè est, שֵׁגַל shegal, coniunx, sicut reddidit Hieron. secutus Aquilã qui συγκοίτην, cæteriq́; interpretes, alĳ reginam, alĳ pellicem reddiderunt. Quæ sunt idem omnia. Sed melius coniunx, & regina. Et Rabi Dauid hæc exponens, Omnes, inquit, reges gloriabuntur, beneq́; secum agi putabunt mittere in aulam inclytam tuam filias suas. At regina uel coniunx, quę erit de stirpe IsraEl, sola assistet lateri tuo. Et uocatur, ait, shegal, quia hæc una ad concubitum eius semper erit, cæteræ uenient temporibus certis, quando unaquæq; uocabitur hora sua ut ueniat ad regem: uerum regina uxor eius, in cubiculo quo ipse dormiet, semper aderit. Et quod dixerunt Sept. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ, in uestitu deaurato, rectè, & clare, obscurius Hebraicè בְּכֶתֶם אוֹפִיר bekethem ophir, in massa uel pondere ophir, in splendore auri ex ophir. Innuitur autem uestis tota aurea. Diuus Hieron. hanc auri massam & insignem notam, refert ad diadema aureum, In diademate aureo, transferens. Est autem kethem, aurea massa, & aliquid insigne ex auro. Aurum hic appellat Hebraicum, ophir, quia ex insula Ophir sinus Persici

afferebatur. Græcè dicitur, ut uocat Homerus, sæpe obryzum, quasi Ophyrizum, ut nonnulli uolunt. In Chaldæo etiam, obryzum pro ophir. Rectè igitur refertur tum ad uestem auream, tum diadema. Et quod Sept. dixerunt, περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, circũdata, circumuariata. Adiectum est ex sequentibus, totumq; redundat. Ideo neque apud Hieronymum reperies. Ferri potest quasi appositum ad declarationem uocis kethem: uerbis autem expeditis, de sensu agendum. Turbat, torquetq; etiam Hebræos iste locus, si regi Messiæ futura quasi uni ex Tyrannis, & profanis regibus sint agmina concubinarum, habiturus sit uxorem, procreaturus filios. Quod Rabi Dauid literam sonantem secutus approbat, cuius ineptia non ratione solum, sed aliorum etiam Hebræorum testimonio refellitur. Quid enim, ut sæpe dixi, erit post Messiam corruptibilem illum, mortalem, habentem more aliorum mortalium, uxorem? Non'ne periculum est, si filios procreabit, accidat ei, quod Dauid integerrimo regi, qui filios omnibus flagitijs insignes procreauit, etiam ipsum Salomonem, cui ad omnem humanam lasciuiam, supremam idololatriam imposuit libido? Ex quo à supernis oculis iustitię, hæc indignantis & execrantis, prospiciendum, & meditandum fuit de regni, quod longum & diuturnum esse uoluisset, euersione. Non'ne simile quid imperio Messiæ si non eo uiuente, certè defuncto, si mortalem eum, si gregibus formosarum puellarum circundatum, si procreantem filios more cæterorum facis, accidere necesse erit? Nulla est in rebus humanis, etiam optimis stabilitas: optimas dico, ut optimas respublicas, optimas leges: principia semper sunt meliora, donec ad corruptissimum rerum statum deuenitur. Hoc respublica generis humani ante diluuium perpessa, à Deo inchoata, intra mille & quingentos annos corruptissima reddita est. Idem accidit post diluuium, intra temporis breuius spatium. Idem legibus Hebræorum, reipublicæ Lacedæmoniorum, Romanorum quoq; & Christianorum, quas seculorum longus processus in peiorem statum semper, donec euerteret, demutauit. Paria necesse est accidant regno illi corruptibili Messię, ut legibus eius posthabitis ab ipsismet Iudæis, ad idololatriam, sicut sub Mose fecerunt, uel aliud scelus maxime declinent, & hæc aspiciente, & castigante Deo, in terras alienas iterum rejciantur. Sicq; necesse sit alium uenire Messiam, qui eos liberet. Idq; in infinitum. Non potest igitur eorum stare cogitatio, nacta ex locutionibus scripturarum, suæ deceptionis occasionem. Itaq; alij Hebræi præcipuè Chaldæus, Rabi Salomon, Auen Esdra non secundum uerborum sonitum, nec in symbolo, supernam faciem acceperunt, sed in alium sensum penetrarunt. Sunt enim symbola, quasi duæ res inter se ligatæ, altera ab altera contecta, quasi duæ uestes. Alius supernam tantum aspiciat, alius sagacior, & curiosior dimoueat supernam, ut uideat inferiorẽ. Simile sæpe fit in oratione, ut duæ res dicantur, ut cùm Pythagoras monebat, Vias latas, & λεωφόρον populiferas, declina, aliud simile in alio rerum regno designans. AuenEsdra igitur hoc loco ait, Si psalmus est de Dauid, accipe ut sonat: si de Messia, filias regum urbes intellige, reginam prouinciam eius. Chaldæus item detecto symbolo, pro filiabus regum ait, Prouinciæ regnorum uenient ut suscipiant, honorent faciem, præsentiamq; tuam, & ut uenerentur te, in tempore quo futurus est liber legis in dextera tua, & scriptura descripta auro ex Ophir. In his uidemus filios regum, prouincias & regiones, eum uertisse, & pro regina posuisse legem, uestitam descriptamq; auro. Et quam psalmus paulò pòst dicet filiam, hi omnes Ecclesiam IsraEl exponunt. Sicq; constat secus eos intelligere locum istum, ac fermè eodem sensu, atq; Christianos. Nec suspicione falsa dixerunt filias regum, prouincias, & urbes. Est enim usitata hæc sacris literis metaphora, ut filia Babylonis, filiæ Moab

apud

apud Esaiā,& hoc psalmo paulò pòst, Filiæ Tyri in muneribus. quibus locis ubiq; sunt filiæ, pro prouincijs. Duabus igitur rationibus possumus has figuras explicare, aut iuxta sensum eorū quos diximus, ut filiæ regum, sint nationes ac prouinciæ, quæ uno ore, ac consensu colant inclytum regem: reginam autem aliquā celebriorem, regiamq; urbem, & prouinciam. Iuxta quē sensum alij Græcorū, filias regum accipiunt Ecclesias, ubiq; terrarū à regibus ædificatas, quod maxime quadrat Hebraico, banoth, quod non filias solùm, sed etiā ædificia designat. Alij, ut sonat, acceperunt, filias nobilissimas regū quę ad cultum Christi tanquā sponsi concurrerunt. E quibus exemplū ponit Euthymius secutus Chrysostomū, ὡς ἡ σοφωτάτη κατερίνα, καὶ αἱ ἄλλαι, sicut sapientissima Caterina, & aliæ. Simili fermè sensu etiam Augustinus, & concorditer cum Hebręis, Intellige etiā, inquit, filias regū, ciuitates, quæ in Christum crediderunt. Omnium igitur & Hebræorum, & Græcorum, ac Latinorum ratione, quæ ab eodem fonte fluxit in omnes, duce agnoscitur, locum talem quendam habere sensum. Altera ratione possumus hanc figurā enodare, ut sit quædam humani regis, humanæ aulæ descriptio, repræsentans tamen aliam sublimiorem, ac maiorem. Sicut ei dedit sceptrū, uestes pretiosas, acceptas è palatijs ebore uestitis, quę quidem sunt humani splendores, ac deliciæ, ut sagittas, & arcū, & gladium, pro quibus alia maiora quàm nostra intelligimus, sic reginas, & filias regū ad explendam maiestatem regiā. Perficitur aula ab artifice, uate, omnibus apparatibus. In throno sedet formosissimus rex, sceptrum tenet æquissimum, assistit lateri fulmineus gladius, plena est aula reginarum, uirginum formosarū. Est regina, quam toto agmine reliquę nymphæ comitantes uenerantur, adorantq; regem. Nihil illic non sacrum, non uenerabile, non castum, sanctum, ac purum. Et hæc descriptio terrestris quidem tota, cœlestem quandam remotam repræsentat, designantibus hominibus terrigenis, res absconditas manifestis, & suis nominibus. Quia & ipsi loquentes, & qui audirent, homines essent.

Audi filia & uide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui.

HOc quoq; loco eadē seruatur tralatio, eadē est figura, & eodē sensu ab Hebræis, & nostris accipitur. Chaldæus, quē sequitur Salomō, pro filia dixit, Audi Ecclesia IsraEl: & obliuionē populi, & domū patris, sicuti nostri, operatiōes iniquas impiorū in populo, & domū idolorū, quibus seruierit in domo patris sui. Qui etiā est sensus nostrorū, Græcorū, & Latinorū. Mirabile est autē testimoniū AuenEsdræ, super hac re. Si, inquit, psalmus est de Dauid, hortatur cātor coniugē, reginā, ut obliuiscatur mores, ac leges patrias, et legē diuinā sequatur. Si de Messia, filia est קהלה kahala, ecclesia, cōgregatio. Sicut, inquit, est filia Iuda, id est, cœtus, cōgregatio Iuda: ut quasi sit quod alibi dicitur, Et seruiant Domino, humero uno. Et Rabi Dauid paulò inferius, ubi dicitur, Filia Tyri in muneribus, filiam exponit, עדה cœtum, congregationem. Affertq; exemplum, Sicut filia Sion, filia Edom. Quibus testimonijs cognoscimus rectè Christianos, filiā hic Ecclesiā interpretari. & Vatē more suę gētis loquentē, filias, & reginā introducere. Rabi Dauid dicit esse sermonem ad unamquanq; filiam regis, quæ in aula Messiæ futuræ sint, ut obliuiscantur populi, & patrię suæ. Sed si ad superiorem reginam, & coniugem est sermo, sine dubio Ecclesia significatur, quæ tanquam sponsa in antiqua, & noua theologia sacra introducitur. Vidi sanctam ciuitatem Hierusalem, paratam tanquam sponsam ornatam uiro suo. Et apud prophetas, anima tanquam sponsa inducitur Dei, &

dicitus fornicari, quoties alios amatores, relicto uero, sequatur, quoties sese cultui profanorum Deorum, & impijs religionibus dedat. Tria igitur posuit uerba, quibus hortatur filiam, hortatur reginam, ut audiat, ut uideat, ut attendat, auresq; arrigat ad hæc oracula, ad gloriam tanti Regis, illum charum, iucundumq; habeat, illum unum diligat. Ac uerè Christiani patrem, & populum interpretantur alienas religiones, & cultus, patrem præcipuè diabolum, principem, & patrem omniũ scelerum: hortari hunc relinquat Deum suum, uerumq; sponsum, formosumq; Regem sequatur. Hunc solum noscat adorandum, amandum, colendum. Meritoq; ubi ad hæc uenisset, Spiritu uehementiore correptus, cernensq; animo, totam formam, totam Regis gloriam, defixo intuitu, exclamauit, O' beata gens, beatus populus, cuius est Dominus Deus eius. Beati qui Regem istum decorum, formosissimum sequẽtur, obliti paternas, & domesticas fraudes, & sordes execrati. Sicut sponsa obliuiscitur, & patris, & paternæ domus, & urbis, totaq; transit in amorem sponsi, sic sub hoc humano, & Hebraici sermonis tropo, animi ad sempiternas, quę in solo amore existunt, uoluptates inuitantur. Qui quidem sensus posset uideri ascitus à nobis Christianis, & nostræ religioni accommodatus, nisi uideremus omnes gentes, Hebræos præcipuè, allegoriarum inimicos, idem fateri, & ex sermonis sui figuris eum deducere.

Et concupiscet Rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabunt eum.

PRo, Adorabunt eum, Gręcè uerius, iuxta Hebraicum, προσκυνήσεις, adorabis, Hebraicè וְהִשְׁתַּחֲוִי uehistachaui, Et adora tu. Et non est Dominus Deus, etiam Gręcè, sed tantum κύριος, dominus. Nomen Hebraicum אֲדֹנַיִךְ adonaik est nomen diuinum, & humanum. Sponsę igitur loquitur, hunc unum sponsum sequatur. Sequatur, non ad cõcubitus, sed adorabis eum, inquit, quoniam ipse Dominus tuus. Quo loco audi AuenEsdra, qui putat Regem hoc loco posse designare Deum. Si, inquit, est de Dauid, & concupiscet, intellige ut sonat: sin de Messia, Rex est Deus aut Messias. Sic sensim ignari delabuntur in confessionem ueritatis, ut putent hunc Regem esse posse Deum: quòd si sit Messias, etiam mira eorum confessio, Messiam uocari Dominum, adorationem ei dari. Cumq; & ipse, & cæteri Hebræi, filiam, Ecclesiam interpretantur, & huic iubeat psalmus ut adoret, & ueneretur Regem, liquet eorum etiam testimonio, tum Regem istum esse Deum, tum non ad supernam, & in superficie locutionem hæc accipienda, sed alio quodam maiore sensu. Quàm facile autem sit intellectu, hæc super Dauid dicta non esse non aliorum Hebræorum modo apertè contradicentium testimonio fit perspicuum, sed uel eò maximè, quòd nullam habuit uxorem Dauid, cui posśint hæc congruere; sed plures habuit in eodem honore omnes. Tum non est fas in sacrosanctis psalmis, de amore, & concupiscentia carnali agi. Et quare diceretur reginæ, Dauid esse Regem Dominum suum, & ut eum adoret? Certè est figura hæc, qua usus etiam EzekiEl, apud quem Deus queritur quòd filia Iudæ, omni transeunti discooperuerit ignominiam suam, & diuaricata fuerit crura sua: & quòd seuerum amatorem deseruerit, qui eius miserius in Ægypto, uidensq; eam denudatam texerit, & cùm hortatur eam ut ad se reuertatur, quoniam redibit ad nitorem pristinum. Esaias autem, alijq; Prophetæ asśimilant Ecclesiam, uineæ plantatæ à Deo. Tali quadam figura, is psalmus sub nomine filiæ, aut sponsæ prouocat, inuitatq; coetum piorum, ut adorent Regem, eum adeant, quoniam concupiscet formam animorum sanctorum, & amplexabitur, sicut dicitur in EzekiEle. Spiritus enim est Deus.

Deus. Spiritus item purosq́ animos amat, & cum eis delectatur habere commercium. Amat autem ardenter, pro magnitudine animi sui. In animum enim ingentem, ac purissimum, ingens, ac purissimus amor inhæret. Ideo Deus est etiam zelator, nec uult in amore parem, ante omnes formosissimum se intelligens, & dignum sciens, in quem amandum omnes animi uires intendere debeamus. Sicut ergo idololatria turpitudo, & abominatio dicitur, quia turpissima, & indignissima diliguntur: sic cultus Dei optimus, & purissimus, efficiens animum formosum, ut à Deo talis forma expetatur. Si enim est formosissimus Deus, & si eum amando, & colendo, similes eius efficimur, quoniam pietas est, & sapientia, iuxta priscam philosophiam ὁμοιωθῆναι τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν, fieri Deo similem, quoad possis, profectò eum amando, & adorando, uenustatem animæ augemus, speciosioresq́ euadimus. Tunc cum adorantes, quoniam est Deus noster, appetet ipse decorem animi nostri: quæ est uera felicitas, ad quam psalmus, animi sui totis effusus habenis, nos inuitat, dicens, Attende, audi, uide, adora Regem, quoniam cum amando amaberis, appetet ipse te.

Filiæ Tyri in muneribus, uultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.

TYrus Hebraicè צור Zor. Eadem uox sonat fortem, ideo Hieronymus uertit, filia fortis, quasi omnes alias urbes sentiens, secutus Symmachum qui κράτιστον, fortissimum. Filiæ fortissimi, urbes omnes Dei fortissimi. Non est item Hebraice & Græcè filiæ numero multitudinis, sed θυγάτηρ, & בַּת bath, filia. Docui superius filiam Hebræos exponere gentem, cœtum. Et Chaldæus explicans figuram Hebraicam, pro filia Tyri, transfert, habitatores Tyri. Et Euthym. accuratè monet, θυγάτηρ δὲ τύρε ἀντὶ τοῦ ἡ θυγάτηρ τύρος. ἰδίωμα γὰρ τοῦτο ἑβραϊκόν. οὕτω καὶ θυγάτηρ βαβυλῶνος, θυγατέρα δὲ καλοῦσι τὴν πόλιν, Filia Tyri, pro Tyrus ipsa filia. Est enim idioma Hebraicum, ut filia Babylonis: filiam autem uocant urbem. Quod dicit, etiam ex sequenti innotescit, Diuites populi. Hi enim sunt filia Tyri. Tyrum autem præ cæteris populis nominauit, quòd hi sint Iudææ propinquiores, celebrisq́ esset ac nobilissima eo tempore Tyrus, in mari non procul à continenti, emporium eo tempore totius orbis, quales nunc Venetiæ in Europa, situ, magnitudine, & diuitijs, Tyron antiquam referentes. Hanc uti clariorem nominat. Et munera ei tribuit, quòd esset mercibus, quæ toto ex Oriente, illuc importabantur, refertissima. Pro muneribusq́ est Hebraicè מִנְחָה mincha, oblatio. Et, In, sonat cum, Cum muneribus. pro λιτανεύσουσι, deprecabūtur, sicuti est Hebraicè יְחַלּוּ iechalu, Theodotio dixit τιμήσουσι, honorabunt, sed sonat deprecabuntur. Et Chaldæus יְשַׁחֲרוּן ieshacharun, orabunt. Clarusq́ est sensus. Orare enim Deum designat. Sic superius hortabatur filiam Sion, ut adoraret, nunc ad uenerandam præsentiam tanti Regis, munera ferentes. Chaldæus autem dixit, Et adorabunt לְבֵית מִקְדְּשָׁיךְ le beth mikdeshaik, ad templum sanctum tuum, ut cum Rege loquens, sicut loquitur Hebraicum, templum sanctum eius commemorat. Templum autem est solius Dei. Prædicuntur ergo gentes uenturæ ad cultum Dei, Quia notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Et alio psalmo, In conueniendo populos in unum, ut annuntient nomen Domini, & laudem eius in Hierusalem. Diuites populi autem dicens, nobilissimos quosq́ respicit, ut si hi, multò magis cætera plebes. Mirabileq́ est hoc oraculum, & affatim Euangelio coruscante absolutum.

Omnis

Omnis gloria eius filia Regis ab intus in fimbriis aureis, circundata uarietate.

Latinum mendosè habet, dicendum iuxta Græcum, Omnis gloria filiæ Regis. Et quod Latinus dixit, Ab intus, poterat Græcum ἔσωθεν, elegantius uertere intrinsecus, sicut Hieronymus. Deinde quod Græcè dicitur, ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, In fimbris aureis, circundata, uariata. Primùm non uarietate, sed uariata dicendum est. Distinguenda etiam est oratio iuxta Hebraicum, & iuxta Hieronymum, Omnis gloria filiæ Regis, est intrinsecus in fimbrijs auueis, לְבוּשָׁהּ lebusha, uestita est. Hic est finis huius uersiculi. Sequitur alius, In uestibus intertextis ducetur ad Regem. Et pro fimbrijs, quę Græcè κροσσωτά, Hebraicè מִשְׁבְּצוֹת misbezoth, à uerbo shabaz, stringo, uincio. Et Hieronymus hoc cognoscens, uertit fascias, secutus alios interpretes, qui transtulerunt apud Græcos συσφιγκτήρων, quasi iuncturas, uincula. Et Græci κροσσωτά, exponunt ζῶνας, cingula, zonas. Sicq; non propriè fimbrias sonat, sed fibulas aureas. Iuxta quem sensum, Rabi Salomon dixit uulgò has appellari catenas. Hoc loco aduertendum est, quòd eandem nunc appellat filiam Regis, quam superius reginam, & coniugem, ut euidenter appareat error Rabi Dauid, qui superius uxorem Regis Messiæ corporaliter accipiebat. Eadem est uxor, & filia. Nec omnino probo quòd Chaldæus, & ipse Rabi Dauid, filiam Regis sentiant ciuitatem cuiusq; Regis, quæ uestita auro uentura sit ad adorandum Regem. Videtur dici illud superius, & quam idem Chaldæus transtulit, ubi in psalmo dicebatur, Audi filia, Ecclesiā IsraEl: sic nunc Ecclesia & sponsa eadē intelligenda est. Quod autem dixit Ab intus, uel, intrinsecus, AuenEsdra, & Rabi Dauid exponunt in palatio, in arcanis penetralibus. Omnis, inquit, gloria eius est in auratis thalamis, omnis pompa, decorq;. Thalamos habet, & laquearia aurea, inclyta, pretiosissima. Quo loco etiam atq; etiam quæso animaduerte, quid dicat AuenEsdra, Si hæc, inquit, sunt de Messia, figuratè dicitur: si de Christo dicantur, secundum corticem iudicat, sed figuratè dari ei sponsam, thalamos, corporea ornamenta. Sicq; cæteri Hebræi falluntur, qui hæc accipiunt ut sonant. Græci autem & Latini, intrinsecus non ad regiam habitationem referunt, sed animum, hicq; cōprobari non corporaliter, hęc, sed spiritualiter debere intelligi dicentes, Omnis, inquit, gloria, omne ornamentum huius sponsæ in animo est. Interior est eius pulchritudo, & interius amatur à Rege suo. At Chaldæus retulit alium sensum, gloriam quæ sit intrinsecus, esse thesauros Regum reconditos, qui afferendi sint filiæ Regis, Ecclesiæq; sanctæ, munera pretiosissima, intima, abdita, sepulta in thesauris abstrusis. Hæc omnia, inquit, dabuntur filiæ, offerentur. Est & is pulcher, probabilisq; sensus. Potest intelligi gloriam corpoream, formamq; cum dixisse, quæ spiritualem referat, sicut tota descriptio, ut dicebat Rabi AuenEsdra, cùm sit corporea, eximium quiddam & νοητὸν, nobis repræsentat. Siquidem & Esaias uidit Dominum sedentem super solium excelsum, & fimbrias uestis eius tegentes templum. Viderunt alias pompas corporeas, aut corporearum simulacra Prophetæ, quæ maius aliquid, atq; excellentius referrent. Sunt enim tria genera figurarum in sacris literis, dictæ, factæ, uisæ. Dictæ, quales hoc toto psalmo, quo pompa corporea describitur, innumerabilesq; aliæ in sacris literis. Factæ, ut cùm propheta incessit nudus, & catenatus, cùm scidit pallium alius in undecim partes: & id genus. Visæ, ut tota Apocalypsis, totus fermè DaniEl, & apud alios Prophetas. Ac quod uidit Esaias Dominum super solium excelsum, & leuatum, & ea quæ sub ipso, id est, fimbriæ uestimenti eius replebant templum. Posset describi figuratè,

claraq; est hæc ratio. Resoluunt ergo Græci fimbrias, mihi ad explendum descriptionem & ornatum uidentur appositæ.

Afferentur Regi uirgines post eam, proximæ eius afferentur tibi.

EST, ut dixi, confusa periodus. Nam ad hunc uersiculum spectat, quod superius Latinè corruptè dicitur Varietate, cùm dicendũ sit Variata, πεποικιλμένη: dicendum hic, Variata afferetur regi. Hebraicè לִרְקָמוֹת תּוּבַל לַמֶּלֶךְ lircamoth tubal lamelek, id est, In racamis, siue scutulatis, ut dixit Hieronymus: aut in uestibus intertextis adducetur ad Regem. Diciturq; id de regina, & filia. Nam uirgines habent suum uerbum. Quomodo enim stat ista periodus apud Sept. ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς, Adducentur Regi uirgines post eam. Postquam: si adducẽtur Regi, uerbum ergo Adducentur uel Afferẽtur, debet esse singulare, iuxta Hebraicum, ut dicatur, In uestibus intertextis figuris, siue scutulatis, adducetur ad Regẽ. Et Hieronymus, In scutulatis ducetur ad Regem, uirgines sequentur eam, amicæ eius ducentur illuc. Pulchra igitur reginę sicut & regis descriptio. Dedit ornamenta sua regi, dat etiam reginæ sua. Prædicat eam adducendam, uel portandam sicut reginæ solẽt, & sicut portabatur Esther ad Regem, comitantibus uirginibus socijs eius, quæ eam sequentur uenientem ad formosissimum Regem. Ecce sensus clarus. Nam quas Sept. transtulerunt proximas eius, est Hebraicè, sicut Hieronymus clarius רְעוֹתֶיהָ rehotheha, sociæ, comites, amicæ eius. Sicq; & hæc est descriptio aulæ corporeæ, & sensibilis, figuratè repræsentans quandam νοητὴν & maiorẽ, regiamq; pompam maximam, ab oculis secedentem, mente tantum comprehensibilem. Hic est Rex, est formosissimus, est regina, eadem & coniux, & filia regis, sunt uirgines comitantes eam, quarum est eximia forma, omnes uestibus aureis interlucentes. AuenEsdra & Rabi Salomon etiam de Messia hæc sentiunt, coguntur'q;, nisi sint sui immemores, figuratè accipere. Quòd si filiam, & reginam accipias pro ecclesia, facilis est de uirginibus, ut sonet has ipsas, sanctas, integras, intelligere. Regiæ tamen est corporalis descriptio, sub qua, maiorem ac quasi cœlestem aulam intelligeut si singula singulis referre nolueris, minimè cogaris, totam tamen formam regiæ, pro quadam alia maiore accipias. Et quod dixit, Tibi, alij apud Hebræos referunt ad Messiam, alij Deum, quasi innuant idem esse Deum atque Messiam. Memorabile quoque est, quomodo hunc locum uertit Chaldæus, In uestibus, inquit, figuratis offerent sacrificia coram, מַלְכָּא דְעָלְמָא malca de alma, Rege mundi, appellans regem mundi, quem cæteri, Regem Messiam.

Adducentur in lætitia & exultatione, adducentur in templum Regis.

EOrundem est παλιλλογία. additur autem quòd in lætitia, cantando, & exultando, triumphando, coram inclyto Rege uenient in palatium eius, siue templum, ut sonat Hebraicum הֵיכַל Et Hieronymus perspicuè, Ingredientur thalamum Regis. Et AuenEsdra exposuit הֵיכַל palatium, aulam, interpretaturq; Regem, aut Dauid, aut Messiam. Hoc quoque loco ipsimet Hebræi, non sustinente tenebras ueritate, apertè fatentur manibusq; & pedibus ueniunt in sensum, quem altissima, regiaq; theologia nostra conspexit. Siquidem Rabi Dauid ratione uictus nunc demum ait, Adducentur in lætitia, omnesq; uenient aut uenire eas facient ad regem, in triumpho, & gaudijs. Venient in palatium Regis, quasi dicat in palatium, quo

Rex inhabitat. Quia ipsæ habitant in palatio, sibi præscripto, quæ est domus fœminarum, quousque uelit Rex, & uocet eas nominatim, ut ueniāt ad se. Sunt autem qui hæc omnia accipiant figuratè, quorum est recta, & uera expositio. Et filiæ regum sunt populi, qui omnes concurrent ad audiendum, uel obedientiam Regis Messiæ. Et coniux regia, eadem & regina, figuratè debet intelligi Ecclesia IsraEl, quæ regina erit omnium populorum. Et dicit, Audi filia, ad omnem uidelicet orbis terrarum populum, ut non faciant nisi uoluntatem Regis Messiæ, quia ipse est אדון לכולם Adon lcculam, Dominus omniū. Et omnes populi uenient cum oblatione ad Regem. Cōmemorauitque cœtum Tyriorum sicut exposuimus, quia Tyros propinqua sit terra IsraEl. Et uirgines figuratè sunt populi, sicut uirgines filiæ Iuda. Eruntque hi populi tanquam uirgines, quia nesciebāt religionem. Accipiētque super se præcepta Regis Messiæ, Hæc Hebræus ille. Nulla igitur quod ad eos attinet, superest super hoc Psalmo quomodo intelligendus sit, dubitatio, quorum ore etiam inimico, nostra religio eo magis inclarescit, quòd dum eam uolunt abscondere, elucescit, dum tollere, hæc ipsa esse cernitur, quam ratio eis, oraculorumque uis ostendebat. Nam omnes populi ad amplexandam hanc pietatem, concurrerunt, imposueruntque sibi Christi mite ac suaue iugum. Omnes, inquam, nationes ab ortu in occasum, quæ prius uirgines essent, lege & regno cœlesti, resurrectione mortuorum, cæterisque mysterijs antehac eis incognitis. Ex quibus cōflata est una inclyta regina Ecclesia, Sponsa & filia Regis, quæ conatur facere non nisi uoluntatem Messiæ, qui est Rex uniuersorum. Quantus est autem in pectoribus eorum, tenebrarum horror, qui prudentes, & sciētes, & cum ratione insaniunt, totū mundum ad hanc religionē cōcurrisse cernētes, omnes munera portātes, reges etiā potentissimos, & ab Iudæa remotissimos, natū in Iudæa, Iudæū, ex eorū stirpe, Christum appellare, adorare Deum, per eum legē Mosis in omniū pectora, & animos uenisse, omnes uenerari sacrosancta illa, et quotidie canere, uersare diurna, nocturnaque manu oracula, ut lex altius, & honorificētius post illud tempus prouecta sit. Idē fuerit autor, ut Deus Abraham, Isaac, & Iacob apud omnes innotuerit, ubique adoratus sit. hæc tamē semper cæci, semper immūdi, nō uidētes, & ultrò lucē refugientes, stulta pertinacia pernegāt. Cōsidera etiam quomodo ipsa seipsam falsitas euertat. Quomodo enim in aduētu Messiæ populi uirgines erūt, ante id temporis sine ulla religione, cùm à Christo iam nunc totus mundus sit religione præoccupatus? Nam Arabica illa impia superstitio, est una quasi ueræ religionis hæresis, qualis Manichæorum, Eunomianorum, non noua religio. Et colit uerum Deum, cœli & terræ creatorem. Colit autem à uera nostra pietate, quam Christus sparsit per orbem, accepto hoc lumine, cum ante Christi aduentum hæ nationes essent idololatræ. Sed cùm ueritas sit clara, sic eos hanc odisse, & refugere dicemus, sicut apparuit ubique pertinacissima, & stulissima natio, sine iudicio semper, & semper in malum quàm bonum propensior, tenebrarum, quàm lucis, superstitionis quàm ueræ ac solidæ pietatis, appetentior.

Pro patribus tuis, nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram.

PRo, Hebraicè & Chaldaicè, & à Hieronymo exponitur, loco, uice. Et Latinus quod erat Græcè ἐγεννήθησαν, non nati sunt, licet id sæpe denotet, sed facti sunt, uel fuerunt, dicere debuit, iuxta significatum Hebraicum, quanquam Hebraicè potius est futurum יהיו ihiu, erunt. Aquilas quoque uertit ἔσονταί σοι, erunt tibi filij.

Sym

Symmachus ἐγένοντο υἱοί σου, filij tui fuerunt. Senſus igitur duobus modis exponitur ab Hebræis. Rabi Salomon uult eſſe ſermonem ad unũquenq; de populo IſraEl, ut dicat ei oraculum, Perpetua erit ſeries, pro patribus ſuccedẽtium nepotũ. Erũt, inquit, tibi ô IſraElita, loco defunctorum patrum, filij repulſantes, ſicq; in ſempiternum, felix nepotum ſeries. AuenEſdra ſimili ferè ratione, pro generatione præterita, erit altera ſuccedens generatio, ut Meſsias ſit medius, cui & antè patres erũt, & poſt filij ſuperſtabunt. Rabi Dauid diuerſo quodam modo. Regnum, inquit, perueniet de generatione in generationem, uſq; ad ipſum Meſsiam, & ſic non deficiet de filijs ſuis. Ideo dixit, loco patrum regnantium, erunt etiam regnantes filij. Chaldæus etiam nihil immutans Hebraicum, eadem ſenſiſſe uidetur: Tantum, ait, pro patribus tuis iuſtis, erunt filij tui. Sed hæc accipi non poſſe niſi ut ipſi Hebræi dicunt דרך משל derek mashal, id eſt parabolicè, & figuratè, non ratione ſolum, ſed ipſorum etiam teſtimonijs, eſt euidentiſsimũ. Si enim ſuperius filias, & coniugem, & thalamos auratos, uirginesq; Regem adorantes figuratè accipiebant, quo ore nunc quaſi ſui immemores ad proprietatẽ tranſeunt? Etſi non uidebatur aptũ, Meſsiam habere pellices, & coniugem, cur ei nunc filij tribuunt? Iam ſi, ut probauimus, ſecum diligentius perpendant, & longius proſpiciant, nonne uideant neceſſario futurum, ut filij, qui ſuccedent Meſsiæ, non ſemper cultores Dei ac probi ſint, ut regnum neceſſario aliquando ab eis transferatur? Deducitur enim hæc ratio è fontibus humanæ naturæ, & ab uſque ſeculorum exordio repertis exemplis. Nec enim Meſsias defunctus efficere poterit ut filij ſui ſemper boni ſint, nec erit hac parte cæteris hominibus, præcipuè Moſe, & Dauid, uiris maximis, Deoq; acceptiſsimis felicior. Tum ſi quis ipſorum Iudæorum naturam è præteritis exemplis iudicare uoluerit, ſentiet futurum ut eadem poſt Meſsiam, atque ſæpe ſunt, impietate implicentur. Quibus omnibus regni neceſſario erit euerſio. Quando item erit aut eſſe poterit iſte Meſsias, cui à patribus & maioribus ſuis amplisſimum, ac totius orbis terrarum tradatur imperium? Vbi uel ſcintilla, uel minima penes Hebræos imperij radix exiſtit, ſuper qua poſsit ampliſsimum regnum creſcere? Vbi ſunt iſti maiores Meſsiæ, qui filio tradant imperium tantum ſuper omnes mortales? Quæ principia nunc, quod inchoamentum? Imperator etiam ex ſe ipſo non erit Meſsias, ſed à maioribus erit ſucceſsio. Cur ergo tantopere celebrant eum oracula? Miremur igitur inanes animorum ludificationes, & ſpes ſemper falſas, mentes ſemper uilia, corruptibilia, uana, ſemper opes caducas, in quibus non ſolum nihil eſt ſtabile, ſed nullum ſolidum gaudium, uerumq; bonum, meditantes. Vt ſi Deus per tot oracula promittebat hominibus ſingulare quoddam bonum, neceſſariò dignum eſſet diuinitate ſua, nempe in renouatione corporum, & abolitione noſtrarum miſeriarum, quas in hac uita ſiue diuites, ſiue pauperes, ſiue imperantes, ſiue ſeruientes, habemus comites. Verior igitur ſenſus, & clarus eſt, ut non ſit nunc ſermo ad ipſum Meſsiam, ſed ad eandem filiam, & reginam, quam ſuperius hortabatur, ut obliuiſceretur populum ſuum, & domum patris ſui. Nunc ait ei, quòd pro patre uel patribus relictis, & in obliuionem datis, renaſcentur ei ex amplexu Regis, filij principes orbis terrarum. Ideo dicebat ei, Audi filia, inclina aurem tuam. Prædico enim tibi prolem inclytam, ſobolem glorioſam, filios qui principes ſint in omni terra. Sicq; exponunt Græci, & Latini, & uera eſt expoſitio. Nam Apoſtoli plus in orbe terrarum, quàm triumphator Cæſar, ualuerunt, ſolusq; Paulus, ut ait Chryſoſtomus, ille inquam tabernaculorum factor, & ſcenopegita, intra quatuordecim annos, ſubegit Græ-

cos, Romanos, Iudæos, Asiam maiorem, ac minorem, Hispaniam, Galliam, multasq; alias prouincias, quas obsequentes, humilesq; Deo reddidit, reddidit autem tanta uirtute in eo solo florente, quãta non fuerit unquam in omni exercitu Romanorum. Eoq; meruit nomen sempiternum, ut sub eadem subiectione, & imperio gentes remanserint, qua eas moriens reliquisset, quod Romani facere non potuerunt. Et cùm nunc nonnunquam Cæsarem, & Pompeium detestentur, Petrum & Paulum colunt, & adorant Romani, limina uenerantur, adorant omnes gentes, ut uiuus, & mortuus plus imperio, nomine, rerum gestarũ gloria potuerit, quàm illi Romanorum imperatores. Hæc igitur uera regna, hi ueri principes, digni qui oraculis prædicerentur: non scelerati, suorum uitiorũ mancipia, qui ne præsentes quidem titulos, nedum famæ æternitatem mererẽtur. Qui cædibus terras infecerunt, multosq; mortales, mœstos reddiderunt, nihil, nisi cupiditatibus suis profuerunt. Tales principes etiam in posteritate Messiæ qui cædant, mactent, accincti gladio incedant, superbi, generis humani contemptores prædictos à Prophetis ne credas, sed ueros illos principes, qui pacem, & concordiam, iniuriarum acceptarum obliuionem, charitatem, beneuolẽtiam, eximiumq; Dei cultum, introducentes, felicitatem nobis quæsierunt, & animos ad ueram sapientiam, immortalitatemq; excitare sunt exemplis, & sermone conati, usquequaq; humano generi utiles, & fructuosi. Variante igitur spiritu personas, quod creberrimum, & in psalmis, & prophetis, tum uerò & apud profanos poëtas deprehendes, nunc ad regem est sermo, nunc reginam, & filiam, ex adoratione, & amplexu, desiderioq; regis inclytam futuram, & filios, mundi principes habituram. Sunt tamen apud Græcos, qui putent posse ad Messiam hic esse sermonem, ut dicat ei, pro patribus, quos à genere materno duceret, id est Abraham, Isaac, & Iacob, & Dauid, cæterisq; inclytis, repullulaturos ei similes filios, & ipsos patriarchas animorum, & principes, ac patres gentium, patres patriæ, ubicunq; fuissent: quod & ipsum longè sapientius dicitur, quàm illa Hebræorum delyria, è pectore nimium humano, & humanas opes, æternum autem nihil, & immortale spectante, manantia.

Memor ero nominis tui in omni generatione & generatione.

AD Messiam Hebræis etiam testibus est sermo. Nam Rabi Dauid ait, Nominis tui, de rege Messia dicit, quia in omni ætate nomen eius recolent, expectantes uel respicientes in eum. Rabi autẽ Salomon, & ex parte AuenEsdra, dicunt nominis tui referri ad ipsum Deum. Videntes enim, fugientesq; incurrunt in ueritatem. Eundem enim illi uolunt esse Deum benedictũ, quem Rabi Dauid Messiam: est ergo Deus Messias. Ex ipso enim loco fit clarissimum, ut nulla certa, rationabilisq; sit fuga. Recolere in æternum, ac celebrare, nisi de Deo dici non potest. Psalmorum perpetua locutio, ut dicant nomen eius fore sempiternum, propter sempiternam gloriam. Ei qui semper est, debetur nominis æterna memoria, præcipuè psalmo, & Propheta hoc dicente, Ille mihi erit semper Deus. Nunquam de nostro labetur pectore uultus. Semper laus eius in ore meo. Benedicam eum in omni tempore. Hæc omnia significant diuinitatẽ. Filij, inquit Moses, qui nascentur, enarrabunt filijs suis, quanta fecit Deus magnalia. Est autem Propheta, qui hæc magnitudine suarum cogitationũ elatus, loquitur. Mos est autem hymnorũ diuinorum, in eũdem, & eodem modo desinere quo cœpissent. Quẽadmodum autem dixit in principio, Dico ego opera mea regi, sic terminãs in eundem, Memor ero nominis tui: ut mira sit AuenEsdræ, & Salomonis mens, non eundem regem, ac Messiam

ſententium, niſi uideremus, quam ob cauſam refugerent hunc fateri Meſsiam, cui dicat nunc Propheta, Memor ero nominis tui in omni ſeculo, quòd id expreſſe doceat diuinitatem. Ac repetitio generationis idem ualet, atq; ſeculum, uel ſecula ſeculorum. Idem eſt enim ætas, generatio, ſeculum. Apud Ouidium, uertitur in ætatem, quod erat γενεὰ apud Homerum, id eſt generatio. Annos, inquit longæuus Neſtor, uixi bis centum, iam tertia uiuitur ætas. Homerus,

τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων
ἐφθίαθ' οἵ οἱ πρόσθεν ἅμα τράφεν ἠδ' ἐγένοντο
ἐν Πύλῳ ἠγαθέῃ, μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσεν.

Quo loco apparet Ouidio interpete, idem eſſe generationem, atq; ætatem: ætatem autem ſiue generationem eſſe centum annorum. Repetitio igitur generationis, ſonat ſtatum, ſeculorumq; continuationē, ac perennitatem. Ac Vates ſeipſum introducens æterne memorem, partim denotat ſe noſcere, quæ cæteri non noſcāt, uidere quæ multi non uideant, diuinitatem, inquam, æternamq;, dignam memoria, Meſsiæ diuinitatem, tum ſe pro cæteris ſiſtit, ut ſe tanquam carminis ducem canentem, uehementemq; hunc inclytum regem, reliqui ſequantur chori plaudentium, exultantium. Ipſe eſt carminis, oraculiq; princeps. Chaldæus tamen uidetur quid aliud reſpexiſſe. In tempore, inquit, illo, dicetis, Recordabimur nominis tui in omnem ætatem, & ætatem. Vera quidem ſenſit, quòd tunc recordabimur, & deinceps in omnem ætatem, quia ueniente libertatis uindice, pſalmi in toto terrarū orbe reſonarunt. Itaq; cùm is pſalmus in omnium ore perſonet, idq; iugiter, & in omne ſeculum, cantantibus Eccleſijs pro ipſo Propheta, qui oraculum edidit, efficitur ore noſtro, ut ſempiternus ſit Vates, nominis Meſsiæ regis præco. Quod ille uidens prædixit, in omnem ætatem, nomen tuum celebrabo, quoniam hoc de te, meum carmen decantabitur ſemper omnibus linguis Græca, Romana, Arabica, Æthiopica. Quanquam & in cœlo canitur, laudaturq; idem à ſanctis ſemper.

Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in ſeculum ſeculi.

SI quis claro, integroq; iudicio perſpiciat, cùm totus is pſalmus ad ſecundam perſonam quandā loquatur, uidebit duos non plures, quibuſcum Propheta loquatur regem, ac reginam eſſe ſemper: ut ubi cum regina non ſit ſermo, rex omnino intelligatur, quod & ipſi Hebræi non negant. Nam Rabi Dauid hic Meſsiam ſenſit, Et Chaldæus præbet ueritati eximium teſtimoniū. Nihil uerò eſt clarius, & quod (quanquam errore graues) magis excitare poſsit mentes Hebræorum, quàm hoc oraculum. Prædicat iſtam religionem, & pietatem erga Meſsiam, æternam, prædicit eum à populis celebrandum, decantandum, animandum ubiq; gentes uniuerſas, & uniuerſa tempora complectiens, populos dicens, & in æternum, & ultra, ut eſt in Hebraico. Quod oraculum non ſolum quod nunc uulgatiſsimum eſt, tanto antè tempore prædictum, confirmat, uerumq; docet, ſed cognoſcitur, adorandum, celebrandumq;, & laudandum ab omnibus populis, in æternum, Deum fore. Dicant enim Hebræi, an laudandus à populis in æternum poſsit carere diuinitate, cùm præſertim hæc non à poëtis, & oratoribus dicantur, qui templum pacis æternum, æternam famam, multaq; alia ſempiterna, ſiue per exaggerationem, ſiue per mentis errorem faterentur, dicantur autem à Spiritu ſancto, omnia ſeculorum uolumina proſpiciente. Tria ſunt hic diuinitatis, & iſtius quæ penes omnes eſt, pietatis teſtimonia. Vniuerſitas populorum, æternitas temporum, cultus ipſe laudis, & Confeſsionis. Qui quanquam de hominibus dici poſsit,

 ut Iuda

ut, Iuda te laudabunt, ſiue confitebuntur fratres tui. in Pſalmis tamen propriè eſt Dei, nec inuenies alium laudari, & de eo uſurpari hoc uerbum hoda, confeſsionem, quàm de Deo. Hinc, Confitebor tibi Domine in toto corde meo: Confitemini Domino quoniam bonus. Confeſsionem, & decorem induiſti. Chaldæus igitur hoc loco, hæc tranſtulit, Quoniam populi qui conuertentur, confitebuntur nomen tuum, in æternum, & in ſecula ſeculorum. Et Rabi Dauid, Confitebuntur, hoc eſt, te Regem ſuper ſe fatebuntur, quia regnum tunc adeò magnum erit, ut tale non fuerit unquam. Vera dicit, Nam & DaniEl, regnum eius ſempiternum fore prædixit. Poteſtas eius, poteſtas æterna, & regnum quod non corrumpetur. Quod dè homine, & regno terreſtri, uerum eſſe non poteſt. Omnia enim terrena imperia ſimilia præteritis, Perſarum, Medorum, Græcorum, Romanorum erunt, eadem natura, mortaliq; ætate, mutationeq; in deterius. Æternum regnum, alterius generis ſit oportet, ſicut Philoſophi, quoniam cœleſte corpus putant æternum, è quatuor terrenis eximentes, quintum ſtatuerunt analogum, uel æquiuocum ad iſta terrena. Sic æternum iſtud regnum à Prophetis uiſum, & prędicatum, non, ut falſum & obtuſum, & ubiq; caligans iudicium Hebræorum deſipit, in homine mortali, mortaliq; poſteritate poterit eſſe, quoniam in æterno Imperatore, ſupra humanam, ut ſit ab omni homine, & omni tempore inſuperabilis, neceſſe ſit poteſtas, ratione, & oraculorum ſummo conſenſu comprobata. Tum ſi mortalis, ut uult cæca natio, erit Meſsias, quomodo ſumma pietate, & amore eum populi in ſecula ſecula, in æternitatem confitebuntur? certè ſi cum ratione, cogitata ſua ponderarent, eorum abſurditatem, & ſcripturarum in his deprauationem agnoſcerent, cum quibus digredi ſæpe coacti ſumus, quoniam & miramur in tanta oraculorum luce eos cęcos eſſe, & peruerſis eorum, uaniſq; interpretationibus ubiq; occurrere neceſſe fuit.

PSALMI LXVII. EXPLANATIO.

HIS PSALMVS quoniam in titulo non eſt niſi quòd ſit pſalmus Dauid, uaria fecit homines ſuſpicari, quamobrem editus eſſet. Græci (quod & Auguſtinus ſequitur) ſolum myſticum ſenſum exhibuerunt, uidelicet quòd proſpiciens Dauid magnam per orbem terrarum dæmonum poteſtatem, & ad eius interitum uenturum filium Dei per Spiritus ſancti reuelationem agnoſcens, precatur ut acceleret, docens tum ſalutem humanam, tum dæmonum interitum per omne carmen. Hebræi, & ipſi ancipites, alij ſuper data lege, alij ſuper bellis Dauid, alij ſuper Gog, & Magog, alij ſuper exercitum Sennacherib, quando Angelus centum octoginta millia interfecit, editum pſalmum arbitrantur. Hoc poſtremum quoniam & remotiſsimum fuit à Dauid, & tametſi fuit res prodigioſa, non tamen uniuerſale bonum, deinde nulla ratione hæc ſuſpicio roboratur, nec ueriſimile eſt Dauid qui miraculum illud plus centum annis anteceſsit, oculos ad hæc defixos habuiſſe, quaſi ſpiritus laborarit hæc ei referre: ueriſimilius eſt, aliquid ſublimius ac magnificentius iuxta ſuperiores hic doceri. Nam & Chaldæus putauit ſuper lata lege in monte eum recitatum. Et Rabi Salomon de Gog, & Magog, & de Chriſto nonnunquam. Quicunq; igitur altius in hæc penetrauerit, comperiet, in eo uniuerſalem Dei gloriam, uniuerſalem rerum prouidentiam, celebrari, commemoratis etiam nonnullis exemplis, quibus eius prouidentia ſublimiſq; maieſtas mortalibus innotuit. Atq; in eo refertur, quod Plato uidetur hinc accepiſſe, Iouem, id eſt Deum, aureo curru inſidentem, Deorum immortal

mortalium frequentia comitatum, ire per cœleſtia templa, cœlicolas intuentes, circunſtantes diuinis plauſibus ſalutare, quorum uocibus cœlum omne reſultet. Multas igitur res diuinas, ac mirandas canit Pſalmus, uagus per omnes theologię partes, nunc cœlum, nunc terras, nunc humana facta, nunc prouidentiam, & Nemeſin oſtendens, præcipuè uerò Meſsiam decantans, ut cuncta ſimul quæ Græci, ac Latini, & Hebræi crediderunt, non ſeorſum aliquid referatur, eoq́; AuenEſdra teſtatur hunc pſalmum eſſe נכבד מאוד ualde nobilem, ac glorioſum, & grauem. Atq; in titulo dicitur, In finem ipſi Dauid, pſalmus cantici. Primum cur Septuaginta interpretes tranſtulerunt, In finem, retuli alibi, referamq́; nunc breuiter. Hebraicè hæc uox נֵצַח nazach ſonat quidem multa, ſed duos principales habet ſignificatus, æternitatem, uictoriam. Forma uerò, & canoniſmus ſignificata diſtinguit. Atque diſtinctè apud Hebræos in æternum dicitur, ac uictoria: cùm dicitur in æternum, eſt לָנֶצַח lanezach: cùm uictoria, לַמְנַצֵּחַ lamnazeach. Quæ ſunt duæ partes, le, qualis Græcus articulus, τῷ: mnazeach, participium ſonans uincentem, triumphantem, ſiue canentem uehementer. Crediderunt igitur Septuaginta lamnazeach, eſſe quaſi lanezach, id eſt in ęternũ, eoq́; tranſtulerunt ἐς τὸ τέλος, in finem, quod illis ſonat in æternum. Plures igitur Græci, & Latini partim quid Græcũ ſonaret non intellexerunt, nec agnouerunt in finem, ſonare in æternum, plures ueram uocis Hebraicæ uim agnoſcere non potuerunt. Docemur autem in libris Paralipomenon mnazechim, appellatos præpoſitos operis inſtantes, urgentes: ſic quoq; iubilantes, & quaſi uincentes alios, quaſi triumphantes, quod genus modulatus fit uoce, fit organis, tibijs, tubis. Securusq́; ſum alibi hanc ſententiam, eundem eſſe Dauid, & mnazeach, ut Hebraicum, quod in principijs Pſalmorum ponitur lamnazeach le Dauid, ſonet iubilantis, triumphantisq́; Dauid, & quaſi exultantis, & duo genitiui in eundem ſpectẽt. Eſt alius item probabilis ſenſus, ut mnazeach non participium, ſed nomen uerbale ſit, aut quaſi gerundium, ut deſignet ad canendum, quod idem dicitur לנצח lenazeach, ſicut apparet in Paralipom. Primo, ubi, quod Hieronymus uertit, Pro octaua, canebant epinicion ſuper uictorijs, eſt lenazeach, quod ille oſtendit eſſe canere pro uictorijs, idq́; Gręce dicitur ἐπινίκιον. Et apud Abacuk ubi dicitur in noſtra tralatione, Et ſuper excelſa mea deducet me uictor in pſalmis canentẽ: Hebraicè eſt lamnazeach bnighinothi, quod propriè ſonat ad canendum in cithara mea. Faciet, inquit, ut triumphem, & exultem. Chaldæus item pro hoc Hebraico in pſalmis ſemper ponit לְשַׁבָּחָא leſabecha, ad laudandum: quibus exemplis colligitur hoc, quod in principijs pſalmorum ſæpius ponitur lamnazeach, eſſe idem atq; lenazeach quod eſt in libro Paralipom. id eſt, ad laudandum, ut in titulo quaſi ſonet, ad exultandum, ad iubilandum, & ad exaltandum Deum totis uiribus. Hoc carmen, ait, eſt ad laudandum Dominum, in eo laudamus, exultamus. Hoc facit, inquit, hoc carmen laudat Dominum, præcipuè ob uictorias, pro quibus Romani ſupplicationes habebant. Et Moyſes, ac Maria carmen pro ſuperatis, & ſummerſis hoſtibus cecinerunt, dicentes, Primum cantemus. Sic Pſalmorum autores inuitantes omnes ad laudandum Deum, docent hæc eſſe carmina uera, & dicunt in principio, Hoc carmen eſt pro gratijs agendis. Ad quam ſimilitudinem, formamq́; loquendi eodem libro Paralipomenon, ubi dicitur, Vt confiteamur nomini ſancto tuo, & exultemus in carminibus tuis: Hebraicè eſt לְהוֹדוֹת lohodoth, לְהִשְׁתַּבֵּחַ lethiſthabeah, ad confitendum, ad laudandum, exultandum. Sic in principijs Pſalmorum, lamnazeach, ſonabit ad exultandum, ad canendum, iubilandum. Vtq́; Homerus in principijs ſuorum hymnorum dicit, εἰς τὸν ἀπόλλωνα, εἰς τὸν δία, in Apollinem, in Iouem: ſic uice argumenti ponitur in

noſtris

noſtris, in principio quaſi in laudem Dei, exaltationem Dei. Hæc tam multa dicenda fuerunt, ut eſſent omnia clara, quoniam iuxta tralationem Septuaginta non facilè intelligentur, cogemurq́; à fonte abhorrentia ſentire, ut ſunt qui finem interpretantur Chriſtum. Nam tametſi Septuaginta finem reddiderunt, id tamen tum non eſt in Hebraico, tum apud illos potius ſonat æternitatem. Quoniam uerò hac uoce nazach deſignatur etiam uictoria, eo uertunt mnazeach, alij Græci interpretes νικοποιῷ, uincenti, uictoriam danti, quos ſequitur Hieronymus: eritq́; eadem ſententia, ut dicat, Hoc carmen canitur ei qui dat uictoriam, qui facit uincere, ſicut interpretati ſumus ad canendum, laudandum: eos, ut dixi, ſequitur Hieronymus, pro eo quod Septuaginta uertunt εἰς τὸ τέλος, ipſe ſemper reddens uictori, quaſi diceret, Canitur is pſalmus ei qui uincit, Deo ſcilicet: quod clàrius Græcè νικοποιῷ, uictoriam danti, quanquàm ſint qui hanc uictoriam, & conatum potius ad cantum, quàm ad uictorias bellicas referunt. Poteſtq́;, uictori, referri ad ipſum Dauid, ſicut ſuperius docueram, qui uel uicerit in bello, uel triumphet in carmine. Quod autem ſequitur in titulo ipſi Dauid, articulus, qui nomini Dauid apponitur le Dauid, eſt potius caſus gignendi, ſicut & Græcè τῷ Δαβίδ. Sicq́; dicendum potius, Ipſius Dauid, quàm τῷ Δαβίδ. Dicitur item in titulo, Pſalmus cantici, quod cùm ſit & ipſum difficile ad intelligendum, clarum faciendum eſt. Videtur enim eſſe uerus ſenſus quem tranſtulit Chaldæus reddens תּוּשְׁבְּחָא וְשִׁירָא thusbecha uescira, laus, & canticum, quaſi duo idem pollentia, ut non interſit inter laudem, & canticum. Cantica enim pſalmi dicuntur: uiciſsim pſalmi dicuntur cantari. Ergo duo ſunt nomina idem ualentia, ſicut, ſi diceremus, melos atq; oda. Non enim eſſet ταυτολογία, ſed maior expreſsio, id ſæpiſsimè fit apud Prophetas. Videtur autem deeſſe coniunctio, Et, nec crediderim tametſi etiam diuus Hieronymus dixit Pſalmus cantici, alterum horum eſſe caſum nominandi, alterum gignendi, ſed potius utrunq; nominandi, Pſalmus, Canticum. Et diuus ipſe Hieronymus ſæpe hoc nomen miſmor, quod hic reddidit pſalmum, ſolet transferre canticum, ut ſit quaſi canticum & canticum, quaſi duo idem. Et pòſt, ubi nunc dicitur, Pſalmus cantici, dicitur Canticum pſalmi, ut uideantur idem eſſe. Et illic Septuaginta dicunt ᾠδὴ ψαλμοῦ, hic uerò ψαλμὸς ᾠδῆς. Poſſumus & hoc oſtendere, quod & diuus Auguſtinus propoſuit, pſallere apud Græcos non propriè dici de uoce humana, ſed de inſtrumento muſico, quod à Græcis uocatur ψαλτήριον. pſalterium, quod Athenæus teſtatur octo chordis conſtare, oſtendens Epigonum quendam addidiſſe duas alias chordas. Aitq́; quod idem ἔψαλλε δίχα πλήκτρου, ſine plectro pſallebat. Ex quo uidemus, quòd cùm ille ſine plectro pſalleret, pſallere dictum eſſe de uoce illa muſica, non humana. Plutarchus ait in Sympoſijs, quòd tarditatem, & curioſitatem Philippi pſaltes compeſcuit, qui eum uolebat περὶ τῶν κρουμάτων καὶ ἁρμονιῶν, de pulſu, & harmonia reprehendere, Dij, inquit, auertant ut tu melius quàm ego hæc noſcas. Quo exemplo apparet pſalten eſſe qui pulſet, feriatq́;. Sic de Hebraico miſmor, tametſi ad uocem humanã interdum referatur, ſignare tamen propriè uocem muſicam, ſecundum autem nomẽ shir, uocem humanã tantum, ut oſtendatur duabus uocibus & harmonica ipſius pſalterij, & humana recitante hæc uerba modulatè, hunc pſalmum & alios multos fuiſſe cantatos. Quod Orpheus lyra feciſſe dicitur, ut & cantando, & lyræ chordas ducendo, ac feriendo dulciſsimum redderet modulatum, quo ſaxa, arboresq́; ſe ſequi cogeret. Viget idem uſus hodie apud mortales, & totidem inſtrumentis, quot & tempore Dauid fermè pſalmi canuntur. Nam inſtrumenta, quæ numerantur in libro Paralipomenon quibus pſalmi canerentur, hodie ferè ſunt eadem in Eccleſia. Numerãtur ibi Nebalim, id eſt pſalteria, & kinn

& kinnoroth, Citharæ, quibus hodie respondent lyræ maiores, & minores: & mezithaim, id est cymbala, tubæ item, quarum est idem hodie quoque usus. Nec mirum tametsi propriè Psalmus sit uox harmonica, etiam uocem humanam, carminaq́ propter modulatum, accessionemq́ uocis harmonicæ, uocata, Psalmum. Psalmus ergo propriè uox psalterij, ob affinitatem autem, & secundo, etiam uox humana, seu carmen ad psalterium decantatum.

EXurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum à facie eius.

DESCRIPTVRVS maiestatem potentiamq́ diuinam, eiusq́ excedentem omnia uim, & sapientiam, ait primo imperium eius, hostes posse labefactare, daturos inimicos eius terga, formidaturosq́ potentiam. Nihil ei posse resistere, & quicunq́ eum nunc blasphemant, execrãtur, si se commoueat uel minimum, si uelit quid possit, ostendere, in cineres eos & fauillas subito abituros. Vt autem is sensus melius intelligatur, sciendum, quod & Hebræi quoq́ testantur, hanc orationem & principium huius Psalmi duobus modis efferri posse. Nam Hebraicè futurum est, sicq́ per futurum potest pronuntiari: Exurgat Deus, & dissipabuntur inimici eius. Potest & per imperatiuum transferri, quoniam Hebræi, & Græci futura pro imperatiuis usurpãt, sicut & Sept. & Hieronymus trãstulerunt. Hos duos modos innuẽs Rabi Dauid, Hoc, inquit, aut est oratio, ut roget inimicos dissipãdos, aut prophetia, quasi uaticinetur fore ut inimici Dei liquescant. Quod si uerũ est, stabit, & quadrabit sensus Christianorum dicentium his quasi prædici euersionẽ diabolicæ potestatis. Illi enim sunt ueri inimici Dei, multò magis quàm omnes homines, cùm imperio & gloriæ, & cultui eius semper aduersentur, quærentes ad se honorẽ maiestatis eius trãsferre. Et cõmunis est omniũ mortaliũ cõsensus hostes Dei esse aduersas potestates, quæ regnũ eius appetierũt. Quod si ad homines referas, ut sępe in sacris literis inuenitur, appellantibus homines impios, ac superbos, Dei inimicos: etiã pulcher est sensus. Si Deus, ait, exurget, dissipẽtur scelerati illi, uanescent, qui tum ipsum Deum, tum amicos eius persequuntur. Hinc suspicati sunt nõnulli Hebręi hæc referri ad Sennacherib ipsos Hebręos persequẽte. Atqui nõ debuit res uniuersalis, & diuinæ maiestatis uniuersalis prædicatio ad particulare redigi. Potest igitur esse aut deprecatio, ut oret Deum excitari, euigilare, cõmouere sese, facere potẽtiæ suæ contra hostes indiciũ. Potest et futurũ esse, ut prædicat fore ut inimici Dei uanescãt. Atq́ oratio de futuro, aut erit, tanquã prophetia, aliquid eximium prædicẽs, aut est uniuersalis, de potestate diuina enuntiatio, & demonstratio mirabilis, & ineffabilis potestatis eius. Quo uolẽte, & nutu solo, ad quẽ tremit olympus, montes quatiuntur, nullus erit locus qui fugientes hostes recipiat. Nec dubiũ est, quin exurgere dictum sit ἀνθρωποπαθῶς ab humanis actibus, cùm irati surgimus, cùm expergiscimur, euigilamus, cùm uocat res, & properare facit, cùm maturamus. Atq́ ideo Hebræi dicũt, exurgere, esse potentiam suam demonstrare. Et Græci ferè quiddam simile, τὴν ἀνάστασιν καλεῖ, τὴν τῆς μακροθυμίας παῦλαν, surrectionẽ uocat, patientiæ suæ finem & interruptionem. Euthymius quoque monet, ut surrectionem θεοπρεπῶς, diuinitati congruentem intelligas, motum ad plectendos hostes. Ac cùm non haberet ex Hebraico esse posse hanc orationem de futuro, dicit eam intelligendam quasi optatiuè, Vtinam exurgat, & dissipentur. Sed Hebraicè

ſcientem is ſcrupus non male habet. Sic quoq; facies Dei ſiue præſentia, dicta eſt figuratè a corpore humano: & quia fugiunt cùm pauēt hoſtes, gladiū perſequentis. Sicut autē ſurgere intelligimus diuine, ſic hoſtium fuga intelligenda eſt humanè, ut homines ſugere, diſsipare, perturbari, pauēſcere, deinde interfici à perſequētibus, cædi, mactari ſolent. Nam alioqui quocunq; auſugeris, à conſpectu Dei abire non poteris. Sed à ſimilitudine rerū humanarū dictū eſt, tanquam fortiſsimo Deo, turbante, profligante hoſtiū phalangas: inimici autē Dei ſunt quos etiā diuus Paulus uocat θεοστυγεῖς, Deum odio habentes. Habuit & apud Græcos antiquos ſuū nomen ἄθεοι, ἀσεβεῖς, ſine Deo, ſine pietate. Claret etiā Hebræos aliquid arcanū atq; abditum ſub iſto Pſalmo cantari putaſſe, quòd hos inimicos Dei, Rabi Salomon exponit Eſau, id eſt Romanos, ut ipſi putant, quos deſtruendos in aduentu Chriſti prædicant. Sicq; conſtat omnium conſenſu eſſe de aduentu Chriſti hæc accipienda, licet diuerſis rationibus exponantur, peruerſe, ut ſolet, ab Hebræis.

Sicut deficit fumus, deficiant: ſicut fluit cera à facie ignis, ſic pereant peccatores à facie Dei.

EST, ut ſolet, eorundem clarior quædam explicatio creſcente oratione, & manifeſtiora ponente. Hoc erat ergo diſsipari, & fugere, deficere, liqueſcere, abire in nihilum. Eſt autem & hoc efferēdum per futurū, ſi placet prior ille ſenſus. Non ſolumq; ait hoſtes uertendos, ſed liquefaciendos etiam, & diſsipādos in nihilum. Duobusq; internecionis eorum perſpicuis exemplis eſt uſus. Nihil enim eſt uento, ac fumo inanius, & quod facilius diſsipetur, ac uaneſcat, tam cito deficiat: cera quoq; igni admota extemplo liqueſcit in nihilum, ut quæ fuerat, non appareat. Et Græci hanc ſimilitudinem explicantes, ut fumus à uento diſsipatur, & ab igne cera reſoluitur, ſic impios à potentia diuina reſoluendos. Hebraicè pro Deficit, quod Græcè ἐκλείπει, poſitum eſt הִנְדֹּף hithnedoph, quod quidem ſonat propellere, abijcere, quod fit à uento, cùm fumus in aëra tollitur, eum fugante, & diſpergente. Sept. rem ipſam, & finem dixerunt, cùm in nihilum abit. Porrò quod illi dixerūt, Deficiant, licet ſenſus non uariet, Hebraice tamen dicitur, Sicut propellitur, fugatur, abijcitur fumus. תִּנְדֹּף thindoph, propellas, abijcias. Sicut ſumus turbatur, & tu turbes, aut turbabis, & proijcies: ut ſit oratio ad ipſum Deum. Et quod ait, À facie ignis, Hebraiſmus eſt. Omnem præſentiam, ſiue humanam, ſiue rerum inanimatarum, faciem dicunt, ut facies terræ, facies abyſsi. Latini quoq; dant os, & uultum ſæpe rebus inanimatis, extulit os ſacrum: ſic & ſuperficiem, quaſi ſuperiorem faciem de omnibus dicunt. Quod & Græca uox recipit πρόσωπον, quaſi anterior aſpectus cuiuſq; rei. Quodq; Latinus dixit, Fluit, Græcè melius, & expreſsius τήκεται, diſſoluitur, abſumitur. Et Hieronymus in Pſalterio ex Hebraico, Tabeſcit. Et quod Sept. dixerunt ἁμαρτωλοί, peccatores, grauius eſt Hebraicè רְשָׁעִים reshaim, impij. Sicq; cæteri apud Græcos interpretes, id eſt Aquila, Symmachus, tranſtulerunt ἀσεβεῖς, quos ſequitur Hieronymus dicens impij. Et ipſi Sept. hanc eandem uocem in primo Pſalmo tranſtulerunt ἀσεβεῖς, impij. Non ſimpliciter ergo peccatores dicit perituros, ſed grauiſsimè peccantes, id eſt impios, quos paulò antè inimicos Dei dixit, ut idem ſit Dei inimicus, atque impius, qui Græcè, ſicut Hebraicè rectè dicuntur, ut dixi, ἄθεοι, θεοστυγεῖς. His ſempiternam cladem comminatur, & optat, in quibus non ſolum impios, & à cultu Dei abhorrentes homines intelligere neceſſe eſt, ſed multò maximè omnium impiorum principes, & ductores dæmones. Quos etſi uulgus fortè non uidet, quid in Republica Dei peccent, quas impietates exerceant, ſapientiſsimos tamen Prophetas hæc non latuiſſe credendum eſt.

est. Augustinus sentit Iudæos qui cruci amantißimum Dei filium affixerunt. Vbique autem in sacris literis interitus impiorum desideratur, ut, Deficiant peccatores à terra, & iniqui ita ut non sint. Et, Nonne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Sic nunc quasi sceleratis, & impijs extinctis, & procul à luce, ac uita fugatis, solos pios, perpetua pietate, & cultu, ac laude Dei, lætantes, cupit esse quietos, & uiuere. Eoq; ait:

Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei, & delectentur in lætitia.

QVod Latinus dixit, epulentur, non uidetur quid propriè Latinis sonet epulari, intellexisse. Quis enim nescit epulas cibos appellari? Epulæq; ante ora paratæ. Inde dicitur epulari. Græcum igitur melius, & Hebraico respondens εὐφρανθήτωσαν, lætentur, exultent, hilarescant, sint animo læto. Dicitur enim ab εὖ & φρήν. Lætitia uero & gaudia non in sola mensa existunt, nec illa gaudia iustorum respicit Vates. Potest hoc solo defendi Latinus, ut quasi spirituales epulas senserit, de quibus diuus Paulus, Itaq; epulemur in azymis synceritatis, & ueritatis: ut triumphum, lætitiamq; iustorum, epulas uocarit. Græcũ est clarius, & Hebraicè יִשְׂמְחוּ ismechu, lætentur, exultent. Hieronymus item transtulit lætentur. Psalteriũ quoq; Augustini, ab alio quàm nostrum è Græco in Latinum, tralatum, habet iocundetur, quod est melius, ne symposia conuiuiaq; iustis, & bacchanalia uideatur ascribere. Quodq; sequitur: Et exultent: bene Exultẽt, siquidem & Hebraicè immensa quædam lætitia designatur, יַעַלְצוּ iaalezu, sonatq; iubilare, efferri gaudio, exilire, omnibus lætitijs incedere. Vocat iustos ad magnam lætitiam, ut alibi, Venite exultemus Domino, iubilemus Deo salutari nostro. Quod quidem omnibus ferè in Psalmis fit, prouocante Vate ad laudem Dei omnes iustos, Deumq; colẽtes, ut gestiant gaudio, animo, corpore, uoce, exultent, quo amorẽ erga Deum significẽt. Letitiæ, plaususq; fremũt, omnibus in templis matrũ chorus. Hæc enim maximè cupiunt illi. Potest esse, ut dixi, uaticiniũ de futuro, ut prædicat incõmemorabilem quandam lætitiam, redeunte Christo in mundum, cum summa maiestate, cùm impij lugentes, à conspectu eius aufugient, iusti, ac probi incommemorabili gaudio exultabunt. Nulla enim erit unquam maior lætitia, & alacritas, ante principem suum, cui erunt conformes, his exultantibus. Quòd si inuitat ad laudandum, sicut sæpe faciunt Psalmi, conspectum Dei intelligemus secretam eius præscientiam, cui præcipuè assistimus, cùm ad eius cultum accedimus. Hæcq; ad laudem Dei inuitatio præcipuè fit in Psalmis, quorum hoc est opus. Ter autem inuitat, epulentur, exultent, delectentur: totaq; hæc exultatio Psalmorum, laudumq; diuinarũ erit.

Cantate Domino, psallite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi.

CÆtera sunt clara. Quinquies inuitat ad laudẽ Dei, aut quãdã exultationẽ prædicit. Et pro psallite זַמְּרוּ zameru. Chaldæus dixit שַׁבְּחוּ shabehu, laudate. Nomẽ quoq; est pro ipso Deo. Quod autẽ dixit, Iter facite, secus accipiẽdũ est, & secus Hebræi exponũt. Hebraicè est סֹלּוּ sollu, exaltate, euehite. Causa autẽ uarietatis fuit quòd uerbũ Hebraicũ salal est ἀμφίβολον. designãs tum aggerare, aggerem facere, tum ob hãc fortasse similitudinẽ, accumulare laudes, euehere, exaltare. Vt enim Latinè à cumulo lapidum, ac materie, cumulum bonorum, ac laudum dixe-

runt:sic ab aggeratione terrestri, Hebraicè aggeratio laudum dicta est. Siquidem & hoc Latinum, de materia proprium, tralatum est ad orationem, quæ cùm crescit, exaggerari dicitur. Itaq; etiã Hebræi, id est Auẽ Esdra, Salomon, Dauid, exponunt hanc uocẽ sollu רוממו הללו romemu, hallenu, exaltate, laudate. Quanquam Hieron. transtulit præparate uiam. Et Græci hoc uolunt esse sicut illud, Parate uiam Domini. Sed certe uidetur aliud dici hoc loco. Nam sequitur mox aliud uerbum similis significatus, exultate in conspectu eius, patris orphanorũ. Quòd si præparationem uiæ uelimus quasi intelligere triumphum, & põpam, quæ præparatur uenturis regibus, cùm sternitur omne solũ floribus, & coronis, odores undiq; exhalãt, nos autem ornati obuiã incedimus, canentes, pæanizantes: hoc fortasse, & Hebraicum potuit respexisse, & Græci ueram proprietatẽ reddidisse. Omnis enim ista toties repetita exultatio, non aliud quàm triũphus est, & põpa, ad quam inuitat psalmus, quale fecit ipse Dauid, cum omnibus harmonicis instrumẽtis canentibus, toto populo plaudente, ipse corã arca, quæ deducebatur, exiliebat, tripudiabatq;. Is sensus potest latere sub ὁδοποιήσατε, parate aut facite uiam, quod & quidam Hebræorum senserũt. Verus tamẽ, & certior significatus expositus est. Theodoritus quasi hæc Apostolis imperari censet, ut faciant iter in omnes gentes cum plausu, & chorea, & Deo parent iter, quod & Augustino arrisit. Quod autẽ dicitur, Ei qui ascendit super occasum, sciendũ pro ἐπιβαίνοντι, ei qui ascendit, in fonte esse לרכב lerokeb, id est, equitanti. Nam rakab, est equitare, & rokeb, equitantem, ascendentẽ equum sonat. Et pro occasu, est Hebraicè ערבות araboth, quam uocẽ secus Hebræi exponũt, secus Hier. interpretatũ. Chaldæus pro ea, in sua ex Hebraico in Chaldaicũ tralatione posuit כורסיה יקרה curseaiekara, soliũ maiestatis suæ, dicẽs: Exaltate eum qui sedet super soliũ maiestatis suæ. quanquã posuit, & ipse, arabot. Iuxta quẽ sensum Hebræi exponũt, Ei qui ascendit, aut equitat super cœlis, sicut ascensor ducit equũ quocunq; uult, sic Deus benedictus, uersat, torquetq; orbes. Hæc illi dicunt. Atq; hoc nomen Hebraicũ est ualde polysemũ, nũc desertum significans, nunc uesperã, nũc dulce, ac iocundum. In numero multitudinis dicitur araboth. Sept. acceperunt pro uespera. Hier. transtulit deserta. Verũ est nomen beatissimarũ iucũdissimarũq; cœli regionũ, quę dicuntur araboth, quasi amœnitates, quas & Homerus describẽs ibi dicit esse nectar, & ambrosiam, nunquã locum illũ uentis infestari, nubibus opacari, gelida niue conspergi, aut pluuia allui. Hebræus similia sentiens hãc regionẽ uocauit araboth, suauitates, iocunditates, beatitudinẽ, felicitatem: hic equitare aureis quadrigis inclytum regem, Deum, aut in solio maiestatis suæ sedere, ut huic iubeat nos canere, hunc noctesq;, diesq; cogitare, & laudare. Itaq; & Porphyrius, Apollinis oraculum tale adducit decimo libro ἐκ λογίων φιλοσοφίας, quo Deum precari docuit Apollo, cùm celare non posset ueritatẽ, sed exprimere coactus. Afferamq; hoc exemplum, ut sublimis philosophia istius loci sit perspectior.

Ἀθάνατε τ' ἄῤῥητε πατὴρ αἰώνιε μύστα,
Κόσμων ἀμφιδρόμων ἐποχήμενε δεσπότα νώτοις
Αἰθερίοις, ἀλκῆς ἵνα σοι μένος ἐστήρικται,
Πάντ' ἐπιδερκομένῳ, καὶ ἀκούοντι οὔασι καλοῖς,
Κλῦθι τέων παίδων, οὓς ἤροσας αὐτὸς ἐν ὥραις.
Σὴ γὰρ ὑπὲρ κόσμον τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
Χρυσῆ ὑπέρκειται πολλὴ αἰώνιος ἀλκή.

Quæ & si difficile reddentur Latinè, conabor tamen:

Incorrupte pater, sacer, haud effabilis, atq;
Æterne, inuectus mundis uoluentibus, ipse
Ætheriis campis rex incolis, alta potestas
Regnat ubi tua stat[q]; immota: hic cuncta tueris,
Auribus & pulchris exaudis, respice natos

Alme tuos, quos ſemper amas: nam deſuper aſtris
Aurea maieſtas tua, mundum & deſuper omnem
Euehitur, ſemper ſtabit, uiuetq́ perennis.

Hęc quaſi ex hoc loco tralata, aut ob diuinitatem ab oraculo ſimilia dicta uidẽtur. Nam propriè quod Hebraicè dictum eſt rokeb, eſt quod dixit oraculũ ἐποχούμενος, inuectus, equitãs. Et quod noſtrum oraculum araboth, illud appellauit κόσμους ἀμφιδρόμους, mundos circũrotantes, quod etiam ſentiunt hic Hebræi. Appellauit etiã νῶτα αἰθέρια, ſolum cœleſte, ſuperficiẽ ætheriam, ubi dicit eſſe maieſtatem Dei æternam, ſtabilem, ſupra aſtra, ſupra mũdum. Oraculũ uerè diuinum, noſtris literis cœleſtibus, altiſsimæq́ philoſophiæ ſimile. Quo declaratur ſedes Dei ęterna, incorrupta, & motor cœli Deus, quod & philoſophi ſenſerũt: qui ſi noſtra oracula, ſi principiũ & fontem huius ſententiæ cognouiſſent, non applicaſſent Deum ſuo orbi, ſed imperium cœli ei, habenasq́ diuinè, & ut Deum decebat, dediſſent: & ut altiſsima philoſophia docuerat, præterea quod hoc oraculum dicit, inde & ex tam ſublimi tam regio loco, Deũ omnia intueri, omnia exaudire, & amare filios ſuos, id eſt homines, et exaudire uocãtes. Eſt igitur ſenſus clarus, quid ſonet rokeb harabot, aſcẽdens, uel equitans, loca beata: notat enim ium ſedem Dei æternam, auream, maieſtatemq́ in cœlo defixã, ſicut Chaldæus docuerat, & oraculũ, tum eum eſſe qui regat moles cœleſtes cum ratione, perpetuaq́ conſtantia, hocq́ eſt ἐποχούμενος κόσμων ἀμφιδρόμων, inuectus mundis circũuoluentibus, ſiue rotatis. Ideo hunc locũ non uidentur noſtri intellexiſſe. Nam Græci occaſum, tenebras, & ignorãtias gentiũ interpretãtur, ad quas Apoſtoli mitterẽtur, ſequentes ſuperiorẽ ſenſum. Occaſumq́ tenebras humani pectoris interpretãtur. Aſcendere quoq; deſerta non claret, quid ſonet. Videmus quàm ſit ille ſenſus altior, clarior, regalior. Iubet pſalmus, ut cantemus ei, uocibusq́ nòſtris eum exaltemus, cuius ſedes, & maieſtas altiſsima, in locis cœleſtibus, regens omnẽ mundũ. Ideo uocatur Altiſsimus. Et nos ab eo uiuimus, qui nobis mouet, & regit cœlũ, inuentor eius. Fuerunt ex Hebræis qui putarẽt arabot, cœlos dici, quaſi deſerta, id eſt uaſtitates, latas regiones, ſicut Homerus uocat εὐρὺν ὄλυμπον. Nihil eſt enim eo uaſtius. Hícq; non ab harab dulce deduxerunt. Poſſet autẽ defẽdi interpretatio Sept. ſi acciperetur pro Chriſto, qui aſcẽderit in cœlũ uerſus occaſum, partẽ pro toto accipiendo, aut in uniuerſum de equitatione Dei, uerſus Occidentẽ ſolẽ, ſicut in fine dicet, Aſcẽdit ſuper cœlũ cœli ad orientẽ, licet locus poſsit ſecus exponi, ut per uniuerſum cœlũ, dicat Deũ eqtare. Nicolaus Hebręos ait Arabot, putare unũ è ſeptẽ cœlis, quaſi cœlũ empyrion, ad quod aſcẽderit Chriſtus. Burgenſis ſicut Rabi Dauid, primũ mobile, quod hic occaſus dicatur, quia ab ortu tendit in occaſum. Quaſi dicat pſalmus, Qui aſcendit uerſus Arabot, id eſt occaſus. Quæ omnia eodẽ fermè tendunt, ut eùm probabiliter cũcta dicãtur, ſimilem quoq; atq; eundẽ habeant ſenſum, præcipuè ſi rectè intelligantur. Eſt enim cœlum arabot, propter amœnitatẽ, propter latitudinẽ, propter motũ in occaſum. Quod autẽ dixit, Dominus nomẽ illi, in fõte eſt בְּיָהּ שְׁמוֹ beiah shemo, id eſt, in iah, quod eſt nomẽ eius. Et Hier. In Domino nomẽ eius. Dicit ut laudemus eum, appellantes eũ ſuo nomine Iah, quod eſt nomẽ diuinũ, in pſalmis frequentiſsimũ. Omnis enim pſalmus qui inchoat, Laudate Dominũ, Hebraicè eſt hallelu iah, Laudate iah, Laudate eum qui dicitur iah. Quod dicunt Hebræi deſignari eum eſſe creatorem mundi, atq; autorem. Rabi Salomon uult eo deſignari timorem, quaſi iah ſit Deus timendus, uerendus, ut pſalmus dicat, Laudate, & timete eum.

Exultate in conſpectu eius, turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis uiduarum.

PRimum sciendum est, principiũ huius uersiculi hærere cum superiore, ut dicendum sit, Dominus nomen illi. Et exultate in cõspectu eius. Nam Hebraicè coniunctio est, &, sicut Græcè, καὶ ἀγαλλιᾶσθε. Secundo, superfluò additum est Græcis ταραχθήσονται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, turbabuntur à facie eius. Hoc enim in Hebraico nusquam est, nec ullam habet hoc loco rationem, nec credo Sept. apposuisse, sed potius aliquo casu irrepsisse. In tralatione quocꝙ Hieronymi ex Hebraico non habetur necꝙ apud Chaldæum. Igitur ueluti adiectum, prorsum obliterandum est, consequens autem, & addens ad superiores laudes diuinas, quibus dixerat thronum eius æternum esse in cœlo, regerecꝙ motus cœlestes, nunc ut eum in tanto rerum suarum fastigio, in tanta maiestate etiam mitissimum ostendat, ad pupillos & uiduas docet eum sese inclinare, aspicientem è cœlo, & castigantem eos angentes, & turbantes. Opinabar autem superius oraculum illud diuinum Apollinis, aut acceptũ ex isto loco, aut ueritatem ad eandẽ uocem spiritũ illum adduxisse. Vt enim illic ubi diuinam maiestatem, æternã, inconcussam, ineffabilem, in cœlo florentẽ, ubi motus cœlestes ab ea regi, cetericꝙ dixisset, postea dixit eũ diuinis oculis, & auribus benignis, nostras uidere, & audire preces, filiosꝙ suos homines nunquam amare cessasse: sic nunc oraculũ cùm eum altissimũ prædicasset, prædicat item clementẽ, suauem, misericordem, aspicientẽ omnes, iniuriã patientes, pręcipuè pupillos & uiduas, genus omni ope humana destitutũ. Atcꝙ adeò bonitatem in hoc eius prædicat, ut patrem eum appellet pupillorũ, & iudicem uiduarũ, sicut oraculum, filios. Et ipse Christus docuit eum nostrũ esse patrem. Hęc est ad superiora cõsecutio. Itacꝙ dicendum est, Cãtate Domino, psallite nomini eius, qui graditur super astra, nomini eius, & exultate ante eum. Pater pupillorũ, iudex uiduarũ, Deus in loco sancto suo. aut dices per casum dandi, Exultate ei, qui est pater pupillorũ iudex uiduarũ. Ideo Hier. hoc obseruans dicit, Et exultate coram eo patre pupillorũ, & iudice uiduarum. Oraculum dicebat πατὴρ ἀθάνατος, Pater immortalis, pater æternus, ineffabilis. Et consecutio quidem clara, & clarus sensus. Nam Dominus altus quidem est, sed & humilia respicit. Sicꝙ pleni sunt diuinis sensibus psalmi, nunc maiestatẽ Dei, nũc prouidentiam decantantes. Ac si uelles sequi Hebraicũ, pars uersiculi sequentis, Deus in loco sancto suo, est cum præsenti uersiculo coniungenda. Sed hoc minimum refert.

Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unius moris in domo.

QVo sensu dicat Deũ esse in loco sancto suo, & qua consecutione, Hebręi quocꝙ docẽt. Sic enim legendus esse uidetur totus uersiculus, Pater pupillorũ, iudex uiduarũ, Deus in loco sancto suo, è loco illo sublimi, & eminẽtissimo aspicit res terrestres, pręcipuecꝙ uexatos miseretur, sicut dicebat oraculũ πάντα ἐπιδερκομένῳ, omnia aspicienti è cœlo, ubi tua potestas firmata, ac stabilita est. Inde est pater pupillorũ. Chaldęus autẽ dixit, Deus in habitaculo domus shekina, sanctitatis suæ. Est autem shekina nomẽ à uerbo shacan, quod Gręca dialectos usurpauit, scena, sonatcꝙ illud Hebraicum, habitationẽ. Sed quadam priuata loquendi ratione uocãt shekina, diuinam maiestatẽ, diuinitatiscꝙ locum, ipsamcꝙ inhabitantem diuinitatem. Ac pro loco Hebraicè dicitur מְעוֹן meon, habitaculum, sicut Aristoteles dicit οἰκητήριον θεοῦ, habitaculum Dei esse cœlum, negans extra cœlum, ubi degit πᾶν τὸ θεῖον, tota diuinitas, esse locum. Et tamen, inquit, sunt ibi res, optimam uitam ducentes, ut necesse sit locum ibi esse dicere, rursum non esse, sed res nostris dissimiles. Quod autem sequitur, Vnius moris, Hebraicè est יְחִידִים iachidim, quod sonat singulares, cocꝙ Hieron. transtulit solitarios, secutus Symmachum uertentem μοναχούς. Sept. Græcè dixerunt μονοτρόπους. Duo sunt sensus apud Hebræos super hac re, unus

quod ſolitarios facit habitare, id eſt quod ſterilibus det habitationem, det familiam, det domum, ſicut dicitur de obſtetricibus in Exodo, quod fecerit eis Dominus domos, hoc eſt copioſam familiam. Sic nunc cùm diuina beneficia recenſeat, narrat eum eſſe prolis datorem, quæ res plurimi fiebat apud Hebręos. Iuxta quem ſenſum iakidim tranſtulit Aquilas μονογενεῖς, unigenitos, quod AuenEſdra exponit Deum diffundere, dilatare unicos, facere eos plures, augere familiam. Chaldæus itē, iuxta hunc ſenſum transfert מְזַוֵּג זוּגִים mezaueg zugim, ſociat, coniūgit iugatos. Vſusq́ eſt uoce Græca ζεύγνυμι. Alter eſt ſenſus, quod quanquā quis eſt omni humana ope deſtitutus, quanquā ſolitarius, derelictus, Deus tamen habitare eum facit, facit uiuere, dat ei opulentiā, felicitatem, dat domum, dat familiā. Isq́ uериſimilior ſenſus uidetur, hærens ad ſuperiora. Pupillos enim ac uiduas nominauerat, hi uerò ſunt ſolitarij, deſtituti, ſoli, nudati pręſidijs, his Deus clemētiſsimus & miſericors fert opē, facit opulentos eos, eſt eis δότης ἰάμων. Atq́ uidetur is ſenſus, qualis alio in pſalmo, Qui habitare facit ſterilem in domo, matrem filiorum lætantē. Solitarios igitur intelliges uiduas, pupillos, pauperes, auxilio deſtitutos. Sicq́ clarus eſt ſenſus. Gręci ex parte uiderūt hunc ſenſum interpretantes μονοτρόπους, ſimplices, iuſtos, ſynceros, non duplices, his parare Deum domos, quas iuxta diuum Paulum, Domos non manufactas, domos cœleſtes, ęternas. Is ſenſus magis eſt allegoricus quàm ad literam. Rabi quoq́ Salomon nimis allegoricè, ſolitarios, uel unicos interpretans ipſos Iſraëlitas ante Chriſti aduentū diſperſos, eo aduenīete colligēdos in ſtationem ſecurā, & tranquillā, referens totum pſalmum in aduentum Chriſti, quem expectant. Quoniam ergo Deo altiſsimam regionem tribuerat, eum in altiſsimo maieſtatis gradu locauerat, eum tamen non ſolum non ſpernere res humanas dicit, ut etiam ſit refugium miſerorum, pater pupillorum, iudex uiduarum, deſtitutorum, atq́ exutorum adiutor, & largitor neceſſariarum rerum, præcipuè tecti, familiæ. Atq́ habitare facere, eſt dare domum, dare tectum: domo autem cætera neceſſaria continentur. Ideoq́ ſimile huic beneficium aliud introducens, eximium prouidentiæ, clementiæq́ ſuæ exemplum, ait:

Qui educit uinctos in fortitudine, ſimiliter eos qui exaſperant, qui habitant in ſepulcris.

IN his obſeruanda multa, ut ueritas eluceſcat, facilis, & perſpicua in fonte. Nam quod Septuaginta interpretati ſunt ἀνδρείᾳ, fortitudine, Hebraicè eſt בַּכּוֹשָׁרוֹת cosharoth. Hebræi catenas dicunt, dicentes in hac uoce eſſe caph, loco coph, ut nomen deſcendat à קָשַׁר cashar, ligauit, ſtrinxit. Inde catenæ, casharoth, quaſi clauſuræ. Siquidem hoc uerbum uenit ex Hebraica lingua, ad Latinos. Ac quanquàm ſunt qui casharoth interpretentur, congruentias, exponentes tempore congruenti eductos uinctos Hebræos de carcere Ægyptiorum, ille tamen eſt purior, ueritati congruentior ſenſus. Dicitq́ pſalmus, Qui educit uinctos catenis, qui de carcere, & catenis eripit. Has catenas Septuaginta dixerunt ἀνδρείαν, fortitudinem, ut innuerent hunc ſenſum, Qui educit eos qui fortiter ligati. Et Græci expoſitores ſenſum non ignorarunt. Didymus Liberans, ait, πεπεδημένους ἐν σειραῖς τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, compeditos catenis ſuorum peccatorum. Chaldæus ad captiuitatem referens, ait ęos eductos be pombi, id eſt, cum pompa, magnificentia. ubi eſt uox Græca πομπή. Quod autem ſequitur, Similiter eos qui exaſperant, qui habitant in ſepulcris, longè aliter: Hebraicè hoc modo, uidelicet, אַךְ סוֹרְרִים שָׁכְנוּ צְחִיחָה ueruntamen rebelles habitarunt in loco ſqualenti. Quorum is ſenſus eſt, quod uincti, & compediti catenis liberabuntur, & in lucem educentur apertam: at ſcelerati, duri, præfracti,

fracti, impij, & contemptores, habitabunt in locis horrendis, squalidis, siti, & ardore formidandis. Et sicut solitarios dixerat ditādos, ubertate replendos, sic uexatores eorum, siti, fame, egestateq́ necandos. In Hebraico igitur est particula aduersatiua ak, qualis, at, Latinis: referens contrarium eorum quæ dicta sunt, nec sonat unquam ὁμοίως, similiter. Et quod Septuaginta transtulerunt τάφους, sepulcra, Hebraicè est צְחִיחָה zechicha, quod Hebræi quoq́ testantur sonare squalorem, sitim, horrorem. Quod Septuaginta explicare uolentes, sepulcra dixerunt. Dicitq́ Psalmus, siti, fame consumentur inimici, pijs ex eorum manibus liberatis. Ideo Hieronymus in suo Psalterio referens Hebraicum dixit: Increduli autem habitauerunt in siccitatibus. Consideremus autem ut hæc inter se opponantur. Sicut enim Deus, pios, & se colentes eripit, sic qui non eripiuntur, necessariò sunt impij, duri, implacabiles. Hi dicuntur Hebraicè sorerim, qui Deo aduersantur, eosq́ Septuaginta dixerunt παραπικραίνοντας, exacerbantes, exasperantes, Deum ad iracundiam prouocantes, debiliores prementes. Itaq́ Græci uidentes coniungi utranq́ partem, quod & uincti, & exasperantes æque liberari dicantur, hos exasperantes, Iudæos sunt interpretati, à duritie, & perfidia Iudaica ad Christum redeuntes. Compeditos autem exponunt dæmonum catenis prius alligatos. Et de resurrectione quodam hic esse uaticinium credunt, quia dicantur habitantes in sepulcris liberandi. Fortitudinem quoq́ interpretantur uirtutem diuinæ potentiæ, aut euangelicorum uerborum, quorum ui sint homines e tenebris liberati. Is sensus etsi pulcher est, tamen non est in fonte. Atq́ ex parte uera dicunt, uinctos, exponentes dæmonum laqueis, & carcere prius impeditos. Siquidem & Hebræi ad quosdam suos sensus abeunt, alij referentes ad eos qui uincti essent à Sennacherib Rege Assyriorum, alij ad ipsos Hebræos sub Pharaone ligatos, alij ad tempora impij Antichristi, Gog, & Magog. Sed cùm hic generaliter dicantur à clementissimo Deo prouideri res humanæ, & quod plerosq́ perpulit in errorem, abesse hinc diuinam prouidentiam suspicantes, quia iustos uexari, lacerari cernerent, ipse autem dicat Deum hæc uidere, & eripere pios de manibus crudelium: profectò aut ad uniuersalem prouidentiam sunt referenda, aut ad eam maxime liberationem quæ fuit maxima, ac diuissima, à Latinis & Græcis proposita. Quod eò potissimum est uerum, quòd Chaldæus refert ad captiuitatem Ægyptiacam, sub qua, tota nostra theologia assentiente, continetur dæmonum captiuitas, ab eisdemq́ liberatio.

Deus cùm egredieris in conspectu populi tui, cùm pertransieris in deserto.

PRoposita uniuersali Dei prouidentia, ac beneuolentia erga res humanas, accedit ad quædam particularia exempla. Nec tamen in Hebraico propriè explicatur hoc exemplum. Chaldæus autem referens sæpe sensus occultiores, egressum Dei ante populum suum, exponit quando in columna nubis, & ignis anteibat populum, noctu ignea columna, interdiu clara nube præcedente. Egredi igitur antè, designat Hebræis ducere, Deo duce cesserunt, ducente Deo, ex Ægypto Hebræi. Græci uerò referunt ad superiorem sensum, qui mysticè latet sub isto qui dicitur in Hebræo, & à Chaldæo ponitur. Egressumq́ interpretantur cùm cœpit Euangelium diffundi, & cùm Christus dixit, Ecce, relinquetur domus uestra deserta. Desertum autem interpretantur gentes diuina sapientia carentes, ad quas Deus ipse egressus sit. Sensus qui dicitur literalis, est clarus de egressu Iudæorum ex Ægypto. Licet non desint qui dicant Deum ingredi ante populum suum in bello, ut ad

bellicas

bellicas pugnas hæc referantur. Et cùm Hebræi ad terram promissam tenderent, quibus castra mouētibus, omnis terra expauit, & cōcussa est, ut hæc dicta sint quasi ἐπιφθεγματικῶς, non multū hæc à se distant. Additur autem in uersiculo Hebraico, sela, quod Hieron. transtulit semper. Apparet autē ex sacris literis, esse particulā affirmationis, qualis est amen, quod propriè sonat uerè, certè: ideo Sept. γένοιτο, fiat. Idē fermè sonat sela. Additurq; nonnullis in locis ad confirmationem rerum dictarum. Quales apud Græcos δή, καὶ μήν, τοι.

Terra mota est, etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israël.

SI egressum Hebræorum ex Ægypto iuxta Chaldæum superius interpretemur, dicitur sicut idem interpretatur, quòd dum Lex diuina daretur in monte, terra mota est, terra mouit, sicut in Exodo legitur, auditæ uoces, uisæ coruscationes, numine diuino præsente, totusq; mons fumigabat. Rabi autem Dauid refert ad superiores sensus, quòd in bello hostes formidarint, retroq; cesserint, perterriti, tumultuātes. Motū terræ Græci referūt ad passionē Christi, aut motū gentiū ad nouam religionē accedentiū. Videtur, ut dixi, sensus Chaldæi patēs, & propior. Claret enim in Exodo, omnia summę maiestatis, dum lex sanciretur, apparuisse signa, præcipuè motū montis Sinai. Quod autē ait, Etenim cœli distillauerūt à facie Dei Israēl, cœlestē distillationē, figuratè dixit, fauorē cœlestē, lapsum cœlestiū gratiarum, affluentiā diuini boni, effusionē spiritus diuini. Sicut dicitur in Isaac, Det tibi Deus de rore cœli. Et, Rorate cœli desuper. Distillauerūt autē cœli tunc, omnibus gratijs, diuinaq; clemētia liberalissima fuit, fontibus sapiētiæ laxatis. Non placet quòd Rabi Dauid hanc distillationē, aēris super hostes obfuscationē interpretatur, quia cùm stillat cœlū, tenebræ inhorrescāt. Nō enim reor, distillationē leuē, & placidā, tenebrosam pluuiā appellasset. Licet aliū sensum de lata lege ꝓponat. Et distillauerūt, de māna Theodoritus interpretat̄. Alij de ingētibus pluuijs, quibus oppressus sit Seon Rex Amorreorū. Quod autem dicit, A' facie Dei Sinai: à facie, designat à cœlesti loco, à sedibus æthērijs. Quāquā Græci περιφραστικῶς, à facie, pro ab ipso Deo positū. Aut poterit stare sensus ille, terręmotus, coruscationes, pluuiā in danda lege accidisse. Quorsum autē ista referūtur, uult summā maiestatē, augustumq; Dei numē prædicare, potentiā efferre, recēsens prodigia, & ea quæ humanas mētes moueāt, quæq; attestentur ei, ac sint tanquā signa suæ magnitudinis impressa animo. Colūna nubis interdiu, colūna ignea noctu impendēs, ducensq; populum. Pòst lex data in deserto, est ad præsentiam diuinam cōtestandam, excùssus mons, caligine, coruscationibusq; oppletus, pluuia demissa cœlo. Referūtur prodigia, quibus ingens beneficium expressum est, cuius terra, cœlū, aēr, testes quasi fuerunt. Quod autem Sept. transtulerunt καὶ γάρ, Et enim; Hebraicè est אך ak, ueruntamen, certe, utiq;. Nec reddit causam, sed affirmat; quæ quoniam eo modo obstabat ad sensum Græcis, eam redundare dixerunt. Et quod ait, Dei Sinai, est Hebraicè זֶה סִינַי zeh Sinai, is est Sinai, sicut reddidit Hieronymus. Declarat autem ubi hæc prodigia facta sint, quæ terra excussa, ubi cœli distillauerunt. Dicitur quoq; bis in Hebraico, A' facie Dei, Dei IsraEl. Deus autem IsraEl est, non quia IsraEl, ut passim Græci, & Latini suspicantur, dicatur uidens Deum, quod scriptio demonstrat Hebraica. Non enim scribitur איש ראה אל uir uidens Deum, sed ישראל sonatq; superans, uincensq; Deum, quando luctatus est cùm Angelo, ac superauit, aut non est ipse ab eo superatus. Tunc eum Angelus uocauit superan-

tem Deum. Itaq; cogor mirari Philonem dicentem, ἰσραὴλ ἑρμηνεύεται ὁρῶν θεόν, Interpretatur IſraEl uidens Deum. Deus autem IſraEl eſt, quòd hæc ſola natio uerum Deum coleret, cui ſe manifeſtum dediſſet.

Pluuiam uoluntariam ſegregabis Deus hæreditati tuæ, & infirmata eſt, tu uerò perfeciſti eam.

OBſcurus locus, ſed collatis inter ſe cunctis innoteſcat. Pluuiã uoluntariam dicit, Græcè ἑκούσιον, ſpontaneã, liberalẽ, munificã, copioſam, ſicut ſonat Hebraicum נְדָבוֹת nedaboth. Quod autẽ Sept. dixerunt ἀφοριεῖς, ſegregabis, ſeparabis, ſonat propriè dabis, largieris, offeres. Hac enim uoce utitur Moſes in ſacrificijs, cùm ait, Offeres, eleuabis. Hebraicè hoc uerbum תָּנִיף taniph. Eoq; Hieron. dixit, Pluuiam uoluntariam eleuaſti. Eſt autem horum ſenſus qualis ſuperiorũ, & ad illum, explicandus eſt iſte. Nam ſi illic de lata lege in monte hęc prædicari uelimus, dicemus quemadmodum ibi, Cœli diſtillauerunt, ſic nunc quaſi eadẽ re repetita, quod in Pſalmis fit ſæpiſsimè, Deum dediſſe pluuiã liberalẽ, copioſam, hæreditati ſuæ, id eſt, IſraEli, eos alluiſſe, pluuiam dediſſe, eis hoc ſignum ſuæ præſentię, quòd demiſit pluuiam, totamq; paſsim regionem compleuit. Chaldæus, Pluuiam uolũtariam, ſentit ab illo pauore recreationem, rorem quendã cœlitus demiſſum, conſolationẽ. Superiorẽ ſenſum uidetur pendere Hieron. trãsferens futurũ Hebraicum תָּנִיף taniph, in preteritũ eleuaſti, reſpiciẽs tempus illud latę legis. Nec uerò turbemur quòd futurũ ꝑ præteritũ reddiderit. Ea enim eſt cõſuetudo ſermonis Hebraici, crebra apud Prophetas, & in Pſalmis uſitatiſsima. Rabi uerò Dauid iuxta ſuũ illũ ſenſum exponit, hoſtes ingẽtibus nimbis mergẽdos, populũ placida, & optabili pluuia exhilarandũ. Magis decent ſuperiora. Atq; quod ait, Infirmata eſt, Hebraicè eſt נִלְאָה ue nilea, & defecit, laſſata eſt, referẽdum ad pauorem illum, ac trepidationem, cùm tot portẽtis exterritus eſt populus. Nam cœperant audiri tonitrua, micare fulgura, nubes denſiſsima operire montem. Et totus mons fumabat. Quia Dominus Deus deſcẽderat in igne. Eratq; omnis mons terribilis. Tunc defecit, id eſt pauore perculſa hæreditas Dei, nempe populus, uſitatè in ſacris literis dictus hęreditas, eſt peculium Dei. Quem ſibi delegerat. Ideoq; hunc ſenſum proſequens ait: Tu uerò perfeciſti eam, quod Hebraicè clarius כּוֹנַנְתָּהּ conantha, confirmaſti, roboraſti, ſtabiliſti eam. Ingenti enim pauore erant perculſi, genua lababant, Deus eos confirmauit, bono animo eſſe iuſsit. Nec uoce ſolum, ſed alijs clementiæ ſuæ ſignis, fortiores eos reddidit. Hunc ſenſum perſpicuè Chaldæus ponens dicit, Quando audierunt domus IſraEl uocem potentiæ tuæ, timuerunt animi eorum. Et Hieronymus iuxta hunc, uertit Hebraicum. Hæreditatem tuam laborantem tu confortaſti. Græci iuxta ſuperiorem, hæreditatem gentes: pluuiam uerbum Euãgelicum interpretantur. Legem Moyſi non uolũtariam, ſed coactam, & ad tempus fuiſſe contendentes, cùm in officio, eos ſuplicijs, & minis, uolentes nunquam, repugnantes ſemper contineret. Poteſt, ut dixi, & is ſenſus latere ſub litera: ille tamen uerò proprior.

Animalia tua habitabunt in ea: paraſti in dulcedine tua, pauperi Deus.

ANimalia duobus ſenſibus accipiũtur ab Hebræis. Nam pro animalibus multis eſt חַיָּתְךָ chaiatcha, id eſt fera tua, animal tuũ, pecus tuũ. Eſt autẽ ſermonis Hebraici duplex mos. Primus, ut per ſynecdochen, ſingularẽ pro numero multitudinis accipiant. Vt abſconderũt ſe inter arbores paradiſi: ibi dicit, inter arborem.

Et

Et Lactantius de eo ipſo loco, Et conſitus arbore multa Lucus. Sic animal dicunt pro animalibus. Secunda figura, quaſi animaliũ gregem, uocat hominũ multitudinem, cœtum, congregationẽ, ſynodon. Eoq́ꝫ AuenEſdra, Salomõ, & Rabi Dauid chaiat, ideſt animal, exponunt עדה ada, nempe ſynagogen, cœtum, multitudinem, afferentes exẽpla, hic non neceſſaria. hinc Homerus uocat reges ποιμένας λαῶν, paſtores populorũ. Iuxta igitur hunc ſenſum dicitur, Animalia, hoc eſt copioſa multitudo, ſunt in hac tua hæreditate: relinquens iam commemorationẽ latæ legis, eſt ad alia diuina tranſiẽs. Hæc hęc tua hæreditas, inquit copioſam multitudinẽ. Rabi Dauid ſecundũ ſuum ſenſum, habitabunt in ea, interpretatur Hieruſalẽ, in qua hęreditas Domini inhabitet. Sed prior clarior, ueriſimilior. Eſt alter de animalibus, quẽ fortè reſpexit Chaldæus. Nam omnium eſt Hebræorũ mos, animalia, uocare Angelos. Quos in ſcriptura ſacra, animalia ſancta, uocatos certũ eſt. Præcipuè apud Ezechielem, qui uidit quadrigã, quam animalia, nimirum Angeli ducebant. Quadrigáq́ꝫ eſt ipſa ſumma diuinitas. Hinc appellati ſunt throni, quibus Deus inſideat. Etiã igitur Ariſtoteles Deũ appellat ζῶον μακάριον, animal beatũ, ſempiternũ. Vtiqꝫ quia dicitur ζῶον ἀπὸ τῆς ζωῆς, à uita, ut animal ſit quaſi uiuens, Hebraicè quoqꝫ à chai, uita, chaiab, uiuens, animal, animatũ, habens uitam. Meliusq́ꝫ dicitur Hebraicè, & Græcè Deus, & Angelus animal, quàm Latinè, quia in illis linguis dicitur à uita. In Deo autẽ eſt optima uita, ſicut ait Ariſtoteles. Angelus itẽ excellentis eſt uitæ. Animal Latinũ eſt ab anima, hoc eſt à reſpiratione, Gręcè dicta ἄνεμος. Vt autẽ in Deo eſt uita excellentiſsima, ſic nulla eſt reſpiratio. Appellarũt ergo Latini animal quidquid reſpirat, Græci quidquid uiuit. Sic optimè, & uериſsimè Deus dicitur ζῶον uiuens, uel animal. Ergo & Angeli dicuntur animalia, & hęc dicit Propheta habitare in hęreditate Dei, eam regere, ac fouere. Vna enim omnium eſt gentiũ ſententia, & ſæpiſsime Plato cõfeſſus eſt Deũ, cùm cerneret genus humanũ per ſe imbecillum, adhibuiſſe ei quoſdã rectores, & cuſtodes, non adhibuiſſe autẽ eiuſdem generis, ſicut & nos homines, non damus rectores, & paſtores gregibus, hircũ aut arietẽ, ſed animal maioris ſolertiæ, hominem: ſic Deum dediſſe nobis quoſdam maioris prudentiæ, ac naturę gubernatores & ἡγεμόνας, duces qui nos regerẽt. Sic in legibus Plato. Noſtræ autẽ literæ oſtendũt nationes habere pręfectos Angelos. MicaEl apud DaniElẽ, eſt Hebraicè gentis præfectus. Et Gręci theologi dicũt pręcipuè bonis datam hanc cuſtodiã. Genios eos Latinè dixerũt, quia ſimul ac nati ſumus, eos ſortiamur. Exponitur ergo locus, quod cùm in cõmemoratione diuinorũ beneficiorum exiſtat, cùm dixerit Deũ è ſublimi ſede reſpicere afflictos, & uexatos, patrẽ eum pupillorum, iudicẽ uiduarũ uocarit. Cùm item aliud ſummæ clementiæ, ſingulare teſtimonium præbuerit, quòd legẽ ferre, quòd uenire ipſe in ſuo numine e cœlo uoluerit, aliud attulit incõmemorabile bonitatis, humanitatisq́ꝫ exemplũ, quòd animalia ſua, Angelos, quos miniſtros, & nuntios, & rapidiſsimos uentos, ob hanc cauſam uocauit, habitare faciat in hæreditate ſua, in populo, quem hæredẽ habeat & poſſeſsionem, & peculiũ, & quaſi filium, ut dicebat oraculũ, Et ipſe patrem eum uocauit. Is ſenſus ſublimis eſt, quẽ Chaldæus exprimens ait, Animalia tua uel uiuificationem collocaſti, in ea, diſpoſuiſti exercitus Angelorum, ad bonum uel beneficium humilium, ac pauperũ. Horum enim pręcipuè gerit curam. Sicut Ieſus de pueris dixit, Angelos eorum uidere faciem patris. Itaqꝫ quod ait, Paraſti in dulcedine tua pauperi, clarus eſt ſenſus. Nam pro Paraſti, eſt תָּכִין takin, fixiſti, firmaſti, referendumq́ꝫ ad illa animalia, locata, poſita, ad dulcedinem. pro quo Græcè χρηστότητι, bonum, manſuetudinem, Hebraicè טוֹבָה toba, id eſt beneficio, clementia. ut dicat, Poſuiſti, firmaſti eos in bonitate & clementia tua pauperi, pro paupere, ad cuſto-

diam pauperis, & beneficium, quod quidem est beneficium tuum, tua bonitas, & clementia. Aut potest dici, Firmasti, stabilisti, parasti beneficia tua pauperi. Pauperes autẽ appellat quos superius, pupillos, & uiduas, paulò pòst, solitarios, id est ope destitutos, nudatos. His abundat, uigilatq́ misericordia. Si quis contempserit unũ de minimis istis, expedit ei ut suspendatur mola asinaria, & demergatur in profundum. Nec procul absunt ab hoc sensu Graeci, pauperem exponentes populum gentilium, ope diuina, & gratia coelesti carentẽ. Animalia uerò, Apostolos missos in mundum, qui et equi apud Abacuc appellentur. Et illa quatuor animalia quę Hebraei Angelos interpretantur, nostri Euangelistas esse contendunt. Sensusq́ diuersis itineribus eodem tendit.

Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa.

ET hic duo sunt sensus, unus Chaldaei atq́ Grę corũ. Chaldaeus enim referens ad superiora, ubi de lata lege facta est mentio sic locum transfert, Dominus dabit uerbum legis populo suo per manũ Mosis, et Aaron, annunciantium sermonẽ Dei exercitui magno IsraEl. Graeci uerò quod Chaldaeus de Mose, & Aaron senserat, senserunt de Apostolis, quibus Deus dederit uerbũ cùm essent antea idiotae & piscatores. Dederit autem uirtute multa, quia totũ mundum reduxerint. Habet certè is sensus cum illo similitudinẽ, ille de ueteri, is de noua lege, ut nequeat etiam à contemptoribus Hebraeis reijci. Est alter, ut dicat magnũ exercitum mulierũ nunciantium uenire, dicentium castra contra Hierusalẽ posuisse regem Assyriorum. Nam pro euangelizantibus Hebraicè המבשרות hamebaseroth, nũciatrices. Is sensus est Rabi Dauid, qui quidem à nobis ubiq́ reijcitur. Refert enim totũ psalmum ad regem Sẽnacherib, & exercitum eius profligatum, quae res nullum hic habere locum uidetur. Is autem licet locus sit perobscurus, ac perdifficilis, sensus apparet. Nam potest esse sensus Chaldaei, cùm antè de lege multa dicta noscantur. Rursum cùm hic incõmemorabilia Dei beneficia decantentur, quorum iam multa dicta sint, nũc post latae legis commemorationẽ, persequitur aliud prouidentiae eius singulare beneficium, quòd hostes terga uertent, etiam magnis copijs irruentes. Ac dabit ipse Deus ut fama fundatur, uolitentq́ nunij, magnos, ac ualidos exercitus esse profligatos, & ad internecionem extremam cęsos. Vt autẽ is sensus intelligatur, sciendum Hebraicè habere hoc modo, Dominus dabit uerbũ euangelizantes, uel nunciantes exercitum multũ. Videtur ergo dicere Deũ daturũ hanc famam, daturum nuntios exercitus multi. Neq́ hic remanet fama, & nuntius, sed sequitur, Rex uirtutum dilecti dilecti, quod Hebraicè uerius dicitur, Reges exercituũ fugient. Haec erit fama, hoc uerbum, ueniens à Domino de profligatis, ac deuictis hostibus. Hoc ille dabit ut passim per ora uolitet. Ipsius erit beneficium, is bonus nuntius, ut dicatur hostes aufugisse, reges cum magnis exercitibus fusos. Quoniã autem non probauimus sensum Dauid ad unam particularem uictoriã, cuius nullũ est indicium, nec nomen illius temporis sit sublata diffinitione uictoriae, aut uniuersalem Dei clementiam in uictorijs praestãdis: credendũ est hic praedicari, aut uictoriam, quae fuit omnium maxima, coelo, ac terra memoratu dignissima, quae quidem quoniam ad animos pertinet, oculos imperitorũ non ita attingat, sapientum autem non lateat. Haec fuit, quę nostris in literis est cantatissima, de profligatis atrocissimis hostibus daemonibus, quos inimicos & Dei & hominum esse, clarũ est. Ac quemadmodum à principio, horum interitũ deprecabatur, aut uaticinabatur, exurget Deus, & dissipabuntur inimici eius: sic nunc ad haec habens intentos oculos, alijsq́ multis memorandis rebus memoratis, iterato, uaticinatur uictoriam à Domino. Quod

quidem

quidem declarat, ut dixi, sequens uersiculus. Atque ubi Sept. dixerunt εὐαγγελιζομένοις, euangelizantibus, est, ut dixi, hamebassaroth, quod sonat nuntiatrices. Estque hoc uerbum ex Hebraico assumptū in linguam Italicam, qua dicitur imbasciator, legatus, nuntius. Hos nuntios per fœmininū genus, Rabi Dauid putat dictos, quia mulieres abstineant bello, mittant autem ad uiros belligerantes bonas spes, eos confortantes. Mihi uidetur fœmineū genus designare τὰς φήμας, nuntios ipsos, famam, sermonem nuntiantē. Sæpe enim Hebraicè neutrum genus per fœmineū effertur, זאת zoth, sonat istud, istam rem. Et, Vnam petij à Domino: Vnū, unam rem. Sic hamebasseroth sonabit, quod Græcè diceres, τὰς φήμας, τὰ εὐαγγέλια, ἀγγελίας, nuntios, res nuntiantes. Iure autem hæc appellarūt Sept. euangelizantes, id est bona nūtiantes, pacem, uictoriā, beneficium diuinum: sicut Euangeliū est, quo hæc uictoria est publicata. Ac uersiculus cùm habeat, Dominus dabit uerbū euangelizantes, secundo etiam loco, intelligendū est, Dabit, ut dicas, Dominus dabit uerbū, dabit nuntios, uel nuntiantes exercitū multum. Itaque in δυνάμει πολλῇ, quod Latinus dixit uirtute multa, δύναμις sonat his exercitū iuxta Hebraicum, zaba. Ac potest esse accusandi casus, ut dicat, Annūtiantes exercitū multum. Nam uirtus hic non sonat robur, audaciam, sed exercitū. Conuenienter que sensus Græcorum, & Hebræorū, & noster, si quis eos bene dijudicet. Nam lex antiqua, & noua eodē ex fonte manant, simili modo, similibus nuntijs promulgata. Hæc autem promulgatio simul, & legis, id est diuinæ philosophiæ fama, diffusa fuit, simul uictoriæ nūtius. Vtrobique enim sunt hostes ijdem deuicti, profligati. Prima lex sustulit idololatriā, secunda totum dæmonum imperiū euertit. Sic cùm generatim, & ex hostibus uictoriā fore à Domino dicat psalmus, & hanc famā, bonumque nuntium eum daturū, in hoc autem psalmo diuinum quiddā, ac reconditum, & arcanū insit, quod non facile sub oculos non cadat: credendum est, æternā illam uictoriam maximè eum expectasse, nominibusque, ut solet, usitatis, & usitato loquendi modo, eam demonstrasse. Nam & Zacharias qui de Christo præsenti, & iam nato canebat, simili locutione dixit: Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Rabi Salomō, & Auen Esdra eodem fermè modo exposuerunt, uerbum euangelizantiū ad id quod sequitur, referentes, scilicet, Reges exercituū fugient, quorū ex parte sensum excepit Rabi Dauid. Atque Auen Esdra hos exponens, Dominus, inquit, suscitabit uerba mulierum nuntiantium in canticis suis. Reges fugient, fugient à facie uestra. Sicque præbentibus suæ linguæ declarationem Hebræis, nos ueriores sensus exculpimus.

Rex uirtutum dilecti dilecti, & speciei domus diuidere spolia.

LOcus erit clarior si adhibeantur Hebraica, Pro numero singulari rex, & pro uirtutum, est מַלְכֵי צְבָאוֹת malke zebaoth, reges exercituū, non rectè Latino, quisquis fuit δυνάμεις, id est copias, exercitus, transferente uirtutes. Nunquam enim uirtus apud Latinos, exercitum designat. Et pro, dilecti dilecti, est יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן iddodun iddodun, secusque intelligendum est & iuxta Hebræos, uidelicet, fugient fugient. Est enim hoc futuri temporis uerbum, à radice נָדַד nadad, quod sonare, motum, fugā, ne ipsi etiam Sept. ignorarūt, ut multis apparet exemplis. Vsitatè autem Hebræis supradictum uerbū sonat fugere. Ad alia in psalmo, XXXI. Qui uidebāt me, foras fugerunt à me, Hebraicè, נָדְדוּ nadedu. Et Sept. eum locum trāstulerunt, οἱ θεωροῦντές με, ἔξω ἔφυγον ἀπ' ἐμοῦ. Quo testimonio apparet eos significatū istius uerbi, nō ignorasse. Quare autem transtulerint τοῦ ἀγαπητοῦ, dilecti, (sic enim est Græcè, semel

tantum, quanquàm credo Græcos codices emẽdatiores habuiſſe bis Dilecti, quod apparet ex tralatione Latina, & ex Hebraico) fuit in cauſa duorum uerborum ſimilitudo יִדֹּדוּן iddodun, fugient, & יְדִיד iedid, quod ſonat dilectum, ſicut ipſi Septuaginta ſciebant Pſalmo LXXXIIII. Quàm dilecta tabernacula, Hebraicè יְדִידִין iedidin, Græcè ἀγαπητά. Putarunt igitur etiam hoc loco, quod certè mirum eſt, cùm non inſcitia, ſed ſtudio factum uideatur, iddodu, eſſe iedidin, dilecti. Sed quoniam clarius eſt, ac uerius quod eſt in fonte, hoc potiſsimum ſequamur. Ac diuus Hieronymus pro Hebraico fugient, fugient, poſuit fœderabuntur fœderabuntur. Apparetq; eum non quidem ignoraſſe uim uerbi Hebraici nadad, ſed quoniam ſonat fugere, diſcedere, recedere, receſſum crediddiſſe fœderationem & inducias. Et Burgenſis probat cum Nicolao. Videtur tamen fuga, qualis terga dantium deſignari, propter id quod ſequitur, Diuidet ſpolia. Et Chaldæus hunc locum uertit, Reges cum exercitibus eorum אִסְתַּלְּקוּ aſalſelu, fugerunt, migrauerunt. AuenEſdra quoq; declarans hunc ſenſum ait, Et ſenſus eſt, inquit, quòd reges exercituum prophanorum יברחו ibareku, fugient à facie ueſtra. Et Rabi Salomon pro eo ponit יתנדדו ithnadedu, mouebuntur, abigentur. Deinde וישלכו ueiushalekith, proijcientur de medio ueſtri. Quod autem ſequitur, Et ſpeciei domus diuidere ſpolia, facilius ex Hebraico cognoſcitur. Non uideo enim cur Septuaginta per caſum dandi τῇ ὡραιότητι, Speciei, uel formæ, uertere uoluerint, quod erat clarum per caſum nominandi. Hebraicè dicitur, וּנְוַת־בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל Vneueath baith thechalik ſalal. Et pulchritudo domus diuidet ſpolia, ſicut tranſtulit Hieronymus. Forma autem, uel ſpecies domus, Hebraiſmus eſt, pro domo ſpecioſa, formoſa, ſicut flamma gladij, flammeus gladius. Hæc autem domus eſt congregatio bonorum, & Eccleſia. Chaldæusq; dixit, keniſtha de IſraEl, Eccleſia IſraEl. Sicq; exponunt Salomon, AuenEſdra, Dauid. Iuſtorum, piorumq; manus, diuiſuras ſpolia prædicit. Illi, ait, triumphabunt, illi Pæana canent. Tota iuſtorum domus, ſceleratis hoſtibus extinctis cecinit, & exultauit: ſuperni, & terreſtres chori, æthera, & terras uocibus demulſerunt. Hæc erat exultatio ad quam inuitabat, uel eam fore prædicebat in principio, Et iuſti epulentur, & exultent in conſpectu Dei: hæc lætitia, hi triumphi, hęc gaudia. Nihil enim uile & terreſtre, non uictorias caducas, bona, felicitatemq; labentem credendum eſt in his pſalmis, præſertim ſublata temporum, rerumq; diſtinitione, decantari, ſed æterna, uera, bona, immortalitatem, ueros triumphos, æternasq; uictorias, quibus coronabuntur uere, ferentq; palmas manibus iuſti. Omnis enim uita noſtra ut à ſapientiſsimis probatum eſt, pugna eſt, & militia. Ac ſuperius demonſtrauimus uſitatis loquendi modis, antiquos Hebræos, à ſenſibus remota deſignaſſe, coronas, uictoriasq;, & libertatem, & hoſtes, à quorum ſeruitute in æternum uindicemur, uſitato loquendi modo dixiſſe. Nam Zacharias cùm patre facta regną cœleſtia, cùm culpas deletas cerneret, ſolito & uſitato loquẽdi modo, quaſi uictoriam terreſtrem, è terreſtribus hoſtibus conſecutus, decãtauit: & perinde atq; Moyſes de Pharaone, Benedictus Dominus Deus IſraEl, quia uiſitauit, & fecit redemptionẽ plebi ſuæ. Agnoſce igitur ſimilem, & hic loquendi modum, redemptionem aſpice, ſcito eandem uictoriam, eadem ſpolia decantari. Ac ſicut illic plebi ſuæ dicitur, redemptionem feciſſe, ſic iſto loco, ſpecioſa domus, quam ne turberis, quid ſonet, habes qui eam Eccleſiam tibi interpretentur, ipſi ſcilicet Hebræi, diuidit ſpolia, liberata, redempta. Sic hortabatur à principio ut iubilaremus, exultaremus, benediceremus. Sicut ille, Benedictus Dominus. Et hoc carmen dicitur meritò ἐπινίκιον, triumphale, quaſi pæaniſmus pro uictoria, ob deuictos hoſtes. Hunc eſſe ueriorem ſenſum, ſuperius

apparu t

apparuit, cùm nulla uictoria in particulari exprimatur. Græci etsi difficilis erat tralatio, totum tamen hunc sensum ferè perspexerunt, pulchritudinem domus, sicut & Chaldæus, Ecclesiam interpretantes, spolia de gentibus conuersis.

Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri.

PRo, Cleros, quod Græcè sonat partem, est Hebraicè שְׁפַתַּיִם sephathaim, labia. Sed hæc labia uariè accipiuntur, Hieronymus interpretatus est terminos, alij Hebræi limites. AuenEsdra, quem secutus est Dauid, labia, ut solet hæc uox etiam apud Latinos sonare, pro Chitropodibus, quæ Græcè pedes ollarum dicuntur, & pro labijs ollarum, super quibus ollas ponimus. Solentq; ob ignem, & fumum semper nigrescere. Atq; hunc habet sensum, ut nigri habitastis, & squalentes, quasi miseriarum caligine denigrati: sic Deus in contrarium præstabit, ut nitidi efficiamini, ut clariores, hilariores, serenata fronte existatis. Ne timeatis, ait, tenebræ uestræ in lucem, squalor; & sordes ad nitorem redibunt. Quòd si iuxta Hieronymum, aliosq; Hebrços interpreteris, sephathaim, terminos, limites, idem designabitur, uidelicet angustia, pressura, afflictio. Termini enim, & limites sunt extrema cuiusque rei, & inter terminos, aut limites esse notat, inter angustias & pressuras: arctari, stringi, uexari, tribulari, id est, θλίβεσθαι, atteri, affligi. Hos terminos Chaldçus, Regum impiorum prauitatem interpretatur, resoluens, scilicet nodum, & obscuritatem, sub Hebraico latitantem. Vexatores, & ad amaritudinem adducentes erant impij Reges Ægypti, quanquàm ille hanc sententiam reddit, licet uos impij Reges, nigri, & praui sitis, at plebs mea syncera: omnes item impij, & impiorum principes dæmones, iuxta alios sensus. Atq; oratio Hebraica sic legenda est, Si dormiatis, uel potius iaceatis תִּשְׁכְּבוּן inter angustias, aut nigredines, ad hilaritatem, ac nitorem redire uos faciet Deus, quales sunt pennæ columbæ, quale argentum. Deterget miseriarum sordes. Græci uerò in contrarium hæc acceperunt propter uocem κλῆρος, dicentes cleros esse gentes, Apostolorum prædicationi distributas, inter quas illi habitent. Et hanc esse quasi uocem, & præceptum spiritus sancti. Sic Cyrillus, & Didymus, & post eos Euthymius. Sed clarior est sensus Hebraicus. Partem autem, siue clerum Septuaginta putauerunt hac Hebraica uoce designari, quia sephattaim, sonat labia, ea uerò sunt extremæ partes. Dicuntur autem ista ad populum, & sanctos à Propheta & Psalte, eos cohortante, corroborante, æternam alacritatem eis prædicente, ac denuntiante. Quod autem sequitur, Pennæ columbæ deargentatæ: pro Deargentatæ, est כַּנְפֵי יוֹנָה נֶחְפָּה בַכֶּסֶף nechpa, contectæ argento. Vbi Hebraicum uerbum est capa, quod à Latinis, & Græcis, & lingua Italica est acceptum. Hinc cophinus, à tegendo, hinc capa, & alia. Est idem sensus atq; in Græco. Pennas autem columbæ non tectas argento dicit, quòd ita reuera sit, sed à candore, sicut apud nostrum argenteus anser. Quodq; ait, Et posteriora dorsi eius, in pallore auri. pro Posteriora, sunt אֶבְרוֹת eberoth, designatq; alas, & partes posteriores sicut Septuaginta transtulerunt μετάφρενα, id est, scapulas, & quæ sunt post φρένας. Pennam quoq; sonat: Quis det mihi pennam, uel alam sicut columbæ? ubi est singulare אֵבֶר eber. Describit columbam argenteam, & deauratam, pulcherrimam, lucentem, hanc uolucrem pro exemplo assumens, quòd sit timidum, simplex animal, rapinis expositum: tum quia in ea erat albedo, ad hanc comparationem aptissima. Totus ergo uersiculus sic habet: Et si iacueritis inter nigredines, caliginesq;, & miseriarum sordes, mox tamen renouabit Deus nitorem

rem ueſtrum, eritisq́ ſicut argentea columba, cuius poſteriora, & ſupremæ plumæ aureæ uidentur, ad ſolem colorem uariantes. Atq; utitur hac comparatione ſimiliter ac cum inſequentibus pſalmis uſurpabit exemplum aquilæ pro reparata iuuenta, & reſurrectione: Renouabitur ſicut aquila iuuentus tua. Vtq; illic reſurrectionem prædicari, omnium eſt conſenſus, ſic certè iſto loco prænuntiari uidetur, ut reſolutis mortalitatis, atq; peccati antiqui uinculis, ſimiles columbis puri, nitidi, aurei, per reſurrectionem, & Chriſti beneficium in æthera reuolemus. Eodem ferè exemplo Zoroaſter, Magi, ſapientesq́ Perſarum, dixerunt animam duas habentem alas, è cœloq; ruentem, unam amiſiſſe: ſi reuolare uelit, pro uiribus conandam ei, ut alam recipiat, uſurpantes & ipſi ad reſurrectionem, æternamq́ uitam uolucris ſimilitudinem. Chriſtus item exemplo columbæ eſt uſus, Simplices ſicut columbæ. Et in pſalmo alibi, Quis det mihi pennas ſicut columbæ?

Dum diſcernit cœleſtis Regis ſuper eam, niue dealbabuntur. In Selmon, mons Dei, mons pinguis.

ILluſtranda ſunt Latina ad Græca. Græcè, ἐν τῷ διαςέλλειν τὸν ἐπουράνιον τοὺς βασιλεῖς ἐπ' αὐτῆς, Dum diſcernit, uel diuidit, diſsipat cœleſtis, reges ſuper eam. Aduertendum quòd cœleſtis non hæret cum Regibus, ſed cœleſtis ipſe Deus eſt, Reges terreſtres impij, perſecutores. ἐπουράνιον autem, id eſt, cœleſtem Septuaginta tranſtulerunt, qui in Hebraico uocatur שַׁדַּי shaddai, nomen omnipotentis, robuſti. Eoq́ Hierony. dixit robuſtiſsimum. Vocatur shaddai Hebraicè à shaddad, diſsipare, euertere, profligare, quo poteſtas Dei contra impios ſignificatur. Quod & ueteres Græci imitati uocarunt & ipſi in ſua lingua Erinnyn, Aten, Nemeſin, à lędendo, caſtigando impios, & iniuriarum ſitibundos, quo pars illa prouidentiæ demonſtratur, qua defenduntur boni à malis, malè mali perduntur. Hocq́ nomen meritò hic uſurpauit, ubi de nece malorum loquitur. Verſiculus igitur ſic habet: nam Latinus non debuit dicere diſcernit, licet in Græco eſſet διαςέλλειν, ualidius, & uehementius eſt in Hebraico, בְּפָרֵשׂ baphares, dum diſsipat, differt Omnipotens, reges in ea, dealbabitur niue in Selmon. Dum omnipotens frangit, ſternitq́ inimicos, ipſa redibit ad candorē, omnisq́ habitatio eius. Ipſa ſpectat ad eam quæ ſuperius hæreditas, & Eccleſia uocata eſt. Et Chaldæus hunc ſenſum exprimens interpretatur, quando Pharao ſubmerſus eſt in mare diuiſum ab altiſsimo. Illi ſunt Reges diſsipati, poſſumus iuxta ſuperiorem ſenſum, hos Reges interpretari, quos alta noſtra philoſophia uocat κοσμοκράτορες, principes mundi, principes tenebrarum. Quod ut uerum agnoſcas, ſcis in Pharaone Ægyptio, qui captiuos teneret Hebræos deſignari principem ſpirituum malorum in noſtra theologia. Illum Chaldæus ſubmerſum dicit, ſub illo noſtri dicent principes mundi euerſos. Quod autem in Latino dicitur, Niue dealbabuntur, & Græcum χιονωθήσονται, clarius per ſingulare, & genus fœmininum Hebraicè תַּשְׁלֵג tashleg, niue dealbabitur, niteſcet, ipſa ſcilicet hæreditas, populus, grex Dei, qui prius eſſet miſeriarum tenebris ſepultus, & obſcuratus, eoq́ Septuaginta per numerum multitudinis tranſtulerunt, ipſum populum, & cœtum Dei deſignantes. Sciendum autem Zalmon, eſſe poſſe nomen montis iuxta traiectum Iordanis, ut ait AuenEſdra, quem pro tota regione, & colonis dixerit dealbandum. Poteſt iuxta Rabi Dauid eſſe nomen obſcuritatis, & tenebrarum, quaſi Zalmaueth, umbra mortis, quod Nicolaus, & Burgenſis ſecuti ſunt. Sed prior ſententia probatior. Non enim diceret, Dealbabitur in Zelmon, tum de hoc monte, ſit paſsim mentio. Et Burgenſis montem umbroſum,

& pro

& profectum à Deo dici credit. Hic autem terminandus esset uersiculus, etiã iuxta Græcos. Quod autẽ sequitur, Mons Dei, mons pinguis, est alia oratio. Sed nõ magni referũt. De monte igitur isto iam fortunato, iam dealbato, & claritate illustrato loquitur, cum pinguẽ appellãs, & per antonomasiã, montem pro populo accipiens. Obseruandũ tamẽ Basan Hebraicè sonare pinguẽ, & nomẽ itẽ esse montis à pinguedine appellati, ut qui & uini, & olei sit feracissimus, & pascuus. Quod ergo dixerũt Sept. ὄρος πῖον, mons pinguis, potest dici, & dicendũ Hebræi asserũt Mons Dei Basan. Basan, ait, est mons Dei. Sicut enim dixerat Zalmon dealbandum, sic nunc alium montem, ob affluentem Dei clemẽtiam, & redeuntem gratiam, montem Dei uocat. Vsitatissimusq́ est Theologiæ tropus, res inanimes quasi animatas introducere, & loca pro habitantibus usurpare, quod de colonis dicendũ esset, de locis dicere. Ea exultare, illustrari, fieri nobilia, fortunata canere, qualia apud nostros multa deprehendas.

Omnia quæ Phœbo quondam meditante beatus
Audijt Eurotas, iussitq́ ediscere lauros.

Beatum appellat flumen, quod uocem eius Dei audierit: & lauri didicisse carmina dicuntur. Sic Zalmon candore niuali nitescit, & Basan efficitur beatus, quia mons Dei est, mons diuina clementia irradiatus, & locis domesticis, humanaq́ loquẽdi ratione salus immẽsa declaratur. Sicut & Chaldæus oĩa refert ad exitũ ex Egypto.

Mons coagulatus, mons pinguis, ut quid suspicamini montes coagulatos?

COagulatus Græcè τετυρωμένον, quod alij apud Latinos transtulerunt incaseatus, quod habet Psalterium Augustini. Ac cùm Græcè sit mons neutri generis, ille trãstulit per accusatiuum, montem Dei, montem uberem, montem incaseatũ. Sed noster interpres rectius, nusquã enim accusatiuos illos referes. Ac quod Sept. dixerunt incaseatum, rectius Hieronymus cum Hebræis, & cæteris Græcis interpretibus, excelsus dixit. Et Rabi Salomon, & Dauid hoc exponentes הרים הגבהים harim hagebolim, montes excelsi. Hebraicè enim גִּבֵּן ghibben dicitur gibbus, dorsum, à dorso autem editi montes dicuntur ghibnunim, quasi gibbosi, dorso immani. Datur etiam à Græcis dorsum rebus ingentibus εὐρέα νῶτα θαλάσσης, Dorsum immane maris. Et, νῶτα αἰθέρια, dorsum cœleste, quasi immensa latitudo. Quoniã idem caseus Hebraicè etiam dicitur ob eandem figuram גְּבִנָּה ghebinna, eo Sept. montes incaseatos dixerunt, sed non rectè. Celebrantur ergo non montes incaseati, sed insignes in Iudæa, altiores cæteris: exultarcq́ lætitia, alacresq́ esse dicuntur, ob uictoriam quandam inclytam, diuinam. Sunt autem tres montes, Zalmon, qui est in traiectu Iordanis ad ortum, ut ait AuenEsdra, mons hagabnunin, id est Gabaon, habens dorsa, gibbos, excelsus, & mons Basan, tres montes inclyti, pascui, uberes, læti, & alti, quibus gratijs laudãtur, celebrantur, sunt in sacris literis nobiles. Quod autem dicit, Vt quid suspicamini montes coagulatos? pro Suspicamini, est Hebraicè תְּרַצְּדוּן terazidun, Exultatis, lasciuietis, saltabitis. Hieronymus dixit contenditis. Et Coagulatos, nominandi casus esse debet. Est autem sensus iuxta Hebrẹos & ipsum Hieronymũ, Quare ò uos alij montes exultatis, uos ipsos euehitis, & commendatis, cùm Deus alium montẽ elegerit, cum quo non potestis gloria certare? Hieron. etiã iuxta hũc sensum dixit, Quare cõtẽditis montes excelsi aduersus montẽ, quẽ dixit Dominus ut habitaret in eo? Est autẽ is, mons Sion autore Salomone, quẽ propter decus inclytum tribus illis prænominatis anteponit. Quãquã, inquit, uos ò montes sitis excelsi, est alius tamẽ diuinus mons uobis præ-

hh ferend

ferendus in quo maiora fient, eaq́ hærent cum superioribus, hac ratione. Dixerat illos quidē esse montes Dei, eos in triumphū ob fusos hostes exultare prædicauerat: nunc ait unū esse peculiarē, ac diuinū montē, in quo tota diuina gloria, et maiestas magis elucescat. Hūc montē, ut dixi, alij montē sanctū Sion, in quo erat tēplū sanctū, eoq́ dilectus esset à Domino, dicūt. Chaldæus Sinai, ꝑpter latā legē, de qua totū hunc exponit Psalmū. In Sion scis quāta mysteriorū series peracta fuerit. Ac potuit etiā esse sensus in superioribus, nō cum quidē inuitasse montes ad laudem, & triumphum, sed cùm cōmemorasset iustorum uictoriam, impiorum interitum, tunc accesisse eum ad loquendum de hac hæreditate cœtuq́ diuino, de terris sanctis, quibus parta uictoria, quæ uicturæ essent, quibus libertatem, lætitiamq́ Deus daturus esset cantantem. Pro terris autem sanctis, montes insignes nominauit, in quibus præcipuè locum obtineat amatus mons Dei. Ecclesiā ergo laudaturus, est descripturus, cui æternos triumphos uaticinatus fuerat: commemorat montes & in montibus præcipuè, gratiæ unum, quòd ibi Deus habitare dignatus sit. Auen Esdra, terazedun dixit, תשפלו humiliamini, deijcitis uos, sed prior sensus clarior.

Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, etenim Dominus habitabit in finem.

Declaratum est, quid sit, quòd in uno præcipuo monte, Deū dicat habitationē cōstituisse. Pro, Beneplacitū est, Græcè εὐδόκησε, quod uerbum secus apud sacros scriptores, secus apud profanos sonat. Apud sacros, delectari, acquiescere, contentari: ut, Hic est filius meus dilectus, in quo bene cōplacui, εὐδόκησα. Et, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus, εὐδοκία, bona uolūtas, delectatio, cōtētatio magna super nato. Apud profanos bene audire, celebrē esse, bonæ existimationis esse. Hebraicè igitur, ut Græcū agnoscas, est חמד chamad, delectatus est, cōcupiuit. Et pro, In finē, est לָנֶצַח lanezach, in sempiternū, eoq́ Hieron. trāstulit semper. Ideóq́ sonat etiā, si quis noscat usum loquēdi Græcū. Ex quo intelligimus, quoniā æternitatē his attribuit, hæc nisi altissimo sensu intelligi nō posse, sensu, inquā, à litera descēdēte, & ab his quæ præsentia putātur, ad æterna abeūte. Ac propriè sanctuariū Dei est in cœlo, ubi est habitaculū sanctū suū, cuius σύμβολον fuit sanctuariū terrestre. Ac sæpe in sacris literis inuenies habitationē Dei, id est, sanctuarium de cœlesti etiā dici. Neq́ multū aberrāt ab hoc sensu Græci montē Dei, in quo habitet, Ecclesiam interpretantes. Neq́ enim in templo ueluti muris illis habitabat, sed habitans in toto populo, locum corporeis oculis, & certū hominibus, quibus definita sint necessaria, positum, quò adirent, præfixit. Augustinus item Ecclesiam cum Græcis interpretatur, sed uarietas uerborum fecit ut difficilius proponeret, quod uerbis intellectis ex fonte, fuisset facilius. Sed prudentibus una fermè sententia uidebitur. Versiculus ergo sic dicit, Mons Dei, in quo delectatur habitare, etiam in eo semper habitabit.

Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, Dominus in eis in Sinai in sancto.

Circa uerba difficiliora apud eos quàm in fonte, prima cura esto. Sept. rectè Hebraicū reddiderūt, quod habēt רִבֹּתַיִם ribbothaim, quod propriè sonat, quod illi trāstulerūt μυριοπλάσιον, quasi numerū infinitū. In qua uoce sicut et apud Hebræos μύρια, nō sonat decē millia, ut interdum solet hæc uox, sed numerū infinitum. Nam μύρια, præterquā quòd sunt decē millia, unde myrias, etiā infinitū designat, ut claret Græcè sciētibus. Idē ualet Hebraicū ribbothaim, quo & decem millia, & infinitus

numer

numerus designatur, eoq; Hieron. transtulit, Currus Dei innumerabilis. Et Psalterium Augustini habuit, milliũ multiplex, ubi dicit ipse, Latinũ ut potuisset, trãstulisse. Designari autẽ uoce Græca μυριοπλάσιον, multiplicationẽ myriadũ. Myrias est numerus decẽ milliũ. Si dicas μυριοπλάσιον, dices multiplices myriades, multas myriades, in quo quoniã nõ est certus numerus, pro infinito accipitur. Hebraicè dicitur hæc uox ut dixi ribbothaim, qui est numerus multitudinis, à rabebah. Et in plurali rabeboth, inde alius numerus multitudinis ribbothaim, quasi רבבות rabebothaim, רבבותים. Eoq; Chaldæus & Rabi Dauid quoniam numerus multitudinis apud Hebræos simpliciter prolatus, est numerus dualis, uolunt eo designari duas myriadas. Sed rectius est, ut sit numerus indefinitus, non dualis. Secundo dicitur, Millia lætantiũ, Græcè etiã pulchrè χιλιάδες, ubi est numerus milliũ indefinitus, sicut antè indefinitus numerus myriadum. Innumerabilis ergo multitudo designatur. Quod autem Latinus dixit, Lætantium, Græcè est εὐθηνούντων, quod alij transferunt abundantium: nam Græcè εὐθηνία, abundantia, felicitas, prosperitas. Hebraicè est שִׁנְאָן shinean, quæ uox dubia est. Alij apud Hebræos dicunt esse propria nomina Angelorum, ut sint shinean, quasi secundi, secunda eorum acies, secundus ordo. Et Chaldæus, pro eo expresse posuit nomen Angelorum דְּאַנְגְּלֵי Angelorum, dicens millia Angelorum. Alij putãt designare duos, quasi duo millia. Mihi uidetur quoniam hæc uox sonat mutare, uariare, designari alternatim canentes, quod etiam Græcè dicitur ἀμοιβαδὶς, est canere ἀμοιβὴν, alternis, alternatim, unde carmen amabæum. Sicq; optimè Sept. reddiderunt εὐθηνούντων quod tametsi abundantiam, notet, à Græcis tamen hoc uerbum pro alacritate, felicitate, & hilaritate nonnunquam accipitur, quasi εὐπραγία, εὐδαιμονία. Sicq; dicit millia beatorũ, & exultantium, uicissimq; cantantium Angelorum. Hieronymus iuxta Græcos transtulit abundantium. Quod ad animum spectat potius, quasi Græcè εὐδαιμονούντων, cùm felix, lætusq; est dæmon, genius, id est, animus, ut ait Plato. Ergo in Psalmo refertur quadrigam Dei circundatam innumerabilibus agminibus Angelorum. Millia milliũ assistunt ei, ait DaniEl, perinde atque Dauid, & Esaias, uidit Deum in solio maiestatis suæ, & non duo Seraphim: nam & illic est numerus indefinitus, sed innumerabilem Seraphinorum multitudinem circunstantes tanquam famulos. Et circum Eliseum uidit famulus currus innumerabiles igneos, eademq; uoce ibi hoc dicitur, atque hoc loco רבבותרבות multas myriadas siue infinitam multitudinem. Diuinum quoque est oraculum Apollinis, qui cùm æternam immortalemq; maiestatem Dei prædicasset, eam in excelsis empyrij cœli regionibus regnare dicens, tum eum patrem hominum clamat, & Angelorum:

ὅς ῥα κύει τὸ δὲ πᾶν τετυχωμένος ἄφθιτον ὕλην,
ἥν γένεσις δεδίασσαι, ὅτι σφὶ τυπώσαν ἰδέαις,
ἔνθεν ἐπισκίρτησι γοναὶ ἁγίων μὲν ἀνάκτων
ἀμφί σε παντόπατερ, βασιλεῦ τε, καὶ μόνε θνητῶν
ἀθανάτων τε πάτερ, μακάρων, αἱ δ' αὐτῷ ἄτερθεν.
ἐκ σέο μὲν γεγάασι, ὑπ' ἀγγελίησι δ' ἕκαστα,
πρεσβυγενῆ διάγουσι νόῳ, καὶ κάρτεϊ τῷ σῷ.
τρίς δ' ἔτι καὶ τρίτον ἄλλο γένος ποίησας ἀνάκτων
οἵ σε καθ' ἦμαρ ἄδουσιν ἀνυμνέοντες ἀοιδαῖς
βουλόμενον γ' ἐθέλοντες, ἀπολήγουσι δ' εἰς ὥρη.

Qui generas hoc omne, hylen, formasq; perennem,

Qua fit rerum ortus, varias capiente figuras.
Ex te quin etiam regum sanctissima proles,
Quæ circum te est omnipotens, rex solus & altor.
Magne pater hominumque Deumque hi, teque parente
Exorti referunt quæ fiunt multa per orbem
Æternæ menti, tua cognoscitque potestas.
Tertium item genus altorum pater alme creasti
Regum, qui lætum te illorum carmine semper
Laudant, perpetuasque sonant tibi carmine uoces.

Hoc oraculum, nostræ philosophiæ usquequaque conforme: & hoc Porphyrius posuit, ubi dicit spiritus ipse, cui nota hæc fuisse par est, circum patrem, circum regem astare gentes regias Angelorum, eorum appellās reges, sicut theologia gibborim, id est, fortes, & potestates, & autoritates. Hos ait laudare circunstantes thronum Dei, patrem, eorum laudes gratas habere, ultro uolentes uolenti offerre laudes, ut & ipsi libenter fundant carmina, & pater libēter audiat. Idem dicitur hoc loco millia lætantium, exultantiumque Angelorum. Exponuntque Græci illud ἀμφὶ σε, in oraculo, circum te, quia portent omnes quadrigam, currum sedemque Dei, sicut est in Ezechiel. Consideraque altissimam philosophiam. Vidi Romæ (si parua licet componere magnis, & si fas est mortalem immortali comparare) patrem portari super cathedra, circumque astantem principum, uirorumque summorum innumerabilem multitudinem. Tale spectaculum uidere, et prædicant in cœlo esse Prophetæ, portatur altissima maiestas à regibus illis, circunstat innumerabilis multitudo regum. Omnes reges, omnes beati, & inclyti, lætitiæ, plaususque fremunt, omnes flectuntur, & adorant, psallentes in unum, cœlestia templa resultant, beatissimum illum regem regum uidentes. Hæc eadem uidit, & audiuit Plato, Iouem dicens, per cœlum, aureaque quadriga inuectum, diuis comitantibus obambulare, πτηνὸν ἅρμα, currum uolucrem, non mortalium equorum tribuēs. Et Philon insignis philosophus ad eandem rationem loquens, Deus, inquit, πηδαλιουχεῖ τὸ κοινὸν τοῦ κόσμου σκάφος, ὡς τὰ πάντα ἐμπλεῖ, καὶ τὸ πτηνὸν ἅρμα, τὸν σύμπαντα οὐρανὸν ἡνιοχεῖ, χρώμενος αὐτεξουσίᾳ, καὶ αὐτοκρατεῖ βασιλείᾳ. Tenet & regit gubernaculum totius mundanæ nauiculæ, qua cuncta implet. Et currum uolucrem cœlum omne habenis ducit, potestate regia utens, & libera. Philon hic appellat cœlum, currum Dei uolucrem. Consideranda uerò quæ hic dicuntur. Dominus in eis, designat aut inter illos, in media illa multitudine regum, aut super eis, quòd ab eis portetur. Deinde Sinai, Chaldæus suum illum superiorem sensum secutus, exponit, uenisse Deum in montem Sina, agminibus Angelorum, legem daturus, comitatum, quod quadrat AuenEsdra. Rabi Dauid exponit Deum cum Angelis uenisse sicut in monte Sina. Possumus in uniuersum accipere, ut dicat currum Dei ire per cœlum, sicut in Sina, quemadmodum à principio Deum equitare super cœlos dixit. In sancto autem Hebraicè, ba kodes, id est in sanctuario, in loco sacrosancto, quo cœlum intelligendum est, licet possit etiam templum terrestre designari. Obambulatque in sancto, ac sacro regno suo Deus uectus, ac comitatus immensa regum ducumque multitudine. Sicque habet totus uersiculus. Currus Dei sunt innumerabiles myriades, & chiliades exultantium Angelorum. Dominus est in medijs illis sicut in Sina uenit, in sanctuario suo, sacrosancto diuinitatis suæ loco, quanquam sanctū Græci ad ipsum Sina referunt, quod stare potest. Et currum dicit constare tot millibus Angelorum, ut ait Augustinus, ut sit tota illa multitudo currus, & triumphus eius, quod & Nicolaus, sed decem millia multiplex exponit,

dupli

duplicatus,quod in uoce Græca fecus eſt. μυριπλάσιοι.ſonat non duplices, ſed multiplices myriades, ut Auguſtinus dicebat. In Hebræo quoq; eſt numerus indefinitus.Hoc autem ad ſuperiora habet hanc conſecutionem, quòd commemorata terra ſacra, deueniensq; ad templum, eò Deum cum agminibus Angelorum deſcendere dicit,aut ad altum maieſtatis eius locum, animo conſcendens, exultat canens cœleſtia,ſimul & terras ſuas commemorans.

Aſcendiſti in altum,cepiſti captiuitatem,accepiſti dona in hominibus.

HOc quoq; diuerſis ſenſibus intelligitur.Chaldæus ſecundum ſuperiora,Aſcendiſti in cœlum. Moſes propheta captiuam duxit captiuitatem, Rabi Dauid exponit, quòd aſcendens in cœlum Deus,& populum ſuum in manus hoſtium relinquens captiuos eos effecerit.Eſt alius melior ſenſus, quòd pater omnipotens in curru diuino ſuo, cœlum & terram inambulans, uictoriam ex hoſtibus profligatis,& conciſis, ad ultimamq; internecionem redactis retulerit. Hi hoſtes ſunt aut impij,aut impiorum principes dæmones,iuxta ſuperiores ſenſus,ut circumuolitet animo Vates per uaſtum theologiæ campum, portatis altiſsimis conſiderationibus uſq; & ſupra ſidera.Ad quem ſenſum ſpectabit ex parte,quod Græci,& Latini dicunt præſertim Auguſtinus.Quis enim aſcendit,niſi qui deſcendit? deſcenderat ad nos:inferius etiam ad tenebroſas tartareasq; ſedes penetrauit, agens exemptos captiuos uictor ſuper aſtra.Is ſenſus eò maximè latet ſub litera,quòd hoc toto pſalmo,altiſsima quædam, & à conſuetudine remota, uſitato loquendi more, uidetur decantari philoſophia, ſicut conſtat cantaſſe Zachariam, ne cui forte hæc expoſitio dura,& ad religionem extorta uideatur.Hoc enim eſt quod ille dixit, In quibus uiſitauit nos oriens ex alto.Illuminare his qui in tenebris,& umbra mortis ſedent. Et paulò antè,Vt ſine timore de manu inimicorum noſtrorum liberati,ſeruiamus illi.Qui ſunt enim hi inimici,è quorū manibus prædicit nos liberatos? Et quæ fuit illa umbra mortis, & tenebræ in quibus ſedentes quoſdam commemorat? Certè quod hic ſimili locutione dicitur, Cepiſti captiuitatem,captos, & in poteſtate hoſtium miſeros eripuiſti, in altum aſcendens ſupra ſidera uectus, agens æternos triumphos,ueris hoſtibus ſuperatis,ueris captiuis abductis.Et Chaldæus hæc de Ægyptia ſeruitute interpretatur, ſub qua myſticè latet illa quam Zacharias agnouit, & prædicauit. Et Origenes hanc liberationem,& agere captiuos interpretatur, ab ignoratione Dei, ad ueram eius cognitionem. Atq;,ut ait Auguſtinus, per ἀποστροφὴν. nunc ad ipſum Seruatorem, & æternæ libertatis uindicem, ſermonem, propter niclytum, inauditumq; facinus, uertit. Et Græci cum Latinis locum iſtum oſtendunt à diuo Paulo dicente, Vnicuiq; autem noſtrum datur gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti. Propter quod dicit, Aſcendit in altum, captiuauit captiuitatem,dedit dona hominibus. Quo loco apparet,eum non curaſſe reddere ad amuſsim,ut haberet Hebraicū,aut Græcum,& per tertiam perſonam,quod per ſecundam diceretur,enunciaſſe.Tum pro,Accepiſti dona,dixit,Dedit.Quod à Græcis,et Latinis pulchrè ſoluitur,dedit fidē,& charitatem,eademq; à nobis recepit,& eorū prēmia dedit.Poteſt is item eſſe ſenſus,ut eadē ratione, dicat cū dona accepiſſe,ſicut captiuitatē abduxiſſet.Abduxit captiuos,in carcere crudeliter à crudelibus hoſtibus catenatos,abduxit itē,et abſtraxit dona,id eſt ſpolia,trophæa,manubias hoſtiles,totaq; inimicorū caſtra eſt depopulatus. In hominibus autē erāt ea dona, in hominibus florebant,his illi fruebantur,his erant induti. Atq; pro,Hominibus

multis, eſt in Hebraico, Adam, ut poſsit expectare exuuias illas priores, quibus Adam exutus ab hoſte eſt, eaq; dona quæ ei dederat, aut erat daturus Deus. Hæc ſpolia ſæuus hoſtis abſtraxit, & uerè nudum, turpitudinem agnoſcentem, gementemq; ſuam, cum reliquit. Diceiq; Vates omnia conſpiciens, Accepiſti, recepiſti munera quæ erant in Adam, cum in ſuum gradum, quo futurus eſſet, reſtituiſti. Hæcq; fuit captiuorum libertas. Is ſenſus poteſt latere ſub litera, quoniam, ut ſæpe dixi, & iterum, iterumq; monebo, eſt hoc ueluti profundo cœleſtiq; oraculo inexplicabilis quædam abſtruſiorq; philoſophia. Non attendo quod exponit Rabi Dauid iuxta ſuum ſenſum, Accepiſti dona, diuinitatem tuam ſubmouiſti, homines in hoſtiles Aſſyriorum manus abire permiſiſti. Cui ne cæteri quidem Hebræi aſſentiuntur, ueluti Chaldæus antiquior, & grauis autoritatis. Et Rabi Salomon, etiam de lege, & religione exponit, dicens, Accepiſti dona à ſupernis ſedibus, eaq; hominibus dediſti. Quod reſpondet ſenſui noſtrorum.

Etenim non credentes habitare Dominum Deum.

HOc cum ſuperiore uerſiculo coniungendum eſt. Neq; dicitur, ut Græcum habet, καὶ γάρ, Etenim, ſed iuxta Hebraicum ואף ueaph, atq; etiam, ſicut uertit Hieronymus, Inſuper & non credentes. Senſus igitur eſt idem repetitus. Superius dixit eum captiuos abduxiſſe, quos interpretari poſſumus, aut eos qui eſſent in poteſtate hoſtium, abactos à Rege uictore, aut ipſos hoſtes captos, manibus poſt terga reuinctis ductos. Id apparet, id eſt hoc poſtremum, ex eo quod preſenti uerſiculo dicitur. Hi ſunt enim qui non credebant uſquam eſſe Deum, nec pios tueri, nec res humanas regere, ſicut ſtultus dicit nuſquam eſſe Deum. Et dicit corde, cogitatione, dubitando, & aſſerendo, quòd ſæpe uidet meliores deteriora pati, quòd habet animum defixum ad libidines ſuas explendas, furore, & cupiditate cæcus, ruens tanquam ferus leo, aut draco, nec ſciens, aut ſcire uolens, præſidem aliquem eſſe contemplantem omnia. Hi ſunt qui non credunt habitare Dominum Deum. Atq; in Hebraico eſt ualidius, & expreſsius uerbum pro non credentibus סוררים ſorerim, alienati, declinantes, rebelles, ἀπειθοῦντες, mente cæci, à recto, & Deo deſciſcentes. Hos egit captiuos, hos deuincit, profligauit, extinxit. Græci exponunt, Non credentes accepiſti, id eſt, gentes idololatras ad cultum tuum reuocaſti. Quod etiam ad ſuperiores ſenſus quadrat. Et Rabi Salomon. Vt etiam rebelles, & increduli fuerunt, tamen cum eis eſſe uoluiſti. Quod habet ſimilitudinem cum ſenſu noſtrorum. Et Chaldæus mire. Verumetiam rebelles conuertentur & reſipiſcent, habitabitq; ſuper eis numen tuum. Sic ait,

Benedictus Deus die quotidie, proſperum iter faciet nobis Deus ſalutarium noſtrorum.

IN Græcis exemplaribus quæ uidi, eſt bis, Benedictus Dominus Deus. Quod quidem redundat. Quod autem dixerunt Septuaginta ἡμέραν καθ' ἡμέραν, redundat Die, primo, dicendum Quotidie tantum, quod ſonat Hebraica repetitio יום יום iom iom, die, die, ſingulis diebus. Et Hieronymus per ſingulos dies, ſicuti dicunt, ſecula ſecula, id eſt omnibus ſeculis, nos non æquè clarè ſecula ſeculorum. Et quod Latinus dixit per futurum, Proſperum iter faciet, Græcè deprecatio eſt, κατευοδώσαι, faciat, deducat nos per uias bonas, felices, proſperas. Obſeruandum tamen Hebraicè ſecus dic יעמס לנו האל ia mas lanu haEl, imponat nobis Deus, tollat nobis, oneret

oneret nos, ſicut exponunt Hebræi, dicuntq́ ſubaudiendum benedictiones, beneficia ſua, ut ſit ſenſus, Benedictus Dominus ſemper, accumulet nobis Deus bona ſua. Quanquàm mihi nihil deeſſe uidetur. Lege enim totum uerſiculum, Benedictus Dominus ſemper, accumulet nobis Deus ישועתנו ieshuathenu, ſalutem noſtram, Ieſum noſtrum, ſalutare noſtrum, accumulet, imponat, attollat. Obſeruandum autem, quòd futurum Hebraicum, aut deprecatio poteſt eſſe, aut uaticinium. Attendeq́ quod tranſtulit Hieronymus, Portabit nos Deus ſalutis noſtræ. Hoc quoq́, inquam, futurum, Portabit, obſerua. Nam non eſt accuſatiuus Nos, in Hebraico, ſed datiuus לנו lanu, Nobis. Ergo poteſt dici, Benedictus Dominus ſemper, portabit nobis Deus Ieſum noſtrum. Sit ſemper benedictus pater omnipotens, pater clementiſsimus, qui ut à ſeruitute, & captiuitate liberemur, portabit, demittet ſuper nos Ieſum noſtrum, ſeruatorem noſtrum. Accumulabit nobis ſalutem noſtram, ſtare pro nobis faciet ſeruatorem noſtrum. Hoc eſt myſterium latens ſub pſalmo. Et Chaldæus ſimilem quendam ſenſum agnoſcens, Onerat, ait, nos, addens, uel qui addit præcepta ſuper præcepta. Ille ergo de ueteri lege, Pſalmus de nouo autore. Itaq́ quod Septuag. tranſtulerunt τῶν σωτηρίων ἡμῶν, ſalutarium noſtrorum, genitiuus, accuſatiuus eſſe debuit, ut oſtenſum eſt: deinde non erat numerus ſingularis in numerum multitudinis uertendus. Ieſuathenu, ſonat ſalutem noſtram. Neq́ enim litera tau, quod illi fortè ſuſpicati ſunt, in hoc nomine ישועת Ieſuath, eſt ſignum numeri multi, ſed eſt uice he literæ, quæ uertitur in tau, nomine ad aliquam perſonam relato. Si numerus multus fuiſſet, dixiſſet ישועותינו Ieſuatothenu. Deinde clarius eſt dicere ſalutem, quàm σωτήριον, ſalutare, quod obſcurum eſt. Et uox Hebraica propriè ſonat ſalutem. Quoties igitur in Pſalmis dicitur ſalutare, & quoties apud nos Ieſu, ſalus eſt intelligēda. Et per ἐξοχὴν, aut ἀντονομασίας, is intelligitur, qui ueram, & uniuerſalem, maximam, qua non ſit maior, attulit ſalutem. Diciturq́ ſalus, ſeruator ipſe, aut more Hebraico: aut quia quicquid fuit, ſalus noſtra fuit, & in eo deleta ſunt omnia peccata noſtra, hoſtibus inuiſibilibus captiuis, extortaq́ ex eorum manibus præda. Verſiculus igitur ſic legendus eſt, Benedictus Dominus per ſingulos dies, portabit nobis ſalutem noſtram. Additurq́ in Hebraico, Sela, quod, ut dixi, eſt aſſertio eorum quæ dicuntur, quaſi amen, fiat, ſit, utinam. Oſtēditurq́ aliquid ingens dandum. Quoniamq́ caſus non diſtinguuntur apud Hebræos, eò ſit ut Ieſuathenu, poſsit eſſe nominatiuus, ut dicat, portabit, uel accumulabit nobis, ſalus noſtra. Ipſe qui eſt ſeruator noſter, omnia bona conferet nobis, efficiet beatos. Quem ſenſum exprimens Chaldæus, hunc uerſiculum transfert, Benedictus Dominus qui quotidie onerat nos, addens præcepta ſuper præcepta, fortis, qui eſt redemptor noſter, & robur noſtrum in æternum. Siue igitur ſalus per accuſatiuum, ſiue per nominatiuum efferatur, idem ſenſus erit. Ad hunc ſenſum Simeon uidens Chriſtum natum dixit, Quia uiderunt oculi mei ſalutare tuum. De hoc ſalutari loquitur is Pſalmus futurum prædicens, quod Simeon ante oculos haberet. Et Rabi Salomon exponit, Portabit nobis, dabit nobis Ieſum multam, id eſt, ſaluatorem, uel ſaluationem, ſalutem, quoad capere poſsimus.

Deus noſter, Deus ſaluos faciendi, & Domini Domini exitus mortis.

PRo noſter eſt לנו lanu, nobis. Et totus locus obſcurus propter Hebraicum dicendi modum: ſic legendus eſt, Deus nobis, ſeruandi, aut ad ſalutes, eſt ipſi Deo domino, mortis egreſsiones, uel ereptiones. Eadem ſunt igitur uerba in Græco, atq́

co, atq; Hebraico, sed implicata. Quorum est hæc intelligentia, quòd confirmans superiora, cùm diceret, Dabit uobis Deus salutem, aut ipse salus, & seruator adueniet: nunc ait, Deus est nobis Deus seruans, Deus seruādi, Deus salutaris, Deus saluationū. Omnis nostra salus ab eo est. Sicut est Deus ultionum, sic est nobis Deus למושעות lamoshaot, salutum, conseruationum. Deinde in eo omnis à morte liberatio, omnis exitus, uel abstractio à morte. Est Domini exitus mortis, id est, liberatio à morte, solutio mortis, omnis & mortis, & mortalitatis pulsio. Vt enim dixerat eum captiuos abegisse, impios, & sceleratos, & perfidos, euidentissimis testimonijs docuisse, se habitare inter pios, eorumq; patrocinium suscepisse: sic idem repentes ob deuinctos, extinctosq; hostes, dicit eum salutem accumulasse, tantum salutis attulisse, ut impleuerit salute omnem terram, cumulum felicitatis aceruumq; bonorum congesserit. Tum idem affirmans, ac repetens, Deniq;, inquit, nusquam est nisi in Domino Deo nostro salus, in nemine est à morte liberatio, nisi eo solo. Hunc sensum etiam Chaldæus clarum exhibens, & rebus Ægyptiacis applicans sic transfert, Deus nobis fortis, & redemptor, & à Deo domino, certant contra impios, mors & exitus animæ in suffocatione. Suffocationem dicit Pharaonis, & exercitus omnis, quorum demersio à Domino fuit. Considera igitur mysterium: siue enim literam ut sonat accipias, siue de uicto Pharaone, aperte Iesu nostri redemptio prædicatur. Et seruator ipse suis nominibus exprimitur, Iesus, redemptor, liberator, sospes. Sicq; stat sensus Christianorum, præcipuè cùm nulla salus in particulari referatur, ut uniuersam, aut omnium maximam, ut sæpe dixi, par sit eum dicere. Et quod dixit, Exitus mortis, duobus modis potest intelligi, aut liberatio à morte, aut quod Hebræi nonnulli, & Chaldæus, diuersa genera mortis, uaria mortis facies. Diuersis, inquit, modis potest inferre mortem hostibus, trahere uarijs modis eos ad mortem. Exitusq; est numerus multitudinis. Hieronymus etiam hunc locum clarius transtulit, Deus noster, Deus salutis, & Dei Domini, mortis egressus. Domini Domini non est nugatio, ut ait Nicolaus. Nam Hebraicè sunt duo nomina diuina, distincta, Iehouah, Adonai. Distinctio autem Burgensis de gressu, & ingressu, leuis momenti est.

Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum, uerticem capilli perambulantium in delictis suis.

GRæcè pro Veruntamen, est iuxta Hebraicum πλὴν, tantum, solum, Hebraicè אך ak. Quæ dictiones sonant, quidem, ueruntamen: proprius autem significatus hoc loco est duntaxat, tantum, sicut etiam Hebræi attestantur. Solus, inquit, Deus, confringet capita suorum inimicorum, is duntaxat, is tantum. Quod autem dicit, Verticem capilli perambulantium, figura est Hebraica, qua & Græci, & Latini utuntur, cùm dicunt, In caput meum cudetur hæc faba. Et Aristophanes, ἐς τὴν κεφαλὴν σοι, in caput tuum recidat. & Poëta, Capiti cane talia demens, Dardanio, rebusq; tuis. Sicq; bona, & mala multaq; præterea in caput, tanquam totum hominem referuntur. Testamur etiam caput ob hanc causam, & dulce caput dicimus, & Græci ἱερὰν κεφαλὴν, caput sacrum. Hinc censentur capita, id est, ipsi homines. Simili hic figura dictum est, Deus confringet capita, confringet ceruicem: In caput eorum, ruinam impellet. Rabi autem Dauid putat hanc figuram, eam habere rationem, quòd in uertice, in dextram, & sinistram partem capilli dirimantur, eoq; pro bonis, & malis dispositionibus accipi. Non uidetur hæc ratio, sed illa quam

quam diximus: ratio autem ceruicis est eadem atq; capitis, & repetitur ceruix pro capite, ut sit idem caput franget, franget ceruicem. Quod autem dicit, Verticē capilli, est perinde ac si dixisset, Verticem comātem, Verticē capillosum: refertur'q; rei proprietas, sicut superius, Et pulchritudo domus diuidet spolia, id est, domus pulchra, formosa. Et in Genesi, Et flammā gladij ad loci custodiā, id est, flāmeum gladiū, gladium flāmantem. Æquè hic uerticē capilli, uerticem capillosum. Quoniam autem Ionathas Chaldæus dixit, Vellet capillū capitis, possit & hoc sentiri, quasi figuratè dictū, Deus radet barbā, & capillos, nec solū radet, sed euellet, inimicorum suorum ignominia, & supplicij dirum genus designatur. Nam caluitiū, & barbæ abrasio, signa sunt ignominiæ in sacris literis. Perambulare quoq; in delictis, figura est Hebraica, sicut Latinè, Manere in sententia, uagari per errores, ambages: & anfractus animo tribuimus, ruinæ, præcipitia'q; Grecè, & Latinè grauissima peccata. Ipsum etiā peccare, & delinquere, est delyrare, à motu corporeo tralatum ad animos. Eosdem igitur inimicos Dei, ac perambulantes in delictis suis, nunquam ad rectum redeuntes senties. Hæc'q; est, quam primo Psalmo uiā peccatorum, consiliū, mentem'q; impiorum dixit, à qua qui declinarēt, beatos exclamauit: ut sint ijdem, abeuntes in consilio impiorum, manentes in uia peccantium, atq; inimici Dei. Rabi Salomon, ut Hebræus, hos exponit Esau, id est Romanos, siue Christianos. Nos ergo, uel in ipsos, uel omnes impios, uel dæmones retorquebimus. Versum'q; leges, Solus Deus confringet inimicorum capita, uerticem'q; comantem est sceleratorum petris allidet, scopulo'q; infixit acuto, κεκορυφῶντες ἀχαιάς.

Dixit Dominus ex Basan, Conuertam, conuertam in profundum maris.

Difficilis atq; anceps sensus, an Deus locutus sit de monte Basan, quasi de loco sublimi cōtemplatus hostium castra, iustos'q; eorum uiribus superari cernēs. Capias exemplum simile ex Homero, ut quod dicitur, sit clarū. Homerus Deum maris ex Solymis contemplatum uenientem hostem, & mergere parantem sic inducit. Hunc, inquit, nauigantem, & iam tuta tenentem,

τηλόθεν ἐκ σολύμων ὀρέων ἴδεν εἴσατο γάρ οἱ
πόντον ἐπιπλώων, ὁ δ' ἐχώσατο κηρόθι μᾶλλον.
Κινήσας δὲ κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν. Nempe,
Hunc procul ex Solymis uidit, siquidem sibi uisus
Est, sulcare æquor, concepit corde furorem,
Concutiens'q; caput, sic secum est uerba locutus.

Videntur propemodum ex isto loco accepta, ex Solymis ille cōspexit indignatus, secum'q; locutus: hic ex Basan monte Galaad aspexit Deus hostiles manus, aduersus pios infestis signis tendentes. Tunc secum locutus est: Eripiam, ait, iustos, sceleratos in profundum demergam, efficiam'q; ut hostium sanguine cuncta redundent. Sicut enim superius hunc præcipuè montem induxerat exultantem ob uictoriam, sic ei tribuit, ut ex eo Deus hostes contempletur, iustos'q; ex eorum seruitute, & nece cupide recipere statuat. Et Abacuk simili figura dixit, Sanctum uenturū de monte Pharan. Moyses item benedicens populum, Dominus de Sina uenit, & de Seir ortus est nobis. Apparuit de Pharan, & cum eo sanctorū millia. Sic Dauid de monte Basan inducit Deum secū locutum, de salute, & uictoria. Nam & Moyses millia sanctorū, id est Angelorū in comitatu eius statuit. Quod item imitatus suo carmine Dauid est, ut superius apparuit, & paulò pòst cognosceт. Is mihi ex alijs exēplis uerior sensus. Nec plura, positis his, quæ clariora uideātur, cōmemorabo.

Quod autem ait, Conuertam in profundum maris, non eſt in profundum, ſed בִּמְצֻלוֹת mimmezolot, de profundo, ut ſpectet potius ad iuſtos cripiendos, de profundo, quàm malos demergēdos in profundum. Et pro Conuertam, eſt אָשִׁיב ashib, reducam, reuocabo. Profundumq́ maris aut res Ægyptiacas innuit, quod Chaldæus, ut ſæpe uiſum eſt, ſequitur: aut appellat profundū, omnes calamitates, fluctusq́ miſeriarū, procellasq́, ſicut, De profundis clamaui. &, Eripe me de luto ut nō infingar. &, De profundis aquarum, inundātes, opprimentesq́ calamitates profundas aquas appellās. Sic iſtud profundū maris, non ſolū de mari rubro, per cuius profundū Hebræi incolumes perrexerunt, ſed miſeriarū etiā pelagus poteſt intelligi. Sicq́ uerſiculus, Locutus eſt, ait, Deus ſanctus è monte Baſan, reuocabo reuocabo meos de profundo maris rubri, uel de tātis miſerijs, quibus opprimuntur, aut omni hoſtium impēdente uexatione. Ac poteſt etiā myſticè profundū maris inferos appellaſſe, unde Deum erepturū ſuos prædicat, ſicut ſuperius captiuam duxit captiuitatem. Arcana enim quædam hoc carmine celari palam eſt.

Vt intingatur pes tuus in ſanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipſo.

PRo intingatur, id eſt βαφῇ, Hebraicè תִּמְחַץ timchaz, calcet, ut Hieron. quanquam Hebræi exponunt תֶּאְדַּם teadam, rubeſcat, uel intingas tu ò Eccleſia pedem tuum. Senſusq́ eſt idem, ut calcet pes tuus, incedat per ſanguinē occiſorū, tingatur, baptizetur: qualia apud Poëtas, Bella horrida bella, Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cetno. Et quod ait, Lingua canum tuorū, iterū intelligendū eſt, intingatur. Vt intingatur pes tuus in ſanguine, lingua quoq́ canū tuorū intingatur, lambat hunc ſanguinē. Quod autē ait, Ex inimicis ab ipſo, Hebraicus loquēdi modus, duæq́ ſunt formæ, una repetitio, πολυλογία altera, quod dicitur articulus, ſiue abſolutū. Sicut enim ſine copula dixit, Lingua canū tuorū, dimittens uerbum intingendi: ſic nunc eandem rem repetēs ait, Ex inimicis uidelicet intingatur, & ex ipſo, nimirū ſanguine, reddēs ſingula ſingulis. Vt intingatur pes tuus in ſanguine, intingatur, lambat lingua canum tuorū ex ipſo inimicorum ſanguine. Canitur autem eadem, alijsq́ nominibus ſignificatur uictoria, nūquam ſimplici oratione, ſed multiplici, ſæpeq́ repetita res magnas exprimente carmine. Hos autem inimicos iuxta ſuperioris orationis ſeriem poſſumus aut Pharaonem cum exercitu ſentire, aut generatim omnes inimicorum copias, aut μυστικῶς quod Græci ſentiunt, ἀντὶ τοῦ νοητῷ αἵματι τῶν δαιμόνων, νοητῶς ἀποσφαττομένων, Vel intelligibili ſanguine dæmonum, intelligibiliter ſiue ſpiritualiter occiſorum. Hæc autem interpretatio, ne fabuloſa uideatur, habes ſuperius exempla, quibus oſtenſum, Prophetas, res myſticas more loquendi apud homines uſitato deſcripſiſſe. Bella inuiſibilia, inimicos, cædes, ſanguinem, cuncta hæc νοητὰ uocaſſe hiſce notis nobis nominibus.

Viderunt ingreſſus tuos Deus, ingreſſus Dei mei, regis mei, qui eſt in ſancto.

PRo Viderunt, Græcè ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, Viſi ſunt ingreſſus tui, ſicut habet Pſalterium Auguſtini. Latinum autē ex tralatione Hieronymi iuxta Hebraicum, dixerunt, Viderunt. Rectè igitur Latinum habet. Hanc uiſionem ingredientis Dei, Chaldæus refert ad res Ægypti, locum hunc diuinè transferens. Vidit domus IſraEl ingreſſus shekinthach diuinitatis tuæ, numinis tui, ſuper mare Deus, dixerunt, inceſſus Dei, omni mundo imperātis in ſancto. Quare ſenſus clarus eſt, ſi ad ſubmerſum Pharaonē referas. Populū uidiſſe, ipſum diuinum numen uiſibili præſent

præſentia, manifeſtisq́ꝫ ſignis, cùm & columnam igneam noctu, interdiu nubẽ claram ſuſpiceret, aquas item uirga Moſis percuſſas abijſſe, & redijſſe cerneret, multaq́ꝫ alia non ſcripta diuinitatis ſigna data: uериſimile eſt, ut ſecum Deos, id eſt Angelos euntes aſpexerint. Rabi Dauid iuxta ſuum ſenſum refert, cùm uiſus eſt Angelis interfeciſſe in caſtris Aſsyriorum, centum octoginta millia. Iuxta Græcos, & Latinos, uerè erit de CHRISTO, & noſtra liberatione quæ μυστικῶς latet ſub Ægyptiaca. Quod autẽ dicit, In ſancto, declarauit Ionathas Chaldaicè trãsferẽs, Qui in loco ſacroſancto maieſtatis ſuæ imperat mũdo. Idẽ alij Hebræi. Illic regnũ eſt eius ſanctũ, ſed inde maieſtas eius pertinet in omnẽ terram. In cœlo, ſacrario diuinitatis ſuæ regnat, ſed cœlum & terras numine torquet, ὕπατος κρειόντων, ut talia ſentiens eum uocauit Homerus, Rex cœleſtis, Rex in regione ſancta ſua regnans.

Præuenerunt principes coniuncti pſallentibus in medio iuuencularum tympaniſtriarum.

VOx Hebraica שָׁרִים sharim, quam Sept. tranſtulerunt ἄρχοντες, amphibola eſt, deſignans tum principes, tum cantores, canentesq́ꝫ. Sed apud eos inſigniter diſtinguuntur, quòd altera habent shin exile, altera craſſum, et ſpumans. Itaq́ꝫ hoc loco non Principes dicendũ, ſed Canentes. Nam sharim, cantores dicuntur, unde shir canticũ. Et liber Salomonis, shir hashirim canticum Canticorum. Et Hieronymus hunc locum, Præceſſerunt cantores eos, qui poſt tergum pſallebãt. Chaldæus item, Præuenerunt & dixerũt canticũ. Quod autẽ Sept. dixerunt, προέφθασαν, hunc habet etiam iuxta Hebraicum קִדְּמוּ cademu, ſenſum, quòd antecedebant cantores, ſicut uertit Hieronymus. Pòſt ſequebantur noghenin, id eſt, pſallentes, harmonica inſtrumenta percutientes, in medio erant adoleſcentulæ tympana pulſantes. Chaldæus autẽ, ut dixi, declarat hunc ſenſum transferens, Antecedebant & dicebãt canticũ poſt Moſen, & Aaron, qui pſallebãt ante eos. Hoc forte poſſet defendi tralatio Sept. quòd principes Moſes, & Aaron, canẽtes antecederent, ſubſequerẽtur hi qui pſallerẽt. Ac dicitur etiam in Exodo, Moſen carmẽ pro ſubmerſis hoſtibus decantaſſe: Mariã autẽ ſororẽ tympana cum mulieribus pulſantẽ obambulaſſe. Omnis ille triũphus hic refertur canentiũ principũ, pſallentium, tympana pulſantiũ mulierũ. Ex quo loco, liquido apparet, Pſalmũ tum omnia prodigia, facinoraq́ꝫ diuina celebrare, tum uel maximè Ægyptiacum illud, cũ quo uel aperte, uel myſticè noſtræ redemptionis facinus prædicatũ fuiſſe, etiã Hebræorum teſtimonio cõſtat, qui dicunt omnem illam lætitiam, & carmen Moſis, ac populi, recinendam in diebus Meſsiæ, iterumq́ꝫ Moſaicum carmen decantandum, Cantemus Domino glorioſè. A' Græcis quidem, & Latinis ad tempora CHRISTI refertur, ſed alio modo, diuerſisq́ꝫ uijs, eodem cunctis peruenitur.

In Eccleſiis benedicite Deo Domino de fontibus IſraEl.

PRo Eccleſiis ſunt מַקְהֵלוֹת makeheloth, cœtus, cõgregationes, quæ Græcè dicuntur Eccleſię. Et quod ait de fontibus, ſingulare eſt מִמְּקוֹר mimekor, de fonte. Quod ab Hebręis exponitur, hi qui de IſraEl nati ſunt, qui de fonte eius profluxerunt, originẽ ab eo habuerunt. Et Chaldæus pro fonte poſuit זַרְעָא zarca, ſemen. Vos, inquit, qui eſtis de fonte IſraEl, qui ab eo propagati, benedicite Deũ in panegyribus, concionibus, exaudiant: hæ noſtræ panęgyres, hi triumphi, plauſus noſtri atque theatra. Conuenite omnes, & in conuentu omnes exaltate Deum, & uocibus conſonis celebrate, ſicut illi fecerunt Ægyptia ſeruitute liberati. Vos qui ab eis orti eſtis, facinus illud æterna memoria proſequamini, nunquam ex

ore & pectore uestro excidat. In his omnem agite lætitiam, ac triumphum. Dicitur & alio in psalmo, Semen Iacob glorificate eum. Pro iuuenculis, sunt Græcè νεάνιδες, quas Latinus dicere melius poterat adolescentulas, aut puellas. Hebraicè עֲלָמוֹת alamoth à singulari halma, quod clausam, & ignotam propriè sonat: eoq; Sept. in Esaiam παρθένον, uirginem transtulerunt.

Ibi Beniamin adolescentulus in mentis excessu: Principes Iuda, duces eorum, principes Zabulon, principes Neptalim.

PRo eo quod Sept. dixerūt ἐν ἐκστάσει, in ecstasi, id est mentis excessu, Hebraicè est, רֹדֵם rodem, in qua uoce, tres sunt significatus, descendit à radam, dormiuit sopore pressus, in ecstasim lapsus est. Quod significatū secuti sunt Sept. Potest item descendere à רָדַד radad, extendere, dilatare, continere, & per ἀποκοπὴν extremæ syllabæ rad, in participio rod, in relatione ad plures רֹדָם rodam, extendens, uel dilatans, uel continens eos. Quod significatum secutus est Hieron. trāsferens, Ibi Beniamin paruulus cōtinens eos. Est tertia deductio à רדה radah, dominatus est, in participio רֹדֵם rodem, dominās, uel imperans eis. E tribus igitur his significatis, cùm sub uoce omnia intelligantur, quales apud Gręcos, & Latinos multæ dictiones, uidetur postremum magis congruere. Apparet enim principes tribuum hic conuocare ad laudem Dei. Ac sicut ponit principes Iuda, & Zabulon, & Neptalim, sic Beniamin dominatorem, & præsidem in hoc carmine uult esse, ut sit sensus: Ibi, nempe in his triumphis, in hac panegyri, Beniamin qui postremus fuit natorum Iacob, antecedat eis, præsit omnibus cantando, ludendo, tum principes aliarum tribuum subsequantur. Iste sit ordo pompæ diuinæ, hoc ordine incedatur. Et potest etiam referri tempus illud, cùm submerso Pharaone pæanismum totus Hebræorum populus decantauit, inchoante Mose, & Aaron, principibus tribuum subsequentibus, præcipuè Beniamin, minore in omnibus natis IsraEl. Is, ut dixi, sensus est apertior. Possunt autē Sept. intellexisse per mentis excessum, raptum mentis in laudes diuinas, in cōmemorationem memoriamq; diuinorum facinorū secessum, cùm sublata mēte, opera diuina admiramur, cùm dulcedine corripitur animus, extra sensus secedit, ubi & suauitas est ingens, & suauitas cum admiratione rapit mentem. Qui sensus mihi uehementer probatur. Quis reijciat, quod Greci, id est Didymus, Cyrillus, Beniamin diuum Paulum adolescentem, raptum ad arcana Dei interpretantur, principes alios apostolos ex alijs tribubus? Quod autem Hier. dixit Continēs, potest eundem ferè habere sensum, atq; præsidens, dominās. Siquidem & Græcè κρατεῖν, est continere, & imperare. Nec moror quòd Rabi Dauid, & Chaldæus, quodam alio sensu hæc interpretantur. Quæ dixi, sunt ueriora, & ad totam præcedentiū seriem magis cohęrentia. Post superatos hostes sequitur plausus, lætitia, exultatio, alacritas animorū, saltus corporum, processio, uoces canunt, harmoniæ consonant, pulsantur psalteria, organa, principes antecedunt, sequitur plebes. Quod autem dixit, Duces eorum, Hebraicè est רִגְמָתָם rigmatham, potest exponi multitudines eorū, ut sonet, principes Iuda multitudinis eorū. Est autem regma, aceruus lapidum, tralatus hic pro aceruo hominum: sonatq; totius multitudinis duces hos fuisse, aut iubet esse. Hier. dixit principes Iuda in purpura, transferens rigma, purpuram, quod etiam ab Hebræis ponitur, uidelicet Rabi Menachē, & Rabi Salo. qui supradictā uocem exponunt rikmathan, id est opus uariatum, uestem uariam, auro, & figuris intertextam, quod Hebraica uoce, Italicè dicitur, Richamo, purpura Hebraicè dicitur ארגמן argman. Hinc reiecta prima litera factum est רֶגְמָא. Etiam quod reddiderūt Sept. ab Hebræis approbatur. Nam AuenEsdra exponit hanc uocē שׂרים sarim, Duces, principes. Cæteri lapidationē putāt hac uoce notari

qđ animo meo non applaudit. Clarus est sensus. Et uersiculus habet, Ibi Beniamin ille minor natu, pręses eorũ ludẽdo, principes item totius multitudinis eorum, duces Iuda, Zabulon, et Neptalim, induti uestibus intertextis auro, aut duces eorũ.

Manda Deus uirtuti tuæ, confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.

ALius orationis ordo Hebraicè. Nã pro imperatiuo, quo usi sunt Sept. ἔντειλαι, est enunciatiuũ præteriti temporis צִוָּה ziua, præcepit, mandauit. Deinde dicitur אֱלֹהֶךָ Eloheka, Deus tuus, nõ Deus tantũ. Totusq́ue uersiculus habet sicut uertit Hieronymus, Præcepit Deus tuus de fortitudine tua. Quoniã autẽ Hebraicè non est prępositio de, sed tantũ עֻזֶּךָ useka, fortitudo tua, dici potest, Præcepit Deus tuus fortitudo tua, qui est fortitudo tua, robur, pręsidiũ tuum, propugnaculũ, scutum, protectio cui niteris. Aut pręcepit, iussit hanc fortitudinẽ. Diuersas igitur mutationes animorũ facit psalmus, quod in omni ferè carmine fieri solet. Hæc forma Græcè dicitur ἀποστροφὴ, cùm relicta præsenti persona, ad alium, sermonẽ cõuertimus. Sermo autẽ nunc dimissis superioribus, est ad populum, ad cœtũ iustorum, ac uictores, ac triũphantes, ut sit sensus, Præcepit, mandauit, statuit Deus tuus istã fortitudinem, hoc fortissimũ facinus, harum gestarum rerũ magnitudinem, hęc præclara facta. Voluit ipse fieri, ab eo facta, ipse tãti facinoris autor. A' Domino factum est istud, illo sponte ueniẽte, & certãte, non fortuitu, ac temere, non uiribus humanis. Fuit fuit strategema diuinũ, Dei tui est facinus. Cumq́ue hæc dixisset, rursum per aliam apostrophen, ad ipsum Deum cõuersus, At tum ò fortissime confirma quod fecisti nobis, stet in æternũ hoc trophæum, sit eadẽ erga nos tua, & perpetua uoluntas. Sæpe nobis da talia dona, da ut illa libertas, & tantũ ex ea libertate beneficium sit stabile, permaneat in nobis. Salus illa qua seruata omnis gens est, nunquã deficiat, pariat fructus æternos. Da ut colamus te semper, & hæc beneficia, perpetua laude decãtemus. Ex illo tẽpore per omnia secula salus ibi inchoata decurrat. Is est uerus sensus, quẽ Ionathas, illo sermone Chaldaico, quo ut uulgari de captiuitate Babylonica allato, utebantur Christi tẽpore, & pòst Hebræi, exprimẽs dicit, Præcipe Deus fortitudinẽ tuã, corroborare, fortisq́ue esto Deus, habita in domo sancta, quam fecisti nobis. Ex quibus apparet, etiã sensum Græcorũ, ac Latinorũ huc tendere, ut sit æternũ, & fructuosum redẽptionis opus, & quicquid in ea præclari gestũ est, maneat. Ac quod Sept. dixerũt ἔντειλαι, per imperatiuũ, id est manda, potest stare, quoniã ziuah, est etiam imperãs, & Chaldæus dixit פַּקֵּיד pakid, impera, pręcipe. Quidam Græcorũ uirtutem uolunt esse filium, ut à sanctis dicatur patri, Pręcipe ò pater uirtuti tuæ, ut sit æternum Euangelij opus. nimis alienum.

A templo tuo quod est in Hierusalem tibi offerẽt reges munera.

HÆc referenda sunt ad superiora, ut clarè possint intelligi. Ac templũ Dei cùm duplex sit, cœleste, & terrestre, Dominus in tẽplo sancto suo, Dominus in cœlo: uidetur potius cœleste templũ hic intelligendum, quàm terrestre, ut dicat, Cõfirma Deus à templo diuinitatis tuæ, à cœlo demitte hanc uirtutem, hoc robur. Inde hoc tuum consilium stabiliatur super Hierusalẽ. quòd is sensus uerus apparet ex Hebraico, quod pręcise habet, Cõfirma hoc Deus, quod operatus es nobis, neq́ue in Hebraico est, neq́ue Græco. Nam Sept. iuxta Hebraicum reddiderũt ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου ἐπὶ ἱερουσαλήμ, A' tẽplo tuo, super Hierusalẽ. Licet Chaldæus secutus sit aliũ sensum, A' tẽplo tuo accipies sacrificia, super Hierusalem diuinitas tua habitet, pinguia tibi offerent reges sua, & sacrificia. Templum terrestre, ut uides, ille sensit. Non interest ab utroque sensu multum. Prior tamen magis mihi probatur, quia dicit super Hierusalem:

illecp est apertior, luculentior. Quod autem ait, Tibi offerent reges munera: Pro hoc, ait, diuino facinore, ob has cognitas ubiq; terrarum res gestas te uerum esse Deum reges fatebuntur, & inclinati adorabunt, muneribusq; salutabunt, sacrificijsq; oblatis, diuinitatem tuam confitebuntur: cognosceris in omni terra, ut etiam à regibus adoreris. Reges igitur etsi ipsorum Iudæorum dicere posis, melius tamen est, ut omnes generatim reges intelligas. Quo loco clara prophetia est, etiam Hebræo Salomone teste, de adorando à regibus, appellandoq;, rex regum, Dominus dominantium. Et, Ego sum Alpha, & ω. Et, Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.

Increpa feras harundinis, congregatio taurorum, in uaccis populorum, ut excludant eos qui probati sunt argento.

OBscurus ac difficilis sensus, propter uerba polysema, ut potero tamen extricabo. Conuersus enim ad Deum, orat ut disipet, euertatq; omnes sceleratos, & impios, iustitiam tum erga homines, tum erga Deum uiolātes, id est, & iniuriosos, immites, inhumanos, & idolorum cultores. Ac primum, ut monent Hebræi, Increpare, est aut formidabilem, aut exitialem uocem intonare. Solo enim uerbo Deus cuncta operatur. Verbū contra sceleratos, est increpatio, letalis pronuntiatio, edictum mortale. Talis locutio est alio in psalmo, Increpasti gentes, & perijt impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Similemq; increpationem hic deprecatur. Feras autem harundinis uocauit μεταφορικῶς, homines feros, θηριώδεις, ratione, & humanitate carentes, sæuos, crudeles, appellans eos feras harundinis, quasi inter harundines commorantes, inter harundineta, inter calamos delitescentes. Nam pro harundine, calamum dixerunt Sept. τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου, feras quæ inter calamos habitant: quasi angues, in herba latentes, & quasi pardos, & leones septos calamis herbarum, ac fruticum. Malæ bestiæ nemorum, regionibus Orientis innumerabiles. Eosdem tauros, sicut solent ubiq; Prophetæ, appellauit, quasi indomitos, & feros, obuios quosq; cornibus appetentes. Ac dicēdum est per accusatiuum semper, Increpa feras harundinis, congregationem, uel gregem, uel armentum taurorum. Hos euerte, in hos letalem sententiam pronuntia. Deinde per alium ordinem orationis, addita propositione, in eadē dicit, Increpa feras harundinis, armentum taurorum, increpa uitulos, aut uaccas populorum, id est idola confringe, euerte, idola illa, quæ erant more Ægyptio, apud quos, bos Apis colebatur, imagines uitulorum, aut uaccarū. Aut non idola dicit, sed eosdem ipsos, quos congregationem taurorum dixerat, pòst appellat עֶגְלֵי עַמִּים Eghele hamin, id est uitulos populorum, qui inter populos, ut ait Rabi Salo. sunt feroces, aut ipsi feroces populi. Hos idem Heb rus Dauid Esau, id est Christianos exponit, Reijce in eos, & principes eorum dæmones. Postea quod Sept. dixerunt, Vt excludant eos, qui probati sunt argēto, purius in fonte מִתְרַפֵּס בְּרַצֵּי כָסֶף mitrapes beraze caseph. Quorū uerborū is sensus, Qui currunt, uel incedunt ad eos, uel cum eis qui fragunt argentum. Quo loco obseruandum quod sæpe fit apud eos, mutatū esse numerum. Nam populi numero multitudinis additum est participium singulare mitrapes, incedit, uadit, currit. Sciendum quoq;, participium razze, quod sonat frangentes, referēdum propriè ad opificia idolorum, tametsi posint alij esse sensus, ut sonet currentes, uel uolentes argētum, id est idola argentea. Qui quidem idem erit etiā sensus. Hier. igitur ex parte reddidit hunc sensum, Increpa bestiam calami, congregatio fortium, in uitulis populorum calcitrantium contra rotas argenteas. Ecce diuus Hieron. raze quod potest etiam sonare currentes, transtulit rotas, quasi currentes. Et

mitra

mitrapes, quod ſignat incedentes, currentes, interpretatus eſt calcitrantes. Sed durus eſt ſenſus, ac uix intelligibilis. Cùm autem ſit clarum quod poſitum eſt ex Hebraico, euoluta, & expedita eſt horum intelligentia. Nam & Chaldæus ſenſum illum quem diximus, exhibens ait, Iraſcere in exercitus peccatorum, confringe illos ſicut cannam, congregationem Gigantum, uel fortium, qui confidunt in uitulis, quæ ſunt idola populorum. Similiter uerſiculus Hebraicus dicet, Increpa beſtias calami, armentum taurorum, intona in uitulos populorum, qui currunt ad opifices uel opificia argentea. Is ſenſus eſt clarus. Nam participium razze, apparet deſcendere à razaz, confringere, non à razah, uelle, quia notatum eſt puncto, quod ſignum eſt ablatæ literæ רַצֵּי razze. Quanquàm ſi ſonet uolentes, non uariabit etiam ſenſus. AuenEſdra mitrapes ſic aptat ut uerſiculus dicat, Increpa feras harundinem, gregem taurorum, in uaccas populorum, ut mitrapes ſit, ſugiat à facie tua, uaneſcat. Quod non aptum eſt. Minus quod Rabi Salomon. Nolunt quenquam niſi qui faciat currere ad eos argentum. Clara eſt igitur conſecutio ad ſuperiora. Mos eſt enim Prophetarum, ſed cum primis in pſalmis ſit, ut gloriam Dei propagari, innoteſcere, eam ſolam exiſtere cupientes, ſemper ſuperſtitionum interitum, & eorum qui eas foueant, efflagitent. Precantur ubiq; errorum ruinam, & eos qui ſummis uiribus eos ſuſtinerent, tolli de mundo cunctis uotis expoſcunt. Omnes item qui iura diuina, humanaq́; miſceant, quorum ſcelere mundus, & iſta rerum pulchritudo fœdatur. Hocq́; in fine præcipuè omnium pſalmorum. Deſiderabant enim ſolum in cultu, & laudibus Dei quiete, & tranquillè uiuere. Videbis idem in omnibus ferè pſalmis fieri: poſtulatur, deſideratur regni Dei incolumitas, aduerſi interitus, quaſi duarum ciuitatum, alterius flos, uita, conſtantia, alterius interitus, ruina, æterna abolitio. Ideo etiam dicit:

Diſsipa gentes quæ bella uolunt: uenient legati ex Aegypto, Aethiopia præueniat manus eius Deo.

HOc principium, Diſsipa gentes quæ bella uolunt, hæret cum ſuperioribus. Tum ſequitur alia diuerſa ſententia, de uenturis principibus, magniſq́; uiris ad templum ſanctum Dei, aut ad religionem ſacroſanctam eius. Ac pro legatis ſunt חַשְׁמַנִּים chaſmanim, uiri inſignes, nobiles, optimates. Hinc dicti ſunt Machabei apud Hebræos, chaſmonim, quaſi nobiles, & inſignes. Alij apud Hebræos putant hoc eſſe nationis nomen, ut chaſmonim, ſint hi qui de Chaſmania. Quod & Chaldæus uidetur ſuſpicatus, transferens chaſmonim, filios Cham. Ac fortè hæc prouincia eſt quæ dicitur Charmania, licet longinquior. Pro eo autem quod dixerunt Septuaginta ἥξουσι, uenient, Hebraicè eſt יֶאֱתָיוּ ieethaiu, uenire facient, adducent, offerent. Et quod dixerunt προφθάσει, præuenient, eſt clarius תָּרִיץ thariz, feſtinabit, feſtinare, aut currere faciet. Æthiopia faciet manus ſuas feſtinare, accelerabit ad munera portãda. Et quod Latinus dixit Manus eius, debuit iuxta Græcum, & Hebraicum, ut monuit etiam Auguſtinus dicere, Manus ſuas, Græcè χεῖρας αὐτῆς. Claraq́; eſt de futura, & celebranda, colendaq́; apud omnes gentes religione, prophetia, præcipuè cùm totus pſalmus à Chaldæo de ſubmerſo Pharaone tralatus ſit, & nunc in fine, illa materia relicta, ad aliam ſermonem conuertit, idq́; in fine carminis. Sicut enim ſuperius dixerat, Offerent tibi Reges munera, ſic nunc Venient præpotentes, ac nobiles ab Æthiopia, & Ægypto. Vereq́; locus exponitur à noſtris, de cognoſcenda ab omnibus religione. Siquidem & ipſe dixit, Multi uenient ab Oriente, & Occidente, & recumbent cum Abrahã, Iſaac, & Iacob in regno cœlorũ. Et, Replebitur ſciẽtia Domini omnis terra. Et, Notũ fecit Dominus ſalut

ſalutare ſuum, Hebraicè, Ieſum ſuum, in conſpectu gentium, reuelauit iuſtitiam ſuam. Quod Simeon iam Chriſto nato, cumq́; tenens in ulnis ſimili locutione eſfatus eſt, Viderunt oculi mei ſalutare tuum, Hebraicè Ieſum tuum. Quod paraſti ante faciem omnium populorum. Pſalmus autem, In conſpectu gentium reuelauit. Et Simeon, Lumen ad reuelationem gentium. Sicq́; ſimilibus uerbis, & gentis ſuæ locutionibus, ab altero de uenturo, ab altero de præſenti Chriſto hęc canebantur. Mitto quod in pſalmo LXXII. quem myſticè de Chriſto etiam Hebręi uaticinari aſſeuerant, dicitur, Reges Tharſis, & inſulæ munera offerent, Reges Arabum, & Saba dona adducent. Et Rabi Salomon hoc loco fatetur expreſsè, hæc dicta de Meſsia. Tunc, inquit, cùm ſubmerſum fuerit regnum Eſau, & ſurrexerit Rex Meſsias, offerent tibi munera ab Ægypto, & Æthiopia. Vides etiam eos de Meſsia pſalmum editum credidiſſe. Exemplumq́; de Æthiopibus Græci afferunt de Eunucho Candacis reginæ Æthiopum. Et certum eſt, quàm illa natio cupidè religionem acceperit, quàm auguſtè, ſapienterq́; retineat, ut etiam eos, apud quos nata eſſet, in hoc uincant. Deprecatus igitur impiorum interitum, & finem pſalmi cum principio conformans cùm diceret, Exurgat Deus, & diſsipentur inimici eius: &, Fugiant qui oderunt eum: canit futuram gentis ſuæ gloriam parandam per Chriſtum, per quem & literæ, & religio, philoſophiaq́; Iudæorum, ab omnibus populis cognita, & ſuſcepta eſt.

Regna terræ cantate Deo, pſallite Domino.

EX his etiam apparet prophetia. Inuitat enim ad cultum, laudemq́; Dei omnes nationes, ac prouincias, omnes oras, ob accepta beneficia, ob ſalutem omnibus collatam, ob conſeruatas omnes gentes, & magnis calamitatibus liberatas. Laudamus autem libertatis uindicem, canimus ἐπινίκια ei qui nos eripuit. Si igitur regna terræ ad laudandum, & canendum inuitantur, utiq́; propter commune, ac uniuerſale omnibus terris beneficium. Non laudarent etiam niſi cognoſcerent. Sicq́; multis rationibus conſtat, ſub carminibus Prophetarum, obſcuris propter gentis ſuæ humanum loquendi morem, eadem diſsimulari, atq́; ſub carminibus Sibyllarum interdum, & ipſis obſcuris, interdum clarioribus, quorum cognitio ab altioribus principiis manat. Additur autem in fine huius uerſiculi in Hebraico סֶלָה ſela, quæ uox quam uim habeat, diſcere potes à Chaldæo, qui eam tranſtulit לְעָלְמִין lealamin, in ſecula, in æternum eum celebrate, laudate. Septuaginta tranſferunt διάψαλμα, diapſalma, quaſi uox interiecta pſalmis, addita ad uim pſalmi non de pſalmo, ſed interiecta, & pſalmum adiuuans, quia eſt aſſertio pſalmi, & confirmatio. Quam uim etiam habeat pſallite Hebraicè זַמְּרוּ zameru, ab eodem diſcas, uertente שַׁבְּחוּ shabechu, laudate.

Pſallite Domino, qui aſcendit ſuper cœlum cœli ad Orientem.

AD declarationem tertiò additum eſt à Latino, Pſallite Domino, Hebraicè, & Gręcè bis tantum. Et quod dixit Gręcum ἐπιβεβηκότι. Qui aſcendit, obſeruatum eſt ſuperius, Hebraicū לָרֹכֵב propriè ſonare, ei qui equitat. Cœlos etiam cœli, alibi obſeruatum ſonare ſacerrimam, altiſsimamq́; cœli partem, ſicut ſancta ſanctorum locus ſanctiſsimus in templo. Et, canticum canticorum, canticum nobiliſsimum. Et, Rex Regum, maximus Rex. Et, ſecula ſeculorum, omnis æternitas. cumq́; finis pſalmi cum principio conſentiat, apparet hic eum, cœlum cœli appellaſſe, quod in

princip

principio araboth, id eſt, regiones amœnas, beatas, aut uaſtas, latas: cùm diceret etiã illic Deũ equitare ſuper araboth, quod Chaldæus hic, & illic ſoliũ diuinitatis ſuæ interpretatur. Cœlũ autẽ cœli dixit, Hebraicè Cœli cœlorũ. Sic in Eccleſia canitur, quòd cœli cœlorũ laudẽt, tremãt, nimirũ habitatores, quos poteſtates, et uolucres, & ardentes, flamãtesq́ ibidẽ, Hebraico autẽ noĩe Cherubim, & Seraphim appellãt. Nã cũ cœlũ ſit omnis ſupra terrã regio, etiã aër, quæ ultra Solem, Lunęq́ labores, ultra cœli uertiginẽ πορρωτάτω, remotiſsime, ut ait Ariſtoteles, poſita eſt, cœlũ cœli dixit. Sic alibi, Cœlũ cœli Domino. Hebræi dicunt eſſe הגלגל עליון hagalgal elion, altiſsimã ſphęrã, ſupremũ orbẽ. Sed melius Ariſtoteles dicẽs πορρωτάτω τῆς φορᾶς, remotiſsimè à cœli uertigine, eſſe diuinas illas regiones. Theodorus tamen οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ τὸν ἀνώτερον, ἐπειδὴ ὅπερ ἡμῖν οὗτος, τοῦτο ὁ ἀνώτερος αὐτοῖς. Cœlũ cœli uocat ſupremũ: quoniã quale nobis iſtud cœlũ, tale eis ſupremũ illud. Mihi uidetˀ Ariſtoteles diuinius locutus, ut alibi oſtẽdi, extra uertiginem cœli, ſedes illas æternas ſtatuẽs. Sed ſi de motu primi cœli ſermo eſt, quadrat Hebræorũ expoſitio. Quod autẽ dixerũt Sept. κατὰ τὰς ἀνατολὰς, Ad orientẽ, melius, A principio, Hebraicè קדם kedem, ut dicat, Pſallite ei qui eq̃tat, inſidet cœlo altiſsimo ab æterno, uel à mundo cõdito. Sciẽdũ uocẽ iſtã Hebraicã ancipitẽ eſſe ad tẽpus, & locũ, ſicut oĩa ferè nomina loci, eadẽ ſunt & tẽporis, ſignificatq́, & loci, et tẽporis anteriorẽ partẽ. Eoq́ ſonat orientẽ, & itẽ anteriorẽ tẽporis partẽ, & q̃cq̃d tẽporis anteceſsit, pro tẽpore hic accipiendũ eſſe ratio clara eſt. Nã cũ de ſupremo cœlo loquatˀ, ubi neq́ occaſus ſit, neq́ ortus, quoniã Sol q̃ affixus eſt orbi noſtro, quod diciˀ firmamentũ, occaſum, & ortũ efficit, nõ debuit dici, q̃ aſcẽdit, uel eq̃tat cœlũ cœli ad oriẽtẽ. Dicẽdũ ergo, à principio, id eſt ſemp. Et Symmachus trãſtulit ἐκ τῆς πρώτης, à principio. Et Hieron. eũ ſecutus, Qui eq̃tauit ſup cœlũ cœli à principio. Et Chaldæus trãsferens Hebraicũ מִקַּדְמִין le kodamin, ab æterno, à principio. Et Theodorus adiutus à Symmacho, ὑμνεῖτε τὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐπάνω ὄντα τῶν οὐρανῶν. Laudate eũ q̃ à principio, & ſemp deſup cœlis fuit. Euſebius quoq́ exponẽs quod uerterat Symmachus ὁ δὲ σύμμαχος ἐκ πρώτης συνῳδὰ, πάτερ δόξασόν με τῇ δόξῃ, ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Symmachus trãſtulit à principio cõſonè ei, quod ipſe dixit, Pater glorifica me gloria, quã habui antequã mũdus eſſet. Hebræi quoq́ teſtanˀ Deũ à principio inſidere cœlo, quia corpus eius à die quo cõditũ eſt, ſemp idẽ fuerit. Aduertẽdũ tamẽ: Vel de motu cœli ſermo eſt, q̃ regaˀ à Deo, ab eo machina eius impellaˀ, aut de æterna regni ſui ſede, in altiſsimis cœli religionibus defixa. Si hoc poſtremũ rectè diciˀ, ut expoſuit Euſebius Dei gloriã fuiſſe ſempiternã, imperiũ eius æternũ. Regnũ tuum, ait alibi, regnum omniũ ſeculorũ. Gloria eius æterna in cœlo empyrio, nunquam creato. Hic ſemper regnat, ſedet. Si de motu cœli, poſſet defendi editio Sept. quoniã primum mobile, ſupremusq́ orbis, ab ortu uertiˀ in occaſum, ut dicit uerſiculus, Qui equitat, agitq́ ſupremũ orbẽ, & cœlũ cœli ab ortu. Quoniam autẽ obſcurè, ac raro de motu cœli, ſcripturæ ſacræ loquũtur, potiusq́ philoſophorum eſt res, uidetur uerior primus ſenſus, de æterna Dei gloria. Ac neſcio an aſſentiar Burgẽſi, Araboth iure occaſus, equitare ſuper occaſus Deũ dici, quia cœlũ ab ortu tẽdat in occaſum: dico primum mobile. Quòd ſi uerum eſt in principio dicet terminum ad quem, in fine Pſalmi terminum à quo, ut more philoſophorum loquar.

Ecce dabit uoci ſuæ, uocem uirtutis: Date gloriam Deo, ſuper IſraEl, magnificentia eius, & uirtus eius in nubibus.

CLariora sunt Græca, & ad Hebraicum respondentia ἰδοὺ δώσει τῇ φωνῇ αὐτοῦ, φωνὴν δυνάμεως, Ecce dabit cum uoce sua, uocem potentiæ. Quare τῇ φωνῇ, nõ est simplex datiuus. Hebraicè quoq; בְּקוֹלוֹ bekolo, cum uoce sua. Duos autem hoc habet sensus, aut mittet uocem formidandã in hostes. Et quod ait Theodorus, scripturã solere Deo tanquam summo formidandoq; imperatori dare uocẽ terribilẽ, & tonitrua, qui sola uoce terreat hostes. Aut sensus Chaldæi est uerior, quo dicit, Ecce dabit cum uoce sua, uocẽ spiritus prophetiæ, Prophetæ. Hoc mihi uerius uidetur, terminauit enim iam sermonẽ de hostibus, loquitur nunc de altioribus, ipsoq; solo Deo. Vocem autẽ istã potentẽ, & uastã, non aliud sentias, quàm diuinitatis suæ, ut ab omnibus gentibus, & regnis exaudita cognoscatur. Hoc enim est, quòd notum fecit salutare suũ, hæc illa uox, totũ uulgata per orbẽ, fama diuinitatis suæ, qua gentes exaudita, propriè uenerunt, munera proferẽtes, signa uocationis, & cultus sui, iureq; Chaldæus eam prophetię uocẽ dixit. Omnis enim cœlitus ueniẽs sapientia, prophetia, oraculumq; dicitur: Prophetæq; non futura solum prænuntiantes, sed etiam pręsentia loquentes, sed cœlitus afflati dicuntur. Is sensus uidetur uehementer probabilis, cui non est dissimilis quod Augustinus de uoce iudicij exponit, cùm, ut ait Sibylla de Deo,

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,

Tunc tuba luctificam demittet ab æthere uocem.

Eiusdẽ enim sensus hæc sunt, una eademq; uox. Nec apparet quicquã uerisimilius, cùm Psalmorũ sit grauissima, plenaq; oraculorũ sapientia. Hæc sunt quæ ipse autor dixit, Necesse est impleri oĩa quæ scripta sunt in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Quod autẽ dicit, Date gloriã Deo, sup IsraEl, exponiẽ, qui est sup IsraEl, qui præsidet IsraEl, noster Rex est, hũc laudate, huic date עז robur, fortitudinẽ, gloriã, canẽdo, attribuẽdo, cõfitẽdo. Sicq; interpretatus est Chaldæus. Quãquã iste sensus clarior est in Hebraico, si puncta respicias. Dicit enim, Date gloriã Deo, sup IsraEl, magnificẽtia eius. Cuius, inquit, maiestas est, sup IsraEl, eos protegẽs, eis prospiciẽs, eos illustrãs, nobiles faciẽs. Chaldæus tamen legit, Date gloriã Deo, qui est super IsraEl. Maiestas eius, & fortitudo est in cœlo. Acuides eum trãstulisse cœlũ, quod Sept. nubes, Hebraicè שְׁחָקִים shechakim. Vt autẽ cœlũ, & aër dicitur, uolucres cœli, & ubi fulgẽt sidera, sedesq; diuinæ, sic shechakim utrũq; designat. Et hoc loco cœlũ dicẽdũ fuerat, sicq; trãstulit etiã Hieron. Et uirtus eius in cœlo. Hoc autẽ dicit Psalmus, ut ostendat Deũ quãquã propriã sedẽ habeat in cœlo, esse tamẽ etiam in terra, præcipuè apud pios, eumq; colentes, ut & maiestatem altissimam, & ab omni corruptione seiunctissimam demonstret, et prouidentiam, respectumq; ad res humanas, ima respicientem, licet altissimam.

Mirabilis Deus in sanctis suis, Deus IsraEl, ipse dabit uirtutem, & fortitudinem plebi suæ, benedictus Deus.

SI respicias Hebraica, uerũ sensum agnosces. Pro θαυμαστὸς, mirabilis, est נוֹרָא nora, terribilis. Et pro, In sanctis suis, est מִמִּקְדָּשֶׁיךָ mimmicdasheka, de sanctuario tuo, de sacrario tuo, quod Sept. per numerum multitudinis, iuxta Hebraicum dixerũt τὰ ἅγια, locum sanctissimũ, sancta, sicut dicũtur sancta sanctorũ, per numerum multitudinis dicunẽ iuxta nõnullos Hebræos, quia templũ terrestre respiciat cœleste, aut quod triplici structura constaret. Dicitur ergo, Mirabilis es tu de sanctuario tuo, de sublimi regno, & sanctissimo tuo, mittis indicia, quàm terribilis, ac formidabilis sis. De cœlo sancto tuo, potentia claret, de sede magnitudinis tuæ. Dantur mortalibus manifesta indicia te esse in cœlo, ab illa aula, & regia, ueniũt in terras

terras beneficia, quibus bonos aduersus malos defendis, & ostendis displicere tibi nefas. Hieron. etiam uertit, Terribilis Deus de sanctuario suo. Potest quidem sanctuariũ terrestre intelligi, in quo Deum sæpe dicunt habitare Prophetæ, sed rectius est, de templo cœlesti sentire. Quod autem dixit, Virtutem, Græcè melius δύναμιν, robur, uim, præsidium, ad Hebraicum עז oz. Fortitudinem quoq; clarius dixerunt Sept. κραταίωσιν, roborationem, confirmationem, solamen, pro Hebraico תַּעֲצֻמוֹת thazumot. Ex illo, ait, sacrario hæc bona demittet. Sedibus ætherijs, robur in nos descendet inuisibilibus, & arcanis modis, euentu autem claris. Propterea semper benedictus. Amen.

PSALMI LXXXIX. EXPLANATIO.

HIC inchoatur Quartus Psalmorum liber apud Hebræos. facta à posterioribus hæc diuisio, ubi iusta ratio aliquẽ librum finire docuisset. Nam hucusq; psalmi Dauid, & filiorum Core, & aliorum leguntur: qui sequuntur, non habent ferè nomen autoris, nec ullũ titulum præscriptum nisi primus iste. Post multos psalmos repetitur inscriptio Dauid. Hæc ratio posteriores docuit, ut libros diuiderẽt. Is dicitur oratio Mosis uiri Dei. Super quo uarię fuere apud Hebræos sententiæ. Fuerunt qui dicerent repertam hanc orationem à Dauid, traditionemq; antiquam apud eos fuisse, hanc Mosen edidisse, & Dauid huic libro suo inseruisse. Alij existimauerunt cùm dicitur, Oratio Moysi, Moysen posteros eius sentiendos, Leuitas scilicet, qui cantores essent in templo, ut habetur in libris Paralip. Quę locutio soleat etiam alijs in locis haberi: ut, Comederunt Iacob, id est progeniem eius. Et, Ex Ægypto uocaui filium meum IsraEl, id est filios & nepotes eius. Sic dicitur in libris Parali. Et Ieiodas princeps Aaron. nimirum filiorũ Aaron. Sic oratio Moysi, nempe filiorum Moysi. maior tamẽ eorum pars sentit fuisse Mosis, quòd per numerum multitudinis loquatur, Factus es nobis, quasi populo meo. Et Rabi Salomon, unam ex undecim benedictionibus, super undecim tribubus hanc esse putat. Chaldæus item argumentũ sic transtulit, Oratio qua orauit Moses propheta Domini, quando peccauit populus domus IsraEl in deserto, respondit, & dixit, Hęc erat antiqua illa traditio, orationẽ hanc esse Mosis, quã Chaldæus uidetur cõmemorasse. Fuerunt etiã è nostris, qui non crederent esse Moysi, sed potius Dauid: referri autẽ in Moysen, quòd de lege loquatur, quod & nonnulli Græci sequuntur. Sed quoniã & à pluribus approbatur, & magis elucet ex titulo esse Mosis, id potissimũ arbitror sequendum. Nec uero mirum non esse in libris Moysi hanc orationẽ descriptam, quandoquidẽ neq; in libris Regum, ubi de Dauid texitur historia, psalmos eius, nisi unũ uel duos inuenias. Sit igitur id uerius, esse Moysi orationẽ, idq; ad Hebræos ex succedenti traditione, sicut alia pleraq; apud eos, & nostros, per traditionẽ non scriptam inoleuerunt, manasse. Dicitur oratio, ueniq́; deprecatio, quod in omni ea maximè perspicitur. Ac iuxta suas ineptias, Rabi Dauid asserit deprecationem esse super eorum præsenti, & omnium maximè diuturna captiuitate, referriq; in ea, humanam imbecillitatem, uitæ breuitatem, deprecari Mosen creatorem, ne pro eorũ sceleribus, ab eo plectantur, cùm potius uniuersalis sit humanæ fragilitatis testatio, populi autem electi, non eorum qui in præsenti captiuitate detineantur, sed pro omnibus hominibus criminum deprecatio. Græci quoq; duplex in ea uaticinium contineri dicunt, de euersione Iudæorum, & reditu ad meliora. Virum autem Dei, Chaldæus, & Hebræi, quia fuerit Propheta, quia diuinis alloquijs assuetus, quasi is quo Deus utere

tur uti interprete, & ministro suo, interpretantur ut uir siue homo Dei esset, qui possideretur à Deo tanquam Domino: seruus ipse, & minister. Sic Augustinus eum ministrum Veteris, propheta Noui testamenti dicit. Vertentes autem Hebræi uirum Dei, Prophetam sentiunt, ut dixi, Dei summi sacerdotem, ἱερωσύνην, religionis interpretem, sacrorum antistitem ἱεροφάντην. Hi enim Prophetæ apud Hebræos, & Ægyptios sunt uocati, ut apud Persas Magi, Talis fuit diuinus Moses, sed q in eo mortales omnes anteierit, familiaritate diuina, & alloquijs, ante omnes dignior habitus. Cognitaq; hæc diuinitas eius omnibus gentibus fuit, ob id à nonnullis Magus appellatus ex eo scilicet genere, qui apud Persas haberentur. Græcè Sept. transtulerũt, Oratio Moysi homini Dei, cũ genitiuus esse potius debuerit, sicut Psalmus τῷ Δαβίδ, potius τοῦ, Hebraicè le Mose, ubi le, est articulus casus gignẽdi.

DOmine refugium factus es nobis à generatione, & generatione.

DIVINVM ac prẹclarum exordiũ, quo res humanas, licet fragiles, ac miseras, plenasq; semper lacrymarũ, & in interitum spectantes, habere docet, quo stabilire sese, ac firmare possint, neq; unquã, tametsi uallati calamitatibus simus, refugiũ, & tutissimum præsidium nobis defuisse. Nunquam diuinam prouidentiã super nobis dormitasse, nunquam nauiculã procellis iactatam uorari permisisse. Esse aliquẽ portum, quò liceat in tantis miserijs, in hac humanarũ rerum miseranda lacrymandaq; uanitate, & præcipiti fuga, rapidoq; interitu refugere: esse quoddam ac fuisse semper maximum in hoc mundo, cuius faciem quotidie mutari cernimus, in quo luctus & gemitus, lamentaq; quotidie exaudiuntur, paucaq; aspicimus, quibus lẹtari liceat, & frontem serenare, solamen. Ac cõprehendit omnium seculorum, æternam prouidentiam, non ad unum tempus, seculum'ue uigilantẽ, postea auertentem sese, & in penetralia cœli se abscondentem, sed dicit, in omni generatione refugium eum fuisse. Quod ut melius intelligas, uerba obseruanda sunt. Nam quod Sept. transtulerunt ἐγενήθης, potuit quidem transferri factus es, sed melius erat dicere, fuisti, iuxta Hebraicum אַתָּה הָיִיתָ atta hajita, Domine refugium tu fuisti nobis. Et quod dixit, In generatione, & generatione, obseruatum alibi generationem esse unum tempus unum seculum, unam mundi faciem, cuius repetitio indicat omnium temporum, seculorumq; seriem implicatam, totum generationũ progressum. In omni tempore, inquit, in omni ætate, refugium tu nobis fuisti, nullo tempore à nobis abfuisti, licet remotissimus habitatione, præsentissimus tamen oculis, & præsentia fuisti. Diuineq; locum transtulit Chaldæus: Domine, inquit, cuius numen, & diuinitas, habitaculum habet in cœlo, fuisti nobis robur, præsidium, refugium. Ac uox quam Sept. transtulerunt καταφυγὴ, refugium, Hebraicè est מָעוֹן maon, signaiq; etiam habitaculum: eoq; Hieron. transtulit habitaculũ. Et Hebræi exponunt eum locum. Idem tamen est sensus. Denotat enim locum, quò refugimus, prẹsidiũ, arcẽ. Ipsiq; Hebræi, & locum exponunt, & מַחְסֶה machse, perfugiũ: & Chaldæus pro ea posuit סְעִיד said, robur, sustentationem, firmamentũ. Locus est quò confugimus, in quem nostra suspiria, & lacrymæ tendunt, ad quem derelicti, grauibusq; malis oppressi deuolamus. Ille sinus placidos pandit uenientibus. Nihil diuinius, & ad consolationem, medelamq; dolorum nostrorum præsentius dicere poterat.

Priusquam formaretur terra, & orbis, à sẹculo, & usq; in seculum tu es Deus.

Hæc

HÆc consequuntur ad antecedētia pulcherrimè quòd cum dixerat refugium in omni ætate, in omni æuo hominibus fuisse, nunquā oculos benignos suos amouisse. Neq; enim fuit unquā tēpus, quādo tu non fueris, neq; homines aliquando fuerunt, quin tu quoq; adesses, qui eis prouideres, ut necessario nunquā caruerit rectore mundus, & nauclerò, ante omniū rerum constitutionē existente, qui simul atq; creasset, prospexerit, rerū ab se creatarū sustentatio, præsidiumq; fuerit, ut neq; uoluntas, neq; potestas sustinendi defuerit. Non uolūtas, quod psalmus ipse prædicat, minus item potestas, quia ab æterno fuit El, id est Deus omnipotēs. Hoc enim est quod sapientissimè Philon dixit, Deus regit perennē naturę cursum, pręsecto tanquā lege, filio suo, quē δεσμὸν ἄῤῥηκτον ἁπάντων, uinculū indissolubile fecit uniuersi. Ideoq; is psalmus de eo ꝓpriè est. Est enim de eo qui fuit ante mūdi constitutionē, & q post cōstitutionē rexit semper, is autē omnibus antiqs, & nouis literis consentiētibus, est filius Dei, Creator mūdi, et gubernator. Atq; nō meminit, ut ait Rabi Dauid, creationis cœli, quia de hominibus, & omni mortaliate, quæ tñ ab uno opere regatur, sermo est. Loquitur enim de hominibus, quorū breui spatio uita definit, quorū antequā & ipsi, & omnis eorū habitatio, & sedes extitisset, creatorē demonstrat fuisse. Ac dicens, Priusquā mōtes fierent, nominat res insigniores, ac diuturniores. Mōtes & sublato supra reliqua terra uertice nobiliores fuerūt, & perpetuitate, semper manētes incorruptibiles: etsi qua pars abscissa cadat, his et regiones definiūtur, earū sempiternis finibus. Nam flumina neq; stabilia adeoq; fortia sunt, neq; perennia, neq; tam uasta, & stupenda, omniaq; terrestria. Nihil est montibus altius, uastius, diuturnius, memorabilius, cùm scopulos pendētes aspicimus, cùm tantam lapidum molem, aëriasq; arces obstupescimus mirati, qua ui excitari tanta saxorū uastitas potuerit: nunquā adeò obstupui exclamauiq; admiratus naturam, & creatorē, quàm cùm iter primū feci per montes Italię, quos Metaurus prope Forum Sempronij medios interfecat, Furui ex opacitate, & tenebris dicūtur. Videas stupendas hinc atq; hinc, oculis altissimè sublatis, saxorū cautes, horribiles procurrētium montiū, nudorumq; scopulorū series, inter quæ percussa uocis resultat imago, ut hæc sola uera miracula naturę dicas. Priusquā tanta rerū stupendaq; uastitas esset, creator Omnipotēs fuit, qui ea ipsa è nihilo creauit. Hocq; naturaliter uolēs edocere non dicit, quanquā idem est, Priusquam montes fierēt, sed יֻלָּדוּ iulladu, gignerentur, nascerentur: ita montes, & scopulos illos genitos fuisse docens, sicut arbores, & animalia, quæ de exiguo semine, in tantā molē consurgunt. Montes item ex medullis, & exiguis humoribus terræ sunt mirabiliter generati, prius è nihilo facta genitrice terra. Genitos item dicit, quasi de nihilo creatos, ex eo quòd ad tātam uastitatem possit haberi pro nihilo. Locuti enim omnes antiqui theologi sunt de creatione terræ, montium, maris, tanquam his quæ in materno utero sata grandescant, ex paruis, & inuisibilibus seminibus surgentia. Hierony. etiam dixit, Priusquam nascerentur. Sic quoq; quod de montibus dixerat, eos genitos, seu natos esse, de terra locutus est expressius. Nondum assero quod AuenEsdra dicit, montes à uentis, spirationibusq; generatos. Nam quod Græce est, καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, καὶ τὴν οἰκουμένην, aut formaretur terra & orbis : Hebraicè est תְּחוֹלֵל techolel, parturiretur, ederetur in lucem. Ideo & Hieron. uertit, Parturiretur. Generatio quoq;, & partus fuit terræ, cuius à Deo creationem, quia non est humana mente comprehensibilis, dicunt, partum, conceptum : diuino enim ordine, cuncta sunt generata. Sicut ex aqua, & terra tanquam primis seminibus facta sunt superiora, & inferiora : inferiora animalia, plantæ : superiora, aër, æther : fuitq; ubique diuinus & certus ordo, quem huc usq; uel si-

milem natura ſeruet, ſic parta eſt è nihilo, & concepta ſimili quadam ratione, terra, ſicut quaſi è nihilo, tantæ è tam exiguis principijs res naſcuntur. Ecce ſic terræ quidem conceptus, & partus fuit, ſicut omnium aliarum rerum, & ſicut ex exiguo igni maximus. Nam etſi uelociſsimè Deus operatur, ex cauſis tamen effectuum ortus fuit inuentũ eius. Atq; cauſæ aliq́ aſsignantur, aliæ ſunt inſcrutabiles. Aſsignantur à theologia, cùm uellet ſiccare contra ſolitas naturæ leges, mare rubrũ, flare feciſſe uentum tota nocte: quibus autem cauſis tam uehementem uentum ſpirare fecerit, non aſsignatur, & fortè nõ poſſet intelligi. Sic quomodo terra è nihilo cõcepta creuerit, ualtaq́; fuerit, tamq́; ex pauca aqua plurimus aër, exiguoq́; ſemine, tã grande ſubitò animal, & ex priuatione uitæ, ſubitò uita, nobis intelligi non poſſet. Ordinem tamen quendam diuinum, ſicut in cæteris rebus illic fuiſſe neceſſe eſt. Montium ergo ortum & partum, conceptumq́; terrę dixit. Latinè quoq; dicitur creare, & ipſum animalium proprium. Eſt enim creare, à creas Græco, carne, quaſi carnẽ facere. Quod autem ait, A ſeculo uſq; in ſeculum, quod & Hebræi perhibent, duo ſunt ſenſus: Aut ab æterno uſq; in æternum, à prima æternitate, uſq; ad alteram, ſicut antè ſempiternus fuiſti, ſic poſt. Quod quidẽ dicitur reſpectu noſtri, non Dei, in quo non eſt antè & poſt, non prior & poſterior, ſed una æternitas. Qui enim nullos dies habuit, nullum tempus, nullos annos, nullas horas, nec fuit, eſtq́; ſub motu Solis, quomodo habuit antè & poſt, quę ſunt partes ad motũ Solis collectę? Qui ſupra Solem eſt, etiã ſemper ſine Sole exiſtens, tempori non ſubiacet, ideo nec partes temporis, nec temporũ cõſiderationes habet. Primus ſenſus eſt, ut dicat, ab omni ſeculo, ab omni æternitate: ut ęternitas ſiue ſeculũ ſit hic, quod fuit ante mundum, & quod eſt poſt mundũ. Alter eſt ſenſus, ſed & Rabi Salomon, AuenEſdra, Dauid ſequũtur eũdem propè, quem Chaldęus. Vox enim Hebraica עלם olam, & ſeculum, æuumq́; denotat, & mundũ. Eoq́; Chaldæus dicit, A mundo præſenti, ad mundum uenturum. Qui Deus es mundi præſentis, idem futuri, id eſt cœleſtis, & eius qui alius futurus ſperatur. Quoniam mundi iſtius mutata facie, cuncta in immortalitatem renouabuntur. A conditione iſtius mundi ad finem, id eſt, ad alterũ, tu es. Ex quo loco intelligimus Hebraicũ loquendi modũ. Nam non terminabitur cùm uenerit alter mundus, licet dicat, à mundo uſq; ad alterũ mundum tu es eſſentia diuina. Sic cùm dicitur. Sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos, nõ terminatur ceſsio. Vbi eſt eadẽ uox עד ad, uſq;, donec, atq; hoc loco. Itaq; uel à mundo ad mundum tu es, uel ab ęterno in ęternũ. Ideo refugium in omni generatione, & ſeculo, quia fuiſti ſemper. Quod uerò ait, Terra, & orbis, eam cauſam aſsignat Rabi Dauid, quod terra dicatur ea, quæ habitatur, & quæ non habitatur. Totum terræ corpus, totum terreſtre elementum, totus orbis terrarum. At aliud nomen, quod Hebraicè eſt תבל tebel, Gręcè dixere Septuag. quod & Hebræus ſentit οἰκουμένην, terram habitatam, quicquid ubiq; ab hominibus occupatur. Id Hebraicè dicitur tebel. Vtranq; igitur terram deſignat. Dicens autem poſteriore loco terram, docet antè terram, quàm montes naſcerentur, extitiſſe, ut ait Dauid. Dixit enim poſterius antiquius, maius, grandius natura, quanquam eadem hæc ſunt. Chaldæus quidem hunc locum ſic reddidit, Quoniam patuit ante oculos tuos, populum tuum eſſe peccaturum, præparaſti pœnitentiam antequam montes erigerentur, & terra crearetur, & habitatores orbis, à ſeculo præſenti, ad futurum tu es Deus. Qui quidem idem eſt ſenſus, qui fuit refugium ſemper: eò fuit, quòd pœnitentiæ locum reliquit, & ad ſe redeuntes humanè recepit. Deus etiam hoc loco Hebraicè eſt El, quod ſonare omnipotentem & fortem etiam Hebræi teſtantur, ut oſtendat eius omnipotentiam gubernandi, & proſpiciendi his quę condidiſſet, tamen æternitatem, infinitamq́; durationem.

Ne auertas hominem in humilitate: & dixiſti, Conuertimini filii hominum.

OBſeruare operæpretium eſt, quæ cauſa lectionem Græcam, & Hebraicam (nam Latina ſequitur Græcam) uariauerit. Non enim eſt Hebraicè, ut Græcè, μὴ ἀποστρέψῃς, ne auertas, ſed nulla eſt negatio תָּשֵׁב אֱנוֹשׁ עַד־דַּכָּא thesheb enos addaca, hoc eſt, conuertes hominem uſq; ad interitum, uel minutionem, ſiue humilitatem. Et Hieronymus iuxta hanc lectionem tranſtulit, Conuertes hominem uſq; ad contritionem. Eadem & Hebræi, & Chaldæus agnoſcunt. Cauſa uarietatis fuit, quòd Hebraica dictio אל ſi ſine ſubiectis notulis maneat, erit amphibola, ut uel ſit nomen Dei, uel negatio: ſubiectis notulis diſtinguitur, cùm Deum ſonat, ſcribitur per uocalem, quę Hebræis dicitur zere אֵל. cùm eſt negatio, ſcribitur per patach אַל Poſteriore modo eam acceperunt Septuaginta, & lectionem antecedentem terminarunt, ut dicerent, A ſeculo, & uſque in ſeculum tu es. Negationem in ſubſequentem lectionem reiecerunt, dicentes, Ne auertas: ut prior Hebraicè habuerit וְעַד עֹלָם אַתָּה uead olam attha, poſterior אַל תָּשֵׁב ne auertas. Hodierna lectio eſt uerior, & clarior: diciturq́; hominem à Deo ad ſummam fragilitatem, deiectionemq́; deduci, permitti ut in miſerias, uexationesq́; omnigenas delabatur, rurſum offerre eis placidum lumen ſuum, & miſeris clementem dare dextram. Quod quadrat antecedentibus. Ideo enim refugium eſt, & portus, quia deducit non quidem uolens, ſed permittens homines ad uarias clades, & uexationes: rurſum ſubleuat, caſtigatos ueluti à miti patre. Nam quos diligit, corrigit, & caſtigat. Atq; ad hunc modum clarè ſequuntur, hæc ad ſuperiora. Eſt tamen Hebræis etiam alter ſenſus, quem Salomon, AuenEſdra, Dauid proponunt, Conuertes hominem ad contritionem: ei miſerias, & uexationes importas, quibus attritus, deducitur ad ſenium, ut contritio, ſiue debilitatio, uel humilitas ſit ipſa ſenectus, omnium ſentina malorum, in qua attritus omnis, & robur delabitur. Ad ſenium adducuntur homines à Deo.

Optima quæq; dies, miſeris mortalibus æui,
Prima fugit, ſubeunt morbi, triſtisq́; ſenectus,
Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.

Nam & hoc Hebræi in hoc ſenſu afferunt, hominem deduci ad debilitationem, tum eſſe dictum, decretumq́; diuinum, ut conuertantur in puluerem ſuum, unde ſunt accepti. Et dixit, Conuertimini filij hominum, hoc eſt, in principia ueſtra reſoluamini, in cineres primordiales reuertamini. Sed uos in terram cuncti redeatis, & undam. Dictum tuum eſt, & decretum in natura inciſum, ut homines cladibus & incommodis attriti, morte aduenientе, reſoluantur. is eſt ſecundus ſenſus. Chaldęus tranſtulit, Conuertes hominem propter ſua peccata ad mortem, & dixiſti, Reuertimini filij hominum. Quo uidetur ſentire poſtremum illum ſenſum, & conuerſionem in primordia reſolutionem interpretari. Noſtri uerò, id eſt Græci, ac Latini, ſequentes quod lectio offerret, & humilitatem interpretantur extremam ruinam, interitum animi, cladem illatam ab hoſte antiquo, aut alia peccata, ut dicit Propheta, Ne auertas hominem in hac calamitate, in hac tanta ruina, ne relinquas, ſed refugium eſto. poſtea quod ait, Et dixiſti, Conuertimini. Iam aſſertionem liberationis eſſe dicunt, eius liberationis, quam precaretur, & id quod ipſe multis in locis promiſiſſet. Sed, ut uerum fatear, is ſenſus uidetur perplexior, nec cum antecedentibus hærens, nec cum ſequentibus conſequens. Priores ſunt ueriores: ex quibus ſecundus apparet in toto pſalmo. Proponit enim miſerias humanas, fra

nas, fragilitatem, dura decreta Dei, quibus subiacentes miseri mortales, morbis & incommodis omnibus uexati, demum deuoluuntur ad mortem. Quod & cæteri sunt deplorati, præcipueq́ Homerus antiquus Vates, eodem atq; Moses sensu:

οὐ μὲν γάρ τι πού ἐστιν ὀϊζυρώτερον ἀνδρὸς
πάντων, ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἕρπει.
Non homine est animal certè infelicius ullum,
Quod tellure super spiret, & inambulet ipsa.

Quoniam mille anni ante oculos tuos, sicut dies externa quæ præteriit, & custodia in nocte.

HÆc est tota periodus in Hebraico, & esse debet: eritq; clarior sensus, quàm ut habent Latina, & Græca. Est autem & hic duplex Hebræis sensus, ut sit uel sermo Dei ad homines, uel Mosis ad ipsum Deum. Primò dicitur, Quid struis, qua fretus spe uiuis? qui si uel mille annos, id est, plusquam primus genitor, qui nongentos triginta annos traiecit, ipse uiueres, omnis hæc ætas, quandoquidem moriendum tandem est, erit tibi uelut una dies externa, elapsa. Siquidem & Mathusalem qui nongentos, & sexaginta obiuit annos, nihil dici potest, qui mortuus est, uixisse, nullaq; est ætatis, & uitæ tam diuturnæ eius memoria. Sic & si tibi ut mille annos transigas, erunt hi uelut una elapsa dies, aut una è quatuor noctis partibus, quæ in quatuor uigilias distribuebantur: uanus es igitur, nubis instar fugax, & resolubilis, fugiens uelut umbra. Hoc ego uolui, hoc dixi Adæ, In quacunq; die peccaueris, morte morieris, id est, amissa deificatione, quam per obedientiam fuisses assecutus, breui uitæ interuallo obito dissolueris. Nec prohibet hunc sensum, ut ait AuenEsdra, quòd prius locutus Deus sit per numerum multitudinis, Conuertimini filij hominum, nunc, Mille anni ante oculos tuos. Est enim linguæ consuetudo, quod & poëtæ nostri interdum, mutare numeros. Noli igitur gloriari, & insolescere idem futurus si uel mille annos, plusquam primus genitor, putes te posse uiuere, nihilominus item moriturus. Alter est sensus, ut sit sermo Prophetæ cum Deo. Vna dies sunt mille anni apud Deum, cuius est æternitas. Quicquid apud nos uiuitur, cum ipsa æternitate, cuius & unius est immortalitas uera, comparatum uelut una elapsa dies est. Nam cùm statutum sit ab eo ut homines uitæ suæ cursum breui spatio definiant, alia autem sit ætas eius, æternitas appellata, nihil est hoc omne tempus nostrum, quod esse particulam æternitatis, philosophi, Pythagorei uerò & antiquiores imaginem dixere. Quòd si humana uita est particula temporis, tempus breuissima pars æternitatis, quid erit quicquid unusquisq; hominum uiuit ante oculos Dei? Humanæ felicitatis testimonium dum & uita fugacissima est, & quicquid est, miseriarum est plenum, quod postea narrabitur. Canitur etiam gloria eius, quippe quæ fuerit, priusquam montes nascerentur, & orbis terræ fingeretur, contra quem nefas sit homines animalia exigua, fragilia, & quasi diurna, insolescere. Tum æternus ipse, ut Augustinus ait, nostræ mortalitatis refugium. Fuerunt autem qui dicerent ex Hebræis unum diem Dei esse mille annos. Quod quadam figura dici certum est. Nam apud Deum ut sapientissimè Plato locutus est, Aristoteles, nec dies est, nec annus, nec mensis, qui est, ut antè dixi, supra solem temporis genitorem, ac patrem, nec tempore potest intercipi. Præclarè enim scribit Plutarchus, nos cum esse nihil communicare, sed omnium mortalem naturam, in medio generationis, & corruptionis existentem simulacrum quoddam, atq; umbram cassam, uixq; apparentem, sui ipsius ostendere: in quam, si co-

gitation

gitationem coneris defigere, tanquã cõpressa manu aqua diffugiat deferens etiam quæ manu teneretur. Tum addit, τὸ οὖν ὄντως ὄν ἐστι τὸ ἀΐδιον, καὶ ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον, ᾧ χρόνος οὐδεὶς μεταβολὴν ἐπάγει. Vere igitur existens, est id quod sempiternum est, & ingeneratum, incorruptibile, cui nullũ tempus mutationẽ adducat. Eadem nunc apud Mosen philosophia, à quo primo ista fluxerunt. Ipse enim dixit, Priusquã montes nascerentur, & terra, nempe quod Plutarchus ἀγένητος. Præclareq́ue etiam idem ait antiquos, fortasse Mosen, & Hebræos innuens, Deum adorasse, & benedixisse dicentes εἶ ἕν, es unum, tu es unitas, omnium rerum simplicissima, incorruptibilisq́ue perfectio. Græci igitur & Latini rectè dixisse Prophetam diem præteritã, nõ præsentem, aut futuram, ut ostendat nullam esse rationem, etiam mille annorum ad æternitatem Dei. Nihil enim esse quod præterijt. Etiam Græci quatuor custodias nocturnas in castris esse, docent tres horas cuiq; deputari: Vigiliæ Latinæ dicuntur, poniq́ue postremo loco, quod etiam est breuius, ut nullam temporis cum æternitate monstret esse comparationem.

Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt, mane sicut herba transeat.

IS est uersiculus, is esse debet, ut sensus ostẽdit. Sciendum autem Græcè hunc locum habere τὰ ἐξουδενώματα ἔτη αὐτῶν ἔσονται. Hoc est, Vanitates, nihilum erunt anni eorum. Volens autem Latinus interpres reddere Græcum nomẽ ἐξουδενώματα, quasi dixeris nihilitudines, nihilationes, extenuationes in nihilum, nõ occurrebat commodius quàm ut uocem resolueret in plura uerba, id est ea quæ pro nihilo habentur. Quæ tota oratio est unius Græcæ uocis interpretatio, pro qua in Hebraico est זְרַמְתָּם zeramtham, ac Rabi Abraham, & Dauid, sermonem, dicunt esse cum ipso Deo, fere innuentes, eam uocem esse uerbum, non nomen, ut Sept. transtulerunt. Verbum scilicet à uoce זֶרֶם zerem, quæ sonat undam, fluctum, ruentem, currentẽ, rapidum, ut dicat, Fecisti eos sicut undam, & fluctum, sicut bullam. Homo bulla est, fluctus subito intumescens, subito corruens, & uanescens. Simili, & noster Poëta, figura loquutus est,

Tempora prætereunt more fluentis aquæ.

Fluuius est tota uita, currens rapidus, præceps, rapiens omnia secum. Est item tumidũ mare, non minus quàm flumina, præcipuè cùm sæuit, labens, fluuius uastus, mare, in quo procellæ surgentes, moxq́ue considentes, fluuius uastus uita uniuersa hominum, tanquã procellæ, & elati fluctus, uitæ particulares cuiusq;. Dicitq́ue Moses, Fluctuasti (ut licentiosius fingam nouum uerbum) eos: Fluctuare eos fecisti. Quod Hieronymus respiciens dixit, Percutiẽte te eos, ut somniũ erunt: percussionem, meo iudicio retulit ad fluctũ ruentem, in litus procumbentem, illidentemq́ue. Quanquam quod trãstulit est obscurius: Denotat autem zerem etiam turbinem, tempestatem, impetum, qualis inundantium nimborum. Tale quid dicit Propheta homines Deum fecisse, fecit eos uelut hymbrem, nimbũ, fluctũ. Sic Heraclitus uitã hominũ, flumen esse dixit. Et Pythagoras rogatus quid esset humana uita, ingressus cubiculum, subito egressus est, innuens introitum esse, & simul exitum, uitam, aduentũ, & discessum. Pro hoc omni igitur Sept. dixerunt ἐξουδενώματα, & quidem eodem sensu, tametsi alio paululum uocis significatu. Porro quod Sept. dixerunt ἔτη αὐτῶν, anni eorum, in Hebraico est uox anceps ad annum, & somnum. Nam si scripseris שָׁנָה sonabit annum, uel somnum. Itaq; pro utroq; ab Hebræis etiam exponitur, ut dicat, Fluctuare fecisti, subito rapuisti annos eorũ. Aut quod quidem melius quadrat, & clarius est זְרַמְתָּם שֵׁנָה יִהְיוּ zeramtham shena ihiu,

Rapuisti eos, uel fluctuare fecisti, somnium erunt. Tanquam somnium, ait, est humana uita, tu rapis, tu posuisti terminos eius, qui præteriri nõ possunt. Tu dixisti, Conuertimini filij hominũ, redite in puluerẽ uestrũ. Ad hunc sensum Hieron. transtulit, Percutiẽte eos, ut somniũ erunt. Et Chaldæus etiam est hunc sensum secutus יהון כְּדִמְכִין הֵיךְ hek dimkin iheon, tanquã dormiẽtes erunt, Atq; is ipse pulcherrimum paululũ uariata litera, posuit sensum: Et si nõ cõuertentur, induces super eos mortẽ, tanquã dormiẽtes erunt, & ad mundũ uitam'ue futurã tanquã herba, quæ siccatur, mutabũtur. Ecce quod corporaliter dici uidebatur, spiritualiter ad latiora maioraq; retulit. Sciendũ autẽ quosdã Græcos legere nõ ἔτη, id est annos, sed ἐν etiã: exponuntq; nõ solũ, sunt mille anni nostri apud te tanquã una dies elapsa, sed etiã uiliora dicã, sunt ἐξουδενώματα, sunt nihil. Sed uera lectio est ut legas ἔτη, annos. Et uerum sensum demonstraui, Fluctuasti eos, somnus erunt: ut referat ad eos, qui ante diluuiũ uixerunt, & eos, quorũ postea fuit uita decurtata, ut dicat, fluctibus, Priores illos longæuos oppresisti, post illud tẽpus, humana uita, tanquã somnus est. Qui sensus, à nonnullis Hebręis creditus, ab alijs nõ admodũ probatur. Quod uerò dicit, Mane sicut herba trãseat, non est Hebraicè optãdi modus, licet sit Gręcè παρέλθοι, sed clarius futurum tempus יַחֲלֹף iachaloph, mutabitur, transibit, abibit. Quod autem ait mane herbã transire, iuxta Hebræos, ante Solis aduentũ, florentem esse, ut multi flores sub ortũ arescentes, capuitq; demittentes, prius succulenti. Potest & de fœno intelligi, quod Hebraice interdum dicitur חָצִיר chazir, sicut hoc loco, quod nocte tondetur. Nocte arida prata Tondẽtur (melius) noctis lentus nõ deficit humor: sole autẽ appetẽte, herba prius uiridis siccatur, facta fœnum. Eoq; alibi, Homo sicut fœnum, dies eius tanquam flos agri. Et Homerus iuxta sensum diuinorum Vatum similiter herbis comparans homines,

οἵηπερ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν.

Qui folijs status est, talem liquet esse uirorum:
Nanque cadunt folia nascuntur & altera rursum.

Mane floreat, & transeat, uespere decidat, induret, & arescat.

HAec quoq; non uideo cur Sept. per modum optãdi uerterint, cùm in Hebraico sint per enuntiationem futuri tẽporis. Mane יָצִיץ iaziz, florebit, transibit, uespere decidet & arescet. Quod & Græci intellexerunt, ut Euthymius τὸ γὰρ ἀνθήσαι καὶ παρέλθοι ἀντὶ μελλόντων παρείληπται. Nam optatiua pro futuris nunc sunt. Illud quoque sciendum, non esse in Hebraico, Induret, licet sit apud Sept. σκληρυνθείη, sed tantum Arescet, sub quo intelligitur etiã induratio. Quod enim siccatur, durescit: ne aliud quidem est siccatio. Et terra tunc arida uocata est, cùm aquis seclusis, à Sole duruit prius limus, & humus lenta. Itaque uerbum indurandi, ad claritatem inductum. Superius dixit mane transire herbam, uanescere, amittere succum habitum pristinum, nunc uespere fieri quid miserius? quod quæ ante Solis exortum esset uiridis, Sole exoriente, uirorem, aspectumq; amittat, uespere autem quod tristius est, diurno sole siccata decidat. Quanquam Rabi Dauid ad humanam uitam refert. Si, inquit, mane floreat, si iuuenis sit, iocundus, pulcher, formosus, succulentus, at transibit, & uespere, id est, in senecta quæ totius est uitæ uespera, siccatus cadet. Aut in ipso flore extinguetur, & uanescet, aut siccatis humoribus cadet in senio. Ecce, ut ait Abraham, unam diem, humanam uitam dicit, in qua matutinum sit, & uespera. Mane flos, succus, forma, robur, peracto cœli circulo à Sole, & orbe

lustr

lustrato, Ecce uespera, ecce inopina senectus, obrepens, improuisa, mortis prænuntia. Tum lapsus in terram, & interitus. Sic tum comparat somno uitam, tum diei elapsæ, tum nocturnæ uigiliæ, tum floribus. Chaldæus hunc locum clarè trásferens, Similia, inquit, sunt opera eorum, ut herba quæ mane uirescat, & crescit, tum ex sole interit, & siccatur ob æstum. Ad facta referens, & opera, quod cæteri ad uitam: nusquam certa stabilitas, ne in his quidem quæ ad sempiternam memoriam parantur, quæ & ipsa mirum in modum dilabuntur. Eram Romæ cùm hæc scriberem, quam hoc primum tempore conspexeram, & sæpe animi causa, per ruinas ueteris urbis obambulans, nec lacrymas, nec gemitum continere poteram, partim miseratus tam præclaræ urbis miserabilem interitum, partim rerum humanarum etiam grandium, fortium, robustarum, pulcherrimarum instabilitatem deplorans, superbissimas imperatorum domos, uineta nunc, tantum uestigijs superstitibus uideas, ambulacra, longasq; thalamorum ordines, terra quæ superuenit, sepultos. Quicquid statuarum est reliquum, fere truncatis, aut manibus, aut pedibus, aut brachijs, uel naribus astare: Omnia cadauerosa, ruinosa, tanquã formosi quondam corporis ossa. Ecce curę, ecce conatus eorum, qui sempiternã urbẽ erigere sibi persuasissent, robustissima fundamenta ieciissent, tam breui temporis spatio, cuncta uanuerunt, non seculorum tantum iniuria, quàm humanarum manuum. His duobus malis cuncta subiacent, quòd uel à nobis euertuntur, uel tempus inducit senium, & interitum.

Quia defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus.

HIc addit causam cur sit tantopere humana uita intercisa propter peccata, quod Nicolaus ab Hebræis mutuatus refert ad diluuiũ, quo propter humana flagitia, cũ omnia interẽpta sunt, tum humana uita fuit intra breuius spatiũ coarctata. Quanquã alij referũt ad peccatũ primi genitoris, cui dictũ sit, In quacunq; die peccaueris, morte morieris. id est, ut Symmachus trãstulit, mortalis eris, pro immortalitate id nactus. Hoc fuit ira Dei, & furor, siue indignatio eius, cernẽs se neglectũ, serpentis uerba suis edictis apud eos præponderasse. Fuerunt etiã apud Græcos, qui hoc & superiora spectare ad Hebræos ipsos crederẽt, ut prius dixerit, mille annos fugaces quidẽ illos, Iudæos floruisse (tot enim à Salomone numerari usq; ad Christum) hos uelut, propter eorũ scelera, unã diẽ fuisse, felicitatẽ autẽ, & florem tanquã mane apparuisse, id est sub Salomone tantũ, deinceps in nihilum, imminutionemq; res eorũ spectasse, & nũc quotidie magis atteri, in nihilũq; decidere perseuerante in eos magno quodam θυμῷ, cœlesti furore, quo nihil eis possit cedere prosperè. Hunc sensum ex parte etiã Hebræi sequũtur. Siquidẽ Rabi Dauid, Defecimus, ait. Nunc loquitur sub persona eorum, qui sunt in hac diuturna captiuitate, siue exilio. Omnis, ait, homo uanũ quiddã, uel hi qui florere, beatiq; esse putãtur, multò magis nos qui sumus in exilio tam diuturno, defecimus enim, & ad nihilũ quotidie redigimur, indignatione diuina, quæ de peccatis nostris exarsit, flãmãte. Hæc ille prodidit. Itaq; quod philosophi, & medici rerũ sæpe maiorũ ignari, causarũ terrestriũ uim solã tenẽtes, in eas referrẽt, si theologiæ uocẽ audirent, ueriores sæpe cuiusq; rei rationes assignarẽt. Dicerẽt enim hominẽ diutius uiuere nõ posse, deficiẽte, quod ipsi uocãt, semper, humido radicali, à naturali igne semp depasto, quo exhausto collabi corpus: philosophi autẽ nihil quod ẽ quatuor elemẽtis cõstitutionẽ habuisset, æternitatẽ habere posse. Quę etsi uera sunt, maiora tamẽ, ppriora q; tibi dicet theologia. Fuit enim tẽpus, quãdo superabãt hoĩes nõgẽtos annos

uiuendo. Hoc ut dem tibi in magnā copiam humidi radicalis referas, agnoſcis Deū tantum uitæ parare fomentū potuiſſe, quod ad tam diuturnum ſpatium perduceret. Poſſet ergo qui hæc ipſa, etiā plura alia, & æternum uitæ ſpatium largiri. Sed iniquitates noſtræ nobis immortalitatē abſtulerunt. non enim, ut diuus ille ait, ad magnos triūphos, & honores licet aſpirare, niſi per magnos labores, quòd homo per minimos olim, nunc omnes, paucis demptis, labores pertingere aſpernantur. Deprauatis ergo legibus diuinis, duabus ex cauſis efficitur lapſus, et interitus, tum quod in conſtitutione legum diuinarū eſt uita, eſt ordo, felicitas, opulentia, quibus præuaricatis, diſcedimus ab eo, quod fons eſt, & origo bonorum: tum ſecretæ nos perſequūtur Erinnyes, & Nemeſis, indignatæ uiuere, qui ſcelerate uiuendo, & Deo diſplicendo, uiuere non meruiſſent. Nam & ipſe breue uitæ uoluit eſſe interuallum his qui pietatem erga Deum uel parentes non ſeruaſſent. Quæ quidē multò magis ad uitam futuram, ut Chaldæus ſuperius oſtendit, ſpectant. Deficiunt enim, & in nihilum abeunt omnes, qui uitam hanc, quæ poſuit eis occaſio eſſe acquirēdæ ſempiternæ, ſceleribus, & impijs factis coinquinauerunt, ſibi æternitatē bonorum miſerabiliter eripientes. Eadē uigente nunc quoq;, atq; in primis illis ratione, dum nos in hoc mundo, uelut in paradiſo probamur, an diuinis mandatis obſequētes, æternitatem uitæ, reparationemq; pulcherrimæ iuuentæ cupiamus, an maximis præmijs contemptis, fœmineas potius uoces, uoluptatesq; ſequamur, propter quę, ad alia præmia nec poſſe nec debere homines peruenire, clarū eſt. Ac tametſi omnium erit generatim uitæ reſtitutio, quia tamen alij ad uitā, alij ad ſupplicia reſurgent, ſolos eos uiuere iure dicemus, quibus melior iſta uita continget. Sicq; cùm ſæpe ſit eadem præſentium, ac futurarū rerum ratio, quod olim uitæ longęuæ ſpatium abſtuliſſet, nunc reuelatis ęternis auferet æternę. Sicq; poteſt quod dixit, Defecimus, ad diminutionē quoq; cōceſſæ uitæ pertinere, quæ diuturna promiſſa, propter peccata intercidit, ſicut ęternū regnū promiſſum Dauid, ſub nepote ablatū eſt. Nam dixerat Deus, Si cuſtodierint filij tui, teſtamentū meum, Eſt autem hoc loco, ut monet Rabi Dauid, quæ Græcè dicitur παλιλογία. Idē enim eſt, In furore, &, in ira, &, defecimus, ac turbati ſumus. Nam quod Sept. tranſtulerunt ἐταράχθημεν, turbati ſumus, Hebraicè etſi idem eſt ſignificatum, נִבְהָלְנוּ nibhalenu, Obſtupuimus, nempe conſilium, uires amiſimus, ut res quæ ſtupet, uita ſublata. Quod fit, uel apertè, uel clàm ira Dei ſæuiente.

Poſuiſti iniquitates noſtras in conſpectu tuo: ſeculum noſtrum in illuminatione uultus tui.

HIc quoq; eſt ἐπαναφορὰ. antedictorū relatio, licet alia ratione dicantur. Idem defecimus in furore eius, eſt eū exactè peccata noſtra cognouiſſe, oculis ſuis prępoſuiſſe, ad uiuū reſecaſſe, &, ut ait Rabi Dauid, eò ante oculos poſuiſti, ut intuereris iugiter, ut in contrariū alibi, Auerte oculos meos ne uideam uanitatē. nimiū in noſtris erroribus oculatus fuiſti: in noſtris uitijs tam cernis acutū. Deinde quod dixit ſeculū noſtrum, Hebraicè eſt עֲלֻמֵנוּ alimenu, quod Hebræi ſecus exponunt, aut occultum ſcelus noſtrū, in lucem extraxiſti, aut iuuētutis errorē. Sciendum uocem Hebraicam עלם nullis notulis ſubſcriptā, tria habere poſſe ſignificata, ſonat abſcōdere, unde alma, abſcōdita, incognita: ſonat adoleſcentē. Poſtremo ſeculum. Sub notata uero ſolitis apud Hebræos notulis, ſignificata dirimuntur. Seculum dicitur עוֹלָם olam, adoleſcens עֶלֶם elem, abſcondere עָלַם alam. Omnes autem Hebræi, inſuper & Chaldæus, & diuus Hier. poſteriora duo proponunt, ut uel dicas abſcondita, occulta peccata, in lucē eduxiſti, aut lapſum iuuentutis: ſeculum autem nemo eſt, qui memoret. Nā Rabi Salomon, alimenu, inquit, חטאת נעורינו catat neurenu,

peccatum iuuentutis nostrę. AuenEsdra sequitur alterũ, ut designet abscondita delicta. Rabi Dauid utrunque עונינו תעלם peccatum nostrũ, inquit, occultum, oculis exhibuisti tuis, quia nihil te fugit. Tum proponit secundum: Chaldæus autẽ transfert iniquitatẽ, uel peccatum עלימנא caliutana, iuuentutis nostræ. Paulus Burgensis item dicit in Hebræo haberi, abscondita nostra. Quod autẽ Hier. transtulit, secutus Symmachum qui ἀμελείας, negligẽtias nostras, ea causa fuit, quod occulta putauit, quæ per inscitiã, & animo incauto committuntur. Est enim negligere, non eligere, non legere: oculis autẽ attentis legitur, colligitur, secernitur bonum à malo. Abscondita ergo dixit negligentias, & quæ imprudenter perpetrantur. Nemo itaque seculum cõmemorauit. Posset tamen defendi, & quidem rationabiliter quod transtulerunt Sept. quia statim subdit, Quoniã omnes dies nostri defecerunt, Anni nostri sicut aranea. Ecce Deus posuit seculũ nostrum ante oculos suos, quoniam abbreuiauit, detraxit ex longęuitate. Prudentia eius hoc egit, oculi sui uiderunt detrahendum esse, ex pristina diuturnitate, quia scelera nostra meruerunt, Quod & poëtæ ab antiquis Græciæ poëtis audierunt:

Subijt argentea proles,
Auro deterior, fuluo pretiosior ære,
Iuppiter antiqui contraxit tempora ueris,
Perque hyemes, æstusque & inæquales autumnos
Et breue uer spatijs exegit quatuor annum.

Hoc uel simile quid fortasse dicitur à Propheta, quanquã de cursu humanæ uitæ potius loquitur, cuius quidẽ breuitas efficitur cum primis ab ea ipsa causa, quam Poëta dixit, quòd pristinã temperiẽ, & æternũ uer Deus detorsit cursu suo, flagitijs, & ferro crescente. Occulta quadrãt plurimũ ad lucẽ, & conspectu, ut duo inter se contraria, rursum quadrat seculũ propter subsequẽtia. Relatio quoque & eorundẽ solita scriptoribus sacris repetitio declarat potius occulta peccata dicendũ. Nam post iniquitates debuit sequi aliquid simile. Sed quicquid sequaris, sensus erit uerus. Illuminationẽ autẽ Latinus dixit quod Hebraicẽ למאור maor, quod in Genesi est nomẽ Solis & Lunę. Ex quo apparet maor propriè sonare lucẽ, et nitorẽ, ut or, id est lux, et maor sint idẽ. Nã hic maor nõ luminare corpus, sed nitorẽ sonat, siue lucẽ. Itaque quod quarta die repetitur in creatione, est id quod primo creatum, fecit diẽ. Eoque Sept. transtulerũt φωτισμὸν, illuminationem, splendorẽ. Ac quod creatur quarto, est quod primam genuit, cæterasque deinceps dies. Non quidẽ creatur quarta, sed repetitur cum cæteris luminibus cœlestibus. Sicut & poëta post uentos, & aërem:

Hæc super imposuit liquidum & leuitate carentem
Æthera nec quicquam, terrenæ fecis habentem,

At hunc ante aërem, ante uentos esse oportuit. Sol quoque æther est. Quomodo igitur post uentos, & aërem Sol, omnisque ætheria substantia suis locis disponitur? Repetitio igitur est, & eorum quæ omissa fuerant, interpositio. Seculum autem nunc, ut Græci monent, ætatem humanã designat, maxime centũ annis constantẽ. Græcè non per accusatiuũ sed nominandi casum ὁ αἰών.

Quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus. dies annorum nostrorum sicut aranea meditabantur.

ORatio sic distinguẽda est iuxta Hebraicũ quod ipse quoque docet Hier. Quoniã omnes dies nostri abierũt in ira tua, sub indignatione tua trãsierũt, nihil beatũ fuit, miserè dies nostri abierũt. Viuit breui, & minime beatè, ac iocũdè. Alia autem pars, ubi est defecimus, Hebraicè habet כלינו calinu, cõsumpsimus, exegimus ãnos nr̃os, Itaque nec copula est in supioribus, neque dies est in Hebraico, sed שנינו shanenu

annos noſtros, totaq; periodus ſic accõmodanda eſt iuxta fontem, ut ſit ſenſus clarus: Quoniam omnes dies noſtri abierunt in ira tua, exegimus annos noſtros, ſicut ſermonem. Quocirca & hoc obſeruandum, in Hebræo neq; araneam eſſe, neq; ἐμελέτων, meditabantur, in quo uerbo nullus eſt ſenſus. Ac Septuaginta interpretes par eſt dixiſſe tantum ἀράχνην, araneam, ab alio autem additum fuiſſe ἐμελέτων, meditabantur: quia Hebraicum הֶגֶה heghe, dicitur à uerbo meditandi. Veritas igitur eſt, quòd pro Aranea, & Meditabantur, eſt ſuperior uocula, heghe, omnium Hebræorum teſtimonio, & exemplis omnigenis, ſonans ſermonem, uerbum uolans, alatum, uolucre. Nam Rabi Dauid, Heghe, inquit, eſt locutio egrediens ex ore, quæ uelociter abit, ac deficit. Sic animi noſtri celeriter auolarunt. Eademq; & eiſdem præciſè uerbis dixere priores, Salomon, & AuenEſdra, Chaldæus quoq;, Dies uitæ noſtræ defecerunt ſicut הֶבֶל hebel unanitas, uapor oris. Hierony. quoq; ſecutus alios interpretes Græcos, tranſtulit, Conſumpſimus annos noſtros, quaſi ſermonem loquens. Attribuit autem ſummam pernicitatẽ, uanitatemq; ſermoni, ſicut apud Homerum toties ἔπεα πτερόεντα, uerba uolucria, alata, uolantia, pennigera, quibus nihil uelocius. Et quoties quid uelox Græci dicere uolunt, dicunt λόγου τάχιον, dicto citius. Græci quidem theologi, ut potuerunt, uerum ſenſum extraxerunt, dicentes, hic ἀράχνην, araneam, non ipſum animal, ſed telam eius ſentiendam: meditabantur autem paſsiuè accipi, nimirum dies noſtri ut tela araneæ computantur. Qui ſenſus etſi uerus ſit, non eſt tamen in Hebraico. Nam & Nicolaus dicit in Hebræo haberi ut nos diximus. Eſt quidem æquè pulchra collatio uitæ humanæ, telæ aranei, atq; locutionis. Vtrunq; uaniſsimum, fragile, ex ore, araneus ore uomit telam, homines uerba. Sic apud ſacros poëtas, præter ſublimiores ſenſus, poëſis eſt. Comparauit uitam diei elapſæ, uigiliæ nocturnæ, fluctui, bullæ, flori, herbæ: poſtremo pennigero uerbo. Itaq; periodus ſic legi debet, Quoniam omnes dies noſtri defecerunt in ira tua, exegimus, uel conſumpſimus annos noſtros ſicut uerbum, ſeu locutionem.

> Dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta annis, ſi autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor, & dolor, quoniam ſuperuenit manſuetudo & corripiemur.

SIc habet tota periodus in fonte, nec ſunt hæ partes ſeparandæ. Primumq; ait, breuitatem uitæ, quam in uniuerſum ſuperius deplorauerat, nunc in particulari declarans, ad ſeptuaginta annos redigi, quòd ſi uires cuiquam ualidiores, temperatioq; craſis contigerit, poſſe ad octogeſimum quidem annum aſpirare, at quæ ſequentur, labor erit, & anguſtia. Quod duobus modis intelligitur: Aut uita triſtis, laborioſa, odioſa, plena ſenilium malorum, aut mors. Isq; ſecundus eſt uerior. Nam quod Septuaginta dixerunt, ὅτι ἐπῆλθε ἐφ' ἡμᾶς πραότης, καὶ παιδευθησόμεθα, Quoniam ſuperuenit in nos manſuetudo, & corripiemur: Hebraicè uerius כִּי־גָז חִישׁ וַנָּעֻפָה chi gas chis, uenaupha, Quoniam receſsit robur, & auolabimus. Nam Rabi Dauid exponit & ipſe hæc, Quoniam receſsit robur illorum annorum uelociter, & auolabimus ad ſepulcrum. Hoc eſt, ait, Ibimus illuc uelociter ſicut auis uolans. Chaldæus etiam eundem ſenſum tranſtulit, Quoniam tranſeunt uelociter, & uolant. לְעַפְרָא leaphra, in puluerem. Diuus item Hieronymus hæc cognoſcẽs uertit, Quoniã tranſiuimus citò, & auolauimus. Eadem atq; Dauid expoſuerunt priores, Abraham, & Salomon, præcipueq; Salomon ait, gas, ſignare tranſi

tum, di

tum, discessum. Quis etiam est eorum, qui sciunt Hebraicè, naupha non denotare παιδευθησόμεθα, corripiemur, sed auolabimus, à uoce עוף oph, uolucre, uolatile? Licet autem idem uerbum designet deficere, idem erit sensus, Et deficiemus. Correctionem nunquam denotat, nisi fulgorem, qui ista uoce potest intelligi, correctionem illi senserint. Quod longinquum esset, & non intelligibile. Verus sensus omnium concordia claruit. Is est igitur uerus sensus. Nam quem transtulerunt Septuaginta etsi pulchrè à Græcis, & Latinis exponitur, non est tamen in contextu. Dicunt enim hic mansuetudinem, diuinam intelligendam esse, quæ ad correctionem, uitam decurtauerit, malis, & ærumnis subiectam esse uoluerit. Sed ad superiora redeundo, fuerunt ex Hebræis qui inde hunc Psalmum Mosis esse negarent, quòd referat uitam humanam redactam ad septuaginta annos, qui tamen uixit centum uiginti. Soluitur ab eisdem, eum loqui de maxima hominum parte, licet sint, qui ad centesimum etiam nunc & decimum annum attingant. Quod uerò dixit, Dies annorum in ipsis, dies uocat totum tempus, solitis Hebræis dies tempus appellare. Vt Liber dierum, χρονικῶν. Et, In diebus illis. In ipso autem uitæ tempore sunt septuaginta anni, hæc meta, hoc temporis spatium. Quod autem dixit, In potentatibus, secus Græci quàm sit in fonte, intellexerunt. Nam nomen גְּבוּרוֹת gheburoth, quod Septuaginta transtulerunt δυναστείαις, potentatus, potentias, nunc non denotat regiam potentiam, ut ipsi interpretes transtulisse uidentur, sed robur corporis, fortem crasin, uires: ut dicat, Si autem in uiribus octoginta anni. Idq; sentiunt Hebræi, & Chaldæus, pro numero multitudinis, gheburoth, ponens singulare גְּבוּרְתָא gheburetha, ualetudinem. At si, inquit, in ualetudine octoginta anni. Est tamen etiam Hebræis alius sensus, ut dicat, Si autem præualuerint octoginta anni, si superauerint illam metam septuaginta annorum, si euicerint ut sint octoginta. Hunc sensum demonstrans Salomon ait, Et multum prçualuerint dies eius, octoginta anni erunt. Et Hieronymus iuxta hanc sententiam licet obscurius, Si autem multum, octoginta anni. At Græci crediderunt δυναστείαις, hoc loco esse pro libertate, ut dicatur. Quòd si in libertate octoginta anni, quantò minus in seruitute temporis continget? Sed longius abit, & ex obscura tralatione nascitur, quæ & diuum Augustinum turbauit. Nicolaus autem iuxta Hebræos, In potentatibus exposuit, in bene complexionatis, uerbo non bono, bonum sensum exhibens.

Quis nouit potestatem iræ tuæ, & præ timore tuo, iram tuam dinumerare?

HÆc quoq; periodus confusa est, dicendumq;: Quis nouit potentiam, aut uim iræ tuæ, & secundum timorem tuum, iram tuam? Deinde sequitur alia: Ad numerandum dies nostros, sic notum fac. Itaq; dinumerare non est de præsenti uersiculo. Et Hieronymus iuxta Hebraicum, clarè, Quis nouit fortitudinem iræ tuæ, & secundum timorem tuum, indignationem tuam? Sensus autem huius loci est iuxta Hebræos, Quis est qui possit cauere ab ira tua, & quanta sit noscere? Quia nos ut timorem tuum in homine, sic iram quoq; inesse putamus: uidelicet quòd omnis qui te magis timeat, & colat, magis in eum ira tua deseuiat, cùm uel exiguū peccet. Sicut dixit Moses de se: Et iratus est Dominus in me propter uos. Quod peccatū nocuit deinceps. Hæc ait Rabi Dauid. Rabi Salomō exposuit, Quādo uita tanta angustia circūscripta est, quis in tāta breuitate poterit nosse quę sit ira tua, quomodo timendus, & colendus sis? quæ multorum annorum, multarumq; ætatum, est sciētia, multò quàm scire uires herbarū, animaliumq; naturas magis, quarum

rum scientiam multorum seculorum cursu perfici dixerunt nonnulli, & corporis humani medicinam, longam scientiam, & artem dixit ille. Et sicut timeris à nobis, sic ira est in te, sicut timor, sic ira timenda. Sicut manifestò timeris, sic timori nostro, subest ira tua manifesta. Chaldæus uerò simili fere modo, Quis est qui possit uastam iram tuam reprimere? soli iusti qui timent te, sedant, placant furorem tuum. Hæc super hoc loco senserunt Hebræi. Est enim in Hebræo, quod Septuaginta transtulerunt καὶ ἀπὸ φόβου σου, quod Latinus obscurè, & impropriè, Et præ timore tuo, potius comparatio quædã timoris, & iræ. Dicitur enim וּכְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ ucijreatheca, ebratheca, hoc est, Et secundum timorẽ tuum, indignationem tuam. Hic ut Hebræi sentiunt, timor Dei, ut ubiq; in scripturis cernitur, passiuè accipiendus est, nempe non quo ipse timet, sed quo timetur à nobis. Iuxta timorem hunc, iuxta pietatem, & religionem irascitur, indignatur, furit. Appellat fornicationem sponsus ipse, quoties sacrosancto, syncero, felici amore eius, ad corruptibiles amores itur. Tunc furebat uelut amans, sæuiebat in amatam. Ob hoc igitur Hebræi, sunt sensum interpretati de his qui eum timent, in quos magis irascatur, quia ut uidisti, loco præpositionis ἀπὸ, Hebraicè est כִּי, ki, quæ comparatio est, & aduerbium quantitatis, & mensuræ. Videtur ergo locus is iuxta Hebræos de his intelligendus, qui cùm sese ueræ pietati, & cultui Dei tradidissent, postea fiunt amicitiæ eius proditores. Nam de his, uidelicet sua gente, ac religione præcipuè agit Moses. Chaldæus autem & ex parte Salomon, crediderunt dici, & quæri, quis esse possit, qui teneat scientiam placandi Dei, quis sit, qui eum possit, uel sciat placare iratum, sciens iræ qualitatem. Ideo respondet iustos solos. Mihi uidetur iuxta superiora, quanquàm idem fermè erit sensus, dixisse de grandi ira Dei, quam magnam superius prædicauerat, secum omnia rapientem, inuoluentemq́;, mortalitati homines subijcientẽ. Hæc cum primis fuit cùm Adã præuaricatus optima iussa eius, eiectus est gladijs fulmineis Angelorũ de Paradiso, & eiectio fuit ad mortalitatem, labores, ærumnasq́; accessus, inde omnia incõmoda, & quicquid hoc psalmo queritur Vates, originem habuerunt. In particulari autem, quotidiana ira eius non est facilis intellectu, & multi sæpe peccauerant, nec arbitrati se peccare, Deum experti sunt iratum, ut cùm Dauid numerari iussit populum, in quo maxima Dei apparuit indignatio. Et sæpe fit quod testatur Salomon, Nescit homo an odio, uel dilectione dignus sit. Tum nescimus autem, quando, quibus'ue factis humanis sæpe Deus indignetur: tum iræ magnitudo non est in prospectu. Sicq́; potest etiam per interrogationem sensisse magnitudinem, ut interrogans, Quis sit qui noscat, sentiat, neminem esse qui noscat, quod & ex eo fiat clarum, quod non dixit iram tantum, sed uim, potestatem iræ. Secundo loco adhiberẽ ipse & hunc sensum. Et secundum timorem tuum, indignationem tuam, nempe, quàm formidabilis sis, quis scit, quàm & timendus sis, & quantum indigneris? Quis scit, quanta formido indignationis tuæ esse possit, quàm debeat timeri numen tuum iratum? ut diceris timendus, sic indignaris. Neq; hic timorem Dei credas illam δεισιδαιμονίαν, sed uerum eius timorem, ubi timendus uerè est. Quo conuincitur antiquus error Stoicorum, non credentium irasci diuinum numen.

Dexteram tuam sic notam fac mihi, & eruditos corde in sapientia.

VT docui, est de præsenti periodo, quod superius adscriptum erat, dinumerare, Hebraicèq́; habens לִמְנוֹת lemnoth, participium est cum præpositione, ad dinumerandum, uel ut numeretur, sicut transtulit Hieronymus. Deinde sciendum in Hebr

in Hebraico non esse Ἀξιώσεις, dexteram tuam, quod quidem miror Sept. posuisse, sed יָמֵינוּ iamenu, dies nostri. Eadem enim est hic dictio, atque superius, Dies nostri defecerunt. iamenu panu. Causa autem uarietatis fuit, quod dextera dicitur יָמִין iamin, similis dictio superiori tamemenu, dies nostri. Postea ubi Sept. uerterunt, καὶ τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν τῇ σοφίᾳ. et eruditos corde in sapiẽtia, pro Eruditos, est וְנָבִא uenabo, quod duo designat, aut prophetã, aut, & ueniemus. Tum sequitur לְבַב חָכְמָה lebab cochma, id est corde sapienti: totaque periodus habet, ut trãstulit Hieron. Vt numerentur dies nostri, sic ostende, & ueniemus corde sapiẽti. Aut, Et prophetam corde sapienti. Cur autẽ Sept. transtulerunt, quod Hebraicè est, uenabo, & ueniemus, siue prophetam, πεπαιδευμένους eruditos, fuit & hic similitudo dictionum, sicut superius. Etenim propheta dicitur נָבִיא nabi, prima autẽ persona numeri multitudinis in futuro, uerbi בָּא ba, iuit, profertur נָבֹא nabo. Chaldæus tamen transtulit eam dictionem נְבִיַּא nebiai, prophetas, & Hebræi nonnulli legunt נָבִיא nabi, prophetam. Iuxta igitur hanc lectionem, sensus est, Tu qui tempora nostra tenes, dies nostros habes in numerato, omnes præteritas & futuras ætates nosti, fac eos nobis notos, fac ut noscamus annos nostros. Tunc propheta sapiens erit cor nostrum, & cognoscens finem, & uitæ breuitatem, quisque fiet sapientior. Nunc nulli hora perspecta sua, putatur æterna sæpe uita, idque est malorum causa. Sic quoque precatur alio Psalmo, Notum fac mihi Domine finem meum, numerum dierum meorum quis sit. Sic exponit Rabi Dauid arbitratus etiam de præsenti eorũ captiuitate esse sermonem, ut dicat, Notam fac metam huius exilij, præsentium malorum, quia, inquit, non claret, quando finis erit: & uerba Daniẽlis super eo ualde sunt obscura. & Angelus ei prædixit se uelle ei celare quæ nosceret, diceretque, Notum mihi fac quis finis erit, & numerum dierum captiuitatis, & quando ueniet propheta. Fac nobis notos dies nostros, & prophetam illum sapientem. Prophetam autem sentit Eliam uenturum ante Christum, quia tunc erit nobis cor sapiens, sicut scriptum est, Replebitur sciẽtia Domini omnis terra. Hæc ille sentit. Quæ quidem uera erũt de aduentu Christi, si consideres quando, & à quo hæc dicerentur. Dicebantur à Mose nondum propter eorum scelera Hebræis in hac præsenti captiuitate gementibus, dicebantur de Christo, mortalitatis nostræ reparatore, qui dies nostros tam breues, ad æternitatem esset reuocaturus. Hunc uerè potuit Moses orasse ut manifestus sibi foret, manifestus quando de miseranda captiuitate non corporum, quæ minima est, sed animorum homines esset liberaturus. Hæc autem omnis expositio pendet ex secunda lectione, si legas נָבִיא nabi, prophetam, non נָבֹא ueniemus. Quã legit & Chaldæus: & Sept. prophetã dixerunt πεπαιδευμένους, eruditos, ut secundum eorum interpretationem posit esse sensus, Dies nostros notos fac, & eruditos corde in sapientia: monstra qui tales sint, qui futuri sint. Quanquam non posset facile ex eorum lectione hoc intelligi. Rabi autem Salomon proponit priorem sensum, quòd si nobis innotescat uita, fiet ut eruditiores, melioresque reddamur: legitque iuxta lectionem Hieronymi, Nabo, ueniemus, dicens eam dictionem sonare הֲבָאָה ambulationem, uel adductionem, ut dicat, Et ueniemus ad te corde sapiẽti, si dies cognouerimus nostros, si uitæ metam. Eadem sentit AuenEsdra dicens, nabo, uel nabi, hoc loco esse, sicut dicitur in libris Regum, וּמַה נָּבִיא אֶל אִישׁ umah nabi el ais, Et quid afferemus uiro? Quo testimonio declarat nabi esse uerbum transiens μεταβατικόν, ut & hic dicatur, Et afferemus cor sapiens. Græci sequentes uulgatam editionem, & Latini, dexteram uel in die iudicij ad quam boni, uel auxiliatricem, quam notam faciat, ostendat, porrigat: Eruditos autem seruatos. Sed uera claruit lectio, & uerus sensus. Non est autem ab hac theologia alienum, ut

postulctur dierum, uitæq; cognitio, ut cognoscentes simus eruditiores, ut uitetur indignatio diuina, à qua & uitæ intercisio, & mortalitatis incommoda, nostris importata malis, sceleribusq; eueniunt. Bonaq; est cognitio futurorum malorum, si uitari possent. Nam secundum Stoicos qui cuncta fato fieri, & ineuitabili necessitate faterentur, sapiens ille cognitionem futurorum malorum censuit inutilem. Sed quoniam possunt declinari uolentibus nobis, diuinum esset beneficium ea prænoscere. Veruntamen non meremur, cùm maxima mala futura sceleratis, tanquam ex prophetia, si rectè consideres, sunt omnibus nota. Nemo enim est cui non sit reuelatum desuper, qui finis sit bonorum, ac malorum. Omnes norunt, & ab omnibus prædicatur malos malè perituros etiam in hac uita. De futura certissimum, ac uulgatissimum. Cùm ergo maxima mala sint prædicta, præmonstrata, simul & maxima bona, debemus nobiscum cor sapiens ubique ferre. Neque denegatum est quod Pythagoras postulabat,

Ζεῦ πάτερ, ἦ πολλῶν γε κακῶν παύσειας ἅπαντας,
ἢ πᾶσι δείξαις οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται.
Iuppiter hoc pater aut misero nos carcere soluas,
Aut genium doceas duce quo sit degere uitam.

Datus omnibus est, & electioni cuiusque permissus genius suus, patefacta & uoce Dei ostensa uia, & uiæ finis, totaq; cognitio rerum futurarum, ac prophetia, tanquam ex cœlesti oraculo in omnium aures insonuit. Cognitis autem maioribus, ad quæ tota uita dirigenda esset, particulares cuique suas actiones prædicere superuacaneum fuisset. Itaque si quid peccatum fuerit, iure, solis nobis deputabitur. Quod & ipse idem Pythagoras, diuinitus est locutus, Si rectè, inquit, senseris, si te cognitione Dei imbueris,

Γνώσῃ δ' ἀνθρώπους αὐθαίρετα πήματ' ἔχοντας
Sponte tua nosces, homines sibi quærere clades.

Conuertere Domine usquequo, & deprecabilis esto super seruos tuos.

IVxta Hebræos, & sensu magistro, est ἀποσιώπησις super aduerbio Vsquequo, ut dicat, Vsquequo uexabis nos, tantis nos laboribus premes? Nam & Chaldæus quod tacebatur, adiecit, Vsquequo תַּסְגֵּי פִּגְּעָנָא tas ghi phinana, flagellabis nos, exercebis nos, affliges? Quod autem dixit primo, Conuertere, est ipsis etiam testibus, à malo, ab hac sententia, qua nos ferire statuisti, conuertere, redi ad lenitatem, da te ad dulcedinem, reuoca sententiam. Hanc oro proijce mentem. Cur nos tandiu torques, cùm sis mitis natura, & facilis, solitus nostrum esse refugium? Quod uerò dixit, Et deprceabilis esto, Hebraicum, Græcum, Latinum differunt, sed parum. Nam Hebraicum est וְהִנָּחֵם uehinnachem, quod potest duobus significatis reddi, Et pœniteat te, sicut dicitur in Noë, simili uerbo וַיִּנָּחֶם uehinachem, Et pœnituit Dominum. AuenEsdra dicit humano more dari hanc affectionem Deo. Orat ergo, ut pœniteat eum consilij acerbi, ut mutet tum quæ fecisset, tum quæ facturus esset, ut ne in sententia maneat, sicut Grçcè pœnitentia dicitur μετάνοια, animi mutatio. Chaldæus etiam hoc transtulit uerbo pœnitendi תוב thub, Conuertere, mutare, uertere. Alia tibi mens esto. Alio significato reddi potest, sicut Sept. παρακλήθητι consolare, Hebraicum enim nacham, sonat etiam consolari. Atq; idem est sensus, licet non idem uerbum. Qui flagellant, solicitant, animo sunt in eos, quos torquent, acerbo, amaro. Cùm placãtur, remittitur amaritudo, dulcescit animus,

animus,& cõſolatur,fitq; placabilis,placidus.Dum pœnitet,dulceſcit, molleſcit, conſolatur,fit placidus.Poſtulat Latinus Dei animũ mitem,placidũ, Græcus animum ſine acerbitate,& amaritudine,ſolamine plenũ:Hebræus animum à priſtina ſententia mutatũ:priſtina erat acerba,dura,ſententia caſtigãdi, flagellãdi, puniendi:aduerſa huic ſententia,nihil horum faciendi,ſed parcẽdi,clementia,benignitas. Ideo Chaldæus dixit:Et pœniteat te mali, quod ſtatuiſti facere ſeruis tuis. Seruus autẽ Dei Hebraicè cultor Dei,uerbo ſeruiẽdi utente ea lingua pro cultu. Græci dicunt,Conuertere uel te ad nos,uel nos ad te. Qui quidem idem erit ſenſus, ſed clarius ex fonte ſonabit. Sic cùm dixiſſet breuẽ humanam uitam , breuiorem autem, propter peccata , iramq; Dei, uigilemq; iuſtitiam fieri : tum poſtulaſſet cognitionem,& ſcientiam uitæ degendæ,exitumq; rerum humanarum,in quo bene perſpecto,ac locato,totius uitæ bene ducendæ ratio exiſtit : flagitat demum ut redeat ad clementiam,ira,quam queſtus fuerat,depoſita.

Repleti ſumus mane miſericordia tua,exultauimus & lætati ſumus omnibus diebus noſtris.

REdit in ſeipſum,ut ubiq; ferè ſolent cæteri, & iſte Pſalmus. Dixerat in omni æuo Deum refugium fuiſſe. Idcirco autẽ fuiſſe in omni æuo , quia nullũ fuerit unquam ſeculum in quo nõ floruerit, aſtiterit Deus qui fuiſſet ante æuum, ante ſecula,ante terrã,montesq; partos. Narratis autẽ alijs, reuertitur ad initiũ. Eſt autẽ hoc loco duplex apud Hebræos ſenſus,de matutino , quo repleti ſimus miſericordia. Nam Chaldæus,Rabi Salomon , Rabi Dauid , alio ſenſu quàm ſonet,putant mane accipiendũ. Sic enim Chaldæus trãſtulit,Satia, uel reple nos לְעָלְמָא דִמְתִיל לְצַפְרָא טוּבָךְ le alma dimthil le zaphra , tubac. Hoc eſt,in mundo , qui ſimilis eſt auroræ,bonis tuis. Mundum ſimilẽ auroræ uocat, cœlũ empyreũ, quẽ,& antiquiſſimi,ut Ariſtoteles ait,uocarũt olympũ,quaſi ὁλολαμπής, totum lucentẽ , & Homerus illic eſſe λευκὴν αἴγλην, purum ſplendorem dicit. Sic Hebraicè uocari putant mane. Ac Rabi Dauid,ait, Tempus IESV,id eſt ſalutis appellari matutinũ, lucemq;: cuius dictis duo ſuccurrunt obſeruãda. Quem Chaldæus dicit mundũ fulgentem, aſſerit eſſe tẽpus ſalutis,tum hanc ipſam uocat nomine,quo et Chriſtiani IESVM. Regnũ igitur cœlorũ eſt tempus IESV, ueniẽte IESV, id eſt ſalute totius humani generis,uenit mane,cùm prius eſſent tenebræ, cùm nox æterna antea inhorruiſſet. His eorũ neſcio de pectore dictis,cõſtat IESVM, id eſt ſalutẽ humani generis , nõ in terra,ſed in ætherijs,puriſsimisq; locis eſſe, ipſeq;, & Angeli eius id annũtiauerunt. Non enim ſalus uocata eſt ob hunc mundũ,cùm res humanæ poſt eius aduẽtum,in eodẽ,atq; antea ſtatu, permãſerint. Promittẽtes autẽ nobis ſalutẽ,promittebãt aliquid perfectiſsimũ,nõ corporeũ,caducũ,mortale,cito periturũ, hymbribus,tẽpeſtatibus,ægritudinibus expoſitũ , breuia , & inſyncera gaudia, ſed maximum,mirabile,ſingulare bonũ , quod poſsit ſitiẽtes animos ſatiare, cuius quaſi ſimulacrũ ſint humana gaudia,triũphi,pompæ,ſpectacula,iuuẽtus, robur , in comparabiliter maiora in regno diuino. Poſtulat ergo Vates iuxta interpretationem Chaldæi,ſatiari bonis illis æternis,perennibus,quæ ſunt in loco , lucenti, micanti, ſidereo,puro,lætoq; nitore,ſicut ſplendor lumenq; matutinũ. Et hanc beatã gloriam uocat Rabi Dauid,tẽpus IESV. Ecce regnum IESV, ad quod de cœlo miſſus,uocare mortales uenit. Rabi etiã Salomon, mane uocari putat tempus ſalutis, ſubſequens tribulationes nocturnas. Quæ etſi peruerſo ſenſu ab eis accipiuntur, quia referũt ad ſalutẽ corporeã afferendã à ſuo Meſsia, Chaldæus tamẽ antiquior de cœlo ſenſit,& nomẽ IESV profertur ab inimicis Iudæis. Nam et Salomon hoc

tempus appellat salutis,& redemptionis. Quæ prudentem uehementer commouebunt. Non enim de salute corporea, Iudæorum tantum debet esse prophetia, cùm Deus uniuersalis sit, suæq́ liberalitatis, ac benignitatis sit, dare maxima, maiora quàm terrena bona. Quod illi summa mētis hallucinatione uidere nō possunt. Est alius, ut dixi, sensus AuenEsdræ. Saturatis, ait, nobis mane bonis tuis, quasi tūc incipiet dies, incipiet lucescere, tunc orietur nobis dies. Simul exortū est nobis mane clementiæ tuæ, lux bonitatis tuæ, simul exultauimus. Si satiabimur mane, si diem lætitiæ nobis reddideris, exultabimus,& lætabimur. Est & is bonus, presßiorq́,& ad literam propior: primus autem, altior, regalior sensus. Hic mane pro principio & aduentu bonorum, illic pro cœlo,& luce cœlesti, pro salute cunctis oraculis prophetata, prædicta. Nec sibi aduersatur prius mœrorem, afflictionem proponens, postea lætitiam. Loquitur enim aut de reditu post miserias corporeas ad superos, aut aduentante misericordia, dicit fore gaudium, ut sit conditio: Si exorietur bonitas tua, si satiabimur, erimus læti cunctis diebus. Sciendum autem cæteros omnes interpretes, id est Aquilam, Symmachum tempus mutasse, quod Sept. per præteritum, ipsi per imperatiuum transferentes, ἐμπλησον ἡμᾶς τὸ πρωὶ ἐλέους σου, καὶ αἰνέσομεν, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, Reple nos mane misericordia tua et laudabim᾽, & exultabimus in cunctis diebus nostris. Hier. etiam, Imple nos matutino. Itaq; duos sicut etiam Hebræi, sensus Græci adhibent. Euthymius collecta ex antiquioribus theologis, ὁ μὲν παρὼν βίος, Præsens quidem uita, sit uespera, & nox, in qua dormitur,& itur ad mortem, erroribus item est circunfusa: futura uerò, matutinum,& dies. Hæc ille. Iuxta alium uero sensum Theodoritus, Mutationem ait, à calamitatibus auroram,& exordium diei appellat. Imperatiuum itaq; tempus, etiam in Hebraico est שַׂבְּעֵנוּ sabeenu, quod notulis subductis, potuit esse prǽteritum, & prima persona numeri multitudinis, quanquam tunc potius dicendum fuisset, Repleuimus, sicut pacdnu שָׂבַעְנוּ. Itaq; uerior lǽctio est imperatiuus. Omnibus autem diebus nostris, quia, ut ait etiam Rabi Dauid, non erit amplius angustia, quod de regno cœlesti solum intelligi posse, ratio clara est,

Exultauimus pro diebus, quibus nos humiliasti, annis quibus uidimus mala,

HOc quoq; est tempus imperans, simile quidem præteritæ personæ primæ, numeri multi שַׂמְּחֵנוּ samchenu, lætifica nos, fac lǽtos nos. Subductis notulis, potuisset esse quod Sept. transtulerunt. Esse autē imperans Chaldæus etiam euidentius ostendit. שַׂמַּח יָתַנָא samach iathana, lætos fac nos. Sic Hieron. Lǽtifica nos. Ac sensus apparens, est is quem uerba præ se ferunt,& Chaldǽus expresßit. Antiquiores quidam Hebræi, pro numero temporū quibus in afflictione fuimus, dicunt tantundem futuros nos in lǽtitijs, postea fore finem rerū. A' quibus dissentit Rabi Dauid, esse sensum dicens, Quemadmodū nos hisce diebus in exilio diuturno, attriuisti, uexasti, experiri tot mala fecisti, sic facies in æternum lætos. Quod, ut antea dixi, in terris ubi aër, aqua, ignis, uenti, pluuiæ, fulmina, grandines, bella, inuidiæ, odia flagrant, fieri non potest. Qui id dixerit, eum necesse est nullo esse iudicio. Rabi Salomon etiam cum nostris sentit asserens hoc fore in diebus Mesßiæ, in diebus redemptionis,& salutis. O' gentem, cuius ueritatis est inimica, eius assertricem, uel inuitam. Neq; enim nos etiā aliud tempus salutis esse dicimus, quàm dies Mesßiæ, cuius duplex aduentus, primus quidem cognitionem,& scientiā Dei sparsit per terras, uulgauit quod per suum sanguinem, nostramq́ simul uitæ probitatē, in secundo, donec perfectio seculorum decurrat, esset daturus, remanētibus interim nobis,

inqua

in qua antea cōditione fuiſſemus. Nam etſi tempus ſalutis diceretur quo primum aduenit, diceretur tamē ratione futurarū rerum, futuræ immortalitatis, deificationis, animi, & corporis, quæ tunc promiſſa, tempore certo, & uero dabuntur, conceſſa interea libertate his qui ſalui fieri, & hæc præclara bona ſuſcipere, & amplecti uelint, reijciendis ignauis, & impuris. Interea conſiderante, & expectāte Deo, quæ expectatio tandiu erit, quandiu in mundo erunt, boni, & mali, ſinente Domino utroſq; ſuccreſcere, uſq; in maturam mundi ſegetem, prudenter omnia gerente, multaſq; rationes obſeruante. Salus igitur etiam nobis eſt in diebus Meſsię, & ſalus æterna, locus autem, & ſedes æternitatis eſt æther, Olympus. Salus, & redemptio prædicta, promulgata ueniente Chriſto, primo, ſutura, ſpectabili, & abſoluenda, danda quanta fuiſſet promiſſa, eo redeunte.

Et reſpice in ſeruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorum.

HEbraicè paulò ſecus, ꝓ Reſpice in ſeruos tuos, et in opera tua, eſt יֵרָאֶה אֶל־עֲבָדֶיךָ פָעֳלֶךָ ierae el abadecha, paoleka, Appareat ſup ſeruos tuos, opus tuū. Hier. itē haud ſecus, Appareat apud ſeruos tuos, opus tuū. Chaldæus quoq; ſic, Manifeſtentur ſeruis tuis opera ſignorum tuorū. Similiter ſecunda pars, Dirige filios eorum. Eſt וַהֲדָרְךָ עַל בְּנֵיהֶם ue haadareka hal benehem, & gloria tua, ſiue ſplendor tuus ſuper filios eorum. Sicq; etiā Hier. Gloria tua. Et Chaldęus וְשִׁבְחוֹדָךְ ue shibehodak, Et ſplendor tuus. Cur autem quod eſſet ſplendor tuus, Sept. uerterint ὁδήγησον, dirige, fuit ſimilitudo uocū. Nā Hebraicè דָּרַךְ darak, ęſt ire, unde derek, uia. Si fiat uerbum tranſiens imperantis, dices hadrak, fac ire, fac ambulare, incurritq; in hanc aliam uocem ſonantem ſplendorem tuum. Ac niſi ſenſus ſecus doceret, potuiſſet etiam id transferri. Clarius autē, & propius eſt, ſplendor tuus, quia dixit antè, opus tuum. Opus autem mirabiliter Hebræi atteſtātur, eſſe opus ſalutis, appellantes ſalutem ſua lingua haieſua, illum Ieſum, maximam quandam, eximiamq; ſalutem articulo emphaſeos innuentes. Rabi Dauid פעל הישועה poal ha Ieſuah, opus Ieſu, ſalutis. Sic & nos canimus, Hoc opus noſtrę ſalutis. Miro etiam ſpiritus ſancti inſtinctu, Ionathas Hebręus, qui Chaldaicè uertit ſcripturas ſacras, antiquior alijs explanatoribus, opus tranſtulit עוֹבְדֵי נִסָּךְ obade niſach, opera ſigni tui. Illa portēta, ſtupendaq; prodigia, & incognitas mundo antea res appellans, quod Hebraicè ſplendor, gloria. Idem eſt opus eius, poſtea gloria, decor, ſigna, celebritas, quando inclaruit in omni terra. Et hoc ſuper filios eorum, ſuper poſteritatem. Vobis et filijs ueſtris, ait diuus Petrus, miſit Deus ſalutare hoc. Si quis ergo Hebræos audiat, poſtulat Moſes aduentum Ieſu Chriſti. Chriſtum expreſsè dixit Rabi Salomon iamoth Maſsiach, dies Meſsiæ. Ieſu Rabi Dauid, ut eſt è literis, & libris Hebraicis cernere. Videbunt, ait Rabi Dauid, patres & filij הישועה illum Ieſum. Sic certe, uiderūt, uidebuntq; omnes fines terræ, ſalutare, Hebraicè Ieſum, Dei noſtri, Ieſum miſſum a Deo noſtro. Additq; Rabi Dauid, In omni ſeculo aſſerent hoc patres, quòd Ieſus qui aliquando uenturus eſſet, in diebus filiorum ſuorum, adueniet, & erit in diebus eorum, & uidebunt patres, & filij ſimul. Hæc ait illo uiolento ueritatis æſtu raptus huc, antiquos, & maiores dicens, qui prædixiſſent filijs, id eſt poſteritati, uenturam de cœlo, quandam ſalutem, uenturum Ieſum, etiam ipſos proprijs oculis contemplaturos. At hoc, fieri niſi per regenerationem, quod teſtatur theologia uera, non poteſt, cùm prima uſq; ab origine mundi,

Corpora conſurgent, ueteresq; redibit ad artus
Spiritus, antiquaſq; oculis aſtare figuras

Cernemus. Tũc patres cũ filijs uidebũt miſſum de cœlo Ieſũ. Aliter ipſi cũ omni poſteritate intereſſe nõ poterũt. Hęc Hebręorũ ſparſa per omnes ſcripturas, ab antiqua quadã theologia fluẽtia teſtimonia, apertè ſuæ cęcitatis eos conuincũt, quod prudẽtiſsimus quiſq; facile cognoſcet. Gręci nobiliores hoſce ſenſus, non addunt.

Et ſit ſplendor Domini Dei noſtri ſuper nos, & opera manuum noſtrarum dirige ſuper nos, & opus manuum noſtrarum dirige.

VT clarius intelligantur, ad fontem examinentur. Pro ſplendore eſt נעם noam, uoluptas, dulcedo: Chaldæusq; ſpeculatus diuiniorẽ ſenſum, unicã hanc Hebraicam uocẽ tranſtulit, Et ſit dulcedo paradiſi terreſtris à Domino ſuper nos, appellans paradiſum, ut Hebræi ſolent Gan eden, Ortũ Eden, nemus uoluptuoſum. Aitq;, Fluat à Deo ſup nos paradiſiaca dulcedo, cœleſtis amœnitas aſpiret. Quin & ipſi Sept. ut mittã alia teſtimonia, ubi dicitur, Vt ideã uoluptatẽ Domini, cùm ſit præſens & ibi uox, transferunt eam τερπνότητα, delectationẽ, uoluptatem. Quare propius erat hoc, quàm λαμπρότης. ſplẽdor, quanquã & Hier. dixit decor. Verius oſtendi. Eſt enim hic Hebræorũ etiam teſtimonio, de beatitudine, & inenarrabili uoluptate, quæ ſola poterit animos exhilarare, & ſatiare noſtros, philoſophia. Innuitur ἀποθέωσις illa in qua ſola, perfecta, abſolutaq; omnibus animi, & corporis incommodis excluſis, erit lætitia, gaudia ſolis nota pijs. Nam Rabi Dauid, Præſens, ait, oraculũ, non eſt niſi de tempore haieſua, illius Ieſu, illius ſalutis inſignis, celeberrimæ, maximæ, cùm miſerijs, & calamitatibus homines liberati, in numerum naturamq; Deorũ transformabuntur. Hinc & ſalus inſignis, & uoluptas nuncupatur, ſalus quòd prauorũ ſpirituũ ditione liberabuntur, uoluptas quòd et ad uoluptates ęternas, omnibus, quibus nũc implicamur, malis exuti, admittẽtur. Nec miſeri Hebræi aliud, ſi paulũ modo oculos attollerẽt, ſentirent, ſalutẽ illam famigeratã, tot oraculis prædictã, à ſanctiſsimis uiris deſideratã, terreſtrem, & corporeã eſſe non poſſe, qualis in tranſitu maris rubri, ſed maiorẽ, uniuerſalem à maioribus malis ad maiora bona generatim omnes adducentẽ. Tum ſi ſalus maior quã corporea, eius neceſſario collatorẽ, maius aliquid quã hominẽ, quãdo ab homine niſi humana fieri nõ poſſunt, futurã. Hoc illi ſi ſaperẽt, ſi ſeueritate, et ratione, nõ ſemel irroborata pertinacia duci ſe ſinerẽt, uiderent, admirarẽtur, nobiſcũ expectarẽt. Exiguũ aut, propemodum nihil ei debes, qui te, gentemq; tuã, terreſtri imperio ſupra cæteros, qualis rex Perſarũ, Aſsyriorũ, tolleret, interea te mortali, eiſdẽ qbus antea malis, morbis corporis, anguſtijs animi implicito, nihil nimis lætũ, habẽte. At ſi quis immortalem te redderet, ſi decoram iuuentam, ſi corporis felicem habitũ, & agilitatem, ueluti uolatum, ut corpore, quemadmodũ animo præſto ubiq; fores, ſi ſummã ſapientiam, ſi locũ immortalem, ac beatũ, ſi gaudijs æternis, nunquam in mœrorem animo cadente, faceret hilarẽ, ut non ſolũ ſemper, ſed maximè lætus eſſes: deniq; ſi te in numerũ, naturamq; Deorũ cooptaret, ut eorum uoluptatibus intereſſe, nectare, & ambroſia fruereris: urbem triũphantem ſemper aſpiceres; id demum perfectiſsimum munus eſſet, tantiſq; oraculis prædici, ac prædicari debuiſſe diceres, hoc Deum facientem, diuinitate ſua digniſsimè, æternæ bonitati ſuæ, & clementiæ congruenter facere diceres, facere, quod continuo ut homo conditus eſſet, decreuiſſet, quem obedientem, ac probatum, ad immortalitatem ducere ſtatuiſſet. Quid enim naſci, quid mundum homini condere profuiſſet, cùm brutæ animantes, uolucres, feræq; ſylueſtres, nobis ſint feliciores? Itaq; probamur, & ab hac triſti uita ſit his qui uelint, tranſitus ad meliorem. quod nunc obſcurum, fiet tempore

certo

certo nobilissimum, spectatissimum. Iure hoc tempus illius inclytæ, maximæ salutis dicitur. Et Hebræi similes somniantibus cernunt. Vbi autem dicitur, Et opus manuum nostrarum dirige, pro Dirige, est clarius כּוֹנְנָה conena, confirma, sicut transtulit Hieronymus, firma, stabili. Opus autem manuum, interpretantur Hebræi, & congruit, quicquid gerimus, omnem uitæ actionem. Quicquid nunc laboramus, agitamus, tunc stabile, firmum fiat, dignam laudem, ac præmium consequatur, precamur. Omnis iusta actio fiat immortalitatis occasio. Stabili in loco, certoq́ fine nostræ actiones constituantur. Ideo Chaldæus dicit, Et opera manuum nostrarum prospera sint. Operamur nunc, precamur ut sint opera prospera, optatum finem assequantur. Finis, & prosper cursus operum iustorum, sanctarumq́ actionum est, ut ad illam salutem, ad ipsum Iesum aspirent. Hoc prospiciens diuinus Moses, supplex pro se, & populo suo orabat, bis idem poscens impensiusq́, ut Hebræis testibus peccans.

PSALMI XC. EXPLANATIO.

HVIC psalmo neq́ inscriptio est, neq́ argumentum. Si quid apud Latinos prætitulari deprehendes, scito, ut admonuit etiam Nicolaus, adiectitium. Hebræi, quoniam sublata est omnis nomenclatura, psalmum, sicut & præcedentem, referunt in Mosen, Salomon, AuenEsdra, Rabi Dauid. Et cum superiore putant esse coniunctum, quoniam ibi cladibus humanis enumeratis, hic omnium earum uitandarum consilium offeratur, ut in Deo spem tuam omnem colloces, eum pro portu, salute habeas, ad eum in omni uexatione refugias. Hanc ob causam, eiusdem autoris, prius quidem miserias humanas deflentis, post earum remedium docentis Mosis esse uetustiores Hebræi arbitrati, nullo interuallo, hunc cum antecedente connectunt. Ionathasq́ ubi superiorem absoluisset, Et opera manuum nostrarum dirige, dicens ipse Chaldaicè יִתְכַּנַּן itkanan, dirigantur, stabiliantur: statim intulit, Cuius habitat diuinitas in secreto altissimo. Non admodum laboro, quod ueteres quidam Hebræi, totidem psalmos, quot tribus essent, edidisse Mosen arbitrantur, & quem cuiq́ tribus psalmum ediderit, ostendunt. Miseris igitur mortalibus refugium demonstratur, cladibus nominatis, à quibus eripiantur. Omni autem spem suam in Deum ponenti, & in afflictione ad eum recurrenti, psalmo congruente, multò maximè potuit Christo, uelut appetito sicut sæpe mortales solent, à malorum principe, & perinde atque omnes homines, in hoc corpore, in Deum patrem spectanti congruere: ut ei cum cæteris mortalibus, quo homo esset, nihilq́ humanum, præter culpam, alienum à se putasset, congruat auxilium, spes in Deum, liberatio, sicut in perferendis malis, & tentationibus sustinendis, nemini fuit dissimilis.

QVi habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur.

QVOD Septuaginta transtulerunt βοηθείᾳ, adiutorium, Hebraicè est סֵתֶר sether, absconsio, secretum: eoq́ duo sensus efficiuntur, alter ut de Deo hæc dicantur, alter ut de eo qui ad ipsum Deum refugiant. Prior est ut sit inuocatio deprecantis, ac dicentis, O qui habitas in absondito altissimo, in locis latentibus, in ultramundanis, & remotissimis à nobis regionibus. Secreta regni tui frequentas, in secessu sedium tuarum,

rum, ad quas hominum oculi non attingunt, fer opem, ades precanti. Hunc sensum posuit Ionathas Chaldæus, dicens, Cuius habitat diuinitas, siue numen in secreto altissimo, in umbra nubium, gloria Dei incolit. Quanquàm potest dixisse, Qui posuisset habitationem suam, ut possit de homine intelligi. Cæteri Hebræi alteri sensui insistunt, ut sit sermo ad cultorem Dei, ait AuenEsdra, & Dauid, & Salomon, qui spem suam in Deum posuerit. Sic erit idem auxilium, & absconsio, refugium, quo nos à cladibus recipimus, portus tegens quassatam nauiculam à tempestate, uentorumꝗ sæuitie defendens. Hoc iure auxilium Septuaginta dixerunt. Habitare quidem magis congruit abscondaculo, præsidio, loco, oraculo, in eoꝗ tralatio est clarior. Nanꝗ nulla alia lingua reor, hanc metaphoram usurparet, habitare in spe, in adiutorio. Hieronymus ergo dixit, Qui habitat in abscondito excelsi. Hanc habitationem Græci, & Latini interpretantur, ut eius prouidentiæ te, tuaꝗ tradas, uniuersaliter quidem omnia gubernanti, ac regenti, sed eorum curam præcipuè gerenti, qui spes in eum suas posuerunt, nullis te demouere loco procellis cōmittentes, stante incolumi mente, & se curæ esse Deo indubitatè asserenti, & si uotis continuò, ut uocatus est, non adsit. Iacta cogitatum tuum in Dominum, & ipse te enutriet. Rabi uerò Moses in libro Resolutionum, ualido amore Deum colentem, intenteꝗ in eum aspicientem, in oculis gerentem, uult innui, qui eximia pietate cum colat, is habitet in præsidio eius, ab eo ubiꝗ protegatur, defendatur. Itaꝗ habitare duobus modis poterit accipi, uel pectore, & animo ei cohærere, cum eo esse, de eo semper cogitare, in omni opere in eum intueri. Aut, ubi se fortuna inimica aperuerit, eò confugere. Vterꝗ quadrat, similis, ac par, prior magis. Siquidem & Plato, & Aristoteles, Homerus, omnesꝗ mortales asseruere, Deo pios esse curæ, & Aristoteles loquitur, ἀντιφιλεῖν, redamare eos, beneficijsꝗ afficere. Plato se periculis elapsum diuinæ acceptum refert prouidentiæ. Pius ergo qui semper habitat in præsidio altissimi, cumꝗ eo perpetuus existit, in protectione Dei cœli commorabitur. Hebraicè quidem is sensus, sed uerba sic sunt בְּצֵל שַׁדַּי bezel shadai, in umbra omnipotentis. Vmbram perspicuè Septuaginta σκέπην, protectionem, cooperimentum. Omnipotentem autem Deum cœli dixerunt. Shadai Hebraicè omnipotens, à Shadad, frangere, dissipare, euertere, nomen huic rei accommodum, contra aduersas potestates, frangens impetum inimicorum prijs suis. Et Salomon hoc nomen ait esse חֹזֶק kozek, potentiæ, roboris. Potest & is esse sensus quem Chaldæus non refugit, In umbra omnipotens habitat. Ad hunc suspiciam, huius implorabo fidem. Prior clarior. Hieronymus etiam iuxta superiora, In umbraculo omnipotentis commorabitur. Rabi quoꝗ Salomon, apertiorem faciens sensum, Qui sperat, ait, in protectione alarum diuinitatis, is morabitur in umbra eius, quia Deus benedictus proteget eum. Verum AuenEsdra arbitratur sic locum posse intelligi, ut quod crebrum est, in his literis sit παλιλογία, dicta Hebraicè כפול kephul, iteratio: eritꝗ sensus annexus sequenti uersiculo, Qui habitat in latibulo altissimi, & qui in umbra omnipotentis commoratur, dicet Domino, Susceptor meus es tu. Quod mihi quoꝗ non displicet.

Dicet Domino, Susceptor meus es tu, & refugium,
Deus meus sperabo in eum.

CVm sit Hebraicè, pro ἐρῶ, dicet, אֹמַר omar, dicam, AuenEsdra, & Dauid similem quandam sententiam proponunt, ut is qui psalmum edidit, fermè loquatur, Audi, ò qui confidis in Deo, ego ei dicam eum esse refugium meum, & præsidium,

dium, spem. Quod ego loquor, & tu loquaris. Dic eum esse spem, refugiumq́ tuum, cum pro præsidio habeto. Hoc etiam Salomon, clarius uero, & euidentius Chaldęus explicuit addens Hebraico aliquid. Dixit, inquit Dauid, Ego dicā Domino, Spes mea, & Rex fortitudinis meæ. Verum quoniam subductis notulis, dictio אמר ancipitem habuit sonum, omar, dicam, uel omer, dicēs: hoc reddiderunt Sept. licet per futurum. Sensusq́ nō peruertitur, siue Vates hoc dicat, siue qui sperat in Deum. Porrò quod Latinus minus aptè dixit Susceptor, Gręcè est ἀντιλήπτωρ, auxiliator, sustentator, apprehensor: Hebraicè uerbum similis fermè significatus, atq́ superius seter, defensaculum, absconsio: hic uerò מַחְסִי machsi, protectio, defensio mea, uel spes mea, sicut Hieronymus & Chaldæus רוּחְצָנִי ruchazani, confidentia mea, affinia cuncta. Quod uero Sept. dixerunt καταφυγὴ, refugium, in fonte מְצוּדָתִי mezudathi, propugnaculū meum, turris mea, arx, pręsidium, locus munitissimus. Eoq́ Hieronymus, fortitudo mea, similiter Chaldæus תּוּקְפִּי tukphi, robur meum, uis mea, omnia similia, idemq́ ualentia, quæ etiam refugium sunt. Est autem in his secunda quidem persona, sed sub tertia, quòd dicit se appellaturum cœlestem præsidem, refugium suum, spem, portum. Ideo pòst ait, Sperabo in eum. Deum quoque dicens, innuit quasi Dominum, ac præsidem, protectorem suum, ob discrimen aliorum Deorum, quos suos & illi superstitiosi dicerent. Spes autem est animi ad alicuius opem conuersio, est mentis quasi labentis, super alicuius robore inclinatio: ut si fragile corpus scipione sustineretur, lapsurū, si deesset. Sic animus sæpe, cui totius uitæ, & sui, & corporis data est cōsideratio, aliqua clade impendente, qua uita, uel aliqua uitæ pars sit collapsura, inclinat in aliquem si potest, adempto cui si nitatur, fit desperatio. Sic illa dicebat,

In te nanque omnis domus inclinata recumbit.

Omnium autem rerum nostrarum in ruinam inclinantium, etsi sunt quædam fragilia sustentacula, nullum tamen esse tam ualidum, uniuersale, diuturnum, quàm Deus, hi qui cum Deo loquebātur, prædicauerūt. Nam humana uis tum se ad corporea tantum extendit, nō ad salutem animorū, tum debilis est, & sæpe in cōtrariū tendit. Iam nusquam tuta fides, ut tametsi alicubi sit, quoniam id raro contingit, nusquā esse merito prædicetur. Ne desperes autem, te posse in Deum, quem nunquam uideris, uersatus cum eo nunquam fueris, spem ponere, habes hos ipsos mores, naturamq́ eius callentes, cum eo sæpe loquutos, eumq́ conspicatos pręcicantes, eum licet altissimum, humilia respicere, licet ignotum, & occultum, & inuisibilem, ubiq́ tamen adesse: esse autem tantæ sapientiæ, ut non solum uoces, uel tenues audire tuas, ne clamoribus sit opus, sed etiam intima pectora, motusq́ animorum possit perscrutari. Quæ cùm ita sint, stultum erit alterius auxilium implorare. At cur sæpe uocatus nusquam adest? Nimirum quòd aut nescires quid peteres, indigna, non multum profutura, corpus autem, quod fragile est, breueq́ resoluendum, iuuatura postulares, aut quod profuisset te aliqua corporea uexatione fieri meliorem, & castigatiorem.

Quoniam ipse liberabit me de laqueo uenantium, & à uerbo aspero.

GRæcè, & Hebraicè dicitur ad secundam personam יַצִּילְךָ iezilecha, liberabit te. Itaque corrigendum est. Quod autem dixerunt Græci ἐκ παγίδος θηρευτῶν, laqueo uenantium, pro Venantibus est יָקוּשׁ iakus, capiens, illiciens uel capturæ, de laqueo illiciente, inuoluente pedes, de pedicis, quas uenatores præcipuè, & au-

cupes, ſolent obtendere, de laqueo capturæ. Eo nomine uenatores etiam, & aucupes dicuntur, pedicę quocꝫ quibus utuntur. In Pſalterio Auguſtini pro laqueo, eſt muſcipula. At Græcè παγίς, omnem laqueum deſignat, non quo mures tantum capiuntur. Quod uerò Latinè, Et à uerbo aſpero, Græcè autē ἀπὸ λόγου ταραχώδους, à uerbo turbulento, tumultuante, ſecus Hebraicè מִדַּבֵר הַוּוֹת midaber hauot, à peſtilentia interitus. Primumcꝫ aduertendum ſicut ſæpe monuimus, tempeſtate Sept. interpretum non fuiſſe Hebraica nomina ſubſcripta notulis. Hæc itaque uox דבר non ſubnotata, poteſt ſonare dabar, aut deber. Primum eſt uerbum, ſecundum peſtilentia. Ea fuit cauſa cur Sept. dixerunt, pro peſtilentia, uerbum. Quadrat autem magis hodierna lectio, Hebræis, omnibuscꝫ alijs concordibus. Nam Hieronymus item interpretatus eſt, de morte inſidiarum. Sic & Chaldæus pro ea ponēs מוֹתָא mota, mortem. Secunda uox deſignare poſſet quidem tumultum, eam tamē interpretatur Rabi Dauid שברין interitum, ruinam, contritionem, à uerbo הוה hauah, deſtruxit, corrupit. Chaldæus tamen dixit ſimiliter, ac Sept. אִית רְגִישְׁתָא it raghiſtha, tumultus. Vnde, lama ragheshu, Quare fremuerunt. Latinus ergo obſcurè, & impropriè ſecundum reddidit, Sept. primum, dicēdumcꝫ, Quoniam ipſe liberabit me de laqueo pedicæ, & à peſtilentia interitus. Putat autem AuenEſdra poſſe dictam eſſe peſtilentiam hauoth, quaſi tumultuantem, accelerantem, quia celeriter conficiat, ut dicatur, A' peſtilentia horribili, celeri, cito conficiēte. Quid autem per ὑπόνοιαν deſignetur, Symmachus apertè tranſtulit uertens quod Sept. uerbum ταραχώδης, tumultuoſum, ἐπηρεαστικόν noxium, exitiale, Græcicꝫ exponunt συκοφαντικόν, ſycophanticum. Nam uexat, & dimouet loco animum ſycophantia. Ecce igitur quadrat, ſiue uerbum dicas, ſiue peſtilentiam uocem Hebraicam: uidetur enim apertè referri ad homines, ſicut & ſuperius. Vt enim dixit à laqueo uenantium, nempe humanis inſidijs, ſic à peſtilentia, à ſceleratis contra te conſilijs, ab impoſtura parata, à fraude, inſidijs. Hæc illa labes. Sic ſcelerati apud Latinos peſtes, labeſcꝫ, omnia dictis factiscꝫ labefactantes. Sic primo Pſalmo, linguaces dixit, peſtilentias. Iidem ergo ſunt peſtilentia, & ſycophantia, metaphoricῶs. A' uerbocꝫ aſpero, eſt à peſtilentia, ab homine peſtilenti, loquenti peſtilentiam, ruinam uerbis ſtruenti. Siue igitur caſu, ſiue ſtudio tralatio Sept. congruit ad amuſſim cum Hebraico. Neque enim poteſt peſtilentia hic eſſe deſignata, quæ eſt humorum corruptio, aut inflammatio, à qua dicat liberandum eum qui nitatur Deo: nam antecedit laqueus uenantium, quod hominum eſt. Debuitcꝫ quod ſequitur, eſſe priori ſimile, non à malis, ab hominibus illatis, ſtatim refugi ad ea, quæ ſunt naturalia. Peſtilentiam ergo dixit eos qui cùm ipſi ſcelerati corrupticꝫ ſunt, ad cæteros etiam uirus peſtilens exhalant, quorum eſt nocere ſemper & obeſſe. Ab his ait pium fore ſecurum. Sunt qui hæc referant ad tentationes dæmoniacas, & carnis, quibus ſæpe irretiamur, præcipiteſcꝫ trahamur, à quibus in Deum fidentem, tutum eſſe dicat. Prior ſenſus eſt euidentior, & ſub malis illis poſſunt quæuis intelligi. Et Græci, Theodorus, Euthymius non ſolum ab apertis hoſtibus, ſed etiam occultis dicere fore tutum in Deum ſperantem aſſeuerant. Auguſtinus uidens in tralatione Latina eſſe, A' uerbo aſpero, putat, contumelias, feracꝫ uerba deſignari, quibus in grauiora ſcelera, & in laqueum diaboli cadamus. Verum unicuique uoci ſuus eſt ſonus. Si uerbum aſperum eſſet in contextu, ſtaret quod dicit, Quoniam autem eſt peſtilentia, ſiue uerbum ἐπηρεαστικόν, labefactans, deſtruens, de inſidijs occultè ſtructis eſt ſermo. Nam Nicolao cur placuerit referre hæc ad populum cùm eſſet in Ægypto, non uideo, cùm ueritas ſeipſa elucefcat.

Scap

Scapulis suis obumbrabit tibi, & sub pennis eius sperabis.

QVod Sept. transtulerunt μεταφρένοις, scapulis, Hebraicè אֶבְרָתוֹ ebratho. Id etsi potest in homine scapulas designare, attamen uerus significatus est alarum uolucrũ. Quis dabit mihi pennas sicut columbę? potius alas, ubi est præsens uox. sic, pennæ colũbæ deargentatæ, & posteriora eius. Quanquã & illic posteriora, quod Hebraicè est ebrath, Sept. dixerunt μετάφρενα. Est igitur potius de uolucribus quàm hominibus, nec scapulas humanas, sed alas uolucrũ designat. Fit autem metaphora ut dicat, Alis suis obumbrabit tibi, sicut, Quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodũ congregat gallina pullos suos sub alas. Nec quadrat omnino, nec potest intelligi, ut Deus scapulis obumbret, cùm nõ possit scapulis fieri protectio, obumbratio. Fuisset uerius dicere, alis, quæ & in homine, per similitudinem sunt, quibus potest fieri protectio. Igitur & Chaldęus in id idioma, melius trãstulit pro ebratho ala sua, טְלָלֵיהּ telal, umbram, dicens, Cum umbra diuinitatis suę, obumbrabit tibi. Et Salomon hanc uocem exponit כנף kenaph, alam. Idẽ Auen Esdra, dans similitudinrm Aquilæ pullos tegentis, sicut Christus gallinæ. Ideo, ut solent semper psalmi, aliud simile inferens, Et sub pennis eius sperabis. Quod & ipsum non rectè tralatũ à Latino: Græcè enim τὰς πτέρυγας, alas, Hebraicè quoq; כְּנָפָיו alas eius. Et Psalterium Augustini habet, Et sub alis eius sperabis: exponitq; pulchrè, ut tanquam pulli sub alas eius, à miluo immani fugiamus. Miluum aërias potestates nobis impendentes interpretatur. Succurrunt tamen Græci suæ tralationi dicentes eum qui pro aliquo contra hostem depugnet, intercedere inter utrunq;, obuersis scapulis ei quem protegat à telo. Esse autem μετάφρενα τὸ μεταξὺ τῶν ὤμων τόπον ὅν τινες νῶτα καλοῦσι. Nempe scapulas locum inter humeros quem nonnulli tergum appellent. Sed, ut dixi, unicuiq; uerbo suus est significatus, & expositio. Fieri possent hæc illa clariora, & uerisimiliora. Designatur autem alia protectio, ut ait Rabi, ab omni casu, aduersáq; fortuna, cui semper humana subiaceãt. Nam prior ad insidias pertinebat, fraudesq; excogitatas: hæc ad aperta uulnera, & plagas, ad gladium impendentem. Quodq; dixit, Sperabis, potest esse istud significatum, clarius quidam Hebraicè תֶּחְסֶה thechse, conteges te, abscondes. Sub alis eius te abscondes, nec te gladius, aut alius casus attinget. Ideo melius hoc ex Hebraico intelligitur, quàm quod Græci τὸ ἐλπιεῖς, ἀντὶ τοῦ θαρρήσεις δίκην νοσσοῦ. Sperabis, pro confidens eris, sicut auis, ait Euthymius. Melius, Te abscondes, unde מַחְסֶה machse, absconsio. Est autem cum isto uersiculo, etiam hoc adiunctum. Scuto circundabit te ueritas eius. Pro quibus in Hebraico tametsi est idem sensus, sunt duo armorum genera צִנָּה וְסֹחֵרָה אֲמִתּוֹ zinna uesochera imetho, id est, hasta & clypeus, ueritas eius. Quare non est in fonte κυκλώσει σε, circundabit te, sed clypeus eius. Sensusq; est, ueritatem Dei, & fiduciam in eum certam, & solidam, & fallere non ualentem, esse uice clypei, & hastæ. Hasta & clypeus est ueritas eius. Eoq; Hier. Scutum, & protectio ueritas eius. Et Chaldæus תְּרִיסָא וְעִגִּילָא teresa ue agila, Clypeus, & parma. Nam prima uox zinna, non hastam solum, sed etiam clypeum denotat & loricam. Et sochara, Rabi Dauid interpretatur עגולה agula, rotunditatem, quasi scutum, parmam: quod cùm esset nomen, Sept. fecerunt uerbum κυκλώσει. Sed clarius Hebraicè. Nam ueritas, quomodo circundabit? Melius, Veritas eius, id est spes tuta in eum, est hasta, est clypeus, est maximum, fortissimumq; robur. Non opus est alia lorica, si speres in Deum. Veritatem autem Dei senties, tutam promissionem, tutam spem, confidentiam. Sic exposuit etiam Rabi Dauid, quod ueritas quæ facit

cōfidere in eum, ſit haſta, ſcutum. Et Abraham ueritatem interpretatur חשם אמונת emunath hashem, Fiduciam in Deum, credere ſe ei & fidei eius.

Scuto circundabit te ueritas eius, non timebis à timore nocturno, à ſagitta uolante in die.

TImores nocturnos nominat, quòd, ut ait Rabi Dauid, ſolitudo noctis ſolitariè ingredientem, uel habitantem exterreat. Græci non ſecus, nocturnum terrorem aut à dæmonibus, aut hominibus illatum. Latini à latronibus nocturnis, graſſatoribus, improuiſo adorientibus. Probatur mihi ut tum ad inſidias, inuaſiones〈que〉 humanas, tum ſpectra, umbras, phantaſmata, lemures, empuſas, noctu nonnunquam inſultantes, exterrentes〈que〉 pertineat. Sic Auen Eſdra, & Dauid, caſus, incidentias〈que〉 nocturnas multas illas, & uarias interpretantur, à quibus tutus ſis, ſi te, ut ait Salomon, in tutela eius colloces. Quod uero caſus, incidentia, terror〈que〉 nocturnus, hoc ſagitta diurno, letalis arundo, uolucres〈que〉 ſagittæ, letifer arcus. Rabi〈que〉 Dauid uolatum ſagittæ attribui teſtis eſt, quòd perniciſsima, & quòd etiam alata. Caſus autem multiplices in uita, repentinos, inſperatos, inopinos, aduolare uelut ſagittas. Volant autem, uel à Deo, uel ab hoſte occulto, uel manifeſto. Natura quoque multa peperit incommoda. Sed grauiora ab hominibus, uolantia, grauiſsima à dæmonibus. Ab his omnibus, qui ſe ad præſidium diuinum recepit, tutus eſt, nō ſolum timore, qui peior eſt ipſa morte, uana〈que〉 formidine uacuus, ſed tutus etiam ab his, quæ certò parantur, inopina〈que〉 cadentia. Tutus autem erit ſiue quòd ſpe auxilij diuini molliet mœſtitiam, peccata〈que〉 ſua his expiari percipiet, fereto〈que〉 æquius, ſicut impius iniquiſsimè: ſiue quòd reuera, ſi profuturum ei ſit, ſi uerè in Deum ſpes ſuas poſuerit, eripietur, eiuſmodi exemplis ſacræ, & profanæ literæ redundant.

A negotio perambulante in tenebris, ab incurſu & dæmonio meridiano.

SImilis atq; ſuperius uarietas, & uarietatis cauſa. Dixi Hebraicam uocem ſine notulis דבר ſonare poſſe dabar, uel deber: primum eſt uerbum, uel res, ut Græcè πρᾶγμα, uerbum, & res, ut ὁδὴ πῶς ἔχω, nihil ad rem. Secundum peſtilentia. Ergo amphibolum ad uerbum, & ad rem, pro uerbo ſuperius, acceperunt Sept. A' uerbo aſpero. Nunc pro re ἐκ πράγματος, quod cùm ſonet etiam negotium, ut negotium faceſcere, πράγματα παρέχειν, id Latinus eſt maxime ſecutus. Vera autem lectio, & uerus hoc loco ſignificatus דֶּבֶר A' peſtilentia perambulante in tenebris. Id cæterorum teſtimonio clareſcit. Hieron. A' peſtilentia in tenebris ambulante, Ionathas Chaldaicè מִן גְּרִירָא דְמַלְאַךְ מוֹתָא min gherida, dimaleak mota, A' ſagitta Angeli mortis: mortiferam, letalem〈que〉 ſagittam ipſam peſtilentiam interpretans. Burgenſis etiam id obſeruat. Itaq; iſtud uerius, & certius. In Pſalterio Auguſtini eſt, à ruina, cui nec Hebraicum, nec Græcum reſonat. Nam σύμπτωμα, occurſum, rem incidentem deſignat. Quod〈que〉 ait, Ab incurſu, & dæmonio meridiano, non eſt συμπτώματος, incurſu, ſed habet מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם mi keteb iashod zoharim, A' morſu lædente meridie. Rabi igitur Salomon ait ſuperius deber, & hoc keteb eſſe duo nomina dæmonum, primus dicitur peſtilentia, alter morſus. Ille nocturnus,

nus, iste diurnus. Antiquæ theologiæ placita, ut apparet ex Chaldæo, hac ratione in sacris literis Satan aduersans, Græcè διάβολος, calumniator dictus, apud priscos poëtas Ate, à nocendo, Tisiphone, homicidarum ultrix, Alecto ineuitabilis, Megæra, liuida, inuida, Eumenides in contrarium, immites, inexorabiles. Et Hieron. abundè super hac re locutus est in Prophetis, ostendens Hebræos etiam sui temporis opinari ea esse nomina dæmonum. Sic & Sept. ex ueteribus Hebræis dæmonem secundum crediderunt. Possunt igitur, uel omnia generatim, ab hominibus sceleratis, iniuriarumq́ue sitibundis, noctu & interdiu inflicta mala, esse designata, uel clades à dæmonibus occultè importatas, & excogitatas, à quibus ipsi denominentur. Ab his in Deum spes suas collocans tutus erit. Hieron. quidem transtulit, A morsu insanientis meridie. Pro Insaniētis, clarius in suo fonte ישוד iashod, destruente, euertente, dissipante. unde shadaim dæmones labefactantes, nocentes. Dicesq́ue, A morsu uel dæmone uastante in die. Noctu nocet, lædit, & insidiatur interdiu, sed bonis nihil neque uiuis, neque mortuis potest quicquam, ut ait Plato, nocere.

Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis : ad te autem non appropinquabit.

Qvorsum spectabit singulare uerbum, Appropinquabit, cùm antecedētia sint numeri multi? Ergo Græcè clarius ex Hebraico, pro mille χιλιὰς, chilias, numerus millenarius, & μυριὰς, myrias, decennarius millium. His respondent uerba, Cadet, Appropinquabit, siue iuxta Græcum, Cadet à latere tuo, chilias, & myrias à dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. Exponitur etiam hoc ab antiquis Hebræis de dæmonibus. Testis Rabi Dauid his uerbis, Secretiores interpretes pestilentiam nocturnam, seu tenebrarum, & morsum diurnum, dæmonas sunt interpretati. Sic cadent à latere tuo, chilias, millenus numerus, & myrias, de dæmonibus dicit. At uerò, inquit, rerum scrutatores non assentiuntur dæmonas esse, euertuntq́ue hanc sententiam demonstratione. Sic ille. Quod ad dæmonas attinet, sint, necne, nemini ferè nunc dubium, pariter, & literis profanis, & sacris consonantibus, & exemplis attestantibus. Esse autem hæc dæmonum nomina, duæ sunt perspicuæ rationes, quòd apud alios scriptores ab hisce ipsis malis nomenclaturam sortiuntur, ab aduersando, lædendo, uastando, & is psalmus prolatus est, ubi dæmon ipse appetiuisset. Tum ea fuit antiquorum sententia, ad quos ex aliqua maiore scientia ista peruenisse fas est. Itaque & Ionathas paulò antè Chaldaicè posuit סִיעַת שֵׁדִידִין siat shadidin, à caterua, multitudine, legionibus dæmonum. Quòd ergo Burgensis asseueret quæ Salomon superius dixit, esse fabulosa, hoc non ille solum fabulosus erit, sed omnes iam inde ab initio Hebræi, & antiquiores theologi, à quibus hæc fluxerunt. Suntq́ue duo non concedenda cuiquam, aut dæmonas non esse, aut superiora nomina, eorum appellationes esse non posse. Non enim sacra duntaxat scientia dæmonas fatetur, sed prisci Græciæ theologi, Orpheus, Homerus, Hesiodus, Thales, Pythagoras, Empedocles, Plato, omnesq́ue Platonici. Ac Thales, ut ait Athenagoras, πρῶτος διαιρεῖ εἰς θεὸν, εἰς δαίμονας, εἰς ἥρωας, ἀλλὰ θεὸν μὲν τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ἄγει· δαίμονας δὲ οὐσίας νοεῖ ψυχικὰς, καὶ ἥρωας, τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀγα-

θὺς μὲν τὰς ἀγαθάς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας. Primus diuisit in Deum, dęmonas, Heroas, Deũ esse mentem, mundi gubernatricem, dæmonas substantias animales, Heroas item separatas animas humanas, bonorũ bonas, malorum malas. Philon uerò Iudæus diffinit dęmonas, & asserit à Philosophis eosagnitos in libro de Gigãtibus, οὓς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους μωσῆς εἴωθεν ὀνομάζειν. ψυχαὶ δέ εἰσι κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι. Quos, inquit, alij philosophi dæmonas, hos Angelos solet appellare Moses. Sunt autem animæ per aëra uolantes. Sic Paulus uocat eas δυνάμεις ἐπουρανίους, potestates cœlestes, nempe aërias. Eos esse maleficos, palàm, & occultè nocentes, ad alios Porphyrius testis, ὅταν ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορσύνῃ κακά, τὸν νοῦν ἔβλαψε πρῶτον. Cùm dæmon, ait, cuipiam suggessit mala, mentem eius labefactauit prius. Hic ille testatur, & mala dæmonas hominibus suggerere, & mentem posse labefactare. Eos etiam pestilentiæ, quod hoc psalmo prædicatur, cæterorumq́ in terris malorum autores, idem apertè est confessus. De abstinentia animalium αὐτοὶ αἴτιοι γίνονται τῶν περὶ τὴν γῆν παθημάτων, οἷον λοιμῶν, ἀφοριῶν, σεισμῶν, αὐχμῶν, καὶ τῶν ὁμοίων, Ab his, inquit, dæmonibus, sunt terrestres calamitates, pestilentiæ, sterilitates, terrę motus, squallores, & id genus. Nec iniuria crediti sunt ab antiquis autores pestilentiæ, & nomen pestilentiæ iure merito datum eis non uno, atq; altero liquet testimonio, & exemplo. Homerus sagittas Apollinis, qui dæmon fuit, pestilentiam fuisse perhibet. Cui in sacris quoq; literis consone, in castris Assyriorum centum octoginta millia ab Angelo interfecta, pestilentia perijsse boni autores Hebræi, & nostri confitentur. Et Dauid Angelum uidit cædentem populum, sed pestilentia. Memoratu autem dignissimum est, quo locus is mirè explicatur, testimonium Procopij de temporis sui prodigiosa, sæuissimaq́ pestilentia, cuius initium describens, hæc refert, φάσματα δαιμόνων πολλοῖς ἐς πᾶσαν ἀνθρώπου ἰδέαν ὤφθη, ὅσοι τε αὐτοῖς περιπίπτοιεν παίεσθαι ᾤοντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός. καὶ τὰ λοιπά. Quæ sunt Latinè: Spectra, & uisiones dæmonum ad omnem humanam speciem multis occursabant. Quicunque autem in eos incidissent, ab eo quem obuium habuisset, aliqua corporis parte percuti uidebatur. Simulq́ ac spectrum uidisset, morbo detinebatur. A principio autem qui obuij essent auertere sese conabantur, & tum nomina diuiniora inuocabant, tum cæteris se expiationibus muniebant. Sed nihil proficiebant. Siquidem & ad templa plurimi qui confugissent, extinguebantur. Templum autem neq; amicis aperire uolebant, sed se intime claudentes audire refugiebant, ueriti ne qui uocaret, dæmon aliquis esset. Nonnullis diuersa ratione pestilentia incidebat, somniare enim & aliquem sibi assistere, à quo similia paterentur, aut audirent se futuros in numerum paulò pòst mortuorum uidebantur. Hæc, & plura alia Procopius. Verè igitur dicitur hoc loco, ab incursu, & dæmonio meridiano. Occursant enim diræ facies, inimicaq́ numina, sæpe occulta, nonnunquã manifesta. Quos ergo rerum scrutatores dixit Dauid, palàm est eum quosdam ligneos gentis suæ, nouellosq́ peripateticos spectasse. Cum maioribus, uetustioribusq́ philosophis collatos, inter mancipia futuros. Ergo hoc loco, tum malorum hominum, tum dæmonum cateruæ, debent intelligi, dextera, læuaq́ cadentes, aggredientes quidem, sed in ipso conatu ruentes. Aut iuxta Rabi Dauid, irruente pestilentia, uidebis hinc inde cadentes, te uerò incolumem.

Veruntamen oculis tuis considerabis, & retributionem peccatorum uidebis.

PRo κατανοήσεις, considerabis, etsi fermè sit idem, est תַּבִּיט thabit, aspicies, intueberis. Videbis, ait, proprijs oculis, quàm certa sit spes in Deum, qui portus ille

salut

ſalutis. Videbis latam inimicorum ſtragem, qui non conſtituerunt ſedem ſuam in adiutorio, aut refugio altiſsimi, ſicut tu, te uerò incolumem ſuperaſſe cernes. Hæc eſt retributio, ſeu præmium peccatorum: hoc inſigni diſcrimine boni ac mali diſtinguuntur, quòd illi iuxta impietatem ſuam omni ſuperno auxilio deſtituti, cladibus humanis, & naturalibus, dæmoniacis item relinquentur, permiſſa quicquid uelit in eos ſæuire fortuna. Hieronymus autem dixit, Et ultionem impiorum cernes, ut ſcilicet clareſceret, quid eſſet eorum retributio, cùm retributio Hebræis ſit anceps, ad prēmium beatitatis, & pœnarum. De quo eſt apud eos articulus. Grēcè hoc dictum ἀνταπόδοσις, cui ſubeſt is ſenſus, ut reddatur quod feciſti, ſi malè, malum, ſi bene, bonum. Tantundem, ac ſimile recipias, quod feceris. Hoc Latinè dicitur uindicta, Græcè τίσις. Inde Tiſiphone, id ipſum quod datur impijs, & quæ dat. Græcè quoqꝫ hanc retributionem interpretantur τιμωρίαν, ſupplicium, pœnam, ultionem. Verius autem eſt ut dicas iuxta Hieronymum, impiorum, quàm peccatorum, quòd Hebraicè ſit רְשָׁעִים reshaim, quos etiam ipſi Septuaginta in primo pſalmo dixerunt ἀσεβεῖς, impios.

Quoniam tu es Domine ſpes mea: altiſsimum poſuiſti refugium tuum.

IVxta AuenEſdra, & Dauid uerba ſunt Vatis ad uirum probum, ac ſanctum. Quoniam tu dixiſti Deum refugium meum, Altiſsimum poſuiſti præſidium ſiue refugium tuum, altiſsimum habes præſidium, magnum, robuſtum, cùm dicis Deum eſſe ſpem tuam. At Rabi Salomon hoc ſecundum ad ipſum Deum dici, Altiſsimum poſuiſti tu Domine habitaculum tuum. Nam quod Septuaginta dixerunt, καταφυγήν, refugium, eſt Hebraicè מְעוֹנֶךָ meoneka, habitaculum tuum. Et Hieronymus, habitaculum. Eritqꝫ ſenſus, relicta ſecunda perſona, & inducta prima quæ loquatur, quod apud poëtas fit: Labi non poſſum, in tuto ſunt ſpes meæ, quoniam tu es ò Deus, ſpes & portus meus, tu portus tutiſsimus, quoniam habitas in excelſis cœli regionibus, non es mortalis, non tibi mortalis, ſed incorruptibilis, & æterna ſedes. Ideo qui in te nititur, ſapit, quæſiuit immortale nunquamqꝫ deficiens refugium, quæſiuit eum qui poſſet undequaqꝫ ferre ſuppetias. Ionathas etiam Chaldaicè dicit, In habitaculo excelſo poſuiſti domum diuinitatis tuæ. Græci uerò iuxta priorem Hebræorum ſenſum exponunt. E quibus Euthymius, duas hic eſſe perſonas dicit: Primam fidentis in Deum, eum colentis, pij, qui dicat Deum eſſe ſpem ſuam: alteram recinentis ei Prophetæ, Cùm dicis Deum ſpem tuam, poſuiſti Altiſsimum qui foret refugium tuum, aut nidum tuum in altiſsimo uertice locaſti, quo nulli ſcelerato, ac nocenti detur aditus. Altiſsimo in loco es, in editiſsima arce, quo neqꝫ arma, & ſagittæ, neqꝫ genus ullum telorum aſpiret. Didymus quoqꝫ teſtatur, quod crebrò fiat in pſalmis, hic orationem eſſe mutilam, ut deſit, Dixiſti. Dixiſti, ò uir pie, Tu Domine ſpes mea. amphibologiamqꝫ diſſolui ex eo quod ſequitur. Dixiſti, inquit, Dominum eſſe ſpem tuam, ſperas in eum, & opem eius imploras, τῆς παρ' αὐτοῦ κηδεμονίας τυγχάνων. Ergo non deerit tibi prouidentia eius. Burgenſis putat reddi rationem, cur Deus ſit ſpes ſua. Quid ſit quòd in eum præcipuè ſpes noſtra ſit, aut eſſe debeat, utiqꝫ quia altiſsimum, nempe tutiſſimum, maximè ſecurum eſt hoc auxilium, in quo ſenſu ferè etiam eſt Nicolaus, Deum poſuiſſe, exhibuiſſe ſe nobis auxilium altiſsimum, inacceſſum ſceleratorum telis. Auguſtinus ad Chriſtum applicat, qui patrem dicat ſpem, & altiſsimum refugium ſuum. Quod poſt ſenſum literalem, id eſt, cognito quid locus innuat,

nuat, poterit assumi.

Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.

ACcedet προσελεύσεται, adueniet, Hebraicè תְאֻנֶּה theunna, incidet, fataliter hęrebit, cadet, adueniet, ut referatur ad fatalia, id est naturalia mala. Nam fatum & natura sæpe idem sunt.

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem.

Ab his ergo, quæ natura importet mala tutum pium, fore dicit. Est idem propheta loquens cum eo, qui superius introducebatur. Malum autem Auen Esdra morbos interpretatur, ut diuersa incommoda quibus humana uita uexari solet, describantur. Primum ea quæ ab hominibus, pòst quæ à dæmonibus, postremò quæ à natura. Dicitur etiam Græcè κάκωσις. Origenes tamen adhuc de dæmoniacis malis putat dici exponens hæc, κρείττων ἔσῃ τῶν διαβολικῶν προσβολῶν, καὶ βλάβην ἐκεῖθεν οὐ δέξῃ, Superior, inquit, omnibus diabolicis insultibus eris, nec inde detrimentum accipies. Probatur mihi, quod Hebræi sentiunt, quod maximè claret ex sequenti, Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Nam pro μάστιξ, flagellum, Hebraicè est נֶגַע negah, quod plagam, percussionemque sonat. Hieronymus autem transtulit lepram. Quanquàm hoc unicè designari non arbitror, potius uniuersale malum, quæ percussiones, plagæ Hebraicè dicuntur, ut plagis maximis flagellatus Pharao, & decem eius, licet supernaturales plagæ. Pulchrè autem flagellum hoc dictum est, quòd hoc genere malorũ, & percutimur, & castigamur. Omniaque illata mala flagellum dicuntur.

Quam cum sanguineo sequitur Bellona, flagello.

Nicolaus autem, & Burgensis uidentur malum sentire τὸ κακόν, malum, quod in moribus uersatur, uirtuti contrarium, uitium, Græcè κακία. Flagellum autem pœnam illatam culpæ, in quæ ne cadat pius, Deum fore præsidio. Non usquequaque crediderim hæc psalmo prædicari, sed flagellum esse iterationem antedicti mali, ut sit idem malum, & flagellum. Tabernaculo autem putat Rabi Dauid designari non eum solum qui pius, & fidens in Deum sit, sed etiam totam eius familiam fore securam, ob probitatem. Nam à patre tota familia dependet, bonorum, & malorum sibi, & suis autore. Si religionem retineat, bona consequatur, bona autem, ut corpus sit integrum, sanum. Tum bona fortunæ non desint, opes, honores, pulchra, sanaque familia. Flagellatur autem pater, dum filijs orbatur, dum domus morbis conflictatur. Itaque, quod ait etiam Aristoteles, ciuilis felicitas bonis corporis, & fortunæ, quæ nunc designatur, perficitur. Primum quod ait, Non accedet ad te malum: spectat ad bona corporis. Secundum ne domus flagelletur, ad bona fortunæ, diuitijs, honoribus, pulchritudine liberorum constantia. Sed maximum est malorum flagellari familiam, ut pestilentia, cæterisque id genus atrocissimis morbis. Tabernaculum domus est sacris scriptoribus, quòd erant Eoi, Orientales, quibus regionibus maximus tabernaculorum, quibus arcent calores, usus. Hinc diuus Paulus σκηνοποιός, factor tabernaculorum. Hinc scenitæ Arabes. Et tentoria Æthiopiæ, & pelles Madian.

Quoniam Angelis suis Deus mandauit de te, ut custodiant te in omnibus uijs tuis.

Vt demonas occultos hostes, & carnifices humanarum cladium sitibundos induxer

duxerat, sic opponit occultos eis protectores, à quibus non solum à dæmonibus defendantur homines, sed etiam à morbis corporis, quorum infligendorum, & arcendorum habent eximiam potestatem. Atq; hoc loco protectio generis humani per Angelos, quod omnibus linguis cognitum, & prædicatum est, designatur. Eos ob hãc causam Hebraicus sermo, Grçcusq; sequutus, uocauit missos, profanę literæ Hermas, interpretes, nostras ad Deum preces & uota, Dei ad nos iussa, beneficiaq; perferẽtes. Locus is clarè testatur, diuinis illis, inuisibilibusq; animis, res humanas permissas, traditas à Deo. Hanc assistere noctesq; diesq; uigiliã. Siquidem & Aristoteles Deos, id est, hos ipsos Angelos testatur remunerari pios, & pro eorum pietate eos ἀντιτιμᾶν, maioribus beneficijs afficere. Senseruntq; & ipsi homines habere superiores quosdam, qui res eorum gubernãtes, bonis prçcipuè, & animum excolentibus, pietatemq; tuentibus, adessent. Eò dicuntur milites regni Dei, imperatores, duces, exercitus regni cœlestis, à quo terrestre gubernatur. Hos pastores, ac ductores in legibus uocat Plato. Genios eos dixerunt, quòd simul ac geniti simus, nobis eos assistere custodes opinarentur, eoq; uerè, & ex hac theologia dixerunt duos esse cuique genios bonum alterum, alterum malum: ut si bene, ac piè uiuas, si te sub tutela diuina colloces, bonum genium custodem sis habiturus, sin malefactis uitam dedecorosè, & impiè transigere decreueris, continuo à scelerato, & aduerso genio tenearis. Sapientissimeq; Plato quod antea Pythagoras, docuit nostrum esse, genios eligere. Dicit enim etiam hæc theologia, si habites in refugio Altissimi, si amicus ei fieri studeas, si spes in eum tuas ponas, affuturam tibi geniorum, uel Angelorum bonorum mittente eos Deo, custodiam. Itaq; Angelorum, & geniorum electio nostra esse conuincitur. Et quod petebat Pythagoras ut Iupiter doceret quo dæmone, id est genio homines uterentur, ecce docent oracula, ab Ioue ipso fusa, bonos genios bonis futuros, nec ab uno solum genio, sed pluribus etiam pium ac probum defendendum, ut si uel à caterua malorum geniorum appetatur, ipsi dextera, lęuaq; à bonis oppressi cadant. Vt autem à magis ingenijs docent historiæ, omnesq; literæ, consentientibus philosophis, diuersa malorum genera infligi posse, ut tum sceleratas offerant cogitationes, tum corpus aliqua inaudita ægritudine diuexent, cæterisq; id genus malis insultent: sic missi Angeli à Deo, diuersa nos custodia, tum à cogitationibus impijs, & impuris, tum à uexatione corporis defendẽt. At quod dicitur Grçcè ἐντελεῖται περὶ σοῦ, mandabit, uel præcipiet de te, Hebræi exponũt, propter te, Chaldaicè super te. Et Grçci referri hoc loco ostendunt, quod dicitur in Psalmo trigesimo tertio, Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum. Sed rectius potuit transferri παρεμβαλεῖ, castrametabitur, assidebit. Et Abraham, Dominus mittet Angelum suum ante faciem tuam. Et Iacob, Angelus Domini qui eripuit me ex omnibus malis. Et Tobias, proficiscenti filio cum Angelo, quem nesciebat, Angelus Domini comitetur uobiscum. Quibus exemplis probatur bonos, fidentesq; in Deum, Angelorum custodia in omnibus rebus gerendis muniri. Quo fit necessariò, ut uel à bono uel à malo genio habeamur. Eóq; dicuntur beati, ac fortunati Græcè εὐδαίμονες, quibus bonus est genius, quibus erectis in spem Altissimi, est dux uitæ uerus, in quo felicitas sit. Vt autem raro illatæ à dæmonibus clades, perspicuæ fuerunt, sic raro dignoscitur aduentus bonorum Angelorum, partim quòd non adest, quanta oporteret adesse pietas, partim quòd raro quæ sunt ab usu quotidiano remotiora, fiunt à Deo. Hinc infrequentia aufert fidem, & quod non fuit semper, putatur à posteris nunquam fuisse: ut si quando fons fluere desijsset, nunquam fluxisse credatur. Vias autem pro omni uita, quæ fermè fluuius, & iter quod-

dam perpetuum, tum pro omni actione esse apud sacras literas, & Græci agnouerunt.

In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem, pedem tuum.

Declarat apertius hanc Angelorum custodiam, exemplis usitatis, & oculatis, hominibusq; notis. Ac manus Angelorum, aut propriè accipies, ut cùm humana forma corporibus formosissimis, iuuenes ephebi, imberbes, candentes, roseis puniceisq; genis, uenustissimi adolescentes uisebantur, quorum inusitata, diuinaq; forma incendit Sodomitas illos, ut à tota urbe ad eos fieret concursus, ut ita te uisibiliter manibus illis portent, subl[e]uentq;, sicut in illo Sodomitico incendio, cunctantem Lot, cum filijs, manibus correptos, à mox futuro incendio se mouerunt. Aut tropicè dari manus, sicut & Deo senties. Sic Græci manus nunc interpretantur φρουρητικὰς δυνάμεις, uires conseruandi, defensandi. Et Chaldæus, pro manibus, tropum resoluens dixit תְּקוֹפֵיהוֹן tekuphchon, potentiam, uires suas. Viribus suis te subnixum portabunt. Et Nicolaus, manus ministerium exponit, ipsam nempe custodiam, ac defensionem. Nec propriè Græcè est Portabunt, sed ἀρῶσι, Tollent, & eleuabunt, non semper portantes, sed incidente offendiculo, quo ruas, subleuabunt ne cadas, sublatum tenebunt, dum periculum euadas, quod & ipsum tropicum est. Nam lapis est pro omni offendiculo. Eoq; diuersis modis acceptus est. Tum enim denotat corporis offendiculum, ruinam, cladem, euersionem, bonorum amissionem, insidias paratas, tum prauas, scelestasq; cogitationes, à quibus defendamur à custode. Quod non Græci solum sentiunt. Nam Euthymius lapidem exponit τὰς δυσχερείας, temporum, rerumq; difficultates, & ἁμαρτίαν, καὶ πᾶν ἐμπόδιον, peccatum, & quicquid est impedimento. Verum etiam Chaldæus, pro lapide dixit יִצְרָא בִּישָׁא izra bisha, Cogitationem malam, à qua defenderis. Didymus his omnigenam prouidentiam pulchrè dicit designari. Et, Portabunt, esse perinde ac χειραγωγήσουσι, ποδηγήσουσι, ὑπερείσουσιν ἀδυνατοῦντα, Manibus ducent, sustinebunt labentem, imbecillum, lapsantem.

Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.

Hæc quoq; simili, atq; lapidem tropo accipies, ut hæc nocentia, uenenata, rapaciaq; animalia, aut dæmones designent, à summis detrimentis uenenisq; fatalibus, funestisq; facibus, in sacris literis, aspides, basiliscos, leones, draconesq; appellatos: aut omnigenas calamitates, homines item sceleratos, pestiferos, insidiosos. Sunt autem hic, ut Græci pulchrè in suis nominibus dicunt, feræ ἰοβόλα, σαρκοβόρα, quæ morsu, quæ ueneni afflatu noceant. Potest & ad literam accipi quòd sanctissimi multi accepta superna custodia, ab his feris attingi non potuerint, eas euicerint, eiecerint etiam. Anagogicè, ut dixi, siue potius tropicè, quod & Græci proponunt, aspis est pro inuidia, spargente similiter & ipsa uirus. Basiliscus pro ea quæ Græcè dicitur βασκανία, quasi dixeris fascinationem, quæ fit oculis, crudelitas. Draco pro furore, quòd incensus, & rapidus sit. Has autem quas Psalmus decantat præclaras uirtutes, scito solum de perfectis prædicari, de his qui omnem cogitationem, spemq; in Deum erexerunt. Quòd si quempiam huiusmodi dederis, uidebis has in eo, longeq; maiores uirtutes. Sed pretiosissima, & optima quæq;,

raro

raro quoq; inuentu ſunt. Commercium Deorum, in carne eſſe, & præter carnem uiuere, eſſe in terreſtri corpore cœlicolam. Quod rarum inuentu eſſe, rei magnitudo demonſtrat.

Quoniam in me ſperauit, liberabo eum, protegam eum quoniam cognouit nomen meum.

VErba ſunt Altiſsimi. Tres enim, quod in omni quoq; poëmate elegantiſsimè fit, hic perſonæ ſunt: Vates ipſe carminis autor, uir pius, Deus altus. Nunc Deus loquitur. Ac pro ἤλπισε, ſperauit, eſt Hebraicè חָשַׁק chaſak, concupiuit, uel adhæſit amanter, ut non leuem, ſimplicemq; ſpem denotet, ſed amorem ualidum, cultumq; intentiſsimum, conglutinationem, ut ait Burgenſis. Tales obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, retuderunt aciem gladij. Vides ergo de quibus hæc prędicentur, ut minimè ſit mirum, ſi paucos reperias, quibus hæc fidiſſima uigilet Angelorũ cuſtodia. Vult enim Deus nos ſui feruidos amatores, uult nihil diffidere, nihil titubare, in eum unũ reſpicere, ei cohęrere, amãs ardẽter, cupit redamari. Tunc fiunt miracula, tunc extinguitur ignis, fluctus maris ſedantur.

Siſtere aquam fluuijs, & flumina uertere retro.

Nihil uenenata nocent animalia, feræ rapaces diffugiunt, ratione carentia obſequuntur. Quodq; Sept. dixerunt σκεπάσω, protegã, Hebraicè eſt אֲשַׂגְּבֵהוּ aſagbehu, exaltabo eum, honorabo, glorificabo. Nam qui quæ ſummè nocere debuiſſent, aſſecutus eſt, ut cogeret, ne nocerent, magnum decus, nomenq; ſupra mortalitatem eſt aſſecutus. Quas laudes, qualem etiam uenerationem obtinuerunt ſanctiſſimi, amiciſsimiq; Deo, quos magis coluit poſteritas, quàm ſummos, potentiſsimosq; imperatores? Is eſt uerus honos, cuius ſint omnino pauci participes. Has igitur difficultates diuino beneficio ſuperaſſe, ex acerbisq; cladibus, quod cæteris non item datum ſit, euaſiſſe, iure, gloria dicitur. Atque, AuenEſdra uult hæc uerba eſſe Dei ad Angelos, ut hoc ſit præceptum quod mandet Angelis propter ſeruum Dei, quia dicat eis, Iſte cultor meus cognoſcit nomen meum, ſperauit in me. Idcirco ſtatui prouehere eum: ſit in omni uexatione ſecurus, &, ut Gręci aiunt, eripiatur ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, à uiſibilibus, & inuiſibilibus inimicis. Duo quoq; dixit more ſuo fermè æquipollentia, Sperauit in me, cognouit nomen meum, alterum alterius explicatio. Si neſcis quid ualeat cognoſcere nomen eius, audis eſſe ſperare, uel concupiſcere eum, ei conglutinari. Ex cognitione ſpes, ex ſpe cognitio. Qui ſperat cognoſcit. Nec ſperare quidem poſſet, uel concupiſcere, niſi cognoſceret. Deus tametsi perfectè non cognoſcitur à nobis, at aliquid cognoſcitur. Scitur immortalis, ſcitur omnipotens, beneuolus, generis humani protector. Multaq; alia poſsimus in eum perinde, ac ſi uidiſſemus oculis facile ſperare. Nomen autem Dei pro ipſo Deo, Hebraici ſermonis eſt uſurpare. Burgenſis, nomen Dei, pro fide, ac pietate, ac religione. prius magis arridet.

Clamabit ad me, exaudiam eum, cum ipſo ſum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

EOrundem relatio, ſperauit, & clamauit. Ideo clamauit, quia ſperauit. Concepta animo ſpes, uox erupit. Aut ſi non erupit, animi ad Deum intentiſsima eleuatio. Hebraicè dicitur, Clamor, quòd fuit uocatio etiam mente, corde. Dixit inſipiens in corde. Salomon dixit in corde ſuo ut afflueret diuitijs. Deus dixit ut fieret,

uel esset lux. Est igitur clamor etiam mentis. Qui si rectè perpendas, haud aliud est, quàm quod superius, sperauit uel concupiuit, adhæsit mihi. Postulauit, ad se animo, mentéque attraxit. Sic exaudire intelliges, quod apertius nunc transtulerunt Sept. Nam Hebraicè est respondebo. Ipse, inquit, clamabit, ego uerò exaudiam. Responsionem, quæ fit ore, exauditionem illi transtulerunt, quam θεοπρεπῶς intelligis, non humanam uidelicet auditionem, sed diuinam quandam, & maximam, uniuersalem, aures regias, cunctas etiam cogitationes, exaudientes. Sic esse tribulationis comitem, idem fermè est. Tribulatio Græcum est, à τρίβω, attero, uexo, qua soli, ut reor, Ecclesiastici Latini utuntur, attritio, uexatio, pro eò Hebraicè צָרָה zara, angustia, pressura. Premimur, cùm uexamur, cùm atterimur. Est Deus in medijs uexationibus nobiscum, si inclamatur, si inquiritur, si aduocatur, sed à pijs præcipuè. Superius mittebat Angelos suos, nunc adest ipse. Non solum autem eripit, sed etiam efficit illustrem, & conspicuum, quem eripit, qui premeretur, erigit ad sidera, tollit in altum. Sic exaltantur cornua iusti, tum ad præsentis uitæ calamitates, honoresque referantur, tum æterna bona, eadem ratione uigente in æternis, atque corporeis. Qua probitate te Deus à cladibus corporis defendit, eadem æternis supplicijs liberatum ducet ad superos. Vbique locuples pietas, largiens non æterna solum, sed etiam præsentia bona. Latini igitur, & Græci æternam etiam glorificationem, sempiternosque honores intellexerunt, ut declarant sequentia.

Longitudine dierum replebo eum & ostendam illi salutare meum.

IVxta primam uerborū apparentiam, hæc cum superioribus consonabunt, ut referantur ad corporea. Cùm Deus ereptos homines amātes sui, efficit ut uitę metas longius proferant, quale largitus est iustissimo Iob, cui post duras uexationes illas uiuendi spatium amplū concessit: uiuaces etiam iustissimos quosque fuisse, ut Abrahā, Moses, Ioseph, cæterorumque turba piorum, constat: protegente igitur iustos Deo, uiuendi cursus, inquit, nulla clade interpolabitur. Venies beatus ad senectam, longæuus, uitæque longitudine satiatus. Nam pro Adimplebo eum, etsi idem est, Hebraicè אַשְׂבִּיעֵהוּ asbichu, satiabo eum. Memorabile autem est, ac penè prodigiosum tęstimonium Hebræorum exponentiū hunc locum, qui quoniam duo hic dicuntur, Longitudo dierū, & Salutare meum: primum referri contendunt ad uitę huius spatium, secūdum ad ęternitatem. Ac pro Salutare meū, Hebraicè est יְשׁוּעָתִי Iesuathi, quod pręcisè sonat Iesum meum, siue salutē meam. Cumque dicat psalmus, Et ostendam illi salutare meum, est, Et ostendā illi Iesum meum. Hunc Iesum, hanc salutem AuenEsdra, & Rabi Dauid uitam æternā testantur esse. Nec eorum testimonio sempiterna gloria, quā promittat Deus adhærentibus, suique amantibus, est aliud quàm Iesus. Siquidē Rabi Dauid secutus AuenEsdra ait, Lōgitudine dierum in mundo isto, satiabo eum. Et in mundo futuro faciā ei uidere Iesum meum, quia salua erit anima eius coram me. Tum subdit, Aut totū spectat ad mundum futurū, aut, inquit, expones Iesum meū, dies Iesu, in aduentu regis Messiæ: ut fermè dicat, Si in exilio isto, siue captiuitate, sanctus, ac probus, morietur, ostēdam tamen ei Iesum, cùm liberauero IsraEl de captiuitate, quoniam resuscitabo eum in resurrectione mortuorum, quæ erit in tempore Iesu, id est salutis. Hæc ait Hebræus. Quibus contra suam perfidiam, & pro uera religione, ac pietate, nihil potuit dici efficacius, ueritate, ex inimico ore testimonium claritatis suæ exculpente. Qui si saperent, si tandem renuntiare infelici pertinaciæ uellent, cognoscerent utique hodiem

dlernam ueram esse religionem, cui & ipsi cæci, ignariq; ferant testimonium. Voco enim prudentes, & accuratos ad hæc diligenter inspicienda, & quid ab illa gente ex sacris oraculis sentiatur, consideranda. Multa enim sunt, quæ maximè à prudentissimo quoq; debeant hic animaduerti. Sentiunt primum bona sempiterna, ad quæ non posse alia ratione pertingi, nisi quam Iesus Christus aperuit primus, certum est. Si enim per pietatem, benignitatem, mansuetudinem, tolerantiam aduersarum, iniquarum'ue rerum, ad superos peruenitur, harum profectò princeps, & doctor uirtutum maximè fuit Christus, qui nobis hanc uiam dictis, & factis primus ostendit. Agnoscunt etiam felicitatem perfectam in caducis esse non posse, ascenduntq; ratione, & natura per instinctus gradiente suos ad bona quæ docuit Christus. Tum hanc salutem, & hæc bona appellant nomine illo sanctissimo Iesu, omnibus oraculis celeberrimo, & dicunt hanc esse ueram felicitatem, æternamq; beatitudinem, ut conueniant, etiam inuiti, cum Christianis istum Iesum, & salutem in altissimis mundi partibus, in bonis sempiternis esse, & simili uocant nomine, ea æterna bona Iesu. Nihil autem dedit hactenus Iesus noster, sed promisit deificationem, ad quam inuitauit, & hortatus est, impedimentaq; uiæ remouit ueniens de cœlo, ut iure Iesus, id est salus sit ab oraculis dictus, liberans à corruptione, ad uitam optimam, ac regiam adducens. Ad quam cùm nos ille maximè excitarit, nihil tale, antiqua religione, aut certè obscurè promittente, hunc Hebræi maximè suscipere deberent, qui fuit autor tantæ salutis, quam & ipsi ex parte somniant. Tum apertè dicunt Iesum esse dies Mesiæ, coniungentes Iesum, & Mesiam, aduentum'que eius, dies magnæ salutis uocantes. Præterea, quod mirabilissimum est, resurrectionem mortuorum confitentur, eamq; futuram dicunt in diebus Mesiæ, appellantes hanc resurrectionem, Iesum. Ecce ob hoc seruator dictus est à nobis, quia extincta morte, reddet nos immortales, mortuus ipse pro nobis, & primus resurgens, resurrecturos omnes qui mortui fuissent, ostendens, futurosq; omnes demonstrans, qualis ipse fuisset. Cur igitur non hunc maxime recipiunt, quem ipsa theologia, & ratio docuit resurrexisse primum, ut in eo cuncti resurgerent? Respondeant etiam, quoniam tempore Mesiæ futura est resurrectio, ea per quemnam erit, cùm mortalis, ut dicunt, sit Mesias? Et num illi ipsi resurgentes, iteratò morientur? Quid enim fiet post resurrectionem mortuorum, si Mesias erit mortalis, & filios post se relinquet? Vbi habitabunt hi qui resurrexissent? Num etiam Hebræi illius temporis mortales, uel immortales erunt? Si mortales, necessaria semper erit aliquorum resurrectio, ne cæteris morientibus, alij uiuant immortales. Et quomodo fieri potest, ut sit mortalis Mesias, cùm tanta plebes uilis, futura sit per resurrectionem immortalis, ipso morituro, & prolem post se relicturo? Certè igitur si quis dicta eorum consideret, mirabitur, ac miserebitur cæcitatem, confitentium quidem ueritatem, sed quoniam uti est, ponere recusant, impossibilia necessario statuentium. Non potest enim esse resurrectio, nisi per Deum, nec ea debet esse, nisi in fine omnium rerum, nullis posthac, in mundo, hominibus, qui perinde, ac nunc nascantur, ac moriantur, futuris. Ac nisi hæc constituantur, ut constituit theologia cœlestis implicata, & impedita, impossibiliaq; sequentur. Itaque & AuenEsdra hanc rupit uocem, Et ostendam illi salutare meum. Sensus est, inquit, Et delectabitur in splendore diuino, in splendore Shekina, id est diuinæ maiestatis. Quod quidem est uerus Iesus, siue salu-

tare Dei, uel ad dies Mefsiæ fpectat. Hæc ille dixit, totumq́ expofitum eft à Rabi Dauid, ut fiue ad gloriam cœleftem, fiue dies Mefsiæ, falutemq́ per eum afferendam pertineat, non fit aliud quàm Chriftus ipfe hominibus reuelatus è cœlo, in quo omnium uota conquiefcent, ut ita fit uniuerfale bonum, ficut eft uniuerfalis caufa, & effe, multò magis quàm cœlum, & terra. Igitur & Chriftiani, & Hebræi concordes hanc glorificationem, & falutem intelligunt eam, qua fuperatis diuino beneficio omnibus uitæ huius uexationibus, & incommodis, triumphabimus in cœlo. Amen.

PSALMI CII. EXPLANATIO.

IS PSALMVS refertur in Dauid, apud Hebræos. Et Chaldæus interpres, cui folitum eft eos fenfus, qui penes doctiores de fummis & occultis rebus latitarent, proponere, Hebraico titulo fimpliciter habenti לְדָוִד le Dauid, ipfius Dauid, autoris Dauid, adiecit dicens, Per manum Dauid cantatus, aut dictus eft in prophetia. Manum ufitata illi genti phrafi, autoritatem, id eft eum qui autor, & inuentor carminis fuiffet, defignat: quia omnibus propè corporeis actionibus fungente manu, iure ea nominata, quoniam corporeis incorporea, actionesq́ animi fignificamus, omnis operatio, & autoritas, id eft, operandi facultas, & principium, intelligitur. Prophetiam dixit raptum mentis diuinum, ftatum quo fupra mortalitatem, relicta conditione terrena, tollitur animus, ac fubleuatur in deificationem Angelorum, ac Deorum focietatem receptus, qua tum gaudia cœleftia fentiat, tum uagus, & uinculis corporeis expeditus præterita latius, ac præfentia, futuraq́ perfpiciat, in corpore quædam cœleftis, & æternæ uitæ imago. Huc felix anima fublata, gaudia quæ uidit & fenfit, tum maiorem quàm natura nobis inter corporeas umbras, uerfantibus oftendat, rerũ diuinarum fcientiam, modulato, lætoq́ fpiritualibus gaudijs animo, deferuiente uoce, deprompfit prophetiam non folum futurarum rerum ac præteritarum, fed præfentium quoq; humanæ naturæ obfcurarum, latam fcientiam appellante prædicto interprete. Referuntur autem gratiæ hoc pfalmo de peruigili prouidentia diuina, fuper rebus humanis, nunquam bonitatem in nobis conferuandis fuam interpolante, uitamq́ noftram afsidua & indeficiente cuftodia gubernante, condonante quoq; nobis peccata: ut fit altifsima quædam de prouidentia philofophia, indefeffa uoce per omnes facras literas à Prophetis, oraculis, exemplis, fignis, fymbolis fignificata. Cuius infigne, fingulareq́ exemplum, & indicium uoluit etiam effe cum primis, cùm flammam æternam in templo ardere iufsit, quo diuinorum beneficiorum nunquam nobis deficientium fignum indicari, Philon teftis, ἐνδελεχεῖς γὰρ τοῦ θεοῦ αἱ χάριτες εἰσιν καὶ ἀνελλιπεῖς. Nam cùm fint Dei erga nos perennia, & incefſabilia, nufquamq́ intermiffa beneficia, quibus noctes, atq; dies fruimur: congruè quoq; perpetuæ memorię, & agendarũ gratiarum fymbolum flamma facra, femperq́ inextincta accendatur. Itaq; ut ipfe loquar duo propofita fuerant, tum æternæ benignitatis fignum, tum æternæ actionis gratiarum, utrunq; flamma fignante. Sic ifte pfalmus eft, ut Grçci quoq; dicunt, εὐχαριστήριος, reddendis gratijs factus, ut pofsit effe perpetuæ flammæ loco, quibus meminiffe fui creatoris cupido incefsit. Fuerunt autem quibus uideretur ad captiuos & exules in Babylone referendus. In qua fententia Hebræi nonnulli funt, & Græci. Dauid inquit, etiam is pfalmus pronuntiatus eft ore captiuorum, aut pro captiuis, & exulibus. In quibus fanctior quifq;, & fapientior hęc canebat. Eodem confenfu apud Grçcos inuenies. δοκεῖ μὲν οὗτος εἶναι ἀκόλουθος προτεταγμένῳ, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Videtur, ait, is effe præ-

cedenti

cedenti consentaneus, & eiusdem argumenti, in illo qui erant in Babylone, calamitates lugentes, Deum efflagitare reditum inducebantur, hic assecuti quod postulassent gratias referre. Ipse potius omnibus hominibus, & acerbiore seruitute liberatis, maioremq́ libertatem consecutis congruere dixerim. Hæc illi. Quæ posterius dicta sunt, ut maiora referantur, quàm Babylonicæ captiuitatis liberatio, mihi maximè probantur. Cuius sunt multa indicia. Primum quod agit de lege lata Moysi, agit de reparata iuuenta, agit de miseratione diuina, his qui seruant mandata eius: qui autem erant in Babylone, potius præuaricati fuerant. Deinde mirabile esset, cur semel saltem illius captiuitatis non meminisset, non Babylonem, non reditum nominasset, quod fit his in libris, quibus est de captiuitate sermo. Quomodo etiam ipsi Dauid inscribitur psalmus tam à captiuitate longinquo? quid oportebat eum de captiuitate, de reditu iam absente uaticinari, quasi illa libertas esset æternum, uniuersale bonum? Credendum igitur ita falli illos Hebræos qui hæc dicunt, sicut cùm diuinitatem Messiæ faciunt humanitatem, & regnum eius cœleste faciunt terrenum, æternum, corruptibile: libertatem animorum, libertatem corporum, opes æternas, & inæstimabiles, caducas, mortales, paruipendendas: omnia uidelicet quodam cæco scopo deprauantes. Nam cùm optimam, altissimamq́ philosophiam, à maioribus suis Prophetis, nominatis, & occultis accepissent, ipsi quodam infelici, nunquamq́ sanabili iudicio cuncta peruertunt. Non talia igitur apud Iosephum, Philonem, aliosq́ quos horum similes fuisse credendum est, sed longè meliorem philosophiam à corporeis recedentem inuenias. Hanc igitur hoc psalmo credendum est de summa, & uniuersali rerum humanarum prouidentia doceri, sicut in sequenti de uniuersali creatione, atque dominatu Dei decantabit. Constat enim psalmos uarias philosophiæ partes amplecti, quæ est eorum admiranda maiestas.

BEnedic anima mea Dominum, & omnia quæ intra me sunt nomini sancto eius.

BENEDICTIO, si quis interiores causas eius perscrutetur, est beneuolentiæ, accensiq́, & uehementis amoris erga autorem, patremque hominum, ac Deorum testimonium, ac indicium. Laudamus autem, ac benedicimus eum, gratiasq́ agimus, scelerata atq́ impia obliuione bonitatis suæ nos inuolui non sinentes, memoriæ suorum apud nos beneficiorum id fit certum signum. Homerus, à quo multa licet quibus sacras literas illustremus, accipere, Deos laudaturus, dicturusq́ in eos quasi & ipse psalmos, & odas, hoc fecit exordium:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Sum memor, atq́ tui nunquam obliuiscar Apollo.

Is autem affectus memoriæ diuinæ, & inclinationis amoris, dulcisq́ erga eum charitatis, adeò mouebat pios ut omnia membra, & instrumenta corporis ad eum laudandum conuocarent: referentes scilicet quod in lege fuerat præceptum, Diliges Dominũ Deum tuum, ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus cogitationibus tuis. Is enim amor debet esse diuinus. Si Deus optimus est, si maximus est [illegible], si, ut ait Aristoteles, [illegible], formosissimus, certè dignus est in quo amando, non modò incendamur, sed insaniamus etiam. Sed quoniam pulchritudo eius est abscondita oculis mortalibus indignis, qui eam intueantur, tempus erit cùm natura inuisibilis, ipsa se faciens animo, & oculis spectabilem omnium

omnium gentium in se stupentia ora conuertat. Interea cernitur animo tantum, & ex operibus fit prijs, ac sapientibus manifesta. Quod ergo dicit, Et omnia quæ intra me sunt, est hyperbole, & tota amoris, laudandiq; Dei cupiditatis expressio: sicut alibi, Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? Et quæ Septuaginta dixerunt, τὰ ἐντός μου, quæ intra me sunt, uel interiora mea, ut redditum est in Psalterio Augustini. In Hebraico sunt קרבי kerabai, præcordia mea, interiora, uiscera mea, ut Hieronymus dixit. Eaq; Hebræi dicunt esse renes, cor. Eusebiusq; non iniuria membra post animam ait ad laudandum Deum conuocata, ut quæ per totum corpus diuersas habens facultates, eas per membra & organa exequatur, ut conuocatio membrorum sit quasi animæ facultatum ad suam arcem, & ad principatum, quasi uires suas per omne corpus distributas, magnum factura opus, anima ad se reuocet ministros suos, ad auxilium præstandum sibi in re tam præclara concurrere iubeat, eos maximè ministros, quibus ipsa ad conseruationem sui cum primis utitur, principalesq; habent in regno suo partes. Ea sunt præcordia, quibus cor, & renes aliæq; circunspersæ uirtutes intelliguntur. Hæc bene diuus Hieron. in suo Hebraico Psalterio transtulit uiscera. Et superiores Euthymius secutus, interpretatus τὰς δυνάμεις, τὰς ἐνθυμήσεις, τοὺς λογισμούς, faculates, cogitationes, considerationes. Augustinus idem. Nihil ferè uariant ab his, quæ alio sensu dicuntur, interiora pro corpore toto accepta. Et Chaldæus dixit, Et omnis structura corporis mei. Enumerantq; Hebræi, animæ facultates per instrumenta corporis, quæ eo nomine putant comprehendi, ut guttur ad uocem, stomachum ad cibos dgerendos, iecur ad furorem, sicut & Plato ponens sedem furoris iecur, fel ad inuidiam, ac liuorem, cæteraq; id genus nota. Ac quoniā dixit primo, Dominum, secundo, Nomen sanctum eius: uidetur duplex repetitio, ut prius animam, posterius eam referentia uiscera, uel interiora induxit, sic prius Dominum, posterius Nomen eius, quo portatur ad aures nostras, in mentem penetrat. Vehiculum animæ membra sunt præcipuè interiora, uehiculum Dei nomen eius, sicut omnia nomina, omnium significatarum rerum sunt uehicula. Ac pulchra ex isto loco accepta occasione ueteres Hebræi sunt philosophati, quia Deus, & anima, & corpus, seu uiscera nominantur, conferentes inter se, ut, Benedicat anima Deum, cui est uaria cum eo similitudo, ut anima implet corpus, sic Deum implere totum mundū. Anima portat, ducit, regitq; corpus, sic Deum omnē mundum, unam singularemq; esse animam in corpore, sic in omni mundo suo, unum esse singularē Deum. Animā perficere corpus, sic item Deū uniuersum. Animā non comedere, nec bibere uiuentē, Deum itē his non uti. Animā puram esse, & supra naturamā corpore, nec infici corpore: sic purissimū Deum esse supra mundum. Animā uidere, & non uideri, Deum quoq; omnia uidere, à nemine uideri: ut nemo sit qui noscat unde anima accesserit in corpus, locusq; eius, & sedesignoratur, sic nesciri locum diuinitatis, quia etiā animalia sancta, id est, Angeli, apud Esaiam circūstantes thronū Dei, ac tegentes ipsum, nescirent locum eius, sed ipse solus, eoq; uociferabātur, Benedicta gloria Domini de loco sancto suo. Alij ex eis pulchrè dixerunt, quinquies ab hoc ad finem sequentis psalmi inueniri animā benedicere Dominū, ut referantur quinq; ipsius status: Primus cùm esset in utero matris, alter cùm egreditur in auras, tertius cùm huc atq; illuc ingreditur, quartus cùm recedit de mundo, ut pro quinq; memorabilibus rebus quintuplicem persoluat. Hęc autem eò uel maximè protuli, ut intelligas etiam antiquos suos resurrectionem, reditumq; animarum ad corpora agnouisse. Quæ Pythagoras ab Ægyptijs ubi theologia Hebræorum, antiquarumq; gentium philosoph

losophia celebrabatur accipiens, uocauit παλιγγενεσίαν, reditum scilicet animarum ad corpora, & regenerationem, cùm sederit filius hominis, quam siue ipse, siue alij non intelligentes, crediderunt esse animarum ad corpora reditum in hunc mundum, eodem atque prius modo, sequutura non cognoscentes, iudicium scilicet, & ascensum ad superos, eandem corpoream restitutionem existimãtes. Comparationem quoq; animæ cum Deo, etiam apud Aristotelem inuenies. Illud quoque obseruamus, Hebraicæ ferè unius linguæ propriũ esse nomẽ Dei, pro ipso Deo accipere, quod quidẽ secus quàm par esset, arbitror à posterioribus usurpatũ, nomina diuina magis quàm his ipsis significatũ, uenerantibus: omnẽq; Hebræorũ theologiam, & pietatẽ, ac cultũ inuenies in his nominibus uersari, ut quoniã ea tantopere uenerãtur, omnẽq; huc speculationẽ, studiũq; cõtulerũt: necesse sit dicere apud eos hanc idololatriæ esse formã: ut cùm Christianos accusent, quòd imagines uenerãtur, meritò eis obijci posit, ita eos immoderatè nomina uenerari, sicut qui nimiũ imagines amplectũtur. Omnis apud eos uirtus in nominibus constituitur, audito aliquo nomine diuino proni labũtur. Literas etiã quadã religione disponũt, ac scribunt. In sacris igitur literis de nominibus rarius religio seruatur, et seruatur superstitione exclusa. Chaldæus ob hanc supradictam arbitror causam, multis in locis ubi inducitur, Dominus aut Deus benedicendus, nomẽ Dei adhibet. Et hic, Benedic anima mea Dominum, dixit, nomen Domini. Et apud eos nomen, id est שֵׁם shem, κατ' ἐξοχὴν signat nomen diuinũ. Ac pro sancto eius Hebraico more est קָדְשׁוֹ kadsho, sanctitatis eius, denominatio pro re dominata. Sanctum autem quid sit, licet ex Græco noscere ἅγιος, quasi sine terra. Quoniam autem terra est densius, & impurius elementum, ea carentia, & ab ea distantia, puriora meliora, sanctiora. Sic nomen Dei, non quidem ipsum cæteris purius nominibus, sed quia eo res sanctissima, incorruptissima, mundissima significatur. Sicut sacræ sunt uestes, quas sacer aliquis, ac pius induisset. Et sacri calices, sacra domus ac sancta, sancta sacerdotum manus, omnia sanctitatem non à se, sed aliunde nanciscentia. Sic Dei sanctum nomen, rei purissimæ, ac sanctissimæ uehiculum.

Benedic anima mea Dominum, & noli obliuisci omnes retributiones eius.

PRima benedictio fuit propter magnitudinem, ac sanctitatem, secunda propter beneficia: quæ etsi summa bonitas eius non præstare nequeat, tamen si nõ præstaret, adhuc eam uenerari nos deceret. Multò autem magis conuenit nos esse eius benedicentes, quòd ad magnam sanctitatem accedit eius erga nos magnitudo beneficiorum. Hanc repetitionem bene etiam Græci dicunt esse ἐπίτασιν intensionem, augmentum. Augustinusq; ait repetitionem esse exhortationem. Obliuio dicitur Hebraicè שָׁכַח shachak, quod quidem, ut alia pleraque apud eos, apparet mutata una litera esse חָשַׁךְ chashak obtenebrauit, inhorruit. Interposita enim litera cheth, ut sit media, quæ prima esset, ex obscuritate fit obliuio. Verè igitur nomen obliuionis, est nomen tenebrarum. Vnde Græcè in contrarium dicitur φωτοσκηνία quasi φωτὸς σκηνία, sedes luminis, statio lucis. Et exaduerso fugam mentis, obtenebrationem dicunt σκοτοδινίαν. Et à φαίνω, apparco, ducuntur φαὸς φῶς, φωστῆρες, lumen, luminaria. Orpheusq; ait appellatum Solem φάνητα, Phaneta, ὅτι πρῶτος ἐφάνθη· quia primus uisus est. Et per eum omnia corporea uideri cœperunt. Ex quibus uidemus scientiam, & cognitionem appellari lucem, & cum luce habere animum nostrum cùm intelligit cognationem, sic inscitiam, dici tenebras. Acquiritq; lucem animus, cùm intelligit, uersatq; animo rem cognitam: in tenebras autem dela-

bitur, cùm in obliuionem se rapi permittit. Necesse autem est illam fuisse maxime obscuritatem, quæ pepulit maximam lucem. Sicut ergo extincta luce succedunt tenebræ, sic abeunte cognitione, obliuio tanquam opacitas consequitur. Vt autem ueritas est fuga obliuionis, dicitur enim ἀλήθεια quasi sine λήθη, obliuione: sic obliuionem necesse est esse priuationẽ, siue carentiam ueritatis. Caret igitur ueritate, & luce, quem occupauit obliuio. Hæc autem mentis obscuratio, cæteris in rebus non ita fortasse magni referat, in re autem fulgentissima mentem caligare, tenebrosamq́ esse, multò est miserabilius. Intelligimus ergo quid sit obliuisci. Dei autem obliuisci facilè possumus, ut qui sit inuisibilis, soloq́ animo opera eius contemplanti spectabilis. Quod nisi faciamus quod ille præcepit, ut eum & surgentes, & cubantes, & ingredientes, in omniq́ opere cogitemus, memoriamq́ in eo meditando exerceamus, facile ex animo labatur, cuius miseriæ plena est terra. Retributiones autem dixit beneficia, & Symmachus pro ἀνταποδόσεις quo usi sunt Sept. posuit εὐεργεσίας, beneficia. Sed & ipsi Sept. interdum hoc uerbum transferũt εὐεργετεῖν, benefacere. Vox Hebraica גמול ghemul, uariat ad bonum, & malum, & priuato suo modo, quicquid impenditur, tribuiturq́, hac uoce exprimunt, & ghemul dicunt præmium. Retributiones autem sunt à Deo, ut Græci docent, quòd beneficijs acceptis, gratam autem memoriam non reddentibus nobis, sed in eum peccantibus, hæc ille minimè moratus, retribuit bona pro malis. Quod Augustinus pulchrè innuens, Non tributiones, inquit, sed retributiones. Aliud enim debebatur, & redditum est, quod non debebatur.

Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas.

PRopitiari Græcè dixerunt Sept. εὐιλατεῖν, ab εὖ bene, ἵλεως placidus, mitis, propitius. Hebraicè dicitur סלח salach, signatq́ ignoscere, offensam dimittere, condonare. Eademq́ res diuersos habens modos, à diuersis ipsis in linguis est uocata, ut enim qui hominem uocarunt, à diuersis considerationibus in omni lingua mouebantur, Hebræa, & Latina conueniente, ab opificio primæuo corporis, primaq́ origine, antequam animatus esset, humum, id est Adam, uel terrigenam, uocantibus, Græci non item, sed ἄνθρωπος, quasi ἄνω ἀθρῶ. ὦπα, sursum prospiciens uultu. Sic res ista condonandi à Græcis dicitur, ab animi dulcedine, mansuetudine æquitate. Iratus enim animus quasi fluctuat, tolluntq́ sese undæ, mitigatus conquiescit, fitq́ æqualis, lenis, non asper. nam asperitas ab inæqualitate est, hancq́ animi dulcedinem, & æquitatem, sæpe à cœlesti Rege deprecamur. Vox autem Latina condonandi, quod & Italica lingua retinuit, perdonare, maiora quædam designat. Simul ac enim peccamus, ad pœnam obligamur. Ideo dicunt, soluere pœnam. Atque omne peccatum, aut est aduersus homines, aut aduersus Deum. Omne quidem aduersus homines peccatum, est etiam aduersus Deum, ad quem omnia peccata legem uniuersi, ius uniuersale reuocantur. Sed quoniam fieri possunt peccata, quæ non ita aliquem hominem attingant, hæc ad Deum, ut dixi, tandem reducuntur. Nam quicquid peccamus, Deum putamus nos offendisse. Vt autem in homines peccamus, aut honorem, aut opes, & commoda detrahentes, quo facto ad persoluendum, quæ abstulissemus, aut ad pœnam obligamur, ut tantundem doleamus, quantum uoluptatis percepissemus: sic apud uniuersalem iustitiam, quam sæpe indignis modis uiolamus, in omni peccato ad pœnam astringimur. Est enim peccatum delapsus ab æquo: Castigatio autem pœ-

næq́

næq́ importatio, eius in suum locum restitutio. Hoc uigilat Deus, cernens omnia, ut dignissimè ab antiquis sit prouidentia eius appellata ἀδράστεια, Adrastia, quasi ineuitabilis, & εἱμαρμένη, fatum, decretum, fixum, immotum, irreuocabile dictum, & ἄτροπος, inexorabilis, inuertibilis, quia soluere necesse est, nisi aut precibus, aut benefactis mitigetur. Nec priscos latuit diuina prouidentia: nam supradicta, & quas Parcas dicunt, esse nomina diuinæ prouidentiæ, Aristoteles clarus testis est. Fit igitur condonatio, cùm ad maximas & plurimas pœnas, ob maxima, & plurima peccata obligatis necesse erat persoluere. Mitigatoq́ animo diuino, aut pœna minuitur, aut in totum obliteratur. Necesse tamen est aliquid persoluere. Hæc autem se mutuo consequuntur, ubi ratio est, & sapientia, & cognitio, odium est malorum, iuris cupiditas, summaq́ iustarum rerum delectatio. cui insunt hæc, necesse est eos placere, qui hæc ipsa exequuntur: sic eos displicere, & amorem ab eis auertere suum, qui non exequuntur. Redire rursum reuersis illis. Nec uiderūt, qui Deum immutabilem fecerunt, quæ sapientiam, cognitionemq́ necessario sequantur. Omnes enim qui in homine, quo noscit, & sapit, affectus inueniuntur, necesse est habere Deum, ut eum eadem causa faciat misericordem, atq́ iustum, seuerum. Si displicet malum, placet bonum. Et malis mala, bonis bona retribuit. Bonitas autem ante peccatum, & post peccatum. Quæ prius placuit, posterius placeat necesse est. Porrò quod ait, Iniquitates, iniquitas Hebraicè עון auon, propriè quod Latinè obliquitas, deprauatio, discessus à recto, curuatio. Cùm autem rectum sit ipsa lex, eò Græcè iniquitas dicitur ἀνομία, quasi legis priuatio. Quodq́ dixit, Qui sanat omnes infirmitates, uideť solita παλιλλογία, & ἐπίτασις. Quasq́ infirmitates Latinus, Græcus νόσοι, ægritudines dixit, Hebraicè תחלואי thachaluai, dolores, quos ægritudines important. Has & animi, & corporis posse dictas esse, Hebræi assentiuntur, rectius est de morbis animi sentire propter præcedens, pulchraq́ est tralatio. Nam & Græci, quos appellant πάθη morbos, affectus, ad corpus, et animum referunt, & ἐμπαθεῖς affectibus malis detentos dicunt. Sic apud Latinos ægritudo, & sanitas, insania quoque ad animum tantum. Et sani boni iudicij, bonæ mentis. Sicq́ etiam rectè sanare dixit Hebraicè הרופא ha rophe, qui curat, medetur. Sunt autem scelera, animi morbi, tum quia malè eum afficiunt, dolores afferentia, ut ambitio, ira, metus, cupiditas, tum quia alia ex eis supplicia in corpus, & animum sequuntur. Sanantur ergo cùm dimittuntur, obliterantur, ne dolor succedat, & pœna. Nec solum medicus est, quia tollit hos morbos, sed quia tollit, ne noceant. Hocq́ postremum maximè respexit, peccataq́ ægritudines appellauit, quòd hæreat quidem eorum deformitas in animum, sed multo maximè quia tristes pariant fructus, detinentia hominem in plaga, & indignatione diuina, & submouentia omnia bona, sicut ægroto corpori nulla sunt bona.

Qui redimit de interitu uitam tuam, qui coronat te in misericordia, & miserationibus.

POssunt hæc aut corpoream spectare felicitatem, aut animorum. Si ad corpoream referantur, quam diuinæ clementiæ acceptam referebant, omnium bonorum ubertatem à benignitate eius prouenire fatentes, dicemus pro salute, ac uita conseruata primum eum gratias agere, pòst pro beneficijs quotidianis, à prouidentia diuina, qua uolente suppetunt omnia, manantibus. Eoq́ primum omnia generatim beneficia complectens dixit, Noli obliuisci omnes retributiones eius. Deinde descendit ad eorum particularem explicationem, in quibus tenet pri-

mum locum, primumq́ debitum, ut gratias pro eo habeamus, quòd uiuimus, sustinemur, alimur. Magnus alit magnos commistus corpore factus. Et quòd eius χρηΐζομεν, indigemus ad uiuendum, ut ait Aratus. Et in ipso sumus, & mouemur, eius clementia ab interitu defendimur. Alter est sensus, ut utranque uitam præcipuè futuram respiciat. In qua sententia sunt cum Græcis, etiam Hebræi. Ex quo cognoscas hunc psalmum non spectare exilij Babylonici liberationem, sed uniuersalem Dei erga animos, & corpora seruanda benignitatem. Primumq́ Chaldæus ait, Qui redimit de gehenna uitam tuam. Gehennam, æternam damnationem Hebræi (quæ erat peculiaris Christi tempore, inferorum seruata per omnem posteritatem nuncupatio) etiamnum uocant. Estq́ gehenna, quod apud poëtas, Erebus, Tartarus, Pyriphlegethon. Et Hebræi considerantes uerbum redimendi, dicunt sæpe homines peccare, unde letali sententia damnari mereantur, aut animæ condemnationem necessariò, & amissionem, ut ipsi uocant לְעֹלָם הַבָּא leolam haba, mundi, uel seculi, uitæ futuræ, incurrant. Deum autem conuersis eis, & pœnitentibus condonare, atq́ ab impendente morte eos eripere, aut uexationibus corporis, animæ salutem redimere. Ex quibus apparet eorum etiam testimonio alter ille sensus. Græci quoq́ idem pariter λυτρούμενον ἐκ κινδύνου ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ, Recipientem è periculo animi, & corporis uitam suam. Interitum autem dixit, quod Hebraicè שַׁחַת shachath, corruptionem, ruinam, deletionem, & Græcè φθορὰν, eleganter Latinus interitum, Hieron. iuxta Hebraicum, corruptionem. Idq́ habuit Psalterium Augus. ex Græco. Vnde de duabus inter se contrarijs rebus Aristoteles περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, de generatione, & interitu, quasi de esse & non esse, de aduentu in uitam & recessu. Iure autem condemnatio ad pœnas æternas, & à uera uita expulsio, dicitur interitus. Nihil enim ualet, ut ait Iamblichus, esse, nisi adsit bene esse. Ab optima autem uita cœlestium triumphorum, ac gaudiorum, delabi in pessimum statum, in luctuosissimum carcerem non modo interitus est, sed omnis alia mors præ ista fabula est, sicut omnis uita præ illa, umbra, imago. Redimere igitur uerè, & appositè dixit, ubi mors intentabatur. Et Græcè apud Sept. hoc dicitur, λυτροῦσθαι, unde λύτρα, ea quæ dantur pro captiuis redimendis. Latineq́ est redimere, iterato emere, & dato aliquo pretio recipere quod erat amissum. Et nulla uirtute redempti dicuntur, quos omnia uitia duxere captiuos, uituperabilesq́ fecerunt, nulla uirtute interueniente, & dedecore eos liberante. A' Deo autem amissam uitam recipimus, nullo pretio dato, sed sola pœnitentia: maxima autem eius humanitate fit, ut uita, & libertas, quam scelera abstulissent, gratis ad nos redeat sola pœnitentia intercedente, quæ uice eorum sit, quæ Græce λύτρα dicuntur. Hocq́ pretio te captiuum apud iustitiam diuinam redimes, si tantum resipiscas. Dixit autem uitam tuam, loquens secum. Anima autem pro ipsomet dicitur Hebraicè. Quodq́ dixit, Qui coronat te in misericordia, & miserationibus, est duarum rerum repetitio, solita ἐκείνοις, ostendens diuinorum beneficiorum multitudinem. Quam etiam per hyperbolen conatus ostendere, appellauit coronationem, quasi circunfluentiam, exuberantiam. Circundamur undique, ac coronamur beneficijs diuinis, siue cùm tot nostra scelera transeunt impune, nec ad peccata totidem ut meriti essemus, pœnæ decurrunt, siue cùm in contrarium undequaque, in omne tempus, bonis eius circumfundimur. Quod est, ait, nostræ uitæ momentum, quæ pars, quam non innumerabilia beneficia diuina sequantur? Quid essèmus sine eo, à quo primum uiuimus, tum bene, ac beatè si uolumus, uiuimus? Vbi defuisse nobis bonitatem eius, si rectè cogitemus, possumus queri, qui per o-

mnes

mnes humanitatis, quanti maximè cogitari possunt gradus, progressus ad ultimum, & incommemorabilem usque processit, ut nos deificaret. Hæc enim deificatio isto loco præcipuè significatur, cùm dicitur ab interitu, & illius magni boni priuatione etiam meritos pœnarum nos defendere. O uerè beneficum, & tam humanum, quàm potentem, paris clementiæ atque potestatis! Hanc igitur infinitam diuinorum bonorum exuberantiam coronam appellauit. Ea autem beneficia duobus nominibus appellauit חֶסֶד chesed, & רַחֲמִים rachamaim, quæ iure misericordia, & miserationes traducuntur, respondentque liberalitati, humanitati, benignitati. Nam chesed signat benignitatem, beneficium, gratiam. Vnde chasid, sanctus, iustus, beneficus, non solum aliena non rapiens, sed etiam propria largiens, aut beneficia à Deo consecutus. Rachamaim, propriè sunt uiscerationes, intimæ commotiones, cùm ad mansuetudinem interius commouemur. Eodemque nomine, & interiores partes, & miserationes dicuntur ab eis, ualidusque motus ad miserandum hoc designatur. Vnde commota uiscera eius. Et, Per uiscera misericordiæ Dei nostri: in quibus est hæc uox. Verè autem nostri Deus miseretur: docet enim eum scripturæ ferè illacrymari super flagitijs nostris, & spiritum sanctum suum contristari. Cùm autem uidet nos conuerti, placidus, & intimis affectibus permotus recipit, & tum non uult in peccato nos perdere, tum reuertentes recipit humanissimè: nunquam durus pater. Duo igitur beneficia prædicabat, & quæ ad conseruationem uitæ pertinent, & quæ sunt condonatio peccatorum, quorum ea est multitudo, ut iure coronatio dicantur. Sic ad suam phrasim dixit alibi, Gloria & honore coronasti eum, enumerans collata beneficia. In autem, obseruatum sæpe, designare, cum.

Qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur sicut aquilæ iuuentus tua.

REplet Hebraicè הַמַּשְׂבִּיעַ hamasbia, satiat, exaturat. & pro desiderio, Græcè ἐπιθυμίας cupiditate, est in fonte עֶדְיֵךְ ediek, quod sonat duo, ornatum tuum, aut os tuum, os, ut Psalmo XXXII. In chamo & freno maxillas ore constringe: ubi est עֶדְיוֹ edio, quod exponunt os eius, uel eorum. Ornatuum, dixit Hieron. in suo Psalterio. Dicendum igitur iuxta Hebraicum potius os tuum, ut exponunt Hebræi, licet possit etiam stare quod reddidit Hieron. Ac Hebraicè quasi per hyperbolen, dictum est, Qui replet bonis os tuum, nempe suauitate, dulcedine, bonumque hoc loco suaue designat, & bona dixit suauia, dulcia. Ac uolunt id Hebræi respondere ei quod superius dixerat, Qui sanat omnes morbos, aut infirmitates tuas. Vt enim amara sunt omnia ægrotis, sic sano palato dulcia sentiuntur. pulsáque ægritudine, docet inductam suauitatem, utrobique felicitatem metaphora designans, ibi pulsione morborum, quibus os amaricatur, hic quod faciat os dulcescere: tralationes Hebraicę. Opulentia, ac felicitas nisi sentiatur, gustetur, non proficit. Ac quanquã totius felicitatis τὸ κρῖτον sit mentis solius, omnia circũquaque bona, non solũ quæ gustari, ac comedi, sed quibus etiã ornari corpus possit, amicis item beneficia pręstari intuentis suauia, tamen ore probantur. Sunt alia bona præterquam oris, quibus felicitas absoluitur. Sed quoniam omnia bona, dulcia, dicuntur, ad unum gustum cuncta reuocantur. Nam etiam si propriè loquamur, non sunt præterquam in gustu dulcia. At nostri tamen, & Græci alibi dulcedinem statuunt. Nescio qua dulcedine læti. Et, Tuumque dulce caput, dulcem uitam, dulce lumen Græci γλυκυθυμίας,

animi dulcedinem. Quid quòd eadem metaphora nos,& Greci dicimus gustari felicitatem, degustari mores, degustari sapientiam. Palatum quoque,& saliuam iudicium omnium rerum uocamus. Sic & Hebræus dixit, Qui replet suauitate, felicitate, gustum tuum, dedit tibi gustum rerum bonarum, imò affatim gustare fecit, facit te sentire, gustare quæ sint bona. Reliquerunt autem metaphoram Sept. Nam significatum huius uocis eos non ignorasse apparet ex Psalmo prolato, ubi uerterunt hoc nomen maxillam: cupiditatemq́;, aut desiderium pro gustu posuerunt, quandoquidem sola bona, uera, aut apparentia desiderantur. Græci pro postulatione accipiunt omnem petitionem, omne desiderium iusti bonum esse dicentes. Sed paulò secus à fonte. Et Chaldæus item metaphoram reliquit, Qui replet in bonis יומי סיבותיכי iome sibuo thaik, Dies circuitionis, siue peregrinationis tuæ. Hoc autem dixit, ut comprehenderet utriusque uitæ felicitatem, & utriusque Deum autorem doceret. Nam subdit, Et ad futuram uitam renouaberis sicut aquila. Sta etiam & huc tendit quod uertit Hieron. ornatum tuum. Sicut enim alibi, Gloria, & honore coronasti, id est circunfudisti, prouexisti eum, sic hoc loco, Qui replet in bonis ornatum tuum, id est decus tuum, gloriam tuam prouexit, omnibus bonis cumulauit. Nihil ad decus, gloriamq́; tibi deesse passus est. Vndequaque bonis ornatus, decoratusq́; es. Videtur tamen prior sensus clarior. In, etiam hoc loco est pro, Cum. Quodq́; ait, Renouabitur sicut aquila iuuentus tua, ostensum antiquiores Hebræos hanc renouationem sensisse ad futuram uitam reparationem, antiquis decantatam, oraculisq́; cognitam παλιγγενεσίαν, quod Hebræi maiorum dicta sequentes, hic confirmant. Nam Chaldæus interpres est unus ex his qui ante Christum in Babylone floruerunt, si modo is non est Aquila proselytus. Qui ideo uertit ex Hebraico in Chaldæum sermonem libros sacros, quòd uulgaris lingua Hebrœorum in captiuitate, quam etiam in Hierusalem deportarunt, esset lingua Chaldæorũ, perindeq́; transtulerunt in eam libros sacros, ac si quis nunc Euangelium, sacrosq́; libros, in linguam Italicam, aut Germanicam uertat. Sentiebat igitur hunc locum esse de futura uita. Et Hebrœi hoc alio testimonio roborantes, adducunt quod scribitur Iob cap. XXXIII. Consumpta est caro eius à supplicijs, reuertetur ad dies adolescentię suæ. Quod Heliu apud Iob recenset inter miracula Dei. Renouatio autem aquilæ alibi in sacris literis celebratur. Et canimus semper, Sanctorum uelut aquilæ iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Hæc aquilæ renouatio diuersè traditur. Alij, ut diuus Augustinus, quòd ei senio confectæ, rostrũ adeò repandum, & incuruum reddatur, ut cibum capere non liceat, languore, & inedia, toto corpore ueterascente. Ire eam ad petram, ibiq́; tandiu fricare, donec os accõmodum ad cibos capiendos fiat. Hancq́; esse renouationem, quòd accepto cibo, corpus omne reflorescat. Aliam tradunt Hebræi, & Gręci, quòd senio affecta, & auctis nimiũ alis, & pennis, altissimè ad Solis ardores ascendat, ibiq́; pennis & plumis exustis reparetur ad iuuentam. Eusebius ὁ ἀετὸς πάντων ὀρνέων βασιλικώτατός ἐστι, καὶ ὑψιπετής· μόνος δὲ ἡλίου φωτὶ ἀντωπεῖ δύναται, καὶ ἀτενὶς ὁρᾷν αὐτῷ. Aquila, inquit, ante omnes aues regia est, altissimi uolatus. Sola potest defixè solem intueri. Hic Eusebius nihil de reparatione, per alarum exustionem scribit, sed solum altissimum uolatum, & defixum in radios solis intuitum. Euthymius autem, Depones, inquit, debilem senectam, quam morbi, & peccata contraxerant, ὡς ἐκεῖνος τὸ ἑαυτῶν πτερῶν, sicut ille senectam alarum. Renouaberis per pœnitentiam, ὡς ἐκεῖνος διὰ τῆς παλιγφυΐας πτερῶν, sicut ille per alarum repullulationem. Hoc item perhibet Hieronymus, aquilę senescenti plumas cadere, denuóque renasci. Rabi quoque Sahadias, ut testatur Dauid, ait aquilam ante

omnes

omnes aues esse maximi uolatus usq; in altissimum cœlum, ad ignem elementarem, ascendentem, tum se dare in mare præcipitem ob calorem in alis accensum, sic renouari, repullulareq; alas, singulo quoq; decimo anno. Centesimo in mare, ut solita est, delapsam emori. Commentum Hebraicum. Sunt Græci qui dicant aquilam senescentem fieri ualidiorem. Notis igitur rerum terrenarum exemplis diuinam illam, & omnipotentem, omnibusq; seculis celebrem παλιγγενεσίαν, demonstrauit. Exemplo ex parte, non usquequaq;, in mortalitatem, ut ait Augustinus referente.

Faciens misericordias Dominus, & iudicium, omnibus iniuriam patientibus.

MAgnum & hoc beneficium, prouideri, & gubernari nos à Deo, non committere eum, ut qui uexant nos, impunes habeant. Pro misericordia, est צְדָקוֹת zedakoth, iustitias, ut uertit Hieronymus. Neq; aliud est iustitia quàm misericordia, sicut iniustitia crudelitas. Videre oppressos, & uexatos, & non commoueri, quid aliud quàm feritas? Pro Iniuriam patientibus, Hieronym. Calumniam sustinentibus, idq; sonat uox Hebraica הָעֲשׁוּקִים haasukim, sed idem sunt. Ecce igitur Psalmorum maiestas, maximaq; eorum, ac diuina philosophia, nunc unum nunc aliud mysterium declarantium. Prædicatur hic Nemesis illa sacra, & Adrastia, ineuitabilisq; prouidentiæ diuinæ necessitas, qua bona bonis, mala malis prudenter, & certo tempore redduntur: quam non solum hęc cœlestia oracula, sed summo naturæ consensu, sapientissimi quiq; cognouerunt, & confessi sunt. Hinc ille de his qui sero à Deo plectuntur, quòd tarditatem supplicij grauitate compenset. Aristoteles autem ait tres Parcas designare diuinam, & ineuitabilem prouidentiam, præterita, præsentia, futura cernentem. Dictam Nemesin, quia unicuiq; tribuat, quod meritus est: Adrastiam quia ineuitabilis, αἶσαν, quasi ἀεὶ οὖσαν semper existentem, circa sortes. Tum concludens, ταῦτα δὲ οὐκ ἄλλο ἢ θεός. τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός, ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων μακάριος, καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος. Hęcq; omnia, inquit, non sunt aliud nisi Deus ipse, quem semper sequitur iustitia eorũ qui à lege diuina deficiunt, ultrix, cuius, qui uelit esse felix, ac beatus, particeps existit simul, ac uenit in lucẽ. Locus igitur ab Aristotele est declaratus. Nam facere iustitiam, siue misericordiam, et iudicium omnibus iniuriam patientibus, est quod sequitur Deum, τιμωρὸς δίκη. Et hoc semper. Similia prorsus diuinitus locutus est Homerus, Deos peregrinorum habitu uersari per urbes,

ἀνθρώπων ὕβριν τε, καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.
οὐ γὰρ σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι:
ἀλλὰ δίκην τίουσι καὶ αἴσιμα ἔργ' ἀνθρώπων.

Spectantes hominum facta iniusta, aut probitatem.
Nanq; execratur Deus impia facta beatus,
Iustitiamq; colit: rebus lætatur & æquis.

Ac psalmus duas uidetur iustitiæ complecti partes. Primam quòd faciat misericordias, beneficia præstans, liberalis, beneficus, sanans ægritudines, deinde iudicium, liberans ab iniuria, castigans sontes. Hæc autem res, sicut ipse Deus est inuisibilis, ita nec ipsa, ut Vates dixit, uisa tam magis existit, quàm si uisibilis esset, quàm magis ipse Deus est omnipotens, inuisibilis. Ratione enim & ueritate magistra probamus rerum inuisibilitatem, non earum esse tenuitatem, sed nostrorum oculorum imbecillitatem. Cùm autem Dei sunt omnia plena, licet inuisibilis, ut possit inuisibili aëri implenti omnia comparari: sic arbitrari debemus iustitiam eius

eius inuiſibilem per omnem quem creauit mundum uagantem, nihil incognitum, & inexploratum relinquere. Hocq; eſt ſingulare eius erga nos beneficium, & inauditæ bonitatis ſignum, ut iure inter magna eius munera, ſit connumeratum. Nec diſtat quòd pro iniuriam patientibus Hieronymus dixit, cunctis qui calumnias ſuſtinent. Illud latius, hoc ad ſola uerba.

Notas fecit uias ſuas Moyſi, filiis IſraEl uoluntates ſuas.

HOc quoq; fuit incommemorabile, & omnibus gratijs decantandum Dei beneficium, lumen in magnis humanarum tenebrarum erroribus, & auerſo penè toto mundo à cultu eius attuliſſe, donaſſe ſapientiam, & inuiſibilem eam uiſibilem feciſſe, ut abundantius diffunderetur. Nihil fuit omnium quæ donari ab eo ab hominibus potuiſſent melius, honorificentius, quo propius ad naturam eius peruenirent, ſapientia. Pro hac,

Non nobis ſi centum ſint linguæ, oraq; centum,
Ferrea uox, grates perſoluere dignas,
Poterimus.

Nam quod illis datum fuit, ſapiendi principium, ad nos uſq; peruenit. Vias autem dixit μεταφορικῶς, quibus incedit ipſe, quibus delectatur, cupiditates, ſtudia. Et Græci eas interpretantur θελήματα, uoluntates. Hebræi quoq; dicunt eſſe מִדּוֹתָיו midothau, mores eius. Simili locutione utitur lingua Italica, appellans mores, ambulationes: referturq; hoc loco quod dicitur de Moſe, cùm poſtulauit à Deo, ut oſtenderet ei uias ſuas, & oſtendit. Eſt autem profundæ philoſophiæ locus de uijs Dei, quas ſcire, & magnæ ſapientiæ, & felicitatis. Nam omnis miſerorum mortalium imperitia, & cæca uita hinc eſt, quòd ignorantur uiæ Dei, aliasq; illis ignoratis, capeſcimus. Plures ſi eas tenere credentes fortaſſe falluntur. Habet autem Deus ipſe, perinde atq; homo ſuas cupiditates, ſuos inſtinctus, ac naturæ inclinationem. Hæc autem non eſt niſi quam & ſacræ literæ, & omnis philoſophia clamat, δίκαιον τιά. colit ius. Placet ei æquitas, lætatur, gaudetq; iuſtitia, eſt ſeruantiſsimus æqui. Talis eſt enim, ut ait Plato, Deus, ſi parua licet componere magnis, qualis homo iuſtus. Quicquid placet iuſto, & qua uia ingreditur, hoc multò maximè Deus, cuius eſt infinita iuſtitia. Declaremus autem hanc uiarum metaphoram. Nam cùm anima noſtra in corpore, & corporeis actionibus ſit qualis gubernator in naui, auriga in curru, quæ ad eas uias diriguntur, in quas dux ipſe flexit: ſic noſtra corporis, uitæq; nauicula tendit, quò gubernator direxit. Ac quoniam uita mare eſt, in quo portus, ſunt innumerabilia naufragia, ſunt certi ad portus tendentes, ac recti curſus: ſic quocunq; uitam inflectit mens, quocunque hominem direxit, rectè uia dictum eſt. Quaſi curſus, quaſi nauigatio, ſic & uias Dei dixit, præcepta, legemq; diuinarum uoluntatum indicem, corpus quo continentur ea, quibus uult nos ire per hoc mare Deus: ipſe eſt auriga in mundo, mundus, & uita, mare uaſtum, nos nauiculæ, ipſe regat neceſſe eſt, & quem docuit curſum nos tenere oportet. Quemadmodum ergo mens noſtra flectit corpus, omnemq; hominem in uias dirigit, & alij huc, alij illuc ingrediuntur: ſic Deus mens maxima, rectiſsima ad iuſtitiam, & æquitatem, ad uerum, cœleſtemq; portum, curſum uult tenere nauim noſtram. In qua quoniam eſt auriga minor, qui poſsit maiori reſiſtere, rebellisq; eſſe: tunc fiet acerbum, & lacrymabile naufragium. Et Philon diſertiſsimus ſuper eo de uijs Domini, Omnis quippe caro corrupcrat uiam ſuam, κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀφθάρτου τελείαν ὁδὸν, τὴν πρὸς θεὸν ἄγουσαν:

ἄγουσαν· ταύτην ἴσθι σοφίαν. διὰ γὰρ ταύτης ὁ νοῦς ποδηγετούμενος, εὐθείας καὶ λεωφόρου ὑπαρχούσης, μέχρι τῶν τερμάτων ἀφικνεῖται. τὸ δὲ τέρμα τῆς ὁδοῦ γνῶσίς ἐστι, καὶ ἐπιστήμη θεοῦ. Corruperat, ait, omnis caro æterni, & incorruptibilis Dei perfectam uiam, ad ipsum ducentem. Hanc scito esse sapientiam. Per hanc enim quoniam recta, & regia est, mens ingressa, ad metas aspirat. Meta uerò uiæ est cognitio, & scientia Dei. Audisti igitur quæ sit uia Dei, quis uiæ finis. Hoc quoque loco obseruant Hebræi esse futurum pro præterito. Dicitur enim יוֹדִיעַ iodia, notas faciet. Afferuntque exempla, ut, fecerunt uitulum in Oreb, futurum יַעֲשׂוּ Tunc cecinit Moses, futurum יָשִׁיר Tunc ædificauit Iosue, & hic futurū יִבְנֶה Similiter in sequenti Psalmo, Super montes stabūt aquæ, à uoce tonitrui tui fugient, formidabunt. futura pro præteritis. Quod autem dixit Voluntates suas, est solita repetitio. Et pro Voluntatibus, Hebraicè עֲלִילוֹת aliloth, quod sonat uoluntates, consilia, cogitationes, opera, studia. Ideoque Hieronymus uertit cogitationes, & ipsi Sept. alibi ἐπιτηδεύματα, studia, conatus. Hebræi hic exponunt מַעֲשָׂיו maasau opera sua. Cuncta idem, &, ut dixi, declaratio prioris. Si expones opera sicut & Chaldæus uertit, עֲבָדוֹי obadoi, quæ fecit in deserto, sunt illa opera, quæ docuit, quæ monstrauit, quibus se delectari probauit. Sicque idem est.

Miserator, & misericors Dominus, longanimis, & multum misericors.

QVatuor nominibus per ἐπίτασιν, magnam Dei misericordiā, humanitatemque declarat. Et est ferè antè dictorum repetitio. Satiari enim non potest hoc sermone. Vtimur, ut dixi, hoc quasi torrente, & congerie uerborum, cùm res ingentes ob oculos uersantur, cùm affectus erumpere nostri gestiunt, ut stare loco, & se continere nequeant. Cætera quidem uerba ex his quatuor apposite ad Hebraicum, & Græcum respondent. Et pro Misericors, ne idem uerbum repeteret, Hieronymus dixit Clemens. Quod autem Latinus transtulit Longanimis, nō ita fortasse propriè. Siquidem Græcè θυμὸς, sonat animum, atque iracundiam, furorem. Itaque μακρόθυμος, non est longanimis, sed tardæ, longæque iræ. Et in ea compositione θυμὸς non animum, sed furorem indicat. Quod ostendit uox Hebraica, ad quam Græca formata est. dicitur Hebraicè אֶרֶךְ אַפַּיִם erek appaim, tarditas furoris, iræ procrastinator. Vbi appaim omnino sonat furorem, iram. Nec Latinè una uoce potuit reddi. Est autem huius uocis Hebraicæ, & Græcæ significatus, is qui apud philosophos inuenitur βραδέως τιμωρῶν, βραδυτὴς, μέλλησις, tarditas, cunctatio, & ad uindictam sui tarde procedens. Mysteriumque isto loco de procrastinatione uindictæ diuinæ declaratur, in qua infinita bona insunt. Quo & mansuetudo Dei immensa demonstratur. Et Stoicorum error refellitur, τὸ θεῖον ἄτρεπτον, diuinitatem inexorabilem, qualem sapientem suum fingebant ipsi, saxeum, ἀναίσθητον asserentium. Meritò irrisi ab omnibus, & reiecti. Tum eorum imprudentia, apud quos uindictæ procrastinatio, fidem aufert prouidentiæ. En laudatur tanquam maximum beneficium, humanæque fragilitati necessarium, conniuentia, expectatio. Hanc æquè, atque Vates sacer, Euripides agnouit Dei in castigando tarditatem:

μέλλει, τὸ θεῖον δ' ἐστὶ τοιοῦτον φύσει.

Tardat Deus, talisque est ingenio. Talem cum ingenio, naturaque esse dixit. Vbi est enim summa diuinitas, etiam necessariò summa bonitas, summa mansuetudo. Sapientis est, sibi moderari: constantem, etiam illata iniuria, esse. Hoc quod apud nos tantopere laudatur, non uigebit magis apud Deum. Sed ad Plutarchum, qui locum istum abundè tractauit, lectorem remitto. Simul obseruandum, superius

Iram pande mihi Pelidæ diua superbi.

In quo, ut ait Iustinus martyr, & Ioannes Philoponus, sequutus est Orpheum, librum suum ante Homerum, eodem exordio inchoantem:

μῆνιν ἄειδε θεὰ δημήτερος ἀγλαοκάρπου,

Frugiferæ Cereris longum cane, diua furorem.

Iram igitur, & feruentem indignationē semper designat μῆνις, retuleruntq́ pulcherrimè Hebraicum Sept. Latinus uerius dixit quàm clarius, Comminabitur. Nam si quis consideret Minari, Latinum, ab hoc Græco μηνίζω descendit. Estq́ minari in furore persistere, rem furoris facere, iram præ se ferre, causas irarum continentem, signa proferre. Sicq́ eodem omnia concurrut. Psalteriūn Augustini habet Indignabitur, quod est clarius, transferente nescio quo Græcum μηνιᾷ, indignabitur. Hier. irascetur. In Hebraico igitur quiddam magis reconditum.

Non secundum peccata nostra fecit nobis, neq; secundum iniquitates nostras retribuit nobis.

HOc erat longanimis & misericors, seu clemens, ut uertit Hier. Eratq́ clarum ex superiore, cùm uocauit procrastinantem uindictam, sed solet eandem rem diuersis nominibus exprimere. Nunc ait, Si Deus est iustitiæ princeps, si ad forum eius omnia scelera applicantur, ut expendantur: certè tanta pœna sit oportet, quanta scelerum grauitas, & pondus, ut paria paribus referantur. Diminuit autem eius clementia pondus peccatorū, aut inæqualitatem facit detrahens de pœna. Hæcq́ tum ad præsentem uitam possunt referri, tum futuram, ut beneficia præstet etiã immeritis, ut sceleratos luce frui sinat, ut non execretur eos ut digni sunt, non obliuiscatur, non abijciat à conspectu suo. Blasphematur, debuit irasci, debuit ingratos illos subito perdere: proditur ad alias res, tralato cultu eius, debuit & ipse prodere, & auertere sese. Nihil horum facit, sed uiuunt, uiuunt illi, fiunt communis lucis, ac bonorum participes. Eadem est ratio ad futuram uitam, nunquam bonitate eius deficiente, ac cessante, parcente in hoc seculo propter futurum. Ac quanquam fiat aliquando correctio, id bonum est, & ad tempus. Mirari igitur desinamus uiuere peccatores, omnibus pœnitendi locum relinqui, non extingui confestim flagitiosos. Clara causa est, quia iudex natura est clemens, non potest sæuire, non sinit eum natura eius irasci, subitoq́ incandescere.

Quoniam secundum altitudinem cœli à terra, corroborauit misericordiam suam super timentes se.

MAxima hyperbole, & qua nulla in rebus sensibilibus, quarum exemplis inuisibilia declaramus maior occurrat. Etut dicūt Grçci ἄμετρον καὶ ἀνέκλειπτον, ἄπειρον ἔλεος humanitatem, immensurabilem, & inexcogitabilem, siue quæ animo comprehendi nequeat, & infinitam ostendit. Ita certè est, si consideres humanæ mentis peruersitatem, tot crimina, tot flagitia, quantum ab hominibus non modo non diligatur, sed contemnatur, abijciatur, & quod indignius, blasphemetur Deus. Hic nisi immensa misericordia, & incomprehensibilis in eo bonitas esset, quas sceleratorum strages uideres, quàm inauditis supplicijs uisibilibus, & inuisibilibus omnes torqueri? Quas Erinnyes & Ates per mundum uersari cerneres? Est autem hæc comparatio de magnitudine, ac immensitate. Similitudoq́ est corporea, de re incorporea. Et spatium, siue quantitas corporea, sumpta ad designandam quantitatem incorpoream. Incorporea quantitas, est misericordia, lenitas. Quanta autem sit hęc, & quàm ingens, declaratur quantitate corporea. Quãta uidelicet est intra cœlum,

& terram. Non eſt autem maior diſtantia, maius ſpatium, quàm à cœlo ad terras. Sic ſi miſericordia Dei uideri poſſet, uideremus eius uerticem tangere ſidera, totum quod intra cœlum ac terram ſpatium interiacet, magnitudine eius repleri. Simili figura eſt uſus Eſaias, infinitam maieſtatem Dei ſignificās, non eſt autem uſus loquendo, ſed uidit rem incorpoream, corporea figura ueſtitam. Vidit Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, & eleuatum, adeò autem excelſum, ut à cœlo in terras pertineret. Ideo plena erat omnis terra claritate, ſiue maieſtate eius. Sic ſi miſericordia eius tanquam regina uideri poſſet, in excelſo throno ſederet implens quicquid intereſt inter cœlum, & terram. Hac ſimilitudine uſus eſt alibi: Magna eſt uſque ad cœlum miſericordia tua. Offerebant autem, ut diuinæ rei magnitudinem repræſentarent, rem oculis humanis maximam, rebus notis, ac uiſibilibus, inuiſibiles, & obſcuras exprimentes. Simili linguæ ſuæ figura uſus eſt diuus Paulus, Vt ſciatis, inquit, quæ ſit longitudo, & profundum, de Deo loquens. Ac Hebraicum dicit, Quoniam ſecundum altitudinem cœli ſuper terram, quaſi ſit de altitudine cœli comparatio. Sed idem eſt de ſpatio inter duos terminos, atq; ſupremis terminis ſermo. Quod uerò dicit, Corroborauit miſericordiam ſuam, poteſt ſic dici, Creuit miſericordia eius, ut uerbum גָּבַר gabar, quod eſt in Hebraico, ſit intranſitiuum, actione in illomet remanente, non tranſeunte ad alium. Et gabar, ſignabit roborari, grandeſcere, increſcere. Caput intra nubila condit. Et חַסְדּוֹ chaſdo, miſericordia eius, poteſt eſſe nominandi caſus, aut accuſandi: primum melius. Dixit item, Super timentes ſe, Hebræi ad IſraEl referunt, ſibi uidelicet eblandientes. Verius autem ſuper timentes, ut ſit iuſtitiæ, & æquitatis locus. Neq; enim temeraria eſt liberalitas, & humanitas, clementiaq́; diuina, ſed prudens, parcens qui ſibi poſtulant ignoſci, quos malæ actæ uitæ pœnitet, qui eum timent, hoc eſt, ut ſæpe apparet apud Sept. qui transferunt timere εὐσεβεῖν, & timorem domini εὐσέβειαν, pietatem, qui colunt, uenerantur. Sic tollitur temeritas. Nec ſperandum eſt, niſi his qui timent. Sicq́; expoſuit etiam diuus Auguſtinus, ne theſaurizemus iram in die iudicij.

Quantum diſtat ortus ab occidente, longè fecit à nobis iniquitates noſtras.

ALia ſimilitudo, qua non liceat de magnitudine, & ſpatio inueniri maiorem. Nihil enim eſt ortu, & occaſu longinquius. creſcitq́; oratio, longius enim diſtat ortus ab occaſu, quàm cœlum à terra. Nam à cœlo ad terram eſt hemiſphærium, ac dimidium diametri, ab ortu ad occaſum tota diametros. Quantum eſt à circunferentia ad punctum, tantum à cœlo in terram: quantum à circunferentia ad alteram partem, recta per diametron, tantundem ob ortu in occaſum, ſi ad ſolem orientem, ipſumq́; cœlum, non terram, hæc referantur. Sicut autem noſter Poëta, latiſsimas imperij metas deſignans,

-Iacet ultra ſidera tellus,
Extra anni, Solisq́; uias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet ſtellis ardentibus aptum.

Sic hac ſimilitudine Hebræus diuinæ clementiæ maieſtatem latiſsimis finibus circunſcribens demonſtrauit. Et ut dicunt peccata ultra oceanum deportanda, ſic Hebræus, perpetuam eorum apud Deum obliuionem, & æternam abolitionem, obliterationemq́; hoc exemplo expreſsit. Submouente hæc ab animo ſuo, Deo, ob immenſam clementiam, longiſsimè, nullamq́; eorum memoriam in æternum retinente, ſempiternaq́; obliuione delente, ut eorum labes nihil attingat, nulla iuſtitiæ,

ſtitiæ, & Nemeſi remaneat indignatio. Licet ſcelera grande creuiſſent, magis tamen ſubmouit quàm creuiſſent. Hebræiq́ perhibent, ortum, & occaſum, non aquilonem, & meridiem uſurpatum, quia poſsit commeari ab his, ab illis non poſsit, quòd non ſint uſquequaq́ habitabiles. Mihi uidetur tametſi hæc uera ſunt, ortum & occaſum dixiſſe, tanquam manifeſtiores, clarioresq́ mundi partes, & ad exemplum aptiores. Vide quanta ſit in Pſalmis philoſophia. Hæc enim omnis oratio eſt naturæ diuinæ manifeſtatio.

Quomodo miſeretur pater filiorum, miſertus eſt Dominus timentibus ſe, quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum.

ALio ſingulari exemplo bonitas eius deſignatur. Primum rerum inanimatarum uſus eſt exemplis, in quibus ingens ſpatium, nec aſpectu grādius in terris contineretur, nunc affectus adducit, à naturæ inſtinctu naſcentes. Hocq́ exemplo ſæpe alij ſcriptores ſacri delectantur. Si poteſt, inquit, mater obliuiſci infantis pupilli ſui, ita ego obliuiſcar ueſtri, dicit Dominus. nullamq́ eſſe uehementiorem in tota natura beneuolentiam atq́ patrum in filios teſtes omnes. Eoq́ pro, Miſeretur, eſt ſolitum uerbum Hebraicum רחם richam: ſonat ut dixi uiſcera σπλάγχνα, inde affectum quendam uehementem, & intimam in præcordijs commotionem, quaſi uiſcerum colliſionem dicunt, quod imitati aliquando ſcriptores ſacri Græci fingunt σπλαγχνίζειν. Adeò enim ſæpe interius commouemur, ut coēuntes ſecreriores partes lacrymas exprimāt. Et Latini dicunt hoc quaſi imitati, à corde, miſericors. Et uere patris exemplum allatum eſt. Omnes enim ab orbe condito cognouerunt Deum eſſe communem patrem. Ideo enim exigit à nobis pietatem, quia pater eſt. Sic eum uerus filius eius miſſus ab eo affectu paterno in terras, ſæpe prædicauit eſſe patrem hominum. Cùm precari nos eum docuit, patrem appellantes, & cùm ſe aſcenſurum ad ſuum, & noſtrum patrem diceret, & cùm hortabatur, ut patrem noſtrum cœleſtem imitaremur, qui Solem ſuum oriri faciat ſuper bonos, & malos. Et antiquiſsimi poëtæ, qui eodem tempore, quo ſacra hæc decantabantur, floruerunt, agnoſcentes eum eſſe communem patrēm, ſæpe πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, id eſt Angelorum, atq́ hominum pater. Nam Angeli Dij ſunt. A quo patre canit Heſiodus Deos, atq́ homines natos.

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ' ἄνθρωποι.

Dijq́ hominesq́ eadem ſunt ab radice creati.

Et Aratus, quod diuus Paulus approbauit, genus ab eo ideſt natales nos ducere dixit τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν, Eius nam genus ſumus. Vere igitur omnia cum ſacris oraculis conſentiunt, Deum eſſe hominum patrem, beneuolentia, & patrio affectu, ſicut creando fuit. Non more patrum nos genuit, at quadam paterna charitate creauit. Et uere paterno affectu erga filios ſuos aflicitur. Omniſq́ à creatione mundi, uſq́ ad nouiſsima tempora fuit paternę charitatis quicquid geſsit, expreſsio. Patremq́ habent Deum, qui timent, id eſt colunt eum, ut reſpondeat beneuolentia pietati. Qui pius erga patrem ſuum illum eſt, regitur ab illo tanquam patre. Vt cognoſcas hāc paternam, effuſamq́ charitatem, non eſſe temerariam, ſine delectu bonorum, ac malorum, ſic Gręci referunt ad paternas caſtigationes, & correctiones. Quodq́ ait, Quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum: Figmentum Græci πλάσμα, unde protoplaſtos: proprieq́ notat figurationem, formationem, ſicut Hebraicum יצר iezer, à uerbo iazar, finxit, figurauit, ſicut figuli, ut repræſentet quod factum eſt à primordio, Formauitq́ Dominus hominem de limo terræ. Et,

Quam ſatus Iapeto miſtam fluuialibus undis
Finxit in effigiem dominatum cuncta Deorum.

Refertur ergo hoc uerbo, antiqua ex luto, limo'ue, qualis uaſorum apud figulos, creatio. Terreſtres ſumus, γηγενεῖς, πηλογόνοι, χοϊκοί, ſumus Adam, id eſt, terrigenæ: ſumus uaſa fragilia, fictitia, conſtantia ex ratione quidem, ſed & ex parte irrationali, habentes affectus beſtiarum, affectus ab anima lutea, luteoq́; corpore. Hoc ille nouit. Videt eſſe facile propter coniugium duarum animarum cœleſtem, & terreſtrem, alteram ab altera ſuperari. Eoq́; quod Septuaginta tranſtulerunt πλάσμα, Hebraicè יֵצֶר iezer, deſignat etiam cogitationem malam, fragilem, ſenſum debilem. Et dicitur in Noë, cunctaq́; cogitatio cordis intenta eſſet ad malum. Pro cogitatione, præſens uox iezer, quaſi figmentum omnis ſenſus. Et Chaldæus hoc loco, Quoniam ipſe cognouit בִּישָׁא יִצְרָנָא iezra na bisha, cogitationem noſtram malam. Tum addit, Quæ facit nos peccare. Poſſumusq́; & cogitationem, & formationem hac uoce intelligere. Hieronymus dixit, Plaſmationem: quia πλάσμα, in Græco, Hebræi ferunt iezer eſſe appetitus ferinos, corporales, qui humus, ſiue limus ſunt, quibus homo conuenit cum pecudibus, quæ ſolum terreſtres, & humus ſunt. Eodem omnia tendunt.

Recordatus eſt quoniam puluis ſumus, homo ſicut fœnum dies eius, tanquam flos agri ſic efflorebit.

PRo puluere eſt עָפָר aphar, limus, lutum, hyle, humus, chaos, cùm tulit Dominus de limo terræ, ut crearet hominem tulit aphar. Ex eo limo finxit corpus humanum: & limus, ſiue humus fuit animalium creandorum principium, fuit etiam arborum, quæ de limo terræ pullularunt. Hæc uox interdum etiam ſonat puluerem. Ab illa humo antiqua dictus eſt homo, Latinè ut Hebraicè ab Adama, Adam, humanus retinet ueram literam. Deinde quod ait, Homo ſicut fœnum dies eius, phraſis Hebraica, qua ſæpiſsimè utuntur, Latinè dicendum, Hominis ſicut fœnum dies. Vita hominis ſicut fœnum. Nam homo nominandi caſus, non habet quo referatur. Hebræi ſoli eo modo loquuntur. Et dies Hebraicè numerus multitudinis iomau. Accomodant autem phraſim Latini dicentes, Homo eſt ſicut fœnum, tum ſequitur periodus. Pro fœno Hieronymus dixit herbam, Hebraicè tamen eſt chazir, quod fœnum ſonat, ſic Græcè χόρτος licet interdum ſonet herbam. Comparat autem uitam hominis fœno naſcenti in pratis, comparat flori agreſti, & hortenſi,

Purpureus ueluti cùm flos ſucciſus aratro
Langueſcit moriens, laſſoq́; papauera collo
Demiſere caput, pluuia cùm fortè grauantur.

Vſi ſunt hac item ſimilitudine Græci cùm dicunt hortos Adonidis, qui erant in uaſis fictilibus, dicebaturq́;, ut ait Suidas, χρῶνται δὲ ἐπὶ τῶν ἐπιπολαίων καὶ κῆπον ἄωρον, καὶ ὀλιγοχρονίων, καὶ μὴ ἐρριζωμένων. Hoc prouerbium cùm momentanea, & leuia, cùm immatura, & breuia, radicesq́; non habentia demonſtrarent. Eſaias item ait, Omnis caro fœnum, ortus eſt ſol, & ſiccatum eſt fœnum. Dies autem Hebraicè tempus, & uita dicitur. Liber dierum eſt χρονικόν, ut ait diuus Hieronymus, Et factum eſt poſt multos dies. Græcè, & Latinè, Poſt multum temporis. Eſt item hoc loco repetitio, prius dixit, Cognouit figmentum noſtrum, figmentum autem eſt, quod puluis, ſiue humus, uel limus ſumus, uel de limo, ut dicit Chaldæus. Hebraiſmus quoque, quòd dicat Deum recordari quaſi ſit homo. Non uideo cur Pſalterium diui Auguſtini habeat memento. Nam Græcum, unde Latinum illud tralatum eſt, eſt

ἐμνήσθη,

ἐμνήσθη, recordatus eſt. Et Hebraicum זָכַר zacur. Et ſuperiora ſunt enuntiatiua præteriti temporis, Cognouit, miſertus eſt.

Quoniam ſpiritus pertranſibit in illo, & non ſubſiſtet, & non cognoſcet amplius locum ſuum.

DVobus ſenſibus hæc poſſunt intelligi, ut ſpiritus deſignet uentum, ſicut Hebraicè ruach, & πνεῦμα, Græcè. Et illum reſpiciat florem de quo ſuperius loquebatur. Quoniam, inquit, ſufflabit uentus in illum, & exiccabit. Sicut de papauere dicebat Poëta, Pluuia cùm fortè grauantur. Non cognoſcet autem amplius locum ſuum, non erit amplius ille idem qui prius. Amittit grâtiam, & colorem, delabitur à ſtirpe, demittit caput, non ſtat amplius. Eaq́ eſt quædam ſui obliuio. Poteſt eſſe alius ſenſus, ut ſpiritus ſonet animam humanam, quæ ad tempus accedens ad corpus, & animans, deinde diſcedens in ſuum locum non reuertitur, quaſi oblita domus, aliò enim demigrauit. Nam de præſenti uita loquitur, non de reſurrectione. Quòd ſi etiam de reſurrectione, etiam tunc non erit, ut Græci exponunt, eadem domus, idem locus, ac domicilium. Erit corpus immortale, incorruptibile. Loquutus eſt autem diſtinctè de ſubſtantia, & natura corporis atq; animi, ſicut & Moſes in creatione humana. Vt enim apud Moſen corpus de humo formatur, Spiritus aduenit θύραθεν exterius à Deo: ſic ſuperius Dauid dixerat, Recordatus eſt, quoniam puluis ſumus, quod pertinet ad corpus ex humo mutatum in carnem: nunc autem, Spiritus pertranſibit in illum, quaſi exterius adueniet in corpus, ſed citò emigrabit, corpus exanime relinquens, & adeò relinquens, ut locum ſuum amplius non recognoſcat. Quo loco expreſsè traditur ille quem Plato appellat χωρισμὸν, diſceſſum, ſeparationem animi à corpore, & φυγὴ, fuga. Vnde philoſophiã mortis μελέτην, exercitationem, quaſi in continua morte, nempe ſeparatione animi à corpore eſſe, præparari ad futuram ſeparationem, eamq́ præmeditari. Eademq́ hæc dicuntur alio in Pſalmo, Et recordatus eſt quia caro ſunt, ſpiritus uadens, & non rediens. Expreſsius autem traditur hic ille ſpiritus exterius acceſſus, cùm ait, In illum pertranſibit. De regreſſu autem, ut dixi, ad uitam præſentem loquitur, & ad uitam ſentientem. Hos duos ſenſus apud Hebræos, & Græcos inuenies. Nam Rabi Dauid ſequitur priorem, Didymus poſteriorẽ. Euthymius propoſito primo illo, ſecundum cui magis faucre uidetur, ſubiungit. Heſychius quoq;, οὐ γὰρ εἰς τὴν ζωὴν ταύτην πάλιν ἐπιστρέψαντες εὑρισκόμεθα, Neq; enim in hanc uitam laborioſam reuerſi inuenimur. Et Didymus, καὶ οὐκ ἐπιστρέφει, οὐκ ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Et non reuertitur, non eſt amplius in mundo iſto. Aduerte autem quod Hebraicè non eſt, Et non ſubſiſtet, ſed וְאֵינֶנּוּ uecnennu, & non ipſe, ſcilicet adeſt: deſignatq́ abſentiam, non priuationem ſubſtantiæ. Græcè eſt οὐχ ὑπάρξει, non exiſtet, non erit, ſicut habuit Pſalterium Auguſtini, Hebraicum abſentiam tantum. Quodq́ dicunt noſtri amplius, Græcè ἔτι, Hebraicum eſt עֹד od, etiam adhuc, ut non ſit ſempiterna negatio, ſed præſcripta ad aliquod tempus. Huc autem tendit ratio, ut cognoſcas non eſſe ſibi inconſtantem Prophetam, cùm ſuperius aſſentientibus Hebræis fuerit locutus de reſurrectione, nunc eam uideatur auferre: quoniam de ſola præſenti, & quæ nunc cernitur uita loquitur: metaphoricè etiam dixit Non cognoſcet locum ſuum, diſceſſum illum perpetuum uſq; ad ſupremum tempus deſignans, uocansq́ incognoſcentiam, uel obliuionem, abſentiam tam diuturnam. Acquanquàm diuturnus abſceſſus, non ſemper ab obliuione eſt, ſed ſæpe cum ratione abſiſtimus, & abſumus: dixit tamen quod haberet apparentiam, hominibusq́ eſſet uſitatius.

Alioqui

Alioqui rationabiliter non obliuiosè, absunt animæ à corporibus, donec perfectio seculorum decurrat, donec ueniat constituta dies à Deo. Quod apud summam prudentiam eius ueras, optimasq́ʒ habet rationes, partim manifestas, partim obscuras. Locum autem animæ dixit corpus, sicut dictum Græcè uolunt σῶμα σῆμα, quasi monumentum, sepulcrum, & sicut alij, nauiculam animæ: quo discessus, discrimenq́ʒ naturæ apud omnes designatur. Minus est clarum quod transtulit Hieronymus, Spiritus pertransibit illum, cùm in Hebraico sit præpositio, In. & illud non posit ad animam referri. Deinde mirum est, quòd diuus ipse maluerit dicere, Et non cognoscet eius amplius locus suus, quasi referens hæc ad florem, & uentum, non ad animam. Nam יַכִּירֶנּוּ iakirennu, id est, cognoscet ipse, uel ipsum, facit hanc amphibologiam. Sequendum est tamen quod est uerisimilius, & clarius.

Misericordia autem Domini ab æterno, usq; in æternum, super timentes eum.

IS quoq́ʒ locus duos habet sensus etiam apud Hebræos. Nam interpres Chaldæus transtulit, Misericordia autem Domini à seculo usq́ʒ in seculum. דְּאָתֵי deate, quod uenit, qua locutione usus est etiam diuus Paulus, anathema maronata, id est quando ueniet dies iudicij, uel seculum futurum. Quòd si est is sensus: sic uidentur hæc hærere cum superioribus, quòd quanquàm corpus corruptibile est, quanquàm cinis, & puluis sumus, adest tamen æterna benignitas eius, quæ reuocet pios ad uitam. Huncq́ʒ sensum exponens Rabi Dauid, Si, inquit, de uita futura locum interpretamur, dicemus quòd quanquàm deficit corpus hominis, si tamen timuerit Deum, non deerit ei, id est animæ eius, misericordia eius in æternum, dabitq́ʒ ei beneficium sempiternum, sua immensa misericordia, plus quàm mereatur. Et sicut seruabit hoc singulare beneficium illi in uita futura, sic & filijs eius in uita præsenti. Hæc Hebræi sentiunt. Græci quoq́ʒ exponunt à seculo præsenti usq́ʒ in futurum, id est, ut interpreter Euthymium, in uita corporea nunc, & futura, hic, & illic. Iugiter, ait, miseretur, nunquam misereri desistet, nunc quidem in discrimine uitæ custodiens, tunc à sempiternis supplicijs eripiens. Sed hæc misericordia erit super timẽtes eum. Iustitiaq́ʒ eius, hoc est, ut uertit Symmachus, ἀμοιβὰ καλοεργημάτων, benefactorum retributio perennis erit, tradita per successionem, etiam filijs & nepotibus, & deinceps. Hæc Euthymius selecta ex maioribus antiquioribusq́ʒ patribus sapientissimis theologis. Videsq́ʒ summa omnium concordia hæc referri ad præsentia, & futura bona, non ad resurrectionem tantum, quæ bonorum, & malorum erit, nec ad bona præsentia solum, ut uidetur secundus sensus offerre, & ad solos filios, eorumq́ʒ corpoream felicitatem. Ac non uideo quomodo non sit assentiendum tantæ concordiæ. Est igitur secundus sensus, ut posteaquam dixit homines esse fragiles, & carnem, ac sanguinem, & sæpe labi, & aduersus numen diuinum delinquere, illius tamen sempiternam esse commiserationem, quòd non in perpetuum irascatur, neq́ʒ in æternum habeat indignationem, sed tum patribus parcat, tum à stirpe eorum clementiam suam non subducat, habens indeficientem, & inexhaustam humanitatem, fontemq́ʒ perennem bonorum. Sicq́ʒ hoc sensu de futura uita nihil loquitur. Videtur etiam prior non abhorrere à ueritate. Quod autem dixit, ab æterno, usq́ʒ in æternum, est Hebraicè à seculo in seculum, quod tum duo secula, id est, duas uitas, præsentem, ac futuram potest designare, tum ipsam æternitatem, quę repetitione seculi apud Hebręos denotatur, ut in seculum seculi, secula seculorum, quo seculorum infinitas ostenditur. Et pro misericordia

est

est חסד chesed, beneficentia, clementia, de qua dicit Rabi Dauid, quòd sit excellens bonitas, præstantior benignitas.

Et iustitia illius in filios filiorum, his qui seruant testamentum eius.
Et memores sunt mandatorum eius, ad faciendum ea.

EST eorundem repetitio. Iustitia sonat hic liberalitatem, misericordiam, sicut superius transtulerunt Sept. illam uidelicet iustitiæ partem, quæ liberalitate, benignitateq; continetur. Duas autem dicens generationes, numerum certum pro indefinito positũ, etiam Hebræi fatentur, nõ in nepotes tantum, sed in totã posteritatem benignitatẽ diuinam tendere. Explicatq; quod superius dixerat. Et quod aiunt Græci, ἡμῶν ἡ φύσις ἅτε ἐπίκηρος, ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακρὸν αἰῶνα χαρίζεται βίον. Nostra natura corruptibilis, diuina uerò humanitas, longum æuum præstat, ut uiuatur. Et usq; ad posteritatẽ promissam patribus, aut inchoatã benignitatẽ prosequitur. Exemplaq; afferunt de Dauid, cuius pietas toti posteritati profuit. Testamentum Hebraicè dicitur ברית berith, quod fœdus designat, pactũ, quicquid inter aliquos intercedit, quod sibi inuicem promittunt. Lex inter aliquos sancita, expiationibus, sacramentis, iuramentis stabilita, quasi coniugium, & cum affinitatem iuramus, quod solenniter, diuinisq; ceremonijs solet fieri. Sic Deus affinitatem, coniunctionemq; maiorem cum illo populo, & quasi nuptias solenniter celebrauit, fœdus pepigit. Auditæ uoces, & tonitrua, uisa lumina cœlestia: Et se sponsum, animam sponsam, se amatorem, animam amatam demonstrauit. Hoc uocatum est berith, fœdus, Græcè διαθήκη, dispositio, quasi res solenniter, omnibus ceremonijs, ac ritibus celebrata, ordinata, sancita, firmata. Latinè testamentum, eadem ratione, quia & testes affuere. Contestor hodie cœlum, & terram, ait Moses, & scriptura intercessit, & ex utraq; parte stabant promittentes inuicem sibi, Deus protectionem, custodiam, omnium bonorum ubertatem, populus obseruantiam mandatorum, pietatem, iustitiam. Tunc coiere fœdus, res scriptura sancita, sanguis uictimarum fusus. Nullæ ceremoniæ defuerunt. Qui seruant igitur hoc fœdus, Deus ex parte sua non deest, sed ardentior est fœderis, & perpetuus seruator. sicq; remuneratur in mille generationes pietatem patrum in filios. Repetit autem id eum facere his qui parent mandatis eius, quibus placet iustitia, pietas, non temere, ut quanquam ignoscat, & crimina debentibus condonet, aliqua tamen ratione, & qua res excogitauit gratia faciat. Vult enim amari ardentissimus amator. Moritur pius pater, remanet in posteritatem pietatis eius apud Deum memoria, fructuosæ semper, æternorumq; beneficiorum genitricis. Est in secretioribus sensibus Hebræorum, quòd dixerit esse misericordiam eius ab æterno in æternum, iustitiam in filios filiorum: uidelicet quòd si quis supra quàm præceptum sit, operatus fuerit, seruatur illi æternum beneficium: qui autem iustus tantum, mandatorumq; seruator, usque in tertiam generationem. Quod quidem est aureis literis incidendum. Hinc castitas, hinc ieiunia, & corporis spontaneæ, & non præceptæ in Euangelio uexationes propter Deum. Sic beati qui se castrauerunt propter regnum cœlorum. Centuplum accipiunt, laureis æternis apud superos coronabuntur. Repetit autem, si filij fuerint memores mandatorum diuinorum, & fœderis, & ita memores, ut operentur. Neque enim usquequaq; filijs impijs paterna pietas prodesset. Augentur autem eorum bona, si ad paternam pietatem accedat probitas eorum. Id etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis placet. Potest etiam, His

qui seruant, qui memores sunt, qui timent, referri ad patres tantum, quibus detur longęuum pro eorum pietate pręmium. Transtulit autem iustitiam, ut dixi, Symmachus κατορθωμάτων ἀμοιβὴν, hoc est benefactorum remunerationem, pulcherrimè, ostendens diuinam iustitiam, id est beneficentiam duplici re constare, benefactis nostris, humanitate, retributioneq́; eius, ambobus ad præmia æterna necessarijs.

Dominus in cœlo parauit sedem suam & regnum ipsius omnibus dominabitur.

COnsequuntur hęc cum superioribus, quoniam narratis ineffabilibus eius erga homines beneficijs, quorum laudandorum nullus esset finis, reflectit mentem ad æternitatem magnitudinemq́; Dei, defixus in eam, & ut solet admirans, ac benedicens, conuersus à terrenis ad cœlestia, à beneficijs, quæ largitur affatim terris, ad æternas arces, ubi aula Dei, & thronus eius. Prouidentiam rerum mundanarum elocutus, ad altissimum ipsum creatorem se recipiens, prius sedem dignissimam, celsissimamq́; eius, gloriamq́; referens, tum uicinos, & famulos altantes conuocans Angelos, ut Regem illum suum maiestatis ineffabilem, collaudent, suspiciant, admirentur, qui tantus sit, tam bonus, tam beneficus. Et ubi mortalis lingua, sonusq́; humanus non sufficit, ipsi diuinis, & immortalibus laudibus suis suppleant, quorũ est ἀκάματος αὐδὴ, humanæ imbecillitati succurrentes. Primumq́; cùm dicit Parauit, Hebraicè הכין hakin, stabiliuit, firmauit, fixit. Solent quidem communiter hoc uerbum Sept. transferre ἑτοιμάζω, sed sonat etiam firmo, stabilio, ut illud, Erit mons Domini paratus super uerticem montium. dicendum stabilitus. Et, Parata sedes tua extunc, hoc est, firmata, stabilita. Et Chaldæus pro hoc Hebraicè posuit אתקין atkin, disposuit, fixit. Et Hieronymus stabiliuit. Sedes autem est כסאו kiseo, solium suum, propriè regia sedes. Et Græcè θρόνος, thronus. In cœlo autem dicit thronum Dei stabilitum, ac defixum. Qualia de stabili sede Dei, atque diuinis hisce literis prorsus consentanea locutus est Homerus. Vt enim hic, & alibi dicitur, sedes Dei stabilita, firmata, quasi incorruptibilis, indelebilis, regnum immortale, sic ille:

> ὀυλυμπόνδ᾽ ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
> ἔμμεναι, οὔτ᾽ ἀνέμοισι τινάσσεται, οὔτε ποτ᾽ ὄμβρῳ
> δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ᾽ αἴθρη
> πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ᾽ ἐπιδέδρομεν αἴγλη,
> τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ, ἤματα πάντα.
>
> Venit Olympum ubi sedes inconcussa Deorum
> Dicitur esse, haud hæc uentis agitatur, & hymbre
> Alluitur, niue nec tegitur, sed purior aura,
> Et sine nube uolat, passim lux alba uagatur.
> Hic Dij felices lætantur secula cuncta.

Ecce uocat sedem Dei ἀσφαλὲς, stabilem, firmam. Hinc forte sidera dicta, quasi ferrea, nullo senio terenda. Describitq́; Homerus diuinè locum illum dicens, φασί, aiunt ibi esse thronum Dei. Siquidem omnis est mortalium consensus, ut ait Aristoteles, propriam Dei sedem esse in cœlo, & cœlum esse τὸ οἰκητήριον αὐτοῦ, habitaculum eius, unde inquit Deo supplicantes, manus in cœlum tendimus. Et Poëtæ antiqui semper de Dijs ὀλύμπια δώματ᾽ ἔχοντες. cœlestia templa tenentes. Et Dominus IESVS descendit de cœlo, & reuertentem discipuli uidebant uersus cœlum tendere. Est quidem Deus ubiq́;, sed uno in loco, si tamẽ locus est: nam ubi est Deus,

neq́;

neq; locus eſt,ut ait Ariſtoteles,neq; tempus,extra mundum,præclariſsimè, diuiniſsimè,glorioſiſsimè,maieſtas eius refulget: ubi tot millia milliū ei aſsiſtunt, ubi omniū rerum eſt abſolutiſsima felicitas,ſplendor,& claritas æterna. Ergo dicitur ibi eſſe thronum, quo ad licet è noſtris, & per ea quæ facta ſunt inuiſibilia cognoſcere. Nam ſi propriè loquamur,nullus in cœlo Dei thronus, nec Deus ſedet, nec habet membra apta ad ſedendum. Sic non poſſumus intelligere quomodo exiſtẽs ubiq;,in cœlo tamen certā habere ſedem à theologis, philoſophis, Poëtis, omnibusq; mortalibus dicatur. Et tamen uidit Propheta in excelſo throno ſedere uirū quem adorat multitudo Angelorum pſallentes in unum. Et Eſaias uidit Dominū ſuper ſolium excelſum,& eleuatum. Et Dominus IESVS, corpus habens ſimile noſtro ſupra ſidera eſt,in diuiniſsimis regionibus. Sic appellatur Deus ὕψιστος, altiſsimus. Tria uerò deſignat cùm Deum dicit in cœlo ſedē ſtabiliſſe, æternitatē regni,quia ſtabilitum,& firmatum eſt:nobilitatem,quia in loco regaliſsimo: infinitam poteſtatem,quia nō alius thronum eius poſuit,& ſtatuit ſed ſolus ipſe,ipſe ſui regni cauſa,ipſe ſibi bonorū autor, ideo dictus ab antiqua philoſophia αὐτογενὴς, αὐτοτελὴς, αὐτόκαλος, αὐτάρκης, per ſe genitus, à ſe perfectus, ex ſe pulcher, ſibi ſufficiens. Ac poteſt dici hic eſſe uel tropum uel proſopopœiam. Datur enim ſedes, & ſeſsio non habenti,& re humana ueſtitur diuina,ſceptro,& ſede,& loco nobiliſsimo,atque incorruptibili,regnum nobiliſsimum, & immortale deſignatur. Sedere dicitur,ut aiunt Hebræi,in altiſsimo ſupra omnes loco. Si enim inquiūt,ipſe eſt in cœlo,& in excelſo throno,ecce omnia cœleſtia,& terreſtria ſubiacēt ei,& regno eius. Ideo dicit,Et regnum eius omnibus dominabitur. Et Euthym. τὸ ὕψος τῆς βασιλείας διὰ τὸ θρόνου ἐμφαίνει. Et quoniam uniuerſa ſubdita ſunt ei, & regno eius, ob hoc benedicite eum ſurſum,ac deorſum cuncta,præcipuè Angeli ſui, qui tenēt in hoc regno principatum,incipiūtq; à maioribus,deſinēs in infimos. Ac Chaldæus, ut plerunq; ſolet nomina Græca uſurpare,ſolium appellat כּוּרְסֵי curſe,quaſi ut reor κῦρος, Cyros,id eſt autoritas,ſtabilitas,poteſtas,ſoliumq; autoritatem, & regnum Dei deſignabit. Quodq; dicit,Et regnum ipſius omnibus dominabitur,eſt præſens מָשָׁלָה mashala,dominatur. Hinc à Poëtis Deus uocatur ὕπατος κρειόντων, omnium imperantium maximus,Rex regum,Dominus dominantium.

Benedicite Dominum omnes Angeli eius, potẽtes uirtute, facientes uerbū eius,ad audiendā uocem ſermonū eius.

HÆc eſt Pſalmorum,diuinarumq; ſcripturarū maieſtas, nunc hoc, nunc illud myſterium nobis reuelantium. Panditur enim hoc,& ſequēti Pſalmo, omnis fermè,quæ de Angelis,à mortalibus ſciri poſsit philoſophia, quemadmodum ſuperius omnis ſcientia de Deo. Inuitat eos primum ut benedicant Dominum, quo inæqualitas,& ſubiectio demonſtraretur, demonſtratur princeps eorū eſſe Deus, ipſos aſsiſtere tanquā in aula principis ſui,uoce,obſeruātia, obedientia uenerātes. Proponitur item eos eſſe miſſos famulos,nuntios miniſtros: tum fortes eſſe, magnosq; Heroas, principes rerumq; rectores, robuſtos: ideo Græcè dicuntur δυνάμεις, ἐξουσίαι poteſtates, autoritates. In ſequenti Pſalmo dicentur fulmina, fulgura, uenti rapidiſsimi, uel ociſsimi, hic quoq; dicūtur ſicut alibi exercitus Dei, quaſi innumerabiles copiæ, circunſtantes eum. Quæ tota fermè eſt de Angelis, quanta narrari poſsit philoſophia. Obedientia igitur qua Deo parent Angeli, ſicut indicat eos eſſe creaturas eius, quod & antiquis confeſſum, & prædicatum eſt, ut quòd Empedocles dicit omnia ab uno nata,etiam δολιχαίωνας θεούς, longæuos Deos, & Heſiodus,Scito, ait,

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ᾽ ἄνθρωποι.

Esse hominesq́; Deosq́;, eadem ab radice creatos.

Sic docet quid agant, quo munere in mundana republica fungantur. Neq; uero sicut clarissimè traditur eorum famulatus, imperijq́; diuini executio, traditur item, quod philosophi postea finxerunt, in quo Hebræi eos sequuntur, quod moueant orbes cœlestes, quorum sit potestas, quòd moueant orbes cœlestes. Hoc etsi forte theologiæ contrarium non sit, obscurissimum tamen est, nec quod ullo possit scripturæ testimonio probari. Et AuenEsdra quòd erat Astrologus, ab eis, ait, uel per eos descendere influxus cœlestes, sicut pestilentiam Sennacherib. Dicendum illam pestilentiam non fuisse influxum cœlestem, sed diuinum, extraordinariumq́; prodigium. Ac quanquam Angeli missi sæpe ad aliqua immittenda supplicia dicantur, non potest tamen eo colligi, à cœlo, & astris bona cladesq́; eos dedisse: nec apud Græcos theologos ea reperies. Missi igitur, qua ratione & ministri dicuntur. Potentes autem uirtute, id est robore sicut sonat, choak, Hebraicum, & Græcum, δυνάμει, ut uertit Hieron. fortes robore, quia, ut Hebræi assentiuntur, non sit usquam maior potestas, quæ possit eis resistere. Et Chrysostomus plus unum Angelum posse, quàm omnes simul mortales. Hinc etiam dicuntur κρείττονες, potentiores, meliores. Potentes ait pro cæteris Græcis dictos Euthy. quòd uis eorum sit ἀγήρως ἀνώλεθρος, insenescibilis, incorruptibilis, & potestates eos uocatos, quòd exequi possint quæ iubentur. Quòd autem dicit, Facientes uerbum eius, Hebræi referunt quòd non sint quales mortales, mercedem à Deo operum bonorum expectantes, sed merces eorum, & uoluptas, ac gloria sit obtemperare iussis eius. Græci ex parte referunt ad id quòd sunt uocati potentes. Quæ uera sunt omnia. Facere autem uerbum, Hebraismus est, quasi iussa exequi. uerbum autem, & uocem attribuit Deo tropicè, pro his imperijs, quibus ipsi inuisibiles, inuisibiliter parent. Referunt hoc Græci ad id quod etiam cognouit Plato. Vtuntur enim & ipsi uerbo quo Plato est usus διαπορθμεύειν, perferre à Deo ad nos mandata. Hinc Plato uocat eos ἑρμηνεῖς, interpretes, & Philon ὑποδιακόνους. Hocq́; est audire uerbum, res humanas ad nutum Dei eos regere. Quòd poëtæ in sacra theologia, & apud Ægyptios audientes, finxerunt nuntium quendam patris summi, uocantes eum Angelum, & Hermen interpretem, ei & alas uolucres, & celerem à cœlo in terras uolatum tribuentes. Hoc ut alia pleraq; à sacris literis acceptum. Cùm ergo audis poëtam,

Dixerat, ille patris magni parere parabat
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem illum, siue æquora supra
Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Scito esse hæc sacra, in antiqua theologia, quam Homerus didicit apud Ægyptios, reperta. Non multum refert quòd sit non sermonum, sed דברו debaro, sermonis eius.

Benedicite Dominum omnes uirtutes eius, ministri eius, qui facitis uoluntatem eius.

PRo, Virtutes, Græcè δυνάμεις, quod iuxta Hebraicum צבאיו zebau, sonat copiæ eius, exercitus eius, sicut uertit Hieron. Hoc enim est, quòd maximam Dei gloriam quotidie efferimus, canentes eum esse Dominum Deum Sabaoth, id est cœlestium exercituum, innumerabilium Angelicarum copiarum ductorem, ac principem, quo potestas eius immensa designatur, quippe quæ tot millibus tantorum, tanquam potentium Heroum, ac principum, & Deorum anteeat, & qui per omne

cœlum,

cœlum, innumeris his exercitibus, ficut Plato de Ioue dicit, comitatus eat. Siquidem etiam hic eſt nomen Iouis in Hebraico Iehouah. Hoc item eſt quod eum poetæ uocant regem Deorum, ac patrem. Eſt enim in eo magna, apud eos perinde, atque noſtros theologia. Quare zebaaoth ſonat innumerabilem, omnem Angelorum multitudinem. In quo Græci non uſquequaque ad uerum attigerunt, putantes hoc nomine δυνάμεις deſignari aliud quoddam Angelorum genus, qui poteſtates dicantur, ſicut ſuperius Angeli. Dicendum δυνάμεις eſſe copias omnes generatim cœleſtes, diuinos exercitus. Sunt enim, ut ait Philon, Angeli στρατιὰ τοῦ θεοῦ, exercitus Dei. Quo Græci filium uocant ἀρχιστράτηγον. Quod facilius didiciſſent, ſi uidiſſent in fonte eſſe nomen exercitus, ac malitiæ. Et Græcè δύναμις, ſonat quidem potentiam, uirtutem, atque item exercitum, belligeras copias. Eſt igitur hoc loco, ſicut item in toto Pſalmo eorundem repetitio, maiorque declaratio. Nam ubi ſuperius uocauerat eos robuſtos, robuſtiſsimæ uirtutis, ualentes, quod eſt Hebraicè ghibborim, hic uocat exercitus, copias, militiam, ſicut, & Ieſus, legiones. Et ubi dixerat eos ibi facere uerbum eius, hic eos uocat miniſtros eius, ſamulos, parere paratos. Et quod illic uerbum eius, hic uoluntatem eius. Sicque alijs uerbis repetita ſunt clariora. Et magna eſt hoc pſalmo de diuinitate, & Angelis philoſophia. Declarata eſt ſuperius natura diuina, quid cupiat, quid agat in mundo, ex operibus autem, & ſtudijs fiunt animi qui non uidentur manifeſti. Sic agnoſcimus hic quid ſint, quid faciant Angeli. Beatus qui meditatur in his die, ac nocte.

Benedicite Dominum omnia opera eius, in omni loco dominationis, benedic anima mea Dominum.

Inuitauit ad laudandum Deum, prius ſe ipſum, commemorans ſecum eius ſummam bonitatem, infinitam clementiā, incommemorabilem lenitatem, manſuetudinem, quibus peruagatis, ſuſpiciens Angelos, & eos famulos Dei, abſolutiſsimæ, & immortalis ſapientiæ, conſpectu Dei fruentes ſciens, orauit ſupplex non ut faciant, quod indeſeſſe eos facere norat, ſed quaſi humanam uocem debilem, & fragile ingenium cognoſcens, precatus eſt, quorum ſit ἀκάματος αὐδὴ, uox indefatigabilis pro ſe reſpicere, & laudare regem illū, eos felicitatis ſuæ pariter admirans. Tum deſcendit ad omnia mundana opera, conuocās ad eius laudem, & admirationem, cultumque uniuerſa. Pòſt in ſeipſum reflectitur. Ac cùm dicit opera eius, innuit, cœlum, ſidera, elementa, quæque ex elementis exiſtunt, animalia, plantas, ζωόφυτα, ſubterraneas metallorum temperies, ut nihil ſit quod non ſuum recognoſcat autorem. Sicut dicitur in multis alijs pſalmis. Cūque ait, In omni loco dominationis eius, ſi quis hæc ad philoſophiam reuocet, pulcherrimè ſequentur. Omne enim elementum, & omnis res ex elementis naturalem habet ſitum, & locum. Totque ſunt loca, quot res à Deo creatæ, & in ſuis ſedibus poſitæ. Totus quidē mundus eſt locus uniuerſalis dominationis diuinæ, aſſerētibus philoſophis templum Dei eſſe totū mundum, & Deorum, atque hominum eſſe domum. Quocunque oculos inflectas, ſurſum, ac deorſum tendit regnum Dei, nullis metis definitum, ſi non ſolum noſtrum mundum, ſed multò magis mundum ſupernum reſpicias. Locum dominationis diuinæ uidetur eadem figura dixiſſe, qua dixit ſolium eius in cœlo defixum, à ſimilitudine regum uiſibilium qui & ſolijs regijs ſedent, & eorum regna locis, ac regionibus deſcribuntur prouinciaſque ſubiectas habent, diuerſaque hominum genera. Græci nullum eſſe locum qui non ſit regni eius. Vbicunque igitur fuerimus, eum laudare neceſſe eſt, etiam cùm dormimus, ut ait Auguſtinus. Et ut magis ipſi incendamur, inuitantur inanimata. Atque ijdem obſeruant, Iudæis hunc Pſalmum con-

uenire non posse. Quomodo enim, inquiunt, cantabimus canticum Domini in terra aliena? Non possunt in terra aliena cantare. At Apostolus iubet, ut omni in loco manus supplices gratias agentes tendamus. Totus ergo mundus est regnum Dei. Ac Psalmus eodem fine artificiose clauditur quo principio fuerat inchoatus, ut sit ubique laus, & benedictio. Et, ut Augustinus ait, Ipse ultimus uersus est qui primus, benedictio à capite, benedictio à fine.

PSALMI CIII. EXPLANATIO.

HVIC Psalmo nullus appositus est titulus, quo uel autoris nomen declaratur, aut genus modulaminis, quo caneretur, siue subiectum, resque indicetur. Quinetiam nec nomen Psalmi est adiectum, ut non modò non dicat Psalmus Dauid, sed ne Psalmus quidem. Recurrendum igitur ad solitam Hebræorum, ac Græcorum admonitionem, quoties inscriptione careat Psalmus, esse uniuersalem, solutamque rerum considerationem. Quanquàm omnes ferè ab isto qui sequētur psalmi, nec nomine psalmorum nuncupantur, nec autorem indicant suum, non modulatum, non subiectum, eas fortasse ratione, quòd posset ex præcedentibus sciri, & autorem esse Dauid, & hanc esse sicut & cæteras, odam diuinam. Neque enim & libri Pentateuchi habent usquam nomen autoris ascriptum. Liber quoque Sapientiæ caruit titulo autoris. Sunt id genus multa. Neque in hymnis Homeri in uniuscuiusque principio nomen autoris ascriptum inuenias, iam ex præcedentibus clarum. Sic cùm constet ex superioribus inscriptionibus autor Psalmorum, omittitur hoc loco: similiter erat clarum, psalmum, aut Odam hanc esse. Neque enim curæ nobis semper est inculcare, quæ superius diximus. Has esse constat uerisimiliores huiusce rei causas. Vt enim non negabis tametsi desit nomen psalmi, hunc esse psalmum: sic tametsi desit nomen Dauid, non consequitur psalmum aut nullius esse, aut non ipsius Dauid. Philosophatur autem is psalmus altisimè de rerum creatione, ut sit quasi quædam naturalis ac diuina philosophia, quædam Genesis, quidam Timæus Platonis. Vt enim illic cœli, ac terræ, Deorum, hominum, cæterorumque animalium creatio, sic in isto psalmo, omnia hæc diuinè describuntur, similis est quædam philosophia. Idem fecit, & eadem propè, atque autor iste, ratione, Aristoteles, in libro de Mundo, in quo pulcherrimè ac diuinè, prorsusque huic scriptori sacro consentaneè, de toto mundo disseruit. Idem postea Philon Iudæus duabus orationibus, duobusque locis totam mundi uniuersitatem diuinè complexus, pluresque alij fecerunt, cùm sublatis oculis in cœlum, tum in terras & mare porrectis, omnia admirationis plena, plena diuinæ harmoniæ, incomprehensibilis sapientiæ repererunt. Quarum rerum consideratione satiari non poterant. Hocque est munus sapientiæ, uiuere qua parte maximè homo es, ratione, intelligentia, semper in consideratione rerum diuinarum, & admiratione creatoris persistere. Pythagoras quidē autore Iamblicho à Deo natos homines, ut cognoscerent, intelligerent, præcipueque cœlum, ac stellas suspicerent ut & qui stellas creasset, & motum, ordinemque dedisset, intelligerent. ἐπὶ τὸ γνῶναί τι καὶ θεωρῆσαι πᾶς ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ θεοῦ συνέστηκε. Illum item beatissimum fore dicit Architas Tarentinus, & hanc esse certam ad ueram beatitudinem, ueramque sapientiam, uiam, ire per omnium rerum ad suum caput coniunctionem. Deducere omnia à principe suo Deo, deinde reflecti ab his ipsis ad ipsum principium: ut tum cognoscas psalmi huius maiestatem, tum noscas consensum omnium sapientium, & nos ad considerationem rerum cohortantium, quibus cognitis, quia tollemus

oculos

oculos ad autorem, in cuius agnitione est uera beatitudo, beati in hoc mundo simus, & in futuro. Architas uestigia priorum secutus monuit faciendum, quod fecit autor huius carminis, his uerbis Doricè, ut solebant Pythagorei: ὅστις ἂν ἀναλῦσαι, οἷός τε ἐστὶ πάντα τὰ γένεα ὑπὸ μίαν τε καὶ τὰν αὐτὰν ἀρχὰν καὶ πάλιν συνθέμεν τε καὶ συναριθμήσασθαι: οὗτος δοκεῖ μοι καὶ σοφώτατος ἦμεν, καὶ παναλαθέστατος ἔτι δὲ, καὶ καλὰν σκοπιὰν εὑρηκέναι ἀφ' ἇς δυνατὸς ἐσσεῖται τὸν θεὸν κατοψεῖσθαι, καὶ πάντα τὰ συστοιχέα καὶ τάξει τὰ ἐκείνω κεχαρακτηρισμένα, καὶ ταύταν ἁρματήλατον ὁδὸν ἐκπεπορισμένος τῷ νῷ, κατ' εὐθεῖαν ὁρμαθῆμεν, καὶ τελεοδρομῆσαι τὰς ἀρχὰς τοῖς πέρασι συνάψαντα, καὶ ἐπιγνόντα ὅτι ὁ θεὸς ἀρχά τε καὶ τέλος καὶ μέσον ἐστὶ πάντων τῶν κατὰ δίκαν τε καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον περαινομένων. Quæ sunt: Quicunque igitur possit omnia genera rerum sub unam, eandemque originem reuocare, ac resoluere, is mihi sapientissimus, & uerè perspicacissimus uidetur: & inuenisse pulchram speculam, ex qua possit Deum, & omnia quæ in cohorte, dependentia, & ordine eius existunt, cernere. Hacque lata, & certa uia, menti suæ patefacta, rectè posse contendere, & ad metam excurrere, principia finibus connectens, cognoscensque Deum esse principium, & finem, & medium, omnium quæ moderatè, & cum ratione fiunt. En Architæ testimonio rerum uera contemplatio facit ut cognoscatur Deus, laudetur, suspiciatur, in maxima ueritate animus uersetur, eum noscens efficiatur beatus. Hæc est uia regia, cùm ad unum caput omnia reuocamus, principium, medium, finemque omnium rerum, Deum intelligimus. Tanta est autem horum dictorum ueritas, & adeò placuerunt, ut & Plato ea usurpauerit, & Aristoteles in libro de Mundo confirmauerit, approbauerit. Ex aspectu autem istius mundi oritur Dei cognitio, & admiratio. Cui enim ait Philon cùm primum statuas, aut picturas uidisset, non statim uenit in mentem, statuarij, & pictoris? Quis uestes, aut domos conuitus, non notionem accepit sutoris, ædificatoris? In urbem quis introgressus bene institutam, iusteque uiuentem, quid aliud suspicabitur, quàm eam ab optimo Senatu gubernari? Sic qui in mundum tanquam magnam quandam urbem uerè ingressus sit, contemplansque montes, & campos, animalibus, & plantis, fluminibus perennibus refertos, maris item, sinuumque profusiones, ueris temperiẽ, annuas temporum mutationes, deinde Solem, & Lunam, diei, noctisque præsides, cæterarumque errantium & non errantiũ, totiusque cœli conuersiones, & choreas suspiciens, non iure quidem, sed necessariò sententiam apprehendet creatoris, autorisque. Hęc quidem Philo. Aristoteles autẽ diuino quasi spiritu afflatus, mirabilem nobis rationẽ Dei ex rebus quæ sunt in mundo cognoscendi demonstrauit, ut dignus sit quem audire, & suspicere ob hanc causam debeamus. Sicut, inquit de anima, cuius opera sunt, domus, ædificia, urbes, agriculturæ, consitiones, artes, usus legum, bellum, pax, ipsa tamen harum tantarum sensibilium rerum autor est inuisibilis: sic de Deo sentire debemus. Qui potestate quidem fortissimus, pulchritudine formosissimus, uita immortalis, uirtute sit optimus, quod etsi omni mortali naturæ sit inuisibilis, ex ipsis tamen operibus uidetur. Nam affectiones omnes, siue quæ in aëre, siue in terra, & aqua fiunt, opera Dei dicenda sunt, qui ipsum sustinet mundum. Hæc summus ille uir. Apud quem uidemus maximam nostræ theologiæ partem, exploratumque eum habuisse, opera testari opificem naturæ, quemadmodum & animam inuisibilem. Ex operibus autem, quoniam oculis uideri non potest, apparere eum esse fortissimum, optimum, æternum. Respiciant hoc exemplum, quod de anima nostra dedit Aristoteles, quicunque Deum, quia inuisibilis sit, non percipiunt. Opera, inquit idem, quæ ego facio, ipsa testimonium perhibent de me. Habes etiam apud Aristotelem nomina Dei, apud Hebræos celebrata. Dicitur fortissimus, cui respondent El, Elohim, Græcè ἰσχυρός. Dicitur speciosissimus,

de quo

de quo in psalmo, Speciosus forma, & Specie tua, & pulchritudine. Hoc quoq; psalmo, ubi dicitur, Confessionem, & decorem induisti, pro Decore Græcè μεγαλοπρέπεια, id est, magnus decor. Aristoteles eodem modo eum dicens εὐπρέπειαν. Deinde est nomen bonitatis. Solus enim Deus est bonus. Et in antiqua philosophia τὸ ἀγαθόν, summum bonum, aut ipsum bonum. Immortalis item, ob quod uocatur in nostris literis ὁ ὤν, qui est, quod æternitatem designare Græci testantur. Totus item psalmus is canit omnia, quæ cernimus possessiones, operaq; esse Dei. Beati igitur qui Deum ex operibus cognoscentes, & amantes, in eius cultu laudibusq; omnem eis certum est transigere uitam. Sicut fecit Vates, & à Sibylla est etiam prædicatum:

ὄλβιοι ἄνθρωποι κεῖνοι κατὰ γαῖαν ἔσονται,
ὅσοι δ᾽ ἂν στέρξουσι μέγαν θεὸν εὐλογέοντες,
πρὶν φαγέειν, πιέειν, πεποιθότες εὐσεβίῃσι.

Felices homines in terris atq; beati,
Qui magnum coluere Deum, laudantq;, priusquam
Ad mensas adeunt, freti pietate perenni.

Hoc igitur factum est hoc Psalmo, quo continetur altissima, uerissimaq;, quam Architas, Plato, Aristoteles, & Philo dicunt, philosophia. Panditur illa συστοιχία, coordinatio, coëlementatio, rerum series, ab uno Deo dependens. Ideoq; hæc omnia diuinus Vates cognoscens, cognouit, ut illi aiunt, & cognitum est admiratus. Primamq; uocem quam tulit, ab admiratione, & laude creatoris, inchoauit, philosophiæ suæ uerum fructum consecutus.

BEnedic anima mea.

PRIMVM quod sæpe in nostris interpretationibus est obseruatum, admonendi sumus, animam in Hebraica dialecto designare substantiam, & ipsummet unumquenq;, priuatamq; cuiusq; personam: ut, Anima quæ peccauerit, ipsa morietur, id est, quicunq; peccauerit. Et in Iob, Tantum animam eius ne tangas, id est, Datur tibi facultas uexandi opes, possessiones, bona fortunæ, personam autem eius, & ipsummet non datur. Et, Qui uult animam suam saluam facere, perdet eam. Quod hunc uerum habet sensum: Quicunq; uult seipsum saluum facere, perdet seipsum. Et, Qui odit seipsum in hoc mundo, in uita æterna custodiet seipsum. Damnabat enim omnium malorum fontem φιλαυτίαν, charitati perinde aduersam sicut est impietas pietati, auaritia liberalitati. Quo bona cœlestia contemnuntur, uoluptate, quam qui sequitur, indicat se sui amatorem, ad omnia uocante. Nostræ & uitæ, & sapientiæ princeps docuit ueram uirtutem, & certam ad cœlum uiam, esse seipsum contemnere. Is est uerus eius locutionis sensus, cui correspondet fermè quod ait psalmus, Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Id est seipsum odio habet, perniciem suam studet, qui malefactis delectatur. Neq; uerò aduersantur Euangelium atq; Psalmus, quòd seruator ibi dicat, qui animam suam odio habet, uitam æternam consecuturum: Psalmus odio habere animam suam, qui diligat peccare, quasi Christus cùm nos odisse iubeat animam nostram, iubeat diligere iniquitatem. Nam Hebræi omnia ad corporea bona referebant. Iesus autem Christus qui primus regni cœlestis famam diuulgauit, iubet contemnere, quæ bona in antiqua lege putabantur, neq; speranda amplius respiciendaq; uitæ istius commoda.

commoda. Alloquitur ergo ipse se ipsum, & cohortatur Vates, quod genus etiam apud antiquos Poëtas inuenias. Quoties Homerus inducit magnos uiros seipsos cohortantes, idq́ præcipuè cùm ad aliquam egregiam rem uentum esset:

Cor patere istud, nanq́ hoc & maiora tulisti.

Et cum sæpe dicit homines affatos πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν, ad ingentem animũ suum: quodq́ Hebræus alloquitur animã suã, ab Homero dici apparet quòd alloquerẽtur illi aut animũ suum aut cor suũ. Siquidẽ anima dicitur Hebraicè nephes, proprieq́ sonat spiraculũ, sicut & Latinè anima, id est, ἄνεμος, uentus. Spiraculũ autem tum à corde est, præcipuo totius uitæ membro, propter calorẽ & sanguinẽ, ex sanguine efficitur spiritus, tum refrigerat cordis calorem. θυμὸς autẽ est acumen illius spiritus. Dicamus ergo propriũ hominẽ, à diuersis partibus præcipuè appellari, à corde, ab anima, ab animo. Illiq́ ab Homero, cùm secũ loqui introducuntur, cum corde aut cum animo loqui introducuntur, Hebræus cum anima sua. Alloquendi autẽ, & cohortãdi se ipsum ratio, duas res indicat, tum aliorũ absentiam, & tacitas meditationes, tum impulsum quendam, motumq́ mẽtis in seipsum, & quasi uehementẽ considerationẽ. Ex quo, & animi libertas declaratur, seipsum in quam uelit partẽ uertẽtis, sibi ipsi iubẽtis, tum illã in seipsam reflexionẽ immortalitatis signũ uoluerũt esse quidã. A' nullo enim inchoatur ille motus, sed circũuertitur nõ motu à sensibus, sed occasione mouendi tantũ accepta. Declaratur item animus seipsum intelligere. Sensus autẽ seipsum nõ cognoscit. Non displicet quod Hebræi dicunt, quia solus homo noscat opera Dei, eo cohortari seipsum Vatẽ, quasi diceret, Benedic anima tu quæ sapis, quæ sentis, quæ intelligis sola. His omissis, uerbũ benedicendi cõsideramus. Benedicere Hebraicè dicitur barak, Græcè sicut & Latinè εὐλογεῖν, ab oratione, & ore: ut sit utraq́ lingua dicere uerba bona, uerba laudantia, cõmendãtia, tollentia. Verbũ Hebraicũ refertur quidẽ ad sermonẽ, sed propriè designat ubertatẽ, fluentiã, inundationẽ, unde eadẽ uoce birkah, piscina, ut designet inundare in cõmẽdationes, pãdere os in laudes, effundere abundantẽ orationem. Neq́ enim etiam Græcè, & Latinè est aliud benedicere, quàm multa dicere. Bona enim & entia cõuertũtur. Idemq́ est bonũ, et esse. Vbi bonũ, etiã esse. Qui benedicit, bona dicit: qui dicit bona, dicit multa, dicit magna, dicit maximè existẽtia, dicit magnũ esse habẽtia. Magnũ splendorẽ, magnũ lumẽ, grãdia, excelsa, mentẽ, & os implentia. Sicq́ efficitur, ut quãquã uideatur diuersa deductio, idẽ tamẽ sit sensus Hebraicæ uocis, atq́ Græcæ, & Latinæ. Benedicitur Deus, cùm ore nostro grandescit, cùm maximis factis eius implemus animũ, & os: cùm dicimus grãdia, cùm fluit oratio grandis à cogitationibus animũ implẽtibus, & in stuporẽ adducentibus. Cùm tantus est in ore, quantus in oculis, & multo quidẽ maior. Nam os deseruit menti, mens acceptas ex oculis res perpendit, & sæpe paruæ ab oculis acceptæ, in mente grandescunt, uagante, discursante, comprehendente. Hoc cupit à nobis Deus, magnitudinem eius cognoscamus, cognoscamus pariter & admiremur, magnificemus, grandescat apud nos, quoad mens, & os capiant. Hoc fecit diuinus Vates. Impleuerat animum suum operum diuinorum admiratione, tum seipsum ob magnitudinem rerum, qua mouebatur, impellens effudit res grandes Dei. Ac quod ait,

Dominum.

HEbraicè est nomen Tetragrammum quatuor literarum, Iehouah, quod idem est apud Hebræos, atque Græcos in sacris literis, יְהוָה qui est apud antiquos philosophos, rerum diuinarum non ignarus, neutro genere τὸ ὄν, ipsum esse. Quod

bene admonent Græcè dicẽtes τὸ ὂν ἀιδιότητος δηλωτικόν, hoc nomine designari æternitatem. Dicitur enim, qui est, quia semper fuit, nõ habens, ut inquit sapiens Plato, præteritum, aut futurũ, inclinationes temporis, sed solam præsentẽ æternitatem. Nam cùm solus Deus habeat immortalitatẽ uerã, & æternitatẽ, solus appellatur, Qui est: & hoc nomen proprium est Dei, iustissimaq́ substantiæ, naturæq́ suę appellatio. Diciturq́ Qui est, uel existẽs, nõ tam propter æternitatẽ, quàm uniuersitatem. Ens uniuersale, multò magis quàm cœlum & terra, implens omnia intra & extra mundũ, omniũ rerum fontes, & perfectas rationes continẽs. Existẽs, omnes res potestate. Est autẽ quãquam hæc appellatio patris summi, quia in prisca philosophia τὸ ὂν τὸ ἀγαθόν, dicitur, propriè tamen filij Dei, in quo sunt omniũ rerũ rationes. Atq; hunc potissimũ respexisse diuinũ Vatẽ hinc clarũ, quòd celebrat factorẽ cœli, & terrę, rerũ terrestriũ, ac cœlestiũ. Hunc autẽ esse filiũ Dei, uerbũ, rationem, ideã omniũ rerum, sapientiã patris, & etiam à priscis philosophis summa ueneratione traditur. Nam apud Anaxagoram mens exornat mundum, digerit cahos. Apud Platonicos, mens est secũdum principium post patrem, post summum bonum, estq; principium mundi, est sapientia rerum, opifex, & inuentrix, de qua pro cæteris Platonicis Iamblichus egregiè, & eadem, atq; Salomon, in libro de secta Pythagoreorum, Sapientia, inquit, πάντων τῶν ὄντων τοὺς λόγους περιείληφεν ἐν ἑαυτῇ, τῶν τε νοητῶν ἐστιν ὀφθαλμὸς, καὶ ζωὴ τῶν νοερῶν, καὶ τὸ ὁρᾶσθαι τοῖς νοουμένοις παρέχει πᾶσι καὶ τὸ εἶναι τοῖς ὄσιν. δημιουργίας τε πάσης ἀρχηγὸς γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ γενέσεως τῆς πρώτης καὶ τάξεως. Quę sunt: Omniũ rerum rationes in se complectitur. Intelligibilium, est uisio, oculus, & uita intelligentium, dans scilicet rebus intelligibilibus, ut intelligantur, & uideantur, dans omnibus rebus esse. Omnis opificij in mundo, & omnis primæ creationis, atque ordinis princeps. Hoc testimonio intelligimus etiam eis perspectum creatorem cœli, & terræ fuisse, cùm dicat sapientiam omnis primæuæ creationis, atque ordinis fuisse principem, ducem. Sapientia autem, ut claret ex nostris literis, est filius Dei, ut iure Iamblichus diuinus sit appellatus, qui tam diuinè de sapientia loquitur. Cùm autem Vates hoc carmine, rebus tam mirabiliter creatis, in considerationem & admirationem creatoris deuenisset, & in eius commendationem hanc odam diuinam edidisset: creatorem autem, & inuentorẽ omnis ordinis, omnium rerum quæ sunt in mundo mirabiles, philosophi cum nostris asserant fuisse sapientiam, sapientia autem, ut est clarissimum, filius Dei sit, quæ propter rerum creatarum bonitatem, propter uniuersitatem, sapientia dicitur: certè liquet hoc carmine celebrari filium Dei, & nomen Tetragrammum illius esse proprium, quo propter discrimen à rebus, quæ non semper extitissent, ipse creator semper existens, est nuncupatus. Eadem enim uocatur ratione Iehouah, id est existens, atque sapientia. Vt enim sapientia, ut designatur mirabilis creatio, & creandi facultas qua contineret, & esset sapientia omnium creandarum rerum: sic existens, ut designetur & ante res creatas extitisse, & ipsum esse uniuersalem rerum formam, uniuersalem rationem, uniuersale esse, uniuersalem naturam: quasi existens magnum, magnum esse, unde minora entia tanquam magno sui parente nasci potuerint, ut uocetur ens per excessum. Cæteræ res nec habent uerum esse, nec uniuersale, nec æternum, ille æternum, uniuersale, perfectissimnm. Hunc Vates spectauit dicens, Benedic anima mea Dominum. Nam & qui loquebatur cum Mose, suumq́ hoc nomen uerum dixit esse, fuisse filium Dei, non solum è nostris literis est certissimum, prædicantibus missum ad priscos patres fuisse filium Dei, ut idem uetus testamentum rexerit atque nouum (is enim fuit, quo uiso Abraham gauisus est, & adorauit) sed etiam è literis antiquorum philosophorum. Quorum

Plotin

Plotinus mentem explicans dicit, summum bonum, id est, patrem hominibus nõ fuisse notum, sed Deum secundum tantum. Nam quem putarent cœli & terræ creatorem, per inscitiam eos arbitrari, hunc esse primum. Illum primum esse obscurum nobis, & ignotum. Hunc autem omnia creantem, esse secundum ab illo. Hæc uerè dicit Plotinus. Constat itaque qui mundum creauit, creatumq́ semper rexit, filium Dei fuisse, illum quem Plotinus secundum docuit esse. Et Philo Iudæus filium Dei nominans, appellat ὕπαρχον, id est, magistratum, præfectum mundi, missum scilicet à patre ad creandum, regendumq́ mundum. Idemq́ causas creandi mundi assignans, causam quidem Deum à quo sit creatus, materiam quatuor elementa, deinde, ὄργανον δὲ, λόγον θεοῦ, δι' οὗ κατεσκευάσθη, organum uerbum Dei, per quem creatus est. Cùm ergo sit idem is qui apparuit Abraham, atque Mosi, ille autem sit filius, is autem, qui Mosen est allocutus, dixerit nomen suum esse Iehouah, existens ὁ ὤν, perspectum est, hoc nomen esse filij Dei, & hunc à Vate laudari. Quod et Hebræi ex parte uiderunt, sed ignari quid loquerentur. Nam exponentes hunc Psalmum à principio dicunt, Dominum omnia in sapientia fecisse. At hæc sapientia est filius Dei, in quam, & per quam Deus fecit omnia. Ideo Philo eam uocat ὄργανον instrumentum Dei ad creationem. Et quia sapientia est, & origo mundi, dicit de ea θεὸς οἶκος ἀσωμάτων ἰδεῶν ἀσώματος χώρα, Deus est domus, & locus incorporeus incorporearum idearum. Et spiritum qui ferebatur, id est, operabatur super aquas, ueteres Hebræi dicunt fuisse spiritum Mesiæ.

Domine Deus meus magnificatus es uehementer.

HÆc illa Dei benedictio, ad quam cohortabatur, inuitabatq́ se, mentemq́ suam. Simul ac exordium illud fecisset, inchoauit sermonem à laudibus magnis Dei, extollens eum, & admirans. Illud fuit exordium, quod sequitur oratio ipsa, & benedictio. Repetitq́ idem nomen Tetragrammum, ut intelligas hunc benedicere ac commendare eum uoluisse, ad quem superius laudandum se inuitasset. Sunt autem in principio benedictionis, duo nomina diuina, Iehouah, Elo hai. Primum designat ipsum esse, estq́ illius proprium, quem extollere decreuisset. Secun dum etiam eius, sed non tam proprium. Extẽditur enim etiam ad creaturas. Nam Angeli, sacerdotes, iudices, homines sancti dicuntur Elohim. Sonat autem Elohim, Hebraicè fortem, potentem, propriéq́ respicit creatorem. Eoq́ usus est Moses in creatione semper. Iehouah, ut dixi, est nomen æternitatis, hoc autem creationis magnæq́ potestatis Dei, omnia creare potentis. Ac quanquam sit ad alios translatum, propriè tamen fuit Dei. Sept. hæc duo nomina in Græcum, ut potuerunt, transtulerunt, κύριος, θεὸς. quæ non resonant Hebraicum. Ac primum potius sonat secundum Hebraicum. Est enim κύριος Græcè dominator. Vnde κῦρος, potestas, autoritas, uis, ἄκυρον. sine autoritate, sine ui. Dominator autem, & potens propriè Hebraicè est Elohim. Duobus ergo nominibus eum Hebræus Vates appellat, quorum altero designat eius ante mundum æternitatem, immensamq́ diuinitatem, altero creãdi summã potestatem, ut æternitas Dei, & tempus creati mũdi hisce sit cõprehensa. Nam & Hebræi in Genesi dicunt Elohim in principio à Mose positum, ut potentia creãdi designaretur. Diuinè autem duo illa nomina Philo disertissimus in sua Monarchia, ubi etiã ipse de creatione differebat, explicat dicens: ὁρᾷς ὅτι περὶ τὸ ὂν αἱ πρῶται καὶ μέγισται τῶν δυνάμεών εἰσιν· ἥ τε εὐεργέτις, καὶ κολαστήριος, ἡ προσαγορεύεται ἡ μὲν εὐεργέτις, θεός, ἐπειδὴ κατὰ ταύτην ἔθηκε, καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν· ἡ δ' ἑτέρα κύριος, καθ' ἣν ἀνῆπται τῶν ὅλων τὸ κράτος· θεὸς οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἐστι θεός. Quæ sunt: An

non uides quòd circa eum qui est, duæ primæ, ac maximæ uirtutes existunt, benefica & ultrix? & benefica uocatur θεὸς, Deus, quia per hanc posuit, & exornauit uniuersum. Altera autem Dominus, per quam omnium rerum potestas penes eum esse declaratur: Deusq́ est non solum hominũ, sed etiam Deorum. Hęc Philo. Quibus declaratur is locus. Nam dicit hæc duo esse penes τὸ ὤν, id est, eum qui est. Declarauimus autem, quòd nomen quatuor literarum sonat eum qui est, de quo loquitur Psalmus. Et primum nomen theos, Philo dicit, designare creatorem, ergo filium, sapientiam, causam, opificem. Vult autem θεὸς duci à τίθημι, pono, licet alij, ἀπὸ τοῦ θεῖν currere, astrorum apud antiquos nomen. Quod autem dixit Meus, Hebraiceq́ est Elohai, sonat potius Dij mei. Est enim numerus multitudinis ab Eloha. Hebraici sermonis proprietatem dicunt esse Hebręi, ut interdum numerus multitudinis sit pro singulari, quemadmodum apud Græcos, nomina neutra in numero multitudinis adiunguntur tertijs personis singularibus uerborum. Sunt alia super eo dicenda, non huic apta loco.

Magnificatus es uehementer.

EOdem ferè modo Hebraicè גָּדַלְתָּ gadaltha, creuisti, granduisti, magnus effectus es, pulchreq́ exponunt Hebræi locum non apud seipsum, qui infinitus sit, (infinito autem nihil addi potest) Deum, sed ex miraculis operum suorum, ex nostra admiratione grandescere. Et Græci monent ἐμεγαλύνθης, non sonare incrementum, sed esse ἐμφατικὸν μεγέθους σημαντικόν, Quasi diceret, Deus meus magnus. Et cum Hebræis consonans Euthymius, Magnificatus es, exponit μέγας σφόδρα ἀνεγνωρίσθης, Magnus cognitus es. Nos ergo rerum magnarum rationes considerantes, Deum immortalis inuictæq́ uirtutis incipimus agnoscere, paulatimq́ ille in animo nostro grandescit. Nam qui repunt humi nunquam ad rerum principia, & creationem oculos tollentes, maiestatem singularis Dei non agnoscunt. Et aut apud eos non existit, aut non est quantus esse posset. Hæc est igitur gloria Dei exterior, cùm maiestas eius nobis innotescit, fitq́ clarus in omni terra. Potestq́ Deus cognosci, nobilisq́ fieri nobis, aut rerum naturalium harmonijs, omniumq́ naturarum modis, aut extraordinarijs miraculis. Vtraq; ratio perennis, sed posterior singularior apud Hebræos. Apud Philosophos, uerosq́ rerum æstimatores, eadem sunt miracula naturæ, & eodem modo ex his Deus apparet grandis, mirabilis atq; ex portentis. Omnia enim portenta sunt, & stupenda miracula, si rectè consideres. Sicut ergo apparuit grandis, mare discindens, & aquas in utranq; partem stare immotas cogens, sic cùm formicam tam exiguum animal sine sanguine, sine pulmonibus, respiratione, fecit uiuere, & in exiguo uixq́ uisibili corpusculo, prudentiam inclusit magnarum bestiarum. Hancq́ partem maxime Vates est secutus. Hic super artificis sapientia obstupebat, inenarrabilisq́ scientiæ ac prudentiæ esse intelligebat. Quodq́ ait Vehementer, admonent secretiores traditiones Hebræorum, quas illi Midras appellant, si forte cui placeat, antequam Deus crearet mundum, fuisse magnum, sed creato mundo, magnum uehementer.

Confeßionem, & decorem induisti.

HEbraicè, quod Sept. uertere semper solent ἐξομολόγησιν, est הוד hod, peruenitq́ uox etiam ad Græcos. Est enim hod, quod Gręcè oda. Et quod illi dicunt ᾄδω, ex Hebræis acceptum est חדה hada. Designat autem Græcis ado, canto, laudo. Idem in prisca lingua est significatus. Itaq; cum Iacob à nominibus filiorum sumeret

ret elogia, de Iuda dixit, Iuda te laudabũt fratres tui. Idem Hebraicè hod, ac Grçcè oda, cantus, carmen, laus. Et Sept. ob id transtulerunt confessionem, quasi, narrationem operum diuinorum, & expressionem. Siquidem ὁμολόγησις est sermo multa complectens. Estq́ꝫ eadem Latina, atqꝫ Græca deductio. Latini dicunt, Confessionem, inuersa litera quasi confassionem, à fando. Græci ὁμολογίαν. Sed, ut uera dicam, neqꝫ Græca bene respondent ad Hebraicam, neqꝫ Latina ad Græcam. Nam apud Latinos cõfessio pro laude, et prçconio non ita est, sic neqꝫ apud Grçcos ἐξομολόγησις, potiusq́ꝫ in uituperationem accipiuntur. Ergo quoties est in Psalmis uerbum confitendi, sonat laudare, tollere, celebrare. Confessionem autem dixit Latinus exprimens uocem Græcam. Chaldæus autem declarans Hebraicum, pro hod, expressè posuit quod laudem designat שבחא shebacha. Diuus autem Hieron. gloriam. Euthy. uero ait sonare confessionem εὐχαριστίαν, gratiarum actionem. Quod quidem si quis rectè iudicet ex parte uerum est, & Hebraico non dissonum. Nam uox Hebraica notat laudem, gloriam, cùm diuina beneficia cognoscuntur & laudantur. Non laudantur autem, sine gratiarum actione. Tunc enim agimus præcipuas gratias, cùm diuina opera contemplantes autorem laudamus. Ergo laus, & gloria Dei, & in magnitudine eius interius, & in nostris animis, ac cogitationibus exterius existit. Tuncq́ꝫ est εὐχαριστία, id est gratum, memoremq́ꝫ acceptorum beneficiorum sese ostendere. Secunda uox est, Decorem, Græcè μεγαλοπρέπειαν, proprieq́ꝫ sonat magnificentiam, uirtutem, autore Aristotele, magnorum uirorum propriam, maximè in magnificis apparatibus, ac pompis, sumptibusq́ꝫ existentem. Quæ quidem etsi uerissimè soli Deo competit, qui uobis magnificentiam suam innumeris, prodigiosisq́ꝫ rerum apparatibus ostentauit: propriè tamen in sacris literis sonat decorem, pulchritudinem, uenustatem, splendorem, ut uerius ad uocem Hebraicam הדר hadar, respondeat Latina quàm Græca. Dicitur Hebraicè propriè hadar, splendor, claritas, sicut declarat quod sequitur, Amictus lumine. Verum quoniam magnificentia, & claritas, non in splendore corporeo tantum, sed omnigena alia claritate sentitur, sicut homines illustres, & clari, non quia corpus, aut uultus eorum splendescat, sed ob aliam claritatem dicuntur: sic ut uox Hebraica metaphoricè sit accepta ad designandum splendorem diuinum, qui in magnitudine suorum operum enituit. Vt enim uiri clari dicuntur, non quia resplendeant fulgore corporeo, sed alio quodam nitore, sic appellata est claritas diuina nunc, non quæ de lumine naturæ suæ refulgeat, sed qua mirabilis, celebrisq́ꝫ sit, & suspiciendus ob operum magnitudinem. Vox ergo Græca pulcherrimè quod per translationem dixerat Hebræus, iuxta proprietatem designauit. Neqꝫ enim aliud est splendor ille diuinus, nisi magnificentia. Euthymius μεγαλοπρέπειαν exponit τὴν μεγαλοπρέπειαν, id est honorem magnum, magnificum, magnos decentem. Estq́ꝫ, ut dixi, hoc loco, duplex tralatio, splendoris, & indumenti. Fingit autem Deum quodam quasi immenso splendore uestitum, & tanto circumamictum lumine, ut compleat cœlum, & terram, omniumq́ꝫ animos in admirationem sui adducat. Vestire lucem, dicitur etiam Latinè: Et lumine uestit purpureo. Vestitur autem Deus luce, non aliena, sed claritatis suæ, in cuius de se manantis, ac nascentis medio ipse moratur: qualis apparuit in monte Sina, & Thabor, qualis uisus Mosi, cùm uideret rubum ardentem circum, flammasq́ꝫ quasdam mirabiles iactantem, sed quia non esset ignis, sed splendor diuinæ præsentiæ, non ardentem. Et de qua Lactantius ostendens eum uenire in claritate sua ad mortales, non oportuisse, Vt mittam, inquit, quòd mortales oculi, claritatem maiestatis eius sustinere non poterunt. Meminit eius etiam Philo diuinè his uerbis: ὁ γὰρ τῷ ὄντι ὀφθαλμὸς, φωτὸς ἑτέρου πρὸς κατάληψιν

ὁ δεῖται. αὐτὸς γε ὢν ἀρχέτυπος μυρίας ἀκτῖνας ἐκβάλλει, ὧν οὐδεμία ἐστὶν αἰσθητή, νοηταὶ δὲ ἅπασαι. Nam oculus eius, qui uerè est alterius luminis ad perspiciendum non indiget: quia cùm luminis archetypus, innumeros radios fundit, quorum nullus est uisibilis, sed inuisibiles omnes. Sed hoc modo, splendore uisibili Deus uestitur, tanquam indumento suo. Splendor autem quem propriè considerabat Vates, erat, ut dixi, per tralationem ab isto uisibili potentiæ diuinæ, laudis, pompæ, magnitudinis, celebritatis. Hos enim rerum mirabiles decores, & ordines, etiam Philosophi radios dixerunt. Hanc igitur decoris, & luminis, ac claritatis uestem hoc modo decet intelligere. Hebræi, & Græci uerbo quidem diuersa, re autem eadem dicunt. Græci quòd habitet lucem inaccessibilem, qua sit ipse circunfusus, unde & caliginem, ob immensitatem uocat eam Dionysius. Hæc autem inaccessa lux, aut est cœlum empyreum, ubi splendor, & à splendore dictum diuinæ præsentiæ, aut infinita sapientia, bonitas, quæ non posit similiore quàm lucis nomine designari, excæcans oculos, quantò diutius in ea intuenda perseuerauerint. Eadem ferè Hebræi obtulerunt, cùm primum Deus cœlum creasset, quasi uestem suam induisse, & ex splendore cœlesti innotuisse, sicut dicebat Philo. Hocq; uestimento, ipsum à mortalibus cognosci, qui eum in suis regnis, & in propria substantia non uideant.

Amictus lumine sicut uestimento.

EOrundem repetitio, eadem res, duobus uerbis designata, quasi Latinè quis dicat, Vestisti lucem, claritatem amictus es. Duabusq; rationibus hoc potest intelligi. Vbi enim Septuaginta transtulerunt ἀναβαλλόμενος, id est amictus, Hebraicè est עֹטֶה ote, quod sonat uestiens. Anceps ergo tum ad Deum, qui sit luce uestitus, tum lucem qua uestiat ipse omnia. Ac Græci priorem solum sensum tralationem Septuaginta secuti, obseruarunt exponentes Induius, uestitusq; lumine. At Hebræi propter linguæ suæ proprietatis scientiam utrunq; sensum exhibent. Et Rabi Dauid ait Prophetam inchoare à luce, rerum mundanarum descriptionem, sicut & Moses. Vt enim Moses in creatione lucem ante omnia factam memorauit, sic Dauid fecit à luce principium, dicens Deum uestisse luce tanquam uestimento, uniuersum orbem: fecisse ut omnia sursum, ac deorsum ea tangerentur. Quod ut primum fuit, sic diuinissimum, maximeq; mirabile opus. Docuimus autem in Cosmopœia, lucem istam omnium rerum primogenitam, esse lucem uisibilem, ipsumq; Solem, cuius non tam fuit summis theologis consideratio, quàm lucis omnem mundum implentis. Mirabile enim, & prodigiosum corpore, ut uidetur nobis, tam exiguo totam terram inardescere. Considerabant ergo magis lucem, quàm lucis fontem, qui propter fundendam lucem factus esset, Solem lucem appellantes, à re in eo nobilissima maximeq; communi. Quod quidem fecit multos non cernentes nomine lucis Solem apud priscos illos Hebræos appellari, à uero discedere, ut suspicarentur aliam quandam lucem dictam à Mose. Atq; Sol fuit prima rerum creatarum post principia, prior omnibus factus, quia principium est omnium uisibilium rerum. Chaldæus item isto loco appellat נְהוֹרָא nehora, id est, luminare, ipsam lucem. Luminare autem maius est ipse Sol. Sicq; apparet lucem illam Mosaicam primogenitam, istius Psalmi testimonio fuisse Solem. Quare autem dicatur quarta die creatus, expositum illic fuit per ἐπανάληψιν. id est repetionem dictum. Non solus autem Moses Solem quadam sublimiore phrasi lucem appellauit, sed alij quoq;, & Hebræi, & Latini, Græciq; scriptores, & Poëtæ. Ouidius introduxit Phaëthontem Solem patrem alloquentem: O' lux immensi publica mundi. Non'ne autem prima omnium rerum esse Sol debuit, de quo uerè refert

Architas Tarentinus: ἥλιος ὀφθαλμός ἐστι, καὶ ψυχὰ τῶν φύσεως· ὁρῆται γὰρ δι' αὐτῶ πάντα, καὶ γίννᾶται, καὶ νοῶται τὰ ῥιζωθέντα καὶ γεννηθέντα δὲ τρέφεται, καὶ αὔξεταί τε, καὶ ζωπυρῆται. Quæ sunt: Sol est oculus & anima rerum naturam habentiū. Siquidem per eum uidentur omnia, & generantur, & pullulasse sentiuntur. Genita uerò nutriuntur, & augentur, concalescuntque. Hæc docent abundè sicut pater omnium genitorque corporearum rerum, & alter est Sol, sic priorem eum fieri oportuisse, ut à parente suo res corporeę nascerentur. Nec ulla in re corporea, tanta sapientia creatoris, tanta prudentia, & bonitas quàm in creatione Solis, & lucis apparuit. De quo quoniam multa in Mose dicta sunt, plura non prosequar hoc loco. Græci, ut dixi, unum tantum sensum agnouerunt, exponentes lucem καθαρότητα, claritatem diuinam: alij, ut ait Euthymius, τὴν γνῶσιν, cognitionem, quasi nobilitatem, quia nobilis sit ubique, & cognitus. Ioannesque Chrysostomus respicit illud, Erat lux uera, & inaccessa à Paulo. Mihi uterque sensus probatur. Nam & Chaldæus qui norat uim sermonis Hebraici, quod Hebraicè dicitur עֹטֶה uestiens, induens, passiuè sicut & Septuaginta dixerunt מִתְעַטֵּף mithasaph, indutus, uestitus. Tunc nehora, designabit splendorem, nitoremque.

Extendens cœlum sicut pellem, qui tegis aquis superiora eius.

SI priorem sensum sequaris, quo Vates diuinus decantet iuxta ordinem Mosaicum opera mundi, dicemus primum lucem eum commemorasse, sicut & Moses: tum, quemadmodum Moses, post lucem, firmamentum secunda die induxisse creatum. Ne sequatur autem in his referendis confusio, prudenter sunt interpretanda, & uериora quàm appareat in fronte indaganda. Vt enim super Genesim ad Hebraici sermonis proprietatem refugientes docuimus, lucem esse Solem, (quod autem Septuaginta transtulerunt στερέωμα, id est firmamentum, Hebraicè autem rakia, non firmamentum, sed aëriam diffusionem interpretati sumus, quæ post Solem creatum effecta sit) sic exponimus isto loco. Nam in Genesi diffusio illa aëria fuit à Deo nuncupata shamaim, quod sonat aqueam regionem, aquarum situm, &, ut Aristoteles ait, τόπος ὑδάτων, de qua loquens Moses simul supernas aquas, & infernas commemorauit, ut hoc & illud sit uerum testimonium, firmamentum, & cœlum secunda die apud Mosen, non orbes esse cœlestes, sed regionem aëriam. Æquè nunc cœlum est aër effectus à luce, à Sole, quemadmodum per initia sua decurrens, nunc efficit. Sequiturque uerus ordo narrationis. Nam cùm lux sit Sol, cum Sole, solaris orbis adsit, qui etiam non uidetur nobis: liquet Solem cum orbe narratum. Ergo quod sequitur secundo narrationis loco, non ad cœlestes orbes attinebit, sed erit aliud, nempe aër, qui efficitur à Sole. Extenditur autem aër per Solem à Deo, quia rarescit flammis solaribus aqua, &, ut philosophi scribunt, ex aquæ pugillo, fit decies tantum aëris, hocque est diffundi instar pellis, idest tentorij, quod pellis, quia de pellibus tentoria sint Orientalibus, uocatur. Tentorium autem antequam diffundatur, breue est, & clausum: diffusum usquequaque grandescit, & rarescit. Sic aër grandescit ex aqua, clausus prius in aqua, & ex una parua aquæ metreta, fit aër ingens. Testantur fumi ex paruis humoribus, lignis contentis surgentes, cùm tota domus fumo à lignis effecto impletur. Similis est aëris naturalis effusio ex aqua, facta per lucem, id est Solem, à Deo. Quod ut clarius intelligamus, ueramque ac naturalem huius psalmi philosophiam uideamus, Aristoteles audiendus in libro de Mundo, de aëre, nubibusque loquens: δύο μὲν γὰρ δή τινες ἐπ' αὐτῆς ἀναθυμιάσεις. Quæ sunt: Duæ igitur semper exhalationes su-

per

per aërem qui nobis imminet, feruntur è terra, tenues omnino & inuisibiles, nisi matutino tempore è fluminibus, ac paludibus ascendere uideantur. Harum altera est sicca, & fumida surgēs à terra, altera humidior, et caliginosa ab humida materia euaporata. Et ab hac quidem fiunt caligines, rores, gelationes, nubes, & pluuię, niues, & grādines: à sicca uerò, uenti, spirationumq́ue uarietates, tonitrua, & fulgura. Hæc Aristoteles. Videmus igitur consimilē hic philosophiā, ut sensum huius loci philosophus ipse nobis declarauerit. Videmus è terra surgentes uapores adeò tenues, ut sint inuisibiles, in aërem extenuatos, & extensos: nubes quoq́ue & uētos uidemus, de quibus hoc Psalmo. Is mihi uisus est in Mose uerus sensus & nunc uidetur. Nam quòd cœlum sit aër hoc loco, apparet ex sequenti, Qui tegis aquis superiora eius. Solæ enim supernæ aëris regiones aquis implētur, non supernę & ultra mundanæ regiones cœli, rerum spiritualium, Diuorumq́ue domicilia, non res elementares. Nam si à Vate, ut clarū est, ordo creationis traditus à Mose, hic introducitur, secunda autem die firmamentū à Mose creatum; ideo cœlū orbisq́ue cœlestis esse nō possit, quia necessariò cœlestis orbis cū luce refertur, ut qui dicat lucē creatam, simul orbem lucis uectorē oporteat ab eo dictum, necesseq́ue sit, quod secundo loco positum est, esse uariā rem ab orbe cœlesti: deinde multa alia persuadeant, firmamentū secundæ diei opus apud Mosen, esse aërem: certè & apud hunc diuinum scriptorem eandē stare necesse erit expositionem. Hebræiq́ue consentiūt iuxta ordinem Mosaicū, post lucem, posuisse Dauid cœlum, nomen impositum ei quæ prius dicebatur rakia, id est firmamentū: expresseq́ue Rabi Dauid fatetur, hoc cœlum nos de nouē orbibus sentire non posse, quia sint hi creati ante lucem. Sic enim ipse sensit prima die. Quia, inquit, antequam Deus sphæras, & quatuor elementa creasset, orbes cœlestes confecerunt duodecim horas, quia cum motu cœlesti tempus existit: finitis autem duodecim horis, Deus dixit, Fiat lux, & facta est lux duodecima hora. Non quidem his prorsus assentior, sed ut intelligas cœlum post lucem commemoratum, etiam eos non credere esse cœlestem orbem. At Græci extensionem cœli, sicut pellis senserunt, ut facultas diuinæ potentiæ in creando demonstretur, qui tam facilè crearet cœlum, quàm facilè diffunditur pellis ab homine. Euthymius, Qui extendit tam facilè cœlum, sicut quis pellem, quo facilitatem productionis cœli docere conatus est Dauid. Eadem sentit Chrysostomus. Nec uerò, ut loquar quod sentio, uidetur mihi quod uisum est illis ex hoc Psalmo posse colligi cœlum esse quadratum, siue καμαροειδὴς, cameratum, quia Dauid dicat, Tanquam tentorium à Deo diffusum, ut figuram pariter cœli creati, & creandi facilitatem tradiderit. Nam similitudo tentorij potius respicit ipsum collectum, deinde diffusum & expansum, figuram certè non respicit. Omnes enim optimæ rationes cum sensu concordes docent cœlum esse sphæricum, necessent theologia, ac philosophia inter se discordes. Trahiturq́ue expositio, quò scriptor non respexit, qui naturę & philosophiæ contraria non dixisset. Probant Astronomi, necessariò cœlum esse rotundum: probant item omnem aliam figuram multa incommoda facturam fuisse, de quibus non est hic dicendi locus. Non debet ergo res minimè naturalis autoritate scripturæ introduci. Quod autem allegatur ab eis Esaias, Qui statuit cœlum ὡσεὶ καμάραν, sicut cameram, præcipuè à Chrysostomo: οὐχ ὁρᾷς τοῦτον τὸν οὐρανὸν; ὅτι μὲν καμάρας εἶδος διασώζει μὲν, τοῦτο οὐκ ἀπὸ λογισμῶν μαθόντες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς. Non'ne uides hoc cœlum? inquit, quòd quidem figuram cameræ habeat scimus, idq́ue non ratiocinatione, sed diuina scriptura didicimus. Sciendum Hebraicè non esse cameram, sed דק dak, quod sonat subtile, tenue. Et Hieronymus transtulit illum locum, Qui extendit cœlum tanquam nihili, ut designetur quàm facilè Deus ipsum

ipſum creare potuerit, non figura docetur. Mirabile item hi dicunt quòd ſuper cœlum cameratũ conſiſtat aqua, quorũ utrunq; quoniam eſt naturæ contrariũ, nõ eſt credendũ à ſcriptura poſitũ, & Hebraicus ſermo fecit hæc ſuſpicari. Mirumq́; etiã quod ait Euthymius de firmamento, καμαρωειδὲς γὰρ καὶ τοῦτο καθὼς λέγουσιν ἡ ὄψις. Cameratum, id eſt quadratũ, & ipſum eſt, ſicut uiſus oſtẽdit. Videtur uiſus aliud prorſus oſtẽdere. Nam noctiũ dierũq́; æqualitas, & duo hemiſpheria, docent cœlũ eſſe rotundum. In tribus ergo modeſtè, & cum uenia ab eis diſſentio ſuper expoſitione cœli, nõ orbẽ cœleſtẽ, ſed aërẽ hic ſentiens ſuper ſimilitudine tentorij diffuſi, non facilitatem eo, ſed rei proprietatẽ exprimi, ſuper figura cœli, eam non eſſe cameratam, ſiue quadratam, niſi fortè cameratam ſentiant orbicularem, circularem, quales templorum teſtudines. Pellis autem ipſam pellem deſignat, aut tentorium & ipſi Græci ſenſerunt. E pellibus enim fiunt apud eos tentoria, & in ſcriptura ſæpe pelles tentoria uocantur.

Qui tegis aquis ſuperiora eius.

SIcut Moſes cum commemoratione cœli, ſiue firmamenti, ſuperiores & inferiores aquas adiunxit: ſic Dauid. Et ex Moſe intelligitur Dauid, uiciſsimq́; ex Dauid intelligas licet Moſen. Quid autem coẽgerit Moſen cum firmamento meminiſſe aquarum ſuperiorum & inferiorum, non apparet ulla ratio, niſi cœlum illud, & firmamentũ aërẽ ſentias, cui nõ ſolùm loco, ſed etiã natura, eſt cũ aquis ſuperioribus, & inferioribus ſocietas, intercedẽti inter nubes, pluuiasq́;, & mare terreſtre. Deinde è mari ſurgẽtes uapores, nubes, & aërẽ efficiũt, et aquę terreſtres extenuatę aſcendũt ſuper aërẽ, fiuntq́; cœleſtes. Rurſum denſatæ in aërẽ, in mare recurrũt, ut naturalis fuerit plenaq́; philoſophiæ, illa cũ cœlo, ſiue aëre, aquarũ inferiorum, ac ſuperiorũ cõmemoratio, docente altiſsimo theologo, alteras ex alteris gigni, aëre qui etiã ex ipſis generatur, intercedẽte, ac generationẽ iſtã deferente. Quòd ſi cœlũ apud Moſen cœleſtes orbes intelligas, nulla conſecutio, nihil naturale, confuſa omnia. Etiã igitur Hebræi ſenſerũt hoc loco aërem dicẽtes. Et hũc ſenſum probat quod ſequitur, Qui ambulas ſuper pẽnas uentorũ: eadẽ ſcriptore, ſed addita ſimilitudine, dicẽte. Quæ etiã ſuperiora ſint intelligẽda, declaratur ex ſequẽtibus cùm dicitur, Rigans montes de ſuperioribus ſuis. Quo loco ſuperiora, cuncti nubes & altiores aëris regiones interpretãtur. At pro eo quod Sept. dixerũt ὁ στέγων, quod ſonat, Qui tegis, & qui cõrignas, eſt המקרה mekare, deſignatq́;, ut dixi, cõrignare, tabulatũ denſum efficere. Tale quid aſſerũt etiã Hebræi fieri à nubibus. Incubunt terris denſatæ, tanquã tabulatũ, cùm pluuiã meditãtur, nigreſcitq́; aër, & duratur, fiũtq́; nubes inſtar parietis, qui hac ipſa uoce ſignificatur. Is eſt ſenſus. Nam aquas ultramũdanas à ſcriptura cõmemorari, etſi ſum aliquando ipſe cũ multis ſuſpicatus, poſtea tamen rectius animaduertẽs, & ſermonis Hebraici proprietatem preſſius conſiderans, deprehendi, quomodo rectè poſſet ille, nõ naturalis ſupra ſidera, ſitus aquarũ euitari, ut ne ſint philoſophia, ac theologia in rebus naturalibus referendis diſcordes. Ac quoniam multa de ſupercœleſtibus aquis, in Coſmopœia diſſeruimus, mittam nunc plura ſuper his loqui. Græcis uiſum eſt, quod uidebatur exhibere Hebraica phraſis, ſuper cœlo, ſuper orbibus cœleſtibus aquas exiſtere. Nam Chryſoſtomus, ὅτι ὑπὲρ νῶτον τοῦ οὐρανοῦ περικέχυται πολλὰ φύσις ὑδάτων, ὅπερ καὶ μωϋσῆς ἔλεγεν. Quia ſuper dorſo cœli magna uis aquarum eſt, ſicut & Moſes dicebat. Alij ad myſticas baptiſmatis aquas refugerunt. Verbum Græcum στέγων, non ſolum tegere, ſed contignare ſonat, unde στέγη contignatio. Inde Triſtega, id eſt, trium tectorum, aut contignationum domus. Superiora autem diuus Hierony-

xerunt. Fingitur ab eis Deus uentorum ſedere ſede excelſa, tenens incluſos carcere uentos, noſter autem inſidere Deum uentis ipſis, quorum celeritatem, quocunq; uelit, impellat, impulſas nubes agat, aut abigat, idq; ſubito, modò ad has, modò illas terras, nubes deferens. Eadem ſenſerunt Græci. Hoc, inquit Euthy. deſignatur πανταχοῦ παρεῖναι τοῦτον, Vbiq; hunc adeſſe. Velociſsimus enim eſt uentus, citoq; à terris ſummis, ad alias uectus, omnia diſcurſat.

Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem urentem.

QVid cauſæ fuerit, cur poſt res terreſtres, de Angelis, quos uerìſimile eſt ante mundum, aut unà cum mundo creatos, ſcripſerit, id forte dicẽdum eſſet quòd ſuperius ordinem Moſaicum ſit ſecutus. Sed quoniam Moſes nihil de Angelis ſcripſit, ipſe, quod ſæpe fit, ut poſteriores addant inuentis maiorum, cum rebus creatis uoluit etiam Angelos aſcribere, dans eis poſt res terreſtres locum, quia deſcriptionem Moſis inchoatam prius ſequeretur. Angeli ergo à Propheta nunc adiecti ſunt. Iam enim erant notiſsimi, nec, quod tempeſtate Moſis, eorum adorandorum imminebat periculum. Poſſumus & hæc dicere, uno ſpiritu Prophetam, creationem induxiſſe, deinde aliud exordium feciſſe, repetendo rem altius. Deſcriptorum nouum creationis ordinem inchoaſſe ab Angelis, deinde rerum uiſibilium exordia poſuiſſe, ut appareat ante res terreſtres, Angelos creatos eum dicere uoluiſſe. Priores Angeli fuerunt, tum exordia mundi uiſibilis, pòſt, ipſæ res terreſtres. Loquiturq; de Angelis, non quidem de eorum ſubſtantia, & creatione, ſed qualitate, functione, & celeritate, quibus facultatibus, igni, & uentis aſsimilãtur. Quod & idem Græci agnouerunt, prudensq; Chryſoſtomus, ἐνταῦθα δὲ οὐ τί ποτε ἀσίμ, δείκνυ πο-ελσιν, Hic, inquit, non qua ſubſtantia ſint, oſtendit, ſed eorum operationem, leuitatem, potentiam, celeritatem, uigilantiam. Ergo cùm ait, Qui facit Angelos ſuos ſpiritus: pro Spiritu, Hebraicè eſt רוחות ruchoth, hoc eſt uentos, quo celeritas eorum deſignatur. Non minus enim atq; uenti propter eximiam leuitatem, peruolant omnes mundi plagas, nulla re quantumuis craſſa, & corporea, illis obſtante. Is uidetur uerior ſenſus. Eſt enim & alius, quòd omnes animi ſeparati ſpiritus, ſeu uenti, uel aërij dicuntur, incertum, an propter ſimilitudinem, quia ſint inuiſibiles, ſicut uenti, operantes tamen mirabiliter non uiſi, aut quia ſint eis corpora aëria, illo uel aëre ſubtiliora, quo ſonos, odores accipimus, quos uidemus ad nos pertingere, clauſis ianuis, & feneſtris, & ſi quod eſt corpus denſius. Hinc fortaſſe dicti ſunt πνεύματα, id eſt uenti, quaſi ſpirabiles, penetrabiles, habẽtes corpora aëria, ſed ex aëre puriſsimo. Angelorum uera naturalis à Philone datur diffinitio, de Monarchia, ἀγγέλους ἀσωμάτους ψυχάς, οὐ κράματα ἐκ λογικῆς καὶ ἀλόγου φύσεως, οἵας τὰς ἡμετέρας εἶναι συμβέβηκεν, ἀλλ' ἐκτετμημένας τὸ ἄλογον, ὅλας δι' ὅλων νοεράς, λογισμοὺς ἀκραιφνεῖς μονάδι ὁμοιουμένους. Angeli ſunt animi incorporei, non conſtantes quemadmodum nos ex rationali, et irrationali natura. Sed irrationali parte carentes, ſunt puræ in totum intelligentiæ, rationesq; ſegregatæ ab omni concretione, ſimiles unitati. Platonici, & Chriſtiani ſumma concordia fatentur dæmones aërios eſſe corpore, & habitatione. An autem idem de Angelis dici poſsit, non facilè nunc aſſeruerim. Tutior expoſitio, quam diuus Chryſoſtomus reſpexit. Nonnulli Hebręi credũt eos uentis comparatos, propter ſuperius, cùm uentos equitari, & agi à Deo diceret, tale quid, & Angelos iuſſis, & imperijs diuinis circumactos agere. Vbi ergo ait, Qui facit Angelos ſuos ſpiritus, eſt eadem uox ſpiritus, atq; ſuperius, Super pennas uentorum. Ruach deſignat ſpiritum, & uentum. Superius Ventum, id eſt ἀέρας, Sept. ſunt interpretati,

hic πνεύματα, quod & ipsum sonat quidem uentum: accipitur autem pro spiritibus beatis, qui ut spiritus dicantur, uenti tamen non ita. Consentiunt ergo Græci, & Hebræi spiritus eos appellari propter uelocitatem, non substantiam. Nam eorum substantiam definire impossibile est, nedum difficile. Idem sensit Chaldæus adiecta una dictione, qua dissoluat expliceturque Hebraicum. Qui facit, inquit, Angelos suos כְּרַהֲבִים הֵיךְ רוּחָא ueloces sicut uentum. Videtur autem uel eo maximè celeritatem eorum dixisse, quia uocat eos malakim missos, quasi seruos ueloces, expeditos, & quod sæpe Homerus ὀτρηρὸς ἀμφίπολος, θεράποντες. Ea etiam de causa alati fingebantur, dicebanturque cherubim, id est uolucres, alati, pennigeri. Sic & αἰθεροπόρους eos ex hoc loco uocant Græci. Demonstratur ergo Deus autor mundi uisibilis, & inuisibilis. Et de Angelis dicitur quod potest ab hominibus sciri. Nam particularem eorum uitam, & substantiam, moresque nescientes, hoc certè ex scriptura scimus, eos esse missos, & seruos, ministrosque Dei, ueloces item, ut qui à cœlo in terras, tantis spatijs intercedentes subito ueniunt. Potest autem & ad hunc modum uerus descriptionis ordo demonstrari, quòd Angelos cum rebus aërijs commemorauerit, quòd & ipsi aërij, & cœlestes sunt, non tam corpore, quàm habitatione. Nam si cœlum exponimus aërem, & totam supernam regionem, decorum fuit cum rebus cœlestibus, Angelos adnumerare, quorum genus è cœlo est. Cœpit enim à luce, id est cœlo, cœlestique orbe, inde ad omnia cœlestia peruenit, cũ quibus etiam Angeli sunt. Sicut in alio Psalmo, Laudate eum omnes Angeli, laudate eum omnes uirtutes. Sunt etiam qui opinentur Angelos in aëre fuisse creatos, bonos, & probatos in cœlum assumptos, malos in aëre remansisse. Est alius sensus Rabi Dauid, ut dicat, Qui facit Angelos suos, uentos, id est missos suos, uentos esse facit: præsto, inquit, ei sunt uenti, parere parati, mittuntur ab eo in omnẽ mundum. Angeli eius, id est, missi sunt uenti, quia mittuntur. Sic ministri eius sunt fulmina, quia mittuntur ab eo, seruiuntque eius imperio, sicut Homerus uocat eum à mittẽdis fulminibus τερπικέραυνον. Hanc autem expositionem ille induxit, quòd persistat psalmus in recensendis rebus aërijs. Quæ quidem mihi non probatur. Nam ex alio psalmo, quo dicitur, Laudate eum omnes Angeli eius, apparet, & hic Angelos inter res creatas positos. Et Chaldæus posuit expresse אִיזְגַּדִּי isgadoi, nuncios. Tum ineptum est uentos, uel fulmina Angelos uocare, nec credendũ tam insolentem similitudinem usurpaturum Vatem fuisse, ut sacrosanctum nomen Angelorum fulminibus, & uentis dederit. Deinde ex præcedenti Psalmo perspicuè apparet, quos ministros, quos Angelos sentiat. Dicit enim, Benedicite Dominum Angeli eius, potentes uirtute, qui facitis uerbum eius, ad audiendã uocem sermonum eius. Deinde subdit, Benedicite Dominum omnes exercitus, siue militia eius, ministri eius, qui facitis uoluntatem eius. Quibus testimonijs apparet non rectè Dauid interpretatum, Angelos, & ministros Dei, ipsos uentos, & fulmina. Nec ulli sano ac prudenti eius interpretatio placebit.

Et ministros suos ignem urentem.

PRo, Ignem urentem, Hebraicè est אֵשׁ לֹהֵט Es lohet, quod sonat ignem fulgurantem, splendentem. Et de fulguribus dictum affirmant Hebræi. In eo enim est uera comparatio, quòd Angeli, quos & uentis comparauerat, sint fulgurei, non segnius è cœlo labentes, ac fulmina, uel fulgura, quæ subito accẽduntur, subito diffugiunt. Suntque aptissimæ similitudines. Ac Grçcum potest referre illud Hebraicum φλέγον ignem flammantem, aptius certè, quàm Latinum. Non enim urunt Angeli. Nonnulli Grçei putãt dictos eos πῦρ ἄϋλον, ignem immaterialem. Verius autem est, ut sit comparatio. Micantes, & igneos dicit Angelos ob celeritatem. Nam & apud

nostros,

nostros, has dicendi formas inuenies. Manus iuuenum emicat ardens. Quo animi præsentia, & celeritas, inflammataq́ uoluntas ostenditur. Incomprehensibilis autem est uelocitas Angelorũ, gerentiũ tam leuia corpuscula, ut spiritualia dicantur, corpora ea quidem rursum non corpora, propter tenuitatẽ, leuitatem. Taliaq́ ea possumus fingere, quales, ut dixi, soni sunt, & odores, qui licet corporei, uno tamẽ iactu oculi, multa terrarum spatia contingunt. Exauditurq́ subito sonus, delatus ad aures, penetratq́ per omnia corpora. Lux item corporea subito per omnẽ mundum, à cœlo in terras deuolat. Hæ & id genus similitudines à rebus nostris assumptæ, possunt exhibere nobis, corpora Angelorũ quantæ uelocitatis, quàm sint incorruptibilia. A nulla enim re lux corrũpi, nec sonus, nec odor potest, propter tenuitatem, læsionem aliorum corporũ diffugientes. Credendum est item ea corpora, etsi magnitudinem fortasse non recipiunt esse maiora longe quàm nostra, tanquam luces, multa circum lustrantes, tanquam sonos, latè se diffundentes. Iure igitur eos appellauit ignem fulgurantem. Sed nos prolixitatem effugientes, plura super his loqui recusamus.

Qui fundasti terram super stabilitatem suam: non inclinabitur in seculum seculi.

Absolutis rebus cœlestibus, descendit ad terrestres: ac tãetsi fundatio terrarum fuit primũ in omni creatione opus, initio enim Domine terram fundasti: ordi tur tamen rem à principio, quia totus deinceps sermo, ad terrestria pertinet. Primũ opus apud Mosen est lux, secundũ aẽr, tertium reuelatio terrarum, rerumq́ terrestrium productio, sic apud Dauid fusius explicante, & addente multa, primum cœlestia, deinde terrestria traduntur. De miranda igitur terræ creatione primum loquitur. Mirabile autem, & cæteris poëtis, ac philosophis est uisum, terram suspensam in medio aẽre, circumrotante cœlo, teneri.

Nam cùm disposiri quæsissem fœdera mundi,
Et lucis, noctisq́ uices, tunc omnia
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera, tellurem medio librauerit axe. Ouidius,
Ner circunfuso pendebat in aẽre tellus
Ponderibus librata suis.

Quod igitur Poëtæ dixerunt terrã libratam, uel suspensam in medio aẽre, sursum, ac deorsum existente aẽre, & cœlo: hoc Vates facer, terram super stabilitates suas fundatam. Hanc autem stabilitatem, primũ Græci iure interpretantur diuinam uoluntatem omni re fortiorem, & consilium Dei, sicut dixit Claudianus, ut in sapientiam, uoluntatemq́ eius primũ referatur. Secundo in rei naturam quod traditur à Philosophis, & ab Hebreis: omne enim graue natura tẽdit deorsum, leuia sursum ascendunt. Profundum totius mundi est terra circunquaq́, sicut cœlum circunquaque est supremum, dictũ à Græcis ὀυρανὸς, quasi ὅρ☉ ἄνω, extrema mundi meta, ultima diffinitio & determinatio. Et hoc naturale est. Nam si montem ingentem hinc, atque hinc homines inambularent, non quidem prorsus eorum uestigia essent inter se aduersa, sed inciperent contra se tendere, ut si mons esset ingens, & rotundus, procederentq́ illi longius, iam eo deuenirent, ut uestigia eorum essent contraria, & grauia ex utraque parte contra se mutarent ad medium. Sic toto mundo, quoniam terra est latissimus ambitus, amplissimusq́ orbis, fit ut quæ superinam bolant, deuoluantur æquè ad imum. Terræ igitur grauitas, & rotunditas facit, ut contra se nutet, lineis tendentibus semper ad centrum. Hæc quidem, ut

 dixi,

dixi, naturalia, ſed mirabiliſsimum fuit ac diuiniſsimum opus terrarum è nihilo. Sola enim ex omnibus corporeis rebus terra cum aqua facta eſt è nihilo. Deinde in orbicularem formam diſpoſitio. Effectum eſt igitur naturale quod conſilijs Dei fuit repertum, & diſpoſitum. Quocirca rectè in uoluntatem eius omnia referuntur. Non enim hanc naturam habuiſſent, niſi ſua ſapientia Deus præſtitiſſet. Prima igitur omnium rerum fuit creatio terrarum, quæ iure dicitur fundatio, quaſi fundamentum totius mundi. Et Hebræi ex philoſophia dicunt, in rota, uel circulo, prius eſſe punctum, deinde lineam circunduci, fieriq́ orbem. Hæc Marcus quoq́ ceu diuinus Philoſophus conſiderans, Ac principio, inquit, terra uniuerſa cernatur locata in media mundi ſede, ſolida & globoſa, & undiq́ ipſa in ſeſe nutibus ſuis cõglobata, ueſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus. Alio in loco, Quocirca ſi mundus globoſus eſt, ob eamq́ cauſam omnes eius partes undiq́ æquales, ipſæ per ſe atq́ inter ſe continentur: contingere idem terræ neceſſe eſt, ut omnibus eius partibus in medium uergentibus, id autem medium infimum in ſphæra eſt, nihil interrumpat, quo labefactari poſsit: tanta eſt contentio grauitatis & põderum. Porrò quod ait, Stabilitatem, Græcè bene ἀσφάλειαν, ſecuritatem, infallentiam, inuacillantiam. Hebræi מְכוֹנֶיהָ mekoneha, quaſi columnas eius, ſuſtentacula eius. Et Chaldæus עֲלוֹי בְּסִיסַהּ halui beſiſaa, id eſt ſuper baſes ſuas. Quo loco eſt nomen Græcum baſis, ſicut ſuperius ſindon. Dantur ergo baſes terræ, & columnæ per ſimilitudinem ædificiorum. Hieron. etiam in ſuo Pſalterio poſuit baſem. Duóq́ miranda Deus fecit, quòd & terram in medio mundi de nihilo fundauit, inuenit, & eam ita ſtabiliuit, ut ſtet inæternum. Quod & Salomon, Terra autem inæternum ſtat. Porrò quod ait, Non inclinabitur, eſt בַּל תִּמּוֹט bal timot, non uacillabit, non fluctuabit. Hinc appellatam dicunt, ἑστίαν, quaſi ſtantem, fixam. Philon: ἀεὶ μονὰ τὴν τοῦ κόσμου μέσην ἑστῶσα παγίως, ἑστία πρὸς τῶν παλαιῶν εὐθυβόλως ὀνόμασται. Ariſtoteles item mirabiliter conueniens, immotam eſſe terram prædicat, ut ſi omnes Dij congregarentur, eam loco minimè dimouendam. Situsq́ terræ non declinat, etſi tota terra ſemper mouetur, & quæ ſurſum ſunt, eunt deorſum, occulta ueniunt ſurſum. Et quod dixit Latinus, Græcum ſecutus, In ſeculum ſeculi, Hebraicè eſt In ſeculum, וָעֶד ue ed, & ultra, quo tota æternitas deſignatur. Nam ſeculum non eſt æternitas, ſi addas ſeculum ſeculi, uel ſeculum & ultra, infinita æternitas deſignatur. Chaldęus etiam dixit, In ſecula ſeculorum. Quodq́ dicit terram in æternum non inclinaturam, non obſtat quòd die nouiſsimo cœlum, & terra diuus Petrus dicat per ignem reſoluenda. Nam omnis theologia conſentit, non perituras res, ſed immutandas. Homerus de terra, eam Veſtam appellans,

ἕδρην ἀΐδιον ἔλαχε πρεσβηΐδα τιμήν.

Æternam ſedem, primum ſortita decusq́.

Ingemiſcitq́ omnis creatura, expectans filiorum Dei reuelationem, ut & ipſa fiat melior, & incorruptibilis.

Abyſſus ſicut ueſtimentum amictus eius.

VAlde locus is eſt perpendendus, & uerior ſenſus è fonte petendus. Alioqui fecit tralatio, ut ſecus pleriq́ interpretarentur, quàm autor ſcripſerit. Eſt igitur ſciendum Vatem hic canere, quòd cùm terra, & aqua pariter, ut Moſes oſtendit, fuit creata: Nam Moſes creationem aquarum non expreſsit, quia uoluit eam cum creatione terræ eſſe comprehenſam. eſt enim terra aquarum ſedes. Qui ſcribit de aquis, indicat eas habere ſedem: Moſes autem memorauit abyſſum. Non potuit

potuit qui terram dixit creatam, deinde nominans aquas, non eas etiam dicere fuisse creatas. Neq; enim si terra creata est, aquę æternę esse potuerunt, carentes se-de, & lecto suo. Vt igitur Moses, immensam abyssum super terra incubuisse dixit: sic secutus eum philosophus iste sacer, ut in cæteris, etiam hoc loco prædicat creationem aquarum, eas incumbentes terrę introducens, creationem non exprimens, quia cum terra sequitur. Et Moses creationem non expresit. Dicebat Moses, Et tenebræ erant super faciem abyssi. Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Ecce duobus locis aquas nominat, primum appellans eas abyssum, deinde suo nomine aquas. Prædixerat item Moses paulò antè Deum creasse terrã: sic nunc post creationem terræ, subijcit aquas illas immensas terram undiq; cingentes. Quare autem aquas immensas oportuerit creare, docuimus in Cosmopœia, quòd ex eis creandus esset aër, creandæ nubes, ætheriæq; substantiæ, alluenda terra, ut arbores, & animalia, calore Solis confota, produceret. Mare multis partibus tota terra maius remaneret, ut terræ uapores ministrarentur, hisq; sublatis, & densatis, immadesceret. Hæ uerissimæ causæ, cur cum terra creata sit abyssus uasta, de qua Moses prius, & hic Psalmus scribit, ostensumq; alibi etiam gentes antiquas, poëtas, & theologos, hoc agnouisse, & prædicasse. E quibus Mercurius Trismegistus, non secus atq; Moses de creatione scribens, ait, τᾶ γὰρ ὕδωρ ἐμβληκε καθ' ἑαυτῆς μεγαλεῖα. Hancq; esse causam, quod Homerus secutus Orpheum dixit:

ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα τηθύν.

Oceanum rerum patrem Tethynq; parentem.

Orpheus autem prius,

ὠκεανὸς γένεσις πάντεσσι τέτυκται.

Oceanus cunctis fuerat qui rebus origo,

Appellabant enim Oceanum, quem Moses abyssum, cum terra omnium rerum causam, sed magis aquam, quàm terram. Igitur cùm altissimis aquis terra in creatione, ut docuit Moses, obuolueretur, id Vates etiã prædicans dicit, Abyssus sicut uestimentum amictus eius. Quod Hebraicè uerius, & clarius, תְּהוֹם כַּלְּבוּשׁ כִּסִּיתוֹ Abyssus sicut uestimentum, cooperiebat eam. Ex quo uidemus sensum longè clariorem. Demonstrat enim quod superius prædiximus, terram fuisse abysso contectam, tanquam uestimento, & inuolucro. Quare autem Septuaginta bis posuerint uestimentum, uidelicet ἱμάτιον περιβόλαιον, fuit causa, quod uerbum כִּסִּיתוֹ kissitho, putarunt esse nomen uerbale, à cooperiendo, cùm potius tertia persona uerbi sit, hoc modo, כָּסָה כִּסִּיתִי כִּסִּיתָא כִּסִּיתוֹ kasah, kissithi, kissithe, kissitho. Ideo Chaldæus pro eo posuit חַפִּיתַהּ taphithaa, id est circundabat eam. Hoc ergo fecit, ut Græci, & Latini non antiquas illas aquas, sed quotidianum usum aquarum, terras contegentium sentirent. Quod quidem, ut uerum est, de aquis illis antiquis, terram nondum reuelatam, obruentibus, sic minimè uerum si sentias de aquis huius temporis. Neq; enim cingunt, inuoluuntq; sicut uestimentum, totam terram, sed maxima terræ pars est detecta. Euthymius igitur, quod offerebat editio, Septuaginta secutus, καὶ τὸ περιβόλαιον δὲ αὐτοῦ τοῦ στοιχείου ἤτοι τῆς γῆς. id est, Indumentum autem eius elementi, id est terræ, abyssus est, uidelicet aquarum multitudo, quod est mare, tanquam uestimentum circundans, & super extensum. Chrysostomus item eadem sentit. Vide, inquit, quanti usus sit aqua, super cœlo est, sub terra, circum terras. Eadem & Nicolaus, & tamen sciebat Hebraicè. Nam Græci digni uenia sunt. Non ergo sermo est de temporis huius aquis, non de aquarum natura in uniuersum, sed de primordialibus aquis immensis, ut declarabunt sequentia. Et nos hunc locum aperimus, gratias Deo offerentes. Igitur etiam Hebræi scientes lin-

guæ

guæ suæ proprietatem, eo quo dixi, modo interpretantur, è quibus Rabi David ut fiat res manifestior, Abyssus, inquit, sicut uestimentum operiebat eam, עתה ספר איך היתה הארץ מכוסה במים בתחילה הבריאה Atha sapper, ek haitha haarez mekusa, bamaim, bethek bat haberiach. Nunc, inquit, memorat quomodo erat terra contecta aquis, in principio creationis. Prosequensq; ait, Quia sic est natura aquarum, ut essent circum terrã ex omni parte ambientes eam, quia ex omni parte erant super eam. Sed Deus benedictus sua potentia, & sapientia, congregauit eas in unũ latus, super terram. Et detexit superficiem terrę propter usum plantarũ, & animalium. Et hoc est, inquit, quod ait, Abyssus sicut uestimentũ tegebat eam. A principio scilicet, ante aquã congregarentur aquæ, erant cooperimentum terrę. Hęc Hebręus. Clarus est igitur uerus sensus, clara ratio quæ Gręcos interpretes secus sentire fecit. Abyssum ergo dixit illam Mosaicã. Est autem abyssus immẽsitas aquarum, dicta Græcis ab α στερητικοῦ μορίου, καὶ βύω. imbuo, impleo, expleo, quasi inexplebilis, insatiabilis, deuorãs. Estq; idem abyssus, ac uorago. Hæc res etiam gentibus cognita fuit, præcipuè Mercurio Trimegisto dicenti in suo Pimandro, ubi de creatione ipse quoq; disserebat: γῆ καὶ ὕδωρ ἦσαν, καθ' ἑαυτὰ μεμιγμένα ὥστε μὴ θεωρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Terra, inquit, & aqua in se commista manebant, ut terra præ aqua uideri non posset. Hoc etiam est quod Septuaginta transtulerunt pro, Terra erat inanis, & uacua, ἀόρατος. inuisibilis.

Super montes stabunt aquæ.

HOc quoq; loco erratum est, ex Hebraici sermonis non animaduersa proprietate. Nam Hebræi carentes præteritis imperfectis, ea sæpe enunciant per futura, cuius usus plurima sunt exempla. Hoc igitur etiam loco erat futurum pro præterito imperfecto. Septuaginta Hebraicum, ut habebat, reddiderunt στήσονται, & Latinus Græcum secutus. Dicendum ergo, Stabant, immorabantur. Estq; sermo de aquis illis immensis, quas propter ingentes aceruos, cum Mose appellat abyssum. Tanta autem erat earum copia, ut montium cacumina superarent. Hæc ueritas est. Vide igitur quid à tralatione manare necesse fuerit. Non enim poterant Græci capere, quomodo super montes starent aquæ, nisi de fontibus interpretarentur, qui ne super montibus quidem scaturiunt, sed ad radices montium. Audi enim Euthymium: ἐπὶ τῶν ὀρέων συναχθήσονται, καὶ πηγάσουσι καίτοι πεφυκότα καταρρεῖν. Quæ sunt: Super montibus congregabuntur, & fontes facient, quanquàm natæ sunt, ut defluant ab excelsioribus locis. Vel aquæ consurgent super montes, sublati fluctus maris, aut aquæ. Hæc ille. Hæc fingere coactus propter interpretationem illam. Chrysostomus, & Apollinaris, & Athanasius similia quædam de fluctibus intumescentibus senserunt. Nam & Euthymius eum sensum proposuit. At quomodo pertinent hæc ad creationem? Hebræi uerò etiam inquiunt, Super montes erant aquæ, tantus earum erat cumulus. Hæc igitur quanquàm sit uerior expositio, sunt tamen Hebræi qui putent hæc intelligi posse post creationem, ut dicat quòd abyssus quæ remansit cingat terras, & in mari sint etiam montes aquis tecti. Sed probatior sensus prior. Porrò in Græcis codicibus ubi legitur, περιβόλαιον αὐτοῦ, amictus eius, ipsi Græci monent dicendum αὐτῆς, ut referatur ad terram fœminei generis. Idq; dicunt cæteros interpretes transtulisse, cum inferunt, καὶ ὥσπερ ἐν τῷ μέσῳ κάθηται πᾶσα ἡ γῆ, Tanquam insula in medio Oceani terra sedet. Sed docui ueriorem sensum. Quo enim referes, Super montes stabunt aquæ?

Ab increpatione tua fugient.

Hoc item loco est futurum pro præterito imperfecto, ut dicendum sit, Ab increpat

crepatione tua fugiebant, uel fugerunt. Idq́ admonent etiam Hebræi. Rabi Dauid præcipuè עתיד במקום עבר ורבים במו הם futurum pro præterito, & multa id genus inuenias. Exponendus igitur locus hoc modo: Quando tu uocem illam diuinam, terribilemq́ intonasti. Congregentur aquæ in unum locū, ut appareat arida, hac exaudita, præcipites aquæ ferebantur, altiora deserentes, & in cōcauas terræ partes proruentes. Hæc illa fuit miranda, uastaq́ increpatio. Est enim hoc loco tralatio à dominis ad seruos, à potentioribus ad humiliores. Vt serui audiētes imperantem Dominum, præcipuè si contenta uoce præcipiat, rapiuntq́ ruuntq́, sic Domino illo præpotenti mandante, fiebat aquarum maxima cōfragosaq́ ruina. Creberrimè autem per uenustas tralationes, datur in sacris literis sensus, datur auditus, datur uox rebus inanimatis, ut, Exultabunt omnia ligna syluarum. Et, Cœli enarrant gloriam Dei. Pari tralatione datur auditus aquis illis, quòd audierint uocem Dei increpantem. Et forte eadem tralatio est, quòd datur Deo uox, datur increpatio. Qui potius uoluit, & uolendo iussit, non intonuit, licet sine uocalibus instrumentis, posset intonare. Illa igitur Dei increpatio, fuit uoluntas eius, & naturalis exsiccandarum aquarū inuētio: exhausit autem eas per Solem, in aërem extenuatas, ut maxima pars earum in uapores aërios abierit, sicut totū ferè mare, saliē omnia flumina, quæ intrant in mare, una die, ut Aristoteles probat, in cœlū reuocantur, ut tantundē quotidie detrahatur, quantū flumina importassent. Eoq́ mare nō crescit, quia tantundē detrahitur à Sole, quantū à fluminibus infertur. Qualem autē fuisse putes, quantamq́ exsiccationē, quàm præcipitē, cùm recens natus Sol flagrātissimè aquā inflāmaret, & immensa inter cœlum, & terrā regio, aēre repleretur. Linquebāt igitur aquæ montes, præcipitesq́ in loca caua subsidebāt, uolēte Deo, cuius uolūtati, & imperio nihil resistit. Is est uerus sensus. Nam sensus Græcorū, à superioribus expositionibus dependet. Audi enim Euthymium, ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς σου κελεύσεως, τὰ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων πηγάζοντα ξηρανθήσονται. Ob uehemēs imperium tuum aquæ quæ fontes in montibus faciebāt, siccabūtur. Fluctus autē maris surgētes, & intumescētes, cōprimētur. Sed, ut iam dixi, nō in montibus fontes, sed sub montibus manāt. De fluctibus autē maris non est hic sermo, quia de creatione disseritur. Exposuit etiā Chrysostomus eodē modo, quòd uolente Deo, aquæ proprias sæpe sedes destituāt. Apparuit uerior sensus, clarus de creatione aquarum, de aperta, & de nudata terra, ingēs diuinæ sapiētiæ argumentū, eodē tempore, & aērem creātis per Solē ad uitā animaliū, & terras aperiētis, ut nascerētur è terra, nata ab eadē nutrirentur. Quod nisi sub motis aquis fieri non poterat. Simul duo diuina opera, omni laude, & admiratione, dignissima fiebant, creabatur ad uitam aēr necessarius, terra reuelabatur. Eoq́ aēre creato, & aperta terra, simul animalia sunt exorta. Hæc Vates admiratus & Mosen secutus decantat. Fontium deficcatio non habet multum quod admireris. Increpatio autem hoc loco non propriè sonat reprehensionem, sed uocem uehementem, contentam, uocem cum fragore, & terrore. Et quod Euthymius dixit σφοδρὰν κέλευσιν, eadem locutione dicitur in alio Psalmo, Increpuit mare rubrum, & exiccatum est. Quasi Deus imperiosè, regaliterq́ ei diceret, Discede, abi hinc. Quale cum uentis imperans Neptunus, Maturate fugam. Est enim & sacra hæc poēsis. Mercurius autem Trismegistus, quod maximè obseruandum est, separationem aquarum à terra de creatione loquens, ait factam fuisse: deinde dicit factam, ut menti placuisset. Ex quo uidemus illum Deum Mosis, creatorem, & hunc, quem introducit Dauid, esse Mentem, sapientiam, filium Dei, secundum à summo bono. Sic uerò ait, διεχωρίσθη δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἥ τε γῆ καὶ τὸ ὕδωρ, καθὼς ἠθέλησεν ὁ νοῦς. Separatæ sunt ab inuicem terra, & aqua, quemadmodum uoluit

mens. Hoc etiam est quod in Psalmo dicitur, Omnia quæcunque uoluit, fecit Dominus in cœlo, & in terra, in mari, & in omnibus abyssis.

A uoce tonitrui tui formidabunt.

PRo Formidabunt, futuro, dices iuxta superiora, Formidabant, præterito imperfecto. Est autem quod sæpissime fit eiusdem repetitio, expresiorque declaratio. Appellat imperium illud diuinum, increpationem, uocemque imperiosam: deinde crescente oratione, tonitru. Prius aquæ fugiebant, ruebantque, nunc formidant. Vocem igitur illam, & increpationē, ut scias quid esset, quam'ue uim haberet, uocat tonitru. Hoc pulchrè Euthymius exponēs, Formidabunt, inquit, ἀντὶ τοῦ τρεμήσουσι φυσικῷ τινὶ λόγῳ. Id est, Contremiscent quadam naturali ratione. Quòd si aquæ tremunt facto tonitru, multo magis decet nos, qui sumus rationales, id perpeti, & contrahi. Hunc locum iuxta superiora declarans Dauid, ait, Sicut quis aduersus alterum intonet, et ille ueritus, ac tremens aufugiat, sic aquæ terga uertebāt. Voluntasque tua, inquit, erat eis uox tonitrui, festinabantque ad locum cauum.

Ascendunt montes, & descendunt campi.

IVre, ac pleno harmoniæ carmine, post fugatas aquas, post enudatam terram, prosequitur bona hanc nudationem consequuta. Nam cùm aquæ montes, & campos prius occuparent, nusquam loco, habitationeque apparente, ut primum uoluntate, & imperio Dei his remotis, aperiri terræ cœperunt, surgebant montes in altum, campi depresi iacebant. Remotisque aquis apparuit diuersa facies terrarum, partim montibus extans, partim camporum uastitate complanata. Quod & Poëta Latinus, sicut alia ex isto carmine, expresit, de Deo, quem ignorabat dicēs,

—Quisquis fuit ille Deorum,
Iussit & extendi campos, subsidere ualles,
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Pari igitur sensu ab utroque dictum, de eleuatis montibus campisque depresis, & ex uno fonte sunt petita. Dispositionem quidem hanc montium, & camporum, factam à Deo prius in creatione terræ, par est, naturalibus causis si posset intelligi, ab eo iussis, ac dispositis. Nam crescere partim montes, partim diffluere ratio docet. In radicibus circaque terram sic saxa crescere docemur, sicut ossa animalium, ex medullis teneris durescunt, & crescunt. Habentque saxa montium suas uenas, sicut metalla. Decrescunt autem in summo, semper aut pluuia, aut alio casu, eos diminuente, & ad unum deijciente alluenteque terram, & saxa senio confecta cadunt. Campi autem remanserunt, ubi uena saxorum defuisset. In quasdam autem mundi cauernas, & planiora loca mare subsedit. Hæc loci declaratio. Athanasius sicut & cæteri Græci, ex superioribus dependentem sensum præbuit, non eum scilicet, quem Dauid dedisset. Vult enim esse comparationem quandam, ut fluctus maris eleuati, montibus assimilentur: depresi, campis: ὑψώθησαν, φησὶν, παρεικάσθησαν ὄρεσιν. Elati, inquit, fluctus, similes sunt montibus, depresi formidine tua, tanquam planicies, & æquata terra fiunt. Euthymius etiam de fluctibus putat hæc dicta, quanquam & situm montium, & camporum aliquantum aspexit. Verior sensus iam claret. Fugientibus igitur aquis, montes extulerunt caput, campi subsederunt aperti, deiecti aquis. Bene autem adiecit, In locum quem fundasti eis, ut omnia doceat eum situm, quem Deus uoluisset, habuisse. Quod & Poëta Latinus retulit in eum Deum quem ignorabat,

Iussit

Iusſit & extendi campos, ſubſidere ualles.

Terminum poſuiſti, quem non tranſgredientur, nec conuertentur operire terram.

CVm montes, & campos deſcripſiſſet, montes datos pro clauſtris ipſi mari, aquisq́ ſummotis uelit oſtendere, ecce declarat, primum eos creatos, deinde datos pro clauſtris, tum incluſum eis mare tranſilire non poſſe, ut in eo etiam prædicet ſapientiam diuinam, quod non ſolum mare ſubmouit, ſed dedit eas obijces, ea clauſtra, his definitionibus, & terminis circunſcripſit, ut tranſire inde non liceat. Quanquam autem erat obſcura oratio, cuinam diceret terminum eſſe præfixum, an montibus, an aquis: ſenſus tamen ipſe declarat, quòd nunc ad aquas & abyſſum reuertitur, præcipuè montibus, propter mare commemoratis. Et Chaldæus expreſsit, Terminum, ait, poſuiſti, fluctibus maris, quem non præteribunt. Quod autem dicitur, Terminum poſuiſti, etiam Poëta Latinus à Deo factum intellexit:

Tum freta diffudit, rapidisq́ tumeſcere uentis,
Iuſsit & ambitæ circundare littora terræ.

Is enim fuit terminus præfixus, littora ſcilicet, ſed præcipuè montes. Nuſquam enim fere mare inuenias, quod non ſit, aut certè fuerit montibus incluſum. Nam etſi planicies aliqua eſt, quæ mari non finitur, ſi tamen oculos ulterius tuleris, uidebis circunquaq́ altiſsimas arces montium, quas à principio, terminum maris fuiſſe conitat. Diſcedente autem mari, aut fluminibus, glebas, omnemq́ materiem ſemper aduehentibus, & de ſummis montibus ſaxa, limumq́ deferentibus, accidit ut maris ora repleta, nō appareat antiquus circumobeuntium montium terminus, uetuſtate longinquior, ſicut ad pontum Euxinum, & in Ægypto, quam totam Nili beneficium eſſe ſcriptores aſſerunt: Nilusq́ dictus quaſi νέα ἰλύς. Mare quoque Italicum, id eſt Adriancum, ſemper recedit, longiusq́ abit à montibus, ad quos uſque in antiqua rerum creatione, mare perueniſſe eſt probabile. Porrò quod ait, Nec conuertentur operire terram, naturaliter quidem, ſed prius diuinè. Ideo Ariſtoteles Deum, & naturam conſociat. Mare nō ſolum nō tranſcendit hos terminos, ut etiam longius diſcedat ſemper in ſeipſum ſeſe coarctans: ſed & uerisſimum eſt, ut dixi, mare à principio circunquaque, ſaltem magna ex parte altiſsimis, & inter ſe, inſtar exercitus, complicatis montibus exilire non poſſe, ut terram habitabilem alluant. Quòd ſi alicubi accidit, ut mare terminum tranſierit, in uniuerſum nunquam probabis, ubi terra eſſet, montibus oppoſitis, mare excurriſſe, & montes tranſijſſe. particulare autem non præiudicat uniuerſali. Nec uerum eſt in uniuerſum, niſi alicubi tantum:

Vidi ego quod fuerat quondam ſolidiſsima tellus,
Eſſe fretum, uidi factas ex æquore terras,
Et procul à pelago conchæ iacuere marinæ,
Et uetus inuenta eſt in montibus anchora ſummis.

De conchis clarum eſt, poſſe eas terreſtres, & marinas eſſe, ſaxeas inquam in montibus genitas, alias in mari. Anchoras autem potuit aliquis caſus in montes tuliſſe, aut remanſiſſe ex antiqua alluuione. Et ſummi montes poſſunt eſſe colles exigui, ubi aliquando mare fuerit. Hebræi quoq́ dicunt, Non conuertentur operire terram, ſicut prius. Ideo dixit, Non conuertentur, non redibunt. Notat etiam Chryſoſtomus, hinc intelligi, non montium, iſtorumq́ murorum fortitudinem efficere, ut ne mare tranſiliat, ſed imperium uoluntatemq́ Dei. Ipſe igitur terminum poſuit mari.

Qui emittis fontes in conuallibus: inter medium montium pertransibunt aquæ.

EAdem poëta Latinus:
—Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusq́ʒ.
Fluminaq́ʒ obliquis cinxit decliuia ripis.

Illi etiam hæc à Deo facta, & reperta cognouerunt, & confessi sunt. Naturaliter autem fontes in conuallibus confluunt, sed natura inuentū est Dei, ut aiunt boni Philosophi. Deus naturæ princeps, & moderator. Quod illi intelligentes, naturam nominantes, Deum item nominabant, priorem Deum, tanquam principem, primarumq́ʒ causarum repertorem. Hoc illi non minus religiosè, ac nos prædicauerunt. Ac primum quod ait, In conuallibus, Hebraicè est בַּנְּחָלִים banechalim. Nachal propriè sonat torrentem, fossam, aqua uiua irriguam semper, aquamq́ʒ decurrentem. Sonat etiam conuallem, id est depressum inter montes locum, quo montanæ aquæ confluunt. Is locus Græcè dicitur φάραγξ. Hebraicè, ut ait Dauid, nachal, licet designet etiam torrentem. Sic enim, inquit, Et mittit eas ut discurrat in ualles, quę sunt inter montes. Et hæ uocantur nechalim. Chaldæus autem accepit aliud significatum dicēs, Qui emittis fontes בְּנַהֲרָתָא benaharutha, in flumina. Ac quanquam uerum sit, fontes in flumina descendere, uidetur tamen esse uerum quod ait Dauid. Declaratur enim ex sequenti, Inter medium montium pertransibunt aquæ. Confluunt igitur inter montes aquæ undiq́ʒ, de cauernis montium descendentes, quo nihil iucundius mirabiliusq́ʒ aspici potest. Huius causam referunt Hebræi hoc modo, Cùm Deus congregasset in unum locum aquas, fecit ut essent salsæ. Eoq́ʒ non discurrentes, ac motæ, emarcuissent, aëremq́ʒ corrupissent. Idcirco fecit eas salsas, ut aër sanus esset, & à corruptione immunis. Quas autem in arida reliquisset, dulces esse iussit, quia discurrerent, & in terram absorberentur. E quibus fecit ut in loca humilia defluerent, unde & animalia uiuerent, & plantæ irrigarentur, ut aër refrigeraretur, humores corporibus suppeditarentur, aëris siccitas madesceret, quæ ex salsedine maris ad eum peruenit, & ut earum uagatu, terræ plantæq́ʒ irrigarentur, odores existerent. Ideo uagæ aquæ, & in diuersa tendentes dulces factæ sunt. Ad usum rerum, non emisit fontes, ut super terrā uoluerentur, ne inundarent plantas, & terrarū habitationem labefactarent, fecit ut in locis humilibus decurrerent, quę sunt inter montes, qui dicuntur conualles. Aliæ per terram diffunduntur, quarum est nota utilitas, quas autem deserta peragrare dedit, uiatoribus, & cæteris animalibus uoluit deseruire. Hæc illi dicunt, quibus non causa fontium in conualles manantium, sed finis ostenditur. In conualles autem delabuntur è montibus aquæ, ima petentes, quoniam ima petunt aquæ: è montibus autem prorumpentium fontium causæ à philosophis scientiam mutuamur. Ideo philosophia theologiæ deseruit. Ferè enim montes sunt cauernis interius uastis patentes, in quibus frigidissimi aëris maxima copia colligitur. Hæc semper tum ob aërem frigidum, tum quia semper infernè aqua in cauernis colatur, quam pluuiæ terris demittunt, distillat, semper cauernæ illæ collacrymantur. Nunquam cessant rores defluere, pluitq́ʒ illic perinde, guttęq́ʒ perpetuæ decidunt, sicut cùm super terras incumbunt nubila. Ex illa pluuia, & perpetuis hincinde destillationibus, flumen aut fons conficitur, propè, uel longius, ut faciliorem exitum nactus fuerit, erumpens. Hinc ait Aristoteles, uasta, memorabiliaq́ʒ omnia flumina à montibus defluere, Danubium, Rhodanum, Rhenum, ex uno eodemq́ʒ monte Heluetiorum: Tagum, & Hiberum ex Pireneis, Euphraten, & Tigrin è monte Tauro, similiterq́ʒ omnes. Vide igitur diuinum

uinum consilium creandorũ mõtium, uide mirabilem, incredibilemq́ utilitatem. Distinguunt, ornantq́ terras mare ne procedat, coërcent, gignunt nobis fontes, & flumina, ut nos, & bruta animalia uiuamus. Iure dignus est admiratione, & laude, rerum istarum inuentor, ut eum & admiremur sapientem, & collaudemus benefi-cum & clementem. Porrò in Hebraico non est Aquæ, sed tantum, Inter medium montium pertransibunt, fontes scilicet, quos prius dixerat.

Potabunt omnes bestiæ agri, expectabunt onagri in siti sua.

VTilitatem aquarũ per conualles scatentiũ ostendit. Quis enim credat aliã ob causam, fontes à Deo repertos, quã ut animalia biberent? Et tamen si naturam montiũ aspicias, necessariò propter latissimas cauernas à Sole & calore remotas, fontes efficiant. Sed Deus inuentor rerũ, tanta solertia, tam profunda sapientia res suas disposuit, ut factæ naturales fuerint, unaq́ res plures utilitates habuerit. Aquę autem, & fontium usus in Oriente, ubi hæc cogitabantur, & decãtabantur, magnis laudibus celebratur, regionibus Sole ardentibus maxime necessarius, ut fons aquę sit nectaris cœlestis loco. Ardent enim omnia flammis solaribus, et sæpe decẽ dies, & plures per ardentis sabuli aceruos uiatores, nusquã aquã offendentes eunt, one-ratos aqua camelos adducũt. Cum primis autẽ ex animalibus memorauit onagrũ, in cuius reddẽda causa Hebręi cum Græcis conueniũt. Græci dicũt hoc animal esse κατάξηρον καὶ διψῶδες, exustũ, & sitibundũ: Hebræi quia sit animal syluestre, deserta sem-per incolens. Ideo dicitur ὄναγρος, id est asinus syluestris. Dixerat enim Bestiæ agri, Grecè θηρία, proprie animalia syluestria, Hebraicè חיתו chaioth, feræ scilicet campe-stres. His dicit à Deo potum suppeditari in locis ardentibus. Ideo memorauit cum primis onagrũ, animal regionibus Orientis domesticum, ignauum, pauidũ, tan-tùm asinus. Conueniunt autẽ ibi animalia ad unum aliquem fontem, unde prouer-bium, cuius Aristoteles etiam meminit, Sẽper noui quid affert Aphrica. Miscent enim mutuo sese, diuersasq́ species, & monstra pariũt. Obseruandumq́ quod ad-monent ex isto loco Græci. Si diuina prouidentia sese ad uiles animantes inclinet, multò magis curaturam res nostras. Atq́ ad rerum quoq́ creationem pertinet, post principia terram, & aquam, montes, campos, terminos, fontes in collibus, animalium creatio, & alimentum.

Super ea uolucres cœli habitabũt: de medio petrarũ dabũt uoces.

PRo, Ea, eas, dicendum est Latinè. Refertur enim ad aquas, quæ tametsi Græcè neutro genere proferuntur, diciturq́ hoc loco, ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκη-νῶσι, tamen Latinè ut aquas intelligas, sicut apparet Hebraicè, & Græcè, dicendum Eas. Pro petris quoque in Hebraico est עֳפָאִים hiphaim, quod potius sonat fron-des, folia, ramos. Dicendumq́, De medio arborum. Et Hieron. hoc intelligens in Psalterio Hebraico transtulit, De medio nemorum. Et Rabi Dauid exponens hoc uerbũ dicit, והם עלי העץ uehem ale haez. Et hæc sunt folia arboris. Loquitur igitur de uolucribus aquaticis, stagna, lacusq́ incolentibus, uel in uniuersum de omnibus quibus ad fontes, & flumina sitientibus, necesse est confugere. Hocq́ Græci, & He-bræi pariter exponũt, παρὰ τοῖς ὕδασι τῶν ποταμῶν καὶ ταῖς ὄχθαις τὰ πτηνά, ὅσα φίλυδρα, κατασκηνοῦσι, Propter aquas, inquit Euthymius, fluuiorũ in ripis uolucres habitant, quę aqua de-lectantur. Sic & Hebræi. Porrò quod ait Super ea, Hebraicè Super, signat etiã, iux-ta, propè, ut dicat, Iuxta ea, propter ea. Obseruant etiam Hebræi, uolucres maio-re ex parte aquaticas esse natura. Vnde in Mose pisces, & uolucres simul ex aqua nasci iubentur. De quo suo loco. Ea igitur est uenustas, ea diuina quædam rerum

pulchritudo, quod montes, & colles ascendunt. Campi strati latè iacent, fontes scaturiunt riuos & flumina efficiunt. Huc coëunt feræ ad potandum, circunquaque autem demulcentes auras uolucres, ex arboribus frondiferis concinunt, ut Poëta de fluuio Tyberino;

In mare prorumpit, uariæ, circumque, supraque
Assuctæ ripis uolucres, & fluminis alueo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque uolabant.

Et Homerus de antro Calypsonis:

Ἔνθα δέ τ' ὄρνιθες τανυσίπτεροι εὐνάζοντο,
Σκῶπές ἴρηκές τε, τανύγλωσσοί τε κορῶναι
Εἰνάλιαι, τῇσίν τε θαλάσσια ἔργα μέμηλεν.
Hic uolucres habitant pictæ, atque ingentibus alis,
Buboque, accipitresque, & longo gutture cornix,
Æquoreæ, quibus est mos uitam degere in undis. Et,
Hic uer purpureum, uarios hic flumina circum,
Fundit humus flores, hic candida populus antro,
Imminet, & lentæ texunt umbracula uites.

Vterque igitur uolucres iuxta aquas constituit, concinentes. Quod à nostro prius dictum est. Nec uel noster, uel Latinus poëta dicunt è petris, aut ripis tantum uolucres concinere, sed ex arboribus iuxta ripas fluuiatili humore grandescentibus & frondescentibus, ut utraque re uolucres ad canendum inuitent. De medijs ergo arboribus, & fruticetis, ramisque sentias. Itaque non propriè acceptum est ab Euthymio, ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν, τὰ ὕδατα δηλονότι. ἐκ πετρῶν γὰρ ἐκπορευόμενα μετὰ ῥύμης. &c. De medio, inquit, petrarū dabunt uoces, aquæ uidelicet. E petris enim prorūpentes cum lapsu, & sonitu, tantum non animalia quidē inuitant ad bibendum, homines autem ad laudem eius qui ex arentibus saxis naturam humentem affatim elicit. Hæc quanquàm uera sunt, à Vate tamen dicitur, quòd uolucres concinunt, è medijs arboribus, in ripis frondescentibus. Quod maximè cognoscitur ex Hebraica uoce עֳפָאיִם iphaim, quæ non propriè sonat petras, sed potius ramos, frondes, arbores. Rabi quoque Dauid, quod dicitur, De medio petrarum, exponit והם עלי העץ Et hæc sunt folia arborum. Nec arbores, inquit, sed ramos, aut folia, quia plerunque ingentes arbores, & frondosæ iuxta ripas fluminum assurgunt. Credoque Septuaginta petras intellexisse ripas fluminum frondentes, arboribus opacas. Quodque Hebraicè dicitur, Dabunt uocem, Chaldæus adiecit, uocem זְמַר zemar, id est, cantus, modulatus, ut Virgilius:

Æthera mulcebant cantu.

Sunt etiam hoc loco duo uerba, alterum Hebraicum, alterum Græcum, similia, eiusdem significatus in eadem re, ut intelligas linguam Græcam ab Hebraica fluere. Dicitur Græcè, Super ea uolucres cœli σκηνώσει: Hebraicè יִשְׁכּוֹן iscon. Ex quo uidemus scenam Græcum ab Hebraico descendere shean. Illud item si cui fortè hæc obseruatio placeat, potest hic animaduerti Hebræos non seruare numeros in uerbis. Et sæpe nominibus singularibus adiungere uerbum multitudinis: sic uicissim. Hic enim dicitur, super ea עוֹף־הַשָּׁמַיִם יִשְׁכּוֹן auis cœli habitabit. Deinde, De medio petrarum יִתְּנוּ קוֹל dabunt uocem. paulò antè, Potabunt כָּל־חַיְתוֹ omnis bestia, fortè quia collectiua sunt.

Rigans montes de superioribus suis.

Posteaquam executus est uenustatem, decorem, utilitatem, quæ percipitur ex aqua

aqua, eaćq; omnia dixit quæ pertinent ad aquas, fontes, & flumina, cum aquis illis primordialibus, de quibus ſermonē de rerum creatione agens, inſtituerat ſequentia: nunc ordinem Moſaicum ſecutus, ad arbores, & plantas è terra natas ſe recipit. Plura enim diuina opera, tertia die ſimul facta docet Moſes. Summotæ ſunt aquæ, ex quibus marinæ ad uapores aërios remanſerunt, ex his aër in cauernis conceptus fontes & flumina ad uſum animalium, & pulchritudinem terrarum emittit. Tum tellus ipſa patefacta germinauit imperio Dei plantas. Quæ cùm natæ eſſent, eodem humore eas creſcere, & nutriri neceſſe erat, quo natæ eſſent. Ideo Moſes, cùm terram apertam dixiſſet, intulit plantarum ſatum, tum irrigationem cœleſtem. In recapitulatione autem, antequam terra produceret, dixit, Et fons aſcendebat de terra, & irrigabat uniuerſam faciem terræ. Tunc ſubijcit, Et produxit Dominus de humo, omne lignum frondoſum. Hoc igitur noſter imitatus, dicturus de agrorum ubertate, de plantis, & arboribus, orditur ab illo fonte qui aſcendebat è terra, eamćq; uniuerſam irrigabat. Quem autem dixit Moſes אֵד quod Septuaginta tranſtulerunt, πηγὴν, Hebraicè, ſicut Aquilas & Symmachus uerterunt irrigationem, ſonat uaporem, nubem. Hoc appellat Dauid, Superiora eius, ſcilicet Dei. Conueniuntćq; Græci, & Hebræi, hæc ſuperiora exponentes, Dauid וחם העננים Et hæ ſunt nubes. Euthymius, ὑπερῷα δὲ νεφέλας λέγει, ἐκεῖθεν γὰρ τὰ ὄρη ποτίζονται. Superiora, inquit, nubes dicit. illinc enim montes irrigantur. Apollinarius item, τινὲς δὲ φασὶν, τῆς θαλάσσης εἶναι τοῦτο τὸ ὕδωρ, διὰ νεφελῶν ἀνασπώμενον. Quidam, inquit, ſenſerunt hanc aquam eſſe marinam, per nubes attractam. Verè quidem pluuia eſt aqua marina, ſed non per nubes attracta, ſed in nubes conuerſa. Quare autem præcipuè montes meminerit irrigari à Deo, pulchrè Hebræi, & Græci docent, Hebræi quòd montes ſint ſicciores, & quia poſsint campi deductionibus fluminum, ac fontium ab hominibus irrigari: Græci quòd in montibus præcipuè fœnum producatur. Et quia ſi montes, multò magis omnis terra, è montibus, aquis in plana delabentibus. Superiora igitur nubes intellige, quæ iure dicuntur ſuperiora Dei. Appellant enim ſacræ literæ, pluuiam, & uentos, theſauros Dei. Et Chaldæus בֵּית גִּנְזַי id eſt, domum theſaurorum dixit, pro eo quod Hebræus, Superiora eius. Congruè cum Hebraico, Græcè dicuntur μετέωρα. Latinus pulchrè uertit, Rigans, quod Græcè eſt ποτίζων, cùm non dicunt uocem Latinam inueniri reſpondentem, niſi dare bibere, propriećq; ſonat, potum dans montibus, ex Hebraico מַשְׁקֶה meshake.

De fructu operum tuorum ſatiabitur terra.

EſT, ut dixi, in ſacris literis pluuiarum ſumma commendatio, & admiratio, in eo maximè creator laudatur, & extollitur. Hebræi concordant cum Græcis pluuiam fructum Dei dicentes, Nubes opus diuinum: fructum autem nubium ipſam pluuiam. Si enim ſuperiora Dei uocauerat nubes, iure etiam opera Dei eas dicit. Sunt ergo nubes, & ſuperiora Dei, & opera eius. Ipſe enim fecit aſcendere fontem, ſiue uaporem de terra, ex quo uapore, diuinus fructus pluuia naſcitur. Paterćq; pluuiæ uocatur Deus in theologia. Eſt enim res diuina, ſummæćq; ſapientiæ, eoćq; inter mirabilia eius recenſetur. Loquensćq; cum Iob Deus, Nunquid, inquit, pluuiæ es pater, aut quis genuit rores cœleſtes? Sićq; Deus pluuiæ pater, fructus & proles pluuia oſtenditur. Chryſoſtomus quoćq;, ἔργον τοῦ θεοῦ λέγει τὸν ὑετὸν, ἀφ᾽ οὗ πλουτεῖται πλησμονῆς ἡ γῆ, opus Dei pluuiam dicit, à quo tellus ubertate ditatur. Et Euthymius, Nonnulli, inquit, τὸν καρπὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ὑετὸν ἐνταῦθα προσαγορεύεσθαι λέγοντες ὡς καρπὸν τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ, fructum operum ipſius, pluuiam hic appellari dicen-

tes qua

tes quasi fructum prouidentiæ suæ. Iure etiam dixit, Satiabitur, quia de agrorum siu sermo est. Et pluuia tale quid efficit, quod Poëta expressit, Rura natant fossis,

Et fœdam glomerant tempestatem hymbribus atris,
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluuia ingenti sata læta, boumq́ labores
Diluit, implentur fossæ, & caua flumina crescunt.

Deinde Virgilius etiam patrem pluuiæ nominat.

Ipse pater media nimborum in nocte corusca
Fulmina molitur dextra.

Hæc tametsi natura fiunt, à Deo tamen fieri, & illi prædicabant.

Producens fœnum iumentis, & herbam seruituti hominum.

DE fœno, & herba certa ex Hebræis, & Græcis differentia. Fœnum quod sponte sua nascitur, herbam autem quæ opere humano adhibito, ut est triticum, omnesq́ generatim segetes, tum olera, omniaq́ hortensia, quibus serendis homo & colendis desudat. Pro seruitute igitur est עֲבֹדָה abodah, quod tametsi sonat seruitutem, signat tamen hic propriè cultum: unde cultores Dei dicuntur abdim. Cultumq́ appellat sudorem, quo sibi uictum parare iussus est homo. Potest tamen herba iumentorum intelligi, quæ humano opere crescat. Ideo pro herba, Hieronymus fœnum transtulit, Et fœnum seruituti hominum. Pro iumentis autem Græcè κτήνεσι, id est pecoribus, Hebraicè behema, quod bestiam, quasi uestiam, siue uostiam designat. βόσκω autem, bosco, est pasco. Diciturq́ propriè de bestijs maioribus, quæ iumenta appellari solent, minores, sunt pecora: quanquàm facilè confunduntur.

Vt educas panem de terra, & uinum lætificat cor hominis.

COmmemorato cibo iumentorum, cibum humanum persequitur, tria præcipuè quibus humana uita sustinetur referens panem, uinum, & oleum. Ac uidetur declarare repetendo quod dixerat, Et herbam seruituti hominum. Hęc enim est herba panis scilicet humano labore, quam seruitutem Septuaginta dixerunt δουλείαν, partus. Ac ubi dicit, Vt educas, Græcè, & Hebraicè potest referri ad aliquem tertium, לְהוֹצִיא lehozia, ad extrahendum, Græcè τοῦ ἐξαγαγεῖν, ut referatur ad laborem, cultumq́ humanum, quo laborando educunt panem è terra, auxilio hymbrium cœlestium. Ac panis Hebraicè dicitur לֶחֶם lechem, quod sonat simpliciter cibum, κατ' ἐξοχὴν, panem, in omni cibo præcipuum. quod testatur & Rabi Dauid ולחם האוכלל לכל מאכל uelechem hukelal le col maacal, Lechem, ait, uniuersum dicitur omnis cibus, præcipuè autem panis, quia semper eo utimur. Sicq́ exponunt dicentes seruitutem, siue cultum humanum in eo esse præcipuè, ut panis suppetat. Vinum item educunt è terra homines, quod lætificat humanum cor. In quo utilitatem eius declarauit. Dulcedine autem, & sapore dum hauritur, & in palato lætificat, haustum autem, calorem dat membris, sitimq́ depellit, ut tres simul uoluptates efficiat: Primam, dum hauritur, dulcedine titillans gustum: tum sitim quæ infestabat, tristitiamq́ afferebat depellens, haustum, calorem cordi, membrisq́ adhibens. Sicut autem tristitiæ comes est frigiditas (nam & mœrentes

& paup

& pauentes rigeſcimus. unde Græcè idem eſt timere, ac frigeſcere ῥιγεῖν) ſic calefactio efficit lætitiam, frigus contrahit, contractio mœror eſt, calor diffundit ſanguinem, unde lætitia. Eſt enim lætitia ſic diffuſio ſanguinis, ſicut mœſtitia, contractio, fuga, perturbatio. Hinc Græci quomodo lætitiam uinum efficiat, docentes dicunt θεραπεύων καὶ ἀνεὶς αὐτὴν, id eſt, Demulcens, & remittens ipſum ſcilicet cor. Et lætificare illi dicunt εὐφραίνειν, quaſi mentem, ſiue cor diſponere εὖ & φρένες. Homerus etiam uinum appellat μενοεικέα, quaſi dulcianimē, ſuauem, lætumq́ faciens animū, & μελίφρονα. Ac Hebræus de corde dixit, ſiue, ut mos eius linguæ eſt, cor pro anima tota accipere, ut, cogitationes aſcendere in cor, quod noſtri in animum, & mentem. Et Homerus,

εἴπεθ' ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.

Dicite cor quæcunq; iubet uobis animusq́. Aut φυσικῶς, quoniam propria cor ſanguinis eſt ſedes, illicq́ ſanguis, uel diffunditur, uel cōtrahitur, relictis uenis ad arcem cōfugiens: & quia in ſanguine calor exiſtit, corpus ſimul, & pallidum, & frigidū fuga ſua efficiēs. Hinc hauſto uino, incaleſcit corpus, & animus ex συμπαθείας & exhilareſcit, et color accedit melior in uultu, ſanguine ſeſe uſquequaq; diffundēte. Ecce igitur diuina prouidentia quæ non tam quæſiuit, ut uiueremus, ſed etiam ut iucundè, & ſuauiter uiueremus, ut quod grauiſsimus Orator dixit, interdum hæc τερπνὰ, Epicurea fuiſſe uideatur.

Vt exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis cōfirmet.

EAdem dicit, ut moris eius eſt, dicta ſua ſemper augere, & efficere repetēdo clariora. Oleum autē nondū nominarat. Exhilaratio quidē uultus, quam oleo tribuit, duobus modis etiam Hebræis teſtibus, poteſt intelligi. Aut enim unctio corporis indicatur, quo ſolebant ueteres oleo perungi. Sæpe docet Homerus, cùm hoſpites inducit hoſpitio amicorum receptos, lauaſſe pedes, & corpus oleo unxiſſe, ut in Odyſſea de Telemacho à Neſtore recepto.

αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ

Aſt ubi lauit eum corpusq́ perunxit oliuo.

Aut ad lucernam refertur, cuius lumine facies, & oculi exhilareſcunt. Hunc ſenſum declarās Dauid ait, Sic etiā oleum e terra, humano labore educitur, quo ueſcēs homo, מצהיל ומאיר פנין illuſtrat, & clarā facit faciē ſuā. Deinde addit, Etiā noctu lumēper ipſum facit. Ac quoniā Hebraicè eſt, Vt exhilaret faciem, מִשָּׁמֶן mishamen, ex oleo, uel de oleo: credit hunc eſſe ſenſum, ut è multis cōmodis, quæ percipimus ex oleo (nam eo ueſcimur, eo & corpus inungimus) unā præcipuā utilitatē, Vatem nominaſſe, quòd eo faciē illuſtramus in tenebris, apparēteq́ lumine irradiamur, oculi quoq; ac uultus, mira lætitia afficiūtur. Hæcq́ fuit diuina utilitas ex oleo, maximi in rebus mortaliū ponderis. Hunc autē ſenſum exhibet, quia uidetur eſſe partitio de oleo, nō omnē utilitatē, ſed unā præcipuā, ſcriptore nominãte. Poteſt igitur duplex faciei exhilaratio per oleum intelligi, aut lucernæ, aut unctionis. Nam quòd faciē ungerēt oleo Hebræi, Euangeliū indicat: Oleo caput meum non unxiſti. Et, Cùm ieiunatis, ungite capita, & facies lauate. Hunc etiā ſenſum, uidetur uox Hebraica demonſtrare, pro Exhilarare habēs, הַצְהִיל hazhil, quod ſonat clarā facere, & pellucentē. Relucet autē oleo facies. Et pro eo, Chaldæus dixit לְנַהֲרָא lenahara, ad illuſtrandum. Vterq; ſenſus defenditur. Porrò quod ait, Et panis cor hominis confirmet, idem quod Homerus ſæpe, καὶ ἄλφιτα μυελὸν ἀνδρῶν, Panem, ſeu farinā eſſe medullā hominis. Sic Hebræus ſubſtantiā, et robur hominis dixit panē. Vt autē Homerus farinas ad medullā retulit, licet ex farina fiat panis, panis eſus in

ſanguinem uertatur, unde exiſtit ſpiritus, & uita: medulla uerò potius oſsium ſit origo: ſic Hebræus refert panem ad cor. Diximus enim Hebręis dari principatum, dari cogitationes, totamq́ uitam ipſi cordi, ipſam animã, ipſamq́ uitam, cor appellãtibus. Eſt enim etiã cor Latinè quaſi Gręcũ κῆρ, quo anima etiã dicitur. Dicitur autẽ confirmatio cordis, quaſi uitæ ſolidatio. Valentiſsimus enim ait Celſus, cibus eſt panis. A' corde eſt omnis uita ſenſibilis. Inde ſanguis, inde robur. Qualis autem cibus, talis ſanguis: qualis ſanguis, talis cordis affectio. Omnis digeſtio fit per calorẽ cordis, cõuertentis cibos in ſanguinem, et corpus omne irrigãtis. Quòd ſi ex fame ſequitur totius corporis debilitatio, ſequitur autẽ, quia calor cordis non habens quod abſumat, quidquid circumiacet ſanguinis abſumit, & membris non reparatur ſanguis: utiq́ in contrariũ totius firmitatis, ac roboris cauſa cor erit. Robur autẽ membra accipiũt à ſanguine, & medullis, licet & ab alijs cauſis, ſic à corde exiſtit debilitatio, quoties non paſcitur, nõ ſolidatur. Hebraicus etiam tropus dicere cor à cibo confortari. Quem alibi quoque inuenies. Accipiam, inquit, buccellam panis, & confortate cor ueſtrum. Sic Homerus etiam, ut dixi, imperium dat cordi,

ἔπειθ᾽ ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.

Dicite uos animus quæ, corq́ ſuaſerit ipſum.

Sic firmamentum panis etiam dicunt, ſiue ſubſtantiam, ὑπόστασιν, quo ſtat homo, uiuit. Hinc Græci βίον, appellant non ſolum uitam, ſed id quo uiuitur. Tandiu enim uiuimus, quandiu nutrimur. Ex intima igitur philoſophia datur cordi, totius corporis ſolidatio. Corroborato enim hoc principali membro, uita ipſa exiſtit. Corroboratur autem cibo, ut etiam Homerus à principali membro, corde totum hominem denominat. Nam cum ait,

Καὶ τότ᾽ Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ.

τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ᾽ ἔτλης.

Cor patere iſtud, nanq́ hoc, & maiora tuliſti.

Cor tanquam ſeipſum totum ille alloquebatur. Sic apud Hebræos à præcipuo membro, poteſt homo, & uita ſenſibilis eſſe appellata, & potius confortat cor hominis, id eſt totam uitam, totum hominem. Stante etiam corde, ſtat totus homo, corde tremente, omnia membra labant. Ideoq́ Homerus,

Καὶ τότ᾽ Ὀδυσσῆι λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ

Tum genua, & cor extemplo ſoluuntur Vlyſsi.

Genuum reſolutionem ex ſolutione, & pauorem cordis præcedente innuit. Sicq́ apparet, & firmitatis, & debilitatis cor eſſe principium.

Saturabuntur ligna campi, & cedri Libani quas plantauit, illic paſſeres nidificabunt.

NEceſſe eſt hoc ordine hiſtoriã texere, ut prius expoſita una re cum his quæ cohęrent, reuertamur eò unde digreſsi fuiſſemus. Dixerat autẽ à pluuia, montes irrigari, ſecutus eſt præcipua quæ de pluuia proueniũt, ea uidelicet, quæ pertinent ad genus humanũ. Ad arbores reuerſus, & ipſas dicit irrigatione creſcere. Ligna campi, dicit arbores latè in campis uireſcentes. Ligna enim arbores dicũt Hebræi. Et pro lignis, Chaldæus poſuit Ianaia, id eſt arbores. Obſeruandũ autẽ quòd Hebraicè non dicitur, Ligna campi, ſicut Sept. ξύλα πεδίου. ſed ligna Domini, quod apparet ex ſequẽti, quas plãtauit. Ligna enim pręcipuè unius ſacri montis Libani decantauit, ſicut Poëtæ, Hyblæas apes. Fortè ligna Dei intellexit Paradiſum terreſtrem, qui ſemper dicitur Paradiſus Dei. Talia, inquit EzekiEl, ligna nõ fuerunt in

Paradiſo Dei, Æmulata ſunt eum omnia ligna quæ erant in Paradiſo Dei. Ligna ergo Dei dixit Paradiſiacas arbores. Quod ſi nõ placet, interpretare de monte Libano, aut de cedris excelſis, quaſi diuinis, ſicut Homerus ὡς ἅλα δῖαν, mare diuinum appellat, nimirũ immẽſæ magnitudinis. Et Latinis os ſacrũ, maximũ oſsiũ. Nihil eſt autem illo aſpectu iucundius, & admirabilius, quàm cùm ueſtitos arboribus montes, & campos, & totã quaſi terrã picturatã intuemur. Hinc omnis locorũ deſcriptio, arbores cũ primis habet. Aſſeruit autẽ cedros ipſi Deo, propter altitudinem. Omnia enim excelſa, & magna Deo ſcripturæ adiudicãt. Vt montes Dei, cedros Dei in Pſalmo, hoc loco ab eo plãtatas. Poteſt etiã, ut Hebræi aſſerũt, harum arborũ ſatũ Deo uendicaſſe, quia ſuperius eam induxerat, quæ humano cultu creſcerent, ſunt autẽ alia, miræ etiã magnitudinis, ad quæ cultus hominum nõ aſpiret, ſed ſuapte ui creſcãt. Quod in naturã quidẽ, ſed principaliter in Deũ quaſi ſatorẽ, & cultorẽ eſt referendũ. Cedros autẽ præcipuè nominauit quòd ſint in ſyluis cæteris arboribus proceriores. Arbor eſt, ut Dioſcorides ait, iunipero folijs & baccis ſimilis, ac niſi altius creſceret, iuniperus eſſet. Hæ in Iudæa, & Oriẽte præcipuè naſcuntur. Quoniã igitur & irrigationẽ Deo tribuit, iure etiã ſatũ harũ arborũ, et augmentũ, & proceritatẽ. Ipſe enim præſtitit, ut hæc plantarũ uarietas exiſteret. Ipſe genitricẽ terrã, ipſe patrẽ hymbrẽ creauit. Formas itẽ ſeminibus dedit, & ante ſemina, terrã fecit prolificã. Ex hoc loco uidere eſt, quantũ illi fallãtur, qui ne Deũ, q̃ dicit̃ Paradiſum plãtaſſe, hortulanũ faciãt, quaſdã cõmẽtitias ideas, nõ ueras illas, pro Paradiſo aſciſcũt. Quod quidẽ mirum eſt etiã Philoni placuiſſe. Ecce locutio ſermonis Hebraici nota, qua datur Deo, plãtatio cedrorũ, nec potes hic ideas aſciſcere. Et Euthymius ἐφύτευσας δὲ, ἀντὶ τοῦ ἀνῆκας προστάγματι, quod eſt, Plantaſti, pro eo quod eſt, imperio produxiſti. Dixit autẽ Cedros Libani, mons enim eſt Syriæ notus uatibus Hebræis res ſuas canentibus. Sicut Poëtæ Græcorũ inſatiabiliter, ſuas Hippocrenes, ſuos Parnaſos, & Helicones, & Mænalos decantãt, Latini Soracte. In eo quoq; diuina prouidẽtia eſt mirabilis, quòd auiculis etiã tecta, domoſq; parauit, ut arbores excelſæ, & decorẽ in ſyluis, montibuſq; præſtẽt, & auibus nidos. Latibula dedit feris, nidos auibus, alias arbores fecit fructiferas, alias auiũ nidos. Pro eo autẽ quod στρουθία Sept. dixerũt, quod Latinus uertit, paſſeres, Hebraicè ſunt צִפּוֹרִים zipporim, quo generaliter omnes aues appellari Hebræi teſtantur, de quo Rabi Dauid: Ve zipporim hem celal lecol ha ophoth. Zipporim uniuerſale ad omnes aues, ut nõ de ſolis paſſeribus ſit ſermo. Quãquã Græci hoc nõ ignorarunt, è quibus Euthymius διὰ δὲ τῶν στρουθίων, καὶ τ' ἄλλα νοήσῃ ὄρνεα, Per paſſeres, etiam alias aues ſentias. Nam etiã Græcè inuenies omnes ferè auiculas στρουθία uocari.

Herodii domus dux eſt eorum, montes excelſi ceruis,
petra refugium herinaciis.

LOcus obſcurus apud Græcos, & Latinos, clarus autem in fonte, ut mirum ſit, quam ob cauſam Sept. dixerunt ἡγεῖται, quod Latinus, Dux eſt eorum. Cætera cum fonte congruũt, in hoc ſolo diſcrimen. Pro eo igitur quod illi dixerunt ἡγεῖται, Hebraicè eſt בְּרוֹשִׁים beroſcim, quod ſonat abietes. Dicitq; Pſaltes, Herodij domus, abietes. Quod, ut uides, clarũ ac perſpicuũ eſt. Vt enim ſuperius dixerat cedros eſſe nidos auiũ, ſic nunc domos herodiorũ eſſe abietes. Et Hieronymus, Miluo abietes domus eius. Quare autẽ Sept. uocem quæ ſonat Abietes, tranſtulerint ἡγεῖται. dux eſt eorum, hinc profectum eſt ראש ros, Hebraicè caput ראשם rosham, caput eorum. Addita autem præpoſitione be, id eſt, In, ſonabit, In capite eorum, quod illi tranſtulerunt ἡγεῖται, ut quaſi dicatur, Herodij domus eſt, impetrans illis

 ſup

ſupradictis auibus. Celſior eſt aliis nidis in edito locata. Quia igitur erat inter duas has uoces בְּרֹשִׁים beroshim, & בראשם berosham, ſimilitudo, quarum prior ſonat abietes, poſterior in capite eorum, hinc factum eſt, ut alteram pro altera acceperint Sept. Verus igitur, & expeditus ſenſus eſt, ut dicas iuxta Hebraicum, Herodii domus abietes. Et Hebræi exponunt dicentes, Herodium præcipuè nominaſſe, quòd ſit auis ingens ſolita nidos in arboribus excelſis ponere, ut cedris, & abietibus. Et Aquilas tranſtulit ἐρωδιῷ ἐλάται οἶκος αὐτοῦ. Herodio abietes, domus ſua. Porro quod illi dixerunt ἐρώδιον, herodion, quæ eſt auis ex genere aquilarum, Hebraicè eſt חֲסִידָה chaſida, ciconiam dicunt omnes ferè Hebræi. Ea enim eſt auis ingens, nidos in locis & arboribus excelſis figens. Abies autem eſt altiſsima, ut quam Homerus uocat οὐρανομήκη, tendentē ad ſidera. De Herodio Græci dicunt ὅτι ὁ ἐρωδιὸς πρῶτος συμπηγνύντος τὴν καλιάν. Genus auis, primæ nidum conſtruentis. Miluum, ut uidimus, uertit Hieron. idem in Leuitico, porphyrionem, Hebræi magis ciconiam ſentiunt, ei ſanctitatem tribuentes, quod & Græci. Vnde illa quæ dicitur ἀντιπελαργεῖν. In Pſalterio, quo diuus Auguſtinus uſus eſt, uertit pro Herodio neſcio quis, fulicam, cùm fulica ſit, ut idem ait, auis marina, non amans arbores. Nominatis autem nidis auium, perſequitur latibula ferarum, in quibus ſic quaſdam præcipuè nominat, ſicut in auibus herodium, ſeu ciconiam. Ceruos adducens quòd editiſsimos cum primis montes perſequantur. Nunquid, ait in Iob, noſti partus ibicum in petris? pro ibicibus, ceruæ ſunt, petraſque eis, & ſcopulos excelſos attribuit. Pro herinaciis Græcè ſunt λαγωοί, lepores, uel cuniculi. Nec uideo cur Latinus, ſi tamen non eſt mutatum pro leporibus, herinaciis, hoc dicere noluerit. Eſt enim notum λαγωούς, appellari lepores à Græcis. Pro καταφυγή, refugio, eſt Hebraicè מַחְסֶה machſeh, tegumentum, tectum. Habent enim ſcopuli latibula apta refugiis. Hebraicè autē ſunt שְׁפַנִּים shephanim, id eſt herinaciis, quos in Leuit. Sept. uocarunt χοιρογρύλλους, uulgoque dicuntur, porci ſpinoſi. Hier. item in Pſalterio tranſtulit herinaciis. Quæ uox à Latinis in Pſalterio Sept. eſt poſita. Nam λαγωός omnino ſonat leporem. Sed, ut uidemus, ſecus alibi Sept. ſenſerunt. Dicendum igitur ſicut habet Latinum, herinaciis. Nihil igitur fruſtra factum docet, omnia ſumma & infinita ſapientia excogitata, tantas res, neceſsitateſque proſpiciente, nuſquam dormitante. Pro petra in Chaldæo eſt כֵּפָא kephe. Ex quo uidemus hanc uocem, licet etiam Hebraica ſit, præcipuè uſos Hebræos tempore Chriſti, cùm lingua uulgari, Chaldæa, quam attulerant de Babylonia, uterentur.

Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occaſum ſuum.

COmmemoratis his, quæ cum tertia die creationis ſequuntur, accedit ad opus quarti diei, licet in his certus ordo ſeruari non poſsit: multa ſunt repetenda, multa prius facta, poſterius narranda, ſicut hoc loco. Nam ea quæ præceſſerunt, ſine Sole, & Luna exiſtere non poterant, non arbores, non animalia, non feræ, non uolucres, non uenti, non pluuiæ, non nubes, non terrarum ab aquis ſegregatio. Quorum omnium Solem autorem eſſe apertè cognoſcimus. Sicut ergo Moſes, & ſicut poëta Latinus poſt terras, montes, campos, lacus, flumina, arbores, animalia, uentos, pluuias, de Sole, & Luna, ſtelliſque loquitur, ſic repetit Vates ſacer hæc ipſa fundamenta, & cauſas eorum, quæ prius deſcripſit. Velut cùm Solem antè debuerit referre, Lunam prius nominauit. Et Chryſoſtomus hic ait, Quæ ſuperius prætermiſſa uidebantur, cùm de cœlo, nubibus, uentis, diſſereretur, nunc ſermo ipſe repetit, quoniam & hæc utilitatis cauſa extiterint. In tempora ergo dicit Lunam à Deo factam, id eſt factam ut tempora faceret, nempe in menſes, uel ad

menſes

menſes factam ut menſes efficeret. Idq́ exponunt etiam Hebræi. Nam è motibus lunæ, dies, & menſes, è menſibus anni colliguntur. Temporumq́ luna eſt indicium. Hæc eius eximia, & inæſtimabilis utilitas. In Geneſi Moſes, & tempora, & illuminationem noctis expreſsit, at Dauid potius tempora, & ſigna. Nam non ſemper noctu lucet, ut uerior priorq́ eius utilitas ſit temporum efficiendorum. De Sole autem dicit quòd cognoſcat occaſum ſuum. Quod occaſum tranſtulerunt Græci, id eſt, δύσμην, Hebraicè eſt מְבוֹאוֹ mabo, quod propriè ſonat aduentum, progreſſum: ideo dicit Dauid Chimchi, ſonare occaſum, & ortum, hanc uocem. Quia, inquit, quãdo Sol oritur, ecce uenit ſuper terram: quando occidit, ecce uadit ſub terram. Sed quoniam ortus alio etiam nomine poteſt dici, uſurpatum eſt ut potius pro occaſu accipiatur, quàm ortu. Cognouit autem occaſum ſuum Sol, æternam in motibus ſuis, ortu atq́ occaſu ſeruans conſtantiam, nunquam iter ſuum obliuiſcens. Hebræi quòd cognoſcat lucem ſuam, non ſicut Luna, quæ luce lucet aliena. Cognoſcens ergo Sol lucem ſuam, id eſt à ſe ipſo eam diffundens non ab alio illuminatore, ſicut Luna, per cœlum decurrit. Sunt ex eis qui ſic interpretentur: Sol cognouit mebo, occaſum eius, ſcilicet Lunæ: dicentes quòd Sol creatus, uidit, & cognouit occaſum Lunæ, ipſe in ortu ſuper orizonte, illam occidentem, & ad alterum hemiſphærium tendentem, ut Sol, & Luna dum crearentur, eſſent oppoſiti ex diametro. Nam quòd cognitionem Soli attribuit, facit quod & antiquus poëta Homerus de Sole loquens,

ἠέλιος, ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.

Solis qui cernit, quiq́ audit cuncta supernè. Quod & noſter imitatus:

Sol, qui terrarum flammis opera omnia luſtras.

Cognouit igitur, inquiunt, occaſum Lunæ Sol, & uidit ipſe exoriens. Non defuerunt ex antiquis Hebręis, qui pulchrè, etiam interpretarentur, quòd Sol cognoſcat occaſum, ſiue iter ſuum, Luna non cognoſcat, ut quæ uaria ſit, & uaga, nunc meridionalis, nunc ſeptentrionalis, nunc parua, nunc grandis, quaſi obliuioſa, & incertæ mentis. Ideo ſtultum Lunæ comparat Salomon. Mihi ſenſus ille probatur, ut deſignetur æterna conſtantia, quod alio loco cecinit, Dies diei eructat uerbum, quo conſtantia, recurrensq́ dierum ſimilitudo deſignatur. Et Græci diuinè locum interpretantur, è quibus Euthy. ἔγνω ταύτην οὐχ ὡς ἔμψυχος, ἀλλὰ κατὰ τὸν θεῖον ὅρον. Cognouit, ait, occaſum, non tanquam animatus, ſed ſecũdum definitionem diuinam. Eam ueluti ratione præditus non prǫuaricans, imperij non ignarus. Eſt autem tralatio, Cognouit, pro eo quod eſt, Operatur, ſequitur, amplectitur. Frequensq́ eſt proſopopœia in ſacris literis: Cœli enarrant gloriam Dei. Idem Sol exultat, ut Gigas. Et id genus multæ.

Poſuiſti tenebras, & facta eſt nox, in ipſa pertranſibunt omnes beſtiæ ſyluæ.

PAlàm eſt mutari perſonas. Superius per tertiam, Fecit Lunam in tempora. Hic per ſecundam, Poſuiſti. Poëtarum mos. Mutatum etiam tempus: nam pro Poſuiſti, eſt תָּשֶׁת thesheth, Pones. Sed prǫteritum intelligendum eſt. Pro Beſtijs, Grǫcè uerius θηρία, feræ, ſic Hebraicè חַיְתוֹ chaioth, Beſtiæ potius placidæ ſunt. Veſcentes, id eſt paſcentes. Incommemorabilis autẽ ſapientia creatoris, non minus ex noctè quàm die probatur, non minus animalibus atq́ die ipſo, neceſſaria. Non cõmemorabo quibus laudibus noctem efferat Chryſoſt. omnia cõmoda eius euoluens, oſtendensq́ nihil diem fuiſſe profuturum, niſi nox intercesſiſſet, raparans feſsis

corporibus uires, animis uigilia fatigatis, alacritatem reducēs. Ægrotis plusquam medicina, somno, & refrigerio conferens. Hoc autem loco, unam solum utilitatem exponit, duas amplectentē. Vnam quòd feræ noctu obambulantes, uenationi insistat, alterā quòd homini non noceant, noctu uictū quærentes. Causam igitur ferarum noctu circūeuntium Hebræi ferunt, quòd cæteras feras persequātur, quorum uenatu, uictitēt. Humano autē timore prohibēte, interdiu delitescāt, quod et ipsum à Deo est. Dicitur enim in Noē, Et timor, et terror uester, sit super omnes feras cāpestres. Constitutū igitur fuit à Deo, ut terribiles, & fortissimæ feræ obliti uirium suarum, hominē animal imbecillū reformidēt, præcipue interdiu, ut lupus sæpe hominem cōspicatus præcipiti fuga terga uertit. Côueniuntq; Græci cum Hebræis super assignāda causa cur noctu feræ obambulēt. Isidorus enim, ὁ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο τὸ τῶν θηρίων ἔργον. & alia. Non exigua fuit diuinæ prouidētiæ res, ut noctu, non interdiu feræ uagarētur, ut neq; uiatores, neq; agricolas offenderēt. Eadē Hebræi. Sed & aliam pulcherrimā causam habes à philosophia, de qua Plutarchus in Sympoſiacis: ὁ δ᾽ αὐτὸς περὶ νυκτινόμα τὰ ζῷα παθήματος αἴτιον ἐστί, ... ὑπὸ τοῦ μεθημερινοῦ φωτός. Eadē uidelicet, inquit, causa est, quòd animalia quæ noctu pascūtur, similiter afficiūtur. Nā oculus eorū debilis à diurno lumine mergitur, & premitur, nec potest cū maiore, & fortiore lumine misceri. At ad lumē debilius, & obscurius, ut stellæ, radiū habet proportionatū, ut sensus possit operari. Hæc ille. Quare notū est animalia noctiuaga propter occulorum debilitatem refugere lucem diurnam, Dei consilium.

Catuli leonum rugientes ut rapiant, & quærant à Deo escam sibi.

PRo participio Rugientes, quod & apud Græcos est ὠρυόμενοι, potius uerbo enunciandum est, Catuli leonū rugiūt. Nam tametsi etiam Hebraicè sit participium שואגים shoagim: apud eos tamen eodem sono participiū, ac præsens tempus profertur. Et in Hebraica grāmatica פקד poked, sonat uisitans, & uisitat. Mutatio non magni refert. Hāc ergo, ait Chrysostomus, ab opifice fortiti sunt naturam, ut quoniam neq; ferunt, neq; colligūt, alterius generis animantibus uescerentur: præcipuè cum neq; herbis, neq; fructibus arborū delectentur. De leonibus autē est præcipuè locutus, quòd hi sicut in toto Oriente, sic in Iudæa præcipuè inueniātur. Et sæpe reperies de leonibus in sacris literis, haberi mentionem. Occisiq; à leonibus, aut qui leones occidissent non rarò referuntur. Et Salomon timiditatē, & ignauiam redomestica exprimēs, utitur hoc dicto: Dicit piger, Leo est in uia. Et Esaias, suæ regionis animalia proferens, Vitulus, inquit, & Leo, simul accubabūt, & puer paruulus minabit eos. Quanquam igitur sunt aliæ feræ noctu obeuntes, leonem tamen tum ut terris suis domesticum, tum quia ferocissimus est, ut si interdiu ingrederetur ad prædandum, ut nonnunquam facit, facturus generatim sit, quod fertur interdiu fecisse, & quosdam occidisse, exempli causa produxit. Quanquam diuinè etiam dixit, quòd quærant à Deo escam. Ipse enim dat uictum omni carni: ut genere differunt animalia, sic uictu, ac cibo: & qui parauit ut diuersis formis, naturisq; nascerentur, idem & cibos uniuscuiusq; excogitauit. Feruntq; Græci in summa fame, & siti, sæpe uisa animalia in cœlum uultus tollere, quasi secreta ratione, factorem inuocantia. In primum igitur autorem iustissimè cuncta referuntur,

—Genus atq; alimenta ministrat

Omnibus, atq; eius uiuunt sub numine cuncta.

Hebræi addūt quasi, q; leones rugiētes quærere uictū à Deo uideanť. Potest esse eadem,

dem atq; ſuperius proſopopœia, ut irrationabilia quærere & poſtulare dicantur, quia actus eſt ratione utentiū, ſicut ſermonē dat cœlo, alacritatē montibus, & ſyluis. Sed cum primis ſcripturarum ſacrarum moris eſt, omnis naturæ motus, ſiue animatorum, ſiue anima carentium, referre in Deum, omnis naturæ principem, primumq; rerum inuētorem, primam cauſam, ad quam, ut dicebat Architas, ſapientiſsimè cuncta reuocantur. Nec curauit ut animalia rapacia quædam, cæterosq; abſumentia reperirentur. Vt enim conceſſum eſt homini, animalibus ueſci, ſic quibuſdam rapacibus datum, ut aliorum præda uictitarent. Sunt enim animalia ratione carentia, tanquam arbores, & herbę. Non tamen ſui generis animal ullum inuenies quicquam abſumere.

Ortus eſt Sol, & congregati ſunt, & in cubilibus ſuis collocabuntur.

ETiam hoc loco uenuſtè mutatum eſt tempus à Græcis interpretibus. Hebraicè enim dicitur תִּזְרַח ihiſrach, orietur. Et יֵאָסֵפוּן ieaſephun, Congregabuntur illi, συνήχθησαν. Pro cubilibus, Græcè μάνδρας, quod à Latino propriè uerſum eſt, licet mandræ potius de ouibus dicantur. Eſt enim mandra, tum locus ubi congregantur, & accumbunt oues, tum grex ipſe. Sicut concilium, & locus, & gens frequēs. Sic Græcè, βουλὴ, dicitur Senatus, concio Latinè, & locus unde concionamur, & turba exaudiens. Hinc recentiores Gręci Archimandritas, uocant aliquam monachorum multitudinem regentes, quaſi ἀγελάρχας τινάς. & gregis duces. Rectè igitur Latinus tranſtulit cubilia, pro quo Hebraicè מְעוֹנוֹת mehonoth, habitacula, manſiones. propter id Septuaginta μάνδρας. dixerunt, quaſi ſtationes, manſiones. Et quod Latinus dixerunt Collocabuntur, Græcè eſt κοιτασθήσονται, propriè quod Hebraicè יִרְבָּצוּן irbazun, id eſt accumbent, recumbent. Quod ad ſomnum poteſt referri, ut ire ad dormiendum dicat animalia hominibus ſurgentibus, illis die, his nocte ad dormiendum data. Omnium ergo rerum diuina uiciſsitudo, luminoſaq; mundi lucerna, orbem circumuecta, nunc noctem, nunc diem efficiens ſemper neceſſe eſt, dimidium illuſtrari, dimidium obtenebreſcere. Quod prudentiſsimè, uereq; diuino conſilio factum, res ipſa probauit. Dormientibus hominibus quietemq; feſsis corporibus accipientibus,

Nox hominum genus, & duros miſerata labores,
Retulerat ſomnos, & feſſa ſilentia terris, ait Flaccus.

Tum feræ, quæ cœtus humanos reformidabant, conſurgunt, nocturnis autem uigilijs fatigatæ, ſomnosq; appetentes, redeunt ad cubilia. Homines contrà, luce indigentes, ad opera, & nocte ſomnis opportuna uſi conſurgunt è ſtratis. Vide autem mirabilem opificis ſapientiam, ut nox eſſet feris uelut ignobilioribus, dies hominibus nobilioribus: diſpoſuit oculos ferarum, ut noctu magis quàm interdiu cernerent, lucemq; naturaliter refugerent. Nam cùm oculos habeant humidiores, ac craſsiores, in medijs quidem tenebris cernunt, ut lupi, leones, feles. Lucem autem offenſi fugiunt, atq; auerſantur.

Exibit homo ad opus ſuum, & ad operationem ſuam uſq; ad ueſperam.

HOmines uocat gratiſsima lux, exeuntes ad opera. Nonne Poētæ hæc confitentur? Poētis enim Græcis, ac Latinis, Poētam Hebræum potes intelligere:

Euandrum ex humili tecto, lux ſuſcitat alma,
Et matutini, uolucrum ſub culmine cantus.

Consurgit senior, tunicaq́ induciturartus,
Et Tyrrhena pedum circundat uincula plantis,
Tum lateri, atq́ humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læua pantheræ terga retorquens.

Similia prior Homerus, & ex eo hæc desumpta,

ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς.
ὤρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱός,
εἵματα ἑσσάμενος, περὶ δὲ ξίφος ὀξὺ θέτ' ὤμῳ,
ποσσὶ δ' ὑπὸ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα
βῆ δ' ἴμεν ἐκ θαλάμοιο.

Cùm retulit roseos uultus Aurora decora,
Consurgit stratis extemplo natus Vlysis:
Induitur uestes, humerisq́ appendit acutum
Ensem, tum teneris nectit talaria plantis,
Progreditur thalamo.

Duo autem dixit Vates Hebræus, opus, operationem: quorum postremum expresse, ut etiam Hebræi testantur, ad agricolationem, & opera quæ fiunt in agris spectat. Nam pro eo est עֲבוֹדָה haboda, quod, ut superius diximus, cultum sonat, quod à Græcis non ita potuit intelligi, & Euthymius, ἔργον δὲ καὶ ἐργασίαν ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ καλεῖ. Opus, inquit, & operationem, pro eodem posuit. Placet magis quod Hebræi uim uocis sentientes adducunt. Et Septuaginta probabile est uoluisse ἐργασίαν. esse propriè agrorum. Quanquam autem homines diuersa operationum genera exequantur, uniuersalior tamen, & priscis usitatior erat cultus agrorum.

Quàm magnificata sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possesione tua.

IN admirationem tantarum rerum raptus, in pelagus ἀχανὲς, ut aiunt Græci, diuinæ sapientiæ prolapsus in exclamationem erumpit. Sicut & diuus Paulus cùm multa miranda narrasset, uersansq́ animo, atq́ obrutus rerum maximarum admiratione, exclamauit, O' altitudo diuitiarum sapientię, & scientię Dei! Id enim his accidere necesse est, qui in contemplatione rerum uersantur, quò magis omnia considerauerint, & ad ultimas origines intimaq́ principia, ac secreta penetrauerint, tum uerò nihil aliud superesse intelligunt, quàm admirari, & exclamare. Non est admirandi finis, nulla satietas, stupor mentes premit. Quicquid ubiq́ est, miraculum est, & portentum. Pro eo autem quod Septuaginta transtulerunt ἐμεγαλύνθη, id est, magnificata sunt, non refert quod sit Hebraicè מַה רַבּוּ. Quàm multiplicata sunt. Nam magnitudo operum diuinorum, etiam in multitudine existit. Et Hebraicè רוב rob, sonat etiam magnum. Vt abyssus magna, uasta, Hebraicè תְּהוֹם רַבָּה thehom raba. Et Hebræi exponentes dicunt מַה גָּדְלוּ magadelu, quàm magnificata sunt. Asseruntq́ etiam numerum posse respicere. Quod autem dixit In sapientia, obseruatum alibi, præpositionem, In, Hebræis sonare Cum. Sapientiam autem Græci bene referunt ad id quod dicitur à Mose, Et ecce omnia ualde bona. Nam bona ideo, quia sapienter facta. Si defuisset sapientia, bona esse non potuissent. Respondentq́ inuicem sibi καλὸν, ἀγαθὸν, σοφόν. In eo enim officia sapientiæ uersantur, ut semper fiant meliora, & pulchriora deterioribus posthabitis. Quomodo autem sapientissimè cuncta fieri non debuerunt, cùm à sapientia, id est, ab eo, quicquid est, sapientia est, fierent? Propter hanc causam uocat sapientiam

tiam

tiam Salomon τὸ κάλλος γεννάρχην, pulchritudinis artificem, principem, genitricem. Eadem de causa uocatur ab Anaxagora & superioribus νοῦς, id est, intelligentia, mens, cognitio, quam Chaos exornasse pręedicabant, & formas rerũ, quas hic possessiones dicit, fecisse. Hinc Mercurius, & antiqui Theologi uocarunt eum λόγον, id est, rationem, prudentiam, scientiam. Vocarunt etiam πάνσοφον. cuncta sapientẽ. Quod autem dicit, Impleta est terra, hinc uidetur superius numerum potius designasse. Possessiones autẽ dixit, diuinè, ac sapienter, ut designaret dominũ autorẽ. Hinc dicitur in Genesi, Leuo manũ meam ad Dominum Deum possessorem cœli, & terræ. Et Plato dicit, homines esse possessiones Dei. Idemq́ ait, πάντων κτημάτων ἡμετέρων ψυχὴν θειότατον, Omnium nostrarum possessionum animam esse diuinissimã. Aristoteles item omnia dicit ἔργα θεοῦ opera Dei. Philon quoq́, Si nullus, inquit, est uerus, & stabilis dominus, necesse est, ut ueri serui simus nos: sic esse in uniuerso uerum Dominum ᾧ λέγειν ἦν πρεπῶδες, ὅτι πάντα αὐτοῦ κτήματα, cui dicere fas esset, omnia esse possessiones suas. Ex quo apparet iustissimè res omnes Vatem Hebræum appellasse possessiones Dei, sicut anima nostra, est nostra possessio. Sunt autem duo nomina una tantum litera distantia, κτῆσις & κτίσις. Primum designat possessionẽ, alterum creationem. Hoc postremum legitur in nonnullis exemplaribus, sed primum legendum est. Quod tametsi parum inter se differant, mirum est tamen magis Latinam uocem cum Hebraica, quàm Gręcam congruere. Nam pro creatione eam Græci legerunt. Euthymius, Impleta est, inquit, terra creatione tua κτίσει τῶν κτημάτων σου. Et pro possessione singulari, Hebraicè קִנְיָנֶךָ kincianeka, id est, possessiones tuas. Licet hæc nullius propè ponderis sint, poterantq́ pro interpretum arbitrio mutari. Implere autem dixit, ex philosophia. Hinc enim illa quæ dicitur διακόσμησις, & κόσμος. Ornatus enim in numero pulchro, & sapienter posito existit. Sic Cosmus, id est, mundus est filius sapientiæ. Mundus totus, possessio Dei, cuius possessio sunt omnia, quibus totus ordo rerum, ac numerus, mundus appellatus, conficitur. Et nihil non à Deo factum, nihil fortuitum, ac temerarium in mundo ostenditur, nihil uacuum in terra, plena muneribus Dei omnia, cuncta officijs suis fungentia, cuncta rationem aliquam habentia, licet nobis incognitam.

Hoc mare magnum, & spatiosum manibus: illic reptilia, quorum non est numerus.

PEragratis rebus terrestribus, & cœlestibus, accedit ad marinas, ex quibus infinita exempla incomprehensibilis, inæstimabilisq́ diuinæ sapientiæ colliguntur, ubi & multitudine, & uarietate formarum, monstrorumq́ inusitatis formis, ipsa secum uidetur certasse natura. Res autem quæ hic describuntur spectant ad diem quintum. Illud primum admirari succurrit, cur cum Psalterium Latinorum sit, ut manifestum est, idem atque Græcorum, ipsorum uidelicet Sept. hoc tamen quod hic dicitur, spatiosum manibus, translatum ab illis ut debuit, & clarius factum εὐρύχωρος, id est, latum, spatiosum, sicut Homerus sæpe loquitur, ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης, εὐρέα πόντον. Latinus, ut habet Hebraicum, retulit גָּדוֹל יָדָיִם gadol iadaim, id est, magnum manibus, spatiosum manibus. Nisi forte ex alijs interpretibus irrepsit, ut Aquila, uel Symmachus, uel sanctus Lucianus Syrus, dixerit spatiosum manibus, quod ad Latinos aliquo modo peruenerit. Neque tamen hinc reliquam editionem suspicemur Sept. non esse. Leue enim est hoc. Et possunt omnibus in libris hæc accidere. Verior autem causa cur Latini codices habeant Manibus, est editio diui Hieronymi ex Hebraico, qui transtulit, Latum manibus,

quod huc irrepsit. Manus ergo Hebræis sæpe sonat, spatium, mensuram, locum. Dicitq; spatiosum manibus, quod pulchrè Græcè, ut dixi, uno nomine è duobus facto εὐρύχωρος, quasi εὐρὺς χῶρος, id est, mare latum, loco, regione, spatijs. Magnum quoque dixit, & δεικτικῶς, digito quasi demonstrans, dicensq; hoc, quia proximus erat mari non multum à littoribus Syriæ, Iudæa interius recedente. Parte alia haud magnis itineribus instabat mare Oceanum, cuius latitudo, magnis spatijs superat terras. Et Chrysostomus, Quare, ait, dixit magnum? ὅτι μείζων ἐστὶ τῆς γῆς, quia terra uastius. Reptilia autem dixit, & si reptare Latinum potius terrestrium sit, Hebraicum tamen & ad terrestres & marinos animantes, aptatur. Hic marina appellantur רֶמֶשׂ remes, reptile. Superius autem, In ipsa pertransibunt omnes bestiæ syluæ, ubi est תִּרְמֹשׂ thirmos, quasi reptabunt. Apparetq; ad utrasque animantes hoc uerbum accommodari. Innumerabilem igitur reptilium copiam dicit, cuius causam assignant, quòd latius sit mare, & quòd pisces omni tempore gignant, non quidem omni tempore omnis species, sed separatim, singulo quoque mense, singulis quibusque generibus procreantibus. Tum aqua aptissima est ad generandum, quandoquidem omnis generatio ab humoribus habet ortum, pisciumq; multitudinem indicans Oppianus sic carmen orsus est:

ἔθνεά τοι πόντοιο πολυσπερέας τε φάλαγγας
παντοίων νεπόδων, πλωτὸν γένος ἐμφραστήσω.

Gentes cantabo ponti, immensasq; phalanges
Omnigenumq; natans, nec habent uestigia in undis.

Sic arbitrati sunt nonnulli Thaletem ab Homero didicisse omnium rerum originem esse aquam. Nam Homerus præterquam quod dicit,

ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα τηθύν,

Oceanum rerum patrem, Tethynq; parentem.

In quo secutus est Orpheum, prius canentem.

ὠκεανὸς ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται.

Oceanus fuerat qui cunctis rebus origo.

Etiam cùm mala imprecantes inducit, sic loqui facit:

ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

Sed uos in terram cuncti redeatis, & undas.

De quo Iustinus martyr, & philosophus: δι' ὑπερβολὴν ὀργῆς εἰς ἀρχαίαν αὐτοὺς ἐκ γῆς ἀναλύων γένεσιν. Implicabili ira eos in antiquas origines terram & aquam resoluens. Et hæc dicit Homerum ab Ægyptijs didicisse. Itaque innumerabilis est piscium multitudo suppetente facilem, & assiduum partum: ipso humore, quem omnium rerum principium fuisse omnes gentes confitentur.

Animalia pusilla cum magnis, illic naues pertransibunt.

PVsilla Græcè μικρά, parua, exigua. Nauigationum autem traiectio etiam diuinum quiddam habere, philosophis uisum est, ex quibus infinita commoda mortales consequuntur. Nam præterquam quòd piscibus in eo imperamus, dominatoresq; etiam maris tametsi terrestres & χερσαῖοι probamur, est item mirabilis nauium cursus, quibus ad cognitas terras penetramus, mutuisq; mercibus cōmutatis diuersos quoq; ritus, & linguas, habitus, mores, situsq; locorum cognoscimus. Nam is de quo sublimis Vates canit,

Mult

Multorum mores cognouit & oppida uidit.

Ad hæc non peruenisset, nisi nauigatione, quę illum in uarias orbis oras perferret. Eoq; intulit:

πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν.

Multa quidem in ponto fuit ille asperrima passus.

Verè igitur dixit idem Propheta sacer subiectos uolucres, & pisces qui perambulant semitas maris, quod maximè, ut Hebræi testantur, nauibus fit.

Draco iste quem formasti ad illudendum ea.

PRo dracone Hebraicè Leuiathan. Et pro illudendum, ut & Græcum habet, ἐμπαίζειν. est שחק sakec, ludendum, lasciuiendum. Et pro Ei, quod & Græcè αὐτῷ, clarius Hebraicè בו bo, in eo ut signet mare, in quo ingens bestia ludit. Duobus autem modis potest lusus intelligi, quòd lasciuiat, discurset, exultet, altero, quem proponunt Hebræi, quòd ludat super cæteris piscibus, & quasi contemnat, & irrideat, eos absumens, & deuorans. Violentia enim illusio sæpenumero uocatur: ut, Et Dominus irridebit eum. Et, Qui habitat in cœlis, irridebit eos. Semper est hoc uerbum. Ac nescio quo consensu de cetis, siue draconibus dictum est ab Homero, quòd adueniente maris Deo, luderent, exultarentq;, ceto præ cæteris piscibus, sicut, à Vate nostro, nominato, & quòd lusum ei det in mari:

βῆ δ' ἐλάαν ἐπὶ κύματ', ἄταλλε δὲ κήτε' ὑπ' αὐτοῦ

πάντοθεν ἐκ κευθμῶν, οὐδ' ἠγνοίησεν ἄνακτα.

Impulit in fluctus currum, exilierēq; passim

E latebris ceti, proprium agnouereq; regem.

Et cetos describens, Opianus ea dicit esse,

Κήτεα δ' ὀβριμογυῖα πελώρια θαύματα πόντου.

At ualidis membris ceti miracula ponti

Horrenda. Magnitudo igitur fecit eos memorabiles.

Vnum autem eorum genus tradit appellatum γαλέα, Galei: unde fortè ab eorum similitudine maritimæ gentes lōga nauigia uocarunt galeas, sicut pistres, centauros: Galeaq; formam habet draconis. Draconem igitur etiam Græci cum Hebræis sentiunt piscem ingentem, id est cetum. Sicut ait Euthymius. Et, Draco is, inquit, siue cetus quem creasti ad illudendum ei, id est aquæ marinæ. Draconem autem uocauit cetum, perinde inter marinas bestias maximum, sicut in terrestribus draco. Quod quidem prior Eusebius dixerat, ἀπὸ τοῦ δράκοντος τὰ μεγάλα παρεδήλωσε κήτη, ἃ ταῖς μεγάλαις πελάγεσι ἐμφωλεύουσι. Per draconem indicauit magnos cetos, qui in uastis finibus commorantur. Esse autem cetum piscem magnum, ac memorabilem, nec mirum esse quòd præcipuè adductus sit in exemplum, declarat quòd Homerus cum simili modo citauit, cùm is qui nauigaret, periculum timeret, Timeo inquit:

ἠέ τί μοι καὶ κῆτος ἐπισσεύῃ μέγα, δαίμων

ἐξ ἁλός, οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη.

Aut aliquem mihi cetum ingentem immittat ab undis

Sors, aut quos nutrit uasto sub marmore pontus.

Etiam Hebræi Leuiathan, dicunt esse piscem immanem qui describitur in Iob. Leuiathan quoq; non ignorarunt Sept. esse cetum. Siquidem in Iob, ubi dicitur, Qui parati sunt suscitare Leuiathan, dixerunt illi, magnum cetum. A magnitudine igitur & positu corporis dicitur cetus, & draco. Cetus sonat Græcè uastitatem, magnitudinem: draco autem est, si formam corporis respicias, aspectu & cauda similis draconi. Atque in Genesi ubi scribitur, Creauit Deus cete grandia, Hebraicè

sunt hataninim, id est dracones. Ex quo uidemus eundem esse Leuiathan, cetum, et draconem. Sæpe autem adducitur pro exemplo, in diuinis literis. Audierunt credo famam eius ab his, qui de sinu Persico, uel Arabico, qua penetrat Oceanus, in Iudæam reuertebantur. Raro enim in mediterraneo mari constat has bestias inueniri. Vt autem in Genesi è tot generibus piscium, de draconibus, quos Sept. & noster transferunt cetos, fit peculiaris mentio: sic adduxit Mosen secutus, in exemplum eos Dauid. Et creauit, inquit Moses, Deus cete grandia. Vocatos autem etiam ab antiquis pisces, dracones, & draconum forma depingi solitos declarant Hieroglyphica Ægyptiorum, de quibus Græci qui res eorum studiosissimè scrutabantur, memoriæ prodiderunt, quòd annum designantes, draconem mordentem caudam pingerent in pyramidibus. ἄβυσσον γὰρ ὑποτίθενται, καὶ δράκοντα ἐν αὐτῇ, ἐξ ἧς τοὺς αἰσθητοὺς θεοὺς καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πᾶν αἰσθητὸν γενέσθαι βούλονται. Abyssum, inquit, subijciunt, & draconem in ipsa, ex quo sensibiles Deos, totumque sensibile quicquid est, uolunt extitisse. Hæc est abyssus apud Mosen, apud Orpheum, Hòmerum, Thaletem, omnium rerum principium. En draco in mari. Cæterum quidam è Græcis quodam mystico sensu, hunc locum sunt interpretati de diabolo. Athanasius, τὸν διάβολον ἢ τὸ κῆτος &c. Quæ sunt, Draconem, siue cetum diabolum dicit, factum à Deo ut illudatur, sicut & in Iob dicitur, Non est ei quicquam simile super terram: factus est ut illudatur ab Angelis, hoc est à iustis. Mysticè inquam, non literam respiciẽtes, hæc illi dixerunt. Nam uerum sensum eos agnouisse, apparet ex his quę Euthymius, qui post eos, eorumque quasi abbreuiator fuit, scripsit super hoc sensu cum Hebræis concordans. Fabulas autem Hebraicas, de Leuiathan qui comedetur tempore Mesiæ, in conuiuio iustorum, legat qui uelit apud Nicolaum Lyranum. Habent tamen aliquam uerisimilitudinẽ. Nam sicut Græci locum de diabolo sunt interpretati, hunc, & eum qui est apud Iob de Leuiathan: sic Hebręi quasi mactandum in diebus Messiæ, & comedendum diabolum à iustis allegorizabant. Et Græci Angelos, licet non sint pro Angelis accipiendi, iustos interpretantur, qui draconi illudant. Illusionem Hebræi, comestionem, quia piscis est, uocarunt. Itaque de diabolo interpretatio qui illudatur à iustis, uel illudat ipse, uidetur non Gręcorum solum, sed etiam antiquorum Hebræorum. Siquidem & Chaldæus hunc locum transtulit, Leuiathan iste, quem creasti ad illudendum, צַדִּיקַיָּא zadikaia, id est iustis. Vtcunque, sensus literæ est quem diximus, & in eo Græci, & Hebræi concordant. Ad mysticos autem sensus datur, dum sobriè, & piè aliquando diuerti. Simile quid uidetur sensisse Hier. transferens, Leuiathan istum plasmasti, ut illuderes ei: quia uidelicet Hebraicum בוֹ bo, id est in eo, potest referri ad mare, & ad piscem. Sed quoniã facilius & naturalius refertur ad mare, in quo ludat ille, hoc magis sequendũ putauerim.

Omnia à te expectant, ut des illis escam in tempore.

LAtinum interpretem licet exigui momenti sit, credendum est iuxta Græcum scripsisse, Ad te: Græcè πρὸς σὲ προσδοκῶσι. Sicut Hebraicè אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּן eleka ishaberun. Sed fortè clarius erat dicere A te, Hebraismus autem Ad te, Aut Expectabunt, est, Sperabunt: ut dicat, Ad te, uel in te sperabunt: sicut Græci exponunt. Hęc uniuersitas, non maris solas, sed etiam terræ respicit animantes. Nam cùm animalia terrestria, post aquatica maiora, et minora commemorasset, concludens cuncta intulit: Omnia cibum expectant à te, ut ostendat illũ, non solum uitam, & esse cunctis dedisse, sed dare etiã alimentũ, conseruare quod dedisset. Quod antiquus poëta Aratus diuinè, & hæc ipsa cognoscens, cecinit ab Ioue cuncta esse nata, illum adesse ubique: quare autem adsit, & cur eum adesse oporteat, præclarè definiuit Διὸς γὰρ

μεστὰ

κεχρήμεθα πάντες,cuncti Ioue indigemus. Hæc enim eſt neceſsitas, & indigentia, quia ſine eo ita non poſſumus uiuere,ſicut non poteramus naſci. Ioucm autem dixit eodem eum,atq; Hebræus appellãs nomine. Nam uocat hic eum Hebræus Iehouah, detractis aſpirationibus,quibus abũdat Hebraica dialectos, remanet Ioues. Græcè ζῆν, ab hoc ipſo quod diciturin Pſalmo ἐκ τοῦ ζῶν,à uita, quia uitam det omnibus. Id autem quod Latinus dixit In tempore,interpretes Græcè dixerũt εἰς εὔκαιρον, in opportunitate, non ſemper,ſed quãdo opus eſt,quando dãda ſunt omnibus animantibus ſua. Æſtas enim homini præcipuè fructificat(exprimẽtes uidelicet quod eſt in Hebraico) בְּעִתּוֹ beitho,in tẽpore ſuo. Dat eſcam in tẽpore ſuo,quo certa prouidẽtia, certus ordo deſignatur. Repetitur autem hoc loco,quod dicitur alibi, Qui dat cibum omni carni. Dat autem, habens principales in poteſtate,& mouens cauſas,quibus herbę,frugesq; naſcantur. Quas ſi prohiberet, inferiora fame abſumerentur. Expectant autem illa,naturali motu ad ſuas per gẽtes eſcas. Ac quanquam ignorant datorem,agnoſcimus ipſi.

Dante te illis,colligent:aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonitate.

NOn refert, quòd tempora ſint in participia ab interpretibus Græcis commutata. Et quòd aliud filum ſit orationis Hebraicę,hoc modo ſcilicet, Dabis eis, colligent,aperies manũ tuam,ſatiabuntur,uel abundabunt bono. Clarior eſt enim Græca oratio,ac debet in transferendo,ſenſu integro,aliquid mutari. Dixerunt autem Sept. τὰ σύμπαντα, referentes ad animalia quæ,ſuperius eſcam à Deo expectare dixerat. Implere etiam poſuerunt pulchrè pro Hebraico יִשְׂבְּעוּן isbeun,ſatiabuntur,abundabunt. Et quod Hebræus טוֹב bonum, uenuſtè illi χρηστότητος, bonitatem, ſuauitatem. Vadam,ait Salomon,& fruar bonis,bona,ipſas uoluptates appellãs, aut ea è quibus uoluptates exiſtunt. Hæc interpretes Græci dixerunt χρηστότητος, ſuauitatem,lenitatem è bonis,& commodis corporis exiſtentem,quia efficiunt ſuauitatem, lenia ſunt animo & corpori,aſperitate pulſa. Suntq; hic pulcherrimæ tralationes à rebus humanis. Apertis enim manibus damus. Vnde Græcè δεξιὰν, dextram dictam uolũt non ſolum quia δέχεται,id eſt recipit, ſed etiam quia eſt δεκτὴ,id eſt capitur, apprehenditur ab accipiente, ut ait Iamblichus: explicansq; figuram Euthymius,χεῖρα δὲ λέγει τὴν χορηγὸν δύναμιν, χρηστότητα δὲ τὴν πρόνοιαν. Manum,ait,uocat largitricem poteſtatem,bonitatem autem,prouidentiam.

Auertente autem te faciem turbabuntur:auferes ſpiritum eorum,& deficient,& in puluerem ſuum reuertentur.

AVertere faciem,pulchrè Sept. dixerunt quod Hebraicè תַּסְתִּיר tasthir, abſcondes,celabis. Chaldęus pro facie,diuinè poſuit שְׁכִינְתָךְ shekinthak,propriè quidem ſonat habitationem, shenã,à uerbo shacan, quod etiam peruenit ad Græcos, ſed quędã eſt apud recentiores Hebręos priuata loquendi conſuetudo,ut hac uoce deſignent diuinã maieſtatem, præſentiã numinis,aut ipſum numen diuinum. Scitè igitur Chaldæus faciem dixit numẽ pręſentiamq; diuinã. Turbare autẽ dixit,quod ſonat etiam horrere,tremere: propriè autẽ turbabũtur. Sicut enim prius diuina benignitate arridente, lætabantur, laſciuiebant, exultabant, quod faciunt homines, quando rerum copia præcipuè panis ſuppetit: ſic fame premente,plena mœroris, ac perturbationis omnia. Qua de cauſa dicũtur bona, quia perturbationes ſubmouẽt. Et Græcis felicitas dicitur εὐδαιμονία,quaſi genij,id eſt animi,bonitas, alacritas,

licet secus eam philosophi postea diffinierint. Ab hac perturbatione spiritus resoluitur. Eoque qui dat cibos, dat uitam. Qui aufert, uitæ quoque est ademptor. Redire autem eos dicit in puluerem suum, pro Puluere, est in fonte עפר aphar, quod ut sæpe ostensum est, fuit omnium rerum principium. Est autem aphar, massa è duabus rebus, terra & aqua. Harum duarum coagmentatio, dicitur Hebraicè aphar, Græcè chaos, à χέω, fundo, ut lutum dicitur quoque hyle, quasi ἰλύς, limus. Perindeque fuit dicere, In puluerem suum reuertentur, atque in hylen suam, in suum chaos. Eos reuersuros canit in primam originem, quæ fuit aphar, id est terra, & aqua, quod diuinitus & ab Ægyptijs cognouit Homerus, cùm imprecantes homines inducit:

ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

Sed uos in terram cuncti redeatis & undam.

Quo Iustino teste cùm Homerus eos resoluat in antiqua primordia, apparet eum in sacris literis rerum prima principia cognouisse, & affirmasse. Atque eos resoluens in terram, & aquam, resoluebat in aphar, id est limum, hylen, massam, ex aqua, & terra. Hoc & Xenophanes sensit, qui fertur dixisse,

γῆ καὶ ὕδωρ πάντ' ἐσθ' ὅσα φύονται, ἠδὲ γίνονται.

Est unda, & tellus quod fit, generatur & usquam.

Eadem ratione cecinit Salomon, Omnia facta sunt ex aphar, & omnia reuertentur in aphar. Hanc uocem interdum nostri traducunt, id est Latini, puluerem, interdum limum. Græci χοῦν. chun, quod sonat quidem puluerem, sed chus propriè est chaos. In casu accusandi dicitur choon per crasin, chun, idem choos atque chaos. Ecce nomen chaos antiquis Græcis, qui omnia didicerunt ab Ægyptijs, celebre hoc positum psalmo, respondens Hebraico aphar. Ex qua omnia facta sunt, etiam corpus humanum. Nam tulit Dominus de limo terræ, pro quo Hebraico aphar. Sicque omnia secula, omnis philosophia sibi respondet, & ueritas quæ latet in nostris literis, lucem in omnes gentes sparsit suam.

Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.

SPiritus eorum superius dixit, nunc spiritum ipsius Dei: Chaldæusque adiecit, Emittes spiritum sanctum tuum. Sciendum igitur duos hunc locum habere posse sensus. Aut enim loquitur de solis brutis animantibus, tota oratione superius in eosdem respiciente, ut cùm dicebat. Hoc mare magnum, spatiosum manibus, illic reptilia quorum non est numerus, animalia pusilla cum magnis, in quibus nusquam homo nominatur. Ne superius quidem, ubi de terrestribus canebat, quasi creationem hominis silens, alterius generis, quàm aëriarum, terrestrium, aquaticorum animantium. Sicque sensus erit clarus, Quòd benignitate diuina arridente, omnes animantes quas descripsit, nascantur, uiuant, alantur, eadem se subtrahente moriantur, ablatis alimentis, præsente hac diuina largitate, & terras ubertate replente, spiritus terrestres qui à materia nati, eiusdem alimentis foueantur, hilarescant, uiuant, lætentur, quibus subtractis moriantur. Nec interest quòd secundo loco spiritum Dei dixerit, primo spiritum ipsorum animantium. Idem enim est spiritus datus illis à Deo, medijs terrestribus causis, & per eas introductus, & factus: estque is spiritus Dei, quasi à Deo creatus, non quòd à Deo, sicut spiritus sanctus eius procedat, ut sit spiritus Dei, quasi creatura Dei, Dei opus, diuina possessio, diuinum inuentum, diuinum beneficium. Est autem idem spiritus,

tus atque anima, alterumque est Latinum, alterum Græcum. Anemos Græcè est flatus, spiratio, spiraculum. Cùm ergo dicit spiritum Dei, dicit quasi animam Dei, spirationem, uentum, spiraculum à Deo datum, & concessum, animam à Deo creatam, uidelicet animam sentientem, corpoream. Quæ quidem est ipsorum animantium, quia posidetur ab eis: est item Dei, quia datur, & largitur. Hæc uerior expositio. Nam sicut in Genesi, post omnium animalium creationem, noua hominis, & omnino diuersa creatio introducitur sermone nouo: sic cùm idem sit hic super animantibus semper sermo, unum eorum tantum genus, id est, irrationabilium describi, & numerari par est. Nusquam enim de creatione hominis, quasi esset altioris negotij, est locutus, sed de uolucribus, de bestijs agri. De alimentis humanis, postea ad marinos, & aquaticos se recepit. Nam si eundem de spiritu humano, atque brutorum uelis esse sermonem, oportebit quasi fateri eandem utrisque esse conditionem. Alter autem est sensus, ut de homine præcipuo inter omnes animantes loquatur, & de resurrectione mortuorum, consentientibus etiam Hebręis. Primumque dicunt Græci, ἐνταῦθα σαφῶς ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν προεκήρυξε, καὶ τὴν διὰ τοῦ παναγίου πνεύματος ζώωσιν. Hoc loco, inquit, apertè nobis resurrectionem prædixit, & per spiritum sacrosanctum, uiuificationem. Idem uidetur Chaldæus sensisse: neque enim dixisset spiritum sanctum mitti ad brutas animantes. Hebræi quoque prisci, & recentiores eos sequentes resurrectionem hoc loco confitentur. Sic enim Rabi Dauid loquitur, Secundum religionem nostram, ait, & quicunque eam sequuntur, redibunt animæ ad materiam, id est corpus pristinum, ex quo egressæ fuerunt. Hocque erit tempore resurrectionis de qua nobis apertè Deus testimonium dedit, eritque hoc per modũ prodigij, ac portenti, non naturaliter. Ob hoc dixit, Emittes spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Ac quanquàm superiora spectant ad omnes animantes, hoc tamen de homine tanquam præcipuo est locutus. Dissensio autem est inter nostros, de resurrectione mortuorum. Nam maior pars sapientum Talmud asserunt solos iustos suscitandos, impios autem minime. Hæc Hebræus, quo uidemus eos cum Græcis concordes. Sciendum etiam hunc psalmum ueteres philosophos legisse, aut simile quid audisse. Nam Pythagoram accepimus dixisse, Deum esse animum per omnes mundi partes intentum, ex quo nostri animi carperentur. Quam sententiam duobus locis eximius poëta, philosophiæque antiquæ non ignarus expresit, hoc carmen usquequaque secutus. Etenim spiritum à Deo per omnes terras dari, & auferri dixit Vates Hebræus, at ille:

Principio cœlum & terram, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus,
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum, pecudumque genus, uitæque uolantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.

Ecce Poëta canit spiritum diuinum, per omnes mundi partes intentum, & commeantem dare uitam affatim, inde spiritus suos accipere omnes animantes. Eoque appellarunt ipsum animam mundi. Luculentius item cecinit alio loco quod à Dauid hic est cantatum, differens & ipse de animalibus, id est de apibus, & antiquorum sententiam innuens, —Deum nanque ire per omnes

Terrasque tractusque maris, cœlumque profundum,
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quæque sibi tenues nascentem arcessere uitam.

Scilic

Scilicet huc reddi deinde, ac reſoluta referri
Omnia, nec morti eſſe locum, ſed uiua uolare
Sideris in numerum, atq; alto ſuccedere cœlo.

Ecce quem ſuperius mentem & ſpiritum dixerat, nunc expreſſè uocat Deum, datorem omnium ſpirituum, quod à Moſe prius dictum fuerat. Ecce ſpiritus, omnium apud eos creator, & uiuificator. Quod autem dixit redire, ac referri omnes ad eum ſpiritus, uidetur expreſſè Salomon dixiſſe, Et ſpiritus, inquit, reuertatur ad Deum qui dedit illum. Dauid quoq; clarè & apertè uidetur idem confeſſus. Nam ubi dicitur, Auferes ſpiritũ eorum, Hebraicè eſt תסף thoſeph, quod ſonat, collige, congregabis, reuocabis. Sed hæc reuocatio, eſt ablatio tota, quæ ideo Deo tribuitur, quòd ab eo ſunt alimenta, & is ſuit omnium uitarum ſator, & repertor. Eoq; adiecit, Et deficient. Quod autem dixit Salomon, de ſpiritu humano apertè eſt. Reuocatio igitur, ac reditus, animalium quidem eſt in antiquam materiam: humani autem ſpiritus in ſuam originem Deum, qui dedit, & infudit eum exterius uenientem ab ipſo opifice rectà. Renouatio autem terræ etiam exprimit, quòd prioribus extinctis, fieri noua creatio: in quo uidetur prior ſenſus eſſe uerior, iuxta id quod Salomon dixit, Generatio præterit, generatio aduenit.

Sit gloria Domini in ſeculum ſeculi: lætabitur Dominus in operibus ſuis.

EXpletis, ac peragratis omnibus rebus creatis, unde admiratio nata, ex admiratione laus, & lætitia, ut initia cum extremis conſentirent, in eaſdem laudes, atque prius prorupit. Prius dixerat, Benedic anima mea Dominum, nunc, Sit gloria Domini in æternum. Videtur etiam in eo Moſen ſecutus. Nam quemadmodum ille in fine omnium operum diuinorum ſubijcit Deum uidiſſe quòd eſſet bonum: nouiſſimeq;, Et uidit Deus cuncta quæ fecerat, & ecce erant ualde bona: ſic Dauid, hinc gloriam Dei apparuiſſe, & ſuis operibus eum oblectari. Non oblectaretur autem, niſi eſſent ualde bona. Nam bonum, & pulchrum conuertuntur. Gloria igitur Dei eſt operum ſuorum bonitas, & uenuſtas, eoq; cœli prædicant etiam gloriam Dei, propter diuinum eorum, mirabileq; opificium. Ac quod dixerat Moſes, Deum uidiſſe cuncta quæ fecerat eſſe ualde bona, eſt fermè id quod ait Dauid, Lætabitur Dominus, ut uidere Dei, ſit oblectatio, aſſenſus, & quod Græci dicunt εὐδοκία: & id quod alio in pſalmo, Benedixiſti Domine terram tuam, pro quo eſt Græcè εὐδόκησας, quaſi conquieſcis in ea creata, contentus es quòd eam creaſti. Ex quo, ut Græci colligunt, apparet Dominum lætari rebus ſuis creatis, ſicut non lætatur in perditione uiuorum. Eſt autem lætitia in animis ſeparatis, ſicut & coniunctis, dolor item, & mœror. Sed lætitia diuina eſt, ut Græci monent, ἀπαθὴς, ſine perturbatione, exiſtens alio modo, atq; in animis corpori coniunctis. Noſtram quidem lætitiam ex diffuſione ſanguinis fieri conſtat, quia ſociata eſt anima corpori, diuulſa muneribus fungitur eiſdem. Vt enim non intelligit etiam ab organo ſeparabilis, ſine organo, & organo læſo, ceſſat operari. Intelligeret autem etiam multò magis à uinculis corporeis diſſociata: ſic alijs uirtutibus, & facultatibus fungeretur ſeparata. Nam neq; lætitiæ principium eſt ſanguinis diffuſio, licet poſt ſequatur, ſed prior animus lætatur, coniunctusq; corpori motu animi, mouet etiã corpus. Ac uera lętitia eſt mentis & intelligentię ex cognitione naſcens, ſequẽs intelligendi facultatẽ, quia cognoſcentes maximè delectamur, quæ lætitia nullam habet cum corpore ſocietatem. Eaq; dicitur, gaudium, εὐδαιμονία, εὐθυμία, nomina

rerum

rerum in animo existentium. Alia tamen est lætitia corporea, quæ potius dicta uoluptas, sensuum titillatio, carnis illecebra: puriora autẽ & impassibilia, maximeq; rationabilia gaudia sunt separatorũ animorũ, propterea quod lętari ferè idem est, atq; cognoscere. Atq; isto loco est illa Platonis in Timæo, ubi etiã ipse de creatione rerum loquebatur, sublimis philosophia. Quoniã cùm dicit Deum ideo creasse quia bonus sit, bonũ autẽ nemini inuideat: nõ inuidentem sequitur necessario lætitia. Si enim creauit, quia bonus, à bonitate autẽ abest inuidia, dolor autẽ est inuidia: ubi non est inuidia, necessario est lætitia. Eadẽ bonitas facit Deum rebus creatis gaudere, quæ fecit ut eas crearet. Nulla enim bonitas est sine cõmercio lætitiæ, maximæ bonitatis comite. Et hilarem datorẽ diligit ipse. Sic quod ipse dedit, maxime fas est eum fecisse, ut dans nobis lucem, & uitam, maxima cum lætitia, suiq; animi dulcedine dederit. Vidè igitur altissimam in sacris literis philosophiã. Non solũ enim uoluit Deus nos esse, sed maximè lætatus est nos in lucem uenisse. Cuius Plato reddet tibi rationem, quòd maximè bonus, habet cum maxima benignitate, ac liberalitate, maximam largiendi alacritatem. Bonus enim est, quia largitur. Non largiretur autem, nisi dulcedine motus, ut alij bonis suis fruantur. Et in largiendo maxima uoluptas est largientis. Sic Deus quanto maiora dedit beneficia, tantò omnibus melior sit necesse est: quanto autem melior, tanto lætior in dando, maximam eius benignitatem, maxima alacritate sequente, quantaq; fuerunt beneficia, tanta largitoris lætitia. Maximè autem probatur creatione rerum exultasse, quia sæpe tristatus est, sublata lætitia, & gaudijs, quibus ipse omnia lætari uoluerat. Tuncq; cum pœnituit hominem fecisse, cùm gaudia uitę interpellare cœpisset, ad quæ uniuersum ordinauerat. Mœstusq; fuit ob mœstitiam nostram. Hoc autem loco semper pro Domino est Iehouah, quod esse nomen creatoris filijq; Dei, superiora testimonia, & rationes docuerunt. Quod autem dicit opera Dei, etiam Aristoteles diuinè quicquid est in mundo, asserit esse opera Dei. Deus, inquit, ex ipsis operibus cognoscitur: τὰ γὰρ πάθη, καὶ τὰ δι' ἀέρος ἅπαντα, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐν ὕδατι, θεοῦ λέγοιτ' ἂν ἔργα εἶναι τοῦ τὸν κόσμον ἐπέχοντος. Nam affectiones, inquit, aëris omnes, & quæ in terra, quæq; in aqua, opera Dei dici debent, qui ipsum cõtinet mundum. Quàm altè, ac sacrè locutus est Aristoteles hoc loco.

Qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant.

HOc inductum est Hebræis testantibus, ut ostendat creatorem eadem uirtute, ac potestate posse qua res creasset, in antiquum chaos, si uelit, eas resoluere. Lætaturq; mundum creasse, quòd sustinet, & conseruat: quem si uellet, ad nutum subuerteret. Vt autem potestatem probauit in creando, sic hoc ipso argumento, quòd ad nutum eius omnia contremiscant. Quale Homerus, cui nota fuit hæc theologia, de Ioue,

—μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον.

Magnum tremefecit Olympum.

Apud Homerum ad nutum solum Iouis, id est, huius de quo is canitur Psalmus, cœlum contremiscit, hic ad solum intuitum terra, eodem ferè tropo, & sensu. Fumigationem autem montium dixit, aut, ut Græci sentiunt, qualis facta est numine præsenti, in monte Sina. Aut ὑπερβολικῶς quòd tacti montes ab eo, ardebunt, comburentur, liquescent, in cineres ibunt. Sæpeq; montes ardentes in his literis inuenies, ardere etiam fundamenta terræ. Quibus maiestas diuina, uniuersalisq; po-

tentia, facillimaq́ꝫ omnium maximarum rerum faciendarum poteſtas declaratur. Oſtenditur quàm facile poſsit quæ uelit, quantumq́ꝫ poſsit: quæ ſi homines item conſiderarent, & magis cum timerent iratum, & uenerarentur potentem. Nec dubium eſt quin hic ſit tropus, aut proſopopœïa ſi placet. Datur enim perſonanō habēti, datur intuitus tremēdus, ac formidabilis, fitq́ꝫ Deus rex, ad cuius nutū omnia contremiſcāt. Quod etiā Hebræi fatētur, appellantes tropos, ſua lingua דרך משל derek mashal, modum parabolæ. Quale cùm Eſaias uidit Dominū ſedentē ſuper ſolium excelſum, inclyti Regis inſtar. Talem etiā uolunt fuiſſe ſuperius cùm Deo uelut homini lætitia dabatur, quāquam ea proprietas potius eſt quàm cōparatio, quò omnem mentē, lætitia comitatur habens cum ſcientia coniunctionē. Sed ſuo iure Deus, & ratione diuinitati, ac maieſtati cōgrua lætatur. Nō enim, licet eius lætitia, eodem atq́ꝫ mortalis nomine ſit deſignata, ſicut mortales, lætatur. Sed qualem habet mentem, talem etiā lætitiā. Neq́ꝫ eſt uſquequaq́ꝫ uerum, in Deum nō cadere lætitiam, cadit quidem, ſed non more noſtro, ſic alios affectus habet, ut iram, quam eadē de cauſa Stoici nolebant in Deo eſſe, uidētes iram humanā eſſe perturbationem. Porrò Hebræi nutum illum, intuitumq́ꝫ Dei, quo terra tremiſcat, poſſe deſignare iram eius aduerſus impios affirmāt. Quale dicitur alibi, Commoueatur mare, & plenitudo eius. Et montes arſuros ob iram Dei. Futurum autē hoc potiſſimum aſſeuerāt in die Domini, id eſt Meſsiæ, eum ſuo nomine Meſsiā appellātes, & de iudicio ſupremo per Meſsiam nobiſcū conuenientes. Ac dicūt בימות המשיח beiamoth ha maſiach, id eſt, in diebus Meſsiæ, Deum lætaturū ex omni parte, ſuper operibus ſuis, cùm ſermonē omniū populorū iuxta Prophetā, ad laudādum, ſeq́ꝫ concorditer colendū ipſe cōuertet. Id autem futurum poſteaquā impios è terra ſubſtulerit, ſicut Scriptura fateatur. Superbos, & omnes qui faciūt impietatem, ſicut ſtipulā arſuros in die uenturo. Tunc erit gloria Domino, lętabiturq́ꝫ in operibus ſuis. Hocq́ꝫ erit impijs extinctis. Idq́ꝫ eſſe quod ait, Reſpicit terrā, & facit eam tremere. Hæc autē adduxi, ut miſerabilē eorū cæcitatē, & ex inuito pectore erumpentē ueritatē agnoſcas. Non enim ſentiūt ignaros ſe duci ad cōfeſsionem noſtræ pietatis. Primū de iudicio cōueniūt, deinde per Meſsiā id faciendum conſentiunt. Tūc autē perfectā fore lętitiā dicūt, cùm ablatis impijs è mundo, ſoli iuſti remanebunt, Deū cōcorditer colētes, & collaudātes. Et hæc è ſcripturis probāt. Hæc tria deducūt eos etiā inuitos, & ignaros, ad noſtrā religionem. Fieri enim nō poteſt, ut ſit homo qui omnes homines eſt iudicaturus, quia omnis homo culpæ eſt obnoxius. A' quo enim ipſe iudicabitur? Qui cæteris iudicat, omni culpa uacare neceſſe eſt. Infinitæ etiā eſt ſapientiæ latebras humanarū cogitationū, ſcelerūq́ꝫ formas, & diſcrimina diſcutere, & dignoſcere. Ex quo cùm iudiciū per Meſsiā exercendū cōſentiāt, inuiti fateri cogūtur, eum eſſe diuina poteſtate præditū. Deinde quòd aiūt extinctis impijs perfectā lętitiā futurā, cōcorditer Deū laudātibus cunctis, ubi hoc erit unquā niſi in cœlo, niſi habito delectu bonorū, malis procul, quod & ipſi fatētur, ſegregatis? Fieri'ne poteſt ut homines in carne, & libertate ſua, ut nūc, nō peccent? Fieri'ne poteſt, ut nō ſemper aliqui mali in terra inueniantur? Certè igitur ille bonorum ad colēdum Deum conſenſus, & illa impiorū ex mundo expulſio, & illa perfecta lętitia, nō poteſt eſſe niſi in cœlo. Sicq́ꝫ cogūtur regnū Chriſti, non in terris eſſe confiteri, ſed in cœlo, ſicut nos ſapientiſsimi Apoſtoli, Prophetæ, et ipſe ſapientiſsimorum princeps docuit Chriſtus, non ſolum oraculorū ueritate, ſed etiā ipſa nos ratione huc adducēte. Ac uidemus neceſſario eundem eſſe eorum confeſſione Meſsiā, atq́ꝫ eum qui ſolo intuitu terrā faciet tremiſcere. Is autē eſt Iehouah, id eſt Ioues, Pater hominum, atq́ꝫ Deorum, habēs à Deo traditā ſibi, ſicut creādi,

ſiciud

ſic iudicandi hominis poteſtatem. Obſerua etiã quòd quem ſapientiſsimi Hebræi, id eſt Apoſtoli, diem Domini uocare ſolent, poſteriores antiquæ ſuæ ſapientiæ quædam naufragia retinentes, uocant dies Meſsiæ. Itaq; hoc Pſalmo tribus locis de Meſsia Hebræi loquuntur, principio, cùm ait, Confeſsionẽ & decorẽ induiſti, dicentes hęc duo daturũ Deum regi Meſsiæ, in aduentu ſuo. Reuera enim dedit, & dabit, cùm uenerit in ſede maieſtatis ſuæ. Ecce data eſt mihi omnis poteſtas, in cœlo, & in terra. Et, Veniet in nubibus cœli cum poteſtate magna, & maieſtate. Id enim deſignant confeſsio & decor. Superius autẽ reſurrectionẽ mortuorum, clare confitebãtur. Quæ ſi futura eſt, profectò & à Deo ſit neceſſe eſt, nõ ab homine, & poſt reſurrectionẽ, alia uita eſſe non debet, niſi cœleſtis, illudq; erit regnũ Meſsiæ. Quòd ſi quis dicta eorum colliget, ſunt autem antiquarũ traditionũ reliquiæ, uidebit eos uenire neceſſario, ad confeſsionem noſtræ ueritatis. Nam ſi Meſsias eſt, ut fatentur, in fine ſeculorũ uenturus, etſi iudicandi ſunt, fugandiq; de mundo impij, iuſti autem reſuſcitandi, certè fieri nõ poſſunt hæc, niſi Meſsias ille ſit Deus, regnum eius cœleſte, non terreſtre. Quid enim in terris poſt reſurrectionẽ, pręcipuè fugatis malis, erit? Ad hæc autem ſum digreſſus, quia dicta eorũ occaſionem mihi prębuerunt. Apertè enim tribus locis, & palàm de Meſsia ſunt locuti. Occultè autem, & ſapientibus manifeſtè, totus Pſalmus eſt de Meſsia. Nam cùm de creatore loquatur, creator autẽ, & opifex mens, & cauſa, ideaq; archetypa, uerbum, ſiue ratio, totius philoſophiæ, priſcæ & nouæ, claris teſtimonijs ſit filius Dei: is certè laudatur hoc Pſalmo, ſuſpicitur, celebratur, illi gloria datur. Quem Mercurius uocat δημιουργὸν λόγον. Anaxagoras νοῦν. Plato αἴτιον, λόγον, κόσμον νοητόν. Salomon, & Iamblichus σοφίαν, quibus nominibus creatio mundi deſignatur. Et de quo ſcribit Syneſius: νοῦς μὲν γὰρ τὰ εἴδη τῶν ὄντων ἔχει, ἀρχαία φιλοσοφία φησί. Mens, inquit, formas, ſiue ſpecies, aut ideas tenet omnium quę ſunt, ait antiqua philoſophia. Conſtatq; idem eſſe mentem, ac uerbũ de quo dicunt Græci quòd ſit δημιουργικὸς, & quòd uirtualiter omnia in eo contineantur. Declaratur item antiquam philoſophiam ideas menti attribuiſſe, quòd ei creationem uendicabant, ſicut oſtendit Timæus Platonis. Audiſti etiam antiquam philoſophiam, hæc cognouiſſe. Quæ cùm alibi etiam probauerim, ſuperflua eſſet eorundem hic repetitio.

Cantabo Domino in uita mea, pſallã Deo meo, quãdiu ſum.

O Vitam beatiſsimam, opera diuina cõtemplari animo, & ore uerſari, tum admirari, et collaudare creatorẽ! Tũc pectus inardeſcit, animus dulcedine liqueſcit, labuntur præ gaudio, ex oculis lacrymæ, cõtemnimus terrena, accendimur ad cœleſtia. Nulla maior, ſolidior, rationi congruentior uoluptas, qua lætemur dum fruimur, & poſt fructum, eadem ſemper eſt lætitia. Hac ſenſit ſe affectum diuinus iſte Vates. In uita ſua dixit, quòd is ſit, ut Græci obſeruant, fructus uitæ uerus. Ad hoc uenimus in mundum, ut cognoſceremus, adoraremus, laudaremus Deum. Iidemq; præclarè, cauere nos oportere, ne ſimiliter, atque ſtultæ uirgines, dum tempus emendo oleo inſumitur, ingreſſum ad ęternas nuptias amittamus. Et quia in inferno nemo confitebitur. Et mortui non laudabunt te Domine: ideo, Nos qui uiuimus benedicimus, dum uita ſuppetit, dum licet, et datur. Ac quaſi Deo ſuo dicebat, Dum ſpiritus hos reget artus,

Semper honos, nomenq; tuum, laudeſq; manebunt. Quanquàm
—Grates perſoluere dignas,
Non opis eſt noſtræ genitor, nec quicquid ubiq; eſt
Humanæ gentis, magnum quæ ſparſa per orbem.

In freta dum fluuij current, dum montibus umbræ,
Lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
Semper nostra tuas in laudes ora patebunt.

Cur enim non his carminibus utar, quæ & ipsa ob beneficia, ob uitam cõseruatam dicebãtur. Et Vates Hebręus suo carmine, non aliud innuit. Ac, ut Græci monent, παλιλογεῖ, id est, repetat eandem sententiam, sicut solitus est, Oratoribus congruum, Abijt, excessit, euasit, erupit. Sic is, quasi cantabo, psallam, in laudes erumpam, perpetuus ero, & indefessus operũ diuinorum & creatoris præco: nunquã à commendatione, carminibusq́ꝫ sanctis eius interquiescam. Quibus repetitionibus clariores affectus nostros exhibemus.

Iocundũ sit eloquiũ meũ, ego uerò delectabor in Domino.

Eloquium iucundũ, siue dulce, ipsas laudes, & carmina dicit. Dulcedo enim est, & suauitas in carminibus, tum quia cantu, & pulsu citharæ proferũtur, tũ quia cum lætitia & dulcedine. Illa uero dulcia carmina, quæ sancti probiq́ꝫ mente in altum subleuata, fundunt, unde incognita gaudia percipiunt, cœlestium gaudiorum quasi præludia. Ac quasi uult esse, ut Hebræi testantur, hanc quandam remunerationem. Ipse, inquit, nobis creatis lætatur, nos autem ipso creatore lætamur. Ille nobis beneficia præstitit, nos laudes, & cultum, gratamq́ꝫ acceptorum beneficiorum recordationem reponimus. Neq́ꝫ enim indiget ipse muneribus nostris, sed uult nos sui memores, & amantes. Hæc erit nostra uoluptas, ut eum semper cogitemus, laudemus. Ille erit mihi in omni uita iucundissimus, ex eo solo cogitando & laudando capiam uoluptatem. In eum spes & cogitationes meæ requiescent. Sicut os eo laudando dulcescit, sic cogitando mens exuberabit gaudijs. Ac semper quidem, Talis amor meme teneat, nec sit mihi cura mederi. Diuus autem Hier. in suo Psalterio dixit, Placeat ei eloquium meum. Quod idem est, Placent iucunda, dulcia, grata. Nam cũ Hebraicè sit יֶעֱרַב ieerab, quod propriè sonat, dulcescat, amœnum sit, stat quod uertit Hieron. & quod Sept. ἡδυνθείη, quasi uoluptuosum sit, & suaue, placens, gratum. Et potest esse aut precatio, aut sibi imperium, ut obsecret Deum, ut quicquid cantet, sit ei gratum, suaue, iucundum. Aut quasi cohortatio est ad seipsum, & confirmatio, ut quemadmodm dixit, Benedic anima mea, sic nunc, Dulcescat os meum laudibus diuinis, has amet, his delectetur: perinde, ac si secum, Age anima mea, delectare laudibus sacris, his insiste, hic uita decurrat, hac perpetua uoluptate detinearis. Hocq́ꝫ postremum uidetur dixisse, quia in Hebraico est dulcescat עָלָיו super eum, sermo, aut eloquium meum. Eoq́ꝫ intulit, ego delectabor in Domino.

Deficiant peccatores à terra, & iniqui, ita ut non sint: benedic anima mea Dominum.

QVoniam omnium hominũ est, quos aliqua ratio ducit, suspicere, & admirari creatorẽ, neq́ꝫ est ullus tam ferus, tam humanę consuetudinis expers, qui suspiciens in cœlum, terrasq́ꝫ oculis collustrãs, harum tam mirabiliũ, tamq́ꝫ multarum rerũ aliquem fuisse autorẽ non intelligat, admiretur, et collaudet: sic si quis est, tam infelix qui uel nullum rerum creatorẽ fuisse cõtendat, aut si fuisset, auersis tamen à cultu, & ueneratione eius studijs, omnẽ ad res mortales, & caducas, aut etiam impias curam conuertat: hunc certè cùm omnes instar portẽti detestari, ac refugere eum, ab hac uita uanescere, tolli de luce optare debẽt, tum sancti, ac iusti uiri, qui diuinæ benignitatis magnitudinẽ, oculis, & animo contemplabantur, aduersus id genus indignati, uitam eis qua essent indignissimi eripi, atq́ꝫ eos è numero uiuorum tolli optabãt, animo, & uoce precabantur. Nam cùm omnis res ad aliquem finem

à natura genita ſit: humanum autem finem ratio doceat, in quo & ſapientiſsimus quiſq; conſentit eſſe, ut eum qui nos, atq; nobiſcũ tot bonarum, utiliumq; rerũ copias nobis excogitauit, cognoſcamus: cognitum, ut felicitas ſit perfecta, amemus: ea autem res quæ finem ad quem propter decorem & utilitatẽ parabatur, non eſt aſſecuta, propter deformitatem & detrimentum reijciendá, & abolenda ſit: certè homines quos diximus, cùm non modo non ornent hunc mundũ, ſed deforment, euertant, deſtruant, ſi nulla ſuperſit correctio, optandum eſt, ut extinguantur, ut ex hoc mundo tanquã inutiles, & fruſtra nati, & quod uere à poëta dictũ eſt ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης, tanquã prodigioſi, exitiales, ultra Oceanum deportandi, abeant, recedãt. Hos ergo ſępe apud Prophetas inuenies deſiderari, efflagitari ut moriãtur, ut mundum, quem undiq; pulcherrimũ intuebantur, tandem ceſſent deſœdare, ſanctiſsimam lucẽ, inquinatiſsimis factis ſuis conſpurcare, ne tandiu diuina clementia abutantur. Nam cùm in mundo nihil ſit non uenuſtiſsimum, cùm omniũ rerum decor ſibi reſpondeat, una ſola eſt deformitas hominum impiorum, à quibus diuerſę turpitudines naſcuntur. Quicunq; igitur aliquo ſpiritu cœleſti afflantur, quos honor, cultusq; Dei, id eſt, maxima æquitas ſolicitat, certè ſine hoc deſiderio eſſe non poſſunt, ut cupiant eos non eſſe, qui nati, naſcendi finẽ non conſequuntur. Sæpe etiam aduerſum introducunt, ut multos à felicitate ſua, ueroq; decore auertant. Intelligebant, & exemplis ſæpe docebantur ſapientiſsimi illi uiri, quanta morum uaſtitas, quanta ruina pietatis fieret per homines impios, illo præcipuè tẽpore, cùm fragili radice teneretur. Diſcedant igitur, inquit, impij ab hac luce. Ego non ſolũ laudabo creatorẽ meum, ſed eis etiam mortẽ imprecor, qui eum non colunt. Sic ſibi reſpondens alio loco dixit, Nonne qui oderunt te Domine oderã, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Tãto odio inflãmabatur, ut liqueſceret. Et, Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi. Duo uidelicet apud eum ſemper, amor Dei, & odiũ malorũ. Malos enim, & impios odiſſe cogitur, qui Deum diligit. Aduertendũ quòd in Hebraico in fine addidit, halleluiah, ſonat Laudate Deum, repetẽs ſcilicet iterũ, iterumq; monens, ut Deũ laudemus. Eaq;, ut Hebræi dicunt, cohortatio eſt ad bonos, ſicut peccatores, Deiq; immemores deteſtabatur. Digredior rurſum paucis cum Hebræis qui peccatores dicũt בימות המשיח id eſt in diebus Meſsiæ penitus è terra tollendos, quorũ loco alij deinceps non oriantur. Dico hoc eſſe non poſſe in hoc mundo. Quis eſt enim tam demẽs, qui dum hoc fragili corpore ueſtimur, nõ ſentiat ſceleratos, & peccatores multos nunquã defuturos, quia plures à ſenſu, quàm à ratione ſe regi permittunt. Sic mira cæcitate non cognoſcunt, ſe regnũ Meſsiæ in cœlo, & in ἀπαθείᾳ & confirmatione uirtutis ponere. Fugaq;, & ſupremus diſceſſus malorum non poteſt eſſe niſi à regno cœleſti, quo ſceleratis aditus non datur. Sicq; dicta eorum ſtare non poſſunt, quæ quidem non à ſeipſis, ſed ab antiquis ſuis acceperãt, &, ut uidemus, fuerant adimpleta: illi tamen furore cæci, ſecus quàm dicta eſſent, conantur exponere, ſed locum non habet deprauatio.

PSALMI CIX. EXPLANATIO.

NVNC pſalmum eſſe de inclyto, omnibusq; oraculis celeberrimo rege Meſsia, cuius fortitudinem, ac res præclarè geſtas non ceſſant decantare Prophetæ, Græci, ac Latini, antiquorum Hebræorum, id eſt eorum qui ipſius Meſsiæ tempore florebant, autoritate, publicaq; illa ſcientia, quæ de Meſsia circunferretur, probabiliter aſſeuerant. Ad quam & ipſe Chriſtus excitans caligantes Phariſæos, teſtimonium ex iſto pſalmo citauit. Et diuus Paulus, ſuis teſtibus refellens Hebræos, Cui, inquit, Angelorum aliquando dixit, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum

 tuorum?

tuorum? Quem locum etiam in alijs epistolis, & diuus Petrus in actis protulit. Sed Hebræi istius temporis, quos non modò magnorum mysteriorum, sed omnium etiam bonarum scientiarum imperitos esse constat, partim iudicio inerti, partim scopo, quem cum lacte suxerunt, eos à ueritate deducente, ut alias multas prophetias, sic istam ipsam peruersè interpretantur. Nam cùm scirent, ac uiderent Christianos istius psalmi autoritate gloriari, opposuerunt sese, ut aliò interpretatione eius detorta, accepta etiam ex eo occasione, alium de quo hæc dicantur ostenderent. Quod hic eos fecisse eò minus mirum esse debet, quòd ubiꝗ; similia studuisse conuincuntur. Siquidem & Rabi Salomon, cùm testetur secundum psalmum ab antiquis suis de Mesşia acceptum fuisse, Nos, inquit, ob aduersam religionem, quasi diceret, ne ei fauere uideamur, de Dauid interpretabimur. Iuxta quam deprauationem, cùm antiquiores eorum, ut claris exemplis docebo, hunc psalmum de Mesşia intelligerent: alij in Abraham retulerunt, alij in ipsum Dauid. Ac Rabi Salomon, & Rabi Dauid dicunt, hunc psalmum maiores nostri de Abraham exposuerunt, quia fiat mentio de Melchisedek. At AuenEsdra uidens in psalmo dici, Virgam uirtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, Sion autem tempore Abrahæ nondum erecta staret, potius de Dauid putat accipiendum. Quæ dissensio declarat eos nihil certi habuisse, ut quoniam unam ueritatem sequi noluissent, meritò in uaria mendacia, & inter se contraria ceciderint. Multa sunt alia quæ prohibebunt, ut neꝗ; in Abraham, neꝗ; in Dauid referri posşit, ut apparebit in toto Psalmo. Quem esse de Christo non ratione solùm, & loquendi modo liquet, sed priscorum etiam, ut dixi, autoritate Hebræorum. Ac tametsi ipsius Christi, & summi Pauli autoritas apud nos, omnibus Iudaicis ineptijs præponderare debeat, extant tamen aliorum Hebræorum testimonia ex isto loco in declarationem qualis, quid futurus esset Mesşias, assumpta. Ac primum quod ait Nicolaus de Lyra, Ianetham filium Oziel, qui scripturas Hebraicas fecit Chaldaicas, siue Syriacas, quod eo sermone Hebræi post captiuitatem Babylonicam, pro uulgari uterentur, transtulisse, dixit Dominus uerbo suo, sciendum nunc secus legi Chaldaicè, Dixit Dominus בְּמֵימְרֵיה bemembrea, in uerbo suo, ut sonet potius, Dixit cum dicto suo, cum oratione sua, cum sermone. Et quod solent scripturæ dicere, Locutus est Dominus dicens. Itaꝗ; hoc testimonium non est ualidum, irrideturꝗ; ab Hebræis. Quòd si Ionathas ipse hunc psalmum, ut apparebit, de Christo est interpretatus, posşimus augurari Nicolaum in emendatioribus codicibus legisse membrea uerbo suo, non in uerbo, ut nunc legitur. Etenim est penes omnes gentes antiqua theologia de uerbo diuino. Et apud Mercurium Trismegistum, unum è priscis theologis Ægyptiorum, cuius ego similes, similemꝗ; doctrinam redolentes multos floruisse dixerim, sæpişsimè commemoratur θεῖος λόγος, diuinum uerbum. Apud alios Platonicos, idem paşsim circunuolitat. Et ipse Plato ad alia dixit in Epinomide θειότατος λόγος, uerbum diuinişsimum, reperit ordines, motusꝗ; cœlestes. Et Philo Iudæus impleuit libros suos hoc nomine. Ad alia cùm de origine mundi loqueretur, eamꝗ; ex Idæis, & mundo intelligibili deduceret, ut inquit in mente opificis præcedit operis imago, τὸν αὐτὸν τρόπον, ὁ δὲ ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν κόσμος, ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον λόγον, τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα. Eadem ratione, & mundus qui ex ideis constat, non alium habet locum, quàm diuinum uerbum, qui hæc condidit. Ideo in principio erat uerbum (ut intelligas Philonem) nempe ante creationem mundi. Postea ne putes aliquid esse in Deo alienum à Deo, declarat nihil aliud esse mundum idealem, & intelligibilem, sensibilis imaginem quàm uerbum diuinum, εἰ δέ τις ἐθέλοι γυμνοτέροις χρήσασθαι ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον

κόσμον εἶναι, ἢ θεοῦ λόγον, ἢ δὴ κοσμοποιοῦντος. Quòd si quis, inquit, uelit apertioribus, & planioribus uerbis uti, nihil aliud dicat mundum intelligibilẽ esse, quàm Dei uerbum, iam mundum creantis. Superius dixit uerbum Dei creatorem, nunc ipsum Deum patrem, quasi sit idem creator uterq;. Ex his igitur constat antiquis Hebræis, Ægyptijs, & Chaldæis, de uerbo diuino, lucem manifestam irradiasse, ut meritò inchoaturus hunc psalmum Ionathas, in quo de diuinitate Messiæ agitur, appellauerit eum uerbum Dei. Quòd autem Chaldæus ipse ex antiquioribus Hebræis, hunc psalmum sit interpretatus de Mesia, cùm ex alijs apparet, tum uerò cùm dicitur, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos inæternum. Quod Chaldaicè transtulit ipse, Iurauit, uel stabiliuit Deus, & non reuocabit, quòd tu præfectus sis in principem לְעָלְמָא דְאָתֵי le alma deate, seculi, uel mundi futuri. Ecce prædicitur Rex, & princeps seculi futuri. Nusquam autem inuenies, siue apud Hebræos, siue ipsum Chaldæum, siue nostros quoties dicitur seculum futurum, quin intelligatur de altera uita, de alio mundo, de mundo incorruptibili, de mundo animorum, Angelorum, ac Deorum, cuius Rex & princeps dicitur is, de quo psalmus est. Et Rabi Mosi liber apud Hebræos extat de seculo uenturo, id est, futura uita. Respondeant Hebræi si potest aut Dauid, aut Abraham esse Rex seculi uenturi. Et si potest non esse Deus, qui Imperator animorum, & uitæ erit, quæ seculo uenturo fore prædicitur, is utiq; est, de quo cœlestes theologi nostri dixerunt, Constitutus est à Deo iudex uiuorum, ac mortuorum. Data est ei potestas in cœlo, & in terra. Eodem autem spiritu, & maiorũ consensu uidetur Ionathas dixisse, Constituit te Deus Regem seculi futuri, quo diuus Paulus, eodem & ipse fermè florens tempore, ex hoc Psalmo imperium Christi probauit. Sed quia nondum omnibus oculis apparet, & tempus erit, cùm in claritate maiestatis suæ manifestus omnibus ueniet, triumphator, gloriæq; immensæ, in qua regnabit in æternum, eò dicitur Rex seculi, siue mundi futuri. Quod mysterium in isto potissimum psalmo declaratur. Sunt autem alia testimonia sparsa, quasi quædam oracula per libros Hebræorum assumpta ex hoc loco in declarationem diuinitatis Mesiæ, è quibus est in eodem libro Midras Thehilim, quod super eo, Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: fertur dixisse Rabi Ioden ex nomine Rabbi Chia, אמר רעתיד לבא וה בה מושיב למלך המשיח לימינו שנאמר נאם יי לאדני שב לימיני In posterum Deus, cuius sit nomen benedictum, sedere faciet Regem Mesiam ad dexteram suam, sicut scriptum est, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis. Eademq;, ut ait Nicolaus, affirmat Rabi Moses Hadarshan super Genesim cap. XVIII. ubi dicitur, Apparuit autem illi Dominus ad ilecem Mambræ. Item Rabi Isaac, qui commentarios edidit in Genesi, ubi cap. XLVII. agitur de loco in quo habitaret Iacob, citans locum ex isto Psal. Ex utero ante Luciferum genui te. Hæc ait, לא מצינו אדם ונביא שיתנבא ילידתו קודם ילדת אביו ואמו כי אם משיח צדקנו ולזה רמז מרחם משחר לך קודם יברא רחם יולדתך נתנבא יולדתך ולזה רמז לפני שמש ינון שמו כי אפילו קודם בריאת השמש היה חזק וקיים שמו של משיחנו והיה יושב בימין האל וזה הוא שאמר שב לימיני ואמר גם בן הוכן בחסד כסא וישב עליו באמת. Quæ ut facilius intelligantur, Hebraica uerba Latinè proferam, Lo mazinu Adam ue nabi, sheithnabe ielidtho, codem ieladath abiu, ue immo, kum mashiach zidkenu. ue laze ramas. Me rechem, mishecar lak, codem ibare rechẽ iuladtheca, nithnabe, iuladtheca. Liphne shemesh, ianun shemo. ki aphilu kodem beriath ha shemesh haia chazak, ue kaiem, shemo shel meshichenu. ue haia iosheb bi iamin haEl. ueze hu she amar. Sheb lijmini. ue amar gam kem, ue hucan bachesed kise, ue iasheb halau, baemet. Quæ Latinè sonant:

ſonant: Nuſquam inuenimus quenquam, etiam prophetam, cuius natiuitas ſit prophetata ante natiuitatem patris & matris ſuæ, niſi Meſsiæ, qui eſt iuſtitia noſtra. Ad hocq́ reſpexit qui dixit, A uulua, ex utero tibi, hoc eſt, antequam crearetur uterus conceptus tui, prophetata fuit natiuitas tua. Et ad hoc reſpexit, qui dixit, Ante Solem permanet nomen eius. Quia etiam antequam crearetur Sol, ſtabile, & firmum erat nomen Meſsiæ noſtri. Sedebat autem ad dexteram Dei. Idq́ reſpexit theologia cùm dixit, Sede à dextris meis. Alibi quoq́, Et parabitur, ſiue ſtabilietur thronus in manſuetudine, & ſedebit ſuper eum in ueritate, id eſt ueridicè. Sic ille. Quibus omnibus teſtimonijs, recentium Hebræorum imperitia, & à ueritate longinquus animus demonſtratur, oſtenditurq́ eandem penes antiquiores Hebræos, non ſolum de ſenſu iſtius Pſalmi, ſed tota religione fuiſſe ſcientiam, atq́ nunc. Ecce is tribuit ei patrem, & matrē, quod ad hominem attinet. Tum ait eum ante Solem extitiſſe, quod declarat ante omnium rerum creationem eum fuiſſe, quia Sol fuit prima rerum creatarū. Et qui erat ante Solem, erat ante lucem. Sicq́ erat is de quo Moſes dixit, Et ſpiritus Domini ferebatur ſuper aquas. Et is fuit qui paulò poſt dixit, Fiat lux, id eſt Sol. Creator Solis ante Solem, qui ferebatur, moliebatur ſuper aquas, uaſtum Solis orbem. Quod ne ipſi etiā Hebræi tacuerunt. Dicitur enim in Bereshit Raba, quòd ſpiritus qui ferebatur ſuper aquas, fuit ſpiritus Meſsiæ, ipſe uidelicet Chriſtus, ipſa Dei ſapientia, quā ſuperius Philō inſignis apud Hebræos philoſophus, confeſſus eſt mundi ſenſibilis originē, mundūq́ originalem, & archetypum. Hæc omnia in unum eundemq́ Deum ſempiternum tendunt. Si homo tantum, ut uoluit gens quæ ſucceſsit imperitior, eſſet Meſsias, utiq́ ante omnium hominum genitorem Adam eſſe non potuiſſet. Declaratur item diuinitas eius, quòd dicat nomen eius, id eſt diuinitatem: ſic enim rectè uertitur illud Hebraicum loquendi genus, Latinè, fuiſſe firmam, ſtabilem, inconcuſſam ante cœlum. Quaſi illud, Sedes tua parata, nempe ſtabilita, firma, extunc à ſeculo, ab æterno tu es. Eo quoq́ diuinitas eius enunciatur, quòd dicat eum ante ſolem, ante mundum conditum ſediſſe ad dexteram Dei. Hoc enim eſt quod Chaldæus dixit, Eum conſtitutum à Deo, principem ſeculi futuri, mundi νοητοῦ, regni cœleſtis, inuiſibilis, quod futurum, uel uenturum dicitur, non quòd nunc non ſit, ſed quaſi reuelandum his, qui ſenſibilem ſolum norunt. Dexteraq́ Dei demonſtrat principatum, imperium totius mundi. Et quod alio Pſalmo, Dico ego opera mea Regi: eum abſolutè Regem theologia prædicante. Et Philon uocat ὕπαρχον, magiſtratum Dei. Declaratur item, in eo deleta eſſe omnia ſcelera noſtra, quia iuxta Hieremiam, aſſerit eum eſſe iuſtitiam noſtram. Ipſe enim nos ad iuſtitiam reuocauit, criminibusq́ noſtris obliteratis, idoneos fecit ad uitam, iterq́ cœleſte nobis expediuit. Benignitas item & clementia, & ueritas oſtenditur, quæ ſunt indicia iudicantis mundana crimina. Quod munus ſolius eſſe Dei, palàm eſt. Et hæc ex eiſdem locis theologiæ probantur, quos Chriſtiani, ab antiquioribus imbuti, de Chriſto acceperunt. Et is Hebræus declarans Ex utero ante Luciferum genui te: prædicat eſſe oraculum de Meſsia, cuius natales præcedere dictos ait ab oraculo, natales parentum. Si enim ante luciferum genitus dicitur, dicitur generatio, uel natiuitas eius fuiſſe antequam parentes naſcerentur. Hoc enim eſt quod Græci, quod Mercurius, & Sibyllæ prædicauerunt, eum ante mundum fuiſſe ἀμήτορα, ſine matre: in mundo, cùm nobis apparuit ἀπάτορα, ſine patre. Et hoc erat quod turba dicebat, Nos audiuimus ex lege, quia Chiſtus manet in æternum. Erat enim ſparſa per omnes multis ex oraculis propagata fama, Chriſtum eſſe ſempiternum Dei filium, non tum cùm natus eſt corporaliter, cùm ſe transformauit, & regia ueſte

depoſita,

depoſita,acceptaq́ſeruili,quale ſæpe principes faciunt, uenit ad homines, & cum illis uerſatus eſt,inchoaſſe.His igitur declaratis,& Hebręis Hebręos reuincētibus, & teſtibus inter ſe oppoſitis ueritas eſt clara. Superare enim debet pluriū teſtimonium,teſtimoniū paucorū,antiquiores,grauioresq́ teſtes, debēt iunioribus præponderare,præcipuè cauſa mentiēdi,& grauioribus, maioribusq́ minores cōtradicendi,manifeſta. Argumentoq́ declarato,nihil eſt in titulo nouum,niſi quòd ſit Pſalmus ipſius Dauid: quomodo autem,uel quo inſtinctu pronuntiatus,ille idem de quo editus eſt,oſtendit. In ſpiritu,nō humano inſtinctu, nō humana cogitatione haud longius tendente,ſed in medio curſu debilitata. Et nō ſolum in poſterum non proſpectante,ſed ne etiā quæ ſunt ante pedes conſiderante. Qui uidit poſt ſexcentos annos uentura, & qui ultra Solē & Lunā oculis uel res cœleſtes, & æternas penetrauit, non ſpiritu ſuo, ſi uel lynceos oculos habuiſſet, ſed magno ſpiritu uectus,nubes,& æthera ſecās,multaq́ & longinqua tēpora circūſpexit. Sic & Chaldæus ad morē illius temporis,ſæpe in principijs Pſalmorum præfatur. Dictus eſt in ſpiritu prophetiæ,ſpiritus autē prophetādi,eſt ſpiritus ſanctus. Sic pronūtiauit in ſpiritu prophetiæ,qui & ſpiritus ſanctus,Dauid hoc oraculū, nō ſpiritu ſuo, humano,debili,fragili. Et ſi poteſt etiā in ſpiritu declarare, quod quidem idem erit, à corporeis ſenſibus ſeparatus,extra ſenſus poſitus,ſolo ſpiritu,quæ dicitur à Gręcis & Latinis, mens, quale facere animos à corporibus ſeparatos par eſt, operante, nihil corporeis uinculis, & ſenſibus ſeſe immiſcentibus. Autor ergo Dauid oſtenditur,id quod etiam declarat Ionathas dicens, Per manum Dauid, quaſi autore Dauid. Quibus ineptia Dauid Chimchi refellitur, qui articulum le Dauid, uult eſſe quaſi propter,uel ſuper Dauid,cum le,ſit articulus caſus gignendi.

DIxit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis.

QVOD Sept.tranſtulerūt εἶπε, dixit,Hebraicè eſt נאם neum, quod ſonat dixit, uel dictū,participiū à uerbo Naam,dixit. Noſtri cōmodè,& clarè in ſuam linguā uertūt, Dixit. Nimiū autē ſupſtitioſi, qui quæ clarè dici poſſent, obſcuritati Hebraicæ potius hærentes, quaſi uerius aliquid dicāt,malunt transferre,Dictum Domini, Domino meo,cùm hoc obſcurius quidē illo ſit, propius autē ad uerū minimè. Et quærēda ſunt,quæ melius poſsint intelligi. Chaldęus etiam uertit אמר amar, dixit. Et quod ijdem tranſtulerunt κύριος. Dominus,Hebraicè eſt tetragrammon Iehouah,nomē ſemper altiſsimi,uniuerſaliſq́ Dei, maioris longè ponderis, quàm ſecundū Adonai,quod de hominibus etiam dicitur,primū de ſolo Deo. Et quod Græcè, ac Latinè uidetur idem Dominus Domino,nō idem eſt Hebraicè. Ideo cæteri magis ad Hebraicū trāſtulerūt,dixit Deus Domino meo. Secundū nomen Adonai declarat propriè quod Sept.uerterūt κυρίῳ, dominū, dominantē, dominatorē, præſidem. Id quāquā ſoleat,ſicut & Græcū, de hominibus uſurpari,uerus tamen dominator, ac,ut ait Philon, ὕπαρχος & ὕπατος κρατούντων, eſt ſolus filius Dei Rex mundi, cui data eſt omnis poteſtas in toto mūdo,quæ hoc carmine deſcribitꝰ. Sciendū ut omnes diuinæ antiquæ,& nouæ literæ docēt,Hebraicā loquēdi rationē,quā etiā Arabas, & Æthiopas,Syros,cæteraſq́ gentes orientis ſequi animaduerti,eſſe à ratione loquēdi Gręcorū,ac Latinorū longe diuerſam,figuras itē eorū tales,quas ſi Latinas aut Græcas facias,aut nō intelligātur,aut putidę ſentiātur: ut ſunt, Placuit in oculis meis,peccauit corā Domino,pretioſa eſt anima tua in oculis meis,excitauit no-

bis cornu salutis, salutare quod parasti ante faciē omnium populorum. Quibus & his similibus in suo idiomate remanētibus, suspensi cogitant externi sermonis homines, quidnā debeat intelligi. Hæc autē dicendi ratio latius procedēs ad res theologiæ penetrauit, in quibus præterquam quòd sunt passim Hebraica idiomata, una cum primis ratio dominatur, quòd non, ut philosophia, nudis nominibus utitur, sed ut quædā poësis, diuina uestit corporeis actibus, ac figuris. Tum uerò & secretior quędā theologia, nec cuiuis mortaliū patens, facit, ut quędam plurimū à mortalibus distantia, similia mortalibus, propter & dicendi eandē rationē, & interiorem illam, abstrusamq́ꝫ & mortalibus ignotā scientiā, uideantur. Verbi causa, Si quis audiat aliquem à Deo creari regem, necessario ueniat in eam cogitationē, qui cōstituitur, hominē, mortalemq́ꝫ esse similem alijs mundanis regibus. Et si audiat hunc Regē accinctū armis, ire in præliū, hostes sternere, tropheū erigere, intelliget ea quæ fiāt apud mortales: maiora autē nō intelliget. Sic cùm audiā nunc Deū dixisse locutumq́ꝫ esse, primùm succurrit os, lingua, dentes, uox ipsa corporea, ictus aēr. Succurrit & qui loquitur, & qui audiat, more nostro. Tum si audiā, quasi imperantē, succurrit eum cui iubeatur, quasi famulū, subiectū potestati imperātis, ast aliū esse principē. Tertiò, si uideā eum dicentē, Hære lateri meo, secus me esto, donec hostes tuos profligauero, subit ea cogitatio, eo cateruas hostiū timēte, fidemq́ꝫ maioris implorāte, illo autē pollicēte auxiliū, geri aliquod mortale bellū. Igitur maxima pars recentiū Hebræorū interiorē illā, abstrusamq́ꝫ mortalibus sciētiam non capientes, & sæpe rerū ac uerborum similitudine illusi, abeunt à scripturis: & cùm eminentissima quædā dicantur, induta tamē uestibus, & coloribus humanis, aspectu primo capti, ut si quis Rex inclytus induta persona seruili procedat in uulgus, habitus, & creditus a uulgo pro seruo, ubiq́ꝫ ludificanť. Nonnunquā figuras, & personas rebus maximis detrahētes, uerū summos tantum colores remouētes, totā autē umbrā nō amādantes, simili ratione, ac si nihil detraxissent, decipiuntur. Vt quādo Messias armatus, formosus, egregiusq́ꝫ heros inducitur, remouēt quidem aliquid ex ista umbra, interius tamē nō penetrāt. Est autē illā paucis eorū nō antiquorū quidē, sed istius tēporis abstrusa, impenetrabilisq́ꝫ crassis iudicijs eminentissima sciētia, cuius plena est prisca, ac noua philosophia, duos quasi Deos esse in mūdo, alterū genitorē, alterū gentiū, sępe tanquā duos dictos, in quo quoniā & similitudo est, & dissimilitudo cum rebus humanis, partim capitur, partim captū aufugit. Et ubi cū nostris est similitudo, latet quidā maior sensus, in quo nō est cum humanis ullū cōmerciū. Illic enim duo sunt Dij, sed ideo nō duo Dij, quia nec diuinitas potest esse disiūcta, & tanta est ibi cōiunctio, ut duos Deos dicere, nisi alio quàm humano modo intelligať, sit nefas. Tota igiť theologia docet duos appellari Deū, alterū genitorē, datorē principē, fontemq́ꝫ omniū bonorum, cui fuerit ab æterno filius, omnis paternæ maiestatis particeps, omnibus ab illo bonis paternis donatus. Quod mysteriū ab altissimis generis humani principijs descendēs inuidi audiētes, & nō intelligētes dixerūt, Deū primo fecisse maximā quandā intelligentiā, omniū aliarū rerū creatricē, ipsum autē, creatione rerū aliarū supersedisse, non intelligētes uidelicet ęternā cōiunctionē, cōiunctissimāq́ꝫ, omni seculo ante, et post mundū diuinitatē. Duos quasi Deos prodidit, & reuelauit non nobis solū theologia, sed à primis etiā seculorū exordijs, omnibus hominibus. Possetq́ꝫ de eo dubitari, nisi maximis quibusq́ꝫ uiris eadē fama inclaruisset. Hanc ob causam quoniā alter est genitor, alter genitus, alter accepit, alter largitur, accepit diuinitatē, cū diuinitate imperiū, principatū, gubernaculumq́ꝫ totius mūdi: sæpe apud theologos, secūdus sub nomine opificis, causæ, principis præsentiū, ac futurarū rerū introducitur, notus hominibus magis, ut Plotinus ait, quàm ipse pater, quē filius reuela-

uelauit. Quod etiã antiquissimis seculis notissimũ fuisse, nec solis prophetis Hebræorũ innotuisse, sed etiã omnibus alijs gentibus, pręcipuè Chaldæis, Ægyptijs, priscis Græcis, ut noscamus & alia, testis est hæres antiquæ sapiẽtiæ diuinus Plato, in epistola ad treis amicos, Hermiã, Erastũ, et Corsicũ, de charitate mutua loquẽs, demũq; Epistolã claudẽs, hortatusq; ut amicitiã sacrosanctis iuramentis roborarent, hos Deos, ut adhiberẽt præcepit: ἐπὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων, καὶ τῶν μελλόντων: τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας: ὃν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων, Adiurãtes tum omniũ rerũ principẽ Deũ, omniũ, inquã, præsentiũ, ac futurarũ rerũ, tum uero principis huius, & causæ patrẽ dominum: quẽ si philosophãdo uerè scrutemur, cognoscemus clarè, quoad hominibus fortunatis liceat. Hæc Plato. Quibus subesse nostrã theologiã, ut mirabilis sit eorum quæ hoc Psalmo dicuntur, interpres ipse Plato, palã est. Vides duos Deũ hic nominari, alterũ principẽ pręsentiũ, ac futurorũ, eumq; appellari principẽ, ductorem, ac causam. Obserua tria nomina θεὸν, ἡγεμόνα, αἴτιον: quibus & diuinitas, & mũdi principatus, & creatio docetur. Appellatur αἴτιος autor, causa, creator, quasi maximus autor, maxima causa, tum Rex, & princeps. Mirabilius etiã princeps futurorũ. Cõfer autẽ quæ superius trãsferebat Chaldæus: Iurauit Dominus, & non reuocabit, te cõstituere principẽ mũdi, uel seculi futuri. Plato autem dicit eum esse ἡγεμόνα τῶν μελλόντων, principẽ rerũ futurarũ. Omne nomẽ, inquit Paulus, quod nominatur, siue in hoc seculo, siue in futuro. Ecce & Plato agnoscit seculum futurum, eiusq; principẽ quendã Deũ nominat. Deinde nominat patrem principis huius, & causæ, &, ut Psalmus Græcè loquitur, Dixit κύριος, sic patrem appellat Plato κύριον. Ascẽdo, inquit idẽ, ad patrẽ meũ, & patrẽ uẽstrũ, Deũ meũ, & Deũ uestrum, quasi Dominũ meũ. Et Paulus, Caput Christi est Deus. Eoq; etiã Plato dominũ eũ appellat. Vt enim ipse filius est dominator, & pręses noster, rerũ uisibiliũ, & inuisibiliũ, sic Dominus filij est pater, sicut & Deus, et pater est. Cumq; Plato dicat futura, uẽtura, nostri autẽ seculũ futurũ, innuũt, ꝓfundissimũ mysteriũ. Appellãt ẽm mũdũ inuisibilẽ seculũ seu res futuras, quæ tamẽ præsentes sunt, earũq; ita est nũc princeps, sicut erit in posterũ. Propter mysteriũ ingẽs dicitur Rex seculi futuri. Proditurq; aliqñ fore, cũ omni potestate ad filiũ Dei reuocata, factaq; omniũ rerũ mirabili immutatione, clarus & manifestus erit ipse imperator. Videbuntq; eum oculi mortaliũ, sed tunc immortaliũ, formosum, inclytũ, septũ agminibus Angelorũ in maiestate sua. Tũcq; Psalmorũ oracula magis patebũt, cũ faciũt eum potentẽ, armatũ, iudicẽ, inimicorũ uastantẽ cateruas, sceptrũ insigne gerẽtẽ, sup solio æterno suæ maiestatis sedẽtẽ. Hæc cũ nũc delitescãt, in seculo illo futuro exibũt in aptã lucẽ, nullus oculus erit, q hæc nõ uideat. Tũc is, q est Rex, ut ait Plato τῶν ὄντων, præsentiũ, sed occultus, Rex mũdi, faciẽ præsentẽ gerẽtis, cõuersa eius facie in alterius mũdi aspectũ, & rebus immutatis, Rex erit, & princeps q fuisset occultus quondã, tũc manifestus. Ideo cognoscẽtes, & nostri, & antiq theologi, nõ semp mũdũ sensibilibus ordinibus cõstantẽ fore, sed alterũ meliorẽ, quãdo erit cœlũ nouũ & noua tellus, celebrarũt nomẽ seculi futuri, & memoriã τῶν μελλόντων, rerũ futurarũ, quę qdẽ respectu alicuius partis totius mũdi, etiã nũc sunt, Nam beatorũ sedes, & felix status idẽ est, qui est futurus. Eoq; dicit ratione mortalis status, illud alterũ seculũ, uitaq; post hanc futura, reuelãda. Quibus rebus intelligimus hanc diuinã scientiã, quę larga luce postea refulsit, nunquã humanas mẽtes principis illius beneficio latuisse. Eoq; magis Iudaica debet pudore summo, si sciret erubescere, affici imperitia, cũ diuina oracula deprauãt, cũ lucẽ tam claros iactãtem radios exosi, uespertiliõnũ, aut talparũ more auersant. Sed suspice etiã Platonẽ uere diuinũ, fortunatos

eos dicentē, qui de patre pro uiribus philosophādo cognitionē hauserint. Quiuerē de eo philosophati fuerint, cognoscēt enim, & cógnoscentes erunt fortunati. Hoc enim est, quod toties filius prędicabat, uenisse se in mundū, ut notū faceret patrem, quē mortales agnoscentes, beati & fortunati, sempiterniq; boni, æternorūq; gaudiorū forēt participes. Cōstituens semper summū bonum in cognitione, & sciētia patris sui, quem & suū fontem, ac genitorem suū, & omnium rerū originem prædicabat. Hic fiūt homines fortunati. Ideo dicebat, Venite benedicti patris mei, possidete regnū, quod uobis paratū est à cōditione mundi. Cur sui patris benedictos dixit, & regnū à patre paratum? Et, Cōfiteor tibi pater, Domine cœli, & terræ, quia abscōdisti hæc à sapientibus, & scientibus, et reuelasti ea paruulis. Hęc illa scientia, & philosophia, ac reuelatio, quā de patre dixit Plato, cōstituens in ea τὴν εὐδαιμονίαν, uereq; à filio uocata est reuelatio. Nemo enim ante et post Christū, eam, nisi aliquo oraculo, & cœlitus reuelatā nosset. Digressus sum ad hæc, super oraculo Platonis, quod eū ab Hebręis, & Ægyptijs, Sibyllis, Mercurio, cęterisq; uatibus, par est didicisse, quoniā in eo cōtinetur huius loci declaratio. Cùm ergo ait, Dixit, reuocanda est ad memoriā cōsuetudo diuinorū Hebraico sermone descriptorū oraculorum, in quibus, quod ad hoc attinet, duplex est forma: una quòd dicere, in ea lingua nō solū ad linguā, dētes, ictumq; exterius aërem refertur, sed arcanas etiā, tacitasq; cogitationes, interioresq; animi locutiones, ut in nostris animis, sic in animis separatis locutiones. Sæpe attuli hæc exēpla. Et Anna loquebatur in corde suo. Et Salomon, Dixi ergo in corde meo, Vadā, & affluā delicijs, & fruar bonis. Et, Dixit insipiens in corde suo. Philon item Philosophus insignis, exponens decem uerba, quæ Deus locutus sit ad Mosen, nefas esse dicit arbitrari factā humano more locutionē, sed θεοπρεπῶς, ut Greci quoq; hoc loco dicūt. Et Paulus cùm ei filius Dei Damascum proficiscenti loqueretur, dicit se solū uocem loquentis audisse, circunstātes autem cum loquentē & respōdentem audientes, sed non uidentes, nec audientes cum quo loqueretur, stupefactos stetisse. Cognoscimus ergo locutionē fieri posse etiā alijs modis, quā quo mortales utuntur sine dētibus, sine lingua, sine exteriore aëris ictu. Eritq; in Deo spiritualis locutio. Multæ item sunt rerū rationes nobis incognitæ, quas propter consuetudinem rerū nostrarū uix apprehendimus. Altera est forma, cùm sacræ literæ, ueluti poësis animata, personata, figurata uestit tenuia, exilia, inuisibilia, incōprehensibilia figuris, et coloribus humanis, facit Deū loquentem, manus, oculos, aspectū, nasum, pedes habentē, armatum, ensiferum, pugnantem: quæ etsi in Deo non sunt more nostro, sunt ut ferūt theologi θεοπρεπῶς, diuinitus, magnificè, more suo, in nobis debiliter, in Deo diuinè, excellentissimè. Hęc figura congruit cum prima. Igitur Deū audientes dixisse, intelligamus arcanam, diuinam, excellentemq; locutionē, locutionem ęternā, assertionem sempiternā, sempiternā uoluntatem, sempiternū uelle, humana uoce designatū. Sic, Benedixit te Deus in æternum, unctionem æternā, constitutionem in regē, more diuino. Atq; cùm ait, Dixit, æternitatis est, non alicuius pręteriti temporis. Per inscitiā, & imbecillitatē ait Plato, totusq; theologorū cœtus, ponimus in Deo, Erat, uel Fuit, in quo sit ęterna pręsētia, sic sempiterna præsens locutio, assertio, uolūtas in æterna præsentia. Ac sicut homines intellexerunt cùm dicitur de Deo, erat, uel fuit, humana cogitatione, non attingente ueritatē dici: sic quod à Propheta pronuntiatū est, Dixit Dominus, scias humanè pronuntiatū, esse autem interiorē aliumsensum, diuinum, regiū, inclytum, ut si supernū corticem, uilesq; ac rude tegumentū dimoueas, gloriosam æternitatem, patris æternū in filium, ardētissimumq; amorem, eximiamq; uoluntatē, ut is esset filius suus, & ineffabilē in eo uoluptatē sis perspecturus. Ac si uerè cōsideres, non aliud profundus Vates Hebræus olim dixit, atq; alij itē Hebræi alijs uerbis multo pòst tempore, Scribūt Euāgelistæ, Et uox de cœlo facta est, Hic est filius meus dile

ctus,in quo mihi bene cõplacui. Dauid autẽ, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis. Vox apud Euãgeliſtas, facta eſt à patre, hunc eſſe filiũ ſuũ dilectum. Apud Dauid,idẽ pater dixit ad eundem filiũ, Sede à dextris meis, quaſi patris sui chariſsima ꝓles,regni cõſors,hære lateri paterno, ſoboles amata, dilecta, mecum eſto,in regnis meis. Sit thronus meus,idẽ et thronus tuus. Poẽtę iuſtitiã,quę idẽ eſt filius, dicũt eſſe πάρεδρον τοῦ θεοῦ. aſsiſtricẽ,aſsiſtentem Deo. Et Salomõ uocauit ſapientiã,quæ & ipſa eſt filius,aſsiſtentẽ πάρεδρον. Et precãs Deũ dicebat, Mitte eam à ſede magnitudinis tuæ. Verũ ſedere à dextris,ſiue à dextera,ut Hebraicè dicitur,cùm ſit figura Hebraica,ab Hebræis,q ſenſum pſalmi deprauare conantur,à Rabi quidem Salomone exponitur, Hęre ad dexterã meã,id eſt ſalutẽ,ac protectionẽ,quę dextera fit. Dextera,inqt,mea ſalutẽ tibi pariet,apud eã eſto. Et, Dextera tua, dicit alibi, ſuſcepit me, Græcè ἀντελάβετο. ꝓtexit,ſuſtinuit,defendit. Eadẽ exponit Rabi Dauid. At Auen Eſdra,partim hoc,partim aliud,quaſi dixerit oraculũ ipſi Dauid, Sede in domo mea,eſto mecũ,mitte alios in bellũ. Quando dixerunt principes ne exiret in præliũ,ne extingueret lucernam IſraEl. At Chaldęus, qui ſæpe relicta exterius ſonãte litera ad maiores,ut erat illud tẽpus,ſenſus aſcendit,locũ uertit, Dixit Dominus ut daret mihi רַבְרְבוּתָא Rababutha,principatũ,imperium. Dixit Dominus ſe mihi imperiũ daturũ. Ecce Sedere ad dexterã, ſicut ſuperius exponebamus,interpretatus eſt,imperij munus. Dixit,id eſt publicauit,ꝓnuntiauit me imperatorẽ mũdi. Neq; eſt alius hic ſenſus,q̃ pſalmi XLIIII. Propterea unxit te Deus, Deus tuus,in æternũ. Sunt enim pſalmus ille, & is mirabiliter inter ſe ſimiles,eundẽ regem & unctũ à Deo canẽtes. Illic uocatˀ rex,& unctus in ęternũ: hic ſacerdos in æternũ. Illũ ſine cõtrouerſia de Meſsia intelligũt Iudæi,cur nõ igitur & iſtũ, cùm ſit eadem phraſis,idẽ dicẽdi modus,eadẽ ideaˀ Illic etiã aliqui eorum erãt perplexi,an de Meſsia, an de Dauid eſſet,ſic in iſto,quod erat de Meſsia,in Dauid cõuertunt. Quanquã illic Auen Eſdra aſſerit Dauid deſignare Meſsiã. Sedere igitˀ ad dexterã antiquiores Hebræi nõ ſolum Chaldæus, ſed etiã diuus Paulus, cæteriq; Apoſtoli referunt ad regnum,imperiũ. Nam Paulus exponens hunc locum, Oportet,inqt,illũ regnare, donec omnia ſubijciat ſub pedibus eius. Regnare dicẽs,qđ Dauid,ſedere ad dexterã. Eſt alijs locis clarum,perſpicuumq; teſtimonium,ſtare, ſiue ſedere ad dexterã, deſignare,uitã,nobilioremq; mundi locum,excellentiorẽ rerum ſtatum. In Euãgelio in dexterã,& ſiniſtram iudicandi ſuprema luce diſtribuuntur: fortunati, cœlicolæ Deiformes,regnatores,triumphantes,tenent dexterã: damnati, miſeri,captiui ſiniſtram. Hoc etiam ueteres,alti animi poẽtas non fugit,uiam in loca damnata,& infelicia ferentem, læuam eſſe canentes, dexteram quæ ducat ad campos Elyſios, id eſt alyſios,ubi corpora non diſſoluuntur,immortalia.

Hic locus eſt,partes ubi ſe uia findit in ambas Dextera,quę ditis magni ſub mœnia tendit, Hac iter Elyſium nobis,at lęua,malorum Exercet pœnas,& ad impia tartara mittit. Et poẽta, εἴτ' ἐπὶ δεξί' ἴωσι πρὸς ἠῶ τ' ἠέλιόν τε.

Siue in dextera ierint,auroram uerſus & ortum,

Siue ſiniſtram,qua tenebræ,atq; horrida nox eſt.

Iure igitˀ Deus dexterã dixit eſſe ſuã,imperiũ cœleſte, ſedes fortunatas,ſolij ſui maieſtatẽ. Eſt dextera,& dextera Dei. Nec tamẽ dato filio dextera, cogitˀ pater tenere ſiniſtrã. Mortalis hæc,& fictitia cogitatio. Cape enim de hac humana figura, quantũ licet,qđ nõ licet reijce: intellige in ea,nõ corporalẽ ſeſſionẽ,ſed imperiũ,maieſtatẽ,nobilitatẽ. Totũ regnũ,maieſtasq; Dei, eſt dextera, ideo in ſuis regnis nunq; in ſiniſtra pater eſſe poteſt. Si enim ſiniſtra eſt debilitatio,eſt imbecillitas,ignobilitas & impia tartara: dextera autẽ,eſt gloria, regnũ,imperiũ,robur,uis,poteſtas: quomodo in ſiniſtra pater erit,cuius eſt propriè dextera, cuius fecit filium participem.

Ex quo Philosophi dicunt dextrã mundi esse unde motus, id est ortum, sicut in nobis, motus à dextera incipiet. Dexteræ sunt item in mundo australia, lucentia, radiata, Septentrio ubi tenebræ, & horror, & longus à luce discessus, est sinistra: Sinistræq; umbræ sunt in septentrionem cadentes.

Vmbras mirati nemorum non ire sinistras.

Itaq; dextera est patris, & filij, Domini, & Domini, sed pater suam eam esse dixit, dedit filio. Pater dedit, filius accepit. Fecit eum regẽ cœlestium, & terrestriũ, &, ut Plato dicebat, ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων. Nonne et filio dicente, Pater clarifica filium tuũ gloria, quam habui antequã mũdus fieret, audita est uox: Et clarificaui, et iterũ clarificabo. Hæc est dextera, patris imperiũ, tota potestas, omnis gloria, quã filio suo dedit, donãs ei nomẽ, quod est super omne nomẽ, ut in isto nomine, omne quod intelligit, flectatur. Hoc canebãt Hebrei, hoc oracula in toto mũdo personabant. Ne credas autẽ, data filio dextera, patrem ire ad sinistrã: audis inferius in isto psalmo ad filiũ, Dominus à dextris tuis. Duo igitur, sedere ad dexteram, notat, aut protectionẽ iuxta Hebræos, aut iuxta regiũ, sublimioremq; sensum, imperiũ, nobilitatem, potestatẽ. Qui sensus rite considerati ijdẽ nascentur, si modo de Messia sint.

Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.

Sicut in Psalmo XLIIII. quẽ concorditer Hebrei de Messia intelligebãt, Messie tribuũtur arma, sagittæ, gladius lateri accinctus, populi cadentes, inimici. Et sicut Zacharias Messiã iam tanquam natũ prospiciens, per eum ab inimicis liberandum populũ IsraEl cecinit, Vt sine timore de manu inimicorũ nostrorum liberati, seruiamus illi. Nulli tamen hostes eo tempore, à quibus per Christum liberarẽtur extitisse noscuntur, nec Christus armatus præliũ ullum cum inimicis gessit: sic eodem genere sermonis utente alio poëta sacro uetustiore, debemus eadem sentire. Duo sunt autẽ tropi apud Hebræos, primus est cum Deo datis rebus humanis efficitur similis homini, ut quod ait Moses, Dominus tanquã uir pugnator. Quod Hebraicè sine cõparatione, Dominus uir belli. Duo tropi, quòd Deus dicitur uir belli cosus. Quo tropo, alio psalmo legitur, Apprehẽde arma, & sagittã, & ueni in adiutorium nostrũ. Simile prorsus ei quod apud Homerũ sacerdos, Deũ suũ precatur:

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Atq; tuis iaculis lacrymas ulciscere nostras.

Soluant, inquit, tuis sagittis meas lacrymas Græci. At nec Deus est corporeus, nec corporea, uisibiliaq; tela. Alio quoq; psalmo, Sagittæ tuæ infixæ sunt mihi. Et, Sagittas meas complebo in eis. Ex quo cernimus hos tropos esse pulcherrimos, dum rebus nobis manifestis, obscuriores significantur apud omnes, & profanos, & sacros poëtas. Est autẽ aut alius, aut ferme idem tropus, de inimicis, apud Homerũ, atq; nostrum. Illic inimici, in quos tela Deus iaculatus est, sunt homines iustitiam uiolãtes, idem sunt inimici Dei nostri. Pars autem inimicorum profanis non prorsus cognita uatibus: sunt alij quidã inuisibiles. Illiq; impios homines cæde, & gladijs, sagittisq; Deorum, interfici, nostri, & hos, & quosdam alios occultiores dicerẽt. Putant & Græci theologi, hostes illos inuisibiles, uates priscos agnouisse: ut cùm Iupiter iratus apud Homerum proijcit è cœlo Aten, ab ἄτω, lædo, noceo, dictam similiter apud eos, atq; apud nostros Satan, ab aduersando. Et fortè Græci antiqui, Hebraicam uocem usurpantes reiecerunt primam literam, Satan, Atan.

Αὐτίκα δ' εἷλεν Ἄτην, κεφαλῆς λιπαροπλοκάμοιο.
Χωόμενος φρεσὶν ᾗσι, καὶ ὤμοσε καρτερὸν ὅρκον,
Μή ποτ' ἐς ὄλυμπόν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
Αὖτις ἐλεύσεσθαι Ἄτην ἣ πάντας ἀᾶται.

Extemploq; apprendit Aten, de crine comanti,

Iratus mente,& iurauit uoce tremendum,
Nunquam in olympum,& stelliferum cœlum redituram,
Exitialem Aten,quæ uirus spargat in omnes.

Hoc Homerus, creditur à theologis de casu dæmonis ex prisca theologia sensisse. Omnium est igitur literarum consensus,sic inimicos habere suos quosdam Deum, ut homines,suos. Attribuitur autem sicut creatio,sic rerum prouidentia, filio Dei à cunctis,quem Nemesin,& fortunam,primam indignantem contra colla tumentes,alteram secretis passibus ad omnes euntem dixerunt. Hincq; ait prisca secutus Philon, χορεύει γὰρ ἐν κύκλῳ λόγος ὁ θεῖος, ὃν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζουσι. Obambulat,ait, circum,uerbum diuinum, quam multi mortales fortunam uocant. Tum semper per urbes, & gentes, & regiones ingrediens, quæ aliorum essent alijs,& quæ sunt omnium, omnibus distribuit, temporibus liberis, & placitis mutans, quæ quisq; habet. Hæc ille, Et Eusebius in Panegyri Constantini, ἀλλ' ἦν ἄρα τούτων εἷς ἑρμηνεύς, ὁ δὲ πάντων ἄναξ τοῦ θεοῦ λόγος. Omnis,ait,sapientiæ,omnium abstrusorum reuelator fuit, qui per omnes commeat, uerbum Dei. Huius uerbi diuini circum mundum ambulantis, omniaq; distribuentis, cuius est totum ius offendere tacitos oculos clarum est, omnes impios, iniustos, omnes qui uiribus humanis freti, non modò in homines miseros insultant,sed in cœlum etiam posuerunt os suum. Hi sunt hostes eius,totaq; eorum mactandorum uindicta ad eum spectat. Ius enim uniuersale,& lex,& ratio,ut Stoici dixerunt, est summi Iouis, cui antiquissimi theologi,& poëtæ,ut ait Plutarchus omnia attribuebant.Hincq; perpetuò dictitabant:

Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα πέλονται.
Principium,mediumq; est Iuppiter,ab Ioue cuncta.

Est autem Iupiter,ut sæpe dixi, Iehouah, Ioues, in lingua Hetrusca literis,& uocibus Hebraicè simili,dictus. Qui cùm sit Deus, cùm oculus omnia cernens, oculataq; iustitia,& νόμος, cùm iudex,& præses: eodem tropo & sensu ei tribuuntur inimici, & arma, quo clarè & apertè Moses uocat Deum, uirum belli. Et Psalmus orat, ut apprehendat arma, & sagittam, & ueniat in auxilium. Ideo non debuerunt Hebræi,uenire in suspicionem Messiam esse uerum hominem, quòd ei dentur inimici, & arma, cùm etiam dentur ubiq; Deo in sacris literis, eumq; uirum bellacem faciant. Declaratis igitur inimicis,illud item perspiciendum est,duplici sensu sanctissima oracula, bellum huic Deo, & hostes tribuisse, tum quòd norant antiqui prophetæ clarius fortè, quàm nobis uideatur, quosdam hostes horribiles, sanguinarios, homicidas à principio hominis necem, stragemq; petentes, Gigantibus fortiores,monstra fera, formidanda,qui homines à principio interfecissent, & nunc ubiq;, ut ille dicebat, πάντας ἀᾶται, omnes deuastent, spargentes uirus in præcordia,inq; exitium trahentes,qua fraude à principio circunuenissent. His autem sceleratis, immanibusq; Gigantibus, solum Deum posse resistere, imperiumq; eorum euertere, humanas hic nihil ualere uires. Hæc antiquos Hebræorum theologos uidisse, & audisse par est, quòd cæteris gentibus etiam innotuissent,& horum cædem Deo ex sublimi scientia, gladios autem & arma Deo dedisse, sicut eum prælijs humanis adesse dixerunt pugnantem pro suis, & sicut Homerus dixit Iouem crinibus apprehensam Aten, deturbasse cœlo. Non sunt enim crines ei, nec manus habet Iupiter, nec eo modo, eam de cœlo egit præcipitem. Huiusmodi figuris usi sunt Hebræi poëtæ, de suo Ioue loquentes, quas Homerus ab Ægyptijs didicisse par est, figuris uenustissimis theologiæ, & sermonis diuinitatem præferentibus. Canitur igitur isto Psalmo numen, imperiumq; Messiæ, & alterius imperij, impiorumq; Gigantum ruina. Quasi in nubibus bellum gestum.

ſtum. Canitur poteſtas Regis, & quòd à patre ſit princeps conſtitutus, & quòd imperium inimicorum euertit. Quando factus eſt Rex mundi, & omnes impias poteſtates deiecit. Depingiturq́ꝫ quadam ratione humana bellum, ut ſi pictores, quibus eſt cum poëtis ſimilitudo, ut quod illi coloribus, hoc iſti uerbis exequantur, bellum cum uaſtis Gigantibus geſtum exprimerent, Iouemq́ꝫ è medijs nubibus tela iacentem. Alterum quòd ſpectarunt Prophetæ, fuit iudicium magnum, regni Antichriſti, omniumq́ꝫ qui ſub impijs ſignis eius militabunt euerſionem. Qui conſurget contra omne quod dicitur Deus, princeps apoſtaſiæ, templorum Dei euerſor, mundi tempeſtas, qua ſupremo tempore quaſſabitur, bellua immanis, nihil à dæmonibus quos impiorum operum duces, & comites habebit, diſtant, corporeus, uiſibilisq́ꝫ dæmon. A te humana forma, & corpore ueſtita, quam infinita ſceleratorum hominum agmina ſequentur, bellum pietati in toto terrarum orbe inferentes. Quibus præcipuè ueram religionem, & qui eam ſanguine ſuo peperit, oppugnantibus, idem Rex uiſibili præſentia cœlitus, legionibus Angelorum comitatus obuiam ueniet, pios de manibus impij liberaturus. Quæ res quoniam non minor erit, quàm ullum unquam ab orbe condito facinus, imò maximum facinus, cœli ac terræ creatione, ipſoq́ꝫ primo aduentu Dei memorabilius, ueniet enim maieſtas, claritasq́ꝫ Dei manifeſta, talisq́ꝫ aderit Deus, qualem ac quantum eum cœlites aſpiciunt, & qualem ratio ſæpe depingit, prædictum eſt, & decantatum, ſic ab Hebræis Poëtis, ſicut clariſsimè à Sibyllis, ut cum Erythræa dixit:

ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶνιν ὁ μέλλων:
ὄψονται δὲ θεὸν μέροπες πιστοί τε ἄπιστοι
ὕψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο.

Cœlitus adueniet Rex ſeclum æternus in omne,
Aſpicietq́ꝫ Deum credens, incredulus omnis
Celſum cum ſanctis ſupremo limite ſecli.

Hanc ſublimem theologiam diuina oracula indefeſſè præcinunt, quod & ab Hebræis creditur, ſed peruerſo ſenſu, confundentes ſenſus oraculorum. Nam cùm Meſsias mactaturus hoſtes, & pietatis euerſores dicitur, Romanos, & Chriſtianos hos ineptiſsimè interpretantur, cùm apud hos præcipuo, ſublimiq́ꝫ cultu Deus adoretur. Liberationem autem ſuam à Chriſtianis credunt, ipſum autem Antichriſtum, non uident fore illum quem ſibi fingunt Meſsiam. Qui quoniam uerum Chriſtum, humilem, ſuauem, dulcem recipere noluerunt, meritò impium illum apoſtaſiæ principem propter ſigna, quæ faciet, reſpicient ubiq́ꝫ cæci, & ſine iudicio. Quoſcunq́ꝫ igitur Pſalmos Hebræi de Chriſto uenturo tanquam iudice, liberatore, armato, bellicoſo interpretantur, ſcias eo modo accipiendos quo cecinit Erythræa Sibylla, ibiq́ꝫ hoſtes, arma, prælia, cædes, piorum autem liberatio commemorantur. Nam totum pſalmum quadrageſimumſextum, & ſeptimum de uenturo Meſsia, & bellis gerendis contra Gog, & Magog exponunt Iudæi. Nam ibi dicitur, Propterea non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur in cor maris. Erythræa uerò:

ὑψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν
ἰσάτ' ὄρη πεδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα.

Æquabit ualles, ſternetq́ꝫ à uertice colles,
Exiſtentq́ꝫ pares campis montes, mareq́ꝫ omne.

Hoc enim eſt, quòd montes transferentur in cor maris, omni terra complanata. Turbationem autem, tumultumq́ꝫ terræ, etiam Sibylla apertè prædixit:

θρῆνος

θρῆνός τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.

Luctus ubiq;, tremorq́;, & dentes ore sonantes.

Cùm autem conueniant Hebræi ea prædici de Christo, & bello contra impios gerendo, Sibylla uerò de Christo IESV sit apertè (ex ea quæ dicitur à ἀκροστιχίς, cuius meminit etiã Tullius in libro de diuinatione, in qua est, IESVS Christus filius Dei Seruator crux) uaticinata: certè liquet eundẽ etiã Hebrꝗos si saperent, si alicuius iudicij essent, debere intelligere ex suis Psalmis. Itaq; Psalmos Psalmis exponentes, (nam & alibi est, Cõmoueatur à facie eius uniuersa terra, quod Hebraicè per futurum dicit, Cõmouebitur. loquitur autẽ de supremo aduentu) intelligimus simile quid etiã isto Psalmo prædici. Etiã Psalmũ quadragesimũ quintũ, ubi sunt hostes, arma, sagittæ, de Rege Mesia cuncta Hebræorũ familia exponit: eadem profectò sunt sentiẽda hoc loco. Duo igitur inimicorũ genera exposuimus, nõ multũ quidẽ ab inuicẽ abhorrentia. Iidẽ eñ sunt spiritus separati improbi, atq; corporibus adiuncti. Et ex profunda theologia à Prophetis utrosq; prędici clarũ est. Quod ergo ait, Donec ponã, rectè Græci docẽt, Donec, in sanctis literis nõ tempus definitũ, ac præfixũ designare, ut terminet tẽpus eius uerbi cui adiungit. Non enim dicit, Sede à dextera mea, tãtisper, dum tibi hostes subijciã, deinceps recessurus. Sicut in Euãgelio, Et nõ cognouit eã, donec peperit filiũ suũ primogenitũ, quasi postea cognouerit. Sunt enim Hebraici loquẽdi modi, designãtes, & cõtinuãtes nõ interrũpẽtes aliquã actionẽ. Nam uox Hebraica עד had, quã nostri transferũt Donec, designat etiã perpetuitatem: ut cùm dicitur, In æternum, & ultra, ua had. Duobusq; uerbis positis, sedẽdi, et ponendi, nõ terminaĩ res sedẽdi à re ponẽdi, sed fit insignior. Tũc inquã maximè cognosceẽ sedisse, cùm posuerit inimicos sub pedibus. Est & is sensus, ac si qs diceret, In cœlo uiues, donec stabit regnũ Dei. Et q; nostri poëtę dicũt,

In freta dum fluuij current. Et,

Donec erunt ignes, arcusq;, Cupidinis arma:

Dum matutinos, prædicet lucifer ortus.

His æternitatem designant. Sic, donec subiecero tibi omnia, sedebis ad dexteram. Vtrunq; ait erit æternũ, & sessio, & subiectio. Sedebis, et imperabis semp. Hoc ille dixit, hoc statuit. Quod si iuxta Græcos, et Latinos intelligas ex apostolis accepto sensu, tũc maximè regnũ Christi fore perspicuũ et clarũ, cùm deuicto pietatis euersore Antichristo, ꝓfligatis impijs, & expiatis sceleribus solus Deus colatur, solus ametur, interea in regnis paternis agat, cum charo genitore, in sinu eius, procul ab oculis mortalibus, erit & iste sensus pulcherrimus. Videtur enim esse is Psalmus, oraculũ Sibyllæũ de aduentu magni Dei, supremo tempore perspiciẽdi à bonis, et à malis, ubi totus ab origine mũdus aderit, mutabiturq; rerũ facies. Interea habet regnũ cum patre, nunc non cognitus, sed cognoscẽdus Rex seculi futuri. Hoc enim præcipuè prædicitur. Hunc sensum diuus Paulus exhibuit. Oportet, inquit, illum regnare, donec omnia subijciat sub pedibus eius. Et Petrus, Quẽ oportet quidem cœlum suscipere, usq; in tempora restitutionis omniũ. Quæ locutus est Deus per os sanctorum suorũ à seculo prophetarum. Hæc Petrus. Huic est ille quoq; similis sensus, quòd Dauid in spiritu pręuiderit Christum, antequam ueniret in mundum, fuisse in regno patris, uenturum postea, linquentem aurea regna patris, ad profligandos atrocissimos hostes, abolendumq; nefas, & quod dixit ille,

Solue catenatas inferni carceris umbras,

Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.

Venientem autem à sede Dei, uenisse, ubi in æternum fuisset, ob potestatẽ autem à patre cõcessam, diabolicã potestatẽ superasse. Ideo dixit pater, Donec ponã inimi-

BB cos

cos. Misit enim suum illum ὑπερέχον, magistrum, qui hoc faceret. Qua de causa magni consilij Angelus etiam est dictus. Scabellum autem pedum, perspicua metaphora, designatur triumphator, sedens solio excelso, subiectos, conculcans hostes, deiectos è cœlo in terram, quæ in theologia scabellum Dei uocatur. Quod dæmonibus maximè conuenit. Ac pro scabello, est Græcè ὑποπόδιον, inuenustius apud Latinos quidam reddiderunt, subpedaneum, sed ad intelligendum aptius.

Virgam uirtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, dominare in medio inimicorum tuorum.

SI quos perturbet, & auertat à uero oraculorũ sensu, sermonis similitudo, dum ea dicuntur, quæ sunt mortalibus congrua, ut facilius de homine quã Deo, possint interpretari, recurrat ad ea, quæ sine dubio, de Deo in Psalmo dicta noscũtur. Tunc horũ quocꝗ sensum, ad ambigua illa, aut eorũ ad hæc sensum conformabit. Siquidẽ cùm is uersiculus de aliquo homine pronũtiari uidcãtur, is qui sequitur de Deo proculdubio enũtiatus, redarguet, & cõprobabit, hæc quocꝗ de Deo decere intelligi. Clariora erũt quidẽ quæ sequentur, ex illisꝗ hæc illustrenť. Primũ quod dixit, Virgam, Hebraicè est מַטֵּה matte. Tria à se nõ discrepãtia notat. Virgã, sceptrũ, baculũ. Primũ potest referri ad germinationẽ, ut Virga Iesse floruit, ut hanc dicat de Sion pullulaturã. Secũdũ ad imperiũ, regiãꝗ maiestatẽ, pastoralẽ uirgã, regendi, ut uirga æquitatis, uirga regni tui. Tertiũ ad cæsos, ac uerberatos hostes, castigatosꝗ malos. Sæpe in sacris literis, uirgã, & baculũ, uerberationẽ, cædemꝗ denotare uidebis. Sensum autẽ Hebræorũ reijciẽtes, quod & à principio, testimonia, rationesꝗ nobis ostenderũt, quo dicunt, quòd ædificata arce Sion, cœpit Dauid esse fortior, ut quasi uirgã, id est baculũ, sustẽtationẽ, firmitatẽ dederit ei Deus ex Sion, quæ dicta est arx Dauid, quòd dicit Rabi Dauid. Auen Esdra uerò, quòd in Sion esset arca, & gloria Dei, inde Deum accipiẽtẽ oblationes, & preces Dauid, missurũ ei fortitudinẽ, ac robur è loco sancto, loco forti. Salomon autẽ referens ad Abrahã, quòd fessis milinbus Abrahã redeũtibus à cæde regũ, & fame sitiꝗ cõfectis, mittet Deus ex Sion Melchisedek, qui portet panẽ & uinũ, sicꝗ uirgam, id est robur, sustẽtamentũ. Hos, inquã, sensus palàm ineptos, & nõ ueridicos, reijciẽtes, ueriorẽ proponamus, Græcorũ, ac Latinorũ, antiquorũꝗ Hebræorũ, qui hæc ad Christi imperiũ, aduentũꝗ ad homines referẽtes, ex Sion in oẽs gẽtes ostẽdũt datam à patre, Christo famã, nomẽ, diuinitatẽ, præconibusꝗ eius uirtutes omnigenàs, miraculorũ, signorũ, linguarum, curãdarum ægritudinum, pellẽdorũ dæmonum. Huic uulgatũ fuisse imperiũ Christi, regiũꝗ sceptrũ, maiestatẽꝗ sempiternam. Sion autẽ dicẽs, ipsam sentit Hierusalẽ, unde regnum Christi prius inuisibile, æternaꝗ apud patrẽ sessio, de qua superius scripsit, cœpit nobilis fieri, cognosci, prędicari, in toto terrarũ orbe resonare. Inde uox illa, quasi è media habitabili terra in omnes mundi partes sese diffudit. Hinc Græci uirgam, id est lignum uirtutis, aiunt etiam crucem sentiri posse. Quid enim hoc ligno potentius, robustius, trophæum deuictorum dæmonũ, signum profligatarum impiarũ, fortissimarumꝗ legionum, superstitionumꝗ impiarum, quod princeps, & dux humani generis hostibus illis truculentis superatis, erexit. Hoc etiã sceptro regio uicti sunt omnes, & humiliati Reges terrestres, religionis hostes. Tantaꝗ fuit uirtus, & potestas uirgæ istius, sceptriꝗ, ut uictus sit eo, & prostratus non modo totus uisibilis mundus, sed occultiora etiam multoꝗ & numero maiora, & animi feritate terribiliora monstra inuisibilium hostium. Et hac potenti uirga, castigata, cæsa, mactata, humi deiecta sub scabellũ Dei. Ac dicens, mittet uirgam uirtutis, pro Virtute, est Græcè

iuxta

iuxta Hebraicum δυνάμεως. potestatis, Hebraicè עז uz. Retulit quoque Mittet, ad ipsum patrem, à quo missus filius fuit, eoque magni consilij Angelus dictus. Qui autem misit filium, misit cum eo infinitam potestatem, æternam quidem antea, tunc autem uisam temporariam. A' Deo monstratur missi filium cum robore, & potestate magna. Quod diuinè eloquitur in Panegyri Constantini Eusebius. Et quia placet profero: ἀρχιστρατηγὸν αὐτὸν, καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφήτην τοῦ πατρὸς, καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, & reliqua. Imperatorem eum, magnumque pontificem, prophetam patris, & magni cõsilij Angelum, luminisque paterni splendorem, unigenitum filium, cæteraque id genus theologorum uoces consonæ diuinitus appellant. Quem & uiuens uerbum, & legem, & sapientiam, omnisque boni copiam, genitor ipse constituit. In his uidemus qbus nominibus filius uocetur, et à patre cernimus. Omne eius imperium, ac gratiam existere. Propriè enim, ut dixi, ac primo pater dicitur Deus. Sicut ergo dedit eum esse sapientiã, legem, sic misit uirgam uirtutis eius, id est potestatis, roboris. Ingentem eius gloriam, ex Sion splendere celebrari fecit.

Tecum principium in die uirtutis tuæ, in splendoribus sanctorum: ex utero ante luciferum, genui te.

VOcum prius perplexitas euoluenda est, multa quidem, & mira hoc loco, propter nominum polysemon, quæ alio modo transtulerunt Sept. alio in Hebraico uidentur resonare. Quod igitur antiqui illi scripturarum sacrarum in Græcum interpretes, dixerũt μετὰ σοῦ tecum, Hebraicum habet עמך ameka, populus tuus. Ratio uarietatis fuit, quòd, ut ueris coniecturis, & testimonijs ubique probatur, dum illi scripturas interpretarentur, nondum extantibus notulis, quibus uice uocalium utuntur Hebræi, post aduentum Christi, à sapientibus Tyberiadis, iam lingua in desuetudinem abeunte, repertis, effectum est, ut una dictio, sine subiectis notulis uaria posset habere significata, quæ postea per notulas subiectas sunt distinctæ. Euenit enim Hebræis, quemadmodum Græcis, apud quos cùm florente lingua accentus quemadmodum in Italica non notarẽtur: postea cœperunt à Grammaticis adijci dictionibus, usu lingua iam ueterascente. Sic quas notulas, siue puncta Hebræi nunc dicunt, apud Hieronymum, & Græcos explanatores, accentus appellatos, repertæ postea sunt ad clariorem, securamque pronuntiationem, & repertæ sunt in libris sacris tantum, cæteris non item. Nam sine notulis cætera leguntur. Neque illis difficile erat sine notulis pronuntiare, sicut & usitatè accentus in lingua Italica, à nemine edocti, sed à matribus cum sermone in factis apprehendunt. Notulæ igitur hæ non solũ non tempestate Sept. sed nec Hieronymi adhuc extabant, apud quem sicut neque apud Talmudistas nusquam inuenies earum illam commemorationem, & de literis tamen est creberrimus sermo. Ac, ut dixi, quod Hebræi nunc dicunt camez uel patach, id est colligens labia, uel aperiens, accentũ inuenies apud Hieronymum, & Græcos uocari, diuersitatemque illam notularum, diuersitatem accentuum illi dixissent. Varius igitur accentus, diuersaque notularum subscriptio, hanc dictionem עם quæ nullis subscripta notulis aut accentu pronuntiata, remanet anceps, distinguet. Atque eam legerunt Sept. imeka, id est tecum, nũc legitur ameka populus tuus, à simplici dictione עם sonante uel am, uel im. Primum signat populũ, alterum est præpositio cum. Apud Chaldæum quoque est iuxta hodiernã in Hebraico dictionem, populus tuus. Et Hier. legit, populi tui. Lectio tamẽ Sept. probabiliter defenditur. De qua re postea. Secunda dictio est Græcè ἀρχὴ, duoque designat, principium, uel principatum, magistratum, nec rectè eam intellexit Latinus interpres, dicen-

BB 2 dum

dum enim fuerat, Tecum imperiũ uel principatus. Hebraicè est נְדָבוֹת nadaboth, dictio & ipsa amphibola, designans principes, duces, tum uoluntaria, spontanea. Ac cùm sit numerus multitudinis, & genus fœmineum, aut designabit uoluntaria, inclinationes, uoluntates, promptitudines, aut principatus, imperia. Potius tamen signat promptitudines, sicut inferius psalmo CXIX. ipsi Sept. transtulerunt ἑκόντα, ubi Hebraicè est, nedaboth. Hieron. autem transtulit, populi tui duces, faciens populi tui, casum gignendi. Hebraicum uertendum opinor in Latinum, Populi tui promptitudines in die belli. Erunt, inquit, prompta, parata corda, cùm bellum gerere uolueris, populi tui. Sponte populus tuus ueniet, animoq́ propenso te sequentur. Quòd si lectionem Sept. defendere uolueris, plane poteris. Tecum promptitudines, uoluntates, aut magistratus totus, te duces sequuntur, tota ἀρχὴ, totum regnum, totum imperium. Aut, penes te regnum est, tota multitudo, totum regni corpus. In te sunt omnes prouinciæ, omnes magistratus, omnia gubernacula. Hæret tibi totum regnum, ex te pendent omnia in bello. Qui sensus idem fermè est, atque superior. Sequuntur alia uerba, In die uirtutis tuæ. Pro Virtute, quod Latinus non rectè, Græcè iuxta Hebraicum est δυνάμεως, expeditionis, exercitus belli, Hebraicè חֵילֶךָ cheileka, quæ sicut Græcum, & multitudinem coactam ad bellandum, & ipsum bellum designat, sicut concio, concilium, theatrum. Quodq́ dicit, In splendoribus sanctorum, Hebraicum הַדְרִים haderim, sonat splendorem, gloriam, decora, alta, insignia: ut, Cõfessionem, & decorem induisti, ubi est הָדָר hadar singulare, quod Sept. illic transtulerunt εὐπρέπειαν, decentiam, uenustatem. Et pro sanctorum, est kodesh, sanctitatis. Estq́ Hebraismus, quo dicunt, linguam sanctitatis, pro lingua sancta, & locum sanctitatis, pro loco sancto. Sic nunc, In splendoribus sanctis, gloria sancta, ingenti gloria, & nitore. Omnia enim sancta, sunt magna, pretiosa. Sic splendores sancti, magni decores, magni, gloriosi, nobilesq́ triumphi, pompa gloriosa, gloriosus incessus. Dicitq́ oraculm: Populi tui prompti, in die belli uenient in splendoribus sanctis, in claritate magna, & maiestate. Venies legionibus tuorum Angelorum, ciuiumq́ cœlestium comitatus, flagrabunt lumine cuncta, admirabilis triumphus erit, maiestas, nitor, gloria non explicabilis humana lingua. Hieron. pro hadere legit harere, montes, uertens In mõtibus sanctis. Est enim magna similitudo inter resh, & daleth. Posset & ista lectio defẽdi, licet hodierna sit clarior, apertior. Quodq́ sequitur, Ex utero ante luciferum genui te, Hebraica uariãt מֵרֶחֶם מִשְׁחַר לְךָ טַל יַלְדוּתֶךָ me rechem, mishekar, leka, tal ialdutheka. Hęc uerba, hoc propriè sonant: Ex utero, uel uulua, ex aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Est autem sensus iuxta plures Hebræorum, A' uulua, à natali, & ab aurora, id est, à luce illa, qua prodijsti, fuit ros natiuitatis tuæ, id est rore cœli, cœlesti gratia perfusus fuisti. A' die, qua natus es, & conceptus, felici rore, ac benedictione præuentus fuisti. Cœlestium gratiarum ubertas in te descendit. Vulua, diem conceptionis designat, aurora diem natalẽ. Fuit, ait, ros natiuitatis tuæ, ex illa die. Ros enim in scripturis, cœlestem affluẽtiam, gratiamq́ designat: ut, Det tibi Deus de rore cœlesti. Ac Rabi Iesua exponit hunc locum, à uulua matris tuæ paratus fuisti ut esses rex. Abraham uero obscuriorem sensum. Si, inquit, ibis in bellum, sequentur te populi, sicut pluuia nedaboth, uoluntaria, desiderata, expetita, uidebisq́ eos in splendoribus sanctis, à uulua, ab aurora, id est cum primum roseos crines aurora resoluit, cùm quasi ex uulua, foras prodit aurora. Pręsto titi aderunt, sicut ros, quẽ tu mane à iuuentute tua, cùm esses pastor, uidere solitus eras. Qui sensus prorsus reijciẽdus est. Rabi autẽ Salomon exponens ialdutheka, iuuẽtutem tuam, licet sonet natalem tuum, dat hunc sensum. Splendores enim sanctos interpretatur futuros de stirpe

Abraham, de quo uult esse hunc psalmum, qui cognoscāt creatorē suum. Eosq́ꝫ & splendores sanctos, & rorē iuuentutis, Abrahę, quasi in iuuētute procreatos exponit. Dat alios sensus ut ros adolescentiæ Abrahā sit probitas, æquitas. Et in iuuentute, aut natiuitate eius rorem, suauitatē, dulcedinem futuram. Sed cùm ueterum Hebræorum autoritate psalmū de Mesia editum ostenderimus, claret superiores corū sensus ab animo fundentis oracula longius abire. Verior igitur sensus unus erat quē superius proposuimus. Sicut enim in psalmo XLV. quē huic prorsus simi lem diligens ueri scrutator inueniet, Effusio gratiæ in labijs, diuina, perēnis benedictio, pulchritudo, fortitudo, felicitas, Mesiæ tribuuntur: sic sub nomine roris, omnes gratiæ, omnes uirtutes dicūtur hic in eum, antequā cōceptus, & partus esset, profusæ. Et sicut dixit de eo Esaias tanquā homine nato, Et replebit eum spiritu timoris Domini, spiritu scientiæ, sapiētiæ, & intellectus, spiritu fortitudinis. Hæcq́ꝫ omnia, quæ habuit ab æterno, tanquā homini dantur à Prophetis, sic à Psalmo, ab exortu, à conceptu, à natali dicitur rore cœlesti conspersus. Duoq́ꝫ sunt aduertēda. Aut enim dātur hæc Deo ueluti homini tropicōs, parabolicōs, sicut arma, sagittæ, ira, pœnitentia, dolores, odor, nares, manus, pedes, digiti: nūc uulua materna, conceptus, partus, gratia cœlitus demissa. Aut de humanitate est sermo, sicut antè de diuinitate, Sede à dextris meis. Et sicut in psalmo præmonstrato, sæpe de diuinitate, nonnunq́ꝫ eo statu, quo apud homines fuit, oracula cōcinunt: Thronus tuus Deus in seculū seculi. Natiuitas enim illa diuinior, & status æternus, sæpe solet à Prophetis, sermone, & tropo, & humano nascendi modo, tradi, appositis tamen his, quæ diuinitatē testentur. Nam etiam thronus, & soliū, & sessio figuratè tribuitur, redundatq́ꝫ tropis, uberrimeq́ꝫ scatet sermo Hebraicus, non minus quā poēsis Homeri, tropis inhonestis, & Deo indignis exemptis. Sept. uerò qui præpositionē Hebraicam, mi, designantē, ex, ab, secundo loco transtulerūt πρὸ, ante, non sine ratione, nec procul à cōsuetudine sermonis Hebraici fecerunt. Siquidē & Rabi Moses Ha Darsan, à principio, quod hic dicitur, Ex utero, uel ab utero, ex aurora, uel ab aurora exposuit. Codem id est ante uterum, ante auroram, ac uult psalmum dixisse Ante uterum conceptionis tuæ, ante auroram, uel diem natalem tuū, fuit ros natiuitatis tuę. Ego dicerē, Erat affluentissima diuinitas tua, erat natiuitas tua æterna, & ros illius æterni natalis. Anteq́ꝫ nascereris, fuisti, adeoq́ꝫ fuisti, ut fueris etiā ante Solē, & Lunā, ante aurorā. Ideo dicebat idē de suo æterno esse, Amen amē dico uobis, anteq́ꝫ Abrahā fieret, ego sum. Et à Græcis theologis dicitur τὸ ἐν ἀϊδιότητι ἀναλλοίωτον. Hoc nomē, qui est, sonare æternitatē. Ac præpositionē mi, denotare ante, apparet ex ipso sermone. Designat enim præ. Et Hebræi cū cōparationes formāt, dicūt, Iste bonus præ illo, iste sapiēs præ illo: quod designat ante illum. Sic nūc, Ex utero, ex aurora, quasi præ utero, præ aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Ac natiuitatē, sicut generationē æternā intelliges, ut ubiq́ꝫ nostri intelligūt. Vt enim est æternè genitus, sic natus æternè. Hęc æternitas apertè designat, quādo tēpori pręfertur, & cū eo cōparatur. Id enim quod fuit ante tēpus, fuit ὁ αἰὼν ςuū, ęternitas. Tēpus autē cœpit esse, quādo cœlū est creatū, quādo Sol, Luna, aurora. Cùm ergo de eo loquūtur oracula, quòd fuit ante Solē, ante aurorā, sentiūt æternitatem. Sic ros natiuitatis ante uterū uirgineum, quādo erat ἀμήτωρ, sine matre, ante auroram declarat: tum aliam natiuitatem, quàm uteri materni, tum eam ante tempus. Si ante tēpus, id est Solem, auroram, utiq́ꝫ in æternitate. Itaq́ꝫ hac ratione efficitur, ut quod prisci Hebræi, qui scripturas Hebraicas, Græcas fecerūt, transtulerunt, habeat eundem sensum, atq́ꝫ eum, quem modo diximus. Nam quod illi dixerunt ἐγέννησά σε Genui te: quod Deus ipse pater loquitur, est idem quod declarauimus, per aliam personam, & per nomen uer-

bale, non per uerbum, Ros natiuitatis tuæ, ante uterum, ante Auroram. Vterum autem transtulerunt illi, quod Hebraicè est uulua, matrix honestius illi. Nec mirũ si & uterum fœmineum, & generationẽ masculam tribuit Deo. Nam tum hæc in Deo non sunt humana membra, tum habet diuinitus uim utranq;. Ideo Mercurius Trismegistus maximus theologus, loquens de hac ipsa æterna natiuitate, & generatione, patrem dicit habuisse uim masculi & fœminæ, ὁ δὲ θεὸς ἀῤῥενόθηλυς ὢν ἀπεκύησε τὸν λόγον. Deus, inquit, cùm maris, & fœminæ uim haberet, peperit uerbum. Eadem est hæc theologia, antiqua, ueneranda, sacrosancta. Quare autem Septuaginta per uerbum dixerint, Genui te, quod nunc est per nomen, fuit similitudo lectionis. Nam si dixeris, Genui te, dices, sicut est in secundo Psalmo יְלִדְתִּיךָ ielidthica. Si dixeris natiuitas tua יַלְדֻתֶךָ ialedutheca. Estq; hoc loco notula Hebraica, quæ monet posse legi ילדתך quæ si non subnotetur punctis, designabit, Genui te, eritq; eadem dictio, atq; secundi Psalmi. Eaq; fuit antiqua lectio. Idem ergo erit, Tibi ros, id est, felicitas, benedictio natiuitatis tuæ, ante uterũ maternũ, ante auroram, & Solem. Ac, Ex utero paterno, ante Luciferum, qui Hebraicè shacar, idem & Aurora, Genui te. Est item similis quorundam ueterum Hebræorum obseruanda, quam Nicolaus adducit, interpretatio. Rabi Barachias in Genesi cùm, ut mos Hebræorum est, afferret locum è lamentationibus Hieremiæ ubi dicitur, Pupilli, uel orphani facti sumus absq; patre, Deus sanctus, ac benedictus dicit Israëli, Vos dicitis esse uos orphanos sine patre: at redemptor quem ex uobis suscitabo, absq; patre erit, sicut scriptum est, De matrice Auroræ, tibi ros infantiæ tuæ. Quem locum Nicolaus ita uertens, non sonabit, quod Hebræus ille sentiebat. Vertendus ex Hebraico sic erat, De matrice Auroræ, tibi ros natiuitatis tuæ. Videtur aut ille locum istum audisse à maioribus esse de Messia, cuius mater quasi Aurora ἑωσφόρος, Lucifer, ut uertunt Septuaginta esset uocata, quasi stella matutina, sidus flagrantissimum, quasi Aurea Dea, astrum radiantissimum, sicut & Solem Christum appellat theologia, ex hac creandum Messiam. Ideo autem sine patre, quia tum sola mater nominetur, tum ea dicatur Lucifer, quasi uirgo sacrata, incorrupta, intemerata, qua omnis mortalis esset indignus. Videbant enim antiqui illi fieri non posse ut Messias, quem tam inclytum uaticinantur oracula, haberet mortalem patrem. Maior enim pater eo fuisset, at omni homine maiorem Messiam fore prædicabatur. Ecce & istud testimonium Hebræorum, Psalmum esse de Messia. Exposita igitur lectione Hebraica, reuertor ad Græcam, sensusq; Græcorum, ac Latinorum, quos uidebis cùm Hebræorum antiquorum sensu, esse concordes. Nam, ut dixi, recentium non est multi facienda imperita malitia, iam Iudaica pertinacia, & odio in Christum inualescente, prognata. Cæteri igitur Græciæ interpretes, hunc uersum iuxta Hebraicum, uaria quidem tralatione conuerterunt in Græcum, sed sensu eodem. Hieronymus secutus Symmachum dixit, Populi tui duces. Quod uerò transtulerunt Septuaginta, Tecum principium, Græci exponunt, tum de primo aduentu, tum de secundo. Diem autem δυνάμεως, uirtutis, potestatis, præclarum, salutiferumq; exortum, aut aduentum gloriæ magni Dei, cùm reformabit corpus humilitatis nostræ. Tunc in die illo, erit cum eo ἀρχὴ, principatus, potestas, regnum, totum imperium, tota gloria, quam etiam habuit in primo aduentu. In splendoribus sanctorum, solus Symmachus, quem Hieronymus est secutus, legit non hadre, splendores, sed harre, montes, reddens ἐν ὄρεσιν ἁγίοις. in montibus sanctis. Vtraq; lectio, ut dixi, stare potest. Cæteri non montes, sed splendores, legerunt. Nam Aquilas ἐν διαπρεπείαις ἁγιασμοσύναις, in uenustatibus sanctis, dicens uenustates, quod Septuaginta, Splendores, quod idem pol-

ler:

let: clarius quiddam illud Aquilæ. Splendores autem sanctos, tum Apostolos, tum optimos quosque interpretantur Chrysostomus, & Cyrillus, quando fulserunt, fulgebuntque magis sancti sicut Sol, & sidera. Theodotio similiter, & quinta editio, ἐν εὐπρεπείᾳ ἁγίων, in uenustate sanctorum. Eodem sensu, sed clarius, dixit sexta ἐν δόξῃ ἁγίων, in gloria sanctorum. Quæ omnia à Latinis, & Græcis, ut dixi, ad utranque gloriam utriusque aduentus referuntur. Quod autem uulgata editio dixit, Ex utero ante Luciferum genui te: Aquilas iuxta ea quæ superius declarauimus, ἀπὸ μήτρας ἐξωρθρισμένης σοι δρόσος παιδιότητός σου, à matrice, uel uulua matutina, tibi ros pueritiæ tuæ. Symmachus, ἐκ μήτρας ἀπὸ ὄρθρου σοι δρόσος νεότητος, à matrice, ab Aurora tibi ros iuuentutis. Quod Hieronymus secutus, De uulua orietur tibi ros adolescentiæ tuæ. Sed cùm superius declarauerimus uerum eorum sensum, non adijciemus alia. Diem uirtutis, quando est exercitus dæmonum, Græci dicunt, si diem supremæ expeditionis contra sceleratos, ipsumque impiorum principem Antichristum dixeris, idem erit sensus. Idem Rex, eadem arma, ijdem hostes, licet non idem tempus. Hoc ergo uersu, tum principatus Christi, & regnum, maiestasque supra omnes, & iudicandi altissimum, profligandorumque hostium munus, tum eius æterni natales, cum quibus hæc etiſta maiestas, potestas, canuntur, assentientibus etiam antiquis Hebræis.

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchizedek.

HÆc, ut dixi, recentiores Hebræi, secuti suos Midrashim, alij referunt in Abraham, alij in Dauid, magis autem in Dauid. Sacerdotem autem æternum Dauid dicunt propter Saul, qui non semper fuerit. Et sacerdotem, Regem, & principē exponunt: sicut dicuntur filij Dauid fuisse sacerdotes, id est, fecisse eos patrem principes, & maiores. In Melchizedek duos sensus adhibent, ut redundet Iod, remaneat Melekzedek, Rex iustus, ut dicat, Tu es sacerdos semper, secundum uerbum, aut consuetudinem Regis iusti, aut propter Regem iustum. Hoc est, Quia Rex iustus es, aut sicut Melchizedek iurauit Dominus, te Regem sempiternum facere, uel secundum Melchizedek, sicut Melchizedek facere te sacerdotem, qui fertur sacerdos Altissimi fuisse. At Rabi Salomon exponens de Abraham, ait eum timuisse, ne pœnas lueret, quòd tantam hominum cædem in bello fecisset, tunc ei Deum dixisse ne timeret, neque enim ablaturum bonum, quod promisisset. Sacerdotes autem de stirpe eius futuros, & Reges, hocque ei oraculum promittere. Vbi autem exponit de Dauid, Iurauit, inquit, regnum tuum fore sempiternum: de sacerdotio uero exponit. Et quod unquam, inquit, ex omnibus sacerdotijs fuit maius, sacerdotio Melchizedek? Hoc enim fuit regnum, sacerdotium eius regium, idem Rex & sacerdos. Deinde, quoniam ubi dicitur, Secundum ordinem Melchizedek, Hebraicè est עַל־דִּבְרָתִי super ordinem, super morē Melchizedek, locum exponit, Iurauit Dominus fore regnum tuum sempiternum, etiam supra regnum, id est maius, nobilius quàm regnum Melchizedek, ut nulla sit ratio cum regno IsraEl, & illius. Hæc Salomon. Nos igitur accipientes eorum literalem interpretationem, sed in illum referentes, in quem totum Psalmum antiquiores Hebræi retulerunt, eos in cæteris, aut ueluti sine mente loquentes, deseremus, aut rationibus reuincemus. Apparet enim, nisi detorquere à recto uerba coneris, hæc de ullo mortali dici non potuisse. Æternum enim imperium non potest esse in homine.

mine. Et Dauid, aut Abraham nunquam sacerdotes fuisse memorantur. Neq; uerò extorquendum est, ut sacerdotem interpreteris principem tantum: proponit enim exemplum de Melchizedek, qui non solùm Rex, sed etiam sacerdos dicitur fuisse. Quod neque Dauid habuit, qui Rex tantùm fuit, non etiam sacerdos, neq; Abraham, qui neutrum, nec Rex, nec sacerdos. Versare autem adeò scripturas, ut dicas aut sacerdotes de stirpe futuros, aut quia Rex iustus esset, est eorum qui ueritatem refugientes, omnia diuerticula solicitè scrutantur. Sed horum expressam obscuritatem posthabentes, ueriora ex ipsis Hebræis proponamus: quod recentiores de Dauid iuxta superiores sensus, de Messia intelligentes. Quod, ut dixi, apparet hic ex editione Chaldaica quæ habet, Statuit Dominus, & non reuocabit וְאַנְתְּ מִתְמַנֵּי לְרַבָּא לְעָלְמָא דְאָתֵי De anthe, mithmane, le rabba, le alma de athe. id est, Quòd ordinatus uel præfectus sis, uel ordinaberis, præficierisq; in principem seculi futuri. Principio, æternitatem, & quod in Hebræo dicitur leolam, id est, in seculum, interpretatur seculum futurum. Deinde quem Hebraicum dixisset sacerdotem, ille principem transtulit, & quem Melchizedek, ipse Regem iustum. Ex quo etiam Rabi Salomone teste intelligimus hoc sacerdotium secundum Melchizedek esse propriè regnum, imperium, quòd Melchizedek fuerit sacerdos, & Rex Hierusalem, quæ prius dicebatur Salem: ut qui est sacerdos, secundum rationem qua fuit Melchizedek, habeat regale sacerdotium, qualis est, si parua licet componere magnis, summus sacerdos Christianorum, qui idem & Rex est, triplicíq; corona redimitur. Cæteri Reges uenerantur, parentq; ei, cuiusmodi apud gentes fuerunt. Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbiq; sacerdos. Is est unus sensus, de sacerdotio secundum rationem Melchizedek. Est, ut uidimus, alius, ut Melchizedek non sit nomen proprium illius sacerdotis, & Regis, sed duæ appellationes, Rex & Iustitia. Nam Melech Hebraicè, Rex, Zedek, Iustitia, ut si detraxeris iod, ut Hebræi monebant, remaneat Melech zedek, Rex iustus. Tunc erit sensus, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus. Nam quod Septuaginta transtulerunt κατὰ τὴν τάξιν, secundum ordinem, Hebraicè est עַל־דִּבְרָתִי al dibrathi, id est, propterea, quod etiam secundum ordinem, uel morem designat. Hunc sensum etiam Chaldæus est secutus dicens, Princeps futuri seculi, propter זְכוּתָא probitatem, innocentiam, uel morem, quia fuisti מֶלֶךְ זַכַּי melek zacai, Rex probus, integer, incorruptus. Sicq; uterq; est probandus, & uterq; à nostris propè recipitur, ut sit Christus, & Rex, & sacerdos: aut quia Rex iustus, id est, quòd regnum eius, & sacerdotium est sempiternum, est iustissimũ. Dicitur enim, ut superius uidimus, in omni philosophia, filius ille Dei, Rex mundi, dicitur σοφία, νοῦς, propter res sapientissimè creatas. Dicitur autem νόμος, lex, quia distribuit, gubernat, regit, sustinet, res naturales, & humanas. Iuxta quam certam scientiam antiquissimi Hebræorum uates dixerunt de eodem, Et erit iustitia cingulum renum eius. Et Psalmus, quem sine controuersia, de Messia intelligunt Hebræi, Virga æquitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem. Et cùm ait, Procede, equita super uerbo ueritatis, & mansueta iustitia, quasi currum eius & equos, ut ibi fuit declaratum, caneret esse ueritatem, & iustitiam. Vt autem similitudinẽ oraculorum agnoscas, & ex alio loco, quem de Messia non negant Hebręi, præsentem perspicias, sicut in illo Psalmo de ipso Messia dicitur, Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, & benedixit in æternum: sic in isto dixit Chaldæus interpres, Iurauit Dominus, præficere te Regem sempiternum, seculi futuri, quia fuisti Rex iustus, coluisti iustitiam, iniquitatem es omni odio prosequutus, perfusus hac gratia, ob id te Deus in æternum regno & bonis

bonis suis dotauit. Hic autem quoniam iustus es, iurauit Deus, te fore sacerdotem sempiternũ. Illic ungitur, hic est sacerdos: sacerdotes autẽ, & Reges ungebãtur. Et Apostoli dicebant: Conuenerũt enim uerè in ciuitate ista aduersus sanctũ puerum tuum IESVM, quem unxisti. Illic in æternũ benedicitur, hic fit sacerdos, & Rex sempiternus. Illic sæpe dicitur Rex, dicitur solium eius sempiternũ, hic sempiternus sacerdos, à Chaldæo princeps sempiternus, aut mundi futuri, qui sempiternus erit, nunquã ut iste mutãdus. Illũ Psalmũ sine ulla discordia Hebræi de Mesia recipiũt, cur nõ & istum, cùm sit eadem phrasis, idem dicendi modus, eadem oratio, eædem dictiones, eadem philosophia, ut de eodem expressè dicãt. Is igitur sensus, quem etiã ab Hebræis mutuamur, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus, à nostris approbatur, qui sciebant Melchizedek sonare Rex iustus, ut sacerdotiũ secundũ Melchizedek, sic sacerdotium regiũ, tum sacerdotiũ iustitiæ. Tria enim hic sunt, Sacerdos, Rex, iustitia. Eadem, ut dixi, in præmonstrato Psalmo, est enim unctio oleo lætitiæ, est Rex absoluiè, est sceptrũ æquissimũ. Prior autem sensus, si rectè pẽsites, idem est cum isto. Nam Melchizedek fuit sacerdos, & Rex optimus, iustissimus, cuius sacræ literæ nomen posteritati traderent, ut qui est sacerdos sicut fuit Melchizedek, sit iustissimus, sit sacerdos Dei Altissimi. Interius autem penetrantes, secretiores quosdam sensus inuenicmus. Primum sæpe demonstrauimus duos illos in diuinitate celebres, notos etiam priscis seculis. Hoc mysteriũ ad humanos sensus nunquam uenire potuisset, nisi idem ille reuelasset. Quod & Græci admirati obstupuerunt. At hæc, inquit Eusebius, in oratione regia, quomodo mortales nosse potuerunt, quæ aures capere, & tradere alijs, quæ lingua carnea à carne, & corporibus aliena loqui? Quis ignotum Regem intuitus, has in eo nouit uirtutes? Fuit igitur horum unus interpres, qui per omnia commeat, uerbum Dei. Solus quidem ad paternam deitatem adhærens, sed ab se creatis, patris affluentias laxans. Hinc omnibus hominibus Græcis, & barbaris uenit sapientia. Hæc & id genus Eusebius admiratus cum multis illius temporis theologis, & ipse, ea quæ tam multa, ut paulò antè ex Platone citauimus, apud Græcos, & exteras nationes de duobus patre & prole inuenirentur. Nouimus igitur ipso apertè, qui prius obscurè, reuelante, illum esse quidem Deum, rerum corporearum & incorporearum creatorem, sed habere alterum se maiorem, genitorem suum, cuius ipse simillimus esset, à quo substantiã, & diuinitatẽ, potestatemq́ creãdi, autoritatemq́ regendi acceperit. Nefas enim esse, licet humanè dicatur, diceret Philon, ut pater altissimus uenirct in mũdum ad res corporeas, uoluisse filium dilectũ suum esse sibi tanquam ὕπαρχον, magistratum, Angelum. Ideo in antiquis oraculis dicitur Rex à Deo constitutus, unctus in Regẽ, factus sacerdos Dei altissimi. Rex quidem ut cui rerum suprema potestas cõcessa: sacerdos, quia ut Dionysius supremus theologorũ tradit, genus humanũ cœlestibus mysterijs initiauit. Ob id uocatus in theologia μυσταγωγὸς, τελεστάρχης, sacrorũ, initiationumq́ princeps, ducẽs ad mysteria, ad sacra, mysterijs imbuens. Hęc mysteria, & initiatio fuit altissima illa sapientia, & cognitio patris sui, quã detulit ipse de cœlo. Tum cõsecratio generis humani, cùm sceleribus expiatos nos in gratiã cum altissimo patre suo redire fecit, & sacros ad eum reduxit. In quo quidem et sacrificiũ inclytum, regium, nobilissimum, stupendum, & preces intercesserunt, quibus sacerdotes utentes inter Deum, & homines sunt sequestri. Hunc magnificũ, ueridicumq́ sensum nõ arbitror Hebræos, præcipuè recentiores uidisse. Græci prudẽtissimè, & simili ferè sensu eum fuisse sacerdotẽ secundũ ordinem Melchizedek, quia similiter atq́ ille Abrahæ obtulerit panem, & uinum Apostolis, & in eis, cunctis hominibus. Idq́ sacrificium altissimi

fuisse, cùm sublatis oculis in cœlum benedixit. Ipse quoq; dicebat, Caro mea uerè est cibus, quod Hebraicè eum dixisse arbitror, Caro mea uere est lechem, id est panis. Nam panem omnem cibum appellant Hebræi, sicut Græcè σῖτος, & Latinè est panis à pascendo. Expresse igitur ipse, suam carnē, panem dixit. Hanc obtulit, hāc sacrificauit, sicut Melchizedek. Et, Hic est panis qui de cœlo descendit. Et, Panis quem ego dabo. Ideo sicut hoc tempore, sic illo nō capiebat obtusa mens Hebræorum quomodo posset dare carnē suam ad manducandū: nunc nō capiūt, quomodo Mesias sit sacerdos offerens, & consecrans panē & uinum, sicut Melchizedek. Is est etiā sensus Latinorū. Græci addunt quòd sicut Melchizedek est ἀγενεαλόγητος nusquā eius traditur generatio: sic natiuitas Christi caruit principio. Iuramēti autē ratio, eadem est, atq; dicendi, Sicut dixit ut sederet, sic iurauit. δυσχερῶς intelligas omnia, ualidáq; est assertio. Dixerat superius, ut sederet, nunc iurat super æterno regno, & sacerdotio. Ac, ut ait Philon, Deus iurat per seipsum, quia nō habet maiorem. Iurauit hic per seipsum. Sæpéq; in sacris literis inducitur iurasse. Quòd autem dixit, Et nō pœnitebit, expressa ratio, de Dauid hæc dicta esse nō posse, quandoquidem Deum pœnituit sempiternum regnum ei tradidisse, pœnitensq; abstulit. Et Chaldæum audisti quomodo pœnitere in Deo transtulerit, nimirum reuocare sententiam.

Dominus à dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges.

HEbræi, superiores illos suos sensus retinētes hæc tum ad bella Abraham, tum ad bella Dauid referunt, ut dicat Deum fuisse defensorem, protectorē, & assistentē Abrahæ, bellum contra quatuor Reges gerenti. Aut protexisse Dauid, cōtra gētes, regesq; pugnantē. Ac Hebraicè dicitur, Dominus עַל־יְמִינְךָ aliemineka, super dextera tua. Præpositio Super, sonat etiā propè, iuxta, ut dicat, Prope dexteram tuam, iuxta latus tuum. Dominus iuxta te pugnātem erit, dextra, læuáq; prosternens hostes. Alij dicunt, ut Rabi Dauid, Super dextera tua, Dominus erit super brachio tuo, ipsum corroborans, indefatigabile reddens, solidans, robustum efficiens. Sensus igitur Hebræorū reijcientes, iuxta superiora hæc quoq; intelligamus. Duo enim de Mesia canunt semper oracula, iustū eum, mansuetum, pacis, & æqui amantē, inducentia, parte alia belligerū, armatū, cum inimicis depugnātem. Quod, ut sæpe diximus, duo respicit, tum hostes illos inuisibiles, tum supremum diem, bellaq; horrida cum impijs, quando cateruas impiorum, certis, ut Græci dicunt, supplicijs deputabit. Ac nos in nostra lingua, quod Hebræi in sua dicunt interficere, confringere, diceremus iudicare. Sicut quod ait Esaias, Et spiritu labiorum suorū interficiet impiū. Nos hanc locutionē omittentes, diceremus, Iudicabit impium, ad magna supplicia deputabit. Est tamen pulcherrima tralatio, dare cædem ori, præcipuè ori sacro, altiloquo, iudicanti, grauissimas sententias proferenti, sententias ueridicas, cum quibus sequitur executio, ut dicta sint tanquam facta. Esaias etiam de eodem dixit, Et percutiet terram uirga oris, quo mortiferæ sententiæ, letiferumq; iudicium ostēditur. Illumq; locum Hebræi, & Chaldæus de Mesia citra controuersiam interpretantur. Cur & hic similem sermonem non agnoscunt? Itaque apertè assentientibus Græcis prædicitur hoc oraculo, supremæ diei bellum, & iudicium, quando, Ductores ante seueri

Iudicis ora trement, pauidosq; astare tyrannos,
Cernemus, scelerumq; omnes immania pendent
Supplicia, ast alios stellantibus inferet aulis.

Præd

Prædiciturq́ apertè quod à Sibyllis quoq; est decantatum, hunc Regẽ de quo tot, tantaq́ oracula canuntur, uenturum aliquando cum tota regni sui maiestate, tanquam iudicem, formidabilemq́ dictatorem, reges terrestres maximum omnium regum euertentem, à cuius conspectu fugere omnes, latebras quærentes, conabuntur. Nam Erythræa non secus, atq; hoc carmen, clare:

ἥξουσι δ' ἐπὶ βήματος θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.

Cuncti aderunt Reges diuinum ante tribunal.

Sic quod Hebræus uates dixit de cæde regum, & iudicio, Sibylla quod ante tribunal iudicandi reges adducentur. Hæc enim erit eorum cædes. Ideo uocatur dies ille, dies furoris, dies iræ. Quod & Sibylla prædixit apertè, canens ad alia furoris, & iræ indicia fore.

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει

ὠρύουσα τὸ μέλλον, καὶ δ' ἢ πήματα κόσμου.

Luctificasq́ tuba ingeminabit ab æthere uoces,

Exululans uentura mala, supremaq́ secla.

Hæc erit confractio, mactatio, concussio præcipuè regum. Venite, inquit Ioannes in Reuelatione, congregamini aues cœli ad deuorãdas carnes principũ, ac regum. Quod autem tribuit hoc Deo, ut Deus qui à dextris eius erit, confringat, secũdum illam, quam sæpe dixi, sciẽtiam locutus est, & ut Apostoli loquebãtur, IESVM Nazarenũ uirũ approbatũ à Deo in omnibus uirtutibus, & ꝓdigijs, & signis, quæ fecit Deus per illũ in medio uestri. Hęc Petrus ad plebẽ. Sicut Deus fecit per illum signa, & sicut fuit uir approbatus à Deo, sic per eũ in die furoris sui, prosternet, confringet, delebitq; reges. Et de eo Petrus uoluit alio in Psalmo dixisse Dauid, Quoniã à dextris est mihi, ne cõmouear. En nunc à dextris fore dicit̃ ei Dominus. Quæ locutio est hæc, ut si IESVS erat Deus, Dei filius, sicut ipsi nos docuerũt, dicere eũ uirũ approbatũ à Deo, quasi de mortali aliquo hoc dicerent? Sic locuti sunt etiam Prophetæ, ijdẽq; Apostoli dixerũt, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob, Deus patrũ nostrorũ, glorificauit filiũ suũ IESVM, quẽ Deus suscitauit à mortuis. Et, Cõuenerũt enim uerè in ciuitate ista aduersum sanctũ puerũ tuũ IESVM, quẽ unxisti, Herodes, & Pontius Pilatus. Quibus locutionibus ipse etiã IESVS Christus usus est, tribuẽs oĩa patri suo Deo, cuius est ꝓpriè, et primo diuinitas. Hoc loquẽdi genus ludificat cũ primis imperitos Hebræos, putãtes Messiã fore merũ hominẽ, uidẽtes eũ in Psalmis, & scripturis sępe tanquã hominẽ, tanquã subditũ, obsequẽtẽq; Deo, mãdatisq; eius parẽtẽ, introduci. Arreptaq; hac opinione, testimonia de diuinitate eius, oĩbus modis deprauãt. At Apostoli ijdẽ doctissimi Hebręorũ, ut à spiritu diuino edocti, antea idiotæ, literarũq; imperiti, utrũq;, sicut & priores Prophetæ, in eo intellexerũt, & tradiderũt nobis. Tradiderũt, inquã, altissimã quãdã, arcanãq; sapiẽtiã, esse in diuinitate duos, alterũ patrẽ, magnũ, priorẽ, alterũ ab illo cuncta nãciscẽtẽ. Loquebant̃ Prophetæ, Messiã esse tanquã hominẽ, cõfirmatũ à Deo in bello, dãte ei uim, & potestatẽ, imperiũ, & pro eo depugnãte. Parte alia apud eos audis, Ego hodie genui te. Thronus tuus Deus in seculũ seculi, Ante luciferũ genui te. Oĩa melius ab antiquioribus Hebræis, q̃ posterioribus cognita. Chaldæus ergo hoc loco dixit שכינתא shekhintha, diuinitas, maiestas Domini à dextera tua est. Sicut ipse dixit, Data est mihi oĩs potestas. Hac data potestate, et maiestate, reges cõfringet, pręcipueq; regũ impiorũ principẽ humani generis mõstrũ Antichristũ, totaq; ab origine mundi regũ, ac principũ seriẽ iudicabit, ut q iudicat reges, sit ipse rex regũ, sup quẽ cõtinebũt reges os suũ. Gẽtes eũ, & populi depcabunt̃. Prædici autẽ futura, locutionibus rerũ præteritarũ, etiã Hebræi cõfitentur.

Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum,

ECce quod superius erat per pręteritum nunc per futurum, Iudicabit: rursum reuertitur ad pręteritū, Conquassabit. Hebraicè enim מָחַץ machaz, cōquassauit, cōfregit. paulòpòst Bibet, exaltabit caput. Quæ temporum uarietas declarat, non tam rationem uaticinij hanc esse, quàm locutionis, & linguæ Hebraicæ proprietatem, tum poëticam rem. Sicut apud nostros, Presśitq́ iacentem.

Egregia interea coniux arma omnia tectis,
Euomet, & fidum capiti subduxerat ensem.
Quid moror? irrumpunt thalamos: comes additur una,
Hortator scelerum Æolides. Dij talia Graijs
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Hic triplex est super eadem re tempus, præsens, plusquamperfectum, præteritum. Eleganter factū. Subita quoq; conuersio ad Deos, sermonisq́ mutatio, elegās est, & crebro in sacro quoq; poëmate reperta. Hoc quoq; loco palā fit, idem esse confringere, & iudicare nationes, & reges. Quod enim antea dixit, Cōfregit, nunc iudicabit. Perspectissimè autem locus iste neq; de Abrahā, neq; de Dauid esse potest. Nam Chaldæus, pro Hebraico Iudicabit, posuit אִתְמַנָּא לְדַיָּן עַל עַמְמַיָּא itmana ledaian al amamaia. id est, Constitutus est iudex super populis, aut ad iudicandum populos. Quod diuinum, & clarum uaticinium est de Christo, qui constitutus est iudex uiuorum ac mortuorum, ut totus psalmus sibi bene cōsentiat. Simili modo uaticinata est, nihil ab Hebræo propheta discrepans Sibylla, carmen inchoans,

ἱδρώσει γὰρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται
ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
σάρκα παρὼν πᾶσαν κρῖναι, καὶ κόσμον ἅπαντα.
Iudicij ad signum, tellus sudabit, Olympo
Descendet rex, & seclum regnabit in omne,
Iudicet ut præsens omnem carnem, populumq́.

Hebræus dicit, Iudicabit in nationibus, Græcè ἐν τοῖς ἔθνεσιν, in gentibus, sicut Hebraicè, goim, Chaldæus populos, Sibylla, omnē carnem, omnem mūdum, & sicut psalmus, antea reges, sic illa ductos ante tribunal. Et Sibylla de quo hęc diceret, occulta quadam sapientia, & quasi Cabalistica ratione demonstrauit, si incipiens à prima litera primi uersus, usq; in finem totius carminis, semper primam cuiusq; uersus accipias, uidebis fieri. ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ υἱὸς, σωτὴρ, σταυρός, Id est, Iesus, Christus Dei filius, seruator, crux. Hunc prædicit uenturum ad iudicandum omnem carnem, omnem mundum. Et Chaldæus ait, eum constitutū iudicem super populos, Hebraicè, super nationes. Eundemq́ necesse est Hebræū Vatem spectasse, atq; Sibyllam. Vterq; per futurum loquitur: iste, Iudicabit illa, Veniet ad iudicandum. Illa regem æternum uenturum, Iesum Christū, Seruatorem, Dei filium. Hebræus hæc quidem, sed profundiore quadā ratione. Rex enim & Christus, id est unctus, apud eum, quia secundum rationem Melkizedek, qui & rex, & sacerdos fuit. In utroq; unctio. Et Chaldęus eum dixit Raba, principem, regem seculi futuri. Ecce rex, ecce unctus: Dei autem filius, quia ex utero, ante luciferum genuit eum. Seruator autē, quia in die expeditionis, & belli, splendores sancti, & populus eius charus, & grex uoluntarius cum eo. Nam & nos canimus, Ecce Dominus ueniet, & cum eo sanctorum millia. Horum est Seruator. Propter hos misit pater uirgā uirtutis suæ. Crux, autem, quia

forte hæc est uirga, is baculus, hoc lignũ, missum ex Sion, & erectũ in monte Sion, signum iudicij, quo confracti sunt hostes tartarei. Idem signũ erit in cœlo, quo scelerati, & impij pudibundi, fugient, qui clementiã Domini sui admirari noluissent. Et crux à Constantino ad similitudinem eius quam uiderat in nubibus, facta erat ὑψηλὸν δόρυ hasta excelsa, ut ait Eusebius. Hasta, & uirga idem. Sicq; palã est eadem ab Hebræo, & Sibylla decantata, prænũtiata. Sed Hebræo Hebraicis tropis utente, & nescio quibus arcanis modis loquẽte Sibylla. Gręcè oracula fundente, & more nostro dicente clarius, & apertius. Lingua enim Græcorum antiquissimo illo tempore, toto penè in Oriente floruit. Quod autẽ dicit, Implebit ruinas, error Latini fuit interpretis. Nam Sept. iuxta Hebraicum bene transtulerunt. Vt enim Latinè, sic Græcè à πίπτω, πτῶμα, cadauer. Et hoc loco est πληρώσει πτώματα, implebit cadauera, uel cadaueribus: Hebraicè מָלֵא גְוִיּוֹת male gheuioth. Gheuioth cadauera sunt. Et Chaldæus transtulit explicans, Implebit terram גוּשְׁמֵי רַשִׁיעֵי קְטִילִין cadaueribus impiorum occisorum. Vides quæ cadauera, & quorum. Hi sunt, uel erunt qui ducem Antichristum cum infinitis copijs sequẽtur. Tum sunt omnes, quos diuina sententia, secunda morte, quod Ioãnes in Apocalypsi sæpe, interficiet. Ideo fert gladium ore, ex utraq; parte acutũ, ut in ipso percutiat gentes. Gentes apud Ioannem percussæ gladio, oris, hic terra plena cadaueribus, quo tum cædes, ut dixi, impiorum, tum uniuersale iudiciũ designatur. Ideo Ioãnes gladium non in manibus, sed in ore dixit. Eadem figura apud eum, & apud Dauid. Quã cædem, quem gladium sentis in Apocalypsi, hic item sentias. Atq; is sensus est, qualem expressit Lactantius de rebus nouissimi illius temporis scribens, Et uidebunt campos cadaueribus opertos. Vides has esse Hebraicas quidem figuras, sed naturales tamen. Interfectę gentes apud Ioannẽ, sunt iudicatæ, deputatæ ad æterna funera, ad supplicia, ad tartarum: sic apud Dauid, cadauera per totã terram, eadem figura, iudicatæ gentes, & sententijs letalibus interfectæ. Quoniam autem Hier. in Psalterio Hebraico transtulit, Implebit ualles, ratio huius uarietatis fuit, quòd simillimę sunt inter se hę duę uoces גְּוִיּוֹת Gheuioth, & גֵּיאוֹת gheioth, primum cadauera, secundum ualles, à singulari גַּיְא Hieron. ergo omnino legit postremum, arbitrorq; eum, ut sæpe solet, Symmachum secutum. Et utraque lectio defendi potest, licet & Chaldæus, & omnes Hebræi, Sept. quoque legant potius cadauera: ruinas autem nulla ratione dicendum est. Quod autem ait, Conquassabit capita in terra multorum, est רַבָּה rabba, multa, ut referantur ad terram. Conquassabit caput in terra multa. Et Hieron. Percussit caput in terra multa. Est tamen sensus idem. Nam Rabi Dauid dicit, caput, & multum, esse nomina multitudinis, quasi multa capita, per omnem terram. Et rabba propriè sonat multum, ualde, copiosè, ut dicat, conquassabit caput in terra, plurimum, id est plurima capita, in plurima terra. Et Chaldæus, qui obscuriora Hebraica facit clariora, sic uertit, Conquassabit capita regum super terram, multorum simul. Multitudinem capitum, retulit ad capita regum, sicut superius, Ioannesq; hunc locum innuere palam est, cum in Apocalypsi scribit, Et uidi bestiam, & reges terrę, & exercitus eorum, cõgregatos ad faciendum prælium cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius. Et apprehensa est bestia, & cum ea, pseudopropheta, & qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius. Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis, & sulphuris. Et cęteri occisi sunt in gladio sedẽtis super equo, qui procedit de ore eius, & omnes aues saturatę sunt carnibus eorũ. Hęc apud eum. Itaq; & Theodoritus ait hoc loco, σαφέστερον ἐνταῦθα τὴν κρίσιν ἐδήλωσε.

 Clarè,

Clarè,& perspicuè hic iudicium significauit,& ut illo tempore, impiè quibus uiuere libuisset, omnigenis supplicijs deputabit. Tametsi putat Chrysostomus hanc uindictam de his dictam,qui persecuturi essent Apostolos,& sanctos. Non defuerant Hebræi,qui censerent,In terra Rabba, designari Rabat in terra Moab urbem regiam, hodie quoq; superstitem, ad quam Dauid depugnauerit. Nulla ratione probandus sensus.

De torrente in uia bibet,propterea exaltabit caput.

Hic duo sensus sunt,quem uerba prætendunt,& alius quem allegoricè,uel figuratè possint uerba abscondere. Prior est iuxta Hebræos,tantā occisorum fore cædem,tantum ubiq; sanguinis,ut torrentes sanguine decurrant,& ex torrentibus sanguine spumantibus figuratè dicat eum bibiturum. -Bella horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
-Inundant sanguine fossæ. Hæc quoq; tanta cædes,per aliam figuram,designabit iudicium uniuersale, multorumq; impiorum interitum sempiternum. Salomon longinquiores sensus,& Auen Esdra excogitarunt. Prior quòd torrens is sit Nilus,qui per terrā Ægypti decurrat,super eo gloriari Regem Ægypti: contra hunc autem tam superbum,& tumidum populum IsraEl, qui genus ab Abraham duceret, prævaliturum. Parte alia bellum exponit, quod ex stirpe Dauid, EzechiEl gessit contra Senekerib, quando Angelus Domini centum octoginta millia interfecit in castris Assyriorum. Gloriatum autē Regem fuisse bibiturum exercitum suum de Iordane, eoq; exaltasse caput. AuenEsdra uerò, adeò pauore afficiendos inimicos Dauid, ut siti confecti de torrētibus suis necessariò bibant,quale Darius Rex Persarum fugiens Alexandrum. Vel tantum illi copiarū futurum,ut fontibus nō sufficiētibus,ad torrentes accurrāt, ideò exaltabit caput,quòd habeat exercitū,aut quod cunti ad bellum,demittent torrentes aquam,ut bibat exercitus. Hęc & id genus cōminiscuntur. Verior igitur sensus,est prior ille Rabi Dauid,qui posterior fuit Salomone & AuenEsdra. Sæpe autem iunioribus occurrit aliquid melius,quod antiquiores uidere non potuissent. Et sensus illi palàm ascititij sunt. Sanguinem autem occisorum bibi,sæpe dicitur in his literis. Græci autem nōnulli dicunt adeò uilem rationē uiuendi Christum secuturum, ut etiā de torrente bibat. Hesychius allegoricè, quod & Nicolaus, putat torrentem, magnitudinem tentationum,& uexationum appellatam,& hāc eum in uia, hoc est in tota uita, quæ uia dicitur,bibisse. Assentitur huic sensui Euthymius. Augustinus propè similiter,torrentē uitam mortalē,hanc eum bibisse,uixisse,expertū esse. Chaldæus uerò locum transtulit,Ex ore Prophetarum in uia,doctrinam accipiet,propterea exaltabit caput. Ecce torrentem doctrinam sanctam,& cœlestem interpretatus est,quam Christus ex ore Prophetarum tradiderit mundo, proferens scilicet in medio, quæ per Psalmos, per Prophetas, per Mosen, de se dici fecisset. Et in Synagoga lectus est Esaias,& ex eo,Christum se illum esse probauit,quem Propheta prædixisset. Tribus igitur sensibus torrens exponitur ad literā,ut sit torrens sanguinis: Anagogicè ut sit, uel torrens uexationum, uel doctrina exuberans. Qui quidem omnes mihi probantur. Nam & Hebræus Ionathas,qui transtulit Chaldaicè,allegoriam subesse putauit. Exaltare autem caput, clarum est, unoq; sensu à cunctis accipitur. Exaltabit enim nomen suum,quia supremo illo die,cognoscetur Rex regum, Dominus dominantium, Antichristo maiestati suæ aduersante, & Regibus impijs sequacibus eius interemptis. Solusq; ipse adorabitur,solus esse Deus etiam à Iudęis cognoscetur. Ideo dixit Sibylla:

Aspic

Aſpicietq́ Deum credens,incredulus omnis.

Et uidebunt, qui eum pupugerunt. Videbunt eum diuina uirtute, ſplendoreq́ prӕditum,uidebunt obſequentes Angelos. Ideo exaltabit caput,dictus,& aſſertus ab omnibus à principio uſq́ in finem mundi hominibus, Deus. Nulla ſupererit dubitatio. Veniet enim non qualis prius, humilis, forma ſerui, diſsimulans diuinitatem,ſed in tota maieſtate ſua, & claritate:omnes aderunt intuẽtes,ſtupentes,trementes tantum numen. Non eſt autem Exaltauit,ſed Exaltabit. Hebraicè, & Grӕcè ὑψώσει.

PSALMI CXXXVIII. EXPLANATIO.

TITVLVS Pſalmi communis ferè cum cӕteris omnibus,quos non pro acceptis beneficijs,quaſi gratiarũ actiones edidit Propheta,ſed ad commemorationẽ potentiӕ,bonitatisq́ diuinӕ. Nam cùm Pſalmi ſint tanquam Odӕ ſacrę,atq́ hymni,qui in laudem cœleſtium cõponebantur, ut uarijs ex cauſis canebantur, ſic uariabant ſubiectum. Nonnulli pro acceptis beneficijs, uictoria parta, profligatis hoſtibus canebantur: alij ex conſideratione rerum diuinarũ,quę contemplanti Prophetę cùm mirabiles uiderentur,eas carmine comprendens,celebrabat,idemq́ cӕteros factitare iubebat.Nullum eſt enim uitę genus laudabilius, nullum quod propius ad uitam Angelorum accedat, quàm de Deo factisq́ mirabilibus eius cogitare,& ſemper loqui, ut rara ſit cӕteris de rebus cogitatio atq́ locutio: huc animus ſemper confugiat, non tanquã abſoluti Philoſophi,ſed quemadmodum ſanctiſsimi illi uiri,Deiq́ amore flagrantiſsimi. Quem cùm ardentiſsimè amarent,in eius ſemper cõmemoratione,laudibusq́ uerſabantur. Is igitur Pſalmus ex his eſt,qui contemplantur, ac de potentia maieſtateq́ diuina philoſophantur. Ideoq́ titulum habet ſimplicem, למנצח לדוד מזמור lamnazeach,le Dauid,miſmor,hoc eſt, Iubilantis,triumphantisq́ Dauid oda,ſeu carmen,ſiue hymnus. Reddidimus autem in cӕteris pſalmis rationem, cur omnibus ferè pſalmis, duo autores prӕfigantur, cum articulo caſus genitiui, menazeach, & Dauid. Quibus addito le, fit caſus gignendi. Diximusq́ Dauid compoſitorem Pſalmi fuiſſe, Mnazeach cantorem. Nam Nazach prӕter cӕteras ſignificationes, ſignificat canere, ἀναμέλπειν. Ideo Chaldӕus interpres, cuius tranſlatio apud Hebrӕos grauiſsimӕ eſt autoritatis, ac propter uetuſtatem ualde fideliter transfert linguam, ſenſusq́ Hebraicos, ſemper hanc uocem interpretatur, tuſbachta,pęaniſmum,exultationem. Addimus autẽ hoc loco,ac dicimus fieri poſſe, ut Mnazeach non ſit alius à Dauid, ſed epitheton eius, ut dicat, Iubilantis Dauid carmen. Perinde ſi quis Grӕcè diceret, τὸ ᾆσμα τοῦ Δαβίδ. Nam repetitionem articuli omnis ferè lingua uſurpat. Italicè dicitur, Il uictorioſo Re,il Re Mathia. Sic Hebraicè fortè intelligi debet,canẽtis,exultantisq́ Dauid,cum articulo. Pſalmus autem apud Grӕcos, ut ex ſcriptoribus Grӕcis apparet, ſit quidem carmen, ſed laſciuum,ut uidere ſӕpe eſt apud Plutarchum. Hymni potius dicuntur,qui in honorem Dei canuntur. Sed ab his quӕ iam recepta ſunt,non ęſt facile diſcedendum, niſi res grauioris momenti ſit. Diximus item philoſophari, aut theologari eos Pſalmos,quibus titulus tantum,non etiam argumentum prӕfigatur. Igitur,& is Pſalmus caret argumento: theologatur autem altiſsimè de ſapientia, profunditateq́ ſciẽtiӕ diuinӕ. Eſt quoq́ in hoc Pſalmo maxima ab Hebraica ueritate diſcrepantia, ut difficillimè eum putem poſſe intelligi, niſi collatis diligenter codicibus Hebrӕorum, & illuſtrata tranſlatione Septuaginta, quӕ quidem à Grӕcis toto ueteri

ueteri testamento, cæteris interpretibus collatis, solet siue declarari, siue corrigi, ut nostræ in Pentateuchum reliquosq; libros, annotationes ostendunt. Nos ergo accuratè ueritatem Hebraicam, sensusq; ueriores elicere conati, significationes uerborum, & uim sententiarum exprimemus.

DOmine probasti me, & cognouisti me, tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam.

PRIMVM sciendum est, clarius haberi Hebraicè quàm Græcè, clarius Græcè, ac Latinè, hoc quod dicit, Probasti me, Hebraicè חֲקַרְתַּנִי inuestigasti me, sicut uertit Hieronymus: siue, scrutatus es me. Ac propriè hoc uerbum, ut tradunt Hebræi, & ut obseruare licet in scripturis, designat quod Græcè ψηλαφᾶν. Ac de his appositè dicitur, quæ non uidentur, tactumq́; corporeum, sensumq́; omnem effugiunt, & quorum est inuisibilis facies, ut ad eam sola cogitatione penetrari possit. Dico autem formas quasdam inuisibiles, corporea substantia qualitateq́; nudatas, uirtute harum formarum uidendarum, ante omnes spiritus, omnes animos generatim: mirabiliterq́; pollet Deus, ut ipse unus inusitato quodam, atq; infinito genere sapientiæ uideat omnia, quæ à cæteris corporeis & incorporeis animis uidentur: sed rursum alia, quæ à nullo Angelorum uel maximo ac sapientissimo cognosci possint. Atq; hæc quidem infinita esse dicendum est, quæ latitent in arcanis atq; abditissimis antris sapientiæ uastæ, & immensæ. Ex his autem duo genera tantùm nominari fortasse possunt, cætera in suis tenebris incognita, & innominata manent. Dico scientiam cogitationum, ac prouidentiam rerum futurarum. Hæc, inquam, duo ex immenso aceruo rerum earum, quæ sciūtur à Deo, à nullis spiritibus sciuntur, his à nobis appellationibus proferuntur, ac nominantur, in quibus, ut dixi, solus Deus dominatur, nec alius est intellectus qui uidere inuisibiles illas formas præter ipsum possit. Cogitationes formæ sunt internæ, abditissimæ, ab omni oculo corporeo & incorporeo remotissimæ, quas tamen uidet tam facilè Deus, quàm facilè noster oculus obiectam molem. Res autem futuræ formæ quædam sunt longè inuisibiliores, ut dubium sit, an formæ possint appellari, cùm nondum iexstant. Atq; longè est mirabilissimum scire quod nullam habeat subsistentiam, quod in causis suis sit abstrusum. Tanta igitur est, tam prodigiosa hæc utraque cognitio, ut solius Dei sit, à cæteris autem animis non eorum uirtute, sed reuelatione diuina aliquando possidetur. Neque tamen semper, neque uniuersum. Meritò igitur sapientissimus Vates exclamauit, carmen inchoans, Deus, scrutatus es, inuestigastiq; me, & cognouisti. Simul ac in me oculos tuos conuertisti, cognouisti quicquid in me esset. Nulla res arcana in me fuit, quam tu perceptam, exploratamq; non habueris. Prædicatur igitur hæc Dei uirtus tanquam præcipua, ac peculiaris illius, ac propria. Id quod cæteris locis idem Poëta facit, ut cùm dicit, Scrutans renes, & corda. Huius facultatis ac potentiæ, ut mirabilissima est, sic nullam possunt mortales reddere rationem, quomodo, inquam, animos nostros adeat, inspiciatq; Deus, quo accessu subeat aspiciatq; intacto carneo uelamine, ad sedem mentis, eam'que cogitantem aspiciat, cùm animus etiam sit inuisibilis, & inscrutabilis. Declarat igitur hoc, apertissiméque testatur mirabilissimam Dei potentiam, immensam'que spiritus eius lucem, ac profunditatem, & infinitam sapientiam, quam nulla res exilis, atque abstrusa, subterfugiat. Quatuor autem

tem ſunt motus, quibus animi ad mouenda corpora incitātur. Qui quidem motus atq; eorum cauſæ prius in animo generātur. Aut enim ſedemus, aut ſurgimus, aut incedimus, aut recumbimus. Hiſq; quatuor motibus omnes actiones diſtribuuntur, omneſq; ad eos cogitationes diriguntur. Sedemus igitur, aut ſurgimus, aliqua nos prius cogitatione mouēte. Nullaq; ferè eſt cogitatio, quæ non ad hos corporis motus pertineat. Principiumq; ut ſurgas, eſt obiecta animo tuo res, impellens illum, ut corpus excitet, ad ea quæ deſtinaſſet. Hæc igitur principia, & cauſas iſtorum motuum notas eſſe Deo prædicat. Neque enim aliud innuit cum ſeſsionem, excitationemq; meminit, id eſt principia horum motuum ac cogitationes ipſas. Nam motus ipſi corporei, etiam hominibus ſunt noti. Quare autem moueatur homo, ſolus habet Deus, qui uoluntates omnium uidet, exploratum. Quam rem ſi mortales attenderent, multas abſurdas nefariaſq; à ſe cogitationes reijcerent. Sed quid facies, quando ne facta quidem turpia, ſub oculis diuinæ maieſtatis, & hominibus aſpicientibus, erubeſcimus perpetrare?

Intellexiſti cogitationes meas de longe.

EXplicat quod propoſuit, ſed addit quod hanc diuinā poteſtatem magis oſtendat. Ac quod dicit, de longe, duobus modis poteſt intelligi: Aut de cœlo, & è loco remotiſsimo: aut à remotiſsimo tempore. Nam primum poteſt eſſe quale in ſuperiore Pſalmo dixit, Et alta à longe cognoſcit. Quod Hebræi interpretantur, è cœlo. Secundum item aliquot Hebræi proponunt. Intelligit ergo Deus nō ſolum res occultiſsimas, maximeq; inuiſibiles, ſed eas proſpicit à remotiſsimis temporibus, ut omnem habeat ante oculos æternitatem. Ac cùm tempus ſit res in cōtinua mutatione ſubſtantiam habens, ut præteritum abierit, futurum nondum ſit, atque inſtar fluminis ſemper decurrat, intelligitur tamen ab eo perinde, ac ſi res una eſſet ac continua. Nec ſolum ipſe circumplectitur, ſcientia ſua, tempora, ſed quicquid etiam in temporibus geritur: nec ſolum quæ palàm geruntur, gerēturq;, ſed etiam quæ cogitantur, ac cogitabuntur. Quod clariſsimum primæ ac ſempiternæ diuinitatis eſt teſtimonium. Cognitioq; rerum futurarum, & earum quæ ex humano ingenio, quod mutabiliſsimum eſt, naſcuntur, adeo ſolius Dei eſt, ut hoc apud prophetas maieſtatis ſuæ uelit eſſe argumentum. Apud Eſaiam indefeſſa uoce, rerum futurarum ſcientiam, ſed remotiſsimarum à ſuo præſenti, præbet Deus argumentum ſuæ magnitudinis. Afferte, inquit, de idolis & Dijs ſimulatis, ſi quid fortè habetis, dixit Rex Iacob. Accedant, & nuntient uobis quæ uentura ſunt. Quæ uentura ſunt, indicate nobis. Annuntiate quæ uentura ſunt in futurum, & ſciemus quia Dij eſtis uos. Et paulò pòſt: Quæ prima fuerunt, ecce uenerunt, noua quoq; ego annuntio. Antequam oriantur, audita faciam. Hæc apud Eſaiam à Deo in teſtimonium diuinitatis ſuæ dicuntur. Ac duplices ſunt res quæ prouideri poſſunt, naturales atque humanæ. Naturales in uniuerſum conſtantiſsimæ ſunt, ſingulæ uariabiles. Humanæ undequaque mutabiles, ut quæ principium habent uolubiliſsimum mentem humanam, qua nihil ferè eſt mutabilius. Res naturales aliqua ex parte prouideri ab omnibus poſſunt: ſingulæ autem & in particulari, inexplicabiles ſunt, longè inuolutiores res humanæ. Vtræq; autem tam humanæ, quàm naturales à ſuis effectibus remotæ, omnino ſunt hominibus incognitæ, & inexplicabiles. Longè autem inexplicabiliores, ſi ſint remotiſsimæ. Hæ tamen ſciuntur à Deo. Neque uero auſim ego aſſerere hanc rerum longinquarum cognitionem eſſe in Deo, propter ideas illius mente comprenſas. Cùm hæ quoq; cognitiones ſint

diuinæ, nihil à cogitationibus, nisi nomine, differentes. Siquidem Idea Græcè forma inuisibilis dicitur. ἰδέας κακῶν malorum formas ait Thucydides: & de ideis scribendi tractat Hermogenes. Sunt enim, quemadmodum ait Galenus ex sententia Stoicorum, Ideæ νοήματα, id est, cogitationes. Quare qui dicat Deum cognoscere per ideas, uidetur dicere, Deum cognoscere per cogitationes. Nullamq; affert causam. Minus ausim dicere, idcirco à Deo omnia cognosci, quia sit causa omnium rerum, quæ quoquomodo geruntur. Non enim autor malorum est Deus. Neque idcirco prospexit lapsum Adæ, quia causa fuit: aut casum Angelorum, quia cerneret quid esset ipse aliquando facturus: sed prospiciebat, ut ab illis facienda. Quare ratio istius cognitionis uidetur incomprensibilis, & inexplicabilis. Ac perinde naturalem omnium prouidendarum rerum Deus habet facultatem, quemadmodum debilem quandam ac exiguam prouidentiam habet homo. Vtque infinita est iustitia sanctitasq; diuina tum per se, tum si hæc in hominibus respicias: sic prouidentiam quandam naturalem comitantem ab æterno, spiritus sui magnitudinem eum habere putandum est. Mens est altissima, uasta, amplectens omnia. Homines autem perspiciunt minimè eorum quæ prospiciūt ipsi autores, aut quòd ideæ animis eorum insideant. Nouit igitur Deus omnium rerum naturas, nihilq; est quod non habeat in numerato. Et ut homo rem à propinquo tempore prospicit, eaq; facultas maior ac minor est inter mortales: sic Deus cùm sit mens maxima, ab æternitate in alteram prospicit æternitatem. Prospicit autem quæ à se, quæ ab hominibus, quæq; ubiq; ab omnibus fient causis, quibus ipse dedit uim faciendi. Prospicit autem quadam infinita ac sibi naturali prouidentia, incommemorabiliq; solertia: ut tanto præcedat humanam prouidentiam illa diuina, quanto, & fortitudine, & consilio, & sapientia, & uirtute ipse est homine superior. Quòd si altero modo placuerit intelligere locum, de longe, id est è cœlo, quo non est à terris remotior locus: id quoque mirabilissimum est, maximumq; diuinæ scientiæ testimonium. Nam id quoque prorsus est incredibile, maximeq; stupendum, ut cùm Deus, cuius statio longius distat à terris quàm ortus ab occasu, ibi tamen consistens, ut omnium gentium, uetustissimorumq; hominum, ut ait Aristoteles, est consensus, uideat quicquid geritur cœlo, & terris. Non solum ueluti sol omnes gentes & urbes aspiciens, sed etiam quæ tenebris opacis sepulta iacent, quæq; à summa terrarum facie altissimè recedunt, quò nequit aspirare Sol. Nec solum hæc ipsa, sed quædam longe plura nobis mortalibus incognita, quæ in cœlo, qui locus in immensum superat spatium terrarum, fieri par est, quò uult oculos diuinos extendens. Ac quanquam sit ab omnibus remotissimus, sedem enim habet celsissimam, perinde tamen omnia cernit, ac si præsens sit. Ac uidebatur pariter mirabile ipsi Prophetæ, ut qui in oriente esset, uideret quæ fierent in occasu: atque Deus regnans in altissima regione, uideat subiectas terras: & adeo uideat, ut usque ad inuisibiles cogitationes penetret. Merito igitur clamauerunt ueteres Poëtæ, Deum ire per omnes, terrasq;, tractusq; maris, cœlumq; profundum. Nec alienum est, ut ueritas fiat illustrior, proponere quid magnus uir Aristoteles super hac re locutus fuerit, quomodo Deus in cœlesti sede positus, adsit in omni loco, cuncta uidens atque exaudiens, sicut ait Orpheus in hymnis suis:

πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις, id est,

Cuncta uides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Aristoteles igitur in libro de mūdo, ait, uetustam esse famam à Deo, & per Deum cuncta extitisse, cuius auxilio destituta, nulla natura possit consistere. Hinc quosdam eousque progressos, ut dicerent, Dei omnia esse plena, qui ob oculos, ob au-

res

res nobis occurrat: quam aſſeuerationem non de ſubſtantia, ſed ui ac facultate diuina, dicit idem eſſe ueram. Eſſe enim Deum ſeruatorem genitoremq́ omnium rerum, non quòd laborem perinde atque animalia ſuſcipiat, ſed indefeſſa uirtute ac facultate in eis inſtituendis, ac creandis utatur, qua uel remotiſsima euincat. Supremam igitur celſiſsimamq́ ſedem ipſum natura ſua poſſediſſe, indeq́ ſummum ſolere à Poëtis nuncupari, inq́ altiſsimo uertice totius cœli, ut Poëtarum princeps ait, conſiſtere. Maxime autem bonitatis eius eſſe particeps proximum illi corpus, cætera poſt illud deinceps, uſque in noſtra loca. Hinc res terreſtres, quia ſint ab eo remotiſsimæ, fluxas eſſe, ac debiles, plenasq́ turbationis. Quatenus igitur per omnia penetrat diuinitas, hoc propiores, longinquiores'ue, tum noſtrates res, tum quæ ſupra nos exiſtunt, magis minus'ue illa ſumma bonitate ſolere frui. Itaque melius eſſe, ipſiq́ Deo congruentius arbitrari, poteſtatem eius in cœlo conſiſtentem, omnia uel quàm diſtantiſsima conſeruare, quam per omnia, & quo neque decorum Deo ſit, penetrantem, res terreſtres procreare. Id ne principibus quidem humanis eſſe decorum, ut omni operi promiſcuo, ac uulgari ipſi interſint. Exemplum de Dario uel Xerxe ſummis regibus Perſarum: Ipſe enim rex tanquàm ratio Suſis aut Ecbatanis ſedet, omnibus inuiſibilis, admirabilem auroq́ & electro & ebore flagrantem aulam obtinens. Extra proceres, è quibus alij regem proxime circunſiſtant, alij cuiuſuis ambitus, ueſtibuliq́ cuſtodes ac nuntij ſint, ut ipſe Rex cuncta exaudiat. Et quæ ſequuntur apud eundem. Quare uidetur ab eo probatè dictum, non ſubſtantia adeſſe ubique Deum, ſed præſentiam eius eſſe in cœlo, potentiam uſquequaque pertinere: perinde, quaſi ſolem, qui in cœlo exiſtens, radijs ac potentia flumineq́ lucis ſuæ, adeſt omni loco. Quare qui dicunt, Deum ubique eſſe per præſentiam, per potentiam, per prouidentiam, non uidentur quicquàm dicere diſtinctum. Nam ſi adeſt per potentiam, utique & per præſentiam, ac prouidentiam. Ac præſentia illa non ſubſtantiæ eſt, ſed potentiæ, tanquàm radiorum, tanquàm lucis ab eo manantis, omniaq́ implentis. Hoc eſt quod dicitur à noſtro, Deum è ſummo uertice mundi uidere uniuerſa, etiam inuiſibiles cogitationes. Cum quo mirabiliter concordat Homerus, interdum appellans Deum ὑψίζυγ', id eſt, ſupremum, regnantem in ἀκροτάτῃ κορυφῇ celſiſsimo uertice cœli, interdum εὐρύοπα, id eſt latiſsimè cernentem: noſtro autem à longe dicẽte Deum uidere uoluntates humanas, ut illi certam ſedem in cœlo, oculum autem ſiue prudentiam, terras attingẽtem, & uſq́ in corda humana penetrantem, adſcribat. Hoc loco admoneo diſſentire Hebræos à diuo Hieronymo, qui in ſuo Pſalterio tranſtulit, Intellexiſti malum meum de longè, pro eo quod tranſtulerunt Septuaginta, Cogitationes meas de longè. Cuius uarietatis hæc cauſa eſt. Malum Hebraicè dicitur רע rah, cogitatio רֵעַ reh. Vtraq́ uox addita Iod rehi, ſignat malum meum, uel cogitationem meam. Sed quando per ſeua ſcribitur, malum meum deſignat. Quando per zere, cogitationem meam. Conſentiuntq́ omnes interpretes Hebræi, declarare hanc uocem cogitationem, ponentes loco eius מחשבתי machshebathi, quæ clarè ſignificat, cogitationem meam. Quamobrem hoc loco magis ſequi debemus editionem Septuaginta, quàm quod uertit Hieronymus. Neq́ enim hæc dicentes, autorem ſanctiſsimum reprehendimus, ut nuper quidam, ut ſe defenderent, nos criminati ſunt. Nam propoſito quid ſit in fonte, debent editiones illuſtrari, quod neq́ diſſentire eſt, neq́ reprehendere.

Semitam meam, & funiculum meum inueſtigaſti.

REcurrendum hoc quoq; loco ad fontem, ne translatio sensui sit impedimento. pro funiculo Hebraicè est רִבְעִי quod Hebræi concorditer significare dicuntur רבצי accubationem meam. Quod prodit Rabi Moses, cumq; sequitur Abraham & Dauid. Hieronymus item uertit, accubationem. Septuaginta uerterunt σχοῖνον, quam uocem interpres Latinus, quisquis fuit, non rectè uertit, funiculum, nec assequutus est mentem interpretum. Minus etiam illi qui eam reddiderunt, directionem. Diuus item Hilarius, qui ait hanc uocem significare certum itineris spatium, uerum quidem dixit, sed non quod proponitur hoc loco. Ergo σχοῖνος, ut ait Suidas, duo in summum declarat, μέτρον τι γεωργικόν, mensuram quandam in agricultura, quam significationem Latinus est sequutus: tum dicit idem, σχοῖνος ἡ ψίαθος schœnus storea est, siue cubile, è storeis factum, & quod à Græcis dicitur χαμεύνη, id est humi cubatio: quamobrem non recesserunt Septuaginta à significatione uocis Hebraicæ, sed eam appositissimè uerterunt. Latini uero quo significatu ea uox accipienda esset, non uidentur intellexisse. Quocirca pro, Et funiculum meum inuestigasti, iuxta Septuaginta dicemus, Et cubationem meam inuestigasti. Ac pro inuestigasti est זֵרִיתָ, zeritha. quod Rabi Dauid docet significare סבבת, id est circundedisti, comprendisti. Multaq; sunt in sacris literis testimonia. Nihil autem poterat dicere clarius, perfectam cognitionem uolens ostendere, quàm ut fateretur Deum circundare, comprendere more coronæ, facta humana, cogitationes, & incessus. Posuit igitur, quemadmodum diximus, quatuor circunstantias, quibus humana uita dispensatur, Sessionem, resurrectionem, incessum, cubitionem. Pro semita igitur est אָרְחִי incessus meus. At incessus diurnus est, cubatio nocturna. Clamat igitur tam nocturnos, quàm diurnos motus corporis ac positus, Deum habere perspectos, ac comprensos. Si cubem inquit, scis quid faciam: si proficiscar, si sedeam, si surgam, nullus motus, nulla corporis animiq; affectio te latet. Sedeo, cernis quid moliar, quo memet uertam: Sto, extemplo aspicis, quo spectem; cubo, identidem. Non est quò me uertam, ut oculos tuos effugiam.

Et omnes uias præuidisti.

PRo eo quod Septuaginta dixerunt prouidisti, Hebraicum habet הִסְכַּנְתָּה hascantha, quod interpretes aiunt declarare הרגלת assuetus es, incaluisti ad semitas meas. Diuersum est autem hoc à superiore, & uoce, & significatu. Illud enim solum corporis incessum declarat, hoc autem totam humanam uitam, uarijs studijs moribusq; inflexam, quæ uiæ dicuntur Hebraicè. Omnis ergo institutio, omne studium, quod ab homine suscipitur, uia dicitur Hebraicè. Nec de uita corporea, & artibus corporeis, siue institutis his dicitur, quæ ad corpus pertinent, sed his quæ pertinent ad animos. Generatim quidem, duæ sunt uiæ, uirtutes ac uitia, omniumq; uirtutum eadem ferè uia ac ratio est. Non mulum inter se omnes dissimiles existentes. Viæ uitiorum infinitæ penè, totq; eorum formæ, ut ferrea uox eas non possit comprendere. Reperiunt enim quidam inusitatas prorsus, & horribiles flagitiorum uias, quas etiam detestabile sit commemorare. Alios inflammat libido, quosdam captiuos habet auaritia, cæteros obsidet ambitio, quæ quidem cunctis sunt nota. Quidam magnis fraudibus ad omnia muniunt sibi uiam. Hæ igitur dicuntur uiæ. Ac siue ad famæ, siue honorum, seu pecuniarum tendis cupiditatem, nota sunt omnia Deo, nihil facies quod ille non cernat. Habes semper eum facta tua contemplantem, saltem cùm uoluerit cognoscere potentem. Ac facta tua, siquidem fœda obscœnaq; fuerint, nota quidem tanquàm iudex habebit,

fruitur

fruitur tamen beatitudine sua, nec eum perturbat facinorum tuorum turpitudo. Scit autem te daturum aliquando pœnas, uenturumq; te ad tuarum miseriarum & scelerum confessionem.

Quia non est sermo in lingua mea, ecce Domine tu cognouisti omnia.

HOc ordine legendum est. Sed illud item oportet scire, ut oratio sit integra, id quod Septuaginta uerterunt, omnia secus habere in Hebraico. Nā quod transtulerūt sermonem, est מִלָּה id est uerbum, dictum: quod fœminini generis est in Hebraico. Huic respondet, quod reddiderunt omnia, cum Hebraicum habeat כֻּלָּהּ totum ipsum, omne ipsum, uidelicet uerbum: totusq; cōtextus sic habet, quia non est uerbum in lingua mea, ecce Domine cognouisti totum ipsum. Arbitrorq; Septuaginta omnino uertisse λόγος, id est uerbum, non δόλος dolus, ut quidam habent codices. Procedens igitur per omnia, scientiamq; diuinam ad omnia pertinentem demonstrans, posteaquàm prædicauit ei notum esse cor, perspectissimas esse cogitationes, progressus est ad quatuor corporis circunstantias, quibus corpus agitatur: tum cæteras partes commemorat. De sermone igitur loquitur, quem notum esse Deo testatur. Idq; pluribus modis: non solum enim dicit eum audire è cœlo loquentes, sed omnium linguas, etiam barbaras habere animaduersas ac certas: tum si quid in sermone abstrusum est, si quod latet ęnigma, si qua obliquitate oratio torquetur, si quo fuco & colore figurato tegitur, omnia, ait, sunt illi nudata atq; aperta: ac scit, quò pertineat omnis oratio, quid'ue spectent loquentes. Audit blasphemias humanas, & querimonias. Audit laudantes, benedicentes, & in aduersis illi gratias agentes, tum desperantes, & imprecantes. Sentit quorundam philosophorum iactantiam: &, ut loquar grauissimè, sentit temeritatem: audit altercantes ac pertinaces, de minimis rebus digladiantes, & in dubitationem ac quæstionem omnia adducentes. Exaudit omnium clamores, nihil eum præterit, quod inter homines uario sermone circunfertur. Vnius paupерculæ tacitas precationes excipit: & hę omnia de cœlo, id est, loco remotissimo, illis auribus diuinis, non nostris hisce corporeis, sed admirabili, incommemorabili, incognitaq; nobis mortalibus uirtute ac maiestate. Nec minus exaudit quæ in uno loco atq; in altero dicantur: tam in latum tendit eius auditus, quàm descendit in altum. Nulla est uocula cuiusuis mortalis, sit licet in occasu, sit in ortu, in carceribus, altissimisq; tenebris delitescat: mirabiliter omnes exaudit. Omnia, inquit Orpheus, uidet, omnia exaudit. Ille est sol, qui, πάνθ' ὁρᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει, cuncta uidet, cuncta audit, ut Homerus inquit. Quid enim prohibet, quo minus horum testimonijs utamur, quando & Apostolus his usus est? Hæcq; omnia sine defatigatione, sicut sine defatigatione sol opera omnia lustrat. Similiter autem non inficitur, ac perturbatur, tantis uocibus, clamoribusq; magnus animus eius, ut non inficitur sol radios etiam per fœda immittēs. Eadem maiestate non accipit offensam, qua uincit omnia auditu. Auresq; habens cuncta excipientes, stabilis est, & æternus, & à sua felicitate nūquam tantillum deflectitur. Similis nobis in nostris, magnus autem in suis.

Nouissima, & antiqua, tu formasti me, & posuisti super me manum tuam.

HÆc quoq; longe secus habent in fonte. Attende igitur cuncta, uidebisq; sensum ueriorem. Pro hoc etenim, non ipsa nomina rerum, nouissima, & anti-

qua ſunt, ſed aduerbia iſtarum rerum hoc modo. אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי id eſt, ante & retro formaſti me. Quòd autem hæc ſit uerior lectio, multis indicijs poteſt colligi. Siquidem, & Hieronymus ſequutus Hebraicum tranſtulit, Retrorſum & ante formaſti me. Chaldæus item eodem modo nihil diſſentiens, מֵאֲחוֹרַי וּמִקַּמַּי, hoc eſt, à tergo, & à facie. & Hebręi concorditer exponũt hæc aduerbia, pro ante, & retro. Idq; uidetur eſſe filum orationis, ac conſequutio. De omnibus enim internis & externis motibus humanis loquitur, poſteaquàm de ſermone propoſuit. Deinde ut uniuerſa complecteretur, addidit ſe eſſe opus diuinum, propterea nihil fugere Deum quod ſit in opere ſuo: quo loco diligenter ſunt à nobis, quæ dicantur, etiamq; atq; etiam animaduertenda. Nam qui potius naturam quàm Deum proponerent indagandam, non in Deum, ſed in natura humanum opificium referrent. Dicerent nos de ſemine naturaliter naſci, manus, pedesq;, totumq; corpus naturaliter effingi, ſic item natura cuncta corporis munera fuiſſe diſtributa. Sicut naturalis quidam motus, rerumq; rationes in omni re exiſtant, uiq; uulnus aut corporis abſceſſus, ac caro diuulſa concurrant. Quòd maria tumeſcant, æſtusq; fiant, & quas ἀμπώτιδας uocant. Nam ut febres in corporibus animantium nemo diceret à Deo certos ordines, reditusq; tenere: ſic eſſe potius rationes quaſdam omnium rerum, quibus naſcantur, creſcant, moueantur. Sic formam humanam, & omne opificium ad certas leges, neceſsitatesq; naturæ referrent. Hæc, inquam, dicuntur, dicebanturq; olim à multis, ſed ſumma imperitia dicebantur: quòd non animaduerterent errorem, quo implicarentur, dum quaſdam rerum ab uniuerſalibus principijs rationes profectas, eodem iudicio, atque illas ipſas uniuerſales cauſas componerent. Atq; equidem cenſeo ſeparandum quidem, quod natura, ab eo quod fiat uoluntate diuina, ſed non ubiq;. Natura cogebat arborem creſcere, eadem ſubitò, uolente Deo, creuiſſe potuiſſet. Et ſi homo parare in alterum expeditionem decreuiſſet, idem & à Deo fieri potuiſſet, poſſuntq; omnia generatim à Deo fieri, quòd à ſingulis quibuſq; cauſis generantur. Dicendum ergo, datos eſſe unicuique rei particulares motus, ſed principia originesq; maiores à Deo profectas, ab his magnis exordijs reliqua prouenisse. Itaque ſi ſanè ac prudenter loqui uelimus, in eum, qui maiores illas cauſas omniumq; particularium motuum excogitauit principia, cuncta referemus. Neque enim idcirco non ſumus ipſi Dei opus, quia non ſimiliter atque Adam ſumus à Deo creati. Creati enim ſumus in illo ab eodem atq; ille. Sic omnes formæ generatim. Hocq; palam intereſt inter magnum illum autorem parentemq; generis humani, atq; mortales opifices, quòd ille formarum uniuerſalium, earum inquam formarum, è quibus alię innumerabiles naſci poſſent, fuit creator: at homo, unam modo creat rem quæ de ſe aliam generare non poſsit. Quis eſt enim qui in uno ſimulacro, plura poſsit inſtituere ſimulacra? In una domo eas cauſas collocare, ut ex his plures naſcantur. Formarum igitur uniuerſalium Deus eſt creator, qui in una rei cuiuſq; origine, innumerabilem naſcentium rerum ſtirpem collocauit, ac fundauit. Quocirca perſpectiſsimum ſanctiſsimi patres illi habentes, primum hominem à Deo fuiſſe creatum, ſe à Deo creatos prædicabant. Quia quidquid in illo fuit, eſt item in nobis, & in illa origine, tota proles humana pependit. Audiant hæc igitur omnes qui naturam à Deo ſecernunt, quod quidem ſine errore & cum errore fieri poteſt. Quicquid enim facit nunc natura, facit à Deo ſemel inſtituta, & in hoc curſu poſita, habens particulares motus, qui à prima origine, inuentioneq; diuina deſcendunt. Atque hoc quoque conſidera, quod ait, tu formaſti me. Nunquam enim fieri potuiſſet ut ex uiliſsimo ſemine, tanta moles corporis, tam decoris membris diſtincta

ſuccreſ

succresceret, nisi Deus sapientissimis suis consilijs id præparasset. Non'ne confundi ordo, ratio'que corporis potuisset? Quomodo ex humano semine, non monstrum aliquod coaluisset? Vbi in semine equino erat equus, in bubalo bos? in leonis semine, leo? Non igitur sine diuina sapientia fieri hæc potuerunt, nec possunt habere nisi consilium magni opificis, principium. Ideo addidit, Posuisti super me manum tuam. Manus, inquit, tuæ fecerunt me, ut ait Iob. Manum tuam super me, dum me creares, posuisti, ut figulus manum operi admouet suo. Quo loco mirabile proponitur sacramentum, quomodo manu diuina creatus sit homo. Dicam'que quæ mihi probabilia uideantur. Duabus rationibus possumus hoc intelligere, ut per prosopopœiam manus Deo dederit, pro quadam diuina facultate ac potestate, quæ in manibus apud nos extitit. Nam, ut alibi nobis est dictum, à consuetudine rerum nostrarũ oculos remouere nos oportet, ac quandam cogitare secretam ignotam'que Dei uirtutem, quæ in alio sit, quàm in manibus. Atque illud fortasse est accõmodatissimum exemplum, si consideremus omnium rerum esse priuatas facultates, etiam occultas nonnullas, & ingentes ac mirabiles. Venti idem efficiunt sine manibus, atque homines manibus: Deijciunt arborem, domos euertunt, undas propellunt. Hæc eadem fiunt ab hominibus, sed diuersa facultate, & ex diuersa causa surgente. In neruis sunt humanæ uires, at uires uentorum non item. Remoræ exigui pisciculi, tanta uis esse fertur, ut contra omnem impetum, nauim uentis, & remis incitatam sistat. Lapis Herculeus nec manibus, nec ullo quod uideri possit instrumento, attrahit ferrum. Similem quandam uim secretam, ac latitantem habere Deum certò scias, qua cuncta moueat, operetur, informet, ac perficiat. Sed uim secretam nobis, ac inuisibilem, & incognitam, nec in manibus existentem, sed sua ratione, sicut priuatam uim habet, si parua licet componere magnis, obscuram'que Remora. Hæc uis diuina, quæ quidem non est in manibus, tropicõs in manibus esse dicitur, id est, loquentibus nobis, ex his quæ nostra sunt. Ac solius ferè linguæ Hebraicæ sunt hæ figuræ. Nemo enim, reor, nisi poëticè, dixisset, apud Romanos ac Græcos, manum Dei, ac pedes, atque os. Ea igitur diuina uirtute creatus est homo. Secundo possumus non quidem tropicè, sed ad uerum credere Deum manu sua hominem creasse: non quòd corpus carneum, neruis atque ossibus septum, tunc haberet: sed corporis humani assumptum simulacrum, aut præsentiam quandam mirabilem, atque stupendam, lætissimam, quam cernens primus homo, incredibili uoluptate afficeretur, præsentiam dico diuinissimam, ipsum'que Deum maximè decentem, humanam tamen, humanæ'que figuræ archetypum. Figuram'que istiusmodi, ne fortè quod dicimus, cuiquam impium, aut nouum uideatur, referentes scripturas, audies habuisse Deum sæpe, & in his priscis patribus apparuisse, alloquutum'que fuisse. Tres enim uidit Abraham, è quibus duo Sodomam accesserunt, quos Angelos fuisse scriptura dicit. Primus autem, uel qui medius inter eos incedebat, erat Deus, qui cum Abraham restitit, & cum eo de gentis sceleratæ loquebatur excidio. Is'que nomine illo supremo ac diuino quatuor literarũ uocatur ibidem à scriptura. Hunc cum duobus illis, sub forma uiri uidit Abrahã. Et ecce, inquit, tres uiri. Is idem apparuit Mosi. Neque uerò illum prodigiosa aliqua forma apparuisse credas, sed admirabili quidem illa, humana tamen. Possem'que alia exempla commemorare, quæ erunt uolentibus in promptu. Hac humana forma dixerim Deum à primis parẽtibus uisum, atque ideo dixisse scripturam, Deum fecisse hominem ad imaginem similitudinem'que suam, eam uidelicet similitudinem, qua creans hominem appareret, & uideretur, audiret eum, uideret'que homo deambulantem, sicut deambulauit cum Abraham

Abraham

Abraham, & cum eo comedit. Fas enim est hanc similitudinem, & ad illam interiorem animi, & illam, quam induit creans hominem, pertinere. Induit autem eam figuram, qua creare, & formare hominem statuerat, & quam esset usque ad ossa, & carnem aliquando assumpturus. Propterea non erat Deus similis homini, sed homo similis Deo, ad cuius formam creabatur homo, ut esset quasi factitius Deus, Dei simulacrum. Eratq; ea humana quidem figura, longè tamen clarior ac diuinior, quàm nostra: ueluti apparuit in monte, in quo non mutata facies eius, sed glorificata fuit: nec formam humanam deposuit, sed eandem gloriosissimam ostendit. Vt ergo Deus Abrahæ uiri habitu apparuit, comedit, loquutus est, æquè primum hominem, eum in humana figura uidisse, & audisse censeo, manusq; suas super se imponentem, aspexisse, & tactum manuum eius sensisse. Ac uideo ueterem quoque poësim quæ magna ex parte ex antiqua theologia, & literis sacris fluxit, humanas figuras dare Deo solitam, quibus Deus circumamictus hominem aliquem regeret, illiq; ubique esset comes. Ac modò iuuenem, modò grauissimi aspectus senem apparuisse. Homerus, cuius non repudio testimonium, cùm bene loquitur, filiam Dei, id est sapientiam, proponit humana figura assumpta, ire amantissimo iuueni comitem, eiq; optima consilia proponere. Atque etiam Eusebij doctissimi, & infinitæ eruditionis uiri, ut alios interim taceam, non tacebo testimonium, ut scias quis esset, is qui facie ad faciem cum antiquis patribus loquebatur. Is in libro primo εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, sic ait ad uerbum: ἐπάκουσον γοῦν ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, ποτὲ μὲν θεὸν καὶ κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον θεοῦ προσαγορεύει. θεὸς μὲν καὶ κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν αὐτῶν γενόμενος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω πατρός. Hoc est, Audi igitur, ut Moses ipse, eum qui amicis Dei olim apparebat, & cum illis sæpe loquebatur, interdum Deum, Dominumq;, interdum & Angelum Dei uocitarit. Deus enim erat illorum piorum uirorum, Angelus supremi patris. Hæc Eusebius. Hippolytus item Episcopus uerbis super Danielem cap. x. de uisione quam idem Propheta uidit, ait, ἐν μὲν οὖν τῇ πρώτῃ ὀπτασίᾳ ἄγγελον Γαβριὴλ πεμπόμενον, ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' αὐτὸν τὸν κύριον ὁρᾷ, οὔπω μὲν τέλειον ἄνθρωπον, ἐν δὲ σχήματι ἀνθρώπου φαινόμενον. Id est, In priore quidem uisione uoluntatem ad se Angelum uidit, hic ipsum Dominum, non quidem eum perfectum hominem, sed in figura humana apparentem. His Eusebius & Hippolytus commonstrāt Deum fuisse, qui à ueteribus patribus uisus fuerit. Talem ego cum Adæ apparuisse censuerim, ut illius eximiam effigiem ille uideret, ad quod exemplum, ipse ab illo formatus fuerit, idq; posteris suis tota uita, quæ longissima fuit, prædicauerit. Vt eisdem illis manibus uiderit se ab eo creari, quibus uidit eum Abraham panem sumentem, oriq; admouentem. Hancq; cognitionem reor ad posteros manasse.

Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam.

VT sint omnia clariora, uim uerborum, & translationis proprietatem consideremus. Cùm multa è quibus inenarrabilis & inscrutabilis scientia Dei existat, proposuisset, nunc perinde atq; Paulus ille, exclamat, O' mirabilem scientiam, ad quam neq; ego, neq; quisquam poterit accedere. Mirabilis apparet & insuperabilis, meisq; cogitationibus longe excelsior. Diffugit oculos meos. Duosq; hęc uerba habent sensus, cōsiderata & accuratè animaduersa sermonis Hebraici proprietate. Nam quod dicit, ex me, potest transferri, & intelligi præ me, ut dicat, mirabilis est scientia tua præ me. Sic enim formantur Hebraicè comparationes. Ponitur nomen

nomen ipſum ſimplex, poſt ſequitur prępoſitio מִן id eſt, præ, cum re, cum qua fit comparatio. Ad quem ſenſum intelligendus eſt locus ille, Bonum eſt confidere in Domino, quàm confidere in homine. Quæ locutio Hebraica eſt. Dicendum Latinè fuerat, potius quàm confidere. Et illud: Quoniam multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet uirum, id eſt, plures. Hebraiſmus enim eſt. Similiter ſi dicere uellent, Deus eſt homine potentior, dicerent, Deus eſt potens præ homine. Hoc eodem ſenſu dictum eſt: Mirabilis eſt ſcientia tua prę me. Excelſior me eſt, nō poſſum eam effugere. Et quod dixit, Confortata eſt, Gręcè ἐκραταιώθη, clarius Hebraice, נִשְׂגְּבָה exaltata eſt, præualet, antecedit, ſupra me eſt. Et quod ſequitur, Non potero ad eam: id eſt, cum illa nihil poſſum. Non poſſum illam ſubterfugere: apud illā nihil poſſum. Vbiq; ab ea præuenior. Is enim eſt loquendi Hebraicus modus: Is ſenſus eo quoq; probatur, quòd ſtatim ſubijcit, quò ibo à ſpiritu tuo? Ergo uerior ſenſus eſt, ut dicat ſcientiam diuinam, omnes humanas aſtutias euincere, omnes omnium notas habere cogitationes. Neminem eſſe qui ſe ab ea queat abſcondere. Adeſſe eam ubique, omnia intuentem ac ſcientem. Iuxta hunc ſenſum, qui mihi magis probatur, neceſſe eſt uocem Hebraicam, מִמֶּנִּי (quam Septuaginta reddiderunt, ἐξ ἐμοῦ. ex me) interpretari, præ me. Quæ eſt ratio ſermonis Hebraici in comparationibus. Nam alter ſenſus ut dicat, ſcientiam, ſapientiamq; Dei mirabilem apparuiſſe ex homine, id eſt, propter humanum opificium, bonus quidem ille: ſed agitur hoc loco non de ſapientia operum diuinorum, ſed infinita cognitione, qua nihil illi ſit obſcurum, præcipuè facta, cogitataq; humana. Quod declarant omnes uerſus, qui ſequuntur. Hieronymus quoque hunc locum uertit, Supra me eſt ſcientia, & excelſior eſt. Ac quod dixit, Non potero ad eam, Hebraiſmus eſt, id eſt, cum illa, iuxta illam, præ ea.

Quo ibo à ſpiritu tuo, & quo à facie tua fugiam.

SPiritum Hebræi hoc loco præſentiam interpretantur. Ac repetitionem eſſe dicunt, cùm ait: & quo à facie? Verum appoſitiſsimè locutus eſt Propheta. Propriè enim ſpiritum diuinum dixit, quia inuiſibiliter penetret in omnes partes. Omnibus autem in linguis idem eſt nomen ſpiritus ac uenti. Sic Hebraicè & Græcè, ſicut Latinè. Cur autem animi ſeparati atque inuiſibiles, ſpiritus & uenti uocentur, non una fortaſſe ratio eſt. Nam cùm hoc nomen rei corporeæ ſit ſignificatio, ſpiritus fortaſſe dicuntur à corpore aërio quo ueſtitos eos ac circundatos eſſe multi ſibi perſuadent. Vnde de his Heſiodus:

ἠέρα ἑσσάμενοι πάντῃ φοιτῶσιν ἐπ' αἶαν.

Aëraq; induti tota tellure uagantur.

Item ſpiritus appellantur, quia ſint inuiſibiles, ſicut aër, & uentus, mirabiliter autem perinde atque uentus inuiſibiles operentur. Vt euertit uentus radicitus arborem, nec uidetur ab ullo, ſic operantur ſpiritus miranda, à nemine uiſi. Hac ego ratione putauerim omnes res quæ noſtrorum fugiunt obtutum oculorum, ſpiritus appellatas, quia plurimum à corporea natura recedant. Nam nomen ſpiritus cùm corporeæ rei ſit appellatio, tranſit ad ſignificationem incorporearum, propter ſummam affinitatem atque ſimilitudinem. Siquidem neque animus eſt nomen rei incorporeæ, ſed corporeæ. Animus enim quaſi ἄνεμος anemus, id eſt, uentus. Spiritus igitur uel ſpiratio, ſeu uentus, cùm ſit res inuiſibilis, præpotens, operans mirabiliter, ſumptus eſt ut ſignificaret res incorporeas, quæ totæ ſunt inuiſibiles. Ac primùm ſpiritus dicitur, omnis inuiſibilis animus, deinceps omnis inuiſibilis res, quæ ex inuiſibili animo proficiſcitur. Primumq; ſpiritus cuiuſque, eſt

ipſemet, id eſt, animus, non ſubſtantia quidem, ſed effectibus apparens oculis. Secretè autem animorum & inuiſibiles operationes, ſpiritus, uel afflatus dicuntur. Quibus propter ſympathiam, ipſorumq́ inter ſe conſenſum, ſe mutuo tangere & afflare animi poſſunt. De quo non eſt is diſſerendi locus. In afflatibus, inuiſibilibusq́ aſpirationibus, ſpiritus diuinus, qui per omnia uiſibilia & inuiſibilia intenditur, tenet principatum, habens animos in poteſtate, eos quocunq́ uelit, mouendi potens. Ergo occulta Dei maieſtas, quæ per omnia ſparſa permeat, ſpiritus dicitur. Id eſt ſecreta quædam & oculis noſtris qui craſſi, corporeiq́ ſunt, occulta poteſtas, omnia amplectens: ubique præſens. Ideoq́ Hebræi ſpiritum dicunt ſignificare aſsiſtentiam in omni loco diuinam. Eam celebrant ubiq́ philoſophi, atque Poëtæ. Proinde anima mundi ab antiquis dicebatur. Ac Tullius philoſophiæ Latinæ princeps, cùm de ordine & conſtantia omnium rerum loqueretur, hanc ſapientiſsimam uocem tulit: Hæc ita fieri omnibus inter ſe mundi partibus concinentibus profectò non poſſent, niſi ea uno diuino & continuato ſpiritu cõtinerentur. Hæc ille dicens, oſtendit & celebrat omnia implentem, uiuificantem, ubique præſentem ſpiritum, ſic cognoſcentem omnia, ſicut alentem, uiuificantemq́. Meminit ſpiritus huius etiam Ariſtoteles, qui de mundo diſſerens, hæc dixit: λέγε) δὲ καὶ πνεῦμα ἑτέρως, ἥ τε ἐν φυτοῖς, καὶ ζῴοις, καὶ διὰ πάντων ἥκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία, περὶ ἧς λέγειν νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. Hoc eſt, Alio item modo, inquit, ſpiritus dicitur quædam tum in plantis atq́ animantibus, tum per omnia commeans animata, fœcundaq́ ſubſtantia, de qua nunc loqui non eſt neceſſe. Hæc Ariſtotelis deſcriptio ferè repręſentat illud, quod iam diximus. Spiritus igitur diuinus eſt uis ac poteſtas ubiq́ diffuſa, omnia continens, animans, exaudiens, uidens, quo uniuerſa indigent ad uitam ac ſui prouidentiam. Rectè igitur dixit: Quo ibo à ſpiritu tuo? Nemo enim poteſt illos oculos effugere, non corporeis modo motionibus, ſed ne animi quidem.

Si aſcendero in cœlum, tu illic es: ſi deſcendero in infernum, ades.

DVas inter ſe remotiſsimas proponit mundi partes, ſupremam, altiſsimum cœlum, atq́ infimam, quæ infernus appellatur. In his locis, qui ſunt maximè longinqui, ſi nemo ualet conſpectum Dei effugere, multo minus nullus erit locus in quo in præſentiam Dei non incurras. Atq́ eſſe remotiſsimas mundi partes cœlum & inferos, phyſica quoq́ ratione probatur. Orbis enim quidem eſt terra, non tendens in infinitum, nec in profunditatem interminatam procedens. Nam cum quantitas terrarum, ſupremaq́ circũferentia, & ambitus, quem numerum habeat, ſit certis rationibus deprenſum, facile poteſt intelligi, quanta ſit earum profunditas. Omnis enim orbicularis corporis ambitus, triplo ac dimidio maior eſt diametro, id eſt, linea, quæ ab extremo ad extremum recta per centrum egreditur. Si igitur deprenſum eſt, quod quidẽ facilimum fuit, quantus ſit orbis terrarum, id eſt, tota ſurſum ac deorſum ac circum ſuperficies terrarũ, deprenditur etiam quãta ſit earum profunditas. Terras autem non eſſe infinitas, nec in infinitum ſubſidere declarat quotidiana cœli rotatio, ac reditus luminum cœleſtium, quæ uigintiquatuor horis hunc orbem circumeunt. Circumeunt autem ab illo remotiſsima, ut ſi terris propius ferrentur, iter quod diei ac noctis conficitur ſpatio, unius horæ conſiderata ſituum proportione ſit conficiendum. Breuiſsimus igitur eſt, reſpectu mundi, terrarum orbis. Quo loco audi ipſum illum Ariſtotelem: καὶ τῶν μαθηματικῶν ὅσοι τὸ μέγεθος ἀναλογίζεσθαι πειρῶνται τῆς περιφερείας, εἰς τεσσαράκοντα λέγουσιν εἶναι μυριάδας σταδίων, ἐξ

ὧν

ὧν τεκμαιρομένοις οὐ μόνον σφαιροειδῆ τὸν ὄγκον ἀναγκαῖον εἶναι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μὴ μέγαν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ἄστρων μέγεθος. Quæ sunt: Quin & mathematici qui hunc numerum colligere conati sunt, ferũt terrarum orbem procedere usq; ad quadraginta millia stadiorum, Ex quibus non solum globum terræ orbicularem coniectantibus esse necesse erit, sed etiam non adeo magnum, si cum cæteris astris conferatur. His Aristoteles ostendit terram in orbem uel circunferentiam esse circiter quinquaginta millia milliariorum. Tot enim ferè sunt quadraginta millia stadiorum. Si tanta igitur est circunferentia, profunditas, id est, diametros erit triplo dimidioq; minor, id est, nouem millia milliariorum. Hæcq; quantitas terrarum est à summo usque ad summum. Centrum autem in medio est, quod æqualiter ab utraque parte distat. Quatuor igitur millia milliariorum ac quingenta, plus, minus, sunt usq; ad centrum terræ, id est locum profundissimum & à cœlo remotissimum. Quo cùm perueneris ad alteram terrarum partem propinquabis. In centro autem terrarum maximeq; longinquo loco à luce, & sede diuorum, inferos esse, omnibus gentibus est persuasum. Appellatur autem is locus Hebraicè שאול sheol, id est cauerna, fossa, ut locus qui sit profundissimus, altissimaq; quasi cauerna, nulla ut sit profundior, ἀντονομαστικῶς dicatur fossa, cauerna. Chaldaicè dicitur ob eandem causam, puteus. Quę etiam nostri senserunt, ut,

—Tantum tenditq; sub auras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus olympum.

Græcè dicitur ἅδης, quasi informis, locus turpissimus, fœdissimorum incolarum fœdissima regio. Nullaq; est natio & lingua, quæ non confiteatur inferos. Qui tametsi non sit locus damnatorum, infima tamen terrarum pars est. Nam suppliciorum loca, & ibi & alibi fortasse sint. Vbiq; igitur est Deus. In cœlo confitentur omnes gentes ac literæ esse sedem eius. Quod Aristoteles dicebat, Ac sedes quidem in cœlo est, & pręsentia, potestas uero tendit usquequaq; implens uniuersa. Cœlum, inquit Esaias, sedes mea, terra scabellum pedum meorum. Regnat igitur in cœlo, illicq; à diuis aspicitur, cuius illi iucundissimo conspectu fruentes, æterna uoluptate saturãtur. In quo maxima quæq; inesse gaudia necesse est. Vt igitur sol est in cœlo corpore ac situ, & statione sua, terras autem luminibus lustrat, omnia prospiciens, talem necesse est nos cogitare Deum, qui quidem essentia ac præsentia sit in cœlo, spiritus eius & cognitio, & sciẽtia usquequaq; pertineat. Erat IESVS cum discipulis, loquebatur, uidebatur, uidebat idem quæ cæteris in locis fierent, quasi præsens esset. Scientia igitur attingit omnia, intra & extra mundum, ut nulla res siue existens, siue non existens, oculos eius, infinitamq; scientiam effugiat. Porrò quod ait, Si descendero in infernum, Hebraicè אַצִּיעָה, si iacuero, uel penetrauero, si cubile meum posuero in inferis, ut quasi à conspectu tuo fugiam, & in loco sim ut à te non uidear, tutum ac securum me ab oculis tuis arbitrans. Vt etiam radijs sol omnia lustrans non inficitur, sic eadem insuperabili diuinitate Deus & uidet omnia, & uidens ac sciens loca inferorum non turbatur, non læditur, omnium ipse Dominus & autor, & cõstitutor, tam iustissimus atq; optimus, quàm potentissimus ac sapientissimus.

Si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris.

COgitat omnia, sibiq; proponit, quibus declinari posse præsentiam illam, uastamq; scientiam quis sibi persuaderet, nihilq; relinquit quod in cogitationem possit cadere. Neq; uero proponit tantum quæ fieri possint, sed etiam quæ possint

cogitari. Fac igitur, inquit, ut in cœlum ascendam, ecce illic potissimum ades. In infernum descendam, ne hic quidem non inuenieris. Dentur mihi alæ, ut longissime auolem, & exorta aurora cursum uelocissimum in ultimum Oceanum perueniam. A' Iudæa usq; ad toto diuisos orbe Britannos, non'ne perinde hic aderis, ut cæteris in locis? fortasse etiam hic magis, quanto & pietate & fide & castis & assiduis precibus illuc uocaris. Quot illic exaudis, opem tuam implorantes? Quot piè ac bene facta ab illis extremis hominibus, ante oculos tuos perueniunt? Si igitur pennis assumptis, mane primo quoque tempore, ut longius procedere die tota liceat, ab ortu in occasum, aut ab occasu in ortum me transferam, sed propriè de occasu loquebatur, non'ne eris ubiq; mihi comes? Extrema maris, Hebraicè אַחֲרִית extremitas. Ibiq; est finis orbis terrarum, & eius quæ Græcè dicitur οἰκουμένη, id est, quidquid terrarum habitatur. Huc si perueniam, inquit, nihilo minus eris in his extremis mundi locis incognitis, ac cæteris terrarum partibus. Quod dixit: Si sumpsero pennas meas diluculo, Hebraicè habet, בַּנְפֵי־שָׁחַר pennas diluculi, uel pennas auroræ. Duosq; habet sensus, eum quem superius proposuimus, pennas scilicet mane assumptas. Secundus, ut quasdam pennas auroræ commemoret, non recedens à consuetudine poëtarum, qui roseos oculos, genas, digitos, auroræ attribuunt. Vt ergo Homerus auroram dicit ῥοδοδάκτυλον, sic diuinus poëta dat illi alas, quibus nihil sit uelocius. Istis alis aurora repente ab ortu deuolat in occasum. Vno momento usq; in ultimum Oceanum excurrit. Nam cùm dies terris irradiare cœpit, quæ aurora dicitur, breuissimo temporis interuallo omnia lustrantur. Et recedens aurora ab antipodibus, nostrasq; regiones appetens, paulatim gentibus omnibus & terris ostenditur. Is uidetur uerior sensus. Pennæ igitur auroræ, est uelocissimus auroræ per omnem mundum decursus. Vt etiam, inquit, hac sim prædi tus uelocitate, fugiens conspectum tuum, nihil tamen profecero.

Etenim illuc manus tua deducet me: & tenebit me dextera tua.

PRo Etenim, Græcè καὶ γάρ, Hebraicè est גַּם etiam. Quare dicendum, etiam, ut sensus ostendit. Nulla enim redditur causa eorum quæ sunt antè dicta, sed ea confirmantur. Etiam, inquit, manus tua deducet me. Tantum abest ut te effugiam, ut etiam motus ille meus à te regatur ac sustineatur. Neq; enim eò uolassem, nisi spiritus tuus, tuaq; illa per omnes terras sparsa potestas, me rexisset, eoq; deduxisset. Omnis enim omnium uita ac motio uiuit ac mouetur in illa principe uita, quæ est uitalis causa omnium rerum. Putas igitur te uel digitũ procedere posse, nisi Deus esset tecum? In illo uiuimus omnes, ait diuus Paulus. Nec solum genus ab eo ducimus ac principium, sed alimur, uiuificamur, mouemur. Si uel uno ictu oculorum, se ex hoc mundo subduceret, tota machina laxatis ordinibus ac uinculis collaberetur. Non moueretur cœlum, non fulgerent sidera, miserabilibus tenebris omnia inuoluerentur, uno omnia interitu, luce ac uita illa destituta conciderent. Si igitur omnium penes se habet ille uitas, quia sparsa est ubiq; eius diuinitas, quomodo sine illo uiuere, moueriq; poterimus? Audi igitur etiam testimonium diuini Aristotelis, quod ab illo prolatum, exosculandum est à nobis. De Deo sic ait: οὐδεμία δὲ φύσις αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἐστιν αὐτάρκης ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. σωτὴρ μὲν γὰρ ὄντως ἁπάντων ἐστὶ καὶ γενέτωρ τῶν ὅπως δήποτε περὶ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων, δυνάμει χρώμενος ἀτρύτῳ, δι' ἧς καὶ τῶν πόῤῥω δοκούντων εἶναι περιγίνεται. Nulla natura, inquit, ipsa per se, sibi satis est, Dei salute destituta. Est enim uere conseruator & genitor omnium rerum, quæ quoquo

modo fiant in hoc mundo. Vtens indefatigabili potestate, per quam etiam quæ procul dissita uidentur, exuperat. Cernimus igitur omnium magnorum uirorum esse consensum, omnia uiuere ac moueri à Deo, & conseruari fieriq; ab eo. Hoc dicit & confitetur diuinum oraculum.

Et dixi, Forsitan tenebræ conculcabunt me: & nox illuminatio mea in deliciis meis.

Circa uerba, hæc scienda sunt: Hæc periodus (est enim ad arcem sermonis Hebraici confugiendum) sic debet iuxta uerborum proprietatem transferri: Et dixi, Certè tenebræ obscurabunt me, nox quoq; lux erit contra me. Hieronymus item reddidit: Nox quoque lux erit circa me. Itaq; ut diligentius cuncta pensitentur, cur Septuaginta transtulerint, delicias meas, quod Hebraicè signat contra me, hæc fuit causa. Deliciæ dicuntur עדן heden, aduerbium autem quod significat contra, est בעד bahad, si dicendum est, contra me Hebraicè, dicitur duobus modis בעדי bahadi, & cum nun בעדני bahadeni. Itaq; fit ut eadem dictio possit esse una simplex, uidelicet bahad, aut duæ: ba, id est, in: heden deliciæ. Potest quidem duplex esse uocis iste significatus, sed omnino si sensum respicias, dicendum est, contra me, sicut & Hebræi interpretantur. Quare posteaquàm remotissima quæq; loca uestigauerat, supremum mundi cœlum, centrum terrarum inferos, quin & extrema orbis terrarum, id est, mare oceanum, nunc ad tenebras transit, quibus acies oculorum impeditur, ac res corporeæ occultantur. Ac posset sibi aliquis persuadere, ut ita non uideret in tenebris Deus, sicut non uident mortales. Summouet igitur hanc stultissimam opinionem, dicens, omnia eius oculis patere, nec minus illi lucere noctem atque diem. Ideoq; ait, At si mihi persuasero occultare me tenebris posse, quid profecero? nox erit illuminatio, uel iuxta Hebraicum, lux aduersum me. Nox in lucem uertetur contra me, ut me uideas, ut oculos tuos extendas. Præbebit tibi lucem nox ipsa contra me, in me lucebit, sicut uersus terras Sol radios eiaculatur. Ac quod dixit lucidam esse Deo noctem, ut aspectum eius impedire non possit, facile est intellectu, cùm etiam sint animantes quæ noctu uideant, alij qui e remotissima regione minima quæq; cernunt. Cogitare igitur debemus, quod antè diximus, easdem animos superatos habere facultates sine organis, quas in organis habeant animantes. Nos autem assueti rebus nostris, non putamus uideri posse sine oculis, audiri sine auribus, impelli quicquam sine manibus. Quæ cogitatio etiam terrenis exemplis coarguitur. Diximus pisciculum Echenein, id est, remoram, sine manibus, sine robore corporis, sine neruis, sistere incitatissimam nauim. Experimur etiam esse quædam animalia quæ noctu uideant. Remoueamus igitur mentem à rebus nostris, cogitemusq; res diuinas & inuisibiles, sciamusq; earum longe aliam esse atque terrenarum istarum rationem. Non enim continetur humore oculorum omnis uisio, sicut non omnis impulsus manibus. Non omnis item ingressus fit pedibus, celeriter enim procurrunt serpentes sine pedibus. Minus item illa esse, sunt neganda, quæ oculis non uideantur. Quis enim nescit quales ac quantæ res sint sonitus ac uoces, quæ tamen oculis non percipiuntur? Diuersa sunt igitur & rerum & facultatum genera. Nec omnia uidentur, nec omnia quæ uideri possunt, solis corporeis oculis cernuntur. Atque oculis corporeis luminosus aër est necessarius: at mens absque hisce innumerabilia uidet, & intelligit. Deus igitur est mens & sapientia perfectissima, nullamq; habet cum corporibus affinitatem, ut illi uel lux corporea sit necessaria,

uel tenebrę illi inhorrescant. Nec luce illuminatur, nec tenebris caligat, sed eodem modo uidet in luce, ac non in luce, sicut eodem intelligit modo, siue in luce, siue in tenebris animus. Vt enim exteriore luce mens non illustratur, sic non obscuratur tenebris. Quid? Vbi Deus erat antequam lux esset? Et nunc in cœlo sedem habet, in quo nulla sidera micant, non irradiat Sol, nec Luna sole clarescit. Qui igitur creator est omnis lucis, eum necesse est nulla indigere luce. Nullus enim artifex non pollet longè meliore uirtute, quàm opus quod à se efficitur. Ergo qui lucis corporeæ fuit creator, eum in melioribus quibusdã rebus uersari necesse est, quadam celsiore frui sapientia, quadamq́; luce æterna, & incommemorabili, quę quidem qualis sit, prorsus cogitare non possumus, sed eam esse maximam, longeq́; corporea luce meliorem intelligimus. Idq́; percipimus ratione, nõ cogitatione. Sentit enim id ratio, omninoq́; decernit: sed non percipit cogitatio, cui corporeæ res tantũ sunt notæ. Spirituales autem quasdam formas agnoscit quidem, sed formas uidelicet non remotas. Fertur igitur etiam dixisse Epicharmus, νῦς ὁρῇ, νῦς ἀκούει, τὰ δ' ἄλλα πάντα τυφλά. Mens uidet, mẽs audit, cętera cæca sunt uniuersa. Quare fatendũ est oculatissimos, perspicacissimosq́; esse Angelos, & spiritus humanos separatos, rebus suis cõgruere ratione, sicut etiam diuersa atq; nos ratione uiuunt. Viuimus ipsi spiritũ attrahentes, cibo mortali uescentes, longè diuersissima est uita Angelorum. Qui quidem uiuunt, sed quadam incognita uita, beatissima quidem illa, atq; altissima, ut uita nostra ad illam sit quasi uita plantarum. Habent ergo sensus perfectissimos, perindeq́; uident in tenebris ipsi ac luce, sicut nos ęquè audimus in tenebris ac luce. Et ut aures nostræ non indigent luce ad sonos excipiendos, sic illis ad uidendum non est lux necessaria. Hac autẽ facultate omnibus modis Deus superat Angelos. Hoc igitur loco pro In delicijs meis, legemus, contra me: & quod uerterunt, Tenebræ conculcabunt me, rectius est dicere, obscurabunt. Nam יְשׁוּפֵנִי ieshupheni, non ducitur à שׁוּף shoph, id est calcauit, ut interpretes uidentur opinati, sed à נֶשֶׁף nesheph, id est crepusculum, obscuritas. Estq́; uerbum in quo abijcitur in futuris nun, iuxta Grammaticam Hebraicam.

Etiam tenebræ non obscurabũtur à te, & nox sicut dies illuminabitur, sicut tenebræ eius, ita & lumen eius.

BIs, ac ter, & quater eandem rem inculcat, propter summã Dei sapientiam, quã cupit omnibus modis reddere testatissimã. Itaq; quod paulò antè dixerat, ter, repetit hoc loco. Prudenter hoc faciẽs, ut uidere in tenebris, quod penè difficilè factu hominibus uidetur, clarius crebra assertione innotescat. Dico, inquit, iterũ, iterumq́; moneo, tibi tenebras non inhorrescere, dico te eam esse lucem, qua præsente, omnes tenebræ dissoluantur. Potes enim tu efficere, ut in medijs tenebris, Sole Antipodum cãpos illustrante, subita & insperata lux exoriatur. Et talis lux, ut mirabiliter animum & oculos pascat, ac stupore compleat. Si tibi ad me noctu uenire placeret, comes esset tibi incommemorabilis lux. Quis enim illam columnam lucis, quæ noctu illucescebat Hebræis, totq́; millibus hominum uestigia, quo figi deberent, ostendebat, & latè radios spargẽs, nocturnas tenebras dissipabat, creauit? Si tu es igitur lucis corporeę creator & inuẽtor, quis non intelligat te esse quẽdam lucis thesaurum, rem quandam omni luce maiorem? Similiter igitur tibi nox ut & dies splendescit. Quoniamq́; animi sapientum consentiunt, admirare etiam eadem dicentem Pindarum Thebanum: θεῷ γάρ, φησί, δυνατὸν ἐκ μελαίνας νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος. κελαινεφῆ δὲ σκότει, καλύψαι, καθαρὸν ἁμέρας σέλας. Deo, inquit, facile est, ex nocte tetra puram accendere lucem: rursumq́; obscura nocte lumen obscurare nitidum. In

uerbor

uerborum autem proprietate hæc ſcienda ſunt. Primum quod Septuaginta tranſtulerunt, Tenebræ non obſcurabuntur à te, לֹא־יַחְשִׁיךְ Hebraicè, non tenebrare facient, non obſcurabunt: ſubaudiuntq; Hebræi, ullam rem: id eſt, tenebræ non occultabunt tibi ullam rem. Et quod dixerunt, Illuminabitur, eſt יָאִיר, id eſt, lucere faciet. Nox, ait, perinde atq; dies illuminabit tibi res, nihil non perſpicuum tibi faciet, non ſecus atq; dies. Deinde quod tranſtulerũt ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτως καὶ τὸ φῶς αὐτῆς: Sicut tenebræ eius, ita & lumen eius. In Hebræo non ſunt relatiua eius. Quo enim refertur, eius? Quare Hebraicè dicitur כַּחֲשֵׁכָה כָּאוֹרָה ut tenebræ, ſic lux: ſic tenebræ, ſicut & lux. Videnturq; Septuag. credidiſſe ultimum He, eſſe ſicut ידה manus eius. Sed quia deeſt punctus, qui format relatiuum fœmininum, dicendum per paragogen He, ſcriptorem protuliſſe pro חֹשֶׁךְ chosheh, חֲשֵׁכָה chasheka: & pro אוֹר or, אוֹרָה orah: primum ſignat caliginem, alterum lucem. Hæc autem dicimus, ut tralationem noſtram faciamus clariorem. Hieronymus etiam uertit, Similes ſunt tenebræ, & lux.

Quia tu poſſediſti renes meos, ſuſcepiſti me de utero matris meæ.

IN uerbis hoc tantum ſciendum, multis in uocibus eum qui pſalmos fecit è Græcis Latinos, non fuiſſe perfectè ſenſus Græcæ dialecti aſſecutum. Veluti quod Septuaginta tranſtulerunt, ἀντελάβου μου, apprendiſti me, ſuffulſiſti me, ac ſuſtentaſti, quod reſpõdet Hebraico תְּסֻכֵּנִי. Latinus ſicut ſolet ſemper, uertit, ſuſcepiſti. Quare iuxta Septuaginta dicendum eſt, Suſtinuiſti, ſuſtentaſti me, ex utero matris meæ. Quanquàm Hebraicum poteſt iuxta Hebræos ſignare, operuiſti me, ut dicat: Et in utero matris creaſti: formaſti me, ſpiritumq; meum corpore ueſtiſti. Sicut beatus Iob ait, Oſsibus & neruis cooperuiſti me, ubi eſt hoc uerbum. Hunc itaq; ſenſum innuit Propheta: Qui fieri poteſt, ut quod à principio dixi, non ſit uerum, te uidere cogitationes meas, cùm eas ipſas ſedes poſsideas, in quibus cogitationes formentur? cùm animi domiciliũ poſitum ſit à te, atq; repertũ, & excogitatum, & conſtitutum, & quaſi exædificatum? Primum ſpiritum meum qui à te ueniebat, id eſt me ipſum, tu perinde quaſi ueſte, corpore circundediſti, ſedem animi & cogitationum tu paraſti, atq; ſtabiliſti. Si hæc ſunt, cætera quis non uideat, motus animi, cuius creator fuiſti, & in domo propria eum collocaſti, te habere comprenſos? Hæc ait diuinus Propheta. Sunt autem pleraq; obſeruanda: Primum ſacras literas teſtari, id quod & Græci demonſtrant, ſedem cogitationum eſſe renes. Quidam igitur domicilium animi: & τὸ ἡγεμονικόν, dixerunt eſſe Cor, alij in capite conſtituerunt, cæteri circa præcordia. Quæ quidem res non uidetur eſſe iſtius loci, nec tempus poſcere, ut id à nobis extricetur. Nam ſacræ literæ ubiq; loquũtur à corde naſci cogitationes, quod & ipſa ueritas dixit: De corde, inquiens, exeunt adulteria, fornicationes. Hacq; confeſsione plenæ ſunt ſcripturæ ſacræ. Vnde & Latinè uecordes & excordes. Rurſum nemo neſcit menti, & puriſsimę animi parti, à qua & cogitationes, & cõſiderationes proficiſcuntur, in capite ſedẽ ſolere conſtitui. Fortaſſe igitur dicendum eſt, quod etiam certis conſtat exemplis, uitam, quæ ſenſibilis appellatur, naſci ac proficiſci à corde, qui eſt fons ſanguinis, per quod ſanguis excretus ac purificatus in uenas tranſmittitur. In ſanguine autem, autore etiam Platone, & Mercurio Triſmegiſto, continetur is qui dicitur ſpiritus. Non ille ſpiritus cœleſtis, qui nullam habet cum corpore ſocietatem, ſed ſpiritus mortalis, ac uita quædam corruptibis, quæ eſt etiam in brutis animantibus. Vide igitur & obſerua totam

tam consecutionem. A cibo oritur χυμὸς, id est, succus medius inter cibum & sanguinem, tum calore cordis, qui fons ac sedes caloris animantum. Chymus uertitur in purissimum sanguinem, à sanguine spiritus ille consurgit, spiritus fertur ad caput, ubi sunt sensus, ubi & animalium uita perficitur. Sedes autem atque domicilium mentis & intellectus est anima sentiens. Quarum propter summam coniunctionem, fit, ut anima intelligēs, seu mens communicet cum illa in plerisque cogitationibus, quarum quędam principia ab anima sentiente existunt. Itaque à corde nascuntur cogitationes, quia de corde anima sensitiua quæ mentis est domicilium, nascitur. Animaque sentiens principium est terrenarum cogitationum, & cupiditatū, ac libidinum, ad quas appetitione corporis incitante ferimur. Altissima uerò pars animi in capite est, id est, ipse totus ac uerus homo. Atque, ut ait Aristoteles, νοῦς μὲν πᾶς ὀρθός ἐστι, ὄρεξις δὲ καὶ φαντασία, καὶ ὀρθὴ καὶ οὐκ ὀρθή. Sensus omnis, seu mēs recta est, appetitio autem & phantasia recta & nō recta. Quamobrem uerè dicitur, in capite, & in corde esse cogitationes. In corde quidem, quia sanguis & spiritus & anima sentiēs illic oritur, tum appetitiones, & libidines, & irritationes, quę omnes à sanguine habent principium. Mentis autem domicilium, ac uehiculum, est anima sentiens, quę ascendens à corde ad caput, ibi præcipuè cōmoratur, super qua tanquam uehiculo mens sedet, & dominatur cùm uult. Duoque sunt genera cogitationum, quędam altissimæ ac purissimæ, quæ à mente pura, tanquam fonte nascuntur: quædam corporeæ & libidinosæ, quæ à sanguine & anima sentiente ferè producuntur, id est, irritante sanguine totum corpus, & inflammante, quæ inflammatio in animalibus est animata, ad usque animum perueniens, eumque ipsum etiam inflammans. Hoc modo uerū est à corde cogitationes & à mente generari. Quæ sunt quasi duo principia, nunc eodem, nunc in diuersa tendentia. Ad propiora nunc uenio: Nam cùm cor sit principium cogitationum, id est, animę sentientis, ad hanc rem efficiendam, etiam pręcordia quæ circum cor existunt, auxiliantur. E quibus sunt renes, qui loca sunt occulta atque interna, in quibus genitura perficitur. Eoque illic necesse est esse præcipuam generationem corporis, & animę sentientis. Vbi enim humanum principium gignitur, maximam illic decet esse hominis partem. Quam ob rem sæpissime dicunt scripturæ, Deum scrutari renes, quasi illinc feruere, & inchoari animam sentientem assererent. Quod quidem & exemplis probatur: quandoquidem uarijs, & in somnis, & in uigilia cogitationibus infestentur, quibus eæ sedes replecæ sunt. Ac quod nostri transtulerunt, renes, uox Hebraica כְּלָיוֹת propriè sonat uasa, & quasi geniturae receptacula, quam præcipuam atque optimam sanguinis partem opinantur. Eamque uocem Abraham significare asserit הקרבים id est, præcordiorum quandam partem, licet à corde distent. Eadem uox, id est, kiliotai, quam renes, nostri uertunt, opinantur nonnulli Hebræi duci à כָּלָה kala, quod ad alia, signat delectari, iocundari, quia illic sit maxima animæ terrestris delectatio, eoque etiam maxima commotio, & κινησμὸς ἰσχυρὸς, ut ait Aristoteles. Quare causa patet cur renes cogitationum principia ueteres illi crediderint. Siquidem & Græci φρένας, appellant mentem, cogitationem, seu cogitandi, & sentiendi facultatem, quam dicunt ὑμένα τινα. Ἀλλ' ὁ ὑπεζωκὼς καλούμενος, id est, pelliculam esse quandam quæ ab alijs uocetur cinctum. Inde dicitur ea pars quæ ex aduerso corporis huic respondet, μετάφρενον, id est, scapula. Dicunt quoque φρένας, esse præcordiorum, seu uiscerum quandam partem, quæ etiam diaphragma, id est, septum transuersum dicatur, ut sit pellicula diuidens iecur à liene, & pulmonibus, ac corde. Secundum etiam ueteres φρένες, sunt quæ disiungant locum qui

hæret

hæret ſub pulmonibus & corde, quæ ad intelligendum ſit comes. Ab hac Græci deducunt φρονῶ ſapio, ſentio. Quare hoc ferè cum Hebraico cõcordat. Quinetiam Homerus in oſsibus collocauit animum, dicens: λίπεν δ' ὀστέα θυμός. id eſt, animus tunc oſſa reliquit. Attende etiã quæ ab Ariſtotele in declarationem iſtius loci dicantur. ὅτι μὲν οὖν ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀρχὴ γίνεται ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῖς ζώοις, ἀφ' οὗπερ καὶ ἡ τῶν κινήσεων, διώρισται πρότερον ἐν ἑτέροις. αὕτη δ' ἐστὶ τριῶν διωρισμένων τόπων, ὁ μέσος κεφαλῆς καὶ τῆς κάτω κοιλίας. Eſſe, inquit, animalibus principium ſenſus in eadem parte, atque principium motus, ſuperius determinatum fuit. Hoc principium ex tribus locis diffinitis, eſt medius capitis, & uentriculi inferioris. Vides igitur in quibus locis principium ſentiendi locauerit Ariſtoteles. Nam illud Hebraicum kelaioth eſt infimus ille uentriculus. Idem de generatione animalium differens ait, μόριον δ' ἐν ᾧ ἀποκρίνεται τὸ σπέρμα, ἐστὶν ὁ τόπος ὁ περὶ τὸ ὑπόζωμα τοῖς ἔχουσι. Pars in qua genitura excernitur, eſt locus circa ſeptũ his qui ipſum habent. Ergo eadem pars principium generandi & ſentiendi. Ac quod dixit Propheta, poſſediſti renes meos: duos habet ſenſus, uel principia cogitationum mearum, cogitationesq́ ipſas, aut formam corporis, & corporis membra habes in poteſtate, quia tu ea creaſti. Cui quadrat, ſuſcepiſti me de utero. Quod iuxta Septuaginta dicendum eſt, ſuſtentaſti, iuxta Hebraicum, cooperuiſti. Ideo Hieronymus, Orſus es me ab utero matris meę. Quo loco obſerua Prophetam dicentẽ ſe à Deo oſsibus & corpore circũdatum. Ergo innuit quod & Socrates, & Plato, cæteriq́ ſapientes confeſsi ſunt, hominem uerum, eſſe animum, mentemq́ ipſam, quam Deus, ut ijdem dixerunt, in corpore collocauerit. Propterea ferebant non eſſe iniuſſu eius hinc recedendum, qui hic nos conſtituiſſet. Hæc autem ex illis citamus, bona tantum eligentes. Clamat ergo Vates, ſi tu ergo in tenebris uteri materni me formaſti, compegiſti, tenuiſti, non'ne ubiq́ me cernes, & uidere poteris? Multo certè magis. Agnoſce etiã hoc loco creationẽ ſuam, Vatem in Deum referentem.

Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua, & anima cognoſcet nimis.

IN uocibus hæc ſcienda ſunt. Vbi tranſtulerunt Septuaginta ἐθαυμαστώθης terribiliter magnificatus es, Hebraicè habetur נִפְלֵיתִי magnificatus ſum. Et Hieronymus hanc perſonam uolens exprimere, uertit, Magnificaſti me: ut de ſeipſo hoc Propheta dicat, innuens ſummam in corpore ſuo Dei apparentem ſapientiam. Locutus eſt enim antè, ac quaſi fundauit ſermonem de diuino opificio: ſenſus quidem idem. Nam quod dicit Hebraicum de opificio, redundat in gloriam opificis, in quo ipſe magnificatur. Et quod Latinus uertet, magnificatus es, Græcum magis reſpondet, ἐθαυμαστώθης. mirabilis effectus es, mirabilis oſtenſus. Hebraicè נִפְלֵיתִי. Quod autem dicit, terribiliter, intelligendum eſt quaſi ſtupendè, mirabiliter, eo uſque ut animus conſiderando exterreatur, ac quaſi ſtupeſcat attonitus. Illud quoque quanquam exiguum eſt, eſt emendandum, Cognoſcet nimis, dicendum per præſens, cognoſcit, iuxta Græcum γινώσκει & Hebraicum יֹדַעַת. Et pro terribiliter, Hebraicè eſt, נוֹרָאוֹת terribilia, mirabilia. Hæc igitur manifeſto de humano corpore, & animo, quod Lactantius diuinum opificium, ſacras literas ſecutus, appellauit, dicuntur: quod mirabile & infinitæ propè contemplationis ſapientiſsimo cuique eſt uiſum. Siquidem ad commonſtrandam prouidentiam diuinam hoc cum primis argumento Tullius eſt uſus, totumq́ hoc ſapientiſsimè deſcripſit. Quem & Lactantius ſecutus eſt. Apud Græcos pulcherrime ſuper eo diſſeruit Theodoritus in libro de prouidentia, in quo uir ſapientiſsimus, perſpectis

argumentis, annixus est claudere os prouidentiam blasphemantium. Quoniam igitur Propheta ait, Admirabilis factus sum ob sapientiam quam in me constituendo adhibuisti, te celebrabo, & indefessa uoce prædicabo. Id enim sonat Hebraicum, quod nostri & Græci transtulerunt, confiteri. Quis est enim, inquit, cui non mirabile sit humanum opificium, non inauditæ & incommemorabilis solertiæ ac prudentiæ afferatur? Apprime uero illud est mirabile, ut ne explicari quidem posſit, quo modo coniuncta sit anima intelligens cum sentiente, id est, immortalitas cum mortalitate copulata, & quo modo cum duæ prorsus animæ sint, anima brutorum, & anima Angelorum, id est, mens, ex duabus tamen hisce diuersissimis rebus una facta sit, una anima, una substantia, & ita facta, ut etiam dissoluantur, ut uinculum & disiunctio eadem in re esse uideatur. Nam quanquam sit mirabile opificium corporum brutorum, hic tamen, hic prorsus animus stupet, hæretq; cogitando. Hæc illa arx altissimæ sapientiæ, cum anima corruptibili coniunctam esse immortalem. Miratusq; ipse sæpe mecum sum, qui fieri posset, ut non essent duo in homine, qui cum in diuersas partes agerent, sicut si duos diuersæ naturæ colligares. Hæc, ait Propheta, anima mea cognoscit, hæc aspicit mens mea, & exultat, & te celebrat, laudatq;. Quo loco prudenter omnes aduertant diuinos uiros fatentes, se erumpere in laudes Dei, opera eius magnificentissima uidentes in hoc mundo. Meditemur igitur facta diuina, & contemplemur. Hæc sint nostra cogitatio, nostraq; uoluptas. Tunc creatoris nostri cognoscemus sapientiam ac bonitatem, & in admirationem amoremq; eius rapiemur. Tunc cum laudabimus ac celebrabimus.

Non est occultatum os meum quod fecisti in occulto, & substantia mea in inferioribus terræ.

IN uocibus hæc scienda sunt: Primum omniũ quod per amphibologiã apud Latinos in singulari nõ distinguitur os, distinguitur autem in numero multitudinis ossa, ora, est hoc loco pro osse, sicut ostendit Gręcũ & Hebraicum. Tum quod Latinus uertit, substãtia mea, propius ad Hebraicũ accedit Græcũ ὑπόστασις, subsistentia, Hebraicè autem est רֻקַּמְתִּי rukamthi, id est, contextus sum, & compositus. Vox quidem Hebraica רקם rakam sonat acu pingere, polymita texere, aureis & argenteis filis uestes uariare. Quæ res quia potissimum Hebræorum apud Christianos est opus, inde in linguam Italicam arbitror hanc uocem irrepsisse. Phrygium opus apud Romanos dicebatur. Hieronymus interdum uestem uariam, interim scutulatam transfert. Texturam autem corporis quia summa sapientia, solertiaq; perfecta est, hoc nomine Vates significauit opus quasi diuina quadã arte, à sapientia summa repertum. Inferiora uero terræ appellat matricem, autoribus Hebræis Rabi Abraham, & Rabi Dauid, & Salomone, & Chaldæo, qui pro, in inferioribus terræ, transtulit, בִּבְרֵיסָא דְאִמָּא In utero matris. Inferiora enim loca in toto corpore sunt genitalia loca. Mulierem autem appellari terram, apparet Hieremiæ cap. 3. ubi quod legimus Latinè, Nunquid non polluta & contaminata erit mulier illa? pro muliere illa, Hebraicè est, הָאָרֶץ הַהִיא id est, terra illa. Quanquam Hebræi paulò secus id quod hic dicitur, exponunt, dicentes terram significare imum, id est, quod infimum, atque infernum est: afferuntq; exemplum id quod dicitur apud Ezekielem, Et rota una in terra, contra rotas quæ desuper. Quo loco apparet esse terram pro infra uel imo. Postremo quod Septuaginta uerterunt, Quod fecisti, Hebraicè autem עֻשֵּׂיתִי exponunt Hebræi, subactus sum,

coag

coagmentatus sum, ac constipatus. Voluntq́ue esse ex significatione eius quod dicitur Ezekielis cap. 23. Ibi subacta sunt ubera earum, quo loco est præsens uerbum. Totaq́ue oratio sic habet לא־נִכְחַס עָצְמִי מִמֶּךָּ אֲשֶׁר עֻשֵּׂיתִי בַסֵּתֶר רֻקַּמְתִּי בְּתַחְתִּיּוֹת אָרֶץ Id est, Non celatur os meum à te, quo coagmentatus, siue subactus sum in abdito, contextus sum in infimis terræ. Hieronymus igitur, ut uitaret amphibologiam quæ est in uoce os, uertit, Non sunt operta ossa mea à te, quibus factus sum in abscondito. Notum est igitur quid Propheta loquatur. Proposuerat enim superius harmoniam corporis, diuinumq́ue artificium, quo mirabilis probetur Dei sapientia. Quod cùm fuerit à Deo excogitatum, & inuentum, manifestam hinc rationem colligebat, Deo omnia quantumuis arcana atque abstrusa esse nota. Nunc ait eadem ferme repetens: Nullum est os, nulla corporis mei compago ac structura, quæ te lateat. Minutißimas quasque, abditißimasq́ue partes habes cognitas, atque animaduersas. Et ea quæ nulli unquàm oculi uidere potuerunt, ne ipsorum quidem, quorum substantia est, à te mirabiliter cernuntur. Nec putes eum facilem rem dixisse. Nihil est enim incertius, nihil obscurius membris, structuraq́ue humana, ut incredibilis labor offeratur singulo quoque tempore medicis, semper hæc uestigantibus, & ad arcana ac prima penetrare non ualentibus. Qui quidem partes quasdam tantum nouerunt: secreta uero osium, neruorum, cartilaginum, humorumq́ue compagem solus Deus habet notam. Nemoq́ue poterit unquam explicare, quæ temperies sit atræ bilis cum pituita, cæterisq́ue humoribus: quæ proportio, quantum adhibere, qua ratione ea disponere oportuerit. Neque enim animæ partes commemoro, siue intelligentis, siue sentientis: de corpore tantum loquor. Quæ cerebri cordisq́ue dispositio. Qua ratione spiritus generatur: quomodo per totum corpus sanguis & pulsus decurrat. Et quod ait Theodoritus [illegible], qua tandem ratione ex sanguine quasi hortum, totum corpus irrigante, ossa, medulla, cartilago, caro constipentur, alatur cerebrum, alatur oculorum humor, caro concrescat. Denique res inter se contrariæ creentur. Harum rerũ ignoratio facit ut sæpe remedia contra morbos, qui corpus infestant, inuenire non posint. Ossa igitur Propheta dixit esse coagmentata & coacta è medulla, perinde quasi lac, totum autem corpus propter pulcherrimam uarietatem, diuinumq́ue artificium, dixit esse quasi rakamatum, id est, tanquàm pulcherrimam uestem, distinctum ac uariatum. Quo loco diuus Hieronymus uir oculatißimus, non dissentit, ut quidam non rectè suspicantur, ab Hebraico. Nam quod Hebraicum dicit, Contextus sum in inferioribus terræ: ipse, Imaginatus sum in nouißimis terræ. Crediderim autem ipse uirum diuinum, Imaginatus sum, non ad imaginem animi, ut solet hoc uerbum accipi, sed ad simulacrum formamq́ue corporis retulisse. Ergo quod Hebraicum dicit, Contextus sum, pulcherrime Hieronymus, licet nouè, dixit imaginatus sum, id est, informatus, effictus, quasi imaginibus depictus, uolens exprimere uim uerbi Hebraici rakam, quod signat imagines in serico, uestibusq́ue pretiosis effingere.

Imperfectum meum uiderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur, dies formabuntur, & nemo in eis.

IMperfectum appellat embryonem, cùm uidelicet homo nondum perfectus est, dico monstrum informe, quod corpus formatum antecedit. Ideo Hieronymus transtulit, Informem adhuc me uiderunt oculi. Librum appellat præsentiã memoriamq́ue

riamq́ diuinam, in qua deſcripta ſint omnia, de partibus autem corporis præcipuè hic eſt ſermo, quas, anteaquàm creentur, deſcriptas eſſe dicit in mente Dei. Porrò quod dicit, Omnes ſcribentur: dicẽdum potius, omnia: refertur enim ad membra. Quanquam Rabi Salomon refert ad omnes creaturas, quarum numerum certum ac cognitum Deus habeat. Illud autem quod ait, Dies formabuntur, dicendum eſſet potius, Diebus formabantur. Loquitur enim de formatione corporis ac membrorum, quę non una ſola die, ſed pluribus ait perfici. Quod autem dixit, Et nemo in eis: dicendum magis: Et nullum in eis, iuxta Hebraicum וְלֹא אֶחָד. Refertur enim ad membra, ut dicat, & nullum in ipſis membris eſt, quod ſcilicet tu non uideas. Rabi autem Abraham interpretatur, & nullum in ipſis. Nullum, inquit, eſt actu membrum in illo monſtro informi, & corporis prima compage, ſed eſt potentia: ſapientia autem tua mirabili ex nihilo formatur. Non erat auris, oculus, aut aliud ullum membrũ diſtinctum ac ſeparatum, ſed per te in lucem emerſit. Membra igitur omnia, tametſi non exiſterẽt, ait fuiſſe quaſi in libro quodam Dei ſcripta, quodam albo comprenſa. Neque uero hic altius myſterium eſt, humanam quandam propoſuit ſimilitudinem, ſicut homines in literis res habent arcanas comprenſas, aut cùm opificium aliquod eſt deſcriptum, & ſuis partibus expoſitum. Liber Dei eſt æterna memoria eius, in qua omnis comprenditur ſapientia, omnes res antequam naſcantur, exiſtunt. Suntq́ illic quæ ſint, & quæ poſsint eſſe, ſi creatori ſederet. Quæ ſint, quæ fuerint, & quæ uentura trahantur. Poſſunt quoq́ hæc exponi iuxta ſenſum tralationis Chaldaicæ, quæ ſic habet, Corpus meum uiderunt oculi tui, & in libro memoriæ tuæ omnes dies ſcripti ſunt, in die qua creatus eſt mundus à principio, omnes creaturæ conditæ ſunt, & non ſicut una, una inter eas, id eſt, altera ſicut altera. Hunc ſenſum ſequitur in primis Rabi Salomon. Oſtenditur autem innauigabile diuinæ ſapientiæ pelagus, infinitaq́ & indefatigabilis ſcientia, quæ omnes creaturas in exordio, cognitione ſua præuenerit, ut habuerit ante oculos omnem rem creandam, & uiderit ac ſcierit numerũ creandorum hominum. Nam quod dicit, In libro tuo omnes ſcribẽtur, clarum eſt ex editione Chaldaica, librum deſignare memoriam. Et quod dicitur, ſcribentur, quod etiam ubiq́ in noſtris annotationibus oſtendimus, futurum eſt, pro præterito imperfecto, quod quia non eſt apud Hebræos, per futurum ſubſtituitur. Ergo Propheta oſtendit quàm facile ſit Deo, hominem cognoſcere: cùm etiam numerum creaturarum, antequàm crearentur, ſcierit, ut quæ in libro eius & memoria ſcribebantur. Pariter autem ut creaturæ, dies item & quo quiſq́ tempore eſſet edendus in lucem, quid in omni ſeculo eſſet gerendum, quot ſecula, quot ætates, quot dies & anni futuri eſſent, nouerat. Itaq́ etiam, dies formabantur, legemus, pro formabuntur. Formabantur autem dicit, id eſt, erant formati, habebant formam, & ſubſtantiam apud te, uidebantur & agnoſcebantur, formabantur inquàm, & extabant, & tamen nihil erat creatum ſub diebus illis. Tu tamen & creaturas & dies in quibus res eſſent creandæ, habebas in numerato, inſignes & ſpectabiles erant oculis tuis, eas perinde aſpiciebas, ac ſi formam haberent conſpicuam. Duos ergo hos ſenſus hæc uerba habere poterant.

Mihi autem nimis honorati ſunt amici tui Deus, nimis confortatus eſt principatus eorum.

PLura in perpendendis uocibus ſunt hoc loco animaduertenda. Primum quod Septuaginta tranſtulerunt amicos, omnino non amicos, ſed cogitationes ſignificat. Percipimus enim hoc cum primis ex his quæ præcedunt, cum de cogitationibus &

bus & ſcientia diuina ubique fuerit ſermo, ſed & expoſitiones Hebræorum hoc apertè teſtantur. Nam uocem Hebraicam רֵעֶיךָ reheka, Rabi Dauid interpretatur מחשבותיך machsheuotheka, id eſt, cogitationes tuæ. Idem dicit Rabi Abraham grauioris etiam autoritatis. Eſt enim hæc uox רֵעַ reha, amphibola, deſignans cogitationem & amicum. Igitur iuxta hunc ſignificatū dicemus: Mihi autem מה־יקרו quàm pretioſæ, quàm glorioſæ ſunt cogitationes tuæ: quanta eſt maieſtas apud me gloriæ tuæ, quàm immenſa, inaudita, incommemorabilis ſapientia tua? O' pelagus infinitum, & quod Platonici quid chaos ſit exponentes, ferunt ἀκατάληπτον τὸ ὄντος, id eſt, immenſitas, incomprenſibilitas intellectualis ſubſtantiæ diuinæ. O' chaos, inquàm, ſapientiæ. Quàm creſcunt, & præcellunt, & excedunt capita, id eſt, principia earum? Nam hoc dicit in ſecunda parte periodi, pro eo quod Septuaginta, Nimis confortatus eſt principatus eorum. Quo loco ſciendum, propius accedere Græcum ad Hebraicum, λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, Nimis roborata ſunt principia eorum. In Hebræo igitur ראש id eſt, caput, ſignificat etiam principium. Græcæ ἀρχὴ ſignat principium & principatum. Ergo dicendum principia earum, uidelicet cogitationum, & capita & origines, atq; Ideæ עָצְמוּ, fortes ſunt, incomprenſibiles, mirabiles, ſtupendæ, impenetrabiles, adiri non poſſunt, & cognoſci: cogitationes ergo, ſiue excogitata ac reperta in opificio corporis humani dicit. Exponunt autem capita iſtarum cogitationum Hebræi, uniuerſales ac primas origines, primas Ideas. Et ea quæ principia ſunt cæterarum rerum atq; operationum. Cæterum minime id nos prætereat, alium quoq; hæc habere poſſe ſenſum, iuxta interpretationem Chaldæi, & expoſitionem Rabi Salomonis, ut hæc referantur ad ſecundum illum ſenſum, quem in ſuperiore uerſiculo poſuimus. Cùm in principio crearet omnia Deus, notum habebat numerum creandarum rerum ac futurorum ſeculorum. Hoc cum cerneret & conſtitueret, multitudo amicorum ſuorum incredibilis erat in cogitatione ſua. Ampliſsimum enim atq; latiſsimum fundauit domicilium, quod amicorum ſuorum replere iam tum decernebat. Eſt enim cœleſtis ambitus ac latitudo incomparabiliter maior centro terrarum, ubi carceres eſſe damnatorum omnes confitentur. Ergo parabat miſericordia diuina, infinitum penè elicere numerum ſuorum amicorum. Itaq; Chaldæus ad hunc ſenſum ſic tranſtulit: At mihi quā pretioſi ac mirabiles ſunt iuſti Deus, præſtant grauitates & excellentiæ aut principatus eorum. Et Rabi Salomon ſic exponit, ut ſit is qui loquitur quaſi eccleſia, quæ dicat, Quàm honorabiles & inclyti ſunt mihi iuſti, qui in omni ſeculo florent: & quàm ſunt ingentes cenſus eorum? Is igitur Hebræus caput uult deſignare cenſum, numerationem: nam ſæpe in ſacris literis caput pro ſumma accipitur. Et Latine, capita ciuium Romanorum. Dicemus igitur, quàm creſcunt, quàm amplæ multiplicesq; ſunt ſummæ eorum uel ſcilicet amicorum, aut cogitationum. Obſeruādum quoq; quòd Hieronymus pro principatus eorum, tranſtulit, pauperes eorū. Videtur enim legiſſe, רשיהם rashehem, id eſt, pauperes eorum, pro eo quod legitur nunc ראשיהם roshehem capita, uel principatus eorum. Nec aliam ob cauſam credendum eſt, eum eo modo reddidiſſe. Quadrat tamen magis hodierna lectio.

Dinumerabo eos, & ſuper harenam multiplicabuntur: exurrexi & adhuc ſum tecum.

DIcebat incredibilem & incomprehenſibilem eſſe numerum cogitationum uel amicorum Dei, id nūc magis declarat exēplo. Nam cùm me accingo, inquit, ut eas dinumerem, harenam ipſam eas inuenio ſuperare. Diximus utranq; expoſitionem

tionem ab Hebręis defendi. Quod autē ait, Exurrexi, & adhuc ſum tecum, duobus ſenſibus poteſt intelligi, quorum primū proponunt Abraham, & Dauid: Superāt harenam multiplices cogitationes, innumerabilesq́ꝫ inuentiones tuæ, quas ipſe, non mihi ſi linguæ centum ſint, oraq́ꝫ centum, aut quod ait Homerus, φωνὴ ἄῤῥηκτος, unquam comprendere poſsim. Et quoniam pars humanæ uitæ ſomnus eſt, non ſi ſemper uigilem, tecumq́ꝫ ſemper ſim, eas unquam potero percurrere. Nam quod Septuaginta tranſtulerunt ἐξηγέρθην, exurrexi, Hebraicè הֱקִיצוֹתִי hikizothi, propriè ſignificat euigilaui. Si ſemper uigilem, inquit, tecumq́ꝫ uerſer, ac tibi comes ueniam, ut uidere meditata, rationesq́ꝫ tuas poſsim, & omnino omnes ſapientiæ tuæ theſauros euoluere, nunquam id conſequar. Si tota uita in te contemplādo ſim, ut ſomni etiam adempta ſit neceſsitas, ſi in te oculos perpetuò defigam, tantum aberit ut te inueniam, ut potius in caliginem maiorem, cæcitatemq́ꝫ decidam. Nam, ut ait grauiſsimus autor Plato, Deus Sol eſt, in quem quò magis oculos defixeris, eò magis obtuſos eos referes. Poteſt & hoc modo is ſenſus exponi, Adeò ſemper incommemorabilis uiſa eſt mihi ſapientia tua, ut eam cùm dormio, mecum ſomniem: deinde cùm euigilo, tecum ſum, de te cogitatio recurrit omnibus horis, mihiq́ꝫ ſemper mirabilior occurris. Poteſt & hoc modo, Si tecum ſemper ſim, ut nunquam moriar, ſi tanta ſit uita mea, quanta tua, & in æternitatem tecum pariter contendam, æterna mihi ſit uigilia, tum in hac omni uita æterna de te ſemper mediter, rimando, explorando ſemper theſauros tuos, nunquam certè numerare, atque diſcutere eos potero. Alter autem ſenſus, ut diximus, is eſt: Dinumerare, inquit, nemo poterat in æternitate perinde atq́ꝫ tu creaturas, quæ toto mundi complexu continerentur. Quis enim alius tanta memoria ac prouidentia pollebat? Non deſpero tamen cætera. Nam ad te uigilo, ſemperq́ꝫ in te oculos attollo: Tu mihi ſcopus & uertex es, tecum ſemper uerſor. Nam quanquàm ſapientia tua ſit incomprehenſibilis, multa tamen ſunt, quæ de te ſcire noſtra mortalitas poſsit. Sparſa ſunt ubiq́ꝫ plurima diuinitatis tuæ indicia. Videris etiam à nobis, & audiris ſæpe, nec te adeò in caliginem maieſtatis tuæ abſcondis, ne uelis non agnoſci. Nam qui ad te euigilat, tecum eſt, ad te accedit. Inueniris ab his qui te quærunt. Hinc ego in te cogitando curas meas diſpenſo, in te cogitationes deſideriaq́ꝫ mea conſumuntur. Vnum te in oculis fero, tu mihi certa ſalus, meus ignis, mea ſola uoluptas. Te ſitio, ad te tota uita inardeſcitt mea. Præcipuè uerò ſortem illam beatam attendo, cùm ad te propius profectus, conceptum uidendi, fruendiq́ꝫ tui, ardorem uberius extinguam, ob id in his curis exerceor. Nullumq́ꝫ temporis momentum non tecum ſum. Hunc igitur ſenſum etam Chaldæus, qui ſenſus occultiores ſæpe pandit, ſic declarat: Accendor, ſurgo, ac ſpem attollo, ad ſeculum, ſiue mundum futurum, & adhuc ſum tecum. Rabi autem Salomon ſic interpretatur: Ecce ego nunc perueni ad calcem ſeculorum, quæ iam tum uſq́ꝫ ad hæc tempora præcidiſti. Et adhuc hoc ſeculo tecum ſum, nunquam à te deflectens, ſed te ſemper colens. Is ſenſus fortaſſe non tam proprius atq́ꝫ ſuperiores. Priores eodem ferè tendunt. Non deſunt etiam è Latinis, qui exponant, Exurrexi à peccato per pœnitentiam, & tecum adhuc ſum. Qui quidem ab Hebræis non proponitur.

Si occideris Deus peccatores: uiri ſanguinum declinate à me.

PRo peccatoribus, eſt רָשָׁע Peccator uel impius. Hoc loco, quod ſolet in cæteris Pſalmis facere, omittit paulum ſuperiorem ſermonem, tranſiens ad diuerſam rem.

rem. Non tamen usqueadeo diuersam, quantum fortasse uideatur. Dixit sapientiam diuinam esse inscrutabilem, dixit eam omnes animos habere in potestate, omnes illi patere cogitationes, nullas eius aspectum tenebras obscurare, usque ad minutissimas arcanasque corporis partes eam penetrare. Dixit mirabilem, adorandam, colendam, suspiciendamque sibi uideri maiestatem illam. Hinc quasi accensus ex hac omni cogitatione, dolet mortales non colere quantum decuisset hoc numen, quod multi miserabiliter ab illo deflectent, cum lux sit inaudita, omnium dominatrix, effugatrixque tenebrarum. Itaque in eos quasi letali odio accenditur, qui non hanc tantam maiestatem suspiciant, ac uenerentur. Exclamat aduersus illos, & cum Deo, cuius immensa sit maiestas, fatetur se esse concordem, ut qui eum non colant & admirentur, eosdem ipse sit inimicos habiturus. Declinate, inquit, à me, & procul este profani, quos iure merito Deus, quia maiestatis suæ sunt contemptores, execratur. Si occideris, inquit, impium, si capitali sententiæ apud te omnis qui impiè agit, subiectus est, si in foro iustitiæ tuæ impij condẽnantur, si iustissimis legibus tuis, qui te non ament ac uenerentur, tum ius humanum uiolant, uocantur ad cædem, ite, ite procul à me tales, facescite omnes impuri, & homicidæ. Qui enim sanguinem sitit, dedecus primum infligit maiestati diuinæ, quam aut nescit, aut non credit rebus humanis prospicere. Ideoque uiros sanguinum, id est, impuros, ac sceleratos, ultoresque iniuriarum, & qui sanguine innocentum aut opes peperere suas, aut ad optatas uoluptates aspirauere, uel ullo gradu ac dignitate sunt potiti, eosdem impios esse, quo nullum est nomen execrabilius, necesse est. Violatis enim humanis legibus, princeps ratio, ac lex unde omnia iura fluunt, uiolatur: & aut contemptu summæ maiestatis eius, aut fœdissima inscitia, uel tollendo & amando ex animo suo, diuinæ prouidentiæ opinionem homines in hæc flagitia prolabuntur. Nam cui certum, exploratumque foret, Deum omnia facta humana cernere, & tanquam iustissimum castigare, abstineret utique, libidinesque suas coërceret. Quis ergo non amans hominem quem uidet, amabit Deum quem non uidet? Id est, quis non uiolaret res diuinas, si posset, qui labefactat humanas? Eodem enim gradu ad utrunque scelus proceditur. Et iura singula ab uniuersali ratione proficiscuntur. Impium & uirum sanguinum sub eandem culpam adijcit. Quo loco quædam sunt animaduertenda. Non enim uirum sanguinum uocat Hebraica dialectos, eum qui simplex, aut quasi inuitus perpetrauit homicidium, sed qui hisce cicatricibus sæpe uitam suam dedecorauit. Cui minus præponderat hominis unius uita, quàm honos, aut uoluptas, aut aurum, & opes: cuius animus sanguineis cupiditatibus est infectus, cupiditatibus, inquam, quæ plenæ sanguine sunt, qui leuissimis de causis sanguinem funderet. Sic uocabat Dauid, iniuriosè uirum sanguinum, hostis suus de famila Saul, quem mentiebatur ad imperium multorum sanguine fuso peruenisse. Dicitur autem Hebraicè, sanguinum, quòd sic consuetudo linguæ sit, sicut pulmones Latinè. Virum item sanguinum dicunt, sicut uirum mendacij, mendacem: uirum terræ, agricolam. Itaque impium & homicidam eodem sermone & sensu comprehendit. Illud quoque perspicere debemus, omnes iure quodam obstringi, ut eos detestentur, odioque habeant, quos inuisos esse Deo, quos esse impios certò sciant. Eo enim potissimum argumento pietas probatur, si eadem diligamus atque Deus, similiterque detestemur. Plato igitur ille diuinus etiam uocat homines sanguinarios ἀνοσίους, id est, à sanctitate ac pietate remotos. Occiduntur ergo impij à Deo, non solum in hac uita, sed longè acerbius in altera. Quod & ipsum condemnatio, & sedes solet uocari. Occiduntur autem, quia occiderunt. Ideo & uiri sanguinum, & impij, & occisi à Deo sunt idem. Ac propriè

cædes Dei est æterna damnatio, quanquam & ad hanc uitam potest referri.

Quia dicitis in cogitatione, accipient in uanum ciuitates suas.

PLura sunt in uocibus admonenda. Nam quod Septuaginta transtulerunt, obscurissimum est, primum Latinus interpres non rectè reddidit Græcum, ὅτι ἐρεῖς εἰς διαλογισμόν. Quia contentiosi estis ad disceptationes. Latinus autem interpres uidetur credidisse ἐρεῖς, duci ab ἔρω, dico, cùm ueniat ab ἐρίζω, contendo. Sed hoc quoque quod uerterunt Septuag. non respõdet ad Hebraicum. Proponam igitur quod est in fonte, quia longè clarius est. Igitur pro, Quia dicitis in cogitatione, Hebraicè est, אֲשֶׁר יוֹמְרוּךָ לִמְזִמָּה, Qui loquentur te ad cogitationem. Hoc itaque dicit de impijs & peccatoribus, quorum cogitationes blasphemiæ sunt, ac diuinæ tum prouidentiæ, tum iustitiæ, tum lenitatis uituperatrices. Recedite, ait, ò profani, quorum cogitatio operibus diuinis detrahit. Quorum mens non sentit de Deo uera, & quæ sentiri de eo deberent. Facessant qui de te loquuntur לִמְזִמָּה id est, secundum cogitationem, peruersissimas'que opiniones suas. Hunc sensum fortasse etiam Septuaginta transtulerunt, appellantes contentiosos in disceptationibus, siue, ut Græca uox sonat, in cogitationibus, impios illos, qui non acquiescant diuinis inuentis, ac factis, & institutis, & iustitiæ, & prouidentiæ, qui dicant aliquid malè positum fuisse, & aut res naturales à Deo constitutas calumniantur, aut falsò de eo queruntur, quòd malè res humanas administret, iustos contemnat, improbis omnia bene procedere permittat. Id genus enim cogitationes improborum mentes obambulant. Hos ergo superius impuros, & uiros sanguinum appellauit, nunc malè de Deo sentientes, omnia hæc, idem esse statuens. Ac uox Hebraica זִמָּה propriè sonat cogitationem impiam, impium sensum, animi quoddam inquinamentum. In uoce autem יוֹמְרוּךָ id est, loquentur te, deest Aleph, descendit enim ab אָמַר. Credo autem Septuaginta uocem eam deriuasse à מָרַר id est, amaricauit, exacerbauit. Ideo contentionem significare putauerunt. Altera pars periodi, sic dissentit à fonte. Non enim dicitur, Accipiant in uanum ciuitates, sed נָשׂוּא לַשָּׁוְא עָרֶיךָ id est, eleuati sunt, uel assumpserunt in uanum hostes tui. Quo loco attendant omnes causam uarietatis. Vox Hebraica נָשׂוּא nasu, dicitur à uerbo נָשָׂא nasa. Quæ in numero multitudinis in præterito, formatur nasu, uel antecedente, uel præcedente Vau, literam Aleph. Hoc ergo per futurum Septuaginta transtulerunt, in quo non magna ab Hebraico discordia. Quod autem dixerunt, ciuitates tuas, Hebraicè est, עָרֶיךָ hareka, quæ uox amphibola est. Potest enim designare urbes tuas, rursum participium est à uerbo עָרַר harar, & per apocopen har. Significatque insurgere. Eoque harim dicuntur hostes, id est, insurgentes, insultantes. Non significat igitur hoc loco urbes, siue ciuitates tuas: sed, hostes tui. Totaque oratio sic legenda est: Qui loquentur ad te cogitationem, assumpserunt in uanum hostes tui. Quorum uerborum, testibus etiam Hebræis, is est sensus. Consentiens enim cum antecedentibus & subsequentibus, ait: Illi procul à me sint, quos & tu procul arces, & qui de te non æqua cogitant, & in corde suo praua loquuntur, qui'que cùm hostes tui sint, te ore assumunt in uanum, id est, uel ad mentiendum, & ad mendacium, quod uanitas dicitur, uel frustra, quia sapientiæ tuæ, bonitati'que frustrà obloquuntur. Stultè enim id faciunt, & in suam potius perniciem, sempiternumque dedecus. Tum idcirco frustra, quia non tangit cœlum rugitus aselli. Bestiæ sunt omnes impij, asini, & muscæ, & si quid

est uilius

est uilius. Quid poterunt contra diuinam magnitudinem? in se potius uerba blasphema reflectent. Hunc ergo sensum proponunt concorditer Hebræi, lectioq; Hebraica hoc modo est clara. Nam quod Septuaginta transtulerunt, uix est intelligibile. Editio quoque Chaldaica, cum his quæ proposuimus sic consentit: Qui iurant in nomine tuo mendacium, iurant in uanum inimici tui. Ecce transtulit inimicos, quod Septuaginta ciuitates. Legitur etiam alia parte male apud Latinos, Ciuitates suas, cum Græcè habeat πόλεις σου, ciuitates tuas. Sunt igitur ualde attendenda. Nam & diuus Hieronymus in Psalterio iuxta sensum Hebræorum, sic trāstulit: Qui contradicent tibi sceleratè, eleuati sunt frustra aduersarij tui.

Nónne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam?

ADuersus impios inflammatur, quos non homines solum, sed natura etiam ipsa execratur. Quo loco agnoscimus inimicos Dei, & odientes summum bonum, quod fortè aut incredibile, aut impossibile uideretur, inueniri. Habet igitur mundus & ambitus iste cœlestis, qui Deum habeant odio. O' rem incredibilem, & immania seculorum portenta. Nati sunt, & nascuntur, nascenturq;, quandiu hoc omne Dei consilijs constitutum stabit opus, qui eum odio habeant. Quos tamen patitur luce & bonis frui suis, non eripit eis uitam, nec cogitat quantum, quale scelus admittant, nec de facinore tanto uiuentes eos appellat, non rapit ad inferos, traditq; meritis flammis. Non minus aduersus leges ire naturæ, si mundi exordio affuissem, ipse putassem, fore in mundo, qui Deum execrarentur, ac si quis cessura retro aliquando flumina tum mihi prædicasset. Et tamen Prophetarū testimonijs percipimus esse qui Deum odio habeāt, quod & Paulus hominum peccata cōmemorans, docuit, in quibus etiam θεοστυγεῖς, id est, odientes Deum, esse ostendit. Atq; utinam istorum non tantus esset numerus, ut præ cæteris ipsi quasi rara portenta in terris uagarentur: latissime patet malum, ut pars bonorum ex aduerso minime respondeat. Atque odientes Deum facile qui sint, intelligimus, si ab effectibus humanis exempla sumamus. Sunt enim duo ex aduerso motus & affectiones animorum, odium & dilectio: quos ita erga Deum concipere homines possunt, sicut inter se. Neque uero incredibile uideri debet, uel diligi, uel odio haberi Deum ab homine posse, quòd inuisibilis sit, cuius ante oculos nostros forma nunquàm uenerit. Neq; enim omnia solis oculis cognoscimus, & oculis cognita amamus, uel detestamur. Multæ sunt formæ quæ oculis inuisibiles, animis solis cernuntur. Iustitia si rectè censeas, forma quædam inuisibilis est, temperantia, fortitudo, religio, pietas, item rerum rationes, & uniuersales considerationes, tam oculis cernuntur, quàm sonitus & uoces, quæ solis auribus percipiuntur. Deniq; maxima pars eorum quæ in animis insidunt, ab inuisibilibus rebus sunt profecta. Quare multa uidet nouitq; animus, quæ allata ab oculis minime fuissent. Atque omnes & sensu quodam motuq; naturæ, & certissimis rationibus intelligimus numen esse quoddam augustissimum ac maximum, maximam quandam iustitiam, uiuacem, plenam oculis, atque auribus. Quam quidem alij minus, alij magis habent exploratam. Hanc tam scimus esse, etiam si nō uidemus, quàm scimus esse oceanum quem nunquàm uidimus, sed eum tum auditu, tum ex descriptione, tum rationibus ire circum terras cognoscimus. Deum igitur omnes notissimum habentes, sed hi præcipuè quibus doctrina de cœlo data est, æquè diligere & odisse possumus, atque eos ipsos quos uidemus, quorumq; consuetudine utimur. Commemorat autem

etiam Deus quosdam qui eum oderunt: Ego, inquit, sum Dominus Deus tuus, Deus æmulator, reddens iniquitatem patrum super filios, in tertiam & quartam generationem, his qui oderunt me: & faciens misericordiam in multa milia diligentibus me, & custodientibus præcepta mea. Ex quo loco facile possumus animaduertere, qui sint, quibus odio sit Deus, quiq; eum diligant. Vt enim mandata Dei custodientes, amici eius intelliguntur, sic inimici qui ea præuaricantur. Atq; ratio quoque istius rei, in promptu est. Nam cùm possit tribus rationibus amor uariari, ut sit aut æqualium, aut minorum in maiores, uel è conuerso, propriè minorum erga maiores amor est, cùm eorū mandatis hi fideliter obsequuntur. Maiorum autem in inferiores, cùm beneficijs eos afficiunt. Aequalium cùm eadem fiunt ab utrisque. Cùm autem nulla ab imbecillioribus erga potentioribus expectentur beneficia, eo tantum amor eorum probatur, si pareant ac plurimi se facere dicta ac iussa eorum præ se ferant. Hæc ratio præcipuè in Deo uera est, cui cùm sint omnes subiectæ creaturę, cùm sit ipse eminentissimus, omniumq; bonorum ubertate circunfusus, non aliud efflagitat à nobis, quàm ut mandatis eius pareamus, uniuersalemq; iustitiam quæ res humanas circum uagatur, custodiamus illæsam. Ex quo intelligimus, facile esse amare Deum, quem non uidemus. Ac priscis hominibus etiam quandam legem quædamq; præcepta dederat, quæ & ipsi sentiebant non esse uiolanda. Quare & illis hæc opinio certaq; scientia insederat, parendum esse magnæ iustitiæ, ex quo leges & instituta profecta sint, quædamq; in animis sapientum substiterunt, quæ & ipsa & alia sunt postea philosophia cœlesti comprensa. Cùm igitur sit Deus summa inuisibilisq; potestas, cuius aspectus latet mortales ad tempus, ea tantum ratione nunc amatur, si præcepta eius custodiantur. Nam in cœlo, & uita futura amabitur, sicut nunc se inuicem hi amant, quorum amor ex commercio & præsentia est effectus. Qui ergo perturbantur cùm amare Deum, quem uidere paucis datum sit, præcipiuntur, quòd eum se amare posse desperent, quem non uideant, audiant diuinas scripturas & rationem clamantem, rerum Dominum imperatricemq; diuinitatem atque autoritatem, ab illis amari, quibus iussa eius ita custodiantur, ut ea cunctis rebus præferant. Vult enim tantum decretis suis nos obtemperare, in quibus ęquitas iustitiaq; inest. Hoc igitur argumento te Dei probabis amicum, si ea quæ clarissimè sanxit, obserues. Videre autem & scire hæc facilimum est. Propterea lectio diuinarum scripturarum est magnopere necessaria, quæ iussa Dei complectuntur. Itaque hæc omnia se consequuntur: Si præcepta diuina seruabis, Deum amabis: amantes autem Deum, ab eodem amabuntur. Nemo enim est qui non amet amantem. Nunc uide quid sequatur. Crede mihi, copiose remunerabitur amorem. Hæc quæ de amore dicta sunt, ad odium possunt ex aduerso applicari. Eos enim odisse Deum necesse est, quanquàm eum nunquam uiderunt, nunquam fuerint allocuti, nullum cum eo commercium habuerint, qui præcepta eius contemnunt, autoritatem iustitiamq; eius per omnia sparsam destruant. Hac enim nobis nunc præsentia Deus innotescit. Hoc contemnentes & aspernantes, aspernamur ipsum, perinde si præsens esset. Pręsens enim est per eximiam quandam iustitiam & autoritatem, quam omnes habemus notissimam. Hanc amplectentes, Deum amplectimur: repudiantes, odimus & contemnimus. Atque illud quoque sequitur, si hanc diuinam præsentiam suscipiamus, honoremus, charam amicamq; habeamus, ut detestari eos cogamur, qui sunt eius contemptores. Nec perfectè autoritatem illam diuinam is amat, cui peccatores, sceleratiq; non displicent. Is plane ardentissimus est æquitatis, id est, Dei amator, qui impios execratur, odit: à conuictu, consuetudine,

factis q;

factisq; illorum abſtinet: nihil commune, nihil concors, cum illis. Hunc affectum ſuum ut declararet, bis ac ter Propheta hos appellat inimicos.

Perfecto odio oderam illos: inimici facti ſunt mihi.

FIt, ut diximus, & ut docent Hebręi, repetitio, quæ creberrima eſt apud eloquentes Hebræorum, ut Eſaiam, Salomonem, & noſtros: ut, Abijt, exceſsit, euaſit, erupit. Hæc autem fiunt, cùm multorum idem ferè pollentium uerborum concurſu, rem reddere uehementiorem cupimus. Ac quod Septuaginta dixerunt, τέλειον μῖσος, perfecto odio, Hebraicè eſt, תַּכְלִית שִׂנְאָה extremo odio, ſuprema, & qua non detur maior, inimicitia. Sempiternas, inquit, cum illis inimicitias ſuſcipio, qui te oderunt. Non poſſum magis eos odiſſe.

Proba me Deus, & ſcito cor meum: interroga me, & cognoſce ſemitas meas.

HÆc ſunt in uocibus admonenda. Quod Latinus trāſtulit, Proba me, propius ad Hebraicum accedit Græcum, δοκίμασον, examina, diſquire, perpende, Hebraicè חָקְרֵנִי ueſtiga, ſcrutare me. Et quod Latinus dixit, interroga, non ita ſonat Græce, ſed ἔτασον, id eſt, inquire, diſcute. Videtur enim Latinus crediδiſſe hoc eſſe quaſi αἴτησον pete, poſtula. Atq; iuxta Hebraicum uerterunt Septuaginta בְּחָנֵנִי exquire, perpēde me. Quod autem Septuaginta tranſtulerunt τὰς τρίβους μου, ſemitas meas, Hebraicè שַׂרְעַפָּי ſarhaphai, Hebræi concordes exponunt, cogitationes meas. Et Hieronymus noſter, Et ſcito cogitationes meas. Quanquam à cogitationibus ſemitæ exiſtunt, perindeq; incedimus, ut cogitamus ac ſentimus. Principiaq; ſemitarum ſunt cogitationes. Repetit igitur ea quæ dixerat à principio. Nam cùm ad inuiſibiles uſq; cogitationes dixiſſet ſcientiam Dei progredi, poſt contemptores Dei commemoraſſet, à quorum commercio ſe abſtinere dixiſſet, nunc ad id magis exprimendum, uocat teſtimonium diuinum, probationemq; hic eius deſiderat. Aſpice, inquit, tu qui omnium potes cogitationes intueri, an cum ſceleratis conſentiam, an eos tecum deteſter, an ſempiternis odijs in eos inflammer.

Et uide ſi uia iniquitatis in me eſt, & deduc me in uiam æternam.

PRo uia iniquitatis, Hebraicè, דֶּרֶךְ עֹצֶב uia exacerbationis, ſicut interpretatur Abraham: Rabi Dauid, uia amaritudinis, & triſtationis. Attribuit enim hunc affectum Deo, quòd triſtetur, quòd mœrore propter humana flagitia tangatur. Nam & hi eum oderunt, qui ſpiritum eius, ut alibi dicitur, triſtare & importare ſolicitudinem ei non ceſſant. Eſt enim ſpiritus eius mitiſsimus, ut cum maximus ſit, etiam ad id ſe inclinet, ut mœrore propter peccata noſtra ſolicitetur. Vt ergo ſunt qui eum oderunt, ſic qui triſtem mœſtumq; eum reddant. Quod non ad morem imbecillitatis humanæ in eo fit, ſed modo quodam grauiſsimo, Deoq; conuenientiſsimo. Quod autem hæc uera ac germana ſit iſtius uocis ſignificatio ac ſenſus, claret eo dicto Eſaiæ: Ipſi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt ſpiritum ſancti eius. Vbi pro Afflixerunt, eſt עִצְּבוּ præſens ſcilicet uox. Triſtatur igitur à nobis, & affligitur ſpiritus diuinus, cùm in peccatis & erroribus uolutamur. Hæc uia, id eſt, uita, & inſtitutio, amara, acerba, ſceptro Dei iniurioſa uocatur, longius abiens à iuſtis uoluntatibus eius, iura, quibus uniuerſa inter ſe ligare ac fortunare inſtituit, diſſoluens.

Et deduc me in uiam æternam.

HIc quoq; admonendi ſumus, uocem Hebraicam עוֹלָם holam, modò ſonare æternitatem, modò ipſum mundum ac ſeculum. Vnde liber apud Hebræos, quo ætates & ſecula comprenduntur, dicitur ſepher holam. Secus igitur locus exponitur ab Hebræis, ut ſit imprecatio ac deuotio. Si, inquit, cum impijs ſentio, ſi cum peccantibus communico, ſi factis meis ſpiritum tuum ſanctiſsimum uexo, duc me in uiam mundi, id eſt, in mortem, uiam ad quam totus mundus contendit. Interfice me, ſi non colo ueneror'q; iuſtitiam tuam. Quo loco ſciamus eſſe modum quendam loquendi Hebraicæ dialecti, ſicut admonet Abraham, redundare ſcilicet copulam, Et deduc me, quemadmodũ eo loco, In die tertia, & eleuauit Abraham oculos ſuos. Et illud: Et factum eſt poſt mortem Moſis. Itaq; & hoc loco cenſet ſic eſſe ad ſenſum legendum: Si uia exacerbationis in me eſt, deduc me in uiam æternam, uel in uiam mundi, in uiam ſeculi. Dele nomen meum ex hac uita. Ad hanc phraſin dixit Iacob: Ecce ego ingredior uiam uniuerſæ terræ, id eſt, totius mundi. Huc quoq; pertinet quod in Eccleſiaſte dicitur: Quoniam ibit homo in domum æternitatis ſuæ, ubi eſt holam. Is igitur rite uerbis Hebraicis examinatis, uidetur eſſe ſenſus.

FINIS.

PSALMORVM IN HOC OPERE EXPLANATORVM CATALOGVS.

1. Beatus uir qui non abijt in consilio impiorum. pagina 1.
2. Quare fremuerunt gentes. pag. 19.
3. Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me? pag. 40.
4. Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. pag. 48.
5. Verba mea auribus percipe Domine. pag. 58.
6. Domine ne in furore tuo arguas me. pag. 66.
7. Domine Deus meus in te speraui, saluum me fac. pag. 74.
8. Domine Deus noster, quàm admirabile est nomen tuum in uniuersa terra! pag. 85.
9. Confitebor tibi Domine in toto corde meo. pag. 92.
10. In Domino confido. pag. 111.
11. Saluum me fac Domine, quoniam defecit sanctus. pag. 116.
12. Vsquequo Domine obliuisceris mei in finem. pag. 120.
13. Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. pag. 123.
14. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo? pag. 127.
15. Conserua me Domine, quoniam speraui in te. pag. 132.
16. Exaudi Domine iustitiam. pag. 138.
17. Diligam te Domine fortitudo mea. pag. 146.
18. Cœli enarrant gloriam Dei. pag. 166.
19. Exaudiat te Dominus in die tribulationis. pag. 195.
20. Domine in uirtute tua lætabitur Rex. pag. 199.
21. Domine Deus meus respice in me. pag. 208.
22. Dominus regit me, & nihil mihi deerit. pag. 222.
23. Domini est terra, & plenitudo eius. pag. 225.
24. Ad te Domine leuaui animam meam. pag. 230.
25. Iudica me Domine. pag. 237.
26. Dominus illuminatio mea, & salus mea. pag. 243.
27. Ad te Domine clamabo. pag. 251.
28. Afferte Domino filij Dei. pag. 257.
29. Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me. pag. 263.
30. In te Domine speraui, non confundar in æternum. pag. 269.
31. Beati quorum remissæ sunt iniquitates. pag. 280.
32. Exultate iusti in Domino. pag. 286.
33. Benedicam Dominum omni tempore. pag. 293.
34. Iudica Domine nocentes me. pag. 302.
35. Dixit iniustus, ut delinquat in semetipso. pag. 303.
36. Noli æmulari in malignantibus. pag. 321.
37. Domine, ne in furore tuo arguas me. pag. 340.
38. Dixi, Custodiam uias meas. pag. 350.
39. Expectans expectaui Dominum. pag. 357.
40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. pag. 364.

GG 3 Eruct

44. Eructauit cor meum uerbum bonum. pag. 373.
67. Exurgat Deus,& dissipentur inimici eius. pag. 406.
89. Domine,refugium factus es nobis. pag. 444.
90. Qui habitat in adiutorio altissimi. pag. 463.
102. Benedic anima mea Dominum. pag. 479.
103. Benedic anima mea Dominum:Domine Deus meus magni-
ficatus es uehementer. pag. 507.
109. Dixit Dominus Domino meo,sede à dextris meis. pag. 549.
138. Domine,probasti me,& cognouisti me. pag. 575.

SEBASTIANVS

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

GRYPHIVS
EXCVDEBAT
LVGDVNI,
ANNO
M. D. XXXXVIII.